İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

MEHMED ŞAKİR EFENDİ, HEDİYYETÜ'L-İRFÂN DER-ŞERH-İ BAHÂRİSTÂN (İNCELEME-METİN)

(DOKTORA TEZİ)

Ersin DURMUŞ

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ

Mart-2018

ONAY

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doktora öğrencisi olan Ersin DURMUŞ'un hazırladığı ve jüri önünde savunduğu "Mehmed Şakir Efendi, Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân (İnceleme-Metin)" başlıklı tez başarılı kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	**İMZA**
Tez Danışmanı:	
Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ	.....
Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi	
Üyeler:	
Prof. Dr. Bilgin AYDIN	.....
Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi	
Prof. Dr. Hatice AYNUR	.....
Kurumu: İstanbul Şehir Üniversitesi	
Doç. Dr. Sadık YAZAR	.....
Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi	
Doç. Dr. Ozan YILMAZ	.....
Kurumu: Sakarya Üniversitesi	

Tez Savunma Tarihi: 19 Mart 2018

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Doktora tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;

2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;

3- Alıntılanan başkalarına ait tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;

4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini kaynak göstererek atıfta bulunduğum gibi, yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Ersin DURMUŞ

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR vii
KISALTMALAR ix
ÖZET xi
ABSTRACT xiii
GİRİŞ 1
Çalışmanın Konusu 2
Çalışmanın Önemi 2
Çalışmanın Amacı 3
Çalışmanın Kapsamı 3
Çalışmanın Yöntemi 4
Şerh 4
BÖLÜM 1: ABDURRAHMAN MOLLA CÂMÎ 11
1.1. Hayatı (1414-1492) 11
1.2. Eserleri 12
1.2.1 Bahâristân 17
1.2.1.1. Bahâristân'ın Türkçe tercüme ve şerhleri 21
1.3. Etkisi 22
BÖLÜM 2: MEHMED ŞÂKİR EFENDİ 25
2.1. Hayatı (1178/1764-1252/1836) 25
2.2. Eserleri 32
2.2.1. Divan 33
2.2.2. Tercemânu'l-Ma'nevî Fî-Tercemeti'l-Mesnevî 33
BÖLÜM 3: HEDİYYETÜ'L-İRFAN DER-ŞERH-İ BAHARİSTAN'IN İNCELENMESİ 35
3.1. Sebeb-i Teşrîh 35
3.2. Şerh Yöntemi 36
3.3. Şerhin Bölümleri 40
a) Birinci Bölüm: Kaynak metin 40

c) İkinci Bölüm: Kelimelerin tahlili ve açıklanması 41
c) Üçüncü Bölüm: Ek bilgi-eleştiri-gönderme 43
d) Dördüncü Bölüm: Kaynak metnin tercümesi 43
e) Beşinci Bölüm: Kaynak metnin şerhi 43
f) Altıncı Bölüm: Aruz 44
g) Şerh şablonu 44
3.4. Dil Ve Edebî Muhteva 46
3.4.1. Söz varlığı 46
3.4.1.1. Türkçe söz varlığı 49
3.4.1.2. Arkaik kelimeler 66
3.4.1.3. Türkçeleşmiş söz varlığı 72
3.4.1.4. Çağatay Türkçesi 73
3.4.2. Klasik edebiyat bilgisi 74
3.4.2.1. Şiir tanımı 75
3.4.2.2. Vezin 76
3.4.2.3. Kafiye 79
3.4.2.4. Nazım biçimleri 82
3.4.3. Dil ve edebiyat terimleri 83
3.3.3.1. Dil ve edebiyat terimleri sözlüğü 84
3.4.4. Atasözleri ve deyimler 95
a) Atasözleri 95
b) Deyimler 96
3.4.5. Farsçanın incelikleri 101
3.5. Dinî-Tasavvufî Muhteva 105
3.6. Diğer Bilim Dallarıyla İlgili Muhteva 111
3.7. Göndermeler 114
3.7.1. Metin içi göndermeler 114
3.7.2. Metin dışı göndermeler 116
3.7.2.1. Eleştiriler 118
3.8. Şerhin Kaynakları 122
3.8.1. Kur'an-ı kerim 122
3.8.2. Hadis-i şerifler 128
3.8.3. Şerh metinleri 132
3.8.4. Diğer eserler 134

3.9. Şerh Metni İle Alakalı Hususlar 136
3.9.1. Eserin Nüshaları 136
3.9.2. Metnin Kurulmasında Takip Edilen Yol 137
3.9.3. Nüsha-Metin Bilgileri 139
SONUÇ 141
KAYNAKÇA 143
Ek-1. Şerh Metni 153
Ek-2. Dizin 663
ÖZGEÇMİŞ 669

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Şerh Şablonu 44

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, Bahâristân müellifi Molla Câmî ve şârihi Mehmed Şâkir Efendi'nin kıymetli eserlerinden hareketle teşekkül etti. Bu vesile ile emeklerine bir nebze olsun katkıda bulunmak bahtiyarlığına nail olduğum için hamd eder ve öncelikle onları rahmetle yâd etmeyi bir vefa borcu addederim.

Danışmanlığımı üstlenerek tez çalışmam süresince desteklerini eksik etmeyen muhterem hocam Prof. Dr. İsmail Güleç'e en samimi teşekkürlerimi arz ederim. Tavsiyeleriyle tezimin şekillenmesinde önemli katkıları olan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Bilgin Aydın, Prof. Dr. Hatice Aynur, Doç. Dr. Ozan Yılmaz ve Doç. Dr. Sadık Yazar'a minnettarım.

Eserin bir nüshasını şahsıma tevdi ederek bu konuda çalışmama vesile olan Nizamettin Arslan Beyefendi'ye; teşvik ve yardımlarını gördüğüm dostlarım Ahmet Ertem, Mustafa Celil Altuntaş, Osman Ezici ve Vahap Sayın'a; üzerimde hakkı, emeği ve duası olan büyüklerime müteşekkirim. Hassaten, desteklerini her zaman hissettiğim eşim ve çocuklarıma kalbî şükranlarımı sunarım.

Ersin DURMUŞ

Mart 2018

KISALTMALAR

bk: bakınız

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

h: hicri

hş: hicri-şemsi

hzl: hazırlayan

İBB: İstanbul Büyükşehir Belediyesi

it: istinsah tarihi

ilh: ilâ âhir

İÜ: İstanbul Üniversitesi

ks: kuddise sırruh

m: miladi

s: Sayfa

SK: Süleymaniye Kütüphanesi

MK: Milli Kütüphane

TDEA: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi

TDK: Türk Dil Kurumu

TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

tt: telif tarihi

ö: ölümü

ÖZET

Mehmed Şâkir Efendi tarafından kaleme alınan Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân, Molla Câmî'nin Bahâristân adlı klasiğininin şerhidir. Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân, Osmanlı sahasında klasik şerh anlayışıyla yazılmış önemli bir eserdir. 1794 yılında tamamlanan eserde dil ve edebiyatla alakalı zengin içerik yanında, İslam, tasavvuf, tarih, coğrafya, kültür, estetik, astronomi, fizik, biyoloji, zooloji, musiki gibi sahalara dair bilgiler bulmak da mümkündür. Mehmed Şâkir Efendi şerhinde, Farsça ve Arapça asıllı kaynak kelimeleri gramer ve semantik bakımından tahlil etmiş; dil ve edebî sanatlar hakkında bilgiler vermiş; cümleleri anlam inceliklerine dikkat ederek tercüme etmiş; ayet-i kerimeler, hadis-i şerifler ve şahsi yorumlarıyla şerh metnini zenginleştirmiştir. Bu çalışmada Molla Câmî ve Mehmed Şâkir Efendi'nin hayatları ile eserleri hakkında bilgi verildikten sonra eser yöntem, kaynaklar, dil ve muhteva yönünden kapsamlı olarak incelenmiş ve metin latinize edilmiştir. Bu bağlamda Mehmed Şâkir Efendi ve Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân'ın Türk edebiyatındaki yeri ve önemi belirtilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Bahâristân, Câmî, Şerh, Mehmed Şâkir, Osmanlı Dönemi.

ABSTRACT

Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân, which was written by Mehmed Şâkir Efendi, is a commentary of the classic of Molla Câmi's Bahâristân. Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân is an important work written in classical commentary style on the Ottoman area. In the work completed in 1794, it is also possible to find information about areas such as Islam, mysticism, history, geography, culture, aesthetics, astronomy, physics, biology, zoology, music as well as rich content related to language and literature. Mehmed Şakir Efendi analyzed Persian and Arabic source words in terms of grammar and semantics; gave information about language and literary arts; translated sentences by paying attention to their meaning subtlety; enriched the commentary text with gracious verses, honorable hadiths and his personal comments. In this study, after giving information about lives and works of Molla Câmî and Mehmed Şâkir Efendi, the work is extensively examined in terms of method, resources, language and content, and the text is Latinized. In this context, it is tried to define the place and importance of Mehmed Şakir Efendi and Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân in Turkish literatüre.

Keywords: Bahâristân, Câmî, Commentary, Mehmed Şâkir, Ottoman Period.

GİRİŞ

Dilin olduğu her yerde açıklanmasına ihtiyaç duyulan ifadeler olmuştur. Bu ifadelerin varlığı da şerhe duyulan ihtiyaca delalet eder. Nitekim şerhin temel işlevi, anlaşılması güç ya da açıklanmaya muhtaç ifadeleri anlaşılır hale getirmektir. Bu manada şerhin sözlü geçmişi insanlık tarihi kadar eskidir. Şerh metinleri ise bilinen tarihin birçok döneminde farklı dillere, dinlere, kültürlere, milletlere ait eserler şeklinde görülmektedir. Söz konusu şerh metinleri, büyük oranda önemli addedilen ya da klasikleşen eserlerden hareketle kurulmuştur. Metinlerin yazar ve okuyucu penceresinden iki farklı yönü vardır. Özellikle de söz konusu metinlerin telifi üzerinden uzun zaman geçmiş; okuyucunun içinde bulunduğu şartlar, bu eserleri anlamayı ve eseri, yazıldığı dönemin şartlarında değerlendirmeyi güçleştirmişse okuyucu penceresinden bakıldığında karanlık görünen yerlerin aydınlatılmasında şerhler devreye girer.

Bir metni açıklama esasına dayalı olan tefsir, haşiye, tevil, beyan, hamiş gibi metinler de aralarında farklar olmakla birlikte öz itibariyle aynı manayı, şerhi ifade etmektedir. Bu metinler müstakil eser şeklinde hazırlandıkları gibi bir başka metne muallak olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Türk edebiyatında, İslamî metinleri daha doğru anlama çalışmalarıyla ortaya çıktığı düşünülen şerh metinlerinin ilk örnekleri Kur'an-ı kerim ve hadis-i şerif tercümelerinden doğan tefsirlerdir. Öncelikle İslamî metinlerde görmeye başladığımız Türkçe şerhler, Osmanlı'nın tekâmülüne paralel bir seyir izlemiştir. Edebî anlamda şerh faaliyetleri XV. yüzyılda şekillenmiş, XVI. yüzyıllda kâmil şerh metinleri oluşmuştur. XVII, XVIII ve XIX. yüzyıllar, şerh edebiyatı mahsulleri açısından oldukça mümbittir.

Türk edebiyatında klasik eserler, şerhler hatta şerhlerin de şerhleri aracılığıyla, nesilden nesile aktarılagelmiş; bazı şerhler dahi klasik eser olmuştur. Şerh silsilesinin bir parçası olan *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân* da bu manada vazifesini ifa

etmiştir. *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*, Tâhirü'l-Mevlevî'nin ifadesiyle en mükemmel *Bahâristân* şerhidir ve cidden kıymetli bir eserdir (Babuşcu, 2014: 222). XVIII. yüzyıl Osmanlı sahasında Enderunlu bir âlim, şair, mütercim ve şârih olan Mehmed Şâkir Efendi tarafından geleneksel şerh anlayışıyla mensur olarak kaleme alınan eser, dil ve edebiyatla alakalı zengin içerik haricinde satır aralarında farklı disiplinlere dair bilgiler de sunmaktadır. Bu yönüyle, zaten bir klasik olan Molla Câmî'nin *Bahâristân*'ının zengin muhtevasını daha da zenginleştirmiştir.

Çalışmanın Konusu

Mehmed Şâkir Efendi, *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân* (İnceleme-Metin) başlığını taşıyan bu çalışmanın ana eksenini; klasik Fars edebiyatı üstatlarından Molla Câmî'nin *Bahâristân*'ına, Mehmed Şakir Efendi'nin *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân* ismiyle, yaptığı şerhin transkripsiyonu ve incelenmesi oluşturmaktadır. Bu çalışmada Molla Câmî ve Mehmed Şâkir Efendi'nin hayatları ile eserleri hakkında bilgi verildikten sonra eser yöntem, kaynaklar, dil ve muhteva yönünden kapsamlı olarak incelenmiş ve metin latinize edilmiştir.

Çalışmanın Önemi

Şerh metinleri başta dinî ve edebî olmak üzere birçok ilim dalına ait eseri, muallak veya müstakil olarak ilgililerin istifadesine sunmak adına daha anlaşılır hale getirme çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır denebilir.

Edebiyat tarihimiz içerisinde önemli bir yeri olan Osmanlı sahası klasik şerh metinleri ise bu işlevin yanında, klasik Türk edebiyatı kelime kadrosuna mensup kelimelere kazandıracağı yeni manalar ışığında yeni şerhlere kapı aralayabilecek ve kapsamlı bir tarihî Türkiye Türkçesi sözlüğü hazırlanmasına katkı sağlayabilecek potansiyelde eserlerdir.

Şerh merkezli bu çalışmaya kaynaklık eden eserin, Molla Câmî'ye ait, pragmatik bir yaklaşımla kaleme alınan, İslam kültür ve medeniyet havzasında yıllarca ses getiren, biyografik ve didaktik mahiyette bir eser olmasıyla birlikte şârihin, ilmî kifayeti ve başarılı şerhi ile ön plana çıkan bir isim olması, çalışma sahası ve derinliği açısından

büyük bir önem arz etmektedir. Bu manada, *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*'da, dil ve edebiyat bilgilerinin yanı sıra İslam, tasavvuf, tarih, coğrafya, kültür, estetik, astronomi, zooloji, musiki gibi sahalara dair bilgiler bulmak da mümkündür

Çalışmanın Amacı

Benzer tüm çalışmalarda olduğu gibi, Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış bir eseri gerek transkribe ederek gerekse analitik bir incelemeye tabi tutarak günümüz okuyucusunun istifadesine sunmanın sosyal, kültürel ve ilmî çalışmalara; özellikle de dil ve edebiyat hafızamıza önemli bir katkı sağlayacağı kanaatiyle, kaynak metni Farsça olan Türkçe şerh üzerinde çalışarak, bu tür çalışmalara bir yenisini eklemenin; önemli bir kazanım olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda tezimizde Mehmed Şâkir Efendi ve Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân'ın Türk edebiyatındaki yeri ve önemi belirtilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın Kapsamı

Çalışma, giriş kısmının ardından üç ana bölüm ve metin olarak hazırlanmıştır:

Birinci bölümünde müellif Abdurrahman Molla Câmî'nin hayatı, eserleri, etkisi ve şerhe kaynaklık eden eser olması hasebiyle *Bahâristân* üzerinde ana hatları ile durulmuştur.

İkinci bölümde, Şârih Mehmed Şâkir Efendi'nin hayatı kapsamlı olarak ele alınmış ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*, ayrıntılı olarak incelenmiştir. İnceleme bölümü: Sebeb-i teşrîh, şârihin şerh yöntemi, şerhin bölümleri, şerh şablonu, söz varlığı, dil ve edebiyata dair bilgiler, metnin muhtevası, göndermeler ve şerhin kaynaklarını da kapsayacak şekilde kurulmuş; eserin nüshaları, metnin kurulmasında takip edilen yol ve tercih edilen nüsha bilgileri verilmiştir.

Çalışma çıkarım, öneri ve temennileri de içeren eden bir sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

Kaynakçanın ardından şerh metninin transkripsiyonu ve indeks ek olarak verilmiştir.

Çalışmanın Yöntemi

Genellikle araştırmalar nitel ve nicel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu çalışma, doğası gereği, metin neşri ve inceleme kısmı olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. İnceleme kısmı nitel araştırma yöntemlerinden döküman incelemesiyle; metin neşri kısmı da klasik filolojinin metin neşri metodu kurallarına uyularak hazırlanmıştır.

Bu bağlamda çalışmada öncelikle şerhe dair literatür taramaları ve okumaları yapılarak veri toplama işlemi tamamlanmıştır. Ardından ise gerekli tasnif ve fişleme çalışmaları yapılarak tez çalışması süresince istifade edilen kaynak kullanımı tamamlanmıştır. Tüm materyallerin analizi ile doküman incelemesi süreci tamamlanmıştır.

Bu süreci metni okuma, notlandırma ve inceleme çalışmaları takip etmiştir. Klasik Türk edebiyatı mahsulü olan bir eserin günümüz okuyucularının istifadesine sunulması, günümüz harfleri ile metnin yeniden tesisini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda metin teşkili, kurulması ve tahlili aşamalarından sonra inceleme bölümleri ortaya çıkmıştır.

Şerh

Şerhler, genellikle, dinî, edebî, ilmî eserlerdeki örtülü ifadeleri daha anlaşılır hale getirmek; böylelikle açıklanmaya muhtaç ifadeleri, ilgililerin istifadesine sunmak amacıyla kaleme alınan ve ilmin inkişafına farklı yönlerden katkıda bulunan eserlerdir. Şerh ile ilgili lügat bilgilerinin yanı sıra yapılan akademik çalışmalar da günümüzde şerhin farklı tanımlarını ve derinliğini görebilme imkânı sunmaktadır. Bu sahada özellikle iki binli yıllarda artış gösteren “klasik mensur ve manzum şerhler üzerinde yoğunlaşma, bilim tarihinde şerhlerden istifade etme, şerhi batılı yöntemlerle çalışma, okuyucu odaklı ya da metin merkezli değerlendirme, eğitici-

öğretici metinler olarak ele alma, yüksek öğretimde ders olarak okutma, şerhe tenkit ve reddiye metni bakışıyla yaklaşma, şerh ile ilgili literatür çalışmalarını güncelleme gibi çalışmalar, şerh geleneği, şerh metinleri, şerh usulü vs. meselelerini yeniden gözden geçirme imkânı sunmuş ve birtakım yeni beklentileri de beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmalar neticesinde, her geçen gün yeni eserler gün yüzüne çıkarılmakta, şerhlerin, eski eserlerin açıklanmasından ibaret ve ilmin gelişemediği dönemlerde revaç bulmuş eserler olmadığı anlaşılmaktadır. Bilakis şerhlerin dinî, edebî, tarihî, coğrafî, kültürel birçok bilgiyi havi, yer yer bugünkü manada akademik özellikler taşıyan ve öğretici yönüyle de büyük bir önemi haiz işlevi, gözler önüne serilmektedir.

Kaynaklarda:

> Keşf etmek ve beyân etmek. (Ahterî, 1875: 347); Açıklama, tanımlama, açma; edebî metinleri yorumlama, yorum; bir kelime ya da pasajın yorumunu yapmak. (Redhouse, 1996: 1121); Bir kitabın ibaresini yine o lisanda veya bir lisan-ı âharda tafsil ve izah ederek müşkülatını açmak. (Şemsettin Sami, 2006: 773); Açma, ayırma; açıklama, yorumlama; bir şeyi açıklamak amacıyla yazılmış kitap, açık ve ayrıntılı anlatma. (TDK Türkçe Sözlük, 2003: 2087); İzah etmek, zor kısımlarını açıklamak; bu tarzda yazılan kitap, yorum. (TDEA, 1998: 8, 138); Bir metni, bir kitabı ayrıntılarına inerek açıklama, yorumlama. Bir kitabı açıklamak için yazılmış eser. Açık açık anlatma, izah. (Ayverdi, 2008: 2976); Açma. Ayırma. Açıklama. Bir eserin metnini cümle cümle veya beyit beyit açıklayarak oluşturulan eser. Açık anlatma. (Parlatır, 2006: 1573); Açma, yarma; kılı kırk yarma. Bir metnin, kitabın anlaşılmasını sağlayacak biçimde yapılan yorum; açıklama ve notlar. Bir konuyu açıklamak için yazılmış kitap. Metin içinde anlaşılmayan bir nokta için kitabın yan veya alt tarafına açıklamada bulunmak. (Çağbayır, 2007: 4461)

gibi öz ve şekil itibariyle benzer şerh tanımları bulmak mümkündür.

Kortantamer'in:

> Bir metnin daha iyi anlaşılsın diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması

şeklinde, farklı bir bakış açısıyla yaptığı şerh tanımı ise yukarıdaki lügavî manaları zenginleştirmektedir (1994: 1).

Kara şerhin kapsamını şöyle belirtir (2011: 15):

> Şerh ve haşiye literatürünün sadece İslâm ilim ve kültür havzasına ait bir hadise ve telif ürünü olmadığı malumdur. Semavi kitaplar ve kutsal metinler başta olmak üzere dini, felsefi ve hikemi eserler, kanunlar, kurucu siyasi metinler, ve hukuki mevzuat ile neşideler, şiirler ve nutuklar hemen her ilim ve kültür muhitinde anlaşılmak, sahiplenilmek, zamana ve zemine göre uyarlanıp sürdürülebilmek için şerh ve haşiye türünden çalışmaların konusu olmuştur.

Tercüme ve şerh faaliyetlerinin önemli yönlerinden biri, hem farklı uygarlıklar hem ortak medeniyet mensubu olan milletler arasında bilim ve kültür aktarımında önemli bir aracı olmalarıdır. Bu yönüyle tercüme faaliyetlerinin geçmişi, milattan önceki yıllara; Sümer belgelerinin Akat diline çevrilmesine kadar uzanmmış; Abbasiler döneminde ise bu manada altın çağ yaşanmıştır.[1] Bu faaliyetler, yüzlerce yılık birikimler neticesinde yeni medeniyetlerin oluşumunda da önemli roller üstlenmiştir.

Şerh anlayışı ve yöntemleri dönemlere göre değişiklik gösterse de çok eski zamanlardan beri, özellikle klasik tabir edilen eserler üzerinde, pragmatik yaklaşımlarla, bu eserlerin daha iyi anlaşılması ve onlardan azami derecede istifade amaçlanmıştır. Osmanlı dönemi şerh faaliyetleri ise, klasik Türk edebiyatında XIII. yüzyılda ilk mahsullerini vermeye başlayarak XVI. yüzyılda ivme kazanmıştır. Bu yüzyıl şerh metinleri, çoğunlukla Arapça ve Farsça yazılmış, müşterek İslam kültür ve medeniyet havzasına ait eserlerin şerh edilmesi noktasında yoğunlaşmış ve şerh geleneği işaretlerini vermeye başlamıştır. Bu bağlamda klasik Türk edebiyatı şerh faaliyetleri; tarihi, konu ağı ve mahsulleriyle oldukça zengin bir çalışma sahasıdır.

Gerek anlam gerekse şekil yönünden belirli eserleri inceleyip açıklama olarak tabir olunan şerh kavramı genellikle *tercüme*, *hâmiş*, *telhîs*, *talikat*, *te'vîl*, *haşiye* ve *tefsir* gibi kavramlarla da iç içe bir görünüm arz ederken tüm bu adlandırmalar öz itibariyle şerhi ifade eder.[2] Şerh tabiri, çoğu zaman bunları da kapsamakta; edebî eserler için ise özellikle şerh tabiri tercih edilmektedir. Bugünkü manada, söz konusu şerhlerin kökeni ise meal ve tefsir çalışmalarına dayanmaktadır.

Ceylan, bu durumu şöyle ifade eder (2000: 19):

> Aslında bütün bu isimlerle kastedilen daha doğru anlama ve anlatma, İslâm dünyasındaki diğer birçok ilim dalında olduğu gibi Kurân'ın meâli üzerine yapılan araştırmalardan doğan tefsîr ilmi bu nedenle şerhin menşei kabul edilir.

[1] Bu konuyla ilgili bk. Gutas (2011).
[2] Bu konuyla ilgili bk. Maden (2013).

Esasen insanlık var olduğundan beri sözlü ya da yazılı, manzum ya da mensur olsun izaha muhtaç ifadelerin var olageldiği gerçeği, fiili manada şerhin de olageldiği sonucunu doğurur. Neden şerhe ihtiyaç duyulmuştur sorusunun cevabı da bu olmalıdır. Bu noktadan bakıldığında hangi alanda yazılmış olursa olsun, şerh bir yönüyle de edebiyatın geniş konu ağının önemli bir parçasıdır. Nitekim bir metnin şerhine ihtiyaç duyulması o metinde anlaşılması güç ifadeler olduğuna delalet eder. Bu durum, yabancı dilde yazılmış herhangi bir metnin tercüme ve şerhinin yanı sıra şârihin ana dilinde yazılmış ancak derin anlamlarla süslenip, örtülü ifadelerle bezenmiş ve açıklandığı sürece derinleşmeye devam eden klasik eserleri de kapsamaktadır.

Mengi, şerhin amacını şöyle özetler (2000: 75):

> Şerhte, şarihe göre okuyucunun anlayamayacağı farz edilen yani anlaşılmasında güçlük görülen metnin ya da metne bağlı unsurların açıklanması esastır. Amaç okuyanı bilgilendirerek metni tanıtmaktır. Açıklama ve ek bilgi verme esnasında konunun genişletilmesine gidilir.

Söz konusu metni ya da metne bağlı unsurları açıklamanın klasik edebiyatımızda farklı biçimlerde yapıldığı görülmektedir.

Ceylan, bu biçimleri şöyle ifade eder (2000: 20):

> Şerhlere eski eserlerimizde çokça görülen der-kenâr yani sayfa kenarlarına not düşme şeklinde rastlayabileceğimiz gibi bir başka eser arasında münasebeti düşmüşken mısra beyit ya da cümlelerin şerh edildiğini de görüyoruz. Fakat ulaşılması ve tanınması kolay olması hasebiyle müstakil beyit, manzume ve hatta kitap şerhleri şerh geleneğimizin asıl ağırlığını teşkil eder.

Bir eseri şerh edebilmek için metne dair gerekli açıklamaları yapabilmek, kaynak ifadelere dair ek bilgiler verebilmek ve şerhin sair gereklerini yerine getirebilmek sahaya ait önemli bilgi ve birikim gerektirdiği gibi günümüzde modern metotlardan istifade ve akademik disiplin ile şerh edilecek metinlere yaklaşmak da çalışmaların verimliliği noktasında gerekli görülmektedir.

Şerh ile ilgili üzerinde durulması gereken bir başka husus yöntemdir. Bu konuda birçok farklı yöntemle şerh çalışmaları yapıldığı gibi günümüzde yeni yöntemler de denenmektedir. Şerh yöntemi ile alakalı akademik görüşleri, klasik Türk edebiyatı metinleri nasıl şerh edilmeli sorusuna cevap olacak şekilde ve bu konuda görüş

beyan edenleri ismen zikrederek derleyen Güleç, bu konudaki görüşleri şu üç başlıkta toplamaktadır (2010: 90):

1. Klasik metin şerhi metodunda ısrar edenler,
2. Klasik metin şerhi metodunu da ihmal etmeden yeni metotlara sıcak bakanlar,
3. Klasik metinlerin yeni metotlara göre tekrar ele alınması gerektiğini söyleyenler.

Hem şerhe olan ihtiyacı hem şerh yöntemlerini işaret eden Yeniterzi:

> Divan şiirini okumak, anlamak, incelemek ve derinliğine inebilmek; bunların sonucunda şairin fikir ve hayal dünyasını oluşturan şahsî yönünü, divan şiiri malzemesini kullanmaktaki orijinalitesini tesbit etmek; "metin şerhi"nin günümüzde bir bilim dalı olarak kabul edilmesi, kaynaklarının ve metotlarının belirlenmesiyle mümkündür.

görüşündedir (1992: 59).

Bu sahada özellikle son yıllarda artış gösteren çalışmalarla edebiyatımızın bu konuda sahip olduğu birikim zenginleşmektedir. Bu alanda çalışan akademisyenlerin, yüzyılların birikimini yansıtan klasik şerhlerden istifade suretiyle gelenekten beslenerek yeni metotlarını gelenek üzerine inşa etmeleri, çalışmaların sıhhati açısından da oldukça mühimdir.[3]

Günümüzde bu konu ile ilgili yapılan akademik çalışmaların geldiği nokta, şerhlerin derinliğini görebilme imkânı sunmakta ve Yeniterzi'nin temennileri doğrultusunda ilerlemeler olduğunu göstermektedir.

Söz konusu modern çalışmalar; eski metinleri şerh etme (**metin şerhi**) ya da şerh edilmiş metinler (**şerh metinleri**) üzerine çalışma olarak iki farklı kategoride değerlendirilmelidir. Gerek **metin şerhi** gerekse **şerh metinleri** üzerine yapılan çalışma sayısı arttıkça bu çalışmaların yöntemi konusundaki akademik hafıza da güçlenecektir.

Duru bu konuyla ilgili şu kanaattedir (2006:5-6):

> Eski Türk Edebiyatı alanında yaşanan önemli sıkıntılardan biri de metin çözümlemelerinde teorik yaklaşım eksikliği ve bu eksiklik nedeniyle Eski Türk Edebiyatı ürünlerinin günümüz bakış açısıyla yorumlanmasının gecikmiş olmasıdır. Eski Türk Edebiyatı alanında söz konusu olan metinlerin çözümlenmesinde geleneksel şerh metotlarının iyi bilinmesi kadar önemli bir nokta da günümüzün modern

[3] Şerh konusunda toplu bir değerlendirme ve günümüzdeki şerh uygulamaları için bk. Saraç (2007).

> metotlarının bu metinlere uygulanabilmesidir. Son yıllarda gerçekleştirilen ve "edebî eserlerin değerlendirilmesinde teorik bakış açısı ile metin çözümleme"nin bir gereklilik olduğu noktasında birleşen yayınlar, dikkatleri Türk eleştirisi üzerine yöneltmiştir. Eski Türk Edebiyatının, modern metotlar doğrultusunda incelenmesi gerektiğini öne süren çalışmalar da günden güne artmaktadır. Bu bağlamda şerhlerin metodolojisini belirlemek üzere yapılan ve "şerh" geleneğinin ancak tek tek şârihlerin şerh yöntemlerinin tanımlanmasıyla aydınlatılabileceğini öne süren ilham verici yaklaşımlar mevcuttur. Genellikle anlamca kapalı olduğu düşünülen tasavvufî bir metni açıklama zemininde gelişmiş şerhlerin iki önemli ekseni bulunmaktadır: açıklama ve yorumlama. Bu yönüyle Eski Türk Edebiyatı metinlerine dair eleştiri sorunlarının çözümlenmesinde, geleneksel şerh yöntemleriyle modern teorilerin bağlantılarının kurulması kayda değer sonuçlar verebilir.

Şerhlerin hususi bakış açısıyla değerlendirilmesi gereken bir yönü de kelimelerin kaybolmuş manalarını bulma, yaşadığı dönemlerde hangi manalarda kullanıldığını gösterme ya da mana inceliklerini ifade etme gibi noktalarda ilmî çalışmalara kaynaklık ediyor olmasıdır.

Örneğin günümüzde manadaki inceliğe dikkat edilmeksizin, genel olarak "giysi" tabir edilen kelimenin geçmişte kullanılan karşılıklarınından biri de sevb/esvâbdır. Bu kelimenin yaşadığı asırlara göre kazandığı mana, şerhler yardımıyla öğrenilebilir. XVI. Yüzyıl Osmanlı sahasına ait bir şerh metni olan *Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn*'de libâs/elbise ile sevb/esvâb arasındaki detaya dikkat çekilerek esvâb kelimesi için sandıkta durma şartı zikredilir ve bedende durana libâs dendiği kaydı vardır (Durmuş, 2014: 212). XVIII. yüzyıl sonları ve XIX. yüzyıl başları dil ve kültür özelliklerini yansıtan *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*'da ise câme, kisvet ve hil'at kelimeleri, bedende duran, giyilen giysi manasında, esvâb ile karşılanmıştır (s. 323/536). Bir başka örnek Türk kelimesidir. Şârih'e göre Türk kelimesi, Molla Câmî'nin yaşadığı dönemlerde hem güzel kız manasında hem Tatar manasında kullanılır. *Türk*, mahbûb demektir (s. 486); *Türk*, Tatar demektir (s. 397).

Şerh metinleri, bu bakış açısıyla da incelendiğinde klasik Türk edebiyatı kelime kadrosuna mensup kelimeler yeni manalar ışığında yeni şerhlere kapı aralayabilir ve kapsamlı bir tarihî Türkiye Türkçesi sözlüğü hazırlanmasına katkı sağlayabilir.

Şerh ile ilgili serdedilen tüm fikirler aslında bu konunun büyük bir önemi haiz ve ne kadar câlib-i dikkat olduğunu göstermektedir. Bu alanda yapılan ve yapılacak

çalışmalarda zaman, mekân ve yöntem ne olursa olsun şerhin birçok bilim dalına ışık tutan zengin bir kaynak olduğu aşikâr olur. Çelebioğlu, bu durumu efradını cami ağyarını mâni bir şekilde vurgular (1991:73):

> Eski şerhlerdeki fikirlerin isabeti, metodu ne kadar münakaşa edilirse edilsin, değerlendirmeleri ne kadar sübjektif görülürse görülsün, onlar, bilhassa değişen hayat şartları, kaybolan kültür dünyamızın yanında en zengin ve ansiklopedik kaynaklarımızdandır.

Şerh merkezli bu çalışmaya kaynaklık eden eserin, klasik Fars edebiyatı'nın üstatlarından Câmî'ye ait, İslam kültür ve medeniyet havzasında yıllarca ses getirmiş, pragmatik bir yaklaşımla kaleme alınan biyografik ve didaktik mahiyette bir eser olmasıyla birlikte şârihin de çok yönlü ilmî derinliği ve başarılı şerhi ile temayüz eden bir isim olması, çalışma sahası açısından büyük önem arz etmektedir. Bu manada, *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*'da, dil ve edebiyat bilgilerinin yanı sıra İslam, tasavvuf (Bk. 3.5. Dinî-Tasavvufî Muhteva); tarih, coğrafya, kültür, folklor, estetik, astronomi, zooloji, musiki gibi sahalara dair bilgiler bulmak da mümkündür. (Bk. 3.6. Diğer Bilim Dallarıyla İlgili Muhteva)

Bu bağlamda *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*'ın, klasik ve kâmil bir şerh olduğunu söylemek mümkündür.

BÖLÜM 1: ABDURRAHMAN MOLLA CÂMÎ[4]

1.1. Hayatı (1414-1492)

Fars şiirinin üstatlarından olan ve son büyük şairi kabul edilen Molla Câmî, 1414'te Horasan'ın Câm şehrinin Harcird kasabasında doğmuştur. Doğduğu şehre nispetle "Câmî" unvanıyla tanınan Molla Câmî 1492'de Herat'ta vefat etmiş, Şeyhi Sa'deddîn-i Kaşgarînin[5] yanına defnedilmiştir.

Tahsiline Herat'taki Nizâmiye Medresesi'nde müderris olan babasının yanında başlayan ve dokuz yıl Semerkand'da kalarak devrin önemli âlimlerinden ders alan Molla Câmî'nin tarikat silsilesi Sa'deddîn-i Kâşgarî, Nizâmeddin Hâmûş[6], Alâeddin Attâr[7] vasıtasıyla Nakşibendiyye[8] tarikatının kurucusu Bahâeddin Nakşibend'e[9] ulaşır. Şeyhi Kâşgarî'nin yanı sıra Muhammed Pârsâ[10], Ubeydullah Ahrâr[11] gibi devrinin önde gelen Nakşî şeyhleriyle yakın ilişkiler kurmuş, bunlardan Muhammed Pârsâ ve Ubeydullah Ahrâr'a özel bir ilgi duymuştur (Okumuş, 1993: 96). Şeyhi, Sa'deddîn-i Kaşgarî'nin vefatından sonra Ubeydullah Ahrâr'a intisap etmiştir.

---

[4] Bu bölümde kaynak eserler ve akademik çalışmalarda bulunabilecek bilgilerin tekrarı yerine Molla Câmî'nin hayatı ile ilgili ana hatlarıyla bilgi verilip, eserleri listelendikten sonra hayatından ve bazı eserlerinden hareketle etki alanı ile ilim, kültür ve edebiyat dünyamıza etkisi üzerinde -çalışmamıza kaynaklık eden eserin müellifi olması hasebiyle- durulmuştur. Molla Câmî'nin hayatı, eserleri ve etkileriyle ilgili etraflı Türkçe bilgiler için bk. Okumuş (1993), Ökten (2007), Ökten (2009), Turgut (2013), Macit (1991), Macit (1992). Ayrıca Molla Câmî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili İran kaynaklarında da geniş ve ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Bu kaynaklardan en önemli kabul edilenlerinin dökümü için bk. Gencosman (1945).

[5] Sa'deddîn-i Kâşgarî (ö. 860/1456). Nakşibendî şeyhi.

[6] Nizâmeddin Hâmûş (ö. 853/1449 civarı). Nakşibendî şeyhi.

[7] Muhammed b. Muhammed el-Buhârî (ö. 802/1400). Nakşibendiyye tarikatının kurucusu olan Bahâeddin Nakşibend'in halifelerinden biri.

[8] Bahâeddin Nakşibend (ks.) hazretlerine (ö. 791/1389) nisbet edilen tarikat. Anavatanı olan Orta Asya'da, Kübreviyye ve Yeseviyye başta olmak üzere hemen hemen diğer bütün tarikatların yerini almış, Arap yarımadası, Mağrib ve aşağı Sahrâ Afrikası dışında İslâm dünyasının hemen her bölgesine yayılmıştır. Abdurrahman-ı Molla Câmî, Bahâeddin Nakşibend'in mensup olduğu, Hâcegân denilen tarikatın silsilesini Hâce Yûsuf el-Hemedânî ile başlatmıştır. Nakşibendîlik, yaygın kabule göre, Hâce Bahâeddin Nakşibend'in zamanına kadar Hâcegân tarikatı ismiyle anılmıştır.

[9] Hâce Muhammed b. Muhammed el-Buhârî (ö. 791/1389). Nakşibendiyye tarikatının kurucusu. Bahâeddin Nakşibend ve Şâh-ı Nakşibend isimleriyle meşhurdur.

[10] Ebü'l-Feth Celâlüddîn Hâce Muhammed b. Muhammed el-Hâfızî el-Buhârî (ö. 822/1420). Nakşibendiyye tarikatının kurucusu Bahâeddin Nakşibend'in önde gelen halifelerinden biri.

[11] Nâsırüddîn Ubeydullâh b. Mahmûd eş-Şâşî es-Semerkandî (ö. 895/1490). Nakşibendî şeyhi.

1.2. Eserleri[12]

Molla Câmî, Nakşibendî tarikatı mensuplarından olmakla birlikte ilmî ve edebî alandaki eserleriyle şöhret bulmuştur. Kaynaklarda, velûd bir kalem olan Câmî'nin Arapça ve Farsça olarak kaleme aldığı manzum ve mensur kırk beşin (Okumuş, 1993: 96), yetmişin (Karaismailoğlu, 2002: 8) üzerinde hatta yüze yakın (Babuşcu, 2014: 218) eseri olduğu zikredilmektedir. Bu sayısal farkın bir kısmı, müstakil eserlerin başka eserlere dâhil edilerek sayılması ile açıklanabilir. Bu eserlerden bir kısmı ise elimize ulaşmamıştır. Eserlerin içerik bakımından iç içe geçmiş yapısı nedeniyle konu bakımından tasnif edilmesi oldukça güçtür. Bununla birlikte dini ilimler ve edebiyat alanlarında yoğunlaştığını söylemek de mümkündür.

1. Divanları: Câmî, müstakil mesnevileri dışındaki kaside, terciibend, terkibibend, gazel, kısa mesnevi, kıta, rubâî ve muammalardan ibaret olan şiirlerini üç divanda toplamıştır. Ali Şîr Nevâî'nin arzusu üzerine bu divanların her birini yazıldıkları dönemleri belirtecek şekilde adlandırmış, birincisine oldukça uzun olmak üzere her üç divana birer mukaddime yazmıştır. Bu mukaddimelerde nesir ve şiir halinde ifade edilen sözün öneminden bahsederek nesir yazarlığı gibi şairliğin de asla vazgeçilmesi mümkün olmayan işlerden biri olduğunu söylemiş, şiir ve edebiyatın değerini âyet ve hadislerden deliller getirmek suretiyle ispata çalışmıştır. Fâtihatü'ş-şebâb adını verdiği ilk divanı 884 (1479) yılında tertip edilmiş olup gençlik yıllarına ait şiirlerini, ertesi yıl düzenlediği Vâsıtatü'l-'ıkd adlı divanı orta yaş şiirlerini ihtiva eder. Hâtimetü'l-hayât adıyla 896 (1491) yılında düzenlediği üçüncü divanı ise yaşlılık dönemi manzumelerinden oluşmaktadır. Câmî, divanlarında çoğunlukla âşıkane gazeller olmak üzere şuur ve irfan kaynağından süzülmüş hikmetli öğütlerin yer aldığını, insanın dünya ve âhiretini telef edecek alçakların övgüsüne dair bir şey bulunmadığını, sultanlarla ilgili methiyelerin gönül almak ve kendini beğendirmek maksadıyla değil birer zaruret sonucu kaleme alındığını söyler (Dîvân-ı Kâmil-i Câmî, s. 803). Câmî'nin divanları İran dışında İstanbul (1284 [1867]), Leknev (1876), Kanpûr (1890) ve Lahor'da (1933) basılmıştır. Divanların İran'da Hüseyin

[12] Bu bölümde, şerh metnine kaynaklık eden eserin müellifi olması hasebiyle Molla Câmî'nin eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Listelenen eserler Okumuş (1993)'tan alınmıştır. Ayrıca *Hediyyetü'l-İrfân der-Şerh-i Bahâristân*'ın matbu metninin sonunda müellifin eserlerinden bazıları da sıralanmıştır. (Bk. s. 606-607).

Pejman'ın önsözüyle yapılan baskısında (Tahran 1317 hş.) Câmî'nin bütün şiirleri mevcut değildir. Hâşim Râzî'nin 302 sayfalık mukaddimesiyle birlikte Dîvân-ı Kâmil-i Câmî adıyla yapılan baskı ise (Tahran 1341 hş.) Câmî'nin üç divanını da kapsamaktadır. Divanların oldukça eksik olarak Almanca'ya yapılan tercümeleri Leipzig (1855) ve Wien'de (1858) yayımlanmıştır.

2. Heft Evreng: Câmî'nin Silsiletü'z-zeheb, Selâmân ü Ebsâl, Tuhfetü'l-ahrâr, Subhatü'l-ebrâr, Yûsuf u Züleyhâ, Leylâ vü Mecnûn, Hırednâme-i İskenderî adlı yedi mesnevisinden oluşan bir eserdir. Çeşitli yazma nüshaları bulunan eser Murtazâ Müderris-i Gîlânî tarafından neşredilmiştir (Tahran 1337 hş.).

3. Hadîs-i Erba'în: Çihl Hadîs diye de anılan bu risâle, kırk hadisin Farsça manzum tercümelerinden ibarettir. Eser Erba'în adıyla Tahran'da (1295) taş basması olarak neşredilmiştir (ayrıca bk. Karahan, TDED, IV/4, s. 345-371).

4. Risâle-i Terceme-i Kelimât-ı Kudsiyye: Hz. Ali'nin bazı sözlerinin manzum tercümeleridir (İÜ Ktp., FY, nr. 455, vr. 272b-274b).

5. Risâle-i Sagır der Mu'ammâ. 890 (1475) yılında yazılan eserin (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4171, vr. 538b-540b) Bihiştî Ramazan Efendi tarafından Şerh-i Manzûme-i Muammâ adıyla yapılan Türkçe şerhi 977'de (1569-70) tamamlanmıştır (Süleymaniye Ktp., Tarlan, nr. 52/8).

6. Nefehâtü'l-üns: Câmî'nin, erkek ve kadın büyük sûfîlerin hal tercümeleriyle tasavvufî terimlerin açıklamalarını ihtiva eden en önemli eseridir. Birçok yazma nüshası bulunan eser, Lâmiî Çelebi tarafından çeşitli ilâvelerle Türkçeye tercüme edilmiştir (Nefehât Tercümesi, İstanbul 1289). (Günümüzde çok sayıda Türkçe tercümesi mevcuttur.)

7. Nakdü'n-nusûs fî şerhi Nakşi'l-Fusûs. Câmî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin meşhur eseri Fusûsü'l-hikem'i Nakşü'l-Fusûs, adıyla ihtisar etmiş, daha sonra Farsça olarak Nakdü'n-nusûs, adıyla şerhetmiştir. Önce Fusûsü'l-hikem'deki terimlerle prensipler anlatılmış, daha sonra eserin bölümleri belli bir tertibe göre şerhedilmiştir. Telifi 863 (1459) yılında tamamlanan ve çeşitli baskıları olan eser (Bombay 1306/1888, 1326/1908) son olarak W. C. Chittikk tarafından yayımlanmıştır (Tahran 1977).

8. Şerhu Fusûsü'l-hikem. Fusûsü'l-hikem'in Arapça şerhi olup 896 (1491) yılında kaleme alınmıştır. Eser, Abdülganî en-Nablûsî'nin Şerhu Cevâhiri'n-Nusûs fî halli kelimâti'l-Fusûs, adlı eserinin (I, İstanbul 1304, II, Kahire 1323) kenarında basılmıştır.

9. Eşi''atü'l-Lema'ât. Şerh-i Lema'ât olarak da anılan bu kitap, Fahreddîn-i Irâkı'nin Lema'ât adlı eserinin şerhidir. Câmî'nin Ali Şîr Nevâî'nin isteği üzerine yaptığı bu şerh 886 (1481) yılında tamamlanmıştır. Çok sayıda yazma nüshası bulunan eser ayrıca Tahran'da basılmıştır (1353 hş.).

10. Levâ'ih. Farsça secili nesirle kısa makaleler halinde yazılmış olup tasavvufî konuları ihtiva eden eserin 870 (1465) yılında telif edildiği sanılmaktadır. Birçok yazma nüshası bulunan eser İstanbul (1312), Leknev (1880, 1936) ve Tahran'da (1312 hş.) neşredilmiştir. Levâ'ih, E. H. Whinfield ile Mirza Muhammed Kazvînî tarafından Leva'ih Treatise of Sufism adıyla İngilizce'ye (Londra 1928) ve sadece ilk bölümü Türkçeye çevrilmiştir (İstanbul 1291).

11. Risâle-i Tehlîliyye. Kelime-i tevhid hakkında kaleme alınan bir risâledir (Lahor 1297/1879; Madras 1290/1873).

12. Sühânân-ı Hâce Pârsâ. Nakşibendî Şeyhi Muhammed Pârsâ'nın eserlerindeki bazı sözlerden derlenmiş bir risâledir (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4171, vr. 589ª-592ª).

13. Risâle fi'l-vücûd. Varlığın mahiyeti ve Allah'ın varlığının ispatına dair bir eser olup (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4376, vr. 175-176; nr. 3646, vr. 581-582; nr. 4406, vr. 263-266) N. L. Heer tarafından Arapça metni ve İngilizce tercümesiyle birlikte neşredilmiştir ("Al-Jâmı's Tratise on Existence", Islamic Philosophical-Theology, Albany 1975).

14. Serrişte-i Tarîk-i Hâcegân. Risâle fî zikr adıyla da anılan eser, Nakşibendî esaslarına göre zikirden ve kulun bununla Allah'a yönelmesinden bahseder (Kâbil 1343 hş.).

15. Tefsîrü'l-Kur'ân. Fâtiha'dan itibaren Bakara sûresinin 23. âyetine kadar olan kısmın tefsiridir. Önsözünden anlaşıldığına göre Câmî Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını tefsir etmeyi düşünmüş, ancak eserini tamamlayamamıştır. 883 (1478) yılından sonra

telif edilen eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Ayasofya, nr. 405).

16. Risâle-i Şerh-i Hadîs. Ebû Zer el-Ukaylî'nin rivayet ettiği bir hadisin şerhidir (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4171).

17. Risâle der Menâsikü'l-hac. Câmî bu eserini hacca giderken kısa bir süre kaldığı Bağdat'ta 22 Şâban 877 (22 Ocak 1473) tarihinde tamamlamıştır. Bir girişle yedi bölümden oluşan eserin son kısmı Arapçadır. Çeşitli kütüphanelerde (meselâ bk. Nuruosmaniye Ktp., nr. 3646, vr. 219-235) yazma nüshaları mevcuttur.

18. Şevâhidü'n-nübüvve: Peygamberliğin delilleri ve Hz. Peygamber'in risâletinden, Ehl-i beyt, sahâbe ve tâbiînden başlayarak din büyüklerinin hayat ve faziletlerinden bahseden eseri Câmî, Ali Şîr Nevâî'nin arzusu üzerine 885 (1480) yılında telif etmiştir. Nefehâtü'l-üns'ü tamamlar mahiyette olan kitabın henüz ilmî bir neşri yapılmamıştır. Hindistan (1279, 1288) ve Leknev'de (1876, 1882) basılan eseri Lâmiî Çelebi Terceme-i Şevâhidü'n-nübüvve adıyla Türkçeye çevirmiştir.

19. El-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye. Hayatta kalan tek oğlu Ziyâüddin Yûsuf için kaleme aldığı bu eser, Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'in el-Kâfiye'sinin şerhidir. Telifi 11 Ramazan 897'de (7 Temmuz 1492) tamamlanan ve Şerh-i Molla Câmî, Molla Câmî veya sadece Câmî adlarıyla anılan Arap gramerine dair bu eser, Türk medreselerinde son zamanlara kadar ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu şerhin de hâşiyeleri yapılmış (Bk. Brockelmann, GAL Suppl., I, 533 vd.), Terceme-i Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye adıyla Abbas Kulı Sipihr tarafından 1282'de (1865) Farsçaya çevrilmiştir (eserin çok sayıdaki baskıları için bk. Ethé, Catalogue of the Persian Manuscripts, s. 1357). (Eser, 1987 yılında Ercan Elbinsoy tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.)

20. Risâle der 'İlm-i Kâfiye. Risâle-i Kâfiye olarak da anılan eserde redif ve kafiyenin tarifinden sonra kafiye ilmine ait terimler açıklanmaktadır (Kalküta 1872).

21. Tecnîsü'l-lugat. Cinas sanatı hakkında bir risâledir (Kalküta 1818).

22. Risâle-i Mûsikî: Mûsiki nazariyatı hakkındaki bu eser 890 (1485) yılında kaleme alınmıştır (Taşkent 1960). (Bu eser Kubilay Kolukırık tarafından makale olarak çalışılmıştır. Bu makale Caminin hayatı açısından da çok önemli bilgiler içermektedir.)

23. Kitâb-ı Sarf. Risâle-i Sarf adıyla da anılan eser Arapçanın sarfını Farsça olarak açıklar (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3646, vr. 248-252).

24. Risâle-i Münşe'ât. Câmî'nin mektuplarından oluşan bir eserdir (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4171, vr. 497ª-526ª). Beş bölüme ayrılan risâlede Farsça manzum mektuplar da yer almaktadır. Câmî'nin, çağdaşı olan şeyh, âlim, sultan ve devlet ileri gelenlerine yazdığı bu mektuplar tarihî açıdan da önemlidir. Sadece Münşe'ât adıyla da anılan risâle basılmıştır (Kalküta 1811; Leknev 1264/1847; Kanpûr 1873).

25. Risâle-i Kübrâ der Mu'ammâ. Câmî'nin muammaya dair yazdığı en büyük risâle olup Risâle-i Evvel der Mu'ammâ adıyla da anılmaktadır (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4171, vr. 559ª-594ª). 22. Risâle-i Mutavassıt der Mu'ammâ (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4171, vr. 524ª-538b).

26. Risâle der Beyân-ı Kavâ'id-i Mu'ammâ: (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4171, vr. 510b-524ª).

27. Ed-Dürretü'l-fâhire: Kelâmcılar, felsefeciler ve mutasavvıfların akîdelerinin mukayese ve muhakemesine dair orijinal bir eser olup Fâtih Sultan Mehmed'in isteği üzerine 886 (1481) yılında Arapça olarak kaleme alınmıştır. Câmî bu eserinde, asırlarca üzerinde tartışılan Allah'ın varlığı ve birliği, sıfatlarının, ilminin, iradesinin mahiyeti, kelâmının kadîm ve âlemin ezelî olup olmadığı gibi konuları ilmî usullere uygun olarak incelemiştir. ed-Dürretü'l-fâhire'nin ilmî neşri, Abdülgafûr-i Lârî'nin şerhi ve İmâdüddevle'nin Farsçaya tercümesiyle birlikte N. L. Heer ve A. Mûsevî Bihbehânî tarafından yapılmış (Tahran 1980), ayrıca Abdülgafûr-i Lârî'nin şerhiyle birlikte yine N. L. Heer tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir (Albany 1979).

28. Şerh-i Mîmiyye-i Hamriyye-i Fârizıyye. İbnü'l-Fârız'ın "Hamriyye" kasidesinin şerhi olup 875 (1470) yılında kaleme alınmıştır (İstanbul 1309).

29. Şerh-i Kasîde-i Tâ'iyye-i Fârizıyye. Aynı şairin "Tâiyye" kasidesinin şerhidir.

30. Risâle der Şerh-i Rubâ'iyyât. Vahdet-i vücûd hakkındaki çeşitli rubâîlerin şerhi olup bir mecmua içinde basılmıştır (İstanbul 1309).

31. Risâle-i Şerh-i Beyt-i Hüsrev-i Dihlevî (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4171, vr. 588ª-589ª).

32. Risâle-i Şerh-i Beyteyn-i Mesnevî-i Mevlevî. Mesnevî'nin ilk iki beytinin şerhidir (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4171, vr. 586ª-588b). Süleyman Neş'et tarafından yapılan tercümesi (Terceme-i Dü Beyt-i Mesnevî) basılmıştır (İstanbul 1263).

33. Risâle fi'l-'arûz (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3254, vr. 404-409; nr. 3652, vr. 639-648).

34. Risâle-i Fihrist (İÜ Ktp., FY, nr. 23, vr. 139b-142ª). Câmî'nin bütün eserlerinin isminin zikredildiği bu fihrist hayatının son yılında hazırlanmış olmalıdır (Câmî'nin eserlerinin yazma nüshaları için ayrıca bk. Ethé, Catalogue, nr. 894-976; Münzevî, Fihrist, tür.yer.; FME, s. 392-446; Karatay, Farsça Yazmalar, s. 234-259; basılmış eserleri için bk. Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-i Fârsî, tür.yer.).

1.2.1 Bahâristân

Asıl adı *Ravzatü'l-Ahyâr ve Tuhfetü'l-Ebrâr* olan ve Sultan Hüseyin Baykara'ya[13] ithaf edilen *Bahâristân*, İslam coğrafyasında asırlarca büyük ilgi gören, edebî, ahlakî, dinî, tasavvufî, biyografik içerikli, didaktik eserlerden biri olmuş ve hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Mehmed Şâkir Efendi'nin *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*'ına da kaynaklık eden eser olması hasebiyle bu bölümde *Bahâristân* üzerinde ana hatlarıyla durulmuştur.

Bahâristân tabirini doğru anlamlandırmak için öncelikle müellifin, kendi eserine verdiği isim olan *Bahâristân* kelimesin tahlilinden hareketle kelimenin anlamı üzerinde durulabilir. Elbette bir kelimeyi etimolojik ya da morfolojik açıdan değerlendirmek o kelimenin tüm manalarına vâkıf olmak için yeterli değildir. Edebi dilde kelimeler temel anlamları dışında terim, yan ve mecaz anlamlarıyla da kullanıldıkları gibi sanatlı ya da örtülü ifadeler içerisinde farklı anlamlara da bürünebilirler. Bununla birlikte *Bahâristân* ismi sözlükbilim penceresinden incelendiğinde mana açısından iki ayrı ihtimalden bahsedilebilir.

Orta Farsça olarak da nitelendirilen Pehlevice asıllı bir kelime olduğu düşünülen bahâr (بهار) kelimesinin anlamı: *İlkyaz* (Şemsettin Sami, 2006:326), *İlkbahar* (Kanar, 2013:324) ya da benzer anlamlara gelen türevleri olarak karşımıza

[13] Timur soyundan gelen, sanatçı kimliğiyle tanınan bir Timurlu hükümdarıdır. 1438 yılında Herat'ta doğmuş 1470 yılından vefat yılı olan 1506'ya kadar hüküm sürmüştür. Câmî'nin yazdığı mektuplardan, insanlara karşı adaletli olma konusunda ona nasihat ettiği anlaşılmaktadır.

çıkmaktadır. -sitân/-istân (ستان) eki ise Farsçada yer ya da zaman bildiren kelimeler türetmeye yarayan son eklerdendir. Bu ek, bahâr kelimesinin sonuna eklendiğinde ilk bakışta ilkbahar, ilkyaz gibi mevsim ve zaman anlamlarını çağrıştırabilir. Ancak *Burhân-ı Katı*'da bahâr kelimesinin Arapça asıllı olma ihtimali de vurgulanarak: *Şükufeye derler umumen; turunç ve narenç şükufesine derler hususen. Gül-i gâv-çeşmdir. Türkîde sığırgözü, sığır papatyası ve sarıpapatya tabir olunan nebatın çiçeğidir. Bu manada Arabî olduğu dahi menkuldür* (Mütercim Âsım Efendi, 2009: 58) bilgisi yer almaktadır. Aynı minval üzere *Kâmûs-ı Türkî*'de de Arabî asıllı olarak ikinci kez verilen bahâr kelimesinin *sarıpapatya* manasına olduğu ifade edilir (Şemsettin Sami, 2006:326). Bahâr kelimesinin: *Meyve ağaçlarının bu mevsimde açan çiçekleri* (Ayverdi, 2008: 265); bahâristân kelimesinin ise, -sitân/-istân (ستان) ekinin yer manası veren ek görevinde olduğu düşünüldüğünde: *Çimenleri yeşermiş, çiçekleri açmış, yeşillik yer; bahçe, bağ, çayır* (Ayverdi, 2008: 266) anlamlarına da geldiği görülmektedir.

Bahâr kelimesi ve türevlerini birçok klasik ya da modern lügatte de bulmak mümkündür. Bu kelime klasik Türk edebiyatında dolayısıyla klasik şiir dilinde hatırı sayılır derecede kullanılmıştır.[14] Yılmaz'a göre (2011: 185):

> Molla Câmî'nin meşhur eseri Bahâristân'ın, hem "Bahar mevsiminin hâkim olduğu yer" hem de "taze çiçek ve yaprakların bol bulunduğu yer" anlamına geldiğini söylemek mümkündür.

Birçok örnekte "Bahâr" kelimesinin mevsim anlamı dışında yaprak ve çiçek anlamlarında; "-sitân/-istân" ekinin ise hem yer hem zaman anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Mehmed Şâkir Efendi ise bu ekin edat-ı kesret olduğunu ifade edip (s. 420) benzer yapıda kurulan şekeristân kelimesini şekerlik olarak tercüme etmiştir. (s. 444) Bir eser isminin muhtemel anlamları düşünülürken kelimeyi tüm yönleriyle ele alma gerekliliğinden hareketle Molla Câmî'nin, esere *Bahâristân* ismini verirken zaman ve kesret anlamından ziyade mekân anlamı kastetmesi de makul bir ihtimal olsa gerektir. Nitekim eserin bizzat müellif tarafından sekiz cennet bahçesi (ravza) şeklinde tertip edilmiş olması ve eserin girişinde, mealen: "Dahi bu Bahâristân'ın tertîbi sekiz ravza üzere ittifâk vâki' olmuştur." (s. 27) ve "Cennet gibi olan ravzası

[14] Bahâr kelimesinin klasik lügatlerdeki anlamları ve klasik şiirdeki kullanım örnekleri için bk. Yılmaz (2011).

şakâyıkın gayrı rengi, reyâhînin mâ-'adâsı kokuyu müştemildir" (s. 27) cümleleriyle *Bahâristân*'ın, her bir bölümün bir cennet ravzası olan sekiz ravzadan oluştuğunu ifade etmesi de bu ihtimali düşündürmektedir.

Netice itibariyle, bahar mevsiminin geldiği mekânda yeni bir hayatın habercisi olan yeşilin de olacağı gerçeğinden hareketle, belki de tevriyeli olan ifadeden kasıt ister bahar mevsimi ister çiçekli bir bahçe olsun her iki ihtimali de kapsayıcı bir anlam olarak eserin bahar diyarı ya da bahar zamanı anlamına geldiği de düşünülebilir.

Bahâristân, Abdurrahman Molla Câmî tarafından h.892/m.1487 tarihinde[15] tertip bakımından *Gülistân*[16] örnek alınarak yazılmış bir eserdir. Kaynaklarda sıklıkla ifade edilen *Bahâristân*'ın, *Gülistân* örnek alınarak telif edildiği bilgisi üzerinde durulduğunda Molla Câmî'nin de bu durumu eserinde bizzat dillendirdiği görülür. Müellif, eserin girişinde oğlu Ziyâüddîn Yûsuf'un Arapça ıstılahları, dil ve edebiyat bilgilerini öğrenmedeki sıkıntılarını zikrettiği bâbda *Bahâristân*'ın yazılış sebebini[17] ifade ederken Sa'dî-i Şîrâzî[18] ve *Gülistân*'dan bu sıkıntıların ilacı olarak sitayişle bahseder. Bu zorlu eğitim öğretim sürecinde çocuğun gönlünü hoş tutmak ve rahatlamasını sağlamak için onun eserlerinden okudukları sırada Şeyh Sa'dî'nin tertibini örnek alarak onun üslubuyla "*teberrüken*" birkaç sayfa yazma isteğinin hatırına geldiğini, dolayısıyla Şeyh Sa'dî'nin eserlerine benzeyen, onun tertibini örnek alan bir eser hazırladığını; Bahâristân'a bakıldığında nice Gülistânlar görüleceğini tevriyeli bir şekilde ifade eder (s. 14-15-16-17-18-19-20). Bununla birlikte *Bahâristân* muhteva açısından *Gülistân*'dan farklı, özgün bir eserdir. Bilindiği üzere klasik Türk edebiyatı mahsullerinde mütevazılık ve geleneğe bağlılık ifade eden dibaceler yazıla gelmiştir. Örnek alınan eseri dolaylı yönden yüceltmekle birlikte eserin yazılış sebebini de ifade eden "*teberrüken*" kelimesi, gelenekte önemli yeri olan bir anahtar kelimedir. Klasik Türk edebiyatında müellifler, mütercimler, şârihler, genellikle kendilerinden önce yaşamış büyüklerin eserlerini zikrederek hem kendilerini geleneğe bağlamış hem bir tevazu örneği göstermiş olurlar. *Bahâristân*'ın

[15] Bazı kaynaklarda Bahâristân'ın telif tarihi 1478 olarak verilse de bu durum bir yazım hatası olarak değerlendirilmelidir. Doğru tarih, h.892 mukabili m.1487 olmalıdır.
[16] *Gülistân* Sa'dî-i Şîrâzî'nin h.656/m.1258 tarihinde kaleme aldığı sekiz bölümden oluşan ve Türk edebiyatını da önemli ölçüde etkileyen bir doğu klasiğidir.
[17] Burada, kaynak eser olan Bahâristân'ın yazılış sebebi üzerinde durulmuştur. *Hediyyetü'l-İrfân der-Şerh-i Bahâristân*'ın yazılış sebebi için (Bk. 3.1. Sebeb-i Teşrîh).
[18] Ebû Muhammed Sa'dî Müşerrifüddîn (Şerefüddîn) Muslih b. Abdillâh b. Müşerrif Şîrâzî (ö. h.691/m.1292), İran edebiyatının en meşhur müelliflerindendir.

yazılış sebebi anlatılırken müellif tarafından da bu durumun güzel bir örneği verilmiştir. Dolayısıyla *Bahâristân*'ın, *Gülistân*'a benzemekle birilikte *Gülistân*'dan farklı, özgün bir eser olduğu görülmektedir. *Bahâristân* şârihlerinden olan Şem'î Şem'ullâh'ın[19]: *Bahâristân-ı Câmî* gerçi böyledür ammâ *Gülistân-ı Sâdî* ile aslâ münâsebet yoktur (Akat, 1999: 5) demesi de bu gerçeği ifade etmektedir.

Tahkiye metodunun çok başarılı bir şekilde kullanıldığı eser, manzum parçalarla da süslenerek mensur-manzum iç içe telif edilmiştir. Bir başka ifadeyle mensur bölümlere manaları destekleyici manzum parçalar eşlik etmiştir.

Eser, mukaddime, sekiz ana bölüm ve hatime olmak üzere toplam on bölümden meydana gelmektedir. Her bir ana bölüm sekiz cennet bahçesinden bir bahçe (ravza) olarak tasarlanmıştır. Bölüm başlarında o bölümde ele alınacak konu zikredildikten sonra ravzasına ve konusuna göre "mütâyebe, hikmet, hikâyet, fâ'ide; nazım birimi ya da nazım şeklinden hareketle ise şi'r, ferd, mısrâ', beyt, kıt'a, mesnevî, gazel, rubâ'î alt başlıklarıyla işlenmektedir. Eğitici özellikler taşıyan eserde ünlü mutasavvıfların söz ve davranışlarından, cömert kişilerin hallerine; idarecilere nasihatlerden nükteli kıssalara; aşk ve âşıkların hallerinden şairler ve şiirlerine kadar geniş bir konu ağı göze çarpar.

1. Bölüm/Bahçe: Meşhur mutasavvıfların söz ve kıssalarının yer aldığı bu bölümde tasavvuf ehlinin halleri üzerinde durulmuştur.

2. Bölüm/Bahçe: Hikmet ehli kimselerin kıssaları ve hikmetli hikâyelerin işlendiği bu bölümde hikmetin incelikleri ifade edilmiştir.

3. Bölüm/Bahçe: İdarecilik ile alakalı kıssaları ve meşhur idarecilerin sözlerini ihtiva eden bu bölümde ideal, adil ve insaflı devlet adamının nasıl olması gerektiğine dair nasihatlerle birlikte idarecilere yakın olan kimselerin durumları anlatılmıştır.

4. Bölüm/Bahçe: Cömertlik konusuna ayrılmış bir bölümdür. Bu bölümde cömertlik konusu, cömertlik tanımından kerem sahibi kimselerin hallerine kadar ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir.

5. Bölüm/Bahçe: Aşka dair bilgilerin ve âşıkların hallerinin işlendiği bu bölümde aşkın nasıl olması gerektiği anlatılırken hakiki aşkın ipuçları da verilmiştir.

[19] Şem'î Şem'ullâh (ö. 1011/1602-1603 [?]). Osmanlı 'âlimi ve şârihi.

6. Bölüm/Bahçe: Asr-ı saadetteki bazı latifelerden şairlerin başına gelen tebessüm ettirici hallere kadar latifeli, şaka yollu hikâyeler "Mutâyebe" başlıkları altında bu bölümde yer almıştır.

7. Bölüm/Bahçe: Şiir bilgisi ve şairlerin hayatlarını anlatan yedinci bölüm diğer bölümlerden farklı bir görünüm arz etmektedir. Tüm bölümleri hikmetlerle bezenmiş eserin bu bölümünün tam bir tezkire olduğu görülmektedir. *Bahâristân*'ı önemli kılan özelliklerinden biri de bu bölümünün biyografik bilgileri ve edebi eleştirileri haiz bir tezkire hatta yer yer şiir ile ilgili görüşler serdeden bir poetika özelliği taşımasıdır. Özellikle bölümün girişinde muhtasar şiir bilgisi yer almaktadır. Ardından ise müellifin tabiriyle, şuaranın meşhurlarından bazıları seçilerek ve ihtisar edilerek onlar hakkında bilgiler verilmiş; hayatlarının yanı sıra eserlerinden bazı parçalar da sunulmuştur. Eserde biyografik içeriğin müstakil bir bölüm olması da özellikle tezkirecilik açısından dikkate değer bir durumdur.[20]

8. Bölüm/Bahçe: Hayvanlarla ilgili hikmetli hikâyelerin yer aldığı bu bölümde hikâyeler, gelenekte olduğu üzere yine hayvanların dilinden aktarılmıştır. Bu bağlamda eserin güzide fabl örnekleri sunduğu da görülmektedir.

1.2.1.1. Bahâristân'ın Türkçe tercüme ve şerhleri

Farsça metninin tenkitli neşri ilk olarak Hâkimi tarafından (hş.1367/m.1988) yayımlanan ayrıca Ekberzâde tarafından (hş.1393/ m.2014) yedi nüshanın karşılaştırılması suretiyle açıklamalı ve tenkitli yeni bir neşri de yapılan eserin gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet dönemlerinde Türkçe tercüme ve şerhleri de kaleme alınmıştır.

Bahâristân Cumhuriyet döneminde: Kilisli Rıfat Bilge (1945), M. Nuri Gencosman (1945), Yakup Kenan Necefzade (1967), Adnan Karaismailoğlu (2002), ve Turgay Şafak (2014) tarafından tercüme edilmiştir.

Eserin Osmanlı dönemine ait gerek dibace şerhleri ya da seçmeler gibi kısmî, gerekse tamamını konu alan Türkçe tercümeleri de günümüze ulaşmıştır. Bu noktada dikkat edilecek bir husus: Klasik Türk edebiyatında tercüme ve şerh kavramlarının, birbirlerinin yerine kullanıldığı gerçeği ve iç içe geçmiş yapılarıdır. Bu noktadan

[20] Bahâristân'ın bu bölümü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Çetindağ (2002).

hareketle Osmanlı dönemi tercümeleri, Cumhuriyet dönemi tercümelerinden ayrı tutularak Osmanlı dönemi şerhleri ile aynı kategoride ele alınmıştır.

Bahâristân'ın Osmanlı dönemine ait Türkçe tercüme ve şerhlerini şöylece sıralamak mümkündür[21]:

Lâmi'î, *Şerh-i Dîbâce-i Bahâristân* (1532'den önce)

Şem'î Şem'ullâh, *Şerh-i Bahâristân* (1579)

Himmetzâde Abdî, *Şerh-i Müşkilât[-ı] Dîbâce-i Bahâristân*. (1710'dan önce)

Dervîş Mehmed Alî el-Mevlevî, *Tuhfe-i Âsitân Tercüme-i Bahâristân* (1746)

Mehmed Şâkir Efendi, *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân* (1794)

Filibe Müderrisi Hızırzâde Mehmed Fevzî, *Bahâristân Tercemesi* (1909)

Tâhirü'l-Mevlevî, *Şükûfe-i Bahâristân* (1910)

1.3. Etkisi

Türk kültür ve edebiyatına kaynaklık eden en önemli unsurlardan biri de hiç şüphesiz doğu medeniyeti ve doğu medeniyeti ekseninde teşekkül eden eserlerdir. Bu noktadan hareketle Türk edebiyatının, İran edebiyatı etkisinde kaldığı dönemler dairesinden bakıldığında Molla Câmî, eserleriyle Türk edebiyatını besleyen önemli kaynaklardan biri olmuştur.

Molla Câmî hakkında yapılan çalışmalar onun ne kadar çok yönlü ve etki alanı geniş bir âlim olduğunu göstermektedir. Günümüz Avrupa'sının dahi, doğu edebiyatları konusundaki çalışmalarında özgül ağırlığı olan Molla Câmî hakkında yapılan çalışmalara her gün bir yenisi eklenmektedir.[22] Günümüzde sürekliliği devam eden, Osmanlı dönemi ekseninde bir eser örneğiyle de bu etkiyi görebilmek mümkündür. Molla Câmî'nin "*El-Fevâidü'z-Ziyâiyye*" isimli, İbnü'l-Hâcib'in[23] *el-Kâfiye*'sinin şerhi olan eseri Osmanlı medreselerinde yaygın olarak okutulan bir eser olmuştur. Ancak eser ismi, yazar isminin gölgesinde kalmış; eser "*Molla Câmî*" ismiyle anılır

[21] Bahâristân'ın Osmanlı dönemi şerh ve tercümeleri hakkında bilgi için bk. Yılmaz (2007) ve Yazar (2011).
[22] Molla Câmî ve eserlerinin Avrupa'daki durumu ve etkileri ile ilgili bk. Rencber (2011).
[23] Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö. 646/1249). Arap gramerine dair el-Kâfiye ve eş-Şâfiye adlı eserleriyle tanınan dil âlimi ve Mâlikî fakihi.

olmuştur. Bugün dahi Arapça nahiv okuyan talebeler arasında Molla Câmî okuyorum, Molla Câmî'ye geçtim gibi ifadelerle mezkûr eser kastedilmektedir.[24]

İslam kültür ve medeniyet havzasında edebi ve ahlaki değerlerin şekillenmesinde medreselerde okutulan derslerin yanı sıra önemli saiklerden biri de camilerde okutulan derslerdir ki bu dersler arasında Molla Câmî derslerinin önemli bir yeri vardır. Molla Câmî'nin *Divan, Bahâristân, Lüccetü'l-Esrâr, Levâyih* adlı eserleri de camilerde okutulan eserler arasındadır.[25]

Birçok alanda eğitim gören ve eserleriyle geniş bir etki alanı oluşturan Molla Câmî'nin çok yönlü ilmî kişiliğinin eserlerinde temayüz etmesinin bir diğer somut göstergesi onun sanat yönünü de yansıtan musiki hakkında kaleme aldığı nazariye tarzındaki risaledir. Yurt içi ve yurt dışında çok sayıda nüshası bulunan eser, ses ile musikiyi tasavvufî ve felsefî yönlerden ele alacaklar için de önemli bir muhteva sunmaktadır.[26]

Molla Câmî, Hindistan'dan Balkanlar'a devrin önemli devlet adamları tarafından hürmet gören ve hediyeler alan bir şahsiyettir. Öçal'a göre (1999: 81):

> İslam Düşüncesi tarihinin önemli simalarından Abdurrahman Molla Câmî daha çok Nakşibendi Tarikatına mensup sûfî bir şair olarak bilinir. Buna rağmen onun felsefe, kelam ve Arap dili alanlarında da önemli eserler kaleme aldığı bilinmektedir. Daha yaşadığı asırda bile eserleriyle, görüşleriyle ve keskin zekâsıyla Kadızade-i Rumi, Ali Kuşçu, Lami'i Çelebi ve Kemal Paşazade gibi Müslüman Türk bilginlerinin üzerinde etkili olan Câmî'nin aynı zamanda Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid gibi Osmanlı padişahlarıyla mektuplaşmak suretiyle yakın dostluklar kurması, onu Türk-İslam düşüncesi açısından da önemli bir şahsiyet haline getirmektedir.

Müessir bir kalem olan Câmî'nin etki ve etkilenme alanında Alî Şîr Nevâyî de vardır. Ali Şir Nevâyî, *Hamsetü'l-Mütehayyirîn*[27] adlı eserinde Molla Câmî'nin hayatını anlatmıştır. Hatta Câmî'nin vefatından sonra, terkib-i bend tarzında bir mersiye de yazmıştır (Hümayûn-Ferrûh: 205-208).[28] Bununla birlikte Molla Câmî de

[24] Osmanlı medreselerinde okutulan derslerle ilgili bk. Hazer (2002).
[25] Camilerde okutulan derslerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Şeker (2012).
[26] Risâle-i Mûsikî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kolukırık (2013).
[27] Bk. Abik (2006).
[28] Hümayûn-Ferrûh (1963/hş.1342), *Divan-ı Emir Nizamüddin Ali Şir Nevai (Fânî)* ismiyle hazırladığı bu Farsça neşirde söz konusu mersiyenin Mevlâna Abdurrahman Câmî kuddise sirruh için yazıldığını ifade etmiştir. Ali Şir Nevâyî, Farsça yazdığı şiirlerde *Fânî* mahlasını kullanmış ve Farsça şiirlerinin toplandığı eser, *Divan-ı Fânî* olarak tanınmıştır.

Bahâristân'da Ali Şir Nevâyî'yi hususi bir bölümde methiyelerle tanıtmış ve adına muammâ kaleme almıştır (s. 555-556). *Bahâristân* şârihi Mehmed Şâkir Efendi bu eserden bahsederken: Mevlânâ Câmî 'aleyhi'r-rahmetü's-sâmî, hacdan geldiği zamân Mîr 'Alî Şîr Nevâyî, istikbâl-i kudûm-i üstâdiyye irsâl eylemiştir (s. 557) der.

Molla Câmî'nin Türk edebiyatına etkilerini gözler önüne seren bir diğer husus da onun, klasik Türk edebiyatında şuara tezkireleri yazılmasına Ali Şir Nevâyî üzerinden öncülük ve rehberlik etmiş olmasıdır.

İsen, bu durumu şöyle ifade eder (Web 1):

> XV. yüzyıldan itibaren siyasi alanda ortaya çıkan gelişmeler paralelinde bu kez Türkçe yazılmış biyografi kitaplarıyla karşılaşılır. Bunların öncüsü, Türkçedeki pek çok çalışmanın ilk sahibi olan Ali Şir Nevâyî'dir (l441-l50l). Nevâyî önce Molla Câmî'nin, erenlerin hayatını anlatan Nefahâtü'l-Üns'ünü Çağatay Türkçesine çevirecek, ardından da yine Câmî'den etkilenerek ilk Türkçe şairler tezkiresi olan Mecâlisü'n-Nefâis'i (y.l491) kaleme alacaktır. Mecalisü'n-nefais, Çağatay edebiyatı ve İran edebiyatı için çok önemli bir kaynaktır. Fakat asıl önemli yanı Anadolu'da meydana gelen şair biyografilerine modellik etmiş olmasıdır.

Câmî'nin Türk edebiyatı üzerine en önemli etkilerinin tercüme ve şerhler aracılığıyla olduğunu söylemek mümkündür. Bunun en yaygın ve meşhur örneklerinden birini de çalışma konumuz olan *Şerh-i Bahâristân* teşkil etmektedir.

Öztürk'e göre (2015: 17):

> Eserlerini Farsça yazan Molla Abdurrahman-ı Câmî, manzum ve mensur pek çok eser kaleme almıştır. Bunlar, daha Câmî hayattayken dilimize tercüme edilmeye başlanmıştır. Gerek manzum gerekse mensur eserlerinin tercümeleri, Abdurrahman-ı Câmî'ye Osmanlı sahasında büyük bir şöhret kazandırmış, onun eserlerine yazılan nazire ve şerhler Osmanlı edebiyatını ciddi şekilde etkilemiştir.

Molla Câmî üzerine yapılan ve son yıllarda yoğunlaşan çalışmalarda da görüldüğü üzere Osmanlı-Türk edebiyatında Molla Câmî etkisi oldukça yoğundur. Ana hatlarıyla değindiğimiz bu etki alanının önemli bir parçası olmakla birlikte bu çalışmanın eksenini oluşturan Molla Câmî eseri ise Mehmed Şâkir Efendi'nin *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*'ına kaynaklık eden *Bahâristân*'dır.

BÖLÜM 2: MEHMED ŞÂKİR EFENDİ

2.1. Hayatı (1178/1764-1252/1836)

Mehmed Şâkir Efendi'nin hayatına dair bilgiler, biyografik mahiyetli klasik kaynaklarda sadece ana hatlarıyla yer almaktadır. Bu çalışmada, söz konusu kaynaklara ek olarak Mehmed Şâkir Efendi ile ilgili bilgi içeren farklı türdeki eserlerden arşiv kayıtlarına, ulaşılabilen tüm kaynaklardan elde edilen bilgiler işlenmiş, şârihin eserlerinden, hayatına dair çıkarılan ipuçlarıyla da desteklenerek mümkün mertebe kapsamlı bilgiler verilmiştir.

Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân'ın şahsi kütüphanemizde bulunan nüshasında yazarın tercüme-i hâli yer almaktadır. Bu tercüme-i hâl, eserin diğer nüshalarında ise yoktur. Tercüme-i hâli, El-hâc Ahmed Lütfullah imzasıyla kaleme aldığı görülen zatın, eserin vakfiyesinden, vâkıf Şeyh Ahmed Râşid en-Nakşibendî'nin kerîme-zâdesi olduğu ve eserin Şeyh Ahmed Râşid en-Nakşibendî tarafından kendisine ve nesline vakfedildiği anlaşılmaktadır. Bu tercüme-i hâlde şârihin ismi Şâkir Efendi ve Seyyid Mehmed Şâkir Efendi olarak iki kez zikredilmektedir. Söz konusu tercüme-i hâl şöyledir:

> Terceme-i Hâl-i Şârih-i Bahâristân-ı Şâkir Efendi Rahimehullâh:
>
> Es-seyyid Mehmed Şâkir Efendi, İstanbullu olup bin yüz seksen sekiz (h.1188/m.1774) tarihinde Sarây-ı Hümâyûn'a dâhil olarak [1244 senesinde] Livâ-i Şerif Şeyhliği[29] hizmetine tayin olunmuştur. 1252 (m.1836) senesinde vefat etmiştir. Mesnevî-i Şerîf'i manzum olarak Türkçeye terceme etmiştir ve Bahâristân-ı Mevlânâ Câmî'ye bir güzel şerh yazmış ve mürettep bir divan dahi bırakmıştır.

Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân'da şârih kendi ismini, es-Seyyid Mehmed Şâkir (s. 3) olarak zikretmektedir. Ayrıca:

[29] Liva-i şerif, Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet Dairesinde muhafaza edilen ve liva-i saadet, sancak-ı şerif, sancak-ı saadet gibi adlarla da anılan ve asıl adı Ukab olan Hazret-i Muhammed aleyhisselâm'a ait olduğu kabul edilen siyah sancaktır. Bu sancağın hizmetinde bulunanlara Liva-i Şerîf takımı denir. Başlarında liva-i şerif şeyhi vardır. Seferlerde liva-i şerif şeyhi ve peygamber torunlarından bazı kimseler de liva-i şerifle birlikte bulunur. Bk.Pakalın (1983: 3/115-116, 2/367).

> Lâkin el-hâletü hâzihî ahâlî-i gılmânân-ı Enderûn-ı Hümâyûn-ı cihân-bânîde bu san‘atı bilmez, pek azdır. Husûsan sığar-ı sinninde çerâğ olup perverde-i sarây olanlar gâyetü’l-gâye mahâret kesb etmişlerdir (s. 132).

cümlesiyle saray zümresine mensup olduğunu bizzat işaret etmektedir. Hayatına dair bir diğer işaret de *Şerh-i Bahâristân*’ın tezyîlinde kaleme aldığı münâcâtta babasını ismen zikrederek ona dua ettiği beyitlerdir:

> Hâssa peder-i büzürg-vârım / Bâdî-i vücûd-ı zârzârım
>
> Mahmûd-hısâl Seyyid Ahmed / Yâ Rab ola ‘âlemeynde sermed (s. 605)

Hoca Şâkir Efendi olarak da bilinen şârih’in, *Hediyyetü’l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*’ın tezyîlinde:

> Bu kemîne-i bî-mâye, bu kadar-ı bidâ‘anın kılleti ve istitâ‘atin ‘adem-i kudreti ve kesret-i iştigâl-i ta‘lîm ü tedrîs ve hıdmet-i rikâb-ı şehriyârîde tek ü pûda iken böyle bir emr-i ‘azîme ikdâm gerçi haddimiz değildi (s. 604).

cümleleriyle sarayda yoğun bir talim ve tedrisle meşgul iken bu şerhe başladığını anlatması hocalık yönünü de bizzat ifade etmesi açısından önemlidir.

Osmanlı Müellifleri’nde, Şâkir ismi önce gelecek şekilde Şâkir Mehmed Efendi olarak kayıtlı olan ve aynı metnin sonunda sadece Şâkir Efendi olarak zikredilen *Bahâristân* şârihinin biyografisi şöyle verilmiştir (Bursalı Mehmed Tahir, 1333: 2/266):

> Şehriyyü’l-asl fudalâ-yı şu‘arâdan olup tahsîl ü tefyîzi Enedrûn-ı Hümâyûndadır. Sarây-ı Hümâyûnda Livâ-yı Şerîf Şeyhliği hizmetinde iken h.1252 (m.1836) tarihinde İstanbul’da irtihal ederek Hazret-i Hâlid kurbundaki mezaristâna defnedildi. Âsarı, bir nüshası Esad Efendi Kütüphanesi’nde mevcut Manzum Mesnevî-i Şerîf Tercemesi ile Şerh-i Bahâristân ve Divan’dan ibarettir.

Sicill-i Osmânî’de ise, Şâkir Efendi ismiyle kaydedilen şârih hakkında şu bilgiler yer almaktadır (Süreyya,1311: 3/126):

> Enderûn-ı Hümâyûnludur. Tahsîl-i ilm ü ma‘ârifle sonra ricâl-i sarâya dâhil oldu. Dülbend ağası,[30] 1227 Şevval’inde (Ekim 1812) rikâbdâr[31] olup 1228 Rebîülahirinde

[30] Önceleri dülbend gulâmı adıyla anılırken daha sonra *dülbend ağası* tabiri kullanılmıştır. Has Oda mensuplarından, Has Oda’nın düzeninden sorumlu olmakla birlikte padişahın sarık ve çamaşırlarının bakım ve muhafaza ve taşınması ile görevlidir. Bk. Pakalın (1993: 3/537).

[31] Enderûn-ı Hümâyûn’un’da Has Oda erkânı arasında dördüncü konumundaki görevlidir. Fatih Sultan Mehmed dönemi saray hiyerarşisinde çuhadarın üstünde; dülbend ağasının altında yer alan bu görev daha sonra çuhadarın altına düşmüştür. Atının üzengisini tutarak padişahın ata binip inmesine

> (Nisan 1813) mütekâid oldu. Sonra turuk-ı ‘aliyyeden müstahlef olup1244’de (1828/29) Ordu-yı Hümâyûnda Livâ-i Saadet Şeyhi oldu. 1252 (m.1836) Rebîülahirinde irtihâl eylemiştir. Fâzıl ve şairdir. Mesnevî-i Şerîf’i nazmen ve Bahâristân’ı nesren şerh eylemiştir.

Bu bilgilerden hareketle Mehmed Şâkir Efendi’nin saraydaki dülbend ağalığı ve rikâbdârlık gibi Has Oda[32] hizmetlerinden sonra emekli olduğu, on dört yıl sonra ise Liva-i Saadet Şeyhliği görevine getirildiği görülmektedir.

Fatîn Tezkiresi’nde (Çiftçi: 234-235):

> Nâzım-ı mûmâ-ileyh Es-seyid Mehmed Şâkir Efendi Dersaâdet’de kadem-nihâde-i sâha-i vücûd olup bin yüz seksen sekiz te’rîhinde sarây-ı hümâyûna çırâğ buyrularak şem‘-i kemâli şu‘le-pâş-ı feyz u ikbâl olduktan sonra livâ-yı şerîf şeyhligi hizmet-i müstevcibü’l-mefhareti ile nâil-i âmâl olmuş iken iki yüz elli iki senesi rûh-ı şerîfi âzim-ı dâr-ı bekâ, vücûd-ı latîfi Hazret-i Hâlid (radiyallahu anhü’l-vahde) civârında vâki kabristânda muntazır-ı rahmet-i Hudâ olmuştur. Mûmâ-ileyh âlim u fâzıl bir şâir-i ferhunde-hasâil olup Mesnevî-i şerîf’e Türkçe bir kıt‘a manzûm tercemesi ve Baharistân nâm kitâb-ı latîfeye bir aded şerhi ve bir kıt‘a müretteb Dîvân-ı belâgat-ünvânı vardır

geçen bu bilgilerde, İstanbul’da yaşadığını bildiğimiz şârihin, İstanbul (Dersaâdet) doğumlu olduğu da görülmektedir. Ayrıca şahsi kütüphanemizde bulunan nüshanın tercüme-i hâlinde yer alan, şârihin saraya giriş tarihi olarak verilen 1188 (m.1774) senesi ile buradaki tarih örtüşmektedir.

Mehmed Şâkir Efendi’yi, umumen Enderûn-ı Hümâyûn; hususen Hazine-i Hümayun şairleri arasında zikreden Arıkoğlu, Mehmed Şâkir Efendi’nin Divanı içinde yer alan *Kilk ü Dil* mesnevisinin, şârihin hayatına dair bilgiler vermesinden hareketle 1762 yılında doğmuş olabileceğini, Enderun’a giriş tarihinin ise 1772 olduğunu ifade eder (2012: 23-24).

Enderûnlu Abdüllatîf Efendi, kendisi de Enderûn’da yetişmiş biri olarak hazırladığı *Âyîne-i Derûn*[33] adlı eserinin, “Enderûn-ı Hümâyûn’dan Neş’et Ederek Tarîk-i İlmî’ye Sülûk İle Tefeyyüz Eden Zevât” bölümünde şârihi Şâkir Efendi ismiyle ilim ehli arasında zikreder. Yazıldığı dönemde, Enderûn Mektebi ve Osmanlı Sarayı

---

yardımcı olan ve törenlerde padişahın yanında giden kimsedir. Rikâbdârın aslî görevleri arasında başlangıçta padişahın ayakkabılarının bakım ve muhafazası da var iken bu vazife sonradan çuhadarlara verilmiştir. Bk. Pakalın (1993: 3/44).

[32] Enderûn-ı Hümâyûn’un altı biriminden en itibarlı ve önemli kısmına verilen isimdir. Hane-i Has olarak da bilinir. Bk. Pakalın (1983: 1/755).

[33] Eserin tıpkıbasımı ve Enderûn-ı Hümâyûn hakkında bilgi için bk. Köç (2013).

hakkında yeteri kadar çalışma yapılmamasından hareketle bu alandaki eksikleri giderme niyetiyle hazırlanan bu çalışmada şârihe dair kayıtlar; 1241 yılında Livâ-i Saâdet şeyhi olduğu, *Mesnevî-i Şerîf*'i nazmen; *Bahâristân*'ı nesren şerh ettiği ve R.(Rebîülahir) 1252 tarihinde vefat ettiği, bilgileri ile sınırlıdır (1321: 81).

Kâmûsu'l-A'lâm'daki Şâkir Efendi maddesinde: "Müteahhirîn-i şu'arâ-yı Osmaniyyeden üç kimsenin ismidir*"* izahının ardından birinci olarak "es-Seyyid Mehmed Şâkir Efendi" başlığı altında şârihin hayatını ve eserlerine dair yukarıda zikredilen kaynaklardaki bilgilerden bir kısmı verilir (Şemsettin Sami, 1311: 4/2823).

Mehmet Nail Tuman ise, başta şair tezkireleri olmak üzere yetmiş beş eseri taramak ve ihtisar etmek suretiyle biyografik kaynak olarak hazırladığı *Tuhfe-i Nâilî*'de, şârihle ilgili kısaca bilgi verirken onu, Çukadarzâde Hâce Seyyid Mehmed Şâkir Efendi ismiyle tanıtır ve babasının sadrazam çuhadarlarından[34] Ahmed Ağa olduğunu söyler (Özdemir, 2011: 84'ten alıntı).

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda, Şâkir Efendi'nin 1227 Şevval ayında (Ekim 1812) rikâbdârlık görevinde bulunduğu bilgisi ile örtüşen, 5 Rebîülâhir 1228 (7 Nisan 1813) tarihli, Kemankeş Mustafa Paşa Vakfı tevliyetinin, Şâkir Efendi'ye tevcîhi ile alakalı bir belge de bulunmaktadır.[35] Söz konusu görev talebinin, *Rikâbdâr-ı Hazret-i Şehriyârî Şâkir Efendi* imzasıyla bizzat padişahtan talep edildiği ve talebin padişah tarafından kabulünü müteakip gereğinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Şârihin, kendini *Rikâbdâr-ı Hazret-i Şehriyârî Şâkir Efendi* olarak ifade etmesinden hareketle isminin bir kullanımının da *Rikâbdâr Şâkir Efendi* şeklinde olduğu söylenebilir.

Tarih-i Enderûn'da ise şârih, Cennet-mekân Sultan [Mahmûd] Hân-ı Sânî hazretlerinin rikâb-dârları, Livâ-i Şerîf Şeyhi İncirköylü Hâce Şâkir Efendi olarak kayıtlıdır (Tayyârzâde, 1292: 4/321).

Şârihin hayatına kısaca değinmekle birlikte, ailesi ve yaşadığı muhit hakkında nadide bilgiler edindiğimiz önemli bir kaynak da Şehsuvaroğlu'nun Büyükleçi, doktor ve siyasetçi kimlikleriyle bilinen A. Hulusi Fuad Tugay'ın portresini işlediği biyografik

[34] Merasimlerde padişahın hemen arkasında bulunarak halka para saçan, padişahın kaftanları ile ilgilenen, Has Oda'ya mensup ağalardandır. Rütbede rikâbdârdan önce gelir ve padişahın en yakınlarındandır. Bk. Pakalın (1983: 1/384).
[35] Bk. BOA. HAT. 1522.14.

eserdir. Eserin, (Deli) Fuad Paşa'nın da babası olan İncirköylü Müşir Hasan (Refet) Paşa'yı anlatan bölümü, Hasan Paşa'nın eniştesi (ablasının kocası) olması hasebiyle Mehmed Şâkir Efendi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre Mehmed Şâkir Efendi, Sultan II. Mahmud'un hocası olduğu için Hoca Şâkir Efendi ismiyle de meşhurdur. İstanbul Paşabahçe yakınlarındaki İncirköy'de yaşadığından İncirköylü lakabıyla da anılmaktadır. Eniştesi Mehmed Şâkir Efendi gibi Enderûn Mektebi'nde okuyan ve zamanla paşalığa yükselen Hasan Refet de eniştesinin İncirköy'deki konağında büyüdüğü için İncirköylü olarak tanınmıştır. Sonraları Paşabahçe'de Şişe ve Cam Fabrikası'nın az ilerisinde olan bu konağı, Abdülhak Hamid'in eniştesi (ablasının kocası) Sahip Molla almış; Abdülhak Hamid de dönem dönem bu sayfiyelikte kalmıştır. Müşir Hasan (Refet) Paşayı, Sultan III. Selim devrinde saraya takdim eden de eniştesi Şâkir Efendi'dir (Şehsuvaroğlu, 1972: 53-54). Şâkir Efendi'nin Dülbend Ağalığı dâhil olmak üzere bulunduğu tüm önemli vazifeler, otuz yılı aşkın saltanatı olan II. Mahmud dönemine denk geldiğinden bu yıllarda Şâkir Efendi'nin dülbend ağalığından daha alt rütbeli bir görevde olması muhtemeldir.

Mehmed Şâkir Efendi'nin, İncirköy'de doğduğunu ifade eden bir diğer çalışma onun bestelenmiş şiirlerinden de örnekler sunmaktadır (Yarar, 1992: 143). *Divan*'ında 116 şarkı bulunan Mehmed Şâkir Efendi'nin farklı makamlarda bestelenen şiirlerinin bestekârları arasında Sultan III. Selim, Küçük Mehmed Ağa ve Hacı Sadullah Ağa da vardır. Bununla birlikte şârih musikî bilgisini:

> "*Nevâ*, birkaç ma'nâya gelir ammâ bunda fenn-i mûsîkî de bir makâm-ı mahsûsun ismidir ki pençgâh hânesiyle hüseynî hânesi mâbeyninde perde-gîr ve pençgâh hânesinden âgâze edip ba'dehû aşağı gidip o pençgâh ve çargâh ve segâh hânelerin seyr ettirip dügâh hânesinde karâr eder (s. 245); Hakîkatte mehterler beyninde ceng-i harbî derler bir usûldür, çâbuk çâbuk darb ederler. Ve nakarât**,** fenn-i mûsîkîde "tenenenni-yelelelli" bu elfâzlardan kinâyedir ve buna münâsib nevâht nâme ile sâz çalmaya dahi derler (s. 322).

ifadeleleriyle şerhinde de göstermektedir.

Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân dışında *Manzum Mesnevî-i Şerîf Tercümesi ve* Divan'ı olan Mehmed Şâkir Efendi'nin bu eserleri de hayatına ışık tutması açısından oldukça önemlidir.

Mehmed Şâkir Efendi'nin *Divanı*'nda[36] hayatına dair diğer kaynaklarda yer almayan önemli ve kapsamlı bilgiler de bulmak mümkündür.

Divan'daki beyitlerden, Doğum tarihinin h.1178 (m.1764/65) yıllarına denk geldiği; ilköğrenimini üç yaşından itibaren babası Seyyid Ahmed'den gördüğü; dokuz yaşında annesini kaybettiği ve aynı yıl saraya Saray'a girdiği; Farsça, inşa, bedi, nesir, mantık, fıkıh, kelam dersleri verdiği anlaşılmaktadır. Şiirlerinden, tasavvufi yönünün de kuvvetli olduğu anlaşılan Mehmed Şâkir Efendi, Divan'ında Abdülkâdir Geylânî (ks.), Bahâeddin Nakşibend (ks.), Şeyh Sâ'deddin Cebâvî (ks.), Ahmed Rıfâî (ks.) gibi tasavvuf yolunun büyüklerini metheden kasideler yazmıştır. Eserlerinde Farsçaya hâkimiyeti açıkça görülen Mehmed Şâkir Efendi'nin gerek Arapça kaleme aldığı şiirlerinden gerekse *Bahâristân*'ın Arapça kısımlarındaki şerhinden hareketle Arapçaya hâkim olduğu da söylenebilir.

Mehmed Şâkir Efendi'nin bir diğer eseri olan *Manzum Mesnevî-i Şerîf Tercümesi*'nin müellif nüshası da şârihin kendi künyesine dair bizzat verdiği bilgileri içermektedir. Eserin Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, Muzaffer Ozak I Koleksiyonu 112 numarayla kayıtlı bulunan ve *Mesnevî-i Şerîf*'in ilk üç defterini ihtiva eden müellif hattı nüshasını inceleyen Çakıcı, kayıtlarda künyenin "…es-Seyyid Mehmed eş-Şâkir bin es-Seyyid Ahmed…" şeklinde geçtiğini belirtmiştir (2008: 3). Burada şârihin kendini Seyyid Mehmed Şâkir b. Ahmed olarak Seyyid sıfatı ve baba adı olan Ahmed ile birlikte tesmiye ettiği görülmektedir. Bu bilgi, *Tuhfe-i Nâilî*'deki "babasının sadrazam çuhadarlarından Ahmed Ağa olduğu" bilgisi ile örtüşmektedir. Çakıcı, aynı nüshanın zahriyesinde ise "Hâce Şâkir Efendi Bahâristân şârihidür, lâ tegful" kaydının da olduğunu zikreder (2008: 4). Burada iki nokta dikkat çekmektedir. Birincisi, *Manzum Mesnevî-i Şerîf Tercümesi* nüshasındaki bir kaydın *Bahâristân Şerhi'*ne atıfta bulunmasıdır ki bu atıf iki eserin de aynı kişiye ait olduğunu teyit eder niteliktedir. İkinci nokta ise aynı nüshanın farklı bir yerinde şârih isminin Hâce sıfatıyla birlikte Hâce Şâkir Efendi şeklinde kullanılmasıdır. Çakıcı (2008: 3); Temizel'in, söz konusu eserin Çûhadârzâde Şâkir Mehmed Efendi'ye ait olduğunu belirttikten sonra parantez içinde "Şâkir Paşa veya Feraizci Mehmed Şâkir yahut Mehmed Şâkir" ihtimallerini de vurguladığını aktarmaktadır (Temizel, 2007: 145'den alıntı). Temizel (2009: 111),

[36] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005).

aynı ihtimalleri TDEA (1998: 8, 101)[37] ve Pekolcay'a (1996: 139) da atıfta bulunarak hazırladığı kısımda ifade eder. Buradaki Çûhadârzâde künyesi, zikredilen diğer kaynakların verdiği bilgiler ile örtüşmektedir. Ancak yapılan araştırmalarda şârihe ait Paşa ya da Feraizci unvanlarına dair herhangi bir kayda rastlanmamış bilakis Şâkir Mehmed Paşa ile Feraizci Mehmed Şâkir Efendi'nin söz konusu şârih Mehmed Şâkir Efendi'den farklı birer şahsiyet oldukları görülmüştür.

Mazıoğlu'nun da *Osmanlı Müellifleri*'nde adı geçen Mehmed Şâkir ve Şâkir Mehmed isimlerinin aynı kimse olma ihtimalinden kaynaklı tereddüdü vardır (1973: 291-292). Ancak iki farklı kayıtta geçen isimlerin aynı kişi olmadığı görülmektedir. *Osmanlı Müellifleri'*nde geçen iki benzer isimden biri, "*Şâkir Efendi (Mehmed Şâkir Efendi)"* başlığı ile verilmektedir (Bursalı Mehmed Tahir, 1333: 1/98). Ancak bu zat "Halvetiyyenin Cerrâhiyye şubesi meşâyıhından âşık bir zât" olarak tasvir edilmekte ve eserleri arasında *Bahâristân* ya da *Manzum Mesnevî-i Şerîf Tercümesi* zikredilmemektedir. Vefat tarihi h.1269/m.1852'dir ve Fatih Nişancı Camii karşısında medfundur. Aynı eserin ifadesiyle *Bahâristân* şârihi olan Şâkir Mehmed Efendi'nin ise h.1252/m.1836 tarihli vefatı ve *Osmanlı Müellifleri'*ndeki: Hazret-i Hâlid kurbundaki mezaristâna defnedildi (Bursalı Mehmed Tahir, 1333: 2/266) ifadesi bu isimlerin farklı kişiler olduğunu göstermektedir.

Görüldüğü üzere şârihin kimliği ve eserleri, hiçbir tereddüde mahal bırakmayacak kadar kesin olmakla birlikte, isim/künye bilgilerinin yazılışına dair kaynaklar arasında bazı farklar görülmektedir. Bu farklar genellikle isimlerin yer değiştirmesi, künyenin uzunluğu/kısalığı ve sıfatlarda göze çarpar. Şârih, kaynaklarda: Şâkir Efendi, Mehmed Şâkir Efendi, Şâkir Mehmed Efendi, Hoca (Hâce)Şâkir Efendi, Çûhadârzâde Şâkir Mehmed Efendi, Rikâbdâr Şâkir Efendi, İncirköylü Hoca (Hâce) Şâkir Efendi, Seyyid Mehmed Şâkir Efendi, Seyyid Mehmed Şâkir b. Ahmed, Seyyid Muhammed Şâkir nüanslarıyla isimlendirilmektedir. Gerek biyografik kaynaklar gerekse şârihe ait eser ve nüshalardaki yazımlardan hareketle yapılan ve yukarıda ifade edilen tahkik, tahriç ve tashihler neticesinde bu çalışmada Mehmed Şâkir Efendi ismi tercih edilmiştir.

[37] Çalışmanın şârihi Mehmed Şâkir Efendi, TDEA'da yer alan Şâkir Mehmed maddeleri arasında parantez içerisinde Enderunlu olarak vurgulanmıştır.

Mehmed Şâkir Efendi'nin hayatı ile ilgili hatırı sayılır derecede yekûn teşkil edecek bilgi veren bu kaynaklardan hareketle şârihin hayatı şöylece ihtisar edilebilir:

Mehmed Şâkir Efendi İstanbul'da doğmuş, yaşamış, vefat etmiş; seyyid, âlim, şair ve şârih bir şahsiyettir. Şiirlerinde de İstanbul'un birçok semti zikredilmektedir. Yaşadığı konak, İstanbul Paşabahçe yakınlarındaki İncirköy'dedir. Saray ricalinden olan babası Ahmed Ağa, çuhadarlık görevinde bulunmuştur.

Hicri 1178 (m.1764/65) yılında dünyaya gelen şârih, ilköğrenimini üç yaşından itibaren babasından tahsil etmiştir. 1774 yılında dokuz yaşında iken annesini kaybetmiş, aynı yıl Enderun'a adım atarak saray ricali arasına girmiştir. Sarayda çeşitli görevlerde bulunan Şâkir Efendi, dülbend ağalığının ardından 1812'de rikâbdâr olmuş ve 1813 yılında tekaüt ederek resmi görevinden ayrılmış; aynı yıl Sultan II. Mahmud tarafından, Kemankeş Mustafa Paşa Vakfı tevliyeti, Şâkir Efendi'ye tevcih edilmiştir.

Bir dönem Farsça, inşa, bedi, nesir, mantık, fıkıh, kelam dersleri de veren Mehmed Şâkir Efendi, on beş yıl aradan sonra 1828'de Livâ-i Şerîf Şeyhliği'ne getirilerek resmi göreve dönmüş, bu görevde iken 1836 senesinde vefat etmiş ve Eyüp Sultan Türbesi yakınlarına defnedilmiştir.

Musiki bilgisi kuvvetli olan şârihin Enderun'da aldığı eğitim, yaptığı görevler ve eserlerinden yola çıkılarak iyi derecede Arapça ve Farsça bildiği aşikârdır. Şârihin entelektüel birikimi, *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*'ında da kendini açıkça göstermektedir.

2.2. Eserleri

Mehmed Şâkir Efendi'nin *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân* dışında *Divan*'ı ve *Tercemânu'l-Ma'nevî Fî-Tercemeti'l-Mesnevî* adını verdiği manzum Mesnevî-i şerîf tercümesi vardır.

2.2.1. Divan[38]

Divan'ın İki nüshası, MK. Yazmalar Koleksiyonu Fahri Bilge Kataloğu 329 ve İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi 309 adreslerinde tespit edilmiştir. Ayrıca İBB Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları K.93/3 numarada Divan / Şâkir, Seyyid Mehmed b. Ahmed Ağa (ö. 1252 H./1836 M.) adıyla kayıtlı bir nüsha bulunmaktadır.[39]

Kâmûsu'l-A'lâm'da (Şemsettin Sami, 1311: 4/2823), *Fatîn Tezkiresi*'nde (Çiftçi: 234-235) ve şahsi kütüphanemizde bulunan *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân* nüshasının tercüme-i hâlinde Şâkir Divanı'nın mürettep olduğu kayıtlıdır. İÜ nüshası mürettep olmayan *Divan*'ın Milli Kütüphane nüshası ise tam manasıyla klasik divan tertibinde olmasa da nispeten müretteptir. İçerisinde on yedi adet mesnevinin de yer aldığı, kendine has bir tertibi olan *Divan*'da kaside, gazel, mesnevi, kıta, rubai, beyt, musammat ve şarkı nazım şekilleri yer almaktadır. *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*'da şârih on üç yerde *Divan*'ında yer alan beyitleri kullanmıştır (Bk. 3.7.2. Metin Dışı Göndermeler).

2.2.2. Tercemânu'l-Ma'nevî Fî-Tercemeti'l-Mesnevî

İki nüshası, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yazma Eserler Bölümü, Muzaffer Ozak I, No: 112. (müellif hattı) ile İÜ Müze TY 6308 adreslerinde tespit edilen eserin bir nüshasının ise Esad Efendi Kütüphanesi/Koleksiyonu'nda olduğu bazı kaynaklarda ifade edilmektedir.[40]

---

[38] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005).

[39] Sırasıyla Râsih, Râgıb ve Fâzıl mahlaslı şairlerin şiirlerini de ihtiva eden bu nüshanın 117-136. varakları arasında Şâkir mahlaslı bir şairin şiirleri yer almaktadır. Mehmed Şâkir Efendi de şiirlerini Şâkir mahlasıyla yazmıştır. Bu nüshada düşürülen tarihler Mehmed Şâkir Efendi'nin yaşadığı yıllarla örtüşmektedir. Ancak buradaki şiirler, Mehmed Şâkir Efendi'nin divanındaki şiirler arasında bulunamamıştır.

[40] Pekolcay (1996: 139), mesnevi neşirlerini sıralarken Mehmed Şâkir Efendi'nin Mesnevî Tercümesi ile ilgili: *Mehmed Şâkir, Mesnevi-i şerif mâ terceme-i manzume-i türkî (Esad Efendi kütüp, yazma 6318)* bilgisini vermektedir. Temizel (2009:111) ise "*Eserin bir nüshası İstanbul, Es'ad Efendi Ktp., Yazmalar, nr. 6218 veya 6318'de bulunmaktadır*" bilgisini eklemektedir. Bu bilgileri teyit eder nitelikte bir bilgi de *Osmanlı Müellifleri*'ndeki, bu eserin bir nüshasının Esad Efendi Kütüphanesinde olduğu kaydıdır. Ancak yapılan tüm araştırmalara rağmen Esad Efendi Koleksiyonunda bu esere rastlanamamıştır. Nitekim koleksiyondaki eser ve kayıt sayısı, sayım yapılan yıllara göre değişmekle birlikte bu rakama ulaşmamıştır. Esad Efendi Kütüphanesi'nin kitap sayısı 1280'deki (1863) sayımında 3982, 1294'te (1877) 3853, II. Abdülhamid devrinde tanzim edilen matbu fihristinde ve 1328 (1910) yılı sayımında ise 3943'tür. Esad Efendi'nin torunu Dr. Esad tarafından vakfedilen ve 3901 - 4273 numaraları arasına ilâve edilen kitaplarla bu mevcut 4274'e çıkmıştır. Bk. Çavdar (1995).

Mesnevi-i Şerîf'in bu manzum tercümesine Mehmed Şâkir Efendi, *Tercemânu'l-Ma'nevî fi-Tercemeti'l-Mesnevî* ismini vermiştir. Eser, *Mesnevî-i Şerîf*'in tamamının manzum tercümesi olması yönüyle önemlidir. Mehmed Şâkir Efendi, Süleyman Nahifî (ö. 1151/1738)'den sonra *Mesnevî-i Şerîf*'in tamamını tercüme eden ikinci isimdir. Tartışmalı yedinci cildi de Mevlânâ'ya ait olabileceği zannıyla tercüme eden Mehmed Şâkir Efendi, 1830 yılında başladığı eseri vefatından bir yıl önce 1835 yılında tamamlamıştır. Gölpınarlı, bu tercümeyi başarılı bulmuştur (1953: 146).

Sultan III. Selim döneminde saray ehli arasında olmakla birlikte yüksek rütbeli resmi vazifeleri, otuz yılı aşkın saltanatı olan Sultan II. Mahmud dönemine denk gelen Mehmed Şâkir Efendi, bu eserini Sultan II. Mahmud'a sunmuştur (Güleç, 2008: 71).

BÖLÜM 3: HEDİYYETÜ'L-İRFAN DER-ŞERH-İ BAHARİSTAN'IN İNCELENMESİ

3.1. Sebeb-i Teşrîh

Klasik Türk edebiyatı geleneğinde telif, tercüme ya da şerh olsun bir eserin yazılış sebebini belirtmek gelenek olmuştur. Bu sebepler, genellikle eserin yazılması gerektiğine dair rüya görme, dostların ya da büyüklerin isteğini kıramama, bu konudaki çalışmaları yetersiz görme, eserin önemine binaen onu tanıtma isteği gibi birtakım tevazua bağlayıcı cümlelerle ifade edilir.

Şârih de kaynak eser ve müelliften övgü dolu cümlelerle bahsettikten sonra eserin önemine binaen Bahâristân şârihlerinden Şem'î'yi[41] de eleştirmek suretiyle (Bk. 3.7.2.1. Eleştiriler) eserin yeterince anlaşılamadığından dem vurarak bu işe giriştiğini ifade eder:

> (Ammâ ba'd) Ma'lûm-ı erbâb-ı dirâyet ve manzûr-ı ashâb-ı kifâyettir ki hazret-i Mevlânâ Câmî ravvehallâhu rûhahu's-sâmî hazretlerinin Bahâristân nâmı ile mevsûm kitâbı ve nüket ü nasâyih-i müstetâbı, hakkâ bir dürr-i girânmâye ve bî-bahâ ve bir bahr-i me'ânî-i bî-intihâdır ki her bir hikâyâtı, dil-firîb ve her bir mutâyebâtı, müessir çün nevâ-yı 'andelîb; riyâzında olan her bir gül-i sadberginin şemîmi, meşâmm-ı nâsı mu'attar ve lâle-i sürhü, hezârân 'âkılın hayretle sînesin pür-dâğ ve girîbânın çâk ü perîşân ü der-be-der eder. Ve zülâl-âsâ me'ânîsi, (**مِنَ الْمَاء كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ**)[42] nassını telmîh ü işâret ve zâ'irânı, Ravza-i Rıdvân ile beşâret ettiği âşkâre ve hüveydâ. Ve nazm ü nesri kıt'a kıt'a delîl ü da'vâ iken reng-i elvân-ı me'ânîsi çerâğân-ı tercüme ile rûşenâ olmadığı ma'lûm-ı bîgâne ve âşinâdır. Her ne kadar Şem'î merhûm o vâdîde tek ü pû ettiyse de şebistân-ı hayâlâtını, gereği gibi rûşen edemediği, kitâbıyla müberhendir. Bu lâlezâr-ı me'ânîde şiddet-i nesâyim sebebiyle şem'-i beyânı fürûzan olmayıp kemâ hüve 'aleyh bâkî kalmıştır. Binâ'en 'aleyh bu hakîr-i bî-mâye ve 'âciz-i füru-mâye, hâk-i

[41] Şem'î (ö. 1011/1602-1603 [?]). Osmanlı 'âlimi ve şârihi.
[42] Kur'an, Enbiyâ Suresi, 21/30. Her cânlı şey'i sudan yarattığımızı...

> akdâm-ı evliyâ ve cebhe-fersâ-yı meclis-i ‘ulemâ, feyz-cûyende-i melikü’l-Kâdir, es-Seyyid Mehmed Şâkir sânehallâhu min mekâyidi’l-hâsidi ve’l-mâkir, edhem-i kilk-i hoş-reftârı bu vâdîye sevk ü tisyâr ve riyâz-ı bahâristânın makâmâtında kadrü’l-istitâ‘a reftâr edip… (s. 3).

Şerh sebebini anlatan bir kısım da Tezyîl’dedir. Şârih, müellifin dahi aczini itiraf etmesine binaen bu konudaki aczini itiraf etmekte ancak dostların ısrarları sebebiyle şerhe başladığını ifade etmektedir:

> Çünki bu nâme-i ‘âlî, haşv ü noksândan hâlî iken mü’ellif Mevlânâ Câmî kuddise sirruh hazretleri hazmen li-nefsihî kusûra i‘tirâf ve tezellül etti. Bu kemîne-i bî-mâye, bu kadar-ı bidâ‘anın kılleti ve istitâ‘atin ‘adem-i kudreti ve kesret-i iştigâl-i ta‘lîm ü tedrîs ve hıdmet-i rikâb-ı şehriyârîde tek ü pûda iken böyle bir emr-i ‘azîme ikdâm gerçi haddimiz değildi. Lâkin ihvân-ı safâ’nın ibrâmına ‘adem-i tâkatten nâşî, şürû‘ olunup şikeste-beste-i ‘avn-i Hudây-ı bî-çûn ile resîde-i ihtitâm kılındı (s. 604).

3.2. Şerh Yöntemi

Şerh yöntemi, klasik Türk edebiyatı metinlerini şerh etme (**metin şerhi**) ya da şerh edilmiş metinler (**şerh metinleri**) üzerine çalışma bağlamında iki farklı kategoride değerlendirilebilir. Bu tür çalışmalarda klasik Türk edebiyatı metinleri nasıl şerh edilmeli sorusuna cevap aramaktan ziyade şârihler, hangi yöntemleri kullanarak şerh metnini kurmuştur sorusu cevaplandırılmalıdır. Şerh metinleri çalışma konusu olduğunda, yöntemi tayin eden unsurlardan biri de bizatihi şerh metni olmaktadır.

Klasik Türk edebiyatı şerh metinlerinde kimi şârihlerin öncelikle kaynak metni tercüme edip ardından kelime tahliline geçtikleri; kimilerinin ise kelime tahlillerinin ardından tercüme ve şerhe başladıkları görülmektedir.

Hediyyetü’l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân’ın da özellikle Arapça/Farsça kaynak metinler, Osmanlı Türkçesine aktarılırken kullanılan ve klasikleşen şerh yöntemiyle hazırlandığını, bu bağlamda kaynak kelimelerin gramer ve semantik tahlilinden ifadenin mana inceliklerine uzanan bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür.

Mehmed Şâkir Efendi:

> …ihâta-i idrâk mikdârı müşkilâtını (**حَلَّ عَلَى مَا قَلَّ وَ دَلَّ**)[43] beyân ü ‘ıyân ve ba‘zan ba‘zâ kavâ‘id-i Fârsî’yi dahi i‘lân ve ebyât ve rubâ‘iyyât ve kıta‘âtının ‘ilel ü ezâhîfini (**اِشعَارٌ عَلَى مَا هُوَالحَقُّ بَينَ اَربَابِ الاَشعَار**)[44] beyân olunup… (s. 3).

ifadeleriyle şerh yöntemine dair ipuçları vermektedir. Eserin zor kısımlarını elden geldiğince açık ve öz bir şekilde çözdüğünü, Fars Dili ve Edebiyatı ile ilgili kaideleri anlattığını, beyit, rubai ve kıtaları şiir erbabı arasında kabul görmüş doğrulara göre izah ettiğini ifade etmektedir. Bununla beraber şârih, klasik şerhlerde bir klasik olan, şahsi yorumlar ve tecrübelerin metne yansıtılması geleneğini de devam ettirmiştir.

Şerh metni incelendiğinde bu tarifin ötesinde detaylı tahliller yapıldığı da görülmektedir. Bu bağlamda şârih, dilbilgisi öğretim odaklı klasik şerhlerdeki gibi kaynak kelimeleri gramer ve semantik bakımından tahlil etmekle kalmamış fesâhat ve belâgata da dikkat çekerek dil ve edebî sanatlar hakkında bilgiler vermiştir. Bu yönüyle, *Hediyyetü’l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân* edebî sanatların tespit ve izahı açısından önemli bir şerh metnidir (Bk. 3.4.3. Dil ve Edebiyat Terimleri). Mehmed Şâkir Efendi, şerh edeceği Bahâristân nüshasını seçerken de bu hususu göz önünde bulundurmuş; Şem‘î’nin tercih ettiği nüshayı mana bakımından daha isabetli bulduğu durumlarda dahi erbabı tarafından edebî sanatların yoğun olduğu nüshanın tercih edildiğine vurgu yapmıştır:

> Şârih… *ve râyiha’-i küfr mî şinevem* yerine “râyiha’-i küfr yâbem” yazmış. Bu bizim nüshamızdan dahi ma‘nâ cihetinden min-vechin güzeldir. Ammâ bizim nüshamızda isti‘âre ve teşbîh ziyâde bulunduğundan erbâbı ‘indinde ondan müraccahtır (s. 117). Me’âl bir lâkin bizim nüsha eblağdır. Fenn-i isti‘âre bilen ‘indinde azherdir (s. 123).

Şârih, cümleleri anlam inceliklerine dikkat ederek tercüme etmiş; ayet-i kerimeler, hadis-i şerifler (Bk. 3.8. Şerhin Kaynakları), atasözleri ve deyimlerle (Bk. 3.4.4. Atasözleri ve Deyimler) şerh metnini zenginleştirmiştir.

Kaynak metinde geçen kelimelerin tekrar etmesi durumunda genelde şerh kısmında da tekrarları yinelemiş istisnâ olmakla beraber bazen de gramatikal inceleme dahi yapmadan Mahsûl bölümlerine geçmiştir.

Herkes tarafından bilindiğini düşündüğü ifadelerde ya da konu dışına taşmamak ve sözü uzatmamak adına “ma‘rûf, meşhûr, erbâbının ma‘lûmu, mâ-nahnü fîhimizden

[43] Öz ve açık bir şekilde çözerek.
[44] Şiir erbabı arasındaki doğru şekil üzere göstererek.

hâricdir, isteyen mahalline mürâca‘at etsin, tafsîli şuradadır, zikre hâcet yok, mâ-ba‘dı makûl kavldir, tafsîle hâcet yoktur …” diyerek yetinmiştir.

Yeri geldiğinde izah etmeyi düşündüğü ifadeleri “inşâallâh mahalleri geldiğinde tedrîc ile beyân olunur, aşağıda gelecek, yakında zikri gelir ” cümleleri ile ifade etmiştir. Daha önce değindiği ifadelerin bazılarını, önemine binaen, mükerreren beyan olunduğunu da ifade ederek tekrar tekrar izah etmiş bir kısmında ise “beyân olundu, mükerreren beyân olundu, mukaddemen beyân olundu, defâ‘atle beyân olundu ânifen beyan olundu, ânifen mürûr eyledi, bâlâda zikr olunduğu vech üzere, sâbık gibi, sâbıkan zikr eyledik, kerrâtla mürûr eyledi,” gibi ifadelerle tekrara düşmemiş; gerekli gördüğü durumlarda başka eserlere atıfta bulunmuş ya da metin içi göndermeler yapmıştır. (Bk. 3.7. Göndermeler)

Gerek kaynak metnin nüshaları gerekse şerh metni nüshaları arasındaki farklara sıklıkla değinmiştir. Şârihin farklı nüshalardan istifade ve bu nüshalar arasındaki farkları ifade etmesi şerh yönteminin bir parçası olarak değerlendirilebilir. (Bk. 3.8.3. Şerh Metinleri)

Şârih şerh boyunca önemli addettiği açıklamaların ardından “Fefhem, Fete’emmel, Fehfaz, Tedebber, Te’emmel, Tefattan, Tezekker” gibi emir ya da nasihatlerle meseleye ayrıca dikkat çekmiştir.

Mehmed Şâkir Efendi şerhinde soru cevap yöntemini de kullanmıştır:

> O civân kapıyı açtı ve çıktı. Çünki bizi gördü, mütehayyir ve mebhût oldu. (إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعونَ)[45] dedi. Ya‘nî bu musîbet mahallinde isti‘mâl olunan kelâm-ı şerîfi okudu. Su‘âl olunur: Mahbûbun teşrîfi musîbet değil belki meserret-i ‘uzmâdır, ne gûne istircâ olunur? Cevâbında denilir ki: Hilâf-ı me’mûl olan meserretin füc’esi dahi musîbettir. Hattâ şâd-merg bunda zuhûr eder (s. 301).

Şârih, mensur olarak şerh ettiği kısmı yine kendine ait manzumelerle zenginleştirmiştir:

> **Ör:** Ve cemî‘ kötülükler ya‘nî ef‘âl-i kabîha dahi bir hânededir. Onun miftâhı tekebbürdür. Hâsılı, ahlâk-ı hamîdeye mâlik olayım diyen tevâzu‘a rağbet ve mübâşeret etsin. Ya‘nî tevâzu‘ ile cümlesi kesb olunur.
>
> (**Li-mütercimihi’l-fakîr Beyt)** (mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün)

[45] Kur’an, Bakara Suresi, 2/156. Biz Allâh'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz.

(بنای کاخ تواضع شدست پست ولی- توان ز روزنه دیدن سرای رفعتها)[46] (s. 104).[47]

Ör: Şimdi, eger revînin mâ-kablinde harf-i ‘illet ve nûn olmazsa yalnız revî bulunursa ona kâfiye-i mücerred derler. Ve mâ-kablindeki harfin harekesine tevcîh derler.

Meselâ **(Beyt li-mütercimihî)** (fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün)

Sensin ol ser-tâ-be-pâ peygamberâna tâc-ı ser

Cümle-i fermân-berin ins ü melâ’ik bahr ü ber.[48]

Bunda *ser* ve *ber*, *râ*’ları revî; *sîn*’in ve *bâ*’nın fethaları tevcîh. Eger bir zamme veyâ kesre olsa, kâfiye ‘add olunmaz (s. 428).

Beyitlerin başındaki geleneksel “li-mütercimihî” ifâdesiyle şârih kendini mütercim olarak da nitelemektedir. Bu durum Osmanlı sahası metinlerinde şârih ve mütercim kavramlarının birbirlerinin yerine kullanımının bir örneğini teşkil eder. Klasik metinlerde yer yer müellif kavramının dahi şârih ve mütercim yerine kullanıldığı görülmektedir. Şârih, şu beyitte de yaptığı işi tercüme olarak adlandırmaktadır:

Benim bu tercümemde olsa lâyık
Safâ-bahş-ı kulûb-ı cümle zâ’ir (s. 605)

Şârihin şerh metninde kullandığı beyitler divanında da yer almaktadır (Bk. 3.7.2. Metin Dışı Göndermeler). Bu bağlamda şârihin kendi eserlerine gönderme yapması şerhin yöntemleri arasında değerlendirilebilir.

Şârihin kaynak metnin şerhi ile yetinmeyerek manzum parçaların veznini bulması ve ilgili vezne dair detaylı bilgiler vermesi de şerh yöntemi açısından dikkati şayandır. Aruz şerhi olarak nitelendirilebilecek bu kısımlar aynı zamanda ders kitabı mahiyetinde öğretici metinlerdir. Bu şerh yöntemini manzum sözlük şerhlerinde de görmek mümkündür.

Şerh yönteminde dikkat çeken bir husus da şârihin tam olarak metni anlayamadığı ya da şerhte yetersiz olduğunu düşündüğünde ki bu durumun örneği yok denecek kadar azdır aczini itiraf etmesidir:

Hakîr bu meselin bâlâda rabtını derkte kâsır oldum. Lâkin şu kadar rabt edebildim ki Erdeşîr âgâh olduğundan nedîmânın intibâhına muhtâc değildi. Ammâ ekser pâdişâh böyle bi-zâtihî müteyakkız olmaz ise bir muvakkızdan lâzımdır ki onlar mukarrebân ve

[46] Tevazu köşkü alçaktadır fakat yüce sarâylar (ancak onun) penceresinden görülebilir.
[47] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 496)
[48] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005:176)

> nüdemâdır. Ammâ murâd-ı musannif bu olduğuna dahi cezmim bu kadar. Nuzzâr-ı zevi'l-'ukûlden iltimâsım odur ki kusûra nazar etmeyip 'afv buyuralar (s. 194).

Şerhte birden fazla ihtimal olması durumunda tercih okuyucuya bırakılmıştır:

> Kavm-i âhar, bu söze ya'nî Zahîr'i tercîhe inkâr eylerler. Hâsıl-ı kelâm, da'vâ, mahall-i nizâ'dadır. Yâhûd mahall-i nizâ'dadırlar. Sen hükm eyle, hâkim ol (s. 530).

Şârih, gerekli gördüğü yerlerde şerhi Arapça ya da Türkçe dua, iltica, temenni, tenbih cümleleriyle de tezyin etmiştir.

Bu genel şerh çerçevesinin yanı sıra, önemli şahıs ve yer isimleri, bilinmesi gereken terimler, tarihi olaylar, kıssalar olduğunda ara cümle ya da hususi paragraflarla gerekli açıklama ve göndermelerin de sıklıkla yapılması suretiyle iyiden iyiye derinleşen şerh metni, akademik bakış açısıyla yeni inceleme başlıkları açma adına da kolaylık sağlamıştır.

3.3. Şerhin Bölümleri

Şârihin, kaynak metnin şerhini genelde altı aşamada gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Ancak şerhin tamamında bu aşamaların sırasıyla ve eksiksiz yer aldığı söylenemez. Şerh metninde müstakil başlık olarak sadece "Mahsûl" ve "'Arûz" alt başlıkları yer almaktadır. Diğer bölüm başlıkları ise içerikten hareketle kurulmuştur. Genellikle metnin tercümesi ve şerhi birlikte verilmiş; bazen bir bölüm teşkil eden eleştiri gönderme ve ek bilgiler ise farklı bölümlere dağıtılmıştır. Bu yönüyle şerhin bölümleri bazı durumlarda birbirinden kesin hatlarla ayrılmamaktadır. Bu altı bölüm sırasıyla şöyledir:

a) Birinci Bölüm: Kaynak metin

Bu bölümde, açıklanacak olan mensur ya da manzum parçanın aslı yer almaktadır. Bazı manzum kısımlar kaynak metinde olduğu gibi nazım birimi ya da nazım şeklinden hareketle "Şi'r, Ferd, Mısrâ', Beyt, Kıt'a, Mesnevî, Gazel, Rubâ'î" başlıkları altında ifade edilmiştir. Kaynak metin bazen tek parça halinde bazen de parçalar halinde tercüme ve şerh edilmiştir.

c) İkinci Bölüm: Kelimelerin tahlili ve açıklanması

Mehmed Şâkir Efendi, çoğu Farsça, yer yer Arapça olan kaynak ifadelerin aslını verdikten sonra kelimeleri gramatikal açıdan incelemiş; kelimelerin manalarını, kullanım alanlarını, gerektiğinde kelimeyle kastedilen asıl manaları zikretmiştir. Metnin en hacimli kısmı da bu bölüm olmuştur. Fiil kökleriyle ilgili iki ihtimal olması durumunda: "Ma'lûm ola ki evvel-i kitâbdan ilâ-âhire yazdığımız müştakkun minhlerin evvelkileri kavl-i Sûdî'dir. Lügatlerde yeri yoktur ammâ tarîk-i sehletü'l-husûldür. İkincileri tarîk-i cumhûrdur (s. 83-84)." İfadesiyle, bu tür ihtilaflara değindiğinde birinci ihtimalin Sûdî'nin; ikinci ihtimalin ise cumhurun görüşü olduğunu belirtmektedir. Şârih gerekli açıklamaları yaparken şu yöntemleri kullanmıştır:

- Kaynak kelimeyi sözlük manasıyla açıklama:

  Nezdîk, yakın demektir (s. 85).

- Kaynak ifadeyi kullanımdaki manasıyla açıklama:

  Der-kârest, bi-hasebi'l-lüga iştedir demektir ammâ isti'mâlde işe yarar demek olur. (s. 186)

- Kaynak kelimenin lügat ve istimal manalarını verdikten sonra metindeki manasını gerekçesiyle birlikte açıklama:

  Cân, bi-hasebi'l-lüga rûh-ı hayvâniyyeye derler. Rûh-ı insâniyyeye revân derler. Bunda mahbûb ma'nâsınadır. Ya'nî Hakk celle ve 'alâ'dır. Kemâl-i mertebe-i rûha insânın muhabbeti olduğu ecilden pek sevdiği mahbûba cân ıtlâk olunur mecâzen (s. 62).

- Kaynak ifadelerdeki deyimleri, hedef dildeki deyim ile karşılama:

  Bî-ser ü pâ, edânî ma'nâsına; Türkçe ipsiz dedikleri (s. 341).

- Kaynak fiillerin köklerini ve varsa köklerle ilgili ihtilafı belirtme:

  Bâyed, fi'l-i muzâri', gâ'ib, bâyîden'de ya bâyesten'den. Zîrâ tânın mâ-kabli sîn olsa ahvâl-i selâsesinden sîni hazf kabîlindendir; gerektir demektir (s. 187).

- Kaynak kelimeyi benzeri, müvâzini ya da müradifiyle açıklama:

Te'essüf, vezn ve ma'nâda *telehhüf* gibidir (s. 14) *Şerhâ*'yı, *hayrhâ*'ya kıyas eyle. (s. 104)

- Kaynak kelimeyi zıddıyla açıklama:

  Taht, zıdd-ı fevktir, alt ma'nâsına; Fârsî'de zîr derler (s. 25).

- Kaynak kelimeyi birden fazla kelime ile açıklama:

  Mihnet, gam ve gussa ve şiddet ve ıztırâb demektir (s. 107-108).

- Kaynak kelimeyi cümle ile açıklama:

  Nükte, zımnında nice fevâ'idi müştemile olan kelâma derler (s. 133).

- Kaynak kelimeyi, Türkçe-Farsça-Arapça asıllı sözcüklerle üçü bir arada açıklama:

  Kayd, bağ demektir, bend ma'nâsına (s. 335).

- Kaynak kelimenin Türkçede yaygın olarak bilinmesi durumlarında kelimenin manasını atlama ve ek gelmişse gelen ekin görevini açıklama:

  Zamânî: *Yâ*, harf-i vahdet (s. 260).

- Kaynak çoğul kelimeyi tekiliyle açıklama:

  Enfâs, nefesin cem'idir (s. 16).

- Kaynak kelime birleşikse oluşumu hakkında bilgi verme:

  Âsmân-kadr, mürekkebdir (s. 23); *Kîn*, ki în'den muhaffeftir (s. 151); *Rûşen-hâtır*, terkîb-i mezcî kabilindendir (s. 169).

- Kaynak fiilleri zaman ve şahıslarıyla açıklama:

  Revem, fi'l-i muzâri', mütekellim vahde; giderim demektir (s. 59).

- Kaynak kelimeleri bâbı ile açıklama:

  Teşhîz, tef'îl bâbından masdardır, keskin etmek ma'nâsınadır (s. 16); *Müsellem*, tef'îl bâbından ism-i mef'ûldür; teslîm olunmuş demektir (s. 106).

- Kaynak kelimeleri mana vermeksizin cümledeki göreviyle/türüyle açıklama:

  Key, edât-ı istifhâm (s. 154); *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat (s. 155).

- Kaynak kelimeyi doğru okuma ve karışıklığı engellemek adına harekesiyle açıklama:

  Mülk, mîmin zammıyla saltanat ma‘nâsına (s. 186).

- Kaynak kelimenin hangi dilden geldiğini ifade etme:

  Ve lafz-ı *İskender*, Yunânîdir ki Aleksandria'dan muhaffeftir; pâdişâhlar pâdişâhı demektir (s. 125).

- Kelimeyi şerh ederken manadaki ince ayrımlara dikkat çekme:

  Bisyâr, çok demektir; ziyâde ma‘nâsına diyen, ziyâde hatâ eylemiş (s. 192).

- Tam anlamıyla kelimeye hâkim olamadığını düşündüğünde ki bu durumun örneği yok denecek kadar azdır bu konudaki aczini itiraf etme:

  Şerh-i Yemînî dediği bunların biridir lâkin bu şerhlere zafer bulup vâkıf olamadık (s. 458).

c) Üçüncü Bölüm: Ek bilgi-eleştiri-gönderme

Şârih, "Ma‘lûm ola ki" ifadeleriyle gerek kaynak metnin konusu gerekse dilbilgisi ile ilgili bilgilendirmeler de yapmaktadır. Gerekli gördüğü durumlarda da metin içi ya da metin dışı göndermelere başvurmaktadır (Bk. 3.7. Göndermeler). Hemen her ravzada karşılaşılan, çoğu reddiye kabilinden olan ve şerh yöntemi etkenleri arasında değerlendirilen eleştiriler de genellikle kelime açıklamalarının akabinde, kelimelere yanlış mana veren eski şârihlere yöneltilmiştir. (Bk. 3.7.2.1. Eleştiriler)

d) Dördüncü Bölüm: Kaynak metnin tercümesi

Bu bölüme mahsûl bölümü de denebilir. Zira şârih, "Mahsûl-i Beyt ve Mahsûl-i Terkîb" başlıkları altında, ilgili ifadeyi kaynak metne sadık kalarak başarılı bir şekilde tercüme etmektedir.

e) Beşinci Bölüm: Kaynak metnin şerhi

Gerek küçük kelime gruplarının ya da uzun cümlelerin şerhinde gerekse Mahsûl bölümlerinde detaya girilmediği durumlarda ya da parçalanarak ele alınan kaynak metnin son parçasının tercümesinden hemen sonra "Hâsılı, Hâsıl-ı ma‘nâ, Hâsıl-ı

kelâm, Hâsıl-ı mısrâ, Hâsıl-ı kıt‘a, Hâsıl-ı Mesnevî” ile başlayan cümlelerle tafsilata yer verilmiştir. Bu bölüm Mahsûl bölümlerinin hemen devamında yer alan ve aynı zamanda kaynak ifadelerden çıkarımın yapıldığı bölümdür. Şârihin, kaynak metinde karşılığı olmayan hariçten eklediği dua, ikaz ve yorumları da bu bölümde yer almaktadır:

> Allâhu ‘azîmü’ş-şân onun ensârını ‘azîz eylesin (s. 25). Allâhu te‘âlâ ondan râzî olsun (s. 43) Ef‘âl-i kabîhadan dahi cümle kibr ü ‘ucb tevellüd eder. (**حَفَظَنَا الله وإيَّاكُم**)[49] (s. 104). Lâkin mahalle münâsib olmadığı (**اَظهَرُ مِنَ الشَّمسِ و اَبيَنُ مِنَ الاَمسِ**)[50]dir. (**تَأَمَّلْ تَدَبَّرْ تَفَطَّنْ تَنَلْ**)[51] (s. 132). Zihî sahâvet! (s. 253). Bu dahi hayli hebennaka imiş (s. 403)

f) Altıncı Bölüm: Aruz

Metinde manzum kısımların ardından “Arûz” başlığı altında manzum parçanın aruz kalıbı, ilgili aruz bahrinin incelikleri de ifade edilerek işlenmiştir. Bu yönüyle klasik şerh metinlerinde “vezin şerhi” açısından dikkati şayandır ve aruz veznini detaylı olarak öğretmek amacıyla kaleme alınan manzum sözlük şerhlerini de hatırlatmaktadır. (Bk. 3.4.2.2. Vezin. Bk. 3.4.3. Dil ve Edebiyat Terimleri.)

g) Şerh şablonu

Şerhin bölümleri aşağıda bir şablon halinde gösterilerek örneklendirilmiştir.

Tablo 1. Şerh Şablonu

BÖLÜM NO	METİN
1. Bölüm: Kaynak metin	بمقصد نارسیده پر بریزد * فندزان سان که دیگر بر نخیزد (s. 5)

[49] Allâh bizi ve sizi korusun.
[50] Güneşten daha zâhir, dünkü günden daha açık.
[51] Etraflıca düşün, tefekkür et, kavra, nail olursun (anlarsın).

2. Bölüm: Kelimelerin tahlili ve açıklanması	*Be-maksıd*: *Bâ,* harf-i sıla. *Maksıd*, sâdın kesriyle bunda ism-i mekândır. Darabe bâbından 'aynın[52] fethi galat-ı meşhûrdur. (وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ)[53]de maksıd'a vuslat mümkündür. Tedebber! Mef'ûl-i sarîhidir mu'ahhar *rîzed'*in. *Nâ*, edât-ı nefy; *resîde*, mâzîden kısım; âhirinde olan hâ'-i resmî, bunda ve bunun gibi yerlerde hâ'-i terettüb olur ya'nî yetişmeyip demek olur. *Per*, bâ'-i 'Acemin fethiyle, kanat demektir. *Birîzed*: *Bâ*, istikbâliyye; *rîzed*, fi'l-i muzâri'; rîhten'den yâhûd rîzîden'den. Fâ'iliyle cümlesi haberdir […] *Füted*, üfted'den muhaffef, fi'l-i muzâri'; fütîden'den ya fütâden'den müştaktır. Zîrâ masdar-ı dâlînin mâ-kablinde elif olsa hazf olunur. *Zi-ân,* ez-ân'dan muhaffef; zâ'-i müfrede, min ma'nâsına, *ân,* ism-i işâret. *Sân*, edât-ı teşbîh. *Ki,* harf-i râbıt. *Dîger*, gayrı. *Ber*, edât-ı isti'lâ, bunda mücerred te'kîd içindir. *Nehîzed*: *Nûn*, nâfiye. *Hîzed, hâ'*-i mu'cemenin kesriyle fi'l-i muzâri'; hîzîden'den ya hâsten'den 'alâ-gayri kıyâs, hîzed gelir (s. 6).
3. Bölüm: Ek bilgi-eleştiri-gönderme	Ma'lûm ola ki Sûdî-i pür-sûd, kâlâ-yı kavâ'id-i Fârsîyeye revâc verdiği mahallerde bahs-i iştikâka bu gûne âgâz edip buyurur ki: Masdar-ı tâ'înin cemî'sinden ve masdar-ı dâlî-yâyînin mâ-'adâsından mâzî ile ism-i mef'ûlden gayri müştakk olmaz. Ez-cümle rîzed'in masdarı rîzîden, âyed'in masdarı âyîden, kened'in masdarı kenîden gelir. Ammâ cumhûr kavlini def'aten ıttılâ' murâd edinenler *Mefâtîhu'd-Dürriyye*'ye mürâca'at eylesinler. Lâkin inşâallâh mahalleri geldiğinde tedrîc ile beyân olunur. Ammâ hakîr derim ki kavl-i cumhûr ne kadar fehme as'ab ise de savâba karîbdir. Zîrâ Sûdî merhûmun ekser müştakkun minhleri, kelâm-ı 'Acemin belki lügatte mütedâvil değil ma'nîdâr sûretinde bî-ma'nâdır. Böyle olunca mevâzı'-ı müte'addidede mâdde-i iştikâkta şurrâhı redd edip techîl eylediği, mahall-i bahsdir. Tedebber! Hâsılı, cumhûra göre rîzed, rîhten'den müştaktır. Zîrâ kâ'ide-i külliyye, her-bâr ki masdar-ı tâ'iyyenin mâ-kablinde hâ, sîn, şîn, fâ harflerinden hâ' vâki' olsa tâ', dâl'e kalb olunduktan sonra hâ' dahi zâ'ya kalb olunur (s. 5-6).
4. Bölüm: Kaynak metnin tercümesi	**(Mahsûl-i Beyt)** Mahall-i kasd ve metâlib ya'nî maksad ve matlaba erişmeyip kanadı dökülür. Ancılayın düşer ki gayrı kalkmaz ya'nî bir dahi pervâz ve tayerân kudreti olmaz (s. 6).

[52] Sülasi masdarlarda (ف ع ل) = (ق ص د) eşleşmesine göre 'ayn harfi, sâd harfine karşılık gelmektedir. *'Aynın fethi galat-ı meşhûrdur* ifâdesinde, kelimenin sâd harfinin fethiyle *maksad* şeklinde yazımı kastedilmektedir.

[53] Kur'an, Lokman Suresi, 31/19. Yürüyüşünde tabiî ol.

5. Bölüm: Kaynak metnin şerhi	**(Hâsıl-ı Mesnevî)** Hazret-i Molla Câmî ravvehallâhu rûhahû (كُلُّ أمْر ذِي بَالٍ لاَ يُبْدأُ فِيهِ بِحَمْدِ اللهِ فَهُو أبتر)[54] hadîs-i şerîfine telmîh belki tercüme edip buyurur ki: İ'tilâ-yı şân ü şerefte, murga müşâbih olan bir emr-i 'azîmü'ş-şân ki onu mübdî hamd-i Bârî'siz âğazâ bâl ü per açıp başlaya; misâl-i murg-i bî-per ü bâl öyle düşer ki bir dahi kalkmaya mecâli olmaz ya'nî o zî-şân olan iş nâsa nef'i şöyle dursun belki mazarratı îcâb eder (s. 6).
6. Bölüm: Aruz	**('Arûz)** Bu mesnevî bahr-i hezec-i müseddestendir ya'nî bir beyti altı mefâ'îlün. Sadr ile ibtidâ sâlim, haşvleri sâlim, lâkin 'arûz ile darbına hazf 'illeti târî olup hezec-i müseddes-i mahzûf olmuş. Hazf: Âhirde olan sebeb-i hafîfi ıskâta derler. Mefâ'îlün'den lün düşer; mefâ'î, kalır; fe'ûlün onun yerine gelir. Böyle olunca bir mısrâ'ı mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün olur (s. 6).

3.4. Dil Ve Edebî Muhteva

3.4.1. Söz varlığı

Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân' da gerek kaynak metindeki Farsça/Arapça parçalar gerekse şârihin şerh esnasında eklediği Farsça/Arapça parçalar şerhin söz varlığının Arapça-Farsça-Türkçe temeli üzerinde şekillenmesini sağlamıştır. Bu bağlamda Türkçeye tercüme üzerine kurulan *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*'ın ana iskeletini metinde yer alan çok sayıda **Arapça-Farsça-Türkçe** asıllı kelimenin oluşturduğu söylenebilir. Her ne kadar kaynak metin büyük oranda Farsça olsa da Arapçanın Farsça üzerindeki etkisi, Farsçadaki Arapça asıllı kelime sayısı, Arapça asıllı mastarların Farsçadaki yaygın kullanımı gibi sebepler, söz varlığı açısından bakıldığında şerhte Arapça asıllı kelimelerin de Farsça asıllı kelimelere nispetle az olsa da önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Metindeki Farsça/Arapça söz varlığı iki şekilde görülmektedir. Birincisi Farsça/Arapça kaynak metnin parçaları; ikincisi ise şârihin eklediği kısımlardır. Bu kısımlar ayet-i kerime ve hadis-i şerifler dışında (Bk. 3.8. Şerhin Kaynakları) kısa manzum parçalar ya da da "Tedebber, Te'emmel, Tefattan, Tezekker" gibi şerhi düşünme ve anlama ile ilgili tek kelimelik nasihat ifadelerinden ibarettir. Şârihin

[54] Hadis, Sünen-i İbn Mâce, Kitâbu'n-Nikâh, 19, hadis no: 1894; İbn Hibbân, Sahîh, Müessesetü'r-risâle, Beyrût, 1988, I, 173. Allâhu te'âlâ'ya hamd ile başlamayan her işin sonu kesiktir.

eklediği Farsça/Arapça bölümler, kaynak metindeki parçalara nisbetle çok az yer tutmaktadır.

Üç dilin kelime hazinesine vakıf olan şârihin kaynak kelimelerin manasını verirken İslam dil, kültür ve medeniyet havzasını yansıtan Türkçe, Arapça, Farsça asıllı sözcükleri kullanmak suretiyle vücuda getirdiği şerh yöntemi, çok sayıdaki Farsça-Türkçe izah örneği dışında: Arapça-Türkçe, Farsça-Arapça, Arapça-Farsça, Farsça-Farsça, Arapça-Arapça örgüsüyle örnekler sunmaktadır. Büyük oranda Farsça kaynak bir eser olan Bahâristân'ın Türkçe bilenler için "Türkçe" şerh edilirken tek bir kaynak kelimeyi, Türkçe-Farsça-Arapça asıllı sözcüklerle izah etme yöntemi bu ortak havzayı işaret etmesinin yanı sıra bu medeniyetin ortak söz varlığını göstermesi açısından da dikkate şayandır.

Üçlü Örnekler:

Ör: *'Arûs,* beyne'n-nikâh ve'z-zifâf geline ve güyegüye derler (s. 21).

Ör: *Her kucâ*, her nereye demektir, eyne ma'nâsına (s. 119).

Ör: *Ter*, bunda yaş demektir, ratb ma'nâsına. (s. 163).

Ör: *Huşk*, hâ'-i mu'cemenin zammı ve şîn-i mu'cemenin sükûnuyla kuru demektir; yâbis ma'nâsına (s. 163).

Ör: *Kifâf-ı ma'âş*, iyi ma'îşet demektir. Türkçe geçinecek demektir (s. 166).

Ör: *Ferseng*, iki bin adım ve altı bin ayak yere derler; 'Arabca fersah (s. 177).

Ör: *Terâne*, ırlama ya'nî nağme ve sürûd ma'nâsınadır (s. 195).

Ör: *Çûn*, nice demektir, keyf ma'nâsına (s. 563).

Arapça-Türkçe:

Ör: *Gılâf*, kın ma'nâsınadır (s. 126).

Ör: *Zimâm*, zânın kesriyle yular ve dizgin ma'nâsınadır (s. 164).

Ör: *Gassâk*, irin ma'nâsınadır (s. 431).

Ör: *Lü'm*, lâmın zammıyla şuğl vezninde masdardır, alçak demektir (s. 434).

Ör: *İhâb*, deri demektir, pôst ma'nâsına (s. 434)

Farsça-Arapça,

Ör: *Heme*, cümle demektir (s. 57).

Ör: *Gümân*, kâf-ı ‘Acemin zammıyla zann ma‘nâsınadır (s. 58).

Ör: *Bîm*, havf ma‘nâsınadır (s. 61).

Ör: *Behişt*, cennet demektir (s. 62).

Ör: *Rûşen*, münevver ma‘nâsınadır (s. 63).

Ör: *Sû*, cânib ma‘nâsınadır (s. 79).

Ör: *Çâplûsî/Câblûsî*, cîm ve bâ’-i ‘Acemle; ba‘zıları ikiside ‘Arabî isti‘mâl etmişlerdir… tabasbus ma‘nâsına (s. 157).

Ör: *Dûzah*, cehennem demektir. (s. 229).

Ör: *Reşk,* hased demektir (s. 310).

Ör: *Gejdüm,* akreb demektir (s. 563).

Arapça-Farsça,

Ör: *Mişkât*, mîmin kesriyle ve şîn-i mu‘cemenin sükûnuyla ve kâfın fethiyle çerâğ mahalli demektir (s. 12)

Ör: *Cüz*, parça [pârçe] demektir (s. 20)

Ör: *Hevâ*, ârzû ma‘nâsınadır (s. 281).

Ör: *Sarîh*, âşkâre ma‘nâsınadır (s. 507).

Ör: *Hil‘at* de câme ma‘nâsınadır (s. 536).

Ör: *Kufl*, kilîd demektir (s. 598).

Farsça-Farsça,

Ör: *Şebnem*, jâle ma‘nâsına (s. 29).

Ör: *Pâre*, parça [pârçe] demektir (s. 47).

Ör: *Pey*, pes ma‘nâsına (s. 154).

Ör: *Ter*, tâze demektir (s. 533).

Ör: *Şehriyâr*, pâdişâh demektir (s. 394).

Ör: *Râygân*, *müft* demektir (s. 506).

Arapça-Arapça,

Ör: *Mümtehan*, ifti‘âl bâbından ism-i mef‘ûldür; mübtelâ ma‘nâsına (s. 127).

Ör: *Fâka*, fakr demektir (s. 255).

Ör: *Hüccet*, delîl ma‘nâsınadır (s. 284).

Ör: *Menkasat*, noksân ve kusûr ma‘nâsınadır (s. 384).

Ör: *Müşrif*, mîmin zammı ve sînin sükûnuyla nâzır ma‘nâsınadır; bunda karîb ma‘nâsınadır (s. 401).

Ör: *Şi‘âr*, sevb ma‘nâsına, ‘alâmet ma‘nâsına, şöhret ma‘nâsına gelir (s. 435).

Ör: *Lâ-cerem*, bi’z-zarûrî demektir (s. 455).

Ör: *Defter*, kitâb ma‘nâsınadır (s. 457).

Ör: *Fi’l-mesel*, meselâ demektir (s. 577).

3.4.1.1. Türkçe söz varlığı

Hediyyetü’l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân’daki Türkçe söz varlığı, Farsça ve Arapça kelimelerin izahı yapılırken kullanılan Türkçe kelimeler ile oluşurken bu cümleler bir yandan da Farsça/Arapça söz varlığını örneklendirmektedir.

18.yy sonu ve 19.yy başları dil özelliklerini ve söz varlığını yansıtan metin, günümüz söz varlığına yakındır ve bu anlamda binlerce örneği havidir. Günümüzde yaşayan kelimelerden seçilen aşağıdaki örnekler metin şerhi esnasında bazen Arapça; genellikle Farsça kaynak kelimelerin tanımı ya da izahı ile meydana gelen Türkçe söz varlığını göstermektedir:

Acı: Telh, acı demektir (s. 445).

Açmak/Açılmak: Küşâd, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; açardı (s. 111). Şüküfte, mâzîden kısımdır, açılmış demektir (s. 29).

Aç: Tehî mi‘de, aç demektir (s. 145).

Ağaç: O ağaçların altında nehirler vardır. (s. 18-19).

Ağartmak: Günâhtan ak sakallıları ya‘nî günâh içinde sakal ağartanları Hakk subhânehû ve te‘âlâ, kara sakallılara bağışlar (s. 528).

Ağız: Hâkeş be-dehen, du‘â-yı ‘aleyhtir; toprak onun ağzına olsun demektir (s. 129).

Ağlamak: Ben ağlarım ve bükâm sana bildirir (s. 48). Giryân, sıfat-ı müşebbehedir, ağlayan demektir (s. 50).

Ak: Ba‘zı kara sakalı, ak sakala kemâl-i re’fet ü rahmetinden bağışlasa gerektir (s. 528).

Ak akçe: Direm, ak akçe ma‘nâsınadır (s. 479).

Akarsu: Âb-ı revân, akarsu demektir (s. 579).

Akbaba: Kerkes, akbabaya müşâbih bir büyük kuştur (s. 494).

Akıcı: Seyyâl, mübâlağa vezni üzere akıcı demektir (s. 445).

Akşam: Beş para nereden kazanırım diye bütün gün akşama dek meşakkat çeker (s. 502).

Almak: Onu kaldırdı ve ‘ıtr aldı (s. 97).

Alım satım: Bâzâr, alım satım ma‘nâsınadır; bunda iş demektir (s. 112).

Alçak: Nâkes, denî ya‘nî alçak demektir (s. 88).

Aldatmak: Firîb, aldatmak ve mekr ve hud‘a ma‘nâsınadır (s. 341).

Alın: Cebîn, nâsıye ma‘nâsına alın demektir (s. 237).

Alt: Taht, zıdd-ı fevktir, alt ma‘nâsına (s. 25).

Altın: Bin türlü husûmet edersin halk-ı cihân ile çoktan beri ki gümüş sevdâsında ve altın ârzûsundasın (s. 172).

Ana: Mâder, ana demektir vâlide ma‘nâsına (s. 224).

Anlamak: Ey kardeş, senden a‘lâ kimse seni anlayamaz (s. 594).

Ansızın: Nâgâh, ansızın (s. 285).

Aramak: Ya‘nî onların beni aradıkları, hâtırımı hutûr eyledi (s. 256).

Arı: Zenbûr, arı demektir (s. 445).

Arka: Kafâ, bunda arka demektir; half ma‘nâsına (s. 76).

Armağan: Hâsılı, bu evsâf ile mevsûf kimi gördün ise bunların haberinden bana bir armağan ver (s. 91).

Arslan: Şîr, arslan demektir; esed ma‘nâsına (s. 79).

Artık: Ya‘nî onlar, benim artığımdan geçinicidirler (s. 519)

Aşağı: Zîr, aşağı demektir (s. 89).

At: Hayl, hâ-i mu‘cemenin fethiyle ‘Arabîde at ma‘nâsınadır; Fârsîde galebe ve ‘asker ve tâ’ife ma‘nâsına (s. 231).

Atmak: Endâht, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; attı demektir (s. 260).

Avuç: Keff, avuç demektir ammâ bunda mutlak elden kinâyettir. (s. 255). Muşt, avuç demektir.(s. 310).

Ay: Ondan her biri on iki ay olur (s. 471).

Aya: Keff, ‘Arabîdir; el ayası demektir lâkin bunda elden ‘ibârettir. (s. 94).

Ayak: Kadem, ayak ma‘nâsına (s. 32).

Ayaktaşlık: Refâkat masdardır, ayaktaşlık ma‘nâsına (s. 571).

Aydınlık: Rûşenî: Yâ, harf-i masdar, aydınlık demektir (s. 521).

Ayrılmak: Tarîk-i müstakîmden ayrılmaya (s. 36).

Azık: Kût, azık demektir… Üç kurs ekmek ona azık tarîkıyla getirdiler (s. 241).

Baba: Pezer, bâ'-i 'Acemle ve zâl-i mu'cemenin fethiyle vâlid ma'nâsınadır Türkçe baba demektir. (s. 107).

Bağ: Kayd, bağ demektir, bend ma'nâsına (s. 335).

Bağışlamak: Bahşîdem, …bağışladım demektir (s. 45).

Bağlamak: Bended, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; bağlar demektir (s. 128).

Bal: 'Asel, bal demektir (s. 445).

Balık: Mâhî, yâ'-i asliyye ile balık demektir (s. 579).

Basmak: Bir kimse ki kül içine ayak komaya ya'nî basmaya (s. 575).

Basmak: Hücûm, hânın ve cîmin zammeleriyle nüzûl vezni üzere masdardır; bağteten basmak (s. 73).

Baş: Ser, baş ma'nâsınadır (s. 63).

Başkası: Senin lebinden, başkası murâd almaya (s. 309).

Batmak: Gark, gayn-ı mu'cemenin fethi ve râ'-i mühmelenin sükûnuyla Türkîde batmak ile ta'bîr olunur (s. 551).

Bayılmak: Ondan sonra ya'nî 'âlim bayıldıktan sonra (s. 250).

Bekçi: Nigâhbân, gözetici demektir ya'nî bekçi (s. 241).

Bel: İnce belli tilki tez, delikten sıçradı (s. 562).

Ben: Biri dese ki ben sana 'ilâc ederim (s. 100).

Beslenmek/Besleyiş/Besleniş: Perverde, ism-i mef'ûldür beslenmiş ma'nâsına (s. 18). Perveriş, ism-i masdardır; besleyiş demektir (s. 98). Perveriş, ism-i masdardır; besleniş ve terbiye ma'nâsınadır (s. 117).

Bey: Hâce, vüzerâya ve beylere ve hakkına ri'âyet olunan kimseye derler. (s. 118).

Beyin: *Hıffet ü sebük-bârî*, her şey'e münfa'il olup ve kör dikene meyl eden hevâ ve hevesine tâbi' şahsa derler; Türkçe beyni sok, hafîfü'l-'akl demektir (s. 381).

Bırakmak: Negüzâşt, fi'l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ'ib; bırakmadı demektir. (s. 93).

Bilmek: İş'âr eder diyen bilmez; bilen demez. (s. 86).

Bildirmek: Hâsılı, tarz-ı mülâtafe ve tavr-ı mutâyebeyi bildirir (s. 346).

Binmek/Bindirmek: Süvâr şüd, bindi demektir (s. 462). Ve o mâhı mahfeye bindirdi (s. 308).

Binek: Râhle, zâd-ı râh ve binek demektir (s. 314).

Bir: Kabîle, bir cemâ'ate derler ki babadan ola ya'nî silsileleri bir ola. (s. 137).

Birbirinsiz: Bî-yekdîger, birbirinsiz ya'nî başka başka demektir… Ammâ birbirinsiz, başka başka satmam (s. 418).

Birkaç: Ve birkaç kimse onu şerh eylemiştir (s. 458).

Boş: Hâlî, boş demektir (s. 32).

Boynuz: Bir öküz kendi sürüsünde re'îs idi ve öküzler arasında boynuz kuvvetiyle meşhûr ve nâm-dâr idi (s. 593).

Boyun: Gerden, boyun demektir. (s. 64).

Budak: Şu'be, bi-hasebi'l-lüga budak ma'nâsınadır (s. 156).

Bugün: Benim gözümün önünden perî gibi bugün gitti (s. 464).

Buğday: Gendüm, kâf-ı ‘Acemin fethiyle buğday; ‘Arabca hınta derler (s. 144).

Bulmak: Yâbîd, …bulasınız (s. 43).

Bulanık: Şûr, bulanık (s. 445).

Bulaşmak/Bulaştırmak: Âlûd, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, bulaştı demektir (s. 435). Kuyruğundan tırnağına varıncaya telvîs edip bulaştırdı (s. 188).

Bulut: Ebr, bulut demektir; ‘Arabca sehâb (s. 138).

Buncılayın: În çünîn, buncılayın demektir (s. 135).

Burun: Burun değil zanbak çiçeği velâkin açılmamış (s. 540).

Buyruk: A‘mâl-i hasene ile ve buyruk tutuculukla vasiyet beyânındadır (s. 144).

Buyurmak: Nûrî, buyurdular ki (s. 82).

Bükmek: Teveccüh dizginini büke ya‘nî çevire (s. 38).

Bütün: Mâh-ı tamâm, bütün ay demektir (s. 471).

Büyük: Kebîre, büyük günâh ma‘nâsınadır (s. 513).

Çağ: Vakt, ma‘rûf; Türkîde çağ derler (s. 13).

Çağırmak: Âvâz dâdend, çağırdılar (s. 423).

Çalmak: Ve ‘ûd çalmada mâhir ve üstâd oldu (s. 458).

Çalgı: Mutrib, çalgı çalana derler (s. 457).

Çalışmak: Be-gûşiş, sa‘y etmek ile ya‘nî çalışmak ile demektir (s. 80).

Çamur: Gil, kâf-ı ‘Acemin kesriyle çamur demektir (s. 221).

Çapkın: Tîz-kâm, asl-ı lügatte çapkın hayvana derler; bunda, mutlak sür‘atle yürümektir (s. 340).

Çekmek: Keşîde, kâf-ı ‘Arabın fethiyle mâzîden kısımdır; çekmiş demektir (s. 80).

Çekici: Keşân, sıfat-ı müşebbehe, çekici demektir… O ise benim elimi tutmuş kendi ardında çekicidir (s. 59). Câzibe, çekici ma‘nâsına (s. 280).

Çekirdek: Ve parmağıyla penbeye işâret edince çekirdeğinden ayrılmaya başladı. Bundan için Hallâc diye tesmiye olundu (s. 53).

Çekişmek: Bundan sonra ya‘nî sövüşüp çekiştikten sonra A‘râbî, Hârûn’un katına geldi (s. 351).

Çevirmek: Türkîde dahi yüz çevirdi derler (s. 67). Ya‘nî ben kâsıdı ne gûnâ çevirdimse emîrü’l-mü’minîn dahi beni öyle çevire (s. 270).

Çıban: Dümmel, teşdîd-i mîm ile tahrîfâttandır ki aslı dünbeldir, dümmâl de derler, dümbel de derler, çıban demektir (s. 379).

Çıkmak: Tarîk-i hayrdan çıkmayasın (s. 105).

Çiçek: Şakâyık, lâle’-i kûhî dedikleri çiçektir (s. 123).

Çiftleşmek: Mübâşeret, bunda fi‘l-i ma‘hûddan kinâyedir; çiftleşmek ma‘nâsınadır (s. 598).

Çiğnemek: Pây-mâl, mürekkebdir pây ile mâlden; çiğnenme ma‘nâsına (s. 28).

Çivit: Nîl, çivit dedikleri gök rengidir (s. 499).

Çiy: Şebnem, jâle ma‘nâsına, çiy demektir. (s. 29).

Çizme: Bu kırmızı çizme ki senin ayağındadır (s. 595).

Çocuk: Kûdek, kâfın zammı ve dâl-i mühmele ya mu‘ceme ile tıfıl demektir; Türkîde çocuk (s. 14).

Çok: Besî, çok demektir (s. 180).

Çökmek: Diz ucuna oturasın ya‘nî diz çökesin (s. 158).

Çöl: Bâdiye, çöl demektir (s. 390).

Çömlek: Dîk, çömlek demektir (s. 235).

Çömlekçi: Dîk-bend, vasf-ı terkîbîdir, çömlekçi demektir (s. 388).

Çörek: Kurs, çörek demektir… Gördü ki, bir çörek ekmek döne döne ya‘nî yuvarlana yuvarlana şehirden çıktı (s. 576-577).

Çöreklenmek: Halka kerde, çöreklenmiş demektir… Gördü ki onun arasında bir yılan çöreklenmiş (s. 574-575).

Dağarcık: Enbân, dağarcık ma‘nâsınadır (s. 586).

Dağıtmak: Bu tuzağı birbirinden ayır, yırt ya‘nî pâre pâre edip dağıt (s. 333).

Dal: Türkçe, bir dalda durmaz derler (s. 78).

Dalmak: Suya daldı (s. 565).

Dalga: Mevc, bi-hasebi’l-lüga ıztırâb ma‘nâsınadır; böyle yerlerde dalga ma‘nâsına tahsîs ederler (s. 159).

Dam: Bâm, dam ma‘nâsına (s. 44).

Damak: Dilini damağına şöyle yapıştıra (s. 92).

Dayanmak: Yâhûd dostun visâli kapısına dayanmak isteye ya bir istinâd taleb eyleye (s. 87).

Demek: Güftem, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; dedim demektir (s. 21).

Değnek: Çûb, değnek ma‘nâsınadır… Çoban bana değnek çekti (s. 571).

Dek: Bu âna dek sizden böyle şey sâdır olmadı (s. 74).

Delmek: Süfte, mâzîden kısımdır, delmiş ma‘nâsına… Hakîkatte insâf gevheri delmiş (s. 542).

Delik: Sûrâh delik demektir (s. 561).

Deri: İhâb, deri demektir, pôst ma‘nâsına (s. 434).

Deve: Böyle deve, ‘Arab ve ‘Acem beyninde pek makbûldür. (s. 272).

Dikmek: Dûht, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; dikerdi demektir (s. 111).

Diken: Ba‘zı nüshada hâr vâki‘ olmuş, diken ma‘nâsınadır (s. 17).

Dikici: Harrâz, dikici demektir (s. 76).

Dikiş: Râst gelmeyen dikişi sökerdi ve yine dikerdi (s. 112).

Dil: Ber-zebân reftest, dil üzere gitmiştir ya‘nî lisânından cârî olmuştur. (s. 151).

Dilemek: İrâdet, if‘âl bâbından masdardır. Bi-hasebi’l-lüga, dilemek (s. 41). Hâhî, dilerse demektir (s. 52).

Dilek: Ârzû, elif-i memdûde ile gönül çekinmesidir; Türkçede dilek derler (s. 80).

Dilenci: Bir dilenci bir evin kapısında bir nesne istedi (s. 398).

Dinlemek: Minbere çıktı ve çok söz söyledi. Gördü ki dinler yok (s. 105).

Diri: Zinde, diri demektir; hayy ma‘nâsına (s. 110).

Dirilik: Zindegî, dirlik, hayât ma‘nâsına (s. 110).

Diş: Ukhuvânın dişleri gibi dâ’imâ küşâde olur (s. 30).

Dişi: İmâm Hasan gelip yüz ‘aded dişi keçi verdi (s. 241).

Diz: Zânû, diz demektir (s. 158).

Dizgin: ‘İnân, dizgin ma‘nâsınadır (s. 38).

Doğru: Râst, doğru ma‘nâsına sahîh demektir (s. 96).

Dolanmak: Gerdend: kâf-ı ‘Acemin fethiyle fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; dolandılar demektir (s. 561).

Dolu: Pür, dolu demektir (s. 9).

Donmak: Efsürde, donmuş ma‘nâsınadır (s. 28).

Dökmek: Hâsılı, lebinden gevherler döker (s. 449).

Dönmek: Koyun, yüzünü ardına döndü (s. 592).

Döşemek: Ey Câmî! Söz döşemesini döşe. Zîrâ o döşemeden a‘lâ döşeme yoktur (s. 601).

Döşek: Pister, bâ’-i ‘Acemin kesri ve sînin sükûnuyla döşektir; ‘Arabîde firâş derler (s. 71).

Döşeme: Bisât, döşeme demektir ya‘nî minder (s. 274).

Dövünmek: Zîrâ çok geç nihâyet bulur değildir ya‘nî tez dövünürsen de (s. 503).

Dudak: Leb, dudak (s. 33).

Durmak: Türkçe, bir dalda durmaz derler (s. 78).

Durulmak: Sâfî, pâk demektir; Türkçe durulmuş (s. 106).

Düğüm: Girih, ‘ukde ma‘nâsına düğüm demektir (s. 291).

Dün: Dî, dâlin kesriyle, dün demektir… Dün benim cânibime, fuzalâ zümresinden bir nükte-dân, bir kıt‘a irsâl eyledi (s. 515).

Düşmek: Zîrâ râh-ı hayrdan ser-i mû münfekk olursan hatar-ı şerre düşersin (s. 105).

Düşünmek: Biyendîş: bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i emr-i hâzır, müfred, düşün demektir (s. 562-563).

Eğri: Yengece dediler; niçin eğri suratlılar şeklinde vâki‘ oldun (s. 578).

Ekmek: Kişte, kâf-ı ‘Arabın kesriyle ism-i mef‘ûldür ekilmiş ya‘nî mezru‘ ma‘nâsına (s. 144).

Ekmek: Çünki ele ekmek alırım (s. 98).

Eksiklik: Kem ü kâst, ‘atf-ı tefsîrîdir; eksiklik demektir (s. 96).

Eksilmek: Kemm u kâst, ‘atf-ı tefsîrîdir; eksilmek ma‘nâsına (s. 580).

Ekşitmek: Yüzünü ekşitip kalktı ve bir bahâne ile tekkeden dışarı çıktı (s. 343).

El: Elini yıkaya tâ sofraya el getire ya‘nî elini sofraya uzata (s. 75).

Elçi: Kâsıd, peyk ve elçi ma‘nâsına (s.).

Epsem: Hâmuş, epsem ma‘nâsınadır (s. 147).

Erişmek/Eriştirmek: Resîd, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; erişti (s. 21). Bu söz halîfeye erişti (s. 82).Tâ ki beş kereye eriştirdi (s. 412).

Erkek: ‘Ammi, babanın erkek karındaşı; ‘amme kız karındaşına derler. (s. 384).

Ertesi: Ferdâ, ertesi ma‘nâsına ya‘nî yarın. (s. 45).

Esmek: Vezîden, esmek demektir hübûb ma‘nâsına (s. 345).

Eski: Sâbıka, eski demektir (s. 178). Kadîm, eski demektir (s. 211).

Eşek: Onun babası at değil belki eşektir (s. 402).

Eşinmek: Yarım mezbeleden bir günde bin pilice eşinmek mümkündür (s. 583).

Et: Gûşt, et demektir, lahm ma‘nâsına (s. 368).

Etmek: Mezkûr harfleri ziyâde etmek (s. 8).

Ev: Serây, ev demektir, hâne ma‘nâsına (s. 10).

Evdeş: Hem-hâne, evdeş ve hem-bezm demektir (s. 337).

Evet: Ârî, ef‘âl-i tasdîktendir; ne’am ma‘nâsına; Türkçe evet demektir (s. 71).

Evlenmek: Zîrâ zen kün, evlen demekten kinâyettir (s. 231).

Eylemek: İnâyet gözünden nazar eylemek ona farz-ı ‘ayn olur (s. 23). Pes halîfe ‘afv eyledi (s. 82).

Gece: İster gece uzun olsun ister kısa (s. 51).

Geç: Dîr, geç ma‘nâsınadır… Ben bu mahalde geç kaldım (s. 464).

Geçici: Güzerân, sıfat-ı müşebbehe, geçici demektir; bunda fânî ma‘nâsınadır (s. 508).

Geçinmek: Zîrâ hâdisât, âftâb harâretinden dîvânelik sâyesinde mesrûr geçinir (s. 357).

Gedik: Rahne, hâ’-i resmî ile gedik ma‘nâsına (s. 156).

Gelmek: Onların gelmesi beni tevekkülden dûr… eylemedi. (s. 77-78).

Gelin: ‘Arûs, beyne’n-nikâh ve’z-zifâf geline ve güyegüye derler (s. 21).

Gemi: Keştî, gemi demektir (s. 573).

Gerçek: Cidd, latîfe mukâbili, gerçek demektir (s. 348).

Gerekmek: Bâyed, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; gerektir ma‘nâsına lâkin bunda lâzım ola demektir (s. 97).

Gerekli: Bâyestî, bâ’-i nisbet ile gerekli demektir ya‘nî lâzımlı (s. 232).

Gevşek: Süst, sîn-i evvelin zammı ve sânînin sükûnuyla gevşek demektir (s. 158).

Geyik: Gevzen, kâfın fethiyle ve rânın sükûnuyla geyik dedikleri cân-verdir (s. 320).

Gezmek: Kunduz, kâfın ve dâlin zammeleriyle bir siyâh hayvândır ki ekser suda gezer (s. 522)

Girmek: Derhâl o kandiller birbirine girip pâre pâre oldular. (s. 106).

Gitmek: Bâyed reft, gitmek gerek (s. 155).

Giymek: Kisvet-i ‘âr, halk yanında giyilmeyen esvâba derler (s. 536).

Gizlemek: Mestûr, ism-i mef‘ûl, setr olunmuş ya‘nî gizlenmiş demektir (s. 85).

Gizli: Pinhân, gizli demektir (s. 55).

Göbek: Tarîk odur ki nefesi göbeği altında habs eyleye (s. 92).

Gök: Âsmân-ı fazl, beyâniyye, fazl göğü demektir (s. 530).

Gölge: Zılâl, zıllin cem'idir, gölgeler ma'nâsına (s. 25).

Göndermek: İrsâl eyledi ya'nî gönderdi (s. 71).

Gönül: Hâtır, bunda gönül demektir (s. 71).

Görmek: Nedîd, fi'l-i nefy-i mâzî; görmedi demektir (s. 81).

Göstermek: Nenümâyed, fi'l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ'ib; göstermeye demektir (s. 83).

Göt: Bundan ziyâde cünûn ne olur ki bir karıcığın önüne, diz ucuna oturasın ya'nî diz çökesin ve göt oynatasın (s. 158).

Götürmek: Bir yere götürdü (s. 565).

Göz: Çeşm, göz (s. 50). Dîde, göz (s. 65).

Gözlük: Çeşmek, gözlük ma'nâsınadır… Vehm cem'iyyetine fitne bırakıcı olan çeşm-i sühana gözlük eyler (s. 449).

Gözyaşı: Dem', gözyaşı. (s. 30).

Gülmek: Şeker-hande, terkîb-i tavsîfîdir tatlı gülmek ma'nâsına. (s. 291).

Gümüş: Altın ve gümüş ile civânmerdlik eylemek mümkündür (s. 264).

Gündüz: Ne gece boşum ne gündüz nâle ve âhdan (s. 52).

Güneş: Âftâb, güneş demektir (s. 88).

Güzel: Tayyib, lügatte güzel râyihalı nesneye derler lâkin bunda tecrîd olup güzel ma'nâsınadır (s. 7).

Güzelce: O sirka-i mazmûn, sûrette güzelce ve tarz ü tavrda makbûlce vâki' ola (s. 536).

Hangi: Kudâm, hangi demektir (s. 66).

Irak: Dûr, ırak demektir (s. 85). Kedi, yakında bulunduğu sebeble değnek yer; kelb, ırakta bulunduğu cihetle taş yer (s. 424).

Irmak: Kevser, cennette hazret-i Peygamber'e mahsûs olan ırmak (s. 17).

İç: Derûn, iç ma'nâsınadır… Birûn, dışarı [taşra] (s. 55).

İçmek: Nûş, emr-i hâzırdır, iç ma'nâsına (s. 31).

İçecek: Meşârib de böyle, içecekler demektir (s. 258).

İçin: Hîç ayağına pabuç giymezdi. Onun için hâfî derlerdi (s. 97).

İğne: Sûzen, iğne (s. 54).

İletmek: Bürdend, fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib; ilettiler demektir (s. 68).

İnmek: Fürûd âmed, indi demektir (s. 222).

İnanmak: Bâver nekerd, inanmadı demektir (s. 259).

İnce: Dikkat, ince fikre derler (s. 289).

İnci: Dürr, inci (s. 9).

İncitmek: Çoban bana değnek çekti ve sebebsiz beni incitti (s. 571).

İp: Habl, ip demektir (s. 48). Rîsmân, ip demektir (s. 341).

İrin: Gassâk, irin ma'nâsınadır (s. 431).

İstemek: Mutâlebe, müfâ'ale bâbından masdardır, istemek ma'nâsına (s. 32). Ârzû, istemek demektir (s. 141).

İstek: Âmâl, emelin cem‘idir; istekler demektir (s. 304).

İstekli: Cûyân, sıfat-ı müşebbehedir istekli ma‘nâsına (s. 291).

İş: Hîç bir vakitte ancılayın bir iş gelmeye (s. 97). Fi‘l, iş demektir (s. 505).

İşitmek/İşitmeklik: Ben işittim nağme ile bir deve sürücüyü (s. 47-48). Simâ‘-ı în beyt, bu beyti işitmeklik (s. 286).

İşlemek: Türkîde, âlet işler el övünür derler (s. 594).

İyi: Bih, hâ’-i asliyye ile iyi demektir (s. 135). Berere, bârr’ın cem‘idir; iyiler demektir (s. 604).

İzlemek: Sipâred, … sînin kesriyle izlemek ya‘nî aramak ma‘nâsına (s. 34). Kerem ve lutf yoluna gide ya kerem yolunu izleye (s. 35).

Kaba: Fakîh, ‘âlim-i fıkh demektir lâkin bunda kaba sofu, câhil ma‘nâsınadır (s. 365).

Kaç: O sâ‘atte bir su bulsan, kaça alırsın (s. 100).

Kaçmak: Vefâ, halkın ma‘nâsız sûretinden kaçar; melâ’ike, sûretten kaçtığı gibi (s. 540-541).

Kaldırmak: Bir taş kaldırdı ve onlar üzerine haml ü hücûm eyledi (s. 69).

Kalkmak: Yüzünü ekşitip kalktı ve bir bahâne ile tekkeden dışarı çıktı (s. 343).

Kamçı: Benim arkamı açtı ve kamçı yaralarını gördü (s. 326).

Kan: Pür-hûn, dolu kan demektir (s. 493).

Kap: Gâlibâ murâdı bu ola ki sana bir nesnecik verirdim lâkin kap kacak yerini bilmem (s. 398).

Kapmak: Akrebi mevc kaptı (s. 565).

Kapamak/Kapatmak/Kapanmak: Derbest, kapadı demek ma‘nâsına fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ibdir (s. 335). Kapı münsed oldu, kapandı (s. 114).

Kapı: Der, kapı. (s. 44).

Kaplan: Peleng, kaplan demektir (s. 79).

Kar: Berf, kar demektir (s. 465).

Kara: Seng-i siyâh da beyâniyye; kara taş demektir (s. 55).

Karanlık: Zîrâ kibir, karanlık gecede kara taş üzere karıncanın ayağının nişânından ya‘nî izinden gizli gider (s. 55).

Karga: Zâğ, karga demektir (s. 154).

Karı: Zenî: Yâ, harf-i vahdet; bir karı demektir. (s. 285).

Karın: Onun yanından kendi karnını doyurmadan yeğdir (s. 356). Büzürg-şikem, terkîb-i tavsîfîdir; büyük karınlı demektir (s. 562).

Karınca: Bir kıl ile gece gündüz yoldaş olsam ne karıncanın benden haberi olur ne kıl benden eser ü âsâr tutar (s. 510).

Karışmak/Karıştırmak: Munharıt kerdânî de, karıştırmıştır demektir (s. 553).

Kasnak: Sûzenger, bir esnâftır ki kasnakta bez üstüne nakş işlerler (s. 511).

Katık: Bilmem ki hangi katıkla yiyem (s. 98).

Katır: Gûş-i ester, lâmiyye, katırın kulağı demektir (s. 402).

Katır yılanı: Ef‘î, siyâh katır yılanına derler (s. 320).

Kaynamak/Kaynatmak: Cûşîd, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; kaynadı (s. 598). Şu bir âteş gibi la‘l ki pâdişâhların tâcına zînettir; serde olan hayâl-i hâmı kaynatmak için bir kordur (s. 557).

Keçe: Tekkenin şeyhi o dahi o keçeden külâh tutardı ya‘nî o da bu sevdâya mübtelâ idi. (s. 342).

Kedi: Miskin kedinin hissesi, yakından değnek; bî-çare kelbin nasîbi, ıraktan taş (s. 424).

Kendi: Resûl, lügatte elçiye derler ammâ ıstılâhta şu zâta derler ki Allâhu ‘azîmü’ş-şân cânibinden bir kavme ba‘s oluna ve kendiyle bile kitâb ola (s. 40).

Kent: *Nâhiye*, etrâf-ı memlekete derler. Türkçe bu diyârlarda sancak. Meselâ Bolu Sancağı dedikleri gibi; mutlak köy ve kentten ‘ibârettir (s. 117).

Kerevet: Serîr, ahşâbdan masnû‘ bir şey’in ismidir; ‘Arabda, taht lafzını dahi ona ‘alem etmişlerdir. Türkîde kerevet derler (s. 520).

Kesmek/Kesilmek: Bibürîd, kesti demektir (s. 566). Ne‘ûzü billâhi te‘âlâ râbıtam kesilip ondan dûr ü mehcûr olam (s. 49).

Kıl: Mûy-ı çendest, birkaç kıldır… Bildi ki onların mâni‘i birkaç kıldır ki yanak ve çene üzere zâhir olup bitmiştir (s. 332).

Kılmak: Onu kaldırdı ve ‘ıtr aldı ve o kâğıdı mu‘attar kıldı… Âbdest aldı ve namâz kıldı (s. 97).

Kılıç: Şemşîr, kılıç (s. 126).

Kın: Gılâf, kın ma‘nâsınadır (s. 126).

Kırmak: Hâsılı, nefs ü hevâ cüyûşunu kırmaya meşâyıh kıssalarından gayrı çare yoktur (s. 40).

Kırık: Şikest, kırık demektir. (s. 441).

Kırıklık: Şikestegî: Yâ, harf-i masdar. Kâf, hâ’dan mübeddel; kırıklık demektir (s. 597).

Kırıntı: Rîze-hôr, vasf-ı terkîbîdir; rîze, ufak demektir; ufak yiyici ya‘nî kırıntılarını devşirici demektir (s. 518).

Kış: Dey, kış demektir (s. 28).

Kız: Duhter, kız ma‘nâsınadır (s. 157).

Kızıl: Hulâsa bu nevrûz fî zamâninâ hâzâ martın yirmi birinci günü olur ki kızıl yumurta derler (s. 198).

Kimse: Benim ravzamdan müntefi‘ olan kimse insâfı elden koymayıp küfrân-ı ni‘met olmayıp hakkını edâ ede (s. 35).

Kirpi: Hârpüşt, kirpi dedikleri cân-verdir (s. 278).

Kirpik: Senin kirpiğin, cevşenden geçer… Senin kirpiğin, zırhtan güzer eyler (s. 477).

Komak: Bir fakîr kendi önüne kuru ekmek kodu (s. 98).

Kocakarı: Pîr-i zenî: Yâ, harf-i vahdet, bir kocakarı demektir. (s. 409).

Kokmak/Koklamak: Anası sütü ağzında kokar (s. 297). Râyiha-i kerîhlerini koklamalı! Kâr-ı ‘âkıl değildir (s. 156).

Koku: Bûy, koku ma‘nâsına (s. 27).

Konmak: Ribât, kesr-i râ ile yolcu konacak mahalle derler (s. 483).

Konuk: Mihmân, müsâfir ma‘nâsınadır ya‘nî konuk (s. 64).

Kopmak: Kenden, kâf-ı ‘Arabla masdardır, koparmak ma‘nâsına (s. 56).

Kopuk: Ona o kadar vurdu ki ne ölü ve ne diri, pôstu yırtık ve yünü kopuk o darlıktan çıktı (s. 562).

Kor: Ahger, köz demektir, kor ma‘nâsına (s. 557).

Korkmak: Korktum ki bu gece bu gulâma kasd eyleyeler (s. 301). Tehâşî, korkmak ma‘nâsınadır (s. 553).

Korku: Bâk, kâf-ı ‘Arabla korku ma‘nâsınadır (s. 263).

Koyun: Ve on baş koyunu vardı. (s. 271).

Köpek: Belh’in köpekleri dahi böyledir. Bir şey bulurlarsa murâ‘ât ederler ve kuyruk oynatırlar. Eger bulmazlarsa sabr ederler (s. 100).

Kör: Nâbînâ, kör demektir (s. 366).

Kötü: O kimsenin dostluğundan kötü hîç nesne yoktur (s. 87).

Kötülük: Bedîhâ; hâ, yine edât-ı cem‘; yâ, harf-i masdar; kötülükler demektir (s. 104).

Köz: Ahger, köz demektir, kor ma‘nâsına (s. 557).

Kucak: Hırs kucağını ey gönül niceye dek içi boş üç harf vâki‘ olan sin-i tama‘dan dolu eylersin. (s. 538).

Kul: Bende, kul ya‘nî ‘abd ma‘nâsınadır (s. 35).

Kulak: Binâ-gûş, kulak tözü demektir (s. 29).

Kunduz: Kunduz, kâfın ve dâlin zammeleriyle bir siyâh hayvândır ki ekser suda gezer, su samuru derler (s. 522).

Kurbağa: Gûk, kurbağa demektir (s. 579).

Kurt: Ne kurdun kelbden aldanmak korkusu var ve ne kelbin kurttan zarar teşvîşi var. (s. 570).

Kurtulmak: Rehend, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib, kurtulalar demektir… Tâ ki o bed-hûy kendi hûyundan ve halk ondan kurtulalar (s. 565).

Kuru: Nân-ı huşk, beyâniyye; kuru ekmek demektir ya‘nî katıksız ekmek (s. 98).

Kurumak: Nitekim Türkîde kurudu kaldı derler (s. 563).

Kusmak: Kay kerd, kustu demektir (s. 359).

Kusmuk: Ve bal acı bir nesnedir yâhûd bulanık arı kusmuğudur (s. 445).

Kuş: Murg, mutlakâ kuştur tayr ma‘nâsına (s. 5).

Kuyruk: Düm, dâlin zammıyla kuyruk ma‘nâsına; ‘Arabca zeneb derler (s. 188).

Küçük: Kih, kâf-ı ‘Arabın kesriyle ve hâ’-i asliyye ile sagîr ma‘nâsına; Türkçe küçük. (s. 142).

Ne: Çi, ne demektir (s. 91).

Nere: Her kucâ, her nereye demektir eyne ma‘nâsına (s. 119).

Nereden: Ez-kucâ, nereden (s. 267).

Nesne: Çîz, nesne demektir (s. 53).

Niçin: Niçin böyle edersin? Dedi: Nefsimi bununla meşgûl ederim (s. 76).

Nöker: Nöker bunda hıdmetkâr demektir (s. 213).

Oba: Hargâh, oba demektir, çadır nev‘inden (s. 491).

Odun: El-hatab, odun demektir; hatab-ı cehennem murâddır (s. 384).

Oduncu: Hâr-keş, vasf-ı terkîbîdir, oduncuda müsta‘meldir (s. 338).

Oğlan: Oğlancık her gördüğünden müjde isterken bir ‘âkıl ona dedi ki: Ey Oğul! Babanın gelmesi cümleye makbûl değildir (s. 427).

Oğul: Bu emred, benim oğlumdur (s. 103).

Ok: Tîr, ok… Nihân olan sır, kabzada kalmış ok gibidir (s. 151).

Okumak: ‘Adl-râ’nın lâm’ını müteharrik okumak gerek tâ vezn dürüst ola (s. 184).

Olmak: Şüd, oldu demektir. (s. 73). Mürîdler dahi râzî oldular (s. 82).

Orta: Miyân, orta ma‘nâsınadır (s. 163).

Oturmak: Nişîned, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; otura demektir (s. 35). Mücâleset, oturmak ma‘nâsınadır (s. 591).

Ovmak: İpliğin ucunu parmakla ovmayınca iğnenin gözüne geçmeye kâdir olamaz (s. 415).

Ova: Deşt, ova ma‘nâsınadır (s. 423).

Oynatmak: Belh’in köpekleri dahi böyledir. Bir şey bulurlarsa murâ‘ât ederler ve kuyruk oynatırlar. Eger bulmazlarsa sabr ederler. (s. 100).

Öküz: Bir öküz kendi sürüsünde re’îs idi (s. 593).

Ölmek/Öldürmek: Mürd, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; öldü demektir (s. 115). Biküştend, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; öldürdüler demektir (s. 264).

Ön: Pîş, bâ’-i ‘Acemle ön ma‘nâsına (s. 25).

Öpmek: Attan indi, yeri öptü (s. 222).

Örmek: Tecnîs ile kılı birbirinden ayırır farktan hâlî iki belik saç örer (s. 249).

Örtmek: Ben o karıncayım ki za‘ftan beni bir kıl örter, setr eyler (s. 510).

Örtülü: Pûşîde, örtülü demektir (s. 150).

Övünmek: Türkîde, âlet işler el övünür derler (s. 594).

Öyle: Ârî, ef‘âl-i tasdîktendir; belî, öyle oldu demektir (s. 202).

Özenmek: Hîç kimse ondan ziyâde gazel tarîkini özenmemiştir (s. 542).

Pınar: ‘Ayn, bunda pınar ma‘nâsınadır (s. 30).

Pişmek/Pişirmek: Puhte, pişmiş demektir (s. 407). Nân puhten, ekmek pişirmek (s. 411).

Saç: İki belik saç örer ki hayâl gibi (s. 449).

Saçmak: Efşândend, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; saçtılar, dağıttılar demektir (s. 263).

Sağ: Râst, çep üzere ma‘tûf, sağ demektir yemîn ma‘nâsına (s. 223).

Sağ: Bâşem, ma‘nâda, olam demektir ammâ isti‘mâlde sağ olam demektir (s. 305).

Sakal: Rîş, kesre-i sarîh ile sakal demektir lihye ma‘nâsına (s. 331).

Sakınmak: İhtimâm, bunda sakınmak ma‘nâsına (s. 32). Neperhîzend, bâ’-i ‘Acemle… ihtirâz ve ictinâb ma‘nâsına; sakınmazlar demektir (s. 68).

Salınmak: Cilve, bi-hasebi’l-lüga salını salını yürümektir (s. 84).

Sancak: Nâhiye, etrâf-ı memlekete derler. Türkçe, bu diyârlarda sancak. (s. 177).

Sarımsak: Sîr, …kesre-i mechûle ile sarımsak ma‘nâsına gelir (s. 255).

Satmak: Nemî fürûşem, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, satmam demektir (s. 418).

Sen: Biri dese ki ben sana ‘ilâc ederim (s. 100).

Serçe: Küncüşk, kâf-ı ‘Arabın zammıyla ve nûn’un sükûnu ve cîm’in zammıyla serçe dedikleri kuştur (s. 584).

Sevmek: Yâ Rabb! Halk seni ni‘amın için severler (s. 68).

Sıcak: Germ sıcak ve harâretli demektir (s. 558).

Sıçramak: Yüz belâ zahmı, yer isen yerinden sıçramayasın ya‘nî muztarib olmayasın (s. 95).

Sığmak: Günced, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; sığa demektir güncîden’den (s. 275).

Sıkışmak: Muhkem şüd, sıkıştı demektir (s. 562).

Sımsıkı: Teng, bunda sımsıkı demektir (s. 579).

Sınamak: Tecrübe dâştem, sınadım demektir (s. 578).

Sınayıcı: Tab‘-azmâyî, vasf-ı terkîbîdir; tabî‘at sınayıcı demektir… Onun ile tabî‘at sınayıcılık eyledi… Ya‘nî Câmî’nin tecrübe-i tabî‘at eylediği nâmede… (s. 603).

Sıtma: Hummâ-yı muhrika gider, def‘ olur; sıtma gelir (s. 440).

Sidik: Mesâne, sidik kavuğu demektir (s. 360).

Sinek: Dervîşler o şeker-güftâr üzerine, şekere sinek gulüv eder gibi gulüv eylediler (s. 339)

Soğuk: Berd, bâ’-i ‘Arabın fethiyle soğuk ma‘nâsına (s. 28).

Sol: Beni sol ve sağ el ile çünki Hudâ tezyîn eyledi (s. 224).

Solmak: Pejmürde, solmuş demektir (s. 28).

Son: Pey, pes ma‘nâsına son demektir (s. 154).

Sopa: Çûb-ı dest; sopa demektir… Bağcı ona erişti ve sopayı çekti (s. 562).

Sormak: Pursîdend, …sordular ya‘nî su’âl eylediler demektir (s. 60).

Sökmek: Râst gelmeyen dikişi sökerdi ve yine dikerdi (s. 112).

Sövmek: Düşnâm, dâlin zammı ve şînin sükûnuyla sövmek; ‘Arabca sebb derler. (s. 185).

Söylemek: Sühan-ı muhabbeti size söyleyim (s. 106).

Söyleyici: Bed-gû, vasf-ı terkîbîdir; kötü söyleyici demektir (s. 261). Kavvâl, mübâlağa evzânındandır, söyleyici, hânende ma‘nâsına (s. 466).

Söz: Sühanân, …sühanın cem‘idir; sözler demektir (s. 89).

Su: Bir gün su kenârında bir köşk gördüm (s. 56). Cinsin, nâ-cins ile olması su ile yağ gibidir (s. 582).

Subaşı: Şıhne, subaşı, şehir zâbiti demektir (s. 127-128).

Sulamak: O ağaca cennet ırmağından sulamak vaktinde köküne bal ve hâlis süt dökesin ya‘nî su yerine cennet balından ve cennet sütünden sulayasın (s. 481).

Surat: Kec-peyker, terkîb-i tavsîfîdir; peyker, sûret ma‘nâsına; eğri suratlı demektir. (s. 578).

Sürmek: Rânde, mâzîden kısımdır sürmüş ma‘nâsına (s. 149).

Sürmek/Sürünmek: Nâ-besûde: Nâ, harf-i nefy; hâ, harf-i terettüb; sürünmeden ya‘nî yapışmaksızın demektir (s. 459).

Sürçmek: İhtiyât eyle ki râh-ı hayrdan sürçmeyesin (s. 105).

Sürü: Bizim sürümüze hamle eyledi ve bir kuzu kaptı (s. 571).

Sürümek: Bir deve yerde dizginini sürüyerek otlardı (s. 591).

Sürücü: Kâm-rân, vasf-ı terkîbîdir, murâd sürücü demektir (s. 414).

Süsmek: Be-sirû zede’est, süsmüştür ve tos vurmuştur demek olur (s. 354).

Süt: Şîr, süt demektir (s. 297).

Takmak: Hâsılı, ona ip takmadım (s. 77).

Tapmak: Perestem, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; taparım (s. 60).

Tapıcı: Hudâ-perest vasf-ı terkîbîdir, Allâh’a tapıcı demektir (s. 39). Mey-perest, vasf-ı terkîbîdir, şaraba tapıcı (s. 337).

Tartmak: Sitîze-senc, vasf-ı terkîbîdir; bi-hasebi’l-lüga ‘inâd tartıcı demektir ammâ lecûc ma‘nâsına isti‘mâl olunur (s. 128).

Taş: Seng, taş (s. 68).

Tatlı: Şîrîn, tatlı ma‘nâsınadır (s. 33).

Tek: Herkimsenin yüzüne ki onun çifti değildir ya‘nî çifti olmayan kimsenin yüzüne eger mâh-ı felek gibi tek olursa (s. 146).

Tepe: Kalburuyla kazâ-yı ilâhî, halkın tepesinden gaddârlık tozundan gayrı elemez (s. 541).

Ter: ‘Arak, ‘ayn-ı mühmelenin ve rânın fethalarıyla, ter demektir (s. 551).

Terlemek: Her bâr ki tere gark olurdu ya‘nî terleseydi; mısrâ‘-ı sânî temsîldir, bârân içinde şimşek gibi olurdu tezlikte (s. 551).

Tırmalamak: Nehırâşed, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib, tırmalamaz demektir… Bir törpüdür ki gönül sahîfesinin gayrı tırmalamaz (s. 333).

Tırnak: Süm, tırnak demektir… Vaktidir ki encüm merkebleri hem na‘lını hem tırnağını bırakalar ya‘nî dökeler (s. 523).

Tilki: Rûbeh, hâ’-i asliyye ile tilki demektir. (s. 494).

Titretmek: Bicünbânîdem, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; oyntattım demektir ya‘nî titrettim… Onu titrettim ve hareket ettirdim, ölmüş ve kademi ebedî hayâta iletmiş (s. 304).

Tok: Sîr, kesre-i sarîh ile tok ma‘nâsınadır (s. 255).

Tokluk: Zîrâ ki tokluk hilm ü hamûllüğün tohmudur (s. 162).

Top: Çün felek topu ya‘nî kürre’-i ‘âlem ki eflâktir, toz bağlayaydı (s. 551).

Toprak: Toprak altında onlara bir döşekte yer eylediler (s. 312).

Tos vurmak: Gûyâ onun pederi sana tos vurup süsmüştür (s. 355).

Toz: Gerd, bunda kâf-ı ‘Acemin fethiyle toz ma‘nâsına isimdir ya‘nî gubâr (s. 90).

Törpü: Çûb-sâyîst, vasf-ı terkîbîdir, törpü ma‘nâsına (s. 333).

Tutmak: Yâd gîrîd, …hâtırda tutunuz demektir (s. 43). Dâr, emr-i hâzırdır; tut demektir (s. 98). Gîred, …girîden’de ya ‘alâ-hilâfi’l-kıyâs giriften’den; tuta demektir (s. 79).

Tutam: Kabza, mutlakâ avuca derler, tutam ma‘nâsına (s. 151).

Tutmayıcı: Nâ-dâr: Nâ, edât-ı tavsîf-i nefy; dâr, emr-i hâzır silkinde sıfattır. Bi-hasebi’l-lüga ma‘nâsı tutmayıcı demektir ammâ fakîrde isti‘mâl olunur (s. 98).

Tutsak: Giriftârî: Yâ, harf-i masdar; sıfat-ı müşebbehedir esîr ma‘nâsına; Türkçe tutsak derler (s. 108).

Tutucu: Fermân-berdâr, vasf-ı terkîbîdir; buyruk tutucu demektir, mutî‘ ma‘nâsına (s. 143).

Tuzak: Dâm, tuzak… O endâmsız tuzaktan onların gönlü kuşu ürkmüştür (s. 332).

Tükenmek: Encâmîd, fi‘l-i mâzî müfred, gâ’ib; âhir oldu ya‘nî tükendi demektir (s. 21).

Türlü: Hezâr gûne, bin türlü demektir (s. 177). Zulm etmeye nice türlü bahâne ve ‘illet bulurlar (s. 195).

Uç: Nevk, uç ma‘nâsınadır (s. 54).

Ufak: Ufak tefek nehirlerden (s. 30).

Uğramak: Güzeştend, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; uğradılar demektir… Bir bağa uğradılar (s. 561).

Uğrak: Bir gün o pâdişâh bir uğrakta ya‘nî bir yol üzerinde ittifâkan mülâkât vâki‘ oldu (s. 180).

Ulaşmak/Ulaştırmak: Peyvendî, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; ulaşasın ya‘nî muttasıl olasın demektir (s. 121). . Peyvend, ism-i masdardır, ulaştırmak ma‘nâsına, îsâl demektir (s. 499).

Ulu: O gazel söyleyenlerin ulusu ve muktedâ bihidir (s. 542).

Ululuk: Çünki onun neslinde ululuk olmakla, ululuk resm ü kânûnunu dinleyip ‘amel etmedi. (s. 480).

Ummak: Ümîd, Türkçe ummak ma‘nâsına (s. 65).

Utangan: Şer-mende, utangan ya‘nî hacîl demektir (s. 45).

Uyanık: Bîdâr, uyanık ya‘nî âgâh ma‘nâsınadır. (s. 75).

Uygun: Vefk, uygun demektir (s. 402).

Uyku: Hâb, vâv-ı resmî ile uyku ma‘nâsınadır (s. 74).

Uzak: Dûr, uzak demektir, ba‘îd ma‘nâsına (s. 62).

Üflemek: Yüzüne nefes vururdu ya‘nî okur ve üflerdi (s. 404-405).

Ürkmek: Hâsılı, zihne güç gelme sebebiyle ürküp hayret ve ıztırâba düşer (s. 16).

Ürküntü: Bir ürküntü ile bu sayd-ı dilin kaçacağını ne bileyim (s. 335).

Varmak: Beş yaşına vardıkta Nûreddîn mahlasıyla şöhret-yâb olarak pederleriyle şehr-i Herat’a ‘azîmet ve o beldede ikâmetle tahsîl-i ‘ulûm-ı şettâya himmet eylemiştir (s. 606).

Vermek: Mülâyemet vermek (s. 16). Gayna hareke vermek (s. 28). Gıdâ vermek (s. 99). Gönül vermek (s. 168).

Veresi: Nakd, peşîn demektir; veresi mukâbelesi (s. 357).

Vurmak: Boyunları vurulmaya emrolundu (s. 82).

Yağ: Revgan, yağ demektir. (s. 582-583).

Yakmak: Sûhtend, fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib; yaktılar demektir (s. 262).

Yakarmak: Her ne kadar bu makûle sühan sürdü, ya'nî yalvardı ve yakardı (s. 598).

Yakıcı: Tabî'atte arslan isen de yakıcı âteşe bahâdırlık eyleme (s. 526).

Yakın: Nezdîk, yakın demektir (s. 257).

Yakınlık: Velâyet/Vilâyet, vâvın fethi ve kesriyle lügatte yakınlık ma'nâsınadır ammâ ıstılâhta ba'de'l-enbiyâ beşerden kurb-i Hudâ ile müşerref olmaya derler (s. 37). O kimsenin ba'îdliği ya'nî ba'îdim demesi yakınlık perdesinde ya'nî makâm-ı kurbiyyette mestûrluktur (s. 86). Nezdîgî: Yâ, harf-i masdar, yakınlık demektir (s. 411).

Yalamak: Lîsîden, masdardır yalamak ma'nâsına (s. 359).

Yalan: Dürûğ, yalan demektir, kizb ma'nâsınadır (s. 379).

Yalnız: Be-tenhâ, yalnız demektir (s. 246). Deryânın dibi yolunu tuttu ve gûku kenârda yalnız bıraktı (s. 582).

Yaltaklanmak: Temelluk, tefa''ul bâbından masdardır yaltaklanmak ma'nâsınadır (s. 157).

Yalvarmak: Güzel kavl eyle ki hasmın cenginden halâs olmayasın. Ya'nî yalvarmak ile kurtulmayasın (s. 598).

Yan: Cenb, yan demektir, nezd ma'nâsına (s. 127).

Yanmak: Bisûht da böyle, yandı demektir (s. 262).

Yanak: 'Ârız/Âraz, 'Arabîdir, yanak demektir; 'Acem, fethi feth-i râ ile okurlar. (s. 332).

Yapışmak: Dilini damağına yapıştırıp ve dişlerini birbiri üstüne koyup ve nefesini tutup ta'zîm ve kuvvet-i tâm ile şeyhin muvâfakatı üzere zikre şürû' eyleye (s. 92). Nâ-besûde: Nâ, harf-i nefy; hâ, harf-i terettüb; sürünmeden ya'nî yapışmaksızın demektir (s. 459). Bu ulunun devleti eteğine yapışmışım (s. 584).

Yarmak: Ya'nî suyu yara yara gezerdi (s. 558).

Yara: Zahm-ı 'aşk-ı tû, lâmiyyelerdir, senin 'aşkın yarasından demektir (s. 499).

Yaramak: Ne nâz edersin bir devlet ile ki kıymeti bir su ola ve o da işine yaramaya. (s. 100).

Yaramaz: Zâhirde yaramazım ve bâtında yaramazdan yaramaz (s. 512).

Yardım: Nusret, masdardır yardım ma'nâsına (s. 22). Ceydâ'yı ziyârette mededcilik ya'nî yardım edesin (s. 314).

Yatmak: Yâsemîn ve lâle üzere yatmış gûyâ açılmadık zanbaktır (s. 540).

Yataktaş: Hem-hâbe, yataktaş demektir (s. 337).

Yatırmak/Yatırtmak: Bihâbânîdend, fi‘l-i mâzî, müte‘addî, cem‘, gâ’ib; yatırttılar demektir… Ve râhleleri yatırdılar (s. 315).

Yavru: Yılanı, yavrularına azık eyleye (s. 584).

Yay: Kabza, …ıstılâhta kemân-keşânda yay tutan ele ya‘nî sol ele ve yayın ortasına dahi derler (s. 151).

Yaya: Piyâde, yaya (s. 361).

Yazmak: Nüvişte, ism-i mef‘ûl, yazılmış demektir (s. 47).

Yemek: Hôrden de böyle, yemek ma‘nâsına (s. 354). Yemek sevdâsında olup ‘acabâ ne yesem diye tefekkür eyleyen âdemden bîdârlık resmini taleb eyleme. (s. 75).

Yel: Hazân yelinin zedeleyip çiğnemesinden solmaklık olur (s. 28). Nesâyim, nesîmin cem‘idir, rûzgâr demektir yel ma‘nâsına (s. 345).

Yeniden: Be-tâzegî: Yâ, harf-i masdar; bâ, harf-i musâhabet; tâzelikle; hâsılı, yeniden demektir. (s. 318).

Yer: Hîç câyî: Yâ, harf-i vahdet; hîç bir yerde demektir (s. 89).

Yetişmek: Bu yeni yetişmiş ağaçlar (s. 34).

Yığın: Tûde, yığın demektir (s. 465).

Yıkamak: Şûyed, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; yıkaya demektir ya‘nî tathîr eyleye (s. 75).

Yıkılmak: Yıkıl git ve emîrü’l-mü’minîn hükmü üzere bana dört dirhem ver (s. 351).

Yıl: Hicretin iki yüz yirmi yedinci yılında Bağdat’ta vefât eylemiştir (s. 97).

Yılan: Mâr, yılan demektir, hayye ma‘nâsınadır (s. 466).

Yırtmak: Derîden, masdardır yırtmak ma‘nâsına (s. 354).

Yırtıcı: Sebu‘, sînin fethi ve bâ’nın zammıyla yırtıcı hayvâna derler. (s. 77).

Yırtık: Ona o kadar vurdu ki ne ölü ve ne diri, pôstu yırtık ve yünü kopuk o darlıktan çıktı (s. 562).

Yiğit: Civânmerd, cîmin zammı ve vâvın fethiyle yiğit kişi demektir (s. 95).

Yine: Bâz, yine demektir. (s. 175).

Yiyecek: Matâ‘im, mat‘amın cem‘i ki masdar-ı mîmîdir; yiyecekler demektir (s. 258).

Yiyici: Rûzî-hâr da böyledir; rızk yiyici demektir (s. 235).

Yoğurmak: Hamîr kerden, hamur eylemek ya‘nî yoğurmak demektir (s. 411).

Yok: Gûyiyâ aslâ yoktu (s. 565). Benim seninle ne münâsebetim vardır ya‘nî yoktur (s. 582).

Yok olmak: Nîst şüd, yok oldu ya‘nî mahv-ı vücûd eyledi (s. 114).

Yoksa: Ve eger ne, yoksa demektir… Bu da‘vâya ki eyledin, bir şâhid ikâme eyle; yoksa yalandır (s. 348-349).

Yol: Reh-zen, vasf-ı terkîbîdir, yol urucu ya‘nî yol kesici, kat‘-ı tarîk ma‘nâsına (s. 39). Reh, yol demektir; tarîk ma‘nâsına (s. 79).

Yolcu: Reh-rev, yolcu demektir (s. 90).

Yoldaş: Hemrâh, yoldaş ya‘nî refîk demektir (s. 72). Refîk, yoldaş demektir (s. 213).

Yormak: Hezîmet, inhizâm ma‘nâsınadır; yorulmak ya‘nî sınmak demektir. (s. 38).

Yukarı: Zeber, fevk ma‘nâsına, yukarı demektir (s. 89).

Yular: Zimâm, zânın kesriyle yular ve dizgin ma‘nâsınadır (s. 164). Serserî gezene, yularsız deve gibi gezer derler (s. 247).

Yummak: İğmâz, bir şeyden göz yummaya derler (s. 602).

Yumurta: Hulâsa bu nevrûz fî zamâninâ hâzâ martın yirmi birinci günü olur ki kızıl yumurta derler (s. 198).

Yumuşamak: Taltîf, tef‘îl bâbından masdardır, mülâyemet vermek ya‘nî yumuşatmak demektir (s. 16).

Yuvarlanmak: Yuvarlana yuvarlana şehirden çıktı (s. 577).

Yük: Bâr, bunda yük; ‘Arabca haml (s. 141).

Yün: Peşm, yün demektir (s. 562).

Yüz: Ruh, bunda rûy ma‘nâsınadır, yüz demektir. (s. 90).

Züğürt: Teng-destî: Yâ, harf-i masdar; teng-dest, vasf-ı terkîbîdir; Türkçe züğürt demektir (s.266).

3.4.1.2. Arkaik kelimeler

Metinde yer alan kelimelerin bir kısmı günümüz yazı dilinde veya konuşma dilinde değişikliğe uğramıştır ya da kullanılmamaktadır. Aşağıda Türkçe söz varlığının bu kısmını yansıtan kelimeler sıralanırken günümüzde yaygın olarak kullanılmadığı düşünülen ya da kullanımdan düşmüş arkaik kelimelerin metindeki manaları köşeli parantez […] içinde, Ayverdi (2008) ile TDK sözlüklerinden istifade edilerek verilmiş ve cümle içinde kullanımı metinden hareketle örneklendirilmiştir:

Ancılayın: [Öyle, onun gibi, o kadar] Ancılayın düşer ki gayrı kalkmaz (s. 6).

Arık: [Zayıf, cılız, kuru, sıska] Lâgar, arık demektir (s. 368).

Artık eksik: [Yaklaşık, aşağı yukarı, üç aşağı beş yukarı] Kem, kâf-ı ‘Arabın fethiyle eksik demektir. Bîş, bâ’-i ‘Arabın kesriyle ziyâde demektir. Elif, harf-i tevessül-i terkîbîdir. Artık eksik demek olur… Ve yirmi bin beytten artık eksik söylemiştir (s. 463). Ve sultânı kırk beyt artık eksik hicv eyledi (s. 480).

Artık/Artıklık: [Fazla, fazlalık, fazilet, kemâl, üstünlük, rüçhan] Füzûn, efzûndan muhaffeftir, ziyâde ve artık ma‘nâsınadır (s. 285). Fazîlet, artıklık ma‘nâsınadır (s. 393). Fazl, artık demektir (s. 396).

Assı: [Fayda] Dostları onu melâmete kalktılar ammâ hîç assı ya‘nî fâ’ide olmadı (s. 247).

Baran: [Yüksek, ulu] Ancılayın ki cihân ‘adl ile baran olur; cevr ile vîrân olur. (s. 177).

Belik: [Saç örgüsü] Omzu üzere saç belikleri, yalan şâhidleri (s. 387).

Bezemek [Süslemek]: Zîver, la‘l ve cevâhirle bezemeye derler (s. 21). Ârâyed, elif-i memdûde ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ibdir; bezer ya‘nî tezyîn eder demektir (s. 84).

Bezek: [Süs] ‘Arûsun bezeği (s. 21).

Bıldır: [Geçen yıl] Pâr, bâ'-i 'Acemle bıldır demektir geçen sene ma'nâsına. (s. 329).

Bile: [Birlikte] Resûl, lügatte elçiye derler ammâ ıstılâhta şu zâta derler ki Allâhu 'azîmü'ş-şân cânibinden bir kavme ba's oluna ve kendiyle bile kitâb ola (s. 40).

Bileğen: [Bilgili, bilgiçlik taslayan] Dânâ, sıfat-ı müşebbehedir, bileğen demektir (s. 152).

Bilesince: [Beraberinde, yanında, birlikte] Bilesince bir tabîb feylesûf ve tıbb ve hikmette mahâretle mevsûf gönderdi (s. 152).

Biniş: [Eskiden ulemanın cübbe üzerine giyindiği bedeni ve kolları geniş üstlük] Ridâ, üste giyilen şey'e derler, biniş ve hırka gibi (s. 420).

Bitmek: [Bitki, tüy, saç vb. şeyler çıkıp yetişmek] Rüste, mâzîden kısım, bitmiş ma'nâsına (s. 26).

Bozulmak/Bozulucu: [Değişmek, dönüşmek] Üç şeyden evvelkisi bir boyadır ki beyâz kılı siyâh eder. Bir tarz ile siyâh eder ki hergiz bozulucu olmaz ya'nî bozulmaz ve beyâz olmaz (s. 152).

Bozulucu: [Değişen, başkalaşan] Mütegayyir, tefa''ul bâbından ism-i fâ'ildir bozulucu demektir (s. 152).

Böğür/Boş böğür: [İnsan ve hayvan vücudunun kaburga ile kalça arasındaki bölümü] Tihîgâh, tânın kesriyle boş böğür ma'nâsına, bunda karın demektir (s. 356).

Bunda: [Burada, bu defa] Bunda sadr ve ibtidâ ahreb (s. 105).

Çapmak: [Koşturmak, akın etmek] Tâht, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, çaptı demektir (s. 459).

Çizinmek: [Gezmek, dolanmak] Gerdîd, fi'l-i mâzî, çizindi demektir (s. 247).

Çokal: [Zırh, cevşen] Cevşen, zırh ma'nâsına ki çokal dahi derler (s. 477).

Daralmak: [Hiddetlenmek, öfkelenmek, bunalmak] Pençe-i şîr-i jiyân, lâmiyye; daralmış arslana derler (s. 278).

Dargın: [Öfkeli, bunalmış] Pençe-i şîr-i jiyân, lâmiyye; daralmış arslana derler… Dargın arslanın pençesine, kirpinin sert dikeninden ne zarar (s. 278).

Devşirmek [Toplamak]: Çîned, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; çînîden'den ya 'alâ-tarîki'ş-şâz çîden'den devşire demektir… Bir meyve devşire (s. 34).

Dışarı: [Taşra] Birûn, dışarı (s. 55).

Dirilmek: [Yaşamak, geçinmek]: Mî ziyed: Mî, edât-ı hâl; ziyed, zânın kesri ve yânın fethiyle fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, dirilir, geçinir demektir (s. 357).

Dolanıcı: [Seyyah] Cihân-gird, vasf-ı terkîbîdir cihânı devr edici, dolanıcı demektir, seyyâh ma'nâsına (s. 558).

Donuk: [Parlak olmayan, mat]: Yâkût dahi cevâhir nev'indendir, bir kırmızı taştır. Erbâbı fark eder, biri sâfî biri donuktur (s. 445).

Dönegen: [Çok dönen] Gerdân, sıfat-ı müşebbehe, dönegen demektir… Hokka ya'nî âsmân, dönegen ya'nî müteharriktir (s. 522).

Dükeli: [Hep, cümle, hepsi, bütün, herkes] Heme, cümle demektir; Türkçe dükeli derler (s. 91).

Düzmek: [Yapmak, bir şeyi hazırlamak, eksikleri tamamlayıp yapmak, tanzim etmek] Sâht, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, tahtında fâ'ili

Câmî'ye râci'dir; düzdü ya'nî tertîb eyledi (s. 35). Bisâz, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i emr-i hâzır, müfred, düz ya'nî yap demektir (s. 377).

Edik: [Çizme, ayakkabı, kısa çorap] Bir gün edik diker ve yine söker. (s. 76).

Eğlenmek: [Vakit geçirmek, beklemek, kalmak, oyalanmak, durup dinlenmek] Bî-vukûf, eğlenmeksizin (s. 299).

Ekincilik: [Çiftçilik, ziraat] Dihkanet, ekincilik demektir… Nakl ederler ki ekinciliğe meşgûl idi (s. 474).

Eyici: [Yün eyirerek iplik yapan] Babası çömlekçi ve eyicidir (s. 389).

Eyirmek: [Yünü büküp iplik yapmak] Dûk-terâş da böyle eyen, yüncü ya'nî eyici demektir (s. 389).

Eyitmek: [Demek, söylemek] Cümlesine cevâb verdi ve eyitti (s. 82).

Geçmek: [Terk etmek, ihmal etmek] Mümâhele, müfâ'ale bâbından masdardır müsâmaha ma'nâsına geçmek ya'nî terk eylemek demektir (s. 224).

Geçeğen: [Hareket halinde olan, daha çok geçen, geçici] Güzerân, sıfat-ı müşebbehe; geçeğen demektir (s. 138).

Geçinecek: [Geçim, yaşamak için lâzım olan şeyler] Kifâf-ı ma'âş, iyi ma'îşet demektir. Türkçe geçinecek demektir (s. 166).

Gen: [Geniş, bol] Ferâh, gen demektir… Tâ ki bir deliğe eriştiler. Tilkiye gen, kurda dar idi. Tilki kolay girdi ve kurt çok zahmet ile girdi (s. 561).

Göçer evli: [Göçebe] Hargehî, göçer evli demektir (s. 494).

Gök: [Yeşile çalan mavi renk] Ezrak, gök renge derler (s. 487).

Gön: [Gön: İşlenmiş hayvan derisi, kösele] Çerm, cîm-i 'Acemin fethiyle gön demektir (s. 320).

Gözetmek: [Korumak, himaye etmek] 'Uhde, 'aynın zammı ve hânın sükûnuyla bunda gözetmek ma'nâsına (s. 202).

Gözetici: [Bekçi] Nigâhbân, gözetici demektir (s. 241).

Güç: [sf.Zor] Düşvâr, dâlin zammıyla güç demektir (s. 149).

Güyegü: [Evlenmekte olan bir erkeğe, evlenme töreni sırasında verilen ad, güveyi, güvey, damat] 'Arûs, beyne'n-nikâh ve'z-zifâf geline ve güyegüye derler (s. 21).

Irlamak: [Gazel, türkü, şarkı söylemek] Terâne, ırlama ya'nî nağme ve sürûd ma'nâsınadır (s. 195).

Irlayıcı: [Söyleyici, okuyucu] Yedinci Ravza şâ'irlik serâ-bustânının müsecci' kuşlarının hikâyesi ve tertîb-i nazm eyleyicilik şekerliğinin gazel ırlayıcı tûtîlerinin hikâyesi beyanındadır (s. 444).

Ismarlamak: [Bir şeyin, bir kimsenin bakılmasını, korunmasını birine veya birinin gözetilmesine bırakmak, emanet etmek] Ve bir kabirde toprağa ısmarladılar (s. 311).

İdeğen: [Edici, eden, çok eden] Tefâhur, tefâ'ul bâbından masdardır; künân, sıfat-ı müşebbehe, ideğen demektir; hâsılı, tefâhür ederek demektir (s. 182).

İmdi: [Buna göre, şu hâlde, artık, şimdi] Pes, bâ'-i 'Acemin fethiyle fâ'-i ta'kîbiyye

ma‘nâsınadır. Türkîde imdi ile ta‘bîr olunur. (s. 61).

İvermek: [Acele etmek, telaşla aramak] Şitâbed, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; şitâbîden’den iver demektir… Bir hakîme su’âl eylediler ki insân ne vakit ta‘âma iver ya‘nî ‘acele ve şitâb eder? (s. 160).

Kaçan: [Ne zaman, ne zaman ki, her ne zaman, vaktâki, nasıl, ne suretle] Key, kâf-ı ‘Arabla bunda zamândan su’âldir ki kaçan ma‘nâsına (s. 63). Senin rızkın hissesini ezelde takdîr eylemişlerdir. Rızk arkasında perîşânlık kaçana dek? (s. 110). Kucâ, kaçan demektir (s. 195).

Kaçgın: [Kaçak, firari] Gürîht, kaçgın demektir (s. 257).

Kakmak: [Vurmak, itmek, (kapı) çalmak] Dest-feşân, pây-kûb gibidir; el kakarak demektir (s. 60). Der-râ, kapıyı. Bikûft, bâ’-i te’kîd ile ve kâf-ı ‘Arabla kaktı demektir; isti‘mâlimizde çaldı demekle ta‘bîr olunur. (s. 286).

Kande: [Nerede, nereye]: Her kucâ, her kande ya‘nî her ne yerde demektir (s. 119).

Karavaş: [Savaşta tutsak edilen veya satın alınan ve sahibinin üzerinde tam bir kullanma hakkı bulunan kadın, kul, cariye] Nehâs, feth-i nûn ile kul ve karavaş satıcı ya‘nî esîrci demektir (s. 244).

Karındaş: [Kardeş] Birâderân, birâderin cem‘idir; karındaşlar demektir (s. 95).

Kat: [Ön, yan] Piş, bâ’-i ‘Acemin kesriyle kat ma‘nâsına; Ârabîde ‘ind gibi (s. 72).

Katı: [Sert; zor, güç] Söylemeklik perîşânlığı, katırek olur gizlenmek perîşânlığından (s. 149). Saht, katı demektir (s. 159).

Kavuk: [Mesane, idrar torbası] Mesâne, sidik kavuğu demektir (s. 360).

Kendilik: [Benlik] Hôd, kendi ma‘nâsınadır… Kendiliği dahi terk eyleye (s. 35).

Kırıcı: [Yenmek, yok etmek, öldürmek] Leşker-şiken, vasf-ı terkîbîdir, ‘asker kırıcı demektir (s. 464).

Kırma getirmek: [Yenmek, yok etmek, öldürmek] Şikest-ârend, kırma getireler ya‘nî münhezim edeler demektir (s. 39).

Koğucu: [Söz getirip götüren, arkadan çekiştiren] Nemmâm, ism-i fâ‘ilin mübâlağa sîgasıdır; koğucu demektir (s. 199).

Koltuklayıcı: [Destek olan, kayıran, yakın duran, gizleyen, içine alan, içeren, kapsayan, hâvî ve şâmil olan] Mutazammın, tefa‘‘ul bâbından ism-i fâ‘il; bi-hasebi’l-lüga koltuklayıcı demektir ammâ bunda mukârin ma‘nâsınadır (s. 181).

Kursak: [Kuşlarda ve bâzı hayvanlarda yemek borusunda şişkin bir kısım olarak bulunan ilk sindirim torbası] Havsale, kursak demektir (s. 583).

Kuyruk sokumu: [Omurgasının alt ucunun bittiği yer] Geyik gönünden bir kamçı ki geyik omuz başından tâ kuyruk sokumuna dek kesilmiş (s. 320).

Nal: [Tedavi için ücutta kızgın bir demirle oluşturulan yanık] Dâğ, vücûdu âteşle yakmaya derler; ‘Arabîde keyy; Türkîde nal ve yakı derler (s. 492).

Nefes vurmak: [Üflemek] Yüzüne nefes vururdu ya‘nî okur ve üflerdi (s. 404-405).

Nice: [1. Nasıl. 2. Çok, birçok, hayli. 3. Çok kere. 4. Ne. 5. Ne zaman. 6. Kaç, ne kadar. 7.

Hangi. 8. Ne kadar, ne derece. 9. Ne vakta kadar] Hezârân, mübâlağa; kesretten kinâyettir ya‘nî binler hâsılı nice bin demektir (s. 10). Bahârisân’ımda nice Gülistânlar mündericdir (s. 26). Hakkında nice kîl ü kâl olmuştur (s. 53). Çûn, revm-i zamm ile ‘Arabîde keyfe gibi; nice demektir (s. 61). Sen nice taparsın? Dedi: Muhabbet ile ve dostluk ile (s. 62). Dicle’ye varınca ‘ömrüm âhir olursa hâl nice olur (s. 64). Bugün nice oldun ya nice idin? Ya‘nî ne yaptın ve ne işledin ve nice geçirdin ya‘nî bu günü nasıl geçirdin (s. 89). Çend, nice demektir (157). Dahi nice nice mazarratı vardır (s. 301). Niceye dek bâtıl ile ya‘nî ‘abes yere onun bunun cânibine yüz koyasın ya‘nî teveccüh edesin (s. 382).

Okşamak/Okşayış: [Dövmek, vurmak] Nüvâht, nûnun zammıyla fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; okşadı ya‘nî vurdu demektir… Birbiri ardınca darbelerle ve mütevâlî vurmalarla vurdu (s. 322). Nevâziş, ism-i masdardır, okşayış ma‘nâsına (s. 513).

Öd: [Safra] Zehre, asl-ı lügatte öd demektir (s. 322).

Ökçe: [Arka, sırt] ‘Akab, bi-hasebi’l-lüga ökçe demektir lâkin bunda arttan kinâyettir (s. 59).

Pota: [Nişan alınacak yer, hedef] Hedef, fethateyn ile ok nişânına derler ki Türkîde pota demekle ta‘bîr olunur. (s. 206).

Saçu: [Bazı düğün ve şenliklerde ortaya saçılması âdet olan inci, maden para, şeker, hububat gibi şeyler, hediye] Nisâr, saçu; mu’ahhar tabak’ın vasfı ya‘nî saçu ile dolu bir tabak (s. 9). Tâ ki bin kızıl altın yine o mecliste ona saçu eylediler (s. 528).

Sağrı: [Deri] Kîmuht, sağrı demektir; siyâh deri demek olur… Senin siyâh sağrı çizmeni giymişim (s. 595).

Satı: [Satma işi, satış] Bey‘, satı ya‘nî bâzârlık. (s. 300).

Seğirtmek: [Koşmak, aceleyle gitmek]: Bişitâftem, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; seğirttim demektir (s. 299). Devân şüd, seğirtti demek olur (s. 576).

Semirtmek: [Tavlandırmak, şişmanlatmak, beslemek]: Ferbih sâhtend, semirttiler demek olur (s. 369).

Sığamak: [Okşamak, sıvazlamak, ovmak] Be-mâliş: Bâ, harf-i musâhabet, sığamakla demektir (s. 415).

Sınmak: [Yenilmek, sinmek, içine kapanmak, usanmak] Hezîmet, inhizâm ma‘nâsınadır; yorulmak ya‘nî sınmak demektir. (s. 38).

Sırça: [Cam] Sırçaya taş vurmak bizim kârımızdır (s. 512).

Sok: [Tamahkâr, hafif] Hıffet ü sebük-bârî, her şey’e münfa‘il olup ve kör dikene meyl eden hevâ ve hevesine tâbi‘ şahsa derler; Türkçe beyni sok, hafîfü’l-‘akl demektir. (s. 381).

Suvarmak: [Hayvana su vermek, sulamak] Satl, sînin fethiyle bunda leğen ma‘nâsına; Türkîde tahrîf edip setil derler ve atları suvardıkları kaba ta‘bîr ederler. (s. 202).

Tavlandırmak: [Semirtmek, şişmanlatmak, beslemek] Git ve her iki bineği semirt ya‘nî hem atını hem ferc-i zenini tavlandır (s. 370).

Tek: [Gibi] Yâhûd o lâle tek dem‘i çok (s. 30).

Töz: [Kulak arkasındaki çukur yer] Binâ-gûş, kulak tözü demektir (s. 29).

Tulunmak: [Ay ya da güneş batmak] Bunun gibi sözlerden söylerdi tâ âftâb aşağı giderdi. Ya‘nî güneş tulununcaya dek böyle söz söylerdi (s. 90).

Ufak: [Ekmek kırıntısı] Rûdekî, benim soframın ufaklarını yiyicidir (s. 518-519).

Uğrulamak: [Çalmak, hırsızlık yapmak] Düzdîde, uğrulayan demektir (s. 359).

Uğrulayan: [Hırsız] Her o kimse ki uğrulayan, âdemin sırrına muttali‘ ola, ona hırsız demek lâyık ve şâyândır (s. 359).

Urmak: [Vurmak] Zenem, …urayım demektir… Adım urayım ya‘nî adım atayım (s. 46).

Uşak: [Çocuk] Hânegî: Yâ, harf-i nisbet. Kâf, hâ’-i resmîden mübeddel; ehl-i beyt murâddır. Nitekim Türkîde ev uşakları dedikleri gibi (s. 398).

Üğü kuşu: [Baykuş cinsinden bir kuş] Kûf, üğü kuşu ki gecelerde öter; tahrîf edip puhu derler (s. 494).

Ülpermek: [Yerden ot bitmek, yetişmek, tüylerin dikilmesi, derinin nokta nokta kabarması] Demîde, mâzîden kısımdır, zâhir olmuş, ülpermiş demektir (s. 382).

Üründülemek: [Seçmek] İhtiyâr, ifti‘âl bâbından masdardır üründülemek ma‘nâsına (s. 136).

Üzmek/Üzülmek: [Koparmak, kesmek, uzaklaştırmak, ayırmak] Bi-küsistem, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, üzdüm demektir… Ben dahi dostluk râbıtasını ondan üzdüm ve onun eski düşmânına muttasıl oldum (s. 571). Gönlünü Hudâ’ya muttasıl eyleyesin. Ya‘nî mâsivâdan ferâgat edip üzülüp kesilesin (s. 121). Nemî küsîht, kâf-ı ‘Arabın zammıyla fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ib; üzülmezdi demektir ya‘nî ayrılmazdı (s. 296).

Vazgelmek: [Vazgeçmek, bırakmak, ferağat etmek] Bu iki günlük ‘aşkı ey gönül terk eyle. Ya‘nî ‘âlem-i fenâda olan ‘aşkı vazgel (s. 295).

Vergi: [Bağış, ihsan, hediye] Dahi onun in‘âm ü ihsânı ya‘nî vergisi sebebiyle hoş-dil olasın (s. 101).

Yakı: [Tedavi için ücutta kızgın bir demirle oluşturulan yanık] Dâğ, vücûdu âteşle yakmaya derler; ‘Arabîde keyy; Türkîde nal ve yakı derler (s. 492).

Yaraşıklık: [Süs, ziynet, güzellik, yakışık] Zîb, zâ’-i mu‘cemenin kesriyle yaraşıklık ma‘nâsına (s. 21).

Yarlıgamak: [Affetmek, suç bağışlamak] Günâhlarından yarlıganmak taleb eylerdi ve cehennem âteşinden halâs isterdi (s. 378).

Yaş: [Islak, nem, rutubet] Nem, ratb ma‘nâsına ya‘nî yaş demektir (s. 18).

Yenice: [Az önce, oldukça yeni] Be-tâzegî: Bâ, harf-i sıla; yâ, harf-i masdar; kâf, hâ’-i resmîden mübeddel; yenice demektir (s. 439).

Yestehmek: [Dışkı çıkarmak] Bindiği hayvan, yestehlemekle kendi ayaklarını kuyruğundan tırnağına varıncaya telvîs edip bulaştırdı. (s. 188).

Yeyni: [Hafif] Sebük, yeyni demektir, hafîf ma‘nâsına (s. 592).

Yıldırmak: [Aydınlatmak, parlatmak, ışıtmak] Taftî, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab; yıldırdın mı ya‘nî pertev saldın mı demektir (s. 89).

Yilmek: [Bir işin, bir şeyin, birinin peşinde koşmak, koşturmak, çalışmak] Nepûyed, fi‘l-i nefy-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; pûyîden’den bâ’-i ‘Acemle yilme demektir. (s. 36). Devîd, dâlin fethi, vâvın kesriyle fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ibdir; yildi ya‘nî sa‘y eyledi demektir (s. 81).

Yeleğen: [Koşan, koşuşturan] Devân, sıfat-ı müşebbehe, yeleğen demektir Devân şüd, seğirtti demek olur (s. 576).

Yiv: [Elbiselerdeki kenar dikişi] Bir yivi ya‘nî her bir diktiği dikiş ki râst gelmezdi (s. 112).

Yumak: [Yıkamak] Yatağından kalkıp elini yıkadığı gibi sofraya el uzatan âdemden el yu (s. 76).

Yuvarlak: [Küçük top, küre] Mühre, yuvarlak demektir… Hokkabâzların ekserî yuvarlağı müteharriktir(s.521)

3.4.1.3. Türkçeleşmiş söz varlığı

Bu bölümde *Hediyyetü’l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*’daki Türkçeleşmiş söz varlığını göstermesi açısından önemli olan; şârihin, manalarını vermeye gerek duymadığı ve “ma‘lûmdur, ma‘rûfdur” gibi ifadelerle değindiği kelimelere yer verilmiştir.

Türkçeleşmiş söz varlığını göstermekle birlikte 223 sene önce[55] herkesçe malum olduğu için açıklanmasına ihtiyaç duyulmayan kelimelerin günümüzde ne kadarının bilindiği ve ne kadarının kullanılmadığını gösterme açısından da bir veri oluşturan -açıklanmasına ihtiyaç duyulmayan- kelimeler şunlardır[56]:

> ‘Adâlet (s. 181), ‘Anber (s. 490), ‘Asâ [Sopa] (s. 122), ‘Aşk (s. 7-279), ‘Emmi [Amca] (s. 306), ‘İffet (s. 304), ‘Uzv [Uzuv] (s. 380), Âdemî [İnsan] (s. 293), Âhû [Ceylan] (s. 205), Âşkâr [Aşikâr] (s. 293), Atlas [Kumaş] (s. 537-580), Bâd-ı sabâ [Sabah rüzgârı] (s. 552), Bâdiye [Çöl] (s. 349), Bâğ (s. 12-472), Bahâne (s. 195-291), Bakkâl (s. 565), Bârgîr [Beygir] (s. 370), Behişt [Cennet] (s. 346), Bevl [İdrar] (s. 360), Beyâbân [Çöl] (s. 576), Bûse (s. 291), Bûstân/Bustân [Bostan] (s. 10), Bülbül (s. 279), Câme [Elbise] (s. 536), Cân (s. 167), Cemâl (s. 12-84), Ceyb [Cep] (s. 472), Çehre (s. 204), Çemen (s. 12-279), Çevgân [Cirit sopası] (s. 550), Dâye [Sütanne, dadı] (s. 285-297), Delîl (s. 304-421), Dellâl (s. 602), Derd (s. 90), Diyet [Karşılık] (s. 426), Du‘â’-i bed [Beddua] (s. 324), Fark (s. 449), Farz (s. 66), Fasîh (s. 486), Gam (s. 521), Gıdâ (s. 573), Gonce [Gonca] (s. 29), Gül (s. 11-26), Hâcet (s. 23), Hakîkat (s. 449), Hâl [Durum] (s. 279),

[55] 2018 senesi esas alınmıştır.
[56] Şârihin daha önceden izah etmesi sebebiyle ma‘lûm dediği örnekler burada alınmamıştır. Gerekli yerlerde, kelimelerin metindeki manası, bugünkü yazımı ya da açıklamalar […] köşeli parantez içinde verilmiştir.

Hamd (s. 6), Hammâm [Hamam] (s. 479), Hançer (s. 322), Hikmet (s. 487), Hind [Hindistan] (s. 150), Hüner (s. 290), İ'tirâz (s. 602), Kâgad [Kâğıt] (s. 47), Kakum [Etçil hayvan] (s. 522), Kerem (s. 34), Kıyâmet (s. 45), Kîse [Kese] (s. 472), Kizb [Yalan] (s. 153), Kulle [Kule] (s. 597), La'l [Dudak] (s. 540-557), Lâf (s. 55), Lâle (s. 540), Lutf ü zerâfet (s. 305), Mağrib (s. 214), Mahâret (s. 151), Mahfe [Mahfil, Oturak] (s. 523), Maşrık (s. 214), Meydân (s. 551), Mezbele (s. 583), Mi'de (s. 567), Minber (s. 440), Mubâh (s. 348), Mü'min (s. 346), Müflis (s. 566), Mükâfât (s. 566-568), Münâfık (s. 346), Müşkil (s. 447), Mütâla'a (s. 358), Na'l [Nal] (s. 523), Nahl [Nakıl-Süslü ağaç](s. 548), Nakd [Nakit] (s. 310), Nakş (s. 46), Nâz (s. 513), Nişâne (s. 549), Penîr [Peynir] (s. 489), Perde (s. 449), Perî [Cin] (s. 293), Pervâne [Kelebek] (s. 279), Saff [Sıra] (s. 65), Sahrâ (s. 423), Satr [Satır] (s. 19), Saykal [Cila] (s. 348), Seg [Köpek] (s. 241-572), Ser-defter [Önder](s. 553), Sûr [Kıyamet borusu] (s. 41), Surâhî (s. 29), Sünbül (s. 491), Sünnet (s. 66), Şâh (s. 520), Şem' [Mum] (s. 22), Şevk (s. 279), Şevket (s. 254), Şeyh (s. 16), Şi'r [Şiir] (s. 431), Taht (s. 474), Talâk (s. 361), Tâze (s. 574), Terâzû [Terazi] (s. 533), Terennüm (s. 461), Terre [Tere] (s. 164), Tertîb (s. 201), Tesellî (s. 502), Tîz [Çabuk](s. 361), Tohm [Tohum] (s. 144), Tûtî [Papağan] (s. 444), Vakt (s. 13), Vâris (s. 483), Vezn (s. 446), Yâsemîn (s. 540), Za'f [Zaaf] (s. 306), Zen [Kadın] (s. 157), Zenehdân [Çene] (s. 337), Zümrüd (s. 465).

Yukarıdaki örneklere bakıldığında 223 sene önce malum, maruf ya da meşhur olduğu düşünülerek açıklama ihtiyacı duyulmayan kelimelerin günümüzde de yaşadığı hatta büyük çoğunluğunun yaygın olarak bilindiği ve kullanıldığı görülmektedir.

3.4.1.4. Çağatay Türkçesi

Şârih girizgâhta Arapça mensur/manzum hamdele ve Farsça mensur/manzum salvele bölümü kaleme almıştır. Akabinde ise Çağatay Türkçesi ile dört halife ve sahabe-i kirâmı öven yine mensur/manzum bölüm yer almaktadır:

Ve yüz min tarziye ve tekrîm âl ü âshâb cenâblarıga bolsun ki alar barça ulus bostânının gülleri ve acun bahâristânının bülbülleri ve dîn ü şerî'at köginin yulduzları ve hadîs: (أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ فَبِأَيِّهِمُ اقْتَدَيْتُمُ اهْتَدَيْتُمْ)[57] mazhar-ı sa'âdet-efrûzları 'ale'l-husûs çehâr yâr-ı güzîn ki törtelesi bile birer birer kuyaş dik dîn ü şerî'atını münevver ve kaygulug könülleri nûr-ı hidâyet bile pür-fer kılguçıdurlar, alar üze bolsun.

[57] Hadis, İbn Abdilberr, Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlihi, Dâru İbni'l-Cevzî, 1994, II, 923; İbnü'l-Esîr, Câmi'u'l-usûl, Mektebetü'l-Hulvânî, 1972, VIII, 556. Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidayete ulaşırsınız.

(Kıt‘a) (mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün)

Velâyet haylıga şehlig Ebû Bekre müsellemdür

‘Adâlet şehride asru ‘Ömer sultân-ı ekremdür

Hayâ bâbıga ‘Osmân çekti el-hak perde-i hatmi

‘Alî atlıglar içre çağladım şâh-ı mu‘azzamdur (s. 2-3).

Çağatay Türkçesi’nin metindeki örnekleri girizgâhta bulunan bu kısımdan ibarettir. İstanbullu bir ailenin İstanbulda doğmuş, büyümüş ve vefat etmiş bir çocuğu olan şârihin hayatında ve eserlerinde Doğu Türkçesi ile doğrudan ilgisini gösterebilecek bir veri bulunmamaktadır. Girizgâhta üç dili de ustaca kullanan şârih bu vesile ile başarılı bir tercüme ve şerh için gerekli olan dilbilgisine ve yabancı dillere olan vukufiyetini işaret etmektedir. Bu durum klasik Türk edebiyatında bir gelenektir. Müellif, mütercim ya da şârihler girizgâh kısmında ilmî kifayetlerini işaret edercesine gerek dil gerekse muhteva yönünden derinleşebilirler.

3.4.2. Klasik edebiyat bilgisi[58]

Kaynaklarda klasik edebiyat bilgisi kapsamında değerlendirilen gerek biçim-ölçü-kafiye unsurlarının gerekse anlam bilgisi ögelerinin metinde teorik ve pratik manada yer aldığı görülmektedir. Bu unsurlardan şekil bilgisi ile ilgili olanlar metinde büyük bir hacim oluştururken anlam bilgisi ile ilgili unsurlara da gerekli vurgular yapılmaktadır. Şârihin, şerh metni boyunca klasik edebiyatın anlam ve şekil unsurlarına dikkat çekerek şerhini şekillendirmesi, bu konudaki hassasiyeti açısından dikkat çekicidir.

Metinden hareketle kurulan Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü’ndeki tanım ve örnekler dışında metinde klasik edebiyat bilgisine dair teorik bilgiler de yer almaktadır. Bu tarz örneklerin yer aldığı kısımlar, esere bir ders kitabı görüntüsü vermektedir.

Şârihin kapsamlı bir klasik edebiyat bilgisine sahip olduğu, bizatihi eserinden anlaşılmaktadır. Şârih, bu bilgi birikimini, şerhinde gerek mensur gerek manzum kısımlarda başarılı bir şekilde kullanarak pratikte göstermektedir.

[58] Bu bölümde, metninde klasik edebiyatın şekil bilgisine dair topluca ve teorik bilgi veren parçalar, ilgili alt başlıklar atında değerlendirilmiştir. Klasik edebiyat bilgisine dair terimler ve örnekler, metinden hareketle kurulan; belâgat, fesâhat, selâset, meânî, beyân, bedî, icâz unusrlarını da içeren yüz doksan bir maddeye indirgenmiş alfabetik sözlükte ele alınmıştır. (Bk. 3.3.3.1. Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü)

Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, metnin şerh metni olduğu, dolayısıyla kaynak metnin tercümesi olan kısımlardaki görüşlerin müellif Molla Câmî'nin de görüşleri olduğudur. Bu manada şârihin tercümeye ek olarak verdiği kısımlar onun görüşlerini yansıtırken tercüme kabilinden olan şiire dair görüşler müellif ve mütercimin ortak kanaatleridir denebilir.

Bu bölümde metnin klasik edebiyat bilgisine dair kapsamlı ve teorik bilgi veren parçalarına ilgili alt başlıklar altında değinilmiştir.

3.4.2.1. Şiir tanımı

Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân'ın yedinci ravzası hususen şiir ve şairlere hasredilmiş bir bölümdür. Bu bölüm biyografik bilgileri ve edebi eleştirileri haiz bir tezkire hatta yer yer şiir ile ilgili görüşler serdeden bir poetika özelliği taşımaktadır. Bölümün girişinde muhtasar şiir bilgisi de yer almaktadır. Şu satırlar, tanım cümlelerinin ötesinde hem müellifin hem şârihin şiir ile ilgili düşüncelerini eski hakimlere istinaden ifade eden bir poetika niteliğindedir:

> Şi'r, 'örf-i kudemâ-yı hukemâda mukadddimât-ı muhayyileden mürekkeb bir kelâmdır. Ya'nî bir şey'e mûcib-i ikbâl yâhûd bir şeyden mûcib-i nefret olan me'ânîyi sâmi'in hayâline ilkâ, onun şânından ola. İsterse o kelâm, nefsinde sâdık olsun, isterse olmasın. Ve isterse sâmi', doğru i'tikâd tutmuş olsun ya'nî inansın; isterse inanmasın. Ancılayın ki derler, hamr erimiş la'ldir yâhûd hamr akıcı yâkûttur. Bu sûrette tabî'at şaraba meyl eder, ikbâl eder; nefsinde sâdık olmak lâzım değil. Ve bal acı bir nesnedir yâhûd bulanık arı kusmuğudur. Bu sûretlerde nefs, baldan nefret eder. İşte hukemâ-yı mütekaddimîne göre şi'r budur… Hukemânın mütea'hhiri, mukaddimât-ı muhayyile ile vezn ve kâfiyeyi i'tibâr eylemişlerdir. Fe'emmâ 'örf-i cumhûrda vezn ve kâfiyenin gayrı o kelâmda mu'teber değildir. Böyle olunca şi'r, bir kelâm olur ki mevzûn ve mukaffâ ola. Tahayyül, 'adem-i tahayyül ve sıdk ve 'adem-i sıdk onda mu'teber değildir. (s. 445-446).

Görüldüğü üzere ilk hakimlere göre şiir, gerçekte olsun ya da olmasın okuyucunun hayalinde şekillenen sözlerdir. Sonraki hakimler ise şiirde hayal ve gerçeğin varlığı ve yokluğuna önem vermeyerek şiirin olmazsa olmazı olarak vezin ve kafiyeyi görmüşler; vezinsiz ve kafiyesiz sözleri muteber saymamışlardır.

> Şi'rin cezâ ve 'ivazı Allâh'a mahsûstur. Ne 'aceb şi'rin şânı 'azîm oldu ve ne 'aceb mekân ve mertebesi refî' oldu. Ne olaydı benim şi'rim olaydı. Hangi fazîlet, şi'rden

> ‘azîmdir ya‘nî büyüktür. Ve hangi sihir bu sihirden eczeldir. Zîrâ şi‘re sihir, helâl ıtlâk olunur. Hâsılı, ne bir fazîlet, şi‘rden efdaldir ve ne bir sihir, şi‘rden eczeldir (s. 447).

cümleleri, şiirin değerini tam manasıyla bilmenin Allah’a mahsus olduğunu ve en tesirli sihir olan şiirden efdal hiçbir fazilet olmadığını ifade ederken; şairin değeri ve mertebesinin ise şaşılacak derecede yüksek olduğunu bildirmektedir.

3.4.2.2. Vezin

Kaynak metnin manzum kısımları aruz vezniyle yazıldığından şârih de bu kısımların şerhinde aruz vezinleri hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Şârihin mensur ve manzum kısımların şerhi ile yetinmeyerek aruza dair detaylı bilgiler de vermesi vezin şerhi olarak yorumlanabilir. Ayrıca şerh metninin öğretici yönünü gösteren bir husus, şârihin vezinlerle ilgili de kitabi bilgi vermesidir. Bu yöntem, taliplere aruz öğretmeyi de hedefleyerek kaleme alındığı için kaynak metnin vezni ile ilgili ayrıntılı bilgi veren manzum sözlük şerhlerinde de kullanılmaktadır.

Şârih, Farsçada aruz vezinlerininin Farsçaya uygun hale getirilerek Arapların kullandığı şekillerden farklı olarak kullanıldığını ifade etmiştir:

> Ma‘lûm ola ki ‘Acem cemî‘ evzânı ekseriyyen müsemmenü’l-eczâ isti‘mâl ederler. ‘Arab, müseddesü’l-eczâ isti‘mâl ederler. İşte ez-cümle bahr-i hafîfin aslı ‘inde’l-‘Arab fâ‘ilâtün müstef‘ilün fâ‘ilâtün’dür iki kere. Ammâ ‘inde’l-‘Acem, fâ‘ilâtün müstef‘ilün fâ‘ilâtün müstef‘ilün’dür iki kere. Ammâ eger ‘Acem, müseddes isti‘mâl eyleseler meczû ederler [ya‘nî] bir cüz’ünü hazf ederler. Nitekim bunda olduğu gibi. Böyle olunca sadr ve ibtidâ sâlim, haşv ki müstef‘ilün’dür, habn ‘illeti târî olup sîn düşer mütef‘ilün kalır; mefâ‘ilün onun yerine gelir. ‘Arûz ve darbının ba‘zısına şekl ve ba‘zısına salm târî olmuştur… Böyle olunca fâ‘ilâtünden kat‘ ile ‘ilâ’nın elifi düşer ve lâm sâkin olur ve hazf ile tün düşer; fâ‘il kalır, fa‘lün onun yerine gelip fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilât ya fa‘lün olup bahr-i hafîf-i müseddes-i mahbûn-ı eşkel ya aslem olur (s. 19).

Her mısraı farklı vezinle yazılmış bir manzumeyi şerh ederken bu vezinlerin oluşumunu anlattıktan sonra ehil olanlar tarafından her mısra farklı vezinle yazıldığında bunun bir sanat kabul edildiğini aksi halde kusur sayılacağını ifade etmiştir:

> Bu rubâ‘înin masâri‘i muhteliftir. Bi-hasebi’l-‘ilel, beyt-i evvelin mısrâ‘-ı evvelde sadrı ahreb. Harb, ma‘lûm. Haşv-i evveli makbûz. Kabz da ma‘lûm ki beşinci sâkini hazf idi. Haşv-i sânî sâlim. ‘Arûzu, ebter. Beter: Evvelden mîmi ve iki sebeb-i hafîfi ıskâta derler

ki fâ kalıp fa‘ lafzına nakl olunur. Böyle olunca mef‘ûlü mefâ‘ilün mefâ‘îlün fa‘ olup hezec-i ahreb-i makbûz-ı ebter olur. Ve mısrâ‘-ı sânînin ibtidâsı ahrem. Harm: Yalnız evvelden mîmi ıskattır; fâ‘îlün olur mef‘ûlün lafzına tebdîl olur. Haşv-i evveli eşter. Şetr: Harm ile kabzın ictimâ‘ına derler. Mîm ve yâ düşer, fâ‘ilün kalır. Haşv-i sânî sâlim. Darbı, ebter. Beter, ânifen beyân olundu. Böyle olunca mef‘ûlün fâ‘ilün mefâ‘îlün fa‘ olup hezec-i ahrem-i eşter-i ebter olur. Beyt-i sânînin sadr ve ibtidâsı ahreb. Haşvleri mekfûf. Haşv-i sânî, sâlim. ‘Arûz, ezel. Zelel: Mîmi ve sebeb-i hafîfin birini ve sebeb-i âharın sâkinini ıskâta ve müteharrikini iskâna derler; fa‘ kalır, darb-ı ebter. Böyle olunca mef‘ûlü mefâ‘îlün fâ‘ ya fa‘ olur. Bunun gibiler ehlinden sâdır olursa san‘attır. Ehlinin gayrıdan mu‘ayyebdendir (s. 84-85).

Aruz bahirlerini, vezinlerini ve terimlerinini tanımlayarak örneklendiren şârih bir rubaiyi şerh ederken rubai vezinlerini tasnif ederek kalıplarıyla birlikte anlatmıştır:

Bu mahalde evzân-ı rubâ‘îyi ta‘dâd edelim tâ ki tâlibân gördükte kıt‘a ile rubâ‘îyi farka kudreti ola.

Evvelen, şecere-i ahreb veznleri on ikidir:

(Evvelki) 1-Mef‘ûlü 2-Mefâ‘îlün 3-Mef‘ûlü 4-Fe‘ûl’dür. 1-Ahreb 2-Salim 3-Ahreb 4-Ehtem.

(İkinci) 1-Mef‘ûlü 2-Mefâ‘îlün 3-Mef‘ûlü 4-Fe‘il’dir. 1-Ahreb 2-Salim 3-Ahreb 4-Mecbûb.

(Üçüncü) 1-Mef‘ûlü 2-Mefâ‘îlün 3-Mef‘ûlün 4-Fa‘’dır. 1-Ahreb 2-Salim 3-Ahreb 4-Ebter.

(Dördüncü) 1-Mef‘ûlü 2-Mefâ‘îlün 3-Mef‘ûlün 4-Fa‘’dır. 1-Ahreb 2-Salim 3-Ahreb 4-Ezel.

(Beşinci) 1-Mef‘ûlü 2-Mefâ‘ilün 3-Mefâ‘îlün 4-Fa‘’dır. 1-Ahreb 2-Makbûz 3-Salim 4-Ezel.

(Altıncı) 1-Mef‘ûlü 2-Mefâ‘ilün 3-Mefâ‘îlün 4-Fa‘’dır. 1-Ahreb 2-Makbûz 3-Salim 4-Ebter.

(Yedinci) 1-Mef‘ûlü 2-Mefâ‘ilün 3-Mefâ‘îlü 4- Fe‘il’dir. 1-Ahreb 2-Makbûz 3-Mekfûf 4-Mecbûb.

(Sekizinci) 1-Mef‘ûlü 2-Mefâ‘ilün 3-Mefâ‘îlü 4-Fe‘ûl’dür. 1-Ahreb 2-Makbûz 3-Mekfûf 4-Ehtem.

(Dokuzuncu) 1-Mef‘ûlü 2- Mefâ‘îlü 3-Mefâ‘îlü 4- Fe‘il’dir. 1-Ahreb 2-Mekfûf 3-Mekfûf 4-Mecbûb.

(Onuncu) 1-Mef‘ûlü 2- Mefâ‘îlü 3-Mefâ‘îlü 4-Fe‘ûl’dür. 1-Ahreb 2-Mekfûf 3-Mekfûf 4-Ehtem.

(On Birinci) 1-Mef‘ûlü 2- Mefâ‘îlü 3-Mefâ‘îlün 4-Fa‘’dır. 1-Ahreb 2-Mekfûf 3-Salim 4-Ebter.

(On İkinci) 1-Mef‘ûlü 2- Mefâ‘îlü 3-Mefâ‘îlün 4-Fa‘’dır. 1-Ahreb 2-Mekfûf 3-Salim 4-Ezel.

Sâniyen, şecere-i ahrem dahi on ikidir:

(Evvelki) 1-Mef‘ûlün 2- Mef‘ûlün 3-Mef‘ûlü 4-Fe‘il’dir. 1-Ahrem 2- Ahrem 3-Ahreb 4-Mecbûb.

(İkinci) 1-Mef‘ûlün 2- Mef‘ûlün 3-Mef‘ûlü 4-Fe‘ûl’dür. 1-Ahrem 2- Ahrem 3-Ahreb 4-Ehtem.

(Üçüncü) 1-Mef‘ûlün 2- Mef‘ûlün 3- Mef‘ûlün 4-Fa‘dır. 1-Ahrem 2- Ahrem 3-Ahrem 4-Ebter.

(Dördüncü) 1-Mef‘ûlün 2- Mef‘ûlün 3- Mef‘ûlün 4-Fâ‘dır. 1-Ahrem 2- Ahrem 3-Ahrem 4-Ezel.

(Beşinci) 1-Mef‘ûlün 2- Fâ‘ilün 3- Mefâ‘îlün 4-Fa‘dır. 1-Ahrem 2- Eşter 3-Salim 4-Ebter.

(Altıncı) 1- Mef‘ûlün 2- Fâ‘ilün 3- Mefâ‘îlün 4-Fâ‘dır. 1-Ahrem 2- Eşter 3-Salim 4-Ezel.

(Yedinci) 1-Mef‘ûlün 2- Fâ‘ilün 3- Mefâ‘îlü 4-Fe‘il’dir. 1-Ahrem 2- Eşter 3-Mekfûf 4-Mecbûb.

(Sekizinci) 1-Mef‘ûlün 2- Fâ‘ilün 3- Mefâ‘îlü 4-Fe‘ûl’dür. 1-Ahrem 2- Eşter 3-Mekfûf 4-Ehtem.

(Dokuzuncu) 1-Mef‘ûlün 2- Mef‘ûlü 3- Mefâ‘îlü 4- Fe‘il’dir. 1-Ahrem 2- Ahreb 3-Mekfûf 4-[Mecbûb].

(Onuncu) 1-Mef‘ûlün 2- Mef‘ûlü 3- Mefâ‘îlü 4-Fe‘ûl’dür. 1-Ahrem 2- Ahreb 3-Mekfûf 4-Ehtem.

(On Birinci) 1-Mef‘ûlün 2- Mef‘ûlü 3- Mefâ‘îlün 4-Fa‘dır. 1-Ahrem 2- Ahreb 3-Salim 4-Ebter.

(On İkinci) 1-Mef‘ûlün 2- Mef‘ûlü 3- Mefâ‘îlün 4-Fâ‘dır. 1-Ahrem 2- Ahreb 3-Salim 4-Ezel.

Mecmû‘u yirmi dörttür. Bu evzândan mâ-‘adâ yoktur (s. 399-400).

Şârih, bu derli toplu kitabi bilgiler dışında, usulü olduğu üzere yeri geldikçe ek bilgiler vererek şerhi zenginleştirirken aruz ve aruz vezinleri ile ilgili bilgileri de vermektedir. Bu bağlamda şerh metninin birçok yerine dağılmış vezin terimleri bulmak mümkündür. (Bk. 3.3.3.1. Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü.)

3.4.2.3. Kafiye

Altıncı ravzanın bir mutâyebesinde kafiye bahsi açan şârih, klasik şiirde kafiye konusunu, kafiye çeşitleri, kafiye harfleri ve kafiye harekelerini de açıklayarak örnekler üzerinden kapsamlı bir şekilde anlatır:

> Kâfiye, harf-i revî demektir ki beytin âhirinde, evvel tekrâr eden harftir. Onun da envâ'ı vardır. İcmâlen bu mahalde beyân edelim:
>
> Evvelen kâfiye dedikleri harf-i revîdir ki şi'rin âhirinde olan kelimenin âhirinde ola. Bu dahi birkaç vasıf ile vasf olunur: Mücerred ve mukayyed ve mürdef. Zîrâ kâfiyeye sekiz harf dahi tâbi' olur. Dördü revîden evvel; dördü sonra. Evvel gelen: Elif-i te'sîs ve dahîl ve kayd ve ridf. Sonra gelen: Vasl ve hurûc ve mezîd ve nâ'ire. Ba'zı zurafâ-yı 'Acem, mecmû'unu bir kıt'ada cem' etmişler.
>
> **(Kıt'a)**
>
> **(قافیه در اصل یك حرفست و هشت آنرا تبع**
>
> **چار پیش و چار پس آن نقطه اینها دائره**
>
> **حرف تا سیس و دخیل و ردف و قید آنکه روی**
>
> **(بعد زان وصل و خر و جست و مزید و نائره)**[59]
>
> Bu dokuz harf, altı harfe dahi dâhil olur: Ress ve işbâ' ve hazv ve tevcîh ve mecrâ ve nefâz.[60] Bu dahi bir beytte mündericdir.
>
> Şimdi
>
> **(Beyt)**
>
> **(قافیه را شش بود حرکت بقول استاد**
>
> **(رس و اشباع و حذو و توجیه و مجری و نفاذ)**[61]
>
> Şimdi, eger revînin mâ-kablinde harf-i 'illet ve nûn olmazsa yalnız revî bulunursa ona kâfiye-i mücerred derler. Ve mâ-kablindeki harfin harekesine tevcîh derler.

[59] Kâfiye aslında bir harftir. Ancak dördü ondan önce ve dördü de sonra olmak üzere ona tabi olan sekiz harf daha vardır. Önce gelenler: Te'sîs, dahîl, ridf ve kayddır. Sonra gelenler: Vasl, hurûc, mezîd ve nâ'iredir.
[60] Bunlar esasen kâfiye düzenini oluşturan harflerin harekeli durumlarının isimleridir.
[61] Kâfiye, altı hareke üzeredir. Bunlar: Ress, işbâ', hazv, tevcîh, mecrâ ve nefâzdır.

Meselâ:

(Beyt li-mütercimihî) (fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün)

Sensin ol ser-tâ-be-pâ peygamberâna tâc-ı ser

Cümle-i fermân-berin ins ü melâ’ik bahr ü ber[62]

Bunda *ser* ve *ber*, *râ*’ları revî; *sîn*’in ve *bâ*’nın fethaları tevcîh. Eger bir zamme veyâ kesre olsa, kâfiye ‘add olunmaz. Ve eger revîden evvel harf-i ‘illet olursa ona kâfiye-i mürdef derler ki üç türlüdür: Elif olursa mürdef be-elif, vâv olursa mürdef be-vâv, yâ olursa mürdef be-yâ derler. Bunlarda iki harf bulunur ki: Biri, revî ve biri, harf-i ridftir. Ve bir hareke bulunur ki ridfin mâ-kablindeki harekedir, ona hazv derler.

Meselâ kâfiye-i mürdef be-elif:

(Beyt li-mütercimihî) (mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün)

Ne bende kaldı tahammül ne dilde sabra mecâl

O şâh-ı husne ise ârzuhâl emr-i muhâl[63]

Bunda *lâm*’lar revî, *elif*’ler ridf. *Cîm* ve *hâ*’nın fethaları hazv.

Ve meselâ kâfiye-i mürdef be-vâv:

(Beyt li-mütercimihî) (fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün)

Eyle ey hâme-i mu‘ciz-eser isbât-ı vücûd

Dem-i erbâb-ı hünerdir ki değilsin bî-sûd[64]

Bunda *dâl*’ler revî, *vâv*’lar ridf. *Cîm*’in ve *sîn*’in zammeleri hazv.

Ve meselâ kâfiye-i mürdef be-yâ:

(Beyt li-mütercimihi’l-hakîr) (fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün)

Geldi kurbân olduğum şimdi mübârek vakt-i ‘ıyd

Dîde-i bedden ola nev-mâh-ı ruhsârın ba‘îyd[65]

Bunda *dâl*’ler revî, *yâ*’lar ridf. *‘Ayn*’ların kesreleri hazv. Ve eger revîden evvel nûn, sâkin olursa ona kâfiye-i mukayyed derler.

Meselâ:

(Beyt li-mütercimihi’l-‘âciz) (fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün)

Zülfünün her bir teli olmuş kemend

[62] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 176)
[63] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 655)
[64] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 248)
[65] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 647)

Eyler üftâdeleri onunla bend[66]

Bunda *dâl*'ler revî, *nûn*'lar kayd. *Mîm*'in ve *bâ*'nın fethaları hazv.

Ve eger revînin mâ-kablinin mâ-kablinde elif bulunursa ve iltizâm olunursa ona elif-i te'sîs derler. Mâ-ba'dındaki harf ki revînin mâ-kablidir, dahîl derler. Ve elif-i te'sîsin mâ-kablindeki harekesi ress ve mâ-ba'dı ki dahîldir, onun harekesi işbâ'.

Meselâ:

(Beyt li-mütercimihi'l-esîm) (mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün)

Şehâ lütf eyle gel kılma tecâhül

'Aceb var mı kulunda bir tekâsül[67]

Bunda *lâm*'lar revî, *hâ* ve *sîn* dahîl, harekesi işbâ'. Elif-i te'sîs mâ-kablinin harekesi ress lâkin bu kâfiye-i müessesi, 'Arab iltizâm eder. [Acem] ve Türk, iltizâm etmese me'âyibden değildir.

Bundan sonra revînin mâ-ba'dına muttasıl olan harfe vasl derler ve o vakit revî, müteharrik olur ve o harekeye mecrâ derler.

Meselâ kâfiye-i mücerred bâ-vasl:

(Beyt li-mütercimihî) (fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)

Ey habîb-i kibriyâ vü 'âlemînin rahmeti

Şübhesiz zâtınla buldu kevn ü imkân rif'ati[68]

Bunda *tâ*'lar revî, *yâ*'lar vasl. *Mîm* ve *'ayn*'ın harekeleri tevcîh. Revînin harekesi mecrâ.

Ve yine kâfiye-i mürdef be-elif bâ-vasl meselâ:

(Beyt li-mütercimihî) (mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün)

Sümbül mü nedir bilsem o gîsû-yı siyâhı

Bir şemmede eğdirdi dil-i zühde kelâmı[69]

Bunda *hâ*'lar revî. *Elif* ridf. *Yâ*'lar vasl. *Yâ*'nın ve *lâm*'ın harekeleri hazv. *Hâ*'ların ki revîdir, harekeleri mecrâ.

Mürdef be-vâv ve mürdef be-yâ'yı da vasl ile buna kıyâs eyle.

Ve meselâ kâfiye-i mukayyed bâ-vasl:

(Beyt li-mütercimihî) (mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün)

[66] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 717)
[67] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 686)
[68] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 178)
[69] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 617)

Bir meh-veşi gördüm ki eder nâz ile hande

Lâ'l-i şeker-âmîzine cân oldu fekende[70]

Bunda dâl'ler revî. Nûn'lar kayd. Hâ'lar vasl. Hâ'nın ve kâf'ın harekeleri hazv. Revînin harekesi mecrâ.

Ve eger vasldan sonra bir harf dahi gelirse ona hurûc derler. Bir harf dahi gelirse mezîd derler. Bir harf dahi gelirse nâ'ire derler. Lâkin bunların mecmû'unda revî müteharrik olur.

Ve eger revîden sonra yâhûd revîye lâhık olan harflerden sonra bir ya iki ya üç ya dahi ziyâde kelime tekerrür ederse ona redîf derler.

Meselâ:

(Beyt [li-mütercimihî]) (mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün)

Hâl-i dili fütâde-i çâh-ı zekan bilir

Nevk-i müjeyle sîne-i derdi delen bilir[71]

Bunda kâfiye-i mücerredden sonra bilir lafızları tekrâr olmuş ki redîftir.

Şimdi, bir tâlibin bu kadar ma'lûmu olsa kifâyet eder. Gerçi bundan mâ-'adâ kâfiyenin envâ'ı vardır (s. 428-430).

Şerh metninde kafiye ile alakalı dağınık halde oldukça fazla bilgi vardır. Şârih her manzum parçadan sonra o manzumenin kafiyesini ele alır. Bu bağlamda kafiye ile ilgili unsurlar da metinde homojen olarak dağılmıştır. (Bk. 3.3.3.1. Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü)

3.4.2.4. Nazım biçimleri

Müellif Molla Câmî'nin, şiiri kısımlara ayırarak tarif ettiği ve şairlerin belirli türlerde uzmanlaştığını anlattığı bir terkîbin şerhinde Mehmed Şâkir Efendi de tercüme ile yetinmeyerek nazım biçimlerini tanımlamıştır:

Kasîde, on iki beyti tecavüz eyleyip münâcât-ı Bârîyi müştemil ya na't-i resûlü müşîr ya bir kibârın sıfatını hâvî olan ebyâta derler.

Gazel, beş ve beşten ziyâde olup mey ve mahbûba müte'allik kelâmı câmi' olan sühana derler.

[70] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 595)
[71] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 524)

> *Mesnevî*, beytte ‘aded ve evsâf şart olmayarak her ne gûne olursa olsun ammâ her iki mısrâ‘ı mukaffâ olup her beytin kâfiyesi âhar olan üslûba derler.
>
> *Kıt‘a*, beşten nâkıs olana derler.
>
> *Rubâ‘î*, bâlâda tafsîl olunan vezn-i mahsûs üzere olan iki beyte derler (s. 454).

Edebiyat tarihi açısından da dikkati şayan olan aşağıdaki tercüme, mütekaddimîn ve müte’ahhirînden olan şairlerin hangi nazım biçimlerinde yazmayı tercih ettiklerini ifade etmektedir:

> Şi‘r birkaç kısımdır: Kasîde ve gazel ve mesnevî ve kıt‘a ve rubâ‘î gibi. Ve şâ‘irler bunların ya‘nî bu kısımların mahâretinde birbirinden farkları vardır. Ba‘zı mütefenninlerdir ki bu kısımların cemî‘sinde şi‘r söylemişlerdir. Ve ba‘zısı o kabîldendir ki onların meyli bu kısımların ba‘zısına ziyâde vâki‘ olmuştur mütekaddimân gibi ki onların ihtimâmı, kasîdelere olmuştur. Medâyıh ve mevâ‘iz ve onun gayrı münacat gibi şeyler söylemişlerdir. Ve ba‘zısının ihtimâmı, mesnevîye olmuştur… Şu‘arânın ba‘zısını mütefennin ve mütekaddimîn ekseri kasâyidde mâhir ve ba‘zısı mesnevîde mümtâz ammâ müte’ahhirîn buna muhâliftir ki onların ekseri gazel tarîki üzere vâki‘ olmuştur. Ve bu şu‘arâ tâ’ifesinin ‘adedi hadd ü hasrdan bîrûndur. (s. 455-456).

Kaynak metinde, müellifin Sa‘dî’den aldığı bir beytin şerhinde ise şârih, şairlere peygamber demenin caiz olmayacağını belirtmekle birlikte, Farsların Firdevsî, Enverî ve Sa‘dî’yi temayüz ettikleri nazım biçimlerinden hareketle şiirin peygamberi mesabesinde gördüklerini anlatmaktadır:

> Şi‘rde üç kimse serhadd-i i‘câzdadırlar. Her ne kadar (**لا نَبِیَّ بَعْدِی**) kelâm-ı şerîfi var ise de ya‘nî hazret-i resûl-i ekrem benden sonra nebî yoktur dediyse de yine bu üç kimse peygamberlerdir. Peygamber ıtlâkı câ’iz değil velâkin rindân-ı ‘Acem gözetmez âdâb terânesi ma‘lûm… Leff ü neşr ü müretteb tarîkıyla evsâfa Firdevsî; mâlik-i kasîdeye Enverî; gazele Sa‘dî (s. 542-543).

3.4.3. Dil ve edebiyat terimleri

Bu bölümde metnin dil ve edebiyat terimleri sözlüğü, metinden hareketle kurulmuş ve konu tasnifi yapılmaksızın alfabetik olarak hazırlanmıştır. Eş anlamlı ya da benzer anlam ifade eden kelimeler bir maddede birleştirilerek sözlük yüz doksan bir maddeye düşürülmüştür. Metinde bu terimlerden birçoğunun kullanımına onlarca örnek bulunmakla birlikte bu bölümde asgari örneklendirme yapılmıştır. Dil ve edebiyat terimleri anlamlandırılıp örneklendirilirken *Hediyyetü’l-İrfân Der-Şerh-i*

Bahâristân'daki bilgilerin yanısıra Eraslan (1993), Kürkçüoğlu (1994) ve Ayverdi (2008)'den istifade edilmiştir.

3.3.3.1. Dil ve edebiyat terimleri sözlüğü

'Arûz: Bir beytin birinci mısraındaki son cüz. Ör: Lâkin beyt-i sânînin 'arûzu aslemdir ya'nî salm 'illeti târîdir (s. 10).

'Arûz Vezni: Hecelerin uzunluk ve kısalık esasına dayalı vezin. Ör: Bu beyt bahr-i remel-i müseddes-i maksûrdur ki fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât olur (s. 566).

'Asb/Ma'sûb: Müfâ'aletün'den beşinci müteharriki iskândır ki "lâm"dır, müfâ'altün olur; mefâ'îlün lafzına tebdîl olunur (s. 208).

'Atf: Kelime veya cümleleri atıf edatlarıyla birbirine bağlamak. Ör: Takbîl, tef'îl bâbından masdardır öpülmek ma'nâsına ve bezl üzere ma'tûf ki harf-i vâhid ile 'âmil ve vâhidin ma'mûleyni üzere 'atf kabilindendir (s. 276-277).

'Atf-ı Beyân: Bir kelime veya cümleden sonra onu açıklamak üzere, aynı manaya gelen değişik ve daha meşhur bir kelimeyi zikretmektir. Ör: Hemdem-i nikû-ahlâk, iyi hûylu musâhib demektir ki yine kelâm-ı sâbıka 'atf-ı beyân şeklidir (s. 166)

'Atf-ı Tefsîrî: Aynı anlamda olan iki kelimenin yan yana kullanılması. Ör: Hamd ü senâ: Hamd, ma'rûf; senâ, 'atf-ı tefsîrîdir (s. 6).

'Âtıf/'Âtıfe: İki kelime veya cümleyi birbirine bağlayan harf yâhut kelime. Ör: Ve zâ'afe: Vâv, harf-i 'atf (s. 24).

Bahr: Aruzda en küçük kalıp olan tef'ilelerin belli bir düzen içinde yan yana dizilmesinden meydana gelen kalıp, hecelerin uzunluk ve kısalığına (açık veya kapalılığına) dayanan aruz vezni kalıbı. Ör: Bu beyt, bahr-i kâmil-i müseddestir (s. 277).

Bahr-i Hafîf: Bahr-i hafîfin aslı 'inde'l-'Arab fâ'ilâtün müstef'ilün fâ'ilâtün'dür iki kere. Ammâ 'inde'l-'Acem, fâ'ilâtün müstef'ilün fâ'ilâtün müstef'ilün'dür iki kere (s. 19).

Bahr-i Hezec: 4 mefâ'ilun'den ibaret bir ahenk ölçüsüdür. Ör: Bu kıt'a, bahr-i hezecdir ki mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün olur (s. 486).

Bahr-i Kâmil: "Mütefâilün mütefâilün mütefâilün mütefâilün" veya "Mütefâilün feûlün mütefâilün feûlün" şeklindeki bahrin adı. Ör: Bu beyt, bahr-i kâmil-i müseddestir (s. 277).

Bahr-i Münserih: On bir kalıbı olan ve bizde bilhassa "Müfteilün fâilün müfteilün fâilün" şekli kullanılan aruz bahri. Ör: Bu kıt'a, bahr-i münserihtendir ki aslı, müstef'ilün mef'ûlâtün müstef'ilün mef'ûlâtün'dür (s. 519).

Bahr-i Mütekârib / Bahr-i Tekârüb: On kalıbı olan ve bizde dört "feûlün" ve "feûlün feûlün feûlün feûl" şekli kullanılan aruz bahri. Ör: Bu kıt'a bahr-i mütekâribdendir ki yalnız 'arûz ve darbı maksûrdur ki fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûldür (s. 437).

Bahr-i Recez: Aslı dört "müstef'ilün" veya "müfteilün"den ibâret olan, fakat "müfteilün", "müstef'ilün", "mefâilün", "fâilün" cüzlerinin değişik sıralanışına göre on beş kadar şekli bulunan aruz bahri. Ör: Recez ki müstef'ilün'dür dört kere (s. 387).

Bahr-i Remel: Esâsı dört "fâilâtün" veya "feilâtün"den ibâret olan bir aruz bahri. Bu bahirden Türk şiirinde özellikle on tânesi kullanılan on beş değişik kalıp türetilmiştir. Ör: Bu kıt'a bahr-i remeldendir ki yalnız 'arûz ve darbı maksûrdur (s. 154).

Bahr-i Tavîl: "Feilâtün, mefâilün, müstef'ilün" gibi cüzlerin her mısrâda aynı miktarda olmak üzere istenildiği kadar tekrârından ibâret olan aruz bahri. Ör: Bu beyt bahr-i tavîldendir ki aslı fe'ûlün mefâ'îlün fe'ûlün mefâ'îlün idi (s. 274).

Bahr-i Vâfir: "Müfâaletün müfâaletün feûlün" şeklindeki aruz bahri. Ör: Bu kıt'a, bahr-i vâfirdendir ki aslı müfâ'aletün'dür altı kere (s. 505).

Bedel: Bir ismin, bir fiilin, bir zarf veya sıfatın yerine, onu açıklamak amacıyla başka bir yapıyı kullanmak. Ör: Kâf'dan sonra gelen yâ, hâ'-i resmîden bedeldir (s. 68).

Belâgat: Sözün etkili, güzel ve hitap edilen kimseye, içinde bulunulan duruma uygun düşecek şekilde söylenmesi; fasih ve hâle uygun söz söyleme. Düzgün ve yerinde söz söyleme yollarını gösteren ilim. Ör: Birkaç beyt, hâle münâsib kemâl-i fesâhat ü belâgatta bedâheten inşâ' eyledi (s. 238).

Cebb-Mecbûb: Cebb ki mefâ'îlünden iki sebeb-i hafîfi ıskâta derler. Mefâ kalıp fe'ul onun yerine gelir (s. 93).

Cem'/Harf-i Cem'/Edât-ı Cem': Çoğul. Çoğul eki. Ör: Elif ve nûn ki edât-ı cem'dir (s. 28). Ör: Cevânib, cânibin cem'idir (s. 29).

Dahîl: Kâfiye harflerinden birinin adı. (Bk. Revî)

Darb/'Acz: Bir beytteki ikinci mısraın son cüzü. Ör: 'arûz ve darbı mahzûf olmasaydı rubâ'î der idik (s. 66).

Dâstân: Dîvan şâirleri tarafından aruz vezniyle yazılan manzum hikâye. Masal. Destan. Ör: Dâstân hikâye ma'nâsınadır (s. 6)

Ebter/Beter: Bir aruz kalıbındaki "fâilâtün" cüz'ünün yerine getirilen "fa'lün" cüz'ü. Ör: Darbı, ebter. Beter, ânifen beyân olundu (s. 84).

Edât-ı 'Atf/Harf-i 'Atf: Bağlama edatı. (Bk. 'Atf, 'Atf-ı tefsîrî, 'Atf-ı beyân, 'Âtıf/'Âtıfe)

Edât-ı Beyân/Harf-i Beyân: Anlamca birbiriyle alakalı iki söz grubundan birini diğerinin açıklayıcısı olacak şekilde bağlayan edat. Ör: Ki, harf-i beyân (s. 35).

Edât-ı Haber: Bildirme edatı, eki. Ör: Nûn ve dâl est'in cem'idir ya'nî edât-ı haber (s. 11).

Edât-ı Hâl/Harf-i Hâl: Şimdiki zaman eki. Ör: Mî, edât-ı hâldir. (s. 15).

Edât-ı Hikâye(t/)Harf-i Hikâye(t): Geçmiş zaman eki. Ör: Yâ, harf-i hikâye (s. 88). Ör: Mî, harf-i hikâyet (s. 45).

Edât-ı Izrâb/ Harf-i Izrâb: Bir sözü yarıda kesip farklı anlamda başka bir sözle devam etmeden önce kullanılan edatlara verilen isim. Ör: Belki, edât-ı ızrâb; Türkîde de müsta'meldir (s. 201). Ör: Bel, edât-ı ızrâb (s. 451).

Edât-ı İbtidâ-i Gâye/Harf-i İbtidâ-i Gâye: Eklendiği kelimeye "başlangıçtan beri" anlamı katan edat. Ör: Ez, harf-i ibtidâ-i gâye (s. 214).

Edât-ı İntihâ-i Gâye/Harf-i İntihâ-i Gâye: Eklendiği kelimeye zaman bakımından "-e

kadar" anlamı katan edat. Ör: Tâ, harf-i intihâ-i gâye (s. 214).

Edât-ı istifhâm/Harf-i İstifhâm: Soru edatı, eki. Ör: Key, edât-ı istifhâm; inkâr için dâhil olur kaçan ma'nâsına (s. 24).

Edât-ı İstikbâl/Harf-i İstikbâl: Gelecek zaman edatı, eki. Ör: Bâ, harf-i istikbâl. (s. 34).

Edât-ı istimrâr/Harf-i İstimrâr: Geniş zaman edatı, eki Ör: Mî, edât-ı istimrâr (s. 212).

Edât-ı İstisnâ: Söz dizisini benzerlerinden ayırma ya da kural dışı tutma durumlarında kullanılan edat. Ör: Cüz, gayrı ma'nâsına edât-ı istisnâdır (s. 75)

Edât-ı Mekân/Zarf-ı Mekân: Yer edatı, yer zarfı. Ör: Geh, gâhtan muhaffef, edât-ı mekân (s. 565)

Edât-ı Mukâbele/Harf-i Mukâbele: Mukabele, karşılık anlamı veren edat, harf. Ör: Be-yek direm: Bâ, harf-i mukâbele; bir dirhem mukâbelesine demektir. (s. 417).

Edât-ı nisbet/Harf-i nisbet: Nispet edatı, eki. Ör: Mend, edât-ı nisbet (s. 13). Ör: Yâ, harf-i nisbet (s. 16).

Edât-ı Nüdbe: Ünlem edatı. Ör: Vây, edât-ı nüdbe (s. 412).

Edât-ı Selb/Harf-i Selb/Edât-ı Nefy/ Harf-i Nefy: Olumsuzluk edatı, eki. Ör: Nîst, edât-ı selb (s. 15). Ör: Lâ harf-i nefy (s. 113).

Edât-ı Sıla/Harf-i Sıla: Yaklaşma edatı. Ör: Der, edât-ı sıla (s. 19). Ör: Bâ, harf-i sıla (s. 21).

Edât-ı Su'âl: Soru edatı. Ör: Kudâm, edât-ı su'âldir ki hangi ma'nâsınadır. (s. 215).

Edât-ı Sûr: İçerme, kapsam edatı. Ör: Her, edât-ı sûr (s. 25).

Edât-ı Şart/Harf-i Şart/İsm-i Şart: Şart edatı. Ör: Ger, harf-i şart (s. 41). Ör: İzâ, ism-i şart (s. 266).

Edât-ı Ta'accüb/Fi'l-i Ta'accüb: Mâ-a'zame, fi'l-i ta'accüb, ne 'acib 'azîm oldu demektir (s. 446). Ör: Zihî, edât-ı ta'accübdür (s. 153-154).

Edât-ı Ta'diye: Geçişsiz fiili geçişli yapan ek. Ör: Elif ve nûn edât-ı ta'diyedir (s. 59).

Edât-ı Ta'lîl/Harf-i Ta'lîl: Sebep bildiren edat, harf. Ör: Çü, edât-ı ta'lîl (s. 5). Ör: Tâ, harf-i ta'lîl, hattâ ma'nâsına (s. 20).

Edât-ı Tasdîk/Harf-i Tasdîk/Ef'âl-i Tasdîk: Onaylama bildiren edat, harf, fiiller. Ör: Ârî, edât-ı tasdîk, belî/belâ ma'nâsına, Türkçe evet (s. 44). Ör: Belî, edât-ı tasdik (s. 249)

Edât-ı Tasgîr/Harf-i Tasgîr: Küçültme eki. Ör: Mûrçe: Çe, edât-ı tasgîr, karıncacık demektir (s. 492). Ör: Şâ'irekî: Yâ, harf-i vahdet; kâf, harf-i tasgîr, bir şâ'ircik demektir (s. 500).

Edât-ı Tavsîf-i Nefy/Harf-i Tavsîf-i Nefy: Bir sözcüğü olumsuz vasıflandırma eki. Ör: Nâ, edât-ı tavsîf-i nefy (s. 98).

Edât-ı Te'kîd/Harf-i Te'kîd: Kuvvetlendirme, pekiştirme edatı. Ör: Hôd, edât-ı te'kîd (s. 57). Ör: Bâ, harf-i te'kîd (s. 59).

Edât-ı Temenni/Harf-i Temennî: İstek, dilek edatı. Ör: Bârî, yâ'-i asliyye ile edât-ı temennîdir (s. 228). Ör: Leyte, harf-i temennî, me'mûl olmayan şey'i talebde müsta'meldir (s. 446).

Edât-ı Tenbîh: Uyarı edatı. Ör: Zinhâr, edât-ı tenbîh, sakın demektir (s. 460).

Edât-ı Terettüb/Harf-i Terettüb: Eklendiği fiile -ıp/-ip ekinin anlamını veren "ە" harfidir. Ör: Derîde: Hâ, harf-i terettüb; yırtıp demektir. (s. 562).

Edât-ı Tesebbüt/Harf-i Tesebbüt: Sahiplik anlamı veren edat, harf. Ör: Hıredmendân, Elif ve nûn edât-ı cem'dir. Hıred, 'akl demektir. Mend, edât-ı tesebbüt, 'akllı demek olur (s. 130).

Edât-ı Teşbîh: Benzetme edatı. Ör: Çûn, edât-ı teşbih (s. 23)

Edât-ı Tevkît/Harf-i Tevkît: Eklendiği kelimeye "-dikçe, -inceye, -e kadar" gibi zaman anlamları katan edat. Ör: Tâ, harf-i tevkît (s. 199).

Ef'âl-i Nâkısa: Merfû ismiyle birlikte tek bir mânâ ifâde etmeyip mananın tamamlanması için ikinci bir sözcük gerektiren fiillerdir. Ör: Sipihr bâşed: Sipihr, felek. Bâşed, fi'l-i muzâri'; ef'âl-i nâkısadan (s. 9). Bu haliyle cümle, "felek, olur." şekliyle tercüme edilir. Mananın tamamlanması için "felek ne olur" sorusunun cevabı lazımdır. Onun için olur manasındaki bâşed fiili nâkıs sayılır. "Çocuk gelir" gibi bir cümle olsaydı mana bakımından eksik olmadığından "gelir" manasındaki âyed fiili, nâkıs olmazdı.

Emr-i Hâzır: Olumlu emir kipi. Ör: Bibahş, emr-i hâzırdır; bağışla demektir (s. 90).

Esmâ'-i A'dâd: (Bk. Harf-i mikdâr)

Esmâ'-i Ef'âl: Üzüntü, uyarı vs. bildiren ünlemlerdir Edât-ı tenbîh manasını da kapsar. Ör: Heyhât, esmâ'-i ef'âldendir ba'îd oldu demektir (s. 419). Hizâr, esmâ'-i ef'âldendir ihzer ma'nâsına, sen kork demektir; sânî, te'kîd ve tenbîhtir (s. 504).

Esmâ'-i Sitte-i Mu'telle: Aslî harfleri arasında illet harflerinden (vav, yâ, elif) biri bulunan Arapça kelimeler. Ör: Fî, esmâ'-i sitte-i mu'telle-i muzâfedendir (s. 504).

Ezel-Zelel: Ezel ki mefâ'îlün'den mîm ve sebeb-i hafîfin biri ve sebeb-i âhirin sâkini hazf ve müteharriki iskân [ile]; fâ' kalır (s. 317).

Fâ'il: Yapan. işleyen. Farklı vezinlerde ve kalıplarda olur. Ör: Sabûr, mübâlağa vezni üzere ism-i fâ'ildir sabr edici ma'nâsına (s. 332).

Fesâhat: İfâdede, kelimelerden her birinin ve bu kelimelerden meydana gelen cümlelerin lafız, mânâ, âhenk ve kurallara uygunluk bakımından yerinde, düzgün ve doğru olması durumu; dilin söylenmesi güç, âhenksiz, alışılmamış kelimelere, yadırganacak yabancı sözlere, kusurlu cümle, mecaz ve terkiplere yer verilmemesi sûretiyle açık, duru ve doğru kullanılması Ör: Fesâhat, kelâmda tefennün ma'nâsınadır (s. 451).

Feth(a): Arap ve Osmanlı alfabesinde üstüne konduğu sessiz harfi kısa "a" veya "e" sesiyle okutan hareke, üstün. Ör: 'Arak, fethateynle ter demektir (s. 12).

Fi'l-i Muzâri': Geniş zaman bildiren fiil. Ör: Mî resî, fi'l-i muzâri', muhâtab; erişirsin demektir (s. 267).

Gazel: Gazel, beş ve beşten ziyâde olup mey ve mahbûba müte'allik kelâmı câmi' olan sühana derler (s. 454).

Haber: İsim cümlesinde yargı bildiren kelime ya da kelime grubu; yüklem. Ör: Ni‘met, mübtedâ; ânest, haberi (s. 167).

Habn/Mahbûn: Habn, evvelinde sebeb-i hafîf olan cüz’ün sebeb-i hafîfinin sâkinini ıskâta derler. Fâ‘ilâtün’den elif-i evvel düşer; fe‘ilâtün olur (s. 9-10).

Hal‘/Mahlû‘/Kebl: Hal‘, habn ile kat‘ın ictimâ‘ına derler. Müstef‘ilünden habn ile sîn ve nûn düşer ve lâm sâkin olur. Mütef‘il kalıp fe‘ûlün onun yerine gelir. Bu ‘illete kebl dahi ta‘bîr edilir (s. 49).

Harb/Ahreb: Harb ki harm ile keffin ictimâ‘ına derler. Harm ile evvelden mîm ve keff ile âhirde olan sebeb-i hafîfin sâkini düşer (s. 36).

Harf-i Cerr: Arapçada geldiği kelimeyi esreli okutan harflere/ön eklere verilen isim. Ör: Fî, harf-i cerr (s. 25). ‘Alâ, harf-i cerr (s. 40).

Harf-i İlsâk: Bitiştirme, bağlama eki. Ör: Bâ, harf-i ilsâk (s. 98).

Harf-i Kasem: Yemin, tekit harfi. Ör: Vallâhi: Vâv, harf-i kasem (s. 251).

Harf-i Masdar: Eklendiği kelimeyi masdar yapan ek. Ör: Nikûyî: Yâ, harf-i masdar; iyilik demektir (s. 261).

Harf-i Mikdâr: Adet bildiren kelimeler, rakamlar, sayılar. Ör: Yek rûze, hâ’-i resmî ile harf-i mikdâr, bir günlük demektir (s. 327).

Harf-i Nâfiye: Fiillere olumsuzluk anlamı veren harf. Ör: Ne, hâ’-i resmî ile nâfiye (s. 5).

Harf-i Nihâye: (Bk. Edât-ı intihâ-i gâye/Harf-i intihâ-i gâye) Harf-i Râbıt-ı sıfat: Asıl cümle ile sıfat ya da sıfat fiili bağlayan harf. Ör: Ki, harf-i râbıt-ı sıfat(s. 16).

Harf-i Ta‘kîb: Birbirini izleyen durumları ifade eden cümlelerin başına gelen harf. Ör: Fâ, harf-i ta‘kîb (s. 505).

Harf-i Teb‘îz/Min-i Teb‘îziyye: Bir şeyin başka bir şeyin parçası olma durumunu ifade eden, -den ekinin karşılığı. Ör: Min, harf-i teb‘îz (s. 385).

Harf-i Tenkîr: Bir sözcüğü mana bakımında nekreli, belirsiz hâle getiren harf. Ör: Yâ, harf-i tenkîr (s. 390).

Harf-i Terdîd: Cümledeki mananın gidişatını geri çevirerek “yoksa, eğer, yahut” gibi anlamlar veren harf. Ör: Yâ, harf-i terdîd; ‘Arabîde “ev” gibi (s. 286).

Harf-i Tevessül: Tamlama ya da kaynaştırma yapan harf. Ör: Tarîka’-i ihtilât, beyâniyye… hemze, harf-i tevessül (s. 178).

Harf-i Vahdet/Harf-i Vahdet-i Nev‘iyye: Eklendiği kelimeye birlik, teklik anlamı veren ek. Ör: Sûretî: Yâ: harf-i vahdet (s. 41). Ör: Zilletî: Yâ, harf-i vahdet-i nev‘iyye (s. 95).

Harm-Ahrem: Harm, yalnız evvelden mîmi ıskattır; fâ‘îlün olur (s. 84).

Haşv: Bir beytin ortada bulunan cüzlerine denir. Ör: Haşv-i evveller makbûz, sânîler sâlim (s. 330).

Hazf/Mahzûf: Hazf, âhirde olan sebeb-i hafîfin ıskâtına derler (s. 19).

Hazv: Kâfiye düzenini oluşturan harflerin harekeli durumlarından birinin ismi. Ör: Kâfiye, altı hareke üzeredir. Bunlar: Ress, işbâ‘, hazv, tevcîh, mecrâ ve nefâzdır. Ve bir hareke bulunur ki ridfin mâ-kablindeki harekedir, ona hazv derler. (s. 429).

Hetm/Ehtem: Hetm, Mefâ‘îlün’den âhirdeki sebeb-i hafîfi ve mâ-kablindeki sebeb-i hafîfin sâkinini ıskâta ve müteharrikini iskâna derler. Mefâ‘ kalıp fe‘ûl onun yerine gelir (s. 52).

Hikâye: Belli bir yer ve zamanda geçmiş olan olayların anlatıldığı romandan daha küçük edebî tür, öykü. Ör: Dâstân hikâye ma‘nâsınadır (s. 6).

Hurûc: Kâfiye harflerinden birinin adı. (Bk. Revî)

Iskât: Harf ya da harekeyi düşürme, ortadan kaldırma. Ör: Harm ile evvelden mîm ıskât olunur ve keff ile âhirden nûn düşer fâ‘îlü kalır mef‘ûlü’ye tebdîl olunur (s. 44).

Izmâr/Muzmer: Mütefâ‘ilün cüzünün ikinci harekesini hazf ederek kalan mütfa‘ilün yerine müstef‘ilün getirmektir. Ör: Bu beyt, bahr-i kâmil-i müseddestir ki sadr ve ibtidâsına ızmâr gelip tâ sâkin kılınıp mütfâ‘ilün olup müstef‘ilün lafzına tebdîl olunmuştur (s. 277).

İcâz: İ‘câz, kemâl-i fesâhat ü belâgat ve me‘ânî-i latîf ü hayâlât ü sanâyi‘ ü selâsette erbâbına ‘acz veren sühana derler. (s. 543).

İbtidâ: Bir beytin ikinci mısraındaki ilk cüz. Ör: Sadr ve ibtidâ sâlim (s. 56).

Îhâm: Îhâm, iki ma‘nâya mütehammil olan lafza ya kelâma derler (s. 449).

İmâle: Aruzda vezne uydurmak için kısa bir heceyi uzun hece sayılacak kadar uzun okuma veya sessiz harf ile biten kapalı heceyi bir kapalı ve bir açık hece gibi okuma. Ör: Vezîn, imâle-i kesr ile ‘atf-ı tefsîrîdir (s. 21).

İrsâl-i Mesel: Misal getirme, bir fikri tanınmış bir söz veya atasözü ile kuvvetlendirme. Ör: Mısrâ‘-ı sânî irsâl-i meseldir ki buyurur: Arpayı çünki ekesin ya‘nî zirâ‘at edesin, o mezrû‘un hâsılı ya‘nî o ekilen arpanın hâsılı kaçan buğday olur ya‘nî olmaz (s. 144).

İsm-i İşâret: Bir ismi gösterme yoluyle belirten sıfat, gösterme sıfatı, sıfat-ı işâriyye Ör: Ân, ism-i işârettir sırr’a (s. 150). Ör: În, ism-i işârettir nihân’a (s. 151).

İsm-i Mevsûf/Mevsûfe: Nitelenen, tamlanan. Ör: Mâ, ism-i mevsûf (s. 239).

İsm-i Mevsûl: İlgi zamiri. Ör: Ânki, ism-i mevsûl (s. 32). Ör: Men, ism-i mevsûl ve mübtedâ (s. 280).

İsm-i Sâde: Basit isim. Ör: Nâm, ad ya‘nî ism-i sâde (s. 25).

İsti‘âre: Bir kelime yerine herhangi bir bakımdan kendisine benzerliği bulunan başka bir kelime kullanma şeklindeki edebî sanat, benzeyen veya benzetilenden yalnız biri bulunan teşbih, eğretileme. Ör: Bu mısrâ‘da olan isti‘âre erbâbının ma‘lûmudur (s. 79).

İsti‘âre-i Mekniyye: Kapalı İstiare. Teşbihin temel unsurlarından yalnız benzetilenle yapılan istiare. Ör: Kelâm-ı mücennesi kılı yara yara cüz-i lâ-yetecezzâ mertebesine getirip onu hayâl gibi iki saç örmeye teşbîh eylemiş. Tarsî‘-i hakîkate mülâyim olan dökülmeyi ve asılmayı zikr eylemesiyle mekniyye icrâ eylemiş. (s. 450).

İsti‘âre-i Musarraha: Açık istiare. Benzetmenin iki temel unsurundan sadece kendisine benzetilenin (kuvvetli unsur) kullanılması ile yapılan istiaredir. Ör: Evvelâ şi‘ri isti‘âre-i musarraha tarîkıyla bir mahbûb-ı bî-hemtâya teşbîh edip yine müşebbeh olan şi‘ri murâd eylemiş ve müşebbehün bihe mülâyim olan hâlâtı, müşebbehte olan ahvâle teşbîh eylemiş.(s. 450)

İstifhâm-ı İnkârî: Olumsuzluk manası veren soru kalıbı. Ör: Çi şeved, istifhâm-ı inkârî ma‘nâsını mutazammındır… Avradın zebûnu ne olur ya‘nî olmaz (s. 231-232).

İşbâ‘: Kâfiye düzenini oluşturan harflerin harekeli durumlarından birinin ismi. Kâfiye, altı hareke üzeredir. Bunlar: Ress, işbâ‘, hazv, tevcîh, mecrâ ve nefâzdır. Ör: Sîn hazf olunup mâ-kablinin harekesi işbâ‘ olundukta vâv hâsıl olur, şûyed olur (s. 401).

İştikâk: Aynı kökten türemiş kelimeleri bir arada kullanma sanatı. Ör: Bu beytte dahi sünbül ve sünbüle, san‘at-ı iştikâk.(s. 533).

İzâfet-i Beyâniyye: Belirtisiz isim tamlaması. Daha çok cins, nev, açıklama ilgisi belirten tamlamalardır. Bazı örneklerde izâfet-i lâmiyye ile karışmıştır. Ör: Riyâz-ı **Hâlî**: Riyâz, ravzanın cem‘idir. Hâlî, boş demektir, izâfet-i beyâniyye. (s. 32).

İzâfet-i Lâmiyye: Belirtili isim tamlaması. Daha çok aidiyet ilgisi belirten tamlamalardır. Bazı örneklerde izâfet-i beyâniyye ile karışmıştır. Ör: Kadr-i men: Kadr, kafın fethi ve rânın sükûnuyla mikdâr ma‘nâsınadır; men’e izâfet-i lâmiyye (s. 45).

Kabz/Makbûz: Kabz, beşinci sâkini hazfa derler ki mefâ‘îlün’den yâ düşer; mefâ‘ilün kalır. (s. 50).

Kâfiye: Harf-i revî demektir ki beytin âhirinde, evvel tekrâr eden harftir. Onun da envâ‘ı vardır. (s. 428).

Kasîde: On iki beyti tecavüz eyleyip münâcât-ı Bârîyi müştemil ya na‘t-i resûlü müşîr ya bir kibârın sıfatını hâvî olan ebyâta derler (s. 454).

Kasr/Maksûr: Kasr, âhirde olan sebeb-i hafîfin sâkinini ıskât ve müteharrikini iskâna derler. Böyle olunca fâ‘ilâtün’den nûn düşüp tâ’ sâkin olur fa‘ilât kalır (s. 24).

Kat‘/Maktû‘: Kat‘, veted-i mecmû‘un sâkinini ıskâta ve müteharrik-i sânîyi iskâna derler. Böyle olunca fâ‘ilâtün’den hazf ile fâ‘ilâ kalır, kat‘ ile veted ki ‘ilâ’dır; elif düşer lâm sâkin olup fâ‘il kalır, fa‘lün yerine gelir. (s. 10).

Katf/Maktûf: Katf, müfâ‘aletün’den yine lâmı iskân ve âhirinde sebeb-i hafîfi ki “tün”dür, onu ıskâta derler. müfâ‘ale kalır; fe‘ûlün onun yerine gelir (s. 208).

Kayd: Kâfiye harflerinden birinin adı. (Bk. Revî)

Keff/Mekfûf: Keff, âhirde olan sebeb-i hafîfin sâkinini ıskattır (s. 44).

Kesf/Meksûf: Kesf, mef‘ûlât’tan tâ’nın hazfına derler, mef‘ûlâ kalır (s. 386).

Kesr(e): Arap ve Osmanlı alfabesinde altına konduğu sessiz harfi “i” sesiyle okutan hareke, esre. Ör: Gile, kâf-ı ‘Acemin kesriyle şikâyet demektir. (s. 405).

Kıt‘a: Bbeşten nâkıs olana derler. (s. 454).

Kinâye: Söylenmek isteneni doğrudan doğruya değil dolaylı olarak anlatan söz. Ya da Gerçek mânâsı da anlaşılabilecek bir sözü mecaz mânâsı ile kullanma sanatı. Ör: Leb-teşne, vasf-ı terkîbîdir, gâyet harâretten kinâyettir (s. 473).

Lâm-ı Cârre: Önüne geldiği kelimeye “için” manası veren lâm harfi. Ör: Râ, lâm-ı cârre ma‘nâsına (s. 143).

Leff ü Neşr/Leff ü Neşr-i Müretteb/Leff ü Neşr-i Müşevveş: Bir sözde iki veya daha çok ismi zikrettikten sonra arkasından onlarla ilgili sıfat veya fiilleri sıralama şeklindeki edebî sanat. İkinci grup kelime ilk grubun sırasına göre yazılmışsa mürettep; karışık söylenmişse müşevveş adı verilir. Ör: Leff ü neşr-i müretteb tarîkıyla büt, bahye'ye nâzır ve zünnâr, rişte'ye (s. 112). Ör: 'Âkılın temsîlini beyân edip leff ü neşr-i müşevveş tarîkıyla buyurur ki: Bu ya'nî nihân olan sır, kabzada kalmış ok gibidir. Ya'nî yayda kalmış ok gibidir ki her ne vakit murâd edersen atarsın. Ve o ya'nî fâş olan sır, yaydan gitmiş ok gibidir (s. 151).

Mansûb: Arapça gramere göre son harfinin harekesi üstün olup "a, e" şeklinde okunan kelime. Ör: Hâdiyâ, lafzen mansûb (s. 47).

Masdar-ı Mürekkeb: Birleşik fiil. Ör: Âmed şüd, masdar-ı mürekkebdir gelip gitme ma'nâsına (s. 259).

Matla': Matla', ıstılâhât-ı şi'rdendir ki ibtidâ gelen iki mısrâ'a derler (s. 442).

Meczû: Ma'lûm ola ki 'inde'l-aruzyân, şatrından ya'nî iki mısrâ'dan birer cüz'ü hazf ederler; ona meczû derler (s. 102).

Menhûk: Sülüs-i beyti hazf ederler menhûk derler (s. 102).

Mesnevî: Beytte 'aded ve evsâf şart olmayarak her ne gûne olursa olsun ammâ her iki mısrâ'ı mukaffâ olup her beytin kâfiyesi âhar olan üslûba derler (s. 454).

Meştûr: Bir beytin nısfını hazfa derler (s. 49).

Mevkûf: Mevkûf, bunda bir san'atın ismidir ki âhir-i mısrâ'da bir lafzın nısfını vakf ederler. Nısf-ı âharını mısrâ'-ı âhara ibtidâ kılarlar. Her biri, ma'nâdâr olarak sanâyi'den olur (s. 514).

Mezîd: Kâfiye harflerinden birinin adı. (Bk. Revî)

Mısrâ': Bir beyit, şiir veya manzûmenin satırlarından her biri, dize. Ör: bir mısrâ'ı mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îl olur (s. 434).

Mukham/Mukheme: Sözdeki gereksiz, fazla kelime. Ör: Ser, bunda mukhamdır (s. 394).

Murâ'ât-ı Nazîr: Anlamca uyuşan kelimeleri bir beyit veya cümlede toplama sanatı, tenâsüb. Ör: Cev, gendüm, kâh; murâ'ât-ı nazîrdir (s. 533).

Mübtedâ: İsim cümlelerinde fâil durumunda bulunan kelime. Ör: Bendegân, mübtedâ; bisyârend, haberi (s. 170).

Müennes: Arapça ve Fransızca gibi, kelimeleri dişi veya erkek olarak kabul edilen dillerde dişi cinsten sayılan kelime. Ör: Muganniye, ism-i fâ'il, müfred, müennes, tegannî edici demektir ya'nî ırlayıcı, hânende demekle ta'bîr olunur (s. 244).

Mürâdif: Aynı anlama gelen, aynı mânâyı ifâde eden şey, eş anlamlı, müterâdif. Ör: Nî, mürâdif-i ne (s. 197).

Müştakk: Bir kök veya mastardan türetilmiş kelime. Ör: Âyed, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; âmeden'den yâhûd âyîden'den müştakk (s. 5).

Müştakkun minh: Kendisinden kelime türetilmiş olan kök, mastar vb. kelime. Ör: Ma'lûm ola ki evvel-i kitâbdan ilâ-âhire yazdığımız müştakkun minhlerin evvelkileri kavl-i Sûdî'dir (s. 83).

Müzekker: Kelimeleri dişi veya erkek olarak kabul edilen Arapça ve Fransızca gibi dillerde erkek cinsten sayılan kelime. Ör: Yekûlü, nasara bâbının ecvef-i vâvîsinden fi'l-i muzâri', müfred, müzekker, gâ'ib (s. 47).

Nâ'ire: Kâfiye harflerinden birinin adı. (Bk. Revî)

Nehy-i hâzır: Olumsuz emir kipi. Ör: Mecûy, fi'l-i nehy-i hâzır, müfred, muhâtab; isteme ya'nî taleb eyleme demektir (s. 75).

Redîf: Revîden sonra yâhûd revîye lâhık olan harflerden sonra bir ya iki ya üç ya dahi ziyâde kelime tekerrür ederse ona redîf derler (s. 430).

Ref'/Merfû':Ref', evvelde olan sebeb-i hafîfi ıskâta derler. Müstef'ilün'den müs düşer tef'ilün olur; fâ'ilün onun yerine gelir (s. 52).

Revî: Asıl kâfiye harfi. Kâfiye aslında bir harftir. Ancak dördü ondan önce ve dördü de sonra olmak üzere ona tabi olan sekiz harf daha vardır. Önce gelenler: Te'sîs, dahîl, ridf ve kayddır. Sonra gelenler: Vasl, hurûc, mezîd ve nâ'iredir. Ör: Şehâ lütf eyle gel kılma tecâhül/'Aceb var mı kulunda bir tekâsül. Bunda lâm'lar revî (s. 429).

Revm/Revm-i zamm(e): Revm, sesi zayıflatarak hafif bir sesle ya da yakın bir sese kaydırarak belli etmektir. Farsçada genellikle ötre/zamme revm ile okunarak u-a, o-a, u-o arası sesler verebilir. Ör: Hâr, revm-i zamm ile hakîr demektir (s. 107). Ör: Çûn, revm-i zamm ile niçin demektir (s. 385).

Ridf: Kâfiye harflerinden birinin adı. (Bk. Revî) Ör: Bunda dâl'ler revî, vâv'lar ridf (s. 429).

Rubâ'î: Kendine mahsus aruz vezni kalıpları ile yazılan, genellikle tasavvufî, felsefî fikirleri, dünya görüşünü özlü bir şekilde anlatan dört mısrâlık nazım şekli, dübeyt. Ör: Rubâ'î, bâlâda tafsîl olunan vezn-i mahsûs üzere olan iki beyte derler (s. 454)

Sadr: Bir beytin birinci mısraındaki ilk cüz. Ör: Sadr ve ibtidâ ahreb (s. 65).

Sâlim: Cüzlerinden hiçbiri zihafa uğramayan aruz vezni ya da zihafsız cüze verilen isim. Ör: Sadr ve ibtidâ sâlim. Haşvler sâlim (s. 56).

Salm/Aslem: Salm, hazfla kat'ın ictimâ'ına derler (s. 10).

Sebeb-i Hafîf: Aruz cüzünde biri harekeli, diğeri harekesiz iki harften meydana gelen bölüm. Ör: Ehtem: Âhirde olan iki sebeb-i hafîfin birini ve birinin sâkinini ıskât ve müteharrikini iskâna derler. Mefâ' kalır (s. 286).

Sehl-i mümteni': Sehl-i mümteni', ıstılâhtandır; sûrette âsân; isbâtta müşkil olan şey'e derler (s. 544).

Sekte: Aruz vezninde yapılan bir duraklama. Ör: beyt-i evvelin mısrâ'-ı evvelinde kâ'ide-i şi'r üzere sekte vardır (s. 369).

Selâset: İfâdedeki açıklık ve akıcılık. Ör: benim şi'rim letâfet ve selâset ve fesâhatte Husrev gibi a'lâ değildir (s. 547).

Sıfat-ı müşebbehe: Niteliği nesnedeki anlamın uzun süreli, hemen değişmeyen bir özellikte olduğunu gösteren sıfattır. Ör: Cûyân, sıfat-ı müşebbehedir istekli ma'nâsına (s. 291). Ör: Hacîl, sıfat-ı müşebbehedir, utangan demektir (s. 377).

Su'âl ü cevâb: Cevabın soruyu soran tarafından verilmesi şeklindeki edebî sanat.

Ör: Bu beytte su'âl ve cevâb san'atı var ki kendi kendine su'âl edip ehl-i kerem kimdir der. Ve yine kendi cevâb verir (s. 276-277).

Sükûn: Bir harfin harekesiz, cezimli halde bulunması durumu. Ör: Engüşt, hemzenin fethi ve nûnun sükûnuyla ve kâf-ı 'Acemin zammıyla parmak demektir (s. 303).

Şekl/Eşkel/Meşkûl: Şekl: Fâ'ilâtün cüzünün habn ya da keff illetleriyle fe'ilât şekline girmesidir. Habn illetiyle fe'ilât'a dönerse eşkel; keff illetiyle fe'ilât'a dönerse meşkûl olarak adlandırılır. Ör: fâ'ilâtün'den habn 'illeti ile elif ve kasr ile nûn düşer ve tâ sâkin olur fe'ilât olur ki eşkel derler (s. 19).

Şetr/Eşter: Şetr, harm ile kabzın ictimâ'ına derler. Mîm ve yâ düşer, fâ'ilün kalır (s. 84).

Tarsî': Tarsî', ıstılâh-ı şi'rde mısrâ'ın kelimeleri birbirine vezn ve mikdârda mu'âdil olmaktır (s. 449).

Tashîf: Bir kelimenin noktalarını ya da şeklini değiştirerek yanlış yazma, bir ibâreyi bozma. Muammada sanat olarak da yapılabilir. Ör: Seyr, tashîf ile Şîr olur (s. 555).

Tayy/Matvî: Tayy, dördüncü sâkini hazfa derler. Müstef'ilün'den fâ; mef'ûlât'tan vâv düşer, müsta'lün mef'ulât kalır. Yerlerine müfte'ilün fâ'ilât getirirler (s. 110).

Te'sîs: Kâfiye harflerinden birinin adı. (Bk. Revî)

Tecnîs: Tecnîs, tef'îl bâbından masdardır; ıstılâh-ı şi'rde cemî' hurûfu ya ekser hurûfu mutâbık olan kelimâta derler. Bu da birkaç nev'dir: Tâm ve nâkıs ve zâ'id ve mürekkeb ve mükerrer ve mutarraf ve hatt. Meselâ akşam ma'nâsına olan şâm ile vilâyet 'alemi olan Şâm. Ve dâl-i mazmûme ile dürd ile dâl-i meftûha ile derd. Ve hâme ile hâm. Ve gamhâr ile gam-hâr. Ve âzâr ile zâr. Ve hârî ile dârî. Ve beşer ile peser gibi (s. 448-449).

Tecnîs-i Hattî/Cinâs-ı Tahîf: Cinası meydana getiren kelimeler arasındaki farklılık harflerin noktalarından kaynaklanıyorsa bu tür cinas yapmaya "tecnîs-ı hattî" denir. Ör: Ma'lûm ola ki matlab ile muttalib ve kusayy ile kusıyy ve nâfe ile menâf beynlerinde tecnîs-i hattî ve tecnîs-i zâ'id ve tecnîs-i nâkıs vardır (s. 205).

Tecnîs-i Nâkıs/Cinâs-ı Gayr-ı Tâm: Harflerinin çeşidi, harekesi, adedi ve sükûnu itibarıyla aralarında ittifak bulunmayan kelimelerle yapılan cinastır. Ör: Ma'lûm ola ki matlab ile muttalib ve kusayy ile kusıyy ve nâfe ile menâf beynlerinde tecnîs-i hattî ve tecnîs-i zâ'id ve tecnîs-i nâkıs vardır (s. 205).

Tecnîs-i Tâm: Bütün harfleri mutâbık olan kelimelerle yapılan cinas. Ör: Bu beytte tecnîs-i tâm vardır: Çîn ile çîn (s. 492).

Tecnîs-i Zâ'id/Cinâs-ı Müzeyyel: Sayıları aynı olmayan harflerin cinâsı oluşturan kelimelerin sonunda yer almasıdır. Ör: Ma'lûm ola ki matlab ile muttalib ve kusayy ile kusıyy ve nâfe ile menâf beynlerinde tecnîs-i hattî ve tecnîs-i zâ'id ve tecnîs-i nâkıs vardır (s. 205).

Telmîh: Şiir veya nesirde söz arasında herkes tarafından bilinen bir olaya, kıssa, fıkra vb.ne işâret etme şeklindeki edebî sanat Ör: Hâsılı, (جَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ) mazmûnuna telmîh ü işâret buyurur (s. 30).

Terâdüf: İki veya daha çok kelimenin aynı anlama gelmesi, müterâdif olma, eş anlamlılık. Ör: Yine hûşe, sünbüle terâdüftür (s. 533).

Terkîb-i Mezcî: İki ayrı kelimenin birleşerek tek kelime şekline gelmesiyle oluşan tamlama ya da birleşik kelime. Ör: Hâm-tama‘, terkîb-i mezcîdir, beyhûde me’mûl eden kimseye ıtlâk olunur (s. 406). Ör: Benefşe-zülf, terkîb-i mezcîdir, benefşe zülflü demektir (s. 495).

Terkîb-i Tavsîfî/Tavsîf-i Terkîbî: Vasf-ı terkîbî ile yapılan tamlama. Sıfat tamlaması. Ör: Sûfî-ger, terkîb-i tavsîfî kabilindendir (s. 94).

Teşbîh: Manayı kuvvetlendirmek için aralarında ortak taraflar bulunan iki şeyden zayıfını kuvvetlisine benzetme şeklindeki edebî sanat. Ör: Bahâristân’ın dıhkı kesîr papatyanın ön dişinden ya‘nî handân olan kimsenin vakt-i tebessümünde ön dişi görünmede papatya etrâfında olan beyâza teşbîh eylemiş (s. 30).

Teşbîh-i Belîğ: Teşbihin dört unsurundan benzetme yönü ve teşbih edatı söylenmeden yapılan teşbih. Ör: Bunda teşbîh-i belîğ vardır ki rûy-ı mahbûbda olan hatt, tüy; karınca ayağıyla müşk bulaşmış gül-i nesrîne teşbîh eyledi (s. 493).

Tevriye: Birden fazla anlamı olan bir kelimeyi uzak anlamını kastederek kullanma sanatı Ör: Bunda tevriye var. Biri bu ki ta‘accübden ‘ibârettir ki böyle hüsn ü cemâl olur mu diye dudağını ısırmak. Biri, mahbûbun dudağını ısırmak (s. 486).

Tezâd: Anlamca birbirine zıt olan kelimeleri bir arada kullanma sanatı. Ör: Bu beytte san‘at-ı tezâd var hıred ile cünun (s. 157).

Vakf/Mevkûf: Vakf: mef‘ûlâtü’den tâyı sâkin kılmaya derler. Tayy ile de vâv sâkıt olur; mef‘ûlât olup fâ‘ilât lafzına tebdîl olunur (s. 233).

Vasf-ı Terkîbî: İki kelimenin birleşmesiyle oluşup sıfat anlamı kazanan tamlama. Ör: Zinde-dil, vasf-ı terkîbî, gönlü diri demektir, evliyâullâh ma‘nâsına (s. 117).

Vasl: Kâfiye harflerinden birinin adı. (Bk. Revî)

Zamîr-i Kıssa: Müfred gaib/gaibe zamirleri dikkat çekmek ve kinaye yollu anlatılmak istenen bir durum için kullanıldıkları zaman bu zamirin müennesine zamir-i kıssa denir. Ör: Hiye, zamîr-i bâriz, müfred, müennes ve zamîr-i kıssadır (s. 504).

Zamm(e): Arap ve Osmanlı alfabesinde üstüne konduğu sessiz harfi “u” veya “u-ü arası” sesle okutan hareke, ötre. Ör: Kurs, kafın zammıyla bir nev‘ ekmektir ki kelepçe ta‘bîr olur (s. 241).

Zarf-ı Müstakarr: Harf-i cerin ilgili bulunduğu kelime olan müteallak, mahzûf ya da genel mana ifade eden fiillerden olursa câr ile mecrûr, zarf-ı müstakar adını alır. Ör: Fi’l-leyl, câr ma‘a’l-mecrûr, zarf-ı müstakarr (s. 51).

Zelel: Mîmi ve sebeb-i hafîfin birini ve sebeb-i âharın sâkinini ıskâta ve müteharrikini iskâna derler; fa‘ kalır (s. 85).

Zihâf: Uzun okunması gereken bir seslinin aruz vezni gereği olarak kısa okunması. Ör: Bir mısrâ‘ı ba‘de’z-zihâf fâ‘ilâün mefâ‘ilün fa‘lündür (s. 137).

3.4.4. Atasözleri ve deyimler

Bir olayı, konuyu veya hikmeti kısa, öz ya da veciz bir şekilde ifade etmek, bir metni açıklama esası üzerine kurulan şerh metinleri için gerekli unsurlardan biridir. Klasik Türk edebiyatı şerh metinlerinin birçoğunda olduğu gibi *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*'da da bu işlevi yerine getiren atasözü ve deyimler kullanılmıştır. Metinde geçen Türkçe atasözü ve deyimler kısaca açıklanarak bağlamlarıyla birlikte alfabetik olarak aşağıda gösterilmiştir[72]:

a) Atasözleri

Alet işler el övünür: Bir kimse ne kadar usta olursa olsun gerekli araçları olmadan kusursuz iş yapamaz; bir işte araç gerecin önemli etkisi vardır manasındaki atasözü.

Ör: Bunda bir mesel vardır ki ceng gününde harb ve darb harbedendir; da'vâ, merdden. Türkîde, âlet işler el övünür derler (s. 594).

Arpa eken buğday biçmez: Kötü davranışların karşılığında iyilik beklenmez manasında kullanılan atasözü.

Ör: Mısrâ'-ı sânî irsâl-i meseldir ki buyurur: Arpayı çünki ekesin ya'nî zirâ'at edesin, o mezrû'un hâsılı ya'nî o ekilen arpanın hâsılı kaçan buğday olur ya'nî olmaz. Hâsılı, pâdişâh zulüm eyleyip re'âyâdan itâ'at istemesi, arpa ekip buğday taleb etme gibidir (s. 144).

Er lokması er kursağında kalmaz: İnsan, gördüğü iyiliği karşılıksız bırakmaz manasında atasözü.

Ör: 'Arab, mesrûren gâyet gınâ-yı tâm ile gidip bir dahi kıllet görmedi. Er lokması er kursağında kalmaz meseli zâhir oldu (s. 241).

Ne rüzgâr attı: Bir yere gelenlerin ne sebeple geldiklerini sormak için kullanılan atasözü.

Ör: Sizi ne getirmiştir ya'nî ne sebeb oldu ki geldiniz? Hâsılı, ne rûzgâr attı? (s. 301).

[72] Atasözü ve deyimlerin manaları verilirken, TDK sözlüklerinden ve Ayverdi (2008)'den istifade edilmiştir.

b) Deyimler

Ağzı süt kokmak: Metinde süt emme çağlarındaki çocuk için gerçek manada kullanılırken günümüzde çok genç, tecrübesiz manalarını da ifade etmektedir.

Ör: Gulâm-ı sagîri vasf edip der ki: Dudakta şeker gibi ve yanakta mâh-ı münîr gibi. El-ân onun lebini dâye, sütten yıkamamış. Hâsılı, anası sütü ağzında kokar (s. 297).

Aklını başına devşirmek: Akılsızca davranışlarda bulunmaktan kendini kurtarmak; aklı başına gelmek.

Ör: Hân, edât-ı tenbîh-i te'kîd; 'aklını başına devşir ve âgâh ol demektir (s. 105).

Atbaşı beraber gitmek: Eşit durumda olmak.

Ör: Türkçe at başı berâber derler… Kubâd ile at başı berâber bir sabâh vakti giderdi (s. 188).

Başa iletmek: Tamamlamak, sonlandırmak.

Ör: Başa iletmiş; bunda yaşamış demekten kinâyedir… Hazret-i Nûh salavâtullâhi 'alâ-nebiyyinâ ve 'aleyh hazretleri bin yılı cihânda başa iletmişlerdir (s. 167).

Başı sağ olmak: Sağlık dilemek için kullanılan deyim.

Ör: Kanâ'at bâd, kanâ'at sağ olsun demektir. Nitekim böyle edâyı, Türkî de eder: Başım sağ olsun, mâlım sağ olsun derler (s. 539).

Beyni sok: Kıt akıllı, tamahkâr.

Ör: Hıffet ü sebük-bârî, her şey'e münfa'il olup ve kör dikene meyl eden hevâ ve hevesine tâbi' şahsa derler; Türkçe beyni sok, hafîfü'l-'akl demektir (s. 381).

Bir dalda durmamak: Sık sık iş veya düşünce değiştirip her gördüğüne meyletmek.

Ör: Ammâ bunda reng-i teferruka, televvünden 'ibârettir. Türkçe, bir dalda durmaz derler. Hâsılı, her gördüğüne meyl etmeden 'ibârettir (s. 78).

Canı çıkmak: Zorluk çekmek, çok yorulmak.

Ör: Be-cân âmede'em: Bâ, harf-i sıla; câna gelmişim demektir ammâ bu kelâm meşakkat çektim ve muztarib oldum diyecek mahalde isti'mâl olunur. Nitekim Türkîde cânıma kâr eyledi ve cânım çıktı derler (s. 332).

Canına kâr eylemek: Zorluk çekmek, çok yorulmak.

Ör: Be-cân âmede'em: Bâ, harf-i sıla; câna gelmişim demektir ammâ bu kelâm meşakkat çektim ve muztarib oldum diyecek mahalde isti'mâl olunur. Nitekim Türkîde cânıma kâr eyledi ve cânım çıktı derler (s. 332).

El kakmak: El çırpmak, tempo tutmak, alkışlamak.

Ör: Dest-feşân, pây-kûb gibidir; el kakarak demektir (s. 60).

İsrincek gitmek: İzinden yürümek.

Ör: Şeyh'in Gülistân'ının isrincek gitmek için ya gitmek ile Gülistân'ın tarz ve tavrında birkaç kâğıd düzülmüş oldu (s. 20).

Eteğinden el çekmek: Peşini bırakmak, ayrılmak.

Ör: Eşter dedi: Lâ, vallâhi seni bırakmam ve senin eteğinden elimi çekmem. Her ne gelirse gelsin ve her ne isterse olsun (s. 318).

Feleğe kelek; sîmurga sinek demek: Herşeyi küçük gören, beğenmeyen, kabul etmeyen, bahane bulan kişileri ifade etmek için kullanılan deyim.

Ör: Her bir dil ki ser-keşliğinden nâşî her bir fermâna itâ'at eylemedi. Ya'nî mutî' olmayan gönüller, onun zülfü altında el-ân hatt-ı müşkîne baş kodu ya'nî ona mutî' oldu. Hâsılı, feleğe kelek, sîmurga sinek diyenler sana bin cân ile bende-i fermân oldu (s. 492).

Görmezlikten gelmek: Görmemiş gibi davranmak.

Ör: Tegâfül, masdardır tefâ'ul bâbından; gaflet izhâr eylemek; Türkçe görmezlikten gelmek (s. 199).

Göt oynatmak: Birine hoş görünmek için tabasbus etmek, onursuzca davranmak.

Ör: Bundan ziyâde cünûn ne olur ki bir karıcığın önüne, diz ucuna oturasın ya'nî diz çökesin ve göt oynatasın (s. 158).

Göz yummak: Müsamaha göstermek, üstünü örtmek, görmezlikten gelmek.

Ör: İğmâz, bir şeyden göz yummaya derler (602).

Haddi olmamak: Güç yetirememek.

Ör: Tâb, tâkat ma‘nâsınadır; ân’a izâfet-i lâmiyye, o kimsenin ne tâkati demektir. Türkîde onun ne haddi var ile ta‘bîr olunur… O kimsenin ne tâkati ki kırma getire ya‘nî ne haddi var ki münhezim eyleye (s. 39-40).

Hatırını hutûr eylemek: Hatırına gelmek; hatırlatmak.

Ör: Benim hâtırıma ancılayın geldi ki o cemâ‘at beni talebe gelirler. Ya‘nî onların beni aradıkları, hâtırımı hutûr eyledi (s. 256).

İçine sığışmamak: İçi içine sığmamak.

Ör: Havsale, mi‘de demektir; böyle yerlerde kalbin ‘adem-i tahammülünden ‘ibârettir; Türkçe, içine sığışmadı derler (s. 275).

İp takmamak: Ciddiye almamak, takılıp kalmamak, iplememek.

Ör: Bir gün bir beyâbâna geldim ve o beyâbânda giderdim. Benim kafâmdan bir nesne sadâsı zâhir oldu. Kendi gönlümü ona iltifât ü meylden ve kendi gözümü ona nazardan hıfz eyledim. Hâsılı, ona ip takmadım (s. 77).

İpsiz olmak: Alçak edani, serseri, ayak takımından; ipsiz sapsız olmak.

Ör: Bî-ser ü pâ, edânî ma‘nâsına; Türkçe ipsiz dedikleri. Evbâş, feth-i hemze ile ipsiz diye ta‘bîr ettikleri tâ’ifedir. (s. 341-389).

İrapta mahalli olmamak: Bir konuda hiçbir değeri ve önemi olmamak.

Ör: Şem‘î merhûm bu mahalde birkaç ma‘nâ vermiş. Evveli ziyâde dosttur dediği âşkâre değil. Zîrâ işin hîç i‘râbdan mahalli olmaz olduğu sûrette… (s. 69)

İş buyurmak: Bir şeyin yapılmasını bildirmek, emretmek.

Ör: Cüneyd’e iş buyurdu ya‘nî bir hıdmetle emr eyledi (s. 47).

Keçeden külah tutmak: Sözü edilen konu ile ilgisi olmak; o tarakta bezi olmak.

Ör: Tekkenin şeyhi o dahi o keçeden külâh tutardı ya‘nî o da bu sevdâya mübtelâ idi (s. 342).

Kendini ortaya atmak: Beğenilecek niteliklerini ortaya koymak, kendini göstermek.

Ör: Ya‘nî her kelâmı, ta‘âm kendinin olduğunu iş‘âr etmek ki Türkîde her yerde kendini ortaya atar diye ta‘bîr ederler (s. 163).

Kesik akçesi kalmamak: İflas etmek, beş parasız kalmak.

Ör: Müflis, elinde kesik akçe bile kalmayana derler (s. 45).

Kıl kadar: Hiç denecek kadar az, çok az.

Ör: Ya‘nî bend-i dilin kıl kadar cüz’î şey ile üzüleceğini ne bileyim (s. 335). Ya‘nî kıl kadar kuvvetim yoktur (s. 510).

Kılı kırk yarmak: Titiz ve ayrıntılı bir biçimde incelemek, önemle üstünde durmak.

Ör: Hâsılı, kılı kırk değil bin yarar, fark ve temyîz olunmaz (s. 449).

Kırma getirmek: Bozguna uğratmak.

Ör: Şikest-ârend, kırma getireler ya‘nî münhezim edeler demektir (s. 39).

Kör dikene meyletmek: Herşeyden çabucak etkilenip, ona heveslenerek nefsin her arzusunun peşinden koşmak.

Ör: Hıffet ü sebük-bârî, her şey’e münfa‘il olup ve kör dikene meyl eden hevâ ve hevesine tâbi‘ şahsa derler (s. 381).

Körlüğüne… olmak: Birinin ya da bir şeyin tersine, zıddına, inadına, ona rağmen.

Ör: Bundan sonra ya‘nî inip su içtikten sonra Haccâc dedi: Merdlerin yeğreği ya‘nî insânın efdali kimdir? A‘râbî dedi: Hudâ’nın resûlü sallallâhu ‘aleyhi ve sellem hazretleridir senin körlüğüne (s. 214). Biriyle düşmân körlüğüne muvâfık ve mutâbık olan iki ‘âşıkın visâlinden a‘lâ şey yoktur (s. 291).

Kuruyup kalmak: Acı çekmekten zayıflamak, cılızlaşmak.

Ör: Huşk mând, kuru kaldı demektir; kemâl-i ıztırâbdan kinâyedir. Nitekim Türkîde kurudu kaldı derler (s. 563).

Malı sağ olmak: Selamet dilemek için kullanılan deyim.

Ör: Kanâ‘at bâd, kanâ‘at sağ olsun demektir. Nitekim böyle edâyı, Türkî de eder: Başım sağ olsun, mâlım sağ olsun derler (s. 539).

Maskaraya almak: Biriyle eğlenmek, alay etmek.

Ör: Hezl, masharaya almak ma‘nâsına… Ma‘nâ, ufaklar ile hezl ü füsûsda ta‘alluk etmek ya‘nî onlarla masharalık etmek demek olur (s. 131).

Sudan mana vermek: Yanlış anlamlandırmak.

Ör: Mısrâ‘-ı evvelin ma‘nâsı, şârih ıstılâhât-ı ‘Acemden bî-haber olmakla, işin yüzüne âb getirdin ya‘nî beni arz-ı vakâra eriştirdin demiş. Pek âbî söylemiş ve sudan ma‘nâ vermiş (s. 252).

Taliplik eylemek: Kız istemek, evlenmek istemek.

Ör: Bir büyük burunlu şahs, bir hâtûna tâliblik eyledi ya‘nî nikâhla almak murâd eyledi (s. 381).

Tos vurmak: Alın veya boynuzla vurmak, süsmek.

Ör: Ne oluyorsun ki ancılayın bu kuzuyu birbirinden ayırır, yırtarsın ve rağbet ile yersin ki gûyâ onun pederi sana tos vurup süsmüştür (s. 354-355).

Yan çavmak: Uğramamak.

Ör: Kenâr küned, yan çava ya‘nî o semtlere uğramaya (s. 391).

Yan çizmek: Yapmak istememek, kayıtsızlık göstermek.

Ör: Çünki ev sâhibi ikrâm sofrasını koya, o a‘lâdır ki müsâfirin hâtırına gelecek şeyden yan çize (s. 391).

Yularsız deve gibi gezmek: Bir şeye müptela olup başıboş, serseri, avare bir şekilde dolaşmak.

Ör: Nitekim Türkîde dahi bir şey’e ibtilâ ile serserî gezene, yularsız deve gibi gezer derler (s. 247).

Yüz çevirmek: Kaçınmak, ilgiyi kesmek.

Ör: Ruh tâften, rû tâften, i‘râz eylemekten kinâyettir. Nitekim Türkîde dahi yüz çevirdi derler; i‘râz eyledi demektir… Sünnet, dünyâdan yüz çevirmek oldu (s. 67).

Yüzünü ekşitmek: Yüzüne memnun olmadığını belirten bir anlam vermek.

Ör: Yüzünü ekşitip kalktı ve bir bahâne ile tekkeden dışarı çıktı (s. 343).

Klasik Türk edebiyatı şerh geleneğinde şerh metnini, atasözü ve deyimler kullanlarak zenginleştirmek de şârihler tarafından tercih edilen bir yöntemdir. Yukarıda örneklendirildiği üzere metinde tespit edilen dört atasözü ve kırk iki deyim kullanılmıştır. Eserin hacmine, konuların çeşitliliğine oranla Mehmed Şâkir

Efendi'nin çok fazla atasözü ve deyim kullandığı söylenemez ancak kaynak metindeki bir atasözü ya da deyimin hedef dildeki atasözü ya da deyimle karşılanarak tercüme edilmesi tercüme ve şerhin başarısı açısından önemli bir unsurdur.

3.4.5. Farsçanın incelikleri

Şârih, büyük oranda Farsça olan kaynak metni başarılı bir şekilde şerh ederek bu dildeki hâkimiyetini fiili olarak göstermektedir. Bu bağlamda okunuşu ihtilaflı kelimelerde hangi harf ya da harekenin kullanılacağı, fiillerin hangi kökten geldiği, geçişsiz fiili geçişli yapma, izâfetlerin nasıl okunması gerektiği, hangi edat ve lafızların hazf edileceği, mastar ve fiillerde zaman-anlam kaymaları, eklere gelen harekelerin ekin görevine göre değişeceği, bazı kelimelerin muhaffef yazılabileceği konularına dair görüşlerini ifade etmektedir. Bir başka deyişle metnin daha doğru nasıl okunacağı ve anlaşılacağı konusunda rehberlik edecek bilgiler paylaşmaktadır.

Mehmed Şâkir Efendi Bahâristân'ın kendisinden önce yeterince anlaşılamadığı ve önceki şerhlerin de bu ihtiyacı tam olarak karşılamadığını düşünmektedir:

> Ve nazm ü nesri kıt'a kıt'a delîl ü da'vâ iken reng-i elvân-ı me'ânîsi çerâğân-ı tercüme ile rûşenâ olmadığı ma'lûm-ı bîgâne ve âşinâdır. Her ne kadar Şem'î[73] merhûm o vâdîde tek ü pû ettiyse de şebistân-ı hayâlâtını, gereği gibi rûşen edemediği, kitâbıyla müberhendir. Bu lâlezâr-ı me'ânîde şiddet-i nesâyim sebebiyle şem'-i beyânı fürûzan olmayıp kemâ hüve 'aleyh bâkî kalmıştır (s. 3).

Şârih, Farsça konusundaki otoritesini girizgâhta gösterirken Farça'nın incelikleri konusunda iddialı olduğuna işaret etmiş; geleneğe uyarak tevazu kabilinden kurduğu cümlelerin ardından metnin zor yerlerini en doğru şekliyle, öz ve açık bir şekilde çözeceğini de söylemiştir:

> Bu hakîr-i bî-mâye ve 'âciz-i fürû-mâye, hâk-i akdâm-ı evliyâ ve cebhe-fersâ-yı meclis-i 'ulemâ-i feyz-cûyende-i melikü'l-Kâdir, es-Seyyid Mehmed Şâkir sânehallâhu min mekâyidi'l-hâsidi ve'l-mâkir, edhem-i kilk-i hoş-reftârı bu vâdîye sevk ü tisyâr ve riyâz-ı bahâristânın makâmâtında kadrü'l-istitâ'a reftâr edip ihâta-i idrâk mikdârı müşkilâtını (حَلَّ عَلَى مَا قَلَّ وَ دَلَّ)[74] beyân ü 'ıyân ve ba'zan ba'zâ kavâ'id-i Fârsî'yi dahi i'lân ve ebyât

[73] Şem'î (ö. 1011/1602-1603 [?]). Osmanlı 'âlimi ve şârihi.
[74] Öz ve açık bir şekilde çözerek.

ve rubâ‘iyyât ve kıta‘âtının ‘ilel ü ezâhîfini (**إشعَارٌ عَلَى مَا هُوَالحَقُّ بَينَ اَربَابِ الاَشعَار**)[75] beyân olunup cenâb-ı Hudây-ı lem yezel velâ yezâl ve'l-muvaffıku zül-celâl'in tevfîkıyla itmâma resîde olmuştur (s. 3).

Bu iddiasını da başarılı şerhi ve yeri geldikçe verdiği Farsça gramer bilgileriyle ispat etmiştir.

Şârih, Farsça fiillerin hangi kökten geldiğini, bu konudaki fikirlerde ihtilaf olduğunu ve kendi tercihini şöyle anlatır:

> Ör: *Birîzed*: *Bâ*, istikbâliyye; *rîzed*, fi‘l-i muzâri‘; rîhten'den yâhûd rîzîden'den. Fâ‘iliyle cümlesi haberdir. Ma‘lûm ola ki Sûdî-i pür-sûd, kâlâ-yı kavâ‘id-i Fârsîyeye revâc verdiği mahallerde bahs-i iştikâka bu gûne âgâz edip buyurur ki: Masdar-ı tâ'înin cemî‘sinden ve masdar-ı dâlî-yâyînin mâ-‘adâsından mâzî ile ism-i mef‘ûlden gayri müştakk olmaz. Ez-cümle rîzed'in masdarı rîzîden, âyed'in masdarı âyîden, kened'in masdarı kenîden gelir. Ammâ cumhûr kavlini def‘aten ıttılâ‘ murâd edinenler *Mefâtîhu'd-Dürriyye*'ye[76] mürâca‘at eylesinler. Lâkin inşâallâh mahalleri geldiğinde tedrîc ile beyân olunur. Ammâ hakîr derim ki kavl-i cumhûr ne kadar fehme as‘ab ise de savâba karîbdir. Zîrâ Sûdî merhûmun ekser müştakkun minhleri, kelâm-ı ‘Acemin belki lügatte mütedâvil değil ma‘nîdâr sûretinde bî-ma‘nâdır. Böyle olunca mevâzı‘-ı müte‘addidede mâdde-i iştikâkta şurrâhı redd edip techîl eylediği, mahall-i bahsdir. Tedebber! Hâsılı, cumhûra göre rîzed, rîhten'den müştaktır. Zîrâ kâ‘ide-i külliyye, her-bâr ki masdar-ı tâ'iyyenin mâ-kablinde hâ, sîn, şîn, fâ harflerinden hâ' vâki‘ olsa tâ', dâl'e kalb olunduktan sonra hâ' dahi zâ'ya kalb olunur (s. 5-6).

Geçişsiz fiili geçişli yapmak için hangi yöntemlerin kullanılacığını adım adım ifade etmektedir:

> Ör: *Resânend*, fi‘l-i muzâri‘; cem‘, müzekker, gâ'ib; eriştirirler demektir. *Elif* ve *nûn*, ‘alâmet-i ta‘diyedir ve lâzımı, resed gelir. Ma‘lûm ola ki lâzım, müte‘addî murâd olunsa *Mefâtîhu'd-Dürriyye*'de tahrîr olunduğuna göre emr-i hâzırın âhirine elif ve nûn veyâ dâl ve nûn ziyâde olunur ise masdar, müte‘addî olur. Meselâ resîd'in emr-i hâzırı res gelir. Ve Şinâht'ın emr-i hâzırı şinâs gelir. Mezkûr harfleri ziyâde etmek ile resânîden ve şinâsânîden olur. Âhirinden nûnu hazf edersek resânîd ve şinâsânîd, mâzî-i müte‘addî olur. Dâl'in mâ-kablindeki yâ'yı hazf eder isek resâned ve şinâsâned olup muzâri‘-i müte‘addî olur. Ammâ Sûdî'ye göre bir elif ve nûn, cemî‘sinde kifâyet eder. Zîrâ ona göre şinâhtenden iştikâk olmaz belki mürâdifi olan şinâsîden[den] iştikâk olunur. Böyle olunca resîden ve şinâsîden, yânın mâ-kabline elif ve nûn ziyâde ettik.

[75] Şiir erbâbı arasındaki doğru şekil üzere göstererek.
[76] El-Mefâtîhu'd-Dürriyye fî İsbâti'l-Kavânîni'd-Deriyye, Mustafa b. Ebibekr es-Sivâsî (ö.1825) tarafından telif edilen Osmanlıca tercüme ve şerhi de bulunan Farsça gramer kitâbıdır.

> Resânîd[en] ve şinâsânîden: Resîd, resânîd; şinâsed, şinâsânîd olur. Cem‘ için resâned lafzına bir nûn dahi ziyâde olup resânend olur (s. 8).

Günümüzde de yazımında birlik sağlanamayan “ibn” ya da “bin” lafızlarının Arapça ve Farçada hangi şekilde yazımlarının tercih edildiğini; Farsların bu lafzı bazen tamamen hazf ettiklerini şu örneklerle anlatmaktadır:

> Ör: *Bezm-i şühûd*, makâm-ı cem‘den kinâyettir ve haber-i mübtedâdır bir “lafz-ı end” takdîriyle. Zîrâ kâ‘ide-i A‘câm üzere sec‘de sâbıkından ya lâhıkından edâtı hazf ederler (s. 11). Kâ‘ide-i ‘Arabiyye üzere ‘alemeyn beyninde *ibn* lafzından hemze hazf olunur ammâ A‘câm, ba‘zan külliyyen hazf ederler. Şeyh Attâr’ın Pendnâme’sinde olan Şâfi‘î İdrîs gibi (s. 25). *Ve ânki*, mübtedâ; *mestûr*, mestûrest takdîrinde, haberi. Zîrâ kâ‘ide-i A‘câm üzere müsecca‘âtta bunun gibi edâtları hazf ederler (s. 85).
>
> Ör: *Fudayl İyâz*: Kâ‘ide-i A‘câm üzere ‘alemeyn beyninde olan lafz-ı ibn, hazf olunur (s. 60). *Ebû Sa‘îd Ebu’l-Hayr,* Ebû Sa‘îd bin Ebu’l-Hayr’dır. Kâ‘ide-i A‘câm üzere ‘alemeyn beyninden ibn hazf olunmuştur (s. 94).

Farsçada geçmiş zamanlı fiilin, şimdiki zamana yakın olduğu durumlarda masdar manasında kullanılacağını anlatır:

> Ör: *Bûd*, bunda bûden ma‘nâsınadır. Zîrâ kâ‘ide-i A‘câmdandır ki mâzî, muzâri‘e mukârin olsa masdar ma‘nâsını ifâde eder (s. 62). *Kerd,* bunda muzâri‘e mukârin olduğundan masdar ma‘nâsınadır (s. 189). *Hôrd*, mâzîden kısımdır lâkin muzâri‘e mukârin olmak hasebiyle masdar ma‘nâsına gelmiştir (s. 391).

Farsçada [ۀ] harfinin uzun şekliyle [ت] olarak yazımının bir kaide olduğundan bahseder:

> Ör: *Hidâyet*, dirâyet vezninde masdardır Kâ‘ide-i i A‘câm üzere tâ’sı [ت-ۀ] tavîl yazılır (s. 37).
>
> Ör:*Vüs‘at*, mîsâl-i vâvîden masdardır; *tâ* [ت-ۀ], üslûb-ı A‘câm üzere tavîl yazılır (s. 556).

Bâ’-i te’kîd ve bâ’-i istikbâliyye başta olmak üzere kelimenin başına gelen harf-i sıla, harf-i musâhabet, harf-i sebebiyyet, harf-i ilsâk, harf-i zarf, harf-i mukâbele tabir olunan bâ [ب] harflerinin hangi durumlarda kesreli, fethalı ya da zammeli okunacağını ve bu konudaki farklı görüşleri zikreder:

> Ör: *Bipesend*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; beğenesin demektir. Evvelindeki *bâ*, te’kîd içindir. Ma‘lûm ola ki bu bâ’yı cumhûr mazmûm okurlar. Mukaddemen beyân olunduğu üzere her bâr ki kelimenin evveli bâ ya mîm ya mazmûm olsa ona bâ’-i

istikbâliyye ya bâ'-i te'kîd dâhil olsa mazmûmdur. Bâkîsinde meksûrdur. Ammâ Sûdî der ki: Bâ'-i istikbâliyye ve bâ'-i te'kîd dâ'imâ meksûrdur. Ve kavl-i sâbık rûstâyîlerindir. Ve buna zâhib olanı rûstâyîlik eylemiş diye redd eder. Lâkin hakîr derim ki her kavmin rûstâyisi o kavmin lügatini esahh bilir ve lügat, onlardan tashîh olunur. Ammâ zarâfet şehrîlerindir. Böyle ise fesâhat, rûstâyîde ve zarâfet, şehrîdedir. Pes cumhûr taraf-ı fasîhe gitmiş ve Sûdî, râh-ı zarâfeti ihtiyâr etmiş[77] (s. 120).

Ör: *Biberî*: Bâ'-i istikbâliyye, 'ind-i zurafâ-yı A'câm meksûr ve 'ind-i rûstâyiyân mazmûmdur. Nitekim beyân olundu. *Berî*, bânın fethiyle fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab; iletesin ya'nî götüresin demektir (s. 176).

Üstâd, üstâz; peder, pezer gibi kelimelerde dâl ve zâl harflerinin kullanım farklarına değinir:

Ör: *Pezer*, bâ'-i 'Acemle ve zâl-i mu'cemenin fethiyle vâlid ma'nâsınadır Türkçe baba demektir. Ma'lûm ola ki Fârsî kitâblarının cümlesinde dâl ve zâl farkını yazmışlar ve hakkında nice 'Arabî ve Fârsî kıt'alar nazm eylemişler. Tatvîle hâcet yok. Hemân bir beyt-i Türkî ile kifâyet edelim

(Kıt'a) (mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün)

İşit sen dâl ü zâlin farkın eydem / Ki budur 'ilm-i fürs içinde mübhem

Sahîh ü sâkin olsa anda evvel / Anı dâl oku bâkî zâl-i mu'cem

Ya'nî mâ-kabli harf-i sahîh-i sâkin olursa dâl-i mühmele ve eger harf-i 'illet veyâ harf-i müteharrik olursa zâl-i mu'cemedir. Ammâ zarîf ve belîğ olan mühmele okumaktır. Zîrâ zurafâ-yı 'Acemde mu'ceme, mahall-i zarafettir (s. 107).

Sonu masdar yâ'sı ile [ى] biten kelimelerle tamlama yapılırken terkip için hemze konmaması gerektiğini; aksini yapanların Farsçaya hâkim olamadıklarını söyler:

Ör: *Âdâb-ı hem-rikâbî-i mülûk*, lâmiyyelerdir. *Âdâb*, edebin cem'idir. *Hem-rikâb*, *hem-'inân* gibidir [ıstılâhlarında]. *Hem-'inânî selâtîn,* 'atf-ı tefsîrîdir. *Yâ*'lar harf-i masdar. Ma'lûm ola ki bu *yâ*'lara hemze-i tevessül ilhâk eylemek lâzım değildir. Hareke-i izâfet, *yâ*'ya verilir. Hemze ile okuyanlar Fârsîyle tevaggulü yoktur (s. 189).

Farsça kelimelerde, elif harfinin hazfedilmesiyle kelimelerin muhaffef olarak yazılıp okunabileceğine; her iki durumun da caiz olduğuna değinir:

[77] Şerh metni transkribe edilirken de Sûdî'nin kavli üzere bâ'-i te'kîd ve bâ'-i istikbâliyyeler kesreli okunarak "bi" şekliyle yazıldı ve fiillerin önüne gelen bu harfin eklendiği fiil ile arasına "-" işareti konmadı. Harf-i sıla, harf-i musâhabet, harf-i sebebiyyet, harf-i ilsâk, harf-i zarf, harf-i mukâbele tabir olunan bâ harfi fethalı okunarak "be, bâ" şekliyle yazıldı ve önüne geldiği isim soylu kelime ile arasına "-" işareti kondu.

> Ör: *Reh-i sıdk*, beyâniyye. *Reh*, râhdan muhaffef. Zîrâ hâ'dan mukaddem elif vâki' olsa elifin hazfı ve isbâtı câ'izdir (s. 190).
>
> Ör: *Âgehî*: *Yâ*, harf-i masdar; *âgeh*, âgâh'tan muhaffeftir kâ'ide-i A'câm üzere. Nitekim beyân olundu (s. 195).

Fars dili ve edebiyatı alanındaki yeterliliğini XV. asra ait Farsça bir metnin manzum ve mensur parçalarını şerh ederek gösteren şârih, yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere Farsçanın inceliklerine dair teorik bilgiler de vermektedir. Bu bağlamda şerh metninin amaçları arasında yabancı dil öğretimi olduğunu da söylemek mümkündür.

3.5. Dinî-Tasavvufî Muhteva

Mehmed Şâkir Efendi'nin, dil ve edebiyat konusundaki birikiminin yanısıra dinî ilimlerde de bilgi sahibi olduğu görülmektedir. Bu bölümde şerhin ihtiva ettiği, fıkıh, kelam, tefsir, siyer, tasavvuf gibi konulara dair muhteva ele alınmıştır. Şerh metninin, yeri geldikçe bu tür bilgilerle zenginleştirildiği görülmektedir. Söz konusu dinî bilgiler herhangi bir eser ismi zikredilmeden verilmektedir.[78]

Bu bağlamda şârih şu başlıklara birer cümle ya da paragrafla temas etmiştir:

Alevîlik. Allahu teâlâ'nın has kullarına muhabbetin faydaları. Allah'tan ümidi kesmenin küfür; nefis için ibadet etmenin şirk-i hafî olması. Ayet-i kerimeyi yanlış yorumlayarak İmâm-ı Mâlik'e iftira atanlar. Batıl mezhepler. Zendeka ve İlhâd. Cennet için ya da cehennemden kurtulmak için ibadetin şirk-i hafî sayılacağı. Dâvûd aleyhisselâm ve Zebûr. Esmâullâh. Farz-ı ayn tanımı. Hakiki sûfînin tanımı. Hervelenin hükmü. İbâha Mezhebi ve Mübâhîler. Kâfir'e âdil demenin caiz olduğu ancak Mu'âviye ve Yezîd konusunda ehl-i sünnetin görüşü. Müslüman idareciye âdil sıfatı verilemeyeceği ancak tevil ya da şiir babından caiz olabileceği. Müridin hâli. Nakşibendîliğin on bir kandil olarak bilinen esasları. Râfizî tanımı. Resul ve nebi tanımı. Silsile tanımı. Sûfîlerin çoğunun Eş'arî Mezhebi'nde olmaları. Suya okuyup üfleme ile tedavi. Sünnî tanımı. Şeyhe tazimin hükmü. Şiir ve şairliğin hükmü. Şiirin peygamberleri! Tasavvuf tanımı. Tasavvufî meselelerin kâl ile değil hâl ile anlatılabileceği. Vakit namazları ve Farsça isimleri. Zikrin tafsili ve zikir talimi. Zina

[78] Metinde geçen ayet-i kerime ve hadis-i şerifler için bk. 3.8. Şerhin Kaynakları.

ve hırsızlığın şer‘î cezası. Zülkarneyn ile İskender’in aynı kişiler olamayacağı meselesi. Zünnâr tanımı ve Müslümanın zünnâr kuşanmasının hükmü.

Söz konusu başlıklar ve bağlamları metindeki sırasıyla şöyledir:

Farz-ı ayn tanımı: Farz-ı ‘ayn, hîç bir vechle sâkıt olmayan farza derler (s. 23).

İbâha Mezhebi ve Mübâhîler: Mübâhî diye mezheb-i bâtıl-ı ibâha’da olanlara derler ki zu‘mlarınca helâl ve harâm yoktur; cümle eşyâ mübâhtır (s. 31).

Resul ve nebi tanımı: Resûl, lügatte elçiye derler ammâ ıstılâhta şu zâta derler ki Allâhu ‘azîmü’ş-şân cânibinden bir kavme ba‘s oluna ve kendiyle bile kitâb ola; kitâb olmazsa nebî derler (s. 40).

Allahu teâlâ’nın has kullarını sevmenin faydaları: Allâhu te‘âlâ yarın kıyâmette müflislikten ve yoksulluktan hacîl ya‘nî Hakk’a yarar ‘ameli olmadığından utangan bir bendesine diye ki: Filân ‘âlimi ya filân ‘ârifi bilir miydin? O bende cevâbında diye ki: Evet bilirim. Hudây-ı müte‘âl’den fermân erişe ki: Seni o bildiğin ‘âlime ya ‘ârife bağışladım. Hulâsa-i merâm Hudây te‘âlâ’nın bende-i hâslarını zikr ü muhabbet şöyle dursun yanlarından geçse de nice fâ’ide-i celîleler vardır (s. 45).

Allah’tan ümidi kesmenin küfür; nefis için ibadet etmenin şirk-i hafî olması: Lâkin fehm olunsun ki bu kelâmü’l-emnü ve’l-havf, kilâhümâ küfr kelâmına münâkız ola, bu değildir; böyle ‘ibâdettedir. Zîrâ emn ü havftan için ‘ibâdet eden nefsi için ‘ibâdet etmiş olur; Allâhu te‘âlâ için olmaz. Bu ise sûfiyye beyninde şirk-i hafîdir. Yoksa Hakk te‘âlâ’nın sahtından külliyyen emîn olmak ve rahmetinden külliyyen me’yûs olmak küfr olduğuna şübhe yoktur (s. 62).

Hakiki sûfînin tanımı: Cemî‘ cevânibi a‘dâ zabt eyleseler yine Hudây-ı müte‘âlden ser-rişte’-i ümîdi munkatı‘ olmaya. Ya‘nî sûfînin teveccüh ve tevekkülüne halel târî olmaya. İşte hakîkatte sûfî budur (s. 79).

Sûfîlerin çoğunun Eş‘arî Mezhebi’nde olmaları: Zîrâ ekser-i sûfiyye, kemâl-i tevekkülden için Mezheb-i Eş‘arî’ye zâhiblerdir (s. 83)

Cenneti kazanmak için ya da cehennemden kurtulmak için ibadetin şirk-i hafî sayılacağı: Hudây te‘âlâ’ya ‘ibâdeti cennet istemek için ola ya cehennemden halâs için ola; ehl-i basîret ‘indinde buna şirk-i hafî ıtlâk olunur. Zîrâ ‘ibâdet, yine nefsine râci‘ olur ki sıyâne-i li-nefsihî olmuş olur; lillâh olmaz (s. 87).

Nakşibendîliğin on bir kandil olarak bilinen esasları: Yâd kerd, ıstılâhât-ı sûfiyyedendir. Bunlar sekiz kelimedir ki Nakşibendiyyenin mebniyyün ‘aleyhidir: Hûş der-dem ve nazar ber-kadem ve sefer der-vatan ve halvet der-encümen ve yâd kerd ve bâz geşt ve nigâh dâşt ve yâd dâşt. Ba‘zı muhakkikler bu üç kelimeyi dahi bundan ‘add eylediler ki: Vukûf-ı zamânî ve vukûf-ı ‘adedî ve vukûf-ı kalbî (s. 91).

Şeyhe tazimin hükmü: Mürîdin şeyhe ta‘zîmi vâcib menzilesindedir (s. 91).

Zikrin tafsili ve zikir talimi: Zikir ta‘lîminin tarîki odur ki evvel, şeyh kalbiyle lâ ilâhe illa’l-lâh muhammedü’r-resûlullâh diye. Mürîd dahi kendi gönlünü hâzır eyleye ve şeyhin gönlü mukâbelesinde tuta ve gözünü kapayıp ve dehânını üstüvâr edip ve dilini damağına yapıştırıp ve dişlerini birbiri üstüne koyup ve nefesini tutup ta‘zîm ve kuvvet-i tam ile şeyhin muvâfakatı üzere zikre şürû‘ eyleye. Ve kalbiyle diye; lisânıyla demeye. Ve habs-i nefeste sabr eyleye. Ve bir nefeste üç kere diye tâ sebât hâsıl olunca böyle eyleye tâ yirmi bire varınca ve zikrin eser ü halâveti gönle erişince. Ve mâsivâyı kalbinden ihrâc eyleye. Eğer bununla olmaz ise sohbet-i meşâyıha mülâzım ola. Eğer onunla da âgâhlık hâsıl olmaz ise zikrin tarîk-i âharına meşgûl ola. Tarîk odur ki nefesi göbeği altında habs eyleye, dudağını dudağına ve dilini damağına şöyle yapıştıra ki kalb-i müdrik-i derrâki, cemî‘ efkârdan bîzâr eyleye. Ve o kalbe müteveccih ola. Ve onu zikre meşgûl ede. Şöyle ki kelime-i lâ’yı yukarı çekip ve kelime-i ilâhe’yi sağ tarafına hareket ettirip ve kelime-i illallâh’ı kalbe darb eyleye. Şöyle ki harâreti cemî‘ a‘zâya sirâyet eyleye. Lâ ilâhe’de cemî‘ mevcûdâtı nefy eyleye. Ve illallâh’ta cenâb-ı Bârî’nin vücûdunu mülâhaza eyleye. İşte bu tarîk ile zikr, kalbe ve rûha ve sırra ve hafîye ve ahfâ’ya ve nefs-i nâtıkaya ve cümle bedene, cemî‘ âfâka sirâyet eder (s. 92).

Tasavvuf tanımı: Ebu’l-Hayr’ın oğlu Ebû Sa‘îd kuddise sirruhûya su’âl eylediler ki: Tasavvuf nedir? Cevâbında dedi: O nesne ki başındadır ya‘nî başında olan hevâ ve hevesi terk edesin. Dahi o nesne ki elindedir ya‘nî mâliksin veresin ya‘nî bahş edesin. Dahi o nesneden ki sana gelir ya‘nî kazâ-yı İlâhiyyeden muztarib olmayasın; hâsılı, sabr edesin (s. 94).

Zünnâr tanımı ve Müslümanın zünnâr kuşanmasının hükmü: Zünnâr, zânın zammı ve nûn-ı müşedded ile küffara mahsûs bir kuşaktır ki on iki yerde düğümü olur. Hattâ bir Müslimân kuşansa küfür ile hükmolunur (s. 112).

Tasavvufî meselelerin kâl ile değil hâl ile anlatılabileceği: Bekâ ba‘de’l-fenâ ki ıstılâhât-ı sûfîyyedendir. Mâ-kablinde olan kelimât onun ma‘nâsıdır. Tafsîli mûris-i melâldir. Kütüb-i sûfiyyeye mürâca‘at oluna. Ve hem hakîkat tafsîli kâl ile olmaz hâl ile olur, haddimiz değil (s. 113).

Sûfi tanımı ve sûfînin manevi mertebelerdeki yolculuğu: Sûfî odur ki: Çünki kendi vücûd-ı tabî‘îsinden fânî ola ya‘nî sıfat-ı beşeriyetten ya ahlâk-ı zemîmesinden halâs ola gayrı ona geri düşmeye. Ya‘nî o sıfata ‘avd etmeye. Zîrâ (اَلفانى لاَ يُرَدُّ) ’dür. Ya‘nî bir şey sıfat-ı fenâ ile muttasıf olup ‘ademe müşerref olduktan sonra redd olunmaz. Ve bu vücûd-ı tabî‘îyi ifnâdan sonra çünki vücûd-ı hakkânîye gele ya‘nî sıfat-ı melekiyye ya ahlâk-ı hamîde ile muttasıf olup (**تَخَلَّقُوا بِأَخْلاقِ الله**) sırrına mazhar düşüp bekâ ba‘de’l-fenâ mütehakkık ola. Ya‘nî fenâ-fillâhtan bekâbillâha teşrîf eyleye. Bir dahi fânî olmaya. Hazret-i Mevlânâ Câmî kuddise sirruhu’s-sâmî, hazret-i Hasrî’nin kelâmında zâhiren tezâd olmakla şerh ve beyân eyledi. Ve şerhinden münfehim oldu ki lâ yûcedü ba‘de ‘ademihî’de olan vücûd, vücûd-ı tabî‘îidir. Onu i‘dâm ve ifnâ eyleme diye tenbîh buyurur. Velâ yü‘demü ba‘de vücûdihî’deki vücûd, vücûd-ı hakkânîdir. Onu i‘dâm ve ifnâ eyleme diye teşvik eder. Hâsılı, bu evsâf ile mevsûf olandır sûfî. Ve’l-ifnâ-yı ahlâk-ı zemîme ki intihâ’-i sâlik-i mübtedîdir. Onu geri ‘avdet ettirirse merdûd-ı tarîkat olur, yeniden sülûka muhtâc. Ve îcâd-ı sıfat-ı hamîde ki mertebe-i bekâbillâhtır. Ve intihâ’-i merâtib-i ehlullâhtır. Geri i‘dâm ederse merdûd-ı Hudâ olur (s. 113-114).

Silsile tanımı: Silsile, bi-hasebi’l-lüga zencîr demektir ammâ bunun gibi yerlerde şeyhi ve şeyhinin şeyhi ve şeyhinin şeyhinin şeyhi ilâ mâ yentehî ya pederi ve pederinin pederi ve pederinin pederinin pederi ilâ mâ yentehî ya üstâdı ve üstâdının üstâdı ve üstâdının üstâdının üstâdı ilâ mâ yentehîye ıtlâk olunur (s. 121).

Zülkarneyn ile İskender’in aynı kişiler olamayacağı meselesi: Zülkarneyne İskender tesmiye ederler; hatâ-yı efhaştır. Zülkarneyn’in ism-i şerîfleri Abdullâh ibni’l-Dahhâk’tır. Ve ba‘zıları Mus‘ab bin Abdillâh dediler ki nübüvvet ve velâyetinde ihtilâf vardır. Humeyrî der ki: Yemen’den neş’et etmiştir. İbrâhim ‘aleyhisselâm ile mu‘ânaka etmiştir. Ve bâni-i sedd-i Ye’cücdür. Mülûk-i tebâbi’anın evvelidir. Ammâ İskender nâmıyla müsemmâ olan, ona İskender-i Yunânî derler. Rûmî dahi derler. Yunan ki şimdi Karaman diye tesmiye olunur,

Konya Vilâyeti semtleridir. O mahalden nâm ü nişân bulmuştur. Rumî derler ki neş'eti Ayntab'dır. Ve bu odur ki Aristoteles feylesûf onun vezîridir ve Eflatun'un şâkirdidir. Câhiliyyete karîb zuhûr etmiştir ki Zülkarneyn ile beyni bin seneden ziyâdedir. Ve Dârâ'yı katl etmiştir. Mülûk-ı Fars'ı zelîl kılmıştır. Hulâsa, bu ikisi fark etmeyip birdir diyen 'avâm, hatada vâki' olmuştur; bir değildir. Lâkin ikisi de İskender'dir diyen ekser 'ulemâ tevârîhe âşinâ olmadıkları ecilden sehv etmişlerdir. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm'de mezkûr olan, velî belki nebîdir. Ammâ İskender'in küfründe şübhe var (s. 125).

Dâvûd aleyhisselâm ve Zebûr: Dâvûd, peygamberân-ı zî-şândan birinin ismidir ki Süleymân 'aleyhisselâmın pederi. Ve hazret-i Zebûr ona nâzil olmuştur. Ve âvâz-ı latîf ile ma'rûf. Ve nübüvvet ve saltanatı cem' edenlerdendir.

Kâfir'e âdil demenin caiz olduğu ancak Müslüman idareciye âdil sıfatı verilemeyeceği: Ya'nî 'adl, kâfirden dahi sâdır olsa müstahsendir. Nitekim Nûşirevân kâfir iken 'âdil demek câ'iz olur. Ve pâdişâh-ı zamâne Müslim iken 'âdil ıtlâkı câ'iz değildir (كَمَا نُقِلَ مِنْ جِمِيعِ الْفُقَهَاءِ) meger te'vîl ile ıtlâk ola. (كَمَا قَالَهُ الشُّعَرَا فِى قَصَايِدِهِمِ) (s. 186).

Mu'âviye ve Yezîd konusunda ehl-i sünnetin görüşü: Kaldı ki fî zamânînâ hâzâ, biraz, mülhid-i bî-dîn ve zındık-ı bed-âyîn, bu Mu'âviye'ye sebbederler. E'âzenallâhu te'âlâ! Ashâb-ı güzîne sebb hakkında hudûd-ı şer'i, Kâdî 'Iyâz Kitâb-ı Şifâ'sının âhirinde beyân eylemiştir. İmâm 'Alî ile muhârebesi husûsunda muhtî ta'bîr ederiz. Ziyâdeye cesâret, bi'l-külliyye câ'iz değildir. Ve kaldı ki oğlu Yezîd-i habîsin habâseti sebebiyle yine ona ta'n câ'iz değildir. Zîrâ (يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ) âyet-i şerîfesinin tefsîrinde ba'zıları, hayydan murâd, mü'min ve meyyitten murâd kâfirdir demişler. Ma'nâ-yı latîfi şöyle olur ki: Kâfirden mü'min ihrâc eder ve mü'minden kâfir ihrâc eder. Böyle olunca oğlunun habâseti, pederine îrâs eylenmez. İşte ehl-i sünnetin mesleği budur (s. 204).

Zina ve hırsızlığın şer'î cezası: Hadd, hâ'-i mühmelenin fethi ve dâl-i müşeddede ile bi-hasebi'l-lüga, gazab ma'nâsınadır lâkin bunda hadd-i şer'îdir ki meselâ zânî ve zâniyeye ba'de'l-isbât yüz değnek ve sârik ve sârikeye kat' ve 'amden sefk-i dem edene kısâs ve bunların emsâli gibi (s. 224).

Hervelenin hükmü: Zîrâ tâ'ifân-ı Ka'be'ye hervele sünnettir ki tez tez yürürler bir kıyâfet-i mahsûsa üzere (s. 340).

Alevîlik: 'Alevîyî: Yâ'-i evvel harf-i nisbet; sânî, harf-i vahdet; hazret-i 'Alî'ye mensûb olana derler gerek tarîkaten gerek neseben. Ammâ A'câm, tahsîs edip evlâd-ı 'Alî'den olan eşrâfa derler (s. 370-371).

Ayet-i kerimeyi yanlış yorumlayarak İmâm-ı Mâlik'e iftira atanlar: Fi'l-hakîka, Mezheb-i Mâlikiyyenin biraz gulâtı, Mâlik radıyallâhu'anh'a iftirâ ederler ve bu âyet-i kerîmeyi ta'mîm edip istidlâl ederler: (نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأْتُواْ حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ) Bühtân-ı sarîh ve kizb-i fazîhtir. Zîrâ o mahal, mahall-i hars değildir (s. 373).

Suya okuyup üfleme ile tedavi: Tabîb-i rûhânîler suya üfürürler (s. 440).

Vakit namazları ve Farsça isimleri: Namâz-ı şeb, akşam namâzı demektir ya teheccüd demektir. Zîrâ akşam namâzına namâz-ı şâm, yatsı namâzına namâz-ı huften, sabâh namâzına namâz-ı bâmdâd, öğle namâzına namâz-ı pîşîn, ikindi namâzına namâz-ı dîger derler (s. 441).

Şiir ve şairliğin hükmü: Bu üç hasletten ya'nî okumadan ve yazmadan ve şi'r söylemeden nice mümkündür seni şâ'irlikte ta'yîb eylemek. Çünki bu üç hasletten peygamberlik mansıbına halel gelmedi. Zîrâ peygamberimizi Hakk sübbhânehû Kur'ân-ı 'azîmü'ş-şânda (النَّبِيَّ الأُمِّيَّ) diye tavsîf; mahall-i âharda (وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ) diye şâ'iriyyeti zâtından nefy eylemiştir. Câmî, bu kelâmda istihzâ murâd eder. Zîrâ ümmîlik hasâyıs-ı nebîdendir. Ve onun hakkında medhtir; sâ'ire zemdir. Şi'r de 'aynıyla böyledir (s. 444).

Batıl mezheplerden Zendeka ve İlhâd: Zendeka ve İlhâd birer mezheb-i bâtıladır ki biri füru'âtı inkâr eder. Biri haşr ü neşri inkâr ve kadem-i 'âleme zâhibdir. Tafsîli kütüb-i kelâmiyyede musarrahtır (s. 484).

Râfizî tanımı: Râfızî, e'âzenallâh, hâşâ sümme hâşâ şeyheyn efendilerimize sebb edenlerdir; hazelehümullâh (s. 527).

Sünnî tanımı: Sünnî, Resûlullâh ve ashâb-ı güzîn esrine isrine ıktifâ edenlere derler (s. 527).

Esmâullâh: Zerdüştlükte hayır ilahıdır. İslamiyetten sonra İranlıların ilah manasında kullanmışlardır. Îzid, esmâullâhtandır (s. 528).

Şaire peygamber demenin hükmü: Şi‘rde üç kimse serhadd-i i‘câzdadırlar. Her ne kadar (لا نَبِیَّ بَعْدِی) kelâm-ı şerîfi var ise de ya‘nî hazret-i resûl-i ekrem benden sonra nebî yoktur dediyse de yine bu üç kimse peygamberlerdir. Peygamber ıtlâkı câ’iz değil velâkin rindân-ı ‘Acem gözetmez âdâb terânesi ma‘lûm… Leff ü neşr ü müretteb tarîkıyla evsâfa Firdevsî; mâlik-i kasîdeye Enverî; gazele Sa‘dî (s. 542-543).

Müridin hâli: Huzûr vaktinde yüz yüze olurum. Ya‘nî huzûr-ı şerîfinde yüzünden gayra nâzır değilim. Gaybet dahi gönlüm senin cânibine olur. Ya‘nî teveccühüm sanadır. Hâsılı, kalben ve kâliben sana merbûtum. Nitekim hâl-i mürîd böyledir (s. 559).

3.6. Diğer Bilim Dallarıyla İlgili Muhteva

Osmanlı sahası ilim adamlarında sık rastlanan önemli bir özellik, günümüz akademik disiplinlerinde tercih edilen alan uzmanlığının yanı sıra geniş manada ilmî sahaya ya da disiplinler arası ve farklı disiplinlere ait bilgilere sahip olma felsefesidir. Bu tarz, onların âlim-i zî-fünûn olacak tarzda eğitim görmeleriyle de alakalıdır ve ilmî anlamda çok yönlü gelişimleri ile farklı alanlarda söz söylemelerine zemin hazırlamıştır. Şârihin böyle bir ortamda, saraya mensup bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmesi üstelik Enderun’da yetişmiş olması, burada aldığı eğitimin etkisiyle de ilmî gelişimine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. (Bk. 2.1. Mehmed Şâkir Efendi Hayatı) Şârih, bu çok yönlü ve entelektüel bilgi birikimini, gözlemleri ve yorumlarıyla tezyin ederek eserine de yansıtmıştır.

Bu bölümde metnin dil, edebiyat ve dinî ilimlerle alakalı içerdiği örnekler dışında, musikîden astronomiye, tarihten coğrafyaya, fizikten biyolojiye, örf ve âdetlerden kılık kıyafete açılan yelpazede şârihin kurduğu cümleler, şerhin satır aralarından seçilerek verilmiştir:

> Ör: *Hazân*, fusûl-i erba‘anın biri… Ne o bahâristânın şakâyıkına hazân yelinin zedeleyip çiğnemesinden solmaklık olur ya‘nî sâ’ir şükûfe ve eşcârı bâd-ı hazânın zedelediği gibi bu bahâristânın şakâyık gibi olan elfâz ü nikâtına dest-res bulmaz ve ne reyhânlarına kışın soğuğunun galebesinden solmaklık olur ya‘nî şiddet-i berdden, sâ’ir reyâhîn-i besâtîn gibi solmaz (s. 28).

Ör: *Gûr*, kâf-ı ‘Acemin zammıyla dağ eşeği demektir ki beyne’l-A‘câm makbûl-ı sayddır (s. 81).

Ör: *Nâhiye*, etrâf-ı memlekete derler. Türkçe bu diyârlarda sancak. Meselâ Bolu Sancağı dedikleri gibi; mutlak köy ve kentten ‘ibârettir (s. 117).

Ör: *Leked-kûb*, tekme vurucu yâhûd tabanca ya‘nî sîlî vurucu demektir. Bu dahi bir san‘attır ki hâdimân-ı Harem-i Hümâyun’a mahsûstur ki onlar tavâşî ve zengîlerdir. Beynlerinde kaplama ve tabanca ıtlâk ederler ki bir âdeme vursa elbette düşer (s. 132).

Ör: *Tevkî‘*, tef‘îl bâbından masdardır; bi-hasebi’l-lüga yazı üzere ‘alâmet yazmak. Rûz-merremizde ona hatt-ı şerîf derler. Pâdişâh mektubu demektir (s. 134).

Ör: *Hakan*, hâ’-i mu‘ceme ile Türkistan ve Çin pâdişâhına derler ammâ Türkistan’da ulu pâdişâha derler ve Kaan dahi derler. Mertebesi dûn olana Han ve Kan derler Çin’de ‘ale’l-ıtlâk pâdişâha fağfûr dedikleri gibi (s. 149).

Ör: *Kurs*, kafın zammıyla bir nev‘ ekmektir ki kelepçe ta‘bîr olur (s. 241).

Ör: *Nevâ*, birkaç ma‘nâya gelir ammâ bunda fenn-i mûsîkî de bir makâm-ı mahsûsun ismidir ki pençgâh hânesiyle hüseynî hânesi mâbeyninde perde-gîr ve pençgâh hânesinden âgâze edip ba‘dehû aşağı gidip o pençgâh ve çargâh ve segâh hânelerin seyr ettirip dügâh hânesinde karar eder (s. 245).

Ör: *Kûfe*, Irak-ı ‘Arabda bir şehr-i ‘azîmdi; el-ân harâbdır… Mervân’ın oğlu Abdülmelik oğlu Süleymân’ın oğlu İbrâhîm nakl eder ki o vakit ki nevbet-i hilâfet benî Emeviyye’den benî Abbâs’a intikâl eyledi. Ve benî Abbâs, benî Emeviyye’yi tutarlardı ve katl ederlerdi. Ben Kûfe’nin dışarısında bir sarâyın damında ki sahrâya nâzırdı, oturmuştum. Ya‘nî sahrâya nâzır bir sarâyın damında oturmuştum ki [siyâh] bayraklar Kûfe’den dışarı çıktı. Benim hâtırıma ancılayın geldi ki o cemâ‘at beni talebe gelirler (s. 256).

Ör: Bunda ‘aşkın merâtib-i selâsesine işâret vardır. Zîrâ o dimâğ-ı insânda hâsıl olan harâret eger kalbi mâsivâ-yı mahbûbundan bi’l-külliyye i‘râz ettirip dâ’imâ zikr ü fikri o olursa ona ‘aşk-ı hakîkî derler. Eger garaz ü ‘ivazdan hâlî olarak kendi gibi bir mahlûka efkende edip yine zikr ü fikri o mahbûb olursa ona ‘aşk-ı mecâzi derler ki o (اَلمَجَازُ قَنطَرَةُ الحَقِيقَةِ) dedikleridir ki bi’l-âhare hakîkate vâsıl olur. Zîrâ o mahbûb bir vâsıtadır; kalktığı gibi mahbûb-ı hakîkîye müntehî olunur. Ve eger o ‘ivazü garazla olursa, ona zurafâ-yı ‘Acem ‘aşk-bâz derler. Türkçe gulâm-pâre, zen-pâre, mahbûb-dost ve zen-dost dedikleridir ki hırmân ve nedâmetten ve ‘azâb ve ‘ikâbdan gayrı netîce vermez (s. 281-282).

Ör: *Sibâ‘*, sînin kesriyle; sînin fethiyle ve bânın zammıyla olan sebu‘un cem‘idir; yırtıcı hayvâna derler (s. 282).

Ör: *Turre*, alında olan saça derler ki hâlen Ekrâdda ve ba‘zı ‘Arabânda ‘âdettir (s. 291)

Ör: *Tek*, cündiyân ıstılâhında nâkıl dedikleri yürümektir (s. 316).

Ör: Hakîkatte mehterler beyninde ceng-i harbî derler bir usûldür, çâbuk çâbuk darb ederler. Ve nakarât, fenn-i mûsîkîde “tenenenni-yelelelli” bu elfâzlardan kinâyedir ve buna münâsib nevâht nâme ile sâz çalmaya dahi derler (s. 322).

Ör: *Gîsû*, saç beliği ki bu havâlîde meşâyıh tarîkinde nümâyândır. A‘câmda ‘alâmet-i siyâdetmiş, burada destâr-ı hadr olduğu gibi (s. 387).

Ör: Kelâm-ı mücennesi kılı yara yara cüz-i lâ-yetecezzâ mertebesine getirip onu hayâl gibi iki saç örmeye teşbîh eylemiş (s. 450).

Ör: *Hadıyd*, alçak demektir. Asl-ı hadıyd diye şemsin feleği ki semâ’-i râbi‘dedir, onda olan kendi feleğinin felek-i şemsin sathına mümâs olmayan cüz’e derler. Meselâ: [ ] dâ’ire-i evvel, felek-i râbi‘dir. İçinde olan dâ’ire ki felektir ki bir tarafı mümâs bir tarafı gayr-ı mümâs. Mümâsına evc, gayr-ı mümâsına hadıyd derler ki şems, altı ay mümâs tarafında bulunmakla harâret gâlib olur; ‘ale’l-‘aks, bürûdet (s. 451).

Ör: *Mâverâünnehir*: Buhârâ, Horasan, Ceyhun, Seyhun’u muhît bir iklîmin adıdır (s. 456).

Ör: *‘Ûd*, ‘Acemânî bir sâzdır ki tanbûra müşâbih lâkin teknesi kebîr olur. Bu diyârlarda metruktür (s. 457).

Ör: *Âmû*, elif-i memdûde ile Ceyhun kenârında bir şehrin ismidir… Ceyhun’un suyu ve onun derinliği bizim atımızın beline gelir. Yine sâbık gibi kemâl-i iştiyâktan, meşakkatin suhûletini beyân etmek olur (s. 461-462).

Ör: *Bâğ*, ma‘rûf. *Râğ*, dağ eteğinde olan çemenzâra derler; ittibâ ‘ ve müzâveceden dahi olur. *Vâdî*, dere demektir. *Deşt*, ova… Mecmû‘-ı ni‘am-ı Semerkand’ı baştanbaşa gördüm. Bâğ ve Râğ ve vâdî ve deştine nazar eyledim (s. 472).

Ör: *Dicle*, Bağdâd önünden akan nehre derler… *Nîl*, Mısr’dan akan nehre derler… Ve benim gözüm Bağdâd’da Dicle gibi ve Mısr’a Nîl gibi olur. Hâsılı, sen Bağdâd-ı hüsn isen, benim seyl-i eşkim Dicle’dir. Sen Mısr-ı melâhat isen, çeşmim âb-ı Nîl’dir (s. 498).

Ör: *‘Irâkeyn*, ‘Irâk’ın tesniyesi. Biri ‘Irâk-ı ‘Arab ki Bağdâd’dır. Ve biri ‘Irâk-ı ‘Acem ki İsfahân’dır (s. 521).

Ör: *Kakum*, ma‘rûf; bir beyâz hayvândır, derisi makbûl kürktür (s. 522).

Ör: *Kunduz*, kâfın ve dâlin zammeleriyle bir siyâh hayvândır ki ekser suda gezer, su samuru derler (s. 522).

Ör: *Merkeb*den murâd, burûc-ı isnâ ‘aşerdir ki nücûm-ı seb‘a, o burûca binerler (s. 523).

Ör: *Gence*, kâf-ı ‘Acemin fethiyle bir şehrin ismidir ki cedd-i hazret-i ‘âlem-penâh-ı zıllü ilâhî Sultân Selîm-i ‘âlî-câh cennet-mekân, Sultân Ahmed Hân hazretleri, eyâdî-i sürh-serândan istihlâs eylemiştir (s. 532).

Ör: *Sünbüle*, burûc-ı isnâ ‘aşerden bir burcun ismidir. Ehl-i rasad, şeklini istihrâcda başak şekline teşbîh ettiklerinden sünbüle diye tesmiye etmişlerdir (s. 533).

Ör: *Eksûn,* feth-i hemze ile ve sükûn-ı kâf ile bir ‘Acemânî kumâştır ki gâyet makbûldür, atlas envâ‘ından (s. 537).

Ör: *Miyân-ı ciz‘*, lâmiyye. *Ciz‘*, cîm-i ‘Arabînin fethiyle Yemenî bir taştır ki siyâhlı ve beyâzlı olur, ba‘zan ondan tesbîh düzerler (s. 539-540).

Ör: *İsferâyîn*, Horasan karyelerinden bir karyenin ismidir hemzenin kesriyle… *Nîşâbûr*, bir memleket ismidir… *Sebzevâr*, bir karyedir Horasan nevâhîsinde (s. 549-550).

Ör: *Gûy ü Çevgân* lu‘bu, ma‘rûftur ki ‘Acemde Rûm’un ciridi gibidir (s. 550).

3.7. Göndermeler

Şârih, şerh esnasında kendi yazdıklarına ya da başka eserlere atıfta bulunarak gerek metin içi gerekse metin dışı göndermeler yapmaktadır. Bu göndermeler, Mehmed Şâkir Efendi’nin şerh yöntemi göstergelerinden biridir. Söz konusu göndermelerin genellikle sözü uzatmamak, tekrara düşmemek, alan dışına çıkmamak, konuyu uzmanına sevk etmek, farklı düşündüğünü ifade etmek gibi profesyonelce ve akademik gerekçelerle yapıldığı da görülmektedir.

3.7.1. Metin içi göndermeler

Şerhteki metin içi göndermeler iki farklı şekilde değerlendirilebilir:

Birincisi şârihin daha önce şerh ettiği bir konu, kelime ya da olayın tekrar etmesi durumunda önceki bahse işaret etmesidir ki metin içi göndermelerin büyük kısmı bu kabilden geriye dönük yapılan göndermelerdir. Bununla birlikte şârihin, meselenin önemine binaen gönderme yapmadan her defasında tekrar tekrar izah ettiği durumlar da az değildir. Metin içi geriye dönük yapılan göndermeler, “beyân olundu, mükerreren beyân olundu, mukaddemen beyân olundu, defâ‘atle beyân olundu ânifen beyan olundu, ânifen mürûr eyledi, bâlâda zikr olunduğu vech üzere, sâbık gibi, sâbıkan zikr eyledik, kerrâtla mürûr eyledi” gibi cümlelerle ifade edilmektedir.

Ör: Nitekim tafsîli, *Ne gülistân ki ravza-i zi-bihişt* mesnevîsinde zikr olunmuştu (s. 27).

Ör: *Gülistân gerçi Sa'dî* kıtasında mufassalan beyan olundu (s. 32).

Ör: Bu rubâ'î, 'aynıyla *hûn mî giryem* dahi *be-her tû* rubâ'îleri gibidir (s. 58).

Ör: Ânifen beyân olunduğu üzere masdar-ı tâ'î-sînî'de ahvâl-i selâse vardı (s. 73).

Ör: Nitekim dîbâcede (**غائبانرا ارمغانی باشد تا حاضرانرا داستانی و**) buyurmuştu (s. 131).

Ör: Bu kıt'a, bahr-i hafîftir ki bi-'aynihî *ta'ne ber-men* kıt'ası gibidir (s. 131).

Ör: *Hazret-i risâlet*, ravza-i esbakta tafsîl olundu; hazret-i Muhammed sallallâhu 'aleyhi ve sellem'dir (s. 345).

Ör: *Hâstkâr*, mukaddemen beyân olunduğu üzere tâlib ma'nâsınadır (s. 406).

Ör: *Rubâ'î*, bâlâda tafsîl olunan vezn-i mahsûs üzere olan iki beyte derler (s. 454).

Ör: *Şütür gürbe*, ıstılâhâttandır ve sebeb-i ıstılâhiyyeti mutâyebâtta "A'râbî şütür[î] güm kerd[e]" mutâyebesinde geçti. Bir iyi yanında, kötü bulunmasına derler (s. 550).

Ör: Ma'lûm ola ki bu te'kîd dediğimiz *yâ*'lar mecmû'u istikbâldedir. Muzâri'de olan ma'nâ-yı istikbâlî te'kîd ettiği için te'kîd ıtlâk olundu. Nitekim ravza-i evvelde beyân olundu (s. 589).

Metin içi göndermenin ikinci şekli de ileriye gönderme diyebileceğimiz göndermelerdir ki bir meseleyi yeri geldiğinde izah edeceğini ifade eden cümlelerle yapılmaktadır. İleriye atıfta bulunan bu tarz örnekler, geriye dönük göndermelere nazaran az görülmektedir.

Ör: Lâkin inşâallâh mahalleri geldiğinde tedrîc ile beyân olunur (s. 5).

Ör: Aşağıda gelecek rubâ'î bu beytlerin tercümesidir (s. 50).

Ör: Ba'zı nüshada aşağıda gelecek *çûn vey îmân âverd* yerine "ve vey îmân âverd" vâki'dir. Ya'nî tabîb dahi îmân getirdi demek olur (s. 71).

Ör: Kıssanın hissesi gelecek kıt'adır ki hazret-i Câmî kuddise sirruhu's-sâmî buyurur (s. 203).

Ör: *Firdevsî*, nâzım-ı Şâhnâme olan Firdevsî-i Tûsî'dir, yakında zikri gelir (s. 274).

3.7.2. Metin dışı göndermeler

Metin dışı göndermelerde de şârihin iki ayrı yöntem kullandığı söylenebilir:

Birinci yöntem herhangi bir yazar ya da eser ismi vermeden yapılan göndermelerdir. Bu göndermelerin başında şârihin kendi *Divan*'ına yaptığı göndermeler gelmektedir. Şârih on üç yerde *Divan*'ında yer alan beyitleri *Divan*'ın ismini zikretmeden kullanmıştır. Bu beyitleri "li-mütercimihî" ifadesiyle veren şârih kendini de mütercim olarak nitelemektedir.[79]

Şerhte yazar ya da isim verilmeksizin bir alan kapsamındaki eserleri ifade edecek şekilde yapılan diğer göndermeler tarih, aruz, tasavvuf, fetva, siyer, dilbilgisi, kelam ve tıp kitaplarına ve farklı nüshalara yapılmaktadır.

> Ör: Timur Han, ma'rûf; hakîkatini isteyen tevârîhe mürâca'at etsin (s. 22)
>
> Ör: Rubâ'î: İki beyte derler ki vezn-i mahsûstan ola. Vezn-i hezec-i ahreb veyâ ahremden olur ki 'arûz kitâblarında sûret-i şecerede mufassalan beyân etmişlerdir. (s. 43).
>
> Ör: Ba'zı nüshada da *fermûd* yerine "Bişr güft" vâki'dir. Yine me'âl birdir (s. 98).
>
> Ör: Bekâ ba'de'l-fenâ ki ıstılâhât-ı sûfîyyedendir. Mâ-kablinde olan kelimât onun ma'nâsıdır. Tafsîli mûris-i melâldir. Kütüb-i sûfiyyeye mürâca'at oluna. Ve hem hakîkat tafsîli kâl ile olmaz hâl ile olur, haddimiz değil (s. 113).
>
> Ör: Ve Şeyh 'Alî Hîtî minbere çıktı ve şeyhin kademini boynunun üzerine kodu. Bu "kademî" hikâyesi mufassaldır. Bi-re'sihî risâleye muhtâcdır. İsteyen mahalline mürâca'at etsin (s. 117).
>
> Ör: İşte fetâvâlarda, **(**مَنْ اِهْدٰی بَیضَةً اِلٰی الْمَجُوسِ یَوْمَ النَّیْرُوزِ فَقَدْ کَفَرَ**)** dediği nevrûz, budur. Ve hem Nûşirevân'a lâyık ve münâsib olan nevrûz da budur Mecûsî olmak hasebiyle (s. 198).
>
> Ör: Bu cümlenin tafsîlini isteyen, siyer kitâblarına mürâca'at eylesin (s. 204).
>
> Ör: *İbrâhim bin Süleymân bin Abdülmelik bin Mervân*, bunlar bi-ecma'ahim Emeviyye hulefâsındandır. Tafsîli tevârîhtedir. İsteyen mürâca'at eylesin (s. 256).
>
> Ör: *Eyyühâ*, lafzı mufassalan kütüb-i nahviyyelerde zikr olunmuştur; nidâ-yı-i ta'zîmdir (s. 361).

[79] Şerh metninin 122, 246, 428, 429 ve 430. sayfalarında geçen bu beyitlerin *Divan*'daki yerleri dipnotlarda verilmiştir.

Ör: Ve hakîkatte Ebî Leheb'i dahi 'Âmm-ı Bedir'de sibâ' pârelemiştir. Tafsîli siyerlerde vardır (s. 384).

Ör: *Mecâz*, hakîkatten 'udûle derler ki risâlât-ı isti'ârâtta musarrahtır (s. 449).

Ör: *Zendeka* ve *İlhâd* birer mezheb-i bâtıladır ki biri fürû'âtı inkâr eder. Biri haşr ü neşri inkâr ve kadem-i 'âleme zâhibdir. Tafsîli kütüb-i kelâmiyyede musarrahtır (s. 484).

Ör: *Harâret-i garîzî*, mevsûfun sıfata; yâ, harf-i nisbet; cibillî ve tab'î ma'nâsınadır. 'İlm-i tıbda tafsîli vardır (s. 488).

Ör: *Gerdemî, hôrdemî* gibidir; eylerdim demek olur. Ba'zı nüshada *hôrdemî* yerine bûdemî vâkidir (s. 574).

İkinci yöntem ise yazar ya da eser ismi vererek yapılan göndermelerdir. Bu tarz göndermeler genellikle tafsile girmemek ve konu dışına çıkmamak adına konuyu ilgili uzmana ya da esere havale şeklinde görülmektedir[80]:

Ör: Ammâ cumhûr kavlini def'aten ıttılâ' murâd edinenler *Mefâtîhu'd-Dürriyye*'ye mürâca'at eylesinler. Lâkin inşâallâh mahalleri geldiğinde tedrîc ile beyân olunur. Ammâ hakîr derim ki kavl-i cumhûr ne kadar fehme as'ab ise de savâba karîbdir (s. 5).

Ör: *Büzürg-vâr*, büzürge mürâdif yâhûd *büzürg*, ulu ve *-vâr*, musâhabet ma'nâsınadır, 'azametli demek ammâ İbn-i Kemâl'in tahkîkinde: *-vâr* bunun gibi yerlerde liyâkat ma'nâsı ifâde eder meselâ şâh-vâr, şâha lâyık ve büzürg-vâr ululuğa lâyık demektir (s. 16).

Ör: Dahi birkaç cüz, Gülistân kitâbının vechi üzere tamâm olmuş ola tâ ki hâzırlara hikâye ve gâ'iblere hediyye ola. Ya'nî hâzırîn ve gâ'ibîne hikâye ve armağan olmak için siyâk-ı Gülistân'da birkaç cüz tamâm eyledim (s. 20).

Ör: Ashâb-ı güzîne sebb hakkında hudûd-ı şer'i, Kâdî 'Iyâz, Kitâb-ı Şifâ'sının âhirinde beyân eylemiştir (s. 204).

Ör: *Herkes*, bunda ehlullâh ve sa'âdetli demektir. Gülistân'da (ناکس بتربیت نشود ای حکیم کس)'de olduğu gibi (s. 389).

Ör: Bu mesnevî, mü'ellif merhûmun Subhatü'l-ebrâr nâm kitâb-ı manzûmundadır ki her bir beyt-i dil-firîbinde, sanâyi'ât-ı garîb ü bedî', mâl-â-mâldir (s. 450).

Ör: *Ceng-i Peşen*, lâmiyye. Peşen de bir pehlevânın ismidir. Bunların muhârebesi meşhûrdur. Zikri tafsîle muhtâc. Murâd eden Şâhnâme'ye mürâca'at eylesin (s. 477).

Ör: *Muslihuddîn*, Mustafâ demektir diye şârih ve Gülistân şerhlerinde Sürûrî ve emsâli yazmışlar (s. 542).

[80] Şerhte kullanılan kaynaklar hakkında bilgi için bk. 3.8. Şerhin Kaynakları.

3.7.2.1. Eleştiriler

Eleştirilerin, göndermenin bir nevi olması bağlamında, şârihin yaptığı eleştiriler metin dışı göndermelerin alt başlığı olarak değerlendirililmiştir.[81]

Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân'da şârihe ait eleştirilerin tamamına yakını dil bilgisi ve buna bağlı olarak manayı tam anlayamama ile ilgilidir. Bu eleştirilerin yöneltildiği dört isim vardır ve dördü de şârihtir. Bu isimler: Şem'î[82], Lâmi'î[83], Sürûrî[84] ve Sûdî'dir[85].

Bahâristân ve şerhlerinin farklı nüshalarını, çalışması boyunca elinden düşürmediği anlaşılan (Bk. 3.8.3. Şerh Metinleri) ve yer yer bu nüshalara da gönderme yapan şârih Bahâristân şârihi olarak sadece Şem'î'yi eleştirmektedir. Mehmed Şâkir Efendi'nin, şerh boyunca isim vermeden ya da sadece "şârih" olarak zikredip eleştirdiği isim de, Şem'î ve onun *Şerh-i Bahâristân*'ıdır. Metindeki eleştirilerin tamamına yakınının Şem'î'ye yönelik olduğu söylenebilir:

> Ör: Her ne kadar Şem'î merhûm o vâdîde tek ü pû ettiyse de şebistân-ı hayâlâtını, gereği gibi rûşen edemediği, kitâbıyla müberhendir. Bu lâlezâr-ı me'ânîde şiddet-i nesâyim sebebiyle şem'-i beyânı fürûzan olmayıp kemâ hüve 'aleyh bâkî kalmıştır (s. 3).

> Ör: Meselâ resîd'in emr-i hâzırı res gelir. Ve Şinâht'ın emr-i hâzırı şinâs gelir. Mezkûr harfleri ziyâde etmek ile resânîden ve şinâsânîden olur. Âhirinden nûnu hazf edersek resânîd ve şinâsânîd, mâzî-i müte'addî olur. Dâl'in mâ-kablindeki yâ'yı hazf eder isek resâned ve şinâsâned olup muzâri'-i müte'addî olur. Ammâ Sûdî'ye göre bir elif ve nûn, cemî'sinde kifâyet eder. Zîrâ ona göre şinâhtenden iştikâk olmaz belki mürâdifi olan şinâsîden[den] iştikâk olunur. Böyle olunca resîden ve şinâsîden, yânın mâ-kabline elif ve nûn ziyâde ettik. Resânîd[en] ve şinâsânîden: Resîd, resânîd; şinâsed, şinâsânîd olur. Cem' için resâned lafzına bir nûn dahi ziyâde olup resânend olur (s. 8).

> Ör: Şem'î merhûm mısrâ'-ı sânîdeki *reşk-i hûrân*'ı nükteye haber ma'nâsı vermiş; nükte reşk-i hûr olduğu ma'lûm-ı erbâb-ı nüktedir ammâ Gülistân'a reşk-i hûr ıtlâk olunur (s. 18).

[81] Kaynak metnin müellifi Molla Câmî, metnin yedinci ravzasını şiir ve şair bilgilerine hasretmiştir. Bu bağlamda yedinci ravza şiir ve şair eleştirilerini de kapsamaktadır. Bu bölümde ise şerhin, dolayısıyla şârihin eleştirileri ele alınmıştır.
[82] Şem'î (ö. 1011/1602-1603 [?]). Osmanlı 'âlimi ve şârihi.
[83] Lâmiî Çelebi(ö. 938/1532). Daha çok Molla Câmî'den yaptığı çevirilerle tanınan divan şairi ve Nakşibendî şeyhi.
[84] Sürûrî Muslihuddin Mustafa (ö. 969/1562). Osmanlı 'âlimi ve dîvân şâ'iri.
[85] Sûdî Bosnevî (ö. 1008/1599-1600). Boşnak asıllı Osmanlı 'âlimi ve şârihi.

Ör: *Hak-güzâr*, zâ'-i hevvez ile vasf-ı terkîbîdir. Hak ödeyici ma'nâsına ya'nî edâ-yı hak edici demektir. Zâl-i sehhaz ile yazan edâ-yı hak edememiş (s. 34).

Ör: Şârih, *büved* kelimesini yazmamış lâkin verdiği ma'nâdan münfehim olur ki *çi*'den sonra bir edât-ı haber takdîr eylemiş ki çîst demek olur. Bunda ihtisâr-ı bî-fâ'ide ettiği gibi *güftend*'in mâ-kablinde mürîdân yazmasında da tatvîl-i bilâ-tâ'il etmiş. Zîrâ *güftend*'in zamîri ashâb'a râci' olur; mürîdâna hâcet yok (s. 91).

Ör: Ba'zı nüshada da "der terşîh-i şakâyık-ı hikem ü dakâyık vâki'" olmuştur. Ve şârih dahi onu ihtiyâr etmiştir. Me'âl bir lâkin bizim nüsha eblağdır. Fenn-i isti'âre bilen 'indinde azherdir (s. 123).

Ör: Şârihin verdiği ma'nâdan münfehim olur ki *der* lafzını zâ'id tutmuş lâkin iyice vâkıf olmamış (s. 175).

Ör: Şârih, "bu satlı gayrı alma" dediğini 'acabâ nereden almıştır? (s. 203).

Ör: Yanımızda olan Şem'î şerhinde bu kıssanın beyt-i sânîsinin mısrâ'-ı evvelinin şerhinde ma'nâya hîç ta'arruz eylememiş. Ekserî nüshaları da böyle. Ma'lûmdur ki ma'nâya vâsıl olmamış (s. 203).

Ör: Şârih merhûm fürûd âmed yerine "piyâde şüd" yazmış. Yanımızda olan nüshalarda yoktur... Cemî' nüshalarda *"ve vey süvâr istâde bûd" '*ibâresi vardır. İllâ şârih merhûm vâkıf olmamış (s. 222).

Ör: *Gâ'il*e'ye, mühlike ma'nâsınadır diyen ma'nâyı helâk eylemiş. 'Ufiye 'anhü (s. 230).

Ör: Zîrâ zen kün, evlen demekten kinâyettir. Bu ıstılâhı bilmeyen, zenlere çok eyle demiş. Zâhir bu ki kesret-i mücâma'at ma'nâsına ahz etmiş. 'Ufiye 'anhü. (s. 231).

Ör: *Be-râh-ı füshat-serây* yerine "râh-ı füshat be-serây" diyen galat eylemiş. 'Afallâhu 'anh (s. 245).

Ör: Mısrâ'-ı evvelin ma'nâsı, şârih ıstılâhât-ı 'Acemden bî-haber olmakla, işin yüzüne âb getirdin ya'nî beni arz-ı vakâra eriştirdin demiş. Pek âbî söylemiş ve sudan ma'nâ vermiş (s. 252).

Ör: Şârihin bu mahalle verdiği ma'nâya nazar olunmaya Zîrâ *meger* lafzının şâyed ma'nâsına olduğunu idrâk edememiş (s. 270).

Ör: Bu beyte şârihin verdiği ma'nâda râbıta yoktur. (s. 293)

Ör: Nitekim Türkîde Allâh cezâ versin dedikleri gibi veyhake de 'aynıyla böyledir. Terahhuma da 'azâba da ihtimâli var. Şârih, şerh edememiş (s. 325).

Ör: *Neterâşedî* fi'l-i nehy-i hâzır, tırâş eylemesin demektir. Fi'l-i muzâri', müsbet yazan tırâş edememiş. (s. 333).

> Ör: Şârih gâlibâ *gûne* lafzını "ki û ne"den muhaffef zann edip ma'nâyı; hâce, kendi hâli üzere o kadar şefîk ve rahîm değildir ve *mâl*'i "hâl" yazmış. Beytin ma'nâsına çeşm-i şefkat ile nazar edip bakamamış (s. 355).
>
> Ör: *Kerd*'in "şüd" ma'nâsına olduğunu bilmeyen bu'l-'aceb ma'nâya tasaddî eylemiş (s. 378).
>
> Ör: Eger hastanın 'ilâcına yâhûd suyuna o şi'ri okuyasın, hummâ-yı muhrika gider, def' olur; sıtma gelir. Şârih, sıtma görmemiş (s. 440).
>
> Ör: *Kesâ*: *Elif*, harf-i mübâlağa, *besâ*'yı te'kîd eder… Bunda da şârih, *kesâ* elifine nidâ ma'nâsı vermiş, mahalli değil (s. 460).
>
> Ör: Ba'zı nüshada bu beyt dahi vardır. Lâkin kâfiyesinde tekrâr olduğundan mı yoksa 'adem-i vukûfundan mı, şârih yazmamış ve ekser metinlerde de yoktur. Lâkin biz şerh eyledik (s. 498).
>
> Ör: *Rîze-hôr*, vasf-ı terkîbîdir; *rîze*, ufak demektir; ufak yiyici ya'nî kırıntılarını devşirici demektir… Ya'nî onlar, benim artığımdan geçinicidirler. Şârihin hâlini seyr eyle ki "rîze-hôd" demiş dâl ile ve onu isbât için biraz mâ-lâ-ya'nî ya'nî Jâja Bâkıl söylemiş (s. 518-519).
>
> Ör: *Mânde*, mâzîden kısımdır, kalmış demektir; komuş ma'nâsını verene, kodurmaz demeli (s. 544).

Eleştirilen ikinci isim ise *Bahâristân* dibacesini de şerh eden ancak metinde *Nefahâtü'l-Ünss* mütercimi olarak zikredilen Lâmi'îdir. Lâmi'î, sadece bir yerde eleştirilmektedir:

> 'Aynıyla bu kıssa ve kelâmı Mevlânâ Câmî, Nefehâtü'l-üns nâm kitâbında yazmış ve onun mütercimi olan Lâmi'î merhûm dahi *semi'tü* terkîbini manzûm zann eylemiş. 'Acabâ vezni su'âl olunsa ne cevâba tasaddî ederdi. Var ise ezâhîf ve evzân-ı 'Arabiyyeye bu iki kimsenin[86] tevaggulü yok imiş. Bu tafsîlden sakâmetleri ma'lûm olur (s. 49).

Şârih, *Gülistân* şârihi Sürûrî'ye de tek yerde, onun bir kelimeye verdiği manayı anlayamadığını ifade ederek üstü kapalı bir eleştiride bulunmaktadır:

> *Muslihuddîn*, Mustafâ demektir diye şârih ve Gülistân şerhlerinde Sürûrî ve emsâli yazmışlar. Hakîr, bu ıtlâka vâkıf olamadım. Bergüzîde derler ammâ *Muslihuddîn*'i

[86] İkinci kimseden maksat, mısraların başında "bu terkîbi gelecek beytlerin mısrâ'-ı evveli zann eylemiş." cümlesiyle eleştirilen Şem'î'dir. Diğer şârih ise Lâmi'îdir. Metin boyunca isim verilmeden şârih ifâdesiyle yapılan tenkitler Şem'î'ye yöneliktir. Diğer tenkitlerde tenkit edilenler ismen zikredilmiştir.

bilmem. Câ'iz ola ki dîni ıslâh edici ma'nâsına Hayruddîn, Seyfüddîn, Hüsâmüddîn gibi 'alem olmak da câ'izdir (s. 542).

Metinde adı geçen şârihlerden Sûdî Bosnevî'ye ise diğer şârihlerin aksine ayrı bir değer verildiği ve ona dönük altı eleştirinin de tenkitten ziyade olumlu eleştiriler olduğu görülmektedir:

Ör: Ma'lûm ola ki Sûdî-i pür-sûd, kâlâ-yı kavâ'id-i Fârsîyeye revâc verdiği mahallerde bahs-i iştikâka bu gûne âgâz edip buyurur ki: Masdar-ı tâ'înin cemî'sinden ve masdar-ı dâlî-yâyînin mâ-'adâsından mâzî ile ism-i mef'ûlden gayri müştakk olmaz. Ez-cümle rîzed'in masdarı rîzîden, âyed'in masdarı âyîden, kened'in masdarı kenîden gelir… Sûdî merhûmun ekser müştakkun minhleri, kelâm-ı 'Acemin belki lügatte mütedâvil değil ma'nîdâr sûretinde bî-ma'nâdır. Böyle olunca mevâzı'-ı müte'addidede mâdde-i iştikâkta şurrâhı redd edip techîl eylediği, mahall-i bahsdir (s. 5-6).

Ör: Meselâ resîd'in emr-i hâzırı res gelir. Ve Şinâht'ın emr-i hâzırı şinâs gelir. Mezkûr harfleri ziyâde etmek ile resânîden ve şinâsânîden olur. Âhirinden nûnu hazf edersek resânîd ve şinâsânîd, mâzî-i müte'addî olur. Dâl'in mâ-kablindeki yâ'yı hazf eder isek resâned ve şinâsâned olup muzâri'-i müte'addî olur. Ammâ Sûdî'ye göre bir elif ve nûn, cemî'sinde kifâyet eder. Zîrâ ona göre şinâhtenden iştikâk olmaz belki mürâdifi olan şinâsîden[den] iştikâk olunur. Böyle olunca resîden ve şinâsîden, yânın mâ-kabline elif ve nûn ziyâde ettik. Resânîd[en] ve şinâsânîden: Resîd, resânîd; şinâsed, şinâsânîd olur. Cem' için resâned lafzına bir nûn dahi ziyâde olup resânend olur (s. 8).

Ör: Ma'lûm ola ki evvel-i kitâbdan ilâ-âhire yazdığımız müştakkun minhlerin evvelkileri kavl-i Sûdî'dir. Lügatlerde yeri yoktur ammâ tarîk-i sehletü'l-husûldür (s. 83-84)

Ör: Ammâ Sûdî der ki: Bâ'-i istikbâliyye ve bâ'-i te'kîd dâ'imâ meksûrdur. Ve kavl-i sâbık rûstâyîlerindir. Ve buna zâhib olanı rûstâyîlik eylemiş diye redd eder. Lâkin hakîr derim ki her kavmin rûstâyisi o kavmin lügatini esahh bilir ve lügat, onlardan tashîh olunur. Ammâ zarâfet şehrîlerindir. Böyle ise fesâhat, rûstâyîde ve zarâfet, şehrîdedir. Pes cumhûr taraf-ı fasîhe gitmiş ve Sûdî, râh-ı zarâfeti ihtiyâr etmiş (s. 120).

Ör: Gerçi masdar-ı dâlî-yâyînin 'ale'l-ittifâk yâyı hazf ile muzâri' olur. Ammâ bunda nûn masdar-ı dâle takdîm iledir. Bundan için Sûdî güzîdîden'den müştakk kılmış; beğene ya'nî ihtiyâr eyleye demektir (s. 34).

Ör: Kelimenin evveli bâ yâhûd mîm yâhûd mazmûm olursa dâhil olan bâ mazmûm okunur ve lâm meksûr okunur. Ammâ Sûdî rahimehullâh der ki: Bu takrîr rûstâyîlere göredir ya'nî köylüler bu vech üzere okurlar. Zurafâ-yı 'Acem cemî' sûrette meksûr okurlar diye tafsîl eylemiştir. Hakîkat-i hâlde zarâfet bundadır. Sâ'ir cevâmi'de dâhil olan bâ'lar meftûh okunur 'ale'l-ittifâk (s. 54).

Görüldüğü üzere *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*'daki eleştiriler konu bakımından dil ve anlam bilgisi; eser bakımından *Şerh-i Bahâristân-ı Şem'î*, *Şerh-i Gülistân-ı Sûdî*, *Şerh-i Güslitân-ı Sürûrî* ve *Tercüme-i Nefahâtü'l-Üns* ile sınırlıdır. *Nefahât* mütercimi Lâmi'î ve *Gülistân* şârihi Sürûrî sadece bir yerde geçerken bu iki örnek dışındaki olumsuz eleştirilerinin tamamı Şem'î'ye yöneltilmiştir. Sûdî'ye yöneltilen tüm eleştiriler ise olumludur. Sûdî, Mehmed Şâkir Efendi'nin örnek aldığı şârihtir.

3.8. Şerhin Kaynakları

Diğer şerh edebiyatı mahsullerinde olduğu gibi *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân* da şârihin çeşitli kaynaklardan istifadesiyle teşekkül etmiştir. Şârihin, dolayısıyla şerhin kaynaklar bakımından zengin olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu kaynaklardan bazıları ismen zikredilmemektedir. Şerhin kaynaklarını, "Kur'an-ı kerim, hadis-i şerfiler, şerh metinleri ve diğer eserler" başlıkları altında değerlendirmek mümkündür.

3.8.1. Kur'an-ı kerim

Söz konusu kaynakların başında Kur'an-ı kerim gelmektedir. Şârih, otuz yedi yerde ayet-i kerime iktibas etmiştir. Metinde altı kez Bakara, iki kez Lokmân, iki kez Tebbet, üç kez Enbiyâ, iki kez Nûr, iki kez Yasin ve birer kez Ankebût, A'râf, Hâkka, Haşr, Hicr, Hucûrât, Hûd, İsrâ, Kaf, Mâide, Necm, Nisâ, Rahmân, Rûm, Şuara, Tevbe, Zuhruf, Zümer, surelerinin ayetleri kullanılırken, *Bahâristân*'ı övme bağlamında kullanılan, mealen "zemininden ırmaklar akan cennetler" ayeti muhtelif surelerde geçmektedir. Bakara ve Yasin surelerinden birer ayet-i kerime ise ikişer kez kullanılmıştır. Bu bağlamda metinde otuz beş sureden ayet-i kerime yer aldığı söylenebilir.

Bu ayet-i kerimelerin sure/ayet numaraları, mealleri ve bağlamları şöyledir:

Necm Suresi, 53/10. Allah, kuluna vahyini bildirdi ve İsrâ Suresi, 17/1. (Muhammed) kulunu (Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya) götüren Allâh noksân sıfatlardan münezzehtir:

> Ve binlerce salât ü selâm, nübüvvet bahçesinin gülü, fütüvvet çiçekliğinin fidanı, (مَا أَوْحَى) gülzârının bülbülü, (سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى) şekeristân-sarâyının papağanına olsun [s.[2]].

Enbiyâ Suresi, 21/30. Her cânlı şey'i sudan yarattığımızı... :

> Ve zülâl-âsâ me'ânîsi, (مِنَ الْمَاء كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ) nassını telmîh ü işâret ve zâ'irânı, Ravza-i Rıdvân ile beşâret ettiği âşkâre ve hüveydâ (s. 3).

Lokmân Suresi, 31/19. Yürüyüşünde tabiî ol... :

> Be-maksıd: Bâ, harf-i sıla. Maksıd, sâdın kesriyle bunda ism-i mekândır. Darabe bâbından 'aynın fethi galat-ı meşhûrdur. (وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ) de maksıd'a vuslat mümkündür (s. 5).

Muhtelif Sureler. Zemininden ırmaklar akan cennetler:

> O Bahâristân'ın dem'i ya'nî suyu, çok sâkiyelerin gözünden ya'nî o Bahâristân'ın suyu pınarlardan cereyân eden sudan çok teşnegân-ı bâdiye-i 'aşk olanları kandırır. Hâsılı, (جَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ) mazmûnuna telmîh ü işâret buyurur (s. 30).

Hûd Suresi, 11/120. (وَكُلاًّ نَّقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنبَاء الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ) lafzıyla. Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini (tatmin ve) teskin edeceğimiz her haberi sana anlatıyoruz:

> Hazret-i şeyh âyet-i kerîmeyi tefsîr edip buyurur ki: Ya'nî senin üzerine peygamberler kıssalarını okuruz tâ ki senin kalbini sâbit ve râsih edelim o nesnede ki sen onun üzerinesin. Ya'nî aslında bildiğin tevhîd ve îmânda sâbit olmak için sana peygamberler hikâyetini okuruz (s. 41).

Kaf Suresi, 50/16. Ve biz ona şah damarından daha yakınız:

> Hâsılı, Hudây 'azze ve celle, cemî' zamânda kulunun 'ale'l-husûs tâlibinin yanından bir ân mufârakat edip münfekk olmaz, mekândan münezzeh olduğu hâlde. Nitekim buyurur: (وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ) (s. 58).

Bakara Suresi, 2/115. Nereye dönerseniz Allâh'ın yüzü (zatı) oradadır:

> Ya'nî her ne cânibe ki gitsem benden bir ân münfekk olmaz. (فَأَيْنَمَا تُوَلُّواْ فَثَمَّ وَجْهُ اللهِ) âyetine telmîh ü işârettir (s. 60).

Tevbe Suresi, 9/102. Diğerleri ise günâhlarını itiraf ettiler, iyi bir ‘ameli diğer kötü bir ‘amelle karıştırdılar:

> Fudayl dedi ki: Kur’ân bilir misin? Dedi ki: Bilirim. Dedi: (وَآخَرُونَ اعْتَرَفُواْ بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُواْ عَمَلاً صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا) âyet-i kerîmesini oku. Âdem mütehayyir oldu (s. 60).

Mâide Suresi, 5/73. (Allâh), üçün üçüncüsüdür (diyenler) ve Zümer Suresi, 39/4. Hayır, bilakis “tek olan Allâh”tır:

> Ma‘rûf-i Kerhî, tabaka-i ûlâ meşâyıhındandır. Ba‘zıları abdâldandır dediler. Künyesi Ebû Mahfûz’dur. Pederleri ismi Fîrûz’dur. Hicretin iki yüzünde dar-ı âhirete intikâl etmiştir. Peder ve mâderi tersâ idiler. Mu‘allime verdiklerinde dediler ki: (ثَالِثُ ثَلاَثَةٍ) Dedi ki: (لا، بل، هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ) . Her çend ki üstâdı ısrâr eyledi, bu sözden fâriğ olmadı. ‘Âkıbet gitti ve ‘Alî bin Musa er-Rıza nın elinde Müslimân oldu (s. 6[4]).

Lokmân Suresi, 31/14. Önce bana, sonra da ana-babana şükret:

> Bâyezîd, tabaka-i ûlâdandır. İsmi Tayfûr’dur. Menşe’i Bistâm’dır. Menkûldür ki anası mektebe gönderdi ya‘nî üstâda verdi. Çünki dersi, sure-i Lokmân’da bu âyete geldi ki (أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ) ya‘nî Hudây ‘azze ve celle buyurur ki: Bana hıdmet ve şükret ve vâlideynine şükür ve hıdmet et (s. 66).

Nûr Suresi, 24/37. Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allâh'ı anmaktan alıkoymadığı inşanlardır:

> Bir gönülceğizim vardır ki o gönül her fikr ki eyledi ya‘nî ne kadar fikri var ise senin yâdının gayrı hâtır safhasına nakş eylemedi. Ya‘nî bu kadar efkâr ile senin zikrinin gayrı kalbde münakkaş olmadı. Hâsılı, efkâr-ı dünyevîsini zikre mâni‘ olmadı. (رِجَالٌ لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ) âyet-i şerîfesine telmîh eder (s. 93).

Hucûrât Suresi, 49/10. Müminler kardeştirler.

> Birâderân, birâderin cem‘idir; karındaşlar demektir. (الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ) mantûkunca dîn karındaşları ma‘nâsınadır (s. 95).

Nisâ Suresi, 4/77. De ki: Dünya menfaati önemsizdir (Dünya metaı azdır):

> Hârûn dedi: Şakîk-i zâhid sen misin? Şakîk dedi ki: Belî, Şakîk benim ammâ zâhid değilim. Zâhid sensin. Hârûn dedi: Ben nice zâhid olabilirim ki bu kadar mâl ve câh ve saltanata mâlikim. Şakîk dedi: Zâhid şu kimseye derler ki az şey ile kanâ‘at eyleye. İşte sen az şey’e kanâ‘at eylemişsin. Zîrâ Hakk celle ve ‘alâ buyurur: (قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ) Sen dünyâ ile kanâ‘at eylemişsin ki şey-i kalîldir. Böyle olunca zâhid sensin (s. 99).

Hicr Suresi, 15/2. İnkâr edenler zamân zamân, keşke biz de müslüman olsaydık, diye ârzû ederler:

> Ondan sonra bir müddette ya‘nî ba‘de zamân o fakîh Nasrânî oldu ve Nasrâniyyet üzere öldü. Küfrüne sebeb budur ki halîfe’-i vakt onu risâletle Kayser-i Rûm’a gönderdi. Ve râhiblerle mübâhase eyledi. Cümleye tekaddüm eyledi. ‘Âkıbet, kayser’in kızına ‘âşık oldu. Taleb eyledikte kayser dedi: Eger Nasrâniyyeti kabûl eylersen matlûbuna nâ’il olursun. Ma‘âzallâh kabûl eyledi ve o hâl üzere mürd oldu derler. Menkûldür ki maraz-ı mevtinde sordular ki: Sen hâfız-ı Kur’ân idin. Hîç hâtırında bir âyet yok mudur? Dedi: (رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْ كَانُواْ مُسْلِمِينَ) âyetinden gayrı hâtırımda yoktur (s. 115-116).

Enbiyâ Suresi, 21/23. (Allâh), yaptığından sorumlu tutulamaz:

> Allâhu te‘âlâ’nın her bir işinde nice bin hikem ü masâlihi vardır. (لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ) dir. Fi‘linde hîç bir vechle çûn ü çerâ olmaz (s. 129).

Haşr Suresi, 59/2. Ey ‘akl sahipleri! İbret alın:

> Bârî te‘âlâ ona ümîd etmediği bir zayıf mahlûku musallat kılar. Nitekim Nemrûd ile peşşe gibi. Ve el-ân müşâheddir mâr ile mûr ve fîl ile mûş. (فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ) (s. 133).

Ankebût Suresi, 29/14. Andolsun ki biz Nuh'u kendi kavmine gönderdik de o bin yıldan elli yıl eksik bir süre onların arasında kaldı. Sonunda onlar zulümlerini sürdürürken tufan kendilerini yakalayıverdi:

> Hazret-i Nûh salavâtullâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyh hazretleri bin yılı cihânda başa iletmişlerdir (s. 167).

Rûm Suresi, 30/19. Ölüden diriyi, diriden de ölüyü o çıkarıyor:

> Ve kaldı ki oğlu Yezîd-i habîsin habâseti sebebiyle yine ona ta‘n câ’iz değildir. Zîrâ (يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ) âyet-i şerîfesinin tefsîrinde ba ʻzıları, hayydan murâd, mü’min ve meyyitten murâd kâfirdir demişler. Ma‘nâ-yı latîfi şöyle olur ki: Kâfirden mü’min ihrâc eder ve mü’minden kâfir ihrâc eder. Böyle olunca oğlunun habâseti, pederine îrâs eylenmez. İşte ehl-i sünnetin mesleği budur (s. 204).

Zuhruf Suresi, 43/67. (الْأَخِلَّاء يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ) lafzıyla:

> O gün, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dost olanlar (bile) birbirlerine düşman kesilirler. Civân dedi ben dahi bu ârzûyu tutarım ammâ ne eyleyim Hudây te‘âlâ buyurur: Dostlar kıyâmet gününde ba‘zısı ba‘zısına ‘adüvdür müttakînden mâ-‘adâ. Ya‘nî ‘âlem-i fenâda birbirini ıdlâl eden dostlar âhirette düşmân olurlar; fillâh dostlar değil (s. 294).

Bakara Suresi, 2/156. Biz Allâh'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz:

> Çünki bizi gördü, mütehayyir ve mebhût oldu. (إِنَّا لِلّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعونَ) dedi. Ya‘nî bu musîbet mahallinde isti‘mâl olunan kelâm-ı şerîfi okudu (s. 301).

Bakara Suresi, 2/156. Biz Allâh'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz:

> Allâhu te‘âlâ’nın ‘ukûbeti, mecmû‘undan müşkilrektir ve ona giriftâr olup tutkun olan mecmû‘-ı nâstan bed-bahtrektir. Bundan sonra (إِنَّا لِلّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعونَ) dedi (s. 304-305).

Nûr Suresi, 24/2. Zina eden kadın ve zinâ eden erkek:

> Zîrâ zinâda kesret, nisâ tarafından olduğundan müzekker, müennese mahmûl olur. (الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي) âyet-i kerîmesinde takdîmin vechi gibi (s. 350).

Rahmân Suresi, 55/68. Her türlü meyveler, hurma ve nar:

> A‘râbî dedi: O Hudây te‘âlâ’ya ant içerim ki seni hilâfet ile mükerrem eylemiştir ki ben bilmem ki ne şeydir ammâ Hudây te‘âlâ Kur’ân’da buyurur: (فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ) Nahl ki hurmadır, bizim katımızda vardır. zann ederim ki bu, nardır (s. 353).

Bakara Suresi, 2/259. Yâhûd görmedin mi o kimseyi ki, evlerinin duvarları çatıları üzerine çökmüş (alt üst olmuş) bir kasabaya uğradı; “Ölümünden sonra Allâh bunları nasıl diriltir acaba!” dedi. Bunun üzerine Allâh onu öldürüp yüz sene bıraktı; sonra tekrâr diriltti. Ne kadar kaldın? dedi. “Bir gün yâhûd daha az” dedi. Allâh ona: Hayır, yüz sene kaldın. Yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamıştır. Eşeğine de bak. Seni insânlara bir ibret kılalım diye (yüz sene ölü tuttuk, sonra tekrâr dirilttik). Şimdi sen kemiklere bak, onları nasıl düzenliyor, sonra ona nasıl et giydiriyoruz, dedi. Durum kendisince anlaşılınca: Şimdi iyice biliyorum ki, Allâh her şey’e kadirdir, dedi:

> Hazret-i ‘Üzeyr in eşeği gibi kemikler bir yere gelmiş ya‘nî müctemi‘ olmuş lâkin el-ân dahi kemiklerden et bitmemiş. Kıssa-i ‘Üzeyr ma’lûm (s. 368).

Bakara Suresi, 2/223. Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın:

> Mezheb-i Mâlikiyyenin biraz gulâtı, Mâlik radıyallâhu‘anh’a iftirâ ederler ve bu âyet-i kerîmeyi ta‘mîm edip istidlâl ederler: (نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأْتُواْ حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ) Bühtân-ı sarîh ve kizb-i fazîhtir. Zîrâ o mahal, mahall-i hars değildir (s. 373).

Bakara Suresi, 2/195. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın:

> İki elden murâd, zâtıdır, (وَلاَ تُلْقُواْ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ) de olduğu gibi (s. 383).

Şuara Suresi, 26/214. (Önce) en yakın akrabanı uyar:

> Vaktâki Resûlullâh ‘aleyhisselâma (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ) nâzil olduysa akâribini cem‘ ve inzâr eyledi (s. 383).

Tebbet Suresi, 111/1. Ebu Leheb'in iki eli kurusun! Kurudu da ve Tebbet Suresi, 111/4. Odun taşıyıcı olarak karısı da… :

> Mu‘âviye ve ‘Ukayl ibni Ebî Tâlib berâber oturmuştular. Mu‘âviye dedi: Ey Ehl-i Şam! hîç işitmiş misiniz Allâhu te‘âlâ’nın kavlini o mahalde ki buyurur: (تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ) ya‘nî Ebî Leheb’in kendi yâhûd iki eli helâk oldu. Yâhûd dünyâ ve âhireti telef ve hüsrân oldu. Dediler: Evet, biliriz. Dedi: Ebî Leheb, ‘Ukayl’ın ‘emmisidir. ‘Ukayl dedi: Ey Ehl-i Şam! hîç işitmiş misiniz Allâhu te‘âlâ’nın kavlini ki buyurur: (وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ) ya‘nî Ebû Leheb’in ‘imra’esi yakında cehennem odunu hamallığına erişir. Dediler: Evet, biliriz. Dedi: Hammâlete’l-hatab, Mu‘âviye’nin ‘ammesidir (s. 384).

A‘râf Suresi, 7/157. Ümmî Peygamber ve Yasin Suresi, 36/69. Biz ona (Peygamber'e) şiir öğretmedik:

> Bu üç hasletten ya‘nî okumadan ve yazmadan ve şi‘r söylemeden nice mümkündür seni şâ‘irlikte ta‘yîb eylemek. Çünki bu üç hasletten peygamberlik mansıbına halel gelmedi. Zîrâ peygamberimizi Hakk sübbhânehû Kur’ân-ı ‘azîmü’ ş-şânda (النَّبِيَّ الأُمِّيَّ) diye tavsîf; mahall-i âharda (وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ) diye şâ‘iriyyeti zâtından nefy eylemiştir. Câmî, bu kelâmda istihzâ murâd eder. Zîrâ ümmîlik hasâyıs-ı nebîdendir. Ve onun hakkında medhtir; sâ’ire zemdir. Şi‘r de ‘aynıyla böyledir (s. 444).

Hâkka Suresi, 69/41. Ve o, bir şâ‘ir sözü değildir:

> Be-mâ’-i nefy: Bâ, harf-i musâhabet; izâfet-i beyâniyye; nefy’in mâ-ba‘dındaki âyete izâfeti, lâmiyye; (وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ) âyetinin, nefy için olan mâ’sıyla demektir. Mâ, harf-i nefy (s. 451).

Enbiyâ Suresi, 21/5. Belki de o, şâ‘irdir:

> Tedennüs, tefa‘‘ul bâbından masdardır, kirlenmek ma‘nâsına; (بَلْ هُوَ شَاعِرٌ) kavline izâfeti lâmiyye. Bel, edât-ı ızrâb. Hüve, mübtedâ; nebiyy-i ümmî’ye râci‘dir; şâ‘ir, haberi. Küffârın, “Nebî değil, belki o Muhammed şâ‘irdir” diye iftirâları denesi alçaklığından demektir (s. 451).

Yasin Suresi, 36/69. Biz ona (Peygamber'e) şiir öğretmedik Zaten ona yaraşmazdı da:

> Be-evc-i tekaddüs: Bâ, harf-i sıla; izâfet-i beyâniyye; evc, bâlâda tafsîl olunduğu üzere hadıyd’ın mukâbili, mahall-i a‘lâ demektir; tekaddüs, pâklık; (وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنبَغِي لَه)

> kavline izâfet-i lâmiyye. Mâ, harf-i nefy. ‘Allemnâ, tef‘îl bâbından fi‘l-i mâzî, mütekellim ma‘a’l-gayr, bunda nûn-ı cem‘, ta‘zîm içindir; Biz ‘azîmü’ş-şân ta’lîm eylemedik demektir (s. 451-452).

Enbiyâ Suresi, 33/72. Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insân yüklendi:

> Bir yük ki âsmân ü zemîn ondan ictinâb ve i‘râz eyledi. Senin onu cism ü cânın yardımcılığıyla çekmen müşkil, ya‘nî bu kadar ‘azamet-i cism ile semâvât ü arzın ictinâb eylediği şeyden sen bu cism-i sağîr ile tahammül sevdâsında olmak müşkildir. Bu beytte: (إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنسَانُ) nass-ı şerîfine telmih vardır (s. 589-590).

Örneklerde görüldüğü üzere metinde iktibas edilen ayet-i kerimeler, manaları teyit ve gramer kaideleri ile ilgili istişhâd kabilinden kullanılmıştır.

3.8.2. Hadis-i şerifler

Hediyyetü’l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân’ın bir diğer kaynağı ise hadis-i şeriflerdir. Metinde on beş yerde hadis-i şerif kullanılmıştır. Şârih bu hadisler içerisinden sadece bir tanesinin sıhati hakkında değerlendirme yaparak mevzu olduğunu belirtmektedir. Bu kavl-i şerifin tercümesi, (وُلِدتُ أنافی زَمَنِ السُّلطان العادل) lafzıyla şu şekildedir:

Ben âdil sultan (Nûşirevân) zamânında doğdum. (Beyhakî, Şuabu’l-İmân, Mektebetü’r-Rüşd li’n-neşri ve’t-tevzi, Riyad, 2003, VII, 167; Aliyyü’l-Kârî, el-Esrâru’l-merfûa fî ahbâri’l-mevzûa, Dâru’l-emâne, Beyrût, s, 378.)

> Nitekim salavâtların efdali onun üzerine olsun, tefâhür-künân buyururdu: “Ben sultân-ı ‘âdil zamânında doğdum”. Zîrâ Nûşirevân kırk sekiz yıl saltanatta ‘adl ü dâd eyledi. Kırkıncı yılda hâce-i ‘âlem ve mefhar-i benî âdem dünyâyı teşrîf buyurdular. Ve efendimiz sekiz yaşında iken Nûşirevân fevt eyledi. Böyle olduğu sâbit. Lâkin hadîste nazar var. Zîrâ her ne kadar bu hadîs, beyne’n-nâs tevâtür mertebesinde ise de ‘Alî el-Kârî, Mevzû‘âtın evâ’ilinde mevzû‘dur diye tasrîh eylemiş ve ‘inde’l-muhakkıkîn de böyledir (s. 182).

Metinde geçen diğer hadis-i şeriflerin tercümeleri, kaynakları ve bağlamları şöyledir:

Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidayete ulaşırsınız. (İbn Abdilberr, Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlihi, Dâru İbni'l-Cevzî, 1994, II, 923; İbnü'l-Esîr, Câmi'u'l-usûl, Mektebetü'l-Hulvânî, 1972, VIII, 556.):

> Ve yüz min tarziye ve tekrîm âl ü âshâb cenâblarıga bolsun ki alar barça ulus bostânının gülleri ve acun bahâristânının bülbülleri ve dîn ü şerî'at köginin yulduzları ve hadîs: **(أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ فَبِأَيِّهِمُ اقْتَدَيْتُمُ اهْتَدَيْتُمْ)**[87] mazhar-ı sa'âdet-efrûzları 'ale'l-husûs çehâr yâr-ı güzîn ki törtelesi bile birer birer kuyaş dik dîn ü şerî'atını münevver ve kaygulug könülleri nûr-ı hidâyet bile pür-fer kılguçıdurlar, alar üze bolsun. [s.2].

Allâhu te'âlâ'ya hamd ile başlamayan her işin sonu kesiktir. (Sünen-i İbn Mâce, Kitâbu'n-Nikâh, 19, hadis no: 1894; İbn Hibbân, Sahîh, Müessesetü'r-risâle, Beyrût, 1988, I, 173.):

> Hazret-i Molla Câmî ravvehallâhu rûhahû (كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لاَ يُبْدأُ فِيهِ بِحَمْدِ اللهِ فَهُو أبتر) hadîs-i şerîfine telmîh belki tercüme edip buyurur ki: İ'tilâ-yı şân ü şerefte, murga müşâbih olan bir emr-i 'azîmü'ş-şân ki onu mübdî hamd-i Bârî'siz âğazâ bâl ü per açıp başlaya; misâl-i murg-i bî-per ü bâl öyle düşer ki bir dahi kalkmaya mecâli olmaz ya'nî o zî-şân olan iş nâsa nef'i şöyle dursun belki mazarratı îcâb eder (s. 6).

Allâh'ın ahlâkı ile ahlâklanın. (Gazzâlî, İhyâu ulûmi'd-dîn, Dâru'l-marife, Beyrût, IV, 97; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhu'l-beyân, Dâru'l-Fikr, Beyrût, III, 283.):

> Onun isminin gayrını demeye. Ya'nî dâ'imâ Allâh Allâh Allâh diye. Onun rûyunun gayrını görmeye ya'nî Cemâl-i Hudâ'yı müşâhededen bir ân hâlî olmaya diye du'â eyleye. Züvvârdan böyle du'â taleb eyler hazret-i Molla Câmî. Hâsılı, … **(**تَخَلَّقُوا بِأَخْلاقِ الله**)** ile muttasıf ve talebi, visâlullâh ve zikri, zikrullâh ve nazarı, cemâlullâh olmasını recâ eder (s. 36).

Şakî, annesinin karnında şakî ve saîd annesinin karnında saîddir. (Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebîr, Mektebetü İbn Teymiyye, III, 176.):

> **(**اَلشَّقِيُّ شَقِيٌّ فِي بَطْنِ أُمِّهِ و السَّعِيدُ سَعِيدٌ فِي بَطْنِ أُمِّهِ**)** meselesi ma'lûm-ı zevi'l-fetânedir (s. 83).

Kim tevâzu gösterirse Allah onu yüceltir. Kim kibirlenirse Allah onu alçaltır. (Harâitî, İ'tilâlü'l-kulûb fî ahbâri'l-uşşâk, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke, 2000/1420, 59.):

[87] Hadis, İbn Abdilberr, Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlihi, Dâru İbni'l-Cevzî, 1994, II, 923; İbnü'l-Esîr, Câmi'u'l-usûl, Mektebetü'l-Hulvânî, 1972, VIII, 556. Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidayete ulaşırsınız.

> Âgâh ol! Sakın! İhtiyât eyle ki râh-ı hayrdan sürçmeyesin. Ya‘nî tarîk-i hayrdan çıkmayasın. Kendini hatar-ı şer mahalline bırakmayasın. Ya‘nî hatarnâk olan şerre kendini ilkâ etmeyesin. Zîrâ râh-ı hayrdan ser-i mû münfekk olursan hatar-ı şerre düşersin. Ve öyle olunca tevâzu‘yu kendine pîşe eyle; (مَن تَوَاضَعَ رَفَعَهُ الله) va‘diyle mücâzât olursun. Kibr ü nahvete meyl eyleme ki (ومَن تَكَبَّرَ وَضَعَهُ الله) va‘îdine mazhar düşesin (s. 105).

Allâh’ın ahlâkı ile ahlâklanın. (Gazzâlî, İhyâu ulûmi’d-dîn, Dâru’l-marife, Beyrût, IV, 97; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhu’l-beyân, Dâru’l-Fikr, Beyrût, III, 283.):

> Ya‘nî bir şey sıfat-ı fenâ ile muttasıf olup ‘ademe müşerref olduktan sonra redd olunmaz. Ve bu vücûd-ı tabî‘îyi ifnâdan sonra çünki vücûd-ı hakkânîye gele ya‘nî sıfat-ı melekiyye ya ahlâk-ı hamîde ile muttasıf olup **(**تَخَلَّقُوا بِأَخْلاقِ الله**)** sırrına mazhar düşüp bekâ ba‘de’l-fenâ mütehakkık ola (s. 113).

İşlerin hayırlısı vasat (orta halli, dengeli) olandır. (İbn Ebî Şeybe, Musannef, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, h. 1409, VII, 179; Beyhakî, es-Sünenü’l-Kübrâ, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, 2003, III, 387.):

> Şâhın kurbu, eyvânı yüksek olur ya‘nî yücedir. O eyvâna, çok yukarı gitme ya‘nî yukarısına heves etme. Hâsılı, menâsıb-ı ‘âlîyeye ‘urûc etme. (خَيْرُ الْأُمُورِ اَوْسَاطُهَا) ’yı pîşe kıl ki mutazarrır olmayasın (s. 192).

Kişinin kıymeti, onu güzel gösteren şeylerdir/ilmiyledir. (İbn Abdilberr, Câmiu beyâni’l-ilm ve fazlihi, Dâru İbni’l-Cevzî, 1994, I, 416.):

> İşittim hazret-i risâletten sallallâhu ‘aleyhi ve sellem ki buyurdu: (قِيمَةُ كُلِّ امْرِئٍ مَا يُحْسِنُه) Ya‘nî herkesin kıymeti o şey’i kadardır ki kendini işlerin güzellerinden ve sözlerin latîflerinden bezeye. Hâsılı, kavlen ve fi‘len ihsân ettiği kadardır (s. 239).

Kim âşık olur da iffetli davranır, ‘aşkını gizler ve o hâl üzere ölürse şehid gibi kabûl edilir. (مَنْ عَشِقَ فَعَفَّ وَكَتَمَ فَمَاتَ مَاتَ شَهِيدًا) lafzıyla. (Harâitî, İ‘tilâlü’l-kulûb fî ahbâri’l-uşşâk, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke, 2000/1420, 59.):

> Nûru’l-envâr olan hazret-i Muhammed Mustafa sallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem’den ifâza-i nûr eden ashâb-ı güzîn rıdvânullâhi te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘în hazretlerinden mervîdir bu hadîs-i şerîf ki: Şu kimse ki ‘âşık ola ve ‘iffet ve perhîz ve salâh üzere ola ve ketm ü setr eyleyip izhâr eylemeye ve bu hâl üzere vefât eyleye, şehit olduğu hâlde ölür. Bu hadîs-i şerîf ile murâd eder her kimse ki mıknatıs-âsâ çekici olan ‘aşkın câzibesine ta‘alluk eder. Ve ‘aşkın letâyifiyle karışıp ihtılât eyleye ve o ‘aşkta ‘iffet ve kitmân yolunu ‘âdet edine. Hâsıl-ı kelâm, kemâl-i perhîz üzere olup âh ü figân ü şikâyet etmeyip ketm-i ‘aşk eyleye çünki öle şehit ola (s. 281).

Anzızın gelen hayırdan Allâh'a sığınırım. (اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ فَجْأَةِ الْخَيْرِ) lafızıyla. (Ebû Ya'lâ, Müsned, Dâru'l-me'mûn li't-türâs, Dımeşk, 1984, VI, 106; İbnü's-Sünnî, Amelü'l-yevm ve'l-leyle, Dâru'l-kıble li's-sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde, s, 40.):

> O civân kapıyı açtı ve çıktı. Çünki bizi gördü, mütehayyir ve mebhût oldu. (إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعونَ) dedi. Ya'nî bu musîbet mahallinde isti'mâl olunan kelâm-ı şerîfi okudu. Su'âl olunur: Mahbûbun teşrîfi musîbet değil belki meserret-i 'uzmâdır, ne gûne istircâ olunur? Cevâbında denilir ki: Hilâf-ı me'mûl olan meserretin füc'esi dahi musîbettir. Hattâ şâd-merg bunda zuhûr eder. Helâke, mü'eddibdir. Dahi nice nice mazarratı vardır ki du'â-yı fahr-i 'âlem sallallâhu 'aleyhi ve sellem'de (اَعُوذُ بِالله مِنْ فَجْأَةِ الْخَيْرِ) vâki' olmuştur (s. 300).

Her kap, içinde olanı sızdırır. (Aliyyü'l-Kârî, el-Masnu' fî marifeti'l-hadîsi'l-mevzu, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, h. 1398, s, 135; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhu'l-beyân, Dâru'l-Fikr, Beyrût, I, 94; VI, 60; VII, 426.):

> O mahbûb güzellik gülistânıdır. 'Aceb değildir ki ondan diken isteyen diken alır; gül tâlibi, gül devşirir. Hâsılı, (كُلُّ إِنَاءٍ يَتْرَشَّحُ بِمَا فِيهِ) (s. 339).

Kanaat eden izzet bulur; tamah eden zillet bulur. (Ebû Saîd el-Hâdimî, el-Berîkatü'l-mahmûdiyye fî şerhi't-Tarîkatü'l-Muhammediyye, Matbaatü'l-Halebî, III, 23; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhu'l-beyân, Dâru'l-Fikr, Beyrût, I, 161.):

> Ey benim 'azîzim, fakr ü kanâ'at kapısını kak. Ya'nî fakr ü kanâ'ati kendine pîşe eyle. Zîrâ hôrluk, tama'dan; 'izzet, kanâ'atten doğdu. Ya'nî 'izzetin mebde'i kanâ'at ve zilletin menşe'i tama'dır. (عَزَّ مَن قَنَعَ ذَلَّ مَن طَمَعَ) (s. 538).

Benden sonra nebî yoktur. (Buhârî, Kitâbu'l-Enbiyâ, 50, hadis no: 3455; Müslim, Kitâbu'l-İmâre, 44.)

> Şi'rde üç kimse serhadd-i i'câzdadırlar. Her ne kadar (لا نَبِيَّ بَعْدِى) kelâm-ı şerîfi var ise de ya'nî hazret-i resûl-i ekrem benden sonra nebî yoktur dediyse de yine bu üç kimse peygamberlerdir. Peygamber ıtlâkı câ'iz değil velâkin rindân-ı 'Acem gözetmez âdâb terânesi ma'lûm… Leff ü neşr ü müretteb tarîkıyla evsâfa Firdevsî; mâlik-i kasîdeye Enverî; gazele Sa'dî (s. 542-543).

Görüldüğü üzere metinde on beş yerde hadis-i şerif geçmektedir. Bunlardan on dördü sahihtir. Biri ise Beyhakî'de geçmekle birlikte Aliyyü'l-Kârî ve şârihe göre mevzudur.

3.8.3. Şerh metinleri

Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân'ın kaynakları arasında "şerh metinleri" de önemli bir yer tutmaktadır. Bir şârihin, şerh ettiği metnin önceki şerhlerini ya da kaynak metinle aynı dilde yazılmış farklı şerhleri kaynak olarak kullanmasına şerh kaynaklarının tasnifi açısından dikkat çekilebilir. Bu bağlamda *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*'ın kaynakları arasında yer alan şerh metinleri ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Şerh boyunca *Bahâristân* ve *Gülistân* şerhlerinin şârihin yanında olduğunu söylemek mümkündür.

> Ör: Ma'lûm ola ki evvel-i kitâbdan ilâ-âhire yazdığımız müştakkun minhlerin evvelkileri kavl-i Sûdî'dir. Lügatlerde yeri yoktur ammâ tarîk-i sehletü'l-husûldür. İkincileri tarîk-i cumhûrdur (s. 83-84).
>
> Ör: *Resîde bâ-ânçi resîde* yerine "yâfte bâ-ânçi yâfte" yazan bu nüshayı nerede bulmuş bilmem. Zîrâ cemî' yanımızda olan nüshalar bizim yazdığımız gibidir. Lâkin ma'nâ sahihtir (s. 189-190).
>
> Ör: Yanımızda olan Şem'î şerhinde bu kıssanın beyt-i sânîsinin mısrâ'-ı evvelinin şerhinde ma'nâya hîç ta'arruz eylememiş. Ekserî nüshaları da böyle. Ma'lûmdur ki ma'nâya vâsıl olmamış (s. 203).
>
> Ör: Şârih merhûm fürûd âmed yerine "piyâde şüd" yazmış. Yanımızda olan nüshalarda yoktur (s. 222).
>
> Ör: Ba'zı nüshada bu beyt dahi vardır. Lâkin kâfiyesinde tekrâr olduğundan mı yoksa 'adem-i vukûfundan mı, şârih yazmamış ve ekser metinlerde de yoktur. Lâkin biz şerh eyledik (s. 498).
>
> Ör: *Muslihuddîn*, Mustafâ demektir diye şârih ve Gülistân şerhlerinde Sürûrî ve emsâli yazmışlar. Hakîr, bu ıtlâka vâkıf olamadım. Bergüzîde derler ammâ *Muslihuddîn*'i bilmem. Câ'iz ola ki dîni ıslâh edici ma'nâsına Hayruddîn, Seyfüddîn, Hüsâmüddîn gibi 'alem olmak da câ'izdir (s. 542).
>
> Ör: Bu beyt, vâkıf olduğumuz Bahâristân nüshalarında böyledir ammâ musannif merhûmun ba'zı senâ-gûyânînin âsârını yazanlar, mısrâ'-ı evveldeki *cânib*'in yerine matla' ve sânînin yerine mağrib yazmışlar. Dahi eltaf olur. Erbâbıbın ma'lûmu (s. 558).

Şârihin yanında bulunan *Bahâristân* nüshalarının hangi nüshalar olduğunu anlamak mümkün olmazken diğer şerh metinlerinin kime ait oldukları, Mehmed Şâkir Efendi'nin tenkidinden kurtulamadıkları için bilinmektedir.

Bu bağlamda Şem‘î, Sürûrî, ve Sûdî şerhleri, şerhin kaynakları arasında zikredilebilir. (Bk. 3.7.2.1. Eleştiriler). Lâmi‘î ise *Bahâristân* dibacesini de şerh eden şârihtir ancak metinde sadece bir yerde *Nefahâtü’l-Üns* mütercimi olarak zikredilir.

Şârih gerek *Bahâristân* nüshalarını gerekse diğer nüshaları adeta günümüz akademik üslubu ve bakış açısıyla, mukayese etmiş, eleştirmiş, değerlendirmiş ve tercihlerini bu değerlendirmelere göre şekillendirmiştir.

Söz konusu nüshalar şunlardır:

Şerh-i Bahâristân-ı Şem‘î: Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa adına kaleme alınan eserin çeşitli kütüphanelerde nüshaları vardır (Süleymaniye Ktp., Servili, nr. 232, Lala İsmâil Paşa, nr. 522; Ankara TDK Ktp., TY, nr. A 78). Eser, yüksek lisans tezi olarak da çalışılmıştır.[88]

Şerh-i Gülistân-ı Sürûrî: Osmanlı ‘âlimi ve dîvân şâ‘iri Gelibolulu Sürûrî Muslihuddin Mustafa (ö. 969/1562) tarafından talebeler için hazırlanan ve birçok kütüphanede nüshası bulunan eser Arapça olarak kaleme alınmıştır.[89]

Şerh-i Gülistân-ı Sûdî: Boşnak asıllı Osmanlı ‘âlimi ve şârihi Sûdî Bosnevî’nin (ö. 1008/ 1599-1600) *Gülistân* şerhi. Osmanlı coğrafyasında en çok okunan ve başarılı bulunan *Gülistân* şerhlerindendir.[90]

Tercüme-i Nefehâtü’l-Üns: 1521 yılında yazılmıştır. Fütûhü’l-mücâhidîn li-tervîhi kulûbi’l-müşâhidîn adıyla da bilinen eser, Câmî’nin *Nefehâtü’l-üns min hâzarâti’l-kuds* adlı evliya tezkiresinin genişletilmiş tercümesidir. 629 velînin hayat hikâyesinin bulunduğu eserin önemli bir yönü de Anadolu’da yetişen evliyayı ihtiva etmesidir. Kitabın eski harfli iki baskısı 1270 (1854) ve 1289 (1872) yıllarında İstanbul’da yapılmış, Latin harfli baskısını da Bugün gazetesi gerçekleştirmiştir (1971).[91]

[88] Bk. Akat (1999).
[89] Bk. Güleç (2001).
[90] Bk. Yılmaz (2012).
[91] Bk. Uludağ ve Kara (2011).

3.8.4. Diğer eserler

Yukarıda zikredilen nüshalar dışında şerhe kaynaklık eden eserler iki kategoride değerlendirilebilir.

Bu kaynakların bir kısmı şerhte ismen zikredilmez. Söz konusu kaynaklar lügat, biyografi, tasavvuf, siyer, kelam, sarf, nahiv, tarih, aruz, tıp kitaplarıdır ki şârihin bu kaynakları kullandığı muhtevadan anlaşılmakta, yer yer bu eserlere göndermeler yaptığı görülmektedir (Bk. 3.7.2. Metin Dışı Göndermeler). Bu durum şerhin kaynaklarının, ismen zikredilenlerle sınırlı olmadığını göstermektedir.

Kaynak metnin yedinci ravzasının şairlere ve eserlerine ayrılmış olması şerhte de birçok eser ismi geçmesine sebep olmuştur. Ancak bu eserler şerhin kaynakları arasında sayılamaz. Zira isimleri sadece kaynak metni tercüme ederken zikredilmektedir. Bu eserlerin tamamı dizinde gösterilmiştir.

Şerhin ismen zikredilen kaynakları ise şunlardır[92]:

Bostân: Sa'dî'nin (ö. 691/1292) ünlü Farsça mesnevisi. Daha çok kahramanlık şiirlerinin yazıldığı mütekârib bahrinde kaleme alınan eser, bir mukaddime ve on bölüm (bab) halinde tertip edilmiştir. Adalet, ihsan, aşk, tevazu, rızâ, kanaat, terbiye, şükür, tövbe, münâcât ve hatm-i kitâb başlıklarını taşıyan bölümler birçok hikâyeden meydana gelir.[93]

Gülistân: Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) ünlü Farsça eseri. Münâcât, na't ve yazılış sebebini anlatan bir önsözden sonra padişahların hâl ve hareketlerini, dervişlerin ahlâkını, kanaatin faziletini, susmanın faydalarını, aşk ve gençliği, güçsüzlük ve ihtiyarlığı, terbiyenin etkisini ve sohbet âdabını konu alan sekiz bölüm halinde düzenlenmiştir. Bölümler, çok defa günlük hayatta karşılaşılan olaylar dikkate alınarak bunlardan ahlâkî ve edebî sonuçlar çıkarılabilen hikâyeler, nükteler ve beyitlerle süslenmiştir.[94]

Pendnâme-i Attâr: İranlı meşhur şair ve mutasavvıf Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nîsâbûrî'ye (ö. 618/1221) isnâd edilmekle birlikte

[92] Eserlerle ilgili verilen bilgilerde TDVİA'dan istifade edilmiştir.
[93] Bk. Karaismailoğlu (1992).
[94] Bk. Yazıcı (1996).

ona ait olduğu kesinlik kazanmayan; farklı Attârlara ait parçalardan oluşma ihtimali de bulunan nasîhatnâme türünün en meşhur örneği.[95]

Subhatü'l-Ebrâr: Abdurrahmân-ı Molla Câmî'nin (ö. 898/1492) yedi mesneviden oluşan *Heft Evreng*'i içerisindeki yedi mesnevîden biridir.[96] *Heft Evreng*, Murtazâ Müderris-i Gîlânî tarafından neşredilmiştir (Tahran 1337 hş.). Şem'î, *Subhatü'l-Ebrâr*'ı şerh etmiştir.[97]

Şâhnâme-i Firdevsî: Firdevsî'nin (ö. 411/1020 [?]) İran'ın millî destanı ve Fars edebiyatının en büyük eserlerinden biri kabul edilen dünyâca ünlü manzûm destanı.[98]

Menâkıbü'l-Ebrâr: Ebû Abdullâh Hüseyin b. Nasr b. Muhammed b. Hüseyin ibn Hâmis'in (ö. 552/1157), tam adı *Menâkıbü'l-Ebrâr ve Mehâsinü'l-Ahyâr* olan sûfî tabakât kitâbı.[99]

Nefehâtü'l-Üns: Abdurrahmân-ı Molla Câmî'nin (ö. 898/1492) 883 (1478) yılında Ali Şîr Nevâî'nin isteği üzerine kaleme aldığı sûfî tabakât kitâbı.[100]

Reşahât-ı 'Aynü'l-Hayât: Fahreddin Ali Safî'nin (ö. 939/1532) Nakşibendiyye şeyhlerinin biyografisine ve bu yolun adab ve erkânına dair Farsça eseri. Trabzonlu Mehmed Şerif el-Abbâsî tarafından 1585 yılında Osmanlı Türkçesine çevrilen eser, son dönem Nakşi şeyhlerinden Mehmed Zülâlî Efendi (ö. 1900[?]) tarafından sadeleştirilerek seçkiler şeklinde *Müntehâb-ı Tercüme-i Reşahât* adıyla tertip edilmiştir.[101]

Mefâtîhu'd-Dürriyye: Mustafa b. Ebibekr es-Sivâsî (ö.1825) tarafından 1824 yılında telif edilen (Beyazıt Devlet Kütüphanesi 6780, 4627, 8050, 104928); Osmanlıca tercümesi (SK. Darülmesnevi, 554) ve şerhi (SK. Bağdatlı Vehbi, 2046) adreslerinde bulunan Farsça gramer kitâbıdır. Tam adı *El-Mefâtîhu'd-Dürriyye fî İsbâti'l-Kavânîni'd-Deriyye*'dir.

İbn-i Kemâl Tahkîki: Osmanlı şeyhülislâmı ve tarihçisi Kemalpaşazâde'nin (ö. 940/1534) Farsça kelimelerin grameriyle ilgili eseridir. Tam adı *Tahkîki ta'rîbi'l-*

[95] Bk. Şahinoğlu (1991).
[96] Bk. Kurtuluş (1998).
[97] Bk. Gök (2014).
[98] Bk. Kanar (2010).
[99] Bk. Cadir (2006).
[100] Bk. Uludağ (2006).
[101] Bk Tosun (2008). Bk. Arslan ve Bayraktaroğlu (2013).

kelimâti'l-A'cemiyye'dir Muhammed Sevâî tarafından 1991 yılında Dımaşk'ta neşredilmiştir.

Burhânü'l-Kâtı': Muhammed Hüseyin b. Halef-i Tebrîzî'nin yazdığı Farsçadan Farsçaya sözlük. Türk okuyucusu arasında daha çok Mütercim Âsım Efendi'nin (ö. 1819) *Burhân-ı Kâtı'* tercümesi yoluyla kullanılmıştır. 2009 yılında TDK tarafından basılmıştır.[102]

Kitâb-ı Şifâ (Şifâ-i Şerif): Mâlikî kadısı, hadis, fıkıh ve dil 'âlimi olan Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) Peygamber sevgisine ve Hz. Peygamber'in müslümanlar üzerindeki haklarına dair eseri. Çok sayıda tercümesi de bulunan eser, Osmanlı kültüründe hemen her evde teberrüken bulunması gerektiğine inanılan eserlerdendir.[103]

Tarih-i Yemînî (Tarih-i Utbî): Edip, şâ'ir ve tarihçi Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr el-Utbî er-Râzî'nin (ö. 427/1036) *Tarih-i Utbî* olarak da bilinen tarih kitabı.[104]

Şârih, yukarıda haklarında bilgi verilen: *Bostân*, *Gülistân*, *Pendnâme-i Attâr*, *Subhatü'l-Ebrâr*, *Şâhnâme-i Firdevsî*, *Menâkıbü'l-Ebrâr*, *Nefehâtü'l-Üns*, *Reşahât-ı 'Aynü'l-Hayât*, *Mefâtîhu'd-Dürriyye*, *İbn-i Kemâl Tahkîki*, *Burhânü'l-Kâtı'*, *Kitâb-ı Şifâ (Şifâ-i Şerif)* ve *Tarih-i Yemînî (Tarih-i Utbî)* olmak üzere hikâye, mesnevi, tabakât, gramer, sözlük, siyer ve tarihle alakalı kullandığı bu on üç kaynağı şerh metninde ismen zikretmiştir.

3.9. Şerh Metni İle Alakalı Hususlar

3.9.1. Eserin Nüshaları

1) İBB. Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları K.000819, (385 vr. / 17 satır, nestalik-nesih)

2) Milli Kütüphane, 50 Ür 361, (Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonundan), (455 vr. / 19 satır, nesih), (İBB. Nüshasından istinsah edildiği anlaşılmaktadır.)

[102] Bk. Öztürk ve Örs (2009).
[103] Bk. Kandemir (2010).
[104] Bk. Merçil (2012).

3) Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2770, (it. h.1223-m.1808), (335 vr. / 23 satır, nestalik)

4) Şahsi Kütüphanem, Dârü't-tıbâati'l-âmire, (h.1252m. 1836), (Matbu, 607 sayfa / 29 satır) (Rika ve talik hat ile yazılmış indeks/içindekiler ve tarihçe-i hayat ilavelidir. Bu ilaveler eserin diğer nüshalarında ve baskılarında yoktur)[105]

3.9.2. Metnin Kurulmasında Takip Edilen Yol

Mehmed Şâkir Efendi'nin *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*'ı çalışma konusu olarak belirlendikten sonra, metnin nüshalarını tespit ve inceleme çalışmalarına başlandı. Yapılan çalışmalar neticesinde eserin üç nüshası tespit edildi. Ancak tavsif edilen yazma nüshalar arasında müellif hatlı nüshaya ulaşılamadı.

Baş tarafına rika hatla sehven "*Şem'î Efendinindir*" notu düşülen İBB. Atatürk Kitaplığı nüshasının istinsah kaydı olmadığı, yer yer metin bütünlüğünün bozulduğu bununla beraber derkenarda tenkit nokta-i nazarından bakıldığında önemli sayılabilecek "*redd-i Şem'î, 'alâ kavli Sûdî, 'alâ kavli cumhûr*" gibi bazı notları içerdiği görüldü.

İstinsah kaydı bulunmayan Milli Kütüphane nüshasının ise İBB. Atatürk Kitaplığı nüshasından kopyalandığı ve İBB. nüshasındaki hataları yansıttığı anlaşıldı.

Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan, müstensihi bilinmeyen fakat ferağ kaydından h.1223-m.1808 tarihinde istinsah edildiği anlaşılan nüshada ise yazım hatalarının yanısıra bazı kelimelerin eksik olduğu görüldü.

Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân'ın telifinden kırk iki yıl gibi kısa bir süre sonra, şârih hayatta iken dizildiği varsayılan ve Dârü't-tıbâati'l-âmire'de tab edilen eserde ise nüshalardaki hataların tamir edildiği görüldü. Bu bağlamda dönemin İstanbulu'nda çeşitli resmi vazifelerin ardından Liva-i Şerif Şeyhliği makamında bulunan Mehmed Şâkir Efendi'ye ait olan eserin yine aynı yıllarda üst düzey devlet görevlerinde bulunan Sahaflar Şeyhizâde Seyyid Mehmed (1789-1848) nezaretinde ve onun yazdığı sonsözle basılmış olmasından hareketle eseri basanların müellif

[105] Bir kez tab edilen eserin baskıları şu adreslerde bulunmaktadır: Atıf Efendi Kütüphanesi, 2145; Beyazıt. Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 3674; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2769; Süleymaniye Kütüphanesi, Tahir Ağa Tekke, 458; Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 1486; Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 1485; Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, 22 Sel 1712.

nüshasını görme ve metin neşrini bu çerçevede yapmış olma ihtimalleri değerlendirildi.

Dârü't-tıbâati'l-âmire'de tab edilen eser kullanılarak metin tesisine başlandı. Bu baskı metnin sağlam bir şekilde kurulmasında büyük kolaylık sağladı. Yer yer karşılaşılan dizgi hataları yazma nüshalardan istifade edilerek köşeli parantez içerisinde metne dâhil edilirken basit dizgi hatalarına ayrıca dikkat çekilmedi.

Metin kurulurken, Molla Câmî'ye ait Farsça kaynak ifadeler kopyalanarak alındı. Kaynak ifadelerin hemen devamında yer alan ve bu ifadeleri de kapsayan şerh kısımlarının ise transkripsiyonu yapıldı. Türkçe söz dizimi içerisinde yer alan "tefekker, tefattan" gibi tek kelimelik Arapça ifadeler ile günümüzde kullanımı devam eden "radıyallâhu 'anh, kuddise sirruh" gibi saygı ifadeleri latinize edildi. Ayet, hadis ve şârihe ait Arapça-Farsça cümlelerin ise aslî harfli yazımları da muhafaza edilerek manaları dipnotlarda verildi ve Arapça cümleler harekelendirildi. Nüshada parantez içinde gösterilen ifadeler de yine parantez içinde aktarıldı.

Metnin yazımında Times New Roman fontu kullanıldı. Son dönem Osmanlı Türkçesi ile tesis edilmiş benzer metinlerde olduğu gibi orijinal metinde bulunmayan noktalama işaretleri de gerekli yerlerde kullanıldı. Büyük küçük harf kullanımına, Türkçe kelime ve eklerde ses uyumlarına riayet edildi. 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başı dil-imla özelliklerini yansıtan eserin transkripsiyonunda, önemli ölçüde günümüz dil ve kurallarına riayet edilerek günümüz imlasına yakın okunuşlar tercih edildi. Yabancı asıllı kelimelerdeki uzun heceler şapkalı şekliyle (â,î,û); hemze ve ayn harfleri ise sırasıyla (’),(‘) simgeleriyle gösterildi. Ön ekler (-) ile ayrıldı. Son ekler de bitişik şekilleri günümüzde yaygınlaşmış örnekler dışında (-) ile ayrıldı. Şerh metni transkribe edilirken bâ'-i te'kîd ve bâ'-i istikbâliyyeler kesreli okunarak "bi" şekliyle yazıldı ve fiillerin önüne gelen bu harfle fiil arasına (-) işareti konmadı. Harf-i sıla, harf-i musâhabet, harf-i sebebiyyet, harf-i ilsâk, harf-i zarf, harf-i mukâbele tabir olunan bâ harfi ise fethalı okunarak "be, bâ" şekliyle yazıldı ve önüne geldiği isim soylu kelimeden (-) işareti ile ayrıldı. Eser isimlerinin önüne harf-i cer geldiğinde eser ismi tırnak işareti içerisinde ifade edilerek irabı değiştirilmedi.

Matbu metnin ilk sayfası, varak geleneğinden hareketle ikinci sayfa gibi düşünülerek numaralama ikinci sayfada {3} rakamıyla başlatıldığından nüshanın sayfa

numaralarına sadık kalınarak numaralandırma {3} rakamı ile başlatıldı. Çalıştığımız nüshaya yapılan göndermeler, parantez içinde sayfa numarası ifade edilerek: (s. 120) gibi gösterildi. Eser ve şahıslarla ilgili dipnotlarda büyük oranda TDVİA'dan istifade edildi. Ayet-i kerime mealleri de Türkiye Diyanet Vakfı Meali'nden alındı.

3.9.3. Nüsha-Metin Bilgileri

Bu çalışmada tercih edilen *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân* nüshasına, eserin diğer nüshalarında bulunmayan, rika ve talik hatla yazılmış içindekiler şablonu ve şârihin tercüme-i hâli müzeyyeldir. Tercüme-i hâli, *El-hâc Ahmed Lütfullah* imzasıyla kaleme aldığı anlaşılan zatın vâkıf, *Şeyh Ahmed Râşid en-Nakşibendî*'nin kerîme-zâdesi olduğu ve eserin *Şeyh Ahmed Râşid en-Nakşibendî* tarafından kendisine ve nesline vakfedildiği, eserin vakfiyesinden anlaşılmaktadır.

İslam medeniyeti mahsullerinde usul olduğu üzere, besmeleyle başlayan eserde Arapça mensur/manzum hamdele bölümünün ardından Farsça mensur/manzum salvele bölümü gelmiştir. Akabinde Çağatay Türkçesi ağırlıklı, dört halife ve sahabe-i kirâmı öven yine mensur/manzum bölüm yer almaktadır.

Eserde, hamdele ve salvelenin ardından kaynak eser ve kaynak eserin müellifi hakkında övgü dolu cümlelerle bilgi verilmekte, bu eserin ehemmiyetinden bahsedilmektedir (s. 3). Bu kısım aynı zamanda şerhin nasıl ve neden yazıldığını da anlatır. (Bk. 3.1. Sebeb-i Teşrîh)

Ardından Sultan III. Selim'e ithafen "Kasîde der-Medh-i Pâdişâh-ı İslâm" başlığıyla bir kaside yer almaktadır (s. 4). Kasidenin ardından şârih eserine "*Hediyyetü'l-İrfân der-Şerh-i Bahâristân*" ismini verdiğini ifade eder (s. 4).

Kaynak metne sadık kalınarak eksiltme yapılmadan sekiz ana bölüm (ravza) üzerine inşa edilen şerh metni, yazma nüshalarda hâtimenin ardından gelen tezyîl bölümüyle tamamlanmıştır.

Şârih, hâtime bölümünde, Molla Câmî'nin kaynak metne tarih düşürdüğü beytin şerhinde yaptığı hesaplamaya ek olarak, kendi eserini tamamladığı tarihi de ifade eder:

> Kalemin bu nâmeden tek ü pûyu bir vakitte âhir oldu ki hicret te'rîhi dokuz yüz olur. Eger sekiz ziyâde edersen sekiz çıktığı sûrette te'rîh-i itmâm-ı Bahâristân, sekiz yüz

doksan iki olur. Ve mütercim-i hakîrin itmâmı ile beyni, üç yüz on yedi olmuş olur[106] (s. 604).

Tezyîl bölümü ise şârihin mensur ve manzum olarak kaleme aldığı bölümdür. Tezyîl bölümünde şârih, hâtimedeki mensur tarih düşürme hesabına ek olarak manzum olarak da tarih düşürmüştür (s.605).

Matbu nüshaya yazma nüshalardan farklı olarak hâtime ve tezyîlden sonra Molla Câmî'nin hayatı ve eserlerini anlatan bir bölüm ile itmâm duaları eklenmiştir.

Sultan III. Selim'e ithaf edildiği dibacesinden anlaşılan eser, h.1209/m.1794 yılında tamamlanmış; h.1252/m.1836 senesinde ise tab' edilmiştir (s.607).

[106] 892+317=h.1209=m.1794.

SONUÇ

İlk örneklerini İslamî metinlerde gördüğümüz Türkçe şerh faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin ve klasik Türk edebiyatının tekâmülüne paralel olarak gelişimini sürdürmüştür. Edebî anlamda ise şerh faaliyetleri, XV. yüzyılda gelişmeye başlamış XVI. yüzyıllda kâmil şerh metinleri oluşmuştur. Türk şerh edebiyatı, XVII, XVIII. ve XIX. asırlarda en zengin dönemini yaşamıştır. Bu şerhler hatta şerhlerin de şerhleri aracılığıyla, klasik eserler ve mesajları nesilden nesile aktarılagelmiştir. Söz konusu şerh silsilesinin bir halkası da XVIII. yüzyılın sonunda tamamlanıp XIX. yüzyılda basılan *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*'dır. Bu çalışma *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*'dan hareketle şekillenmiştir.

Öncelikle çalışmanın konusu, önemi, amacı, kapsamı ve yöntemi üzerinde durulmuş ve şerh ile ilgili serdedilen görüşleri müteakip kaynak eserin müellifi Molla Câmî ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilerek Molla Câmî'nin Türk edebiyatı üzerindeki etkisi ifade edilmiştir.

Tezimizin ağırlıklı kısmı ise *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*'ın incelenmesine ayrılmıştır. Yeni bilgiler ışığında şârihin hayatı verildikten sonra metnin yöntem ve muhtevası kapsamlı olarak ortaya konmuş; Mehmed Şâkir Efendi ve *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*'ın Türk edebiyatındaki yeri ve önemine dikkat çekilmiştir.

Bu bağlamda, Enderunlu bir âlim, şair ve şârih olan Mehmed Şâkir Efendi'nin ilmî ve edebî yönü; *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*'da dil, edebiyat, İslam, tasavvuf, tarih, coğrafya, kültür, folklor, estetik, astronomi, fizik, biyoloji, zooloji, musiki, gibi sahalara dair bilgiler bulunduğu; *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*'ın, klasik ve kâmil bir şerh olduğu; zengin muhtevası ve şerh yöntemiyle geleneksel şerh anlayışının güzide bir örneğini teşkil ettiği gösterilmiştir.

Şârihin, dil ve dilbilgisi öğretim odaklı klasik şerhlerdeki yöntemle yetinmediği; kaynak kelimelerin gramer ve semantik tahlilinin ardından fesâhat ve belâgata dikkat çektiği; dil ve edebî sanatlar hakkında bilgiler verdiği; manzum parçalarının şerhinin hemen ardından ilgili aruz veznini de şerh ettiği vurgulanmıştır.

Mehmed Şâkir Efendi'nin kaynak kelimelere iki asır önce verdiği öz Türkçe karşılıkların bir kısmı bugün dahi kullanımı önerilen ve zaman zaman tartışmalara konu olarak güncelliğini devam ettiren karşılıklardır.

Bu veriler ışığında, şerh metinlerinin eski eserlerin açıklanmasından ibaret ve ilmin gelişemediği dönemlerde revaç bulmuş eserler olmadıklarını bilakis yazıldıkları döneme dair dinî, edebî, tarihî, coğrafî, kültürel birçok yeni bilgiyi havi, yer yer bugünkü manada akademik özellikler taşıyan ve öğretici yönüyle de büyük bir önemi haiz işlevi olduğunu söylemek mümkündür.

Günümüzde, metin şerh etme ve şerh metinlerini inceleme çalışmalarının verimliliği açısından lazım olan bilgi ve birikimin yanında, modern metotlardan da istifade edilerek akademik disiplin ışığında yeni çalışmaların yapılması önem arz etmektedir.

Bu tür çalışmalara öncülük eden örneklerden hareketle oluşturduğumuz şablon, şerh metinlerinin nasıl değerlendirileceği hususunda bir fikir verebilir. Özellikle şerh metinlerinin, klasik Türk edebiyatı kelime kadrosuna mensup kelimelere kazandıracağı yeni manalar ışığında, yeni şerhlere kapı aralayabilecek ve kapsamlı bir tarihî Türkiye Türkçesi sözlüğü hazırlanmasına katkı sağlayabilecek eserler nazarıyla değerlendirilmesi bir gereklilik olarak karşımızda durmaktadır.

Kültür, dil ve edebiyat dünyamıza önemli katkılar sağlayacak söz konusu şerh metinlerinin, kaynaklar açısından bir hazineye sahip olmanın avantajı kullanılarak gün ışığına çıkarılması, yeni nesillere de bu hazineden istifade kapısını aralayacaktır.

KAYNAKÇA

Abik, Ayşehan Deniz. (hzl.). (2006). *Hamsetü'l-Mütehayyirîn*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ahterî Mustafa b. Şemseddin el-Karahisarî. (1875). *Ahterî-i Kebîr*. "Şerh", İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Akat, Davut. (1999) Şem'î Şerh-i Baharistan. Uludağ Üniversitesi SBE. *Yayımlanmamış YLT*. Bursa.

Arıkoğlu, İsmail. (2012). Enderunlu Şairler. Muhsin Macit ve Osman Horata (Ed.). *XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatı* içinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset. 20-37.

Arslan, Nizamettin ve Bayraktaroğlu, Naci. (hzl.). (2013). *Reşahât-ı Aynü'l-Hayât*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Ayverdi, İlhan. (2008). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Kubbealtı Lugatı)*. "Muhtelif Maddeler", İstanbul: Kubbealtı İktisadi İşletmesi.

Babuşcu, Semâ. (hzl.). (2014). *Tâhirü'l Mevlevî'den Şukûfe-i Baharistan.* İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Bursalı Mehmed Tahir (1333). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Cadir, Muhammed Edib. (hzl.). (2006). *Menâkibü'l-Ebrâr ve Mehâsinü'l-Ahyâr*. El-Ayn: Merkez-i Zayed li't-Türas ve't-Tarih.

Ceylan, Ömür. (2000). *Tasavvufî Şiir Şerhleri.* İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Çağbayır, Yaşar. (2007). *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük*. "Şerh", Ankara: Ötüken Neşriyat.

Çakıcı, Bilal. (2008). Mehmed Şakir'in Manzum Mesnevi Tercümesi. *Erdem Dergisi*. 18.50, 52-58.

Çavdar, Tûba. (1995). "Esad Efendi Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çelebioğlu, Amil. (2 Mayıs 1911). (baskı. 1992). Yunus'un Bir Şiirinin Şerhi. *Yunus Emre Sempozyumu Bildiriler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 73-82.

Çetindağ, Yusuf. (2002). Biyografik Bilgi Ve Şiir Eleştirisi Açısından Baharistan. *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri Dergisi*. 14.14, 37-52.

Çiftçi, Ömer. (hzl.). *Hâtimetü'l-Eş'âr (Fatîn Tezkiresi.* http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10736,metinpdf.pdf?0.

Durmuş, Ersin. (2014). Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn. Sakarya Üniversitesi SBE. *Yayımlanmamış YLT*. Sakarya.

Duru, Rafiye. (2006). Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevî. Ege Üniversitesi SBE. *Yayımlanmamış DT.* İzmir.

Ekberzâde, Hâdî. (hzl.). (2014/hş.1393). *Bahâristân.* Meşhed: İntişârât-ı Âstân-ı Kuds.

Enderûnlu Abdüllatîf Efendi. (1321). *Âyîne-i Derûn.* Topkapı Sarayı Kitaplığı Müzesi. Yeniler. 81.

Eraslan, Kemal. (hzl.). (1993). *Alî-Şîr Nevâyî Mîzânu'l-Evzân*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gencosman, M. Nuri. (1945). *Baharistan.* Ankara: Maarif Matbaası.

Gök, Taner. (2014). Şem'î Şem'ullâh Ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 25-I, 411-426.

Gölpınarlı, Abdülbâki. (1953). *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Gutas, Dimitri. (2011). *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Güleç, İsmail (2001). Gelibolulu Musluhiddin Sürûri, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif İsimli Eseri. *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies.* XXI, 211-236.

Güleç, İsmail. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Güleç, İsmail. (2010). Klasik Türk Edebiyatı Metinleri Nasıl Şerh Edilmeli?. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 42.42, 83-112.

Hâkimî, İsmâîl. (hzl.). (1988/hş.1367). *Bahâristân.* Tahran: İntişârât-ı Ittılaât.

Hazer, Dursun. (2002). Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi Ve Okutulan Ders Kitapları. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi.*1.1, 274-293.

Hümayun-Ferruh, Rükneddin. (hzl.). (1963/hş.1342). *Divan-ı Emir Nizamüddin Ali Şir Neva'i (Fânî).* Tahran: İntişârât-ı Kitâb-hâne-i İbn-i Sina.

İsen, Mustafa. Türkçenin Biyografi Kaynakları (t.y.) http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/turkcenin_biyografi_kaynaklari.pdf (18 Nisan 2016)

Kanar Mehmet. (2013). *Farsça Türkçe Sözlük*. "Bahâr", İstanbul: Say Yayınları.

Kanar, Mehmet. (2010). "Şâhnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 38. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kandemir, M. Yaşar. (2010). "Eş-Şifâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 38. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kara, İsmail. (2011). *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Karaismailoğlu, Adnan. (1992). "Bostân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Karaismailoğlu, Adnan. (2002). *Baharistan*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kilisli, Rıfat Bilge. (1945). *Baharistan.* İstanbul: Meral Yayınevi.

Kolukırık, Kubilay. (2013). Molla Cami ve Musiki Risalesi. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4.4, 137-147.

Kortantamer, Tunca. (1994). Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi. *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 8.8, 1-10.

Köç, Ahmet. (2013). *Enderûnlu Abdüllatîf, Âyîne-i Derûn [Osmanlı'ya Devlet Adamı Yetiştiren Mektep: Enderûn-ı Hümâyûn]*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.

Kurtuluş, Rıza. (1998). "Heft Evreng", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 17. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kürkçüoğlu, Kemâl Edib. (hzl.). (1994). *Tahirü'l-Mevlevî Edebiyat Lügatı*. "Muhtelif Maddeler", İstanbul: Enderun Kitabevi.

Macit, Muhsin. (1991). Molla Câmî'nin Osmanlı Edebiyatına Tesiri - I, *Erdem Dergisi*. 7.20, 519-529.

Macit, Muhsin. (1992). Abdurrahmân Câmî ve Osmanlı Edebiyatı. *Yedi İklim*. 1.1, 28-33.

Maden, Şükrü. (2013). Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde Alâ Tefsiri'l-Kâdî el-Beyzâvî Örneği. *Yayımlanmış DT.* Marmara Üniversitesi SBE. İstanbul.

Mazıoğlu, Hasibe. (1973). Mesnevinin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri. *Bildiriler: Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısile*

Uluslararası Mevlânâ Semineri. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 275-297.

Mehmed Şâkir Efendi (1836). *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*. İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Âmire.

Mehmed Şâkir Efendi. *Dîvân-ı Mehmed Şâkir.* İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi: 309.

Mehmed Şâkir Efendi. *Dîvân-ı Mehmed Şâkir*. Milli Kütüphane Fahri Bilge Kataloğu: 329.

Mehmed Şâkir Efendi. *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*. İBB. Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları: K.000819.

Mehmed Şâkir Efendi. *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*. Milli Kütüphane: 50 Ür 361.

Mehmed Şâkir Efendi. *Hediyyetü'l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân*. Süleymaniye Kütüphanesi: Esad Efendi, 2770.

Mehmed Şâkir Efendi. *Manzum Mesnevi-i Şerîf Tercümesi.* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yazma Eserler Bölümü: Muzaffer Ozak I, No: 112.

Mehmed Şâkir Efendi. *Manzum Mesnevi-i Şerîf Tercümesi.* İstanbul Üniversitesi Müze: TY. 6308.

Mengi, Mine. (2000). *Metin Şerhi, Tahlîli ve Tenkîdi Üzerine Dîvân Şiiri Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Merçil, Erdoğan. (2012). "Utbî, Muhammeb b. Abdülcebbâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 42. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Necefzade, Yakup Kenan. (1967). *Baharistan*. İstanbul: Neşriyat Yurdu Yeni Şark Maarif Kütüphanesi.

Okumuş, Ömer. (1993). "CÂMÎ, Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Öçal, Şamil. (1999). Mutlak Hakikat ve Diğerleri -Molla Câmî'de Tasavvuf Felsefesi-. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. 1.1, 81-104.

Ökten, Ertuğrul İ. (2007). Jami (817-898/1414-1492): Hıs Bıography And Intellectual Influence In Herat. The Unıversıty Of Chıcago The Faculty Of The Dıvısıon Of The Socıal Scıences. *DT*. Chicago/ Illinois.

Ökten, Ertuğrul İ. (2009). Çok Yönlü Bir Âlim: Molla Câmî ve Entelektüel Etkisi (1414-1492). *Türkiye Araştırmaları Merkezi Bilim Sanat Vakfı Bülten,* 66-67.

Özdemir, Fatma. (2011). Tuhfe-i Nâilî Metin ve Muhtevâ II. Cilt s.468-734. Cumhuriyet Üniversitesi SBE. *Yayımlanmamış YLT*. Sivas.

Öztürk, Erdem Can. (2015). Molla Cami'den Kaynaklarda Zikredilmeyen Bir Tercüme: İbrahim İbn Hızır Es-Sirozî'nin 'Alâ'imü'n-Nübüvve'si. *Sûfî Araştırmaları - Sufi Studies*. 6.6, 15-30.

Öztürk, Mürsel ve Örs, Derya. (hzl.). (2009). *Mütercim Âsım Efendi. Burhân-ı Katı*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Pakalın Mehmet Zeki. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*. "Sancak-ı Şerif, Liva-i Şerif Takımı, Has Oda, Çuhadar, Rikabdar, Tülbend Ağası ", İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Parlatır, İsmail. (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. "Şerh", Ankara: Yargı Basım Yayım.

Pekolcay, Neclâ. (1994). *İslamî Türk Edebiyatı I.* İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Redhouse, Sir James W. (1996). *A Turkish and English Lexicon Türkçe-İngilizce Sözlük*. "Şerh", Beyrut: Librairie Du Liban.

Rencber, Davud. (2011). Câygâh-i Câmî der Avrupa. Dânişgâh-i Âzâd-i İslâmî. Pâyânnâme-i Kârşinâsî Erşed-i Zebân ü Edebiyyât-i Fârs. *Yayımlanmamış YLT*. Tahran.

Saraç, M. A. Yekta. (2007). Şerhler. Talât Sait Halman ve Osman Horata (Ed.). *Türk Edebiyatı Tarihi 2* içinde, İstanbul: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 121-132.

Süreyya, Mehmed (1311). *Sicill-i Osmânî*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Şafak, Turgay. (2014). *Baharistan.* İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Şahinoğlu, M. Nazif. (1991). "Heft Evreng", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Şefî', Muhammed. (1967). *Unsurî, Meŝnevî-i Vâmık u 'Azrâ*. Lahor: İntişarât-ı Dânişgâh-ı Punjâb.

Şehsuvaroğlu, N. Bedi. (1972). *Hekim Bir Siyasetçimizin Portresi: Büyükelçi Dr. A. Hulusi Fuad Tugay*. İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası.

Şeker, Şemsettin. (2012). Edebi Şahsiyetin Teşekkülünde Camii Derslerinin Rolü. *Uluslararası Sosyal Arastırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*. 5.22, 174-203.

Şemsettin Sami. (1311). *Kâmûsu'l-A'lâm*. "Şâkir Efendi", İstanbul: Mihrân Mabaası.

Şemsettin Sami. (2006). *Kâmûs-ı Türkî*. "Şerh, Bahâr", İstanbul: Çağrı Yayınları.

Tayyârzâde, Ahmed Atâ. (1292). *Tarih-i Atâ*. İstanbul: Yahya Efendi Matbaası.

T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA). HAT. 1522.14.

Temizel, Ali. (2007). Mevlânâ'nın Eserleriyle İlgili Olarak Eski Harfli Türkçe Telif Edilen Eserler. Adnan Karaismailoğlu (Ed.). *Mevlânâ Araştırmaları 1* içinde. Ankara: Akçağ Yayınları. 120-158.

Temizel, Ali. (2009). *Mevlâna Çevresindekiler, Mevlevîlik Ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*. Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

Tosun, Necdet. (2008). "Reşehât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 35. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Tuğluk, H. İbrahim. (2016). Türk Edebiyatında Bahâristân. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26.1, 45-57.

Turgut, Kadir. (2013). Abdurrahman Câmî, Hayatı, Eserleri ve Türk Edebiyatına Etkisi. İstanbul Üniversitesi SBE. *Yayımlanmamış DT.* İstanbul.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük. (2003). "Şerh", Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi. (1998). Şerh, Şâkir Mehmed (Enderunlu). 8. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Türkiye Diyanet Vakfı. (2005). *Ku'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Tüysüzoğlu Dikbaş, Fatma. (2005). Çuhadâr-Zâde Şâkir Dîvânı (Metin-İnceleme). *Yayımlanmamış YLT.* Gazi Üniversitesi. SBE. Ankara.

Uludağ, Süleyman ve Kara İsmail. (hzl). (2011). *Evliya Menkıbeleri*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Uludağ, Süleyman. (2006). "Nefehâtü'l-Üns", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yarar, Mehmet Turan. (1992). *Doruktan Doruğa Güfte Şairleri*. Antakya: Kültür Ofset Basımevi.

Yazar, Sadık. (2011). Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği. İstanbul Üniversitesi SBE. *Yayımlanmamış DT.* İstanbul.

Yazıcı, Tahsin. (1996). "Gülistân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 14. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yeniterzi, Emine. (1992). Metin Şerhiyle İlgili Görüşler. *İLESAM I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu*. Ankara: İlesam Yayınları, 59-68.

Yılmaz, Ozan. (2007). Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 5.9, 271-304.

Yılmaz, Ozan. (2011). Klasik Türk Edebiyatı'nda Bir Başka Anlamıyla Bahâr. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*. 1.18, 177-194.

Yılmaz, Ozan. (hzl.). (2012). *Gülistân Şerhi Sûdî-i Bosnevî*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.

Yücer, Hür Mahmut. (2013). Sa'diyye Literatürüne Âit İki Eser: Terceme-i Behcetü'l-minhâc ve Risâletü't-tarîka. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*. 2.1, 129-171.

Ek-1. Şerh Metni

{شرح بهارستان}

ŞERH-İ BAHÂRİSTÂN

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

مطلع هر سر كلام قديم

نَحْمَدُ اللهَ الَّذِی زَيَّنَ بَسَاتِينَ عَالَمِ الإِنْسِ بِأَنْوَاعِ أَزْهَارِ الْمَعَارِفِ. و نَوَّرَ قُلُوبَ عَارِفِی مَجْلِسِ الْقُدْسِ بِأَصْنَافِ شُمُوسِ الْعَوَاطِفِ. و رَشَّحَ فِيهَا بِفُيُوضَاتِهِ السُّبْحَانِيَّةِ وهَبَّتْ عَلَيْهَا نَسَايِمِ الْمُحَبَّةِ الْعِرْفَانِيَّةِ. [107]

(نظم)

فَسُبْحَانَ الَّذِی قَدْ سَبَّحَ الْأَشْيَاء

بِحَمْدِ ذَاتِهِ الْقُدُّوسِ الْأَعْلَى

جَمِيعُ الطَّيْرِ يَسْجَعُ فِی غُصُونٍ

بِأَلْحَانِ الثَّنَا قَالًا فَحَالًا [108]

و هزاران صلات و سلام بر كل روضهٔ نبوت و شاخسار دوحهٔ كلبن فتوت كه بلبل كلزار(مَا أَوْحَى)[109]**. و طوطئ شكرستان سراى (سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى)**[110] **باد.** [111]

(قطعه)

دستكير مجرمين است محمد مصطفى

ملتجاى هر حزين است محمد مصطفى

مايه بخشاى دو عالم شحنهٔ چارم كتاب

فيض بخش آن و اين است محمد مصطفى [112]

Ve yüz min tarziye ve tekrîm âl ü âshâb cenâblarıga bolsun ki alar barça ulus bostânınıng gülleri ve acun bahâristânınıng bülbülleri ve dîn ü şerî‘at kögining yulduzları ve hadîs: **(أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ فَبِأَيِّهِمُ اقْتَدَيْتُمُ اهْتَدَيْتُمْ)**[113] mazhar-ı sa‘âdet-efrûzları ‘ale’l-husûs çehâr yâr-ı güzîn

---

[107] Her kadim kelâmın matlaı olan, Rahmân ve Rahîm Allâh’ın ismiyle. Türlü maarif çiçekleriyle insanlık âleminin bahçesini süsleyen, çeşitli lütufların ışıklarıyla kutsî meclislerin âriflerinin kalplerini nurlandıran, bu meclislere subhânî feyizler serpen ve irfan ile muhabbet meltemlerini estiren Allah’a hamd ederiz.

[108] Nazm: Kuddûs ve âlâ zatının hamdiyle, eşyanın tesbih ettiğini, tenzih ederim. Bütün kuşlar kâl ve hâl olarak senânın tegannîleriyle dallarda ötüşür.

[109] Kur’an, Necm Suresi, 53/10. Allah, kuluna vahyini bildirdi.

[110] Kur’an, İsrâ Suresi, 17/1. (Muhammed) kulunu (Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya) götüren Allâh noksân sıfatlardan münezzehtir.

[111] Ve binlerce salât ü selâm, nübüvvet bahçesinin gülü, fütüvvet çiçekliğinin fidanı, (مَا أَوْحَى) gülzârının bülbülü, (سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى) şekeristân-sarâyının papağanına olsun.

[112] Kıta: Muhammed Mustafa, günâhkârların elinden tutandır, her hazinin sığınağıdır, her iki ‘âlemin sermâye bağışlayanıdır, dördüncü kitâbın şahnesidir, herkese feyiz verendir.

[113] Hadis, İbn Abdilberr, Câmiu beyâni’l-ilm ve fazlihi, Dâru İbni’l-Cevzî, 1994, II, 923; İbnü’l-Esîr, Câmi‘u’l-usûl, Mektebetü’l-Hulvânî, 1972, VIII, 556. Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidayete ulaşırsınız.

ki törtelesi bile birer birer kuyaş dik dîn ü şerî‘atını münevver ve kaygulug könülleri nûr-ı hidâyet bile pür-fer kılguçıdurlar, alar üze bolsun.

{3}

(Kıt‘a) (mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün)

Velâyet haylıga şehlig Ebû Bekre müsellemdür

‘Adâlet şehride asru ‘Ömer sultân-ı ekremdür

Hayâ bâbıga ‘Osmân çekti el-hak perde-i hatmi

‘Alî atlıglar içre çağladım şâh-ı mu‘azzamdur (s. 2-3).

(Ammâ ba‘d) Ma‘lûm-ı erbâb-ı dirâyet ve manzûr-ı ashâb-ı kifâyettir ki hazret-i Mevlânâ Câmî ravvehallâhu rûhahu’s-sâmî hazretlerinin Bahâristân nâmı ile mevsûm kitâbı ve nüket ü nasâyih-i müstetâbı, hakkâ bir dürr-i girânmâye ve bî-bahâ ve bir bahr-i me‘ânî-i bî-intihâdır ki her bir hikâyâtı, dil-firîb ve her bir mutâyebâtı, müessir çün nevâ-yı ‘andelîb; riyâzında olan her bir gül-i sadberginin şemîmi, meşâmm-ı nâsı mu‘attar ve lâle-i sürhü, hezârân ‘âkılın hayretle sînesin pür-dâğ ve girîbânın çâk ü perîşân ü der-be-der eder. Ve zülâl-âsâ me‘ânîsi, (**مِنَ الْمَاء كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ**)[114] nassını telmîh ü işâret ve zâ’irânı, Ravza-i Rıdvân ile beşâret ettiği âşkâre ve hüveydâ. Ve nazm ü nesri kıt‘a kıt‘a delîl ü da‘vâ iken reng-i elvân-ı me‘ânîsi çerâğân-ı tercüme ile rûşenâ olmadığı ma‘lûm-ı bîgâne ve âşinâdır. Her ne kadar Şem‘î[115] merhûm o vâdîde tek ü pû ettiyse de şebistân-ı hayâlâtını, gereği gibi rûşen edemediği, kitâbıyla müberhendir. Bu lâlezâr-ı me‘ânîde şiddet-i nesâyim sebebiyle şem‘-i beyânı fürûzan olmayıp kemâ hüve ‘aleyh bâkî kalmıştır. (Binâ’en ‘aleyh) bu hakîr-i bî-mâye ve ‘âciz-i fürû-mâye, hâk-i akdâm-ı evliyâ ve cebhe-fersâ-yı meclis-i ‘ulemâ-i feyz-cûyende-i melikü’l-Kâdir, es-Seyyid Mehmed Şâkir sânehallâhu min mekâyidi’l-hâsidi ve’l-mâkir, edhem-i kilk-i hoş-reftârı bu vâdîye sevk ü tisyâr ve riyâz-ı bahâristânın makâmâtında kadrü’l-istitâ‘a reftâr edip ihâta-i idrâk mikdârı müşkilâtını (**حَلَّ عَلَى مَا قَلَّ وَ دَلَّ**)[116] beyân ü ‘ıyân ve ba‘zan ba‘zâ kavâ‘id-i Fârsî’yi dahi i‘lân ve ebyât ve rubâ‘iyyât ve kıta‘âtının ‘ilel ü ezâhîfini (**اِشعَارٌ عَلَى مَا هُوَالحَقُّ بَينَ اَربَابِ الأَشعَار**)[117] beyân olunup cenâb-ı Hudây-ı lem yezel velâ yezâl ve’l-muvaffıku zül-celâl’in tevfîkıyla itmâma resîde olmuştur. Gerçi bağbân-ı emel-veş gonca-i sadbergini eşk-i hûnîn ile şüküfte ve lâlehâ-yı reng-â-rengini dâğ-ı derûn ve ciger-hûn ile meydâna gelince cân ü dil perîşân ü âşüfte ve şebistân-ı hayâlâtı mihr-i endîşe ile hallolunca nergis-çeşm-i emel neler çekmiş. O şebbûy-ı pür-bûyun bir gece safâsına tohm-ı ‘ömrü ekmiş velâkin

{4}

yine sudûr-ı ‘urefâya kemâl ile şifâ ve derd-i ehl-i ‘aşka devâ olamaz. İllâ meger

[114] Kur’an, Enbiyâ Suresi, 21/30. Her cânlı şey’i sudan yarattığımızı...
[115] Şem‘î (ö. 1011/1602-1603 [?]). Osmanlı ‘âlimi ve şârihi.
[116] Öz ve açık bir şekilde çözerek.
[117] Şi‘r erbâbı arasındaki doğru şekil üzere göstererek.

حَضرت ظلّ اله حامی شرع الله حافظ ثغور المؤمنین ناظم مناظم الملك والدین قالع عرق الجبابرة قامع مغفر صنوف الاکاسرة [118]

(fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün)

Kasîde Der-Medh-i Padişâh-ı İslâm

Çâr-bâliş-nişîn-i sultânî
Husrev-i dehr ü zıll-i Yezdânî[119]

Şems-i lutfuyla ser-be-ser âfâk
Mâh-veş oldu cümle nûrânî

Perde-dâr-ı harîmidir Kisrâ
Oldu Dârâ kemîne derbânı

Hâfızı ‘avn-i hazret-i Bârî
Hızr-ı Tevfîk ola nigeh-bânı

Ol ki Sultân Selîm-i dânâ-dil
Zînet-efzâ-yı mülk-i Osmânî

Şâd-kâm ola taht-ı ‘adlinde
Ede her dem safâ-yı rûhânî

Devr-i dîrînesinde görmedi çarh
Sâhib-i dâr böyle hâkânı

Zûr-ı bâzûsu hayret-âverdir
Biliriz pençe-i Nerîmânı

Kıldı nutku ile şikeste kalem
Cümle erbâb-ı bezm-i ‘irfânı

Yeter ey Şâkir-i kemîne yeter
Eyle sahn-ı du‘âda cevlânı

Nüh felek pâyidâr oldukça
Ola cârî cihâna fermânı

O şâh-ı Felâtun-fikret ü Aristo-menkabet, Cem-haşmet, Dârâ-şevket, Pâdişâh-ı İslâm ve’l-Müslimîn, emîrü’l-muvahhidîn ve’l-mü’minîn olan zât-ı vâlânın nazar-ı kimyâ-nazîri ile sebîke-i zer gibi bûte-i i‘tibârda hâlisü’l-‘ayâr olup ehli beyninde i‘tibâr ve mâye-dâr olması mukarrerdir diye nâm-ı ‘âlî-şân-ı şerîfiyle teyemmünen ve ism-i pâk-i latîfiyle teberrüken Bahâristân-ı Molla Câmî kuddise sirruhu’s-sâmî ‘inâyet ü tevfîk-i Bârî ile tercüme ve şerh olunup ismine (**Hediyyetü’l-İrfân Der-Şerh-i Bahâristân**) tesmiye olundu. Manzûrînden mütemennâdır ki kusûrunu kalem-i ‘afv ile tekmîl ve nâvek-i ta‘na hedef etmeyip du‘â-yı hayr ile yâd ve bu ‘âcizi dil-şâd ve mesrûru’l-fu’âd buyuralar.

[118] Allah’ın yeryüzündeki gölgesi, Allah’ın koyduğu kanunların hâmisi, Müslümanların hududunun muhafızı, din ve mülk (devlet) nizâmlarının düzenleyicisi, zorbaların soyunu kökünden söküp atan, Kisraların miğferini zapteden hazret.
[119] Sultanlık tahtına oturan, zamânın Hüsrev’i ve Yezdânî bir gölge (Allâh’ın gölgesi) olan Sultan!

كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللهِ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللهِ و بِاللهِ التَّوْفِيقُ نِعْمَ الْمَوْلَى و نِعْمَ الرَّفِيقُ و عَلَيْهِ اِعْتِمَادِى فِى كُلِّ حَالٍ

مِنَ الْاَحْوَالِ يَا رَبُّ حَوِّلْ حَالَنَا اِلَى اَحْسَنِ الْحَالِ اَللّٰهُمَّ اِحْفَظْ لِسَانِى مِنَ الْخَطَاءِ وَالْخَطَلِ وَمِنَ الزَّيْغِ و الزَّلَلِ [120]

Musannif merhûm besmeleden sonra senâ-yı Cemîli müş‘ir olan elfâz-ı ‘adîdeden birini ityândan mukaddem fâ’ide-i hamd beyânında olan hadîs-i şerîfin mazmûnunu nazmla bir kıt‘a inşâd edip buyurur:

{5}

چو مرغ امر ز بالی ز آغاز * نه ازنیر وی حمد آید بپرواز

Çü, edât-ı ta‘lîl. *Murg*, mutlakâ kuştur tayr ma‘nâsına ve mübtedâ. *Emr*, bunda iş ya‘nî fi‘l ma‘nâsınadır. *Zî-bâl*: *Zî*, esmâ’-i sitte-i mu‘telleden, hâlet-i cerri *yâ (ی)* ile sâhib ma‘nâsına. *Bâl,* bunda şeref ma‘nâsınadır. *Yâ*, harf-i nisbet. *Zâ’*-i müfrede, ez’den muhaffef; min ma‘nâsına. *Âgâz*, ibtidâ demektir, *âyed*’în mef‘ûlü. *Ne*, hâ’-i resmî ile nâfiye; *âyed*’e masrûftur. *Ez*, min ma‘nâsına ya musâhabet. *Nîrûy*, bunda kuvvet ma‘nâsınadır, *âyed*’in mef‘ûlü; *hamd, nîrûy*’un muzâfun ileyhi. *Âyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; âmeden’den yâhûd âyîden’den müştak. *Be-pervâz*: *Bâ,* harf-i sıla; *pervâz*, tayerân ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki şeref [ü] şâna mensûb olan emrin kuşu ibtidâdan hamd kuvvetinden ya hamd kuvvetiyle pervâza gelmez ya‘nî gelmeye. Hâsılı, Cenâb-ı vâcibü’l-vücûd’a hamd etmeksizin tayerân eylemeye.

بمقصد نارسیده پر بریزد * فتد زان سان که دیگر بر نخیزد

Be-maksıd: *Bâ,* harf-i sıla. *Maksıd*, sâdın kesriyle bunda ism-i mekândır. Darabe bâbından ‘aynın[121] fethi galat-ı meşhûrdur. (وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ)[122]de maksıd’a vuslat mümkündür. Tedebber! Mef‘ûl-i sarîhidir mu’ahhar *rîzed*’in. *Nâ*, edât-ı nefy; *resîde*, mâzîden kısım; âhirinde olan hâ’-i resmî, bunda ve bunun gibi yerlerde hâ’-i terettüb olur ya‘nî yetişmeyip demek olur. *Per*, bâ’-i ‘Acemin fethiyle, kanat demektir. *Birîzed*: *Bâ*, istikbâliyye; *rîzed*, fi‘l-i muzâri‘; rîhten’den yâhûd rîzîden’den. Fâ‘iliyle cümlesi haberdir. Ma‘lûm ola ki Sûdî-i pür-sûd, kâlâ-yı kavâ‘id-i Fârsîyeye revâc verdiği mahallerde bahs-i iştikâka bu gûne âgâz edip buyurur ki: Masdar-ı tâ’înin cemî‘sinden ve masdar-ı dâlî-yâyînin mâ-‘adâsından mâzî ile ism-i mef‘ûlden gayri müştakk olmaz. Ez-cümle rîzed’in masdarı rîzîden, âyed’in masdarı âyîden, kened’in masdarı kenîden gelir. Ammâ cumhûr kavlini def‘aten ıttılâ‘ murâd edinenler *Mefâtîhu’d-Dürriyye*[123]ye mürâca‘at eylesinler. Lâkin inşâallâh mahalleri geldiğinde tedrîc ile beyân olunur. Ammâ hakîr derim ki kavl-i cumhûr ne kadar fehme as‘ab

[120] Hepsi Allah’tandır. Güç ve kudret ancak Allah’ındır. Muvaffakiyet ancak onunladır. O ne güzel Mevla ve ne güzel dosttur. Bütün hâllerde kendisine güvendiğim Rabbim! Hâlimi en iyi hâle ulaştır. Dilimi hatadan, anlamsız (saçma) konuşmaktan, sapmaktan ve yanılmaktan koru.

[121] Sülâsî masdarlarda (ف ع ل) = (ق ص د) eşleşmesine göre ‘ayn harfi, sâd harfine karşılık gelmektedir. *‘Aynın fethi galat-ı meşhûrdur* ifâdesinde, kelimenin sâd harfinin fethiyle *maksad* şeklinde yazımı kastedilmektedir.

[122] Kur’an, Lokman Suresi, 31/19. Yürüyüşünde tabiî ol.

[123] El-Mefâtîhu’d-Dürriyye fî İsbâti’l-Kavânîni’d-Deriyye, Mustafa b. Ebibekr es-Sivâsî (ö.1825) tarafından telif edilen Osmanlıca tercüme ve şerhi de bulunan Farsça gramer kitâbıdır.

ise de savâba karîbdir. Zîrâ Sûdî merhûmun ekser müştakkun minhleri, kelâm-ı ‘Acemin belki lügatte mütedâvil değil ma‘nîdâr sûretinde bî-ma‘nâdır. Böyle olunca mevâzı‘-ı müte‘addidede mâdde-i iştikâkta şurrâhı redd edip techîl eylediği, mahall-i

{6}

bahsdir. Tedebber! Hâsılı, cumhûra göre rîzed, rîhten’den müştaktır. Zîrâ kâ‘ide-i külliyye, her-bâr ki masdar-ı tâ’iyyenin mâ-kablinde hâ, sîn, şîn, fâ harflerinden hâ’ vâki‘ olsa tâ’, dâl’e kalb olunduktan sonra hâ’ dahi zâ’ya kalb olunur. *Füted*, üfted’den muhaffef, fi‘l-i muzâri‘; fütîden’den ya fütâden’den müştaktır. Zîrâ masdar-ı dâlînin mâ-kablinde elif olsa hazf olunur. *Zi-ân,* ez-ân’dan muhaffef; zâ’-i müfrede, min ma‘nâsına, *ân,* ism-i işâret. *Sân,* edât-ı teşbîh. *Ki,* harf-i râbıt. *Dîger*, gayrı. *Ber*, edât-ı isti‘lâ, bunda mücerred te’kîd içindir. *Nehîzed*: *Nûn*, nâfiye. *Hîzed, hâ’*-i mu‘cemenin kesriyle fi‘l-i muzâri‘; hîzîden’den ya hâsten’den ‘alâ-gayri kıyâs, hîzed gelir.

(Mahsûl-i Beyt) Mahall-i kasd ve metâlib ya‘nî maksad ve matlaba erişmeyip kanadı dökülür. Ancılayın düşer ki gayrı kalkmaz ya‘nî bir dahi pervâz ve tayerân kudreti olmaz.

(Hâsıl-ı Mesnevî) Hazret-i Molla Câmî ravvehallâhu rûhahû (كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لاَ يُبْدأُ فِيهِ بِحَمْدِ للهِ فَهُو أبتر)[124] hadîs-i şerîfine telmîh belki tercüme edip buyurur ki: İ‘tilâ-yı şân ü şerefte, murga müşâbih olan bir emr-i ‘azîmü’ş-şân ki onu mübdî hamd-i Bârî’siz âğazâ bâl ü per açıp başlaya; misâl-i murg-i bî-per ü bâl öyle düşer ki bir dahi kalkmaya mecâli olmaz ya‘nî o zî-şân olan iş nâsa nef‘i şöyle dursun belki mazarratı îcâb eder.

(‘Arûz) Bu mesnevî bahr-i hezec-i müseddestendir ya‘nî bir beyti altı mefâ‘îlün. Sadr ile ibtidâ sâlim, haşvleri sâlim, lâkin ‘arûz ile darbına hazf ‘illeti târî olup hezec-i müseddes-i mahzûf olmuş. Hazf: Âhirde olan sebeb-i hafîfi ıskâta derler. Mefâ‘îlün’den lün düşer; mefâ‘î, kalır; fe‘ûlün onun yerine gelir. Böyle olunca bir mısrâ‘ı mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün olur.

هزار دستان حمد وثنا از زبان مرغان بهارستان عشق و وفا که
از مناقر اغصان فضل واحسان بحسن اصوات و طیب الحان علی
الدوام خوانند

Hezâr, esmâ’-i a‘dâddan bin ya‘nî elf demektir, bunda kesretten kinâyettir. *Dâstân*: *Dâstân* hikâye ma‘nâsınadır, bunda terennüm ve tekellüm ma‘nâsınadır ve mübtedâdır; *hamd*’e, izâfeti, beyâniyyedir. *Hamd*, ma‘rûf; *senâ*, ‘atf-ı tefsîrîdir. *Zebân*, dil ya‘nî lisân; izâfet-i lâmiyye. *Murgân*: *Murg*, mutlakâ kuştur; *nûn* ve *elif*, edât-ı cem‘; kuşlar demektir; *bahâristân*’a izâfeti, lâmiyye.

{7}

Bahâristân’ın, *‘aşk*’a beyâniyye; *‘aşk*, ma‘rûf. *Vâv*, âtıfe. *Vefâ,* feth-i vâv ile mukâbil-i gadrdır. *Ki,* harf-i râbıt. *Ez*, min ma‘nâsına yâhûd zarfiyyet için. *Menâbir*, minberin cem‘i, mahall-i mürtefi‘ ma‘nâsına. *Ağsân,* hemzenin fethi ve gayn-ı mu‘cemenin sükûnuyla ğusn’un cem‘idir; budaklar demektir. *Fazl*, fânın fethi ve dâd-ı mu‘cemenin sükûnuyla

[124] Hadis, Sünen-i İbn Mâce, Kitâbu’n-Nikâh, 19, hadis no: 1894; İbn Hibbân, Sahîh, Müessesetü’r-risâle, Beyrût, 1988, I, 173. Allâhu te‘âlâ’ya hamd ile başlamayan her işin sonu kesiktir.

fazîlet ma‘nâsına ya‘nî ziyâdelik; izâfetleri beyâniyye. *(V)ü ihsân*: *Vâv*, âtıfe. *İhsân*, kesr-i hemze ve sükûn-ı hâ’ ile iyilik ve bilmek ya‘nî ‘ilm ma‘nâsına dahi gelir. *Be-hüsn*: *Bâ*, harf-i ilsâk. *Hüsn*, hânın zammıyla hûb ya‘nî güzel. *Asvât*, savtın cem‘i; âvâzlar ma‘nâsına izâfet-i beyâniyye. *Vâv*, âtıfe. *Tayyib*, lügatte güzel râyihalı nesneye derler lâkin bunda tecrîd olup güzel ma‘nâsınadır. *Elhân*, hemzenin fethi ve lâmın sükûnuyla lahnın cem‘idir. Lahn lâmın fethi ve hâ’-i mühmelenin sükûnuyla hüsn-i savt ile âvâza derler. Bu dahi tecrîd olunup yalnız âvâz ma‘nâsınadır. *‘Ale’d-devâm*, ya‘nî dâ’imâ. *Hânend*, revm-i zamm ile fi‘l-i muzâri‘, cem‘, müzekker; fâ‘ili tahtında murgân’a râci‘. Haber-i mübtedâ, ya mukadder bir *“Hudâst*”a yâhûd kıt‘a-i âtîde *sâni‘î-râ*’dır. Lâkin vech-i sânî, evlâdır.

(Mahsûl-i Fikar) Bin hamd ü senâ hikâyesi ya‘nî terennümâtı ‘aşk ü vefâ bahâristânının kuşlarının dilinden cereyân eder ki fazl ü ihsân budakları minberlerinde yâhûd minberlerinden güzel savt, güzel âvâz ile devâm üzere okurlar. Ya‘nî murgân-ı bahâristân, ‘aşk ü vefânın hâsılı, ehl-i ‘aşkın lisânından cereyân eden hezâr hamd ü senâ dâstânı ki fazl ü ihsân şâhları minberlerinde yâhûd minberlerinden savt-ı hasen ve lahn-ı tayyib ile ‘ale’d-devâm okurlar. Lâkin *ez menâbir*’de olan *ez*, ma‘nâ-yı asliyyesinde olunca *menâbir-i ağsân-ı fazl ü ihsân*, dil ucundan kinâyettir ya‘nî lisân ıtlâk olunan lahm-pârenin ucundan ısdâr edip okurlar.

و بمسامع حاضران مجامع قدس وناظران مناظر انس على
مر الشهور والاعوام.رسانند

Ve be-mesâmi‘: *Vâv*, âtıfe. *Bâ*, harf-i sıla. *Mesâmi‘*, cem‘-i misma‘ ya‘nî mahall-i sem‘, kulak demektir; Fârsîce gûş. *Hâzırân*, hâzırın cem‘i; gâ’ibin zıddı; izâfet-i lâmiyye. *Mecâmi‘*, mecma‘ın cem‘i, cem‘iyyet mahalleri; *kuds*’e izâfeti, ism-i fâ‘ilin mef‘ûlüne izâfetidir. *Kuds*, bi-hasebi’l-lüga, pâk demektir lâkin bunda kurb-ı ilâhî murâddır.

{8}

Hâzırân-ı mecâmi‘-i kuds’ten murâd, melâ’ike-i kirâmdır. *Vâv*, âtıfe. *Nâzırân*, nâzırın cem‘i; bunda hâfız ve hâmî ma‘nâsına. *Menâzır*, cem‘-i manzardır; nazar edecek mahal; izâfet, ism-i fâ‘ilin mef‘ûlüne. *‘Üns*, *hemze*nin zammı ve *nûn*un sükûnuyla zıdd-ı vahşettir; bunda kurb-i Hudâ murâddır. *Nâzırân-ı[menâzır-ı] ‘üns*’ten murâd, evliyâ-yı kirâmdır. *‘Alâ*, harf-i cerr. *Merr*, mîmin fethi ve râ’-i müşeddede ile nasara bâbının muzâ‘afından masdardır; geçmek ma‘nâsına. *Eş-şuhûr*, şehrin cem‘i; aylar demektir; Fârsî’de mâh derler. *Vâv*, âtıfe. *El-a‘vâm*, ‘âmmın cem‘i; yıllar demektir; Fârsî’de sâl derler. Hâsıl-ı ma‘nâ, ayların ve yılların mürûru demektir lâkin böyle yerlerde devâmdan kinâyettir. *Resânend*, fi‘l-i muzâri‘; cem‘, müzekker, gâ’ib; eriştirirler demektir. *Elif* ve *nûn*, ‘alâmet-i ta‘diyedir ve lâzımı, resed gelir. Ma‘lûm ola ki lâzım, müte‘addî murâd olunsa *Mefâtîhu’d-Dürriyye*’de tahrîr olunduğuna göre emr-i hâzırın âhirine elif ve nûn veyâ dâl ve nûn ziyâde olunur ise masdar, müte‘addî olur. Meselâ resîd’in emr-i hâzırı res gelir. Ve Şinâht’ın emr-i hâzırı şinâs gelir. Mezkûr harfleri ziyâde etmek ile resânîden ve şinâsânîden olur. Âhirinden nûnu hazf edersek resânîd ve şinâsânîd, mâzî-i müte‘addî olur. Dâl’in mâ-kablindeki yâ’yı hazf eder isek resâned ve şinâsâned olup muzâri‘-i müte‘addî olur. Ammâ Sûdî’ye göre bir elif ve nûn, cemî‘sinde kifâyet eder. Zîrâ ona göre şinâhtenden iştikâk olmaz belki mürâdifi olan şinâsîden[den] iştikâk olunur. Böyle olunca resîden ve şinâsîden, yânın mâ-kabline elif ve nûn ziyâde ettik.

Resânîd[en] ve şinâsânîden: Resîd, resânîd; şinâsed, şinâsânîd olur. Cem‘ için resâned lafzına bir nûn dahi ziyâde olup resânend olur.

(Mahsûl-i Fikar) Dahi pâk ü tâhir olan cem‘iyyete hâzır olanların ya‘nî melâ’ike-i kirâmın dahi üns ve ülfet nazargâhına nâzır olanların yâhûd üns nazargâhı hâfız ve hâmîlerinin; hâsılı, evliyâullâh-ı ‘izâmın kulaklarına şühûr ve a‘vâmın mürûru üzere ya‘nî dâ’imâ eriştirirler. Hâsıl-ı kelâm, murgân-ı ‘aşk ü vefânın melâ’ike-i ‘izâm ve evliyâ-yı kirâmın kulaklarına eriştirdikleri hamd dâstânı.

(Kıt‘a)

صانعی را کہ گلستان سپہر * باشد ازکلبن صنعش ورقی

Sâni‘î-râ: *Râ*, edât-ı tahsîs. *Yâ,* harf-i vahdet.

{9}

Sâni‘ ’den murâd cenâb-ı fa‘‘âl-i mutlaktır; *destân*’ın haberi. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Gülistân,* gülü çok yer, mübtedâ. *Sipihr,* felek. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘; ef‘âl-i nâkısadan, ismi tahtında *gülistân*’a râci‘. *Ez*, min ma‘nâsına. *Gül-bün*, gül ağacının dibinden süren fidana derler; aslı bün-güldür terkîb-i tavsîfî kabîlinden. Yâhûd *bün* bunda ocak ma‘nâsınadır; *kül* ocağı bunda küllük demek olur. *Sun‘*, sâdın zammıyla bunda îcâd ma‘nâsınadır. *Şîn*, zamîr, *Sâni‘*a râci‘. *Varakî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Varak*, fethateynle yaprak, berg ma‘nâsına, bâşed’in haberi. *Bâşed,* ismiyle haberiyle *gülistân*’ın haberi; mübtedâ, haberiyle *Sâni‘* ’in sıfatı.

(Mahsûl-i Beyt) Ehl-i ‘aşkın lisânından sâdır olan hamd ü senâ bir Sâni‘-i zü’l-Celâl’e mahsûstur ki felek gülistânı ya‘nî bu ‘âlem-i ecsâd onun sun‘ı ve îcâdı gülünün dibinden çıkan fidandan yâhûd sun‘ı gülbününden bir yapraktır. Hâsılı, hamd ü senâ öyle bir Sâni‘a mahsûstur ki bu ‘âlem-i kevn ü fesâd belki cemî‘ ‘avâlim onun kudretine nazarla bir zerre belki ondan kemterdir.

بابود بہر ثنا خوانانش * پرنثار از در کوہر طبق

Yâ, harf-i terdîd. *Büved*, fi‘l-i muzâri‘ bûden’den. masdar-ı dâlînin mâ-kablinde yâ, elif, râ, nûn, vâv’dan; vâv olsa hazf olunup yerine bir elif ve yâ ‘ivaz verilir. Lâkin bunda bâyesten’den gelen bâyed’e müşâbih olma havfıyla terk-i tasarruf edip yalnız vâva feth ile hareke verilip büved olur. *Be-her*, edât-ı ta‘lîl. *Senâ-hânân*: *Senâ-hân,* vasf-ı terkîbî; senâ okuyucular demektir ya‘nî hamd edenler için. *Elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘; *büved*’in mef‘ûlün lehi. *Şîn*, zamîr, *Sâni‘* ’a râci‘; *büved*’in tahtında ismi *gülistân*’a râci‘. *Pür,* dolu demektir. *Nisâr*, saçu; mu’ahhar *tabak*’ın vasfı ya‘nî saçu ile dolu bir tabak. *Ez,* min-i beyâniyye ma‘nâsına. *Dürr,* inci. *Gevher*, sâ’ir zî-kıyem. *Tabakî, büved*’in haberi; cümlesi, bâşed cümlesi üzere ma‘tûf. *Yâ*, vahdet içindir.

(Mahsûl-i Beyt) Yâhûd bu gülistân-ı ‘âlem, Sâni‘-i zü’l-Celâl’e senâ edenler için inci ve cevâhir nev‘inden olan saçu ile dolu bir tabaktır.

(‘Arûz) Bu kıt‘a remelden müseddesü’l-eczâ ya‘nî bir beyti altı fâ‘ilâtün. Lâkin bunda sadr ve ibtidâ sâlim, haşvleri mahbûn ya‘nî habn ‘illeti târî olmuş. Habn, evvelinde sebeb-i hafîf olan cüz’ün sebeb-i hafîfinin sâkinini ıskâta derler. Fâ‘ilâtün’den elif-i evvel düşer; fe‘ilâtün

{10}

olur. ‘Arûz ve darbı mahbûn iken hazf dahi gelip ya‘nî âhirde olan sebeb düşüp fe‘ilâ kalır. Onun yerine fe’ilün gelir. Lâkin beyt-i sânînin ‘arûzu aslemdir ya‘nî salm ‘illeti târîdir. Salm: hazfla kat‘ın ictimâ‘ına derler. Hazf, beyân olundu. Kat‘: Veted-i mecmû‘un sâkinini ıskâta ve müteharrik-i sânîyi iskâna derler. Böyle olunca fâ‘ilâtün’den hazf ile fâ‘ilâ kalır, kat‘ ile veted ki ‘ilâ’dır; elif düşer lâm sâkin olup fâ‘il kalır, fa‘lün yerine gelir. Bir mısrâ‘ı fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün ya fa‘lün olup remel-i müseddes-i mahbûn-ı mahzûf ya aslem olur.

جلت عظمة جلاله وعلت كلمة كماله

Cellet, cîmin fethi ve lâmın teşdîdiyle fi‘l-i mâzî, müfred, müennes, gâ’ibe; ‘azîm oldu ya‘nî büyük oldu. ‘*Azamet*, ‘ayn-ı mühmelenin ve zâ’-i mu‘cemenin ve mîmin fethalarıyla kibriyâ ma‘nâsınadır, ululuk demektir; lafzen merfû‘, fâ‘ilidir celletin. *Celâl*, lafzen mecrûr; muzâfun ileyhi *‘azamet*’in; zamîr, *Sâni‘*’a râci‘; muzâfun ileyhi celâlin. *Vâv,* harf-i ‘atf. ‘Alet, ‘ayn-ı mühmele ve lâmın fethalarıyla fi‘l-i mâzî, müfred, müennes, gâ’ibe; nâkıs-ı vâvî’den yâhûd yâ’î’den. Vâvî’den olur ise yüksek ma‘nâsınadır; yâ’î’den olur ise şeref ma‘nâsınadır, ‘Âlî oldu yâhûd şerîf oldu. *Kelime*, kâfın fethi ve lâmın kesri ve mîmin fethiyle bunda Kur’ân murâddır; lafzen merfû‘, fâ‘ili *‘alet*’in, *kemâl*’e muzâf; *kemâl* de zamîre muzâf, *Sâni‘*’a râci‘.

(Mahsûl-i Terkîb) Hakk celle ve ‘alâ hazretlerinin celâl-i kibriyâsı büyük oldu ve kemâli kelimesi yüce oldu.

وهزاران سپرود تحیت ودرود از کلوی عندلیبان بوستان سرای فضل وجود

Hezârân, mübâlağa; kesretten kinâyettir ya‘nî binler hâsılı nice bin demektir ve mübtedâdır. *Sürûd*, ırlamak, tegannî ma‘nâsına izâfet-i lâmiyye. *Tahiyyet,* bi-hasebi’l-lüga, mülk demektir lâkin bunda salavâttan ‘ibârettir. *Dürûd*, dâlin ve rânın zammeleriyle selâm ma‘nâsınadır. Ez, harf-i ibtidâ. *Gelû*, kâf-ı ‘Acemin fethiyle boğaz. *Bâ*, vesîle-i izâfet; *‘andelîbân*’a izâfeti, lâmiyye. *‘Andelîb*, ‘aynın fethiyle ve nûnun sükûnuyla bülbüldür. *Elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘. *Bûstân/Bustân*, vâv ile Fârsî; vâvsız ‘Arabîdir, ma‘rûf. *Serây,* ev demektir, hâne ma‘nâsına. *Bûstân-serây* mürekkeb olarak kârbân-sarây gibi; bostân evi demektir nitekim bâğ köşkü; *fazl*’a izâfet-i lâmiyyedir. *Fazl*, fazîlet

{11}

ma‘nâsınadır. *Cûd*, zıdd-ı buhldür.

(Mahsûl-i Terkîb) Dahi nice bin salât ü selâm sürûdu ya‘nî nagamâtı fazl ü cûd bostân-sarâyının ‘andelîblerinin boğazında ya‘nî fazîlet ve ihsân ashâbının dehânlarından sudûr eden nice bin salât ü selâm. Hâsılı, evliyâ-yı kirâmın ve sulahâ-yı ‘izâmın ve etkıyâ-yı ümmetin eylediği salât ü selâm.

که مطربان بزم شهود ومغنیان عشرتخانه وجدووجودند

Ki, harf-i beyân ya râbıt-ı sıfat. *Mutribân*, mutrib'in cem'idir, sâzendeye derler; izâfet-i lâmiyye. *Bezm,* meclis-i 'işrete ve sohbete derler izâfet-i beyâniyye. *Şühûd*, şîn-i mu'cemenin zammıyla müşâhede ma'nâsınadır. *Bezm-i şühûd*, makâm-ı cem'den kinâyettir ve haber-i mübtedâdır bir "lafz-ı end" takdîriyle. Zîrâ kâ'ide-i A'câm üzere sec'de sâbıkından ya lâhıkından edâtı hazf ederler. mübtedâ-yı mahzûf; takdîrî: *Ânân mutribân-ı bezm* ilh. *Vâv,* harf-i 'atf. *Muğanniyân*, muğannînin cem'idir, ırlayıcı demektir; izâfet-i lâmiyye, *mutribân*'a ma'tûf. '*İşret-hâne*, mürekkebâttandır, 'işret evi demektir. '*İşret*, ihtilât ve ülfet ma'nâsına. *Hemze*, izâfete tevessül; *vecd'*e izâfet-i beyâniyye. *Vecd*, kemâl-i şevkten hâsıl olan bir hâlettir. *Vücûd*, vâvın zammıyla lügatte bulmak ma'nâsınadır. Vecd-i vücûd, ehl-i 'aşkın nihâyet-i merâtibi olan cem'u'l-cem' ya'nî fark ba'de'l-cem'e işârettir. *Nûn* ve *dâl* est'in cem'idir ya'nî edât-ı haber.

(Mahsûl-i Terkîb) 'Andelîbân-ı bostân-sarây-ı fazl ü cûd ki onlar meclis-i 'âlem-i müşâhedenin sâzendeleridir ya'nî revnak ü fer ve zînet ü zîb vericileridir. Dahi vücûd ve cûd 'işret-hânesinin muganniîleridir ya'nî cezbe ve hâlet-bahşlarıdır. Hâsılı, onlar makâm-ı cem' ve 'âlem-i müşâhedeye vâsıl olmakla halkı râh-ı Hakk'a irşâda dâ'îlerdir ve onlar kâmil ü mükemmil olmakla bâde-i 'aşk-ı Hudâ'dan nâşî 'alâ merâtibi isti'dâdâtihim hisse-yâb edicidirler.

(Kıt'a)

برکل روضهٔ ابلاغ که هست * کل این باغ زد و بش عرقی

Ber, 'alâ ma'nâsına. *Gül*, ma'rûf ve haber-i mübtedâdır ya'nî *hezârân sürûd*. *Ravza*, râ'-i mühmelenin fethiyle sebzezâr mahalle derler, bahçe demektir. *İblâğ,* hemzenin kesriyle eriştirmek ma'nâsınadır; bunda risâletten 'ibârettir. İzâfetler lâmiyye. Bu *gül*'den murâd hazret-i risâlet-penâh 'aleyhissalâtü vesselâm hazretleridir. *Ki*, edât-ı râbıt. *Hest*, bunda edât-ı haberdir; mısrâ'-ı sânîdeki *'arakî*'ye mukayyeddir. *Gül-i în bâğ*, mübtedâ. *'Arakî*,

{12}

'arakîst takdîrinde haberdir. *În,* ism-i işârettir; karîbe mevzû'. *Bâğ*, ma'rûf. *Zâ'*-i müfrede, min ma'nâsınadır. *Rûyeş*: *Şîn*, zamîr, *gül-i* ravza'ya râci'. *Rûy*, yüz. *'Arakî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *'Arak,* fethateynle ter demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Gelû-yı 'andelîbân-ı bostân-sarây-ı fazl ü cûddan sudûr eden sürûd ve tahiyyet ve dürûd, iblâğ ve risâlet bahçesinin gülü üzere olsun. Ya'nî hazret-i hâce-i cihân, nebiyy-i âhirü'z-zamân üzerine olsun ki bu bâğ-ı 'âlemin gülü, onun cemâli nûrundan bir 'araktır ya'nî yüzü suyundan halk olunmuştur.

نیست زاوراق چمن مرغانرا * بجزاوصاف جمالش سبق

Nî, edât-ı nefy; *sîn* ve *tâ,* edât-ı haberdir; yoktur demektir. *Zâ'*-i müfrede, min ma'nâsına. *Evrâk*, varakın cem'idir, yaprak demektir, berg ma'nâsına. *Çemen*, ma'rûf. *Murgân-râ*: *Râ,* edât-ı sıla ya edât-ı ta'lîl. *Bicüz*; *Bâ,* harf-i te'kîd. *Cüz*, gayrı ma'nâsına; *evsâf'*a izâfet-i

beyâniyye. *Evsâf*, vasfın cem‘i, övmek ma‘nâsına. *Cemâl*, ma‘rûf. *Şîn*, zamîr, *gül-i ravza*’ya râci‘dir. *Sebak*, ders ma‘nâsınadır. *Yâ,* harf-i vahdet veyâhûd tenkîr içindir.

(Mahsûl-i Beyt) Çemen yapraklarından kuşlara ya kuşlar için hazret-i fahr-i kâ’inâtın evsâf-ı cemâlinden gayrı bir ders ya dersi yoktur.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bi-‘aynihî *Sâni‘î-râ* kıt‘ası gibidir vezn ve kâfiyede.

وعلى آله وصحبه المقتبسين من مشكوة علومه واحواله

Vâv, âtıfe. *‘Alâ,* harf-i cerr. *Âl*, lafzen mecrûr *‘alâ* ile. Câr mecrûr ile zarf-ı müstakarr, ma‘tûf *ber-gül-i ravza* üzerine. *Âl,* ehl-i beyt ma‘nâsına yâhûd evlâd ma‘nâsına yâhûd kavm. Ya‘nî (كُلُّ مُؤمِنٍ تُقَى نُقِيَ اِلَى يَوْمِ الْقِيامَة)[125] bunda her hangisi olsa câ’izdir. *Vâv*, âtıfe. *Sahb,* lafzen mecrûr; *âl* üzere ma‘tûf. *Sahb, sâd*-ı mühmelenin fethi ve *hâ’*-i mühmelenin sükûnuyla sâhibin cem‘idir; zamir, gül-i ravzaya râci‘dir. Ya‘nî resûlullâh’ın îmân sâhibleri ya‘nî îmân ile müşerref oldukları vech-i sa‘âdetlerini görenler. *El-muktebisîn*, muktebisin cem‘idir; hâlet-i cerri *yâ* ile; lafzen mecrûr; sıfatıdır *âl*’in ve *sahbihî*’nin tahtında *him* zamîri mevsûfa râci‘dir; âteş almak ma‘nâsına, bunda kesb-i nûr ediciler demektir. *Min,* harf-i beyân, *muktebisîn*’e müte‘allik. *Mişkât*, mîmin kesriyle ve şîn-i mu‘cemenin sükûnuyla ve kâfın fethiyle çerâğ mahalli demektir. Lafzen mecrûr min ile; mef‘ûlün bih gayr-i sarîhidir *muktebisîn*’in.

{13}

‘Ulûm, ‘ilmin cem‘idir; lafzen mecrûr, muzâfun ileyhi. Zamîr yine *gül*’e râci‘; mahallen mecrûr, muzâfun ileyhi. *Vâv*, âtıfe. *Ahvâl*, hâletin cem‘i, keyfiyyet demektir, lafzen mecrûr, *‘ulûm*’a ma‘tûf; zamîr-i gâ’ib, sâbık gibi.

(Mahsûl-i Terkîb) Dahi sürûd, tahiyyet ve dürûd, resûl-i kâ’inât ve mefhar-i mevcûdatın âl ü ashâbı üzerine olsun ki onlar hazret-i peygamber-i hayru’l-beşerin ‘ulûm ve ahvâl çerâğdânından kesb-i nûr ediciler ya‘nî medîne-i ‘ilm olan sultân’ü-s-sekaleynin meclis-i pür-intibâhlarında hâzır olmakla zâhiren ve bâtınen kesb-i ‘ulûm-i ilâhî ve ahlâk-ı hamîdesiyle mütehallık olanlardır.

Ma‘lûm ola ki bu hamdele ve salvelede olan berâ‘a-i istihlâl ve teşbîhât ve isti‘ârât, hadden bîrûn ve kıyâstan efzûndur. Ez-cümle Bahâristân’a göre, murglar, güller ve hezârlar ve hezâr destân. Zîrâ hezâr, bülbüle dedikleri gibi hezâr destân dahi derler ve bülbülden irice bir kuşa derler. Her ne kadar bunda bu ma‘nâlar murâd değil ise de yine berâ‘atten hâlî değildir.

Ammâ ba‘d, besmele ve hamdele ve salveleden fârig olduktan sonra,

نموده می اید که چون درین وقت دلپسند فرزند
ارجمند ضیاء الدین یوسف عصمه الله تعالی عما یفضیه الی التلهف
والتأسف باموختن مقدمات کلام عرب واندوختن قواعد فنون ادب
اشتغال نمود

[125] Kıyamete kadar, müttakî bütün müminler.

Nümûde, mâzîden kısımdır; *mî*, edât-ı hâl; *âyed*, fi‘l-i muzâri‘; görülmüş gele ya‘nî ma‘lûm ola. *Ki,* harf-i beyân. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Der-în, der* ile *în*’den muhaffef; *der*, harf-i zarf; *în,* ism-i işâret. *Vakt*, ma‘rûf; Türkîde çağ derler. *Dil-pesend,* vasf-ı terkîbîdir, gönül beğenici ya‘nî makbûl ve mergûb. *Ferzend*, oğul demektir, ibn ma‘nâsına ve mübtedâdır, haberi aşağıda *hânde mî şüd*’dür. *Erc-mend*, kıymetli ve ‘izzetli ve ulu ma‘nâlarına gelir lâkin bunda ma‘nâ-yı evvel murâddır. *Erec*, fethateynle kıymet ve ‘izzet ve büzürg ma‘nâsınadır; *mend*, edât-ı nisbet. *Ziyâ’üddîn*, Mevlânâ Câmî’nin mahdûmunun lakabı, dînin ziyâsı demektir. *Yûsuf,* ismidir. *‘Asamehû*: *‘Asame* fi‘l-i mâzî, müfred, müzekker, gâ’ib; hıfz eyledi; du‘â mevki‘inde olmakla hıfz eylesin demektir; zamîr, *ferzend*’e râci‘, mef‘ûlüdür *‘asame*’nin. *Allâh*, lafzen merfû‘, fâ‘ili *te‘âlâ*, fâ‘ili tahtında ism-i Celâl’e râci‘; fâ‘iliyle cümlesi ism-i Celâl’in sıfatı. *‘Ammâ,* aslında *‘an mâ*’dır; nûn mîme kalb olunur. *‘An,* ‘asame’ye müte‘allik *mâ,*

{14}

ism-i mevsûf. Mahall-i karîbi *‘an* ile mecrûr, ba‘îdi mef‘ûlün bih gayr-i sarîhiyetle mansûb. *Yüfzî*, if‘âl bâbından fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, ma‘lûm; bunda ilkâ eder ma‘nâsınadır; fâ‘ili tahtında *mâ*’ya râci‘; cümlesi sıfatı; zamîr, *ferzend*’e râci‘, mef‘ûlü. *İlâ*, *yüfzî*’ye müte‘alliktir. *Telehhüf*, tefe‘‘ul bâbından tahassür ve mahzûn olmak ma‘nâsınadır. *Te’essüf,* vezn ve ma‘nâda *telehhüf* gibidir; ‘atf-ı tefsîrîdir lâkin birinde tahassür ve birinde tahazzün murâd olunmak evlâdır. *Be-âmûhten*: *Bâ,* harf-i sıla ya musâhabet. *Âmûhten,* elif-i memdûde ile masdardır, öğrenmek demektir ya‘nî ta‘allüm. Mu’ahhar *iştigâl*’in *mukaddemât*’a izâfeti, masdarın mef‘ûlünedir. *Mukaddemât-ı kelâm-ı ‘Arab* izâfetleri, lâmiyyelerdir. *Mukaddemât,* mukaddemin cem‘i ya‘nî *kelâm-ı ‘Arab*’ın mâ yuhtâcu ileyhleri. Hâsılı, sarf ü nahv murâddır. *Endûhten*, bunda kesb ma‘nâsınadır, *kavâ‘id*’e izâfeti masdarın mef‘ûlünedir. *Kavâ‘id-i fünûn-ı edeb*, lâmiyyelerdir. *Kavâ‘id,* kâ‘idenin cem‘i. *Fünûn*, fennin cem‘i. *Fünûn-ı edeb*’den murâd, ‘ilm-i şi‘r ü inşâ’dır. Zîrâ bunlara edebiyyât ta‘bîr olunur. *Kavâ‘id-i fünûn-ı edeb*: meselâ ‘arûz gibi. *İştigâl*, ifti‘âl bâbından masdardır, meşgûl olmak ma‘nâsınadır. *Nümûd*, nümûden’den fi‘l-i mâzî, gösterdi demektir. *İştigâl-nümûd,* mef‘ûl-i sarîhtir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ma‘lûm ola ki, çünki bu makbûl ve mergûb olan vakitte kıymetli oğlum Ziyâüddîn Yûsuf, onu Allâh tahassür ve tahazzüne ilkâ eden şeyden hıfz eylesin, mukaddemât-ı kelâm-ı ‘Arabı ya‘nî ‘ilm-i sarf ü nahvi öğrenmekle dahi kavânîn-i fünûn-ı edebî ya‘nî ‘ilm-i kavâfî vü ‘arûzu kesbe iştigâl gösterdi. Hâsılı, tahsîl-i ‘ilme sa‘y eyledi.

و پوشیده نماند که طفلان نورسیده وکودکان رنج نادیده را از تعلیم
اصطلاحاتی که مأنوس طبع ومألوف سماع ایشان نیست

Vâv, âtıfe. *Pûşîde*, örtülmüş, mestûr ma‘nâsına ism-i mef‘ûldür. *Nemâned*, fi‘l-i nefy-i istikbâl, kalmaya demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Tıflân*, tıflın cem‘idir ki sabî ile mürâhik beyni. *Nev*, yeni demektir, cedîd ma‘nâsına. *Resîde*, mâzîden kısımdır, yetişmiş demektir. Bir “râ” mukadderdir, *nâ-dîde* karînesiyle hazf olunmuştur. *Vü kûdekân*: *Kûdek*, kâfın zammı ve dâl-i mühmele ya mu‘ceme ile tıfıl demektir; Türkîde çocuk. *Elif ve nûn*, edât-ı cem‘. *Renc,* bunda isimdir, zahmet ve meşakkat

{15}

ma‘nâsına. *Nâ*, edât-ı nefy. *Dîde*, mâzîden kısım. *Râ*, edât-ı sıla. *Ta‘lîm*, tef‘îl bâbından masdardır öğretmek ma‘nâsına; *ıstılâhât*’a izâfeti masdarın mef‘ûlüne. Ba‘zı nüshada “ez ta‘allüm” ıstılâhı vâki‘dir; bu sûrette *râ*, tahsîs için olur. *Ta‘allüm* tefe‘‘ul bâbından masdardır öğrenmek ma‘nâsına. *Istılâhât*, ıstılâhın cem‘i; bir kavme ya bir fenne mahsûs elfâz ü ‘ibârât. *Yâ,* harf-i tenkîr. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Me’nûs,* ism-i mef‘ûldür üns’ten, hemzenin zammıyla vahşet mukâbili, ülfet demektir; bunda *me’lûf* ma‘nâsınadır; *tab‘* ’a izâfeti, ism-i mef‘ûlün nâib-i fâ‘ile izâfetidir. *Vü me’lûf*, ‘atf-ı tefsîrî, *simâ‘* ’a izâfeti, sâbık gibi. *Simâ‘*, sînin kesriye sem‘in cem‘i. Onlar kulaklarının me’lûfu değildir demektir. *Îşân,* ism-i işâretin cem‘i. *Nîst*, edât-ı selb.

(Mahsûl-i Terkîb) Dahi mestûr ve mahfî kalmaya ki yeni yetişmiş tıfıllara ve zahmet ü meşakkat görmemiş çocuklara şu ıstılâhları öğretmekten ki onların kulaklarının ve tabî‘atlarının me’lûf ü me’nûsu değildir. Nüsha-i âhara göre yeni yetişmiş tıfılların ve renc ve elem görmemiş kûdeklerin şu ıstılâhları öğrenmeden ki onların tabî‘at ve simâ‘ları me’nûs ve me’lûf değildir. Hâsılı, onlara ıstılâhât-ı fennî ya kavmî öğretmek ya onların öğrenmesi ki onunla ünsiyyet ve ülfetleri olmaya. Ba‘zı nüshada “ismâ‘” ve ba‘zısında “istimâ‘” vâki‘dir lâkin tıbâ‘a akreb, bizim ihtiyâr ettiğimizdir.

بردل بار وحشتی و برخاطر خبار دهشتی می نشیند

Dil, gönül. *Ber-dil, mî nişîned*’in mukaddem mef’ûl-i gayr-i sarîh; *bâr-ı vahşetî* fâ‘ili. *Bâr-ı vahşet*, mecâzen beyâniyye; *bâr*, yük ma‘nâsına; *vahşet,* bi-hasebi’l-lüga tenhâ kalmak demektir, bunda ürkmek demektir. *Yâ,* harf-i tenkîr. *Vü ber-hâtır*: *Ber, dil* üzerine ma‘tûf. *Hâtır*, bunda kalb demektir. *Gubâr-ı dehşet*, mecâzen beyâniyye; *gubâr,* toz; *dehşet,* hayret ma‘nâsına. *Yâ,* harf-i tenkîr. *Mî*, edât-ı hâl. *Neşîned*, fi‘l-i muzâri‘, nişînîden’den ya nişesten’den Zîrâ masdar-ı tâ’înin mâ-kablinde hâ, sîn, şîn, fâ’dan sîn-i mühmele olsa tâ, dâle kalb olunduktan sonra sîn, ya hazf olunur yâhûd yâ’ya kalb olunur yâhûd hâ’ya kalb olunur; bunda yâ’ya kalb olunmuş lâkin ‘alâ-gayri kıyâs, dâl-i maklûbenin mâ-kabline bir nûn ziyâde olunmuştur; oturur

{16}

demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Istılâh ve kavâ‘idi ta‘lîm ve ta‘allümden üns ve ülfetleri olmamak sebebiyle gönül üzere vahşet yükü ve âyîne-i kalblerine dehşet ve hayret tozu oturur. Hâsılı, zihne güç gelme sebebiyle ürküp hayret ve ıztırâba düşer.

از برای تلطیف سر وتشحیذ خاطروی
گاه گاهی از کتاب گلستان که از انفاس متبرکهٔ شیخ نامدار واستاد
بزرگوار مصلح الدین سعدی شیراز یست رحمه الله تعالی

Ez-berây: *Ez*, zâ’ide yâhûd *berây* lafzında olan ma‘nâ-yı min’i te’kîd eder. *Berây-ı taltîf,* taltîften için demektir. *Taltîf*, tef‘îl bâbından masdardır, mülâyemet vermek ya‘nî yumuşatmak demektir. *Sır*, sînin kesriyle kalbinde mahfî olan nesnedir. *Taltîf*’in *sır*’a izâfeti, masdarın mef‘ûlünedir ya‘nî kalbinde olan küdûrâtı yumuşatmak ecli için. *Teşhîz*, tef‘îl bâbından masdardır, keskin etmek ma‘nâsınadır; *hâtır*’a izâfeti yine masdarın mef‘ûlüne

izâfetidir; *hâtır*'ın *vey*'e lâmiyye. *Vey* zamîri *Yûsuf*'a râci'dir. *Gâh gâhî*: *Yâ*, tenkîr içindir; vakit vakit demektir. *Kitâb-ı Gülistân*[126], ma'rûf ve meşhûrdur; mef'ûlüdür mesnevîden sonra gelen *hânde mî şüd*'ün. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Enfâs*, nefesin cem'idir; bu eser ve kelimât murâddır. *Müteberrike*, tefa''ul bâbından ism-i fâ'ildir, bereket taleb olunucu demektir, izâfet-i beyâniyyedir, bereket taleb olunucu olan nefeslerinde demek olur. *Şeyh*, ma'rûf. *Nâm-dâr*, vasf-ı terkîbîdir, nâmlı demektir, izâfeti, beyâniyye. *Üstâd-ı büzürg-vâr* da beyâniyye. *Büzürg-vâr*, büzürge mürâdif yâhûd *büzürg*, ulu ve *-vâr*, musâhabet ma'nâsınadır, 'azametli demek ammâ İbn-i Kemâl[127]in tahkîkinde[128], *-vâr* bunun gibi yerlerde liyâkat ma'nâsı ifâde eder meselâ şâh-vâr, şâha lâyık ve büzürg-vâr ululuğa lâyık demektir. *Muslihü'd-dîn*, dîni ıslâh edici demektir; ismi Mustafâ olan kimseye ıtlâk olunurmuş ber-güzîde dahi derler. *Sa'dî*[129], sâhib-i Gülistân'ın lakabı. *Şîrâzî*: *Yâ*, harf-i nisbet. *Şîrâz*, ism-i belde. *Sîn* ve *tâ*, edât-ı haberdir. *Rahime*, fi'l-i mâzî. Zamîr, mef'ûl-i *Sa'dî*'ye râci'dir. *Allâh*, lafzen merfû', fâ'ili *te'âlâ* tahtında *Allâh*'a râci'; fâ'iliyle cümlesi ism-i Celâl'in sıfatı.

(Mahsûl-i Terkîb) Oğlum Yûsuf'un sırrını taltîf ve hâtırını teşhîz için ya'nî kalbinde olan küdûrâtı giderip

{17}

yumuşatmak için ve zihnini keskin ya'nî tîz etmek için vakit vakit *Kitâb-ı Gülistân*'dan ki dîni ıslâh edici nâmlı şeyhin ve 'azametli üstâdın bereketli olan nefeslerinden ya'nî âsâr-ı sühanındandır. Allâh ona rahmet eylesin.

(Mesnevî)

نه گلستان که روضهٔ ز بهشت * خاك وخاشاك اوعبیر سرشت

Ne, harf-i nefy. *Gülistân*, bunda *Kitâb-ı Gülistân* murâddır. *Ki*, harf-i ızrâb. *Ravza'î*: *Hemze* tevessül içindir. *Ravza*, rânın fethi ve vâvın sükûnuyla sebzezâr mahalle derler; gerek me'kûlât ve gerek gayr-ı me'kûlât bahçe ma'nâsına. *Bihişt*, bâ'-i 'Arabın kesriyle cennet demektir. Ve *hâk*, hâ'-i mu'ceme ile toprak ma'nâsına. Ba'zı nüshada *hâr* vâki' olmuş, diken ma'nâsınadır. *Hâşâk*, hâ'-i mu'ceme ile çerçöp demektir gâyet-i nazardan sâkıt olan şey'e ıtlâk ederler. *Û*'ya izâfeti, lâmiyye. *Û*, zamîr, *ravza*'ya râci'dir. *'Abîr-sirişt*, vasf-ı terkîbî kabîlindendir; 'abîr tabî'atlı ya 'abîr ile yoğrulmuş.

(Mahsûl-i Terkîb) Hazret-i Şeyh Sa'dî'nin Gülistân'ını vasf edip buyurur: Gülistân değil belki cennetten bir bahçedir. Onun toprağı ve çerçöpü 'abîr tabî'atlı veyâ 'abîr ile yoğrulmuştur ya'nî 'abîr gibi kokuludur. Hâsılı, cennet gibi, nâzırîn ve sâmi'în kulûbuna safâ-bahş olur ve meşâmm-ı cân-ı ehl-i basîreti mu'attar kılar.

بابهایش بهشت رادرها * فیض ده قصهاش کوثرها

[126] Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) ünlü Farsça eseri.
[127] Kemalpaşazâde (ö. 940/1534). Osmanlı şeyhülislâmı ve tarihçisi. İbn-i Kemâl olarak da bilinmektedir.
[128] Risâle fî tahkîki ta'rîbi'l-kelimâti'l-A'cemiyye (nşr. Muhammed Sevâî, Dımaşk 1991).
[129] Ebû Muhammed Sa'dî Müşerrifüddîn (Şerefüddîn) Muslih b. Abdillâh b. Müşerrif Şîrâzî (ö. 691/1292). Fars edebiyatının en büyük şâ'irlerinden.

Bâbhâyeş: *Şîn*, zamîr, *Gülistân*'a râci'. *Hâ*, edât-ı cem'dir, Gülistânın bâbları demektir ve mübtedâdır. *Râ*, edât-ı sıla ya edât-ı tahsîs. *Derhâ, der*'in cem'idir. *Der,* kapı ma'nâsına bâb demektir. Bir edât-ı haber mukadderdir, *derhâst* takdîrindedir. *Feyz-dih*, aslında dihende-i feyz, vasf-ı terkîbîdir feyiz verici demektir, feyyâz ma'nâsınadır. *Kıssahâ*, kıssanın cem'idir, hikâyeler demektir ve mübtedâ. *Şîn*, zamîr, *Gülistân*'a râci'dir. *Kevserhâ,* kevserler demektir. *Kevser,* cennette hazret-i Peygamber'e mahsûs olan ırmak; yine bir edât-ı haber mukadderdir, *kevserhâst* [takîrindedir].

(Mahsûl-i Terkîb) Hazret-i Şeyh'in Gülistân'ının bâbları cennet için ya cennete kapılardır sekiz olmada ya nasâyih veyâ gayrı müştemil olduğu için onunla mütenassıh olmak duhûl-i cennete sebeb olmada. Feyz verici kıssaları kevserlerdir teşne-gân-ı vâdî-i hayreti kandırmada. Hâsılı,

{18}

her bâbı bir cennet bâbı ve her bir kıssası bir cennet kevseridir.

نکتهایش نهفته در پرده *رشك حوران ناز پرورده

Nüktehâ, nüktenin cem'idir. *Nükte*, nûnun zammıyla bi-hasebi'l-lüga bir yere nokta koyup bir şey'e işâret etmeye derler; bunda mezâyâ-yı elfâz murâddır. *Şîn, Gülistân*'a râci'dir. *Nühüfte*, nûn ve hânın zammeleriyle ve fânın sükûnuyla ve hâ'-i resmî ile gizli demektir; ism-i mef'ûl, mestûr ma'nâsınadır. *Nüktehâyeş*, mübtedâ; *nühüfte* bir sîn ve tâ takdîriyle haber olmak evlâdır ve mısrâ'-ı sânîde *Gülistân*'a râci' bir mübtedâ takdîr olunur. Şem'î merhûm mısrâ'-ı sânîdeki *reşk-i hûrân*'ı nükteye haber ma'nâsı vermiş; nükte reşk-i hûr olduğu ma'lûm-ı erbâb-ı nüktedir ammâ Gülistân'a reşk-i hûr ıtlâk olunur. *Perde*, râ'î ile mer'î beyninde olan hicaba derler mef'ûlün fîhidir *nühüfte*'nin. *Reşk*, rânın fethi ve şîn-i mu'cemenin sükûnuyla gayret ma'nâsınadır. *Hûrân*, hûrun cem'idir. *Reşk-i hûrân* vasf-ı terkîbîdir, hûru gayrete getirici demektir ya'nî hûrîlerin mahsûdudur. *Nâz-perverde,* mürekkebâttandır. *Perverde,* ism-i mef'ûldür beslenmiş ma'nâsına. *Nâz-perverde*, nâzla beslenmiş demektir.

(Mahsûl-i Beyt) O Gülistân'ın nüket ü mezâyâsı perdede gizlidir ya'nî mahfî ve mestûrdur. Hâsılı, herkesin 'ukûlü nüktelerine vâsıl olup idrâk edemez ve nâ-ehlin nazarından mestûrdur. Ve o Gülistân, nâzlı beslenmiş hûrîlerin reşk ü gayretidir ya'nî hüsn ü tarâvetten nâşî mahsûd-ı hûrândır.

دلکش اشعـار او باشد اشجار* ازنم لطف تحتها الانهار

Dil-keş, vasf-ı terkîbî envâ'ındandır. *Eş'âr*, hemzenin fethiyle şi'rin cem'idir, mübtedâ. *Û*'ya izâfeti, lâmiyye; gönül çekici demektir. *Û*, zamîr; *Gülistân*'a râci'dir. *Bülend*, bânın zammı ve lâmın fethiyle yüce ma'nâsınadır, boylu demektir. Eşcâr, şecerin cem'idir, yine edât-ı haber mukadderdir. *Nem*, ratb ma'nâsına ya'nî yaş demektir. *Lutf*, letâfet ma'nâsına izâfet-i beyâniyye. *Tahtehâ*: *Taht,* zarf-ı müstakarr; mübtedâya râci'; fâ'iliyle cümlesi mukaddem haberdir. *Hâ,* zamîr, mecrûr, müennes; *eşcâr*'a râci'; muzâfun ileyhi *taht*'ın. *El-enhâr,* nehrin cem'idir, ırmak ma'nâsına; lafzen merfû', mu'ahhar mübtedâ.

(Mahsûl-i Beyt) O Gülistân'ın gönül çekici olan şi'rleri bülend eşcârdır letâfet ve tarâvet ve rutûbetten. O ağaçların

{19}

altında nehirler vardır. Hâsılı, eger ravza-i cennâtın ağaçları ve ırmakları var ise Gülistân'ın dahi her bir şi'r-i mevzûnu bir dıraht-ı müntehâ ve letâfet ve tarâveti gûyâ bir nehr-i dil-rubâdır.

('Arûz) Bu mesnevî bahr-i hafîftendir. Ma'lûm ola ki 'Acem cemî' evzânı ekseriyyen müsemmenü'l-eczâ isti'mâl ederler. 'Arab, müseddesü'l-eczâ isti'mâl ederler. İşte ez-cümle bahr-i hafîfin aslı 'inde'l-'Arab fâ'ilâtün müstef'ilün fâ'ilâtün'dür iki kere. Ammâ 'inde'l-'Acem, fâ'ilâtün müstef'ilün fâ'ilâtün müstef'ilün'dür iki kere. Ammâ eger 'Acem, müseddes isti'mâl eyleseler meczû ederler [ya'nî] bir cüz'ünü hazf ederler. Nitekim bunda olduğu gibi. Böyle olunca sadr ve ibtidâ sâlim, haşv ki müstef'ilün'dür, habn 'illeti târî olup sîn düşer mütef'ilün kalır, mefâ'ilün onun yerine gelir. 'Arûz ve darbının ba'zısına şekl ve ba'zısına salm târî olmuştur. Şekl: Habn ile kasrın ictimâ'ına derler. Habn: Evvelde olan sîn-i hafîfin sâkinini ıskât. Ve kasr: Âhirde olan sebeb-i hafîfin sâkinini ıskât ve mâ-kablini iskân ki fâ'ilâtün'den habn 'illeti ile elif ve kasr ile nûn düşer ve tâ sâkin olur fe'ilât olur ki eşkel derler. Salm, hazf ile kat'ın ictimâ'ına derler. Kat': fâ'ilâtünden veted-i mecmû'un sâkinini hazf ve müteharrikini iskâna derler. Ve hazf, âhirde olan sebeb-i hafîfin ıskâtına derler. Böyle olunca fâ'ilâtünden kat' ile 'ilâ'nın elifi düşer ve lâm sâkin olur ve hazf ile tün düşer; fâ'il kalır, fa'lün onun yerine gelip fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât ya fa'lün olup bahr-i hafîf-i müseddes-i mahbûn-ı eşkel ya aslem olur.

سطری چند خوانده می‌شد

Satrî: *Yâ* harf-i vahdet. *Satr*, ma'rûf. *Çend*, kaç demektir. *Satrî çend*, birkaç satır demektir. *Satr*, mübtedâ. *Hânde*, mâzîden kısımdır. *Hânde mî şüd*, cümlesi haber-i mübtedâ-yı sânî ve mübtedâ-yı sânî, haber-i mübtedâ-yı evvel. Hâsılı, oğlum Yûsuf, *Kitâb-ı Gülistân*'dan birkaç satır okumuştu.

دران اثنادر خاطرآمد که تبرکا بانفاسه انشریفه
وتتبعا لاشعاره اللطیفة ورقی چند برآن اسلوب ساخته شود

Der-ân: *Der*, harf-i zarf; *ân* ism-i işâret. *Esnâ*, vakit ma'nâsınadır ya'nî oğlum Yûsuf'un Gülistân okuduğu vakitte. *Der*, edât-ı sıla. *Hâtır*, bunda kalb ma'nâsınadır, *âmed*'in mef'ûlüdür. *Âmed*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib. *Ki*, harf-i

{20}

beyân. *Teberrüken*, mef'ûl-i mutlaktır ya mef'ûlün leh. *Bi-enfâsihi*: *Bâ*, harf-i musâhabet ya isti'ânet. *Enfâs*, nefesin cem'i; zamîr, *şeyh*'e râci'dir. *Şerîf*, zıddü'l-vazî'. Ve *tetebbu'an*, tahallüfen, teberrüken gibi, isrince gitmek ma'nâsına. *Lâm*, harf-i sıla. *Eş'âr*, şi'rin cem'idir; zamîr yine *şeyh*'e râci'dir. *Latîfe*, mülâyim ma'nâsınadır. *Varakî çend*, mübtedâ. *Varak*, yaprak, bunda kâğıd ma'nâsınadır. *Yâ*, harf-i vahdet içindir. *Ber*, 'alâ ma'nâsına. *Ân*, ism-i işârettir *üslûb*'a. *Üslûb*, zamm-ı hemze ile fen ma'nâsınadır, bunda tarz ve tavr ma'nâsına.

Sâhte, ism-i mef‘ûl. *Şeved,* oldu. *Sâhte şeved*, düzülmüş oldu demektir ve haber-i mübtedâdır.

(Mahsûl-i Terkîb) Ferzend-i erc-mendimin ta‘allüm-i Gülistân esnâsında hâtıra geldi ki onun şerîf olan nefesleriyle teberrüken ve latîf olan şi‘rlerine tetebbu‘an ya‘nî hazret-i Şeyh Sa‘dî’nin nefes-i şerîfleriyle bereket talebinden için ya bereket taleb etmek ile ve Şeyh’in Gülistân’ının isrincek gitmek için ya gitmek ile Gülistân’ın tarz ve tavrında birkaç kâğıd düzülmüş oldu ya‘nî tanzîm [ü] tertîb olundu ki murâd, Bahâristân’dır.

وجزوی چند بران منوال پرداخته گردد تا حاضر را داستانی وغائبانرا ارمغانی

Cüz’î: *Yâ,* harf-i vahdet. *Cüz*, parça demektir. *Cüz’î çend*, birkaç parça demektir. *Ber,* harf-i isti‘lâ. *Ân*, ism-i işâret. *Minvâl*, vech ma‘nâsınadır. Ya‘nî o vech üzere demektir. *Perdâhte,* ism-i mef‘ûldür. *Gerded*, kâf-ı ‘Acemin fethiyle fi‘l-i muzâri‘, gerdîden’den müştaktır, ola demektir. *Perdâhte*, mukaddem mef‘ûlüdür *gerded*’in; tamâm olmuş ola demektir; cümlesi haber. *Tâ,* harf-i ta‘lîl, hattâ ma‘nâsına. *Hâzırân*, hâzırın cem‘i. Mukaddem mef‘ûl-i sarîhi *bâşed*’in. *Râ*, edât-ı sıla. *Dâstân*, hikâye *yâ,* harf-i vahdet; *bâşed*’in mukaddem mef‘ûl-i sarîhi. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; ola demektir. *Gâ’iban-râ*: *Râ*, edât-ı sıla; gâ’ibin cem‘idir; mukadder *bâşed*’in mef’ûl-i gayr-i sarîh. *Armağânî*, sarîhtir, hediyye ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Dahi birkaç cüz, Gülistân kitâbının vechi üzere tamâm olmuş ola tâ ki hâzırlara hikâye ve gâ’iblere hediyye ola. Ya‘nî hâzırîn ve gâ’ibîne hikâye ve armağan olmak için siyâk-ı Gülistân’da birkaç cüz tamâm eyledim.

وچون این معنی بانجام رسید واین صورت

{21}

باتمام انجامید

Çûn, edât-ı ta‘lîl; şartını mutazammın. *În,* ism-i işârettir. *Ma‘nâ*’dan murâd bunda Gülistân’ın üslûb ve minvâlinde olan Bahâristândır. *Bâ,* harf-i sıla. *Encâm,* son demektir ya‘nî âhir. *Resîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; erişti. *Sûret*’ten murâd, nukûş-ı Bahâristân. *Encâmîd*, fi‘l-i mâzî müfred, gâ’ib; âhir oldu ya‘nî tükendi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Dahi çünki bu ma‘nâ, âhire ya‘nî nihâyete erişti ise dahi bu sûret tamâm olmak ile âhir olduysa

باخرد گفتم چه سازم زیوراین نوعروس * تابچشم خواستگارانش فزاید زیب وزین

Bâ, harf-i sıla. *Hıred*, hâ’-i mu‘cemenin kesriyle, rânın fethiyle ‘akl ma‘nâsınadır. *Güftem,* fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; dedim demektir. *Sâzem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; düzeyim ya‘nî eyleyim demektir. *Zîver*, la‘l ve cevâhirle bezemeye derler. *Nev*, yeni, cedîd ma‘nâsına. *‘Arûs*, beyne’n-nikâh ve’z-zifâf geline ve güyegüye derler. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Çeşm,* göz, ‘ayn ma‘nâsına. *Hâstkârâneş*: Şîn, zamîr, *‘arûs*’a râci‘dir. *Hâstkârân*, kâf-ı ‘Acemle hâstkâr’ın cem‘idir ve sıfat-ı müşebbehedir ki *kâf, hâ’*-i resmîden munkalibdir ve ‘Acemîdir;

hâste ile ârdan mürekkeb taleb ma‘nâsına. *Fezâyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, efzâyed’den muhaffef, efzâyîden’den müştak, arta ya‘nî ziyâde ola demektir. *Zîb*, zâ’-i mu‘cemenin kesriyle yaraşıklık ma‘nâsına. *Vezîn*, imâle-i kesr ile ‘atf-ı tefsîrîdir.

(Mahsûl-i Beyt) ‘Akla dedim ne düzeyim bu yeni ‘arûsun bezeğini ya‘nî ter ü tâze olmakta ‘arûsa müşâbih olan kitâbı ne gûne tezyîn edeyim tâ ki onu taleb edicilerin gözüne zîb ü zîneti arta ya‘nî yaraşıklığı ziyâde ola.

گفت درهای ثنـای شهر یارکامکار * نصرة الدنیـا معزالدولة کهف الحافقین

Güft, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, fâ‘ili tahtında *hıred*’e râci‘. *Dürhâ*, *bisâzed*’in fâ‘ili, cümlesi makûl kavl. *Dürr*, dâl-i mühmelenin zammıyla inci ma‘nâsınadır. *Hâ*, edât-ı cem‘. *Yâ*, izâfete tevessül. *Senâ*, medh ma‘nâsına, izâfetleri, lâmiyye. *Şehriyâr*, ‘asrında mu‘âdili olmayan pâdişâha derler; *kâm-gâr*’a izâfeti, beyâniyye. *Kâm-gâr*, kâf-ı evvel ‘Arabî ve sâni Fârsî, Hudâvend-i kâm demektir ya‘nî murâdın edici gâlib-i mutlak ma‘nâsına; hâsılı,

{22}

dilediğini edici demektir. *Nusret,* masdardır yardım ma‘nâsına; lafzen merfû‘; haber-i mübtedâ-yı mahzûf; takdîri, “Hüve nusretü’d-dünyâ” demektir; *hüve, şehriyâr*’a râci‘dir. *Ed-dünyâ*, takdîren mecrûr, muzâfun ileyhi nusret’in, dünyânın yardımı demektir; recülün ‘adlün kabîlinden. *Mu‘izz*, if‘âl bâbından ism-i fâ‘ildir; ‘azîz edici ma‘nâsına; haber ba‘de haberdir. Bu te‘assüf, *nusret*’in i‘râbı için lâzım geldi. Ve illâ mübtedâ takdîrine hâcet yoktur. *Nusret* ve *mu‘izz*, bi-re’sihi *şehriyâr*’a sıfat olurlar Fete’emmel! *Ed-devletü*, lafzen mecrûr, muzâfun ileyhi, izâfet, ism-i fâ‘ilin mef‘ûlünedir. *Kehf*, lafzen merfû‘, nusret ve mu‘izz gibi; kâfın fethi ve hânın sükûnuyla mağara demektir. *Hâfikeyn,* hâlet-i cerri *yâ* ile; lafzen mecrûr, muzâfun ileyhidir *kehf*’in; ufk-ı şark, ufk-ı garb demektir, şark ve garb ma‘nâsında müsta‘meldir; izâfet-i lâmiyye. Şark ü garbın mağarası demektir. Hâsılı, ehl-i şark ü garbın mağarası demek olur zikr-i mekân irâde-i mekîn tarîkıyla. Mağaradan murâd, melce’ ve me’vâ demektir isti‘âre tarîkıyla.

(Mahsûl-i Beyt) ‘Akl, cevâbında bana dedi ki: Kâm-gâr olan şehriyârın medhi incileriyle tezyîn eyle. O şehriyâr, dünyânın nâsırıdır. Devleti ‘azîz edicidir. Hâsılı, şehriyâr-ı kâm-gârın kıymetinde inciye müşâbih olan senâsıyla bu nev-‘arûsu tezyîn eyle diye ‘akl bana hitâb eyledi.

اختربرج جلالت کوهر درج شرف* شمع بزم دودهٔ تیمورخان سلطان حسین

Ahter, yıldız, necm ma‘nâsına. *Burc*, bunda mutlak hisâr olmak câ’izdir. *Celâlet*, ‘azamet ma‘nâsına. *Ahter*’in *burc*’a [izâfeti], lâmiyye ve burc’un *celâlet*’e beyâniyye. *Gevher,* cevher demektir. *Dürc*, bunda sandukça demektir; şerefe izâfeti, beyâniyye. *Şem‘*, ma‘rûf. *Bezm,* meclis ma‘nâsına. *Dûde*, hânedân ma‘nâsına. Timur Han[130], ma‘rûf; hakîkatini isteyen tevârîhe mürâca‘at etsin. İzâfetler, lâmiyye. Bu mecmû‘u şehriyârın naatıdır. *Sultan Hüseyin,* ‘atf-ı beyân; murâd Hüseyin Baykara[131]dır.

[130] Timur (ö. 807/1405). Timurlu hânedanının kurucusu ve ilk hükümdarı (1370-1405).
[131] Hüseyin Baykara (ö. 911/1506) Sanatçı yönüyle tanınan Timurlu hükümdarı (1470-1506).

(Mahsûl-i Beyt) Öyle şehriyâr ki celâlet burcunun yıldızı ve şeref sandukçasının la‘l ü cevheri Timur Han Hânedânı’nın meclisinin şem‘i ki Sultan Hüseyin Baykara’dır. Onun medhi incisiyle nev-‘arûsa müşâbih ve mümâsil olan kitâbı tezyîn eyle diye ‘akl cevâb verdi.

آسمان قدری که چون

{23}

خورحال ذرات جهان * باشد از چشم عنایت دیدن اورا فرض عین

Âsmân-kadrî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Âsmân-kadr*, mürekkebdir, ‘ulüvv-i mertebe ma‘nâsına, haber-i mübtedâ-yı mahzûf; takdîri, “Ân âsmân-kadrîst”. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Hûr,* revm-i zamm ile güneş ma‘nâsınadır. *Hâl*, zerrât-ı cihân; mu’ahhar dîden lafzının mef‘ûlü. Zerrât, zerrenin cem‘i. Zerre şemsin pertevinde nümâyân olan nesneye derler, bunda re‘âyâ ve berâyâ murâddır; izâfetler lâmiyye. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; ef‘âl-i nâkısadan. *Ez çeşm-i ‘inâyet, dîden*’e müte‘allik. *Çeşm-i ‘inâyet*, beyâniyye. *Dîden*, masdardır görmek ma‘nâsına, *bâşed*’in ismi. *Û-râ*, edât-ı mef‘ûl. *Û*, zamîr, *Sultan Hüseyin*’e râci‘dir; *bâşed*’in mef‘ûlü; *farz-ı ‘ayn,* haberi. *Farz-ı ‘ayn*, hîç bir vechle sâkıt olmayan farza derler. *Bâşed,* ismiyle haberiyle *âsmân-kadr*’ın sıfatı; *âsmân-kadr, Sultan Hüseyin*’in sıfatı.

(Mahsûl-i Beyt) Sultan Hüseyin bir âsmân-kadrdır ki güneş gibi cihân zerrâtının hâline ‘inâyet gözünden nazar eylemek ona farz-ı ‘ayn olur. Ya‘nî şems, pertevinde müctemi‘a olan zerrelere ne gûne pertev-endâz olursa pâdişâh-ı kâmkâr dahi zıll-i himâyetinde olan cihân zerrelerine ya‘nî zîr-i hükûmetinde olan bendelerine ‘afv ve merhamet ve ‘inâyet ve şefkat gözünden görmek ona farz-ı ‘ayn olur.

دین دان درزمت جودش همه حاجات خلق * کی پسندد جوداو درکردن خود عاردین

Deyn, borç, Fârsî’de vâm derler; *dân*’ın mef‘ûl-i evveli. *Dân,* emr-i hâzırdır; dânîden’den ya dânistenden. Zîrâ kâ‘ide, masdar-ı tâ’înin mâ-kablinde hâ, sîn, şîn, fâ’dan sîn olursa tâ, dâle kalb olunur. Ammâ sîn, ya hazf olunur yâhûd yâ’ya tebdîl olunur ya hâ’ya. Bunda hazf olunmuştur; *dâned* olup fi‘l-i muzâri‘ olur. Emr-i hâzır kâ‘idesi üzere dâli hazf edip *dân* olur, bil demektir. *Der,* harf-i zarf. *Zimmet*, zâl-i sehhazın kesriyle ve mîmin teşdîdiyle bi-hasebi’l-lüga, ‘akd ma‘nâsınadır ammâ bunda gerden demektir; *cûd*’a, izâfet-i lâmiyye. *Cûd,* sehâ ma‘nâsınadır, *dân*’ın mef‘ûl-i sânîsi; *şîn*’e izâfeti, lâmiyye; *sultân*’a râci‘dir. *Heme,* edât-ı sûr; *hâcât*’a izâfet-i beyâniyye. *Hâcât*, hâcetin cem‘i, hâcet ma‘rûf; *halk*’a izâfet-i lâmiyye. *Halk*, mahlûk ma‘nâsına.

{24}

Key, edât-ı istifhâm; inkâr için dâhil olur kaçan ma‘nâsına. *Pesended*, bâ’-i ‘Acemle fi‘l-i muzâri‘, pesendîden’den, beğenir demektir; *cûd-i û*’ya lâmiyye ve *pesended*’in fâ‘ili, zamîrine, *sultân*’a râci‘dir. *Ber-gerden,* gayr-i sarîhi; *hôd*’a izâfet-i lâmiyyedir. *‘Âr-ı deyn,* mef‘ûl-i sarîhi, izâfet-i lâmiyye.

(Mahsûl-i Beyt) Borç bil o sultânın cûd ü sehâsı zimmetinde mahlûkatın cümlesinin hâcetlerini kaçan beğenir ya‘nî beğenmez onun cûdu kendi gerdeninde deyn ‘ârını. Ba‘zı nüshada *key* yerine kem vâki‘ olmuş kâf-ı ‘Arabın fethiyle az demektir ya‘nî az beğenir. Hâsılı, hîç beğenmez. Ve ba‘zı nüshada *‘âr* yerine bâr düşmüştür yük ma‘nâsınadır. Hâsıl-ı kelâm, cemî‘ halkın hâcetlerini cûd-ı şâhda deyn bil. Böyle olunca sehâ, kendi boynunda deyn olmayı beğenmez ya‘nî istemez.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remel-i müsemmendendir. Sadr ve ibtidâ ve haşvler sâlim; ‘arûz ve darbında kasr ‘illeti târî olmuş. Kasr: Âhirde olan sebeb-i hafîfin sâkinini ıskât ve müteharrikini iskâna derler. Böyle olunca fâ‘ilâtün’den nûn düşüp tâ’ sâkin olur fa‘ilât kalır. Remel-i maksûr-ı müsemmen olup bir mısrâ‘ı fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fa‘ilât olur.

اعز الله انصاره وضاعف اقتداره وادام اولاده الكرام تحت
ظلال ملكه وسلطانه وانام كافة الانام فى كنف عدله واحسانه

E‘azze, if‘âl bâbından fi‘l-i mâzî, muzâ‘aftır; du‘â mevki‘inde ‘azîz eylesin demektir. *Allâh,* lafzen merfû‘, fâ‘ili; cümlesi du‘â’iyye. *Ensâr*, nâsır’ın cem‘i, lafzen mansûb, mef‘ûl-i sarîhi yardım ediciler demektir. Bunda ensârdan ricâl ve etbâ‘ı murâddır. Zamîr, mahallen mecrûr; muzâfun ileyhi; izâfet, masdarın mef‘ûlünedir. *Ve zâ‘afe*: *Vâv,* harf-i ‘atf. *Zâ‘afe*, müfâ‘ale bâbından fi‘l-i mâzî, müfred, müzekker, gâ’ib; yine du‘â mevki‘inde kat kat eylesin demektir. fâ‘ili tahtında *Allâh*’a râci‘. Cümlesi *e‘azze*’ye ma‘tûftur. *İktidâr*, ifti‘âl bâbından masdardır, kâdir olmak ma‘nâsına ya‘nî gücü yetmek; lafzen mansûb, mef‘ûl-i sarîhi; zamîr yine sâbık gibi. *Ve edâme, Vâv,* harf-i ‘atf. *Edâme*, ef‘âl bâbının ecvef-i vâvîsinden fi‘l-i mâzî, müfred, müzekker, gâ’ib; dâ’im ve sâbit eylesin demektir; tahtında fâ‘iliyle *e‘azze*’ye ma‘tûf. *Evlâd*, veledin cem‘i, oğullar demektir,

{25}

lafzen mansûb. [mef‘ûlü, zamîr evvelkiler gibi. *El-kirâm*, kerîmin cem‘idir; nîk-nâm ma‘nâsına lafzen mansûb]; sıfatıdır *evlâd*’ın. *Taht*, zıdd-ı fevktir, alt ma‘nâsına; Fârsî’de zîr derler; mef‘ûlün fîhi *edâme*’nin. *Zılâl*, zıllin cem‘idir, gölgeler ma‘nâsına; lafzen mecrûr. Muzâfun ileyhi [*taht*’ın. *Mülk*, mîmin zammıyla saltanat ma‘nâsına, lafzen mecrûr, muzâfun ileyhi] *zılâl*’in. Zamîr-i mecrûr da *mülk*’ün muzâfun ileyhi; izâfetleri lâmiyye. *Vâv,* harf-i ‘atf. *Sultân*, lafzen mecrûr, mülke ma‘tûf; zamîr, sâbık gibi. *Ve enâme*, if‘âl bâbından fi‘l-i mâzî, ecvef-i vâvî müfred, müzekker, gâ’ibdir. Tahtında fâ‘iliyle *e‘azze*’ye ma‘tûf; uyutsun ya‘nî râhat versin ma‘nâsına olmak ihtimâli de var. Böyle olunca *kâffe*, merfû olup fâ‘il olur; evvele göre Sülâsî mansûb olup mef‘ûl olur. *El-enâmi*, lafzen mecrûr muzâfun ileyhi *kâffe*’nin. Bu *enâm*, halk ma‘nâsınadır. *Fî,* harf-i cerr; e*nâm*’a müte‘allik. *Kenf / Kenef*, kâfın fethi ve nûnun sükûnuyla ihâta ma‘nâsına; fethateynle cânib ma‘nâsınadır. Bunda ikisine de ihtimâl vardır. Lafzen mecrûr ve mahallen mansûb; mef’ûl-i gayr-i sarîh *enâme* fi‘linin; *‘adl*’e muzâf. *‘adl* de zamîre. *Ve sultân, ‘adl*’e ma‘tûf ve zamîre muzâf.

(Mahsûl-i Fikar) Allâhu ‘azîmü’ş-şân onun ensârını ‘azîz eylesin. Dahi onun iktidârını kat kat eylesin. Dahi onun evlâd-ı kirâmını mülk-i saltanatı zıllerinin altında dâ’im eylesin. Dahi onun ‘adl ü ihsânı ihâtasında ya havâlîsinde ya‘nî himâyesinde cemî‘ nâsı Allâhu ‘azîmü’ş-şân uyutsun ya‘nî râhat versin ya cemî‘ nâs uyusun ya‘nî müsterîh olsun.

(Kıt‘a)

گلستان کرچه سعدی کرد زین * پیش بنام سعد بن زنکی تمامش

Gerçi, egerçiden muhaffef, edât-ı şart. *Sa‘dî, kerd*’in fâ‘ili. *Kerd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; eyledi demektir. *Zîn, ez în*’den muhaffeftir. *Ez*, min ma‘nâsına. *În*, ism-i işâret; *kerd*’in mef’ûl-i gayr-i sarîhi. *Pîş*, bâ’-i ‘Acemle ön ma‘nâsına, bundan önden ya‘nî bundan akdem demektir. *Be-nâm*: *Bâ*, harf-i sıla ya harf-i musâhabet. *Nâm*, ad ya‘nî ism-i sâde; izâfeti, lâmiyye. *Bin*, ibn’den muhaffef. Kâ‘ide-i ‘Arabiyye üzere ‘alemeyn beyninde *ibn* lafzından hemze hazf olunur ammâ A‘câm, ba‘zan külliyyen hazf ederler. Şeyh Attâr[132]ın Pendnâme[133]sinde olan Şâfi‘î İdrîs gibi. *Tamâmeş*: *Şîn*, zamîr, Gülistân’a râci‘dir. *Tamâm*, *kerd*’in mef‘ûlü.

(Mahsûl-i Beyt) Gülistân’ı gerçi Şeyh Sâdî bundan akdem Zengî oğlu Sa‘d[134]ın nâmına tamâm eyledi ise ya‘nî onun nâmına

{26}

te’lîf ve cem‘ edip kitâbına revnak ü fer verdi ise.

بهارستان من نام از کسی یافت که شاید سعد بن زنکی غلامش

Bahâristân-ı men, lâmiyye. *Men*, bunda şöhret ma‘nâsınadır ve *yâft*’ın mukaddem mef‘ûl-i sarîhi, *ez kesî*, gayr-i sarîhi. *Yâ*, harf-i vahdet. *Kesî, Sultan Hüseyin*’den ‘ibârettir. *Ki*, harf-i beyân. *Şâyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; şâyîden’den ya şâyestenden. Zîrâ masdar-ı tâ’î-sînî’nin bâlâda zikr olunduğu vech üzere sînin hazfı kabîlindendir; lâyıktır demektir, bunda *şâyed, şüd* takdîrinde ya‘nî olmak lâyıktır ma‘nâsına. *Sa‘d bin Zengî, şâyed şüd*’ün fâ‘ili; *gulâm*, mef‘ûlü. *Şîn*, zamîr, *kesî*’ye râci‘dir. Ba‘zı nüshada *şâyed* yerine “bâşed” vâki‘dir. Böyle olunca mukaddere hâcet kalmaz.

(Mahsûl-i Beyt) Benim Bahâristân’ım bir kimseden nâm ve şân ve şöhret buldu ki Sa‘d bin Zengî ona bende olmaya lâyıktır. Bu beytte nâmı, ma‘nâ-yı aslîsinde isti‘mâl eden, tekellüfe düşüp nâm alamamış.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hezec-i müseddestendir ki sadr ve ibtidâ ve haşvler sâlim; ‘arûz ve darb mahzûf. Hazf: Âhirde olan sebeb-i hafîfi ıskâta derler. Mefâ‘îlün’den lün düşer; mefâ‘î, kalır; fe‘ûlün onun yerine gelir. Böyle olunca bir mısrâ‘ı mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün olur.

(Kıt‘a-i Dîger)

گذری کن برین بهارستان تا ببینی در و گلستانها

Güzerî: *Yâ*, harf-i vahdet. *Güzer*, ism-i masdardır, mürûr ma‘nâsına. *Kün*, emr-i hâzır; *güzerî kün*, bir geçme eyle ya‘nî geç. *Ber*, edât-ı sıla, bâ ma‘nâsına. *În*, ism-i işâret. *Tâ*, edât-ı ta‘lîl.

---

[132] Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nîsâbûrî (ö. 618/1221). İranlı meşhur şair ve mutasavvıf.

[133] Attâr’a isnâd edilmekle birlikte ona ait olduğu kesinlik kazanmayan, nasîhatnâme türünün en meşhur örneği.

[134] Atabeg Sa‘d b. Zengî (ö. 623/1226) Fars bölgesi Salgurlu atabeglerinden.

Bibînî: *Bâ,* harf-i istikbâl; *bînî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtabdır, göresin demektir. *Der-û*: *Der,* harf-i zarf. *Û*, zamîr, *Bahâristân*’a râci‘. *Gülistânhâ*: *Hâ*, edât-ı cem‘.

(Mahsûl-i Beyt) Bu Bahâristân’a bir mürûr eyle ya‘nî seyr ü temâşâ tarîkıyla bir geç tâ ki o bahâristânda gülistânlar göresin ya‘nî benim Bahâristân’ımda nice Gülistânlar göresin. Ya‘nî benim Bahârisân’ımda nice Gülistânlar mündericdir. ‘Ayn-ı im‘ân ile nazar eyle.

وزلطافت بهرگلستانی رسته گلها دبیدهٔ ریحانها

Vez, ve ez’den muhaffef. *Be-her*: *Bâ,* harf-i zarf, der ma‘nâsına. *Her*, edât-ı sûr. *Gülistânî, yâ,* harf-i vahdet-i nev‘iyye. *Rüste*, mâzîden kısım, bitmiş ma‘nâsına. *Gülhâ*: *Gül* ma‘rûf. *Hâ,* edât-ı cem‘. *Gülhâ, rüste*’nin fâ‘ili. *Demîde*, bu da mâzîden kısım, zâhir olmuş demektir; *reyhânhâ*, fâ‘ili. *Reyhân,*

{27}

fesleğen demektir. *Hâ*, edât-ı cem‘dir.

(Mahsûl-i Beyt) Dahi letâfetten her bir gülistânda ya‘nî Bahâristân’da olan her bir gülistânda güller bitmiş ve reyhânlar zâhir olmuş. Hâsılı, böyle rengîn ü ra‘nâdır.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîf-i müseddes-i mahbûn-ı aslemdir ki ba‘de’l-ezâhîf fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün’dür. Nitekim tafsîli, *Ne gülistân ki ravza-i zi-bihişt* mesnevîsinde zikr olunmuştu.

وزتیب این بهارستان برهشت روضه اتفاق افتارست

Tertîb, tef‘îl bâbından masdardır; her şey’i yerli yerine koymaya derler; izâfeti, masdarın mef‘ûlünedir ve mübtedâ. *Ber*, ‘alâ ma‘nâsına. *Heşt*, esmâ’-i a‘dâddan sekiz demektir. *Ravza*, bahçe demektir, bunda bâb ve fasl ma‘nâsınadır. *İttifâk*, ifti‘âl bâbından masdardır. Aslı ivtifâk idi. Kabl-i tâ’-i ifti‘âl, vâv olsa; vâvı tâ’ya kalb edip idgâm ederler, *ittifâk* olur, râst gelmek ma‘nâsına; Türkçe, düşüş. *Üftâdest*: *Sîn* ve *tâ*, edât-ı haber; *üftâde*, mâzîden kısımdır, haber-i mübtedâ; vâki‘ olmuştur ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Dahi bu Bahâristân’ın tertîbi sekiz ravza üzere ittifâk vâki‘ olmuştur ya‘nî düşüş vâki‘ olmuştur. Hâsılı, sekiz ravzada ihtitâm-pezîr olmuştur.

هر روضهٔ بهشت آیین مشتمل برونك دیگراز شقایق و بوی دیگراز ریاحین

Ravza’î: *Hemze,* harf-i tevessül. *Yâ’-i batnî*, vahdettir ve mübtedâ. *Bihişt-âyîn,* vasf-ı terkîbî kabîlindendir ve mübtedânın vasfıdır; bihişt-âyînli demektir. *Bihişt*, bâ’-i ‘Arabın kesriyle cennet ma‘nâsındadır. [*Âyîn,* elif-i memdûde ile resm ve ‘âdet ma‘nâsınadır] bunda mücerred teşbîh içindir, cennet gibi demektir. *Müştemil*, bir sîn ve tâ takdîriyle haber-i mübtedâdır. *Müştemil*, ifti‘âl bâbından ism-i fâ‘ildir; muhît ve müctemi‘ ma‘nâsına. *Reng,* levn demektir. *Dîger*, gayrı demektir. *Şakâyık*, dâğî lâle ki gelincik ta‘bîr olunur; rengi gâyet kırmızıdır. Ve *bûy*, koku ma‘nâsına. *Bûy-ı dîger*, gayrı koku demektir. *Reyâhîn*, reyhânın cem‘idir, fesleğen ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Terkîb) Cennet gibi olan ravzası şakâyıkın gayrı rengi, reyâhînin mâ-‘adâsı kokuyu müştemildir yâhûd her bir ravzası reng-i şakâyıktan mâ-‘adâ rengi ve reyâhînden mâ-‘adâ kokuyu iştimâlde cennet gibidir. Hâsılı, kulûb ve ervâha safâ-bahş ve revnak-dihtir.

نه شقایقش رااز پایمال باد حزان پرّ مردکی ونه ریاحینش‌را ازدست بردبرددی افسردکی

{28}

Ne, hâ’-i resmî ile edât-ı nefy. Fi‘lden tecrîd olunmuş nebâşed takdîrinde. *Şâkâyıkeş-râ*: *Râ,* edât-ı sıla. *Şîn*, zamîr, *Bahâristân*’a râci‘dir. *Şâkâyık*, mukadder fi‘lin mef’ûl-i gayr-i sarîhi. *Pây-mâl*, mürekkebdir *pây* ile *mâl*den; çiğnenme ma‘nâsına, hôrluktan kinâyettir; bunda bâd-ı hazânın zedelemesi murâddır; *pejmürde*’nin, mef‘ûl-i sarîhi; *bâd-ı hazân*’a izâfet-i lâmiyye. *Bâd*, yel. *Hazân*, fusûl-i erba‘anın biri; izâfet-i lâmiyye. *Pejmürdegî*, mukadder fi‘lin fâ‘ili; *yâ,* harf-i masdar. Kâf-ı ‘Acemî, hâ’-i resmîden mübeddel. *Pejmürde*, solmuş demektir. *Vâv,* harf-i ‘atf. *Ne*, sâbık gibi. *Ez-dest bürd,* mef’ûl-i gayr-i sarîhi *efsürde*’nin. *Dest bürd*, bâ’-i ‘Arabın zammıyla zulm ma‘nâsınadır. *Berd*, bâ’-i ‘Arabın fethiyle soğuk ma‘nâsına. *Bürd* ile *berd*’de cinâs-ı hattî vardır; *dey*’e izâfeti, lâmiyye. *Dey*, kış demektir. *Efsürdegî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Kâf*, hâ’-i resmîden mübeddel. Ma‘lûm ola ki âhirinde hâ’-i resmî olan kelimenin âhirine elif ve nûn ki edât-ı cem‘dir yâhûd yâ dâhil olsa hâ’-i resmî kâf’a mübeddel olur: Bendegân, efsürdegî gibi. *Efsürde*, donmuş ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Terkîb) Ne o bahâristânın şakâyıkına hazân yelinin zedeleyip çiğnemesinden solmaklık olur ya‘nî sâ’ir şükûfe ve eşcârı bâd-ı hazânın zedelediği gibi bu bahâristânın şakâyık gibi olan elfâz ü nikâtına dest-res bulmaz ve ne reyhânlarına kışın soğuğunun galebesinden solmaklık olur ya‘nî şiddet-i berdden, sâ’ir reyâhîn-i besâtîn gibi solmaz. Hâsılı, şakâyık gibi olan reng-â-reng mezâmîni halel-pezîr olmaz ve reyâhîn-misâl bûy-ı me‘ânî-i latîfe istişmâm olunan elfâzı, berg-rîz olmaz. Velhasıl, dâ’imâ ter ü tâzedir.

(Kıt‘a)

دمیده مرغزارش بر جوانب شکفته لاله زارش درنواحی

Demîde, mâzîden kısımdır, zâhir olmuş ma‘nâsına. *Merg-zâreş*: *Şîn*, Bahâristân’a râci‘dir. *Merg-zâr*, mîmin fethiyledir zammı galat-ı meşhûrdur. Mürekkebâttandır, gül-zâr gibi. Ve gayna hareke vermek dahi galatât-ı ‘avâmdandır. Zîrâ Fârsî’de muzâf ile ma‘tûfun-aleyh mazmûm olur kelimenin âhiri harf-i med ve hâ’-i resmî olmadıkça. Eger harf-i med olur ise muzâfın âhirine bir yâ’-i meksûre gelir. ma‘tûfun-aleyhin ba‘dında olan vâva zamme ile hareke verilir. Âşinâ-yı

{29}

men, bû-yı yâr, bînî-yi mâ-bînâ vü dânâ-yı cihân-dârî vü cihân-ârâ, gülû vü hulkûm gibi. Ve eger hâ’-i resmî olur ise hâ’-i resmî telaffuzda hemze-i meksûreye tebdîl olunur. ma‘tûfun-aleyhte yine vâva zamme ile hareke verilir. Bende-i Hudâ, şikest ü beste gibi. Böyle olunca *Merg-zâr*, ne muzâf ve ne de ma‘tûfun-aleyhtir. Belki mürekkebdir *merg* ile *zâr*’dan. *Merg,* bunda çayır çimen; *zâr*, kesret ifâde eder, çayırlar çimenler demektir ve *demîde*’nin fâ‘ilidir. *Ber,* harf-i isti‘lâ, bunda zarftır. *Cevânib*, cânibin cem‘idir, etrâf ma‘nâsına ve *demîde*’nin

mef‘ûlü. *Şüküfte*, mâzîden kısımdır, açılmış demektir. *Lâle-zâr*, bu da mürekkebdir lâle ile zâr’dan; lâleler demektir ve *şüküfte*’nin fâ‘ilidir. *Şîn*, zamîr, yine *Bahâristân*’a râci‘. *Der,* edât-ı zarf. *Nevâhî*, nâhiyenin cem‘idir, etrâf ma‘nâsına, kenâr demektir ve *şüküfte*’nin mef’ûl-i gayr-i sarîhi.

(Mahsûl-i Beyt) O Bahâristân’ın etrâfında ya‘nî cevânib-i erba‘asında çayır ve çimen zâhir olmuş dahi onun kenârlarında lâleler açılmış. Hâsılı, cemî‘ ciheti müzeyyen ve münakkah olmuş. Kemâl-i letâfetten kinâyet.

زشبنم لاله راخوی دو بشاکوش زباران غنچه رامی در صراحی

Şebnem, jâle ma‘nâsına, çiy demektir. *Hôy*, vâv-ı resmî ve zamme-i mechûle ile ter ma‘nâsınadır, ‘Arabîde ‘arak derler. Ma‘lûm ola ki Fârsî’de zamme-i mechûle ve kesre-i mechûle, isbât eylemişlerdir ki meselâ zamme ve kesreyi sarâhaten kırâ’at ederler ya‘nî işbâ‘ ederler: Nûr ve şîr gibi. Lâkin zamme-i ma‘rûfe ve kesre-i ma‘rûfe ya zamme-i sarîha ve kesre-i sarîha derler ba‘zan zamme ve kesreyi tamâmen işbâ ‘ etmeyip ya‘nî sarâhaten kırâ’at etmezler. Belki beyne zamme ve fetha lâkin zammeye karîb ve beyne kesre ve fetha lâkin kesreye karîb okurlar. Zamme-i mechûle ve kesre-i mechûle ve zamme-i gayr-i sarîha ve kesre-i gayr-i sarîha derler hûy ve şîr gibi ya‘nî arslan. *Hûy*, mübtedâ. *Binâ-gûş*, sîn ve tâ takdîriyle haber. *Binâ-gûş*, kulak tözü demektir. *Bârân*, yağmur. *Gonce*, ma‘rûf. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Mey*, mübtedâ, şarâb ma‘nâsına. *Surâhî*, yine bir sîn ve tâ takdîriyle haberdir. *Surâhî,* şarâb kodukları ma‘rûf kap.

(Mahsûl-i Beyt) Çiyden, lâlenin kulağı tözü üzere ter vardır ya‘nî latîf ve nâzik olan mahcûb ‘arak-âlûd olup kulağı tözüne dolmasıyla ne gûnâ tarâvet-i tâze bulur ise şebnem dahi lâleye öyle zînet-i

{30}

tâm vermiştir. Bârândan, goncanın surâhîsinde mey vardır ya‘nî surâhî-i billûrda reng-i şarâb nümâyân olup şarâb, surâhîye ne gûnâ revnak verir ise güle dahi bârân öyle zîb ü fer-i dîger vermiştir.

غزیر الدمع من عین السوافی * کثیر الضحک عن ثغر الاقاحی

Gazîr, gayn-ı mu‘cemenin fethi ve zânın kesriyle vezn ma‘nâsına, *kesîr* gibidir. Lafzen merfû‘, haber-i mübtedâ-yı mahzûf; takdîri, “*hiye gazîru’d-dem‘i ilh.”* Leff ü neşr-i müretteb tarîkıyla *lâle*’ye ve mısrâ‘-ı sânîde olan mukadder *gonce*’ye râci‘dir ya ikisi de *Bahâristân*’a râci‘dir. *Ed-dem‘i*, lafzen mecrûr, muzâfun ileyh. *Dem‘*, gözyaşı. *Min,* harf-i cerr, *gazîr*’e müte‘allik. *‘Ayn*, bunda pınar ma‘nâsınadır lafzen min ile mecrûr, mahallen mansûb, mef’ûl-i gayr-i sarîhi *gazîr*’in. *Es-sevâkî*, takdîren mecrûr, *‘ayn* lafzının muzâfun ileyhi, bunda küçük pınarlar demektir ki sâkiyenin cem‘idir. *Kesîr, gazîr* gibi i‘râbda ve ma‘nâda. *Ed-dıhk,* lafzen mecrûr, muzâfun ileyhi *kesîr*’in gülme ma‘nâsına. *‘An,* harf-i cerr, *kesîr*’e müte‘allik. *Sagr,* sâ’-i müsellesenin fethi ve gayn-ı mu‘cemenin sükûnuyla ön diş demektir, mef’ûl-i gayr-i sarîhi *kesîr*’in. *El-ukâhî*, takdîren mecrûr, *sagr*’ın muzâfun ileyhi. *Ukâhî,* hemzenin zammıyla ukhuvânın cem‘idir, papatya ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) O Bahâristân'ın dem'i ya'nî suyu, çok sâkiyelerin gözünden ya'nî o Bahâristân'ın suyu pınarlardan cereyân eden sudan çok teşnegân-ı bâdiye-i 'aşk olanları kandırır. Hâsılı, (جَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ)[135] mazmûnuna telmîh ü işâret buyurur. Yâhûd o lâle tek dem'i çok, ufak tefek nehirlerden ya'nî lâle, dâğ-ı hasretle sînesin çâk edip şebnem-rîz olduğu katarât-ı eşkin cereyânı ufacık nehirlerden çok. Ve o Bahâristân'ın dıhkı kesîr papatyanın ön dişinden ya'nî handân olan kimsenin vakt-i tebessümünde ön dişi görünmede papatya etrâfında olan beyâza teşbîh eylemiş; kesîr olması dâ'imâ nümâyân olmada. Ya'nî o Bahâristân'ın handesi çok ya'nî mûris-i neşâttır ki nâzırîn ve temaşâyiyânın gülmeden dişleri kapanmaz; ukhuvânın dişleri gibi dâ'imâ küşâde olur. Yâhûd o goncanın dıhkı ya'nî nîm küşâdeliği papatyanın küşâdeliğinden çok. Hâsılı, Bahâristân'ı vasftır. Bu beytte olan sanâyi', lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâdır. Ez-cümle *dem'* ile *dıhk* san'at-ı

{31}

tezâddır. Yine *'ayn'*a göre *dem'* ve *dıhk* ve *'ayn'*a göre *sevâkî* mülâyimdir.

اشارت میکند نرگس که می نوش ✻ فان العفو للذلات ماحی

İşâret, if'âl bâbının ecvef-i vâvîsinden masdardır, bir şey'i ta'yîn tarîkıyla göstermektir ammâ bunda îmâ ma'nâsınadır. Ma'lûm ola ki tasarrufât-ı 'Acemdendir ki masâdir-i 'Arabın âhirinde olan tâ'-i girdleri tavîl kitâbet ederler kendi beynlerinde isti'mâl ederlerse. *Mî küned*'in mukaddem mef'ûlü. *Mî küned*: *Mî*, edât-ı hâl. *Küned*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, künîden'den ya 'alâ-tarîki'ş-şâz kerden'den müştaktır; eder demektir. *Nergis*, fâ'ili. *Ki*, harf-i beyân. *Mey, nûş*'un mukaddem mef'ûlü. *Nûş*, emr-i hâzırdır, iç ma'nâsına. *Fe'inne*: *Fâ'*, harf-i ta'lîl. *İnne*, harf-i müşebbehe bi'l-fi'l, tahkîk ifâde eder. *El-'afv*, lafzen mansûb ismi. *Mâhî*, takdîren merfû, haberi, *'Afv*, günâh mukâbilinde, 'itâb etmeyip terk etmeye derler. *Elif* ve *lâm* muzâfun ileyhden 'ivaz; takdîri, 'afvullâhtır. *Lâm*, harf-i cerrdir; *mâhî*'ye müte'allik. *Zellât*, zellenin cem'i; günâh ma'nâsınadır; her ne kadar hatâ-yı sagîr ma'nâsına da isti'mâl olunur ise de bunda mutlak günâh ma'nâsınadır. Lafzen mecrûr, lâm ile mahallen mansûb; mef'ûl-i gayr-i sarîh *mâhî*'nin. *Mâhî*, ism-i fâ'ildir; nâkıs-ı vâvîden mahv edici demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Nergis işâret eder ki şarâb iç; Zîrâ tahkîk 'afv-ı Hudâ, günâhları mahv edicidir ya'nî Bârî te'âlâ'nın sıfat-ı 'afvı hatâyâyı mahv edicidir.

همی ترسم که ازلطف اشارت کند پرهیز کاران را مباحی

Hemî: *Hâ*, harf-i te'kîd; *mî*, harf-i hâl. Ma'lûm ola ki fi'l-i muzâri' hâle ve istikbâle delâlet eder. Eger yâ dâhil olur ise istikbâl has kılınır; mî dâhil olursa hâle. *Hemî*, bunda edât-ı istimrâr olmak da câ'izdir; dâ'imâ demektir. *Tersem*, fi'l-i muzâri', mütekellim vahde; korkarım ya'nî havf ederim demektir. ki, harf-i ta'lîl. *Ez*, min-i tebyîn ma'nâsına. *Lutf*, işâret-i beyâniyye. *Küned*, fi'l-i muzâri', fâ'ili tahtında *lutf-i işâret*'e râci'dir. *Perhîz-kârân-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl, *elif-nûn*, edât-ı cem', *kâr*, edât-ı vasf-ı müşebbehedir, müctenib ma'nâsına; mef'ûl-i gayr-i sarîhdir *küned*'in. *Mübâhî*, sarîhidir. *Yâ*, harf-i nisbet; mübâha mensûb.

[135] Kur'an, Muhtelif Sureler. Zemininden ırmaklar akan cennetler.

Mübâhî diye mezheb-i bâtıl-ı ibâha'da olanlara derler ki zu'mlarınca helâl ve harâm yoktur; cümle eşyâ mübâhtır.

{32}

(Mahsûl-i Beyt) Havf ederim ya dâ'imâ ederim ki nergisin işâretinin letâfetinden ya'nî Hudâ 'afüvvdür 'afv eder mi hîç diye işâretinden el-ân havf ederim ya dâ'imâ havf ederim. Korkarım ki perhîzkârları ya'nî sulahâ ve müttakîleri mübâhî eder ya'nî Mezheb-i İbâha'da kılar. Hâsılı, taraf-ı recâya zâhib olup ekser-i isti'mâlâttan ibâhî olur.

('Arûz) Bu kıt'a, bahr-i hezec-i müseddes-i maksûrdur ki *Gülistân gerçi Sa'dî* kıt'asında mufassalan beyân olundu.

التماس از تماشاییان این ریاض خالی از ملاحظه خار اغراض وخاشاك مطالبهٔ اعواض

İltimâs, ümîd ü recâ ma'nâsına mübtedâdır. *Ez temâşâyiyân, iltimâs*'a müte'allik. *Temâşâyiyân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem'dir; *yâ,* harf-i nisbet; seyirci, züvvâr ma'nâsına; *în*'e izâfeti, beyâniyye. *În,* ism-i işâret. *Riyâz*, ravzanın cem'idir. *Hâlî*, boş demektir, izâfet-i beyâniyye. *Ez-mülâhaza, hâlî*'ye müte'alliktir. *Mülâhaza*, müfâ'ale bâbından masdardır, fikir ma'nâsına. *Hâr-i agrâz*, mecâzen lâmiyye. *Hâr*, diken demektir. *Agrâz*, garazın cem'idir; garaz, şey'in mukâbelesinde şey me'mûl etmek. *Hâşâk, hâr* üzere ma'tûf, çerçöp demektir; *mutâlebe*'ye izâfeti, beyâniyye; mutâlebe'nin, *a'vâz*'a, masdarın mef'ûlünedir. *Mutâlebe,* müfâ'ale bâbından masdardır, istemek ma'nâsına. *A'vâz*, 'ivazın cem'idir, bedel taleb etmek.

(Mahsûl-i Terkîb) Garazlar mülâhazası dikenden ya'nî bu kitâbın mukâbilinde bir şey me'mûlü fikrinden ve 'ivazlar mutâlebesi çerçöpünden ya'nî kitâbın bedeline bir şey taleb eylemek süprüntüsünden hâlî olan bu ravzaları züvvâr ve temâşâyîlerden iltimâs.

انکه چون بقدم اهتمام برایشان بکذرند ونظر اعتبار در بنها بکمارند باغبان را
که درتربیت شان خون جکرخورده است وغیبت شان جان شیرین
برلب آورده بدعایی یاد کنند وبثنایی شاد کردانند

Ânki, ism-i mevsûl ve mübtedâ-yı sânîdir, odur ki ma'nâsına. *Çûn,* harf-i ta'lîl. *Be-kadem*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Kadem*, ayak ma'nâsına, *güzerend*'in mukaddem mef'ûlü; *ihtimâm*'a izâfeti, mecâzen lâmiyye. *İhtimâm*, bunda sakınmak ma'nâsına. *Ber-înân*, mu'ahhar *güzerend*'e müte'allik. *Înân*, înin cem'idir, onlar demektir. *Bâ,* harf-i istikbâl. *Güzerend*, fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib; geçeler ya'nî mürûr edeler demektir.

{33}

Nazar-ı i'tibâr, beyâniyye; *kadem-i ihtimâm*'a ma'tûf. *Der,* harf-i sıla, bâ ma'nâsına. *Binigerend*, fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib; bakalar ya'nî nazar edeler demektir. *Bağbân*, bağcı demektir Zîrâ bân ve vân edât-ı fâ'ildir; mu'ahhar *künend*'in mef'ûlü. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Ki,* harf-i ta'lîl. *Der,* harf-i zarf. *Terbiyetişân*: *Şân*, zamîr, cem'-i gâ'ibdir. *Hûn,* kan ma'nâsınadır, 'Arabîde dem derler; *ciger*'e izâfeti, lâmiyyedir. *Der-terbiyet, hôrde*'nin mef'ûl-i gayr-i sarîhi ve *hûn-ı ciger*, sarîhi. *hôrde*, mâzîden kısımdır, yemiş ma'nâsına. *Tenmiyetişân*: *Tenmiyet*, tef'îl bâbından masdardır, büyütme ma'nâsına. *Cân-ı şîrîn,*

beyâniyye. *Şîrîn*, tatlı ma‘nâsınadır. *Leb,* dudak. *Ber-leb*, dudak üzere demektir. *Âverde,* getirmiş ma‘nâsına, mâzîden kısımdır. *Cân-ı [şîrîn] ber-leb âverde* kemâl-i ıztırâb ve meşakkatten kinâyettir. *Be-du‘âyî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Du‘â,* mef‘ûl-i sarîhi *künend*’in. *Yâd,* zikr ma‘nâsına ya‘nî anmak demektir; mef‘ûl-i sarîhidir *künend*’in. *Künend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib; fâ‘ili tahtında *temâşâyiyân*’a râci‘dir. Cümlesi haber-i mübtedâ-yı sânî. A‘nî *ânki* ve mübtedâ-yı sânî ma‘a’l-haber, haber-i mübtedâ-yı evvel, a‘nî iltimâs. *Be-senâyî, be-du‘âyî* gibidir. *Şâd*, mesrûr ma‘nâsına. *kerdânend*, fi‘l-i muzâri‘ bunda eyleyeler demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Züvvârdan iltimâs odur ki çün kadem-i ihtimâm ile o ravzalar üzere mürûr edeler dahi nazar-ı i‘tibâr ile o ravzalara nazar edeler zîrâ bağbânı onların terbiyetinde ciger kanı yemiştir ya‘nî eziyyet çekmiştir ve onları büyütmede tatlı cânı dudak üzere getirmiştir ya‘nî zahmet ve meşakket çekmiştir, bir du‘â ile yâd edeler ve bir senâ ile mesrûr edeler. Hâsıl-ı ma‘nâ, bu ‘ivaz ve garazdan hâlî olan ravzaları kadem-i ihtimâmla geçen ya‘nî fidan çiğnemeyip, şâh kırıp şükûfe pây-mâl etmeden geçen ve nazar-ı i‘tibâr ile nazar eden züvvârdan ümîd ü recâ odur ki bağbânı ya‘nî musannifi bir du‘â ile analar. Dahi bir medh ile mesrûr ve handân edeler. Zîrâ onları terbiye edince ciger kanları yutmuştur ya‘nî ne zahmetler çekmişir, cânı ağzına gelmiştir. Bunda olan teşbîhe teşbîh-i belîğ derler. Erbâbının ma‘lûmu; zikri gâyet-i tafsîle muhtâc. (اِن كُنتَ مِن اَهلِ البَيَانِ)[136]

(Kıt‘a)

{34}

هرکس زنیك بختـان زین تازه رس در ختان * درسـایهٔ نشیند یلمیوهٔ بچیند

Herkes, herkes ki takdîrinde. *Zâ’-i* müfrede, tebyîn içindir. *Nîk*, iyi ma‘nâsınadır. *Bahtân,* bahtın cem‘idir. *Nîk-baht,* vasf-ı terkîbîdir, iyi bahtlı demektir. *Zîn,* ez-în’den muhaffeftir; mef’ûl-i gayr-i sarîhdir *nişîned*’in. Tâze-res, vasf-ı terkîbî, yeni yetişmiş demektir. *Dırahtân,* dırahtın cem‘idir, ağaçlar demektir. *Der,* harf-i zarf. *Sâye’î*: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. *Sâye*, gölge ma‘nâsına, bunda *nişîden*’e müte‘allik. *Nişîned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; nişînîden’den ya ‘alâ-tarîki’ş-şâz nişesten’den müştaktır, otura demektir. *Yâ,* harf-i ‘atf, ev ma‘nâsınadır. *Mîve*: *Yâ,* harf-i vahdet ve *hemze,* harf-i tevessül. *Biçîned*: *Bâ,* harf-i istikbâl. *Çîned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; çînîden’den ya ‘alâ-tarîki’ş-şâz çîden’den devşire demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Nîk-bahtlardan her kimse ki bu yeni yetişmiş ağaçların sâyesinde otura ya bir meyve devşire. Hâsılı, sâyesiyle müstezıll ya meyvesiyle müntefi‘ ola. Ya‘nî bahâristân’dan behre-yâb ola.

آن به که پیش کیرد آیین حق کزاری * راه کرم سپـارد رسم دعا کزیند

Ân bih ki, o yeğdir ki demektir. *Pîş*, bâ’-i ‘Acemle ön demektir. *Gîred*, fi‘l-i muzâri‘, gîrîden’den ya şâzen giriften’den müştaktır. *Âyîn*, ‘âdet ve kânûn ma‘nâsınadır. *Hak-güzârî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Hak-güzâr*, zâ’-i hevvez ile vasf-ı terkîbîdir. Hak ödeyici ma‘nâsına ya‘nî edâ-yı hak edici demektir. Zâl-i sehhaz ile yazan edâ-yı hak edememiş. *Râh*, yol ya‘nî tarîk.

[136] Eger beyân ehli isen.

Kerem, ma‘rûf. *Râh-ı kerem, sipâred*’in mukaddem mef‘ûl-i sarîhidir. *Süpâred*/*Sipâred*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; sînin zammıyla reften ma‘nâsı ya‘nî gitmek ya sînin kesriyle izlemek ya‘nî aramak ma‘nâsına. *Resm*, ‘âdet demektir; *du‘â*’ya izâfet-i beyâniyye. *Güzîned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; kâf-ı ‘Acemin zammıyla güzîdîden’den ya güzîden’den müştaktır. Gerçi masdar-ı dâlî-yâyînin ‘ale’l-ittifâk yâyı hazf ile muzâri‘ olur. Ammâ bunda nûn masdar-ı dâle takdîm iledir. Bundan için Sûdî güzîdîden’den müştakk kılmış; beğene ya‘nî ihtiyâr eyleye demektir.

(Mahsûl-i Beyt) O iyidir ki hakkı edâ etmeklik ya‘nî insâf ve ‘adâlet kânûn ve ‘âdetini önüne tuta ya‘nî icrâ eyleye.

{35}

Mısrâ‘-ı evveli beyândır. Ya‘nî hak-güzârlık ayini budur. Kerem ve lutf yoluna gide ya kerem yolunu izleye. Hâsılı, kerem ede, du‘â resmini ihtiyâr edip beğene ya‘nî du‘â ede. El-hâsıl, benim ravzamdan müntefi‘ olan kimse insâfı elden koymayıp küfrân-ı ni‘met olmayıp hakkını edâ ede. Kerîmler tarîkine gidip bir hayır du‘â ede.

کوید که بنده جامی کین روضه ساخت یارب
همواره ازخدا پروزخود تهی نشبند

Gûyed, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; gûyîden’den ya ‘alâ-gayri kıyâs güften’den müştaktır; söyleye demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Bende*, kul ya‘nî ‘abd ma‘nâsınadır. *Câmî*: *Yâ,* harf-i nisbet. Câm, bir karyenin ismidir. Ya‘nî Câm’a mensûb demektir. Bunda mü’ellifin lakabıdır. İsimleri Abdurrahmân; te’lîfâtı lisânında lâ-yu‘ad ve lâ-yuhsâdır. *Câmî*, bende’den bedeldir. *Kîn*, ki în’den muhaffeftir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *În,* ism-i işârettir ravzaya. *Sâht,* fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, tahtında fâ‘ili *Câmî*’ye râci‘dir; düzdü ya‘nî tertîb eyledi; cümlesi, sıfat-ı *Câmî*. *Yâ Râb*, Yâ Allâh. *Hemvâre*, hânın fethi ve hâ’-i resmî ile hemîşe ma‘nâsına dâ’imâ demektir. *Ez-Hudâ, nişîned*’e müte‘allik. *Hudâ,* ism-i zâttır ‘Arabîde, Allâh gibi. *Pür,* bâ’-i ‘Acemin fethi zammıyla dolu demektir. *Ez-Hudâ pür*, Allâh ile dolu ya‘nî marifetullâh ile memlû demektir. vâv, harf-i ‘atf. *Ez-hôd tehî, ez Hudâ pür*’e ma‘tûftur. *Hôd,* kendi ma‘nâsınadır. *Tehî/ Tihî*, tâ’nın fethi ve kesri ve hânın kesriyle boş demektir. *Nişîned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; otura demektir; fâ‘ili tahtında *Câmî*’ye râci‘dir.

(Mahsûl-i Beyt) Bu Bahâristân’da fâ’ide-mend olan du‘â edip diye ki: Bende Câmî ki bu bahçeyi düzdü ya‘nî tertîb ve tanzîm eyledi; Yâ Râb! Dâ’imâ Hudâ ile pür ya‘nî marifetullâh ile memlû; hâsılı, zikr ü fikri Allâh olmakla mâsivâ, kalbinden ihrâc ve kendinden tehî ya‘nî benliğinden boş otura. Muhassal-ı kelâm, zikrullâh, kalbe sirâyet edip dünyâ ve ‘ukbâ ve mâfîhâyı terk ve kendiliği dahi terk eyleye diye du‘â eyleye. Zîrâ demişlerdir ki

(Beyt)

(در طريق نقشبندي لازم آمد چار ترك - ترك دنيا ترك عقبي ترك هستي ترك ترك**)**[137]

جزراه اونپوید جز وصل او نجوید * جز نام او نکوید جز روی او نبیند

[137] Dünyayı, âhireti, benliği ve nihâyet terki de terk etmek, Nakşibendîlik yolunda terkedilmesi lâzım gelen dört şeydir.

Cüz, gayr ma‘nâsınadır; *râh*’a izâfet-i lâmiyye. *Râh*, yol demektir,

{36}

tarîk ma‘nâsına. Bu beytte olan *û*’lar *Hudâ*’ya râci‘dir. *Nepûyed*, fi‘l-i nefy-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; pûyîden’den bâ’-i ‘Acemle yilme demektir. *Cüz vasl-ı û, cüz râh-i û* gibidir. *Vasl*, vâvın fethiyle masdardır, ulaşmak ma‘nâsına. *Necûyed*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib; cûyîden’den, istemeye demektir. *Cüz nâm-i û*, yine sâbık gibidir. *Negûyed*, fi‘l-i nefy-i istikbâl, söylemeye demektir; gûyîden’den ya hilâf-ı kıyâs güften’den müştaktır. *Cüz rûy-ı û*, sâbıkları gibi. *Nebîned*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, bînîden’den ya ‘alâ-gayri kıyâs dîden’den, görmeye demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Allâhu ‘azîmü’ş-şân’ın yolunun gayrıya yilmeye ya‘nî gitmeye ya‘nî tarîk-i müstakîmden ayrılmaya. Onun vaslının gayrını taleb eylemeye ya‘nî istemeye. Onun isminin gayrını demeye. Ya‘nî dâ’imâ Allâh Allâh Allâh diye. Onun rûyunun gayrını görmeye ya‘nî Cemâl-i Hudâ’yı müşâhededen bir ân hâlî olmaya diye du‘â eyleye. Züvvârdan böyle du‘â taleb eyler hazret-i Molla Câmî. Hâsılı, (يَسَّرَنَا اللهُ و ايَّاكُم)[138]. Revişi, tarîkullâh ya‘nî (**تَخَلَّقُوا بِأَخْلاقِ اللهِ**)[139] ile muttasıf ve talebi, visâlullâh ve zikri, zikrullâh ve nazarı, cemâlullâh olmasını recâ eder.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i muzâri‘dendir ki bir mısrâ‘ı aslında mefâ‘îlün fâ‘ilâtün mefâ‘îlün fâ‘ilâtün’dür ki hezecle remelden mü’ellef hezec. Evvel remel sonra bunda sadr ve ibtidâ ve haşv-i sânîlere hâsılı, eczâ-yı hezece harb ‘illeti târî olmuş. Harb ki harm ile keffin ictimâ‘ına derler. Harm ile evvelden mîm ve keff ile âhirde olan sebeb-i hafîfin sâkini düşer (**مَعَ بَقَاءِ حَرَكَةِ ما قَبْلَهُ**)[140]. Ya‘nî nûn düşer ve lâm müteharrik kalır; fâ‘îlü kalıp mef‘ûlü onun yerine gelir. Böyle olunca bahr-i muzâri‘-i ahreb olur ki bir mısrâ‘ı mef‘ûlü fâ‘ilâtün mef‘ûlü fâ‘ilâtün olur.

[1. RAVZA]

روضهٔ نخستین درنشر ریاحین چیده از بساتین دور بینان راه
هدایت وصدر نشینان بارگاه ولایت

Nuhustîn: *Nuhust*, nûnun ve hâ’-i mu‘cemenin zammeleriyle evvel ma‘nâsınadır; y*â*, harf-i nisbet ve *nûn*, harf-i te’kîd; evvelki demektir. *Ravza-i Nuhustîn*, mübtedâdır; *der-neşr-i reyâhîn çîde*, haberi. *Der*, harf-i zarf. *Neşr*, der-beyân-ı neşr demektir. *Neşr*, nûnun fethi ve şîn-i mu‘cemenin sükûnuyla yaymak ya‘nî dağıtmak ma‘nâsınadır. Minhüsünde Şem‘î merhum, saçmak demiş lâkin neşr ile nesri fark etmemiş. Reyâhîn’e

{37}

izâfeti, masdarın mef‘ûlünedir. *Reyâhîn*, reyhânın cem‘idir; *çîde*’ye izâfet-i beyâniyye. *Çîde*, ism-i mef‘ûldür. *Ez-besâtîn, çîde*’ye müte‘alliktir. *Besâtîn*, bostânın cem‘idir, *dûr-bînân*’a

[138] Allâh size ve bize kolay kılsın.
[139] Hadis, Gazzâlî, İhyâu ulûmi’d-dîn, Dâru’l-marife, Beyrût, IV, 97; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhu’l-beyân, Dâru’l-Fikr, Beyrût, III, 283. Allâh’ın ahlâkı ile ahlâklanın.
[140] Mâ-kabli (lâm harfi), harekeli kalmakla birlikte.

izâfet-i lâmiyyedir. *Dûr-bînân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir; dûr-bîn vasf-ı terkîbîdir, uzağı görücü demektir, bir âlet-i mahsûsadır ki uzağı yakın gösterir. Her fikr-i dakîk ashâbından kinâyettir. *Dûr-bînân-ı râh-ı hidâyet*, lâmiyyelerdir. *Hidâyet*, dirâyet vezninde masdardır Kâ‘ide-i i A‘câm üzere tâ’sı tavîl yazılır; irşâd ve delâlet etmek ma‘nâsına. *Vâv,* harf-i ‘atf. *Sadr-nişîn,* vasf-ı terkîbîdir; köşede oturucu demektir; ‘ulüvv-i mertebeden kinâyettir. *Elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘dir. *Bârgâh,* mahall-i icâzet ma‘nâsınadır; eyvân-ı ‘âlîden ‘ibârettir lâkin bunda mecâzdır; *vilâyet*’e izâfet-i beyâniyye. *Velâyet/Vilâyet*, vâvın fethi ve kesriyle lügatte yakınlık ma‘nâsınadır ammâ ıstılâhta ba‘de’l-enbiyâ beşerden kurb-i Hudâ ile müşerref olmaya derler.

(Mahsûl-i Terkîb) Evvelki Ravza hidâyet yolunun ya‘nî tarîk-i irşâd ü delâletin dûr-bînleri ya‘nî nazarda ba‘îd olan tarîk-i reşâdı yakın göstericilerin yâhûd fikr-i dakîk ve nazar-ı ‘amîk sâhiblerinin dahi velâyet bârgâhının kûşe-nişînleri ya‘nî ‘ulüvv-i mertebe sâhiblerinin bostânlarından devşirilmiş olan reyhânları yayıp dağıtmak beyânındadır. Murâd, evliyâ-yı kirâmın kelimâtı beyânındadır demek olur.

سیدالطائفه جنید قدس سره میگوید حکایات المشایخ جنه من جنود الله یعنی خبخان مشایخ
درعلم ومعرفت راسخ لشکر یست از لشکر های خدای تعالی

Seyyidü’t-tâife, lâmiyye. *Seyyid*, ulu ma‘nâsınadır. *Et-tâ’ife*, bölük demektir, bunda kavm ma‘nâsına ya‘nî kavmin ulusu. *Cüneyd*[141], sîga-i tasgîr ile kibâr-ı evliyâullâhdan bir zât-ı ‘âlî-kadrin ismidir ve tabaka-i sâniye meşâyıhındandır. Künyesi Ebu’l-Kâsım ve lakabı kavârîrî ve zeccâcî ve mevlûd ü menşe’i Bağdat’tır. Mürebbi ve mürşidi, Serî Sakatî[142]’dir. Ve Hâris Muhâsibî[143] ve Muhammed Kassâb[144] ile sohbet etmiştir. İki yüz doksan yedi ya sekiz ya dokuzda intikâl eylemiştir. Kabri Bağdat’tadır, ziyâretgâhtır. Ravvehallâhu rûhahû ve kaddesenallâhu bi-esrârihî. *Kuddise*, fi‘l-i mâzî, mebniyyün li’l- mef‘ûl. *Sırr,* kesr-i sînle lafzen merfû‘, nâ’ib-i

{38}

fâ‘ili. Zamîr, muzâfunileyhi *Cüneyd*’e râci‘dir. *Mî hikâyet*, hâl-i mâzî. *Gûyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; mâ-ba‘dı makûl kavldir; söylerdi demektir. *Hikâyât*, hikâyenin cem‘i; lafzen merfû‘, mübtedâ. *El-meşâyıh*, lafzen mecrûr, muzâfun ileyhe izâfet-i lâmiyye. *Cünd,* lafzen merfû‘, haberi, mübtedâ ma‘a’l-haber; cümlesi mahallen mansûb, makûl kavl. *Cünd*, cîmin zammıyla ‘asker demektir. *Min,* harf-i cerr. *Cünûd*, cündün cem‘idir; lafzen mecrûr zarf-ı müstakarr; cümelesi mahallen merfû‘, sıfat-ı *Cüneyd*’dir. Ya‘nî hazret-i Mevlânâ Câmî kelâm-ı Cüneyd’i tefsîr ve tercüme edip buyurur. *Sühanân-ı meşâyıh*, lâmiyye. *Sühanân*, ‘alâ-gayri kıyâs sühanın cem‘idir; sözler demektir ve mübtedâdır. *Râsih*, sâbit ma‘nâsınadır. *Leşker*, ‘Arabca ‘askere derler. *Yâ,* harf-i vahdet. *Sîn* ve *tâ,* edât-ı haber. *Ez,* min-i teb‘îz ma‘nâsınadır. *Hâ*, edât-ı cem‘dir. *Hudâ,* ism-i zât; *te‘âlâ*, sıfatı.

[141] Ebü’l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed el-Hazzâz el-Kavârîrî Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909). İlk devir sûfîliğinin en güçlü temsilcilerinden olan meşhûr sûfî.
[142] Ebü’l-Hasen Serî b. el-Mugallis es-Sakatî (ö. 251/865). Bağdatlı ilk sûfîlerden.
[143] El-Hâris b. Mürre el-Abdî (ö. 42/662). Hz. Ali’nin kumandanlarından.
[144] Ebû Ahmed Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Kassâb el-Kerecî (ö. 360/970 [?]). Hadis ve tefsîr ‘âlimi.

(Mahsûl-i Terkîb) Tâ'ifenin ulusu Cüneyd sırrı takdîs olunsun buyurur: Meşâyıhın kıssaları Allâhu 'azîmü'ş-şân'ın 'askerlerinden bir 'askerdir. Hazret-i Câmî, zebân-ı Fârsî ile tefsîr edip buyurur: Ya'nî meşâyıhın sözleri Allâh'ı bilmekte ve nefsi anlamakta bir sâbit ve kavî 'askerdir Hudây te'âla'nın 'askerlerinden. Ya'nî tezkiye-i nefs ve tasfiye-i derûnda. Zîrâ sülûk-i ehlullâhda üç vech beyân olunmuş: Biri kesret-i zikr ve biri kıllet-i ta'âm ü menâm ve biri sohbet-i meşâyıhtır.

بکشور هر دل که عنان عزیمت تابد مخالفان نفس وهوا هر بیمت یابد

Be-kişver: *Bâ,* harf-i sıla. *Kişver*, iklîm ma'nâsınadır; *her-dil*'e izâfeti, lâmiyye. *Ki,* harf-i beyân. *'İnân-ı 'azîmet*, lâmiyye. *'İnân,* dizgin ma'nâsınadır. *'Azîmet,* bir nesneyi işlemeye teveccüh eylemeye derler. *Tâbed*, fi'l-i muzâri', tâbîden'den büke demektir. *Muhâlefât-ı nefs* beyâniyye; *elif* ve *nûn*, edât-ı cem', düşmân ma'nâsına. *Hevâ, nefs*'e ma'tûftur. *Hezîmet,* inhizâm ma'nâsınadır; yorulmak ya'nî sınmak demektir. *Yâbed*, bulur ma'nâsına, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ibdir; yâbîden'den müştaktır.

(Mahsûl-i Fıkrateyn) Meşâyıh kıssaları asâkir-i Hudâ'dan bir 'askerdir her gönül iklîmine ki teveccüh dizginini büke ya'nî çevire nefs ü hevâ muhâlifleri ya'nî düşmânları hezîmet bulur. Hâsılı, o cünûd-i Hudâ hangi cânibe ki teveccüh ede elbette nefs ü hevâ muhâlifleri

{39}

ya'nî düşmânları perîşân olur Zîrâ Hudây-ı müte'âl'in rızâ-yı şerîfi ondadır. Hâsıl-ı kelâm, 'inde zikri's-sâlihîn, tenezzelü'r-rahmedir bir mahalle ki rahmet-i Hudâ nâzil ola elbette nefs ü hevâ 'askeri münhezim olur.

هجوم نفس وهوا کز سپاه شیطانند * چو زور بر دل مرد خدا پرست آرند

Hücûm, masdardır, ikdâm ma'nâsına; nefse izâfet-i lâmiyye. *Kez*, ki ez'den muhaffeftir. Ki, harf-i râbıt, mübtedâ ve haber. *Sipâh*, çeri ma'nâsına; *şeytân*'a, izâfet-i lâmiyye. *Nûn* ve *dâl*, edât-ı cem'i haber. *Hücum-i nefs*, mübtedâ; *ez sipâh-i şeytânend*, haberi. *Çü,* harf-i ta'lîl. *Zûr*, kuvvet ma'nâsına, *ârend*'in mukaddem mef'ûl-i sarîhi. *Merd*, âdem demektir; *Hudâ-perest*'e izâfeti, beyâniyye. *Hudâ-perest* vasf-ı terkîbîdir, Allâh'a tapıcı demektir. *Ârend,* elif-i memdûde ile fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib; getireler demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Hücûm-ı nefs ü hevâ, sipâh-ı şeytândandır. Çünki Hudâ-perest olan âdemin gönlüne zor getireler ya'nî asâkir-i şeytândan olan nefs ü hevâ, Allâh'a tapıcı ya'nî sâlikin gönlüne hamle ve hücum ve ikdâm-ı tâm eyleyeler.

بجز جنود حکایات رهنمایانرا * چه تاب انکه بران رهزنان شکست آرند

Be-cüz: *Bâ,* harf-i musâhabet; *cüz*, gayr ma'nâsınadır. *Cünûd*'a izâfet-i lâmiyye. *Cünûd,* cündün cem'idir; *hikâyât*'a izâfet-i lâmiyye. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Elif* ve *nûn* edât-ı cem'dir. *Reh-nümâ,* vasf-ı terkîbîdir, yol gösterici mürşit ma'nâsınadır. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Tâb-ı ânki,* "tâb-ı ânkes ki" takdîrindedir ki harfiyyetten ismiyyete nakl olunup hazf ve îsâl olunmuştur. *Tâb*, tâkat ma'nâsınadır; *ân*'a izâfet-i lâmiyye, o kimsenin ne tâkati demektir. Türkîde onun ne haddi var ile ta'bîr olunur. *Ber*, 'alâ ma'nâsına. *Ân,* ism-i işârettir. *Reh-zenân*, *Elif* ve *nûn*

edât-ı cem‘dir. *Reh-zen,* vasf-ı terkîbîdir, yol urucu ya‘nî yol kesici, kat‘-ı tarîk ma‘nâsına ki nefs ü hevâ murâddır. *Şikest*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; kırdı demektir. *Ârend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib. *Şikest-ârend*, kırma getireler ya‘nî münhezim edeler demektir. *Şikest* lafzına bunda masdar ma‘nâsı verilir.

(Mahsûl-i Beyt) Mürşidlerin hikâyeleri, ‘askerlerinden gayrıyla o kimsenin

{40}

ne tâkati ki kırma getire ya‘nî ne haddi var ki münhezim eyleye. Hâsılı, nefs ü hevâ cüyûşunu kırmaya meşâyıh kıssalarından gayrı çare yoktur.

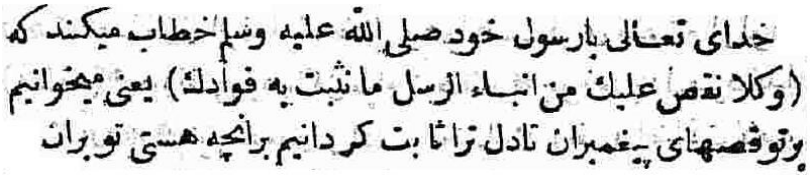
خدای تعالی بارسول خود صلی الله علیه وسلم خطاب میکند که
(وکلا نقص علیك من انباء الرسل ما نثبت به فوادك) یعنی میخوانیم
برتو قصهای پیغمبران تادل ترا ثابت کردانیم برانچه هستی تو بران

Bâ-resûl-i hôd, lâmiyye. *Bâ,* harf-i sıla. *Resûl*, lügatte elçiye derler ammâ ıstılâhta şu zâta derler ki Allâhu ‘azîmü’ş-şân cânibinden bir kavme ba‘s oluna ve kendiyle bile kitâb ola; kitâb olmazsa Nebî derler. *Hôd*, vâv-ı resmî ile kendi demektir. *Sallâ*, tef‘îl bâbından fi‘l-i mâzî, müfred, müzekker, gâ’ib; mevki‘-i du‘âda. *Allâh*, lafzen merfû‘, fâ‘ili *te‘âlâ*, fâ‘ili tahtında *Allâh*’a râci‘. fâ‘iliyle cümlesi, sıfatı ism-i Celâl’in. *‘Aleyh*, câr ma‘a’l-mecrûr, *sallâ*’ya müte‘allik. *Vâv,* harf-i ‘atf. *Sellem*, tef‘îl bâbından fi‘l-i mâzî, müfred, müzekker, gâ’ib; *sallâ*’ya ma‘tûftur. *Hitâb*, rû-be-rû söylemeye derler; bunda mecâzdır; *mî küned*’in mef‘ûl-i evveli. *Mî küned*, fi‘l-i muzâri‘, gâ’ib, müzekker; mazmun-ı âyet-i kerîme, mef‘ûl-i sânîsi. *Ki,* harf-i beyân. *Küllen*, tenvîn muzâfun ileyhden ‘ivaz; takdîr ve küllü nebe’in demektir ve mübtedâdır. *Nekussu*, nasara bâbının muzâ‘afından fi‘l-i muzâri‘, mütekellim ma‘a’l-gayrdır. Ma‘a’l-gayr sîgası böyle yerlerde ‘azametten kinâyettir. Cümlesi fâ‘iliyle haber. *Aleyke*: *‘Alâ,* harf-i cerr, nekussu’ya müte‘allik; *kâf*, zamîr, hitâb-ı resûlden ‘ibârettir. *Min,* harf-i beyân. *Enbâ’*, ahbâr ma‘nâsına ya‘nî haberler demektir, kıssalar ma‘nâsına. *Rusuli*, izâfet-i lâmiyye. Rusul, rânın ve sînin zammeleriyle cem‘-i mükesseridir resûlün. *Mâ,* ism-i mevsûl, küllden bedel. *Nüsebbitü*, tef‘îl bâbından fi‘l-i muzâri‘, nefs-i mütekellim ma‘a’l-gayrdır; okuruz ya‘nî hikâye ederiz demektir. *Fu’âd*, bunda mutlakâ kalb ma‘nâsına *nüsebbitü*’nün mef‘ûl-i sarîhidir. *Kâf*, hitâb, muzâfun ileyh. *Mî hânîm, nekussu*’yu tefsîrdir. *Ber-tû*, senin üzerine demektir; *‘aleyke*’yi tefsîr. *Kıssahâ*: *Hâ*, edât-ı cem‘dir; *peygamberân*’a izâfet-i lâmiyye. *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir. *Peygam-ber,* vasf-ı terkîbîdir. Aslında berende-i peygâm idi. Peygâm ve ve peygam haber ma‘nâsınadır. *Berende,* iletici ya‘nî haber verici, resûl ma‘nâsına. *Kıssahâ-yı peygamberân, enbâ’i’*

{41}

r-rusuli tefsîridir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Dil-i turâ*: *Râ*, edât-ı tahsîs. *Sâbit*, bunda râsih ma‘nâsına. *Kerdânîm*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim ma‘a’l-gayrdır. Asl-ı lügatte sayrûret ma‘nâsınadır ammâ bunda câ’iz değildir. Tedebber! *Ber-ânçi*, o nesne üzere ki demektir. *Hestî*: *Yâ,* harf-i hitâb; edin demektir. *Tû ber-ân*, sen onun üzerine demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Allâhu te‘âlâ kendi resûlüne -Allâhu ‘azîmü’ş-şân salât ve selâmı onun üzerine eylesin- hitâb eder ki: Cemî‘ hikâyeleri sana kıssa ederiz. Resûllerin kıssalarından onlardan bedel şu şey’i kıssa ederiz ki senin kalbini onunla râsih ve sâbit ederiz.

Hazret-i şeyh âyet-i kerîmeyi tefsîr edip buyurur ki: Ya‘nî senin üzerine peygamberler kıssalarını okuruz tâ ki senin kalbini sâbit ve râsih edelim o nesnede ki sen onun üzerinesin.[145] Ya‘nî aslında bildiğin tevhîd ve îmânda sâbit olmak için sana peygamberler hikâyetini okuruz.

(Kıt‘a)

چو صورتی بدلت سازی از ارادت راست * زنفخ صور دم عارفان حیاتش ده

Çü, harf-i ta‘lîl. *Sûretî*: *Yâ*: harf-i vahdet; *Sûret*, peyker ma‘nâsına şekil demektir. *Be-dilet*: *Bâ,* harf-i zarf, der ma‘nâsınadır; *dil,* kalb; *tâ*, zamîr-i hitâb. *Sâzî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab. *Bedilet, sâzî*’nin mef’ûl-i gayr-i sarîhidir. *Ez irâdet* de böyle. *Ez,* harf-i tebyîn, sûret’i beyân. *İrâdet*, if‘âl bâbından masdardır. Bi-hasebi’l-lüga, dilemek ammâ bunda cemî‘ umûrunu tefvîz eylemeye derler. *Râste*, izâfet-i beyâniyye. *Râst*, bunda sahîh ma‘nâsınadır. *Zinefh, dih*’e müte‘allik. *Nefh*, üfürmek demektir. *Sûr*, ma‘rûf. *Dem,* nefes demektir. *‘Ârifân*, ‘ârifin cem‘i; izâfetler lâmiyye. *Hayâteş*: Şîn, zamîr, *sûret*’e râci‘. *Dih,* emr-i hâzırdır, dihîden’den müştak, ver demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki irâdet-i sahîha’dan ya‘nî râbıta-i tâmmeden gönlünde bir sûret düzdün ya‘nî peydâ eyledin hâsılı, râbıtayı kalbinde müstakarr eyledin, ‘âriflerin ya‘nî vâsılînin nefsi sûrunun nefhinden ki hayât ver. Ya‘nî hayât-bahş olan nefeslerinde ya‘nî kelâm-ı mübâreklerinden ya‘nî onların kelâmını tezekkür-i istimâ‘dan o sûreti ihyâ eyle.

وگر شود متزلزل دلت زجنبش طبع * بشرح قصهٔ صاحبدلان ثباتش ده

Ger, harf-i şart.

{42}

Şeved, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, şevîden’den ya ‘alâ-gayri kıyâs şüden’den; olursa demektir; fi‘l-i şart. *Mütezelzil*, tedahruc bâbının muzâ‘afından ism-i fâ‘ildir; deprenici demektir, muztarib ma‘nâsına; *şeved*’in mef‘ûlü. *Dilet*, mütezelzil’in fâ‘ili. *Tâ,* zamîr-i hitâb. *Zi-cünbiş, mütezelzil*’e müte‘alliktir; *tab‘*a izâfet-i lâmiyye. *Be-şerh*: *Bâ,* harf-i musâhabet, sebebiyyeti mutazammın. *Şerh*, bunda nakl ü beyân ma‘nâsınadır. *Beşerh-i kıssa-i sâhib-dilân*, lâmiyyelerdir. *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir. *Sâhib-dil,* evliyâullâh demektir. *Sebâteş*: *Şîn,* zamîr, *dil*’e râci‘dir. *Dih,* emr-i hâzır; cezâ’-i şart.

(Mahsûl-i Beyt) Ve eger senin merbût olan kalbin, tab‘ın cünbiş ve meyelânından muztarib olursa evliyâ-yı kirâmın kıssası şerhiyle ya‘nî onu nakl ile hâsılı, tezekkür ile o kalb-i mütezelzile sebât ver. Ya‘nî onların enfâs-ı tâhiresi berekâtıyla tezelzül ve ıztırâbını def‘ eyle, tâ itminân hâsıl olunca

[145] Kur’an, Hûd Suresi, 11/120. (وَكُلاً نَّقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنبَاء الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ) lafzıyla. Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini (tatmin ve) teskin edeceğimiz her haberi sana anlatıyoruz.

(‘Arûz) Bu kıt‘a ve kıt‘a-i sâbıka bahr-i müctestendir ki recez ile remelden mü’elleftir. Bir mısrâ‘ı müstef‘ilün fâ‘ilâtün müstef‘ilün fâ‘ilâtündür. Cemî‘ eczâsına habn ‘illeti târî olmuştur. Habn: Evvelde olan sebeb-i hafîfin sâkinini hazfa derler. Müstef‘ilün’den sîn düşer; mütef‘ilün olur; mefâ‘ilün’e tebdîl olunur. Fâ‘ilâtün’den elif düşer; fe‘ilâtün olur. Dahi ‘arûz ve darbına habndan sonra kasr dahi târî olmuştur. Kasr: Âhirde olan sebeb-i hafîfin sâkinini ıskât ve müteharrikini iskâna derler fe‘ilâtün’den nûn düşüp tâ sâkin kılınıp fe‘ilât olur. Böyle olunca bir mısrâ‘ı mefâ‘ilün fe‘ilât olup müctess-i mahbûn ü maksûr olur.

پیرهرات عبد الله انصاری رضی الله عنه اصحاب خود را وصیت
کرده است که ازهر پیری سخنی یاد گیرید واگر نتوانید نام ایشان را بیاد
آرید تا بهر یابید

Pîr-i Herat: *Pîr*, bunda şeyh ma‘nâsınadır. *Herat,* Horasan’ın tahtgâhının ismidir; Herey de derler. *Abdullâh Ensârî,* ism-i şerîfleri; künyeleri Ebû İsmâ‘îl; pederleri Ebû Mansûr Muhammed el-Ensârî. Ve Muhammed el-Ensârî, sâhib-i rihl-i resûl Ebû Eyyûb Ensârî’nin ferzend-i ercmendidir. Muhammed el-Ensârî hazret-i ‘Osmân hilâfetinde Horasan’a varıp Herat’ta sâkin olmuştur. Orada tezevvüc edip Abdullâh Ensârî

{43}

tevellüd eylemiştir. Lakabları, şeyhülislâmdır. *Radıye*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; ‘alime bâbının nâkıs-ı vâvîsinden, bunda mevki‘-i du‘âdır. *Allâh*, fâ‘ili. Cümlesi du‘â’iyye. *‘Anh, radıye*’ye müte‘allik; zamîr *pîr-i Herat*’a râci‘dir. *Ashâb-i hôd-râ,* kendi ashâbına ya‘nî mürîdlerine. *Vasiyyet*, mübtedâ. *Gerde*, mâzîden kısımdır. fâ‘iliyle cümlesi haberdir. *Şîn* ve *tâ* edât-ı haberdir. *Ki,* harf-i râbıt. *Ez her pîrî*: *Yâ,* harf-i vahdet; her bir pîrden demektir. *Sühanî, Yâ*, vahdet; sînin zammı ve hânın fethi ve bi’l-‘aks söz demektir, kelâm ma‘nâsına. *Yâd gîrîd*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, muhâtabdır; hâtırda tutunuz demektir. *Ve eger,* harf-i şart. *Netüvânîd*, fi‘l-i nefy-i istikbâl, cem‘, muhâtab. *Nâm-ı îşân-râ*, onların ismi demektir. *Be-yâd*’da bâ, harf-i sıla; *yâd*, hâtır ma‘nâsına. *Ârîd*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, muhâtab getiresiniz demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Behre’,* feth-i bâ’-i ‘Arabla ve sükûn-ı hâ ile nasîb ma‘nâsına. *Yâ,* harf-i vahdet. *Hemze,* harf-i tevessül. *Yâbîd*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, muhâtabdır; bulasınız demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Pîr-i Herat Abdullâh Ensârî’dir. Allâhu te‘âlâ ondan râzî olsun. Kendi ashâbına vasiyyet eylemiştir ki her bir pîrden bir söz hâtırda tutun ya‘nî hıfz eyleyin. Ve eger kâdir olmazsanız onların ismini hâtırınıza getirin ya‘nî zikr edin tâ ki bir nasîb ve fâ’ide bulasınız.

(Rubâ‘î)

آنی توکه ازنام تومی بارد عشق * وزنامه وپیغام تومی بارد عشق

Rubâ‘î: İki beyte derler ki vezn-i mahsûstan ola. Vezn-i hezec-i ahreb veyâ ahremden olur ki ‘arûz kitâblarında sûret-i şecerede mufassalan beyân etmişlerdir. *Ânî*: *Yâ,* harf-i hitâb; *ân,* ism-i işâret. *Tû,* sen demektir. *Ânî tû,* sen osun demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Ez-nâm-i tû, mî bâred*’e müte‘allik; senin isminden demektir. *Bâred,* harf-i hâl ile fi‘l-i muzâri‘, müfred,

gâ'ib; bârîden'den müştaktır; yağar ya'nî feyezân eder ma'nâsına. *'Aşk*, fâ'ili. *Vez-nâme, Vâv,* harf-i 'atf. *Zâ'*-i müfrede, mu'ahhar *bâred*'e müte'alliktir. *Nâme,* bunda mektûb demektir; murâd kütüb-i ilâhîdir. *Peygâm*, haber ma'nâsınadır; murâd, âsâr-ı Hudâ'dır.

(Mahsûl-i Beyt) Sen osun. Ya'nî sen bir zât-ı müfeyyizsin ki senin ism-i şerîfinden 'aşk yağar ya'nî feyezân eder. Dahi nâme ve peygâmından ya'nî

{44}

kütüb-i şerîfinden ve âsâr-ı latîfinden 'aşk feyezân eder. Hâsılı, senin ism-i şerîfini zâkir olan ve Kur'ân-ı Kerîm'i (عَلَى مَا هُوَ حَقُّهُ)[146] me'ânî-i latîfini tezekkür ile tâlî olan ve âsâr-ı Rabbâniyyeye 'ayn-ı 'ibretle nâzır olan elbette senin 'aşkınla mest ü hayrân ve bî-hôd olur.

عاشـق شود انکس که بکویت کذر د * آری زدرو بام تومی بارد عشق

'Âşık, şeved'in mef'ûlü. *Şeved*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; şüden'den ki ef'âl-i nâkısadandır. *Ânkes*, şeved'in haberi. *Ân,* ism-i işâret. *Kes,* kimse demektir. *Ki,* harf-i râbıt. *Be-kûyet*: *Bâ,* harf-i sıla. *Tâ*, zamîr-i hitâb. *Kûy*, kâf-ı 'Arabla mahalle demektir. *Güzered,* kâf-ı 'Acemin zammı ve zâl-i mu'ceme ve zâ'-i mühmelenin fethalarıyla fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; güzerîden'den müştakk ya güzeşten'den. Zîrâ masdar-ı tâ'înin mâ-kablinde şîn-i mu'ceme olsa tâ, dâle tebdîl olunduktan sonra şîn, râya kalb olunur. *Ârî*, edât-ı tasdîk, belî/belâ ma'nâsına, Türkçe evet. *Der*, kapı. *Bâm*, dam ma'nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) 'Âşık olur o kimse ki senin mahallene mürûr eyleye ya'nî zikr ü fikr ü 'ibâdet ü tâ'ate meşgûl ola, kapından ve damından 'aşk yağar. Ya'nî senin dergâh-ı ma'nevî ve bargâh-ı akdesinden 'aşk feyezân eder. Hâsılı, senin dergâhına mülâzım olup izhâr-ı 'ubûdiyyet edene her cânibden 'aşk, nümâyân olur.

('Arûz) Bu rubâ'î hezec-i ahreb-i mekfûf-ı sâlim-i ezelldir. Zîrâ bahr-i hezec-i müsemmen sekiz mefâ'îlündür. Rubâ'î evzânından olmak için sadr ve ibtidâsına harb 'illeti târî olup harb ki harm ile keffin ictimâ'ına derler. Harm ile evvelden mîm ıskât olunur ve keff ile âhirden nûn düşer fâ'îlü kalır mef'ûlü'ye tebdîl olunur. Ve haşv-i evvellerine keff târî olmuştur. Keff: Âhirde olan sebeb-i hafîfin sâkinini ıskâttır. Mefâ'îlü kalır. Haşv-i sânîleri, sâlim 'Arûz ve darbı ezelldir ki zelel 'illeti târî olmuş. Zelel ki harm ile hetmin ictimâ'ıdır. Harm ile mîm düşer; hetm ile âhirde olan sebeb-i hafîfin ve sebeb-i âharın sâkini ıskât ve müteharriki iskân olunup fâ' kalır. Böyle olunca bu rubâ'înin vezni mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlün fâ' olur ki bir mısrâ'ıdır.

درخبراست خدای تعالی فردای قیامت
بابنده ازمفلسی وبی سرمایکی شرمنده کوید که فلان دانشمندیا عارفرا
در فلان محله می شناختی کوید آری می شناختم فرمان رسد که ترابوی

{45}

بخشیدم

[146] Hakkı olduğu üzere, doğruca.

Der haber est, haberde vârid olmuştur, haberdir; bunda hadîs-i şerîf murâddır. *Ferdâ,* ertesi ma‘nâsına ya‘nî yarın. *Kıyâmet*, ma‘rûf; izâfet-i beyâniyye. *Bâ,* harf-i sıla. *Bende’*, yâ harf-i vahdet. *Hemze,* harf-i tevessül. *Ez-müflisî, şer-mende*’ye müte‘allik. Yâ, harf-i masdar. *Müflis*, elinde kesik akçe bile kalmayana derler. *Bî*, edât-ı selb. *Sermâyegî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Kâf*, hâ’-i resmîden mübeddel yoksul demektir. *Şer-mende*, utangan ya‘nî hacîl demektir. *Fülân*, elfâz-ı kinâyedendir. *Dâniş-mend*: *Mend*, edât-ı nisbet. *Dâniş*, ism-i masdar; ‘âlim demektir. Ma‘lûm ola ki Fârsîde şîn-i mu‘ceme kelimenin âhirine lâhık olduğu sûrette mâ-kabli meftûh olur ise zamîr, gâ’ibdir. Mâ-kabli meksûr olur ise ‘alâmet-i ism-i masdardır bunda olduğu gibi. *Yâ,* harf-i ‘atf; ‘Arabîde ev ma‘nâsına. *‘Ârif*, bunda ‘ârifi billâh demektir. *Mî,* harf-i hikâyet. *Şinâhtî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtabdır; anlar mıydın ya‘nî bilir miydin demektir. *Mî şinâhtem*, fi‘l-i mâzî, nefs-i mütekellim vahde; anlardım ya‘nî bilirdim demektir. *Fermân, resed*’in fâ‘ili. *Resed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib: resîden’den. *Ki,* harf-i beyân. *Be-vey*: *Bâ,* harf-i sıla. *Vey*, zamîr-i gâ’ib; *dâniş-mend*’e ya *‘ârif*’e râci‘dir; ‘Arabîde bihî gibi. *Bahşîdem*, fi‘l-i mâzî, nefs-i mütekellim vahde, bağışladım demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Hadîs-i şerîfte vârid olmuştur ki Allâhu te‘âlâ yarın kıyâmette müflislikten ve yoksulluktan hacîl ya‘nî Hakk’a yarar ‘ameli olmadığından utangan bir bendesine diye ki: Filân ‘âlimi ya filân ‘ârifi bilir miydin? O bende cevâbında diye ki: Evet bilirim. Hudây-ı müte‘âl’den fermân erişe ki: Seni o bildiğin ‘âlime ya ‘ârife bağışladım. Hulâsa-i merâm Hudây te‘âlâ’nın bende-i hâslarını zikr ü muhabbet şöyle dursun yanlarından geçse de nice fâ’ide-i celîleler vardır.

قدر من در صف عشاق توزان پست ترست * که زنم گام ارادت
بمقامات وصول

Kadr, kafın fethi ve rânın sükûnuyla mikdâr ma‘nâsınadır; *men*’e izâfet-i lâmiyye ve mübtedâdır. *Der,* harf-i zarf. *Saff*, sıra ma‘nâsınadır; *‘uşşâk*’a izâfet-i lâmiyye. *Zi-ân,* ez-ân’dan muhaffeftir; mefhûm-ı mısrâ‘-ı sânîye işârettir.

{46}

Pest, bâ’-i ‘Acemin fethiyle alçak demektir. *Ter*, edât-ı tafdîl. *Sîn* ve *tâ,* edât-ı haberdir. *Ki,* harf-i beyân. *Zenem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; urayım demektir. *Gâm*, kâf-ı ‘Acemle adım ma‘nâsına; adım urayım ya‘nî adım atayım demektir. *Be-makâmât-ı vusûl*: *Bâ,* harf-i sıla. *Makâmât*, makâmın cem‘idir. *Vusûl*, duhûl vezni üzere masdardır; dâhil olmak demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Benim mikdârım ‘âşıklar sırasında ya‘nî zümre-i sâlikân içinde ondan ahkardır ki ya‘nî o rütbeden ziyâde dûndur ki irâdet adımını makâmât-ı vusûle urayım ya‘nî vusûl ilallâh makâmlarına irâdet adımı atayım. Hâsılı, makâmât-ı vuslata adım atmak mertebesinden benim kadrim dûndur. Mâ-hasal ben sâliklerin cümlesinin ednâ ve ahkarıyım ve vusûl ilallâh da‘vâsını edemem ya‘nî etmeye liyâkatim yoktur. Murâd, tevâzu‘ ve kesr-i nefstir.

دردلم نقش شده نام کدایان درت * بس بودنامهٔ اعمال مرا مهر قبول

Der-dilem: *Der*, mu'ahhar *şüd*'e müte'allik; harf-i zarf. *Dilem*: *Mîm*, zamîr-i mütekellim. *Nakş*, ma'rûf. *Şüde*, mâzîden kısımdır, olmuş demektir. *Nâm-ı gedâyân-ı deret*, izâfetleri lâmiyyedir. *Gedâyân-ı der*'den murâd, vâsılîndir; *tâ*, zamîr-i hitâb. *Be's*, bâ'-i 'Arabla yeter ma'nâsına. *Bûd*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib. *Nâme-i a'mâl-i merâ*: *Râ*, edât-ı tahsîs. *Mühr-i kabûl*, mîmin zammıyla hâtem ma'nâsınadır. *Kabûl*, zıdd-ı reddir.

(Mahsûl-i Beyt) Benim kalbimde nakş olmuştur senin dergâh-ı ma'nevînin gedâlarının ism-i şerîfleri. Benim defter-i a'mâlime kabûl mührü bu yeter ya'nî benim defter-i a'mâlime kabûl hâtemiyle mahtûm olmaya evliyâ ve vâsılînin esâmîleri kalbimde menkûş olmaklık kâfîdir. Hâsıl-ı kıt'a, Hudây 'azze ve celle hazretlerine münâcât edip buyurur ki: Sana da'vâ-yı muhabbet benim haddim değil lâkin seni sevenlere muhabbet edip severim. Nâme-i a'mâlime kabûl mührü bu yeter.

سری سقطی قدس الله تعالی سره جنید را کار فرمود بموجب دلخواه وی با ن
قیام نمود کاغذ پارهٔ بوی انداخت دروی نوشته که

Serî Sakatî, tabaka-i ûlâdandır. Künyeleri Ebu'l-Hüseyin'dir. Tabaka-i sânîde olan meşâyıhın ekserinin üstâdıdır. Kendileri Ma'rûf-i Kerhî'[147]nin

{47}

şâkirdlerindendir. *Cüneyd*-râ: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Kâr fermûd*, iş buyurdu. *Fermûd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib. *Be-mûceb-i dil-hâh*: *Bâ*, 'alâ ma'nâsınadır ya'nî gönlü isteği muktezâsı üzere. *Dil-hâh*, terkîb-i izâfîdir; gönül murâdı demektir. *Vey*, zamîr-i gâ'ibdir; *Serî Sakatî*'ye râci'dir. *Be-ân*: *Bâ*, harf-i sıla; ân, ism-i işâret *kâr*'a. *Kıyâm nümûd*, kıyâm gösterdi ya'nî edâ-yı hıdmet eyledi demektir. *Nümûd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib. *Kâgad*, ma'rûf. *Pâre'î*: Yâ, harf-i vahdet; *hemze*, harf-i tevessül. *Pâre*, parça demektir. *Be-vey*, *Bâ*, harf-i mukâbele. *Vey*, zamîr-i gâ'ib; *Cüneyd*'e râci'dir. *Endâht*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; attı demektir. *Der-vey*: *Der*, harf-i zarf; *vey*, zamîr-i gâ'ib; *kâgad*'a râci'dir. *Nüvişte*, ism-i mef'ûl, yazılmış demektir. *Ki*, harf-i beyân mâ-ba'dında gelen şi'ri.

(Mahsûl-i Terkîb) Serî Sakatî -Allâhu te'âlâ sırrını takdîs eylesin- Cüneyd'e iş buyurdu ya'nî bir hıdmetle emr eyledi. Cüneyd, Serî'nin gönlünün murâdı muktezâsı üzere ya'nî istediği vech üzere hıdmeti edâ etti ya'nî o işi gördü. Hazret-i Serî, mukâbelesinde Cüneyd'e bir kâğıd parçası attı. O kâğıd parçasında yazılmış ki ya'nî bu terkîb ve ebyât yazılmıştı: *Semi'tü*'den *tühcirînî* lafzına dek.

سمعت حادیا یحدو فی البادیة یقول

Semi'tü, fi'l-i mâzî, nefs-i mütekellim vahde; ben işittim demektir; fi'l ma'a'l-fâ'il. *Hâdiyâ*, lafzen mansûb, mef'ûl-i sarîhi. *Hâdiye*, hâ'-i mühmele ile "hadâ yahdû"dan ya'nî nasara bâbının nâkıs-ı vâvîsinden ism-i fâ'ildir. İsm-i fâ'ilinde vâv, yâya kalb olunur tarfda vâki' olup mâ-kabli meksûr olduğu için; nağme ile deve sürücü demektir. *Yahdû*, fi'l-i muzâri', müfred, müzekker, gâ'ib; nağme ile deve sürer demektir. *Fî*, harf-i cerr; *yahdû* fi'line

[147] Ebü'l-Mahfûz Ma'rûf b. Fîrûzân el-Kerhî (ö. 200/815-16 [?]). Iraklı zâhid ve sûfî.

müte‘alliktir. *Fîhî*, çölde demektir. *Yekûlü*, nasara bâbının ecvef-i vâvîsinden fi‘l-i muzâri‘, müfred, müzekker, gâ’ib; fâ‘ili tahtında *hâdî*’ye râci‘dir. Ebyât-ı âtî, makûl kavldir.

(Mahsûl-i Terkîb) O varak-pârede yazılmış ki: Ben işittim nağme ile bir deve

{48}

sürücüyü. Ya‘nî deve çobanı nağme ile deve sürerken bâdiyede bu ebyâtı söyler. Şem‘î merhûm bu terkîbi gelecek beytlerin mısrâ‘-ı evveli zann eylemiş. Lâkin evzân ü ‘ilelden ve nazm ü nesrden âgâh değilmiş. (رَحِمَهُ اللهُ وعَفَى اللهُ عَنه)[148]

(Nazm)

ابكى ومايدريك مايبكينى * ابكى حذاران تفارقينى * وتقطعى حبلى وتهجرينى

Ebkî, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, darabe bâbının nâkıs-ı yâyîsinden ben ağlarım demektir. *Mâ,* ism-i mevsûl, *ebkî*’nin zımnında münfehim olan bükâdan ‘ibârettir. *Yüdrîke*: *Yüdrî*, if‘âl bâbından fi‘l-i muzâri‘, müfred, müzekker, gâ’ibdir; fâ‘ili *mâ*’ya râci‘dir, bildir demektir; fâ‘iliyle sılası *mâ*’nın. *Kâf*, zamîr-i müennes, muhâtaba; nâkadan ‘ibârettir. *Mâ,* mevsûle. *Yübkînî*, sılası yübkî, if‘âl bâbından fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ibdir; fâ‘ili tahtında *mâ*’ya râci‘dir. *Nûn*, vikâye ya zamîr-i mütekellim; takdîren mansûb, mef‘ûlü. *Ebkî*, sâbık gibi. *Hızâru*, hâ’-i mühmelenin kesriyle ve zâl-i mu‘ceme ile havf ma‘nâsına, lafzen mansûb mef‘ûlün lehi *ebkî*’nin. *En,* harf-i masdariyye. *Tüfârikînî*: *Nûn*, vikâye ya zamîr-i mütekellim; *tüfârik*, müfâ‘ale bâbından; müfred, müennes, muhâtabadır, lafzen mansûb, *en* ile ‘alâmet-i nasb nûnun sukûtu, aslında tüfârikîn idi. Tahtında fâ‘ili enti. Cümlesi te’vîl. Masdar da *hızâr*’ın muzâfun ileyhi; senin mufârakatin havfı için demektir. *Vü tekta‘î, tüfârikî* üzere ma‘tûftur. Aslında tekta‘în idi; kesesin demektir. *Hablî*: *Yâ*, zamîr-i mütekellim; habl, ip demektir; takdîren mansûb *tekta‘î*’nin mef‘ûlü. *Vü tühcirînî*: *Nûn* ve *yâ* ma‘lûm. *Tühcirî, tüfârikî* ve *tekta‘î* gibidir ve onların üzerlerine ma‘tûftur; beni terk etmekliğin demektir.

(Mahsûl-i Ebyât) Deve hady edici bu beytleri der: Ben ağlarım ve bükâm sana bildirir, beni ne şey ağlatır. Ya‘nî pinhân etmem. Ben ağlarım sen beni müfârakat etmek havfından ya‘nî ayrılmak havfı için ve benim ipimi kesmekten için ve beni terk etmek korkusundan ötürü ya‘nî beynimizde olan rişte-i muvâsaleyi kat‘ edesin ve beni terk edesin ve benden ayrılasın bu havftan ötürü ağlarım. Bu nazmı bir cadûdan işittim. Hâsılı, bu kelâmı kâğıd-pâre üzere nüvişte olarak Serî Sakatî, Cüneyd kuddise sirruhümâ hazretlerine verdi demek olur ki Bârî te‘âlânın sıfat-ı celâl’inden

{49}

ve gazab ü ‘azâbından o rütbe havf ederim ve katarât-ı eşk-i hûn-âlûdu onun için dü çeşmimden rîzân ederim ki ne‘ûzü billâhi te‘âlâ râbıtam kesilip ondan dûr ü mehcûr olam. Nitekim Bel‘am bin Bâ‘ûrâ[149] olduğu gibi. Mervîdir ki hazret-i ‘Ömer radıyallâhu te‘âlâ ‘anh hazretleri sânî-i ‘aşere-i mübeşşere ve duhûl-i cennette bî-rayb ü şekk ve duhûl-i cehennem mertebe-i mümteni‘de iken buyururulardı ki: Kademimin birisi bab-ı cennetin dâhilinde ve

[148] Allâh onu bağışlasın ve rahmet eylesin.
[149] Tevrat ve İslâmî kaynaklarda, önceleri iyi bir mümin iken daha sonra Hz. Mûsâ ve kavmi ‘aleyhine hîle tertiplediği için cezâlandırıldığı rivayet edilen kişi. (ö. [?])

biri hâricinde olsa; mâdem kadem-i âharım dâhil olmaya Hudây te‘âlânın ‘azâbından korkarım diye buyururlardı. Hâsılı, Allâhu ‘azîmü’ş-şân’ın ‘azâbından emîn olma. Zîrâ (**اَلاَمنُ وَالْيأْسُ كِلاَهُمَا كُفْرٌ**)[150]’dür. Ve emniyyet gurûrdan münşe‘ibdir; gurûr ise vuslata mâni‘dir diye Cüneyd’e tavsiye buyurur.

(‘Arûz) Bu üç beyttir bahr-i recezden. Ve meştûrdur. Meştûr: bir beytin nısfını hazfa derler. Aslı müseddesü’l-eczâ idi nısfı hazf olunup müsellesü’l-eczâ bâkî kaldı. Recez ki müstef‘ilün’den ‘ibârettir. Beyt-i evvelin cüz-i evveli sâlim, sânî sâlim, sâlis maktû‘. Kat’: Âhirde olan veted-i mecmû‘un sâkinini ıskâta ve mâ-kablinde olan müteharriki iskâna derler. Müstef‘il kalıp mef‘ûlün lafzına tebdîl olur. Ve beyt-i sânînin cüz-i evveli sâlim ve cüz-i sânî mahbûndur. Habn: Sânî sâkini hazfa derler. Müstef‘ilün’den sîn düşer mütef‘ilün olup mefâ‘ilün lafzına tebdîl olur. Cüz-i sâlis mahlû‘dur. Hal‘: Habn ile kat‘ın ictimâ‘ına derler. Müstef‘ilünden habn ile sîn ve nûn düşer ve lâm sâkin olur. Mütef‘il kalıp fe ‘ûlün onun yerine gelir. Bu ‘illete kebl dahi ta‘bîr edilir. Bu beyt-i sâlisin cüz-i evveli mahbûn ve cüz-i sânîsi sâlim ve sâlis mahlû‘dur.

(Taktî‘-i Evvel) *Ebkî vü mâ*-müstef‘ilün, *yüdrîkü mâ*-müstef‘ilün, *yübkînî*-mef‘ûlün,

(Taktî‘-i Sânî) *Ebkî hızâ*-müstef‘ilün, *ru en tüfâ*-mefâ‘ilün-*rikînî* fe‘ûlün

(Taktî‘-i Sâlis) *Vü tukta‘î*-mefâ‘ilün / *hablî vü tüh*-müstef‘ilün / *cirînî*-fe‘ûlün

‘Aynıyla bu kıssa ve kelâmı Mevlânâ Câmî, Nefehâtü’l-üns[151] nâm kitâbında yazmış ve onun mütercimi olan Lâmi‘î[152] merhûm dahi *semi‘tü* terkîbini manzûm zann eylemiş. ‘Acabâ vezni su’âl olunsa ne cevâba tasaddî ederdi. Var ise ezâhîf ve evzân-ı ‘Arabiyyeye bu iki kimsenin[153] tevaggulü yok imiş. Bu tafsîlden sakâmetleri ma‘lûm olur. Tedebber! Ammâ yekûlü lafzı olmaz ise manzûm

{50}

olurdu. Farz edelim ki olsun ammâ aşağıda gelecek rubâ‘î bu beytlerin tercümesidir ve ondan münfehim olur ki *ebkî*’den sonrasını tercüme buyurmuş. Gerçi varak-pârede bulunan cümlesidir lâkin manzûm olan *ebkî*’nin ba‘dıdır.

(Rubâ‘î)

خون می کریم وزتوچه پنهان دارم * کز بهرچه این دوچشم گریان دارم

Hûn, hâ’-i mu‘ceme ile kan demektir; ‘Arabîde dem derler. *Mî giryem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, ağlarım demektir. *Vez*, ve ez’den muhaffef. *Çi*, cîm-i ‘Acemin kesri ve hâ’-i resmî ile “ne?” demektir. *Pinhân,* gizli demektir. *Dârem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim

[150] Emn ve ye’s (azaptan emîn olmak ya da rahmetten ümit kesmek) küfürdür.
[151] Abdurrahmân-ı Molla Câmî’nin (ö. 898/1492) sûfî tabakât kitâbı.
[152] Lâmiî Çelebi(ö. 938/1532). Daha çok Molla Câmî’den yaptığı çevirilerle tanınan divan şairi ve Nakşibendî şeyhi.
[153] İkinci kimseden maksat, mısraların başında “bu terkîbi gelecek beytlerin mısrâ‘-ı evveli zann eylemiş.” cümlesiyle eleştirilen Şem‘î’dir. İkinci kimse ise Lâmi‘îdir. Metin boyunca isim verilmeden şârih ifâdesiyle yapılan tenkitler Şem‘î’ye yöneliktir. Mehmed Şâkir Efendi’nin, şârihten kasdı, Şem‘î; söz konusu nüsha ise Şem‘î’nin kaleme aldığı Şerh-i Bahâristân’dır. Diğer tenkitlerde, tenkit edilenler ismen zikredilmiştir.

vahde. *Kez*, ki ez'den muhaffef. *Be-her*, edât-ı ta'lîl. *În,* ism-i işârettir. *Dü*, esmâ'-i a'dâddan iki demektir. *Çeşm*, göz; *dârem*'in mukaddem mef'ûl-i evveli; *giryân*, sânîsi. *Giryân*, sıfat-ı müşebbehedir, ağlayan demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Kan ağlarım senden ne gizli tutayım ya'nî ne saklayım ki ne için bu iki çeşmi giryân tutarım. Ya'nî ne için ağladığımı senden ne saklayım. Ba'zı nüshada *be-her çi* yerine *be-her tû* düşmüş. O vakit de ma'nâ, bu iki gözüm senin için giryândır ne saklayım demektir.

هرچند دلی بوصل شادان دارم * صدداغ بران ز بیم هجران دارم

Her çend, her ne kadar demektir. *Dilî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Be-vasl*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Şâdân*, sıfat-ı müşebbehe, mesrûr ma'nâsına. *Sad dâğ*, yüz dâğ demektir. *Dâğ*: Demir ile insânın veyâ hayvânın vücûduna vurulan nişâna derler. Bunda cerâhat-i dil'den kinâyettir. *Ber-ân*, o dil üzere demektir. *Zi-bîm-i hicrân*, hicrân korkusundan demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Her ne kadar vasl ile mesrûr gönlüm var ise de ya'nî mesrûr ü şâdân isem de hicrân korkusundan o gönül üzere yüz dâğ vardır. Ya'nî firâkın havfı bana dâğ-ı derûn olmuştur, bir ân kalbimden çıkmaz. Hâsılı, bir kimse her ne kadar da mukarrabînden ise de gazab-ı Bârî ile iftirâk-ı makâmdan havf ü haşyet lâzımdır.

('Arûz) Bu rubâ'î, şecere-i ahrebdendir. Zîrâ sadr ve ibtidâsında 'illet-i harb târî olmuştur. Harbi sâbıkan zikr eyledik. Haşv-i evveli makbûz. Kabz: Beşinci sâkini hazfa derler ki mefâ'îlün'den yâ düşer; mefâ'ilün kalır. Haşv-i sânîsi sâlim. 'Arûz ve darbı ebter. Beter: mefâ'îlün'den iki sebeb-i hafîfi, -'îlün- dür, mîmi dahi

{51}

ıskâta derler; fâ kalır, fa' lafzına nakl olunur. Böyle olunca hezec-i ahreb-i makbûz-ı ebter olur ki bir mısrâ'ı mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'îlün fa' olur.

وهم جنید قدس سره گوید که روزی بخانهٔ سری آمدم
این بیت می خواند وهی گریست

Rûzî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Âmedem*, fi'l-i mâzî, mütekellim vahde, bunda vardım demektir. *Mî hând*, vâv-ı resmî ve sükûn-ı nûn ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; hânden'den, okurdu demektir. *Ve mî girîst*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, girîsten'den ağlardı demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Dahi yine Cüneyd kuddise sirruh buyurur ki: Bir gün Serî'nin hânesine vardım. Bu beyti okurdu ve ağlardı. **(Beyt)**

لافی اللیل ولافی النهار لی فرح * فلا ابالی اطال اللیل ام قصرا

Lâ, leyse'ye müşâbih olan lâ. *Fi'l-leyl*, câr ma'a'l-mecrûr, zarf-ı müstakarr; cümlesi mahallen mansûb; *lâ*'nın mukaddem haberi. *Lâ fi'n-nehâr, lâ fi'l-leyl* üzere ma'tûftur. *Lî,* harf-i cerr ya zamîr-i mütekelllim. *Ferah*, lafzen merfû'; *lâ'*-i evvelînin ismi. *Fâ,* harf-i fezleke. *Lâ'übâlî,* nefy-i istikbâl; müfâ'ale bâbından mütekellim vahde, ben kayırmam demektir. *'Etâle'î*: *Hemze*: harf-i istifhâm; *'etâle,* ecvef-i vâvî'den fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib. *El-leyl*, lafzen merfû', fâ'ili. *Em,* harf-i 'atf, terdîd için. *Kasura*, fi'l-i mâzî, hasüne bâbından,

fâ‘ili tahtında *leyl*’e râci‘dir. Cümlesi, *tâle* cümlesine ma‘tûftur. Âhirinde olan *elif*, işbâ‘dır fethadan.

(Mahsûl-i Beyt) Benim için gecede ve gündüzde ferah olmadı. Ya‘nî ne gündüz ferahım var ve ne gece. Böyle olunca ben kayırmam gece uzun oldu mu ya kısa oldu mu? Ya‘nî uzadı mı yoksa kısaldı mı? Hâsılı, gece gündüz ferah-dâr değilim. İster gece uzun olsun ister kısa.

(‘Arûz) Bu beyt bahr-i müctestendir ki aslı müstef‘ilün fâ‘ilâtün idi. İki kerre masdarına kat‘ ‘illeti târî olmuş. Kat‘: Âhirde olan veted-i mecmû‘un sâkinini ıskât, müteharrik-i sânîyi iskâna derler. Müstef‘ilün’den nûn düşer, lâm sâkin olur; müstef‘îl kalıp mef‘ûlün lafzına nakl olunur. Ve mısrâ‘-ı evvelin haşv-i evveli mahbûn; habn, mükerreren beyân olundu. Fâ‘ilâtün’den elif düşer fe‘ilâtün kalır. Haşv-i sânî yine mahbûn; müstef‘ilün’den sîn düşer mütef‘ilün olup mefâ‘ilün’e tebdîl olunur.

{52}

Aruz ve darbı mahbûn ve mahzûftur. Fâ‘ilâtün’den habn ile elif; hazf ile tün düşer; fe‘ilâ kalır, fa‘lün lafzına tebdîl olur. Ve ibtidâ mahbûn; müstef‘ilün mefâ‘ilün olur. Haşv-i evveli sâlim fâ‘ilâtün; haşv-i sânî, merfû‘. Ref‘: Evvelde olan sebeb-i hafîfi ıskâta derler. Müstef‘ilün’den müs düşer tef‘ilün olur; fâ‘ilün onun yerine gelir. Böyle olunca bir mısrâ‘ı mef‘ûlün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün ve bir mısrâ‘ı mefâ‘ilün fâ‘ilâtün fâ‘ilün fâ‘ilün’dür. Ednâ tağyir-i ezâhîf ile bahr-i muzâri‘ den dahi olur.

(Beyt)

نی شب تهیم نه روز از نله وآه * خواهی شب من دراز وخواهی کوتاه

Nî, yâ’-i aslî ile ve kesre-i mechûle ile edât-ı nefy. *Tehîyem*: *Mîm*, zamîr-i mütekellim; *tehî*, yâ’-i aslî ile boş demektir. *Ne*, hâ’-i resmî ile ve nûnun fethiyle *nî* gibi. *Nâle*, hâ’-i resmî ile inleme ma‘nâsınadır. *Hâhî*, dilerse demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ne gece boşum ne gündüz nâle ve âhdan. Ya‘nî âh ü feryâddan gece ve gündüz hâlî değilim. İstersem benim gecem uzun olsun isterse kısa. Hâsılı, ârzû-yı visâlinle dâ’imâ âh ü figândayım. Leyl ü nehâr ile mukayyed değilim.

(‘Arûz) Bu beyt, bahr-i hezecden sadr ve ibtidâ ahreb; harb beyân olundu. Mefâ‘ilün’den mîm ve nûn düşer; fâ‘îlü kalır, mef‘ûlü lafzına nakl olunur. Haşv-i evvelleri makbûz. Kabz: Beşinci sâkini hazfa derler. Yâ, düşer; mefâ‘ilün olur. Haşv-i sânîleri sâlim. ‘Arûz ve darbı ehtem. Hetm: Mefâ‘îlün’den âhirdeki sebeb-i hafîfi ve mâ-kablindeki sebeb-i hafîfin sâkinini ıskâta ve müteharrikini iskâna derler. Mefâ‘ kalıp fe‘ûl onun yerine gelir. Böyle olunca bir mısrâ‘ı mef‘ûlü mefâ‘ilün mefâ‘îlün fe‘ûl olur. Rubâ‘î evzânındandır lâkin bir beyte ıtlâk olunmaz.

منصور حلاج را پرسیدند که مرید کیست گفت مرید آنست که
از نخست باز که حضرت حق را فشانهٔ قصد خود سازد
تا بوی نرسد بهیچ چیز نیارامد و بهیچ کس نپردازد

Mansûr-ı Hallâc-râ: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Mansûr-ı Hallâc,* tabaka-i sâliseden bir zâtın lakabıdır. İsmi Hüseyin, künyeleri Ebu’l-mugîs’dir. Beyzâ’dandır ki Şiraz şehirlerinden bir şehirdir. Hallâc mülakkkab olmalarına sebeb bir gün bir hallâcın dükkânında oturmuştu. Hallâcı bir işe gönderdi.

{53}

Ve dedi ki: Sen gelinceye ben işini göreyim. Ve parmağıyla penbeye işâret edince çekirdeğinden ayrılmaya başladı. Bundan için Hallâc diye tesmiye olundu. Dest ü pâ bürîde salb olunmuştur. Hakkında nice kîl ü kâl olmuştur.

Pursîden, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib. *Ki,* harf-i beyân. *Mürîd*, mübtedâ. *Kîst,* haberi, kimdir demektir. *Güft*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib. *Ânest*: *Ân,* ism-i işâret. *Sîn* ve *tâ,* edât-ı haber. *Ki,* harf-i beyân. *Nuhust*, nûnun ve hâ’-i mu‘cemenin zammıyla ve sînin sükûnuyla ibtidâ demektir. *Bârgeh*, bârgâhdan muhaffeftir. *Sâzed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; sâzîden’den ya sâhten’den. Zîrâ masdar-ı tâ’înin mâ-kablinde hâ, sîn, şîn, fâ harflerinden hâ’ olsa tâ’, dâl’e kalb olunduktan sonra hâ’ dahi zâ’ya kalb olunur. *Tâ*, intihâ’-i gâyet içindir. *Be-vey*: *Bâ,* harf-i sıla. *Vey*, zamîr; Hakk’a râci‘dir. *Neresed,* nefy-i istikbâl, müfred, gâ’ib; resîden’den. *Be-hîç* çîz: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Çîz*, nesne demektir; ya‘nî hîç nesne ile. *Neyârâmed,* nefy-i istikbâl, müfred, gâ’ib; ârâmîden’den dinlenmez demektir ya‘nî istirâhat etmez. *Neperdâzed*, fi‘l-i nefy-i istikbâl; perdâzîden’den ya perdâhten’den sâbıkan zikr olunan sâzed gibi; eğlenmeye demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Mansûr-ı Hallâc’a su’âl eylediler ki mürîd kimdir? Ya‘nî irâdet-i sahîh ile mürîd kimdir? Cevâb verip dedi ki: İbtidâdan ya‘nî tevbe ve inabe eylediği ândan Hakk te‘âlâ hazretlerinin bârgâh-ı ma‘nevîsini kendi kasdına ya‘nî maksadına nişâne düze ya‘nî eyleye ta bârgâh-ı Hakk’a erişmeye ya‘nî bir nesne ile istirâhat etmeye ve hîç kimse ile eğlenmeye. Hâsılı, vâsıl ilallâh olmayınca bir yerde karâr eylemeye.

(Rubâ‘î)

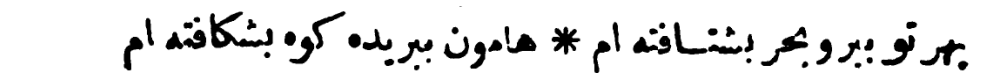

Behr: Bâ’-i ‘Arabın fethi ve hâ’nın sükûnuyla edât-ı ta‘lîl *tû*’ya izâfet-i lâmiyye. *Be-berr*: *Bâ,* harf-i zarf. *Ber*, bânın fethiyle kara demektir; deryâ mukâbili. *Bahr,* deniz. *Be-şitâfte,* mâzîden kısımdır, uyumuş demektir gezmeden kinâyedir. *Em*, zamîr-i mütekellim vahde. *Hâmûn*, sahrâ ma‘nâsınadır. *Bibürîde*, mâzîden kısımdır; bunda kat‘ ve tayy ma‘nâsınadır. Yine kâ‘ide-i sec‘ üzere bir *em* mahzûftur. Ma‘lûm ola ki ef‘âlin ve müştakâtının evvelinde olan bâ’lar gerek tahsîn-i lafz ve gerek edât-ı istikbâl eger mâ-ba‘dı ya‘nî dâhil olduğu

{54}

kelimenin evveli bâ yâhûd mîm yâhûd mazmûm olursa dâhil olan bâ mazmûm okunur ve lâm meksûr okunur. Ammâ Sûdî rahimehullâh der ki: Bu takrîr rûstâyîlere göredir ya‘nî köylüler bu vech üzere okurlar. Zurafâ-yı ‘Acem cemî‘ sûrette meksûr okurlar diye tafsîl eylemiştir. Hakîkat-i hâlde zarâfet bundadır. Sâ’ir cevâmi‘de dâhil olan bâ’lar meftûh okunur ‘ale’l-ittifâk.

(Mahsûl-i Beyt) Hazret, Hakk'a münâcât tarîkıyla buyurur ki: Senin için berr ü bahrde gezmişim ya'nî geşt ü güzâr eyledim. Sahrâ ıktâ' eylemişim ve dağ yarmışım. Ya'nî seni talebde tayy-i sahrâ vü cibâl eyledim. Hâsılı, ziyâde meşakkat ve ıztırâb çektim.

وزهر چه رسید پیش روتافته ام * تاره بحریم وصل تو یافته ام

Vez, ve ez'den muhaffeftir. *Her çi*, her nesne demektir. resîd, fi'l-i mâzî müfred, gâ'ib; erişti demektir. *Pîş*, bâ'-i 'Acemin kesriyle ön ma'nâsınadır. *Rû*, yüz demektir. Ma'lûm ola ki bir kelimenin âhirinde yâ' olup yâ'nın dahi mâ-kabli harf-i 'illet olsa âhirde olan yâ'yı isbât da câ'iz ıskât da. *Tâfte'em*, mîm-i mütekellim ile mâzîden kısımdır; çevirmişim demektir. *Tâ*, intiha'-i gâyet içindir. *Be-harîm-i vasl*, izâfet-i lâmiyye. *Harîm-i vasl*, kurb-ı Hudâ'dan 'ibârettir. Zîrâ derece-i kurb-ı Hudâ, nâ-ehle mestûr ve mahfûz olduğu için harîm ıtlâk olunur. *Tû*'ya, izâfeti, lâmiyyedir. *Yâfte'em*, mîm-i mütekellim ile bulmuşum demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Her nesneden ki kıymete erişti ya'nî önüme gelen zuhûr eden şeyden yüz çevirmişim ya'nî i'râz eyledim tâ ki harîm-i visâle yol bulmuşum ya'nî buldum. Hâsılı, mâsivâdan i'râz eyledim harîm-i visâle. Ya'nî mukarrabînden oldum. Bu rubâ'îde, *hûn mî giryem* rubâ'îsinde olan 'ilel ü ezâhîf cârî olmuştur. Zikre hâcet yok. Zîrâ ânifen mürûr eyledi. Serî Sakatî sözlerinde.

ابوهاشم صوفی قدس سره کفته است که کوه رابنوك سوزن از بیخ کندن آسانترست
زرزبان کبرازدل بیفکندن

Ebû Hâşim-i Sûfî[154] künyesiyle meşhûrdur. Kûfiyyü'l-asldır. Lâkin Şam'da tavattun etmiştir. Altmış birde vefât eylemiştir.

Ki, harf-i beyân. *Kûh-râ*, edât-ı mef'ûl. *Be-nevk*, *Bâ*: harf-i isti'ânet. *Nevk*, uç ma'nâsınadır. *Sûzen*, iğne; izâfet-i lâmiyye. *Bîh*, kök demektir. *Kened*,

{55}

kâf-ı 'Arabın fethiyle koparmak ma'nâsına, masdardır. *Âsân*, [zıdd-ı] kenzdir ya'nî kolay. *Ter*, edât-ı tafdîldir. *Zâ'-i müfrede*, *âsânter*'e müte'alliktir. Nitekim ism-i tafdîl kavâ'idindendir. *Rezîlet-i kibr*, lâmiyye. *Rezîlet*, alçaklık demektir. *Ez-dil, biyefkenden* lafzına müte'alliktir; takdîri, "zi-efkenden rezîlet-i kibr ez-dil" demektir; takdîmi, sec'den içindir. *Biyefkenden*: *Bâ*, harf-i te'kîd. *Efkenden/Üfkenden*, hemzenin fethi ve zammı câ'izdir; bırakmak, bunda ihrâc ma'nâsınadır. Ma'lûm ola ki evveli hemze olan kelimâtın evveline bâ yâhûd nûn-ı nâfiye ve mîm-i nâhiye dâhil olsa hemze yâ'ya kalb olunur.

(Mahsûl-i Terkîb) Ebû Hâşim-i Sûfî kuddise sirruh buyurmuşlardır ki: Kûhu iğne ucuyla kökünden koparmak ya'nî dağı iğne ile kaza kaza düz etmek kalbden rezîlet-i kibri ya'nî gâyet denî ve habîs olan kibri ihrâc eylemekten âsânrektir. Hâsılı, alçak ve denî olan kibirden halâs emr-i sa'bdır ve muhâle karîbdir. Zîrâ muhâl desek evliyâ-yı kirâma kibir lâyık

[154] Ebû Hâşim-i Sûfî (ö. 161/777) Aslen Kûfeli olup Şam'da yaşayan ve sûfî sıfatını ilk kullanan mutasavvıf.

değildir. Ammâ hazet-i Ebû Hâşim'in muhâle ta'lîk edip iğne ile dağı koparmaya teşbîh eylediği gâyet-i su'ûbetten kinâyettir.

لاف بی کبری مزن کان از نشان پای مور * ذو شب تاریک بر سنگ سیاه پنهان ترست

Lâf, ma'rûf. bî, edât-ı selb. *Kibrî*: *Yâ*, harf-i masdar. *Mezen*, nehy-i hâzır, müfred muhâtab; vurma demektir. *Kân*, ki ân'dan muhaffeftir. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Ân*, ism-i işârettir *kibr*'e. *Ez*, ism-i tafdîle müte'alliktir ya'nî *pinhânter'e*. *Nişân*, 'alâmet ma'nâsınadır. *Nişân-pây-i mûr*, lâmiyyelerdir. *Pây*, ayak ya'nî kadem demektir. *Mûr*, karınca; 'Arabîde neml. *Der*, harf-i zarf. *Şeb-i târîk*, beyâniyye; karanlık gece demektir. *Seng-i siyâh* da beyâniyye; kara taş demektir. *Lâf-ı bî-kibrî*, mübtedâ. *Pinhânterest*, haberi. *Pinhân*, gizli demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Kibirsizlik lafını vurma ya'nî bende kibir yoktur diye iddi'â eyleme. Zîrâ kibir, karanlık gecede kara taş üzere karıncanın ayağının nişânından ya'nî izinden gizli gider. Ya'nî derûnda olan kibri fark etmek ziyâde müşkildir. Sûfiyye kuddise esrâruhum buna ve bunun emsâli olan şeylere şirk-i hafî derler.

وز درون کردن برون آسان مگیر آن را کزان کوه را کندن بسوزن از زمین اسانترست

Derûn, iç ma'nâsınadır; bunda kalb demektir; *kerden*'in mef'ûl-i gayr-i sarîhi. *Birûn*, dışarı. *Birûn kerden,*

{56}

ihrâc ma'nâsınadır. *Âsân*, *megîr*'in mef'ûl-i sarîhi. *Megîr*, fi'l-i nehy-i muhâtab, tutma demektir. *Ân-râ*: *Ân,* ism-i işârettir *kibr*'e; *râ*, edât-ı mef'ûl; onu demektir ya'nî o kibri. *Kezân*, ki ez-ân'da muhaffeftir, harf-i ta'lîl. *Zi-ân,* ism-i tafdîle müte'alliktir; takdîri, "âsân megîr ki kûh-râ kenden be-sûzen ez-zemîn âsânterest ez-ân" demektir. *Kûh-râ*, edât-ı mef'ûl. *Kûh, kenden'*in mef'ûlü. *Kenden*, kâf-ı 'Arabla masdardır, koparmak ma'nâsına. *Be-sûzen*, mef'ûl-i gayr-i sarîh. *Bâ,* harf-i isti'âne. *Sûzen*, iğne. *Ez-zemîn*, *kenden*'in mef'ûl-i gayr-i sarîhi. *Âsânter*, ism-i tafdîl. *Sîn* ve *tâ*, edât-ı haber. *Kenden*, mübtedâ. *Âsânter*, haberi.

(Mahsûl-i Beyt) Dahi kalbden o kibri dışarı eylemeyi ya'nî ihrâc eylemeyi âsân tutma ya'nî kolay zann eyleme. Zîrâ dağı yerinden iğne ile koparmak ihrâc-ı kibrden âsânrektir.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i remel-i müsemmendendir ki sekiz fâ'ilâtünden 'ibârettir. Sadr ve ibtidâ sâlim. Haşvler sâlim. 'Arûz ve darb maksûr. Kasr: Âhirde olan sebeb-i hafîfin sâkinini ıskât ve müteharrikini iskâna derler. Fâ'ilâtün kalır.

ذوالنون مصری قدس سره پیش یکی از مشایخ مغرب بجهت مسئلة برفت

Zünnûn-i Mısrî[155], tabaka-i ûlâdandır. İsmi Sevbân bin İbrâhim'dir. Künyesi Ebu'l-Feyz'dir. İhmîm-i Mısr'dandır. İhmîm, kesr-i hemze ile bir beldenin ismidir. Ve şeyhi Mağrip'te Şeyh İsrâfîl[156]dir. Buyurmuştur ki: Üç sefer eyledim ve üç 'ilm götürdüm. Evvel seferde bir 'ilm götürdüm ki onu hem hâss kabûl eyledi hem 'âmm. Ve ikinci seferde bir 'ilm götürdüm ki

[155] Zünnûn Ebü'l-Feyz Sevbân b. İbrâhîm el-Mısrî el-İhmîmî. (ö. 245/859 [?]). İlk dönem sûfîlerinden.
[156] Şeyh İsrâfîl (ö. [?]) Mağripli ilk şeyhlerden.

hâss kabûl eyledi, ‘âmm etmedi. Üçüncü seferde bir ‘ilm götürdüm ki ne hâss kabûl etti ne ‘âmm. (فَبَقِيتُ شَرِيدًا طَرِيدًا وَحِيدًا)[157] Şeyhülislâm ya‘nî Pîr-i Hirât[158] buyurmuştur ki: Evvelki ‘ilm tevbe, ikinci ‘ilm tevekkül ve mu‘âmele ve muhabbet ve üçüncü ‘ilm hakîkat. Kezâ fî “Nefehâtü’l-Üns”, Zünnûn ıtlâkına sebeb nakl olunur ki: Bir gün su kenârında bir köşk gördüm ve o suya gittim. Ve âbdest aldım. Çün âbdestten fâriğ oldum, nâgâh gözüm köşkte bir câriyeye râst geldi ki hüsn ü cemâlde mümtâz-akrân. Dedim ki kiminsin ya‘nî kimin câriyesisin? Dedi ki: Seni uzaktan gördüm, dîvâne zann eyledim. Çünki yakın geldin, ‘ârif zann eyledim. Ziyâde

{57}

yakın geldikte ‘âlim zann eyledim. Dikkat ile nazar eyledim hîç birisi değilsin. Dedim ki: Bu ne gûne sözdür? Cevâb verdi ki: Eger ‘ârif olaydın Hak’tan gayrıya nazar etmezdin. Ve eger ‘âlim olaydın nâ-mahreme nigâh eylemezdin. Ve eger dîvâne olaydın tahâret eylemezdin. Bu sözü söyledi ve gözden nâ-peydâ oldu. Bildim ki âdemî değil imiş. Cânıma bir âteş düştü. Kendimi deryâ cânibine attım. Ve bir cemâ‘at ile bir keştîye süvâr oldum. Gemide bir bâzergânın bir cevheri zâyi‘ oldu. Cümle, ittifâk eylediler ki bendedir. Beni rencîde eylediler ve tahfîf ve tahkîr ettiler. Dedim: Yâ Rabb! Sen bilirsin! O hînde yüz kadar balık ağızlarında birer cevher deryâ üstüne geldiler. Birini aldım ve onlara verdim. Çün bunu gördüler ve ‘özr dilediler, O vakitten beri Zünnûn ile mülakkab oldu. Bu hikâyet Nefehât’ta bu tarz değildir.

Be-cihet-i mes’ele’î bireft, bir mesele için demektir. *Yâ,* harf-i vahdet. *Hemze,* harf-i tevessül. *Bireft*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, gitti demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Zünnûn-i Mısrî kuddise sirruh, bir mesele için Mağrip şeyhlerinden birinin huzûruna gitti ki murâd kendi şeyhi Şeyh İsrâfîl kuddise sirruhûdur.

آن شیخ گفت بهر چه آمده ای کر آمده که
علم اولین وآخرین بیاموزی این داروی نیست این همه خالق داند
وا کر آمده که اورا جوئی آنجا که اول کام برگرفتی اوخود آنجا بود

Be-her, edât-ı ta‘lîl. *Âmede’î*: *Yâ,* harf-i hitâb. *Hemze,* harf-i tevessül. *Âmede*, mâzîden kısımdır, gelmişsin demektir. *Eger*, edât-ı şart. *Âmede’*, fi‘l-i şart. *Ki,* harf-i beyân. *‘İlm-i evvelîn*, lâmiyye. *Biyâmûzî*: *Bâ,* harf-i te’kîd. *Âmûzî*, fi‘l-i muzâri‘, muhâtab. *Rûy nîst,* mümkün değildir demek mahallinde isti‘mâl olunur. *Heme*, cümle demektir. *Dâned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; dânîden’den ya dânisten’den. Zîrâ masdar-ı tâ’înin mâ-kablinde hâ, sîn, şîn, fâ’dan sîn olsa sîn, ya hazf olunur yâhûd yâ’ya tebdîl olunur ya hâ’ya. *Cûyî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab. *Evvel-i gâm*, beyâniyye. *Gâm*, kâf-ı ‘Acemle adım demektir. *Ber-giriftî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab; yerden kaldırmaya derler. *Û*, zamîrleri *Hudâ*’ya râci‘dir. *Hôd*, edât-ı te’kîd. *Âncâ,* o mahalde demektir. *bûd*, edât-ı mâzî, idi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) O Şeyh-i Mağribî,

[157] Tek başına, terk edilmiş ve âvâre kaldım.
[158] Ebû İsmâîl Abdullâh b. Muhammed b. Alî el-Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089). “Pîr-i Herat, pîr-i tarîkat, şeyhülislâm, şeyhü’l-Horasân, şeyhüşşüyûh, nâsırü’s-sünne, zeynü’l-ulemâ” gibi unvanlarla anılan mutasavvıf şâ‘ir ve ‘âlim.

{58}

ya‘nî Şeyh İsrâfîl, dedi: Ne için gelmişsin ya‘nî niye geldin? Eger gelmiş isen ki ‘ilm-i evvelîn ve âhirîni öğrenesin. Ona imkân yoktur. Bunu cümle, Hâlık-ı te‘âlâ bilir. Ya‘nî ondan gayrı kimse bilmez. Eger geldin ise ki onu ya‘nî Hâlık-ı te‘âlâ’yı taleb edesin o mahalde ki o adımı yerinden kaldırdın. Ya‘nî ‘azîmetin vaktinde Hudây-ı müte‘âl ya‘nî tâlibi olduğun o mahalde idi. Ya‘nî Bârî te‘âlâ, onda hâzır ve nâzırdı. Hâsılı, Hudây ‘azze ve celle, cemî‘ zamânda kulunun ‘ale’l-husûs tâlibinin yanından bir ân mufârakat edip münfekk olmaz, mekândan münezzeh olduğu hâlde. Nitekim buyurur: (وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ)[159]

(Rubâ‘î)

زین پیش برون زخویش پنداشتمت * در غایت سیرخود کان داشتمت

Zîn pîş, bundan mukaddem demektir, *birûn pendâştemet*’in mukaddem mef‘ûl-i sarîhi; *zi-hîş,* gayr-i sarîhi. *Pendâştemet*: *Tâ*, zamîr-i hitâb. *Pendâştem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; zann eyledim demektir. *Der*, harf-i zarf. *Gâyet-i seyr-i hôd*, lâmiyyelerdir. *Gümân*, kâf-ı ‘Acemin zammıyla zann ma‘nâsınadır. *Dâştemet*: *Tâ*, zamîr-i hitâb. *Dâştem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde.

(Mahsûl-i Beyt) Bundan akdem ya‘nî seni bulmazdan mukaddem seni kendimden dışarı zann ederdim; kendi seyrimin nihâyetinde zann ederdim. Ya‘nî zann ederdim ki seyr ü sülûkumun nihâyetinde sana vâsıl olurum.

اکنون که ترا یافتم آنی دانم * کاندر قدم نخست بگذاشتمت

Eknûn, el-ân ma‘nâsınadır. *Ki,* harf-i râbıt. *Turâ,* seni demektir. *Yâftem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, buldum demektir. *Ânî*: *Yâ,* harf-i hitâb, osun demektir. *Dânem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde. *Kânder*, ki ân der’den muhaffef. *Ki,* harf-i beyân. *Ender*, edât-ı zarf. *Kadem-i nuhust*, beyâniyye. *Bigüzâştemet*: *Tâ*, zamîr-i hitâb. *Bigüzâştem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, bıraktım demektir.

(Mahsûl-i Beyt) El-ân ki ya‘nî şimdi seni buldum; sen osun. Bildim ki seni kadem-i evvelde bıraktım. Ya‘nî ibtidâ-yı sülûkta bıraktığım sensin; şimdi bildim.

(‘Arûz) Bu rubâ‘î, ‘aynıyla *hûn mî giryem* dahi *be-her tû* rubâ‘îleri gibidir.

پیرهرات گوید او باجوینده خود همراهست دست وی گرفته در طلب خود می تازاند

Cûyende, ism-i fâ‘il, isteyici demektir.

{59}

Tâzâned, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; seyr ettirir demektir. *Elif* ve *nûn* edât-ı ta‘diyedir; lâzımı, “tâzîden” gelir.

(Mahsûl-i Terkîb) Pîr-i Hirât ya‘nî Abdullâh Ensârî der ki: Hudây-ı müte‘âl kendini isteyici ile ya‘nî tâlibiyle hem-râhtır ya‘nî yoldaştır. Tâlibinin elini tutup kendi talebinde seyr ettirir.

[159] Kur’an, Kaf Suresi, 50/16. …ve biz ona şah damarından daha yakınız.

Ya‘nî Hudây-ı müte‘âl her ân ü şânda hâzır ve nâzırdır. *Girifte*’de olan *hâ,* terettüb içindir, tutup demekle ta‘bîr olunur.

(Kıt‘a)

انکه نی نام بدستست مرا زونه نشان*دست بگرفته مرا درعقب خویش کشان

Ânki: *Ân,* ism-i işâret *Allâh*’a. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Nî*, edât-ı selb. *Be-destest*: *Bâ,* harf-i zarf, der ma‘nâsına. *Sîn* ve *tâ*, edât-ı selbe masrûftur. *Merâ* dahi mîm-i müfrede makâmındadır; takdîri, “ânki nâm-i zû be-destem nîst nenişân”dır. *Zû,* ez-û’dan muhaffeftir. *Ne*, hâ’-i resmî ile ve nûnun fethiyle nî gibi edât-ı selbdir. *Nişân*, bunda ‘alâmet ma‘nâsınadır; *dest bigirifte*’nin mukaddem mef‘ûlü. *Bigirifte*: *Bâ,* harf-i te’kîd. *Girifte,* mâzîden kısımdır. *Merâ*, yine mîm-i muttaride makâmında *dest*’e masrûftur; takdîri, “destem bigirifte” demektir. *Der-‘akab,* harf-i zarf. *‘Akab,* bi-hasebi’l-lüga ökçe demektir lâkin bunda arttan kinâyettir; *hîş*’e izâfet-i beyâniyye. *Keşân*, sıfat-ı müşebbehe, çekici demektir.

(Mahsûl-i Beyt) O Allâh ki benim destimde ondan nâm ü nişân yoktur. Ya‘nî Allâhu ‘azîmü’ş-şân bana yakın olmasından haber ü âgâhım yoktur. O ise benim elimi tutmuş kendi ardında çekicidir. Ya‘nî tarîk-i müstakîme hidâyet edicidir.

اوست دست من و پاینز بهرجا که روم* پای کوپان ز پیش مروم ودست فشان

Ûst: *Û*, zamîr-i gâ’ib; *Allâh*’a râci‘dir. *Sîn* ve *tâ*, edât-ı haberdir; mübtedâsı *dest-i men*’dir. *Dest-i men*, lâmiyye, benim elim demektir. *Vü pâ, dest*’e ma‘tûftur. *Nîz*, dahi demektir. *Be-her câ*: *Bâ,* harf-i sıla. *Her*, edât-ı sûr. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Revem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; giderim demektir. *Pây-kûbân*: *Pây-kûb*, vasf-ı terkîbî olarak rakkâsta mustalahtır. *Elif* ve *nûn*, ‘alâmet-i sıfat ya‘nî *pây-kûbân*, kâf-ı ‘Arabla sıfat-ı müşebbehedir; raks ü semâ ederek demektir. *Zi-pîş,* ez-pîş-i û takdîrinde; *zâ’*-i müfrede, zarfiyyet içindir. *Pîş*, bâ’-i ‘Acemle ön ma‘nâsınadır. *Mî*, edât-ı

{60}

istimrâr. *Dest-feşân, pây-kûb* gibidir; el kakarak demektir.

(Mahsûl-i Beyt) O Allâhu ‘azîmü’ş-şândır benim elim ve ayağım. Ya‘nî dest ü pâyımın işlediği ef‘âl cümle onundur. Dahi her nereye ki gider isem onun önünde raks ederek ve el kakarak giderim. Ya‘nî her ne cânibe ki gitsem benden bir ân münfekk olmaz. (**فَأَيْنَمَا تُوَلُّواْ فَثَمَّ وَجْهُ اللهِ**)[160] âyetine telmîh ü işârettir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remel-i müsemmendendir. Sadr ve ibtidâ sâlim; haşvleri mahbûn ki sânî sâkinin sukûtu; ‘arûz ve darb mahbûn ve maksûr ki sânî sâkinin sukûtundan sonra âhirde olan sebeb-i hafîfin sâkinini ıskât ve müteharrikini iskân. Böyle olunca bir mısrâ‘ı fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilât olup remel-i mahbûn ü maksûr olur.

فضیل عیاض قدس سره میگوید که من حق سبحانه وتعالی رابدوستی
پرستم که نه شکیم که نه پرستم

[160] Kur’an, Bakara Suresi, 2/115. Nereye dönerseniz Allâh'ın yüzü (zatı) oradadır.

Fudayl İyâz[161]: Kâ‘ide-i A‘câm üzere ‘alemeyn beyninde olan lafz-ı ibn, hazf olunur. Hazret-i Fudayl, tabaka-i ûlâdandır. Künyesi Ebû ‘Alî’dir. Ba‘zıları Kûfe ve ba‘zıları Horasan nâhiyesinden olan Merv’dendir ve ba‘zıları Semerkandîdir ve ba‘zıları Buhârîyyü’l-asldır dediler. Yüz seksen yedi muharremü’l-harâmında vefât eylemiştir. Menkûldür ki evâ’il-i hâlinde kattâ‘-ı tarîk idi. Bir gün ashâbı bir kârvân vurdular. Ve ehl-i kârvânı ta‘âma oturttular. Kârvânîler su’âl eyledi ki: Re’îsiniz kimdir? Dediler ki: Bizimle değildir, filân mahalde bir dıraht dibinde namâz kılar. Dediler ki: Namâz vakti değildir. Cevâb verdiler ki: Tatavvu‘ kılar. Dediler ki: Ramazân değil. Cevâb verdiler ki: Nâfile tutar. O âdem ta‘accüb edip yakın vardı. Gördü ki hudû‘ ve huşû‘ ile namâz kılar. Namâzdan fâriğ olunca sabr eyledi ve dedi ki: Oruç tutarsın ve namâz kılarsın ve kat‘-ı tarîk edersin. (اَلضِّدانُ لاَ يَجتَمِعَان)[162] Fudayl dedi ki: Kur’ân bilir misin? Dedi ki: Bilirim. Dedi: (وَآخَرُونَ اعْتَرَفُواْ بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُواْ عَمَلاً صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا)[163] âyet-i kerîmesini oku. Âdem mütehayyir oldu. Kerâmâtı ve kıssası tavîlü’z-zeyldir; mâ nahnü fîhimizden hâricdir. Lâkin ‘âkıbet hazret-i Ebû Hanîfe ile sohbet edip tâ’ib olmuştur.

Ki, harf-i beyân. *Be-dûstî*: *Bâ*, harf-i musâhabet. *Yâ*, harf-i masdar. *Perestem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; taparım

{61}

demektir. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Neşekîbem*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, mütekellim vahde; sabr edemem demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Neperestem*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, mütekellim vahde; tapamam demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Fudayl bin İyâz kuddise sirruh buyurur ki: Ben, Hakk sübhânehû ve te‘âlâ’ya dostluk ile taparım. Ya‘nî Allâhu te‘âlâ’nın rızâsı için ‘ibâdet ü tâ‘at ederim; cennet ve cehennem için değil. Sabr edemem ki tapmayım. Ya‘nî Hudây-ı müte‘âl’in muhabbeti beni benden almıştır. Bi’z-zarurî ‘ibâdet ü tâ‘at ederim; etmemek elimde değildir.

بعضی از ین طائفه را پرسیدند که سفله گفت انکه حق را بر بیم وامید می پرستد پس
گفتند توچون پرستی گفت بمهر دوستی که مهر دوستی وی مرا بر خدمت وطاعت دارد

Ba‘zî; *Yâ*, vahdet-i nev‘iyye. *Ezîn*, ez-în’den muhaffeftir. *Ez*, harf-i beyân. *În*, ism-i işârettir. *Tâ’ife*, bölük demektir. *Pursîdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; sordular ya‘nî su’âl eylediler demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Süfle*, sînin zammıyla ve fânın sükûnuyla dûn-ı himmet kimseye derler. *Kîst*: *Ki*, zevi’l-‘ukûlda müsta‘mel olan ki’dir. *Sîn* ve *tâ*, edât-ı haberdir; kimdir demek olur. *Bîm*, havf ma‘nâsınadır. *Ümîd*, hemzenin zammı ve mîmin kesriyle recâ ma‘nâsına. *Mî perested*: *Mî*, edât-ı istimrâr. *Perested*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, perestîden’den müştaktır; tapar ma‘nâsına. *Pes*, bâ’-i ‘Acemin fethiyle fâ’-i ta‘kîbiyye ma‘nâsınadır; Türkîde imdi ile ta‘bîr olunur. *Güftend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; dediler ya‘nî su’âl eylediler. *Çûn*, revm-i zamm ile ‘Arabîde keyfe gibi; nice demektir. *Perestî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtabdır; taparsın demektir. *Güft*, cevâbında dedi. *Be-mihr*: *Bâ*, harf-i

[161] Ebû Alî el-Fudayl b. İyâz b. Mes‘ûd et-Temîmî el-Yerbûî (ö. 187/803). Horasan’ın ilk büyük sûfîlerinden.
[162] Zıtlar bir araya gelmez.
[163] Kur’an, Tevbe Suresi, 9/102. Diğerleri ise günâhlarını itiraf ettiler, iyi bir ‘ameli diğer kötü bir ‘amelle karıştırdılar.

musâhabet, sebebiyyeti mutazammındır. *Mihr*, mîmin kesriyle muhabbet ma‘nâsınadır. *Dûstî*: *Yâ,* harf-i masdardır. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Dûstî-i vey,* lâmiyye. *Vey*, zamîr-i gâ’ib; *Hakk*’a râci‘dir. *Merâ,* beni demektir. *Dâred*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; dârîden’den ya dâşten’den. Zîrâ masdar-ı tâ’iyyenin mâ-kablinde hâ, sîn, şîn, fâ’dan sîn-i mühmele olsa şîn, râ’ya kalb olunur.

(Mahsûl-i Terkîb) Bu tâ’ifeden ya‘nî meşâyıh bölüğünden ba‘zısına su’âl eylediler ki: Deniyyü’l-asl ve dûn-ı himmet kimdir? Cevâbında dedi ki: Hakk te‘âlâ’ya havf ü recâ üzere tapan ya‘nî havf-ı cahîmden ve recâ’-i cennâttan ötürü tapandır dedi. Şimdi dediler ki:

{62}

Sen nice taparsın? Dedi: Muhabbet ile ve dostluk ile. Ya‘nî Allâhu ‘azîmü’ş-şân’a muhabbetimden nâşî taparım. Zîrâ onun muhabbeti ve dostluğu beni hıdmet ü tâ‘atte eyler. Ya‘nî bana ‘ibâdet ettiren onun muhabbetidir. Lâkin fehm olunsun ki bu kelâmü’l-emnü ve’l-havf, kilâhümâ küfr kelâmına münâkız ola, bu değildir; böyle ‘ibâdettedir. Zîrâ emn ü havftan için ‘ibâdet eden nefsi için ‘ibâdet etmiş olur; Allâhu te‘âlâ için olmaz. Bu ise sûfiyye beyninde şirk-i hafîdir. Yoksa Hakk te‘âlâ’nın sahtından külliyyen emîn olmak ve rahmetinden külliyyen me’yûs olmak küfr olduğuna şübhe yoktur.

(Rubâ‘î)

جانا زدرتو دورنتونم بود * [قانع] بهشت وحور نتوانم بود

Cânâ: *Elif,* harf-i nidâ, ey cân demektir. *Cân,* bi-hasebi’l-lüga rûh-ı hayvâniyyeye derler. Rûh-ı insâniyyeye revân derler. Bunda mahbûb ma‘nâsınadır. Ya‘nî Hakk celle ve ‘alâ’dır. Kemâl-i mertebe-i rûha insânın muhabbeti olduğu ecilden pek sevdiği mahbûba cân ıtlâk olunur mecâzen. *Der-i tû*, lâmiyyedir, kapı ma‘nâsınadır. *Dûr*, uzak demektir, ba‘îd ma‘nâsına; *netüvânem*’in mef‘ûl-i sarîhi. *Netüvânem*, fi‘l-i nefy-i muzâri‘, mütekellim vahde; kâdir değilim demektir. *Bûd*, bunda bûden ma‘nâsınadır. Zîrâ kâ‘ide-i A‘câmdandır ki mâzî, muzâri‘e mukârin olsa masdar ma‘nâsını ifâde eder. *Kâni‘,* ism-i fâ‘ildir, kanâ‘at edici demektir; *netüvânem*’in mef‘ûl-i sarîhi. *Be-behişt*: *Bâ,* harf-i musâhabet, *kâni‘*e müte‘allik. *Behişt,* cennet demektir. *Hûr*, *behişt*’e ma‘tûf; cennette olan cevârîye derler.

(Mahsûl-i Beyt) Cânâ! Senin kapından ya‘nî Ey Bârî-i Hudâ! Senin dergâh-ı ma‘nevînden ba‘îd olmaklığa kâdir değilim. Ya‘nî ‘ibâdât ü tâ‘atinden bir ân münfekk olamam ve hûr ü cinân ile kanâ‘at edici olamam. Ya‘nî va‘d buyurduğun hûr ü cinân ile kâni‘ ve mütesellî olamam.

سر بودر تو بحکم عشقم نه بمزد * زین درچه کنم صبور نتوانم بود

Bi-hükm-i ‘aşkem’deki *mîm*-i mütekellim; *ser*’e masrûftur; takdîri, “serem ber-der-i tû bi-hükm-i ‘aşkest”tir. *Ser*, mübtedâ, *‘aşk,* haberi. *Bi-hükm-i ‘aşk*, beyâniyye; *bâ,* harf-i sıla; ‘aşk hükmündedir ya‘nî ‘aşkın muktezâsınadır. *Ne*, edât-ı nefy. *Be-müzd*: *Bâ,* harf-i sebeb. *Müzd,* mîmin zammı ve zânın sükûnuyla sevâb ve ücret ma‘nâsınadır. *Çi künem*, ne yapayım demektir. *Sabûr*, cehûl vezni üzere ism-i fâ‘ildir.

(Mahsûl-i Beyt) Bu beyt, beyt-i evvele makâm-ı ta‘lîldedir. Behişt ü hûr ile kâni‘ olamam zîrâ başım bu kapıda ‘aşk

{63}

muktezâsıncadır ya‘nî sana muhabbetten içindir; ücret ve sevâb için değildir. Zîrâ cennet için ‘ibâdet, ücret olmuş olur. Benim ‘ibâdetim böyle değildir. Muhabbetten nâşî bu kapıdan ne yapayım sabûr olmaklığa kâdir değilim. Ya‘nî muhabbetim bir mertebededir. Kulluk etmemekliğe sabr edemem.

(‘Arûz) Bu rubâ‘înin tafsîli kerrâtla mürûr eyledi.

(Kıt‘a-i Dîger)

کی شود سوز قتیلت کشت زیر تیره خاک * زانکه این آتش زجان روشن اوحاسنست

Key, kâf-ı ‘Arabla bunda zamândan su’âldir ki kaçan ma‘nâsına; istifhâm-ı inkârî ma‘nâsını mutazammındır. *Şeved*, fi‘l-i muzâri‘; şevîden’den ya ‘alâ-gayri kıyâs şüden’den müştaktır; olur demektir. *Sûz*, ism-i masdardır, yanma ma‘nâsına; *şeved*’in ismidir; *Katîl*’e izâfeti, lâmiyye. *Katîlet*’te *tâ’* hitâbiyye. *Katîl*, fa‘îl be-ma‘nâ-yı mef‘ûldür; maktûl ma‘nâsına. *Küşte*, kâf-ı ‘Arabın zammıyla bunda sönmüş ma‘nâsınadır. Zîrâ âteş ve şem‘ ile zikr olunsa bu ma‘nâya isti‘mâl olunur. Ammâ asıl ma‘nâsı tepelenmiş demektir ve *şeved*’in haberidir. *Zîr*, alt demektir, tahte ma‘nâsınadır. *Tîre*: *Hâk*’e izâfeti, beyâniyye. *Tîre-i hâk*, kara toprak demektir. *Zi-ânki*, evvel ecilden ki demektir. *Cân-ı rûşen*, beyâniyye. *Rûşen*, münevver ma‘nâsınadır. *Û*’ya izâfet-i lâmiyye; *katîl*’e râci‘dir. *Hâstest*: *Sîn* ve *tâ*, edât-ı haberdir. *Hâst*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; zâhir oldu demektir. fâ‘ili tahtında *în âteş*, mübtedâ; *hâstest*, cümlesi haberdir.

(Mahsûl-i Terkîb) Kaçan sevinir senin maktûlünün yanması kara toprak altında. Ya‘nî merkadinde dahi sevinmez ol ecilden ki o âteş maktûlün münevver olan cânından zâhir olmuştur. Ya‘nî ‘aşk, cisminde değildir ki ölmekle zâ’il olsun; belki rûhundadır, ilâ gayri’n-nihâye bâkîdir, zâ’il olmaz.

چون تواند عاشق ازطوق وفایت سرکشید * فرق آساطوق اواز کردن اوخاسنست

Çûn, nice demektir; edât-ı istifhâmdır. *Tüvâned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; tüvânîden’den müştaktır; *‘âşık*, fâ‘ili. *Tavk*, boğaza takılan şey’e derler, gerek demir ve gerek gayrı şeyden olsun. *Tavk-ı vifâyet*, izâfetler lâmiyyelerdir. *Ser*, baş ma‘nâsınadır; *keşîd*’in mukaddem mef‘ûl-i sarîhi. *Keşîd*, fi‘l-i mâzî, bunda masdar ma‘nâsınadır. Zîrâ

{64}

muzâri‘e mukârindir ki tüvâned’dir. *Kumrî*, yâ’-i asliyye ile bir meşhûr kuştur ki gerdeninde halka olur. *Âsâ*, elif-i memdûde ile edât-ı teşbîh. *Gerden-i û*, lâmiyye. *Ez-gerden*, *hâst*’ın mef’ûl-i gayr-i sarîhi. *Gerden*, boyun demektir. *Û*’lar *‘âşık*’a râci‘dir.

(Mahsûl-i Beyt) Nice kâdir olur ‘âşık senin vifâk-ı tavkından baş çeke ya‘nî ‘ibâdet ü tâ‘at eylemekten i‘râz eyleye. Mısrâ‘-ı sânî makâm-ı ta‘lîldedir. Zîrâ kumru gibi o ‘âşıkın tavkı

‘âşıkın gerdeninden zâhir ve hüveydâ olmuştur. ‘Aynıyla kumruda ne şekil tavk zâtî ise ‘âşıkda dahi tavk-ı vifâye öyle zâtîdîr; ‘arazî değildir ki tâ‘atten i‘râz eyleye.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remel-i maksûr-ı müsemmendir ki yalnız ‘arûz ve darbına kasr târî olmuştur. Sâ’iri sâlimdir. Tafsîle hâcet yoktur.

معروف کرخی قدس سره گفت
است که صوفی اینجا مهمانست تقاضای مهمان پرمیزبان جفاست
مهمان که باادب بود منتظر بودنه متقاضی

Ma‘rûf-i Kerhî, tabaka-i ûlâ meşâyıhındandır. Ba‘zıları abdâldandır dediler. Künyesi Ebû Mahfûz’dur. Pederleri ismi Fîrûz’dur. Hicretin iki yüzünde dar-ı âhirete intikâl etmiştir. Peder ve mâderi tersâ idiler. Mu‘allime verdiklerinde dediler ki: (ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ)[164] Dedi ki: (لا، بَل، هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ)[165]. Her çend ki üstâdı ısrâr eyledi, bu sözden fâriğ olmadı. ‘Âkıbet gitti ve ‘Alî bin Musa er-Rıza[166]nın elinde Müslimân oldu. Biraz müddetten sonra pederinin hânesine gelip kapıyı dakkeyledi. Sordular ki: Kimdir? Dedi: Oğlunuz Ma‘rûf. Dediler: Hangi dîndesin? Dedi: Dîn-i Muhammedü’l-Mustafâ’danım. O mahalde peder ve mâderi dahi Müslimân oldu. Ondan Dâvûd-i Tâî[167]ye gelip çok riyâzet çekip müşârun bi’l-benân oldu. Hikâyet-i ‘acîbesi ve menakıbât-ı garîbesi vardır. Ez-cümle bir gün nakz-ı vuzû eyledi ve derhâl teyemmüm eyledi. Dediler ki: Dicle yakındır. Dedi ki: Dicle’ye varınca ‘ömrüm âhir olursa hâl nice olur.

Încâ, bu mahalde demektir ya‘nî dünyâda. *Mihmânest*: *Mihmân,* müsâfir ma‘nâsınadır ya‘nî konuk. *Sîn* ve *tâ,* edât-ı haberdir. *Sûfî*, mübtedâ; *mihmânest,* haberi. *Tekâzâ*, tefâ‘ul bâbından masdardır. Bunda üslûb-ı ‘Acem üzere zâ meftûh okunur aslı tekâzîdir; deyn taleb etmek ma‘nâsınadır. *Yâ*, izâfet

{65}

İçindir zîrâ kelimenin âhiri harf-i meddir nitekim mukaddemen beyân olundu; *mihmân*’a izâfet-i lâmiyye. *Mîzübân*, zânın zammıyla müsâfir sâhibi demektir. *Cefâ,* eziyyet ma‘nâsınadır. *Tekâzâ-yı mihmân*, mübtedâ; *cefâst,* haberi. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Edeb, bûd*’un mef’ûl-i gayr-i sarîhi. *Muntazır, bûd*’un mef‘ûl-i sarîhi. *Ne,* harf-i nefy. *Muktezî*, tefâ‘ul bâbından ism-i fâ‘ildir, deyn taleb edici demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ma‘rûf-i Kerhî kuddise sirruh buyurmuşlardır ki: Sûfî, bu dünyâda müsâfirdir. Müsâfirin deyn talebi ya‘nî ikrâm talebi, sâhib-i hâne üzerine cefâ ve eziyyettir. Hâsılı, müsâfire sâhib-i hânenin ikrâm etmesi vâcibe-i zimmetidir lâkin onu lisâna getirip taleb eylemek sâhib-i hâneye ezâdır. Müsâfir ki edeb ile ola ya‘nî mü’eddeb ola muntazır olmalı, ikrâm taleb etmeli değil.

(Kıt‘a)

---

[164] Kur’an, Mâide Suresi, 5/73. (Allâh), üçün üçüncüsüdür (diyenler).
[165] Kur’an, Zümer Suresi, 39/4. Hayır, bilakis “tek olan Allâh”tır.
[166] Ebü’l-Hasen Alî er-Rızâ b. Mûsâ el-Kâzım (ö. 203/819). İsnâaşeriyye’ye göre on iki imamın sekizincisi.
[167] Ebû Süleymân Dâvûd b. Nusayr et-Tâî (ö. 165/781 [?]). İlk dönem sûfî ve zâhidlerinden.

مهمان توام درصف ار باب ارادت* بنشستت بهر چیز که آید زتو راضی

Mihmân-i tû, lâmiyye. *Mîm*, zamîr-i mütekellim. *Der,* harf-i zarf. *Saff*, ma‘rûf. *Erbâb,* ehil ma‘nâsına; *irâdet*’e izâfet-i beyâniyye. *Binişeste*: *Bâ,* harf-i te’kîd, nişeste’em takdîrinde, oturmuşum demektir. *Bâ,* harf-i sıla. *Her çîz,* her nesne demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Âyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; gele demektir; âyîden’den ya ‘alâ-gayri kıyâs âmeden’den. *Zi-tû, âyed*’e müte‘alliktir. *Râzî*, nişeste’nin mef‘ûl-i sarîhi.

(Mahsûl-i Beyt) Erbâb-ı irâdet ya‘nî ehl-i irâdet safında ya‘nî sırasına senin mihmânınım. Ya‘nî her nesne ki senden gele, râzî ve hoşnûd ve kâni‘ oturmuşum. Hâsılı, ehl-i irâdet beyninde senin mihmânınım. Senden gelen nesneye râzîyım.

بنهاده بخوان کرمت دیده امید * انعـام ترا منتظرم نی متقاضی

Binihâde: *Bâ,* harf-i te’kîd; nihâde’em takdîrinde komuşum demektir. *Be-hân*: *Bâ,* harf-i sıla. *Hân*, vâv-ı resmî ile sofra ma‘nâsınadır. *Keremet*: *Tâ*, zamîr-i hitâb. İzâfetleri lâmiyyedir. *Dîde-i ümîd*, lâmiyye. *Dîde*, göz; *ümîd,* Türkçe ummak ma‘nâsına. *İn‘âm-ı turâ*, lâmiyye. *Nî,* edât-ı nefy.

(Mahsûl-i Beyt) Senin keremin sofrasına ümîdim gözünü komuşum. Ya‘nî ümîdvârım. Senin in‘âmına muntazırım. Deyn taleb edici değilim. Terk-i edeb eylemem.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hezecdendir. Sadr ve ibtidâ ahreb. Harb ki: Mefâ‘îlün’den mîm ve nûnun

{66}

sukûtu; fâ‘il kalıp mef‘ûlü’ye nakl olunur. Haşvler mekfûf. Keff ki âhirde olan sebeb-i hafîfi ki nûndur, sukûtu; mefâ‘îlü kalır. ‘Arûz ve darb mahzûf. Hazf ki âhirde olan sebeb-i hafîf ki lün’dür, sukûtu; mefâ‘î kalıp fe‘ûlün lafzına nakl olunur. Böyle olunca bir mısrâ‘ı: Mef‘ûlü mefâ‘îlü mefâ‘îlü fe‘ûlün olup hezec-i müsemmen-i ahreb-i mekfûf-u mahzûf olur. Ve ma‘lûm ola ki eger ‘arûz ve darbı mahzûf olmasaydı rubâ‘î der idik. Lâkin evzân-ı rubâ‘înin ‘ilelinde hazf olmadığı cihetten kıt‘a ıtlâk olunur.

بایزید قدس سره پرسیدند که سنت کدا مست و فرض کدام فرمود که
سنت ترک دنیی است وفرض صحبت مولی

Bâyezîd, tabaka-i ûlâdandır. İsmi Tayfûr’dur. Menşe’i Bistâm’dır. Menkûldür ki anası mektebe gönderdi ya‘nî üstâda verdi. Çünki dersi, sure-i Lokmân’da bu âyete geldi ki (أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ)[168] ya‘nî Hudây ‘azze ve celle buyurur ki: Bana hıdmet ve şükret ve vâlideynine şükür ve hıdmet et; üstâdından bu âyetin tefsîrini su’âl eyledi. Üstâd dahi tefsîr edince gönlüne kâr eyledi. Mushafı bıraktı ve izn taleb edip hânesine geldi. Ve vâlidesi dedi ki: Yâ Tayfûr! Niye geldin? Dedi ki: Ey Vâlide! Sana hediyye getirdim ki bu âyete geldim, Hakk te‘âlâ kendi hıdmetiyle ve senin hıdmetinle emr eder. Ben ise iki hânede kethüdâ olamam. Bu âyet benim cânıma kâr eyledi. Allâh için olsun Hudâ’dan taleb eyle ya bütün

[168] Kur’an, Lokmân Suresi, 31/14. Önce bana, sonra da ana-babana şükret.

senin olayım ya beni Hudâ'ya bağışla ki bütün onun olayım. Ve vâlidesi dedi ki: Ey Ferzend-i erc-mendim! Seni Allâh'a ısmarladım. Böyle deyince Bâyezîd, Bistâm'dan seyahat eyledi ve vâfir müddet riyâzet ü meşakkat çekti. Ve çok meşâyıhla buluştu. Cümleden birisi İmâm Ca'fer-i Sâdık idi. Radıyallâhu 'anh.

Pursîdend, fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib; su'âl eylediler demektir. *Ki,* harf-i beyân. Sünnet, ma'rûf. *kudâm,* hangi demektir. Farz, ma'rûf. *Kudâm*, kudâmest takdîrindedir. *Fermûd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; buyurdu demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Denî*: Üslûb-ı 'Acem üzere yâ'-i ûlâ meksûr okunur, dünyâ demektir. *Sohbet*, bunda takarrübden 'ibârettir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bâyezîd kuddise sirruh hazretlerine su'âl eylediler ki: Sünnet hangidir? Ya'nî

{67}

isr-i resûle gitmek ne gûnedir ve nasıldır ve ne şeydir? Ve farz hangi şeydir? Ya'nî mü'minin lâzıme-i zimmeti olan ne şeydir? Buyurdu ki: Sünnet, terk-i dünyadır. Ve farz, sohbet-i Mevlâ'dır. Ya'nî Allâh'a kemâl ile takarrübdür.

(Mesnevî)

ای که درشرع خداوندان حال * میکنی ازسنت وفرضم سؤال

Ey, harf-i nidâ. *Ey ki*, kes ki takdîrinde. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Der,* harf-i zarf. *Şer',* bunda meslek demektir. *Hudâvendân*: *Elif* ve *nûn*, edât-ı cem'dir. *Hudâvend*, bunda sâhib ma'nâsınadır; *hâl*'e izâfet-i beyâniyye. *Mî*, edât-ı hikâye. *Künî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab; edersin demektir. *Ez-sünnet ü farzam*, "ez-men sünnet ü farz" takdîrindedir. Ya'nî zamîr-i munfasıl zarûret-i vezn için muttasıl olmuştur.

(Mahsûl-i Beyt) Ey kimse ki hâl sâhiblerinin meslek ve mezhebinde bana sünnet ve farzdan su'âl edersin. Ya'nî bu mezhebde olan sünnet ve farzı bana su'âl eden kimse.

سنت آمدرخ زدینی تافتن * فرض راه قرب مولی یافتن

Sünnet, âmed'in fâ'ili. *Âmed*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; geldi demektir lâkin oldu ma'nâsına. *Ruh*, bunda yüz ma'nâsınadır ve mübtedâdır. *Ze dînî*, tâften'in mef'ûl-i gayr-i sarîhi. *Tâften,* çevirmek ma'nâsına masdardır. *Ruh tâften*: Rû tâften; i'râz eylemekten kinâyettir. Nitekim Türkîde dahi yüz çevirdi derler; i'râz eyledi demektir. *Tâften*, mübtedânın haberi. Mübtedâ haberiyle cümlesi *âmed*'in mef'ûlü. *Farz,* "farz âmed" takdîrindedir. *Râh-ı kurb-ı Mevlâ*, beyâniyye ve lâmiyye. *Yâften*, bulmak ma'nâsına masdardır. *Râh*, mübtedâ; *yâften,* haberi. Haberiyle, mukadder *âmed*'in mef'ûl-i sarîhi.

(Mahsûl-i Beyt) Sünnet, dünyâdan yüz çevirmek oldu. Farz, kurb-ı Mevlâ yolunu bulmak oldu. Hâsılı, mezheb-i ehl-i hâlde sünnet, dünyâdan i'râz edip yüz çevirmektir. Farz, Allâh'a takarrüb yolunu bulmaktır.

('Arûz) Bu mesnevî bahr-i müseddestendir. Sadr ve ibtidâ sâlim. Haşvler sâlim. 'Arûz ve darb mahzûf. Hazf ki: Âhirde olan sebeb-i hafîfi ıskâttır. Fâ'ilâ kalıp fâ'ilün onun yerine

gelir. Böyle olunca bir mısrâ‘ı, fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün olup remel-i müseddes-i mahzûf olur.

شبلی را قدس سره شورا افتاد بیمارستان بردند جمعی بنظارهٔ وی رفتند
پرسید که شما کیانید گفتند دوستان توسنکی برداشت و برایشان حمله کرد
جمله بگریختند گفت بازایید ای مدعیان که دوستان از دوستان نگریزند

{68}

وزسنك جفای شان نپرهیزند

Şiblî[169], tabaka-i râbia ricâlindendir. İsmi, Ca‘fer bin Yûnus’tur. Künyesi Ebû Bekir’dir. Bağdat’ta medfundur. Aslı Mısrî’dir. Hayr-i Nessâc[170]ın meclisinde tevbe eylemiştir. Mâlikiyyü’l-mezhebdir.[171] Menkûldür ki dâ’imâ münâcâtta derdi ki: Yâ Rabb! Halk seni ni‘amın için severler; ben belân için severim.

Râ, edât-ı sıla. *Şûr*, ism-i masdardır, bunda cezbeden kinâyettir. *Üftâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; vâki‘ oldu demektir. *Be-bîmâristân*: *Bâ,* harf-i sıla. *Bîmâristân*, mahall-i mu‘âlece demektir. *Bürdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; ilettiler demektir. *Cem‘î*: *Yâ*, harf-i vahdet; bir cem‘ ya‘nî bir alay kimse. *Be-nazâre-i vey*, izâfet-i beyâniyye. *Bâ,* harf-i sıla. *Nazâre*, seyr ü temâşâ ma‘nâsına. *Vey*, zamîr, *Şiblî*’ye râci‘dir. *Reftend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; gittiler demektir. *Pursîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; sordu demektir. fâ‘il zamîri tahtında *Şiblî*’ye râci‘dir. *Ki*, harf-i beyân. *Şumâ*, zamîr-i munfasıl, cem‘, muhâtab; sizler demektir. *Kiyânîd*, zevi’l-‘ukûlda müsta‘mel olan *ki*’nin cem‘-i muhâtabıdır. *Kâf*’dan sonra gelen *yâ*, hâ’-i resmîden bedeldir; kimlersiniz demektir. Ba‘zı nüshada “çi kesânîd” vâki‘dir; kimselersiniz demek olur. *Güftend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; dediler demektir. *Dûstân-ı tû*, lâmiyye. *Dûstân*, dostun cem‘idir. Ve *güftend*, makûl kavldir. *Sengî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Seng*, taş. *Berdâşt*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; fâ‘ili tahtında, kaldırdı demektir. *Ber*, harf-i isti‘lâ. Îşân, zamîr-i cem‘, gâ’ib; onlar demektir. *Hamle*, hücum ma‘nâsınadır. *Kerd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; eyledi demektir. *Bigürîhtend*: *Bâ,* harf-i te’kîd. *Gürîhtend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; kaçtılar demektir. *Bâz*, geri ma‘nâsına. *Âyîd*, fi‘l-i emr, cem‘, muhâtab; gelin demektir. *Ey*, harf-i nidâ. Müdde‘iyân, müdde‘înin cem‘idir; Ey dostluk da‘vâ ediciler, demektir. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Negürîzend*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, cem‘, gâ’ib; kaçmazlar demektir. Müfredi, negürîzed; gürîhten’den. Zîrâ masdar-ı tâ’înin mâ-kablinde hâ, sîn, şîn, fâ’dan hâ’-i mu‘ceme olsa tâ, dâle kalb olunduktan sonra hâ, zâya kalb olunur. *Seng-i cefâ-yı şân*, beyâniyye ve lâmiyye. *Şân*, zamîr-i cem‘-i gâ’ib. *Neperhîzend*, bâ’-i ‘Acemle fi‘l-i nefy-i müstakbel, cem‘, gâ’ib; ihtirâz ve ictinâb ma‘nâsına; sakınmazlar demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Şiblî kuddise sirruh hazretlerine cezbe vâki‘ oldu. Mahall-i mu‘âleceye götürdüler. Bir alay kimse onu temâşâya gittiler. Şiblî su’âl eyledi ki:

---

[169] Ebû Bekr Dülef b. Cahder (Ca‘fer b. Yûnus) eş-Şiblî (ö. 334/946). İlk sûfîlerden.

[170] Ebü’l-Hasen Muhammed b. İsmâîl el-Bağdâdî (ö. 322/934). İlk dönem sûfîlerinden.

[171] Hicrî ilk iki asırda (VII-VIII.) Medîne merkezli olarak ortaya çıkan ehl-i Hicaz fıkhı, bu fıkhın gelişmesinde en büyük paya sahip bulunan Mâlik b. Enes’e nisbetle Mâlikî mezhebi (Mâlikiyye) olarak adlandırılmış, mezhebe mensûb olan fakihlere ve mezhep görüşüyle amel eden kişilere Mâlikî denilmiştir.

{69}

Sizler kimlersiniz? Dediler ki: Senin dostlarınız. Bir taş kaldırdı ve onlar üzerine haml ü hücûm eyledi. Cümlesi kaçtılar. Şiblî dedi: Geri gelin ey müdde'îler! Ya'nî ey dostluk iddi'â edenler gelin! Zîrâ dostlar dostlardan kaçmaz. Ya'nî muhibb-i sâdık olanlar mahbûblarından kaçmazlar ve onların seng-i cefâsından sakınmazlar. Ya'nî ezâ vü cefâ ve cevr ü belâdan ictinâb ü perhîz etmezler.

(Kıt'a)

آنست دوستدار که هرچند دشمنی * بیند ز دوست پیش شود دوستدارتر

Ânest: *Ân,* ism-i işâret, s*în* ve *tâ,* edât-ı haber; odur demektir; mukaddem haber. *Dûst-dâr*, vasf-ı terkîbîdir, muhibb ma'nâsına mu'ahhar mübtedâ. *Ki,* harf-i beyân. *Her çend,* her ne kadar demektir. *Düşmenî*: *Yâ,* harf-i masdardır, düşmânlık demektir; *bîned*'in mukaddem mef'ûlü. *Bibîned*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; görürse demektir; bînîden'den ya bi-tarîki'ş-şâz dîden'den. *Zidûst,* gayr-i sarîhi. *Bîş*, bâ'-i 'Arabla ziyâde ma'nâsına, mef'ûl-i sânîsi. *Şeved*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; olur demektir; şevîden'den ya 'alâ-hilâfi'l-kıyâs şüden'den. Zîrâ hurûf-ı yâ, elif, râ, nûn, vâv'dan dâlin mâ-kablinde bir şey yoktur. *Dûstdârter*, *şeved*'in mef'ûlü; *ter*, edât-ı tafdîl; ziyâde dost olur demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Muhibb-i sâdık o kimsedir ki her ne kadar dosttan düşmânlığı ziyâde görürse muhibb olur. Ya'nî ne kadar ezâ ve cefâ görür ise muhabbeti artar. Şem'î merhûm bu mahalde birkaç ma'nâ vermiş. Evveli ziyâde dosttur dediği âşkâre değil. Zîrâ işin hîç i'râbdan mahalli olmaz olduğu sûrette *dûstdârter* lafzına bir yâ'-i masdarî takdîr eylemeli ziyâde dostluğu ziyâde olur demek olur; tekellüfe muhtâc. Ve ma'nâ-yı sânî ki *pîşî*, bâ'-i 'Acemle olmak câ'izdir demiş. Hele bu ma'nâyı yanından vermiş lâkin bu ma'nâ, ma'nâ-yı sânîdir ki biz tafsîl eyledik. Fefhem!

برسر هزار سنگ ستم کر خورد ازو * کردد بنای عشقش ازان استوارتر

Ber-ser, hôred'in mef'ûl-i gayr-i sarîhi; *hezâr*, sarîhi; bin demektir, esmâ'-i a'dâddan. *Seng, hezâr'*ın temeyyüzü. *Seng-i sitem*, mecâzen beyâniyye ya lâmiyye; cefâdan kinâyettir. *Ger,* harf-i şart. *Hôred*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, fi'l-i şart; hôrîden'den ya hôrden'den. Zîrâ masdar-ı dâlînin mâ-kablinde yâ, elif, râ, nûn, vâv'dan râ vâki' olsa râ meftûh kılınır. Fâ'ili tahtında *dûstdâr*'a râci'dir. *Gerded*, kâf-ı 'Acemle fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib;

{70}

olur demektir; cezâ'-i şart. *Binâ-yı 'aşkeş*, lâmiyyelerdir. *Şîn*, zamîr, *dûstdâr*'a râci'dir. *Binâ-yı 'aşk, gerded*'in fâ'ili. *Ez-ân*, böyle mahallerde evvelki mertebeden demektir. Müşârunileyhi *seng* de olsa olur. Lâkin sakâmetten hâlî değildir. *Üstüvâr*, hemzenin zammı ve sînin sükûnu ve tâ'nın zammıyla muhkem ve kavî ma'nâsınadır. *Ter*, edât-ı tafdîl.

(Mahsûl-i Beyt) Başı üzerine ya'nî başına mahbûbundan eger o muhib bin seng-i sitem yerse ya'nî müte'ezzî olur ise de bina-yı 'aşkı evvelkinden muhkem ve kavîrek olur.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i muzâri'dendir ki aslı iki kerre mefâ'îlün fâ'ilâtün mefâ'îlün fâ'ilâtün'dür. Sadr ve ibtidâ ahreb. Harb: mükerreren beyân olundu, mef'ûlü kalır. Haşvleri

mekfûf. Keff: Âhirde olan sebeb-i hafîfin sâkinini ıskâta derler; fâ‘ilâtü, mefâ‘îlü kalırlar. ‘Arûz ve darb mahzûf. Hazf, âhirde olan sebeb-i hafîfi ıskattır; fâ‘ilâ olup fâ‘ilün lafzına nakl olunur. Böyle olunca bir mısrâ‘ı mef‘ûlü fâ‘ilâtün mefâ‘îlü fâ‘ilün olup muzâri‘-i ahreb-i mekfûf-ı mahzûf olur.

وهم ازوی آرند که وقتی بیمار شد خلیفه طبیب ترسایی
بمعالجت وی فرستاد طبیب از و پرسید که خاطر تو چه میخواهد گفت
آنکه تو مسلمان شوی ترسا گفت اگر من مسلمان شوم تو نیک میشوی واز
بستر بیماری برخیزی گفت آری پس بروی ایمان عرضه کرد

Ve hem ez-vey, dahi ondan demektir. Ya‘nî Şiblî’nin hikâyâtından. *Ârend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; getirmişler ya‘nî nakl ü beyân eylemişlerdir. Ba‘zı nüshada “menkûlest” vâki‘ olmuştur; me’âl birdir. *Ki,* harf-i beyân. *Vaktî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Bîmâr şüd,* hasta oldu demektir. *Bâ’-i* ‘Arabla ba‘zı nüshada “şüde bûd” vâki‘ olmuştur; olmuştu demektir. *Halîfe,* ya‘nî pâdişâh-ı İslâm ki Muktedir Billâh[172] idi. Hulefâ-yı Abbâsiye’den. *Tabîb*, ‘ilm-i tıbb edici demektir; fa‘îl be-ma‘nâ-yı fâ‘ildir; *tersâ*’ya izâfet-i beyâniyye. *Tersâyî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Tersâ*, tânın fethi ve rânın sükûnuyla Nasranî ya âteş-perest ma‘nâsınadır. *Be-mu‘âlecet*: *Bâ,* harf-i sıla. *Mu‘âlecet*, müfâ‘ale bâbından masdardır. *Tâ*, üslûb-ı A‘câm üzere tavîl yazılır. “Be-mu‘âlece’-i û” yazan bu kâ‘ideden gâfil imiş. *Be-mu‘âlecet-i vey*, ba‘zı nüshada “be-mu‘âlecet-i û”; me’âlleri birdir; Şiblî’nin mu‘âlecesine ya‘nî ona ‘ilâc etmeye; hâsılı, müdâvât ve tımar etmeye. *Firistâd*, fi‘l-i mâzî, müfred,

{71}

gâ’ib; irsâl eyledi ya‘nî gönderdi. *Pursîd*, fi‘l-i mâzî müfred, gâ’ib; sordu demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Hâtır*, bunda gönül demektir; *tû*’ya izâfet-i lâmiyye. *Çi,* ne demektir. *Mî hâhed*: *Mî,* harf-i hâl. *Hâhed*, vâv-ı resmî ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; ister demektir; hâhîden’den. *Zîrâ* masdar-ı tâ’înin mâ-kablinde sîn olsa tâ, dâle kalb olunduktan sonra sîn ya hazf ya yâ’ya veyâ hâ’ya tebdîl olur. Bunda hâ’ya tebdîl olmuştur. *Güft*, Şiblî dedi. *Ânki*: *Ân*, işârettir *çi*’ye. *Ki,* harf-i beyân, o nesne ister ki demektir. *Şevî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; olasın demektir. *Tersâ güft*, tabîb dedi. *Eger*, edât-ı şart. *Men,* ben demektir. *Şevem*, fi‘l-i muzâri‘, nefs-i mütekellim vahde, fi‘l-i şart; olursam demektir. *Nîk,* iyi demektir. *Mî şevî*: *Mî*, edât-ı hâl. Cümlesiyle cezâ’-i şart. *Vâv,* harf-i ‘atf. *Pister*, bâ’-i ‘Acemin kesri ve sînin sükûnuyla döşektir; ‘Arabîde firâş derler; *bîmâr*’a izâfet-i lâmiyye. *Bîmârî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Berhîzî,* fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; kalkar mısın demektir. *Güft*, Şiblî dedi. *Ârî*, ef‘âl-i tasdîktendir; ne’am ma‘nâsına; Türkçe evet demektir. *Pes*, fâ’-i netîce ma‘nâsınadır bâ’i ‘Acemin fethiyle. *Ber-vey*: *Ber,* harf-i sıla, bâ ma‘nâsına. *Vey*, zamîr, *tersâ*’ya râci‘dir. *‘Arza kerd,* arz eyledi.

(Mahsûl-i Terkîb) Dahi Şiblî’nin hikâyâtından nakl edilir ki ya nakl olunmuştur ki bir vakit hasta oldu ya hasta olmuştu. Halîfe ona müdâvât etmeye bir kâfir tabîb irsâl eyledi. Tabîb su’âl eyledi ki: Gönlün ya‘nî cânın ne ister? Şiblî dedi: O nesneyi ister ki sen Müslimân olasın. Tabîb dedi: Eger ben Müslimân olursam sen iyi olur musun ya‘nî şifâ bulur musun

[172] Ebü’l-Fazl el-Muktedir-Billâh Ca‘fer b. Ahmed el-Mu‘tazıd-Billâh el-Abbâsî (ö. 320/932). Abbâsî halîfesi (908-932).

dahi hastalık döşeğinden kalkar mısın? Şiblî dedi: Evet, kalkarım ve şifâ-yâb olurum. Şimdi tabîb, îmân arz eyledi ve telkîn-i İslâm eyledi. Ba‘zı nüshada aşağıda gelecek *çûn vey îmân âverd* yerine “ve vey îmân âverd” vâki‘dir. Ya‘nî tabîb dahi îmân getirdi demek olur. Bu nüsha savâbdır. Zîrâ yazdığımız nüshaya göre bu ma‘nâyı, siyâk ve sibâk

{72}

karînesiyle gözetmeli. Lâkin şârih merhûm bu nüshayı ihtiyâr ettiğinden biz dahi onun isrince gittik.

چون وی ایمان آورد شبلی
از پستر برخاست و بروی از بیماری اثری پس هرد وهمراه پیش خلیفه
رفتند وقضیه را بخلیفه باز گفتند خلیفه گفت پنداشتم که طبیب
پیش بیمار فرستاده ام من خود بیمار پیش طبیب فرستاده ام

Çûn, edât-ı ta‘lîl. *Vey*, zamîr, *tabîb*’e râci‘dir. *Âverd,* fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; elif-i memdûde ile ve vâvın fethi ve rânın sükûnuyla îmân getirdi ya‘nî ikrâr-ı bi’l-lisân ve tasdîk-i bi’l-cenân eyledi. *Ber-hâst*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; kalktı demektir. *Ve ber-vey*, ya‘nî Şiblî üzere. *Ez-bîmârî*: *Yâ,* harf-i masdar. *İsr*, ‘alâmet ma‘nâsına. *Nî*, edât-ı nefy; yok demektir. *Pes*, fâ’-i fezleke ma‘nâsına. *Her dü*, her ikisi. *Hemrâh*, yoldaş ya‘nî refîk demektir. *Pîş*, bâ’-i ‘Acemin kesriyle kat ma‘nâsına; Ârabîde ‘ind gibi; *halîfe*’ye izâfet-i lâmiyye. *Reftend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; gittiler demektir. *Ve kıssa-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be-halîfe*: *Bâ,* harf-i sıla. *Bâz*, bunun gibi yerlerde tahsîn ve te’kîd için gelir geri ma‘nâsına; çendân ma‘nâsına değildir. *Güftend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; söylediler demektir. *Pindâştem*, bâ’-i ‘Acemin kesriyle fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; zann eyledim ma‘nâsınadır. *Ki,* harf-i beyân. *Firistâde*, fânın ve rânın kesri ve sînin sükûnuyla mâzîden kısımdır; *em*, zamîr-i mütekellim vahde; göndermişim demektir. *Hôd*, bunda edât-ı te’kîd ola yâhûd “ise” ma‘nâsını ifâde eder ola ki ma‘nâ ben ise demektir olur.

(Mahsûl-i Terkîb) Şiblî, ona îmân arz eyledi. O dahi kabûl eyledi. Çünki tabîb îmân getirdi ya‘nî: “Eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden rasûlullâh” dedi; Şiblî döşekten kalktı ve onun üzerinde hastalıktan eser yoktu. İkisi yoldaş olup Muktedir Billâh’ın huzûruna gittiler ve kıssayı halîfeye söylediler. Halîfe dedi: Zann eyledim ki bîmâr katına ya‘nî hastaya tabîb gönderdim. Ben ise tabîb önüne hasta göndermişim ki maraz-ı küfr ü dalâletten şifâ buldu ve îmân-ı billâh ile sıhhat-pezîr oldu.

(Kıt‘a)

هر کس که ازهجوم محبت مریض شد داند طبیب خویش لقای حبیب را

Ki, harf-i râbıt-ı sıfat. *Hücûm,*

{73}

hânın ve cîmin zammeleriyle nüzûl vezni üzere masdardır; bağteten basmak ya‘nî ‘ale’l-gafle; izâfeti, masdarın fâ‘ilinedir. *Marîz*, hasta ma‘nâsınadır. *Şüd,* oldu demektir. *Dâned,* fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; bilir demektir; dânîden’den ya dânisten’den. Ânifen beyân

olunduğu üzere masdar-ı tâ'î-sînî'de ahvâl-i selâse vardı. Bu, hazf kabîlindendir. *Tabîb, dâned*'in mef'ûl-i evveli; *hîş*'e izâfet-i lâmiyye ya ism-i fâ'ilin mef'ûlüdür. *Likâ-yı habîb,* lâmiyyedir. *Likâ*, lâmın kesriyle sûret ma'nâsınadır ve *dâned*'in mef'ûl-i sânîsi. *Habîb*, fa'îl be-ma'nâ-yı mef'ûl; mahbûb demektir. *Râ*, edât-ı mef'ûl.

(Mahsûl-i Beyt) Her kimse ki muhabbetin hücumundan ya'nî galebe-i muhabbetten hasta oldu, hâsılı 'aşktan hasta oldu, habibin sûretini ya'nî mahbûbun dîdârını kendisine tabîb bilir.

چون برسرش طبیب بهستی نهد قوم * بخشد شفا زعلت هستی طبیب را

Çûn, edât-ı ta'lîl. *Ber-sereş*: *Şîn*, zamîr; *marîz*'a râci'dir. *Tabîb, nihed*'in fâ'ili. *Be-hestî*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Hestî*: *Yâ,* harf-i masdar; varlık demektir. *Kibr ü 'ucb*, enâniyyetten kinâyettir. *Nihed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; kor demektir; nihîden'den ya nihâden'den. Zîrâ masdar-ı dâlî'nin mâ-kablinde yâ, elif, râ, nûn, vâv'dan elif olsa, hazf olunur. Efsah olan nûnda kesrdir. Fethayla da câ'izdir. *Kadem*, ayak ma'nâsına; *nihed*'in mef'ûl-i sarîhidir. *Bahşed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; bağışlar demektir; bahşîden'den müştaktır; *şifâ-bahş*'ın mef'ûl-i evveli. *'İllet*, maraz ma'nâsınadır; izâfet-i beyâniyye. *Tabîb*, mef'ûl-i sânî. *Râ*, edât-ı mef'ûl.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki hastanın başı üzere ya'nî başı ucuna tabîb, varlık ile ayak koya ya'nî kibr ü 'ucb ile başı ucuna gele; mariz, muhabbet-i kibr ü enâniyyet 'illetinden tabîbe şifâ bağışlar. Hâsılı, tabîb ona mu'âlece edemez belki o, tabîbe 'ilâc eder. Nitekim Şiblî ettiği gibi.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i muzâri'-i ahreb-i mekfûf-ı mahzûftur. 'Aynıyla *ânest dûstdâr* kıt'ası gibi.

سهل عبـدالله تستری قدس سره میگوید هر که بامداد کند وهمت
وی آن باشد که چه خورد دست از وی بشوی

Sehl Abdullâh, Sehl bin Abdullâh demektir. Üslûb-ı 'Acem üzere 'alemeyn beyninden ibn lafzı hazf olunmuştur.

{74}

Tüsterî: *Yâ,* harf-i nisbet. *Tüster*, tâ'-i evvelin zammı ve sânînin fethi ve sînin sükûnuyla bir şehrin ismidir. Bu zât-ı 'âlî-kadr, bu şehre mensûbdur. Ve tabaka-i sânîdendir. Künyesi Ebû Muhammed'dir. *Zünnûn-i Mısrî*'nin şâkirdlerindendir. Menkûldür ki bir gün Tüster'de hazret-i Sehl, ayağını uzattı ve arkasını dîvâra verdi ve dedi ki: (سَلُونِي عَمَّا شِئْتُمْ) ya'nî dilediğiniz şeyden bana su'âl edin. Dediler ki: Bu âna dek sizden böyle şey sâdır olmadı idi. Dedi ki: Üstâd sağ oldukça şâkirde edeb lâzımdır. Bu te'rîhi zabt eylediler. Meger *Zünnûn* o vakitte vefât eylemiş.

Mî gûyed: *Mî*, edât-ı hikâye. *Her ki*, herkes ki takdîrindedir. *Bâmdâd*, sabâh vakti demektir. *Bâmdâd küned*, sabâh eyleye ya'nî sabâhlaya demektir. *Himmet-i vey*, lâmiyye. *Himmet,* bunda endîşe ma'nâsınadır. *Vey*, zamîr; *her ki*'deki *ki*'ye râci'dir. *Bâşed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ibdir; bâşîden'den. *Ki,* harf-i beyân. *Hôred*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; yiye demektir; hôrîden'den yâhûd hôrden'den. Zîrâ masdar-ı dâlînin mâ-kablinde yâ, elif, râ, nûn,

vâv'dan râ olsa meftûh kılınır. Lâkin hôrîden'den olması münâsib değildir. Zîrâ hôrîden yedirmek ma'nâsına müte'addîdir. Kezâ fî "Ni'metullâh"[173]. *Dest, bişûy*'un mukaddem mef'ûl-i sarîhi. Ve *ez-vey*, gayr-i sarîhi. *Bişûy*: Bâ, harf-i te'kîd. *Şûy*, emr-i hâzırdır, yıka ma'nâsına. *Dest-şûy*, bunda i'râz eyle demekten kinâyettir.

(Mahsûl-i Terkîb) Sehl bin Abdullâh Tüsterî hazretleri buyurdulardı ki: Her kim ki sabâhlaya ya'nî sabâha çıka ve onun endîşesi o ola ki ne yiye, o kimseden i'râz eyle. Hâsılı, uykudan kalktığı gibi ekl ü şürbünü tefekkür eyleyen âdemden ictinâb ve ihtirâz eyle. İnsâniyyet, vakt-i seherde, belki cemî' evkâtte Sâni'-i zü'l-celâl'i zikr edip onun 'ibâdetine sarf-ı himmet eylemektir. Ammâ rızk-ı mukadder, ednâ gûşiş ile husûl-pezîr olur.

(Kıt'a)

هر که خیزد بامد از خواب نبود درسرش * جزخیالی خوردازوآیین بیداری مجوی

Her ki, herkes ki takdîrinde. *Hîzed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; kalkar demektir; hîzîden'den ya 'alâ-hilâf-ı kıyâs hâsten'den. *Bâmdâd*, sabâh vakti demektir. *Ez hâb, hîzed*'in mef'ûl-i gayr-i sarîh. *Hâb*, vâv-ı resmî ile uyku ma'nâsınadır. *Nebûd*, fi'l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ'ib. *Der-sereş, nebûd*'un mef'ûlün fîhi. *Der*, harf-i

zarf. *Şîn*, zamîr, *herki*'deki *ki*'ye râci'dir. *Cüz*, gayrı ma'nâsına edât-ı istisnâdır ve *nebûd*'un mef'ûl-i sarîhi; *hayâl*'e muzâftır. *Hayâl*'in, *hôrd*'a lâmiyyedir. *Hôrd*, bunda ta'âm ma'nâsına isimdir; mâzî değildir. *Ez-û*, zamîr; *ki*'ye râci'dir. *Âyîn*, elif-i memdûde ile resm ve kâ'ide ma'nâsınadır. *Âyîn-i bîdârî*, lâmiyye. *Bîdârî*: *Yâ*, harf-i masdar. *Bîdâr*, uyanık ya'nî âgâh ma'nâsınadır. *Mecûy*, fi'l-i nehy-i hâzır, müfred, muhâtab; isteme ya'nî taleb eyleme demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Her kim ki sabâh vakti uykudan kalka, o kimse başında ta'âm hayâlinin gayrı olmaya, o kimseden uyanıklık resmini isteme. Ya'nî nevmden bîdâr olduğu gibi yemek sevdâsında olup 'acabâ ne yesem diye tefekkür eyleyen âdemden bîdârlık resmini taleb eyleme. Hâsılı, bîdâr zann edip uyanığa olan mu'âmeleyi etme. Her ne kadar hâbdan bîdâr olduysa dahi nevm-i gaflete müstağrak olmuştur.

وانکه شوید دست چون پای ازسر بستر کشید * تا بخوان وسفره آرد دست دست از وی بشوی

Ve ânki, ve ân kes ki takdîrindedir; dahi ol kimse ki demektir. *Şûyed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; yıkaya demektir ya'nî tathîr eyleye; şevîden'den ya şüsten'den. Zîrâ mükerreren beyân olunduğu üzere masdar-ı tâ'î-sînî'de olan ahvâl-i selâse, tebdîlün ile'l-yâ kabîlindendir. Sîn, yâ'ya kalb olunduktan sonra mâ-kabli mazmûm olur ise zamme işbâ' olunup vâv hâsıl olur. *Dest*, mef'ûl-i sarîhi. *Çûn*, edât-ı ta'lîl. *Pây, keşed*'in mukaddem mef'ûl-i sarîhi; *ez-ser pister*, mef'ûl-i gayr-i sarîhi. *Ser*, bunda zât-ı pisterden 'ibârettir; izâfet-i beyâniyye. *Keşed*, fi'l-i muzâri', keşîden'den müştaktır; çeker demektir. *Tâ*, harf-i intihâ. *Be-hân*: *Bâ*, harf-i sıla. *Hân*, revm-i zamm ile sofra ma'nâsınadır. *Ü süfre*, 'atf-ı tefsîrîdir. *Âred*, elif-i memdûde

[173] Lügat-i Ni'metullâh. Sofyalı Ni'metullah Ahmed Efendi tarafından 1540 yılında hazırlanmış Farsça-Türkçe lügat.

ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; getire demektir; ârîden’den ya âverden’den. Kâ‘ide üzere âverd gelir. Ba‘zan vâvı hazf ile *âred* de gelir bunda olduğu gibi. *Dest*, evvel *âred*’in mef‘ûl-i sarîhi; sânî *bişûy*’un mef’ûl-i gayr-i sarîhi. Mısrâ‘-ı evveldeki *şûyed-i dest*, tathîrü’l-yed ma‘nâsına hakîkattir. Mısrâ‘-ı sânîdeki *i‘râz ü ictinâb*’dan kinâyettir.

(Mahsûl-i Beyt) Dahi o kimse ki elini yıkaya çünki ayağını döşekten çeke ya‘nî çünki firâşından kalka, elini yıkaya tâ sofraya el getire ya‘nî elini sofraya uzata,

{76}

o kimseden i‘râz ve ictinâb eyle. Hâsılı, yatağından kalkıp elini yıkadığı gibi sofraya el uzatan âdemden el yu.

ابوسعید خراز قدس سره گوید که در اوائل حال ارادت محافظت وقت خود می کردم روزی
بیابانی درامدم و می رفتم از قفای من آواز چیزی بر آمد دل خود را
از التفات بان چشم خودرا از نظر بان نگاه داشتم بسوی من امد تا بمن
نزدیك شد دیدم دو سباع عظیم بدوش من با آ لا مد ند من بایشان
نظر نکردم نه در وقت بر آمدن نه در وقت فرود آمدن

Ebû Saîd Harrâz[174], tabaka-i sânîdendir. Künyesi Ebû Saîd, ismi Ahmed bin Îsâ, lakabı Harrâzdır. *Harrâz*, dikici demektir. Bu lakab ile mülakkab olmanın vechi: Bir gün edik diker ve yine söker. Dediler: Niçin böyle edersin? Dedi: Nefsimi bununla meşgûl ederim tâ ki beni meşgûl eylemeye. Ve ona sûfiyye beyninde kamerü’s-sûfiyye derler. Bağdâdiyyü’l-asldır. Sonra Mısır’a gelmiştir. Muhammed bin Mansûr-ı Tûsî[175]’nin şâkirdlerindendir. Yüz seksen altıda vefât etmiştir. Buyurmuştur ki: Bir gün nefsim onu istedi ki Hudây te‘âlâ’dan bir şey taleb edem. Hâtiften bir âvâz geldi ki Allâh’tan gayrı bir şey ister misin? Lâ-cerem, bu söz sebebiyle Hudây te‘âlâ’dan hayâ ederim rızk cem‘ eylemeye.

Gûyed, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib. *Ki*, harf-i beyân. *Evâ’il*, hemzenin fethiyle evvelin cem‘idir; *hâl*’e izâfet-i lâmiyye. *Hâl-i irâdet*, beyâniyye. *Muhâfazât*, müfâ‘ale bâbından masdardır; *tâ,* üslûb-ı ‘Acem üzere tavîl yazılır; sakınmak ma‘nâsınadır; *vakt*’e izâfeti, masdarın mef‘ûlünedir; *vakt*’in *hôd*’a lâmiyye. *Hôd*, bunda kendi ma‘nâsınadır. *Mî*, harf-i hikâye. *Kerdem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; eylerdim demektir. *Rûzî*: *Yâ*, harf-i vahdet; bir gün demektir. *Be-beyâbânî*: *Bâ*, harf-i sıla. *Yâ*, harf-i vahdet. *Beyâbân*, yaban demektir. *Der*, harf-i te’kîd. *Âmedem*, elif-i memdûde ile fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; geldim demektir. *Ve mî reftem*: *Vâv*, harf-i ‘atf. *Mî*, hikâye-i hâl-i mâzî; *reftem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; giderdim demektir. *Kafâ*, bunda arka demektir; half ma‘nâsına, izâfet-i lâmiyye. *Âvâz-ı çîzî*: lâmiyye. *Âvâz*, elif-i memdûde ile savt ma‘nâsınadır. *Çîzî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Çîz*, nesne ma‘nâsına; *Âvâz-ı çîzî*, bir nesnenin sesi demektir. *Berâmed*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, zâhir demektir. *Dil-i hôd*, lâmiyye; *râ*, edât-ı tahsîs; kendi

[174] Ebû Saîd Ahmed b. Îsâ el-Harrâz (ö. 277/890 [?]) Fenâ ve bekâ nazariyesinin kurucusu olarak bilinen mutasavvıf.
[175] Ebu Ca'fer Muhammed b. Mansur et-Tusi (ö. 254/868) Hadis rivayetinde sika olarak değerlendirilen mutasavvıf.

{77}

kalbimi demektir. *İltifât*, göz ucuyla bakma ma‘nâsınadır ammâ bunda ta‘alluk-ı derûndan ‘ibârettir. *Be-ân*: Bâ, harf-i sıla; ona demektir. *Ve çeşm*: *Vâv,* harf-i ‘atf. *Nigâh*, bunda hıfz ma‘nâsınadır. *Dâştem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; tuttum demektir. Ammâ ma‘lûm ola ki nigâh kelimesi dâşten ve onun müştakkâtıyla isti‘mâl olunursa hıfz ma‘nâsınadır. Ve eger kerden ve onun müştakkâtıyla isti‘mâl olunursa nazar ve iltifât ma‘nâsına. Böyle olunca *nigâh dâştem*, hıfz eyledim demek olur. Fehfaz! *Be sû-yi men*, lâmiyye. *Bâ,* harf-i sıla. *Sûy*, cânib ma‘nâsınadır. *Âmed*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; geldi demektir. fâ‘ili tahtında *çîz*’e râci‘dir. Ba‘zı nüshada “ân çîz besû-yi men âmed” vâki‘dir. *Tâ*, hattâ ma‘nâsınadır. *Be-men*: *Bâ,* harf-i sıla. *Nezdîk*, yakın demektir. *Şüd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; oldu demektir. *Dîdem,* fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; gördüm demektir. *Dü*, vâv-ı resmî ile iki demektir. *Sebu‘,* sînin fethi ve bâ’nın zammıyla yırtıcı hayvâna derler. *‘Azîm*, büyük demektir. *Be-dûş-ı men,* lâmiyye. *Bâ, bâlâ* lafzında olan isti‘lâyı te’kîd eder. *Âmedend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; geldiler demektir. *Be-îşân, Bâ,* harf-i sıla. *Îşân*, zamîr-i cem‘-i gâ’ib; onlara demektir. nekerdem, fi‘l-i nefy-i mâzî ya‘nî cahd-i mutlak, mütekellim vahde. Ba‘zı nüshada “ve hîç negüftem” vâki‘dir. Ve şârihin nüshası dahi budur. Lâkin ekser mütûn bizim tahrîrimiz vechi üzeredir. Ma‘nâ, hîç söylemedim demektir. *Ne,* harf-i nefy. *Der,* harf-i zarf. *Vakt-i berâmeden*, yukarı gelmek vaktinde ya‘nî omzuma çıktığı vakitte. *Fürû âmeden*, aşağı gelmek vaktinde ya‘nî omzumdan indikleri vakitte.

(Mahsûl-i Terkîb) *Ebû Saîd Harrâz* kuddise sirruh buyurur ki: İrâdet hâlinin evvellerinde ya‘nî sülûkum evâ’ilinde kendi vaktimi muhâfaza ederdim ya‘nî mâsivâya meyilden sakınırdım. Bir gün bir beyâbâna geldim ve o beyâbânda giderdim. Benim kafâmdan bir nesne sadâsı zâhir oldu. Kendi gönlümü ona iltifât ü meylden ve kendi gözümü ona nazardan hıfz eyledim. Hâsılı, ona ip takmadım. Benim cânıma geldi tâ ki bana yakın oldu. Gördüm ki iki büyük cân-ver benim omzum üzere çıktılar. Ben onlara nazar eyledim ya‘nî baktım ve hîç bir şey söylemedim ne omzuma çıktıkları vakitte ne omzumdan indikleri vakitte. Hâsılı, onların gelmesi beni tevekkülden dûr ve mâsivâya

{78}

meyl ile beni mertebemden ba‘îd ve mehcûr eylemedi.

(Kıt‘a)

کیست دانی صوفی صافی زرنگ تفرقه * آنکه دارد رو بیک رنگی در ین کاخ دورنگ

Kîst, kimdir demektir. *Dânî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtabdır; bilir misin demektir. *Sûfî-i sâfî*, mevsûfun sıfatına izâfeti. *Sâfî*, bunda pâk ma‘nâsınadır. *Reng-i teferruka*, beyâniyye. *Teferruka*, tefa‘‘ul bâbından masdardır; perâkende ma‘nâsına. Ammâ bunda *reng-i teferruka,* televvünden ‘ibârettir. Türkçe, bir dalda durmaz derler. Hâsılı, her gördüğüne meyl etmeden ‘ibârettir. Yâhûd *reng-i teferruka*, lâmiyye olup *reng*, hîle ve mekr ma‘nâsına ola; perâkendelik hîle ve mekrinden demek olur. *Ânki*, ân kes ki, demektir. *Dâred*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; dârîden’den ya dâşten’den. Zîrâ masdar-ı tâ’înin mâ-kablinde şîn-i mu‘ceme olasa muzâri‘de râya kalb olunur. *Rû*, yüz demektir, vech ma‘nâsına. Be-yek-rengî: *Bâ,* harf-i sıla; *yâ,* harf-i masdar. *Yek-reng,* zıdd-ı televvündür. Ya‘nî bir hâlde durmak. *Derîn,* der-

în’den muhaffeftir. *Der,* harf-i zarf. *În,* ism-i işârettir. *Kâh*, kasr ve çârdâk ma‘nâsınadır. Ammâ bunda *kâh-ı dü reng*, dünyâdan kinâyettir kendinde ‘âdetullâhın cereyânı ikişer olduğu için. Meselâ ‘usr ü yüsr, şeb ü rûz, fakr ü gınâ bunların emsâli. Azdâdı cem‘ ettiği için *kâh-ı dü reng* bu ‘âlem-i fesâda mustalah olmuştur.

(Mahsûl-i Beyt) Kimdir bilir misin televvünden pâk olan sûfî ya perâkendelik mekr ü hud‘asından halâs olan sûfî. Ya‘nî bu evsâf ile muttasıf olan sûfî kimdir bilir misin? Mısrâ‘-ı sânî makâm-ı cevâbdadır. O kimsedir ki yek-rengliğe yüz tuta ya‘nî bir hâlde dura. Hâsılı, teveccüh ilallâh eyleyip Allâh’tan gayrıyı derûnundan çıkara bu iki rengi olan çârdâkta ya‘nî bu ‘âlem-i kevn ü fesâdda. Hâsılı, mâsivâyı gönlünden çıkarıp Hudâ’ya rabt-ı kalb eden kimsedir televvünden halâs bulmuş sûfî ya perâkendelik mekrinden halâs olmuş sûfî.

نکسلد سر رشتهٔ سرش زجانان کر بغرض * ره برو کیرد زیك سوشیروز یکسو پلنك

Neküseled, kâf-ı ‘Arabın zammı ve sîn ve lâmın fethalarıyla fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib; küselîden’den ya ‘alâ-hilâf-ı kıyâs küsîhten’den; olmaz ya‘nî munkatı‘ olmaz demektir. *Ser-rişte,*

{79}

fâ‘ili. *Ser-rişte,* bi-hasebi’l-lüga iplik ucu demektir. Lâkin bunun gibi yerlerde maksûr ma‘nâsınadır; *sırr*’a izâfet-i beyâniyyedir. *Sırr*, sînin kesri ve râ’-i müşeddede ile kalbdeki gizli olan şey’e derler. Ba‘zı nüshada *sırreş* yerine mihreş vakdir. O vakit *ser-rişte*, râbıta ma‘nâsına olur. *Mihr*, mîmin kesriyle muhabbet ma‘nâsınadır ‘alâ-kile’l-vecheyn. Bu mısrâ‘da olan isti‘âre erbâbının ma‘lûmudur. Zikri, mâ-nahnü fîhimizden hâricdir. *Şîn,* zamîr; *ki*’ye râci‘dir. *Zi-cân*, mahbûbdan. *Ger,* harf-i şart. *Bifarz*: *Bâ,* harf-i te’kîd; *farz,* tasarrufât-ı ‘Acemdendir ki emr-i hâzırdır; farz eyle ma‘nâsınadır; taleb, iste ma‘nâsına olduğu gibi. *Reh*, yol demektir; tarîk ma‘nâsına. *Ber-û*, o kimse üzerine demektir. *Gîred*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib gîrîden’de ya ‘alâ-hilâfi’l-kıyâs giriften’den; tuta demektir. Ya‘nî yolunu zabt eyle. *Sû*, cânib ma‘nâsınadır. *Zi-yek sû*, bir cânibden demektir. *Şîr,* arslan demektir; esed ma‘nâsına. *Vâv,* harf-i ‘atf. *Peleng,* kaplan demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Bu beyt, beyt-i evveldeki *ki*’ye sıfattır. Ya‘nî bir gûne rabt-ı kalb eyleye ki onun kalbinde muzmer olan maksûdu, cânândan munkatı‘ olmaya ya onun muhabbeti râbıtası üzülmeye eger farz eylesen bir cânibden arslan ve bir cânibden kaplan yolunu zabt eyleseler. Hâsılı, cemî‘ cevânibi a‘dâ zabt eyleseler yine Hudây-ı müte‘âlden ser-rişte’-i ümîdi munkatı‘ olmaya ya‘nî sûfînin teveccüh ve tevekkülüne halel târî olmaya işte hakîkatte sûfî budur. Ba‘zı nüshada *yek sû* yerine “dîger sû” vâki‘dir; gayr-ı cânibden demek olur.

(‘Arûz) Bu ve *her ki hîzed* kıt‘aları bahr-i remel-i müseddestendir ki sadr ve ibtidâ ve haşvleri sâlim; ‘arûz ve darbları mahzûftur. Hazf, mükerreren beyân olundu.

وهم وی نقل کرده است که هر که کمان برد که بکوشش توان رسید رنجی کشیده
بیهوده وهر که تصور کند که بی کوشش توان رسید راه ارزو بیموده

Vey, zamîr; *Ebû Saîd*'e râci'dir. *Nakl kerde'est*, nakl eylemiştir. *Ki,* harf-i beyân. *Gümân*, kâf-ı 'Acemin zammıyla zann ma'nâsınadır. *Bürd*, bânın [zammıyla] fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ibdir; iletti. *Gümân-berd*, zann eyledi demektir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Be-gûşiş*: *Bâ*, harf-i musâhabet. *Gûşiş*,

{80}

kâf-ı 'Acemin zammıyla ism-i masdardır. Ma'lûm ola ki, harf-i şîn, âhir-i kelimeye lâhık olsa eger mâ-kabli meksûr olursa 'alâmet-i ism-i masdardır; meftûh olursa zamîr-i gâ'ibdir. *Be-gûşiş*, sa'y etmek ile ya'nî çalışmak ile demektir. *Tüvân*, tânın zammı ve vâvın fethiyle, mümkündür demektir. *Resîd*, bunda masdar ma'nâsınadır Zîrâ *tüvân*'da bûy-ı muzâra'at vardır; erişmek mümkündür demektir. *Rencî*: *Yâ*, harf-i vahdet-i nev'iyye. *Renc*, zahmet ve meşakkat ma'nâsınadır. *Keşîde*, kâf-ı 'Arabın fethiyle mâzîden kısımdır; çekmiş demektir. *Beyhûde*, 'abes ma'nâsınadır. *Her ki*, herkes ki takdîrindedir. *Tasavvur*, tefa''ul bâbından masdardır; bunda hulyâ demektir. *Küned*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ibdir; kenîden'den ya 'alâ-gayri kıyâs kerden'den; eyleye demektir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Bî*, edât-ı selb. *Râh-ı ârzû*, lâmiyye. *Ârzû*, elif-i memdûde ile gönül çekinmesidir; Türkçede dilek derler ammâ bunda heves ma'nâsınadır. *Peymûde*, bâ'-i 'Acemin fethi ve yânın sükûnuyla ve mîmin zammıyla mâzîden kısımdır; ölçmüş demektir. Ba'zı nüshada "nepeymûde" vâki'dir nûn-ı nâfiye ile. Zann ederim ki sehv-i kalem bâ-tahlît-i nüsah olmak gerek ki ba'zı nüshada "cüz râh-i û" vâki'dir. Böyle olunca gayrıya tâbi' olmamış demek olur.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve yine Ebû Saîd Harrâz, nakl eylemiştir ki her kimse ki zann eyleye ki Hudây te'âlâ'ya sa'y ile erişmek mümkündür ya'nî vâsıl olmak kâbildir, beyhûde renc çekmiştir. Ve her kim ki tasavvur eyleye ki sa'ysız vâsıl olmak mümkündür; ârzû yolunu ölçmüştür ya'nî hevâ ve hevesine tâbi' olmuştur.

(Rubâ'î)

ازرنج کسی بکنج وصلت نرسید * وین طرفه که بی رنج کس آن کنج ندید

Ez-renc: *Ez*, bunda harf-i musâhabettir, bâ ma'nâsına ya kendi ma'nâsına ki "min" ma'nâsınadır. Hazf-ı muzâf ile ki "ez-tarîka-i renc" demek olur. *Kesî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Be-genc*: *Bâ*, harf-i sıla. *Genc*, kâf-ı 'Acemin fethi ve nûnun sükûnuyla hazîne ma'nâsınadır; *vuslat*'a izâfeti, mecâzen beyâniyye ya lâmiyye. *Neresîd*, fi'l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ'ib; erişti demektir. *Vîn*, ve în'den muhaffeftir. *Vâv*, harf-i 'atf. *În*, ism-i işârettir. *Turfe*, tâ'-i mühmelenin zammı,

{81}

ve râ'nın sükûnuyla ve fâ'nın fethi ve hâ'-i resmî ile makâm-ı ta'accübde isti'mâl olunur. *Ki*, harf-i beyân. *Bî*, edât-ı selb. *Nedîd*, fi'l-i nefy-i mâzî; görmedi demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Renc ü ta'b ile ya renc ü meşakkat ile tarîkinden bir kimse vuslat hazînesine erişmedi. Ya'nî hîç kimse zahmet ve gûşiş ile visâl-i cânâna vâsıl olmadı. Ve bu 'acebdir ki ya'nî mahall-i ta'accübdür ki zahmet ve meşakkatsiz o hazîneyi kimse görmedi. Ya'nî bilâ-ta'accüb ü gûşiş visâl kimseye müyesser olmadı. Hâsılı, vuslat mevhîbe-i ilâhîdir;

ne meşakkatsiz vâsıl olunur ne meşakkat ile. Lâkin vâsılîn dahi meşakkatsiz vâsıl olmadı diye ta‘accüb eder.

هرکس که دوید کور نکرفت بدشت * لیکن نکرفت کور جزانکس که دوید

Devîd, dâlin fethi, vâvın kesriyle fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ibdir; yildi ya‘nî sa‘y eyledi demektir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Gûr*, kâf-ı ‘Acemin zammıyla dağ eşeği demektir ki beyne’l-A‘câm makbûl-ı sayddır. *Negirift*, kâf-ı ‘Acemin ve rânın kesreleriyle fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ibdir; tutmadı demektir. *Be-deşt*: *Bâ*, harf-i zarf; der ma‘nâsına. *Deşt*, dâlin fethi ve şîn-i mu‘cemenin sükûnuyla sahrâ ma‘nâsınadır. *Be-deşt, devîd*’in mef‘ûlün fîhi olmak da câ’izdir; *negirift*’in olmak da câ’izdir. *Lîkin*, edât-ı istidrâk. *Cüz*, gayr ma‘nâsınadır. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat.

(Mahsûl-i Beyt) Her kim ki sahrâda sa‘y eyledi, gûr tutmadı ya her kimse ki sa‘y eyledi sahrâda gûr tutmadı lâkin gûru sa‘y edip yilen kimsenin gayrı da tutmadı. Ya‘nî sa‘y eyleyen tuttu. Hâsılı, beyt-i evvel temsîl tarîkıyla buyurur ki rencsiz vuslata kimse vâsıl olmadı; renciyle dahi kimse vâsıl olmadı. Nitekim sahrâda çok kimse sa‘y edip o makbûl ve mergûb saydı ele getirip sayd edemez lâkin sa‘y etmeksizin dahi kimse sayd edemez.

(‘Arûz) Bu rubâ‘înin sadr ve ibtidâsı ahreb. Harb, ma‘lûm; mef‘ûlü olur. Haşv-i evvelleri makbûz. Kabz: beşinci sâkini hazfa derler ki “yâ” düşer mefâ‘ilün olur. ‘Arûz ve darbı ehtem. Hetm: Mefâ‘îlün’den sebeb-i hafîfin birini hazf ve sebeb-i âharın sâkinini ıskât ve müteharrikini iskâna derler. Böyle

olunca yâ’ ve lâm ve nûn düşer ve ‘ayn sâkin olur; mefâ‘ kalıp fe‘ûl lafzına nakl olunur. Böyle ise hezec-i ahreb-i makbûz-ı mekfûf-ı ehtem olup bir mısrâ‘ı mef‘ûlü mefâ‘ilün mefâ‘îlün fe‘ûl olur. Lâkin kâ‘ide-i şi‘rdendir ki vezn için ba‘zı sâkine hareke verilir okunuşta. Ammâ imâleyle okunur. Te’emmel!

ابوالحسین نوری قدس سره کوید هر که خدای تعالی خودرا ازوی بپوشاند هیچ دلیل وخبراورابوی نرساند

Ekser nüshalar ve şârih dahi Ebu’l-Hasen yazmıştır. Lâkin sehv-i kalem olduğunda şübhe yoktur. Turfe bu ki şârih sehv-i kaleme tâbi‘ olmuş. Zîrâ künyesi Ebu’l-Hüseyn’dir. Ve lakabı Nûrî ve ismi Ahmed bin Muhammed’dir. Ba‘zıları Muhammed bin Muhammed’dir dediler. Mevlid ve menşe’i Bağdat’tır. Ve tabaka-i sânîdendir. Cüneyd’in akranındandır. Menâkıbü’l-Ebrâr’da[176] mastûrdur ki: Vaktin halîfesine sûfiyyeyi, zendeka ile töhmet eylediler. Boyunları vurulmaya emrolundu. Cüneyd, fıkha yapıştı ammâ Nûrî ve gayrılar hâlleri üzere durdular. Cellâd boyunlarını vurmaya geldi. Nûrî, ileri yürüdü. Cellâd dedi ki: Niçin müsâra‘at edersin? Eyitti: Yoldaşlarıma bir sâ‘at hayâtımı îsâr murâd ederim. Cellâd mütehayyir oldu. Bu söz halîfeye erişti. Onların emrini kâdîya havâle eyledi. Kâdî, Nûrî’ye fıkıhtan bir nice mesele sordu. Cümlesine cevâb verdi ve eyitti: Allâh’ın kulları vardır; dursalar Allâh ile dururlar ve söyleseler Allâh ile söylerler. Pes kâdî halîfeye haber gönderdi

[176]Menâkıbü'l-Ebrâr ve Mehâsinü'l-Ahyâr. Ebû Abdullâh Hüseyin b. Nasr b. Muhammed b. Hüseyin İbn Hâmis’in (ö. 552/1157) sûfî tabakât kitâbı.

ki eger bunlar zındık olursa yeryüzünde hîç Müslimân bulunmaz. Pes halîfe ‘afv eyledi. Ravvehallâhu rûhahû. Hazret-i Serî Sakatî’nin mürîdlerindendir. Ve yine menkûldür ki bir gün Nûrî hasta oldu. Cüneyd ‘iyâdetine geldi ve gül ve meyve getirdi. Bir müddet sonra Cüneyd dahi hasta oldu. Hazret-i Nûrî ona ‘iyâdete gitti ve yârânına dedi ki: Cüneyd’in hastalığından birer pâre alsanız tâ ki o sıhhat bulsa. Mürîdler dahi râzî oldular. Cüneyd derhâl sıhhat buldu. Nûrî, buyurdular ki: Bir nevbette dahi ‘iyâdete gelirsen böyle gel, gül ve meyve ile gelme.

Hôd-râ: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; kendini demektir. *Ez-vey*, o kimseden. *Bipûşâned*: *Bâ*, harf-i te’kîd. *Pûşâned*, bâ’-i ‘Acemin zammıyla

{83}

fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; müte‘addîdir. *Elif* ve *nûn* ‘alâmet-i ta‘diyedir ki mukaddemen beyân olundu; puşânîden’den; lâzımı, pûşîden’den “pûşed” gelir; gizli demektir. *Neresâned*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib. *Elif* ve *nûn*, ta‘diye; resânîden’den; lâzımı, resîden’den gelir; eriştirmez demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ebu’l-Hüseyn Nûrî kuddise sirruh buyurur ki: Her kim ki Hudây te‘âlâ kendini o kimseden gizleye ya‘nî pinhân ede hâsılı, visâlini ona harâm ede, o kimseyi Allâhu te‘âlâ’ya hîç bir delîl eriştirmez. Ya‘nî istidlâl ve haber ile hâsıl-ı ‘akl ü nakl ile dest-res bulmaz. Bu ma‘nâdan fakîre cebr ile töhmet olunmaya. Bâb-ı bahs-i irâde meftûhtur. Erbâbı mürâca‘at eylesin. Tefattan! Ammâ mezâk-ı musannif, cebr-i mutavassıta[177] kâ’il olmak gerek. Zîrâ ekser-i sûfiyye, kemâl-i tevekkülden için Mezheb-i Eş‘arî’ye zâhiblerdir. Tezekker! (اَلشَّقِيُّ شَقِيٌّ فِي بَطْنِ اُمِّهِ و السَّعِيدُ سَعِيدٌ فِي بَطْنِ اُمِّهِ)[178] meselesi ma‘lûm-ı zevi’l-fetânedir.

(Rubâ‘î)

چون دلبر من ز پرده رونماید * کس نتواند که پرده زو بکشاید

Çûn, harf-i ta‘lîl. *Dil-ber-i men*, lâmiyye. *Dil-ber*, vasf-ı terkîbîdir; mahbûb ma‘nâsına, benim mahbûbum demektir. murâd, hazret-i Bârî’dir. Ba‘zı nüshada “dil-ber-i mâ” düşmüştür ma‘a’l-gayr sîgasıyla. *Nenümâyed*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib; göstermeye demektir; nemânîden’den ya nümûden’den. Zîrâ masdar-ı dâlînin mâ-kablinde vâv olsa vâv hazf olunur, yerine elif ve yâ gelir. *Netüvâned*, fi‘l-i nefy-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; kâdir olmaz ma‘nâsına; tüvânisten’den ya tüvânîden’den müştaktır. Bu ikisi de lügattir ve kâ‘ide-i cumhûra muvâfıktır. Biri sîn’i hazf biri yâ’yı hazf kabîlinden olur. *Zû*, ez-û’dan muhaffeftir. *Biküşâyed*: Bâ, harf-i te’kîd ya edât-ı istikbâl. *Küşâyed*, kâf-ı ‘Arabın zammıyla fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ibdir; açа ya‘nî ref‘ ede demektir, küşâyîden’den. Kavl-i Sûdî’ye göre bâlâ-yı kitâbda zikr olunduğu vech üzere lügat değil. Cumhûr kavli küşûden’den; nümâyed, nümûden’den olduğu gibi ki vâvı hazf ve elif ve nûnu ‘ivaz olmakla ya küşâden’den ‘alâ-gayri kıyâs. Zîrâ yaktilü ma‘nâsına olan keşed’e iltimâs lâzım gelir kâ‘ideye göre. Ma‘lûm ola ki evvel-i kitâbdan ilâ-âhire yazdığımız müştakkun minhlerin

[177] Eş‘arî Mezhebi’nin irade ve kader hakkındaki görüşlerine verilen isim.
[178] Hadis, Taberânî, el-Mu‘cemu’l-kebîr, Mektebetü İbn Teymiyye, III, 176. Şakî, annesinin karnında şakî ve saîd annesinin karnında saîddir.

evvelkileri kavl-i Sûdî'dir. Lügatlerde yeri yoktur ammâ tarîk-i sehletü'l-husûldür. İkincileri tarîk-i

{84}

cumhûrdur. Fete'emmel!

(Mahsûl-i Beyt) Çünki benim mahbûbum ya bizim mahbûbumuz ya'nî Hudây müte'âl, perdeden yüz göstermeye ya'nî visâle murâd-ı 'aliyyesi ta'alluk eylemeye; kimse kâdir olmaz ki perdeyi ondan aça ya'nî ref'-i hicâb eyleye hâsılı, visâline nâ'il ola.

ورجمله جهان پرده شود باکی نیست انجا که پی جلوه جمال آراید

Ver, ve eger'den muhaffeftir. *Cümle cihân*, cemî' 'âlem demektir. *Şeved*, fi'l-i muzâri', şevîden'den ya şüden'den 'alâ-hilâf-ı kıyâs. *Bâkî*: *Yâ,* harf-i vahdet ya harf-i masdar. *Bâk*, bâ'-i 'Arabla korku ma'nâsınadır. *Nîst*: *Nî*, edât-ı nefy; *sîn* ve *tâ*, edât-ı haber; yoktur demektir. *Bâkî*, mübtedâ; *nîst*, haberi. *Âncâ,* o mahalde demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Pey*, edât-ı ta'lîl. *Pey-i cilve*, cilve için demektir. *Cilve,* bi-hasebi'l-lüga salını salını yürümektir ammâ bunda tecellî-i Hudâ'dan 'ibârettir. Ba'zı nüshada "meh-i cilve" vâki'dir izâfet-i beyâniyye ile, nûr-ı cilve demek olur. *Cemâl*, ma'rûf. *Ârâyed,* elif-i memdûde ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ibdir; bezer ya'nî tezyîn eder demektir; ârâyîden'den ya ârâsten'den ikisi dahi lügattir ve kıyâsa mutâbıktır. Sîn'i, yâ'ya tebdîl şıkkından olur masdar-ı tâ'î-sînî'nin aksâm-ı selâsesinden.

(Mahsûl-i Beyt) Ve eger cümle cihân perde ve hicâb olursa ya'nî mâni' olursa bir korku yoktur ya korkmak yoktur o mahalde ki cilve için ya'nî tecellî için cemâlini bezeye. Ya'nî tecellî için arz-ı cemâl, murâd-ı 'aliyyesi olursa cemî' 'âlem mâni' ve müzâhim olamaz.

('Arûz) Bu rubâ'înin masâri'i muhteliftir. Bi-hasebi'l-'ilel, beyt-i evvelin mısrâ'-ı evvelde sadrı ahreb. Harb, ma'lûm. Haşv-i evveli makbûz. Kabz da ma'lûm ki beşinci sâkini hazf idi. Haşv-i sânî sâlim. 'Arûzu, ebter. Beter: Evvelden mîmi ve iki sebeb-i hafîfi ıskâta derler ki fâ kalıp fa' lafzına nakl olunur. Böyle olunca mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'îlün fa' olup hezec-i ahreb-i makbûz-ı ebter olur. Ve mısrâ'-ı sânînin ibtidâsı ahrem. Harm: Yalnız evvelden mîmi ıskattır; fâ'îlün olur mef'ûlün lafzına tebdîl olur. Haşv-i evveli eşter. Şetr: Harm ile kabzın ictimâ'ına derler. Mîm ve yâ düşer, fâ'ilün kalır. Haşv-i sânî sâlim. Darbı, ebter. Beter, ânifen beyân olundu. Böyle olunca mef'ûlün fâ'ilün mefâ'îlün fa' olup hezec-i ahrem-i eşter-i ebter olur. Beyt-i sânînin sadr ve ibtidâsı

{85}

Ahreb. Haşvleri mekfûf. Haşv-i sânî, sâlim. 'Arûz, ezel. Zelel: Mîmi ve sebeb-i hafîfin birini ve sebeb-i âharın sâkinini ıskâta ve müteharrikini iskâna derler; fa' kalır, darb-ı ebter. Böyle olunca mef'ûlü mefâ'îlün fâ' ya fa' olur. Bunun gibiler ehlinden sâdır olursa san'attır. Ehlinin gayrıdan mu'ayyebdendir.

ابو بکر واسطی قدس سره گوید انکس که گوید نزدیکم
دور ست وانکه گوید دورم به نیستی خود درهستی او مستور

Ebû Bekr-i Vâsıtî: *Yâ,* harf-i nisbet; *Vâsıt,* ism-i şehirdir. Künyesi Ebû Bekr, ismi Muhammed bin Musâ'dır. Cüneyd'in şâkirdlerindedir. Nûrî ile dahi sohbet etmiştir. Merv'de hicretin üç yüz yirmisinde vefât eyledi.

Nezdîk, yakın demektir. *Mîm*, zamîr-i mütekellim vahde. *Dûrest*: *Dûr*, ırak demektir. *Sîn* ve *tâ*, edât-ı haberdir. *Ânkes*, mübtedâ; *dûrest,* haberi. *Ve ânki*, ve ânkes ki takdîrindedir. *Vâv*, harf-i 'atf. *Ân,* ism-i işâret. *Ki*'ler harf-i râbıt-ı sıfat. *Ve ânki*, mübtedâ; *mestûr,* mestûrest takdîrinde, haberi. Zîrâ kâ'ide-i A'câm üzere müsecca'âtta bunun gibi edâtları hazf ederler. *Dûrem, gûyed*'in mef'ûlü. *Mîm*, yine zamîr-i mütekellim vahde. *Be-nîstî-i hôd*, lâmiyye; *bâ*, harf-i musâhabet; *yâ,* harf-i masdar; *mestûr*'un mukaddem mef'ûl-i gayr-i sarîhi; kendinin yokluğuyla demektir. *Der-hestî-i û*, lâmiyye. *Der*: harf-i zarf. *Yâ,* harf-i masdar. *Û*, zamîr, *Hudâ*'ya râci'dir. Allâh'ın varlığında demektir; *mestûr*'un bu da mukaddem mef'ûl-i gayr-i sarîhi. *Mestûr,* ism-i mef'ûl, setr olunmuş ya'nî gizlenmiş demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ebû Bekr-i Vâsıtî, kuddise sirruh buyurur: O kimse ki yakınım diye ya'nî Hudây te'âlâ'ya takarrübüm vardır diye iddi'â eyleye; ıraktır ya'nî Bârî te'âlâ'dan ba'îddir. Dahi o kimse ki ba'îdim diye ya'nî Hudâ nerede ben neredeyim hâsılı, o gâyet-i tekaddüste ben gâyet-i tedennüste diye i'tirâf-ı 'acz eyleye; kendinin yokluğuyla ya'nî mahv-i vücûd etmesiyle Allâh'ın varlığında gizlenmiştir. Ya'nî mahv-i vücûdu sebebiyle mukarrabînden olmuştur.

هر که گوید که بان جان جهـان نزدیکم * باشد آن دعوی نزدیکی او از دوری

Her ki, yine herkes ki takdîrinde. *Ki,* harf-i beyân. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i sıla; *ân,* ism-i işâret. *Cân-ı cihân*, mahbûb-ı 'âlem demektir; murâd, hazret-i Bârî'dir. *Bâşed*, fi'l-i

{86}

muzâri', müfred, gâ'ib; olur demektir; bâşîden'den. *Ân da'vî*; *Ân,* ism-i işâret; *da'vî*, üslûb-ı 'Acem üzere, *vâv* meksûr okunur. *Da'vî-i nezdîkî*, beyâniyye. *Nezdîkî*: *Yâ,* harf-i masdar; yakınlık ma'nâsınadır. *Nezdîkî-i û*, lâmiyye. Hemzeler, bâlâda beyân olunduğu vech üzere izâfet içindir. *Ez-dûrî, bâşed*'in haberi. *Yâ*, yine masdardır.

(Mahsûl-i Beyt) Her kim ki o mahbûb-ı 'âleme yakınım diye ya'nî Allâh'a kurbiyyet iddi'â eyleye, onun o yakınlık da'vâsı ya'nî o da'vâ-yı kurbiyyeti, uzaklığındandır ya'nî kemâl-i bu'diyyetindendir. Hâsılı, iddi'â-yı takarrüb, sâhib-i da'vânın bu'diyyetini iş'âr eder diyen bilmez; bilen demez.

وانکه گوید که ازو دورم وآن دوری او * هست در پردهٔ نزدیکی او مستوری

Ki, harf-i râbıt-ı sıfat. *Gûyed ki,* harf-i beyân. *Ezû,* ez-û'dan muhaffeftir. *Û*, zamîr; Allâh'a râci'dir. *Ân,* ism-i işâret. *Dûrî*: *Yâ,* harf-i masdar; *û*'ya izâfet-i lâmiyye. *Û*, zamîr-i mukadder, *kes*'e râci'dir. *Hest*, bunda edât-ı haberdir; *mestûrî*'ye mukayyed ki "mestûrîst" takdîrindedir. *Der-perde-i nezdîkî-i û*, beyâniyye ve lâmiyyedir. *Yâ,* harf-i masdardır. *Mestûrî*'deki *yâ* da harf-i masdar.

(Mahsûl-i Beyt) Dahi ol kimse ki der ki: Allâhu ‘azîmü’ş-şân’dan dûrum ya‘nî ba‘îdim der ve o kimsenin ba‘îdliği ya‘nî ba‘îdim demesi yakınlık perdesinde ya‘nî makâm-ı kurbiyyette mestûrluktur. Ya‘nî Allâh’ın makâm-ı ehadiyyetinde mahv-ı vücûd etmiştir.

ابوالحسن قوشجی قدس سره گفته است دردنیا هیچ چیز ناخوشتر
ازدوستی نیست که دوستی وی از برای عوضی یا غرضی باشد

Ebu’l-Hasan Kuşçu, tabaka-i hâmisedendir. İsmi ‘Alî bin Ahmed’dir. Horasan’ın yegânelerindendir. Hicretin üç yüz kırk sekizinde vefât eyledi. Bir gün bir bâdiyede ihtilâm oldu. ‘Ahdine vefâ etmek için iç donunu ayağından çıkarıp mugaylâna attı tâ ki kim râst gelirse ala.

Hîç çîz, hîç nesne demektir. *Nâ-hoşter*: *Nâ*, edât-ı nefy; *ter*, edât-ı tafdîl; ziyâde nâ-hoş ya‘nî kötü. *Ez-dûstî*: *Yâ*, harf-i vahdet-i nev‘iyye ya hazf-ı muzâfun ileyh ile harf-i masdar; “ez-dûstî-i ân” takdîrindedir. *Nîst*, edât-ı

{87}

nefy. *Ki*, harf-i beyân. *Dûstî*: *Yâ*, harf-i masdar; *vey*’e izâfet-i lâmiyye. *Vey*, zamîr; *dûst*’a râci‘dir ya mukadder olan muzâfun ileyhe râci‘dir. *Berây*, edât-ı ta‘lîl. *‘İvazî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *‘İvaz*, ‘aynın kesri ve vâvın fethiyle verdiği şey’in yerine şey istemek ma‘nâsınadır. *Yâ*, harf-i ‘atf; “ev” ma‘nâsına. *Garazî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Garaz*, gayn-ı mu‘cemenin ve rânın fethalarıyla maksûd ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Terkîb) Ebu’l-Hasan Kuşçu kuddise sirruh buyurmuştur ki: Dünyâda şu, bir dosttan nâ-hoşter yâhûd o kimsenin dostluğundan kötü hîç nesne yoktur ki o dostun dostluğu ya o kimsenin dostluğu bir ‘ivaz ya bir garazdan için ola. Ya‘nî ondan fâ’ide-mend olurum ya dostluğum sebebiyle maksûduma nâ’il olurum sevdâsıyla dost ola, işte bundan nâ-hoşter bir nesne yoktur. Hâsılı, Hudây te‘âlâ’ya ‘ibâdeti cennet istemek için ola ya cehennemden halâs için ola; ehl-i basîret ‘indinde buna şirk-i hafî ıtlâk olunur. Zîrâ ‘ibâdet, yine nefsine râci‘ olur ki sıyâneten li-nefsihî olmuş olur; lillâh olmaz.

(Rubâ‘î)

عاشق که زهجر دوست دادی خواهد * یا بردروصلش استمـادی خواهد

Ki, harf-i râbıt-ı sıfat. *Zi-hecr-i dûst*, beyâniyye; dostun firâk ve cefâsından demektir. *Dâdî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Dâd*, bunda ‘adl ma‘nâsınadır. *Hâhed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; isteye demektir; hâsten’den ya hâhîden’den. İkisi de lügattir ve mutâbık-ı bi’l-kıyâstır. Evvelki, masdar-ı tâ’î-sînî’nin aksam-ı selâsesinden sîni hâ’ya tebdîl kabîlindendir. İkincisi, masdar-ı dâlî-yâyî’de yâ’yı hazf kabîlindendir. *Yâ*, harf-i ‘atf; “ev” ma‘nâsına. *Ber*, harf-i sıla; bâ ma‘nâsına. *Der*, kapı demektir. *Der-i vasleş*, lâmiyye; *şîn*, zamîr; *dûst*’a râci‘dir. *İstinâdî*: *Yâ*, harf-i masdar. *Dâdî*’deki yâ dahi masdariyye olur. Bunda da vahdet olmak ihtimâli var. *İstinâd*, ifti‘âl bâbından masdardır; dayanmak ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) ‘Âşık ki dostun firâk ve cefâsından bir ‘adl isteye ya‘nî insâf isteye ya ‘adl ü insâf eylemek taleb eyleye. Hâsılı, cevre tahammülünden nâşî şikâyet eyleyip “insâf eyle” diye yâhûd dostun visâli kapısına dayanmak isteye ya bir istinâd taleb eyleye. Ya‘nî

{88}

taleb-i visâl eyleye.

ناکس ترازو کس نبود در عالم * کز دوست بجز دوست مرادی خواهد

Nâkes, denî ya‘nî alçak demektir. *Ter*, edât-ı tafdîl. *Kes,* kimse demektir. *Nebûd*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, nefy-i gâ’ib; bûden’den müştaktır. *Kez*, ki ez’den muhaffeftir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Becüz*: *Bâ,* harf-i te’kîd. *Murâdî*: *Yâ,* harf-i vahdet.

(Mahsûl-i Beyt) O kimseden ‘âlemde alçakrak kimse olmaz ki dosttan dostun gayrı bir murâd isteye. Ya‘nî zât-ı dosttan ya rızâ-yı dosttan gayrı taleb eyleye. Hâsılı, dostluk ancak dostun rızâsını istemektir. Yoksa le‘alletin ve li-maslahatin olmalı değil.

(‘Arûz) Bu rubâ‘înin sadr ve ibtidâsı ahreb, haşv-i evvelleri makbûz, haşv-i sânîleri sâlim. ‘Arûz ve darbı ebter; beter ma‘lûm. Ammâ mısrâ‘-ı sâlisin haşv-i evveli mekfûftur. Keff de ma‘lûm. Hezec-i ahreb-i makbûz-ı ebter olur ya mekfûf-ı ebter olur. Ve bir mısrâ‘ı mef‘ûlü mefâ‘ilün mefâ‘îlün fa‘ ya mefâ‘îlü mefâ‘îlün fa‘ olur.

ابوعلی دقاق قدس سره گویند که
در آخر عمر چندان درد بوی پدید آمده بود که هر روز بیمار پرآمدی
وروی با آفتاب کردی وگفتی ای سر کردان مملکت امروز چون
بودی وچون کندرانیدی هیچ جایی پراندوهگین ترازین نافتی وهیچ
از زیر وزبرشد کان این طائفه خبر یافتی وهم ازین جنس سخنان
میگفتی تاافتاب فرورفتی

Ebû Alî, künyedir. Dekkâk, lakab. İsmi Hasan bin Muhammed[179]dir. Menşe’i Nisâbûr’dur. Nasrâbâdî[180]nin mürîdlerindendir. Hicretin dört yüz beşinde vefât etmiştir.

Gûyend, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib; derler ya‘nî nakl ederler demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Der,* harf-i zarf; *âhir-i ‘ömr*’e lâmiyye. *Çendân*, cîm-i ‘Acemin fethi ve nûnun sükûnuyla o kadar ve ancılayın demektir. *Bidîd âmede bûd*, zâhir olmuştu. *Ki*, harf-i beyân. *Her rûz,* her gün demektir. *Be-bâm*: *Bâ*, harf-i sıla. *Bâm,* dam demektir. *Berâmedî*: *Yâ*, harf-i hikâye. *Berâmed*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; çıkardı demektir. *Âftâb*, güneş demektir elif-i memdûde ile. *Kerdî,* yine *yâ*, harf-i hikâye. *Kerd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; eylerdi demektir. *Güftî*’de de böyledir; böyle derdi demektir. *Ey,* harf-i nidâ. *Ser-gerdân-ı memleket*, beyâniyye. *Ser-gerdân*, hayrân ü serâsîme ma‘nâsınadır. *İmrûz*, în rûz demektir ki

{89}

şeb ve sâl ve rûz lafzına în kelimesi dâhil olsa nûn mîme kalb olunur. Mukaddemen dahi beyân olundu, bugün demektir. *Çûn*, cîm-i ‘Acemle ve revm-i zamm ile nice demektir. *Bûdî,* fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab; oldun demektir. Yâhûd *bûd*, edât-ı mâzî; *yâ,* harf-i hitâb; edin

[179] Ebû Alî Hasen b. Alî b. Muhammed (ö. 405/1015). Nîsâbur sûfîlerinden.
[180] Ebü’l-Kâsım İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed b. Mahmeveyh en-Nasrâbâdî (ö. 367/978). İlk devir sûfîlerinden, muhaddis.

demektir. *Güzerânîdî*, fi‘l-i mâzî, müte‘addî, müfred, muhâtab; *elif* ve *nûn* ‘alâmet-i ta‘diye; lâzımı, güzeştî gelir; geçirdin demektir. *Hîç câyî*: *Yâ*, harf-i vahdet; hîç bir yerde demektir. *Hîç*’de ma‘nâ-yı istiğrâk vardır ve *cây*’da zarfiyyet. *Pür*, dolu demektir; ‘Arabîde memlû derler. *Endûh-gîn*, edât-ı nisbet; *endûh*, gussa ma‘nâsınadır; gussalı demektir; lafzen ve ma‘nen gam-gîn gibi. *Ter*, edât-ı tafdîl. *Taftî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab; yıldırdın mı ya‘nî pertev saldın mı demektir. Ba‘zı nüshada *pür endûh-gîn ez-în* yerine “pür endûh-gîn-i în hadîs” vâki‘dir. Bu sözün gussalısı üzerine ya‘nî hadîs-i ‘aşkın gussalısı üzerine demektir. *Zîr ü zeber şüdgân*: *Zîr*, aşağı demektir, ‘Arabîde taht ma‘nâsına. *Zeber*, fevk ma‘nâsına, yukarı demektir. *Şüdgân*: *Elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘dir, *kâf*, hâ’-i resmîden munkalib; aşağı yukarı olmuşlar demektir ya‘nî alt üst. Hâsılı, perâkende ve perîşân ma‘nâsına isti‘mâl olunur; *în tâife*’ye izâfet-i beyâniyye. *tâife*’den murâd, ehl-i ‘aşktır. *Yâftî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtabdır; buldun mu demektir. *Sühanân*, ‘alâ-hilâf-ı kıyâs sühanın cem‘idir; sözler demektir. *Güftî*: *Yâ*, harf-i hikâye; söylerdi demektir. *Fürû reftî*: *Yâ*, harf-i hikâye; *Fürû reft*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; aşağı giderdi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ebû Alî Dakkâk, kuddise sirruh nakl eylediler ki: Âhir-i ‘ömründe o kadar derd onun üzerine zâhir olmuştu ki ya‘nî ancılayın derde mübtelâ olmuştu ki her gün dama çıkardı ve yüzünü âfitâba eylerdi ya‘nî güneşe teveccüh eylerdi ve derdi ki: Ey memleket serâsîmesi ya‘nî ey memleket-i ‘âlem hayrânı! Hâsılı, cemî‘ ‘âlemi geşt ü güzâr eden, bugün nice oldun ya nice idin? Ya‘nî ne yaptın ve ne işledin ve nice geçirdin ya‘nî bu günü nasıl geçirdin? Bundan ziyâde gam dolu hîç bir yerde pertev saldın mı? Ya‘nî bundan ziyâde ehl-i gam ile memlû bir yerde şu‘le-pâş oldun mu? Ya bu hadîs-i ‘aşkın gussalısı üzerine bir yerde ziyâ verdin mi?

{90}

Hâsılı, bu mahalden gayrı, gam ve gussalı ve ‘âşıkı çok bir yere uğradın mı? Ya‘nî tâ’ife-i ‘aşkın perâkende ve perîşân olmalarından haber buldun mu? Ya‘nî onlardan haberin var mı? ‘Acabâ nicedirler ve ne haldedirler bilir misin? Hem dahi bu cinsten ya‘nî bunun gibi sözlerden söylerdi tâ âftâb aşağı giderdi. Ya‘nî güneş tulununcaya dek böyle söz söylerdi. Ba‘zı nüshada da *ez-în tâife* yerine “ez-în vâkı‘a” vâki‘dir, bu vâkı‘anın perîşânlarından demek olur. Vâkı‘adan murâd, ‘aşktır.

(Rubâ‘î)

ای مهر که نیست چون تو عالم کردی * زین راه رویم بخش راه آوردی

Ey, harf-i nidâ. *Mihr*, mîmin kesri ve hânın sükûnuyla güneş. *Ki*, harf-i beyân yâhûd zevi’l-‘ukûlde müsta‘mel olan *ki*, kim demektir. *Nîst*, edât-ı nefy. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Çûn tû*, senin gibi demektir. *‘Âlem-gerdî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *‘Âlem-gerd*, kâf-ı ‘Acemin fethiyle vasf-ı terkîbîdir; cihânı devr edici demektir. *Reh revîm*: *Mîm*, zamîr-i mütekellim vahde. Bunda zamîr-i munfasıl makâmında gelmiştir. *Zîn reh-revî*, merrâ demektir. *Yâ*, harf-i masdardır. *Reh-rev*, yolcu demektir. *Zîn reh-revîm*, bana bu yolculuktan demektir. *Bibahş*, emr-i hâzırdır; bağışla demektir. *Râhâverdî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Râhâverd*, yol hediyyesi demektir; ‘Arabca ‘urâza derler.

(Mahsûl-i Beyt) Ey Güneş ki senin gibi cihânı devr edici yoktur ya senin gibi kimse yoktur. Bu yolculuktan bana bir armağan bağışla ya‘nî bana bir yol hediyyesi ver.

امروز کرا دیدی که اندره عشق * پرخ بودش کردی ودردل دردی

Ki-râ: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; kimi demektir. *Dîdî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab. *Ki,* harf-i beyân. *End*, edât-ı zarf. *Reh-i ‘aşk*, beyâniyye. *Ruh*, bunda rûy ma‘nâsınadır, yüz demektir. *Bûdeş*: *Şîn*, zamîr; *ki*’ye râci‘dir ve *ruh*’a masrûftur; “ber-ruheş bûd” takdîrinde. *Büved*, bânın zammı ve vâvın fethiyle fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; ola demektir. *Gerdî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Gerd*, bunda kâf-ı ‘Acemin fethiyle toz ma‘nâsına isimdir ya‘nî gubâr. Beyt-i evveldeki *gerdîden*’den müştaktır. *Derdî*: *Yâ,* yine harf-i vahdet. *Derd*, dâlin fethiyle ma‘rûf.

(Mahsûl-i Beyt) Şemse hitâb buyurur ki: Bugün kimi gördün ki reh-i ‘aşkta ya‘nî devr edip gezdiğin memâlikte kimi gördün ki tarîk-i ‘aşkta onun yüzü üzere bir toz ola. Ya‘nî

{91}

‘aşk yolunda olan gubâr-ı mihenden yüzüne bir toz konmuş ve onun gönlünde bir derd ola ya‘nî derd-i ‘aşktan bir zerre hisse-yâb olmuş. Hâsılı, bu evsâf ile mevsûf kimi gördün ise bunların haberinden bana bir armağan ver.

(‘Arûz) Bu rubâ‘î, hemân sâbık gibidir. Lâkin beyt-i sânîde cüz’î mugâyeret vardır. (**تَفَطَّن اِن كُنتَ مِن اَهلِ الفِطَانَة**)[181]

شیخ ابوالحسن خرقانی قدس سره روزی باصحاب خود گفت درعالم چه
بهتر بود گفتند شیخا هم شما فرمایید گفت دلی که دروی همه یاد گرداو بود

Şeyh Ebu’l-Hasen[182] künyeleri; isimleri ‘Alî bin Ca‘fer. Sülûkları Ebû Yezîd’in rûhâniyyetindendir. Hicretin dört yüz yirmi beşinde vefât etmiştir.

Rûzî: *Yâ,* harf-i vahdet; bir gün demektir. *Bâ-ashâb-ı hôd*: *Bâ,* harf-i sıla, izâfet-i beyâniyye. *Güft*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib. *Çi,* ne demektir. *Bihter*: *Ter*, edât-ı tafdîl. *Bih*, bânın kesriyle iyi demektir. *Büved*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib. Şârih, *büved* kelimesini yazmamış lâkin verdiği ma‘nâdan münfehim olur ki *çi*’den sonra bir edât-ı haber takdîr eylemiş ki çîst demek olur. Bunda ihtisâr-ı bî-fâ’ide ettiği gibi *güftend*’in mâ-kablinde mürîdân yazmasında da tatvîl-i bilâ-tâ’il etmiş. Zîrâ *güftend*’in zamîri ashâb’a râci‘ olur; mürîdâna hâcet yok. *Güftend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ibdir. *Şeyhâ*: *Elif,* harf-i nidâ; Ey Şeyh demektir. *Hem,* yine demektir. *Şumâ,* zamîr-i cem‘-i muhâtab; siz demektir. *Fermâyîd*, fi‘l-i emr, cem‘, muhâtabdır; buyurdunuz demektir. Bunda sîga-i cem‘ler ta‘zîm içindir. Ba‘zı nüshada “hem tû bigûy” vâki‘dir müfred sîgasıyla. Ma‘nen sahîh lâkin makâm-ı ta‘zîmdir. Zîrâ mürîdin şeyhe ta‘zîmi vâcib menzilesindedir. *Dilî*: *Yâ,* harf-i vahdet; bir gönül. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Vey*, zamîr-i gâ’ib; *dil*’e râci‘dir. *Heme*, cümle demektir; Türkçe dükeli derler. *Yâd kerd-i û,* lâmiyye. *Yâd kerd*, ıstılâhât-ı sûfiyyedendir. Bunlar sekiz kelimedir ki Nakşibendiyyenin[183]

[181] Anla! Eger fetanet ehli isen.
[182] Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed (Ca‘fer) el-Harakānî (ö. 425/1033). Şathiyeleriyle tanınan mutasavvıf.
[183] Bahâeddin Nakşibend (ks.) hazretlerine (ö. 791/1389) nisbet edilen tarikat. Anavatanı olan Orta Asya’da, Kübreviyye ve Yeseviyye başta olmak üzere hemen hemen diğer bütün tarikatların yerini

mebniyyün ‘aleyhidir: Hûş der-dem ve nazar ber-kadem ve sefer der-vatan ve halvet der-encümen ve yâd kerd ve bâz geşt ve nigâh dâşt ve yâd dâşt. Ba‘zı muhakkikler bu üç kelimeyi dahi bundan ‘add eylediler ki: Vukûf-ı zamânî ve vukûf-ı ‘adedî ve vukûf-ı kalbî. Bunların cümlesini tafsîl, tatvîle muhtâcdır. murâd edenler tasavvuf kitâblarına mürâca‘at eylesinler. Husûsan Reşahât-ı ‘Aynü’l-Hayât’ı[184]

{92}

mütâla‘a eylesinler. Lâkin *yâd kerd*’i zikr eyleyelim. *Yâd kerd*, dil ile kalbin ma‘an zikrinden ‘ibârettir. Mevlânâ Kâşgarî[185] kuddise sirruh buyurur ki: Zikir ta‘lîminin tarîki odur ki evvel, şeyh kalbiyle lâ ilâhe illallâh muhammedü’r-resûlullâh diye. Mürîd dahi kendi gönlünü hâzır eyleye ve şeyhin gönlü mukâbelesinde tuta ve gözünü kapayıp ve dehânını üstüvâr edip ve dilini damağına yapıştırıp ve dişlerini birbiri üstüne koyup ve nefesini tutup ta‘zîm ve kuvvet-i tâm ile şeyhin muvâfakatı üzere zikre şürû‘ eyleye. Ve kalbiyle diye; lisânıyla demeye. Ve habs-i nefeste sabr eyleye. Ve bir nefeste üç kerre diye tâ sebât hâsıl olunca böyle eyleye tâ yirmi bire varınca ve zikrin eser ü halâveti gönle erişince. Ve mâsivâyı kalbinden ihrâc eyleye. Eger bununla olmaz ise sohbet-i meşâyıha mülâzım ola. Eger onunla da âgâhlık hâsıl olmaz ise zikrin tarîk-i âharına meşgûl ola. Tarîk odur ki nefesi göbeği altında habs eyleye, dudağını dudağına ve dilini damağına şöyle yapıştıra ki kalb-i müdrik-i derrâki, cemî‘ efkârdan bîzâr eyleye. Ve o kalbe müteveccih ola. Ve onu zikre meşgûl ede. Şöyle ki kelime-i lâ’yı yukarı çekip ve kelime-i ilâhe’yi sağ tarafına hareket ettirip ve kelime-i illallâh’ı kalbe darb eyleye. Şöyle ki harâreti cemî‘ a‘zâya sirâyet eyleye. Lâ ilâhe’de cemî‘ mevcûdâtı nefy eyleye. Ve illallâh’ta cenâb-ı Bârî’nin vücûdunu mülâhaza eyleye. İşte bu tarîk ile zikr, kalbe ve rûha ve sırra ve hafîye ve ahfâ’ya ve nefs-i nâtıkaya ve cümle bedene, cemî‘ âfâka sirâyet eder. (رَزَقَنَا اللهُ و اِيَّاكُمْ)[186] Şârih, *yâd kerd* yerine mihr yazmış muhabbet ma‘nâsına. *Bûd*, fi‘l-i mâzî; ola demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Şeyh Ebu’l-Hasen Harakânî kuddise sirruh bir gün kendi ashâbına dedi: ‘âlemde ziyâde iyi nedir? Dediler: Ey Şeyh! Yine siz buyurun ya sen söyle. Şeyh dedi: ‘Âlemde iyi olan bir gönüldür ki onda cümlenin yâd kerdi ola. Ya‘nî dâ’im onda Allâh’ın zikri ola ya Allâh’ın muhabbeti ola. İşte bundan a‘lâsı olmaz diye cevâb buyurdular.

(Rubâ‘î)

دارم دلکی که او هر اندیشه که داشت * جز یاد تو بر صفحهٔ خاطر ننگاشت

---

almış, Arap yarımadası, Mağrib ve aşağı Sahrâ Afrikası dışında İslâm dünyasının hemen her bölgesine yayılmıştır. Abdurrahman-ı Molla Câmî, Bahâeddin Nakşibend’in mensup olduğu, Hâcegân denilen tarikatın silsilesini Hâce Yûsuf el-Hemedânî ile başlatmıştır. Nakşibendîlik, yaygın kabule göre, Hâce Bahâeddin Nakşibend’in zamanına kadar Hâcegân tarikatı ismiyle anılmıştır.

[184] Fahreddin Ali Safî’nin (ö. 939/1532), Nakşibendî şeyhlerinin biyografisine ve bu yolun adab ve erkânına dair Farsça eser. Trabzonlu Mehmed Şerif el-Abbâsî tarafından 1585 yılında Osmanlı Türkçesine çevrilen eser, son dönem Nakşi şeyhlerinden Mehmed Zülâlî Efendi (ö. 1900[?]) tarafından sadeleştirilerek seçkiler şeklinde Müntehâb-ı Tercüme-i Reşahât adıyla tertip edilmiştir. Bk Tosun (2008). Bk. Arslan ve Bayraktaroğlu (2013).

[185] Sa‘deddîn-i Kaşgârî (ö. 860/1456) Nakşibendî şeyhi.

[186] Allâh bizi ve sizi (bununla) rızklandırsın.

Dârem, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; tutarım demektir ki isbâttan kinâyettir. *Dilegî*: *Yâ,* harf-i vahdet; *kâf-ı* ‘Acemî, edât-ı tasgîr; *dil*, gönül; bir gönülceğiz demektir.

{93}

Ki, harf-i râbıt-ı sıfat. *Û*, zamîr; *dil*’e râci‘dir. *Endîşe*, fikr ma‘nâsınadır. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Dâşt*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; tuttu demektir, bu da isbâttan ‘ibârettir. *Cüz yâd-i tû,* lâmiyye; senin yâdından gayrı. *Safha*, sâdın fethi ve fânın sükûnuyla kâğıdın bir yüzüne derler. Bunda mecâzdır; hâtır’a izâfeti, mecâzen beyâniyye. *Nenigâşt*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ib; nakş eylemedi demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Bir gönülceğizim vardır ki o gönül her fikr ki eyledi ya‘nî ne kadar fikri var ise senin yâdının gayrı hâtır safhasına nakş eylemedi. Ya‘nî bu kadar efkâr ile senin zikrinin gayrı kalbde münakkaş olmadı. Hâsılı, efkâr-ı dünyevîsini zikre mâni‘ olmadı. (رِجَالٌ لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ)[187] âyet-i şerîfesine telmîh eder. Ya ma‘nâ böyle ola ki: Bir dilceğizim vardır ki ne kadar endîşe eylediyse senin zikrinden gayrı hâtır safhasına nakş eylemedi. Ya‘nî cümle efkârı senin zikrin oldu.

یادتو چنان فروگرفتش که در و گنجایی هیچ چیز دگر نگذاشت

Yâd-i tû, lâmiyye. *Yâd*, bunda zikir ma‘nâsınadır. *Çünân*, ancılayın demektir. *Fürû girifteş*: *Şîn*, zamîr; beyt-i evveldeki *dil*’e râci‘dir. *Fürû girifte,* mâzîden kısımdır; zabt eylemiş ya‘nî ihâta eylemiş demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Der-û*: *Der,* harf-i zarf; *û*, zamîr; yine *dil*’e râci‘dir. *Güncây/Güncâ*, kâf-ı ‘Acemle; yâ ile ve yâsız ism-i mekândır; sığacak yer demektir; *hîç çîz*’e izâfeti, ism-i mekânın mef‘ûlünedir; *zikr*’e beyâniyye. *Negüzâşt*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ib; bırakmadı demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Senin zikrin ancılayın o dilceğizi zabt eylemiştir ki mâsivâya sığacak yer kalmamıştır.

(‘Arûz) Bu rubâ‘înin sadr ve ibtidâsı ahreb. Haşv-i evvelleri makbûz. Haşv-i sânîleri maksûr. Kasr: Âhirde olan sebeb-i hafîfin sâkinini ıskâta derler. ‘Arûz ve darb ehtem ammâ beyt-i sânînin ‘arûzu mecbûbdur. Cebb ki mefâ‘îlünden iki sebeb-i hafîfi ıskâta derler. Mefâ kalıp fe‘ul onun yerine gelir. Böyle olunca bir mısrâ‘ı mef‘ûlü mefâ‘ilün mefâ‘îlü fe‘ûl ya fe‘ul olup hezec-i ahreb-i makbûz-ı maksûr-ı ehtem veyâ mecbûb olur.

شیخ ابوسعید ابوالخیررا قدس سره پرسیدند که تصوف چیست گفت آنچه در سرداری

{94}

بنهی وآنچه در کف داری بدهی وزانچه برتو آید نچهی

Ebû Sa‘îd Ebu’l-Hayr, Ebû Sa‘îd bin Ebu’l-Hayr’dır. kâ‘ide-i A‘câm üzere ‘alemeyn beyninden ibn hazf olunmuştur. Künyesi Ebû Sa‘îd, ismi Fazlullâh Ebu’l-Fazl bin

[187] Kur’an, Nûr Suresi, 24/37. Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allâh'ı anmaktan alıkoymadığı insânlardır.

Hasan[188]dır. Serahsî[189]nin mürîdlerindendir. Sultân-ı vakt idi. hicretin dört yüz kırkında fevt eylemiştir. Hikâyâtı, bî-nihâyedir.

Râ, edât-ı mef'ûl. *Pursîdend*, fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib; sordular demektir. Ki, harf-i beyân. *Tasavvuf*, mübtedâ; *çîst*, haberi. *Ânçi*, o nesneyi ki demektir. *Der*, harf-i zarf. *Dârî*, muhataba, isbât içindir. *Binihî*: *Bâ*, harf-i te'kîd; *nihî*, nûn ve hânın kesriyle fi'l-i mâzî, müfred, muhâtab; koyasın ya'nî terk edesin demektir. *Vâv*, harf-i 'atf. *Keff*, 'Arabîdir; el ayası demektir lâkin bunda elden 'ibârettir. *Bidihî*: *Bâ'*, harf-i te'kîd. *Dihî*, dâlin ve hânın kesriyle fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab; veresin ya'nî îtâ edesin demektir. *Vez*, ve ez'den muhaffeftir. *Ber*, harf-i isti'lâ. *Âyed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib. *Neçihî*: fi'l-i nefy-i istikbâl, müfred, muhâtab; cîm-i 'Acemle sıçramayasın demektir ammâ bunda muztarib olmayasın ma'nâsınadır.

(Mahsûl-i Terkîb) Ebu'l-Hayr'ın oğlu Ebû Sa'îd kuddise sirruhûya su'âl eylediler ki: Tasavvuf nedir? Cevâbında dedi: O nesne ki başındadır ya'nî başında olan hevâ ve hevesi terk edesin. Dahi o nesne ki elindedir ya'nî mâliksin veresin ya'nî bahş edesin. Dahi o nesneden ki sana gelir ya'nî kazâ-yı İlâhiyyeden muztarib olmayasın; hâsılı, sabr edesin.

(Rubâ'î)

خواهی که بصوفی گری ازخود برهی * باید که هواوهوش ازسر بنهی

Hâhî, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab; ister isen demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Be-sûfî-gerî*: *Bâ*, harf-i musâhabet; *yâ*, harf-i masdar. *Sûfî-ger*, terkîb-i tavsîfî kabîlindendir; sûfî fi'liyle demektir. *Hôd*, bunda kendi ma'nâsınadır. *Birehî*: *Bâ*, harf-i te'kîd. *Rehî*, rânın fethiyle fi'l-i muzâri', müfred, muhâtabdır; kurtulasın demektir. *Bâyed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; bâyîden'den ya bâyesten'den, sîn'i hazf kabîlindendir; gerektir demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Hevâ*, bunda ârzû-yı nefs ma'nâsınadır. *Heves* 'atf-ı tefsîrî kabîlindendir.

(Mahsûl-i Beyt) Eger istersen ki sûfî-gerlik ile kendinden kurtulasın

{95}

ya'nî benlikten halâs bulasın gerektir ki hevâ ve hevesi başından terk edesin. Hâsılı, benlikten halâs olayım dersen hevâyı terk edesin.

وآن چیز که داری بکف از کف بدهی * صد زخم بلا حوری واز جا نجهی

(Mahsûl-i Beyt) Dahi o nesne ki elindedir, elden veresin ya'nî îtâ edesin, yüz belâ zahmı, yer isen yerinden sıçramayasın ya'nî muztarib olmayasın.

('Arûz) Bu rubâ'înin sadr ve ibtidâsı ahreb. Haşvleri cümle mekfûf 'Arûz ve darb mecbûb. Böyle olunca bir mısrâ'ı mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ul olup hezec-i ahreb-i mekfûf-ı mecbûb olur.

[188] Ebû Saîd Fazlullah b. Ebi'l-Hayr Ahmed b. Muhammed el-Meyhenî (ö. 440/1049). Tekke âdâbını tesbit eden ve düzenlediği semâ meclislerinde okuduğu âşıkane rubâîlerle tanınan Horasanlı mutasavvıf.
[189] Şeyh Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hasan es-Serahsî (ö. 414/1023-24).

رویم قدس سره گفته است که جوانمردی آنست که برادران
خودرا معذور داری درهرذلتی که ازایشان واقع شده و بایشان چنان
معامله نکنی که ازین عذر باید خواست

Ruveym[190], rânın zammı, vâvın fethi ve yânın sükûnuyla tabaka-i sâniyedendir. Künyesi Ebû Muhammed ve Ebû Bekr ve Ebu'l-Hüseyin ve Ebû Şebbân'dır. Bağdat meşâyıhının ulularındandır. Dâvûd-ı İsfahânî[191] mezhebindedir. Menkûldür ki Ebû Abdillâh Hafîf[192], ondan vasiyyet istedi. Buyurdular ki: Bu yolda kâr-ı kemter, bezl-i rûhtur. Eger bunu edemez isen türrehât-ı sûfîyye ile meşgûl olma.

Civânmerdî: *Yâ,* harf-i masdar. *Civânmerd*, cîmin zammı ve vâvın fethiyle yiğit kişi demektir ammâ bunda insâniyyetli demektir. *Civânmerdî*, mübtedâ; *ânest,* haberi. *Ki,* harf-i beyân. *Birâderân*, birâderin cem'idir; karındaşlar demektir. (الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ)[193] mantûkunca dîn karındaşları ma'nâsınadır; *hôd*'a izâfet-i beyâniyye. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Ma'zûr,* ism-i mef'ûldür. *Dârî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtabdır; tutasın demektir. Ma'zûr tutmak, ettiği kabâyihe mücâzât etmemektir. *Der,* harf-i zarf. *Her*, edât-ı sûr. *Zilletî*: *Yâ,* harf-i vahdet-i nev'iyye; zâlin kesri, lâmın şeddesiyle bunda alçaklık demektir. *Îşân*, zamîr-i cem'-i gâ'ib. *Vâki' şüde*, vâki' olmuş. Ba'zı nüshada "ez-her zilletî ki ez-îşân sâdır şeved" ya'nî onlardan sâdır olan her bir kötülükten demek olur. *Be-îşân, Bâ,* harf-i sıla. *Mu'âmele*, müfâ'ale bâbından masdar ve bunda 'itâb-âmîz hitâbdan kinâyettir; Türkîde dahi müsta'meldir. *Nekünî*, fi'l-i nefy-i müstakbel, müfred, muhâtabdır; eylesin demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Bâyedet*: *Tâ*, zamîr-i hitâb; *bâyed*, fi'l-i muzâri' müfred, gâ'ib; bâyîden'den

{96}

ya bâyesten'den. *Tâ* zamîri, *bâyed*'in mef'ûl-i sarîhi. Ba'zı nüshada zamîr-i munfasıl vâki'dir: "Turâ ez-îşân 'özr bâyed hâst" *Hâst*, bunda masdar ma'nâsınadır Zîrâ muzâri'e mukârindir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ruveym kuddise sirruh buyurmuştur: İnsâniyyetlik ve âdemiyyet odur ki kendi mü'min karındaşlarını ma'zûr tutasın her bir kabahatte ki onlardan vâki' olur. Dahi onlara ancılayın mu'âmele eyle ki onlardan 'özr dilemek sana lâzım ola ya sana onlardan 'özr dilemek lâzım. Ya'nî ettiğin mu'âmeleye nâdim olup 'özr dilemeyesin.

(Kıt'a)

جوانمردی دوچیزست ای جوانمرد * بسویم گوش نه تا گویمت راست

Gûş, kâf-ı 'Acemle kulak ma'nâsınadır. *Nih*, nûnun kesri ve hâ'-i asliyye ile emr-i hâzırdır; nihîden'den ya nihâden'den; ko demektir. Bunda *gûş nih*, dinle demekten kinâyettir. *Tâ,*

[190] Ebû Muhammed Ruveym b. Ahmed el-Bağdâdî (ö. 303/915-16). İlk sûfîlerden.
[191] Ebû Süleymân Dâvûd b. Alî b. Halef el-İsfahânî (ö. 270/884). Zâhirî mezhebinin kurucusu.
[192] Ebû Abdillâh Muhammed b. Hafîf b. İsfikşâd ed-Dabbî (ö. 371/982). Hafîfiyye silsilesinin kurucusu olan sûfî.
[193] Kur'an, Hucûrât Suresi, 49/10. Müminler kardeştirler.

harf-i ta‘lîl. *Gûyemet*: *Tâ*, zamîr-i hitâb; gûyem, fi‘l-i muzâri‘ mütekellim vahde; sana söyleyim demektir. *Râst*, doğru ma‘nâsına sahîh demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Âdemiyyet iki nesnedir Ey Yiğit! Benim tarafıma kulak ko, dinle tâ ki sana doğrusunu söyleyeyim. Hâsılı, sana civânmerdlikten haber vereyim. İyice dinle ki ebyât-ı âtîdir:

یکی آن کز رفیقان درگذاری * که هر لحظه ببینی صد کم وکاست

Yekî, biri demektir ve mübtedâ *Ân*, ânest takdîrinde haberi. *Kez*, ki ez’den muhaffeftir. Ki, harf-i beyân. *Refîkân*, refîkin cem‘idir; refîk, yoldaş ma‘nâsınadır. *Der-güzârî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtabdır; geçesin demektir ya‘nî ‘afv edesin. *Eger*, harf-i şart. *Lahza*, bunda aksar-ı evkâtten ‘ibârettir. *Bibînî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; bâ’-i te’kîd ile görürsün demektir. *Sad*, böyle yerlerde kesretten kinâyettir. *Kem ü kâst*, ‘atf-ı tefsîrîdir; eksiklik demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Civânmerdliğin biri odur ki refîklerinden ‘afv edesin. Eger her lahza ve her dem yüz noksân görürsen ya‘nî her dem hezâr noksânına muttali‘ olursan dahi ‘afv edesin. *Zi-refîkân, bibînî*’nin mukaddem mef’ûl-i gayr-i sarîhdir; güzârînin değildir. Fefhem!

دوم ان کز تو ناید هیچ کاهی * چنان کاری که باید عذران خواست

Düvvum, ikinci demektir. *Ân*, yine ânest takdîrinde. *Ki*, harf-i beyân. *Neâyed*, fi‘l-i nefy-i istikbâl,

{97}

müfred, gâ’ib; gelmeye demektir. *Gâhî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Gâh*, kâf-ı ‘Acemle vakit ma‘nâsınadır. *Kârî*: *Yâ*, yine harf-i vahdet. *Kâr*, kâf-ı ‘Arabla iş demektir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Bâyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; gerektir ma‘nâsına lâkin bunda lâzım ola demektir. *‘Özr-i ân*, lâmiyye; *ân, kâr*’a işâret. *Hâst*, fi‘l-i müfred-i gâ’ibdir ammâ bunda muzâri‘e mukârin olmak hasebiyle masdar ma‘nâsınadır; dilemek.

(Mahsûl-i Beyt) Tarîk-i civânmerdînin ikincisi odur ki senden hîç bir vakitte ancılayın bir iş gelmeye ki onun ‘özrünü dilemek lâzım gele.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hezec-i müseddestendir ki yalnız ‘arûz ve darbı mahzûftur ki bir mısrâ‘ı mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün’dür.

بشر حافی را قدس سره مریدی باوی گفت که چون نان بدست آورم
ونمی دانم بکدام نان خورش خورم فرمود که نعمت عافیت را بر یاد دار
وآزار ناں خورش خویش آنکار

Bişr-i Hâfî[194], künyesi Ebû Nasr. Pederlerinin ismi Hâris ibn Abdirrahmân. Tabaka-i ûlâdandır. Hicretin iki yüz yirmi yedinci yılında Bağdat’ta vefât eylemiştir. Menşe’i dahi

[194] Ebû Nasr Bişr b. Hâris b. Abdirrahmân b. Atâ b. Hilâl el-Hâfî el-Mervezî (ö. 227 / 841). İlk devir sûfîlerinden.

Bağdat'tır. Fudayl'ın sohbetinde olmuştur. Usûl ve fürû'a 'âlim idi. Tevbesine sebeb nakl edilir ki: Evâ'il-i hâlinde şûrîde-mezâk ve âşüfte-mizâc idi. Bir gün mest-i lâ-ya'kıl giderdi. Bir kâğıd buldu ki onda bismillâhirrahmânirrahîm yazılmış. Onu kaldırdı ve 'ıtr aldı ve o kâğıdı mu'attar kıldı. Ta'zîm ile onu bir yere kodu. Hemân o gece büyüklerden birisi vâkı'asında gördü ki dediler kalk. Bişr'e var ve de ki: (طَيَّبْتَ اِسْمَنَا فَطَيَّبْنَاكَ و تَجَلَّيْتَ اِسْمَنَا فَتَجَلَّيْنَاكَ وَ طَهَّرْتَ اِسْمَنَا فَطَهَّرْنَاكَ فَبِعِزَّتِى لَأُطَيِّبَنَّ اِسْمَكَ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ)[195] O kimse kalktı ve dedi ki: Bu âdem fâsıktır meger ben yanlış gördüm. Âbdest aldı ve namâz kıldı. Yine yattı. Yine gördü. Hâsılı, üç def'a böyle gördü. Sabâh kalktı onu aramaya gitti. Haber verdiler ki meclis-i hamrdadır. Dışarı çağırdı ve müjde eyledi. Hemân Bişr, yâranına vedâ eyledi. Ve tevbe eyledi. Ancılayın oldu ki kimse nâm ü nişânını görmedi. Ve tarîk-i zühdü ri'âyet eyledi. Galebe-i mükâşefenin şiddetinden hîç ayağına pabuç giymezdi. Onun için Hâfî derlerdi.

Mürîdî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Bâ,*

{98}

harf-i sıla. *Vey*, zamîr; *Bişr*'e râci'dir. *Be-dest ârem*: *Bâ,* harf-i sıla. *Ârem*, fi'l-i muzâri', mütekellim vahde. *Nemî dânem*, fi'l-i nefy-i hâl, mütekellim vahde. *Be-kudâm*: *Bâ,* harf-i ilsâk. *Kudâm,* hangi demektir. *Nân-hôriş*, mürekkeb olarak katık ma'nâsınadır. *Hôrem*, fi'l-i muzâri', mütekellim vahde. *Fermûd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; buyurdu demektir. Ba'zı nüshada da *fermûd* yerine "Bişr güft" vâki'dir. Yine me'âl birdir. *Ni'met-i 'âfiyet*, beyâniyye. *'Âfiyet*, bunda sıhhat ma'nâsınadır. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Ber,* bunda harf-i zarftır, der ma'nâsına. *Yâd*, hâtır ma'nâsınadır. *Dâr,* emr-i hâzırdır; tut demektir. *Ve ân-râ,* edât-ı mef'ûl. *Nân-hôriş-i hîş, ângâr*'ın mukaddem mef'ûlü; izâfeti, lâmiyye. Ba'zı nüshada *hîş* yoktur. Ve ba'zı nüshada *ân-râ* yerine "turâ" vâki'dir lâkin sehv-i kalemdir. *Ângâr,* hemzenin fethi ve nûnun sükûnu ve kâf-ı Fârsî ile emr-i hâzırdır; zann eyle demektir; ângârîden'den ya ângâşten'den. Zîrâ masdar-ı tâ'înin mâ-kabli şîn olsa, muzâri'inde râ'ya kalb olunur, ângâred olur. Emrinde dâl-i maklûbeyi dahi hazf ederler, *ângâr* olur.

(Mahsûl-i Terkîb) Bişr-i Hâfî kuddise sirruhûya bir mürîd dedi ki: Çünki ele ekmek alırım, bilmem ki hangi katıkla yiyem. Buyurdular ki sıhhat ni'metini hâtırında tut ve o sıhhati kendine katık farz eyle.

(Kıt'a)

چونان خشك نهد پيش خويش ناداری * كه روح رادهد ازخوان فقرپرورشی

Çü, edât-ı ta'lîl. *Nân-ı huşk*, beyâniyye; kuru ekmek demektir ya'nî katıksız ekmek. *Nihed,* fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; koya demektir; nihîden'den ya nihâden'den. Zîrâ masdar-ı dâlînin mâ-kablinde elif olsa hazf olunur. *Pîş-i hîş*, beyâniyye. *Nâ-dâr*: *Nâ*, edât-ı tavsîf-i nefy; *dâr,* emr-i hâzır silkinde sıfattır. Bi-hasebi'l-lüga ma'nâsı tutmayıcı demektir ammâ fakîrde isti'mâl olunur. *Yâ,* harf-i vahdet. *Ki,* harf-i ta'lîl. *Rûh-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Dihed,* fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; dihîden'den, vere demektir. *Ez-hân-ı fakr*, *dihed*'in mef'ûl-i

[195] İsmimi temizlediğin gibi seni temizlerim. İsmimi büyük tuttuğun gibi, seni büyültürüm. İsmimi güzel kokulu yaptığın gibi, seni güzel ederim. İzzetime yemin ederim ki, senin ismini dünyâda ve âhirette temiz ve güzel eylerim.

gayr-i sarîhi; *perveriş*, sarîhi. *Hân-ı fakr*'dan murâd, *nân-ı huşk*'tur; fukarâ ta'âmından demektir. *Perveriş,* ism-i masdardır; besleyiş demektir. *Yâ,* harf-i tenkîr.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki bir fakîr kendi önüne kuru ekmek kodu ya'nî katıksız ekmek koya ki rûhuna fakîr ta'âmından ya'nî kuru ekmekten

{99}

perveriş vere ya'nî derd-mend ü bî-çâre rûhuna gıdâ vermek için önüne nân-ı huşk koya.

بنـان خـورش چوشود طبعش آن زمان مائل چوذکر عافیتش نیست هیچ نان خورشی

Be-nân-hôriş: *Bâ,* harf-i sıla; *mâ'il*'in mukaddem mef'ûl-i gayr-i sarîhi. *Çü*, edât-ı ta'lîl. *Şeved*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib. *Tab'eş*: *Şîn*, zamîr; *nâ-dâr*'a râci'dir.

(Mahsûl-i Beyt) Fakîrin tab'ı çünki o zamân nân-hôrişe mâ'il ola ya'nî cânı katık istediği vakit o fakîre 'âfiyet zikri gibi hîç nân-hôriş yoktur. Ya'nî sıhhat ve 'âfiyeti zikr eylemek ona katıktır.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i müctestendir ki aslı müstef'ilün fâ'ilâtün'dür iki kere. Sadr ve ibtidâ ve haşvler mahbûn ya'nî sânî sâkini hazf [ile], mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün olur. 'Arûz ve darb aslemdir. Salm: Âhirde olan sebeb-i hafîfi ve vetedin sâkinini ıskât ve müteharrikini iskâna derler. Fâ'il kalır, fe'ilün yerine gelir ki bir mısrâ'ı mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün olup müctess-i mahbûn-ı aslem olur.

شقیق بلخی گفته است بپرهیز از صحبت توانگران
زیرا که چون دلت بد و پیوند گرفت و بدادهٔ وی خرسند شدی
پروردگاری گرفتی غیر از خدای تعالی

Şakîk, tabaka-i ûlâdandır. Künyesi, Ebû 'Alî'dir İmâm Züferin[196] şâkirdidir. Meşâyıh-ı Belh'in ulularındandır. Hicretin yüz yetmiş dördüncü yılında Hatlan Vilâyeti'nde vefât etmiştir. Ba'zılar tarîki İbrâhim Edhem[197]den ahz etmiştir derler. Menkûldür ki Şakîk, kasd-ı ziyâret-i hacc eyledi. Bağdat'a eriştiğinde Hârûn er-Reşîd[198] da'vet eyledi. Çünki Hârûn'un yanına vardı, Hârûn dedi: Şakîk-i zâhid sen misin? Şakîk dedi ki: Belî, Şakîk benim ammâ zâhid değilim. Zâhid sensin. Hârûn dedi: Ben nice zâhid olabilirim ki bu kadar mâl ve câh ve saltanata mâlikim. Şakîk dedi: Zâhid şu kimseye derler ki az şey ile kanâ'at eyleye. İşte sen az şey'e kanâ'at eylemişsin. Zîrâ Hakk celle ve 'alâ buyurur: (قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ)[199] Sen dünyâ ile kanâ'at eylemişsin ki şey-i kalîldir. Böyle olunca zâhid sensin. Hârûn cevâbdan mebhût oldu ve Şakîk'ten nasîhat taleb eyledi. Şakîk dedi ki: Ey Hârûn! Gâfil olma ki Hudây te'âlâ seni sıddîk seccâdesine iclâs eylemiş; senden

{100}

[196] Ebü'l-Hüzeyl Züfer b. el-Hüzeyl b. Kays el-Anberî el-Basrî. (ö. 158/775). Ebû Hanîfe'nin öğrencisi, Hanefî mezhebinin imamlarından biri.
[197] Ebû İshâk İbrâhîm b. Edhem b. Mansûr (ö. 161/778 [?]). Zâhid, sûfî ve muhaddis.
[198] Ebû Ca'fer Hârûn er-Reşîd b. Muhammed el-Mehdî-Billâh b. Abdillâh el-Mansûr (ö. 193/809). Abbâsî halîfesi (786-809).
[199] Kur'an, Nisâ Suresi, 4/77. De ki: Dünya menfaati önemsizdir (azdır).

sıdk ister. Dahi ‘Ömer-i Fârûk mesnedine nasb eylemiş; hak ve bâtıl beynini fark ister. Ve seni ‘Osmân-ı zi’n-nûreyn pôstuna lâyık görmüş; senden hayâ ve kerem ister. Dahi ‘Aliyy-i Mürtezâ yerine oturtmuş; senden ‘ilm ü ‘adl ister. Hârûn dedi: Nasîhati ziyâde eyle. Şakîk dedi: Hudâ’nın sarâylarından bir sarây vardır ki ona dûzah derler seni ona derbân eylemiştir. Ve sana üç şey vermiştir: Mâl ve şemşîr ve tâziyâne. Ve sana demiştir ki halkı bu eşyâ’-i selâse ile dûzahtan men‘ eyle. Meselâ her sâhib-i hâcet ki gele, ondan mâlı dirîğ eyleme. Her kim ki hilâf-ı rızâ-yı Hak’ta ola, bu tâziyâne ile te’dîb eyle. Ve her kim ki katl-i nefs eyleye, bu şemşîr ile kısâs eyle izn-i şer‘ ile. Ve eger bunları etmez isen pîşrev-i dûzahiyân sensin. Hârûn dedi: Bir dahi nasîhat eyle. Şakîk dedi: Sen çeşmesin ve bu taht-ı hükûmette olanlar ırmaklardır. Eger çeşme ki menba‘-ı mâder pâk olursa, ırmakların bulanıklığı zarar vermez. Ve eger menba‘ bulanık olursa ırmaktan pâklık me’mûl olunmaz. Hârûn’a dedi: Eger bir beyâbânda şu rütbe teşne olsan ki helâke karîb olsan; o sâ‘atte bir su bulsan, kaça alırsın? Hârûn dedi: Ne isterse veririm. Şakîk dedi: Mülkünün nısfını ister, gayrıya vermezse? Hârûn dedi: Nısf-ı mülkümü veririm. Şakîk dedi: O suyu içtikten sonra harâret zâ’il olmayıp helâkinden havf eylesen; biri dese ki ben sana ‘ilâc ederim, nısf-ı mülkü de bana verirsen dese nice edersin? Dedi: Veririm. Şakîk dedi: Ne nâz edersin bir devlet ile ki kıymeti bir su ola ve o da işine yaramaya. Hârûn ağladı ve Şakîk’i ‘izzet-i tâm ile Mekke’ye gönderdi. Mekke’de İbrâhim Edhem ile görüştüler. İbrâhim Edhem’e kâr-ı ma‘âşından su’âl eyledi. İbrâhim dedi: Eger bulursam yer ve şükr ederim ve eger bulmazsam sabr ederim. Şakîk dedi: Bizim Belh’in köpekleri dahi böyledir. Bir şey bulurlarsa murâ‘ât ederler ve kuyruk oynatırlar eger bulmazlarsa sabr ederler. İbrâhim dedi: Siz nasıl edersiniz? Dedi: Eger bize bir şey erişirse îsâr ederiz; erişmezse sabr ederiz. İbrâhim kalktı ve onu der-kenâr eyledi ve dedi: (**اَنتَ الأُستَاذُ وَالله**)[200] rahimehumullâhu te‘âlâ.

Perhîz, emr-i hâzırdır; ictinâb eyle,

{101}

sakın demektir. *Suhbet-i tüvânger*, lâmiyye. *Zîrâ* edât-ı ta‘lîl. *Ki*, harf-i beyân; onun için demektir. *Çûn*, bunda edât-ı şarttır. *Dilet*, lâmiyye; *tâ*, zamîr-i hitâb; senin gönlün demektir. *Be-dû*: *Dâl*, hemzeden mübeddeldir; be-û demektir. *Bâ*, harf-i sıla. *Peyvend*, bunda bâ’-i ‘Acemin fethiyle ve yânın sükûnuyla ittisâl ve rabt ma‘nâsınadır. *Girift*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; tuttu demektir. Hâsılı, *peyvend-girift*, murtabıt oldu demektir. *Ve bedâde’-i vey*, lâmiyye; *bâ*, harf-i sebeb; *hemze*, harf-i tevessül; *vey*, zamîr-i gâ’ib; *tüvânger*’e râci‘dir; onun vergisine demektir. *Hursend*, hâ’-i mu‘cemenin zammı ve rânın sükûnu ve sînin fethiyle kâni‘ ma‘nâsınadır ammâ bunda hoş-dil demektir. *Şüdî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab; olasın demektir. *Pes*, bâ’-i ‘Acemle, fâ’-i cezâ’iyye ma‘nâsınadır. *Perverdgârî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Perverdgâr*, bâ’-i ‘Acemin ve vâvın fethi ve râların ve dâlin sükûnıyla esmâ’-i Hudâ’dan bir isimdir Rezzâk ma‘nâsına; dâl’e hareke galattır Zîrâ muzâf değildir; mürekkebdir. *Giriftî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab; tuttun ya‘nî ittihâz eyledin demektir. *Gayr ez-Hudâ*, Allâh’tan gayrı.

(Mahsûl-i Terkîb) Şakîk-i Belhî kuddise sirruh demiştir ki: Ağniyânın sohbetinden ya‘nî onlara takarrübden ictinâb eyle onun için ki senin gönlün çün ona murtabıt ola. Dahi onun

[200] Vallâhi sen üstatsın.

in‘âm ü ihsânı ya‘nî vergisi sebebiyle hoş-dil olasın. Allâhu te‘âlâ’dan gayrı bir Perverdgâr ittihâz ettin ya‘nî o tüvângeri kendine rezzâk ittihâz etmiş olursun ki Hudâ’nın gayrıdır.

(Kıt‘a)

گر درآید توانگری بانو * بهر روزی بدو مکن پیوند

Ger, harf-i şarttır. *Âyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; [gelir] demektir. *Der*, tahsîn-i lafz içindir. *Tüvân-gerî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Tüvân-ger*, mürekkebdir; kudretli ma‘nâsına, ganî demektir. *Bâ-tû,* sana demektir. *Be-her*, harf-i ta‘lîl; lâm-ı cârre ma‘nâsına. *Rûzî*, yâ’-i asliyye ile rızk ma‘nâsınadır. *Mekün*, fi‘l-i nehy-i hâzır; eyleme demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Hitâb-ı ‘âm tarîkıyla buyurur: Eger sana bir ganî gelirse ya‘nî sana mukârin olursa rızk için, ona peyvend eyleme ya‘nî rabt-ı kalb eyleme.

ممسکی را کفیل خود مشمار * مدبری را خدای خود مپسند

Mümsikî: *Yâ*, harf-i tenkîr; vahdet değil. *Mümsik,* ism-i fâ‘ildir; if‘âl bâbından; bahîl ma‘nâsınadır.

{102}

Ammâ bunda denî ve alçak demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Kefîl-i hôd*, lâmiyye. *Kefîl*, bunda bir nesneyi ‘uhdesine alan kimseye derler. *Meşumâr,* fi‘l-i nehy-i hâzır, müfred, sayma demektir ya‘nî ‘add eyleme. *Müdbirî*: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Müdbir*, bed-baht demektir. *Hudây-ı hôd,* lâmiyye. *Mepesend,* nehy-i hâzır, müfred, muhâtabdır; bi-hasebi’l-lüga beğenme demektir; bunda ittihâz eyleme demekten kinâyettir.

(Mahsûl-i Beyt) Beyt-i evveli îzâh eder. Mümsiki kendine kefîl ‘add eyleme. Ya‘nî alçak ve ednâ kimseyi kendine kefîl-i erzak ‘add eyleme. Zîrâ şirk olmuş olur ki kefîl-i mutlak Hudâ’dır. Bed-bahtı, kendine Hudâ ittihâz eyleme. Hâsılı, Râzıkım budur, eger bu ganî benden rû-gerdân ya bir gayrı hâl olursa hâlim nice olur deme. Zîrâ o kimseyi Rezzâk ittihâz etmiş olursun. Allâhu ‘azîmü’ş-şân cümlemizi halâs eyleye.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîftendir ki ‘inde’l-A‘câm, aslı fâ‘ilâtün müstef‘ilün fâ‘ilâtün müstef‘ilün’dür ki müsemmenü’l-eczâdır. Ammâ bülegâ-yı ‘Arab ‘indinde fâ‘ilâtün müstef‘ilün fâ‘ilâtün’dür ki müseddesü’l-eczâdır. Ammâ ba‘zıları demişler ki ‘inde’l-‘Arab ve’l-Acem müsemmenü’l-eczâdır. Ammâ fusahâ-yı ‘Arab, ekseriyyen ve zurafâ-yı ‘Acem, ba‘zan meczû kılarlar. Ma‘lûm ola ki ‘inde’l-aruzyân, şatrından ya‘nî iki mısrâ‘dan birer cüz’ü hazf ederler; ona meczû derler. Nısf-ı beyti hazf ederler meştûr derler. Nitekim bâlâda beyân olundu. Sülüs-i beyti hazf ederler menhûk derler. Ammâ ‘inde’l-‘Arab mütedâvildir; ‘Acem az isti‘mâl ederler. Bu kıt‘a meczûdur. Sadr ve ibtidâsı sâlim, haşvler mahbûn ki ikinci sâkin düşmek ile mütefa‘lün kalır mefâ‘ilün onun yerine gelir. ‘Arûz ve darb meşkûl ya aslemdir. Beyt-i evvelin ‘arûzu aslem. *Peyvend* lafzının yâ’sını, harekeye imâle ile meşkûldür. Salm: Âhirden sebeb-i hafîfi ve vetedin sâkinini ıskâta ve müteharrikini iskâna derler. Tün ve elif ve hareke-i lâm düşer, fâ’il kalır; fe‘ilün lafzına tebdîl olur. Şekl: Sebeb-i hafîflerin sâkinlerini hazfa derler. fe‘ilât kalır. Böyle olunca bir mısrâ‘ı fâ ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün ya fe‘ilât olup bahr-i hafîf-i meczû-yı mahbûn-ı aslem ya meşkûl olur.

يوسف بن الحسين الرازى قدس سره كفته
است كه همه نيكوييها در خانه ايست وكليدان تواضع وفروتى

{103}

وهمه بديها درخانهٔ ايست وكليدان مانى ومنى

Yûsuf bin el-Hüseyin, tabaka-i sânîdendir. Künyesi, Ebû Ya'kûb'dur. Zünnûn'un şâkirdlerindendir. *Râzî*: *Yâ*, harf-i nisbet. *Râz*, 'Irâk'ta bir şehrin ismidir ki ona Rey dahi derler. Bu zât-ı 'âlî-kadr ona mensûbdur. Şârih, Râzî yerine Eş'arî yazmış. Sâ'ir nüshalarda olmadığından mâ-'adâ Nefehât'ta ve sâ'ir menâkıb-ı evliyâ kitâblarında Râzî mukayyeddir. Gâlibâ 'indinden yazmış. Hicretin üç yüz üçünde vefât eylemiştir. Menkûldür ki Nişâbûr'da bir bâzergânın bin altına alınmış bir câriyesi vardı. Diyâr-ı âhara 'acele gitmek iktizâ eyledi. Ammâ Nişâbûr'da bir kimseye i'timâd edemedi ki câriyeyi onda emânet koya. Lâ-cerem sulahâdan Ebû 'Osmân Hayrî'nin[201] huzûruna geldi ve hâli hikâye eyledi. Ebû Osmân kabûl eyledi. Hele hâh ü nâ-hâh kabûl eyledi. Bâzergân gitti ammâ Ebû 'Osmân, câriyeye 'alâka eyledi ve 'âşık oldu. O rütbe ki, hîç sabra mecâli kalmadı. Kalktı Şeyh Ebû Hafs-ı Haddâd'ın[202] huzûruna vardı. Hâlini hikâye eyledi. Ebû Hafs, dedi ki: Sana Rey'de Yûsuf bin el-Hüseyin'e gitmek gerektir. Ebû 'Osmân fi'l-hâl kalktı, 'azm-i 'Irâk eyledi. Çün Rey'e geldi, Yûsuf'un makâmını su'âl eyledi. Dediler ki: O zındık mübâhîyi ne istersin zîrâ sen bir ehl-i salâh âdeme benzersin, sana onun sohbetinden ziyân erişir. Ve buna münâsib biraz kelimât söylediler ki Ebû Osmân döndü. Çünki Nişâbûra geldi, Ebû Hafs, su'âl eyledi ki: Yûsuf'u gördün mü? Dedi: Ahâlî-i şehr onun hakkında nice kelimât söylediler, ben de döndüm geldim. Ebû Hafs dedi: Var elbette onu gör. Ebû Osmân Rey'e geldi ve Yûsuf'a mülâkî oldu. Gördü ki bir pîr oturmuş ve önünde bir sâhib-cemâl civân, surâhî ve piyâle durur. Ammâ yüzünden nûr, leme'ân eder. Selâm verdi ve oturdu. Yûsuf, redd-i selâm eyledi ve söze geldi ve o kadar kelimât-ı 'âlî söyledi ki Ebû Osmân mütehayyir oldu ve dedi: Ey Hâce! Bu kelimât ve bu müşâhede ve bu hâlet ne? Allâh için beni habîr eyle. Yûsuf, dedi: Bu emred, benim oğlumdur. Ve çok kimse bilmez ve ona Kur'ân ta'lîm ederim. Ve bu surâhî mezbelede düşmüş, buldum, kaldırdım ve pâk ü tathîr eyledim ve bunda su içerim. Ebû 'Osmân dedi: Allâh için bunu

{104}

niçin edersin ki halk seni fâsık zann ederler? Yûsuf, dedi: Onun için ederim ki bir kimse bana bin altınlık câriye emânet komaya. Ebû Osmân bu sözü işitince Yûsuf'un ayağına düştü ve 'özr diledi. Bu, o Ebû Osmân'dır ki Nişâbûr'un küberâsından olmuştur. Ravvehallâhu rûhahû.

Heme, cemî' demektir; Türkçe dükeli derler. *Nîkûyîhâ*: *Hâ*, edât-ı cem'. *Yâ'*-i sânî, harf-i masdardır. *Nîkûy, yâ'*-i asliyye ile iyi demektir. *Heme nîkûyîhâ,* cemî' iyilikler demektir. *Der*, harf-i zarf. *Hâne', Yâ*, harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. *Heme*, mübtedâ; *der-*

[201] Ebû Osman Sa'îd b. İsmail Hayrî (ö. 298/910). Horasan'da tasavvufu yayan sûfî.
[202] Ebû Hafs Amr b. Seleme el-Haddâd en-Nîsâbûrî (ö. 260/874). Melâmet ve fütüvvete dair fikirleriyle tanınan Nîşâburlu sûfî.

hâne'îst, haberi. *Ve kilîd-i ân*, lâmiyye. *Kilîd*, kâf-ı 'Arabın fethiyle miftâh demektir. *Tevâzu' ü fürûtenî*, 'atf-ı tefsîrîdir; alçaklık ya'nî zâtında 'âlî iken kendini alçak görmek. *Fürûtenî*: *Yâ*, harf-i masdar. *Bedîhâ*: *Hâ*, yine edât-ı cem'; *yâ*, harf-i masdar; kötülükler demektir. *Mâ'î vü menî*, 'atf-ı tefsîrî şeklinde tekebbürden kinâyettir.

(Mahsûl-i Terkîb) Yûsuf bin el-Hüseyin Râzî kuddise sirruh demiştir ki: Cemî' iyilikler ya'nî ef'âl-i hasene bir hânededir. Ve onun miftâhı tevâzu' ve fürûtenîdir. Ve cemî' kötülükler ya'nî ef'âl-i kabîha dahi bir hânededir. Onun miftâhı tekebbürdür. Hâsılı, ahlâk-ı hamîdeye mâlik olayım diyen tevâzu'a rağbet ve mübâşeret etsin. Ya'nî tevâzu' ile cümlesi kesb olunur.

(Li-mütercimihi'l-fakîr Beyt) (mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün)

(بنای کاخ تواضع شدست پست ولی- توان ز روزنه دیدن سرای رفعتها)[203]

Ef'âl-i kabîhadan dahi cümle kibr ü 'ucb tevellüd eder. **(حَفَظَنَا الله وإيَّاكُم)**[204]

(Kıt'a)

جصست خیرها همه درخانهٔ و نیست * آن خانه را کلید بغیر از فروتنی

Cem' est: *Cem'*, bunda mecmû' ma'nâsınadır, halk, mahlûk ma'nâsına olduğu gibi. *Cem' est,* mukaddem haber. *Hayrhâ*, mu'ahhar mübtedâ. *Hâ*, edât-ı cem'. *Heme, hayrhâ*'nın te'kîd-i ma'nevîsidir. *Vü nîst*, mısrâ'-ı sânîye merhûndur.

(Mahsûl-i Beyt) Hayırların cümlesi bir hânede cem' olunmuştur. Ve o hâneye miftâh yoktur tevâzu'dan gayrı. Ya'nî tevâzu'dan gayrıyla o hâne feth olmaz.

شرهابدین قیاس بیك خانه ایست جمع * وانرا کلید نیست بجز مائی ومنی

Şerhâ'yı, *hayrhâ*'ya kıyâs eyle. *Be-dîn*: *Dâl*, hemzeden mübeddeldir; be-în ma'nâsına. *Bâ,* bunda ber ma'nâsınadır. *Be-yek hâne*: *Bâ,* harf-i zarf, der ma'nâsına. *Yek,* bunda *bâ*'yı

{105}

te'kîd eder. *Cem'*, yine mecmû' ma'nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Şerler, bu kıyâs üzere ya'nî hayırların olduğu vech üzere bir hânede mecmû'dur. Dahi ona kilîd yoktur tekebbürün gayrı. Ya'nî şerlerin mukaddimesi tekebbürdür.

هان احتیـاط کن که نلغزی زراه خیر * خودرا بمعرض خطرشر نیفکنی

Hân, edât-ı tenbîh-i te'kîd; 'aklını başına devşir ve âgâh ol demektir. *İhtiyât*, ifti'âl bâbından masdardır. *İhtiyât kün*, bunda sakın ve gözet demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Nelağzî*, fi'l-i nefy-i istikbâl, müfred, muhâtab; sürçmeyesin demektir. *Râh-ı hayr*, beyâniyye; *hatar-ı şer* de böyledir. *Neyefkenî*, fi'l-i nefy-i istikbâl, müfred, muhâtab; bırakmayasın ya'nî ilkâ eylemeyesin demektir. *Nûn*-ı nâfiye ba'dında olan *yâ,* hemzeden mübeddeldir. Zîrâ bir

[203] Tevazu köşkü alçaktadır fakat yüce sarâylar (ancak onun) penceresinden görülebilir.
[204] Allâh bizi ve sizi korusun.

kelimenin evvelinde hemze olsa, nûn-ı nâfiye ya mîm-i nâhiye ya yâ dâhil osa hemze yâ'ya tebdîl olunur. Neyâmed ve meyâ ve neyâyed gibi.

(Mahsûl-i Beyt) Hitâb-ı 'âm tarîkıyla kibirden inzâr ve ve tevâzu'a tahrîz edip buyurur: Âgâh ol! Sakın! İhtiyât eyle ki râh-ı hayrdan sürçmeyesin. Ya'nî tarîk-i hayrdan çıkmayasın. Kendini hatar-ı şer mahalline bırakmayasın. Ya'nî hatarnâk olan şerre kendini ilkâ etmeyesin. Zîrâ râh-ı hayrdan ser-i mû münfekk olursan hatar-ı şerre düşersin. Ve öyle olunca tevâzu'yu kendine pîşe eyle; (مَن تَوَاضَعَ رَفَعَهُ الله)[205] va'diyle mücâzât olursun. Kibr ü nahvete meyl eyleme ki (ومَن تَكَبَّرَ وَضَعَهُ الله)[206] va'îdine mazhar düşesin. (اَعَاذَنَا الله وَاِيَّاكُم)[207]

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i muzâri'dendir ki aslı mefâ'îlün fâ'ilâtün mefâ'îlün fâ'ilün'dür. Bunda sadr ve ibtidâ ahreb. Haşvler cümle mekfûf. 'Arûz ve darb mahzûf ki bir mısrâ'ı mef'ûlü fâ'îlâtü mefâ'îlü fâ'ilün olur.

سمنون محب قدس سره گفته است بنده را محبت خداوند صافی نشود تا همت زشتی همه عالم نیفکند

Semnûn Muhibb[208] Pederlerinin ismi Hamza'dır. Halk ona Muhibb derdi. O kendisine Kezzâb diye telkîb eylemiştir. Tabaka-i sâniyedendir. Künyesi Ebû Hüseyin'dir. Menkûldür ki bir vakit 'azm-i Hicâz eyledi. Ehl-i kıble, ona dediler ki bize biraz söz söyle. Minbere çıktı ve çok söz söyledi. Gördü ki dinler yok. Onda olan kanâdîle teveccüh eyledi ve dedi:

{106}

Ey Kanâdîl! Sühan-ı muhabbeti size söyleyim. Derhâl o kandiller birbirine girip pâre pâre oldular.

Muhabbet-i Hudâvend, masdarın mef'ûlünedir. *Hudâvend*, sâhib ve mâlik ma'nâsınadır ammâ böyle yerlerde Hudâ ma'nâsınadır. *Sâfî*, pâk demektir; Türkçe durulmuş ya'nî kabasından ayrılmış demektir. *Neşeved*, fi'l-i nefy-i istikbâl. *Tâ*, harf-i intihâ. *Töhmet*, tânın zammıyla küdret vezni üzere masdardır; bir kötü nesneyi bir kimseye isnâda derler. *Töhmet-i ziştî*, masdarın mef'ûlünedir. *Ziştî*: *Yâ*, harf-i masdar. *Zişt*, zânın kesriyle kötü demektir. *Neyefkend*, dâlin mâ-kablinin fethiyle fi'l-i nefy-i istikbâl, müfred, gâ'ib; bırakmayasın demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Semnûn Muhibb kuddise sirruh demiştir ki: Kulun sâhibine muhabbeti ya'nî Allâhu te'âlâ'ya muhabbeti tamâm ve sahîh olmaz tâ cemî' 'âleme kötülük töhmetini bırakınca sâfî olmaz. Ya'nî mâsivâyı çirkîn ve kabîh 'add eylemeyince muhibb-i sâdık değildir.

کرکند جای بدل عشق جمال ازلت * چشم امید مجوران بهشتی نتهی

[205] Hadis, Harâitî, İ'tilâlü'l-kulûb fî ahbâri'l-uşşâk, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke, 2000/1420, 59. Kim tevâzu gösterirse Allah onu yüceltir.
[206] Hadis, (Aynı hadisin devamı), Harâitî, İ'tilâlü'l-kulûb fî ahbâri'l-uşşâk, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke, 2000/1420, 59. Kim kibirlenirse Allah onu alçaltır.
[207] Allâh bizi ve sizi korusun.
[208] Ebü'l-Kâsım Semnûn b. Hamza (ö. 298/911 [?]). Tasavvufta Allah sevgisini esas alan ilk sûfîlerden.

Be-dil: *Bâ,* harf-i zarf; der ma‘nâsına. *‘Aşk-ı cemâl-i ezel*, lâmiyye ve beyâniyye. *Cemâl-i ezel*’den murâd, cemâl-i İlâhîdir. *Tâ*, zamîr-i hitâb; ma‘nâda *be-dil*’e mukayyeddir. *Çeşm-i ümîd*, beyâniyye; *Be-hûrân-ı Behiştî* de böyle. *Bâ,* harf-i sıla; *yâ,* harf-i nisbet.

(Mahsûl-i Beyt) Eger senin gönlünde Hudâ’nın ‘aşkı yer ederse ya‘nî ‘aşk-ı Hudâ sende müstakarr olursa Behişt’e mensûb olan hûrîlere ümîd gözünü komazsın ya‘nî hûr ü gılmân-ı Behişt’e ümîdvâr olmazsın belki tâlibi dahi olmazsın.

کی مسلم شودت عشق جمال ازلی * تا برآفاق همه تهمت زشتی ننهی

Key, edât-ı istifhâm; zamândan su’âl olunur, ne vakit demektir. *Müsellem*, tef‘îl bâbından ism-i mef‘ûldür; teslîm olunmuş demektir ammâ bunda müyesser ma‘nâsınadır. Hâsılı, küllî mâlik olur demekten kinâyettir. Nitekim Türkîde ona müsellemdir, ona müsellem oldu derler. *Ezelî*: *Yâ,* harf-i nisbet. *Âfâk*, ‘âlem demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Kaçan ezele mensûb olan cemâlin ‘aşkı ya‘nî ‘aşkullâh, sana müsellem olur. Hâsılı, ‘aşk-ı cemâl-i ezelîye kaçan küllî mâlik olursun. Ya‘nî mâlik olamazsın.

ابو بکر وراق قدس سره گفته است اگر طمع را
برسند که پذر تو کیست گوید شك درمقدورات کردگاری وا گر گویند

{107}

پیشهٔ تو چیست گوید اگر کسب مذلت وخواری وگر گویند غایت تو
چیست گوید بمحنت وحرمان گرفتاری

Ebû Bekir Verrâk, tabaka-i sâniyedendir. İsmi Muhammed bin ‘Ömer el-Hakîm[209]dir. Sâhib-i Müsned Ebû Abbâs Tirmizî’nin[210] tâbi‘idir. Bu dahi Tirmizî’dir. Menkûldür ki nice yıllar Hızır talebinde mezâristâna her gün gider gelirdi. Ve gidip gelirken bir cüz Kur’ân okurdu. Bir gün hânesinden çıktı bir pîre râst geldi. Ve Ebû Bekir’e selâm verdi. Ve dedi: Bugün seninle hem-râh olup musâhabet edelim. Ebû Bekir dahi râzî oldu. Musâhabet ederek gûristâna vardılar ve geldiler. Çünki hânesi önüne geldiler, pîr dedi: Beni bildi mi? İşte ben müddet-i medîde istediğin Hızır’ım. Bugün benimle musâhabet ettin; bir cüz Kur’ân tilâvetinden mahrûm oldun. Sohbet-i Hızır böyle olunca gayrıların nice olur. Ma‘lûmun olsun ki ‘uzlet ve tecrîd ve tenhâlık cemî‘ işlerin başıdır dedi.

Pursend, fi‘l-i muzâri‘, gâ’ib; su’âl ederlerse demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Pezer*, bâ’-i ‘Acemle ve zâl-i mu‘cemenin fethiyle vâlid ma‘nâsınadır Türkçe baba demektir. Ma‘lûm ola ki Fârsî kitâblarının cümlesinde dâl ve zâl farkını yazmışlar ve hakkında nice ‘Arabî ve Fârsî kıt‘alar nazm eylemişler. Tatvîle hâcet yok. Hemân bir beyt-i Türkî ile kifâyet edelim:

(Kıt‘a) (mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün)

[209] Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Fazl el-Verrâk el-Hakîm et-Tirmizî (ö. 280/893). İlk sûfî mü’elliflerden.
[210] Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen et-Tirmizî (ö. 320/932). Velîlik konusundaki görüşleriyle tanınan sûfî.

İşit sen dâl ü zâlin farkın eydem

Ki budur ‘ilm-i fürs içinde mübhem

Sahîh ü sâkin olsa anda evvel

Anı dâl oku bâkî zâl-i mu‘cem

Ya‘nî mâ-kabli harf-i sahîh-i sâkin olursa dâl-i mühmele ve eger harf-i ‘illet veyâ harf-i müteharrik olursa zâl-i mu‘cemedir. Ammâ zarîf ve belîğ olan mühmele okumaktır. Zîrâ zurafâ-yı ‘Acemde mu‘ceme, mahall-i zarafettir. *Tû*’ya izâfet-i lâmiyye. *Pezer-i tû*, mübtedâ; *kîst*, haberi; kimdir demektir. *Şek*, şübhe ma‘nâsınadır. *Der*, harf-i zarf. *Makdûrât-ı girdgârî*, lâmiyye; *makdûrât*, makdûretin cem‘idir; *girdgârî*: *Yâ*, harf-i nisbet; Râzık’ın takdîr ettiğinde demektir. *Pîşe*, bâ’-i ‘Acemin kesriyle san‘at demektir; *tû*’ya izâfet-i lâmiyye; iktisâb kesb etmek ya‘nî kazanmak demektir; mezellet’e izâfet-i beyâniyye. *Yâ*, harf-i masdar. *Hâr*, revm-i zamm ile hakîr demektir, hürmetsiz ma‘nâsına. *Be-mihnet-i hırmân*, masdarın misline izâfetidir. *Bâ*, harf-i sıla. *Mihnet*, gam ve gussa

{108}

ve şiddet ve ıztırâb demektir. *Hırmân*, masdardır mahrûmluk demektir. *Giriftârî*: *Yâ*, harf-i masdar; sıfat-ı müşebbehedir esîr ma‘nâsına; Türkçe tutsak derler.

(Mahsûl-i Terkîb) Ebû Bekir Verrâk kuddise sirruh demiştir: Eger tama‘a su’âl eyleseler ki senin baban kimdir, cevâbında der: Hudâ’nın ezelde takdîr ettiğinde şek ve şübhe. Ve eger derlerse san‘atın nedir, der: Alçaklık ve hakâret kesb etmek. Ve eger derlerse: Gâyetin ya‘nî nihâyet-i kârın nedir, derim: Gam ve gussa ve mahrûmluğa esîr olmaktır diye cevâb eder.

(Kıt‘a)

اگر پرسی طمع راکت پذرکیست * بگویدشك دراقدار الهی

Pursî, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab. *Ket*: *Tâ*, zamîr-i hitâb; *pezer*’e mukayyeddir, pezeret demektir. Vezin için takdîm olunmuştur. Ba‘zı nüshada *ket pezer* yerine “mâderet” vâki‘dir. Ve şârih de bunu ihtiyâr eylemiş. Takdîre de hâcet yoktur lâkin bâlâdaki terkîbe lafzen muhâlif olur. *Ket’*de *ke*, harf-i beyân; bunda fetha iledir. Zîrâ Fârsîde muzmerâtın mâ-kabli meftûh olur. *Akdâr-ı ilâhî*, lâmiyye. *Akdâr*, hemzenin fethiyle kudretin cem‘idir.

(Mahsûl-i Beyt) Eger tama‘a sorarsan ki: Pederin kimdir? Allâhın kudretlerinde şek ya‘nî Allâhu te‘âlâ’nın kudret ve takdîrinde şek ve şübhe etmektir.

اگرکوئی که کارت چیست گوید * بخواری ازلئیمان کام خواهی

Gûyî, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; dersin demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Kâret*, lâmiyye. *Tâ*, zamîr-i hitâb. *Çîst*, nedir demektir. *Gûyed*, mısrâ‘-ı sânîde merhûndur. *Be-hârî*; *Bâ*, harf-i musâhabet; *yâ*, harf-i masdar. *Le’îmân*, le’îmin cem‘idir; alçaklar demektir. *Kâm*, murâd demektir kâf-ı ‘Arabla. *Hâhî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtabdır; istesin demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Eger dersen ki kârın nedir? Alçaklardan hôrluk ile murâd istemektir. Ya‘nî denîlere el açıp âb-ı rû döküp murâd-ı nefsânî taleb eylemektir.

ورش پرسی زختم کارکوید* بمحنتهای حرمان عمرکاهی

Vereş, ve egereş'ten muhaffeftir. *Pursî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtabdır; su'âl edersin demektir. *Hatm-i kâr*, lâmiyye. *Gûyed*, yine merhûndur. *Be-mihnethâ-yı hırmân*, masdarın misline izâfetidir. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Hâ*, edât-ı cem'. *Yâ*, vesîle-i izâfet. *'Ömr-kâhî*: *Yâ,* harf-i masdar. *'Ömr-kâh*, kâf-ı 'Arabla vasf-ı terkîbîdir; 'ömr eksiltici demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ve eger tama'a, hatm-i kârdan

{109}

sorarsan ya'nî 'âkıbet-i kârın nedir dersen, der ki: mahrûmluk, şedâ'id ile 'ömr eksilticiliktir. Bu üç beytin mısrâ'-ı sânîlerinde birer edât-ı haber mukadderdir.

('Arûz) Bu kıt'a hezec-i müseddes-i maksûrdur ki bir mısrâ'ı mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün'dür.

ابراهیم خواص قدس سره گفته است که رنج مکش در طلب آنچه
در قسمت ازلی برای تو کفایت کرده اند و آن روزیست

İbrâhim Havvâs, tabaka-i sâniyedendir. Künyesi, Ebû İshâk'tır. *Havvâs*, zenbîl-bâf ma'nâsınadır. Yüz doksan birde vefât eylemiştir. Bağdâdiyyü'l-asldır. Rahimehullâh.

Renc, zahmet demektir. *Mekeş,* nehy-i hâzır, müfred; çekme demektir. *Kısmet*, nişdet vezni üzere masdardır, nasîb ve hisse ma'nâsına; izâfeti, beyâniyye. *Ezelî*: Yâ, harf-i nisbet. *Berây,* edât-ı ta'lîl. *Kifâyet*, dirâyet vezni üzere masdardır; yetişmek ma'nâsına ya'nî vefâ etmek demektir. *Kerde*, mâzîden kısımdır. *End*, edât-ı cem', zamîr. *Kifâyet kerde'end,* yetiştirmişlerdir demektir. *Ân,* ism-i işârettir. *Rûzî*, yâ'-i asliyye ile rızk demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) İbrâhim Havvâs kuddise sirruh buyurmuştur ki: Zahmet çekme o nesnenin talebinde ki kısmet-i ezelîde ya'nî ezel ü âzâlda olan hisse ve nasîbde senin için yetiştirmişlerdir. O dahi rızktır ya'nî yetiştirip kifâyet eyledikleri, rızktır. Hâsılı, senin için kısmet-i ezelîde mukadder kıldıkları şey'in talebinde meşakkat çekme; o rızk-ı mukadderdir.

وضایع مکردان آنچه از تو طلب کفایت آن کرده اند و آن انقیاد
احکام الٰهیست از اوامر ونواهی

Mekerdân, nehy-i hâzır, müfred; eyleme demektir. *Ânçi,* o nesneyi ki. *Taleb-i kifâyet,* masdarın misline izâfetidir. *Kifâyet-i ân*, lâmiyye. *Ân,* ism-i işârettir. Ya'nî senden kifâyetini taleb ettikleri şey. *İnkıyâd*, infi'âl bâbından masdardır, bunda itâ'at ma'nâsınadır. *İnkıyâd-ı ahkâm*, masdarın mef'ûlüne. *Ahkâm-ı ilâhî*, lâmiyye. *Ahkâm*, hükmün cem'idir. *Evâmir,* emrin cem'i. *Nevâhî*, nehyin cem'idir.

(Mahsûl-i Terkîb) Dahi o nesneyi zâyi' eyleme ki senden onu yetiştirmeyi ya'nî vefâsını taleb eylemişlerdir. Ve o istedikleri, evâmir ve nevâhîden olan Allâh'ın hükümlerine itâ'attir. Ya'nî Allâhu te'âlâ'nın emr ettiği şey'i fi'le getirip imtisâl etmektir ve nehiy buyurduğundan ictinâb edip terk etmektir. Hâsılı,

{110}

şu şey'in ki senden fi'lini taleb etmişlerdir; fi'le getir; zâyi' eyleme. Ve o şey'in ki terkini istemişlerdir fi'liyle tazyî'-i evkât-ı şerîf ü 'azîz eyleme.

(Kıt'a)

قسمت رزقت ازل کرده اند * چند پی رزق پراکندکی

Kısmet-i rızkat, lâmiyye. *Kerde'end*'in mef'ûlü mahzûf; takdîri, "takdîr kerde'end"dir. *Pey-i rızk*, beyâniyye; rızk arkasında demektir. *Perâkendegî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Kâf-ı 'Acemî*, *hâ*'-i resmîden mübeddeldir. *Perâkende*, perîşân ma'nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Hitâb-ı 'âm tarîkıyla buyurur: Senin rızkın hissesini ezelde takdîr eylemişlerdir. Rızk arkasında perîşânlık kaçana dek? Ya'nî bu zamâna kadar ıztırâb ve sa'yın ve tekâpû ve talebin aslı nedir?

فائده زندکیت بندکیست * سر مکش از قاعده بندکی

Fâ'ide-i zindegîyet, lâmiyye. *Zindegî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Zinde*, diri demektir; hayy ma'nâsına. *Zindegî*, dirlik, hayât ma'nâsına. *Bendegî* de böyledir, kulluk ma'nâsına. *Mekeş*, nehy-i hâzır; çekme demektir. *Kâ'ide-i bendegî*, beyâniyye ya lâmiyye.

(Mahsûl-i Beyt) Senin hayâtının fâ'idesi kulluktur. Baş çekme ya'nî i'râz eyleme bendelik kâ'idesinden. Ya'nî kulluk resminden çekinme. Zîrâ hayâtın fâ'idesi kulluktır ya'nî 'ibâdet ü tâ'atindir. Hâsılı, hayâtında mâl ve câhtan fâ'ide olmaz ancak ibâdât ü tâ'atten fâ'ide-mend olursun. Böyle ise bendelikten i'râz eyleme ki fâ'ide ondadır.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i serîdendir ki aslı müstef'ilün müstef'ilün mef'ûlât'tır. Cemî' eczâsına tayy 'illeti târî olmuştur. Tayy: Dördüncü sâkini hazfa derler. Müstef'ilün'den fâ; mef'ûlât'tan vâv düşer, müsta'lün mef'ulât kalır. Yerlerine müfte'ilün fâ'ilât getirirler. Ve 'arûz ve darbına kasr dahi gelir tayydan sonra; fâ'ilün olur. Böyle olunca bir mısrâ'ı müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün olup serî'-i matvî olur.

ابوعلی رود باری قدس سره گفته است تنك ترین زندانها معاشرت اضداد ست

Ebû Alî Rûdbârî: Yâ, harf-i nisbet. Rûdbâr, bir 'azîm şehrin ismidir. Tabaka-i râbi'adandır. İsmi Ahmed bin Muhammed'dir. Cüneyd'in şâkirdidir. Şerî'at ve hakîkati câmi' idi. Üç yüz yirmi birde vefât eyledi.

Tengterîn: *Teng,* dar demektir. *Ter*, edât-ı tafdîl. *Yâ* ve *nûn*, te'kîddir. *Zindânhâ*: *Hâ*, edât-ı cem'. *Mu'âşeret*, müfâ'âle bâbından masdardır, ülfet ve sohbet ma'nâsına; *azdâd*'a izâfeti,

{111}

masdarın mef'ûlünedir. *Azdâd*, zıddın cem'idir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ebû 'Alî Rûdbârî kuddise sirruh buyurmuştur ki: Zindânların ziyâde darı, azdâdın sohbetidir ya'nî hilâf-ı cinsin ülfet ve sohbetidir.

(Kıt'a)

گرچه زندانست پرصاحب دلان *هرکجا بوی زوصل یار نیست

Sâhib-dil, evliyâullâh ma‘nâsınadır. *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir. *Bûyî, Yâ,* harf-i tenkîr. *Bûy*, ümîd ma‘nâsına. *Vasl-ı yâr*, lâmiyye.

(Mahsûl-i Beyt) Eger ki sâhib-dillere zindândır yârin vaslından ümîd olmayan her yer ya‘nî her yerde ki bûy-ı visâl-i yâr olmaya; sâhib-diller üzerine o bir zindân olur. *Ber* lafzını isim ‘add edip *sâhib-dil*’e muzâf kılmak câ’izdir. *Ber-sâhib-dilân*, sâhib-diller katında demek olur.

هیچ زندان عاشق مشتاق را *تنگ تر از صحبت اغیار نیست

(Mahsûl-i Beyt) ‘Âşık-ı müştâka sohbet-i ağyârdan dar zindân yoktur.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i recez-i müseddestendir. Yalnız ‘arûz ve darbı maksûrdur ki bir mısrâ‘ı fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilât olur.

شیخ ابو العباس قصاب قدس سره درو بشی رادید که جامهٔ خودرا
می دوخت وهر درزی را که راست نیامدی بکشادی و باز بدوختی شیخ
فرمود آن بت تست

Şeyh Ebu’l-Abbâs, ismi Ahmed bin Muhammed bin Abdülkerîm’dir. Menşe’i Âmul’dur. Muhammed bin Abdullâh et-Taberî’nin[211] mürîdidir.

Dervîşî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Dîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ibdir. *Ki*, harf-i beyân. *Mî dûht*: *Mî,* harf-i hikâyedir; *dûht*, fi‘l-i mâzî. *Derzî*: *Yâ,* harf-i vahdet; *derz*, yiv demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Râst neyâmedî*: *Yâ,* harf-i hikâye. neyâmed, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ib; doğru gelmezdi demektir. *Biküşâdî*: *Yâ*, yine hikâye içindir. *Bâ*, harf-i te’kîd. *Küşâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; açardı; bunda sökerdi demektir. *Bâz*, bunda yine ma‘nâsınadır. *Bidûhtî*: *Yâ,* yine evvelkiler gibi. *Bâ*, harf-i te’kîd. *Dûht*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; dikerdi demektir. *Ân,* ism-i işârettir *câme*’ye. *Büt*, bâ’-i ‘Acemin zammıyla sanem ma‘nâsınadır; Türkçe put derler. *Tust*, tû est’ten muhaffeftir. *Büt*’un *tû*’ya izâfeti lâmiyye; senin putundur demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Şeyh Ebu’l-Abbâs kuddise sirruh, bir dervîşi gördü ki kendi câmesini dikerdi. Ve her

{112}

bir yivi ya‘nî her bir diktiği dikiş ki râst gelmezdi ya‘nî râst gelmeyen dikişi sökerdi ve yine dikerdi. Hazret-i şeyh buyurdu ki: O hırka senin sanemindir ya‘nî seni zikrullâhtan geri koyup kendiyle meşgûl kılar, bu ise ehl-i zikre lâyık değildir.

(Rubâ‘î)

صوفی که بخرقه دوزیش بازار یست *کر بخیه بفقر میزند خوش کار یست

[211] Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923). Müfessir, tarihçi, muhaddis ve fakih.

Ki, harf-i râbıt-ı sıfat. *Be-hırka dûzîş*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Şîn*, zamîr; *sûfî*'ye râci'dir. *Yâ,* harf-i masdar. *Hırka-dûz,* vasf-ı terkîbî, hırka dikici demektir. *Bâzârîst*: *Sîn* ve *tâ,* bunda hest ma'nâsınadır. *Yâ,* harf-i tenkîr. *Bâzâr*, alım satım ma'nâsınadır; bunda iş demektir. *Bahye,* nigende ma'nâsınadır. *Be-fakr*: *Bâ,* sebebiyye. *Mî zened*: *Mî*, edât-ı hâl. *Zened*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; zenîden'den ya 'alâ-gayri kıyâs zeden'den; vururs*a* demektir. *Hoş kârîst,* iyi kârdır demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Sûfî ki hırka dikicilik ile bâzârı vardır ya'nî işi vardır; hırka dikmeklik işi ola; fakr sebebiyle nigende vururs*a* iyi kârdır. Ya'nî fakrından nâşî hırka ve câmesini diker ise ne güzel ve ne a'lâ.

وزجنبش طبع دست او جنباند * هر بخیه ورشته اش بت وزنار بست

Ver, ve eger'den muhaffeftir. *Cünbiş-i tab'*, lâmiyye; tab'ın cünbüşü demektir ya'nî tab'ın hareketi; hâsılı, tab'ın meyli. *Dest-i û*, lâmiyye. *Cünbâned*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; müte'addîdir; *elif* ve *nûn*, edât-ı ta'diye; lâzımı, "cünbed" gelir; oynatırsa ya'nî hareket ettirirse demektir. *Rişte,* iplik demektir. *Şîn*, zamîr; *hırka*'ya râci'dir. *Zünnâr*, zânın zammı ve nûn-ı müşedded ile küffara mahsûs bir kuşaktır ki on iki yerde düğümü olur. Hattâ bir Müslimân kuşansa küfr ile hükmolunur.

(Mahsûl-i Beyt) Ve eger tabî'atının meyli onun elini tahrîk ederse ya'nî zevki için dikerse o hırkanın her nigendesi ve her ipliği bir put ve zünnârdır. Leff ü neşr-i müretteb tarîkıyla *büt, bahye*'ye nâzır ve *zünnâr, rişte*'ye. Hâsılı, hırka dikmek sûfîye a'lâ kârdır muhâfaza-i avret ya muhâfaza ez-berd olursa. Lâkin hevâ vü hevesten ötürü ya'nî nizâm ve intizâm kaydıyla dikerse her bir nigendesi bir put ve her bir riştesi bir zünnârdır.

('Arûz) Bu rubâ'înin sadr ve ibtidâsı ahreb, haşv-i evvelleri makbûz, sânîleri sâlim. 'Arûz ve darb, ezel. Bir mısrâ'ı mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'îlün fâ' olur.

{113}

حصری قدس سره گفته است الصوفی هو الذی لا یوجد بعد عدمه
ولا یعدم بعد وجوده یعنی صوفی آنست که چون از وجود طبیعی
خود فانی شود دیگر بدان باز نگردد که الفانی لا یرد و بعد ازان چون
بوجود آید و بقا بعد الفنا متحقق گردد دیگر فانی نشود

Hasrî: Künyesi Ebû Hüseyin'dir. İsmi, 'Alî ibn İbrâhim Basrî'dir. Bağdat'ta vefât eylemiştir. Şiblî'nin mürîdlerindendir. *Es-sûfî*, takdîren merfû', mübtedâ. *Hüve*, zamîr-i fasl. Mezâhib-i selâse vardır: Ba'zılar, isimdir ve i'râbdan mahalli vardır dediler; bunda mübtedâ'-i sânî olur. Ve ba'zıları isimdir lâkin i'râbdan mahalli olmaz dediler. Ve ba'zıları, harftir dediler. *Ellezî,* ism-i mevsûl. *Lâ yûcedü*: *Lâ* harf-i nefy; *yûcedü*, fi'l-i muzâri', müfred, müzekker, gâ'ib; lafzen merfû'; fâ'ili tahtında *ellezî*'ye râci'dir. Cümlesi *ellezî*'nin sılası. *Ellezî,* sılasıyla haber-i mübtedâ'-i sânî. Mübtedâ'-i sânî, haberiyle mübtedâ'-i evvelin haberi. *Lâ yûcedü*, mevcûd olmaya demektir. *Ba'd,* zarf-ı zamân; mef'ûlün fîhi *lâ yûcedü*'nün; *vücûd* muzâfun ileyhi. Zamîr-i mecrûr, *sûfî*'ye râci'dir. *Velâ yu'demü*, ma'dûm olmaya demektir; *lâ yûcedü* üzerine ma'tûf. *Ba'de vücûdihî, ba'de 'ademihî* gibidir. *Vücûd-ı tabî'î*'den murâd,

sıfat-ı beşeriyyettir ya ahlâk-ı zemîmedir. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Vücûd-ı hakkânî*’den murâd, sıfat-ı melekiyyet ya ahlâk-ı hamîdedir. Bekâ ba‘de’l-fenâ ki ıstılâhât-ı sûfîyyedendir. Mâ-kablinde olan kelimât onun ma‘nâsıdır. Tafsîli mûris-i melâldir. Kütüb-i sûfiyyeye mürâca‘at oluna. Ve hem hakîkat tafsîli kâl ile olmaz hâl ile olur, haddimiz değil.

(Mahsûl-i Terkîb) Hasrî kuddise sirruh buyurmuştur: Sûfî şu şeydir ki ‘ademinden sonra mevcûd olmaya ve mevcûd olduktan sonra ma‘dûm olmaya. Ya‘nî Hazret-i Câmî bu kelâmı îzâh edip buyurur: Sûfî odur ki: Çünki kendi vücûd-ı tabî‘îsinden fânî ola ya‘nî sıfat-ı beşeriyetten ya ahlâk-ı zemîmesinden halâs ola gayrı ona geri düşmeye ya‘nî o sıfata ‘avd etmeye. Zîrâ (اَلْفَانى لاَ يُرَدُّ)[212]’dür. Ya‘nî bir şey sıfat-ı fenâ ile muttasıf olup ‘ademe müşerref olduktan sonra redd olunmaz. Ve bu vücûd-ı tabî‘îyi ifnâdan sonra çünki vücûd-ı hakkânîye gele ya‘nî sıfat-ı melekiyye ya ahlâk-ı hamîde ile muttasıf olup (تَخَلَّقُوا بِأَخْلاقِ الله)[213] sırrına mazhar düşüp bekâ ba‘de’l-fenâ mütehakkık ola ya‘nî fenâfillâhtan

{114}

bekâbillâha teşrîf eyleye, bir dahi fânî olmaya. Hazret-i Mevlânâ Câmî kuddise sirruhu’s-sâmî, hazret-i Hasrî’nin kelâmında zâhiren tezâd olmakla şerh ve beyân eyledi. Ve şerhinden münfehim oldu ki *lâ yûcedü ba‘de ‘ademihî*’de olan *vücûd*, vücûd-ı tabî‘îdir. Onu i‘dâm ve ifnâ eyleme diye tenbîh buyurur. *Velâ yu‘demü ba‘de vücûdihî*’deki *vücûd*, vücûd-ı hakkânîdir. Onu i‘dâm ve ifnâ eyleme diye teşvik eder. Hâsılı, bu evsâf ile mevsûf olandır sûfî. Ve’l-ifnâ-yı ahlâk-ı zemîme ki intihâ’-i sâlik-i mübtedîdir. Onu geri ‘avdet ettirirse merdûd-ı tarîkat olur, yeniden sülûka muhtâc. Ve îcâd-ı sıfat-ı hamîde ki mertebe-i bekâbillâhtır. Ve intihâ’-i merâtib-i ehlullâhtır. Geri i‘dâm ederse merdûd-ı Hudâ olur. (اَعَادَنَا الله وَجَميعَ المُسلِمينَ)[214] Bel‘am bin Bâ‘ûrâ gibi.

(Rubâ‘î)

خوش انکه چونیست شداز ین نقش مجاز * دیکر بوجود خو یشتن نیاید باز

Ânki, ân kes ki takdîrindedir. *Nîst şüd*, yok oldu ya‘nî mahv-ı vücûd eyledi. *Nakş*, mecâz, vücûd-ı tabî‘îden ‘ibârettir. *Be-vücûd-ı hîşten*, lâmiyye. *Neyâyed bâz*, yine gelmeye demektir. *Neyâyed*, fi‘l-i nefy-i müstakbeldir.

(Mahsûl-i Beyt) Hoş o kimse ki bu nakş-ı mecâzdan ya‘nî müste‘âr olan vücûd-ı tabî‘îsinden yok oldu ya‘nî mahv-i vücûd eyledi, gayrı kendi vücûduna yine gelmeye. Ya‘nî nakş-ı mecâziden mahv-ı vücûd ettikten sonra tekrâr ‘avdet ettirmeye o kimse ne hoştur ve ne güzeldir ki sâlik-i tarîk-i haktır.

زان پس چو وجود یافت زان مایهٔ ناز * جاوید رود در عدم کشت فراز

Zi-ân pes, ondan sonra demektir. *Yâft*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; buldu demektir. *Mâye’-i nâz*, beyâniyye. *mâye’-i nâz*’dan murâd, vücûd-ı hakkânîdir. *Câvîd*, ebedî demektir. *Der-i ‘adem*, beyâniyye. *Der*, kapı ma‘nâsına. *Geşt*, kâf-ı ‘Acemle şüd ma‘nâsınadır, oldu

[212] Fani (olan), geri döndürülmez.
[213] Hadis, Gazzâlî, İhyâu ulûmi’d-dîn, Dâru’l-marife, Beyrût, IV, 97; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhu’l-beyân, Dâru’l-Fikr, Beyrût, III, 283. Allâh’ın ahlâkı ile ahlâklanın.
[214] Allâh bizi ve bütün Müslümanları korusun.

demektir. lâkin *firâz* ile terkîb olunsa ya‘nî *firâz-geşt*, kapandı demektir. Bunda berây-ı kâfiye te’hîr olunmuştur.

(Mahsûl-i Beyt) Ondan sonra ya‘nî vücûd-ı tabî‘îyi i‘dâm ve ifnâdan sonra çünki mâye’-i nâzdan ya‘nî mâye’-i hakkânîden vücûd buldu, ebedî onun üzerine ‘adem kapısı ya‘nî vücûd-ı hakkânîyi i‘dâma, kapı münsed oldu, kapandı.

(‘Arûz) Bu rubâ‘î, ‘aynıyla rubâ‘î-i sâbık gibidir. Lâkin ‘arûz ve darbı ehtemdir ki bir mısrâ‘ı mef‘ûlü mefâ‘ilün mefâ‘îlün

{115}

fe‘ûldür.

خواجه یوسف همدانی قدس سره وقتی در نظامیهٔ بغداد
وعظ می گفت فقیهی معروف بابن السقا برخاست ومسئله پرسید
گفت بنشین که در کلام تو رایحهٔ کفر می شنوم شاید که مرگ تو نه
بر دین اسلام بود بعد ازان بمدتی آن فقیه نصرانی شد و بر نصرانیت بمرد

Hâce Yûsuf Hemedânî[215]: Künyesi Ebû Ya‘kûb’dur. Fakîh, ‘âlim ve âmil bir zât-ı ‘âlî-kadr, Ebû ‘Alî Fârmedî’nin[216] mürîdlerindendir. Hicretin beş yüz otuz beşinde vefât eylemiştir.

Vaktî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Der,* harf-i zarf. *Nizâmiye’-i Bağdâd*, lâmiyye ya beyâniyye. *Nizâmiye*, Bağdat’ta bir ‘azîm ve meşhûr medresedir. *Mî güft*: *Mî*, hikâye-i hâl-i mâzî. *Fakîhî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Fakîh*, ‘ilm-i fıkha ‘âlim olan kimseye derler. *Ma‘rûf be-İbni Sakkâ*, İbni Sakkâ demekle ma‘rûf demektir. *Ber-hâst*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; kalktı demektir. *Mes’ele’, yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. *Pursîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; su’âl eyledi demektir. *Güft*, Yûsuf Hemedânî dedi. *Binişîn*: *Bâ,* harf-i te’kîd. *Nişîn,* emr-i hâzır; otur demektir. *Ki*, edât-ı ta‘lîl. *Kelâm-ı tû*, lâmiyye. *Râyiha-i küfr*, beyâniyye; küfr kokusu demektir. *Mî*, edât-ı hâl. *Şinevem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; işitiyorum demektir. *Şâyed ki*, havf olunur ki ma‘nâsına gelir. Nitekim Türkîde de isti‘mâl olunur ve câ’izdir ki ma‘nâsına gelir. *Merg-i tû*, lâmiyye; senin ölümün demektir. *Ne,* harf-i nefy; *bûd*’a masrûftur. *Be-müddetî*: *Bâ,* harf-i zarf. *Yâ,* harf-i vahdet. *Bimürd*: *Bâ,* harf-i te’kîd. *Mürd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; öldü demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Hâce Yûsuf Hemedânî kuddise sirruh bir vakit Bağdat Nizâmiyesi’nde va‘z ü nasîhat söylerdi. İbni Sakkâ demekle ma‘rûf bir fakîh kalktı ve bir mesele sordu. Kelâmından münfehim olan bi-tarîki’l-imtihân sormuş. Hâce Yûsuf dedi: Otur! Zîrâ senin kelâmında küfr kokusu işitiyorum ya‘nî ‘alâmet-i küfr var. Korkulur ki senin ölümün dîn-i İslâm üzerine olmaya. Ondan sonra bir müddette ya‘nî ba‘de zamân o fakîh Nasrânî oldu ve Nasrâniyyet üzere öldü. Küfrüne sebeb budur ki halîfe’-i vakt onu risâletle Kayser-i Rûm’a gönderdi ve râhiblerle mübâhase eyledi. Cümleye tekaddüm eyledi. ‘Âkıbet, kayser’in kızına

{116}

[215] Ebû Ya‘kūb Yûsuf b. Eyyûb el-Hemedânî (ö. 535/1140). Horasanlı sûfî mü’ellif.
[216] Ebû Alî Fazl b. Muhammed el-Fârmedî (ö. 477/1084).Nakşibendî silsilesinin önemli sûfîlerinden biri.

‘âşık oldu. Taleb eyledikte kayser dedi: Eger Nasrâniyyeti kabûl eylersen matlûbuna nâ’il olursun. Ma‘âzallâh kabûl eyledi ve o hâl üzere mürd oldu derler. Menkûldür ki maraz-ı mevtinde sordular ki: Sen hâfız-ı Kur’ân idin. Hîç hâtırında bir âyet yok mudur? Dedi: (**رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْ كَانُواْ مُسْلِمِينَ**)[217] âyetinden gayrı hâtırımda yoktur. (**نَعُوذُ بِالله مِن شُرُورِ أنفُسِنَا**)[218] Ve ba‘zıları bu hikâyeyi âhar tarz nakl etmişler ki ‘ulemâ-yı Şâm’dan Abdullâh nâm kimse tahsîl-i ‘ilm için Bağdat’a geldi ve İbnü’s-Sakâ ile refîk oldu. Ve Sâlihleri ziyâret ederlerdi. O vakitte Bağdat’ta bir ‘azîz vardı ki Gavs’tır derlerdi. Ve derlerdi ki istediği vakitte zâhir olur ve istediği vakit gizlenir. Ve o zamân kutbu’r-Rabbânî ve gavsü’s-Samedânî ve ‘ârif-i Subhânî Şeyh Abdülkâdir el-Geylânî[219] hazretleri sofrasında idiler. Abdullâh ve İbnü’s-Sakâ ve hazret-i Abdülkâdir o ‘azîzin ziyâretine varmak kasd eylediler. İbnü’s-Sakâ yolda eyitti: Ondan bir mesele sormak isterim ki cevâbını o bilmez. Abdullâh dedi: Ben eyittim ben dahi bir mesele sorayım, göreyim ne der? Hazret-i Abdülkâdir dedi ki: Ma‘âzallâh ben ondan bir şey sormam, belki onun berekâtına muntazır olurum. Çünki vardık, bir sâ‘at muntazır olduk, görünmedi. Bir sâ‘atten sonra gördük yerinde durur. Pes İbnü’s-Sakâ’ya hışımla baktı ve eyitti: Vay sana ey İbnü’s-Sakâ! Benden bir mesele sorarsın ki ben onun cevâbını bilmeyim. O mesele budur ve cevâbı da budur. Ammâ görürüm ki küfr âteşi senden zebâna vurur. Sonra Abdullâh’a nazar eyledi ve eyitti: Ey Abdullâh! Benden bir mesele sorarsın ve imtihân edersin ki ben söyleyim. Mesele budur cevâbı da budur. Lâkin elbette seni dünyâ iki kulağına dek gark etse gerektir. Benim huzûrumda edebsizlik ettin. Ondan sonra Şeyh Abdülkâdir’e nazar etti ve kendiye yakın çekti ve i‘zâz eyledi. Ve eyitti: Ey Abdülkâdir! Hudâ ve resûlünü hoşnûd ettin. Edebe ri‘âyet eyledin.

Gûyâ seni görürüm ki Bağdat’ta minbere çıkmışsın ve dersin ki: **(**قَدَمِي هَذِهِ عَلَى رَقَبَةِ كُلِّ وَلِيِّ اللهِ**)**[220] Ve görürüm ki o vaktin evliyâsı sana iclâl ederler. Böyle dedi ve hemân kayb oldu. Ve ba‘de zamân

{117}

bu sözler hep zuhûr eyledi. İbnü’s-Sakâ sefâretle gitti. Mukaddemen beyân olunduğu gibi mürted öldü. Ve Abdullâh, Dımaşk’a gitti. Nûreddin Şehîdânî Evkâfı’na mütevellî nasb eyledi. Ve dediği gibi mâl-ı harâma müstağrak oldu. Ve hazret-i Abdülkâdir bir gün minberde va‘z ederdi. Ve elliden mütecâviz meşâyıh-ı kibârdan kimse hâzır idi. Esnâ-yı-kelâmda **(**قَدَمِي هَذِهِ عَلَى رَقَبَةِ كُلِّ وَلِيِّ اللهِ**)**[221] dedi. Cümle, ser-fürû eylediler. Ve Şeyh ‘Alî Hîtî[222] minbere çıktı ve şeyhin kademini boynunun üzerine kodu. Bu “kademî” hikâyesi mufassaldır. Bi-re’sihî risâleye muhtâcdır. İsteyen mahalline mürâca‘at etsin.

Şârih, nüshasında *ber-hâst* lafzına bir pây ziyâde eylemiş ya‘nî “ber-pây hâst” demiş lâkin ta‘zîb-i hayvân-ı bilâ-fâ’ide etmiş. *Ve râyiha’-i küfr mî şinevem* yerine “râyiha’-i küfr yâbem” yazmış. Bu bizim nüshamızdan dahi ma‘nâ cihetinden min-vechin güzeldir. Ammâ

[217] Kur’an, Hicr Suresi, 15/2. İnkâr edenler zamân zamân, keşke biz de müslüman olsaydık, diye ârzû ederler.
[218] Nefislerimizin şerrinden Allâh’a sığınırız. Cuma hutbesinin ikinci kısım duasından bir bölümdür.
[219] Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkadir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost el-Geylânî (ö. 561/1165-66). Kadiriyye tarikatının kurucusu.
[220] Bu ayağım Allâh’ın bütün velilerinin boyunları üzerindedir.
[221] Bu sözün söylendiği hadisenin Emevi Camiinde vuku bulduğu da rivayet edilmektedir. Bk. Yücer (2013).
[222] Ali b. el-Hîtî (ö. 564/1168).

bizim nüshamızda isti‘âre ve teşbîh ziyâde bulunduğundan erbâbı ‘indinde ondan müraccahtır. Ve ekser nüshada böyle vâki‘dir.

(Kıt‘a)

هر که بینی که بس از پرورش فقر اورا * درصف زنده دلان نام بارشاد رود

Her ki, herkes ki demektir. *Bînî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; görürsün demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Bes*, bâ’-i ‘Arabla besî ma‘nâsınadır ya‘nî çok demektir. *Perveriş,* ism-i masdardır; besleniş ve terbiye ma‘nâsınadır; *fakr*’a izâfet-i beyâniyye. *Perveriş-i fakr*, mücâhede ve riyâzet-i şâkkadan ‘ibârettir. Saff-ı zinde-dilân, beyâniyye. Zinde-dilân: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir. *Zinde-dil*, vasf-ı terkîbî, gönlü diri demektir, evliyâullâh ma‘nâsına. *Nâm*, nâmeş takdîrinde. *Reved*, fi‘l-i muzâri‘; revîden’den ya ‘alâ-hilâf-ı kıyâs reften’den, gider demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Her kimi ki görürsün nice fakr-ı terbiyesinden ya‘nî ziyâde riyâzet-i şâkkâdan nâşî evliyâullâh sıfatında, onun nâmı irşâd ile gider. Ya‘nî kesret-i riyâzetten nâşî ehlullâh sırasında nâmı irşâd ile meşhûrdur. Hâsılı, çok çok riyâzet ve mücahedât ile sû’-i ahlâkı ifnâ edip ehlullâh beyninde kâmil ü mükemmil olan kimseyi gördüğün vakitte. Şârih, *bes* yerine pes yazmış bâ’-i ‘Acemle ve ma‘nâsını her kimi görürsen fakr-ı perverişten ve riyâzet

{118}

ve mücâhededen sonra demiş. Mahalline münâsib ma‘nâ verememiş. Sakâmetleri sonra meydâna çıkar. Çok perhîz lâzımdır.

یاد دعوی بسراومبرای خواجه مباد* که ازین بی ادبی دین تو برباد رود

Yâd-ı da‘vî, beyâniyye; da‘vâ zikrini demektir. *Be-ser*: *Bâ*, harf-i sıla. *Ser,* bunda taraf ma‘nâsına. *Meber,* nehy-i hâzır, müfred; iletme demektir. *Hâce*, vüzerâya ve beylere ve hakkına ri‘âyet olunan kimseye derler. *Mebâd,* nehy-i hâzır; olmasın demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Bî-edebî*: *Yâ*, harf-i masdar; edebsizlik demektir. *Ber-bâd,* havâya. *Reved*, gider.

(Mahsûl-i Beyt) Ehlullâh beyninde irşâd ile ma‘rûf olan kimseyi gördüğün vakitte da‘vâ bâdını onun tarafına iletme ya‘nî onun huzûruna da‘vâ ile gitme. Ey Hâce! Olmaya ki bu edebsizlikten senin dînin havâya gider.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remel-i müsemmendir. Sadr ve ibtidâ sâlim. Haşvleri cümle mahbûn. Habn: Sânî sâkini hazfa derler. Fe‘ilâtün olur. ‘Arûz ve darba, habndan sonra hazf dahi târî olmuştur. Bir mısrâ‘ı fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün olup remel-i mahbûn-ı maksûr olur.

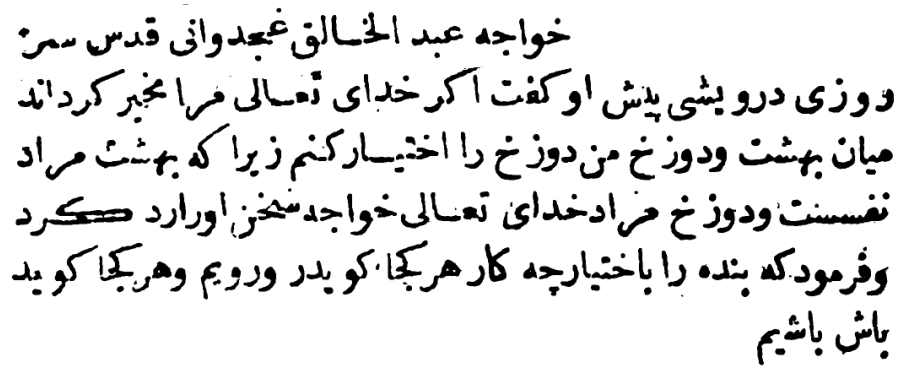
خواجه عبد الخالق غجدوانی قدس سره
روزی درویشی پیش او گفت اگر خدای تعالی مرا مخیر گرداند
میان بهشت ودوزخ من دوزخ را اختیار کنم زیرا که بهشت مراد
نفسست ودوزخ مراد خدای تعالی خواجه سخن او را رد کرد
وفرمود که بنده را باختیار چه کار هرجا گوید رویم وهرجا گوید
باش باشیم

Hâce Abdülhâlık Gucdüvânî, Ser-halka-i hâcegân-ı Nakşibendiyyedir. Ve zikr-i kalbî'yi hazret-i Hızır'dan civânlığında ta'lîm eyleyen bunlardır.

*Rûzî, dervîşî, yâ'*lar vahdettir. *Pîş-i û*, lâmiyye. *Merâ,* beni demektir. *Muhayyer*, tef'îl bâbından ism-i mef'ûldür; iki nesnenin birini beğenmeye derler. *Kerdâned*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; eylerse demektir. *Miyân-ı behişt*, beyâniyye. *miyân* zurûftandır, zarfiyyet ma'nâsı melhûzdur. *Dûzah, behişt*'e ma'tûftur; cehennem demektir. *Men*, mübtedâ. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *İhtiyâr künem,* haberdir. *İhtiyâr*, ifti'âl bâbından masdardır; beğenmek ma'nâsınadır. *Künem*, muzâri', mütekellim vahde. *Zîrâ ki*, edât-ı ta'lîl. *Murâd-ı nefs,* lâmiyye. *Murâd-ı Hudâ* da böyle. *Sühan-ı û*, dahi böyledir. *Kerd, fermûd*, mâzîlerdir.

{119}

Bende-râ: *Râ*, edât-ı tahsîs. *Be-ihtiyât*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Çi kâr*, ne işi var demektir, "çi kârest" takdîrinde. *Her kucâ*, her kande ya'nî her ne yerde demektir. *Gûyed*, fi'l-i muzâri'. *Rev*, makûl kavli ki emr-i hâzırdır; git demektir. *Revîm,* fi'l-i muzâri', mütekellim ma'a'l-gayr; gideriz demektir. *Bâş,* emr-i hâzır; ol demektir. *Bâşîm*, fi'l-i muzâri', mütekellim ma'a'l-gayr; oluruz demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Hâce Abdülhâlık Gucdüvânî kuddise sirruh bir gün bir dervîş onun huzûrunda idi. Eger Hudây te'âlâ beni cennet ile cehennem beyninde muhayyer eylese ya'nî cenneti mi istersin cehennemi mi dese ben cehennemi ihtiyâr ederim. Zîrâ ki cennet, murâd-ı nefstir. Ya'nî nefs onu ârzûlar. Ve cehennem Hudây te'âlâ'nın murâdıdır. Ya'nî cennet de ve cehennem de Hakk'ın murâdıdır lâkin cehennem yalnız Hakk'ın murâdıdır. Zîrâ nefs onu istemez. Hazret-i Hâce, dervîşin sözünü redd eyledi. Ya'nî dervîşin kelâmını ibtâl eyledi ve buyurdu ki: Kulun ihtiyâr ile ne işi var. Ya'nî bendenin beğenip beğenmemek ne haddi. Her nereye git derse gideriz. Ve her nerede ol derse oluruz. Cennet de onun cehennem de onun. Her ne murâd ederse öyle eyler, hîç kimse ona muhâlefet edemez.

(Kıt'a)

کار بی اختیار خواجه مکن * ای که داری بندگی اقرار

Kâr, iş demektir. *Bî-ihtiyâr-ı Hâce*, lâmiyye. *Mekün,* nehy-i hâzır; eyleme demektir. *Ey ki,* ey kes ki takdîrindedir. *Dârî*, fi'l-i muzâri', muhâtab. *Be-bendegî*: *Bâ,* harf-i sıla; *yâ,* harf-i masdar.

(Mahsûl-i Beyt) Efendinin ihtiyârınsız iş eyleme. Ya‘nî efendinin ihtiyârı olmayan fi‘li işleme ey kimse ki bendeliğe ikrârın vardır. Hâsılı, Ey kulluğa ikrâr eden kimse! Efendinin ihtiyârı olmayan işi işleme.

هرکجا اختیارخواجه بود * بند کارا باختیار چه کار

Her kucâ, her nereye demektir eyne ma‘nâsına; kilem-i mücâzâttandır, şart ve cezâ ister. *İhtiyâr-ı hâce bûd*, şartı; cezâsı mahzûf; “ân şeved” takdîrinde. *İhtiyâr-ı hâce*, lâmiyye. *Bendegân-râ*, edât-ı tahsîs; *elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir; *kâf-ı* ‘Acemî, hâ’-i resmî’den mübeddel; kulların demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Efendinin ihtiyârı ya‘nî murâd-ı ‘aliyyesi her nerede olursa o olur. Kulların ihtiyâr ile ne işi var. Ya‘nî ihtiyâr, Hakk’ın kârıdır; ‘abdin

{120}

kârı değil. Hemân kula lâyık olan teslîm ve rızâda olmaktır.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîftendir ki fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün’dür ki haşvlerine yalnız habn; ‘arûz ve darbına habn ma‘a’l-hazf târî olmuştur. Ve meczûdur.

خواجه علی را مثنی قدس سره پرسیدند که ایمان چیست فرمود که گفتن و پیوستن

Hâce ‘Alî Râmîtenî[223] kuddise sirruh: Lakabları beyne’l-hâcegân, hazret-i ‘Azîzân’dır. San‘atı, nessâcdır ya‘nî cullâh. Hâce Muhammed İncîrfağnevî’nin[224] hulefâsındandır.

Pursîd, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; sordular demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Kenden*, masdardır koparmak ma‘nâsına. *Peyvesten* de masdardır ulaşmak ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Hâce ‘Alî Râmîtenî kuddise sirruhûya su’âl eylediler ki: Îmân nedir? Buyurdu ki: İnkıtâ‘ ve ittisâldir. Ya‘nî mâsivâyı derûn-ı dilden bi’l-külliyye ihrâc eylemek ve Hak’la muttasıl olmak ya‘nî nûr-ı ezelîde mahv olmak.

(Kıt‘a)

هرکه ایمان ترا گفتن و پیوستن گفت * باید آن قول پسندیده زوی بپسندی

Her ki, yine herkes ki takdîrinde. *Îmân*, mübtedâ; izâfetle dahi câ’izdir. İzâfetsiz olursa *turâ*’da *râ*, edât-ı sıla; izâfetsiz olursa edât-ı mef‘ûl olur. *Îmânî*, sana ya senin îmânını demek olur. *Kavl-i pesendîde*, mevsûfun sıfatına izâfeti kabîlindendir. *Pesendîde,* ism-i mef‘ûldür beğenilmiş ma‘nâsına. *Bipesend*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; beğenesin demektir. Evvelindeki *bâ*, te’kîd içindir. Ma‘lûm ola ki bu bâ’yı cumhûr mazmûm okurlar. Mukaddemen beyân olunduğu üzere her bâr ki kelimenin evveli bâ ya mîm ya mazmûm olsa ona bâ’-i istikbâliyye ya bâ’-i te’kîd dâhil olsa mazmûmdur. Bâkîsinde meksûrdur. Ammâ Sûdî der ki: Bâ’-i istikbâliyye ve bâ’-i te’kîd dâ’imâ meksûrdur. Ve kavl-i sâbık rûstâyîlerindir. Ve buna zâhib olanı rûstâyîlik eylemiş diye redd eder. Lâkin hakîr derim ki

[223] Hâce Ali Râmîtenî (ö. 715/1315). Hâcegân silsilesine mensûb mutasavvıf.
[224] Fağnevî (ö.715/1315-16 [?]). Nakşibendiyye tarikatının Hâcegân silsilesinde yer alan bîr mutasavvıf.

her kavmin rûstâyisi o kavmin lügatini esahh bilir ve lügat, onlardan tashîh olunur. Ammâ zarâfet şehrîlerindir. Böyle ise fesâhat, rûstâyîde ve zarâfet, şehrîdedir. Pes cumhûr taraf-ı fasîhe gitmiş ve Sûdî, râh-ı zarâfeti ihtiyâr etmiş.

(Mahsûl-i Beyt) Her kimse ki îmânı sana ya senin îmânını *kenden* ve *peyvesten* dedi; gerektir ki o makbûl olan kavli ondan beğenesin ya‘nî bu kavl-i makbûlü

{121}

beğenip ‘amel edesin.

حاصل معنی آن کندن و پیوستن چیست * یعنی از خلق کنی دل بخدا پیوندی

Hâsıl-ı ma‘nâ-yı ân, lâmiyyelerdir. *Ya‘nî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; fâ‘ili tahtında *Hâce ‘Alî’ye râci‘dir*; murâd eder demektir. *Kenî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; feth-i kâf ile koparasın ya‘nî munkatı‘ ve munfasıl olasın. *Be-hudâ*: *Bâ,* harf-i sıla. *Peyvendî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; ulaşasın ya‘nî muttasıl olasın demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Hazret-i Câmî *kenden* ve *peyvesten*’i tefsîr ve beyân edip buyurur ki: Bu *kenden* ve *peyvesten*’in ma‘nâsının hâsılı nedir. Ya‘nî *kenden* ve *peyvesten* demekle Hâce ‘Alî murâd eder halktan munkatı‘ ve munfasıl olasın. Gönlünü Hudâ’ya muttasıl eyleyesin. Ya‘nî mâsivâdan ferâgat edip üzülüp kesilesin. Ve gönlünü zikr-i Hakk’a meşgûl etmekle nûra gark ve müstağrak olasın.

(‘Arûz) Bu kıt‘a remel-i müsemmen-i mahbûn ü maksûrdur. Hemân *Yûsuf Hemedânî* kelâmında olan kıt‘a gibi.

خواجه بهاء الدین نقشبند را قدس سره پرسیدند که سلسلهٔ شما بکجا میرسد
فرمودند که ازسلسله کسی بجایی نمیرسد

İsimleri, Muhammed bin Muhammed bin el-Buhârî’dir. Bi-hasebi’z-zâhir tarîkatı Seyyid Emîr Külâl’den[225] ahz etmiştir. Ammâ bi-hasebi’l-bâtın veysîdir ki terbiyeti Hâce Abdülhâlık Gucdüvânî’den kaddesenallâhu bi-sırrihim. Hicretin yedi yüz doksan birinde Rebî‘u’l-evvelin üçüncü düşenbe gecesi intikâl buyurmuşlardır.

Râ, edât-ı mef‘ûl. *Silsile’-i şumâ*, lâmiyye. *Be-kucâ*: *Bâ,* harf-i sıla; nereye demektir. *Mî resed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; resîdenden, erişir demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Silsile,* bi-hasebi’l-lüga zencîr demektir ammâ bunun gibi yerlerde şeyhi ve şeyhinin şeyhi ve şeyhinin şeyhinin şeyhi ilâ mâ yentehî ya pederi ve pederinin pederi ve pederinin pederinin pederi ilâ mâ yentehî ya üstâdı ve üstâdının üstâdı ve üstâdının üstâdının üstâdı ilâ mâ yentehîye ıtlâk olunur. *Kesî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Be-câyî*: *Bâ,* harf-i sıla. *Nemî resed*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib; erişmez demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Hâce Bahâeddin kuddise sirruhûya su’âl eylediler ki: Sizin silsileniz nereye erişir? Ya‘nî zevât-ı kirâmdan kime müntehî olur? Buyurdular ki: Silsileden bir kimse bir yere erişemez. Ya‘nî

[225] Seyyid Emîr Külâl (ö. 772/1370). Nakşibendiyye tarikatının kurucusu Bahâeddin Nakşibend’in mürşidi.

{122}

silsileden vuslat-ı Hakk müyesser olmaz. Belki sa‘y-i belîğden sonra ‘inâyet-i Bârî olursa müyesser olur. Hulâsa, silsile ile iftihâr olunmaz. Zâtında kemâl-i tâm olmalı.

(Rubâ‘î)

ازدلق وعصاصدق وصفـابی نرسد * وزسبحه بجزبوی ریابی نرسد

Delk, feth-i dâl ile sûfîlerin giydikleri şey’e derler. *‘Asâ*, ma‘rûf. *Sıdk ü safâyî*: *Yâ*, harf-i tenkîr. *Sıdk ü safâ*, hazf-ı muzâf ile tarîk-i sıdk ü safâ demektir. *Sıdk*, doğruluk. *Neresed*, fi‘l-i nefy-i müstakbel; erşişmez demektir. *Sübha*, zamm-ı sîn ve sükûn-ı bâ ile ahşâbdan ya ‘ızâmdan rişteye muntazama olan şey’-i ma‘rûf. *Bûy-ı riyâ*, beyâniyye. *Yâ*, yine harf-i tenkîr.

(Mahsûl-i Beyt) Delk ve ‘asâdan sıdk ü safâ erişmez. Delk, der-dûş ve ‘asâ, der-dest olmakla ya‘nî sûret-i sûfiyyeye girmekle tarîk-i sıdk ü safâ müyesser olmaz. Dahi sübhadan riyâ kokusundan gayrı erişmez. Ya‘nî elde tesbîh, dilde zikr-i Hudâ olmayınca riyâdan gayrı hâsılı yoktur.

(Li-mütercimihî Beyt) (fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün)

Elde tesbîh-i riyâ dilde gubâr-ı kesret

Böyle a‘mâli sürûşân katı berbâd yazar[226]

هر دم بکجا رسد مکو سلسله ات * کز سلسـله هیچ کس بجـایی نرسد

Be-kucâ resed silsile’et lafızları *megû*’nun makûlüdür. Ya‘nî “*be-kucâ resed silsile’et* lafzını deme” demek olur. *Megû*, nehy-i hâzır, müfred. *Kez*, ki ez’den muhaffeftir. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Yâ*, harf-i vahdet.

(Mahsûl-i Beyt) Her vakit ya‘nî her vakitlerden bir vakit senin silsilen nereye erişir deme. Zîrâ silsileden hîç kimse bir yere erişmez ya‘nî muttasıl olmaz.

(‘Arûz) Bu rubâ‘înin sadr ve ibtidâsı ahreb. Haşv-i evvelleri sâlim; sânîlerin maksûr. ‘Arûz ve darb mecbûb. Cebb: İki sebeb-i hafîfi birden hazfa derler. Mefâ kalıp fe‘ul onun yerine gelir ki bir mısrâ‘ı mef‘ûlü mefâ‘îlün mefâ‘îlü fe‘ul olup hezec-i ahreb-i maksûr-ı mecbûb olur.

[2. RAVZA]

روضهٔ دوم ترشیح حقایق شقـایق دقایق حکم که برشحات سحاب کرم در زمین قلوب حکما واراضی خاطرشان خاسته و بشرح و بیـان ان مطاوی دفاتر شـان آراسته

Ravza-i Düvvum, ikinci ravza ya‘nî sekiz ravzadan ikincisi. *Der*, harf-i zarf. *Terşîh*, tef‘îl bâbından masdardır; terbiye ma‘nâsına, tezyîn ma‘nâsına da gelir. *Hakâyık*, hakîkatin cem‘idir. *Hakîkat*,

[226] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 520)

{123}

mecâzın zıddı ammâ bunda a‘lâ demektir. *Şakâyık*, lâle’-i kûhî dedikleri çiçektir. *Dakâyık,* dakîkin cem‘i, ince demektir. *Hikem*, hâ’-i mühmelenin kesri ve kâfın fethiyle hikmetin cem‘i. Hikmet bir ‘ilmdir ki onunla hakâyık-ı eşyâya vâsıl olunur. İzâfetler cümle lâmiyye. Ba‘zı nüshada da “der terşîh-i şakâyık-ı hikem ü dakâyık vâki‘” olmuştur. Ve şârih dahi onu ihtiyâr etmiştir. Me’âl bir lâkin bizim nüsha eblağdır. Fenn-i isti‘âre bilen ‘indinde azherdir. *Reşahât*, reşhanın cem‘idir; sızıntı demektir. *Sehâb*, bulut demektir. *Zemîn-i kulûb-ı hukemâ,* lâmiyyelerdir. *Arâzî-i havâtırışân* da böyledir. *Arâzî,* arzın cem‘i. *Havâtır*, hâtırın cem‘i. *Şân*, îşândan muhaffef; zamîr-i muttasıl olan şîn’in cem‘i değil. Zîrâ şîn’in cem‘i olsa mâ-kabli meftûh olmak lâzım gelir. (تَأَمَّلْ تَنَل).[227] *Hâste*, mâzîden kısımdır; kalkmış ya‘nî zâhir olmuş. *Matâvî*, bunda iç ma‘nâsınadır. *Matâvî-i defâtirişân*, yine lâmiyyelerdir. *Defâtir,* defterin cem‘idir. *Ârâste,* elif-i memdûde ile ism-i mef‘ûldür; bezenmiş demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) İkinci Ravza, hikmetler dakâyıkının şakâyıkının hakâyıkını terşîh ve tezyîn ve terbiyeti beyânındadır ki kerem bulutunun reşhalarıyla kulûb-ı hukemâ zemîninde ve onların hâtırları arzlarında zâhir olmuş ve onun şerh ü beyânıyla onların defterleri içi bezenmiş. Ya‘nî hukemânın kulûb ü havâtırından sudûr eden kelâm-ı dürer-bâr ve o kelâmın şerhiyle memlû olan defâtir ü kütüb hikmetlerinin ya‘nî pek hayâl olanlarının şakâyıkının ya‘nî reng-i şakâyık gibi müncezib olan nikâtın hakîkatlerini ya‘nî pek a‘lâlarını hâsıl-ı kelâm hukemânın pek mümtâz ve muhtârını terşîh ve tezyîn beyânındadır. Ya‘nî onları ketb ü tahrîr ü imlâ’ beyânındadır. Bu iki satırda olan isti‘ârât ve mecâzât ve kinâyât ve teşbîhât ve terşîhât hadden bîrûndur. O kadar ki cemî‘ fenn-i isti‘âreyi bu iki satırda cem‘ eylemiş. Beyân olunmak lâzım değil. Zîrâ erbâbı beyândan muğnî ve nâ-ehle mûris-i melâldir.

(Fâ’ide)

حکیم کسی را گویند که حقیقت چیزها را بآن قدر که تواند داند وعمل بمقتضای
آنچه تعلق بعمل دارد ملکه نفس خود گرداند

Kesî-râ: *Râ*, edât-ı sıla. *Yâ,* harf-i tenkîr. *Ki,* harf-i beyân. *Hakîkat-i çîzhâ*, lâmiyye. *Hâ*, edât-ı cem‘.

{124}

Râ, yine edât-ı sıla. *Kadr*, bunda mikdâr ma‘nâsınadır. *Tüvâned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; kâdir ola demektir. *Bidâned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; bile demektir. *Ta‘alluk,* tef‘îl bâbından masdardır. *Be-‘amel*: *Bâ,* harf-i sıla. *Meleke-i nefs*, lâmiyye; ‘âdet edinmek ya‘nî alıştırmak demektir. *Nefs-i hôd*, beyâniyye. *Kerdâned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; eyleye demektir. *Kerdâned*’de sayrûret ma‘nâsı melhûzdur.

(Mahsûl-i Terkîb) Molla Câmî kelâm-ı hukemâyı beyândan mukaddem, ehl-i hikmeti ta‘rîf edip bir fâ’ide beyân eder ki: Hakîm bir kimseye derler ki eşyânın hakîkatini kâdir olduğu mikdârı bile. Ya‘nî hakîkat-i eşyâyı o kadar bile ki ‘akl, gayr-ı kâdir olmaya ve o nesnenin muktezâsıyla ‘amel ki ‘ilme ta‘alluku ola. Ya‘nî bildiği şeylerin içinden ‘amele müte‘allik olan ile ‘ameli kendi nefsine meleke eyleye ya‘nî onu işlemeyi nefsine alıştıra.

[227] Etraflıca düşün, nail olursun (anlarsın).

(Rubâ‘î)

خوش آنکه بترك حظ فانی بکنی * تا بیر بقـای جاودانی بکنی

Bâ, harf-i zâ'id. *Terk-i hazz-ı fânî*, masdarın mef'ûlüne izâfetleridir. *Bikünî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab. Tedbîr-i bekâ, bu dahi masdarın mef'ûlünedir. *Bekâ-yı câvidânî*, beyâniyye. *câvîd* ve *câvidân*, ebedî demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Hoş odur ki fânînin hazzını terk eyleyesin. Ya'nî zâd-ı âhiret tedârikini eyleyesin.

کوشش بکنی وهرچه بتوان دانست*دانی پس ازان هرچه بدانی بکنی

Gûşiş, ism-i masdardır, sa'y ma'nâsına. *Be-tüvân*'da *bâ*, zâ'ide. *Dânist*, bunda masdardır; bilmek demektir. Zîrâ tüvân'da bûy-ı muzâra'at vardır. *Dânî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab. *Pes ez-ân*, ondan sonra ya'nî bildikten sonra demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Sa'y, eyleyesin dahi her nesne ki bilmek mümkün ola; bilesin ondan sonra. Ya'nî bildikten sonra her ne ki biliyorsan, eyleyesin. Ya'nî bildiğinle 'amel eyleyesin.

('Arûz) Bu rubâ'înin sadr ve ibtidâsı ahreb, haşv-i evveleri makbûz, haşv-i sânîleri mekfûf, 'arûz ve darbı mecbûb. Bu 'illetler mükerreren ve mufassalan beyân olundu.

[Hikmet]

اسکندر رومی درآوان جهـا نگیری بخیلهٔ تمام حصاری بکشـاد و بیو یران کر دن فرمان داد

İskender: Ma'lûm ola ki galatât-ı 'avâmdandır ki hazret-i

{125}

Zülkarneyn'e[228] İskender[229] tesmiye ederler; hatâ-yı efhaştır. Zülkarneyn'in ism-i şerîfleri Abdullâh ibni'l-Dahhâk'tır. Ve ba'zıları Mus'ab bin Abdillâh dediler ki nübüvvet ve velâyetinde ihtilâf vardır. Humeyrî[230] der ki: Yemen'den neş'et etmiştir. İbrâhim 'aleyhisselâm ile mu'ânaka etmiştir. Ve bâni-i sedd-i Ye'cüc'dür. [231] Mülûk-i tebâbi'a'nın[232] evvelidir. Ammâ İskender nâmıyla müsemmâ olan, ona İskender-i Yunânî derler. Rûmî dahi derler. Yunan ki şimdi Karaman diye tesmiye olunur, Konya Vilâyeti semtleridir. O mahalden nâm ü nişân bulmuştur. Rûmî derler ki neş'eti Ayntab'dır. Ve bu odur ki Aristoteles[233] feylesûf onun vezîridir ve Eflatun'un[234] şâkirdidir. Câhiliyyete karîb zuhûr

[228] Zülkarneyn, isminin Abdullâh ibni'l-Dahhâk ya da Mus'ab bin Abdillâh olabileceği zikredilen, Kur'ân-ı Kerîm'de kendisine büyük güç ve imkân verildiği bildirilen, peygamber ya da velî olduğu konusunda ihtilaf olan zâttır.
[229] İskender (ö. m.ö. 323). İslâm tarihinde daha çok efsanevî şahsiyetiyle tanınan Makedonya kralı.
[230] Ebu Muhammed Abdulmelik bin Hişâm Humeyri (ö. 218/833). Sireti İbn Hişam (Es-Siretü'n-Nebeviyye) isimli tarih eserinin müellifi.
[231] Kur'ân-ı kerîm ve hadis-i şeriflerde bildirilen, bir set ardında bulunan ve seddi delerek insânlara saldıracak olan bozguncu kavim.
[232] Tübba', Eski Yemen krallarının unvanıdır. Daha çok çoğul şekli tebâbi'a kullanılır.
[233] Aristo (m.ö. 384-322). İslâm felsefesi üzerinde önemli etkileri olan İlkçağ Yunan filozofu.
[234] Eflâtun (m.ö. 427-347). İslâm felsefesi üzerinde önemli etkileri olan İlkçağ Yunan filozofu.

etmiştir ki Zülkarneyn ile beyni bin seneden ziyâdedir. Ve Dârâ'yı[235] katl etmiştir. Mülûk-ı Fars'ı zelîl kılmıştır. Hulâsa, bu ikisi fark etmeyip birdir diyen 'avâm, hatada vâki' olmuştur; bir değildir. Lâkin ikisi de İskender'dir diyen ekser 'ulemâ tevârîhe âşinâ olmadıkları ecilden sehv etmişlerdir. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm'de mezkûr olan, velî belki nebîdir. Ammâ İskender'in küfründe şübhe var.

Ve lafz-ı *İskender*, Yunânîdir ki Aleksandria'dan muhaffeftir; pâdişâhlar pâdişâhı demektir, şehinşâh ma'nâsına. *Evân-ı cihân-gîrî*, beyâniyye. *Yâ,* harf-i masdar. *Evân,* elif-i memdûde ile vakit ve zamân demektir. *Cihân-gîr,* vasf-ı terkîbîdir; cihân tutucu ya'nî tagallübü esnâsında demektir. *Be-hîle'î*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *yâ* harf-i vahdet. *Hemze,* harf-i tevessül. *Tamâm-ı hisârî*: *Yâ,* harf-i vahdet; bir hisârı tamâm demektir. *Biküşâd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; açtı ya'nî feth eyledi demektir. *Be-vîrân*: *Bâ,* harf-i sıla. *Dâd,* fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; verdi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) İskender-i Rûmî tagallübü vaktinde bir hîle ile bir hisârı tamâmen feth eyledi. Ve vîrân ü harâb etmeye fermân verdi ya'nî emr eyledi.

کفتند در آنجا حکیمی است دانا و برحل مشکلات توانا و برا طلب کرد چون بیامد شکلی دید
از قبول طبع دور وطبع اهل قبول ازوی نفور

Dânâ, sıfat-ı müşebbehe; bilgin demektir. *Hall-i müşkilât*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir. *Tüvânâ bûde*, sıfat-ı müşebbehedir; kâdir ma'nâsına. *Vey-râ*: *Vey, Hakîm*'e râci'; *râ*, edât-ı mef'ûl. *Kabûl-i tab'*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir. *Tab'-ı ehl-i kabûl*, beyâniyye ve lâmiyye. *Nefûr*, cehûl vezni üzere

{126}

mübâlağa sîgasıdır; nefret edici demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) İskender, hisârın harâbıyla emr edince dediler ki bu mahalde bir hakîm vardır 'âlim ve hall-i müşkilâta kâdir. İskender o hakîmi taleb eyledi. Çünki hakîm geldi, bir şekil gördü ki tabî'atın kabûlünden dûr ve ehl-i kabûlün tab'ı ondan nefûr. Ya'nî bir şekil ki tabî'at kabûl etmez ve ehl-i kabûl ya'nî mütehammilînin tab'ı ondan nefret edici. Böyle bir şekil görünce:

کفت این چه صورت غریب وهیکل مهیب است حکیم ازان سخن برآشفت وخندان خندان دران آشفتکی کفت

Sûret-i garîb, mevsûfun sıfata. *Heykel-i mehîb* de böyle. *Heykel,* bunda kiyâfet ma'nâsınadır. *Mehîb*, korkunç demektir. *Âşüft*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, karıştı demektir ya'nî perîşân oldu. Hâsılı, infi'âl eyledi. Ba'zı nüshada "şekl-i mehîb" vâki'dir. *Handân*, sıfat-ı müşebbehedir. İkinci *handân* te'kîddir. *Âşüftegî*: *Yâ,* harf-i masdar; kâf-ı 'Acemî, hâ'-i resmîden bedeldir; o infi'âlde demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) İskender, hakîmi bu şekilde görünce dedi: Bu ne garîb sûrettir ve ne korkunç şekildir. Hakîm bu sözden perîşân oldu, infi'âl eyledi ve o infi'âlde güle güle dedi.

[235]II. Dârâ (m.ö. 330). Milâttan önce 900-775 yılları arasında İran'da hüküm süren hânedan Keyânîler'in son hükmdârı.

Ya‘nî o perîşânlık hâlinde gülerek dedi. Zîrâ bir taraftan mağlûbiyyet ve bir taraftan ta‘n-ı İskender.

(Kıt‘a)

طعنه برمن مزن بصورت زشت * ای تهی لزفضیلت وانصاف

Mezen, fi‘l-i nehy-i hâzır, müfred. *Sûret-i zişt*, beyâniyye.

(Mahsûl-i Beyt) Benim üzerime ta‘ne vurma ya‘nî bana ta‘n eyleme sûret-i zişt ile. Ya‘nî zişt-sûretsin diye bana ta‘n eyleme ey fazîlet ve insâftan tehî olan kimse!

تن بود چون غلاف وجان شمشیر کار شمشیر میکند نه غلاف

Gılâf, kın ma‘nâsınadır. *Cân,* bunda nefs-i nâtıka demektir ya‘nî rûh-ı insâni. *Şemşîr*, kılıç. *Kâr*, mübtedâ; kâf-ı ‘Arabla iş demektir. *Meküned,* haberi; *me,* harf-i nefy.

(Mahsûl-i Beyt) Ten, gılâf gibi oldu ya‘nî gılâf gibidir. Ve cân, şemşîrdir. İşi, şemşîr eder. İş gören şemşîrdir; gılâf değil. Ya‘nî sûret-i zişt için ta‘n eyleme. Zîrâ tende fazîlet olmaz, kın gibidir. Fazîlet, rûh-ı insânîdedir ki şemşîr gibidir. Sûretin cânda medhali yoktur.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîf-i mahbûn-ı maksûr-ı meczûdur ki mükerreren beyân olundu. Fâ‘ilâtün

{127}

mefâ‘ilün fâ‘ilât’tır.

دیگر گفت هر که وا خلق با خلق نه نکوست
پوست بر بدن زندان اوست چنان از وجود تنکنایی است که زندان
درجنب آن نزهتگا هیست کشاده

Dîger, dahi demektir. *Hulk*, hânın zammıyla hûy ma‘nâsınadır. *Bâ,* harf-i musâhabet. Halk, feth-i hâ ile mahlûk. *Ne nikûst*, nîkû nîst demektir; iyi değildir ma‘nâsına. *Pôst,* bunda deri demektir. *Çünân*, ancılayın demektir. *Vücûd-ı hôd*, beyâniyye. *Tengnâyî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Tengnây*, ism-i masdardır, darlık ma‘nâsına. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Cenb,* yan demektir, nezd ma‘nâsına; *ân*’a izâfet-i lâmiyye. *Nüzhetgâhî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Nüzhetgâh*, kâf-ı ‘Acemle edât-ı zarf-ı mekândır. *Nüzhet*, gamdan ba‘îd olmak ma‘nâsınadır ve otlu, sulu yere dahi mustalahtır. Nüzhetgâh, otlu, sulu yer; hâsılı, seyr ü temâşâ yeri demektir. *Küşâde,* ism-i mef‘ûldür açık ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Hakîm, İskender’e bu kelâm-ı hikmet-âmîzi söyledikten sonra dahi dedi. Ya‘nî bir kelâma dahi şürû‘ eyledi ve dedi: Her kimin ki hulk ve hûyu ve tabî‘atı halk ile iyi değildir ya‘nî halk ile ülfet ü ünsiyyet edemez bed-hûyluğu sebebine onun derisi bedeni üzere zindândır. Kendi vücûdundan ancılayın bir darlıktadır ki zindân onun yanında bir açık seyrângâhtır. Ya‘nî böyle olan kimse kendi vücûdundan bir rütbe sıklettedir ki onun yanında habshâne, müferrih bir mesîredir.

(Kıt‘a)

کسی کہ باہمہ کس خوی بدبکار برد*ہمیشہ درکف صد غصہ ممتحن دانش

Kesî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Hûy-i bed*, beyâniyye. *Be kâr bered*: *Bâ,* harf-i sıla; kâr, iş. *Bered*, fi'l-i muzâri'; bâ'-i 'Arabın zammıyla iletir demektir. kef-i sad gussa, beyâniyye ve lâmiyye; yüz gussa elinde demektir. *Mümtehan*, ifti'âl bâbından ism-i mef'ûldür; mübtelâ ma'nâsına. *Dâneş*: *Şîn*, zamîr; *kesî*'ye râci'dir. *Dân,* emr-i hâzır, müfred; bil demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Bir kimse ki cemî' halk ile bed-hûyu işe iletir ya'nî halka bed mu'âmele eder; dâ'imâ nice nice girdab-ı belâ ve mihnete müstağrak olur hulku sebebiyle.

مرو بشحنہ کہ زندان مقام او کردان*چو پوست برتن بدخو بست زندانش

Merev, fi'l-i nehy-i hâzır; gitme demektir. *Şıhne,*

{128}

subaşı, şehir zâbiti demektir. *Bâ,* harf-i sıla. *Ki,* harf-i beyân. *Makâm-ı û*, lâmiyye. *Kerdân,* masdar. *Ki,* harf-i ta'lîl. *Bes'est*: *Bes*, bâ'-i 'Arabla kâfî ma'nâsına; *sîn* ve *tâ*, edât-ı haber; kifâyet eder, yetişir demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Şıhneye gitme ki onun makâmını zindân eylemeye. Ya'nî bed-hûyu şikâyet edip habse kaldırmak için şıhneye gitme. Zîrâ bed-hûyun teni üzere derisi ona zindân yeter. Ya'nî ona zindân, kendi vücûdu kâfîdir. Hâsıl-ı kelâm, Hakîm ke'ennehû der ki: Gerçi benim sûretim zişttir lâkin sûret-i hüsn sâhibi olup bed-hûy olmadan emr bi'l-'aks olmak evlâdır. Zîrâ bed-hûya cihân belki vücûdu zindândır. 'Adem-i ünsiyyeti sebebine böyle olunca bana zişt-sûretlikle ta'n eyleme diye İskender'e hitâb eder. Molla Câmî dahi bu kıt'ayı îrâd ile ahlâk-ı zemîmeden tenzîr eder.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i müctestendir ki aslı müstef'ilün fâ'ilâtün müstef'ilün fâ'ilün'dür ki cemî' eczâsına habn târî olmuştur. 'Arûz ve darbına kasr dahi gelmiştir. Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât olup müctess-i mahbûn-ı maksûr olur.

ودیگر گفت حسود همیشه در رنجست و باپروردگار خویش ستیزه سنج هرچه دیگر ازاد هدوی نه پسندد وهرنه نصیب وی دل دران بندد

Ve dîger güft, perîşânlık hâlinde hakîm bir dahi dedi. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Perverdgârî*: Kâf-ı 'Acemle, Rezzâk ma'nâsına sıfat-ı müşebbehedir; besleyici demektir; Hudây te'âlâ'ya ıtlâk olunur; *hîş*'e izâfet-i lâmiyye yâhûd ism-i fâ'ilin mef'ûlüne izâfetidir. *Sitîze-senc,* vasf-ı terkîbîdir; bi-hasebi'l-lüga 'inâd tartıcı demektir ammâ lecûc ma'nâsına isti'mâl olunur. *Dihed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ibdir; fâ'ili tahtında *Perverdgâr*'a râci'dir. *Nepesended*, fi'l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ'ib; beğenmez demektir ammâ bunda istemez ma'nâsınadır. *Bended*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; bağlar demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bu iki kelâm-ı pür-'iberden sonra hakîm yine dedi: Hasûd dâ'imâ zahmettedir ve kendi Perverdgârıyla lecc ü 'inâd edicidir. Her ne ki gayrılara Allâhu te'âlâ vere, onu beğenmez. Ya'nî verdiğini istemez. Ve her ne ki nasîbi değil ya'nî lâyık olmaya, gönlü ona ta'alluk edip bağlar ya'nî meyl eder.

(Kıt‘a)

اعتراضست براحکام خداوند علیم * عادت مرد

{129}

حسد پیشه کمخاکش بدهن

İ‘tirâz, ifti‘âl bâbından masdardır dahl ve ta‘n ma‘nâsına. *Ahkâm-ı Hudâvend*, lâmiyye. *Ahkâm*, hükmün cem‘idir. *Hudâvend,* bi-hasebi’l-lüga sâhib ve mâlik ma‘nâsına ammâ bunda Hudâ demektir; *kadîm*’e izâfeti, mevsûfun sıfatınadır. *Kadîm,* evveli yok demektir. Ba‘zı nüshada “cihân-dâr-ı hakîm” düşmüştür. *Cihân-dâr,* vasf-ı terkîbî, pâdişâh ma‘nâsına yine Hudâ murâddır. *Hakîm*’e izâfeti, yine mevsûfun sıfatınadır. *İ‘tirâzest,* mukaddem haberdir. *‘Âdet-i merd-i hased-pîşe*, mu’ahhar mübtedâ. *‘Âdet-i merd*, lâmiyye. *Merd-i hased-pîşe*, beyâniyye. *Hased-pîşe,* vasf-ı terkîbî. *Ki,* harf-i beyân. *Hâkeş be-dehen,* du‘â-yı ‘aleyhtir; toprak onun ağzına olsun demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Hudâvend-i Kadîm’in hikmetlerine ya Cihân-dâr-ı Hakîmin hikmetlerine i‘tirâzdır hased sıfatlı ya‘nî hasûd olan merdin ‘âdeti ki toprak ağzına olsun ya‘nî Allâh cânını alsın.

هرچه بیند بکف غیر فغانی دارد * که چرا داد بوی بی سبب آنرا نه بمن

Bîned, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; görür demektir. *Be-keff-i gayr*: *Bâ,* harf-i zarf, izâfet-i lâmiyye. *Berdâred*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; kaldırır demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Çerâ,* niçin demektir. *Dâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; verdi demektir. *Be-vey*: *Bâ,* harf-i sıla. *Vey*, zamîr; *gayr*’ râci‘dir. *Bî*, edât-ı selb. *Ân-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ân,* ism-i işârettir *çi*’ye. *Ne*, harf-i nefy; “nedâr” takdîrinde siyâk karînesiyle. *Be-men*: *Bâ,* harf-i sıla.

(Mahsûl-i Beyt) Hasûd her nesne ki gayrın elinde göre, figân kaldırır ya‘nî âh ü figân eder ki niçin ona sebebsiz o şey’i verdi bana vermedi. Hâsılı, gayrın elinde bir şey görse gerek mâl ve evlâd ve câh her ne olursa olsun ola Allâh verdi bana niçin vermedi diye âh ü feryâd eder. Bu ise ef‘âl-i Hudâ’ya i‘tirâzdır. Allâhu te‘âlâ’nın her bir işinde nice bin hikem ü masâlihi vardır. (لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ)[236]dir. Fi‘linde hîç bir vechle çûn ü çerâ olmaz. Hâsılı, hakîm, İskender’e der ki: Senin bana ta‘nın hasedinden nâşîdir ki Hudây te‘âlâ niçin sana bu kadar ‘ilm ü fazlı verdi ki lâyık değilsin ve bana vermedi diye ta‘ndır. Bu ise Allâhu te‘âlâ’ya i‘tirâzdır.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remel-i müseddestir ki sadr ve ibtidâdan

{130}

mâ-‘adâ mahbûn. ‘Arûz ve darbına habndan sonra hazf dahi gelmiştir. Böyle olunca bir mısrâ‘ı fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün olup remel-i mahbûn-ı maksûr olur.

دیگر گفت خرد مند ان کریم مال بر دوستان * شمارند و بی خرد آن لئیم از برای دشمنان بگذارند

[236] Kur’an, Enbiyâ Suresi, 21/23. (Allâh), yaptığından sorumlu tutulamaz.

Hıredmendân, Elif ve *nûn* edât-ı cem‘dir. *Hıred*, ‘akl demektir. *Mend*, edât-ı tesebbüt, ‘akllı demek olur; *kerîm*’e izâfeti, mevsûfun sıfatına. *Mâl*, mübtedâ. *Ber*, edât-ı sıla. *Dûstân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir. *Şumârend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ibdir; cümlesi haber sayalar demektir ammâ bunda nisâr edeler demekten kinâyettir. *Bî-hıredân*: *Bî* edât-ı selb, *elif* ve *nûn* edât-ı cem‘; ‘aklsızlar demektir; *le’îm*’e izâfeti, mevsûfun sıfatına. *Le’îm*, alçak demektir. *Berây*, edât-ı ta‘lîl. düşmenân: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘. *Güzârend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ibdir; terk ederler, bırakırlar demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Hakîm yine bir dahi dedi. Ya‘nî kelimât-ı sâbıkayı takrîrden sonra yine söyledi: Kerîm olan ‘akllılar mâlı dostlarına îsâr ederler ya‘nî hâl-i hayâtında bahş ederler. Ve alçak olan ‘aklsızlar düşmânlar için terk ederler ya‘nî vefâtında a‘dâya kalır.

(Kıt‘a)

هرچه آمد بدست مرد کریم * همه در پای دوستان افشاند

Der, harf-i sıla. *Efşâned*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; saçtı ya‘nî îsâr eyledi demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Kerîm olan merdin eline her ne geldiyse ya‘nî eline giren nukûd ü eşyâyı cümle dostların ayağına saçtı ya‘nî onlara ihdâ ve takdîm eyledi ya onların yoluna sarf eyledi.

وانچه اندوخت سفله طبع لئیم * بعد مرگ از برای دشمنان ماند

Endûht, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; kazandı ya‘nî idhâl eyledi. *Süfle-tab‘*, terkîb-i tavsîfidir, alçak tabî‘atlı demektir; *le’îm*’e izâfeti, mevsûfun sıfatınadır. *Merg*, ölüm ma‘nâsına isimdir. *Mând*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; kaldı demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Dahi le’îm olan alçak tabî‘atlı, o nesneyi ki idhâl edip kazandı; ölümünden sonra düşmân için kaldı. Hâsılı, hakîm, İskender’e hitâb edip der ki: Kerîmü’t-tab‘ olan, mâlını îsâr ü infâk eder. Le’îmü’n-nefs, idhâl ü cem‘ eder ve düşmâna

{131}

kalır. Bu nasâyih ki zikr olundu ve olunacak cümle hitâb-ı ‘âmdır. Ya‘nî hazret-i Câmî kıssadan hisse tarîkıyla hâzırîn ve gâ’ibîne va‘z ü pend buyurur. Nitekim dîbâcede (تا غائبانرا ارمغانی باشد حاضرانرا داستانی و)[237] buyurmuştu.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîftir ki bi-‘aynihî *ta‘ne ber-men* kıt‘ası gibidir.

دیگر گفت باخرد این درهزل وفسوس آویخت این آبدوی بزرگی ریختن است وغبار ذلت وخواری انگیختن

Bâ, harf-i sıla. *Hurdân*, hurdun cem‘idir. *Hurd*, zamm-ı hâ’-i mu‘ceme ile ve sükûn-ı râ ve dâl ile ufak demektir; bunda hem-rütbe olmayanlardan ‘ibârettir. *Der*, zâ’id. *Hezl*, masharaya almak ma‘nâsına. *Füsûs*, fânın zammıyla ‘atf-ı tefsîrîdir. *Âvîhten*, asmak ma‘nâsınadır; bunda ta‘alluk ettirmeden ‘ibârettir. *Âb-rûy*, ‘ırz ü vakâr ma‘nâsına *büzürgî*’ye izâfet-i beyâniyye. *Yâ*, harf-i masdar. *Rîhten*, masdardır dökmek ma‘nâsına. *Gubâr-ı zillet*, beyâniyye. *Hûrî*: *Yâ*, harf-i masdar. *Engîhten*, masdardır koparmak ma‘nâsına.

[237] Hâzirûna bir hikâye; burada bulunmayanlara ise bir armağan olmak üzere ve…

(Mahsûl-i Terkîb) Hakîm, İskender'e hitâben yine dedi: Ufaklara ya'nî hem-rütbe olmayanlara hezl ü füsûs ta'alluk ettirmek ya'nî onlara masharalık isnâd etmek ululuğun 'ırz ü vakârını dökmektir ya'nî zâyi' eylemektir. *Bâ*, zâ'id olup *der*, sıla olmak dahi câ'izdir. Ma'nâ, ufakları hezl ü füsûsa ta'alluk ettirmek ya'nî onları tesahhur eylemek demek olur. Ve *bâ*, musâhabet olup *der*, harf-i zarf olmak ya'nî kendi ma'nâlarında olmak da câ'izdir. Ma'nâ, ufaklar ile hezl ü füsûsda ta'alluk etmek ya'nî onlarla masharalık etmek demek olur. (تَدَبَّرْ فَاخْتَرْ مَا شِئْتَ لٰكِنَّ الاَخِيرُ اَوْلٰى)[238]

(Kıt'a)

ای که برسفله می دری جامه * نام ترسم بکرکیت برود

Ey ki, ey kes ki takdîrinde. *Ey*, harf-i nidâ. *Ki*, harf-i râbıt. *Ber*, harf-i isti'lâ. *Süfle*, sînin zammıyla ve fânın sükûnuyla alçak demektir. *Mî*, edât-ı hâl. *Derî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab; yırtarsın demektir; *câme*, mef'ûl-i sarîhi. *Tersem*, fi'l-i muzâri', mütekellim vahde. *Be-gurgiyet*, tâ'-i hitâb, ma'nâda nâma mukayyeddir. *Gurgî*: *Yâ*, harf-i masdar. *Gurg*, kurt demektir. *Bireved*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib.

(Mahsûl-i Beyt) Ey kimse ki süfle üzere câme yırtarsın. Korkarım ki senin ismin kurtluk ile gider. Ya'nî fukarânın câme'-i derûnunu

{132}

yırtan ya'nî kalbini kıran hâsılı, hezl ü istihzâ eden kimse! Havf ederim ki ismin hâtır-şikenlikle iştihâr bulur. Zâlim diye meşhûr ve müte'ârif olursun. Gerçi bu beytten zâhir olan ma'nâ: "Ey kimse ki zulm ü cevr edersin. Korkarım ki nâmın zâlimlikle meşhûr olur" demek evlâ ve enseb görünür. Nitekim Şem'î, dahi böyle demiş lâkin mahalle münâsib olmadığı (اَظْهَرُ مِنَ الشَّمسِ و اَبيَنُ مِنَ الاَمسِ)[239]dir. (تَأَمَّلْ تَدَبَّرْ تَفَطَّنْ تَنَلْ).[240]

مشو افسوس پیشه باخردان * ورنه فربزرکیت برود

Meşev, nehy-i hâzır, müfred; olmaya demektir. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Verne*, yoksa demektir. *fer-i büzürgiyet*, beyâniyye ve lâmiyye. *Fer*, bunda revnak ma'nâsınadır. *Büzürgî*: *Yâ*, harf-i masdar. *Tâ*, zamîr-i hitâb.

(Mahsûl-i Beyt) Edânî ile hezl ü suhriye san'atlı olma. Ya'nî onlara mülâ'abe ve mülâtafe etme. Yoksa ululuğun revnak-ı şevketi gider.

('Arûz) Bu kıt'a, 'aynıyla sâbık gibidir lâkin 'arûz ve darbında mugâyeret vardır. Tefattan!

دیکر کفت هرکه شیوهٔ مشت زنی بردست کیرد درلکد کوب زبردستان بمیرد

Her ki, herkes ki takdîrinde. *Şîve-i müşt-zenî*, beyâniyye. *Şîve*, hâ'-i resmî ile tarîk ma'nâsınadır. *Yâ*, harf-i masdar. *Müşt-zen*, vasf-ı terkîbîdir. Ma'lûm ola ki müşt-zenliği Sûdî

[238] Düşün, istediğini seç lâkin sonuncusu daha evlâdır.
[239] Güneşten daha zâhir, dünkü günden daha açık.
[240] Etraflıca düşün, tefekkür et, kavra, nail olursun (anlarsın).

merhûm Şerh-i Gülistânı'nda[241] nakl ü beyân buyurmuş ve garâyibâttan diye kendinin musâdefet ettiği birkaç kişiyi re'yü'l-ayn gördüm diye nakl eder. Lâkin el-hâletü hâzihî ahâlî-i gılmânân-ı Enderûn-ı Hümâyûn-ı cihân-bânîde bu san'atı bilmez, pek azdır. Husûsan sığar-ı sinninde çerâğ olup perverde-i sarây olanlar gâyetü'l-gâye mahâret kesb etmişlerdir. Hakîkatte öğrenecek çok şîve ve hıyel vardır. Ammâ bunda kahr ve galebe ve tasalltuttan kinâyettir. *Ber-dest-gîred,* bi-hasebi'l-lüga el üzere tuta demektir ammâ bunda 'âdet ve hûy edine demekten kinâyettir. *Leked-kûb,* tekme vurucu yâhûd tabanca ya'nî sîlî vurucu demektir. Bu dahi bir san'attır ki hâdimân-ı Harem-i Hümâyun'a mahsûstur ki onlar tavâşî ve zengîlerdir. Beynlerinde kaplama ve tabanca ıtlâk ederler ki bir âdeme vursa elbette düşer; hele lâ-muhâlete serâsîme olur; zeber-destân'a izâfet-i lâmiyye.

{133}

Zi ber-dest, eli üstlü ma'nâsına vasf-ı terkîbîdir; kaviyyü'l-iktidâr demektir. *Elif* ve *nûn* edât-ı cem'dir. *Bimîred*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; olur ya'nî helâk olur demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Hakîm-i dânâ bir def'a dahi dedi: Her kim ki müşt-zenliğin tarîkasını 'âdet ve hûy edine ya'nî zulmü pîşe eyleye; kuvvetlilerin tekmesi veyâ sîlîsinde helâk olur. Ya'nî Hudây te'âlâ ona kendinden kavîyi tasallut eder. Ba'zı nüshada "müsennât-ı tahtân" ile "zîr-i destân" vâki'dir, eli altı ma'nâsına vasf-ı terkîbîdir ki zu'afâ demek olur. Ma'nâ, zayıfların tabancasında helâk olur demektir. Ya'nî Bârî te'âlâ ona ümîd etmediği bir zayıf mahlûku musallat kılar. Nitekim Nemrûd ile peşşe gibi. Ve el-ân müşâheddir mâr ile mûr ve fîl ile mûş. (فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ)[242] Lâkin nüsha-i evvelî murâddır.

(Kıt'a)

دلا کوش کن از من این نکته خوش * که ماندست در کوشم از نکته دانان

Dilâ: Elif, harf-i nidâ; ey gönül demektir. *Gûş kün,* bi-hasebi'l-isti'mâl dinle demektir. *Nükte*, zımnında nice fevâ'idi müştemile olan kelâma derler. *Hoş,* bunda iyi ma'nâsınadır. *Ki*, edât-ı ta'lîl. *Mândest*, kalmıştır ma'nâsınadır. *Mânde*, mâzîden kısımdır. *Der-gûşem*: *Der,* harf-i zarf. *Gûş*, kâf-ı 'Acemînin zammıyla kulak demektir; bunda zihin ma'nâsınadır. *Nükte-dân,* vasf-ı terkîbîdir; nükte bilici ya'nî hukemâ ve 'ulemâ. *Elif* ve *nûn* edât-ı cem'dir.

(Mahsûl-i Beyt) Hazret-i Câmî, kendine hitâb tarîkıyla 'âmmeye hitâb edip buyurur ki: Ey Gönül! Bu hoş nükteyi benden dinle. Ya'nî bu latîf kelâmı dinle. Zîrâ nüktedan olan 'ulemâ ve hukemâdan benim kulağımda kalmıştır ya'nî zihnimde onlardan yâdigâr kalmıştır.

که هر کس کشد تیغ نامهربانی * شود کشتهٔ تیغ نامهربانان

Ki, harf-i beyân. *Herkes*, herkes ki takdîrinde. *Keşed*, kâf-ı 'Arabın fethiyle çeker ma'nâsına fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib. *Küşte'-i tîğ-i nâ-mihrbânân*, beyâniyye ve lâmiyyedir. *Küşte,* kâf-ı 'Arabın zammıyla ism-i mef'ûldür maktûl ma'nâsına. *Elif* ve *nûn* edât-ı cem'dir.

[241] Boşnak asıllı Osmanlı 'âlimi ve şârihi Sûdî Bosnevî'nin (ö. 1008/ 1599-1600) Gülistân şerhi. Osmanlı coğrafyasında en çok okunan ve başarılı bulunan Gülistâ şerhlerindendir.
[242] Kur'an, Haşr Suresi, 59/2. Ey 'akl sahipleri! İbret alın.

(Mahsûl-i Beyt) Hâtırımda kalan nükte budur ki: Her kimse ki şefkat ve merhametsizlik kılıcını çekti ya‘nî zulm ü cevre mâ’il oldu, şefkatsizlerin kılıcının maktûlü olur. Ya‘nî ‘âkıbet o da kendi gibi

{134}

bir zâlime düş olup helâk olur.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i tekârübdendir ve cemî‘ eczâsı sâlim ki bir mısrâ‘ı fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlündür.

چو اسکندر کوش خویش ازان جواهر حکمت پر یافت دهانش را
چون کوش خود پر جواهر کرد و عنان از خرابی آن حصار بر تافت

Çü, edât-ı ta‘lîl. *Gûş-i hîş*, lâmiyye. *Cevâhir-i hikmet*, beyâniyye. *Pür yâft*, dolu buldu demektir. *Dehâneş*: *Şin*, zamîr; *hakîm*’e râci‘dir. *Çûn, edât*-ı teşbîh. *Gûş-i hôd*, lâmiyye. *Kerd*, fi‘l-i mâzî. *‘İnân*, dizgin demektir. *Harâbî-i ân hisâr*, lâmiyye. *Harâbî*’de *yâ*, harf-i masdar. *Bertâft*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; müte‘addî ma‘nâsına; döndürdü, dizgin döndürdü demek; rücû‘dan kinâyedir.

(Mahsûl-i Terkîb) Çünki İskender, hakîmin söylediği hikmet cevherlerinden kulağını dolu buldu, ya‘nî kelâm-ı gevher-berâberinden hazz eyledi ve kendinde müte’essir oldu, hakîmin ağzını kendi kulağı gibi pür-cevâhir eyledi. Ya‘nî hadden bîrûn ihsân eyledi. Ve o hisârın harâblığından ya‘nî harâb etmekten ‘inân çevirip rücû‘ eyledi. Hâsılı, hisârın harâb olmasından nehy eyledi.

(Hikmet)

افریدون که در زمین شفقت جز تخم نصیحت نکشت
بفر زندان خود این توقیع نوشت که صفحات ایام صحیفهٔ اعمارست
دران منویسید جزانچه بهترین اعمال وآثارست

Efrîdûn/Firîdûn/Ferîdûn[243], feth-i hemze ve sükûn-ı fâ ile ve hemzesiz fânın kesri ve fethiyle mülûk-ı sâlifeden bir ‘azîm melikin ismidir ki Dahhâk-ı Mârî’yi[244] katl edip yerine cülûs eyledi. Kezâ fî “Şâhnâme-i Firdevsî”[245]. Ba‘zıları ihtilâf edip hemze ile olur ise Nûh[246] ‘aleyhisselâmın yâhûd Zülkarneyn’in ismidir dediler.

Ki, harf-i beyân. *Zemîn-i şefkat*, beyâniyye. *Cüz tohm-ı nasîhat* da beyâniyelerdir. *Negişt*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ib; kâf-ı ‘Acemin kesriyle ekmedi demektir. *Be-ferzendân-ı hôd*, lâmiyye; *bâ*, harf-i sıla; *ferzend*, oğul demektir. *Tevkî‘*, tef‘îl bâbından masdardır; bi-hasebi’l-lüga yazı üzere ‘alâmet yazmak. Rûz-merremizde ona hatt-ı şerîf derler. Pâdişâh

[243] İran millî destan kahramanı.
[244] Eski İran mitolojisinde, Hint-İran ortak geleneğinden kalma insan vücutlu ejder veya ejder görünümlü insan.
[245] Firdevsî’nin (ö. 411/1020 [?]) dünyâca ünlü manzûm destanı.
[246] Ülü’l-azm tabir olunan büyük peygamberleden. Kur’an, Ankebût Suresi, 29/14. Andolsun ki biz Nuh'u kendi kavmine gönderdik de o bin yıldan elli yıl eksik bir süre onların arasında kaldı. Sonunda onlar zulümlerini sürdürürken tufan kendilerini yakalayıverdi.

mektubu demektir. *Nüvişt*, yazdı demektir; fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib. Ya‘nî hatt yazdı. Hâsılı, vasiyyetnâme yazdı. *Safahât-ı eyyâm*, lâmiyye. *Safahât*, sahfanın cem‘idir; cânibler demektir, sahîfe-i kitâb ma‘nâsına ya‘nî

{135}

defter demektir; *a‘mâr*’a izâfet-i lâmiyye; ‘ömrün cem‘idir. *Menüvîsîd*, fi‘l-i nehy-i hâzır, cem‘; müfred-i müsbeti, nüvîsed gelir nüvîsîdenden; yazmayınız demektir. *Bihterîn*: *Bih,* hâ’-i asliyye ile iyi demektir; *ter*, edât-ı tafdîl ya edât-ı nisbet; *nûn*, harf-i te’kîd; *a‘mâl*’e izâfet-i lâmiyye. *A‘mâl*, ‘amelin cem‘idir. *Âsâr*, eserin cem‘idir. *Nişân*, ‘alâmet ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Efrîdûn ki ya‘nî mülûk-ı Fars’tan olan padişâh ya hazret-i Nûh ‘aleyhisselâm ya hazret-i Zülkarneyn-i mu‘azzam (أيًا مَا كَانَ)[247] şefkat ve merhamet zemîninde nasîhat ve pend tohumundan gayrı ekmedi. Ya‘nî ‘adl ü insâf arâzîsinde dâ’imâ pend ü nasîhat zirâ‘at ederdi. Kendi evlâdlarına bu nasîhatnâmeyi yazdı ki eyyâmın ya‘nî zamânın cânibleri ya‘nî her tarafı ‘ömrler defteridir, o deftere ‘amellerin ve eserlerin gâyetü’l-gâye a‘lâsının gayrı şey yazmayınız. Ya‘nî a‘mâl-i hayra ve âsâr-ı hasenâta sa‘y ediniz diye nasîhat ederdi.

صفحهٔ دهر بود دفتر عمر همه خلق * این چنین گفت خردمند چو اندیشه کاشت

Safha’-i dehr, lâmiyye. *Dehr*, dâlin fethiyle bu ‘âlemdir. *Defter-i ‘ömr-i heme halk,* lâmiyyelerdir. *În çünîn*, buncılayın demektir. *Hıred-mend*, ‘akllı demektir. *Çü*, edât-ı teşbîh. *Gümâşt*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ibdir; havâle eder demektir ammâ bunda endîşe *gümâşt,* fikr eyledi demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Cemî‘ halkın ‘ömrünün defteridir ‘âlemin safhası. Ya‘nî safha-i ‘âlem ‘ömr defteridir buncılayın dedi. Ya‘nî safha-i ‘âlem defter-i a‘mârdır dedi. Yâhûd beyt-i âtîyi dedi. Çünki ‘âkıl, endîşe eyledi ya‘nî hıred-mend, tefekkür edip bu kelâmı söyledi yâhûd bu beyti söyledi. Evvele göre beyt-i âtî şart-ı mahzûfa cevâb olur. Ya‘nî ‘âkıl böyle dediyse *hurrem ânkes ki* ilh. sânîye göre makûl kavl olur. Ya‘nî ‘âkıl-ı *hurrem ânkes ki* kavlini söyledi.

خرم انکس که برین دفتر پاك از همه حرف * رقم خیر کشید و اثر خیر گذاشت

Hurrem, hâ’-i mu‘cemenin zammı ve rânın fethi ve teşdîdiyle iyi tâli‘li demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Berîn*: *Bâ,* harf-i sıla. *Defter-i pâk*, beyâniyye. *Rakam*, nişân ma‘nâsına; *hayr*’a izâfet-i beyâniyye ya lâmiyye. *Keşîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; çekti demektir. *Eser-i hayr, rakam-ı hayr* gibi; *eser*, ‘alâmet demektir. *Güzâşt*, bıraktı ya‘nî vaz‘ eyledi.

(Mahsûl-i Beyt) İyi tâli‘li o kimsedir ki bu cemî‘ harften pâk olan deftere ya‘nî harf-i

{136}

hayr ve harf-i şerden pâk ü tâhir olan ‘âleme hayr rakamını ya‘nî hayr nişânını çekti ve hayr ‘alâmetini vaz‘ eyledi.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remeldendir ki sadr ve ibtidâdan mâ-‘adâ mahbûndur. Ve ‘arûz ve darbına habndan sonra kasr dahi târî olmuştur. Fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilât olur.

[247] Hangisi olursa olsun.

(Hikmet)

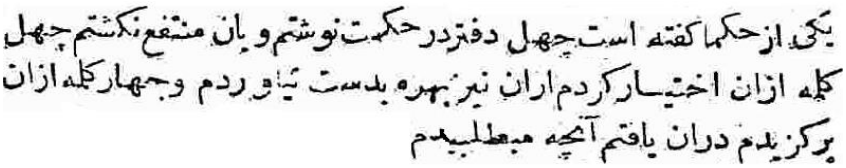
یکی از حکما گفته است چهل دفتر در حکمت نوشتم و بان منتفع نگشتم چهل
کلمه ازان اختیار کردم ازان نیز بهره بدست نیاوردم وچهار کلمه ازان
برگزیدم دران یافتم آنچه میطلبیدم

Çihil ve çil, cîm-i ‘Acemin kesriyle bir ma‘nâyadır ki kırk demektir. *Nüviştem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; yazdım demektir. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Müntefi‘*, ifti‘âl bâbından ism-i fâ‘ildir; intifâ‘edici ya‘nî fâ’ide-mend demektir. *Neküştem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, kâf-ı ‘Arabın zammıyla olmadım demektir. *İhtiyâr*, ifti‘âl bâbından masdardır üründülemek ma‘nâsına. *Kerdem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde. *Nîz,* dahi demektir. *Behre,* hâ’-i resmî ile nasîb ma‘nâsına. *Be-dest*: *Bâ,* harf-i sıla. *Neyâverdem*, fi‘l-i nefy-i mâzî, mütekellim vahde; getirmedim. *Behre be-dest neyâverdem*, fâ’ide-mend olmadım demektir. *Çehâr*, cîm-i ‘Acemînin kesriyle çâr gibi dört ma‘nâsınadır. *Bergüzîdem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, kâf-ı ‘Acemin zammıyla intihâb eyledim demektir. *Yâftem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; arardım demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Hukemâdan biri demiştir: Hikmette kırk kitâb yazdım ve onunla fâ’ide-mend olamadım ya‘nî o kırk kitâbdan intifâ‘ edemedim. O kırk kitâbdan kırk kelimât ihtiyâr ve temyîz eyledim. Ondan dahi nasîb ele getiremedim ya‘nî fâ’ide-mend olamadım. Ve o kırk kelimeden dört kelime intihâb eyledim, onda buldum her ne ki arardım ya‘nî ne istedim ise onda buldum. Hâsılı, kırk kitâb-ı hikmette olanı bu dört kelimede buldum:

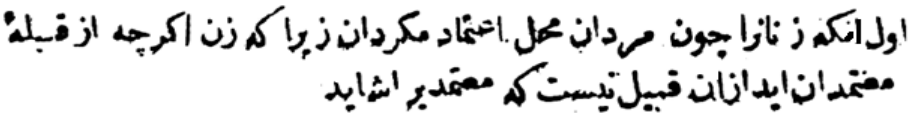
اول انکه ز نازا چون مردان محل اعتماد مکردان زیرا که زن اگرچه از قبیلهٔ
معتمدان ایدازان قبیل نیست که معتمد پر اشاید

Zenân, avratlar demektir ki *elif* ve *nûn,* edât-ı cem‘dir. *Râ*, edât-ı sıla. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Mahall-i i‘timâd*, zarfın mazrûfuna izâfetidir. İ‘timâda mahal demektir. *İ‘timâd*, ifti‘âl bâbından masdardır: bi-hasebi’l-lüga tanınmak ma‘nâsına ammâ böyle yerlerde ketm-i sır ve sâ’ir umûr-ı husûsu sipâriş etmeye derler. *Mekerdân,* nehy-i hâzır,

{137}

müfred, eyleme demektir. *Zîrâ ki*, edât-ı ta‘lîl. *Kabîle’-i mu‘temedân*, beyâniyye. *Kabîle,* bir cemâ‘ate derler ki babadan ola ya‘nî silsileleri bir ola. *Mu‘temed,* ism-i mef‘ûldür ifti‘âl bâbından; *elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir. *Âyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; gele demektir. *Kabîl*, bunda nev‘ ma‘nâsınadır. *Mu‘temedî-râ*: *Râ,* edât-ı sıla. *Yâ,* harf-i masdar. *Şâyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; gerek ya‘nî lâyık ola demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Dört kelimeden evvelki o nesnedir ki avratları i‘timâda mahal eyleme. Ya‘nî onları yâr-i vefâdâr ‘add eyleyip umûrunu ve esrârını sipâriş eyleme. Zîrâ ki zen, mu‘temedler kabîlesinden gele ya‘nî sâhib-i vefâ olandan olursa da o kabîleden değildir ki i‘timâd ve istinâd olmaklığa lâyık ola. Ya‘nî her ne kadar âdem evlâdı da olsa kendine i‘timâd olunmaz. *Ez-kabîle-i mu‘temîdân’*ın ma‘nâsını “zâhiren i‘timâda yaraya” diyen, kabîlenin ma‘nâsını bilir kabîlden değilmiş.

(Kıt‘a)

عقل زن ناقصست ودینش نیز * هرکرش کامل اعتقاد مکن

‘Akl-ı zen, lâmiyye. *Ve dîneş*: *Şîn*, zamîr; *zen*’e râci‘dir. *Nîz,* dahi demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Zenin ‘aklı ve dîni nâkıstır. Bir vakit ona kâmil i‘tikâd eyleme. Hâsılı, onlar nâkısâtü’l-‘aklü ve’d-dîn’dir kâmil i‘timâd eyleyip i‘timâd eyleme. *Zen* lafzı ve ona ircâ‘ olunan zamâyir, müfred îrâd olunmak zarûret-i vezn içindir. Zîrâ cem‘ mahalli idi yâhûd cins-i zen demektir.

گر بدست ازوی اعتبار مکیر * ورنکو پروی اعتماد مکن

Ger, edât-ı şart; egerden muhaffef. *Bed*, kötü demektir; haber-i mübtedâsı mahzûf. Takdîri, “ger ân be-dest”. *Ân*, *zen*’e işârettir. *Vey*, zamîri *bed*’e râci‘dir. *Megîr*, nehy-i hâzır, müfred; tutma demektir. *Ver,* ve egerden muhaffeftir. *Nikû*, nikûst takdîrindedir; iyi demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Eger o zen-i bed ise ondan i‘tibâr tutma ya‘nî kötülüğüne i‘tibâr eyleme. Ve eger o iyi ise ona i‘timâd eyleme. Hâsılı, ne şerrine i‘tibâr eyle ve ne hayrına.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîftendir ki kerrâren merrâren beyân olundu. Bir mısrâ‘ı ba‘de’z-zihâf fâ‘ilâün mefâ‘ilün fa‘lündür.

دوم انکه بمال مغرور مشو اگر بسیا بود زیرا که عاقبت پایمال حوادث روز گار شود

Düvvum, dört kelimeden ikincisi. *Be-mâl*: *Bâ*, harf-i sıla. *Mağrûr*, ism-i mef‘ûldür. *Meşev*, nehy-i hâzır, müfred; olma demektir. *Bisyâr*, bâ’-i ‘Arabın kesri ve sînin sükûnuyla çok demektir. *Pây-mâl-i havâdis-i rûzgâr*, beyâniyye ve lâmiyye. *Rûzgâr*, zamân

{138}

demektir. *Havâdis*, hâdisenin cem‘i; fiten-i rûzgârdan ‘ibârettir. *Pây-mâl*, mürekkebdir pây ile mâlden; hôr ve hakîr ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Hükm-i erba‘adan ikincisi odur ki mâla mağrûr olma eger çok dahi olursa Zîrâ ki ‘âkıbet ü encâm-ı kâr, zamânenin havâdisinin pây-mâlı olur. Ya‘nî zamânede zuhûr eden fitenin hôr ve hakîri olur. Hâsılı, zamâne onu bir kıyâfete kor ki ne‘ûzü billâh nân-pâreye muhtâc ve bir dilim ekmek bulamayıp aç ölür.

(Rubâ‘î)

مغرور مشو بمال چون بیخبران * زیرا که بود مال چو ابر گذران

Bîhaberân: *Bî*, edât-ı selb; *elif* ve *nûn* edât-ı cem‘; habersizler ya‘nî câhiller demektir. *Çü,* edât-ı teşbîh. *Ebr*, bulut demektir; ‘Arabca sehâb; *güzerân*’a izâfet-i beyâniyye. *Güzerân*, sıfat-ı müşebbehe; geçeğen demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Mâla mağrûr olma câhiller gibi Zîrâ ki mâl geçeğen bulut gibi olur. Hâsılı, mâl-ı dünyâ, serî‘u’z-zevâldir. Onunla gurûr revâ değildir.

ابر گذران اگرچه گوهر بارد * خاطر ننهد مرد خردمندیران

Bâred, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; bârîdenden; bunda bârâned ma‘nâsına yağdır demektir. *Nenihed*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib; komaz demektir. *Merd-i hıred-mend,* mevsûfun sıfata izâfetidir. *Ân,* ism-i işârettir *ebr-i gevher-bâr*’a.

(Mahsûl-i Beyt) Geçeğen bulut eger gevher ya‘nî dürr-i yetîm yağdırırsa; hâtır komaz ya‘nî meyl eylemez ‘âkıl olan merd onun üzerine. Ya‘nî ‘âkıl ona i‘tibâr eylemez. Hâsılı, bir şey ki serî‘u’z-zamân ola, ‘âkıl kimse ona i‘tibâr ve i‘timâd eylemez ne kadar zî-kıymet ise de. Mâl-ı dünyâ dahi böyledir.

(‘Arûz) Bu rubâ‘înin sadr ve ibtidâsı ahreb. Haşvleri mekfûf. ‘Arûz ve darb ehtem. Bir mısrâ‘ı, mef‘ûlü mefâ‘îlü mefâ‘îlü fe‘ûlün olup hezec-i ahreb-i mekfûf-ı ehtem olur.

سوم انکه اسرار نهان داشتنی خود را با هیچ دوست درمیان منه زیرا که بسیار باشد که در
دوستی خلل افتد و بدشمنی بدل گردد

Sevvum, dört kelimeden üçüncüsü. *Esrâr-ı nihân*, beyâniyye. *Dâştenî*: *Yâ,* harf-i nisbet. *Dâşten,* masdar; tutmak; *hôd*’a izâfet-i lâmiyye. *Râ*, edât-ı tahsîs. Kendinin gizli tutulmaya mensûb olan ya‘nî gizlenecek sırlarını demektir. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Der-miyân,* orta demektir. *Menih,* nehy-i hâzır, koma demektir. *Bisyâr bâşed*, çok olur ma‘nâsına. *Der,* harf-i sıla. *Dûstî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Halel,*

{139}

rahne ve ziyân demektir. *Üfted*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; vâki‘ olur demektir; üftîden’den ya üftâden’den. Zîrâ masdar-ı dâlînin mâ-kablinde elif olsa hazf olunur. *Be-düşmenî*: *Bâ,* harf-i sıla; *yâ,* harf-i masdar. *Gerded*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; olur demektir yasîru ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Hükm-i erba‘adan üçüncüsü odur ki kendinin gizli tutulacak sırlarını hîç dostla ortaya koyma. Ya‘nî dosta dahi ifşâ-yı sır eyleme. Zîrâ çok olur ki dostluğa halel vâki‘ olur. Ya‘nî dostluk fesh olup düşmânlığa mübeddel olur ya‘nî tahvîl olur.

(Kıt‘a)

ای پسر سری کش ازدشمن نهفتن لازمست * به که ازافشای آن بادوستان دم کم زنی

Ey, harf-i nidâ. *Sırrî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Keş*, ki eş’ten muhaffeftir ki harf-i râbıt-ı sıfat. *Şîn,* zamîr; *sırr*’a râci‘dir. *Nühüfte*, nûnun ve hânın zammeleriyle masdardır gizlemek ma‘nâsına. *Sırrî*, mübtedâ; *lâzımest,* haberi. *Bih, hâ’*-i aslî ile ve *bâ*’nın kesriyle iyi demektir. *İfşâ-yı ân,* lâmiyye. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Dem*, dâlin fethiyle nefes demektir. *Kem*, kâf-ı ‘Arabın fethiyle az demektir ve küllün nefyden ‘ibârettir. *Zenî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; vurasın demektir; nefes vurma, söylemeden kinâyettir.

(Mahsûl-i Beyt) Ey Oğul! Bir sır ki onu düşmândan gizlemek lâzımdır. Yeğdir ki onun ifşâsından dostlar ile musâhabet etmeyesin. Ya‘nî düşmândan saklanacak sırrı dosta dahi söylemeyesin.

دیده ام بسیار کز سیر سپهر کج نهاد * دوستان دشمن شوند و دوستیها دشمنی

Dîde, mâzîden kısımdır; *mîm*, zamîr-i mütekellim, görmüşüm demektir. *Kez ki,* harf-i beyân. *Seyr*, bunda hareket ve devr ma‘nâsınadır. *Sipihr*, sînin kesriyle felek ma‘nâsınadır. *Kec-nihâd,* vasf-ı terkîbîdir; eğri tablı demektir. *seyr*’in, *sipihr*’e lâmiyye; *sipihr*’in *kec-nihâd*’a beyâniyye. *Kec*, kâf-ı ‘Arabın fethi ve cîm-i [‘Arabla] eğri demektir. *Jâ*’-i ‘Acemle kej dahi böyledir. *Nihâd*, bunda tabî‘at demektir. *Dûstân*, mübtedâ; *düşmen şevend,* haberi. *Elif* ve *nûn,* edât-ı cem‘. *Şevend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib; olur demektir. *Dûstîhâ*: *Hâ*, edât-ı cem‘; *yâ,* harf-i masdar; dostlukları demektir. *Düşmenî*, mukadder fi‘lin mef‘ûlü; takdîri, “şeved düşmeni”. *Yâ,* yine harf-i masdar.

(Mahsûl-i Beyt) Bu beyt, beyt-i evvele merbûttur ve makâm-ı ta‘lîldedir. Dostlara sırrını söylememek yeğdir. Zîrâ çok

{140}

görmüşüm ki kec-nihâd olan feleğin hareket ve cünbüşünden dostlar düşmân olurlar ve dostlukları düşmânlık olur.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hezec-i müsemmendir. ‘Arûz ve darbından mâ-‘adâ sâlimânlar maksûr ki fa‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilât olur.

جهارم آنکه جز علمی رافرنگیری که بتزکیهٔ ان بزه مندمیری از فضولی بگریز وانچه ضرور یست دران آویز

‘İlmî: *Yâ,* harf-i vahdet-i nev‘iyye; *râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ferânegîrî*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, muhâtab; ma‘nâ-yı lâzımı, tahsîl etmeyesin demektir. *Ki,* harf-i ta‘lîl-ı sıfat. *Be-terk-i ân*, lâmiyye; *bâ,* harf-i sebeb. *Bezeh-mend*: *Bezeh*, bâ’-i ‘Arabın ve zânın fethalarıyla ve hâ’-i resmî ile günâh ma‘nâsınadır; *mend*, edât-ı nisbet; günâhlı demektir. *Mîrî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; olursun demektir. *Fuzûlî*: *Yâ,* harf-i masdar, ziyâdelik ma‘nâsına. *Bigürîz,* emr-i hâzıri, müfred; kaç demektir. *Âvîz,* elif-i memdûde ile fi‘l-i emr-i hâzır, müfred; yapış demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Dört kelimeden dördüncüsü odur ki: Şu bir ‘ilmin gayrıyı tahsîl etmeyesin ki onun terki sebebiyle günâhkâr olup fevt olasın. Ya‘nî terkiyle mu‘âkıb olacağın ‘ilmden gayrı tahsîl eyleme, ziyâdeliğinden kaç. Ya‘nî lâzım olmayan ‘ilmden ictinâb eyle. Ve o ‘ilm ki zarûrîdir ya‘nî tahsîl eyle ve mûcibiyle ‘amel eyle.

(Kıt‘a)

علمی که ناگزیر تو باشد بدان گرای*وازاگزان گزیر بود جنت وجوسکن

‘İlmî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Nâ-güzîr*, zarûrî demektir. Zîrâ *güzîr*, kâf-ı ‘Acemin zammı ve zâ’-i mu‘ceme ve râ’-i mühmele ile zarûretsiz demektir büd gibi. Edât-ı nefy ya‘nî *nâ* dâhil olunca zarûret ma‘nâsını ifâde eder, lâ-büd gibi. *Tû*’ya izâfet-i lâmiyye. *Be-dân*: *Bâ,* harf-i sıla. *Girây,* emr-i hâzır, müfred; meyl eyle demektir. *Ve ân-râ*, edât-ı mef‘ûl; *ân* ism-i işârettir *‘ilm*’e. *Güzîr*, zarûretsiz demektir. *Cüst ü cû*, ‘atf-ı tefsîrîdir taleb ma‘nâsına. *Mekün,* nehy-i hâzır, müfred.

(Mahsûl-i Beyt) Hitâb-ı ‘âm tarîkıyla buyurur: Bir ‘ilm ki sana zarûrî ola ya‘nî lâzım ola, ona meyl eyle. Ve o ‘ilm ki ondan zarûretsizliğin ola ya‘nî lâzım olmaya, taleb eyleme ya‘nî sa‘y eyleme.

واندم که حاصل تو شود علم ناگزیر غیر از عمل بموجب آن آرزو مکن

Ân dem, o vakit. *Ki*, harf-i beyân. *Hâsıl-ı tû*, lâmiyye. *'İlm-i nâ-güzîr*, beyâniyye. *Be-mûcib-i ân*: *Bâ*, harf-i

{141}

musâhabet; *mûcib*, if'âl bâbından ism-i fâ'ildir. *Ârzû*, istemek demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ve o dem ki zarûrî 'ilm sana hâsıl ola ya'nî lâzım 'ilmi tahsîl eyledin, onun mûceb ü muktezâsıyla 'ilmden gayrı istek eyleme. 'İlm-i zarûrîden murâd tefsîr ve hadîs ve fıkıh ve bunların âlâtı. Bunları tahsîl eyle ve mûcibiyle 'amel eyle demektir.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i muzâri'dendir ki aslı mefâ'îlün fâ'ilâtün mefâ'îlün fâ'ilâtün ki hezecle remelden mürekkebdir. Sadr ve ibtidâsı ahreb. Haşvler mekfûf. 'Arûz ve darb mahzûf ki mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün olup muzâri'-i ahreb-i mekfûf-ı mahzûf olur.

(Hikmet)

ابن مقنع کوید کتب خانهٔ حکماء هندرا برصد شتر بار می کردند ملك ازایشان استدعاء اقتصار کردیده شتر آوزدند و بتکرار استدعا بر چهار کله قرار کرفت

İbn Mukanna'[248], hukemâdan birinin künyesidir ki Mâverâünnehir'de da'vâ-yı nübüvvet eyledi. Kûh-ı Siyâm'da bir kuyudan hikmet ile mâh izhâr eyledi ve dört şehri rûşen eyledi ki ona mâh-ı nahşeb ve mâh-ı siyâm ve mâh-ı kaşgar me mâh-ı mezûr ve mâh-ı mukanna' derler. Pes 'ulemâdan bir kimse diyen ta'bîrde hatâ eylemiş[249].

Kütüb-hâne-i hukemâ-yı Hind, lâmiyye ve beyâniyye. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Şütür*, şîn-i mu'cemenin ve tânın zammıyla deve ma'nâsına. *Bâr*, bunda yük; 'Arabca haml. *Mî*, edât-ı hikâye. *Kerdend*, fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib. *İstid'â*, istif'âl bâbından masdardır; bunda taleb ve ricâ ma'nâsınadır; *iktisâr*'a izâfeti, masdarın mef'ûlünedir. *İktisâr*, ifti'âl bâbından masdar, azaltmak ma'nâsına. *Be-deh*: *Bâ*, harf-i sıla. *Deh*, dâlin fethi ve hâ'-i aslî ile on demektir. *Âverdend*, fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib; getirdiler bunda tenzîl ettiler demektir. *Ve be-tekrâr-ı istid'â*, beyâniyye. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Girift*, fi'l-i mâzî. Şârih, *istid'â-yı iktisâr* yerine "istid'â kerd der-iktisâr kerden" yazmış ve *be-tekrâr istid'â* yerine "dîger-bâr-ı istid'â" yazmış. Ekser nüshalara muhâlif yazdığından mâ-'adâ bî-vech ıtnâb eylemiş.

(Mahsûl-i Terkîb) İbn Mukanna' der ya'nî nakl eder: Hind hukemâsının kütübhânesini yüz deveye yüklerlerdi. Pâdişâh azaltmak ricâ eyledi. Ya'nî hiffetini taleb eyledi. On deveye indirdiler ve istid'ânın tekrârıyla ya'nî tekrâr tahfîfi ricâ

{142}

etmekle dört kelime üzere karâr tuttu. Hâsılı, yüz deve yükü kütüb-i hikmeti dört kelimeye indirdiler ki kütübhâne-i hikmeti câmi' ve müfîddir.

[248] Mukanna' el-Horasânî (ö. 161/778 [?]). Abbâsîler devrinde Mâverâünnehir'de peygamberlik ve ilâhlık iddiasıyla ortaya çıkan isyancı.
[249] Mukanna', için 'ulemâdan bir kimse diyen, Şem'î'dir.

نخستین دردلالت پادشاهان بعدالت

Nuhust, nûnun ve hânın zammeleriyle evvel demektir; *yâ*, edât-ı nisbet ve *nûn*, harf-i te'kîddir; evvelki demek olur. *Delâlet-i pâdişâhân*, masdarın mef'ûlüne. Be-'âdâlet: Bâ, harf-i sıla.

(Mahsûl-i Terkîb) Dört kelime-i câmi'in evvelkisi pâdişâhları 'adâlete delâlet beyânındadır.

(Mesnevî)

چو کردد شاه عالم عدل پیشه * شود آسایش که مه همیشه

Çü, edât-ı ta'lîl. *Kerded*, kâf-ı 'Arabla eyleye demektir. Kâf-ı 'Acemle ola, biri kerden'den bir gerdîden'den müştaktır. *Şâh-ı 'âlem*, iki sûrette de fâ'ildir, izâfet-i lâmiyye. Sûret-i evvelîye göre *'adl*, mef'ûl-i evveli ve *pîşe*, sânîsi. Sûret-i sânîye göre *'adl-pîşe*, vasf-ı terkîbî olarak mef'ûl-i sarîhi. *Şeved*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib. *Âsâyiş*, elif-i memdûde ile ism-i masdardır râhat ma'nâsına; *kih*'e izâfeti, masdarın fâ'iline. *Kih*, kâf-ı 'Arabın kesriyle ve hâ'-i asliyye ile sagîr ma'nâsına; Türkçe küçük. *Mih*, mîmin kesriyle ve hâ'-i asliyye ile *kih*'in zıddıdır ki büyük ve ulu demektir. Sûret-i ittibâ'-ı müzâvecede isti'mâl olunur terk-i 'atf ile lâkin ittibâ' ve müzâvece değildir. Nitekim Türkîde küçük büyük derler, cümle murâd ederler. *Âsâyiş*, *şeved*'in fâ'ili; *hemîşe*, mef'ûlü, dâ'im ma'nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki şâh-ı 'âlem, 'adli, san'at eyleye ya 'adl-san'atlı ola ya'nî 'âdil ola; küçük ve büyük râhatı dâ'im olur. Ya'nî şâh-ı 'âlem 'âdil olunca sa'yesinde sagîr ve kebîr müsterîh olur. Şârih: "Şeved âsâyiş geh geh hemîşe" demiş kâfların fethi ve hâ'-i asliyyeler ile gâhdan muhaffef olarak vakit ma'nâsına. Ve ma'nâsını: "Halk-ı 'âlemin gâh gâh olan âsâyişi onun 'adli sebebiyle dâ'im olur" demiş. Hele mâ-lâ-ya'nî söylemiş. Jâja Bâkıl[250], belki ondan dûn ve sâfildir. Cüz'î 'akla mâlik olan sakâmetin derk ettiği müsellemdir.

چونالد بی دلی ازسینه ر یشی * بودیکسر زنیش ظلم کبشی

Nâled, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; inlerse. *Bî-dil*, korkak demektir ammâ bunda fakîr ma'nâsınadır. *Yâ*, harf-i vahdet. *Sîne-rîş*, vasf-ı terkîbîdir sînesi yaralı demektir. *Yâ*,

{143}

harf-i masdar; vahdet değil. *Yekser*, bir uğurdan demektir ya'nî cümle 'âlem; *büved*'in fâ'ili, mahzûf; takdîri, "bûd yekser sîne-rîş"tir. Bunda yekser'den murâd beyt-i sâbıkta olan *kih mih*'tir ki cümle 'âlemden 'ibârettir. *Nîş*, zehirli hayvânâtın iğnesi ve diken ma'nâsınadır; *zulm-kîş* lafzına izâfet-i beyâniyye. *Zulm-kîş*, vasf-ı terkîbîdir; zulüm mezhebli demektir. *Yâ*, harf-i nisbet. *Zulm-kîş*'ten murâd, şâh-ı zâlimdir. *Kîş*, kâf-ı 'Arabın kesriyle mezheb ve fi'l ma'nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Şâh, 'âdil olursa re'âyâ, müsterîh olur. Ammâ çünki bir fakîr sîne-rîşlikten inlese ya'nî bir fakîr zulüm göre, cümle 'âlem, sîne-rîş olurlar. Zulm-kîşin nîşinden ya'nî pâdişâh-ı zulmün zulmünden cemî' halk, küçük büyük müte'ezzî olurlar. Hâsılı, bir fakîr

[250] Saçma ve kötü sözleriyle meşhûr olmuş bir A'râbî karakter. Beceriksizlik ve saçmalamakla ilgili atasözü ve deyimlerde kullanılan isim.

zulüm görse cemî‘ re‘âyâ müte’ezzî olup râhatları kaçar. Re‘âyânın müte’ezzî olması zevâl-i saltanata sebebdir. Şârih bunda yekser’e bir uç ma‘nâsı vermiş ve beytin ma‘nâsında biraz mâ-lâ-ya‘nî beyhûde söylemiş ve tatvîl, mezâkî değil iken zübde-i kelâm diye tatvîl-i kelâm eylemiş. O kadar ki sudâ‘ îrâs eder. İtifât olunmadan hazer ü ictinâb lâzımdır.

خلاصی راز دهر پیچ بر پیچ * ز شاهان عدل می باید دگر هیچ

Halâsî: *Yâ*, harf-i masdar; kurtulmak demektir. *Râ*, lâm-ı cârre ma‘nâsına. *Pîç ber-pîç*, ‘ibâresi hem makâm-ı medh’te isti‘mâl olunur ve hem makâm-ı zemde. Nitekim. Sûdî[251] ve nitekim şârih, Gülistân şerhlerinde Bostân’ın[252] beytleriyle istişhâd eylemişler, rahimehumullâh. Bunda makâm-ı zemdedir ki mezmûm ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Eğri büğrü olan dehrden ya‘nî mezmûm olan ‘âlem-i fânîden halâslık için pâdişâhlardan ‘adl gerektir gayrı hîç. Ya‘nî ‘adlden gayrı bir şey gerekmez.

(‘Arûz) Bu mesnevî bahr-i hezec-i müseddestendir ki ‘arûz ve darbına hazf târî olmuş. Mâ-‘adâ sâlim. Bir mısrâ‘ı mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün olup hezec-i mahzûf olur.

دوم در وصیت رعیت بنیکوکاری وفرمان برداری

Vasiyyet-i ra‘iyyet, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Be-nîkû-kârî*: *Bâ*, harf-i musâhabet; *yâ*, harf-i masdardır. *Nîkû-kâr*, vasf-ı terkîbîdir; iyi işli demektir. *Fermân-berdâr*, vasf-ı terkîbîdir; buyruk tutucu demektir, mutî‘ ma‘nâsına.

{144}

Yâ, harf-i masdar.

(Mahsûl-i Terkîb) Dört kelime-i câmi‘adan ikincisi ra‘iyyete iyi ‘amellilikle ya‘nî a‘mâl-i hasene ile ve buyruk tutuculukla vasiyet beyânındadır.

(Beyt)

تخم ظلم شاه نافرمانی مردم بود * جو چو کاری حاصل آن کشته کی گندم بود

Tohm-ı zulm-ı şâh, beyâniyyelerdir. *Tohm*, ma‘rûf. *Nâ-fermânî*: *Yâ*, harf-i masdar; *nâ*, harf-i tavsîf-i nefy; buyruksuzluk demektir ‘adem-i itâ‘at ma‘nâsına; merdüm’e izâfet-i lâmiyye. merdüm bunda re‘âyâdan ‘ibârettir. *Cev*, cîm-i ‘Arabînin fethiyle arpa demektir; ‘Arabca şe‘îr derler. *Çü*, edât-ı ta‘lîl. *Kârî*, kâf-ı ‘Arabla fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; ekersin ya‘nî zirâ‘at edersin demektir. *Hâsıl-ı ân*, lâmiyye. *Kişte*, kâf-ı ‘Arabın kesriyle ism-i mef‘ûldür ekilmiş ya‘nî mezru‘ ma‘nâsına. *Key*, kâf-ı ‘Arabın fethiyle edât-ı istifhâm-ı inkârîdir. *Gendüm*, kâf-ı ‘Acemin fethiyle buğday; ‘Arabca hınta derler.

(Mahsûl-i Beyt) Pâdişâhın zulmünün tohumu ya‘nî netîcesi re‘âyânın itâ‘atsizliği olur. Mısrâ‘-ı sânî, irsâl-i meseldir ki buyurur: Arpayı çünki ekesin ya‘nî zirâ‘at edesin, o mezrû‘un hâsılı ya‘nî o ekilen arpanın hâsılı kaçan buğday olur ya‘nî olmaz. Hâsılı, pâdişâh zulüm eyleyip re‘âyâdan itâ‘at istemesi, arpa ekip buğday taleb etme gibidir.

[251] Sûdî Bosnevî (ö. 1008/1599-1600). Boşnak asıllı Osmanlı ‘âlimi ve şârihi.
[252] Sa‘dî’nin (ö. 691/1292) ünlü Farsça mesnevisi.

سوم در محافظت صحت ابدان که تا گرسنه نشوند دست بطعام نیاورند وچون بخورند پیش ازانکه سیر شوند دست ازطعام بدارند

Muhâfazat: Üslûb-ı A‘câm üzere *tâ*, tavîl yazılır; müfâ‘ale bâbından masdardır hıfz eylemek ma‘nâsına. *Sıhhat*, nasara bâbının muzâ‘afından masdardır; *ebdân*’a izâfeti fâ‘ilinedir. *Ebdân,* bedenin cem‘idir vücûd-ı insân ma‘nâsına. *Ki,* harf-i beyân. *Tâ,* harf-i tevkît, mâdem ki demektir. *Gursine*, kâf-ı ‘Acemin zammı ve rânın sükûnuyla aç ma‘nâsınadır. *Neşevend,* fi‘l-i nefy-i istikbâl, cem‘, gâ’ib; olmayalar demektir. *Bidârend* de böyle tutalar demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Kelime-i câmi‘a-i erba‘adan üçüncüsü ebdânın sıhhatini muhâfaza beyânındadır ki mâdem ki aç olmayalar eli ta‘âma götürmeyeler ya‘nî uzatmayalar. Hâsılı, acıkmadıkça ta‘âm yemeyeler. Ve çünki yiyeler ya‘nî aç olup yedikleri sûrette tok olmazdan evvel eli ta‘âmdan tutalar

{145}

ya‘nî el çekip yemeyeler. Şârih merhûm bu terkîbde olan cümû‘u müfred, muhâtab îrâd eylemiş; o da vechtir.

(Rubâ‘î)

آن به که زاسباب مرض پرهیزی * وزنشك طبیبان دغل بگریزی

Esbâb-ı maraz, lâmiyye. *Perhîzî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; ictinâb edesin demektir. *Neng*, nûn-ı evvelin fethi ve sânînin sükûnuyla ar ve ceng ve cidâl ma‘nâsına dahi gelir. Kezâ fî “Burhânü’l-Kâtı‘”[253]. *Tabîbân-ı dagal*, beyâniyye. *Dagal*, dâl ve gayn-ı mu‘cemenin fethiyle birkaç ma‘nâya gelir ammâ bunda harâmzâde ve içi dışına uymaz demektir. *Bigürîzî,* fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtabdır; kaçasın demektir.

(Mahsûl-i Beyt) O yeğdir ki esbâb-ı marazdan perhîz edesin. Ya‘nî ‘illete bâdî olacak şeylerden ihtirâz edesin ki biri bu ta‘âm mâddesidir. Harâmzâde tabîblerin yâhûd kalb tabîblerinin arından ya‘nî yine mi hasta oldun deyip ta‘ayyüb etmelerinden ya ceng ü cidâllerinden ya‘nî filân ‘illettir ya filân marazdır; devâsı falândır ya filândır diye mücâdele etmelerinden kaçasın.

ناکشته تهی معده بخوان منشینی * زان پیش که معده پرکنی برخیزی

Nâ, tavsîf-i nefy. *Geşte*, mâzîden kısımdır, *hâ’*-i resmî terettüb içindir, olmayınca demektir. *Tehî*, boş demektir; *nâ-geşte*, mef‘ûlü ve *mi‘de*, fâ‘ili. *Tehî mi‘de*, aç demektir. *Be-hân*: *Bâ,* harf-i sıla. *Menişîni*, fi‘l-i [nefy-i] muzâri‘, müfred, muhâtabdır; oturmayasın demektir. *Zi-ân pîş,* ondan mukaddem demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Künî*, fi‘l-i muzâri‘, muhâtabdır; eyleyesin demektir. *Berhîzî* de böyledir, kalkasın demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Mi‘de, tehî olmadıkça sofra-i ta‘âma oturmayasın. Ondan evvel ki mi‘deyi doldurasın. Ya‘nî acıkıp ta‘âma oturduğun vakit mi‘deyi doldurmazdan mukaddem kalkasın.

[253] Muhammed Hüseyin b. Halef-i Tebrîzî’nin yazdığı Farsçadan Farsçaya sözlük. Türk okuyucusu arasında daha çok Mütercim Âsım Efendi’nin (ö. 1819) Burhân-ı Kâtı‘ tercümesi yoluyla kullanılmıştır.

Eger böyle etmezsen beyt-i sâbıkın mazmûnuna mübtelâ olup muhtâc-ı tabîbân-ı dagal olursun.

(‘Arûz) Bu rubâ‘înin sadr ve ibtidâsı ahreb. Haşvleri sâlim. ‘Arûz ve darb ebter ki bir mısrâ‘ı mef‘ûlü mefâ‘îlün mefâ‘îlün fâ‘ olup hezec-i ahreb-i ebter olur.

جهـارم درنصيحت زنان كه چشم ازروي بيكانكان دور دارند وروى ازحشم نامحرمان مستور

Nasîhat-i zenân, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Ki,* harf-i beyân

{146}

Rûy-ı bîgânegân, lâmiyye; *elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir; *kâf* [-ı ‘Acemî], *hâ’*-i resmîden bedeldir. *Bîgâne*, yad ma‘nâsınadır. *Dârend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib; tutalar demektir. *Çeşm-i nâ-mahremân*, lâmiyye; *elif* ve *nûn* edât-ı cem‘. *Mestûr,* ism-i mef‘ûldür. Yine bir “dârend” mukadderdir.

(Mahsûl-i Terkîb) Dört kelimeden dördüncüsü nasîhat-i zenân beyânındadır ki zenler bîgânelerin yüzünden gözü uzak tutalar ya‘nî nazar etmeyeler. Zîrâ kuvve-i nazariyye-i şehvânîye meyl etmek muhtemeldir; belki etmemek muhâldir. Ve yüzlerini nâ-mahrem gözünden mestûr tutalar. Ya‘nî nâ-mahreme yüz göstermeyeler. Zîrâ harâm-ı kat‘îdir.

(Kıt‘a)

زن آن بود كه بهركس كه نيست محرم او * اگرچه مردم چشمست روى ننمايد

Zenân büved ki, zen o olur ki ya‘nî zen-i makbûl odur ki demektir. *Be-her*: *Bâ,* harf-i sıla; her, edât-ı sûr. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Nîst*, bunda değildir demektir. *Mahrem-i û,* masdar-ı mîmînin mef‘ûlünedir. *Merdüm-i çeşm*, beyâniyye. *Merdüm-i çeşm*’den murâd bunda mahbûbdur. *Nenümâyed*, fi‘l-i nefy-i müstakbel; göstermeye demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Zen-i makbûl odur ki herkes ki onun mahremi değildir. Ya‘nî nâ-mahrem olan kimseye eger gözünün bebeği ya‘nî mahbûbu ise de yüz göstermeye.

بروى هركه نه چفت وبسـت اگر چه بحسن * بود چوماه فلك طاق چشم نكشـايد

Be-revî: *Bâ,* harf-i sıla. *Her ki,* herkes ki demektir. *Ne cüft veyest*; takdîri, “cüft-i vey nîst”tir. *Cüft,* zevc demektir. *Be-hüsn*: *Bâ,* harf-i zarf. *Çü*, edât-ı teşbîh. *Mâh-ı felek*, lâmiyye. *Tâk,* birkaç ma‘nâya gelir ammâ bunda tek ma‘nâsında olmak câ’izdir ki *büved*’in mef‘ûlü olur. Pencere ma‘nâsına olmakta ihtimâl vardır ki *çeşm*’e muzâf olup *neküşâyed*’in mef‘ûlü olur. *Tâk-ı çeşm*, göz kapağından ‘ibârettir. *Neküşâyed*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib.

(Mahsûl-i Beyt) Herkimsenin yüzüne ki onun çifti değildir ya‘nî çifti olmayan kimsenin yüzüne eger mâh-ı felek gibi tek olursa ya‘nî ferîd-i devrân olursa gözünü açmaya ya‘nî nazar eylemeye. Ya mâh-ı felek gibi olursa gözünün kapağını açmaya. Hâsılı, kendinin zevci olmayan kimsenin yüzüne bakmaya. Eger mehtâb gibi mahbûb-ı ‘âlem-tâb olursa da.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i müctess-i mahbûn-ı mahzûftur ki bir mısrâ‘ı mefâ‘ilün fe‘ilâtün

{147}

mefâ‘ilün fe‘ilündür.

(Hikmet)

چهار کلمه است که چهار پادشاه پرداخته اند که گویا یک تیر است که از چهار کمان انداخته اند

Perdâhte, mâzîden kısımdır, tertîb eylemiş ma‘nâsına. *End*, edât-ı cem‘. *Endâhte* de böyledir; atmış demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Dört kelimedir ki dört pâdişâh tertîb eylemişlerdir ki gûyâ bir oktur ki dört yaydan atmışlardır. Ya‘nî dört kelimedir ki hakîkatte bir gibi.

کسری گفته است که هرگز پشیمان نشدم از انچه نگفته ام و بسا گفته که
از پشیمانی آن درخاک وخون خفته ام

Kisrâ, mülûk-ı Fars’a ıtlâk olunur. Ya‘nî o iklîme pâdişâh olanlara. Bunda gâlibâ Nûşirevân[254] murâddır. Zîrâ ‘alem olduğu hâlde ona dahi ıtlâk olunur. *Neşüdem*, fi‘l-i nefy-i mâzî, mütekellim vahde; olmadım demektir. *Negüfte*, fi‘l-i nefy-i mâzîden kısımdır; *mîm*, zamîr-i mütekellim; söylememişim ya‘nî söylemediğim demektir. *Besâ*, çok demektir. *Güfte*, ism-i mef‘ûldür söylenmiş ma‘nâsına ya mâzîden kısımdır. Kâ‘ide-i sec‘ üzere zamîr-i mütekellim hazf olunmuştur; söylemişim demek olur. *Peşîmânî*: *Yâ*, harf-i masdar; *ân*’a izâfet-i lâmiyye. *Hufte*, mâzîden kısımdır; *mîm*, yine mütekellim vahde; *hemze*, tevessül; yatmıştım demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Dört pâdişâhın biri ki Kisrâ’dır ya‘nî Nûşirevân demiştir ki: Bir vakit peşîmân oldum o nesneden ki söylemişim. Ya‘nî söylemediğim nesneden peşîmân olmadım. Ve çok söylenmiş yâhûd söylediğim ki onun peşîmânlığından hâk ü hûnda yatmışım. Ya‘nî hacâlet ve ıztırâb ve meşakkate düşmüşüm. Ya‘nî çok kerre vâki‘ oldu ki söylediğim sözden nâdim olup hacîl ve muztarib oldum.

(Kıt‘a)

خامش نشین که جمع نشستن بخامشی * بهتر ز گفتنی که پریشانی آورد

Hâmuş, epsem ma‘nâsınadır. *Nişîn*, emr-i hâzır, müfred; otur demektir. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Nişesten*, masdar; oturmak demektir. *Cem‘ nişesten* ya‘nî cem‘iyyetli oturmak. Hâsılı, cem‘iyyet-i hâtırla oturmak. *Be-hâmuşî*: *Yâ*, harf-i masdar; *bâ*, harf-i sebeb. *Güftenî*: *Yâ*, harf-i masdar; *güften*, masdar; söylemeklik demektir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Perîşânî*: *Yâ*, harf-i masdar; *perîşân*, dağınık. *Âverd*, elif-i memdûde ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; âverîden’den ya âverden’den. Zîrâ masdar-ı

{148}

dâlînin mâ-kabli râ olsa râ meftûh kılınır.

(Mahsûl-i Beyt) Epsem otur. Ya‘nî sâkit ol. Zîrâ hâmûşluk ya‘nî sükût sebebiyle cem‘iyyet-i hâtırla oturmak yeğrektir söylemeklikten ki perîşânlık getire. Hâsılı, söyleyip de perîşân ve mükedder ve nâdim olmadan söylemeyip cem‘iyyetle oturmak yeğdir ve evlâdır ve ahrâdır.

[254] Nûşirevân/Nûşînrevân/Kisrâ Enûşirvân I. Hüsrev b. Kubâd (ö. 579). Sâsânî hükümdarı (531-579).

ازسرسر بمهر پشیمان نشد کسی * بس فاش کنند سر که پشیمانی آورد

Sırr-ı ser-be-mühr, beyâniyye. *Ser-be-mühr*, mektûm ve mahfî demeden kinâyettir. *Kesî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Bes*, bâ'-i 'Arabla çok demektir. *Peşîmânî*: *Yâ*, harf-i masdar.

(Mahsûl-i Beyt) Mektûm ve mahfî olan sırdan ya'nî söylenmeyen sırdan bir kimse peşîmân olmadı. Çok âşkâre olmuş sır ki peşîmânlık getirir. Ya'nî âşkâre olan sır, çok kerre peşîmânlık îrâs eder.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i muzâri'-i ahreb-i mekfûf-ı maksûrdur. Nitekim tafsîli mürûr eyledi.

قیصر فرموده است که قدرت من برنا گفتـه بیش از انست که برگفتـه یعنی آنچه
نگفته ام بتوانم گفت وآنچه گفتـه ام نتوانم نهفت

Kayser diye Rûm'a pâdişâh olanlara ıtlâk olunur. *Kudret-i men*, lâmiyye. *Nâ*, edât-ı tavsîf-i nefy. *Bîş*, ziyâde demektir. *Güfte*'ler mâzîden kısımdır. *Netüvânem*, fi'l-i nefy-i muzâri', mütekellim vahde. *Güft* ve *nühüfte* mâzî, müfred, gâ'iblerdir ammâ bunda masdar ma'nâsınadır. Zîrâ muzâri'e mukârinlerdir söylemek ve kezâlik ma'nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Dört pâdişâhtan ikincisi ki kayserdir buyurmuştur ki: Benim kudretim söylenmemiş üzerine ondan ziyâderektir ki söylenmiş üzerine. Ya'nî söylemediğim kelâma kudretim ziyâdedir söylenmişten. Hazret-i Câmî bu kelâmı îzâh edip buyurur ki: Ya'nî o nesne ki söylememişim; kâdirim söylemeye. Ya'nî söylemediğim kelâmı söylemeye kâdirim. Ve o nesneyi ki söylemişim; kâdir değilim gizlemeye. Ya'nî söylediğim kelâmı ihfâya kâdir değilim. Böyle olunca söylememekte olan kudretim, söylemekte olandan ziyâdedir. Pes şimdi 'âkıl olan elbette kâdir olduğu nesneyi işler. Ve illâ hilâfı, kâr-ı 'akl değildir.

(Kıt'a)

هرچه افشای آن بود دشوار * باحریفـان مگو باآسانی

İfşâ-yı ân, masdarın mef'ûlünedir.

{149}

Düşvâr, dâlin zammıyla güç demektir. *Harîf*, bâde musâhibi ma'nâsına, bunda mutlakâ dost demektir. *Elif* ve *nûn* edât-ı cem'dir *Megû*, nehy-i hâzır, müfred. *Be-âsânî*: *Bâ*, harf-i musâhabet; *yâ*, harf-i masdar; *âsân*, kolay demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Her nesne ki onun izhârı güç ola ya'nî her kelâm ki onu âşkâr eylemek müşkil ola hâsılı, ucunda nice mazarrat me'mûl ola, âsânlıkla dostlara söyleme ya'nî onu kolaylıkla söyleme. Ya'nî söylemesi kolaydır ammâ söyleme ki mazarratı me'mûldür.

کانچـه داری نهفت بتوان گفت * وانچه گفتی نهفت نتوانی

Ki, harf-i ta'lîl. *Dârî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab; tutasın demektir. *Nühüft*, ism-i mef'ûl. *Güft*, masdar ma'nâsınadır. *Netüvânî*, fi'l-i nefy-i müstakbel, müfred, muhâtab; kâdir değilsin demektir. Kıyâs *Netüvânî nühüft* idi lâkin zarûret-i kâfiye için takdîm olundu.

(Mahsûl-i Beyt) Bu beyt beyt-i evvele ta‘lîldir. İfşâsı güç olan şey’i kolaylıkla dostlara söyleme. Zîrâ o nesne ki gizlersin, söylemeye kâdirsin ve o nesne ki söyledin, gizlemeye kâdir değilsin.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i müctess-i mahbûndur ki defa‘âtle beyân olundu.

خاقان چین در بن معنی سخن چنان رانده است که بسیار باشد که پریشانی گفتن سخت تر باشد از پشیمانی نهفتن

Hakan, hâ’-i mu‘ceme ile Türkistan ve Çin pâdişâhına derler ammâ Türkistan’da ulu pâdişâha derler ve Kaan dahi derler. Mertebesi dûn olana Han ve Kan derler Çin’de ‘ale’l-ıtlâk pâdişâha fağfûr dedikleri gibi. *Çin*, bir memleketin ismidir ki hâlâ kâfiristândır; ta‘rîb edip Sîn derler. *Rânde*, mâzîden kısımdır sürmüş ma‘nâsına. *Perîşânî güften*, masdarın masdara izâfetidir. *Yâ*, harf-i masdar. *Saht*, katı demektir. *Ter*, edât-ı tafdîl. *Peşîmânî nühüften*, bu da masdarın masdara izâfetidir. *Yâ*, yine harf-i masdar.

(Mahsûl-i Terkîb) Dört pâdişâhtan biri ki hakan-ı Çin’dir. Bu ma‘nâda ya‘nî kelâm-ı ‘ayn-ı hikmette buncılayın söz sürmüştür ki: Çok olur ki söylemeklik perîşânlığı, katırek olur gizlenmek perîşânlığından. Ya‘nî gizlemede perîşânlık az olur ammâ söylemede perîşânlık ziyâde olur.

(Kıt‘a)

بمهر که در خاطر افتدت * سرعت مکن بلوح بیانش نگاشتن

{150}

Der hâtır üftend, “der hâtır üfted” takdîrinde. *Be-levh-i beyâneş*, beyâniyye. *Bâ*, harf-i sıla *levh*, bunda sahîfe ma‘nâsınadır. *Şîn*, zamîr; *sırr-ı ser-be-mühr*’e râci‘dir. *Nigâşten*, nûnun kesriyle masdardır nakş ma‘nâsına ya‘nî yazmak.

(Mahsûl-i Beyt) Her mahfî olan sır ki senin hâtırında vâki‘ ola ya‘nî hâtırında tuttuğun sırrı ‘acele eyleme onu sahîfe-i beyâna nakş eylemeye. Ya‘nî izhârına ta‘accül ve şitâb etme.

ترسم شود غرامت اظهار آن ترا * مشکل ترازندامت پوشیده داشتن

Tersem, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; korkarım demektir. *Şeved*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib. *Garâmet*, bunda ‘uhdesinden gelmek ma‘nâsınadır. *Garâmet-i izhâr-ı ân*, masdarların mef‘ûllerine izâfetleridir. *Ân*, ism-i işârettir *sırr*’a. *Turâ*: *Râ*, harf-i sıla. *Nedâmet*, masdar peşîmânlık ma‘nâsına. *Pûşîde*, örtülü demektir; izâfet, masdarın mef‘ûlünedir. *Dâşten*, masdardır tutmak ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Korkarım o sırrı âşkâr etmenin garâmeti ya‘nî ‘uhdesinden gelmesi sana ihfâ etmenin nedâmetinden müşkilrek olur. Ya‘nî gizlenmek nedâmetinden güçtür. Hâsılı, söylediğin şey’in ‘uhdesinden gelmek söylediğinin nedâmetinden müşkildir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i muzâri‘-i ahreb-i mekfûf-ı maksûrdur ki bir mısrâ‘ı mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilât olur.

ملك هند بدین نکته زبان گشاده است که هر حرف که از زبان جسته است دست
آصرف مرا از خود بسته است وهر چه نگفته ام مالك اویم اگر خواهم بگویم واگر خواهم نگویم

Melik, ‘Arabîdir, pâdişâh ma‘nâsına. *Hind*, ma‘rûf. *Küşâde*, mâzîden kısımdır, açmış demektir. *Ceste*, cîm-i ‘Arabın fethiyle mâzîden kısımdır sıçramış ma‘nâsına. *Merâ*: *Râ,* edât-ı tahsîs, benim demektir. *Beste,* ism-i mef‘ûldür bağlanmış ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Dört pâdişâhtan biri Hind pâdişâhıdır. Bu nükte ile ağız açmıştır ya‘nî bu gûnâ tertîb-i makâl eylemiştir ki: Her harf ki ağızdan sıçramıştır ya‘nî ağızdan çıkmıştır, benim dest-i tasarrufum kendisinden ya‘nî o harften bağlanmıştır. Ya‘nî o harfe elim ermez ve her ne ki söylemişim ona mâlikim. Eger istersem söylerim ve eger istersem söylemem.

(Kıt‘a)

بخردی راز راز فاش ونهان * مثلی نیك برزبان رفتست

Bıhred/Buhred, bânın kesri

{151}

ve zammıyla ve hâ’-i mu‘cemenin sükûnuyla ‘âkıl demektir. *Yâ,* harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Fâş*, âşkâre. *Nihân,* gizli. *Meselî*: *Yâ,* harf-i vahdet; bunda temsîl ma‘nâsınadır. *Ber-zebân reftest*, dil üzere gitmiştir ya‘nî lisânından cârî olmuştur.

(Mahsûl-i Beyt) Bir ‘âkılın fâş ve nihân sırdan ya‘nî sırrı ihfâ ve izhâr hakkında bir iyi mesel, lisânından sâdır olmuştur. Ya‘nî iyi temsîl eylemiştir ki beyt-i âtîdir. Mısrâ‘-ı evvelde *râz, râz* tecnîs-i hattîdir[255].

کین چو تیرست مانده درقبضه * وان چو تیرست از کمان رفتست

Kîn, ki în’den muhaffeftir. *Ki,* harf-i beyân. *În,* ism-i işârettir *nihân*’a. *Tîr*, ok. *Mânde*, mâzîden kısımdır kalmış ma‘nâsına. *Kabza*, mutlakâ avuca derler, tutam ma‘nâsına. Ve ıstılâhta kemân-keşânda yay tutan ele ya‘nî sol ele ve yayın ortasına dahi derler. Bunda murâd budur. *Ân*, ism-i işârettir *fâş*’a. *Çü*’ler edât-ı teşbîh. *Kemân*, yay.

(Mahsûl-i Beyt) ‘Âkılın temsîlini beyân edip leff ü neşr-i müşevveş tarîkıyla buyurur ki: Bu ya‘nî nihân olan sır, kabzada kalmış ok gibidir. Ya‘nî yayda kalmış ok gibidir ki her ne vakit murâd edersen atarsın. Ve o ya‘nî fâş olan sır, yaydan gitmiş ok gibidir. Ya‘nî atılmış ok gibidir ki bir dahi ‘avdet muhâldir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîf-i mahbûn-ı mahzûftur. Bir mısrâ‘ı fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fa‘lün olur.

(Hikâyet)

ملك هند بخلیفهٔ بغداد
تحفها فرستاد وهمراه طبیبی فیلسوف بمهارت درطب وحکمت
موصوف پیش خلیفه بپای خاست گفت که شه چیز آورده ام که
جز ملوك را نباید وجز سلاطین را نشاید فرمود که آن کدامست گفت

[255] Tecnîs-i hattî olabilmesi için nokta farkı olması gerekir ancak eldeki tüm nüshalarda nokta farkı söz konusu değildir.

Firistâd, fi‘l-i mâzî. *Hemrâh*, yoldaş demektir, bunda bile demektir *Tabîbî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Feylesof*, hakîm-i zû-fünûn ma‘nâsına isimdir. Ba‘zılar, fila [philia] ile sûfdan mürekkebdir dediler. Fila [philia], dostdâr ma‘nâsına; sûf, hikmet ma‘nâsına dostdâr-ı hikmet demek olur ki lafz, Yunânîdir. (عَلَى اَىّ وَجْهٍ كَانَ)[256] hakîm ma‘nâsınadır. *Be-mahâret*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *mahâret*, ma‘rûf. *Der*, harf-i zarf. *Be-pây*: *Bâ,* harf-i sıla. *Hâst*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; kalktı demektir. *Ki,* harf-i râbıt, makûl kavl. *Çîz*, nesne demektir. *Âverde*, mâzîden

{152}

kısımdır. *Mîm*, zarf-ı mütekellim. *Cüz mülûk*, lâmiyye. *Nebâyed*, fi‘l-i nefy-i müstakbel; gerekmez demektir; bâyîden’den ya bâyesten’den ki sînin hazfı kabîlindendir. *Râ*’lar edât-ı tahsîs. *Neşâyed*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib; şâyîden’den lâyık olmaz demektir. *Fermûd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; buyurdu demektir; fâ‘ili *tahtında halîfe’-i Bağdâd*’a râci‘dir. *Ân,* ism-i işârettir *çîz*’e. *Kudâm,* hangi demektir ki su’âlden ‘ibârettir.

(Mahsûl-i Terkîb) Hind meliki Bağdat halîfesine hediyyeler gönderdi. Bilesince bir tabîb feylesûf ve tıbb ve hikmette mahâretle mevsûf gönderdi. Halîfe huzûrunda tabîb ayağa kalktı dedi ki: Üç şey getirmişim ki meliklerin gayrıya gerekmez ve sultânların mâ-‘adâsına lâyık olmaz. Halîfe buyurdu ki: O hangisidir? Tabîb, dedi:

اول خضابی که موی سفید را سیاه گرداند بوجهی که هرگز متغیر نشود وسفید نگردد

Hıdâbî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Hıdâb*, hâ’-i mu‘cemenin kesri ve *dâ*’-i mu‘cemenin fethiyle boya ma‘nâsına ki onuna saç ve sakal ve bıyık boyarlar. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Sifîd*, sînin kesriyle fâ ile ve pâ ile lügattir, ak ya‘nî beyâz ma‘nâsına. *Kerdâned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; sayrûret ma‘nâsınadır. *Be-vechî*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *yâ,* harf-i vahdet; *vech*, te’kîd-i vasftır ya‘nî bir tarz ile siyâh eder ki. *Hergiz*, pür vakit. *Mütegayyir*, tefa‘‘ul bâbından ism-i fâ‘ildir bozulucu demektir. *Neşeved*, fi‘l-i nefy-i istikbâl, müfred, gâ’ib; olmaz demektir. *Nekerded* de böyledir, olmaz demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Üç şeyden evvelkisi bir boyadır ki beyâz kılı siyâh eder. Bir tarz ile siyâh eder ki hergiz bozulucu olmaz ya‘nî bozulmaz ve beyâz olmaz.

دوم معجونی که هرچند طعام خورده شود معده گران نگردد ومزاج او اعتدال نیفتد

Hôrde şeved, yemiş ola demektir. *Girân*, sakîl ma‘nâsınadır. Kâf-ı ‘Acemin kesriyle ba‘zı nüshada da “girân şüden negüzâred vâki‘” olmuştur sakîl olmaya komaz demektir. *Mizâc,* tabî‘at ma‘nâsınadır; tabâyi‘-i erba‘a demektir. *İ‘tidâl*, ifti‘âl bâbından masdardır; bunda berâber olmak ma‘nâsına. *Neyüfted*, fi‘l-i muzâri‘-i menfî, müfred, gâ’ib; düşmez demektir. Ba‘zı nüshada *mizâc ez i‘tidâl* yerine “ve hem râ mukavvî bâşed” vâki‘dir. Mukavvî, tef‘îl bâbından ism-i fâ‘ildir takviyyet verici demektir.

(Mahsûl-i Terkîb)

{153}

[256] Hangi vecih üzere olursa olsun.

Üç nesneden ikincisi bir ma‘cûndur ki her ne vakit ta‘âm yense mi‘de ağır olmaz ya mi‘de ağır olmaya komaz ya‘nî def‘ eder ve mizâc i‘tidâlden düşmez. Ya‘nî harâret ve bürûdet ve rutûbet ve yübûset dâ’imâ müsâvî olur. ya hazmı mukavvî olur.

سوم ترکیبی که پشت را قوی کرداند ورغبت مباشرت آرد واز تکراران نه ضعف بصر خیزد ونه نقصان قوت

Bişter, edât-ı mef‘ûl. *Püşt*, bâ’-i ‘Acemin zammıyla arka demektir ammâ bunda cemî‘ vücûddan kinâye yâhûd menî demek ola Zîrâ ıstılâhlarında menîye âb-ı püşt derler. *Rağbet,* meyl ma‘nâsına. *Mübâşeret*, bunda vak‘a ma‘nâsınadır. *Za‘f-ı basar,* masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Hîzed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; kalkar, bunda hâsıl olur ma‘nâsına. *Noksân-ı kuvvet*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir.

(Mahsûl-i Terkîb) Üç şeyden üçüncüsü bir terkîbdir ki arkayı ya‘nî vücûdu kavî eyler ya levâzım-ı şehevât-ı nefsânî olan menîyi kavî eyler ve cimâ‘a meyl getirir ve cimâ‘ın tekrârından ne za‘f-ı basar hâsıl olur ve ne kuvvete noksân. Ya‘nî ne kadar cimâ‘ eylersen eyle hîç zarar terettüb eylemez.

خلیفه لحظهٔ تأمل کرد وگفت من ترا از ین دانا تر گمان داشتم وزیرک تر می پنداشتم
اما آن خضاب که گفتی سرمایهٔ غرور و پیرایهٔ کذب و زوراست
سیاهی موی ظلمت وسفیدی نور زهی نادان کسی که دران کوشد که
نور را بظلمت بپوشد

Te’emmül, tefa‘‘ul babaından masdardır düşünmek ma‘nâsına. *Turâ,* edât-ı mef‘ûl. *Dânâ,* sıfat-ı müşebbehedir bileğen demektir. *Ter*, edât-ı tafdîl. *Gümân*, kâf-ı ‘Acemin zammıyla zan ma‘nâsınadır. *Dâştem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, tuttum demektir. *Zîrek*, zânın kesriyle ‘âkıl ve sâhib-i rey ma‘nâsınadır. *Mî pendâştem*: *Mî*, edât-ı te’kîd; *pendâştem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; zann eyledim demektir. *Güftî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab. *Sermâye-i gurûr*, lâmiyye. *Sermâye*, re’s-i mâl demektir. *Pîrâye-i kizb* de böyle. *Pîrâye*, zînet ma‘nâsınadır. *Kizb*, ma‘rûf. *Zûr*, ‘atf-ı tefsîrîdir. *Siyâhî*: *Yâ,* harf-i [mastar]. *Ân hıdâb*, mübtedâ. *Ki*, râbıt-ı mübtedâ bi’l-haber; mâ-ba‘dı haber. *Siyâhî-i mûy*, lâmiyye ve mübtedâ; *zulmet*, haberi. Edât-ı haber mahzûf. *Sefîdî*: *Yâ,* harf-i masdar ve mübtedâ; *nûrest,* haberi. Cümlesi, cümle-i sâbıka ma‘tûftur. *Zihî,*

{154}

edât-ı ta‘accübdür. *Nâdân*, câhil demektir. *Kesî*: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Der*, edât-ı sıla. *Kûşed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; kûşîden’den sa‘y ede demektir. *Ki,* harf-i beyân *Nûr-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl *Be-zulmet*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Bipûşed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; pûşîden’den setr eyleye demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Halîfe bir lahza düşündü ve dedi: Ben seni bundan ‘âkılrek zann ederdim. Ve ziyâde sâhib-i re’y sanardım. Ammâ o boya ki söyledin gurûrun sermâyesi ve kizb ü zûrun, zîb ü zînetidir. Kılın siyâhlığı zulmettir; ‘aklığı nûrdur. ‘Aceb, nâdân şu kimse ki ona çalışa ki nûru zulmet ile örte. Ya‘nî nûru zulmet ile setr etmeye sa‘y ede.

(Kıt‘a)

ابلهی کو میکند موی سفید خود سیاه *ازپی پیری جوانی را همی دارد امید

Eblehî: *Yâ,* harf-i tenkîr; ebleh, ahmak ma‘nâsına. *Kû*, ki û’dan muhaffeftir ki harf-i râbıt-ı sıfat. *Û*, zamîr; *ebleh*’e râci‘dir. *Mûy-ı sefîd-i hôd*, beyâniyye ve lâmiyye. *Pey*, pes ma‘nâsına son demektir. *Pîrî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Cevânî* de böyle. *Hemî*, dâ’imâ demektir. *Dâred*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; tutar demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Şu ebleh ki kendi beyâz kılını siyâh eyleye, pîrlikten sonra civânlık ümîd eder dâ’imâ. Bu ise muhâldir ve fâsid hayâldir.

پیش دانایان که در بند شکار دولند * کی بود زاغ سیه را بند و نق با زسفید

Pîş-i dânâyân, lâmiyye. *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Bend*, bunda kayd ü heves ma‘nâsınadır. *Şikâr-ı devlet*, mecâzen lâmiyy. *Key*, edât-ı istifhâm. *Zâğ*, karga demektir. *Siyeh,* siyâhtan muhaffeftir. *Râ*, edât-ı sıla. *Revnak-ı bâz-ı sefîd*, beyâniyye ve lâmiyye. *Bâz*, doğan demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Dânâlar katında ki onlar şikârı devlet kaydındadırlar ya‘nî devlet şikârı kaydında olan ‘âkıllar katında, siyâh kargaya beyâz doğanın revnak ve halâveti kaçan olur ya‘nî olmaz.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remeldendir ki yalnız ‘arûz ve darbı maksûrdur. Bir mısrâ‘ı fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilât olup remel-i müsemmen-i maksûr olur.

واما آن معجون که ذکر کردی من ازان قبیل نیستم که طعام بسیار خورم و با آن لذت گیرم
چه ازان ناخوشتر که هر لحظه بجایی باید رفت که در و نادیدنی را باید
دید و ناشنیدنی را باید شنید و نا بوییدنی را باید بوییدن حکما گفته اند

{155}

گرسنگی بیمار یست در مزاج و شراب و طعام آن زیاده علاج نادان
کسی که خود را باختیار بیمار سازد تا باضطرار تیمار کند

Ki, harf-i râbıt-ı sıfat. *Zikr kerdî,* zikr eyledin. *Men ez-ân kabîl nîstem*, ben o kabîlden değilim. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Hôrem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, yiyem demektir. *Gîrem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, tutayım demektir. *Çi,* ne demektir. *Be-câyî*: *Yâ,* harf-i vahdet ve *bâ,* harf-i sıla. *Bâyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib. *Reft,* bunda masdar ma‘nâsınadır Zîrâ muzâri‘e mukârindir. *Bâyed reft,* gitmek gerek. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Der,* harf-i zarf. *Û*, zamîr, *cây*’a râci‘dir. *Nâ,* harf-i tavsîf-i nefy. *Dîden*, görmek ma‘nâsına masdardır. *Yâ,* harf-i nisbet; bunlarda nisbet liyâkat ma‘nâsını mutazammındır. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bâyed dîd: Dîd*, masdar ma‘nâsınadır; görmek gerek. Ve *nâbûyîdenî, nâdîdenî* gibi; *bûyîden,* koklamak ma‘nâsınadır. *Bâyed bûyîd*, sâbıkları gibi; koklamak gerek. Ve *nâşenîden*, sâbıklar gibi; *şenîden*, işitmek demektir. *Bâyed şenîd*, evvelkiler gibi; işitmek gerek demektir. *Gursinegî*: *Yâ,* harf-i masdar; kâf-ı ‘Acemî, *hâ’*-i resmîden mübeddel; *Gursine*, aç ma‘nâsınadır. *Bîmârîst*: *Sîn* ve *tâ*, edât-ı haber; *yâ,* harf-i masdar. *Bîmâr,* hasta

demektir. *Gursinegî*, mübtedâ; *bîmârîst*, haberi. *Der-mizâc*, habere müte‘alliktir. *Şarâb*, mübtedâ ve bunda su demektir; mutlak içilmeye lâyık olan şey’e derler. *Ta‘âm, şarâb*’a ma‘tûf. *Ta‘âm*, yenecek nesne. *Mâdde-i ‘ilâc*, lâmiyye ve haberi. *Kesî*: *Yâ*, harf-i tenkîr. *Ki*, harf-i beyân. *Hôd-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be-ihtiyâr*: *Bâ*, harf-i musâhabet. *Sâzed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; düze demektir; sâzîden’den ya sâhten’den. Zîrâ masdar-ı tâînin makabili hâ’-i mu‘ceme olsa zâ’-i ‘Arabîye nakl olunur. *Tâ*, harf-i intihâ. *Be-ıztırâr*: *Bâ*, harf-i musâhabet; *ıztırâr*, ifti‘âl bâbından masdardır, aslı ıztırârdır; kâ‘ide-i sarfiyyûn üzere ifti‘âlin tâ’sından evvel dâd olsa tâ’yı (ت) tî’ya (ط) kalb ederler; ister istemez diyecek yerde isti‘mâl olunur.

(Mahsûl-i Terkîb) Ammâ o ma‘cûn ki zikr eyledin ya‘nî dedin idi ki bir ma‘cûndur, getirdim ki ne vakit yense ta‘âmı hazmettirir ve mi‘deyi i‘tidalden düşürmez. Ben o kabîlden değilim ki ta‘âmı yiyem ve ta‘âmın kesretiyle lezzet tutam ya‘nî mülezzez olam. Ondan nâ-hoşrek, ondan fenâdır ki

{156}

her lahza ya‘nî her vakit bir yere gitmek gerek ola ki onda görülesi lâyık olmayanı görmek gerek ve işitmesi lâyık olmayanı işitmek gerek ve koklaması lâyık olmayanı koklamak gerek. murâd, cây-ı helâdır ki mi‘denin hazmı def-i tab‘a bâdîdir. Elbette helâya gitmek gerek ki onda fazalâtı görmeli ve zarrât-ı kevni dinlemeli ve râyiha-i kerîhlerini koklamalı! Kâr-ı ‘âkıl değildir bunları irtikâb eyleye. Dahi hukemâ ve ‘ukalâ demişlerdir: Açlık mizâcda hastalıktır ve ta‘âm ve şarâb ona mâdde-i ‘ilâcdır. Zîrâ açlık za‘f getirir; ta‘âm ve şarâb onu izâle eder. Nâdân şu kimsedir ki ihtiyârıyla, isteği var edesiyle kendini hasta ede tâ ki ıztırâr ile. Ya‘nî ister istemez tımar ve mu‘âlece ede. Hâsılı, ma‘cûnu, ekl sebebiyle açlık îrâs eder. Açlık bîmârlıktan nev‘dir. Böyle olunca ihtiyârıyla kendini hasta etmiş olur. Açlığında ‘ilâcı ekl ü şürbdür. Iztırarî yiyip içmek iktizâ eder. ‘Âkıl olan ‘ilâca ihtiyâcdan ihtirâz eder.

(Kıt‘a)

میکند کسب اشتها خواجه * تابان رخنه در مزاج کند

Mî, harf-i te’kîd. *Küned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib. *Kesb-i iştihâ*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Hâce, mî küned*’in fâ‘ili; *kesb-i iştihâ*, mef‘ûlü. *Tâ*, harf-i intihâ. *Be-ân*: *Bâ*, harf-i musâhabet; *ân*, ism-i işârettir *kesb-i iştihâ*’ya. *Rahne*, hâ’-i resmî ile gedik ma‘nâsına, bunda zarar ma‘nâsınadır. *Der*, harf-i sıla.

(Mahsûl-i Beyt) Hâce kesb-i iştihâ eyler. Ya‘nî mûris olacak şeyi ekl ü bel‘ eyler tâ ki onunla mizâcına zarar eyler.

وآنکه آن رخنه راز پخته وخام * هرچه یابد بان علاج کند

Ve ânki, ondan sonra demektir. *Rahne-râ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Puhte*, mâzîden kısımdır pişmiş ma‘nâsına. *Hâm*, çiğ ma‘nâsınadır. *Yâbed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; bulur demektir. Be-ân: *Bâ*, harf-i musâhabet.

(Mahsûl-i Beyt) Ondan sonra o rahneye pişmişten ve çiğden her ne ki bulursa ‘ilâc eder ya‘nî açılık marazına her ne bulursa yer ve ekl eder.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîften. Kerrâren merrâren beyân olundu.

واما ان ترکیب که فرمودی مباشرت بازنان شعبه
ایست ازجنون واز قاعده خرد دوربست که خلیفهٔ روی زمین پیش
دخترکی بد و زانو درآید وتملق جاپلوسی نماید

Fermûdî, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtabdır. *Şu‘be,* bi-hasebi’l-lüga budak ma‘nâsınadır. Bunun gibi yerlerde

{157}

Nev‘ ve cüz ma‘nâsına gelir. *Kâ‘ide-i hıred*, beyâniyye. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Halîfe-i rûy-ı zemîn*, lâmiyye ve beyâniyye. *Pîş-i duhterekî*, lâmiyye. *Yâ,* harf-i vahdet. *Kâf,* harf-i tasgîr. *Duhter,* kız ma‘nâsınadır. *Be-dü zânû*: *Bâ,* harf-i isti‘lâ, *ber* ma‘nâsına. *Zânû,* diz demektir. *Derâyed,* fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, gele demektir. *Temelluk*, tefa‘‘ul bâbından masdardır yaltaklanmak ma‘nâsınadır. *Çâplûsî/Câblûsî*, cîm ve bâ’-i ‘Acemle; ba‘zıları ikiside ‘Arabî isti‘mâl etmişlerdir: *Bâ*, harf-i musâhabet; tabasbus ma‘nâsına; *temelluk*’a ‘atf-ı tefsîrîdir. *Nümâyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; göstere demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve ammâ o terkîb ki buyurdun zenân ile mübâşeret ya‘nî kesret-i cimâ‘, cünûndan bir nev‘dir ve ‘akl kâ‘idesinden dûrdur ki yeryüzünün halîfesi bir kızcağızın önünde iki diz üzere gele ve yaltaklanmak ve tabasbus göstere. Ya‘nî kızı meyle, nice hîle ve tesahhur eyleye.

(Kıt‘a)

ای زده لاف خرد چند بشهوت کیری * کیسوی شاهد وزنجیر جنون جنبانی

Ey, harf-i nidâ; münâdâ, mahzûf; takdîri, “ey kes ki”dir. *Zede*, mâzîden kısımdır vurmuş ma‘nâsına. *Lâf-ı hıred*, beyâniyye; *zede*’nin mef‘ûl-i sarîhi. *Çend,* nice demektir. *Be-şehvet*: *Bâ,* harf-i musâhabet, sebebiyyeti mutazammın. *Şehvet*, masdardır ârzû etmek ma‘nâsına. *Gîrî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtabdır. *Gîsû-yı şâhid*, lâmiyye ve *gîrî*’nin mef‘ûl-i sarîhi. *Gîsû*, kâf-ı ‘Acemin kesriyle saç ma‘nâsınadır; kâfın fethi galattır. *Şâhid*, mahbûb demektir. zencîr-i cünûn lâmiyye. *Cünbânî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtabdır; oynatırsın demektir. Zencîr-i cünûn oynatmak, kemâl-i ‘aşk-bâzlıktan, mertebe-i cünûna varmaktan kinâyedir.

(Mahsûl-i Beyt) Ey ‘akl lafını vuran kimse ya‘nî ‘âkılım diyen kimse! Nice bir şehvet ile mahcûb saçını tutarsın ya‘nî ona meyl ü muhabbet edersin. Ve cünûn zencîrini oynatırsın. Hulâsa, şehvet-i nefsânî ardı sıra gezersin. Bu beytte san‘at-ı tezâd var *hıred* ile *cünûn*. *Gîsû*’ya münâsib *zencîr*.

چه جنون باشد ازین پیش که پیش زنکی * بنشینی بسر زانو وکون جنبانی

Çi, ne demektir. *Ez-în bîş*, bundan ziyâde demektir. Zîrâ *bîş*, bâ’-i ‘Arabla ziyâde demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Pîş-i zenek*, lâmiyye. *Pîş*, bâ’-i ‘Acemle ön demektir. *Zenekî*: *Yâ,* harf-i vahdet; *kâf,* harf-i tasgîr; *zen*, ma‘rûf; bir karıcığın

{158}

demektir. *Binişînî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtabdır; oturasın demektir. *Ser*, bunda uç ma‘nâsınadır. *Bâ*, harf-i sıla; benişînî’ye müte‘allik. *Kevn*, kâf-ı ‘Arabla deyr ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Bundan ziyâde cünûn ne olur ki bir karıcığın önüne, diz ucuna oturasın ya‘nî diz çökesin ve göt oynatasın.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remel-i mahbûndur. Beyt-i evvelin sadr ve ibtidâları sâlim ve sâ’irleri mahbûn; beyt-i sânî cümle mahbûndur. Habn: İkinci sâkini hazfa derler. Fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilât olur.

(Hikâyet)

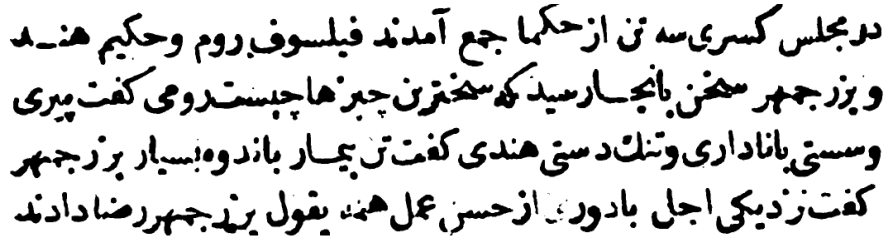

Meclis-i Kisrâ, lâmiyye. *Se ten*, üç kimse demektir. *Âmedend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; geldiler demektir; bunda şüdend ma‘nâsınadır. *Feylesof-ı Rûm*, lâmiyye. *Hakîm-i Hind* de böyledir. *Büzürcmihr*[257], hukemâdan bir zû-fünûn kimsenin ismidir. *Resîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; erişti demektir. *Sahtterîn-i çîzhâ*, lâmiyye; sahr, katı demektir; ter, edât-ı tafdîl; yâ, harf-i masdar. *Süst*, sîn-i evvelin zammı ve sânînin sükûnuyla gevşek demektir. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Nâ-dârî*: *Yâ*, yine harf-i masdar; *nâ-dâr*, fakîr ma‘nâsınadır. *Teng-destî*: *Yâ*, yine harf-i masdar; teng-dest, vasf-ı terkîbîdir eli dar demektir, ihtiyâcdan kinâyedir. *Hindî*: *Yâ*, harf-i nisbet. *Ten-i bîmâr*, beyânîyye. *Endûh-ı bisyâr* da böyledir; *bâ*, harf-i musâhabet; *endûh*, gussa ma‘nâsınadır. *Nezdîkî-i ecel*, lâmiyye; *yâ*, harf-i masdar; ecelin yakınlığı. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Dûrî*: *Yâ*, harf-i masdar; *dûr*, uzak ma‘nâsınadır. *Hüsn-i ‘amel*, masdarın fâ‘iline izâfetidir. *Be-kavl-i Büzürcmihr*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir; *bâ*, harf-i sıla. *Rızâ dâdend*, rızâ verdiler ya‘nî râzî oldular demektir. Ba‘zı nüshada da “ve ez-akvâl-i hôd bâz âmedend” vâki‘dir. Ya‘nî kendi kavllerinden rücû‘ eylediler demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Kisrâ’nın meclisinde hukemâdan üç kimse cem‘ oldular: Rûm’un feylesûfu Hind’in hakîmi ve Büzürcmihr. Esnâ-yı musâhabette söz o mahalle erişti ki nesnelerden katısı ya‘nî müşkilreki hâsılı, cihânda güçlerden güç nedir. Rûmî dedi:

{159}

Pîrlik ve gevşeklik, fakîrlik ve muhtâclık ile. Ya‘nî hem fakîr ola ve her pîr ola, ziyâde güç budur diye cevâb verdi. Hindî dedi: Hasta vücûda çok gussa. Ya‘nî hem marîz ola ve hem kasâveti ola, ziyâde saht budur dedi. Büzürcmihr: Ecelin yakınlığı hüsn-i ‘amelden ba‘îdlikle bile. Ya‘nî ecel karîb ola ve ‘amel-i hasene bulunmaya, es‘ab budur diye cevâb eyledi. Cümlesi ya‘nî hakîmân-ı sâbıkân hâsılı, Rûm ve Hindî, bu kavle râzî oldular ve kendi kavllerinden rücû‘ ettiler.

(Kıt‘a)

[257] Enûşirvân’ın kâtibi (ö. [?]).

پیش کسری زخرد مند حکیمان میرفت * سخن از سخترین موج درین لجهٔ غم

Pîş-i Kisrâ, lâmiyye. *Pîş*, bâ'-i 'Acemle bunda kat ma'nâsınadır. *Zi-hıredmend-ı hakîmân,* "Zi-hakîmân-ı hıredmend" takdîrindedir. *Mî reft*, bunda vâki' oldu demektir. *Sühan, mî reft*'in fâ'ili. *Saht*, katı demektir. *Ter*, edât-ı tafdîl. *Yâ*, edât-ı nisbet. *Nûn,* harf-i te'kîd. *Mevc,* bi-hasebi'l-lüga ıztırâb ma'nâsınadır; böyle yerlerde dalga ma'nâsına tahsîs ederler. Yine bunda ba'de'l-isti'âre ma'nâ-yı lügavîdir. *Lücce*, lâmın zammı ve cîmin teşdîdiyle büyük su ma'nâsınadır, deryâ demektir; *gam*'a izâfet-i beyâniyye. Ba'zı nüshada *mevc* yerine çîz vâki' olmuştur lâkin *lücce*'ye göre *mevc* nüshası intihâb olundu.

(Mahsûl-i Beyt) 'Âkıl hakîmlerden Kisrâ'nın huzûrunda, bu gam deryâsında müşkilrek olan mevcden ya nesneden söz vâki' oldu. Ya'nî bu bâbda bahsoldu ki dünyâda pek müşkil nedir?

آن یکی گفت که بیماری واندوه دراز * وان دگر گفت که نادری و پیر بهم

Ki, harf-i râbıt-ı makûl kavl. *Bîmârî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Endûh,* gussa ma'nâsınadır. *Dirâze,* izâfet, mevsûfun sıfatınadır. *Ki,* yine harf-i râbıt-ı makûl kavl. *Nâ-dârî*: *Yâ,* harf-i masdar; *nâ-dâr*, fakîr ma'nâsınadır. *Pîrîst*: *Sîn* ve *tâ*, edât-ı haber, *yâ* harf-i masdar. *Be-hem,* bunda müctemi' ma'nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Öbürü ya'nî bu bâbda kîl ü kâle ve bahs ü cidâl eden hukemâdan birisi ki sâbıkan zikr olunduğu üzere kâ'ili hakîm-i Hind'dir dedi ki: Müşkülrek olan hastalık ve tûl-dırâz-ı kasâvet ve gussadır. Ve öbürü ki murâd, feylesûf-ı Rûm'dur dedi: Müctemi' olarak fakîrlik ve pîrliktir.

سیومین گفت که قرب اجل وسوء عمل * عاقبت رفت

{160}

بترجیح سیم حکم حکیم

Siyum, üçüncü demektir. *Yâ*, edât-ı nisbet. *Nûn,* harf-i te'kîd. *Ki,* harf-i râbıt-ı makûl kavl *Kurb-ı ecel*, masdarın fâ'ilinedir. *Sû'-i 'amel* de böyledir. *Reft*, bunda vâki' oldu ma'nâsınadır. *Tercîh-i siyum*, masdarın mef'ûlünedir; *hakem-i hakîm*, fâ'iline. *Hakem*, hânın ve kâfın fethalarıyla hâkim ma'nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Üçüncüsü ya'nî Büzürcmihr dedi ki: Ecelin yakınlığı ve 'amelin kötülüğü. Ya'nî müşkil olan budur dense 'âkıbet ü

encâm-ı kâr üçüncüsünün tercîhine vâki' oldu hâkimin hükmü. Hâsıl-ı kelâm, kelâm-ı sâlisi tercîh eyledi.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i remel-i müsemmendir ki sadr ve ibtidâlarından mâ-'adâ mahbûndur. 'Arûz ve darbına hazf dahi târî olmuştur.

(Hikmet)

حکیمی را پرسیدند که آدمی زاده کی بخوردن شتابد گفت توانگر هرگاه که گرسنه شود ودرویش هرگاه که یابد

Hakîmî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı sıla. *Pursîdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib. *Ki,* harf-i beyân. *Âdemî-zâde*, insân demektir. *Key*, kaçan demektir, ne vakit ma‘nâsına. *Be-hôrden*: *Bâ,* harf-i sıla; *hôrden,* masdar. *Şitâbed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; şitâbîden’den iver demektir. *Gâh*, kâf-ı ‘Acemle vakit ma‘nâsınadır. *Ki*’ler, harf-i râbıt-ı sıfat. *Biyâyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; yâbîden’den bula demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir hakîme su’âl eylediler ki insân ne vakit ta‘âma iver ya‘nî ‘acele ve şitâb eder? Hakîm cevâbında dedi: Ganî, her vakit ki aç ola. Ya‘nî ganî olan acıktığı gibi ta‘âma şitâb eder. Ve fakîr her vakit ki bula. Ya‘nî bulduğu vakit ‘acele eyler.

(Kıt‘a)

بخور چند انکه ننهد خانهٔ عمر * زبیشی وکمی رودر خرابی

Bihur, bâ’-i te’kîd ile emr-i hâzır, müfred; ye ya‘nî ekl eyle demektir. *Çendân ki,* o kadar ki demektir. *Nenihed,* fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib; komaya demektir. *Hâne-i ‘ömr,* beyâniyye ya lâmiyye; murâd, vücûd-ı insândır. *Bîşî*: *Yâ,* harf-i masdar, *bîş*, bâ’-i ‘Arabla ziyâde ma‘nâsınadır. *Kemî*: *Yâ,* harf-i masdar.

(Mahsûl-i Beyt) O kadar ye ki ‘ömr hânesini çokluktan

{161}

ve azlıktan harâba yüz komayasın. Ya‘nî kesret-i ekl sebebiyle mübtelâ-yı maraz-ı hâ’il ve kemâl-i cû‘ sebebiyle helâke kâbil olmayasın. İşte bu mikdâr ekl ü şurb eyle diye hitâb-ı ‘âm tarîkıyla Molla Câmî pend eder.

اکردارندهٔ هرکه که خواهی * وکرنادارهرکاهی که یابی

Dârende’î: *Yâ,* harf-i hitâb; *hemze,* harf-i tevessül; *dârende,* ism-i fâ‘il; tutucu ma‘nâsına ganî demektir. *Geh*, kâf-ı ‘Acemin fethiyle gâh’dan muhaffeftir vakit ma‘nâsına. *Ki,* harf-i beyân. *Hâhî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; taleb edesin demek olur. *Nâ-dârî*: *Yâ,* yine harf-i hitâb. *Gâhî, Yâ,* harf-i tenkîr. *Ki,* harf-i beyân. *Yâbî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; bulasın demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Evvele merbûttur. Ya‘nî eger ganî isen her vakit ki taleb eylesen ya‘nî iştihâ eylesen ne haddinden ziyâde ve ne eksik tenâvül eyle. Ve eger fakîr isen her vakit ki bulasın. Yine bu sûreti ri‘âyet eyle. Hâsılı, bu iki sûrette bile hadd-i i‘tidâli pîşe eyle demek olur.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hezec-i müseddestir ki yalnız ‘arûz ve darbı mahzûftur ki bir mısrâ‘ı mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün olup hezec-i müseddes-i mahzûf olur.

(Hikmet)

حکیمی باپسر خود کفت باید که
بامداد ازخانه بیرون نیایی تانخست لب بطعام نکشایی زیرا که سیری
تخم حلم و برد بار دیست وکرسنکی مایهٔ خشك مغزی وسبکساری

Hakîmî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Bâ,* harf-i sıla. *Peser-i hôd*, beyâniyye. *Bâyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib. *Ki,* harf-i beyân. *Bâmdâd*, sabâh vakti demektir. *Neyâyî*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, muhâtab gelmeyesin demektir. *Tâ,* harf-i tevkît. *Nuhust*, ibtidâ demektir. *Be-ta‘âm*: *Bâ,* harf-i sıla. *Nekeşâyî*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, muhâtab; içmeyesin demektir. *Zîrâ ki*, edât-ı ta‘lîl. *Sîrî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Tohm-ı hilm*, mecâzen lâmiyye. *Bürd-bârî*, yâ’-i masdarî ile ‘atf-ı tefsîrîdir ki hamûl ma‘nâsınadır. *Gursinegî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Huşk-mağz*, kuru beyinli ya‘nî lecûc ve dîvâne demektir. *Sebük-sâr*, hafîf başlı ma‘nâsına ‘atf-ı tefsîrîdir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir hakîm kendi oğluna dedi ki: Gerektir ki sabâh vakti hâneden dışarıya gelmeyesin. Ya‘nî evinden çıkmayasın. Mâdem ki

{162}

dudağın ta‘âma açmayasın ya‘nî ta‘âm yemedikçe. Hâsılı, ta‘âm etmedikçe evinden çıkmayasın. Zîrâ ki tokluk hilm ü hamûllüğün tohmudur. Ya‘nî aslıdır.

(Kıt‘a)

خوی خود رازروزه تیزمکن * کزهمه حلم و برد باری به

Hûy-ı hôd, beyâniyye. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Rûze*, oruç ma‘nâsınadır. *Tîz*, bunda dargın demektir. *Mekün*, fi‘l-i nehy-i hâzır, müfred. *Ki,* harf-i ta‘lîl.

(Mahsûl-i Beyt) Kendi hûyunu ya‘nî tabî‘atını oruçtan nâşî dargın eyleme. Zîrâ cemî‘sinden hilim ve hamûlün iyidir. Hâsılı, rûze sebebiyle tabî‘atın tîz olmasın. Zîrâ hısâlin cümlesinden ve a‘mâlin mecmû‘undan hilm, a‘lâdır.

چون شود روزه مایهٔ آزار * روزه خواری زروزه داری به

Mâye’-i âzâr, lâmiyye. *Rûze-hârî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Rûze-hâr,* vasf-ı terkîbîdir müftır ma‘nâsına. *Rûze-dârî* de böyle sâ’im ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Çün oruç, âzâra ya‘nî hiddet ve gazaba mâye ve sebeb ola müftırlık sâ’imlikten a‘lâdır.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîf-i mahbûn ü mahzûftur ki kerrâren merrâren beyân olundu.

چون گرسنه باشی هر آش ونان که بینی از طبیعت تو شهوت آن خیزد و با آشنایان که نشینی طامعهٔ تو در ایشان آویزد

Bâşî, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; olasın demektir. *Âş,* elif-i memdûde ile ta‘âm ma‘nâsınadır. Nitekim Türkîde dahi müsta‘meldir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Bînî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; görürsün demektir. *Tabî‘at-i tû*, lâmiyye. *Şehvet-i ân*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Hîzed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; kalkar demektir. *Be-âşinâyân*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Ki,* harf-i beyân. *Nişînî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; oturasın demektir. *Tâmi‘a*, tama‘ ve hırs demektir; *tû*’ya izâfet-i lâmiyye. *Âvîzed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; ta‘alluk eder demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Hakîm, oğluna der ki: Çünki aç olasın her ta‘âm ve ekmeği ki göresin tabî‘atından ona iştihâ kalkar ya‘nî meyl eder ve âşinâlarla ya‘nî dostlarınla oturasın ya‘nî

hırsın onlara ta‘alluk eder. Ya‘nî senin hırs ve tamaaından onlar hacîl olur. Hâsılı, senin bu vaz‘ından onlar hacîl olurlar. Hacâleti, sâhib-i ta‘âma isnâd eden ma‘nâ-yı terkîb kendinden hacîl olmuş.

(Kıt‘a)

{163}

هرچه یابی بخانه ازتر وخشک * به کزآن تاحد شبع بخوری

Yâbî, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; bulasın demektir. *Bâ,* harf-i zarf; [der] ma‘nâsına. *Ter,* bunda yaş demektir ratb ma‘nâsına. *Huşk*, hâ’-i mu‘cemenin zammı ve şîn-i mu‘cemenin sükûnuyla kuru demektir; yâbis ma‘nâsına. *Tâ,* harf-i nihâye. *Hadd*, dâlin teşdîdiyle bunda gâyet ma‘nâsınadır; zarûret-i vezn için tahfîf olmuştur. *Şiba‘* tok ma‘nâsınadır şînin kesri ve bâ’-i muvahhedenin fethiyle. *Bihôrî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; yiyesin demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Her ne ki hânede ya‘nî evle bulursan yaştan ve kurudan yeğdir ki ondan tokluk haddine dek yiyesin. Hâsılı, evde bulduğunu doyuncaya yiyip karnın doyurasın.

تاطعـام کسان هوس نکنی وزعطای خسـان طمع ببری

Tâ, harf-i ta‘lîl. *Ta‘âm-ı kesân*, lâmiyye. *Kesân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘, halk ma‘nâsınadır. *Nekünî*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, muhâtab; eylemeyesin demektir. *‘Atâ-yı hıssân, ta‘âm-ı kesân* gibidir. *Hıssân*, alçaklar ve denîler demektir. *Bibürî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtabdır; kat‘ edesin demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Beyt-i evvele merbûttur. Hânede ne bulursan yiyesin tâ ki halkın ta‘âmına heves eylemeyesin. Dahi denîler ‘atâsından tama‘ı kat‘ edesin. Ya‘nî her gördüğün ta‘âma el uzatmayıp ve halktan tama‘ etmeyesin.

(‘Arûz) Bu kıt‘a dahi kıt‘a-i sâbık gibidir.

(Hikmet)

چون میزبان بر کنار خوان نشیند وخود را درمیان بیند طعمه ازچکر خوری به که ازنان او وشربت
ازخون خود آشامی به که ازخوان او

Mîzbân, sâhib-i müsâfir demektir. *Ber-kenâr-ı hân*, lâmiyye. *Nişîned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; otura demektir. *Hôd-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Miyân*, orta ma‘nâsınadır. *Bîned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; göre demektir. Ortada görmek dâ’imâ kendini görmeden kinâyettir. Ya‘nî her kelâmı, ta‘âm kendinin olduğunu iş‘âr etmek ki Türkîde her yerde kendini ortaya atar diye ta‘bîr ederler. *Tu‘me*, bunda lokma ma‘nâsına. *Ciger-i hûn*, beyâniyye. *Hôrî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; yiyesin demektir. *Nân-ı û*, lâmiyye. *Hûn-ı hôd* da böyle; kendi kanın demektir. *Âşâmî,* elif-i memdûde ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtabdır;

{164}

içesin demektir. *Hân-ı û*, lâmiyye.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki sâhib-i müsâfir sofra kenârında otura ve kendini ortada göre ya‘nî minnet eyleye, kendi cigerinden lokma yiyesin yeğdir onun ekmeğinden ve kendi kanın şerbet içesin yeğdir onun ta‘âm sofrasından. Hâsılı, böyle kimsenin ta‘âmını yemeden kendi cigerini yemek yeğdir ve sofrasından su içmekten kendi kanını içmek evlâ ve ahrâdır.

(Kıt‘a)

هرکه گوید خوان ونان من بکش * پای خویش از خوان ودست از نان او

Her ki, herkes ki takdîrindedir. *Gûyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; gûyîden’den ya ‘alâ-hilâf-ı kıyâs güften’den diye demektir. *Hân ü nân-ı men*, makûl kavli izâfet-i lâmiyye. *Bikeş*, bâ’-i te’kîd ile emr-i hâzır, müfreddir; çek demektir. *Pây-ı hîş*, mef‘ûlü ve lâmiyye. *Nân-ı û* da böyle. *Û* zamîri, *her ki* deki *kes*’ten mâ-‘adâ velehû olan *ki*’ye râci‘dir.

(Mahsûl-i Beyt) Her kim ki benim sofram ve benim ekmeğim derse ya‘nî ta‘dâd-ı ni‘am edip menn ü tevbîh ederse kendi ayağını sofrasından ve elini ekmeğinden çek. Hâsılı, ni‘metini tenâvül etme.

ترهٔ کز بوستان خود خوری * خوشتر ست از برّهٔ بریان او

Terre ve *berre* şeddeleri zarûret-i vezn içindir. *Terre*, tânın ve rânın fethalarıyla Türkîde ma‘rûftur ve mutlakâ yeşillik cinsine dahi derler. *Bûstân-ı hôd*, lâmiyye. *Hôrî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab. *Berre*, bânın ve rânın fethalarıyla kuzu demektir; *büryân*’a izâfet-i beyâniyye, *û*’ya lâmiyye.

(Mahsûl-i Beyt) Bir tereyi ki kendi bostânından yiyesin. Hoşrektir bu sıfatla mevsûf olan kimsenin biryân kuzusundan. Ya‘nî onun kuzusunu yemeden kendi bostânından tere yemek evlâdır.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remel-i müseddestendir ki ‘arûz ve darbı mahzûftur.

(Hikmet)

پنج چیز است که بهر کس که دادند زمام زندگانی خوش در دست وی نهادند

Penc, beş demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Be-her kes ki*: *Bâ,* harf-i sıla; *ki,* harf-i beyân. *Dâdend,* fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; verdiler demektir. *Zimâm*, zânın kesriyle yular ve dizgin ma‘nâsınadır; *zindegânî*’ye izâfet-i beyâniyye. *Zindegânî*: *Yâ,* harf-i masdar; dirlik ya‘nî maî‘şet demektir; *hoş*’a izâfeti, mevsûfun sıfata izâfetidir. *Der,*

{165}

harf-i zarf. *Dest-i vey*, lâmiyye. *Vey*, zamîr; *kes*’e râci‘dir. *Nihâdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; kodular demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Beş şeydir ki her kimseye ki o beş şey’i verdiler, hoş ma‘îşet dizginini onun eline kodular. Ya‘nî o beş şey her kimde ki mevcûd olsa dâ’imâ râhat ve huzûrda olur.

اول صحت بدن دوم ایمنی سیم سعت رزق چهارم رفیق شفیق پنجم فراغت وهر کرا الزین محروم کردند
دو زندگانی خوش بروی وی برآوردند

Sıhhat-i beden, masdarın fâ‘iline. *Düvvum, siyum, sevvum, çehârum, pencum*; birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ma‘nâlarınadır. Zîrâ esmâ’-i a‘dâdda edât-ı fâ‘il mîmdir. *Sa‘t,* vüs‘at ma‘nâsınadır; *rızk*’a izâfeti, masdarın fâ‘ilinedir. *Refîk-i şefîk*, beyâniyye. *Ferâgat*, dünyâdan ibâ demektir. *Herki-râ*, herkes-râ demektir; *râ*, edât-ı mef‘ûl. *Kerdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; eylediler demektir. *Der-zindegânî-i hoş*, lâmiyye ve beyâniyye. *Der*, kapı ma‘nâsınadır. *Be-rûy-ı vey*, lâmiyye; *bâ*, harf-i sıla. *Berâverdend*, kapamışlardır demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Beş şey’in evvelkisi bedenin sıhhati ya‘nî vücûdun sahîh ve sâlim olması. İkincisi cemî‘ mahlûkattan emîn olmaklık. Ve üçüncüsü rızkın vâsi‘ olması. Dördüncüsü muhabbetli yoldaş. Beşincisi fâriğu’l-bâl olup ‘âlemin kârıyla mukayyed olmamak. Ve her kimi ki bundan ya‘nî bu eşyâ’-i hamseden mahrûm eylediler; hâsılı, bu şeyler onda bulunmadı, hoş dirlik kapısını onun yüzüne kapadılar. Ya‘nî dünyâda râhat ma‘âş bulmaz. **(Kıt‘a)**

به پنج میرسد اسباب زندگانی خوش * باتفاق حکیمان شهره درآفاق

Be-penc: *Bâ,* harf-i musâhabet, sebebiyyeti mutazammın. *Mî resed*: *Mî*, edât-ı te’kîd; *resed,* fi‘l-i muzâri‘, müfet, gâ’ib; resîden’den erişir demektir. *Esbâb-ı zindegânî-i hoş*, lâmiyye ve beyâniyye. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir. *Şühre,* şînin zammıyla meşhûr ma‘nâsınadır. *Âfâk*, bunun gibi yerlerde ‘âlem demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Beş şey sebebiyle hoş dirlik sebebleri erişir. Ya‘nî iyi ma‘îşet sebebleri beş şey ile erişir ‘âlemde meşhûr olan hakîmlerin ittifâkıyla. Ya‘nî hukemâ ve ‘ukalânın ittifâkıyla dirliğe bu beş şey sebebdir.

فراغ ایمنی وصحت وکفاف معاش * رفیق خوب سیر همدم نکوی اخلاق

{166}

Ferâğ, ve ferâgat halkın umûr ve husûsuna müdâhale etmeyip kendi hâlinde olmadan kinâyettir. *Îmenî*: *Yâ,* harf-i masdar; emînlik ya‘nî cemî‘ mahlûkattan dînî ve dünyevî emîn olmak. *Sıhhat*, sıhhat-i beden takdîrinde. *Kifâf-ı ma‘âş*, lâmiyye. *Kifâf*, kâfın kesriyle her şey’in a‘lâsına derler. *Kifâf-ı ma‘âş*, iyi ma ‘îşet demektir. Türkçe geçinecek demektir. *Refîk-i hûb-siyer* ya‘nî güzel tabî‘atlı yoldaş. *Hemdem-i nikû-ahlâk*, beyâniyye. *Nikû-ahlâk,* vasf-ı terkîbîdir; iyi hûylu demektir. *Hemdem-i nikû-ahlâk,* iyi hûylu musâhib demektir ki yine kelâm-ı sâbıka ‘atf-ı beyân şeklidir.

(Mahsûl-i Beyt) Hazret-i Câmî, beş nesneyi ta‘dâd edip buyurur ki: Ferâğ emînlik ve bedenin ve bedenin sıhhati ve a‘lâ ma‘âş, güzel sîretli yoldaş, iyi hûylu musâhib. Hâsılı, ‘ulemâ ve hukemânın ittifâkıyla bu beş şey bir kimseye nasîb olsa ‘âlemde safâ-yı billâh ‘ömr sürer.

(Hikmet)

هر نعمت که بمرگ زوال پذیرد انرا خرد مند درحساب نعمت نگیرد

Ki, harf-i râbıt-ı sıfat. *Be-merg*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *merg*, mîmin fethi ve rânın sükûnuyla ölüm demektir ecel ma‘nâsına. *Zevâl*, bunda fenâ demektir. *Pezîred*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; pezîrîden’den ya ‘alâ-hilâf-ı kıyâs pezîrüften’den kabûl eyleye demektir. *Ân-râ*: *Râ,* edât-ı mef‘ûl. *Der*, harf-i zarf. *Hesâb-ı ni‘met*, beyâniyye; ni‘met sayısında demektir. *Negîred*, fi‘l-i nefy-i istikbâl, müfred, gâ’ib; gîrîden’den ya ‘alâ-hilâf-ı kıyâs giriften’den tutmaz demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Her ni‘met ki ölüm ile fenâ kabûl eyleye ya‘nî bâkiye olmaya, o ni‘meti ‘âkıl olan kimse ni‘met hesabında tutmaz ya‘nî ni‘met ‘add eylemez. Ni‘met-i bâkiye odur ki kişi nakd-i ‘ömrünü a‘mâl-i hayra sarf ve bir eserle nâmını kıyâmete dek zinde eyleye.

عمر اگرچه در از بود چون مرگ روی نمود ازان درازی چه سود نوح هزار سال در جهان بسر
برده است امروز بنج هزار سالست که مرده است قدر نعمتی را بود که جاودانه باشد وارآفت زوال بر کرانه

Dırâz, dâlin kesriyle uzun demektir tavîl ma‘nâsına. *Nümûd*, fi‘l-i mâzî, müfred; göründü demektir. *Dırâzî*: *Yâ*, harf-i masdar, uzunluk demektir. *Sûd*, fâ’ide demektir. *Hezâr sâl*, bin

{167}

yıl demektir. *Be-ser*: *Bâ*, harf-i sıla. *Bürde*, mâzîden kısımdır, iletmiş demektir. *Be-ser bürde,* başa iletmiş; bunda yaşamış demekten kinâyedir. *Penc hezâr sâlest*, beş bin yıldır. *Ki*, harf-i beyân. *Mürde*, mâzîden kısımdır ölmüş ya‘nî vefât eylemiş demektir. *Kadr*, bunda i‘tibâr ma‘nâsınadır. *Ni‘metî*: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Büved*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; olur demektir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat ya harf-i beyân. *Câvidâne*, ebedî demektir. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; ola demektir. *Âfet-i zevâl*, beyâniyye; fânî olmak âfetinden demektir. *Kerâne*, kâf-ı ‘Arabın fethiyle kenâr demektir. *Ber*, bunda zarf olmak da muhtemeldir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ömür gerçi uzun olur ise de ya‘nî her ne kadar uzun olursa olsun çünki ecel yüz göstere o uzunluktan ne fâ’ide? Ya‘nî ‘ömrün uzun olmasından fâ’ide yok. Hazret-i Nûh salavâtullâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyh hazretleri bin yılı cihânda başa iletmişlerdir.[258] Hâsılı, ‘ömr uzunluğuna iltifât olunmasın. Zîrâ zamân-ı hayâtın, vakt-i memât iz‘âf-ı muzâ‘afıdır. Ammâ zann olunmasın ki Hazret-i Nûh ‘ömrü hâşâ sümme hâşâ telef ve hebâ ola. Zîrâ bu temsîlden fehm olunan budur. Lâkin bunda mücerred tûl-i ‘ömrü temsîldir. Şu ni‘metin i‘tibârı olur ki ebedî ola ve fenâ bulmak âfetinden kenârda ola ya‘nî o ni‘mete aslâ zevâl ve fenâ erişmeye.

(Kıt‘a)

بیزد مرد دانا نعمت آنست * کز وجانت بود جاوید ومسرور

[258] Kur’an, Ankebût Suresi, 29/14. Andolsun ki biz Nuh'u kendi kavmine gönderdik de o bin yıldan elli yıl eksik bir süre onların arasında kaldı. Sonunda onlar zulümlerini sürdürürken tufan kendilerini yakalayıverdi.

Be-nezd-i mürd-i dânâ: *Bâ,* harf-i zarf; izâfetler lâmiyye ve beyâniyye. *Nezd*, nûnun fethi ve zânın sükûnuyla kıymet ma‘nâsınadır; ‘Arabca ‘ind derler. *Dânâ*, sıfat-ı müşebbehedir. *Ni‘met*, mübtedâ; *ânest,* haberi. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Û*, zamîr; *ni‘met*’e râci‘dir. *Cân,* ma‘rûf, *Büved*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; ola demektir. *Câvîd*, bunda hemîşe ma‘nâsınadır. *Mesrûr*, ism-i mef‘ûldür; ferahlanmış demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Merd-i dânâ katında ya‘nî bilen âdemin ‘indinde ni‘met odur ki o ni‘metten senin cânın hemîşe mesrûr ola. Hâsılı, ‘âkıl olan şu ni‘meti tahsîl eder ki rûhu ondan dâ’imâ mesrûr ola.

نه سیم وزر که چون کورت شود جای * بماند همچو سنگت بر سر گور

Ne, harf-i nefy-i menfî; mahzûf; takdîri, “nebûd-ı ni‘met”tir. *Sîm ü zer*, mâldan ‘ibârettir. *Ki,* harf-i

beyân. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Gûret*: *Tâ*, hitâb; mu’ahhar *cây*’a mukayyeddir; takdîri, “çûn gûr şeved câyet”tir. *Gûr*, kâf-ı ‘Acemle merkad demektir. *Şeved*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; ola demektir. *Cây*, bunda mekân demektir. *Bimâned*: *Bâ,* harf-i te’kîd. *Mâned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; mânîden’den ya mânden’den. Zîrâ masdar-ı dâlînin mâ-kabli nûn olsa o nûn meftûh kılınır; kala demektir. *Hemçû*: *Hem*, edât-ı te’kîd, *çû,* harf-i teşbîh. *Senget*: *Tâ,* zamîr-i hitâb; *seng*’den murâd, mezâra ‘alâmet için nasb olunan taştır; bu *tâ* dahi *gûr*’a masrûftur. *Ber-ser-i gûr*, lâmiyye; mezârın başı üzere demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Sîm ü zer ni‘met değildir zîrâ çünki senin yerin mezâr. Ya‘nî olasın mezâr taşı gibi, mezârın başı üzere kalır. Hâsılı, seninle bile âhirete gitmez mezâr taşı gibi kalır. Belki mezâr taşı biraz vakit mezârın bekler lâkin mâl aslâ semtine uğramaz. Nihâyet-i kelâm mâl-ı dünyâ pâyidâr olmaz. Pâyidâr olmayan nesneye gönül vermek kâr-ı ‘akl değildir. Böyle olunca mâdem ‘ibâdet ü tâ‘at, Hudâ’ya gûşiş eylemektir. Zîrâ âhirete bile gidecek odur.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hezec-i müseddestendir ki ‘arûz ve darbına kasr ‘illeti târî olmuştur ki mefâ‘îlü kalmıştır ki bir mısrâ‘ı mefâ‘îlün mefâ‘îlü olur ki buna hezec-i müseddes-i maksûr derler.

(Hikmet)

بزرجمهررا پرسیدند که کدام پادشاه پاکیزه تر گفت آنکه پاکیزگان ازوی بیمن باشند و گناهکاران ازوی ترسند

Râ, edât-ı mef‘ûl. *Pursîdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; sordular demektir. *Kudâm,* hangi demektir. *Pâkîze*, pâk demektir. *Ter*, edât-ı tafdîl. *Pâkîzegân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir; *kâf-ı ‘Acem*î, *hâ’*-i resmîden mübeddeldir. *Vey*, zamîr; *padişâh*’a râci‘dir. *Îmen*, emîn demektir. *Bâşend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib; olurlar demektir. *Tersend* de böyle, korkalar demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Büzürcmihr’e su’âl eylediler ki hangi pâdişâh pâkîzerektir ya‘nî ‘âdildir? Dedi: O ki pâkîzeler ya‘nî a‘mâl-i sâliha ile muttasıf olanlar o pâdişâhtan emîn olalar. Ve günâhkârlar ya‘nî tarîk-i müstakîmden hurûc edenler o pâdişâhtan korkalar. Hâsılı, sulahâ,

sâye-i merhametinde âsûde vü râhat olalar. Ve eşkıyâ bîm-i tîğ-ı ‘adlinden havf ü hirâs üzere olalar.

(Beyt)

شاه آن باشد که روشن خاطر و بخرد بود * نیکوا راحال از وبیکو بدانراید

{169}

بود

Bâşed, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; ola demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Rûşen-hâtır*, terkîb-i mezcî kabîlindendir; aydın kalbli ya‘nî münevverü’l-kalb. Hâsılı, ayîne gibi ahvâl-i ‘âlem onda münkeşif ve nümâyân ola. *Bihred/Behred*, bânın kesri ve fethiyle ve hâ’-i mu‘cemenin sükûnuyla hıred-mend ma‘nâsınadır, ‘akllı demektir; *rûşen-i hâtır*’a ma‘tûf. *Nîkvân-râ*: *Râ*, edât-ı tahsîs. *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘. *Nîkû/Nîkûy*, yâ ile ve yâsız iyi demektir; iyilerin demek olur. *Bedân-râ* da böyledir. *Bed*, kötü demektir. *Büved*’ler fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’iblerdir.

(Mahsûl-i Beyt) Pâdişâh odur ki kalbi rûşen ya‘nî hıkd ü kînden müberrâ ve pâk ve ‘âkıl olup ahvâl-i nâsa kemâliyle ıttılâ‘ hâsıl ede. İyilerin hâli o pâdişâhtan iyi ola ve kötülerin kötü.

(‘Arûz) Bu beyt, bahr-i remel-i müsemmendir ki yalnız ‘arûz ve darbına hazf târî olmuştur ki bir mısrâ‘ı fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün olup remel-i müsemmen-i mahzûf olur.

(Hikâyet)

حجاج راگفتند ازخدای تعالی بترس و با مسلمانان ظلم مکن بمنبر برامدوی بغایت فصیح بود گفت خدای تعالی مرا برشما مسلط کرده است اگر من بمیرم شما بعد ازمن ازظلم نخواهید رست باین فعل که شمار است خدای تعالی راجزمن بندگان بسیارند اگر من بمیرم یکی بدتر ازمن برشما گارد

Haccâc[259], meşhûr effâk-ı mütegallibeden bir kimsenin lakabıdır ki zulüm ile müte‘âriftir. Abdülmelik bin Mervân[260]ın vüzerâsındandır. *Râ*, edât-ı sıla. *Güftend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; dediler demektir. *Biters*: *Bâ,* harf-i te’kîd; ters, fi‘l-i emr, müfred, muhâtab; kork ya‘nî havf eyle demektir. *Bâ-müselmânân*: *Bâ,* harf-i sıla. *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir. *Mekün*, fi‘l-i nehy-i hâzır; eyleme demektir. *Be-minber*: *Bâ,* harf-i isti‘lâ. *Berâmed*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; bunda çıktı demektir. *Vey* zamîri *Haccâc*’a râci‘dir. *Be-gâyet*: *Bâ,* harf-i musâhabet ya harf-i zarf. *Bûd*, edât-ı zamâniyye. *Merâ,* beni demektir. *Şumâ*, zamîr-i cem‘-i muhâtab. *Musallat*, tef‘îl bâbından ism-i mef‘ûldür; bunda havâle ma‘nâsınadır. *Eger,* harf-i şart. *Bimîrem*: *Bâ,* harf-i te’kîd; *mîrem* fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde. *Nehâhîd*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, muhâtab; istemezsiniz demektir ammâ bunda mutlakâ nefyden ‘ibârettir. *Rest*, fi‘l-i

[259] Ebû Muhammed el-Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem es-Sekafî (ö. 95/714). Zalim lakabıyla meşhûr Emevî valisi.
[260] Ebû Abdilmelik Mervân b. el-Hakem b. Ebi’l-Âs b. Ümeyye el-Ümevî (ö. 65/685). Emevî halîfesi ve Mervânî kolunun kurucusu (684-685).

mâzî, müfred, gâ'ib; bunda masdar ma'nâsınadır. Zîrâ muzâri'e mukârindir. *Nehâhed rest,* bi-hasebi'l-lüga kurtulmak dilerseniz demektir ammâ böyle

{170}

yerlerde kurtulamazsınız demek olur. *Be-în*: *Bâ,* harf-i sebeb. *Ki,* harf-i râbıt- sıfat. *Şumâr est*: *Râ*, edât-ı ta'lîl; *sîn* ve *tâ*, edât-ı haber; sizin içindir ya'nî sizin için olan fi'l sebebiyle demek olur. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Bendegân*, mübtedâ; *bisyârend,* haberi. *Bisyâr*, bâ'-i 'Arabın kesriyle çok demektir. *Nûn* ve *dâl* edât-ı haberin cem'idir. *Gümâred*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; havâle eyler demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Haccâc'a dediler: Allâhu te'âlâ'dan havf eyle ve Müslimânlara cevr ü ezâ eyleme. Minbere çıktı ve Haccâc gâyetle ya gâyette fasîh idi. Dedi: Hudây te'âlâ beni sizin üzerinize musallat eylemiştir. Eger ben ölürsem siz benden sonra zulümden kurtulamazsınız. Ya'nî halâs olmazsınız bu fi'l sebebiyle ki sizin içindir ya'nî sizde olan ef'âl-i şenî'a sebebiyle zulümden halâs olamazsınız. Allâhu te'âlâ'nın benden gayrı kulları çoktur. Eger ben ölürsem benden kötürek ya'nî azlem birini sizin üzerinize havâle ve musallat eyler.

(Kıt'a)

خواهی که شاه عدلی کند عدل پیشه باش * درکارخود که معرکهٔ کیردارتست

Hâhî, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; eyleye demektir; *'adl*, mukaddem mef'ûlü. *'Adl-pîşe,* vasf-ı terkîbîdir 'adl sıfatlı demektir. *Bâş*, fi'l-i emr-i muhâtab; ol demektir; 'adl-pîşe, mukaddem mef'ûlü. *Der*, harf-i zarf. *Kâr-ı hôd*, beyâniyye. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Ma'reke,* ism-i mekândır; ceng mahalli demektir lâkin bunda tecrîd olunup mahall ma'nâsınadır; *gîrdâr*'a izâfeti, zarfın mazrûfunadır. *Gîrdâr*, fermân dihî ma'nâsınadır senin hükmün cârî ve emrin nâfiz olan mahaldir demektir. Şârih bunda isti'mâlden âşinâ olmadığı için lügate zâhib olup tut tut demiş ve Halîmî[261]nin saltanat ma'nâsını müvecceh görmeyip ma'nâyı, o mahalle mülâyimdir dediği aslâ mülâyim değildir. Te'emmel!

(Mahsûl-i Beyt) Dilersen ki pâdişâh 'adl eyleye, 'adl san'atlı ola; kendi işinde ki senin hükmün cârî olacak yerindir ya'nî ef'âlinde ki onda hükmün cârîdir. Hâsılı, işlemesi elinde olan ef'âlde 'adâlet eyle ki pâdişâh dahi 'âdil olsun ve zulm eylemesin.

شاه آیینه است هرچه بینی اندرو * پرتو فکنده قاعدهٔ کار بارتست

{171}

Şâh, mübtedâ; âyîne'est, haberi. *Bînî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab; görürsün demektir. *Enderû ender-û*'dan muhaffef; onda demektir ya'nî *âyîne*'de. *Pertev*, şu'le ma'nâsınadır. *Fekende*, mâzîden kısımdır bırakmış ya'nî salmış demektir. *Kâide-i kârbârest*, beyâniyye ve lâmiyye; kârbâr, iş güç demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Beyt-i evveli beyân ve ta'lîl makâmındadır. Şâh, âyînedir. Her ne görürsen onda şu'le salmış, senin işin gücün kâ'idesidir. Ya'nî her ne ef'âlin varsa gerek zulüm ve

[261] Halîmî Lutfullâh (ö. XV. yüzyılın sonları). Bahrü'l-garâib adlı Farsça-Türkçe lügatiyle tanınan dil 'âlimi, fakih, şâ'ir ve tabip.

gerek ‘adl, cemî‘an pâdişâhta mürtesem olmuştur. Onun için sen nefsine zulm edersen pâdişâhtan zulm müşâhede edersin. Ve bi’l-‘aks şârih merhûm bu beytin ma‘nâsına vâsıl olmadığı, verdiği ma‘nâdan ma‘lûm-ı zevi’l-‘ukûldür.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i muzâri‘dendir ki aslında mefâ‘îlün fâ‘ilâtün mefâ‘îlün fâ‘ilâtün idi. Sonra sadr ve ibtidâya harb târî olup evvelden mîm ve âhirden nûn düşer; fâ‘îlü olup mef‘ûlü lafzına mübeddel olur. Haşvlere keff târî olmuştur ki âhir olan sebeb-i hafîfin sâkinini ıskât; mâ-kablinin harekesinin bekâsıyla fâ‘ilâtü mefâ‘îlü olur. ‘Arûz ve darbına kasr târî olup âhirde olan sebeb-i sâkinini ve müteharrikinin harekesini ıskâta derler; fâ‘ilâtü olup muzâri‘-i ahreb-i mekfûf-ı maksûr olur.

(Hikmet)

پادشاهی ازحکیمی نصیحت طلب کرد حکیم گفت از تو
مسئلهٔ بپرسم بی نفاق جواب گوی زرا دوست میداری یاخصم را
گفت زرا گفت چونست که آنرا دوست میداری یعنی زرا اینجا
میگذاری وآنچه دوست نداری یعنی خصم را باخود می بری پادشاه
بگریست وگفت نیکو پندی دادی که همه پندها درین درجست

Pâdişâhî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Hakîmî* de böyledir. *Mes’ele’î*: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. *Pursem, bâ’*i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; sorayım demektir. *Bî nifâk* ya‘nî kalbinde olan gibi. *Gûy*, fi‘l-i emr-i muhâtab; söyle demektir. *Zer-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; istifhâmı mutazammın zerri mi demektir. *Mî dârî*: *Mî*, edât-ı hâl; dârî, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; tutarsın demektir. *Yâ,* harf-i ‘atf; “ev” ma‘nâsına terdîd içindir. *Hasm-râ*: *zer-râ* gibidir. *Güft*, pâdişâh dedi. *Zer-râ*, altını. *Güft,* hakîm dedi. *Çûnest,*

{172}

ne içindir demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Ân-râ*, edât-ı mef‘ûl. *Încâ*, bu mahalde ya‘nî dünyâda demektir. *Mî güzârî*: *Mî*, edât-ı te’kîd; güzârî, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; terk edersin demektir. *Nedârî*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, muhâtab; tutmazsın demektir. *Bâ-hôd*: *Bâ,* harf-i musâhabet; kendin ile demektir. *Mî*, edât-ı te’kîd. *Berî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; iletirsin demektir. *Bigirîst*: bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, müzekker, gâ’ib; ağladı demektir. *Pendî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Dârî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; verdin demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Heme pendhâ*: *Hâ*, edât-ı cem‘;cemî‘ pendler demektir. *Der-în,* bunda demektir ya‘nî bu pendde. *Derc*, münderic demektir ya‘nî mevcûddur demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir pâdişâh bir hakîmden nasîhat taleb eyledi. Hakîm dedi: Senden bir mesele sorayım. Göndünde olan gibi cevâb söyle. Altını mı ziyâde seversin yoksa hasmı mı? Pâdişâh dedi: Altını. Hakîm dedi: Ne içindir ki onu ziyâde seversin ya‘nî altını, bu dünyâda terk edersin ve o nesneyi ki dost ittihâz etmezsin ya‘nî hasmı, kendinle bile iletirsin ya‘nî götürürsün. Pâdişâh ağladı ve dedi: İyi nasîhat verdin ki cemî‘ nasîhatler bunda münderic ve müctemi‘dir.

(Kıt‘a)

هزار گونه خصومت کنی بخلق جهان * زبس که درهوس سیم وارزوی زری

Hezâr gûne, bin türlü demektir. *Husûmet, künî*'nin mef'ûl-i sarîhi; *halk,* gayr-i sarîhi. *Künî,* fi'l-i muzâri', müfred, muhâtabdır. *Be-halk-ı cihân*: *Bâ,* harf-i musâhabet, izâfeti, lâmiyye. *Zi-bes ki*, çoktan beri ki. *Der,* harf-i zarf. *Heves*, bunda sevdâ ma'nâsınadır; *sîm*'e izâfet-i beyâniyye. *Ârzû, heves*'e ma'tûftur; zerr'e beyâniyye. *Yâ,* harf-i hitâb.

(Mahsûl-i Beyt) Bin türlü husûmet edersin halk-ı cihân ile çoktan beri ki gümüş sevdâsında ve altın ârzûsundasın. Ya'nî mâl cem' etmedesin. Hâsılı, halk-ı 'âlem ile husûmet edip çoktan iddihâr-ı mâl sevdâsındasın.

ترا ست دوست زر و سیم وخصم صاحب آن * که کیری از کفش آنرا بظلم وحیله گری

Turâst: *Sîn* ve *tâ*, edât-ı haber; *dust*'a mukayyeddir. *Turâ*: *Râ,* harf-i tahsîs. *Zerr ü sîm,* mübtedâ; *dûst,* haberi; takdîri, "zerr ü sîm-i turâ dûstest". *Hasm* dahi

{173}

hasmest takdîrinde mukaddem haber, düşmân ma'nâsına. *Sâhib-i ân*, izâfet-i lâmiyye; mu'ahhar mübtedâ. *Ân,* ism-i işârettir *zerr ü sîm*'e. *Ki,* harf-i ta'lîl. *Gîrî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab; tutarsın ya'nî ahz ü gasb edersin. *Ez-kefş,* mef'ûl-i gayr-i sarîh; kef ile ma'nâsına bunda el murâddır. *Şîn*, zamîr, *sâhib*'e râci'dir. *Ân-râ, gîrî*'nin mef'ûlü. *Ân,* ism-i işârettir *zerr ü sîm*'e. *Be-zulm*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Hîleger*, hîlekârdan muhaffeftir. *Zerger* ve *kefşger* gibi hîle işleyici. *Yâ,* harf-i masdar.

(Mahsûl-i Beyt) Zerr ü sîm senin dostundur ve onun sâhibi ya'nî sâhib-i mâl hasmındır. Ya'nî senin 'indinde böyledir. Zîrâ sâhib-i mâlın elinden zulüm ve ta'addî ve hîlekârlıkla ahz ü gasb edersin. Ya'nî sâhib-i mâlın elinden zorla alırsın.

نه مقتضای خرد باشد ونتیجهٔ عقل * که دوست را بگذاری وخصم رابری

Ne, harf-i nefy; *bâşed*'e masrûf. *Muktezâ*, ifti'âl bâbından ism-i mef'ûldür; *hıred*'e izâfeti, fâ'ilineir. Cümlesi *bâşed*'in fâ'ili; mısrâ'-ı sânî mazmûnu, mef'ûlü. *Netîce-i 'akl*, lâmiye; takdîri, "netîce-i kıyâs-ı 'akl". *Ki,* harf-i beyân. *Dûst-râ, bigüzârî*'nin mef'ûlü; *hasm-râ,* ona ma'tûf. *Bigüzârî*, bâ'-i istikbâliyye ile fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab; terk edesin ya'nî bırakasın demektir. *Biberî*: Bâ'-i istikbâliyye, 'ind-i zurafâ-yı A'câm meksûr ve 'ind-i rûstâyiyân mazmûmdur. Nitekim beyân olundu. *Berî*, bânın fethiyle fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab; iletesin ya'nî götüresin demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ne 'aklın muktezâsıdır ya'nî 'akl tecvîz eylemez ve ne kıyâs-ı 'aklın netîcesidir ya'nî böyle netîce vermez ki dostu terk edesin ya'nî dünyâda bırakasın ve hasmı götüresin. Ya'nî senin 'indinde mâl dosttur; onu dünyâda terk edersin ve sâhibi hasmındır; onu berâber götüresin. Zîrâ senin zulüm ve ta'addî ile zabt ettiğin mâlı huzûr-ı Hak'ta seninle muhâsame etse gerektir. Böyle olunca 'âkıl kârı değildir ki düşmânı berâber götürüp dostu terk eyleye. Muhassal-ı kelâm iddihâr-ı mâla sa'y etmeyip kanâ'ati pîşe kılasın. Böyle olunca hasma dost olur ya'nî bi'l-kuvve hasm olacaklar dost olurlar.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i müctess-i mahbûndur ve mahzûftur ki

{174}

mükerreren ve mufassalan beyân olundu ki ba‘de’z-zihâf mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün kalır.

(Hikâyet)

اسکندر یکی از کاردانا نرا از عمل شریف
عزل کرد و عمل خسیس بوی داد روزی آن مرد بر اسکندر درآمد
و گفت چه کونه می بینی عمل خویش را گفت زندگانی پادشاه دراز
باد نه مرد بعمل بزرك وشریف کردد بلکه عمل بمرد بزرك وشریف
شود پس درهر عمل که هست نیکو سیرتی می باید وداد وانصاف

Kâr-dânân-râ: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; *kâr-dân,* vasf-ı terkîbîdir iş bilici ya‘nî ehl-i ‘amel demektir. *Ez-‘amel-i şerîf, kerd*’in mukaddem mef’ûl-i gayr-i sarîhi; izâfet-i beyâniyye. *‘Azl, kerd*’in mef‘ûl-i sarîhi. *‘Amel-i hasîs* de beyâniyye. *Şerîf,* ‘âlî; *hasîs*, alçak demektir. *Be-vey*: *Bâ,* harf-i sıla; vey zamîri *ki*’ye râci‘dir. *Dâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; verdi demektir. *Rûzî*: *Yâ,* harf-i vahdet; bir gün demektir. *Der-âmed*: *Der,* harf-i te’kîd; âmed, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; geldi demektir. *Güft* de böyle, dedi demektir. *Çigûne*, ne türlü ya‘nî ne şekil. *Mî bînî*: *Mî*, edât-ı hâl; *bînî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; görürsün demektir. *‘Amel-i hîş*, lâmiyye. *Râ*, edât-ı mef‘ûl; *bînî*’nin mef‘ûlü. *Güft,* o *kâr-dân* dedi. *Zindegânî-i pâdişâh*, lâmiyye; *yâ,* harf-i masdar; pâdişâhın ‘ömrü. *Dırâz*, dâlin kesriyle uzun demektir. *Bâd,* mevki‘-i du‘âda emr-i gâ’ibdir; olsun demektir. *Belki*, edât-ı ızrâb. *‘Amel*, mübtedâ. *Şeved* tahtında mübtedâya râci‘, fâ‘iliyle cümlesi haberi. *Be-merd,* mef’ûl-i gayr-i sarîhi; *büzürg*, sarîhi. *Şeved*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; olur demektir. *Der,* harf-i zarf. *Her*, edât-ı sûr. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Hest*, mukadder mübtedânın haberi; takdîri, “merd-i der her haber ki hest” demektir. *Nîkû-sîretî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Nîkû-sîret,* vasf-ı terkîbîdir; iyi tabî‘atlı demektir. *Dâd*, ‘adl ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) İskender iş erlerinden birini ya‘nî erbâb-ı münâsibden birini bir ‘amel-i şerîften ya‘nî mansıb-ı ‘âlîden dûn bir mansıba verdi. Bir gün İskender’e geldi. Ve İskender ona dedi ki: Ne gûne görürsün kendi mansıbını? Hâsılı

{175}

i‘tirâz tarîkıyla böyle dedi. O sâhib-i ‘amel cevâb verdi ki: İnsân mansıb sebebiyle ulu ve ‘âlî olmaz belki mansıb, âdem sebebiyle ulu ve şerîf olur. Merd, her ‘amelde ki olur ya‘nî insân olan olduğu mansıbda iyi tabî‘atlı gerektir. Ve ‘adl ü insâf gerektir. Şârihin verdiği ma‘nâdan münfehim olur ki *der* lafzını zâ’id tutmuş lâkin iyice vâkıf olmamış.

اسکندر را خوش آمد عمل و برابوی باز داد

İskender-râ: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Hoş âmed*, hoş geldi demektir. *Vey-râ*: *Râ*, edât-ı tahsîs, izâfet-i lâmiyye. *Be-vey*: *Bâ,* harf-i sıla; iki *vey* zamîrleri *kâr-dân*’a râci‘dir. *Dâd*, fi‘l-i mâzî,

müfred, gâ'ib; verdi demektir. Ba'zı nüshada *'amel-i vey-râ* yerine bâz hemân 'amel-râ vâki'dir. Bâz, yine demektir. Hemân, hem ile ân'dan mürekkebdir, hem o demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) İskender'e bu mezkûr kelâm hoş geldi ve onun 'amelini yine ona verdi. Yâhûd yine o 'ameli ona verdi. Ya'nî tekrâr o mansıbı verdi.

(Kıt'a)

بایدت منصب بلند بکوش * تا بفضل وهنر کنی پیوند

Bâyedet: *Tâ*, zamîr-i hitâb; bâyed'in, mef'ûl-i sarîhi. *Bâyed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, fi'l-i şart; takdîri, "ger bâyedet". *Mansıb*, fâ'ili; *bülend*'e izâfet-i beyâniyye. *Bigûş*, bâ'-i te'kîd ile ve kâf-ı 'Arabın zammıyla gûşîden'den emr-i hâzır, müfred; çalış demektir. *Tâ,* intiha'-i gâyet içindir. *Be-fazl*: *Bâ,* harf-i musâhabet; fazl, fazîlet ma'nâsınadır. *Künî,* bunda olasın demektir; fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab. *Be-fazl, künî*'nin mef'ûl-i gayr-i sarîhi; *peyvend*, sarîhi. *Künî* cümlesi, cezâ'-i şart. *Peyvend*, bâ'-i 'Acemin fethi ve yânın sükûnuyla ve vâvın fethiyle isimdir muttasıl ma'nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Eger sana 'âlî ve yüce mansıb gerekse sa'y eyle tâ ki fazîlet ve hünerle muttasıl olasın. Hâsılı, mansıb ü câh sevdâsında isen tahsîl-i hüner eyle.

نه بمنصب بود بلندی مرد * بلکه منصب بود بمرد بلند

Ne, harf-i nefy; *büved*'e masrûf. *Bâ,* harf-i musâhabet, sebebiyyeti mutazammın. *Büved*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; olur demektir. *Bülendî-i merd*, lâmiyye; yâ, harf-i masdar; rif'at ma'nâsına. *Be-merd*: *Bâ,* harf-i musâhabet, isti'âneti mutazammın. *Be-mansıb, büved*'in mef'ûl-i gayr-i sarîhi.

(Mahsûl-i Beyt) İnsânın rif'ati, mansıbla olmaz.

{176}

Belki mansıb, merd ile refî' olur.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i hafîf-i mahbûndur ki tekrâr-be-tekrâr takrîr ü beyân olundu ki ba'de'z-zihâf bir mısrâ'ı fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât olur.

(Hikmet)

سه کار از سه گروه زشت آید تندی از پادشاهان وحرص برمال ازدانایان وبخیل ازتوانگران

Gürûh, bunda tâ'ife ma'nâsınadır. *Zişt*, zânın kesri ve şîn ve tânın sükûnlarıyla çirkîn demektir kabîh ma'nâsına; *âyed*'in fâ'ili. *Tündî*, yâ'-i masdarî ile gılzat ma'nâsınadır. *Pâdişâhân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem'. *Hırs*, 'adem-i kanâ'atten 'ibârettir. *Ber*, edât-ı sıla. *Dânâyân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem'dir, 'ulemâ ma'nâsınadır. *Buhl*, zıdd-ı sahâvet. *Tüvângerân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem', ağniyâ ma'nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Üç iş, üç tâ'ifeden çirkîn gelir ya'nî çirkîndir: Pâdişâhlardan gılzat ya'nî bed-hûyluk. Ve 'ulemâdan mâla hırs ya'nî kanâ'at eylemeyip haris olmak; hâsılı, iddihâr-ı mâla sa'y. Ve ağniyâdan buhl ya'nî sahâvetle muttasıf olmayıp bahîl olmak; hâsılı, imsâk-ı mâl ve 'adem-i infâk ve it'âm.

(Kıt‘a)

این سه کاریست کش نکارد زشت * ازسه کس خامهٔ نگارنده

În, mübtedâ; *se kârest,* haberi. *Keş*, ki eş’ten muhaffeftir. *Ki,* harf-i beyân. *Şîn*, zamîr; *se*’ye râci‘dir. *Nigâred*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; nigârîden’den nakş eder ma‘nâsınadır; *zişt,* mef‘ûlü; *hâme-i nigârende*, fâ‘ili; *ez-se kes,* gayr-i sarîhi. *Hâme-i nigârende*, lâmiyye. *Hâme,* kalem demektir. *Nigârende*, nakkâş demektir ki ism-i fâ‘ildir.

(Mahsûl-i Beyt) Bu üç fi‘ldir ki onu nakkâşın kalemi zişt nakş eder üç kimseden. Ya‘nî üç fi‘ldir ki üç kimseden sâdır olsa nâ-makbûl ve nâ-ma‘kûl sebt ü tahrîr olunur.

تند خویی زپادشاه قوی * حرص دانا و بخل دارنده

Tünd-hûyî: *Yâ,* harf-i masdar. *Tünd-hûy,* vasf-ı terkîbîdir, galîz tabî‘atlı demektir. *Pâdişâh-ı kavî*, beyâniyye. *Hırs-ı dânâ* da beyâniyye ya‘nî mebniyye ki min ma‘nâsına. *Buhl-i dârende* de böyledir. *Dârende,* ism-i fâ‘il, tutucu demektir ki ganîde müsta‘meldir.

(Mahsûl-i Beyt) Beyt-i sâbıkta olan eşyâ’-i selâseyi tekmîl ve ta‘dâd edip [buyurur]: Pâdişâh-ı kavîden galîz tabî‘atlılık; ‘âlim ü dânâdan hırs ve ganîden buhl; hâsılı, işte bu mezkûrât ile muttasıf olan zevâtın

{177}

nâmını sahîfe-i ‘âlemde zişt yazarlar ya sûretini zişt nakş ederler.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, ‘aynıyla kıt‘a-i sâbık gibidir.

(Hikmet)

حکیمان گفته اند که همچنا نکه جهان بعدل ابادان گردد بجور ویران عدل ازناحیت
خویش بهزار فرسنك روشنایی دهد وجور از جای خود بهزار فرسنك تاریکی دهد

Ki, harf-i râbıt-ı sıfat. *Hemçünân ki*, ancılayın ki demektir. *Cihân*, mübtedâ. *Be-‘adl*: *Bâ,* harf-i musâhabet, *kerded*’in mef’ûl-i gayr-i sarîhi; *âbâdân*, ma‘mûr ma‘nâsına, sarîhi. *Kerded*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; olur demektir; tahtında fâ‘ili mübtedâya râci‘; cümlesi haberdir. *Be-cevr-i vîrân, be-‘adl-i âbâdân* gibi, yine kâ‘ide-i sec‘ üzere bir “kerded” takdîr olunur. *‘Adl*, mübtedâ. *Nâhiyet*, tâ’-i tavîl ile tasarrufât-ı ‘Acemdendir. *Nâhiye*, etrâf-ı memlekete derler. Türkçe bu diyârlarda sancak. Meselâ Bolu Sancağı dedikleri gibi, mutlak köy ve kentten ‘ibârettir. *Ez-nâhiyet-i hîş, dih*’in mef’ûl-i gayr-i sarîhi. *Be-hezâr ferseng*: *Bâ,* harf-i sıla; *büved*’in gayr-i sarîhi. *Ferseng*, iki bin adım ve altı bin ayak yere derler; ‘Arabca fersah. *Rûşenâyî*: *Yâ,* harf-i masdar; aydınlık demektir. *Dihed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; verir demektir. *Târikî*: *Yâ,* harf-i masdar; karanlık demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Hakîmler demişlerdir ki: Ancılayın ki cihân ‘adl ile baran olur; cevr ile vîrân olur. ‘Adl, kendi nâhiyesinden ya‘nî olduğu şehrin kurâ ve kasabâtından hâsılı, şehrin sınırından bin fersah yere ya‘nî hârice aydınlık verir ve cevr ü zulm olduğu yerden bin fersah yer karanlık eder.

(Kıt‘a)

بعدل کوش که چون صبح آن طلوع * کند فروغ آن برود تا هزار فرسنکی

Be-‘adl: *Bâ,* harf-i sıla; *gûş*’un mef’ûl-i gayr-i sarîhi. *Gûş*, fi‘l-i emrdir sa‘y eyle ma‘nâsına. *Ki,* harf-i beyân *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Subh-ı ân*, mecâzen lâmiyye; takdîri, “âftâb-ı subh-ı ân”dır. *Ân,* ism-i işârettir *‘adl*’e. *Tulû‘*, *küned*’in mef‘ûl-i sarîhi ve masdardır doğmak ma‘nâsına. *Küned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib. *Fürûğ*, fânın ve rânın zammıyla bunda nûr ve pertev ma‘nâsınadır; *ân*’a izâfet-i lâmiyye. *Bireved*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; revîden’den ya ‘alâ-hilâf-ı kıyâs reften’den gider demektir. *Tâ,* harf-i intihâ. *Hezâr ferseng,* hazf-ı muzâf ile takdîri, “tâ bereh-i hezâr ferseng”dir. *Yâ,* harf-i masdar yâhûd bila-takdir

{178}

yâ, harf-i tenkîr olur.

(Mahsûl-i Beyt) ‘Adle sa‘y eyle ki ‘adlin sabâhı ya‘nî güneşi tulû‘ eyleye. Onun ziyâ ve nûru bin fersenglik yola dek gider. Yâhûd nice bin fersenge gider rûşenâ verir.

ظلام ظلم چوظاهر شود برآید پر * جهان زتیرکی وتلخ عیشی وتنکی

Zalâm, zânın fethiyle masdardır zulmet ma‘nâsına ya‘nî karanlık; *zulm*’e izâfeti, masdarın fâ‘ilinedir. *Çü,* edât-ı ta‘lîl. *Zâhir*, âşkâr ma‘nâsına. *Pür*, bunda çok ma‘nâsınadır. *Pür, berâyed*’in mef‘ûl-i sarîhi; *cihân,* gayr-i sarîhi; zi-cihân takdîrinde; *tîregî*, fâ‘ili. *Tîregî*: *Yâ,* harf-i masdar; *kâf-ı* ‘Acemî hâ’-i resmîden mübeddel; *tîre*, bunda bulanık, karanlık demektir. *Telh-‘ıyşî*, yâ’-i masdariyye ile vasf-ı terkîbîdir, acı geçinmek demektir; umûr-ı ma‘âşta sıklet çekmeden ‘ibârettir. *Tengî*: *Yâ,* yine harf-i masdar. *Teng,* dar demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Zulmün karanlığı çünki zâhir olur cihândan karanlık ve telh-i ‘ıyşlık ve darlık çok hâsıl olur. Ya‘nî ‘âlem, gumûm ü humûm ile pür olur.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i müctestendir ki mufassalan ve münhasıran beyân olunmuştur.

(Hikâyet)

درویشی قوی همت بپادشاهی صاحب شوکت طریقهٔ اختلاط وسیاقهٔ
انبساطی داشت روزی ازوی نسبت بخود کرانی تفرس کرد هر چند
تجسس نمود آنرا جز کثرت تردد و بسیاری امد شد انراسببی نیافت دامن
ازاختلاط اودرچید و بساط انبساط درنور دید روزی آن پادشاهرا
درحمری اتفاق ملاقات افتادزبان بمقالات بکشاد که ای درویش موجب
چیست که ازما ببریدی وقدم ازامد شدما درکشیدی گفت موجب انکه
دانستم که از سبب نا آمدن سؤالیه که ازجهت آمدن اظهار ملال

Dervîşî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Kavî-himmet,* vasf-ı terkîbîdir; kavî-himmetli demektir. *Pâdişâhî*: *Bâ*, harf-i musâhabet. Ve *yâ,* harf-i vahdet. *Sâhib-şevket*, pâdişâhın vasfı; *kavî-himmet,* dervîşin vasfı olduğu gibi. *Tarîka’-i ihtilât*, beyâniyye. *Tarîka’*: *Hâ’*-i resmî, ‘alâmet-i ‘udûldür; *hemze*, harf-i tevessül. *İhtilât*, ifti‘âl bâbından masdardır karışmak ma‘nâsına

ammâ bunda musâhabet ve münâdemetten kinâyettir. Ve *sâbıka'-i inbisât* da böyledir. *Sâbıka,* eski demektir. *İnbisât*, infi'âl bâbından masdardır; bunda mülâtafe

{179}

ma'nâsınadır. *Dâşt*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; bunda hikâye-i hâl-i mâzî ifâde eder, tutardı ya'nî vardı. *Rûzî*: *Yâ,* harf-i vahdet. vey, zamîr, *pâdişâh*'a râci'dir. *Nisbet*, bunda müte'allik demektir. *Bâ-hôd*; *Bâ,* harf-i sıla. *Girânî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Girân*, kâf-ı 'Acemin kesriyle ağır demektir. *Teferres*, tefa''ul bâbından masdardır anlamak, firâsetle bilmek hâsılı, tarz ve tavrından anlamak demektir. *Kerd*, fi'l-i mâzî. *Tecessüs*, tefa''ul bâbından masdardır arayıp izlemek ma'nâsına. *Nümûd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; gösterdi demektir. *Kesret-i tereddüd* ve *bisyârî-i âmed şüd,* masdarın fâ'iline izâfetleridir. *Tereddüd*, gelip gitme ma'nâsına. *Bisyârî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Âmed*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib. *Şüd* de böyle ammâ bunda masdar ma'nâlarınadır. Zîrâ iki mâzî terkîb olunsa ism-i masdar olur. *Âmed şüd,* gelip gitme demektir. *Ân,* ism-i işârettir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Sebebî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Neyâft*, fi'l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ'ib; buldu demektir. *Dâmen,* etektir; *çîd*'in mef'ûlü. *Ez-ihtilât-ı û*, lâmiyye ve gayr-i sarîhi. *Derçîd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; düşürdü demektir. Ve *bisât-ı inbisât,* beyâniyye. *Bisât*, döşek demektir; *dernever dîd*'in mef'ûlü. *Dernever dîd*, dürdü büktü demektir. *Rûzî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Der,* harf-i zarf. *Memerr,* ism-i mekândır uğrak yer ma'nâsına; *üftâd*'ın mef'ûlün fîhi. *Mülâkât*, râst gelme demektir ya'nî buluşmak. *Üftâd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; vâki' oldu demektir. *Zebân,* dil demektir. *Be-makâlât*: *Bâ,* harf-i sıla. *Makâlât*, makalenin cem'i, sözler demektir. *Biküşâd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; açtı demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Mûcib,* bunun gibi yerlerde sebeb ma'nâsınadır. *Bibürîdî*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred, muhâtabdır; kesildin ya'nî munkatı' oldun demektir; kadem *keşîdî*'nin mef'ûl-i sarîhi. *Ez-âmed şüd-i mâ*, lâmiyye ve gayr-i sarîhi. *Keşîdî*, fi'l-i mâzî, müfred, muhâtabdır; çektin demektir. *Güft*, dervîş dedi. *Dânistem*, fi'l-i mâzî, mütekellim vahde; bildim demektir. *Ez-sebeb-i nâ-âmeden*, su'âl ya'nî gelmemek sebebinde su'âl. *Bih,* yeğ ma'nâsına. *Ki,* harf-i beyân. *Ez-cihet-i âmeden-i izhâr-ı melâl* ya'nî gelmeklik cihetinden melal izhârından ya'nî yine geldi diye melâlet izhâr eylemektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir kavî himmetli dervîş bir şevket ve 'azamet sâhibi pâdişâh ile musâhabet

{180}

ve ünsiyyet tarîkini ve mülâhaza ve mülâ'abe sâbıkasını tutardı. Bir gün pâdişâhtan kendine müte'allik bir ağırlık ya'nî istiskâl anladı. Her ne kadar tecessüs ve tefahhus eyledi ona tereddüd-i kesretinden. Gelip gitmenin çokluğundan gayrı bir sebeb bulamadı. Pâdişâh sohbet ve münâdemetinden eteğini çekti. Ya'nî i'râz eyledi. Ve mülâtafe döşeğini dürdü büktü. Hâsılı, onunla ünsiyyetten ferâgat eyledi. Bir gün o pâdişâh bir uğrakta ya'nî bir yol üzerinde ittifâkan mülâkât vâki' oldu. Pâdişâh dilini söze açtı ya'nî söze başladı ki: Ey Dervîş! Sebeb nedir bizden munkatı' oldun ve kademini bize gelip gitmekten çektin? Dervîş dedi: Sebeb odur ki bildim ki gelmekliğin sebebinden su'âl ya'nî niçin gelmedin diye su'âl etmek yeğdir gelmeklik cihetinden melâlet izhâr eylemekten.

(Kıt'a)

بدرویش گفت آن توانگر چرا بپیشم بس ازدیرها نامدی

Be-dervîş: *Bâ*, harf-i sıla. *Tüvânger*, ganî ma‘nâsına. *Çerâ*, niçin demektir. *Be-pîşem*: *Bâ*, harf-i sıla; *pîş*, bunda kat ma‘nâsınadır; *mîm*, zamîr-i mütekellim vahde; benim katıma demektir. *Bes ez-dîrhâ*, ma‘nâ-yı lâzımı, çoktan beri demektir. Zîrâ *bes*, çok ma‘nâsınadır bâ’-i ‘Arabla ki *dîrhâ*’da olan cem‘iyyetin ifâde ettiği kesreti te’kîd eder. *Dîr*, dâlin kesriyle geç demektir. *Hâ*, edât-ı cem‘. *Neâmedî*, kıyâs neyâmedî idi Zîrâ eklemenin evveli hemze olsa ona harf-i nefy ya nehy ya bâ dâhil olsa yâ’ya kalb olunur. Ammâ bunda zarûret-i vezn için tahfîf olunmuştur; fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, muhâtab; gelmedin demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Dervîşe o ganî dedi: Niçin benim katıma çoktan beri gelmedin ya‘nî benimle musâhabet ve münâdemete niye gelmedin? Hâsılı, ülfet ve ünsiyyeti niye kestin?

بگفتا چرا نامدی پیش من بسی * خوشترست ازچرا آمدی

Bigüftâ: *Bâ*, harf-i te’kîd; elif, edât-ı cevâb ya‘nî cevâbette dervîş dedi. Beytin âhirine gelince makûl kavldir. *Çerâ neâmedî*, [takdiri, güften çerâ neâmedîdir.] *Pîş-i men*, lâmiyye. *Besî*, çok demektir [ve mübtedâ]. *Hoşterest*, haberi. *Turâ*, edât-ı tafdîl. *Ez-çerâ âmedî* [takdiri, ez güften çerâ âmedîdir. *Âmedî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtabdır.]

(Mahsûl-i Beyt) Dervîş-i tüvânger cevâbında dedi: “Çerâ neâmedî” benim ‘indimde “çerâ âmedî”den hoştur. Ya‘nî niçin gelmedin demek, niye geldin demekten yeğdir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i mütekârib-i müsemmendir ki

cemî‘ eczâsı sâlim illâ ‘arûz ve darb mahzûfur. Hazf: Âhirde olan sebeb-i hafîfi ıskâta derler ki “lün” düşer “fe‘ûl” kalır “fa‘l” onun yerine gelir. Böyle olunca bir mısrâ‘ı fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlün fa‘l olup mütekârib-i müsemmen-i mahzûf olur.

[3. RAVZA]

روضهٔ سوم

در بیان شگفتن شکوفهای باغستان حکومت وایالت که متضمن میوهای نصفت وعدالتست

Sevvum, üçüncü demektir. *Şiküften*/*Şüküften*, şînin kesri ve zammı ve kâf-ı ‘Arabın zammıyla açılmak demektir. *Şükûfe*, çiçek; *hâ*, edât-ı cem‘. *şüküften*’in *şükûfe*’ye izâfeti, masdarın fâ‘ilinde izâfetidir. Yâhûd *şüküften*, müte‘addî olmak dahi ihtimâli vardır açmak ma‘nâsına. O vakit izâfet, masdarın mef‘ûlüne olur. *Şükûfehâ-yı bâğbân*, lâmiyye; *hükûmet*, beyâniyye. *Hükûmet*, masdardır hâkimlik demektir. *Eyâlet*, vâlîlik demektir. Mutazammın, tefa‘‘ul bâbından ism-i fâ‘il; bi-hasebi’l-lüga koltuklayıcı demektir ammâ bunda mukârin ma‘nâsınadır. *Mîvehâ*, izâfeti, ism-i fâ‘ilin mef‘ûlünedir. *Mîvehâ*’nın *nasafet*’e beyâniyye. *Nasafet*, nûnun ve sâdın fethalarıyla masdardır insâf ma‘nâsına. *‘Adâlet*, ma‘rûf. *Mutazammın*, mübtedâ; *nasafet* ve *‘adâlet*, haberi. Cümlesi sıfat-ı fıkra-i evvelîdir.

(Mahsûl-i Terkîb) Üçüncü Ravza, insâf ve ‘adâlet meyvelerine mukârin olan hükûmet ve eyâlet bağıstânının şükûfelerinin açılması ya şükûfelerini açmak beyânındadır. Ya‘nî hükûmet ve eyâlet bağıstânının çiçekleri ki pâdişâhân ve vâlîlerdir. Onların açılması ya‘nî

seyr ü sülûk ve sîretleri beyânındadır ki ona insâf ve ‘adâlet meyveleri mukârin ya‘nî şâhid ve vülâta lâyık ve lâzım olan ‘adl ü dâd o şükûfeler zımnında mezkûr ve mübeyyendir. Yine bunda olan teşbîhât ve mecâzât, erbâbının ma‘lûmu.

(Fâ’ide)

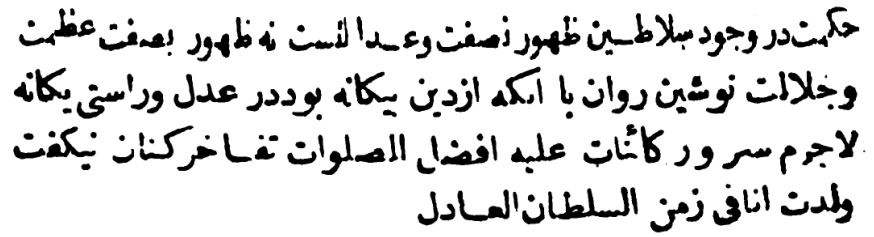
حکمت در وجود سلاطین ظهور نصفت وعدا لئست نه ظهور بصفت عظمت
وجلالت نوشین روان با انکه ازدین بیکانه بوددر عدل وراستی یکانه
لاجرم سرور کائنات علیه افضل الصلوات تفاخرکنان بیکفت
ولدت انافی زمن السلطان العادل

Hikmet, mübtedâ; *zuhûr-ı nasafet ü ‘adâletest*, haberi. *Vücûd-ı selâtîn*, masdarın fâ‘iline izâfetidir. *Zuhûr-ı nasafet* de böyle. *Ne*, harf-i nefy; mazmûn-ı terkîbe mukayyeddir. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Sıfat-ı ‘azamet*, beyâniyye. *Nûşînrevân*, ekâsireden

{182}

bir melik-i ‘âdil ismidir. *Bâ-ânki*, onun ile ki demektir. *Dîn-i bîgâne*, beyâniyye; yabancı dînden demektir. ki Zîrâ *Nûşînrevân*, Mecûsî idi. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Râstî*: *Yâ*, harf-i masdar; doğruluk demektir. *Yegâne*, ferîd ve bî-nazîr demektir. *Lâ-cerem*, şübhesiz demektir. *Server-i kâ’inât*, lâmiyye; kâ’inât ulusu. *‘Aleyh*, câr ve mecrûr mukaddem haber. *Efdalü’s-salavât*, mübtedâ. *Tefâhur*, tefâ‘ul bâbından masdardır; *künân*, sıfat-ı müşebbehe, idegen demektir; hâsılı, tefahür ederek demektir. *Mî*, edât-ı hikâye. Güft, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib. *Vülidtü*, mebniyyün li’l-mef‘ûl, nefs-i mütekellim vahde ve mu‘tell-i fâdan; dünyâya geldim demektir. *Ene’*, *tâ’*-i mütekellimi te’kîddir, bütün nüshalarda böyledir. Ba‘zı nüshada ene’ vülidtü’dür. *Ene’*, mübtedâ; *vülidtü*, haberdir. Şârih dahi bu nüshayı ihtiyâr etmiştir. (لا ضَرَرَ فيهِ خُذ مَا شِئتَ)[262] *Fî*, harf-i cerr; *vülidtü*’ye müte‘allik. *Zemen*, zânın ve mîmin fethalarıyla zamânın cem‘idir; lafzen mecrûr ve mahallen mansûb; mef‘ûlün fîhidir *vülidtü*’nün. *Es-sultân*, lafzen mecrûr, muzâfun ileyhi *zemen*’in. *El-‘âdil*, *sultân*’ın sıfatı.

(Mahsûl-i Terkîb) Pâdişâhların vücûdunda hikmet ya‘nî pâdişâh nasbında hikmet insâf ve ‘adâletin zâhir olmasıdır. Ya‘nî onlardan ‘adl ü insâfın âşkâr olmasıdır. ‘Azamet ve celâlin ya‘nî kibir ve nahvetin ve saltanat ve şiddetin zâhir ve bâhir olması değildir. Nûşirevân onunla bile ki dînden bîgâne idi. Ya‘nî Mecûsî ve Âteş-perest idi. Ammâ ‘adl ü râstîde ya‘nî ‘adâlette ve doğrulukta bî-nazîr ve ferîdü’d-dehr idi. Nitekim salavâtların efdali onun üzerine olsun, tefâhür-künân buyururdu: “Ben sultân-ı ‘âdil zamânında doğdum”. [263] Zîrâ Nûşirevân kırk sekiz yıl saltanatta ‘adl ü dâd eyledi. Kırkıncı yılda hâce-i ‘âlem ve mefhar-i benî âdem dünyâyı teşrîf buyurdular. Ve efendimiz sekiz yaşında iken Nûşirevân fevt eyledi. Böyle olduğu sâbit. Lâkin hadîste nazar var. Zîrâ her ne kadar bu hadîs, beyne’n-nâs tevâtür

[262] İstediğini seç, zararı yok.
[263] Hadis, (وُلِدتُ أنافی زَمَنِ السُّلطان العادل) lafzıyla, Beyhakî, Şuabu’l-İmân, Mektebetü’r-Rüşd li’n-neşri ve’t-tevzi, Riyad, 2003, VII, 167; Aliyyü’l-Kârî, el-Esrâru’l-merfûa fî ahbâri’l-mevzûa, Dâru’l-emâne, Beyrût, s, 378. Ben âdil sultan (Nûşirevân) zamânında doğdum.

mertebesinde ise de ‘Alî el-Kârî[264], Mevzû‘ât[265]ın evâ’ilinde mevzû‘dur diye tasrîh eylemiş ve ‘inde’l-muhakkıkîn de böyledir.

(Mesnevî)

پیمبرکه در عهد نوشین روان * برخ کشت چشم وبچراغ جهان

Peyber ve peyâmber ve peygamber bir ma‘nâyadır. Ki,

{183}

harf-i beyân. *‘Ahd*, bunda zamân ma‘nâsınadır. *Nûşînrevân*’a izâfet-i lâmiyye. *Be-ruh*: *Bâ*, harf-i musâhabet; sebebiyyeti mutazammın. *Ruh*, bunda vech ma‘nâsınadır; *geşt*’in mef’ûl-i gayr-i sarîhi; sarîhi mahzûf; takdîri, “rûşen geşt”tir; *çeşm*, fâ‘ili. *Geşt*, kâf-ı ‘Acemle fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; şüd ma‘nâsına oldu demektir. *Çerâğ-ı cihân*, lâmiyye.

(Mahsûl-i Beyt) Peygamber ki Nûşirevân zamânında ya‘nî onun vakt-i hükûmetinde vech-i sa‘âdetiyle cihânın gözü ve çerâğı rûşen oldu. Ya‘nî Nûşirevân zamânında hazret-i fahr-i kâ’inat, ‘âlemi münevver eyledi. Hâsılı, dünyâyı teşrîf eyledi. Şem‘î merhûmun verdiği ma‘nâ ‘aceb ne gûne beytten münfehim ve rûşen olur; şem‘inin çerâğıyla ma‘nâyı çeşm-i basîretle aramalı rûşen ola. Zîrâ mısrâ‘-ı sânîye cihânın münevver çerâğı oldu demiş. (عَفَى اللهُ عَنْهُ وَ عَنْ سَيِّئَاتِهِ)[266]

همی گفت لمزظلم ازان ساده ام * که درعهد نوشین روان زاده ام

Hemî, hikâyet-i hâl, mâzî-i istimrârı mutazammın. *Güft*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib. *Ez-ân,* o ecilden demektir. *Sâde*, pâk demektir. *Em*, zamîr-i mütekellim vahde. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Zâde*’*em*, mâzîden kısım doğmuşum demektir. *Der ‘ahd-i Nûşînrevân*, izâfet-i lâmiyye ile mef‘ûlün fîhi.

(Mahsûl-i Beyt) Dâ’imâ derdi ki: Zulümden o ecilden pâk ü tâhirim ki Nûşirevân zamânında doğmuşum. Ya‘nî hazret-i Molla Câmî hadîs-i sâbıkın ma‘nâsını nazm ile buyurur. Hadîsin sıhhati takdîri üzere hazret-i güzîde-i ‘âlem ve zübde-i benî âdem, mücerred halkı ‘adle teşvik ve tahrîs içindir yoksa ‘adâleti, öyle kâfirin zamânında doğma sebebiyle değildir belki halkîdir / hulkîdir.

چه خوش گفت آن ناصح نیکخواه * بگوش دل ان ستمکاره شاه

Çi hoş güft, ne güzel söyledi. *Nâsıh,* ism-i fâ‘ildir; nasîhat edici demektir; *nîk-hâh*’a izâfeti, beyâniyye. *Nîk-hâh,* vasf-ı terkîbîdir, iyi isteyici demektir hayırhah ma‘nâsına. *Gûş-ı dil*, beyâniyye ya‘nî kalbî kulağına; *bâ,* harf-i sıla; *ân sitemkâr*’a izâfet-i lâmiyye. *Sitemkâr,* zâlim ma‘nâsınadır. Zîrâ *kâr*, edât-ı fâ‘ildir. *Şâh*, *sitemkâr*’dan bedel ya ‘atf-ı beyân olur.

---

[264] Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605). Tanınmış Hanefî fakihi, muhaddis, müfessir ve kıraat ‘âlimi.

[265] El-Esrâru'l-merfû‘a fî ahbâri'l-mevdû‘a. Mevzû‘atu'l-Kübrâ. Ali el-Kârî’nin mevzû‘ hadislerle ilgili eseri.

[266] Allâh, onu bağışlasın ve günahlarından arındırsın.

(Mahsûl-i Beyt) Ne hoş dedi o hayırhâh olan nâsıh, o sitemkâr ve zâlim pâdişâhın kalbi kulağına. *Güft*'ün makûl kavli beyt-i âtîdir; vezn için nâsıhın

{184}

hâ'sında kesre işbâ' olunur.

که ازظلمات ظلم اندیشه کن* پی آزمون عدل را پیشه کن

Ki, harf-i râbıt-ı makûl kavl. *Zulmet-i zulm*, masdarın fâ'iline izâfetidir. *Zulmet*, karanlık demektir. *Endîşe kün*, fikr eyle, düşün demektir *Pey*, bunda ta'lîl içindir ki lâm-ı cârre ma'nâsına. *Âzmûn*, tecrübe ma'nâsına isimdir elif-i memdûde ile. *'Adl-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Pîşe kün*, san'at eyle ve 'âdet eyle demektir. İki mısrâ'da olan *kün*'ler emr-i hâzır, müfreddir.

(Mahsûl-i Beyt) Nâsıh, pâdişâh-ı zâlime bu gûne nasîhat verip dedi ki: Zulmün karanlığından ya'nî şer ve zararından fikr eyle, düşün. Tecrübe için 'adli san'at eyle. Ya'nî bi-tarîki'l-imtihân bir kerre 'adâlet eyle. Mısrâ'-ı sânîde *âzmûn*'un zâ'sını ve *'adl-râ*'nın *lâm*'ını müteharrik okumak gerek tâ vezn dürüst ola.

اگرعدلت ازظلم ناید فره دگر باره پادررہ ظلم نه

'Adlet: *Tâ*, zamîr-i hitâb; *nâyed*'e masrûf. *Nâyed, neyâyed*'den muhaffeftir, fi'l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ'ib; gelmez demektir. *Firih/Ferih*, fânın kesri ve fethi ve rânın kesri ve hâ'-i asliyye ile bunda hoş demektir nâyed'in mef'ûl-i sarîhi. Me'ânî-i müştereki içinden ziyâdelik ma'nâsını ahz eden hoş tab' değilmiş. *Dîger*, bunda dahi ma'nâsınadır. *Bâre,* bir kerre demektir. *Pâ*, ayak, *Der,* harf-i zarf. *Reh-i zulm*, beyâniyye. *Nih*, nûnun kesri ve hâ'-i asliyye ile emr-i hâzır, müfreddir; koy demektir. *Pâ, nih*'in mef'ûl-i sarîhidir; *reh,* gayr-i sarîhi.

(Mahsûl-i Beyt) Eger 'adl sana hoş gelmezse bir kerre dahi zulüm yoluna ayak ko. Ya'nî tecrübe tarîkıyla 'adâlet eyle. Eger 'adâlet hoş gelmezse ya'nî tab'a mülâyim gelmezse zulme şürû' eyle.

('Arûz) Bu mesnevî bahr-i mütekârib-i müsemmen mahzûftur ki mukaddemen beyân olunmuştur.

در تواریخ چنانست پنج هزار سال سلطنت
عالم تعلق بکیان ومغسان داشت واین دولت درخانه دان ایشان بود
زیرا که بارعایا عدل میکردند وظلم روانمی داشتند درخبر است که
خدای تعالی بداود علیه السلام وحی کرد که قوم خویش رابکوی که
پادشاهان عجم را بد نگویند ودشنام ندهند که ایشان جهان را
بعدل آباد ان کردند تابندگان من دروی زندگانی میکنند

Der, harf-i zarf. *Çünânest*, ancılayındır demektir. *Penc hezâr sâl*, beş bin yıl.

{185}

Saltanat-ı ‘âlem, lâmiyye. *Ta‘alluk*, tefa‘‘ul bâbından masdardır. *Be-gebrân Bâ,*, harf-i sıla; *elif* ve *nûn* edât-ı cem‘; *gebr*, âteş-pereste derler kâf-ı [Acemin] fethiyle; ‘Arabîde Mecûsî derler. *Muğân*, elif ve nûn yine edât-ı cem‘. *Muğ*, mîmin zammıyla mutlakâ kâfire ıtlâk olunur. *Dâşt*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; tuttu demektir ammâ böyle yerlerde hemân eyledi ma‘nâsını ifâde eder. *Ve în devlet*’ten murâdı, gâlibâ ‘Acem devletidir. Zîrâ evâ’il-i ‘Acem devleti âteş-perest idiler. *Hânedân*, soy sop ma‘nâsına; *îşân*’a izâfet-i lâmiyye ve *gebrân* ve *muğân*’a râci‘. *Bûd*, edât-ı zamâniyye. *Zîrâ ki*, edât. *Bâ-re‘âyâ*: *Bâ,* harf-i sıla; *re‘âyâ,* ra‘iyyenin cem‘i. *Mî kerdend*: *Mî*, hikâyet-i hâl-i mâzî; kerdend, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; eylerlerdi demektir. *Revâ*, rânın fethiyle câ’iz ma‘nâsınadır. *Nemî dâştend*: *Nûn,* harf-i nefy; *mî*, edât-ı hikâye; *dâştend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; tutmazlar demektir. *Der-haberest,* haberde vârid olmuştur demektir. *Ki,* harf-i râbıt. *Be-Dâvûd*: *Bâ,* harf-i sıla; *Dâvûd,* peygamberân-ı zî-şândan birinin ismidir ki Süleymân ‘aleyhisselâmın pederi ve hazret-i Zebûr ona nâzil olmuştur. Ve âvâz-ı latîf ile ma‘rûf. Ve nübüvvet ve saltanatı cem‘ edenlerdendir. *Vahy*, Hak te‘âlâ cânibinden bi’l-vâsıta ya bilâ-vâsıta gelen ahbâra derler. *Ki,* harf-i beyân. *Kavm-i hîş*, beyâniyye. *Râ*, edât-ı mef‘ûl ve sıla. *Bigûy*, emr-i hâzır, müfreddir, söyle demektir. *Padişâhân-ı ‘Acem*, beyâniyye. *Râ*, yine sâbık gibi. *Bed*, kötü demektir bunda mezemmet ma‘nâsına. *Negûyend*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, cem‘, gâ’ib; söylemeyeler demektir. Ve *düşnâm*, dâlin zammı ve şînin sükûnuyla sövmek; ‘Arabca sebb derler. *Nedihend*, vermeyeler demektir; fi‘l-i nefy-i müstakbel, cem‘, gâ’ib. *Ki,* harf-i beyân. *Cihân-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be-‘adl*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Âbâdân,* ma‘mûr demektir. *Kerdend,* fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; eylediler demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Bendegân-ı men*, lâmiyye. *Vey* zamîri *cihân*’a râci‘dir. *Zindegânî*: *Yâ,* harf-i masdar; dirilik demektir. *Mî künend,* eyleyeler demektir, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib.

(Mahsûl-i Terkîb) Tevârîhte buncılayın mezkûrdur ki beş bin yıl ‘âlemin saltanatı âteş-perestlere ve kâfirlere ta‘alluk eyledi. Ya‘nî saltanat bu kadar müddet onlarda durdu. Ve bu devlet ya‘nî ‘Acem devleti onların hânedânında idi. Zîrâ ki re‘âyâya ‘adl

{186}

ederlerdi ve zulmü lâyık tutmazlardı ya‘nî câ’iz görmezlerdi. Haberde vârid olmuştur ki Allâhu ‘azîmü’ş-şân Dâvûd peygambere vahy eyledi ki: Kendi kavmine söyle ki, ‘Acem pâdişâhlarını mezemmet ya‘nî haklarında nâ-sezâ söylemeyeler ve sövmeyeler. Zîrâ ki onlar cihânı ‘adl ile ma‘mûr eylediler tâ ki benim kullarım onda ta‘ayyüş etsin için.

عدل وانصاف دان نه کفرونه دین * انچه درحفظ ملك در کارست

Dân, fi‘l-i emr; bil demektir ammâ bunda mücerred haberden ‘ibârettir. *Ne*’ler harf-i nefylerdir. *Hıfz-ı mülk*, masdarın mef‘ûlüne; *mülk*, mîmin zammıyla saltanat ma‘nâsına. *Der-kârest,* bi-hasebi’l-lüga iştedir demektir ammâ isti‘mâlde işe yarar demek olur.

(Mahsûl-i Beyt) ‘Adl ü insâf bil. Ya‘nî ‘adl ü insâftır küfr ve dîn değildir o nesne ki saltanat hıfzında işe yarar ya‘nî saltanat ve memâliki muhâfazada ‘adl lâzımdır. Küfr ve dînin medhali yoktur. Hâsılı, saltanat, ‘adl ile harâset olunur küfr ve dîn ile değil. Eger ‘adlden sonra dîn de olursa nûrun ‘alâ-nûr olup a‘lâ ve evlâ olur.

عدل بی دین نظام عالم را * بهتر از ظلم شاه دیندارست

‘Adl-i bî-dîn, lâmiyye; kâfirin ‘adli demektir. *Nizâm-ı ‘âlem-râ*: *Râ,* harf-i ta‘lîl, lâm-ı cârre ma‘nâsına nizâm-ı ‘âlem için demektir. *Bihter*, bânın kesri ve hâ’-i asliyye ile yeğ demektir; *ter*, edât-ı tafdîl; yeğrek demek olur. *Zulm-i şâh-ı dîn-dâr*, lâmiyye ve beyâniyye. *Dîn-dâr*, vasf-ı terkîbîdir Müslimân ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Nizâm-ı ‘âlem için ya‘nî nizâm-ı ‘âlem husûsunda dînsiz kâfirin ‘adli, Müslimân olan pâdişâhın zulmünden yeğrektir. Ya‘nî ‘adl, kâfirden dahi sâdır olsa müstahsendir. Nitekim Nûşirevân kâfir iken ‘âdil demek câ’iz olur. Ve pâdişâh-ı zamâne Müslim iken ‘âdil ıtlâkı câ’iz değildir (كَمَا نُقِلَ مِنْ جِمِيعِ الْفُقَهَاءِ)[267] meger te’vîl ile ıtlâk ola.(كَمَا قَالَهُ الشُّعَرَا فِى قَصَايِدِهِمِ)[268]

(‘Arûz)

Bu kıt‘a bahr-i hafîftendir ki mükerreren beyân olundu.

(Hikmet)

قرین پادشاه حکیم فکرت پیشه باید نه ندیم هزل اندیشه زیرا که
ازان بدرجات کمال براید وازین بدرکات نقصان کراید

Karîn-i pâdişâh, lâmiyye. *Hakîm-i fikret-pîşe*, beyâniyye. *Fikret-pîşe,* vasf-ı terkîbîdir; fikir sıfatlı demektir ya‘nî ‘avâkıb-ı umûru bilir

{187}

ma‘nâsına. *Bâyed*, fi‘l-i muzâri‘, gâ’ib, bâyîden’de ya bâyesten’den. Zîrâ tânın mâ-kabli sîn olsa ahvâl-i selâsesinden sîni hazf kabîlindendir; gerektir demektir. *Ne,* harf-i nefy, mâ-ba‘dı cümlesine masrûftur. *Nedîm-i hezl-endîşe*, beyâniyye. *Hezl-endîşe,* vasf-ı terkîbîdir; maskaralık ve düşünücü demektir. Bunda da bir “bâyed” takdîri kâ‘ide-i sec‘dendir. *Zîrâ ki,* edât-ı ta‘lîl. *Ez-ân*, işârettir *hakîm-i fikret-pîşe*’ye. *Be-derecât-ı kemâl*: *Bâ,* harf-i sıla; izâfet-i beyâniyye. *Derecât*, derecenin cem‘i; makâm-ı ‘âlîye terakkîye derler. *Berâyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; çıkar demektir ya‘nî müterakkî olur. *Ve ez-în*, işârettir *nedîm-i hezl-endîşe*’ye. *Be-derekât-ı noksân*; *be-derecât-ı kemâl* gibidir; makâm-ı esfele tenezzüle derler. *Girâyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; kâf-ı ‘Acemin kesriyle meyl eder demektir. *Girâyed* ile *berâyed* fi‘llerinin fâ‘illeri, *pâdişâh*’a râci‘dir.

(Mahsûl-i Terkîb) Pâdişâhın karîni ‘âkıl ve müdebbir hakîm gerektir; nedîm-i beyhûde-gû lâzım değil. Zîrâ ki hakîm-i ‘âkıldan pâdişâh kemâl derecelerine terakkî eder, çıkar. Ve nedîm-i yâfe-[derây ile] noksân derekelerine tenezzül eder.

(Kıt‘a)

هر نکته کاید ازلب دانا چوگوهر پست * خوش آنکه ساخت کج کهر درج سینه را

Kâyed, aslında ki âyeddir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat; *âyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib. *Leb-i dânâ*, lâmiyye; *leb* bunda dehân ma‘nâsınadır. *Dânâ*, sıfat-ı müşebbehedir ‘âlim ma‘nâsına. *Çü*, edât-ı teşbîh. *Gevher,* cevher demektir. *Yâ,* harf-i vahdet. *Sîn* ve *tâ*, edât-ı haber. *Ânki,*

[267] Bütün fakihlerin naklettiği gibi.
[268] Şâ‘irlerin, kasidelerinde söyledikleri gibi.

“ân kes ki” takdîrindedir ki hazf ve îsâl olunup *ki* harfinden ismiyyete nakl olundu. *Sâht*, fi‘l-i mâzî, düzdü demektir; bunda mutlak oldu demektir. *Genc-i güher*, beyâniyye. *Genc*, kâf-ı ‘Acemin fethiyle hazîne demektir. *Güher*, kâf-ı ‘Acemin zammı ve hânın fethiyle mürâdif-i gevherdir. *Derc-i sîne / Dürc-i sîne*, mecâzen lâmiyye. *Derc/Dürc*, dâlin fethiyle hücre ma‘nâsınadır; zammıyla sandukça ma‘nâsınadır; ikisinde de ma‘nâda mesâğ vardır. *Râ*, edât-ı mef‘ûl.

(Mahsûl-i Beyt) Her nükte ki ‘âlimin ağzından çıka ya‘nî söylediği kelâmın her biri bir cevherdir. Hoş o kimse ki cevher hazînesi eyledi sîne hücresini ya sîne sandukçasını. Ya‘nî ‘ulemânın kelâm-ı dürer-bârıyla derûnunu cevher hazînesi

eyledi. Hâsılı, kelâmlarını hıfz edip hırz-ı cân eyledi.

دانا دل از جواهر حکمت خزینه است * از خویشتن مدار جدا آن خزینه را

Dânâ-dil, bunda ‘âlim demektir. *Cevâhir,* cevherin cem‘i. *Medâr*, fi‘l-i nehy, müfred, gâ’ib. *Cüdâ*, cîmin zammıyla ba‘îd demektir. *Hazîne-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl.

(Mahsûl-i Beyt) ‘âlim, hikmet cevâhirlerinden hazînedir. Kendinden ba‘îd eyleme o hazîneyi. Ya‘nî dâ’imâ enîs ve celîsin, ‘ulemâ ve fuzalâ olsun. Hâsılı, onlardan bir ân münfekk olma.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i muzâri‘-i ahrebdir ki sâbıkan, mükerreren beyân olundu.

(Hikâyet)

بامدادی موبد موبدان باقبادهم عنان میرفت مرکب وی بدفع فضلات
قوایم خودرا ازدم تاسم پیالود تشویز تمام بوی راه یافت

Bâmdâdî: *Yâ,* harf-i vahdet; *bâmdâd*, sabâh vakti demektir. *Mûbed*, mîmin zammıyla ve bâ’-i muvahhidenin fethiyle dânâ-yı muğân ve hâkim-i âteş-perestân ma‘nâsınadır; *mûbedân,* onun cem‘idir izâfetle. Ma‘nâ, âteş-perestler ‘âlimlerinin ‘âlimi demek ammâ bunda *Kubâd* karînesiyle mutlakâ dânâyân ve ‘âlimü’l-‘ulemâ ma‘nâsınadır. *Kubâd*, kafın zammıyla *Nûşirevân*’ın babası ismidir ki kırk yıl İran zemînde pâdişâhlık eylemiştir. Ve âteş-peresttir. *Hem-‘inân*: *Hem*, edât-ı cem‘dir; *‘inân*, dizgin demektir; Türkçe at başı berâber derler. *Mî,* hikâye-i hâl-i mâzî. *Merkeb-i vey*, mûbedin bindiği hayvân. *Be-def‘-i fazalât*: *Bâ,* harf-i sebeb. *Def‘-i fazalât*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Be-def‘-i fazalât,* yestehlemesiyle. *Kavâyim-i hôd-râ*, lâmiyye; *râ*, edât-ı tahsîs; *kavâyim*, kâ’imenin cem‘idir ki ayakları demektir. *Düm*, dâlin zammıyla kuyruk ma‘nâsına; ‘Arabca zeneb derler. *Tâ,* harf-i intihâ. *Süm*, sînin zammıyla tırnak ma‘nâsınadır. *Biyâlûd*: *Bâ,* harf-i te’kîd yâhûd hemzeden munkalib; *âlûd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; bulaştırdı ya‘nî âlûde ve murdâr eyledi demektir. *Teşvîr*, tânın fethi ve şînin sükûnuyla hacâlet ma‘nâsınadır. *Be-vey*: *Bâ,* harf-i sıla; *vey* zamiri, *mûbed*’e râci‘dir. *Yâft*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib.

(Mahsûl-i Terkîb) Mûbed-i mûbedân Kubâd ile at başı berâber bir sabâh vakti giderdi. Mûbed-i mûbedânın bindiği hayvân, yestehlemekle kendi ayaklarını kuyruğundan tırnağına

varıncaya telvîs edip bulaştırdı. Mûbed-i mûbedâna tamâm hacâlet yol buldu ya‘nî hacîl oldu.

دران اثنا

{189}

قباد ویرا از آداب همرکابی ملوك و همعنانی سلاطین سؤال کرد و گفت

Vey-râ: *Râ*, edât-ı sıla; zamîr, *mûbed-i mûbedân*’a râci‘dir. *Âdâb-ı hem-rikâbî-i mülûk*, lâmiyyelerdir. *Âdâb*, edebin cem‘idir. *Hem-rikâb, hem-‘inân* gibidir [ıstılâhlarında]. *Hem-‘inânî selâtîn*, ‘atf-ı tefsîrîdir. *Yâ*’lar harf-i masdar. Ma‘lûm ola ki bu yâ’lara hemze-i tevessül ilhâk eylemek lâzım değildir. Hareke-i izâfet, yâ’ya verilir. Hemze ile okuyanlar Fârsîyle tevaggulü yoktur. *Mülûk*, melikin cem‘i. *Selâtîn*, sultânın cem‘idir. *Kerd* ve *güft*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’iblerdir.

(Mahsûl-i Terkîb) O esnâda ya‘nî mûbed-i mûbedânın merkebi ayaklarını telvîs ettiği esnâda Kubâd, şâh-ı mülûkün hem-rikâblığının ve selâtînin hem-‘inânlığının ya‘nî pâdişâhlar ile at başı berâber gitmenin edeblerinden su’âl eyledi. Mûbed-i mûbedân dedi:

یکی آنست که درشبی که بامداد آن با پادشاه سواری خواهد کرد
مرکب خودرا چندان علف ندهند که بامدادان موجب تشویر راکب
گردد قباد استحسان وی کرد و گفت بدین حسن کیاست و صدق فراست
است که رسیده با آنچه رسیده

Ânest, odur ki demektir. *Der şebî*: *Der*, harf-i zarf. *Yâ*, harf-i tenkîr. *Bâ-pâdişâh*: *Bâ*, harf-i musâhabet. *Süvârî*: *Yâ*, harf-i masdar. *Süvâr*, sînin zammıyla râkib ma‘nâsınadır. *Hâhend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib. *Kerd*, bunda muzâri‘e mukârin olduğundan masdar ma‘nâsınadır. *Merkeb-i hôd*, beyâniyye. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Çendân*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, cem‘, gâ’ib. *Mûceb*, bunda sebeb ma‘nâsınadır. *Teşvîr*’e izâfeti, fâ‘ilin mef‘ûle izâfetidir. *Râkib*’e izâfeti, lâmiyye. *Kerded*, fi‘l-i muzâri‘, bunda şeved ma‘nâsınadır, ola demektir. *İstihsân-ı vey*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Vey* zamiri, mûbed-i mûbedâb’a râci‘dir. *Be-dîn*: *Bâ*, harf-i musâhabet; *dâl*, hemzeden mübeddeldir. *Hüsn-i kiyâset*, masdarın fâ‘iline izâfetidir. *Kiyâset*, kâfın kesriyle hamâkat mukâbilidir ki ‘âkıllık ma‘nâsına. *Sıdk-ı firâset* de böyledir. *Firâset* bir nesneyi dikkat ile idrâk etmeye derler. *Ki*, harf-i beyân. *Resîde*, mâzîden kısımdır. *Yâ*, harf-i hitâb. *Hemze*, harf-i tevessül. *Bâ-ânçi*: *Bâ*, harf-i musâhabet. *Resîde*, yine sâbık gibi. *Resîde bâ-ânçi resîde* yerine “yâfte bâ-ânçi yâfte” yazan bu nüshayı nerede bulmuş bilmem. Zîrâ cemî‘ yanımızda olan nüshalar

{190}

bizim yazdığımız gibidir. Lâkin ma‘nâ sahîhtir.

(Mahsûl-i Terkîb) Mûbed-i mûbedân, âdâb-ı hem-‘inânîden cevâb verip dedi ki: Biri odur ki şu gece ki sabâh pâdişâh ile süvâr olmak diler. Ya‘nî pâdişâh ile hem-rikâb olacakları sabâhın gecesi kendi merkebine ya‘nî bineceği hayvâna o kadar ‘alef vermeyeler ki sabâh binicisinin hacâletine sebeb olur. Ya‘nî böyle def‘-i fazalât etmekle kavâ’imin mülevves edip

râkibi hacîl ola, Kubâd Şâh, ona istihsân eyledi ya‘nî tahsîn eyledi ve dedi: Bu zekâ ve ‘akllılığın güzelliğiyle ve bu dikkat nazarının doğruluğuyla erişmişsin o nesneye ki erişmişsin ya‘nî bu mertebeye hikmete ve cihânda şöhrete bu firâset ve kiyasetle erişmişsin.

(Kıt‘a)

ناخردمند که برقاعده طبع رود * همه آداب وی افتدزره صدق وصواب

Nâ-hıredmend, harf-i nefy ile câhil demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Kâ‘ide’-i tab‘*, lâmiyye. *Reved*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; gider demektir. *Âdâb-ı vey*, lâmiyye. *Üfted*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; üftîden’den ya üftâden’den. Zîrâ masdar-ı dâlînin mâ-kablinde elif olsa hazf olunur; düşer demektir. *Reh-i sıdk*, beyâniyye. *Reh*, râhdan muhaffef. Zîrâ hâ’dan mukaddem elif vâki‘ olsa elifin hazfı ve isbâtı câ’izdir.

(Mahsûl-i Beyt) Câhil ki kâ‘ide-i tab‘ üzere ya‘nî muktezâ-yı tab‘-ı bî-idrâki üzere hareket eyleye; onun cemî‘ âdâbı sıdk ü savâb yolundan düşer. Ya‘nî tarîk-i müstakîmden ba‘îd olur. Hâsılı, bir fi‘li savâba isâbet eylemez Zîrâ ‘aklı, delâlet eylemez.

لیك بخرد که بدستور خرد کار کند * شود از حسن کیاست ادب آموزد واب

Lîk, bunda istisnâdır. *Behred*/*Bihred*, bâ’-i ‘Arabın fethi ve kesri ve hâ’-i mu‘cemenin sükûnuyla ‘âkıl demektir. Ki, harf-i râbıt-ı sıfat. *Be-destûr/Be-düstûr-ı hıred*, lâmiyye. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Destûr/Düstûr*, dâlin fethiyle icâzet ve izn ma‘nâsına; zammıyla vezîr ve kânûn ve kâ‘ide demektir. Bunda dâlin zammıyla kâ‘ide ma‘nâsına olmak dahi câ’izdir. *Hıred, hâ’*-i mu‘cemenin kesriyle ‘akl ma‘nâsına. *Kâr*, kâf-ı ‘Arabla iş demektir. *Küned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; eyleye demektir. *Şeved*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; olur demektir; şevîden’den ya ‘alâ-hilâf-ı kıyâs şüden’den. *Hüsn-i kiyâset*, masdarın fâ‘ilinedir. *Edeb-âmûz,* vasf-ı terkîbîdir; edeb öğretici demektir ve *devâbb*’a izâfeti, mef‘ûlünedir.

(Mahsûl-i Beyt)

{191}

Câhilin hâli ve şânı mezkûr gibidir. Lâkin ‘âkıl ki ‘aklın izniyle ya kâ‘idesiyle iş eyleye. Ya‘nî ef‘âlini kânûn-ı ‘akla tatbîk eyleye. Zekâsının güzelliğinden devvâba edeb öğretici olur. ya‘nî insânı te’dîb ve terbiye şöyle dursun çehâr-pâ ve mevâşîye dahi ta‘lîm-i âdâb eder.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remeldendir ki cemî‘ eczâsına habn târî olmuştur. İllâ iki sadrı sâlimdir ve iki ‘arûzuna hazf ve darblarına kasr târî olmuştur ki bir beyti fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün / fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün olup remel-i mahbûn-ı mahzûf-ı maksûr olur.

(Hikmet)

مقربان سلاطین چون کسانی اند که بکوهی بلند بالا میروند اما عاقبت بزلازل قهر وتوتل دهر ازان کوه بزیر خواهند افتاد وشك نیست که افتادن بانبد تران سخت تر خواهد بود و بزیر امدن فروتران سهل تر

Mukarrebân, mukarrebin cem‘idir. *Selâtîn*, sultânın cem‘idir; izâfeti, mef‘ûlün mef‘ûlüne ve mübtedâ. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Kesânî*: *Yâ,* harf-i tenkîr; *elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir. *End*, edât-ı haber-i cem‘dir. *Ki,* harf-i beyân. *Be-kûhî*: *Bâ,* harf-i sıla. *Yâ,* harf-i vahdet. *Bülend*, bânın zammıyla yüksek demektir ki *gûş*’un vasfıdır. *Bâlâ*, yukarı demektir. *Mî revend*: *Mî*, edât-ı te’kîd; *revend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib; giderler demektir. *Bâlâ mî revend*, bunda yukarı çıkarlar demektir. *Be-zelâzil-i kahr*: *Bâ,* harf-i sıla; izâfet-i beyâniyye. *Zelâzil,* zelzelenin cem‘idir. Ve *nevâzil-i dehr* de böyledir; *nevâzil*, nâzilenin cem‘idir. *Zelâzil-i kahr* ve *nevâzil-i dehr*’den murâd, televvünât-ı kevniyye ve kazâ-yı âsmâniyye. *Ez-ân kûh*, o dağdan. *Be-zîr*: *Bâ,* harf-i sıla; *zîr*, aşağı demektir. *Hâhend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib; derler demektir. *Üftâd*, muzâri‘e mukârin olduğundan masdardır. Böyle yerlerde *hâhend üftâd,* düşiserlerdir demek olur; *hâhed şüd*, olısardır demek olduğu gibi. *Şekk*, şübhe demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Üftâden-i bülendterân*, masdarın fâ‘iline. *Fürûter*, alçak demektir. *Elif* ve *nûn* yine sâbık gibi. *Sehlter*, âsânrek demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Pâdişâhların mukarrebleri şu kimselerdir ki yüksek dağa çıkarlar ammâ ‘âkıbet televvünât-ı kevniyye ve havâdisât-ı dehriyye sebebiyle o dağdan aşağı düşeler. Şübhe yoktur ki yüksekte olanların düşmekliği müşkilrek olısardır ve alçakların aşağı gelmesi

âsânrektir.

(Mesnevî)

بودایوان قرب شاه وآلا * بان ایوان مرو بسیار با لا

Büved, bânın zammı ve vâvın fethiyle fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ibdir; olur demektir; *eyvân,* fâ‘ili. *Kurb*’a izâfeti, mecâzen beyâniyye; *kurb*’un *şâhid*’e lâmiyye. *Eyvân,* hemzenin fethiyle böyle yerlerde kasr ma‘nâsınadır. *Vâlâ*, ‘âlî ve yüksek ma‘nâsınadır ki *bûd*’un mef‘ûl-i sarîhidir. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i sıla. *Merev,* nehy-i hâzır, müfred, muhâtab; gitme demektir. *Bisyâr*, çok demektir; ziyâde ma‘nâsına diyen, ziyâde hatâ eylemiş. *Bâlâ*, yukarı demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Şâhın kurbu, eyvânı yüksek olur ya‘nî yücedir. O eyvâna, çok yukarı gitme ya‘nî yukarısına heves etme. *Hâsılı*, menâsıb-ı ‘âlîyeye ‘urûc etme. (خَيْرُ الْأُمُورِ اَوْسَاطُهَا)[269]’yı pîşe kıl ki mutazarrır olmayasın.

که ترسم چون دران ایوان درافتی * زهر افتاده محکم ترافتی

Ki, harf-i te’kîd. *Üftî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; düşesin demektir. *Her*, edât-ı sûr. *Üftâde*, düşmüş demektir. *Yâ,* harf-i vahdet. *Hemze,* harf-i tevessül. *Muhkem*, kavî ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Beyt-i evvele ta‘lîl vâki‘ olmuştur ki takarrüb-i pâdişâha heves etme. Zîrâ korkarım ki çünki o eyvândan düşesin ya‘nî gazab-ı pâdişâha mübtelâ olup nazarından sâkıt

[269] Hadis, İbn Ebî Şeybe, Musannef, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, h. 1409, VII, 179; Beyhakî, es-Sünenü’l-Kübrâ, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, 2003, III, 387. İşlerin hayırlısı vasat (orta halli, dengeli) olandır.

olasın, her bir düşmüşlerden muhkemrek düşersin. Ya‘nî bir mesâ’ibe mübtelâ olursun ki hîç bir kimse senden evvel o musîbete giriftâr olmamıştır.

(‘Arûz) Bu mesnevî, bahr-i hezec-i müseddestendir ki ‘arûz ve darbına hazf târî olmuştur. Hazf: Âhirde olan sebeb-i hafîfi sâkıt kılmaya derler. Mefâ‘îlün’den “lün” düşüp “mefâ‘î” kalır. Fe‘ûlün onun yerine gelir. Böyle olunca bir mısrâ‘ı mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün olup hezec-i müseddes-i mahzûf olur.

(Hikmet)

می باید که پادشاهرا ندیمان منهیان راست کردار برکار باشند تا احوال رعایا وکاشتکان برایشان بوی رسانند

Mî, harf-i te’kîd. *Bâyed*, fi‘l-i muzâri‘ bâyîden’den ya bâyesten’den ki sîni hazf kabîlinden; gerektir demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Pâdişâh-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Nedîmân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir. *Münhîyân* da böyledi. *Münhî*, mîmin zammı ve nûnun sükûnuyla if‘âl bâbından ism-i fâ‘ildir; inhâ edici ya‘nî i‘lâm edici demektir.

{193}

Nedîmân’ın *münhîyân*’a ve *münhîyân*’ın *râst-güftâr*’a [izâfetleri], mevsûfun sıfata izâfetleridir. *Râst-güftâr,* vasf-ı terkîbîdir doğru sözlü ma‘nâsına. *Râst-kerd-âr* da böyle, doğru ‘amelli demektir. *Kerd-âr/Kird-âr*, kâf-ı ‘Arabın fethiyle, *kerd* ile *âr*’dan mürekkeb, ‘amel ma‘nâsına ism-i masdardır lâkin kâfın kesri galat-ı meşhûrdur. *Kâr,* harf-i isti‘lâ ile iş üzere ya‘nî teftîş ve tefahhus üzere. *Bâşend*, olalar ma‘nâsına fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Ahvâl*, hâlin cem‘i. *Re‘âyâ*’ya izâfet-i lâmiyye. *Re‘âyâ,* ra‘iyyenin cem‘i. *Gümâştegân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir; *kâf*, hâ’dan mübeddel; *gümâşt*, kâf-ı ‘Acemin zammıyla ism-i mef‘ûldür; havâle olunmuşlar ya‘nî hâkimler demektir. *İşân*, zamîr-i cem‘; *re‘âyâ*’ya râci‘dir. *Be-vey*: *Bâ,* harf-i sıla; *vey* zamiri, pâdişâh’a râci‘dir. *Resânend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib; eriştireler demektir. *Elif* ve *nûn* edât-ı ta‘diye; lâzımı, “resend” gelir.

(Mahsûl-i Terkîb) Gerektir ki pâdişâha doğru sözlü ve sahîh ‘amelli inhâ ve i‘lâm edici nedîmler iş üzere olalar. Ya‘nî umûr-ı ‘âlemi teftîş ve tefahhusta olalar tâ ki re‘âyânın ve re‘âyâya hâkim ve zâbıt olanların ahvâlini pâdişâha eriştireler ya‘nî i‘lâm edeler. Hâsılı, umûr-ı ‘ibâdullâhı, şâha i‘lâm ve haber verici, doğru sözlü nedîmler lâzımdır ki **(** عَلَى مَا هُوَ حَقُّهُ**)**[270] ahvâli, i‘lâm eyleyeler.

[Hikmet]

گویند اردشیر بابکان پادشاه آگاه بود چون
ندیمان بامداد پیامدندی بگفتی که فلان کس امشب چه خورده است و
با فلان زن و کنیزك صحبت داشته است و هر چه کرده بودی و گفتی نامردان
گمان بردند که از آسمان بوی فرشته آید و او را آگاهی دهد

Gûyend, nakl ederler demektir. *Erdeşîr*[271] mülûk-ı pîşînden iki pâdişâhın ismidir. Tevârîh-i ‘Acemde mezkûr olduğuna göre bir Erdeşîr-i İsfendiyâr[272]; biri *Erdeşîr-i Bâbekân*. Bunda

[270] Hakkı olduğu üzere, doğruca.
[271] Erdeşîr-i Bâbekân (ö.242) Sâsânî Devleti’nin kurucusu ve destan kahramanı hükümdar.

Bâbekân kaydıyla Erdeşîr-i İsfendiyâr'dan ihtirâz etmiştir. Nitekim Sûdî merhum, Gülistân Şerhi'nde Şeyh Sa'dî kuddise sirruh hazretlerinin "der-sîret-i Erdeşîr-i Bâbekân" dediği yerde (عَلَى مَا هِيَ عَلَيهِ)[273] beyân eylemiştir. *Pâdişâh-ı âgâh*, beyâniyye. *Âgâh*, elif-i memdûde ile gâfilin zıddıdır. *Bûd*, edât-ı zamâniyye. *Çûn*, harf-i ta'lîl. *Biyâmedendî*: *Yâ*, harf-i hikâye. *Biyâmedend*, bâ'-i istikbâliyye ile ve yâ'-i mübeddele ile fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib; gelelerdi demektir. *Bigüftî*: *Bâ* ve *yâ*, sâbık gibi; söylerdi demektir; tahtında fâ'ili

{194}

Erdeşîr'e râci'dir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat, makûl kavl. *Filân*, elfâz-ı kinâyedendir, bunda bir şahs-ı muayyen murâd olunur. *İmşeb*, bu gece demektir; *im*, în'den mübeddeldir ki beyân olundu. *Çi*, ne demektir. *Hôrde*, mâzîden kısımdır; yemiş ya'nî ekl eylemiş. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Kenîzek*, kâfeyn-i 'Arabeyn ile câriye demektir. *Dâşte*, mâzîden kısımdır tutmuş ma'nâsına. *Kerde* de böyle, eylemiş demektir. *Bûdî*'de ve *güftî*'de *yâ*'lar hikâye-i hâl-i mâzîdirler. *Tâ*, harf-i intihâ. *Gümân*, kâf-ı 'Acemin zammıyla zann ma'nâsınadır. *Bibürdendî*: *Bâ*, yine sâbıkları gibidir; *bürdend*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; iletirlerdi ya'nî zann ederlerdi. *Ki*, harf-i beyân. *Be-vey*: *Bâ*, harf-i sıla; *vey zamîri Erdeşîr*'e râci'dir. *Râ*, edât-ı sıla. *Âgâhî*: *Yâ*, harf-i masdar; *âgâh*, bunda habîr ma'nâsınadır mecâzen. *Dihed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; dihîden'den; dâden'den değil. Zîrâ dihîden lügattir. Kâ'idede müsâ'ade var iken hilâf-ı kıyâs gitmek hilâf-ı 'akldır.

(Mahsûl-i Beyt) Nakl ederler Erdeşîr-i Bâbekân, âgâh ve müteyakkız pâdişâh idi. Ya'nî zîr-i hükûmetinde olan re'âyâ ve berâyânın ahvâline muttali' idi. Çünki nedîmler sabâh vakti gelirlerdi Erdeşîr söylerdi bu gece filân kimse ne yapmıştır ve filân avrat veyâ câriye ile sohbet eylemiştir. Ve her ne ki eylediyse söylerdi. Ta halk zann eylerdi ki gökten melek gelir ve Erdeşîr'e haber verir. Hâsılı, kemâl-i mertebe umûr-ı nâsa ıttılâ'-ı küllîsi vardı. Hakîr bu meselin bâlâda rabtını derkte kâsır oldum. Lâkin şu kadar rabt edebildim ki Erdeşîr âgâh olduğundan nedîmânın intibâhına muhtâc değildi. Ammâ ekser pâdişâh böyle bi-zâtihî müteyakkız olmaz ise bir muvakkızdan lâzımdır ki onlar mukarrebân ve nüdemâdır. Ammâ murâd-ı musannif bu olduğuna dahi cezmim bu kadar. Nuzzâr-ı zevi'l-'ukûlden iltimâsım odur ki kusûra nazar etmeyip 'afv buyuralar.

محمود سبکتکین نیز ازین قبیل بوده است

Mahmûd Sebüktegin[274] selâtîn-i 'ızâmdan birinin ismidir. *İbn* lafzı kâ'ide-i A'câm üzere hazf olunmuştur. *Sebüktegin*'de kâf-ı evvel 'Arabî ve sânî Fârsîdir. *Nîz*, dahi demektir. Ezîn kabîl, bu cinstendir demektir. Bûde, mâzîden kısımdır olmuş ma'nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Mahmûd Sebüktegin dahi bu tâ'ife

{195}

ve bu cinstendir. Ya'nî padişâhân-ı âgâhtandır. Rahimellâhu te'âlâ.

(Kıt'a)

---

[272] İran tarihinde hak, kudret ve lütuf sembolü olarak yer alan efsanevî kahraman.
[273] Yukarıda olduğu üzere.
[274] Ebû Mansûr Nâsırü'd-dîn ve'd-devle Sebük Tegin b. Kara Beckem (ö. 387/997). Gazneliler hânedanının kurucusu ve ilk hükümdarı (977-997).

چوشاهرانبوداکهی زحال سپاه * بکاسپاه زقهر وی احتراز کنند

Çü, harf-i ta‘lîl. *Şâh-râ*: *Râ*, edât-ı tahsîs ile *nebûd*’un mef‘ûlünedir. *Nebûd*, fi‘l-i nefy-i müstakbel. *Âgehî*: *Yâ,* harf-i masdar; *âgeh*, âgâh’tan muhaffeftir kâ‘ide-i A‘câm üzere. Nitekim beyân olundu. *Hâl-i sipâh*, lâmiyye. *Kucâ*, kaçan demektir. *Kahr-ı vey*, lâmiyye; zamîr *şâh*’a râci‘dir. *İhtirâz*, ifti‘âl bâbından masdardır kaçın[mak] ma‘nâsına. *Künend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib; ederler demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki şâhın âgâhlığı olmaya hâl-i sipâhtan, kaçan sipâh nüfûzu olmaz ve onun gazab ü hışmından havf eylemezler.

بقصد ظـلم هزاران بهانه پیش آرند * بچنك فسق هزاران ترانه سـاز کنند

Be-maksad: *Bâ,* harf-i musâhabet; *zulm*’e izâfet-i beyâniyye. *Hezârân*, böyle yerde ziyâde-i kesretten ‘ibârettir. *Bahâne*, ma‘rûf; ta‘allül ma‘nâsınadır. *Pîş*, bâ’-i ‘Acemle ön ma‘nâsınadır. *Ârend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib getirirler demektir; fâ‘ili sipâh’a râci‘dir. *Be-çeng*-i fısk: *Bâ,* harf-i musâhabet; izâfet-i beyâniyye. *Cîm* ve *kâf*-ı Fârseyn ile bunda mûsîkî sâzlarından bir sâzın ismidir ki hallâc yayına müşâbihtir ve mutlak el ma‘nâsına dahi olur. *Terâne*, ırlama ya‘nî nağme ve sürûd ma‘nâsınadır. *Terâne-sâz,* vasf-ı terkîbîdir.

(Mahsûl-i Beyt) Beyt-i evveli îzâh ve beyândır ki pâdişâh âgâh olmazsa ‘askeri ondan havf eylemezler. Zulüm kasdıyla nice nice bahâne öne getirirler. Ya‘nî pâdişâhlarından ‘adem-i havflarından nâşî zulm etmeye nice türlü bahâne ve ‘illet bulurlar. Fısk-ı çeng ile nice nağme-sâzlık ederler ya‘nî fısk eliyle terennüm ve terâne-sâzlık ederler. Hâsılı, i‘lân-ı fısk ve izhâr-ı fücûr ederler. Bu beytte sanâyi‘den katı vâfir san‘at vardır ve ondan sonra bir îhâm-ı latîf var ki biri, *çeng* lafzının pençe ve *terâne* lafzının şâbb-ı emred ma‘nâsına olması. (تَأَمَّلْ نَنَلْ)[275]

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i müctess-i mahbûdndur ki mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilât’tır. mukaddemen beyân olundu.

(Hikmet)

ارسطاطالیس گوید بهترین پادشاهان آنست که بکرکس ماند که کردا کرد او
مردارنه آنکه بمردار ماند که کردا کرد دوکرکس یعنی می باید که وی

{196}

ازحال حوالی خود آگاه باشد وحوالی وی غافل نه آنکه وی ازحال
خود غافل باشـد وحوالی وی ازحال وی آگاه

Aristâtâlis [Aristoteles], Hemzenin fethi ve iki tânın meddiyle bir hakîmin ismidir ki İskender’in vezîri idi.

Gûyend, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; der demektir. *Bihterîn-i pâdişâhân*: lâmiyye; *bih,* bânın kesri ve hâ’-i asliyye ile yeğ demektir; *ter*, edât-ı tafdîl; *yâ,* harf-i nisbet; *nûn,* harf-i

[275] Etraflıca düşün, nail olursun (anlarsın).

te'kîd. *Elif* ve *nûn* edât-ı cem'dir; pâdişâhların yeğreği demek olur. *Ânest,* odur demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Be-kerges*: *Bâ,* harf-i sıla. *Kerges*, kâf-ı evvel 'Arabî ve sânî Fârsî, akbaba dedikleri kuştur ki dâ'imâ cîfe yer. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Mâned*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; mânîdenden benzer demektir. *Gerdâgerd*, çepçevre demektir ve iki *gerd*'den mürekkebdir; elif, tevessül-i terkîbdir; û'ya izâfet-i lâmiyye. *Û*, zamîr, *kes'*e râci'dir. Murdâr, mîmin zammıyla pâkin zıddıdır cîfe ma'nâsınadır. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Ne ânki* ya'nî ne ânest ki. *Bemurdâr*: *Bâ,* harf-i sıla. *Ki,* harf-i beyân ya'nî hazret-i Câmî bu kelâmı tefsîr edip buyurur. *Mî bâyed*: Mî, edât-ı te'kîd; bâyed, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib. *Vey* zamîrleri pâdişâh'a râci'dir. *Hâl-i hâvâlî-i hôd*, lâmiyyelerdir. *Hâvâlî*, havlînin cem'idir etrâf ma'nâsına. *Âgâh, bâşed*'in mef'ûl-i sarîhi. Ba'zı nüshada "bâ-haber" vâki'dir *âgâh* yerine; ma'nâ yine birdir. *Havâlî-i vey*, lâmiyye. *Hâl-i vey* de böyledir. Ne ânki, öyle değil demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Aristoteles der: Pâdişâhların yeğreği odur ki kergese benzeye ki onun çepçevresin murdâr ya'nî cevânibi murdâr olan kergese müşâbih olandır. O değildir ki ya'nî pâdişâhların yeğreği o değildir ki murdâra benzeye ki onun etrâfı kerges ya'nî etrâfına kerges müctemi' olan cîfeye benzemeye. Câmî, bu terkîbi tefsîr edip buyurur ki: Gerektir ki pâdişâh kendi havâlîsinin hâlinden âgâh ola ve pâdişâhın havâlîsi kendinden gâfil ola. Öyle değil ki pâdişâh kendi havâlîsinin hâlinden gâfil ola ve havâlîsi pâdişâhın hâlinden âgâh ola. Hâsıl-ı kelâm, pâdişâh, re'âyâ ve askerinden âgâh ve 'askeri, pâdişâhın hâlinden gâfil olmalı. Nitekim cîfeden,

{197}

kerges haberdâr ve cîfe, kergesten gâfil. Ammâ emr bi'l-'aks olup kendi, cîfe -i âfil; etrâf, kerges-i âgâh olmak lâyık değildir.

(Kıt'a)

پادشه باید که باشد همچو کرکس باخبر * زنچه افتاد ست کردا کردش ازمردارها

Pâdişeh, muhaffef-ı pâdişâhtır. *Bâyed* ve *bâşed* fi'l-i muzâri', müfred, gâ'iblerdir ki gerektir ve ola ma'nâlarına. *Ki,* harf-i beyân. *Hemçû*, edât-ı teşbîh. *Bâ-haber*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Zi-ânçi,* o nesneden ki demektir. *Üftdâdest*, vâki' olmuştur demektir. *Gerdâgerdeş*: *Şîn,* zamîr, *kerges*'e râci'dir. *Gerdâ gerd*, üftâd'ın mef'ûlün fîhi. *Hâ*, edât-ı cem'.

(Mahsûl-i Beyt) Pâdişâha gerektir ki kerges gibi haber ile ola ya'nî habîr ü âgâh ola o nesneden ki onun etrâfında vâki' olmuştur. Murdârlardan ya'nî kerges etrâfında olan cîfelerden âgâh olduğu gibi pâdişâh dahi havâlîsinde olan ahâlîden habîr olmak gerektir.

نی چو میداری که کردش صف کشیده کرکسان * تیز کرده بهر نفع خود پرو منقارها

Nî, mürâdif-i ne. *Çü*, edât-ı teşbîh. *Murdârî*: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Girdeş*: zamîri, *murdâr*'a râci'dir: *gird*, kâf-ı 'Acemin kesriyle çevre demektir; *keşîde*'nin mef'ûlün fîhi. *Keşîde*, mâzîden kısımdır çekmiş demektir. *Kergesân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem'; *keşîde*'nin fâ'ili. *Tîz,* keskin demektir. *Be-her*, edât-ı ta'lîl. *Nef'-i hôd*, lâmiyye. *Berû,* ber-û'dan muhaffeftir. *Minkâr*, kuş burnuna ıtlâk olunur. *Hâ*, edât-ı cem'dir.

(Mahsûl-i Beyt) Şu murdâr gibi değil ki ya‘nî pâdişâh şu murdâr ve cîfe gibi olmaya ki onun etrâfında kergesler saf çekmiş minkârlarını kendi nef‘i için tîz eylemiş. Hâsılı, pâdişâhın hâlinden re‘âyâ âgâh olup mazarrata sa‘y eylemeyeler. Böyle olmak lâyık değildir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remel-i müsemmendir ki yalnız ‘arûz ve darbına hazf târî olmuştur. Müstef‘ilün ‘ani’l-beyândır.

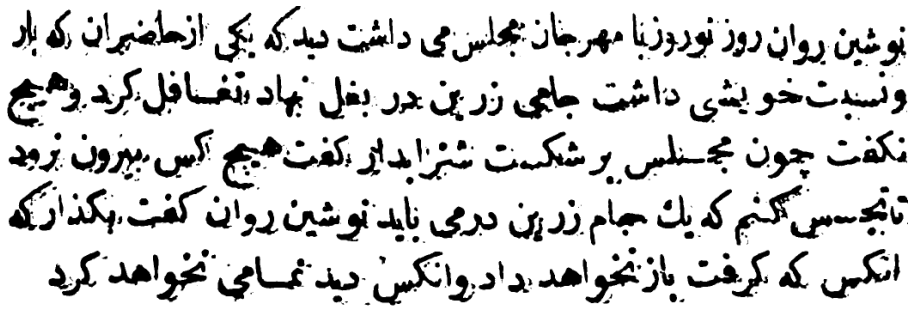

{198}

Nûşînrevân, ma‘rûf. *Rûz-i nev-rûz*, beyâniyye; nevrûz günü demektir. Ma‘lûm ola ki nevrûz ikidir: Biri güneş Burc-ı Hamele nakl ettiği gündür. Ve bu güne A‘câm, beyninde i‘tibâr olunur. Zîrâ Celâleddin Şâh[276] tahta cülûs eylediği gün, bu vakte tesâdüf etmekle vaktin hukemâsı re’s-i te’rîh i‘tibâr eylemişlerdir. Bundan sonra beynlerinde ‘âdet kalmıştır. Ve birisi nevrûz-ı Hârizmîdir ki Nasârâ ve Mecûs i‘tibâr ederler. Ona nevrûz-ı Hârizmî derler; Türkçe kızıl yumurta ta‘bîr olunur. Bu o nevrûzdan mu’ahhardır. Nitekim Sûdî merhûm Gülistân Şerhi’nde esâmî-i şühûrıyla ve sâ’ir tahkîkatıyla beyân eylemiştir. Ammâ bunda *Mihricân* karînesiyle nevrûz-ı Hârizmî dedikleri vakit murâddır ki bu güne ceşn-i mugân derler. Nasârâ ve Mecûs’un ‘ıyd-ı ekberidir. İşte fetâvâlarda, (مَنْ اِهْدٰی بَیضَةً اِلَی الْمَجُوسِ یَوْمَ النَّیْرُوزِ فَقَدْ کَفَرَ)[277] dediği nevrûz, budur. Ve hem Nûşirevân’a lâyık ve münâsib olan nevrûz da budur Mecûsî olmak hasebiyle. Ve hem nevrûz, Celâlî hicretten dört yüz yetmiş beş senesinde i‘tibâr olunmuştur. Nûşirevân, mîlâd-ı nebevînin sekizinci senesinde ‘ömrü tamâm olmuştur. Böyle olunca Nûşirevân ile Celâleddin Melikşah bin Alparslan-ı Selçukî’nin beyni tamâmen beş yüz otuz sene olur. Bunda olan nevrûz, nevrûz-ı ‘Acem olmak muhâlâttandır. Hulâsa bu nevrûz fî zamânînâ hâzâ martın yirmi birinci günü olur ki kızıl yumurta derler. *Mihricân*, mihrigân’ın mu‘arrebidir ve bu da ikidir: Biri, Mihrigân-ı Hâssa ve biri Mihrigân-ı ‘Âmme. Biri on altıncı gün ve biri yirmi birinci gün. Bu tahkîkattan ma‘lûm oldu ki şârihin kelâmı Jâja Bâkıl; belki ondan dûn ve sâfildir.

Meclis’ten murâd, meclis-i bâdedir. *Mî*, edât-ı hikâye-i mâzî. *Dâşt*, fi‘l-i mâzî, müfred, tutardı demektir. *Dîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; gördü demektir. *Ki*, harf-i beyân *Yekî*, biri demektir. *Hâzırân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Û*, zamîr; *Nûşirevân*’a râci‘dir. *Nisbet-i hîş*, beyâniyye; *yâ*, harf-i masdar; *hîş*, vâv-ı resmî ile bunda hısım demektir. *Câmî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Câm*, kadeh demektir. *Zerrîn*: *Yâ*, harf-i nisbet; *nûn*, harf-i te’kîd; altınlı ya‘nî mutallâ demektir. *Der*, harf-i sıla. *Bagal*, koltuk demektir.

[276] (ö. 629/1231). Hârizmşahlar Devleti’nin son hükümdarı (1220-1231).
[277] Kim ki Nevruz günü Mecûsîlere bir yumurta hediye ederse kâfir olur.

{199}

Nihâd, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; kodu demektir; bunda sirkadan ‘ibârettir. *Tegâfül,* masdardır tefâ‘ul bâbından; gaflet izhâr eylemek; Türkçe görmezlikten gelmek. *Kerd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; fâ‘ili tahtında *Nûşirevân*’a râci‘ zamîrdir. *Negüft*, fi‘l-i nefy-i mâzî; söylemedi demektir. *Çûn*, edât-ı şart. *Berşikest*, tamâm oldu demekten kinâyetdir. *Şarâbdâr* ya‘nî şarâb hıdmetine ta‘yîn olunan. *Nereved*, fi‘l-i nehy-i gâ’ib; gitmesin demektir. *Tâ*, harf-i tevkît. *Tecessüs*, tefa‘‘ul bâbından masdardır; bunda aramak ma‘nâsınadır. *Künem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde. *Ki*, edât-ı ta‘lîl. *Der,* harf-i te’kîd. *Mî,* edât-ı hâl. *Bâyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; gerektir demektir. *Bigüzâr*, bâ’-i te’kîd ile emr-i hâzır, müfred; terk eyle demektir. *Ki,* harf-i beyân *Ânkes*, o kimse demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Girift*, tuttu demektir; fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; ya‘nî aldı demektir. *Bâz,* geri demektir. *Nehâhed dâd,* vermeyiser demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Dîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; gördü demektir. *Nemmâm,* ism-i fâ‘ilin mübâlağa sîgasıdır; koğucu demektir. *Nehâhed kerd*, etmeyiserdir.

(Mahsûl-i Terkîb) Nûşirevân, Mihricân ile nevrûz günü meclis tutardı. Getirdiği hâzırlardan biri ki kendi ile hısımlık nisbeti vardı, bir altınılı camı koltuğuna kodu ya‘nî koynuna soktu ve gizledi. Nûşirevân, tegâfül eyledi ve hîç söylemedi. Çün meclis bozuldu ya‘nî âhir oldu, şarab-dâr dedi: Kimse dışarı gitmesin tâ tecessüs edeyim ki bir câm-ı zerrîn lâzımdır. Nûşirevân, dedi: Terk eyle ya‘nî arama ki o kimse ki aldı vermez. Ve o kimse ki kötü koğuculuk eylemez; murâd, kendisidir.

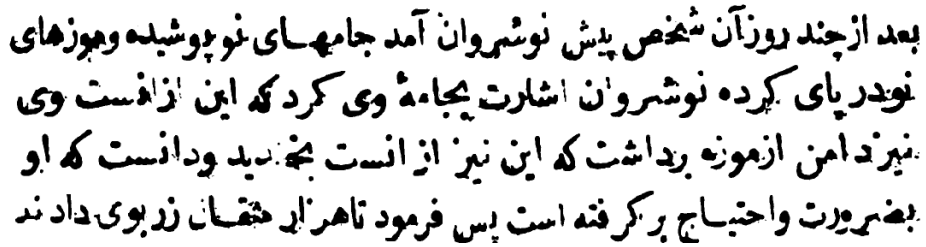
بعد ازچند روزآن شخص پیش نوشروان آمد جامهای نو پوشیده وموزهای
نودرپای کرده نوشروان اشارت بجامهٔ وی کرد که این ازانست وی
نیزدامن ازموزه برداشت که این نیز از انست بخندید ودانست که او
بضرورت واحتیاج برگرفته است پس فرمود تاهزار مثقال زربوی دادند

Ba‘d ez çend rûz, nice günden sonra. *Ân,* ism-i işârettir. *Şahıs*’tan murâd, câm-ı zerrîni alan kimsedir. *Pîş*, bunda kat ma‘nâsınadır; izâfet-i lâmiyye. *Âmed*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; geldi demektir.

{200}

Câmehâ-yı nev‘, beyâniyye. *Câme*, mutlak sevbe ıtlâk olunur. *Hâ*, edât-ı cem‘. *Yâ*, izâfete tevessüldür. *Nev‘,* yeni demektir *Pûşîde*, mâzîden kısımdır giymiş ma‘nâsına. *Mûzehâ-yı nev* de, lâmiyye. *Mûze*, zâ’-i ‘Arabla mutlakâ ayakkabı. *Der-pây kerde*, ayağında eylemiş, giymiş demekten kinâyedir. *Be-câme-i vey*, lâmiyye. *Bâ,* harf-i sıla; *vey zamîri şahs*’a râci‘dir. *Kerd,* fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; eyledi demektir. *Ki,* harf-i beyân. *În*, işârettir *câme*’ye. *Ez-ân*: *Ân,* işârettir câm-ı zerrîn’e. *Vey*, şahs-ı ma‘hûda râci‘dir. *Nîz,* dahi demektir. *Ki,* harf-i beyân. *În,* işârettir, *mûze*’ye; *ân* yine *câm-ı zerrîn*’e. *Bihandîd*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; güldü demektir. *Dânist*, bunda fi‘l-i mâzî, müfet, gâ’ib; bildi demektir. Bu iki fi‘l fâ‘illeri tahtında *Nûşirevân*’a râci‘dir. *Ki,* harf-i beyân. *Û*, câm-ı zerrîn’e râci‘dir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be-sûret*: *Bâ,* harf-i musâhabet, sebebiyyeti mutazammın. *Bergirifte*, mâzîden kısımdır ahz eylemiş demektir. *Pes*, bâ’-i ‘Acemle fâ’-i cezâ’iyye ma‘nâsınadır. *Fermûd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; buyurdu demektir. *Tâ*, edât-ı ta‘lîl. *Miskâl*, bir buçuk dirheme ıtlâk olunur.

Be-vey: *Bâ,* harf-i sıla; *vey* zamîri *şahs*'a râci'dir. *Dâdend*, fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib; verdiler demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Birinci günden sonra o câmı alan şahs, Nûşirevân katına geldi. Yeni câmeler giymiş ve yeni müzeler giymiş ya'nî baştan ayağa esvâbını tecdîd eylemiş. Nûşirevân onun câmesine işâret eyledi ya'nî remz ile câmeyi kendisine gösterdi ki bu câme, o câmdandır. Ya'nî işâreti bu kelâmı îmâ eyledi. O şahs dahi eteğini mûzeden kaldırdı. Ya'nî eteğini devşirdi ve mûzelerini gösterdi ki bu mûze dahi o câmdandır. Ya'nî eteğin kaldırmakla bu kelâmı îmâ eyledi. Nûşirevân, güldü ve bildim ki zarûret ve ihtiyâc sebebiyle ahz eylemiştir. Böyle olunca emr eyledi buyurdu tâ ki bin miskâl altın verdiler. **(Kıt'a)**

برگناه توچو آگاه شود شاه کریم*معترف باش بآن وز کرمش عفو بخواه

Günâh-ı tû, lâmiyye. *Çü,* harf-i ta'lîl. *Mu'terif*, ifti'âl bâbından ism-i fâ'ildir ikrâr ma'nâsınadır. *Bâş*, emr-i hâzır, müfred; ol demektir.

{201}

Be-ân: *Bâ,* harf-i sıla. *Ân*, günâh'a işârettir. *Keremeş*: [*şîn*] zamîri *şâh*'a râci'dir. *'Özr*, 'aynın zammı ve *zâl*'-i mu'ceme ile günâhın 'afvına derler. *Bihâh*, bâ'-i te'kîd ile ve vâv-ı resmî ile iste ma'nâsına emr-i hâzır, müfreddir ya'nî taleb eyle.

(Mahsûl-i Beyt) Senin günâhın üzere çünki kerîm olan şâh, âgâh ola günâha ikrâr edici ol ve o şâhın kereminden günâhın 'afv olmasını taleb eyle, dile.

مکن انکار کنه زانکه گناه دگرست * بلکه بسیار ازان هم بتر انکار گناه

Mekün, nehy-i hâzır, müfred; eyleme demektir. *İnkâr-ı güneh*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir. *Zi-ânki,* ez-ân ki'den muhaffeftir. *Ki,* harf-i beyân. *Günâh-ı dîger*, beyâniyye. Diger/Dîger, yâ'lı ve yâ'sız gayrı ma'nâsınadır. *Belki*, edât-ı ızrâb; Türkîde de müsta'meldir. *Bisyâr*, bâ'-i 'Arabla ziyâde ma'nâsınadır. *Ân, günâh*-ı evvel'e râci'dir. *Hem*, bunda dahi ma'nâsınadır. *Beter*, bânın ve tânın fethalarıyla Türkîde dahi müsta'meldir kötürek ma'nâsına; *bedter*'in muhaffefidir.

(Mahsûl-i Beyt) Günâhı inkâr eyleme. O ecilden ki gayrı günâhtan ya'nî günâha mu'terif olmamak o da bir günâhır. Belki asl günâhtan çok ve dahi kötürektir günâhı inkâr. Hâsılı, inkâr-ı günâh, asl-ı günâhtan ziyâde günâhtır.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i remeldendir ki sadr ve ibtidâsından mâ-'adâya habn târî olmuştur ki ikincide olan sâkin düşmüştür. 'Arûz ve darbına habndan sonra kasr dahi târî olmuştur. Bir mısrâ'ı, fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilât [olur].

(Hikâyet)

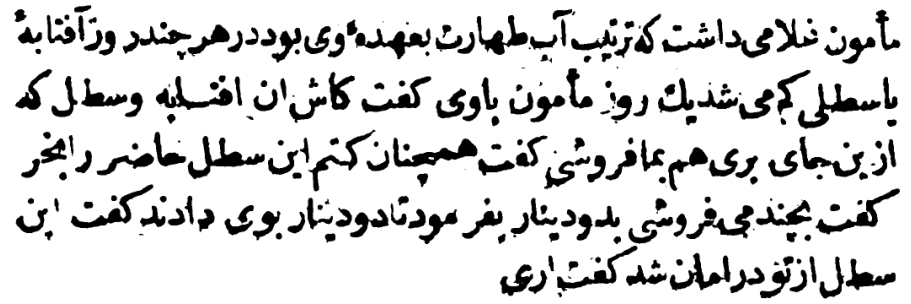

Me'mûn[278], hulefâ-yı Abbâsî'den Hârûn er-Reşîd'in erşed evlâdı ve pederi yerine halîfe olmuştur. Çok menâkıbât-ı 'acîbe ve hikâyât-ı garîbesi vardır. Tafsîle hâcet yoktur.

Gulâmî: Yâ, harf-i vahdet. *Dâşt*, fi'l-i mâzî, bunun gibi yerlerde mutlakâ vardı ma'nâsını ifâde eder. *Ki,* harf-i beyân. *Tertîb*, ma'rûf. *Âb-ı tahâret*, izâfeti, masdarın mef'ûlüne. *Âb-ı tahâret*, izâfet-i beyâniyye; bunda âbdest suyu demektir.

{202}

Bâ, harf-i zarf; der ma'nâsına. *'Uhde-i vey*, lâmiyye. *'uhde*, 'aynın zammı ve hânın sükûnuyla bunda gözetmek ma'nâsına. *Vey, gulâm*'a râci'. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Her çend rûz,* her kaç günde ya'nî iki üç günde bir demekten kinâyettir. *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. *Âftâbe'*, hemzenin meddiyle ibrîk demektir; âftâve dahi derler. *Yâ,* harf-i 'atf, "ev" ma'nâsına. *Yâ,* yerine "bâ" yazan cemî' nüshalara muhâlif yazmış; siyâk dahi *yâ* iktizâ eder. *Satl*: *Yâ,* harf-i vahdet; *satl*, sînin fethiyle bunda leğen ma'nâsına; Türkîde tahrîf edip setil derler ve atları suvardıkları kaba ta'bîr ederler. *Güm*, kâf-ı 'Acemin zammıyla zâyi' demektir. *Mî şüd*, edât-ı hikâye ile olurdu demektir. *Bâ-vey, gulâm*'a. *Kâş*, elfâz-ı tahassürdendir ki Türkîde keşke demekle ta'bîr ederler. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Ez-în cây,* bu mahalden demektir. Ba'zı nüsha da "ez-mâ mî berî", fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab; iletsinler demektir. *Hem*, bunda yine ma'nâsına. *Be-mâ*: *Bâ,* harf-i sıla; mâ, zamîr-i mütekellim ma'a'l-gayr; bize demektir. *Fürûşî*, fânın ve rânın zammeleriyle fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab; satasın demektir. *Hemçünân* ya'nî buyurduğunuz gibi demektir. *Künem,* fi'l-i muzâri', mütekellim vahde; edeyim demektir. *Bihır*: *Bâ,* harf-i te'kîd; *hır*, hâ'-i mu'cemenin kesriyle al demektir. *Be-çend*, kaça demektir. *Be-dü dînâr*, iki altına demektir. *Bifermûd,* harf-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; buyurdu demektir; fâ'ili tahtında *Me'mûn*'a râci'dir. *Tâ,* harf-i ta'lîl. *Be-vey*: *Bâ,* harf-i sıla; *vey* zamîri *gulâm*'a râci'dir. *Dâdend*, fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib; verdiler demektir. *Güft*, Me'mûn dedi. *Der emân*, emânda. *Şüd*, istifhâmı mutazammındır mahfûz oldu mu demektir ya'nî senin almaklığından mahfûz oldu mu? *Güft*, gulâm dedi. *Ârî*, ef'âl-i tasdîktendir; belî, öyle oldu demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Me'mûn halîfenin bir gulâmı vardı ki âbdest suyu tertîbi onun zimmetindeydi. Ya'nî bu hıdmete me'mûrdu. Her kaç günde bir ibrîk ya leğen zâyi' olurdu. Bir gün Me'mûn, gulâma dedi: Keşke o ibrîk ve leğen ki bu yerden alır götürürsün ya bizden alırsın; yine bize satarsın. Gulâm dedi: Buyurduğunuz gibi edeyim ya'nî yine size satayım. Bu satl-ı hâzırı al ya'nî el-ân mevcûd olan satlı al. Memun dedi: Kaça satarsın? Gulâm dedi: İki altına. Me'mûn buyurdu,

[278] Ebû Ca'fer (Ebü'l-Abbâs) Abdullâh el-Me'mûn b. Hârûn er-Reşîd b. Muhammed el-Mehdî b. Abdillâh el- Mansûr el-Abbâsî (ö. 218/833). Abbâsî halîfesi (813-833).

{203}

tâ iki altın gulâma verdiler. Me'mûn dedi: Bu satl senden emânda oldu mu ya'nî elinden ve almaklığından mahfûz oldu mu? Gulâm dedi: Evet öyle oldu ya'nî mahfûz oldu. Şârih, "bu satlı gayrı alma" dediğini 'acabâ nereden almıştır? Kıssanın hissesi gelecek kıt'adır ki hazret-i Câmî kuddise sirruhu's-sâmî buyurur:

(Kıt'a)

سیم بزر خریده تنك مگیر * تابدان نفس او بیار آمد

Sîm, gümüş demektir ammâ bunda akçe ma'nâsınadır. *Zer-harîde*, 'abd-i memlûkten kinâyedir. *Teng*, dar ma'nâsına. *Megîr,* nehy-i hâzır, müfred; tutma demektir. Bunda *teng megîr*, hased eyleme ma'nâsını ifâde eder. *Tâ,* harf-i ta'lîl. *Be-dân*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *dâl*, hemzeden mübeddel; *ân,* ism-i işârettir *sîm*'e. *Nefs-i û*, lâmiyye. *Û* zamîri *zer-harîde*'ye râci'dir. *Biyârâmed*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; dinlene demektir.

(Mahsûl-i Beyt) 'Abd-i memlûkün olana akçeyi ya'nî ihsânı dar tutma. Bezl-i ihsân eyle ki o akçe ile onun nefsi râhat bulup dinlene. Hâsılı, nefsi tâlib olduğu şey'e, verdiğini sarf etmekle râhat bulup dinlene.

تن باتلاف مالی ار ودرده * تا باتلاف جان نیجامد

Ten, vücûd ma'nâsına mübtedâ. *Ten* lafzı, *derdih* lafzına masrûf olup *ten derdih*, mülâzemet eyle demek olur ki ma'nâ itlâf-ı mâla mülâzemet eyle tâ ki itlâf-ı câna netîce vermeye demek olur. *Be-itlâf*: *Bâ*, harf-i musâhabet; *itlâf*, if'âl bâbından masdardır; bunda izâfeti, mef'ûlüne izâfetidir. *Û*, zamîr; *zer-harîde*'ye râci'dir. *Derdih,* emr-i hâzır, müfred; kurtar demektir mecâzen. *Tâ,* harf-i intihâ. *Be-itlâf-ı cân, be-itlâf-ı mâl* gibidir. Bunda *itlâf*, ihlâk ma'nâsınadır. *Neyencâmed*, fi'l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ'ib; netîce vermeye demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Teni, mâlı itlâf ile bendeden kurtar. Ya'nî kuluna bezl-i ihsân eyle, vücûdunu halâs eyle tâ ki ihlâk-ı cân ile netîce vermeye. Ya'nî 'âkıbetü'l-emr cânına hıyânet eylemeye. Yanımızda olan Şem'î şerhinde bu kıssanın beyt-i sânîsinin mısrâ'-ı evvelinin şerhinde ma'nâya hîç ta'arruz eylememiş. Ekserî nüshaları da böyle. Ma'lûmdur ki ma'nâya vâsıl olmamış.

(Hikâyet)

میان عقیل بن ابی طالب ومعاویه دوستی تمام بود ومصاحبت
بودوام روزی در راه مجنبتان غباری افتادو برچهرهٔ مودنشان غباری
نشست عقیل ارمعاویه ببریدواز آمد شد مجلس او پای درکشید معاویه
عذر خواهان بوی نامه نوشت که ای مطلب اعلای بنی عبد المطلب

{204}

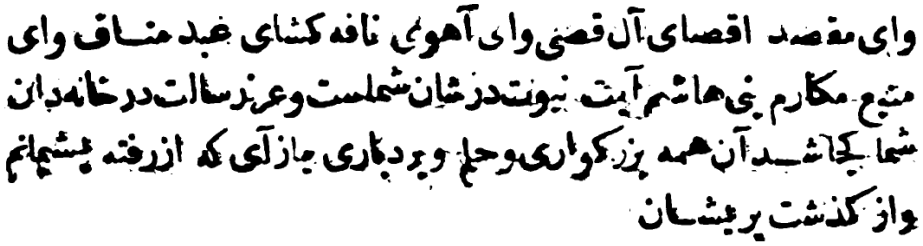

Miyân-ı ‘Ukayl[279], lâmiyye. *‘Ukayl*, tasgîr sîgasıyla hazret-i ‘Alî kerramallâhu veche ve radıyallâhu ‘anhın birâderidir. *Ebî Tâlib*[280], ma‘rûf. Hazret-i risâlet-penâhın emmilerindendir. *Mu‘âviye*[281], kâtib-i vahy idi. Bu cümlenin tafsîlini isteyen, siyer kitâblarına mürâca‘at eylesin. Kaldı ki fî zamâninâ hâzâ, biraz, mülhid-i bî-dîn ve zındık-ı bed-âyîn, bu Mu‘âviye’ye sebbederler. E‘âzenallâhu te‘âlâ! Ashâb-ı güzîne sebb hakkında hudûd-ı şer‘i, Kâdî ‘Iyâz[282] Kitâb-ı Şifâ’sının[283] âhirinde beyân eylemiştir. İmâm ‘Alî ile muhârebesi husûsunda muhtî ta‘bîr ederiz. Ziyâdeye cesâret, bi’l-külliyye câ’iz değildir. Ve kaldı ki oğlu Yezîd-i habîsin[284] habâseti sebebiyle yine ona ta‘n câ’iz değildir. Zîrâ (**يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ**)[285] âyet-i şerîfesinin tefsîrinde ba‘zıları, hayydan murâd, mü’min ve meyyitten murâd kâfirdir demişler. Ma‘nâ-yı latîfi şöyle olur ki: Kâfirden mü’min ihrâc eder ve mü’minden kâfir ihrâc eder. Böyle olunca oğlunun habâseti, pederine îrâs eylenmez. İşte ehl-i sünnetin mesleği budur. (**اَللّٰهُمَّ اِهدِنَا وَ اَرشِدنَا اِلَى الصِرَاطِ المُسطَقِيمِ**)[286] Hâlâ, bu mâ-lâ-ya‘nî kelimâtı tarîkat-ı aliyyenin cühelâ ve gulâtı hânedân-ı nübüvvete muhabbettir diye türrehât ederler. Husûsan, Hasan Abdâllı[287] tâ’ifesi ki da‘vâ-yı muhabbet ederler; sünnet-i Resûl ve farz-ı Hudâ ile ‘amel etmezler. (**خَذَلَهُمُ اللهُ تَعَالَى فِى الدَارَينِ**)[288]

Dûstî: *Yâ*, harf-i masdar. *Tamâm*, bunda kâmil ma‘nâsına. *Bûd*, idi demektir. *Musâhabet*, müfâ‘âle bâbından masdardır; bunda ülfet ve ünsiyyetten kinâyettir. *Ber-devâm*, devâm üzere demektir. *Rûzî*: *Yâ*, harf-i vahdet *Der*, harf-i zarf. *Râh-ı muhabbetişân*, mecâzen beyâniyye ve lâmiyye; *şân*, zamîr-i cem‘-i gâ’ib. *Hârî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Üftâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; vâki‘ oldu demektir. *Ber*, harf-i isti ‘lâ, *Bâ*, harf-i sıla. *Çehre*, ma‘rûf. İzâfetler, sâbık gibi. *Gubârî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Nişest*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; oturdu demektir. *Bibürîd*: *Bâ’-i* te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; lâzım ma‘nâsına, kesildi, munkatı‘ oldu demektir. *Âmed şüd*, gelip gitme demekten kinâyettir. İsm-i masdar

---

[279] Ebû Yezîd Âkıl b. Ebî Tâlib b. Abdilmuttalib el-Hâşimî el-Kureşî (ö. 60/680). Hz. Ali’nin büyük kardeşi.

[280] Ebû Tâlib Abdümenâf b. Abdilmuttalib b. Hâşim el-Kureşî el-Hâşimî (ö. 619 m.). Hz. Peygamber’in amcası.

[281] Ebû Abdirrahmân Muâviye b. Ebî Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye el-Ümevî el-Kureşî (ö. 60/680). Sahâbî, Emevî hilâfetinin kurucusu (661-680).

[282] Ebü’l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149). Mâlikî kadısı, hadis, fıkıh ve dil ‘âlimi.

[283] Kâdî İyâz’ın (ö. 544/1149) Peygamber sevgisine ve Hz. Peygamber’in müslümanlar üzerindeki haklarına dair eseri.

[284] Ebû Hâlid Yezîd b. Muâviye b. Ebî Süfyân el-Kureşî el-Ümevî (ö. 64/683). Emevî halîfesi (680-683).

[285] Kur’an, Rûm Suresi, 30/19. Ölüden diriyi, diriden de ölüyü O çıkarıyor.

[286] Allâhım! Bizi sırat-ı müstakîm üzere hidayet ve irşad eyle.

[287] Hasan Abdâl isminde Anadolunun farklı yerlerinde yerleşim birimleri ve türbeler bulunmaktadır. Ayrıca Lâhor’da ehl-i sünnet âlimi olan Kerîmüddîn Baba Hasen Ebdâlî (ö. 1050/1640) de doğduğu kasabaya nispetle bu isimle anılmaktadır. Şârihin eleştirdiği taifenin hangi taife olduğu anlaşılamamıştır.

[288] Allâhu te‘âlâ, onlardan iki dünyâda da yardımı keser.

{205}

ve masdar-ı mürekkeb derler ki iki mâzîden terekküb etmiştir. *Keşîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; çekti demektir. *Pây derkeşîd*, i‘râzdan kinâyedir ve munkatı‘ olmadan ‘ibârettir. *‘Özr-hâhân*, vasf-ı terkîbî kabîlindendir; ‘özr dileyerek demek olur; *elif* ve *nûn* ‘alâmet-i vasftır ki yalnız *hâhân* sıfat-ı müşebbehedir. *Be-vey*: *Bâ*, harf-i sıla; vey, zamîr; *‘akîl*’e râci‘dir. *Nüvişt*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; yazdı demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Ey*, harf-i nidâ. *Muttalib*, imlâ-yı benî Abdülmuttalib, izâfetleri, mevsûfun sıfatına ve lâmiyyelerdir mecâzen. *Matlab*, ism-i mekân, istenecek mahal demek olur. *A‘lâ*, yüce ma‘nâsına. *Benî*, aslında benîn idi; izâfetle nûn düşer. *Abdülmuttalib*, hazret-i fahr-i ‘âlemin sallallâhu ‘aleyhi ve sellem ve hazret-i ‘Alî’nin kerramallâhu veche, ceddidir. *Maksıd-ı aksâ-yı âl-i Kusıyy*, izâfetleri sâbık gibi. *Maksıd*, dîbâcede beyân olundu sâdın kesriyle. *Aksâ*, feth-i hemzeyle nihâyet ve gâyet ma‘nâsınadır; *âl*, bunda evlâd ve kavm murâddır. *Kusıyy*, kafın zammı ve sâdın kesri ve yâ’-i müşeddede ile Nebî-i muhteremin ecdatlarındandır. *Âhû-yı nâfe-küşây-ı ‘Abd-i Menâf*, mecâzen beyâniyye ve lâmiyye. *Âhû*, ma‘rûf. *Nâfe-küşây*, vasf-ı terkîbîdir; murâd, miskli âhû demektir. Zîrâ misk bir nev‘ âhûnun göbeğinden çıkar. *‘Abd-i Menâf*, kezâlik ecdâdından birinin ismidir. Ma‘lûm ola ki matlab ile muttalib ve kusayy ile kusıyy ve nâfe ile menâf beynlerinde tecnîs-i hattî ve tecnîs-i zâ’id ve tecnîs-i nâkıs vardır. Tefekkir! *Menba‘-ı mekârim-i benî Hâşim*, mecâzen lâmiyye ve beyâniyye ve lâmiyye. *Menba‘*, ism-i mekân; asl suyun kaynayıp zuhûr ettiği yere derler; bunda tecrîd olunup ancak zuhûr ma‘nâsınadır. *Mekârim*, mekremetin cem‘idir; keremler demektir. *Hâşim* yine ecdâd-ı Resûlullâh’tan birinin ismidir. Ve hem hâce-i ‘âlem sallallâhu ‘aleyhi ve sellem hazretlerinin zuhûr ettiği kabîlenin ‘alemidir. *Âyet-i nübüvvet*, lâmiyye; *âyet*, ‘alâmet demektir. *Der-îşân-ı şumâst*, sizin şânınızdandır. *‘İzz-i risâlet*, lâmiyye. *Hâdenân*, *hâ’*-i mu‘ceme ile ehl-i beyt ma‘nâsınadır. *Kucâ*, nerede demektir. *Şüd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; reft ma‘nâsına gitti demektir. *Heme*, böyle yerde te’kîd ifâde eder. *Büzürg-vârî*: *Yâ*, harf-i masdar; ululuk demektir. *Hilm-i bürd-bârî*: *Yâ*, yine harf-i masdar. *Bürd-bâr*, vasf-ı terkîbîdir hamûl ma‘nâsına. *Bâz*, geri demektir. *Ây*,

{206}

fi‘l-i emr-i hâzır, müfred; gel demektir. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Refte*, mâzîden kısımdır gitmiş demektir. *Güzeşte* de mâzîden kısımdır geçmiş ma‘nâsına. *Ez-refte peşîmânem ü ez güzeşte perîşân* ‘atf-ı tefsîrî şeklidir. Ba‘zı nüshada “ez-güfte” vâki‘dir *güzeşte* yerine.

(Mahsûl-i Terkîb) Ebî Tâlib’in oğlu ‘Ukayl ile Mu‘âviye beyninde tamâm dostluk ve devâm üzere ülfet ve ünsiyyet vardı. Bir gün onların muhabbetleri yolunda bir diken vâki‘ oldu. Ya‘nî muhabbetlerine halel târî oldu. Dahi meveddetleri çehresine ya çehresi üzere bir gubâr oturdu. Hâsılı, muhabbet ve meveddetleri bürûdete tebdîl oldu. ‘Ukayl, Mu‘âviye’den kesildi ve onun meclisine gelip gitmeden ayağını çekti. Ya‘nî meclisine varmadı. Mu‘âviye, ‘özr dileyerek ‘Ukayl’a bir nâme yazdı ki Ey Abdülmuutalib evlâdının matlab-ı ‘âlîsi ya‘nî fî zamânînâ cümlesinin yüce matlabı! Ve Ey Kusayy ensâbının muksıd-ı aksâsı. Ya‘nî el-hâletü hâzihî, cümlesinin a‘lâ-yı metâlibi ve cümlenin nihâyet-i makâsıdı! Ve Ey ‘Abd-i Menâf’ın nâfe-i müşk olan âhûsu! Ve Ey Hâşim evlâdının keremler menba‘ı! Nübüvvet âyeti sizin şânınızdadır. Ve risâlet ‘izzeti sizin ehl-i beytinizdedir. Nereye gitti o bu kadar ululuk

ve hamûllüğün hilmi. Gel gel ya‘nî yine teşrîf eyle. Gidenden nâdimiz ve geçenden perîşân. Ya‘nî mâzîden ki beynimizde cereyân eyledi, nâdim ve perîşân ve peşîmân olduk.

(Rubâ‘î)

تا کی هدف ناوک کین خواهم بود * وز دوری تو پیدل ودین خواهم بود

Tâ, harf-i tevkît. *Key*, kâf-ı ‘Arabın fethiyle zamândan su’âldir, istifhâmı mutazammın. *Hedef-i nâvek-i kîn*, lâmiyye ve beyâniyye. *Hedef,* fethateyn ile ok nişânına derler ki Türkîde pota demekle ta‘bîr olunur. *Nâvek*, bunda ok ma‘nâsınadır. *Kîn*, hışım ma‘nâsınadır kâf-ı ‘Arabın kesriyle. *Hâhem bûd*, olısar demektir. *Vez*, ve ez’den muhaffeftir. *Dûrî*: *Yâ,* harf-i masdar, uzaklık demektir; *tû*’ya izâfet-i lâmiyye. *Bî-dil ü dîn*, bunda kemâl-i ıztırâb ve zucretten ‘ibârettir.

(Mahsûl-i Beyt) Kaçana dek ya‘nî ne zamâna dek gazab ü hışm okuna hedef olısarım ve senin uzaklığından muztarib olısarım. Hâsılı, bu iftirâk ne vakte dek ve ne zamâna dek müntehî olacaktır.

بر روی زمین پیش توام رو بزمین * درزیرزمین نیز چنین خواهم بود

Rûy-ı zemîn, beyâniyye; yeryüzü demektir. *Pîş-i tû*, lâmiyye; senin önünde

{207}

demektir. *Mîm*, zamîr-i mütekellim. *Be-zemîn*: *Bâ,* harf-i zarf. *Zîr-i zemîn*, beyâniyye; yer altında demektir. ki murâd, âhirettir. *Nîz,* dahi demektir. *Çünîn*, buncılayın ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Yeryüzü üzere ya‘nî dünyâda, yüz yerde senin huzûrundayım. Ya‘nî gümân-ı tevâzu‘dayım ki hâk-i pâyın olurum; yer altında dahi buncılayın olısarım. Hâsılı, dünyâ ve âhirette senin hâk-i pâyınım.

(‘Arûz) Bu rubâ‘î şecere-i ahrebdendir ki sadr ve ibtidâ, ahreb. Haşv-i evveli mekfûf, haşv-i sânîleri sâlim. ‘Arûz ve darb, ezel. Nitekim ‘ilelin ahvâli beyân olundu idi. Böyle olunca bir mısrâ‘ı mef‘ûlü mefâ‘îlü mefâ‘îlün fâ‘ olur. Kıt‘a yazan vâkıf değilmiş.

عقیل درجواب او بصواب چنین نوشت

(Mahsûl-i Terkîb) ‘Ukayl, Mu‘âviye’ye cevâb-ı bâ-sâvabda ancılayın yazdı ki yazdığı bu şi‘rdir:

(Şi‘r)

صدقت وقلت حقا غیر انی * اری ان لا ادرک ولا ترانی

Sadakte, fi‘l-i mâzî, müfred, müzekker, muhâtab; sen sâdıksın ya‘nî doğru söyledin. *Kulte,* fi‘l-i mâzî, müfred, müzekker, muhâtab; sadakte cümesi üzere ma‘tûf; dedin demektir. *Hakkan*, mef‘ûlü. *Gayr*, feth üzere mebnî; bunda edât-ı istidrâktir, lâkin ma‘nâsına. Ma‘lûm ola ki ‘inde’l-kurrâ istisnâda vâki‘ olan gayr kelimesi mebnî olur. Harf ma‘nâsına olduğu

için ki "illâ" ma'nâsınadır. Basriyyûn[289] 'indinde mu'arrebdir. Eger "inne" kelimesine muzâf olmazsa "enne"ye muzâf olursa yine mebnîdir. Ammâ mutlakâ gayr ve misl kelimeleri mâ ve inne ve enne harflerine muzâf olduğu sûrette feth üzere binası da câ'izdir. mübtedâ, mahzûfun haberi olmak üzere merfû' olması da câ'iz, bunda olduğu gibi. *İnnî*: İnne harftir hurûf-ı müşebbehe bi'l-fi'lden; *yâ*'-i mütekellim, mahallen mansûb ismi. '*Ürî*, fi'l-i muzâri', mütekellim vahde; aslında "erü'yü" idi: *Yâ,* harf-i 'illet, müteharrik, mâ-kabli meftûh; yâ'yı elife kalb ettik ve hemzeyi telyîn ettik, harekesini mâ-kablinde *râ*'ya verdik. İctimâ'-ı sâkineyn için hemzeyi hazf eyledik, *'ürî* oldu; ben re'y ederim demektir, fâ'iliyle cümlesi mahallen merfû'*; inne*'nin haberi. *İnne*, isim ve haberiyle te'vîl-i masdarda *gayr*'ın muzâfun ileyhi. *En,* harf-i nâsıb-ı masdariyye. *Lâ'ürî*, fi'l-i nefy-i istikbâl, nefs-i mütekellim vahde; i'lâli sâbık gibi; fâ'iliyle te'vîl-i masdarda mahallen mansûb; ürî'nın mef'ûlü;

{208}

kâf, zamîr-i hitâb, mahallen mansûb, *lâ-'ürî*'nin mef'ûlü; seni görmemekliği demektir. *Velâ terânî*, fi'l-i nefy-i istikbâl, müfred, müzekker, muhâtab; fâ'iliyle te'vîl-i masdarda mahallen mansûb; *lâ-'ürî*'ye ma'tûf. *Nûn,* harf-i vikâye. *Yâ*, zamîr-i mütekellim, mahallen mansûb mef'ûlüdür.

(Mahsûl-i Beyt) Kelâmında sâdıksın ve hak dedin lâkin ben seni görmemekliği ve sen beni görmemekliği re'y ederim. Ya'nî her ne dedinse doğrusun ammâ benim re'yim dahi bu gûnedir.

ولست اقول سوء فی صدیق * ولکنی اضد اذا جفانی

Lestü, fi'ldir ef 'âl-i nâkısadan, mütekellim vahde; ben olmadım demektir; zamîr-i mütekellim ismi. *Ekûlü*, fi'l-i muzâri', mütekellim vahde; tahtında fâ'iliyle cümlesi *lestü*'nün haberi. *Sû'*, lâfzen mansûb, makûl kavl. *Fî sadîk*, "Eyyü fî hakki sadîk" ya'nî bir hazf-ı muzâf takdîr olunur yâhûd *fî*, lâm ma'nâsına olmak da câ'izdir. *Sadîk*, sâdın fethiyle fa'îl be-ma'nâ-yı fâ'ildir ki dost ma'nâsına; lafzen mecrûr, mahallen mansûb; mef'ûl-i gayr-i sarîh *ekûlü*'nün; cümlesi, *lestü*'nün haberi. *Velâkinnî*: *Lâkin* harf-i istidrâk; *yâ'*-i mütekellim, mahallen mansûb ismidir. *Ezuddü*, fi'l-i muzâri', mütekellim vahde; nasara bâbının muzâ'afından ayrılırım demektir; tahtında fâ'iliyle cümlesi cezâ'-i şart. *İzâ,* ism-i şart, mahallen mansûb; mef'ûlün fîhidir *ezuddü*'nün. *Cefâ*, fi'l-i mâzî, müfred, müzekker, gâ'ib; fâ'ili tahtında *sadîk*'a râci'dir; cümlesi mahallen mecrûr, cezâ'-i şart ve *izâ*'nın muzâfun ileyhi; fi'l-i şart, cezâ-i şart; cümlesi haber-i *lâkin*'dir. *Nûn,* harf-i vikâye. *Yâ*, mütekellim; *cefâ*'nın mef'ûlü.

(Mahsûl-i Beyt) Ben dostum hakkında ya dostum için kötü söyler olmadım. Ya'nî dostumu zemm ü gıybet eylemem. Lâkin ben ayrılırım bana eziyyet ve cefâ eylediği vakitte. Hâsılı, dostum hakkında isâ'et eylemem lâkin incinirsem mufârakat ederim.

[289] II-IV. (VIII-X.) yüzyıllar arasında Basra'da yetişen ve Arapçanın gramer kaidelerini tespit etmeye çalışan dilcilerle bunların görüşlerini benimseyen âlimlere verilen ad. Bu ekolün karşısında, önceleri Basriyyûn'dan faydalanarak yetişen ve II. (VIII.) yüzyıl sonlarında ayrı bir grup oluşturan ve Kûfiyyûn olarak bilinen Kûfe dil mektebine mensup âlimler vardır. Bu iki mektep mensupları arasında görüş ayrılıkları ve müstakil kitaplara konu teşkil eden çalışmaları, Arap dilinin gramer ve kurallarının tespitinde önemli rol oynamıştır.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i vâfirdendir ki mefâ‘îlün cüz’üdür ki bunda müseddesü’l-eczâdır. Beyt-i evvelin ve sânînin sadrı sâlim; sadrın haşvi ma‘sûb. ‘Asb: Müfâ‘aletün’den beşinci müteharriki iskândır ki “lâm”dır, müfâ‘altün olur; mefâ‘îlün lafzına tebdîl olunur. ‘Arûz ve darb maktûf. Katf: Müfâ‘aletün’den yine lâmı iskân ve âhirinde sebeb-i hafîfi ki “tün”dür, onu ıskâta derler. müfâ‘ale kalır; fe‘ûlün onun yerine gelir. Ve ibtidâlar ma‘sûb. İbtidânın

{209}

haşvi, sâlim. Böyle olunca taktî‘ olunsa:

Sadakte ve kul-müfâ‘aletün / *te hakkan gay*-mefâ‘îlün / *ri innî*-fe‘ûlün

Erâ en lâ-mefâ‘îlün / *erâke ve lâ*- müfâ‘aletün / *terânî*-fe‘ûlün

Velestü ekû-müfâ‘aletün / *lü sû’i fî*- mefâ ‘îlün / *sadîku*-fe‘ûlün

Velâkinnî-mefâ‘îlün / *ezuddü izâ*-müfâ‘aletün / *cefânî*-fe‘ûlün

olur.

یعنی چون کریم از دوست رنجد باید که کنج مفارقت کرد و بکوی مهاجرت
کراید نه آنکه بیدی میان بندد و بید کویی زبان کشاید

Çûn, edât-ı ta‘lîl; ma‘nâ-yı şartı mutazammın. *Birenced*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; tuta demektir. *Be-kûy*: *Bâ,* harf-i sıla; *kûy*, kâf-ı ‘Arabla mahalle demektir. *Muhâceret*, müfâ‘ale bâbından masdardır. *Tâ*, üslûb-ı ‘Acem üzere tavîl yazılır; nitekim beyân olundu, ayrılık demektir. *Girâyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib meyl ede demektir. girâyîden’den kâf-ı ‘Acemin kesriyle; ba‘zıları, kâf-ı ‘Arabla demişlerdir. Kezâ fî “Ni‘metullâh” Ne ân ki o değil ki demektir. *Be-bend*: *Bâ*, harf-i sıla; yâ, harf-i masdar. *Miyân bended*, bel bağlaya demektir; ısrârdan kinâyedir. *Bibend*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; bendîden’den. *Be-bed-gûy*: *Bâ,* harf-i sıla; yâ, harf-i masdar; *bed-gûy,* vasf-ı terkîbîdir, bed söyleyici demektir. *Küşâyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; açа demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Hazret-i Câmî bu kıt‘anın mazmûnundan müstefîd olunan hisseyi tefsîr edip buyurur. Çünki kerîm ya‘nî kerîm olan kimse dosttan incine ya‘nî rencide-hâtır ola, gerektir ki mufârakat bucağını tuta ya‘nî mufârakati ihtiyâr eyleye. Ve muhâceret mahallesine meyl eyleye. Hâsılı, rencîde olduğu dosttan ayrıla ve semtine varmaya. Öyle değil ki kötülüğe bel bağlamaya ya‘nî ‘adâvete ısrâr edip mazarrat kasdında olmaya ve bed-gûyluğa dil açma ya‘nî zemm ü gıybetinde olmaya. Hâsılı, ehl-i kerem bu ef‘âli irtikâb eylemez.

(Mesnevî)

چون شود یار باتو جنسك اندیش ✻جز جدایی مکیر با او پیش

Bâ-tû: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Ceng-endîş,* vasf-ı terkîbîdir; bunda rencîde etmeden kinâyetdir. *Cüdâyî*: *Yâ,* harf-i masdar; ayrılık demektir. *Megîr*, fi‘l-i nehy, müfred, gâ’ib; bunda tutma demektir. Bunda *pîş*, vezn ve kâfiye için te’hîr olunmuştur; takdîri, *pîş megîr*; tefekkür etmeden kinâyettir. *Bâ-û*: *Bâ*, yine

{210}

musâhabet; zamîr, *yâr*'a râci'dir.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki yâr seninle ceng-endîş ola ya'nî rencîde ede; onunla ayrılığın gayrı rey etme. Ya'nî muhâsame edeyim ya zarar kasdında olayım ya zemm ü gıybetinde olayım deme. Hemân mufârakat eyle.

جد مکن درخصومت بسیار * اندکی روی آشتی بکذار

Cid, cîmin kesriyle sa'y ma'nâsınadır. *Mekün*, fi'l-i nehy-i hâzır, müfred; eyleme demektir. *Husûmet*, masdardır düşmânlık ma'nâsına hâ'-i mu'cemenin zammıyla; *bisyâr*'a izâfet-i beyâniyye. *Bisyâr*, çok demektir. *Endekî*, *yâ'*-i tenkîr ile Türkîde azıcık demekle ta'bîr olunur. *Rûy-ı âşitî*, beyâniyye; *rûy*, bunda taraf ma'nâsına; *âşitî*, elif-i memdûde ile ve şînin kesriyle sulh ma'nâsına; sulh cânibini demektir. *Bigüzâr*, emr-i hâzır, müfred; ko demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Husûmet-i bisyâra sa'y eyleme. Ya'nî çok düşmânlık eyleme. Azıcık sulh cânibini ko. Ya'nî sulha yer kalsın. Zîrâ peşîmân olmak muhtemeldir.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i hafîftendir ki fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât olur ki beyân olundu.

بازمعاویه یاعتذاره‌ماودت نمود ودرالتماس صلح کشود وصد هزار درم بدل صلح فرستاد وبنیاد عهد نهاد

Bâz, yine demektir. *Be-i'tizâr*: *Bâ*, harf-i sıla; *i'tizâr*, ifti'âl bâbından masdardır. *Mu'âvedet*, müfâ'ale bâbından masdardır. *Küşûd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; açtı demektir. *Der-i iltimâs-ı sulh*, lâmiyye ve masdarın mef'ûlüne izâfetidir. *Der*, kapı ma'nâsınadır. *Sad hezâr*, yüz bin demektir. *Direm*, meşkûk akçeden 'ibârettir. *Bedel-i sulh*, lâmiyye. *Firistâd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; gönderdi demektir. *Bünyâd*, temel ma'nâsına; *ahd*'e izâfet-i lâmiyye ya beyâniyye. *Nihâd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; kodu demektir.

(Mahsûl-i Terkîb)

Yine Mu'âviye i'tizâra 'avdet gösterdi. Ya'nî tekrâr i'tizâr ve i'tirâf eyledi ve sulha rızâ kapısını açtı. Ve yüz bin akçe sulh bedeli irsâl eyledi. Ve 'ahde temel kodu. Hâsılı, sulh ü mu'âhede eyledi.

(Kıt'a)

عذرخواهی بکن وعفو طلب شو چوعند * رخنه درقاعـده یاری یاران قدیم

'Özr-hâhî: *Yâ*, harf-i masdar. *'Özr-hâh*, vasf-ı terkîbî; 'özr dileyicilik demektir, i'tizâr ma'nâsına. *Bikün*, bâ'-i te'kîd ile emr-i hâzır, müfred; eyle demektir. *'Afv-taleb*, vasf-ı terkîbî, 'afv isteyici demektir. *Şev*, fi'l-i emri-i muhâtab; ol demektir.

{211}

Çü, edât-ı ta'lîl. *Füted*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; vâki' ola demektir. *Rahne*, böyle yerlerde halel ma'nâsını ifâde eder. *Der*, harf-i zarf. *Bâ*, harf-i sıla. *Kâ'ide-i yârî-i yârân-ı kadîm*, lâmiyyeler ve beyâniyyelerdir. *Yârî*: *Yâ*, harf-i masdar; dostluk demektir. *Yârân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem'. *Kadîm*, eski demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Hitâb-ı ‘âm tarîkıyla buyurur ki: İ‘tizâr eyle ya‘nî ‘özr dile ve ‘afv isteyici ol. Çünki eski dostların dostluğu kâ‘idesine ya kâ‘idesinde halel vâki‘ ola ya‘nî kadîm olan ahbâbın muhabbeti kâ‘idesinde halel vâki‘ olursa i‘tizâr eyle. Hâsılı, kemâl-i mertebe sa‘y-ı musâlaha edip barış ve def‘-i halel eyle.

ورنیاید بهم آن رخنه بگفتار زبان * درعمارت کریش کوش بخشت زر وسیم

Ver, ve eger’den muhaffeftir. *Neyâyed*, fi‘l-i nefy-i istikbâl, müfred, gâ’ib; gelmezse demektir. *Be-hem,* bir yere demektir. *Be-güftâr-ı zebân*, beyâniyye; *bâ,* harf-i musâhabet. *Der-‘imâret-gerîyeş*: *Der,* harf-i sıla, bâ ma‘nâsına; *şîn*, zamîr, *rahne*’ye râci‘dir; *yâ,* harf-i masdar; *ger*, edât-ı fâ‘il; o rahneyi ta‘mîr ediciliğe. *Gûş*, fi‘l-i emr-i hâzır, müfred; çalış demektir. *Be-hışt-ı zer*, beyâniyye; *bâ,* harf-i musâhabet; *hışt*, kerpiç demektir hâ’i-mu‘cemenin kesriyle ammâ bunda külçeden kinâyettir.

(Mahsûl-i Beyt) Eger o halel, dil sözüyle bir yere gelmezse ya‘nî ‘özr dilemekle meveddet-i sâbıka mukarrer olmazsa onu ta‘mîr ediciliğe çalış altın ve gümüş külçesiyle. Ya‘nî bezl-i mâl edip musâlaha eyle. Zîrâ lâyık değildir ki müddet-i ‘ömründe kazandığın dostu bir ânda kendinden dûr etmen.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remel-i müsemmendir ki sadr ve ibtidâdan mâ-‘adâ mahbûndur ve ‘arûz ve darbına kasr dahi târî olmuştur ki bir mısrâ‘ı fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilât olur.

(Hikâyet)

حجاج درشکارگاهی ازلشکریان خود جدا افتاد بتلی برآمد دید که اعرابی
نشسته وازخرقهٔ خود جنبذ کان می‌چیند وشتران کرد اومی چرند

Şikârgâhî: *Yâ,* harf-i vahdet; *gâh*, edât-ı mekândır; şikâr mahallinde demektir. *Leşkeryân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘; *yâ,* harf-i nisbet; *leşker*, vezn ve ma‘nâda ‘asker gibidir; *hôd*’a izâfet-i lâmiyye. *Cüdâ*, bunda ba‘îd demektir. *Üftâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; düştü demektir. *Be-telî*: *Bâ,* harf-i sıla;

{212}

yâ, harf-i vahdet; *tel*, tânın fethi ve lâmın sükûnuyladır Zîrâ bu lügatte asl olan şedde olmamaktır; tepe ma‘nâsına. *Berâmed*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; çıktı demektir. *Dîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; gördü demektir. *Ki,* harf-i beyân. *A‘râbî*: *Yâ’*-i evvel harf-i nisbet; *yâ’*-i sânî vahdet; bir A‘râb’a mensûb; *A‘râb*, bir yerde sâkin olan ‘Araba ıtlâk olunur. *Nişeste,* mâzîden kısımdır oturmuş ma‘nâsına. Hırka’-i hôd, beyâniyye. *Cünbezegân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘; *kâf*, hâ’-i resmîden mübeddel; *cünbeze*, cîm-i ‘Arabînin zammı ve nûnun sükûnu ve bânın fethiyle haşerât-ı arz cinsine derler; bunda murâd kehledir. *Mî*, edât-ı istimrâr. *Çîned*, cîm-i ‘Acemin kesriyle fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; düşürür demektir. *Şütrân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘; *şütr*, zamm-ı *şîn* ile üştürden muhaffef, deve demektir. *Gird*, kâf-ı ‘Acemin kesriyle çevre demektir; *û*’yâ izâfet-i lâmiyye; *A‘râbî*’ye râci‘dir. *Çerend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib; otlarlar demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Haccâc, bir şikârgâhta leşkerinden ayrı düştü. Bir tepeye çıktı. Gördü ki bir A‘râbî oturmuş. Ve hırkasından kehle düşürür. Ve develer etrâfında otlarlar.

چون شتران حجاج را بدیدند برمیدند اعرابی سر بالا کرد خشمناک
گفت کیست که از بن بیابان با جامهای درخشان برآمد لعنت خدای بروی باد

Râ, edât-ı mef‘ûl. *Bidîdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; gördüler demektir bâ’-i te’kîd ile. *Bermîdend* de böyle, ürktüler demektir. *Ser bâlâ kerd*, başını kaldırdı demektir. *Hışmnâk*: *Nâk*, edât-ı vasf, dargın demektir. *Güft*, fâ‘ili tahtında *A‘râbî*’ye râci‘dir. *Kîst,* kimdir demektir ki zevi’l-‘ukûlda müsta‘mel olan *ki* ile edât-ı haberden mürekkebdir. *Ki,* harf-i beyân. *Beyâbân*, sahrâ ma‘nâsınadır. *Yâ câmehâ-yı dırahşân*, mevsûfun sıfata izâfetidir. *Bâ,* harf-i musâhabet ya tevessül-i izâfet. *Hâ*, edât-ı cem‘. *Dırahşân*, sıfat-ı müşebbehe, parlak demektir. *Berâmed*, geldi ve çıktı demektir. *La‘net-i Hudâ*, lâmiyye ve mübtedâdır. *Birevî, kîst*’teki *ki*’ye râci‘dir. *Yâd,* emr-i gâ’ib; cümlesi du‘â-yı ‘aleyhtir.

(Mahsûl-i Terkîb) Çünki develer Haccâc’ı görünce ürktüler, A‘râbî, başını kaldırdı, dargın dedi ya‘nî darılarak dedi: Kimdir bu beyâbândan parlak

{213}

câmelerle geldi ya çıktı. La‘net o kimsenin üzerine olsun.

حجاج هیچ نگفت و پیش آمد که السلام علیك یااعرابی گفت لاعلیك السلام ولارحمة الله ولا برکاته

Negüft, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ib. *Pîş*, bâ’-i ‘Acemle kat ma‘nâsınadır. *Derâmed*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; geldi demektir; hâsılı, ileri geldi. *Ki,* harf-i beyân. *Güft,* fâ‘ili, *A‘râbî*’ye râci‘dir. *Lâ*’lar harf-i nefy.

(Mahsûl-i Terkîb) A‘râbî, Haccâc’a la‘net ile şetm edince Haccâc hîç söylemedi. Ya‘nî şetme cevâb vermedi. Ve ileri geldi ki: Es-selâmü ‘aleyk yâ A‘râbî dedi. Ya‘nî selâmet senin üzerine olsun. A‘râbî cevâbda dedi: Lâ-aleyke’s-selâm ve lâ-rahmetullâhi ve lâ-berekâtühû. Ya‘nî selâmet senin üzerine olmasın ve Allâh’ın rahmeti dahi sana olmasın ve Allâh’ın berekâtı ya‘nî hayr-ı kesîri sana olmasın. murâd, du‘â-yı ‘aleyhtir.

ازوی آب طلبید گفت فرود آی بذلت وخواری آب خور والله من رفیق ونوکر تو نیستم حجاج فرود آمد وآب خورد

Vey, zamîr; *A‘râbî*’ye râci‘dir. *Talebîd*, müfred, gâ’ib; istedi demektir. *Güft*, A‘râbî dedi. *Fürûd ây*: *Fürûd*, aşağı demektir; *ây,* emr-i hâzır; gel demektir; aşağı in demek olur. *Be-zillet*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Hârî*: *Vâv*-ı resmî ile ve *yâ’* masdarıyla hôrluk demektir. *Hur,* emr-i hâzır, müfred, yemek ve içmek ma‘nâsında müşterekdir; bunda iç demektir. *Refîk,* yoldaş demektir. *Nöker* bunda hıdmetkâr demektir; *tû*’ya izâfet-i lâmiyye. *Nîstem*, değilim demektir. *Fürûd âmed,* iletti demektir. *Âb hôrd*, su içti.

(Mahsûl-i Terkîb) Haccâc, A‘râbîden su taleb eyledi. A‘râbî dedi: Zillet ve hôrlukla aşağı in, su iç. Vallâhi ben senin yoldaşın ve hıdmetkârın değilim. Haccâc indi, su içti.

پس گفت ای اعرابی بهترین مردمان کیست گفت رسول خدا صلی الله
علیه وسلم برغم تو باز گفت چه میگویی در حق علی ابن ابی طالب گفت
از کرم بیزگواری نام وی در دهان نمی گنجد

Pes, bundan sonra demektir. *Güft*, Haccâc dedi. *Bihterîn*: *Bih*, bâ'nın kesri ve *hâ'*-i asliyye ile iyi demektir; *ter*, edât-ı tafdîl; *yâ,* harf-i nisbet; *nûn,* harf-i te'kîd; yeğreği demektir; *merdümân*'a izâfet-i lâmiyye. *Elif* ve *nûn* edât-ı cem'dir. *Kîst,* kimdir

{214}

demektir. *Güft*, A'râbî dedi. *Resûl-i Hudâ*, lâmiyye. *Ber-gam-ı tû*, senin körlüğüne demekten kinâyettir. *Bâz*, yine demektir. *Güft*, Haccâc dedi. *Mî gûyî*: *Mî*, edât-ı hâl; gûyî, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab. *Çi mî gûyî,* ne dersin demektir. *Güft*, A'râbî dedi. *Büzürg-vârî*: *Yâ,* harf-i masdar, ululuk demektir. *Nâm-ı vey*, lâmiyye. *Vey*, zamîr; 'Alî radıyallâhu 'anh'a râci'dir. *Der-dehân*: *Der,* harf-i sıla, bâ ma'nâsına. *Nemî günced*, fi'l-i nefy-i hâl, müfred, gâ'ib; sığmaz demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bundan sonra ya'nî inip su içtikten sonra Haccâc dedi: Merdlerin yeğreği ya'nî insânın efdali kimdir? A'râbî dedi: Hudâ'nın resûlü sallallâhu 'aleyhi ve sellem hazretleridir senin körlüğüne. Yine Haccâc dedi: Ebî Tâlib oğlu 'Alî kerramallâhu veche ve radıyallâhu 'anh hakkında ne dersin? A'râbî dedi: Ululuğu kereminden hazret-i 'Alî'nin ismi ağza sığmaz ya'nî kâbil-i vasf değildir.

پس گفت چه میگوئی در حق عبدالملک بن مروان هیچ نگفت گفت جواب
من بگوی اعرابی گفت بد مردیست گفت چرا گفت خطائی ازوی
در وجود آمده است که از مشرق تا بمغرب ازان پر آمده است پرسید که
ان کدام است گفت این فاسق وفاجر حجاج را بر مسلمانان گماشته است حجاج هیچ نگفت

Mî gûyî: *Mî,* harf-i hâl; *gûyî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab. *Der,* harf-i zarf. *Hakk-ı Abdülmelik bin F*, lâmiyyelerdir. *Abdülmelik,* Devlet-i Emeviyye'den Mervân Hammâr'ın oğludur. Hutbeden ba'zı bida'-ı sâbıka bunun zamânında kalkmıştır. Nitekim tevârîhte musarrahtır. Haccâc'ın pâdişâhıdır. *Negüft*, fi'l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ'ib; fâ'ili tahtında *A'râbî*'ye râci'dir. *Güft*, Haccâc dedi. *Cevâb-ı men*, lâmiyye. *Bigûy*, bâ'-i te'kîd ile emr-i hâzır, müfred; söyle demektir. *Güft,* A'râbî dedi. *Bed merdîst*, bir kötü âdemdir demektir. *Güft*, Haccâc dedi. *Hatâyî*: *Yâ'*-i sânî, harf-i vahdet. Vey zamîri *Abdülmelik*'e râci'dir. *Der-vücûd*: *Der,* harf-i sıladır bâ ma'nâsına. *Âmede* mâzîden kısımdır. *Hatâyî*, mübtedâ; *âmede'est,* haberi. *Ki,* harf-i beyân. *Yâ,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Ez,* harf-i ibtidâ-i gâye. *Maşrık,* ma'rûf. *Tâ,* harf-i intihâ-i gâye. *Bâ,* harf-i sıla. *Mağrib*, ma'rûf. *Ân*, hatâ'ya işârettir. *Pursîd,* fi'l-i mâzî,

{215}

müfred, gâ'ib; su'âl eyledi demektir; tahtında fâ'ili *Haccâc*'a râci'dir. *Ki,* harf-i beyân. *Kudâm*, edât-ı su'âldir ki hangi ma'nâsınadır. *Gümâşte*, mâzîden kısım, havâle eylemiş ma'nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Sonra Haccâc dedi: Ne dersin Mervân'ın oğlu Abdülmelik hakkında. A'râbî hîç söylemedi. Haccâc dedi: Benim cevâbımı söyle ya'nî bana cevâb ver. A'râbî dedi: Kötü bir âdemdir. Haccâc dedi: Niçin ya'nî bedliği ne cihetten? A'râbî dedi: Abdülmelik'ten bir hatâ vücûda gelmiştir ki maşrıktan mağribe varıncaya o hatâdan dolmuştur. Haccâc, su'âl

eyledi ki hangisidir ya‘nî ne gûne hatâ ve günâhtır? A‘râbî dedi: Bu fâsık ve fâcir Haccâc’ı Müslimânlara havâle eylemiştir. Haccâc, hîç söylemedi.

ناگاه مرغی پرید و آوازی کرد اعرابی روی بحجاج کرد و گفت تو چه کسی ای مرد گفت این چه سؤالست که
میکنی گفت این مرغ مرا خبر داد که لشکری میرسد که سردار ایشان تو یی

Nâgâh, bir kelime-i mürekkebdir ansızın demekle ta‘bîr olunur. *Murgî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Biperîd*, bâ’-i te’kîd ile ve bâ’-i ‘Acemînin fethiyle uçtu ma‘nâsına fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib. *Âvâzî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Kerd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib. *Be-Haccâc*: *Bâ,* harf-i sıla. *Çi,* ne demektir. *Kesî*: *Yâ,* harf-i hitâb. *Güft*, fi‘l-i mâzî; Haccâc dedi. *În çi su’âlest*, bu ne edât-ı su’âldir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Mî künî*, fi‘l-i hâl, müfred, muhâtab. *Merâ,* bana demektir. *Haber dâd,* haber verdi. *Ki,* harf-i beyân. *Leşkerî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Mî resed*, fi‘l-i hâl, müfred, gâ’ib; erişti demektir. *Ki,* harf-i beyân ya harf-i râbıt-ı sıfat. *Serdâr*, re’îsü’l-’asker ma‘nâsınadır. *îşân*’a izâfet-i lâmiyye. *Tûyî*: *yâ’*-i sânî, hitâb; sensin demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ansızın bir kuş uçtu ve bir âvâz eyledi ya‘nî öttü ve A‘râbî yüzünü Haccâc’a eyledi ya‘nî baktı ve dedi: Sen ne kimsesin ey âdem ya‘nî kimsin? Haccâc dedi: Bu ne su’âldir ki edersin? A‘râbî dedi: Bu kuş bana haber verdi ki bir leşker erişiyor; onun serdârı sensin.

درین سخن بود که لشکریان وی در رسیدند و بروی سلام کفتند اعرابی چون ان بدید رنك وی
متغیر شد حجاج فرمود تا وی را همرا میبردند

Der-în sühan bûd ya‘nî A‘râbî bu sözde idi. *Ki,* harf-i beyân. *Leşkeriyân-ı vey*, lâmiyye. *Der resîdend*:

{216}

Der, harf-i te’kîd; *resîdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; erişdiler demektir. *Vey* zamîri *Haccâc*’a râci‘dir. *Güftend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; söylediler demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) A‘râbî bu sözde idi ki Haccâc’ın ‘askerleri eriştiler ve Haccâc’a selâm verdiler. Ya‘nî es-selâmü ‘aleyk dediler. A‘râbî çünki onu gördü ve rengi mütegayyir oldu, bozuldu. Haccâc, buyurdu tâ onu berâber ilettiler.

چون روز دیکر بامداد کرد مائده بنهاد و مردمان جمع آمد ند اعرابی را اواز داد چون در امد کفت
السلام علیك ایها الامیر حجاج کفت من چنان نمی کویم که تو کفتی و علیك السلام

Çûn, edât-ı ta‘lîl. *Rûz-i dîger*, ertesi gün demektir. *Bâmdâd kerd*, sabâhladı demektir. *Mâ’ide,* ta‘âm ma‘nâsına. *Binihâd*, fi‘l-i mâzî, bunda lâzım ma‘nâsına ki kondu demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Âvâz dâd*, çağırdı ve da‘vet eyledi demektir. *Âmed*, geldi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Çünki ertesi gün sabâhladı, ta‘âm kondu ve halk cem‘ oldular. A‘râbî çağırdı çün geldi: Es-selâmü ‘aleyk yâ emîre’l-mü’minîn dedi. Haccâc dedi: Ben ancılayın diyem ki sen dedin idi ya‘nî senin gibi lâ aleyke’s-selâm demem ve aleyke’s-selâm.

پس گفت طعام می خوری
گفت طعام تست اگر اجازت می دهی می خورم گفت اجازت دادم
اعرابی پیش نشست ودست دراز کرد وگفت بسم الله ان شاء الله انچه
بعد از طعام پیش آید خیر باشد حجاج بخندید وگفت هیچ میدانی
که دی روز بر من چه گذشت اعرابی گفت اصلح الله الامیر سری که
دیروز میان من وتو گذشته است امروز افشای آن مکن

(Mahsûl-i Terkîb) Bundan sonra Haccâc dedi: Ta‘âm yer misin? A‘râbî dedi: Ta‘âm senindir, izn verirsen yerim. Haccâc dedi: İcâzet verdim. A‘râbî ileri oturdu ve elini uzattı ya‘nî ta‘âma şürû‘ eyledi ve dedi: Bismillâh, inşâallâh o nesne ki ta‘âmdan sonra zuhûr eder hayr ola. Haccâc güldü ve dedi: Hîç bilir misin dünkü gün benim üzerime ne geçmiştir? A‘râbî dedi: Allâh, emîri ıslâh eylesin. Bir sır ki dünkü gün benimle senin beyninde geçmiştir. Bugün onu ifşâ eyleme.

بعد ازان حجاج گفت ای اعرابی یکی ازدو کار
اختیار کن یا پیش من باش تا ترا از خواص خود کردانم یا ترا پیش عبد الملك
ابن مروان فرستم وازانچه اورا گفته‌ام اخبار کنم تا هرچه خواهد آن کند

{217}

(Mahsûl-i Terkîb) Bundan sonra Haccâc dedi: Ey A‘râbî! İki kârdan birini ihtiyâr eyle. Ya benim katımda ol tâ ki seni kendi havâssımdan eyleyim. Ya seni ‘Abdülmelik bin Mervân katına göndereyim ve o nesneden ki onun için söylemiştin, haber eyleyeyim tâ ki her ne dilerse onu eylesin ya‘nî nasıl bilirse öyle eylesin.

اعرابی گفت صورتی دیگرهم می تواند بود
پرسید که آن کدامست گفت آنکه مرا بگذاری که بسلامت بیازد خود
باز روم ودیگر نه تو مرا بینی نه من ترا حجاج بخندید و بفرمود تا او را هزار درم
دادند و بیلادوی فرستادند

Sûretî: *Yâ,* harf-i vahdet

(Mahsûl-i Terkîb) A‘râbî dedi: Bir gayrı sûret dahi olmak mümkündür. Haccâc su’âl eyledi ki: O hangisidir? A‘râbî dedi: Odur ki beni terk edesin ki selâmetle kendi bilâdıma gideyim ve gayri ne sen beni göresin ve ne ben seni. Haccâc güldü ve buyurdu tâ ona bin dirhem vereler ve onu bilâdına göndereler.

(Kıt‘a)

زمرد باید که بلطف سخن وحسن خطاب * طبع ار باب ستم را ز ستم باز آرد

Be-lutf-ı sühan, sıfatın mevsûfuna izâfetidir; *bâ,* harf-i musâhabet. *Hüsn-i hitâb* da böyle. *Tab‘-ı erbâb-ı sitem*, lâmiyye ve beyâniyye. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Sitem*’ler bunda zulm

ma‘nâsına. *Bâz âred,* bi-hasebi’l-lüga, geri götürür demektir ammâ böyle yerlerde alıkor demekten kinâyettir.

(Mahsûl-i Beyt) Merd gerektir ki lütf-ı sühan ile ve hüsn-i hitâb ile ya‘nî kelimât-ı dil-âvîz ve hitâb-ı şevk-âmîz ile zulüm erbâbının tab‘ını zulümden alıkor. Ya‘nî mecbûl olduğu zulmü ettirmez belki lütfa sezâ olur.

هر کریمی که ز احسان وکرم رم کرد ست * بفسون سخن او را بکرم باز آرد

Kerîmî: Yâ, harf-i vahdet-i nev‘iyye. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Rem, râ’*nın fethiyle remîden masdarından emirdir, bunda *kerde* lafzıyla terkîb olunup mâzî-i mürekkebden kısım olmuştur ürkmüş ve nefret eylemiş ma‘nâsına. *Be-füsûn*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *füsûn*, efsûndan muhaffeftir; *sühan*’a izâfet-i beyâniyye. *Be-kerem*: *Bâ,* harf-i sıla; *bâz âred*’in tahtında, fâ‘ili *merdüm*’e râci‘dir geri götürür ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Her bir kerîm ki ihsân ve keremden ürkmüştür ya‘nî kerem ve sehâdan nefret eylemiştir, hâsılı, mümsiktir. Sühan-ı efsûnu ile onu, o merd kereme götürür.

(‘Arûz) Bu kıt‘a remel-i mahbûndur ki nice kerre mürûr eyledi.

(Hikâyet)

{218}

یزدجرد پسر خود بهرام را در موضعی دید از حرم خود که مناسب نبود
ویرا فرمود که بیرون رو و حاجبرا سی تازیانه بزن واز درپرده سرای
دور کن وکسی دیگر را بنام برد که ویرا بجای وی بنشان

Yezdicerd, yânın fethi ve zânın sükûnuyla ve dâlin kesriyle ‘Acem pâdişâhlarından birinin ismidir ki *Yezdgird* dahi derler ki Behrâm-ı Gûr’un pederiydi. Ve hem gâyet zâlimdi. Âhirü’l-emr ağzına, atı tekme vurup fevt olmuştur.

Peser-i hôd, beyâniyye. *Behrâm-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Mevzi‘î*: *Yâ,* harf-i vahdet *Dîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; gördü demektir. *Harem-i hôd* da beyâniyye. *Vey-râ*: *Vey* zamiri, *Behrâm*’a râci‘dir; *râ*, edât-ı mef‘ûl. *Hâcib*, perdedâr ma‘nâsına. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Sî,* otuz demektir. *Tâziyâne*, kamçı ma‘nâsınadır. *Bizen,* emr-i hâzır, müfred; vur demektir. *Perde-i sarây*, lâmiyye; perde, haremden kinâyettir. Harem kapısından demek olur; sarây kapısından diyen ma‘nâya nâ-mahrem imiş. *Nâm bered,* bi-hasebi’l-lüga ad ilet demektir ammâ böyle yerlerde ta‘yînden kinâyettir. *Ki,* harf-i beyân. *Vey-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Vey* zamîri *kesî*’ye râci‘dir. *Be-cây-ı vey*, lâmiyye; *bâ,* harf-i sıla. *Vey*, zamîr, *hâcib*-i evvele râci‘dir. *Binişân,* fi‘l-i emr-i muhâtab; nasb eyle demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Yezdicerd, kendi oğlu Behrâm’ı bir mevzi‘de gördü hareminden ki münâsib değildi. Behrâm’a buyurdu ki dışarı çık ve hâcibe otuz kamçı vur ve harem kapısından uzak eyle ya‘nî ‘azl eyle. Ve bir gayrı kimseyi ta‘yîn eyle ki onu, onun yerine nasb eyle.

بهرام بموجب فرموده پدر عمل کرد اما هنوز سیزده ساله بود ندانست که سبب غضب وی حاجب چه بود

Be-mûceb: *Bâ*, harf-i musâhabet. *Mûceb-i fermûde-i peder*, lâmiyyelerdir. *Henüz*, el-ân demektir. *Sîzdeh*, on üç demektir. *Sâle*, hâ'-i resmî ile edât-ı mikdâr. *Sîzdeh sâle*, on üç yıllık demektir ki on üç yaşında. *Bûd*, idi. *Nedânist*, fi'l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ'ib; bilmedi demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Sebeb-i gazabı vey*, lâmiyyelerdir. *Vey* zamiri, *peder*'e râci'dir.

(Mahsûl-i Terkîb) Behrâm, babasının buyruğu muktezâsıyla 'amel eyledi. Ammâ el-ân on üç yaşındaydı. Bilmedi ki pederin sebeb-i gazabı neydi.

بعد ازان روزی بهرام بدر پرده سرای آمد وخواست که در آید حاجب دوم دست برسینهٔ وی نهاد ونگذاشت که

{219}

در آید وگفت بعد ازین ترا درین موضع بینم سی تازیانه ات بزنم ازجهت خیانتی که برحاجب پیشین کردی وسی دیگر را از جهت خیانتی که می خواهی بامن کنی

Rûzî: *Yâ*, harf-i vahdet. *Be-der*: *Bâ*, harf-i sıla. *Derâyed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; gire demektir *Dest ber-sîne-i vey nihâd*, bi-hasebi'l-lüga elini göğsüne kodu demektir ammâ böyle mahallerde salıvermeden kinâyettir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ondan sonra bir gün Behrâm perde-i sarâya geldi ve dedi ki gire. Hâcib salıvermedi ve komadı ki gire. Ve dedi: Eger bundan sonra seni bu mevzi'de görürsem sana otuz kamçı vururum şu hıyânetten ötürü ki eski hâcibe eyledin ve otuz dahi o hıyânetten ötürü ki bana etmek istersin.

این خبر بیزد جرد رسید حاجب دوم را بخواند وتحسین کرد واحسان نمود وخلعت پوشانید ومرتبه اش بلند گردانید

Pûşânîd, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; elif ve nûn a'dâd-ı ta'diye; giderdi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bu haber Yezdicerd'e erişti. İkinci hâcibi çağırdı ve tahsîn eyledi ve ihsân gösterdi ve hil'at giydirdi ve mertebesini 'âlî ve bülend eyledi.

(Kıt'a)

حفظ شه باید چنان کز آستان او عبور * در ضمیر بنده وآزاد نتواند گذشت

'Ubûr, *'ayn*ın zammıyla vezn ve ma'nâda mürûr gibidir.

(Mahsûl-i Beyt) Pâdişâhın hıfzı ancılayın gerektir ki onun âsitânından geçmek bende ve âzâdın zamîrinde geçmek mümkün olmaya. Ya'nî harîm-i pâdişâh o rütbe mahfûz olmak gerek ki bende ve âzâdın ve 'abîd ve ahrârın kalbine geçmek sevdâsı dahi hutûr eylemeye. Kemâl-i muhâfazadan kinâyettir.

در حریم حرمت عزش که مردولاست * مرغ نتواند پرید و باد نتواند گذشت

Der harîm-i hürmet-i 'izzeş: *Der*, harf-i zarf; *şîn*, zamîr; *pâdişâh*'a râci'dir; izâfetleri beyâniyye. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat; *devlet*'e izâfet-i lâmiyye. *Perîd*, fi'l-i mâzî; bunda masdar ma'nâsınadır Zîrâ muzâri'e mukârindir. *Güzeşt* de *perîd* gibidir.

(Mahsûl-i Beyt) Pâdişâhın ‘izz-i hürmeti harîminde ki devlet sırrıdır, kuş uçmaya kâdir olmaya ve rûzgâr geçmeye kâdir olmaya. Ya‘nî pâdişâh haremine yâr ü ağyâr mahrem olmamalı.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remeldendir ki ‘arûz ve darbı maksûr, bir mısrâ‘ı fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün

{220}

fâ‘ilât olur.

(Hikâyet)

وزیر هرمز بن شاپور پوی نامه فرستاد که
بازرگانان دریا بار جواهر بسیار آورده اند وآنرا بصد هزار دینار
از برای پادشاه خریده ام شنیده ام که پادشاه آنرا نمی خواهد اگر
راست است فلان بازرگان بصد هزار دینار سودمی خرد

Vezîr-i Hürmüz, lâmiyye. *Hürmüz*[290], hânın zammıyladır. *Şâpûr*, bâ’-i ‘Acemle bir pâdişâhın ismidir. Nesl-i Yâfes’[291]ten bu Hürmüz, Nûşirevân’ın oğlu Hürmüz’ün gayrıdır. *Be-vey*: *Bâ,* harf-i sıla *Vey*, zamîr; *Hürmüz*’e râci‘dir. *Bâzergânân-ı deryâ*, beyâniyye. *Bâr*, bunda yük ma‘nâsınadır; cevâhir’e izâfet-i beyâniyye. *Ve ân-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ân,* ism-i işârettir *bâr-ı cevâhir*’e. *Be-sad hezâr sûd*: *Bâ,* harf-i mukâbele, yüz bin altın fâ’ide mukâbelesine. *Hared*, fi‘l-i [muzâri‘], müfred, gâ’ib; alır demektir harîden’den.

(Mahsûl-i Terkîb) Şâpûr[292]un oğlu Hürmüz’ün vezîri, Hürmüz’e bir nâme irsâl eyledi ki deryâ bâzergânları cevâhir yükü çok getirmişlerdir ve o yükleri pâdişâh için yüz bin dînâra satın almışım. İşittim ki pâdişâh onu istemez. Eger sahîh ise filân bâzergân yüz bin altın fâ’ide ile satın alır.

هرمز جواب نوشت که صد هزار دینار وصد هزار چندان پیش ما قدری ندارد چون
ما بازرگانی کنیم پادشاهی که کند وبازرگانان چه کنند

Çendân, o kadar demektir. *Pîş-i mâ*, lâmiyye. *Pîş*, kat ma‘nâsına. *Kadrî*: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Bâzergânî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Künîm*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim ma‘a’l-gayr. *Pâdişâhî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Ki,* kim demektir. *Künend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib; eylerler demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Hürmüz, vezîre cevâb yazdı ki yüz bin ve o kadar yüz bin ya‘nî yüz bin kerre yüz binin bizim katımızda kadri yoktur ya‘nî bî-hâsıldır. Çünki biz bâzergânlık edelim, pâdişâhlık kim eylesin ve bâzergânlar ne eylerler ya‘nî ne yapsınlar ve ne kâra mübâşeret eylesinler.

(Kıt‘a)

[290]Sâsânî imparatorlarından beşinin adı.
[291] Tevrat’a göre Hz. Nûh’un üç oğlundan biri. İbrânîce’de Yefet, Arapçada Yâfis, Yâfit, Ebü’r-Rûm, Batı dillerinde Japheth, Türkçede Yâfes şeklinde geçer.
[292]Sâsânî imparatorlarından üçünün adı.

نه طور منصب شاهان بود که بیع وشرا*بقصد کسب معاش خود اختیار کنند

Ne, harf-i nefy; *büved*'e masrûf. *Tavr-ı mansıb-ı şâhân*, lâmiyyelerdir. *Tavr,* üslûb ve kâ'ide ma'nâsınadır. *Ki,* harf-i beyân. *Bey' ü şirâ*, alım satım demektir. *Be-maksad-ı kesb-i ma'âş-ı hôd*, beyâniyyelerdir.

(Mahsûl-i Beyt) Şâhların mansıbı tavrı olmaz ki ya'nî

{221}

lâyık değildir ki alım satımı, kendi ma'âşı kesbi kasdına ihtiyâr eyleyeler, şân-ı pâdişâha lâyık değildir.

چوشاه پیشه کند کارتاجران جهان*تو خود بگو که دگر تاجران چه کار کنند

Kâr-ı tâcirân-ı cihân, lâmiyyelerdir. *Tû hôd be-gû*, insâf eyle mahallinde isti'mâl olunur. *Ki,* harf-i râbıt.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki pâdişâh, tâcirlerin kârını san'at eyleye sen söyle ki ya'nî insâf eyle, gayrı tâcirleri ne eylesinler.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i müctess-i mahbûn-ı maksûrdur ki vezni mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât olur. Mükerreren beyân olundu.

(Hikâyet)

امیرالمؤمنین عمر رضی الله عنه
در وقت خلافت خود در مدینهٔ منوره دیواری کل میکرد یهودی پیش
وی تظلم کرد که حاکم بصره بصد هزار درم ازمن متاعی خریده است
ودر ادای ثمن آن تعلل می کند فرمود که کاغذ پاره داری گفت
نی سفالی برداشت و برآنچا نوشت که شکایت کنندگان ارتوبی حسابند
وشکر گزاران ثواب ازو جبات شکایت بپرهیز یا ازمسند حکومت
برخیز ودر آخر نوشت که گفته عمر بن الخطاب نه پر ان مهری نزد
یونه پران طغرایی رقم کرد اما چندان صولت عدالت وهیبت سیاست ازوی
درخاطرها نشسته بود که

Dîvârî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Gil*, kâf-ı 'Acemin kesriyle çamur demektir. *Mî kerd*: *Mî*, edât-ı hikâye; *kerd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; eylerdi demektir. *Pîş-i vey*, lâmiyye; *vey* zamîri hazret-i *'Ömer*'e râci'dir. *Tazallüm kerd*, izhâr-ı mazlûmiyet eyledi demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Metâ'î*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Harîde*, mâzîden kısım. *Semen,* bahâ demektir; ân' izâfet-i lâmiyye. *Ta'allül*, bahâne ma'nâsında müsta'meldir. *Pâre'î*: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. *Dârî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab. *Sifâlî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Berdâşt*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; kaldırdı demektir. *Ber-âncâ*, o yere ya'nî sifâl pâreye demektir. *Nüvişt*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; yazdı demektir. *Künendegân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem'; *kâf*, hâ'-i resmîden mübeddeldir. *Künende,* ism-i fâ'il, ediciler demektir. *Şükr-güzârân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem'; *şükr-güzâr,* vasf-ı terkîbîdir; şükür edâ ediciler demektir. *Mûcibât,* sebebler

demektir. *Biperhîz*, bâ'-i te'kîd ile emr-i hâzır, müfreddir; ictinâb eyle demektir. *Berhîz,* kalk ma'nâsına emr-i

{222}

hâzırdır. *Zen*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; vurdu demektir. *Çendân,* o kadar demektir. *Savlet,* bunda şiddet ma'nâsınadır. *Nişeste*, mâzîden kısımdır.

(Mahsûl-i Terkîb) Emîrü'l-mü'minîn 'Ömer radıyallâhu 'anh, kendi hilâfeti vaktinde Medîne-i münevverede bir dîvâra çamur eylerdi ya'nî dîvâr yapardı. Bir Yahûdî onun huzûrunda tazallüm-i hâl eyledi ki hâkim-i Basra yüz bin dirheme bir metâ' almıştır; bahâsını edâda bahâne eyler. Hazret-i 'Ömer buyurdu ki: Bir kâğıd-pâre var mı ya'nî bir parça kâğıdın var mı? Yahûdî dedi: Yok. Bir saksı pâresi kaldırdı ve ona yazdı ki: Senden şikâyet ediciler hesapsızdırlar ve şükür edâ ediciler nâ-yâb ya'nî yok. Şikâyet sebeblerinden ictinâb eyle ya mesned-i hükûmetten kalk. Ve âhirinde yazdı ki Ketebehû 'Ömer ibnü'l-Hattâb, ya'nî bunu 'Ömer ibnü'l-Hattâb yazdı. Ne onun üzerine mühür vurdu, ne bir tuğra rakam eyledi. Ammâ o kadar 'adâleti ve savleti ve siyâseti heybeti ondan hâtırlarda oturmuştu ki

چون آن سفال رابحاکم بصره داد
ووی سوار بود از اسب فرود آمد وزمین ببوسید ووجه یهودی راتمام
ادا کرد ووی سوار ایستاده بود

Be-hâkim: *Bâ,* harf-i sıla. *Vey*, zamîr, *hâkim*'e râci'dir. *Fürûd âmed*, indi demektir. Şârih merhûm fürûd âmed yerine "piyâde şüd" yazmış. Yanımızda olan nüshalarda yoktur. *Bibûsid,* bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; öptü demektir. *Vech-i Yahûdî*, lâmiyye; *vech*, bunda semenden 'ibârettir. *Vey*, zamîr, *Yahûdî*'ye râci'dir. *Îstâde*, mâzîden kısım, durmuş demektir. Cemî' nüshalarda *"ve vey süvâr istâde bûd"* 'ibâresi vardır. İllâ şârih merhûm vâkıf olmamış.

(Mahsûl-i Terkîb) Çünki o sifâli, hâkim-i Basra'ya verdi ve o süvâr idi, attan indi, yeri öptü ve Yahûdî'nin semenini tamâm edâ eyledi ve Yahûdî süvâr durmuş idi. Hâsılı, bilâ-tahallüf o sâ'at edâ eyledi.

(Kıt'a)

چو نبود شاهرا عزو سیاست * کند ازدست کستاخان ذلیلی

Nebûd, fi'l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ'ib; olmaya demektir. *Şâh-râ*: *Râ*, edât-ı tahsîs, şâhın demektir. 'İzz, bunda heybet ve şevket ma'nâsına olmak evlâdır. *Küstâhân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem'dir; *küstâh,* edebsiz demektir. *Zelîlî*: *Yâ,* harf-i masdar.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki şâhın heybeti ve siyâseti olmaya, edebsizler elinden

{223}

hôrluk ve hakîrlik çeker.

چو ریزد شیر را دندان وناخن* خورد از زر و بهان لنك سیلی

Rîzed, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; lâzımla müte‘addî beyninde müşterektir; bunda lâzım ma‘nâsına döküle demektir rîzîden’den ya rîhten’den. Nitekim dîbâcede vâki‘ olan kıt‘ada tafsîl olundu. *Şîr-râ*: *Râ*, edât-ı tahsîs; şîr’in demektir. *Dendân*, diş. *Nâhun*/*Nâhân*, hâ’-i mu‘cemede imâle-i feth ile tırnak demektir. *Hôred*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; hôrîden’den ya hôrden’den Zîrâ masdar-ı dâlinin mâ-kablinde yâ, elif, râ, nûn, vâv’dan râ, vâki‘ olsa muzâri‘de meftûh kabîlindendir. *Rûbehân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir; *rûbeh* ve *rûbâh,* tilki dedikleri cân-verin ismidir; *leng*, lafzına izâfeti, sıfatına izâfetidir. *Sîlî*, sille ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki arslanın dişi ve tırnağı döküle, topal tilkilerden sille yer. Ya‘nî edânî elinde zebûn olur. Siyâseti olmayan pâdişâh dahi zu‘afâdan meşakkat ve rezâlet çeker.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i hezec-i müseddes-i mahzûftur. Bir mısrâ‘ı mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün olur.

(Hikâyet)

جوانی را بدزدی گرفتند بخلیفه حکم کرد که دستش ببرند تا ازمال مسلمانان
کوتاه شود جوان بنالید وگفت ای خلیفه * جوانی یا حرف وحدت

Cevânî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be-düzdî*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *yâ,* harf-i masdar; hırsızlıkla demektir. *Giriftend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; tuttular demektir. *Desteş*: *şîn* zamîri *cevân*’a râci‘dir. *Bibürend*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib; keseler demektir *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Mâl-ı Müselmân*, lâmiyye. *Binâlîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; inledi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir civânı hırsızlık ile tuttular ya‘nî töhmet-i sirkat ile ahz eylediler. Halîfe hükm eyledi ki elini keseler tâ ki Müslimânların mâlından kıssa ola. Civân inledi ya‘nî âh ü feryâd eyledi ve dedi: *Ey Halîfe*! Ba‘zı nüshada Ey Halîfe yerine “Ey Hudâvend” vâki‘dir.

(Beyt)

مرا بدست چب وراست چون خدا آراست * روا مدار که ماند چپم جدا از راست

Merâ, beni demektir. *Be-dest-i çep*, beyâniyye; *bâ,* harf-i musâhabet; sol el demektir yesâr ma‘nâsına. *Râst*, çep üzere ma‘tûf, sağ demektir yemîn ma‘nâsına. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Ârâst,* elif-i memdûde ile fi‘l-i mâzî,

{224}

müfred, gâ’ib; bezedi demektir. *Revâ medâr*, câ’iz görme ma‘nâsına fi‘l-i nehydir. *Ki,* harf-i beyân. *Mâned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; kala demektir. *Cüdâ*, ayrı demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Beni sol ve sağ el ile çünki Hudâ tezyîn eyledi câ’iz görme ki solum sağdan ayrı kala. Ya‘nî ayrılmayı revâ görme.

(‘Arûz) Bu beyt, bahr-i müctestendir ki mahbûn-ı maksûrdur ki bir mısrâ‘ı mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilât olur.

خلیفه فرمود که دستش ببرید که این حدیست از حدود خدای تعالی مهلهله دوان مسلمانی نیست

Bibürîd, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i emr-i hâzır, müfred; kat' eyleyin demektir. *Ki,* harf-i ta'lîl. *Hadîst*: *Sîn* ve *tâ*, edât-ı haber; *yâ,* harf-i tenkîr. *Hadd*, hâ'-i mühmelenin fethi ve dâl-i müşeddede ile bi-hasebi'l-lüga, gazab ma'nâsınadır lâkin bunda hadd-i şer'îdir ki meselâ zânî ve zâniyeye ba'de'l-isbât yüz değnek ve sârik ve sârikeye kat' ve 'amden sefk-i dem edene kısâs ve bunların emsâli gibi; yine hakîkatte gazab-ı ilâhîdir. *Hudûd*, hadd'in cem'idir; *Hudâ*'ya izâfet-i lâmiyye. *Mümâhele*, müfâ'ale bâbından masdardır müsâmaha ma'nâsına geçmek ya'nî terk eylemek demektir. *Müselmânî*: *Yâ,* harf-i masdar.

(Mahsûl-i Terkîb) Halîfe buyurdu ki: Kat'-ı yed edin Zîrâ bu Allâhu te'âlâ'nın hadlerinden bir haddir. Bunda mühlet vermek Müslimânlık değildir.

مادرش همراه بود برخاست گفت ای خلیفه این فرزند منست بدست یاری روز شب می آرم
وازدست یاری وی روز وشب می خورم

Mâder, ana demektir vâlide ma'nâsına. *Şîn*, zamîr; *cevân*'a râci'dir. *Hemrâh bûd*, bile ya'nî yanında idi demektir. *Berhâst*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; kalktı demektir. *Ferzend-i men*, lâmiyye. *Be-dest-yârî-i vey*, lâmiyye; *bâ,* harf-i musâhabet; *dest-yârî*, tânın sükûnuyla yardım demektir mu'âvenet ma'nâsına. Rûz beşeb, geceyi gündüze. *Mî ârem*, götürürüm. *Ez-dest-i yârî-i vey*, lâmiyye; *dest-i yâr*, bunda izâfetle eli emeği demektir. *Mî hôrem,* yerim.

(Mahsûl-i Terkîb) Vâlidesi bile idi. Kalktı ve dedi: Bu benim ferzendimdir. Bunun mu'âvenet ve yardımıyla geceyi gündüze götürürüm ya'nî geceler bununla eğlenirim ve bunun eli emeğinden yerim. Ya'nî oğlum kazanır, ben yerim.

(Kıt'a)

فرزند بود چو جان بیخشای * بر جان من ستم رسیده

Çü, edât-ı teşbîh. *Bibahşây*, bâ'-i te'kîd ile bağışla

{225}

demektir. Ber, harf-i sıla. *Cân-ı men-i sitem-resîde*, lâmiyye ve beyâniyye. *Sitem-resîde*, mürekkebdir, zulüm erişmiş demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Oğul, cân gibi olur. Bağışla ben sitem görmüşün cânını.

سر رشتهٔ روز بم کف اوست * مپسند که آن شود بریده

Ser-rişte, bunda mecâzen sebeb ma'nâsınadır; *rûzî*'ye izâfet-i lâmiyye. *Rûzî, yâ'*-i asliyye ile rızk ma'nâsınadır. *Mîm*, zamîr-i mütekellim. *Keff*, avuç demektir ammâ bunda mutlak elden kinâyettir. *Mepesend*, fi'l-i nehy-i hâzır, müfred; beğenme demektir ammâ böyle yerlerde lâyık görme makâmında müsta'meldir. *Ki,* harf-i beyân *Ân*, işârettir *keff*'e. *Bürîde,* ism-i mef'ûldür kesilmiş ma'nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Benim kısmetimin sebebi onun elidir. Lâyık görme ki o el kesilmiş ola. Şârih, nüshasında *mepesend* yerine "megüzâr" yazmış. Öyle nüsha görmedik. Ve hem merhûm ma'nâ cânibini külliyyen terk eylemiş.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hezec-i müsemmendir ki sadr ve ibtidâ, ahreb. Harb, ma‘lûm. Haşvler makbûz. Kabz ki beşinci sâkini hazftır, mefâ‘ilün kalır. ‘Arûz maksûr, mefâ‘îl kalır. Darb mahzûf, fe‘ûl olur. Bir mısrâ‘ı mef‘ûlü mefâ‘ilün mefâ‘îlü ya fe‘ûlün olur.

خلیفه گفت دستش ببرید که من این گناه ازوی درنمی گذارم وگناهکاری ترك حمایق برخود روانمی دارم

Desteş: *Şîn, cevân*’a râci‘. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Nemî güzârem*, fi‘l-i nefy, mütekellim vahde; ‘afv eylemem demektir. *Ve günâhkârî-i terk-i hadd-i în*, beyâniyye ve lâmiyyelerdir; günâhkârî: *Yâ,* harf-i masdar; bunun haddini terk günâhkârlığını demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Halîfe dedi: Elini kes. Zîrâ ben bu günâhı ondan ‘afv eylemem. Ve bu haddi terk günâhkârlığını kendi üzerime câ’iz tutmam.

مادرش گفت ای خلیفه این راهم یکی ازان گناهان شمار وازان
معاصی انکار که همواره ازان استغفاری می کنی وآمرزش خواهی خلیفه را
خوش امد وحکم خلاصی فرمود

Hem, dahi demektir. *Yekî ez-ân günâhân*, o günâhlardan biri. *Şumâr,* emr-i hâzır, müfred, say demektir. *Ma‘âsî*, ma‘siyetin cem‘idir günâhlar ma‘nâsına. *Enkâr,* emr-i hâzır, müfreddir feth-i *hemze* ile zann eyle ma‘nâsına; bunda farz eyle demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Hemvâre*, dâ’imâ demektir. *Mî künem*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; edersin demektir. *Âmurziş,* elif-i memdûde ile ve mîmin zammıyla ism-i masdardır yarlıganmak

{226}

ma‘nâsına; âmûrzîden’den. *Mî hâhî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab. *Halâsî*: *Yâ,* harf-i masdar Ba‘zı nüshada “ve güft bigüzârîdeş” vâki‘dir *ve hükm-i halâsî fermûd* yerine. Ve ba‘zısında “ve hükm-i halâs fermûd bigüzâşten-i vey” düşmüştür.

(Mahsûl-i Terkîb) Vâlidesi dedi: Halîfe bunu dahi o günâhlardan say ve o ma‘âsîden ‘add ü farz eyle ki dâ’imâ ondan istiğfâr edersin ve yarlıganmak taleb eylersin. Halîfeye hoş geldi ve halâslığa hüküm buyurdu ya onu bırakın dedi ya halâsa hüküm buyurdu. Onu terke, halâsa, ‘afv eyledi.

(Kıt‘a)

ای خوش آن دانا که پیش شاه دم * گاه قهر ازنکتهٔ خوش میزند

Ey, harf-i nidâ. *Dem*, mısrâ‘-ı sânîde *mîzened*’in mef‘ûl-i sarîhi. *Gâh*, vakit ma‘nâsınadır. *Hûş/Hâş,* feth-i *hâ* iledir.

(Mahsûl-i Beyt) Ey hoş o ‘âkıl ve ‘âlim ki şâh katında kahır vaktinde hoş nükteden dem vura. Ya‘nî kelimât-ı dil-firîb ve sühan-ı ‘acîb ile leb-küşâd ola.

نکتهٔ چون آب می آرد لطیف * شاهرا آبی بر آتش میزند

Nükte’î: *Yâ,* harf-i vahdet, *hemze,* harf-i tevessül. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Şâh-râ*: *Râ*, edât-ı tahsîs. *Âb ber-âteş zeden*, teskîn-i harâret ü gazaba mustalahtır.

(Mahsûl-i Beyt) Bir nükte-i su gibi latîf getire. Ya‘nî latîf bir nükte-i dil-firîb söyleye. Şâhın gazabını teskîn eder.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remel-i müseddestir. Cemî‘ eczâsı sâlim; ‘arûz ve darb, mahzûf olunca bir mısrâ‘ı fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün olur.

(Hikâyet)

گناهکاریرا پیش خلیفه آوردند خلیقه بفتوی مستحق آن شده بود فرمان داد

(Mahsûl-i Terkîb) Bir günâhkârı halîfe katına getirdiler. Halîfe şu fetvâ ile ki ona müstahak olmuştu. Ya‘nî fetvâ mûcibince lâyık olduğu cezâya fermân verdi. Ba‘zı nüshada *be-fetvâ* yerine be “ukûbetî” vâki‘dir. Hâsılı, müstahak olduğu ‘ukûbete fermân eyledi.

گفت ای امیر المؤمنین انتقام بر گناه عدلست وتجاوز ازان فضل
و پایهٔ همت امیر المؤمنین ازان عالی ترست که ازانچه بلندترست تجاوز
نماید و با نچه فروتر ست فرود آید خلیفه را سخن وی خوش آمد گناه وی عفو فرمود

Tecâvüz, tefâ‘ul bâbından masdardır; gâyet geçe demekten kinâyettir ya‘nî terk ede. *Fermûd âyed*, bu da tenezzülden ‘ibârettir.

(Mahsûl-i Terkîb)

{227}

Günâhkâr dedi: Ey Mü’minler Emîri! Günâha intikâm, ‘adâlet ve ondan geçmek, fazldır. Ve emîrü’l-mü’minîn himmeti derecesi ondan ‘âlîrektir ki ‘âlîrek olan nesneden geçe ya‘nî terk ede. Ve o nesne ki aşağırektir, tenezzül eylemeye. Hâsılı, a‘lâ dururken esfele tenezzül, himmet-i pâdişâhtan dûndur. Halîfeye onun sözü hoş geldi. Onun günâhını ‘afv buyurdu.

(Kıt‘a)

عفو از گناه فضل بود انتقام عدل * زان تابان زچرخ برین تا زمین رهست

Zân, ez-ân’dan muhaffeftir. *Ân*, ism-i işârettir ‘afv’a. *Tâ*, harf-i intihâ. *Be-în*: *Bâ*, harf-i sıla; *în*, işârettir intikâm’a. *Berîn*, ‘âlî ma‘nâsına. *Tâ*, harf-i intihâ.

(Mahsûl-i Beyt) Günâhtan ‘afv, fazl olur; intikâm ‘adl olur. fazldan ‘adle, çarh yerinden zemîne dek yol vardır. Ya‘nî beynleri beyne’s-semâ’i ve’s-semktir ki fazl, semâya hemser ve ‘adl, zemîne berâberdir.

کی فضل را گذارد و دارد بعدل روی * دانا که از تفاوت این هر دو آگهست

(Mahsûl-i Beyt) Kaçan fazlı terk eder ve ‘adle yüz tutar, ‘âlem ki her ikinin tefâvütünden âgâhtır. Ya‘nî bu ikisinin tefâvütünden âgâh olan fazlı bırakıp ‘adle teveccüh eylemez.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i muzâri‘dendir. Sadr ve ibtidâsı ahreb ki mef‘ûl olur. Haşvler, mekfûf ki fâ‘ilâtün mefâ‘îlü olur. ‘Arûz ve darbı maksûr ki fâ‘ilâtün olup bir mısrâ‘ı mef‘ûlü fâ‘ilâtün mefâ‘îlü fâ‘ilât olur.

کودکی ازبنی هاشم بایکی از ار باب مکارم بی ادبی کرد شکایت
بعمش بردند خواست که تاویرا ادب کند گفت ای عم من کردم آنچه
کردم وعقل من بامن نبود تو بکن آنچه میکنی وعقل باتست

Kûdekî: *Yâ,* harf-i vahdet; bir çocuk demektir. *Bâ-yekî*: *Bâ,* harf-i sıla.

(Mahsûl-i Terkîb) Benî Hâşim'den bir çocuk kerem sâhiblerinden birine ya'nî ikrâmı vâcib olanların birine edebsizlik eyledi. Emmisine şikâyet eylediler. Dilediler ki onu te'dîb eyleye. Dedi: Ey Emmi! Ben eyledim o nesneyi ki eyledim ya'nî ne ettimse ben eyledim ve 'aklım benim ile değildi. Sen eyle o nesneyi ki eylersin ya'nî edeceğini et ve 'aklın seninledir.

(Kıt'a)

کرسفیهی بحکم نفس وهوا نه بوفق خرد کند کاری

Sefîhî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Behükm-i nefs*: *Bâ,* harf-i musâhabet, izâfet, masdarın fâ'ilinedir. *Bevefk-i hıred*'de böyledir; *vefk* bunda iktizâ ma'nâsınadır. *Kârî*: *Yâ,* harf-i tenkîr.

(Mahsûl-i Beyt)

{228}

Eğer bir sefîh, nefs ü hevânın hükmüyle 'akl muktezâsınca değil bir iş eylerse ya'nî bir sefîh, 'akla muvâfakat etmeyip hevâ ve hevesine tâbi' olarak iş işlerse.

برتو نفس وهوا چو غالب نیست * جز براه خرد مرو باری

Merev, fi'l-i nehy-i hâzır, müfred; gitme demektir. *Bârî, yâ'*-i asliyye ile edât-ı temennîdir; Türkîde dahi isti'mâl olunur.

(Mahsûl-i Beyt) Senin üzerine çünki nefs ü hevâ gâlip değildir, bârî 'akl yolunun gayrıya gitme. Hâsıl-ı kıt'a, nefs ü hevâya tebâ'iyyetle bir sefîh bir iş işledi. Muktezâ-yı 'akl üzere değildir. Çünki senin nefs ü hevân gâlib değildir, 'akl muktezâsınca 'amel eyle ya'nî 'afv eyle.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i hafîftendir ki kendine habn ile hazf târî olmuştur ki bir mısrâ'ı fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün'dür.

(Hikâyet)

زنی را ازجماعت که برحاج خروج کرده بودند پیش وی آوردند حاج
یاوی سخن میگفت و وی سر در پیش انداخته بود ونظر در زمین
دوخته نه جواب وی میداد ونه بوی نظر میکرد

Zenî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Zen*, mutlakâ nisâya ıtlâk olunur; mu'ahhar *âverdend*'in mef'ûlü. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Pîş-i vey*, Hâccâc'ın katına. *Âverdend*, fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib; getirdiler demektir. *Bâ-vey*, o zene. *Mî güft*: *Mî*, edât-ı hâl-i mâzî; söylerdi demektir. *Vey*, zamîr, yine *zen*'e râci'dir. *Ser der-pîş endâhte*, başını önüne bırakmış ya'nî eğmişti. *Ve nazar der-zemîn dûhte*, nazarını zemîne dikmişti. Kâ'ide-i sec' üzere bir "büved"

mukadderdir ya‘nî yere bakardı. Hâsılı, bu iki fıkra ‘adem-i iltifâttan kinâyettir. *Cevâb-ı vey,* lâmiyye. *Mî*’ler yine hikâye içindir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir zeni şu cemâ‘atten ki Haccâc üzere hurûc eylemişlerdi. [Ya‘nî] Haccâc’a hurûc eyleyenlerden bir zeni Haccâc’ın huzûruna getirliler. Haccâc ona söz söylerdi ve o başını önüne eğmişti. Ve nazarını zemîne dikmişti. Ne ona cevâb verirdi ne ona nazar ederdi. Hâsılı, yüzüne dahi bakmazdı.

یکی از حاضران باوی گفت امیر سخن میگوید وتو از وی اعراض میکنی گفت من از خدای تعالی شرم می‌دارم که بمردی نظر کنم که خدای تعالی بوی نظر نمی کند

Bâ-vey: *Bâ,* harf-i sıla; vey zamîri zen’e râci‘dir. *Mî*’ler edât-ı te’kîd. *Ki,* harf-i beyân *Be-merdî*: *Bâ,* harf-i sıla; yâ, harf-i tenkîr. *Ki,* harf-i râbıt-ı

{229}

sıfat.

(Mahsûl-i Terkîb) Hâzırlardan biri zene dedi: Emîr söz söyler ve sen ondan i‘râz edersin. Zen dedi: Hudây te‘âlâ nazar eylemez ya‘nî Allâhu te‘âlâ’nın nazar etmediği âdeme nazar etmekten hayâ ederim.

(Kıt‘a)

روی ظالم مبین که برویت آب * زدوزخ دریست بکشاده

Rûy-ı zâlim, lâmiyye. *Mebîn,* emr-i hâzır, görme demektir. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Dûzah,* cehennem demektir. *Derî*: *Yâ,* harf-i vahdet; *sîn* ve *tâ*, edât-ı haber; bir kapıdır demektir. *Biküşâde*, bâ’-i te’kîd ile açık.

(Mahsûl-i Beyt) Zâlimin yüzünü görme. Zîrâ senin yüzüne o zâlim, cehennemden açık bir kapıdır. Ya‘nî zâlim, cehennemden açılmış kapı mesâbesindedir.

سوی او تا کشاده شد زخدا * نظر رحمتی نیفتاده

Sûy-i û, lâmiyye; *û*, zamîr; *zâlim*’e râci‘dir. *Tâ,* harf-i intihâ. *Küşâde şüd*, mâzî-i mechûl ma‘nâsını ifâde eder ki açılmış ola demek olur. *Zi-Hudâ*, mısrâ‘-ı sânîye merhûndur. *Nazar-ı rahmetî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Nazar-ı rahmet*, beyâniyye. *Neyüftâde*, mâzî-i menfîden kısımdır; vâki‘ olmamıştır demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Onun cânını açılalıdan beri; hâsılı, zulme ibtidâ edeliden beri Allâh’tan bir rahmet nazarı vâki‘ olmamıştır.

[‘Arûz] Bu kıt‘a bahr-i hafîftendir. Nice kerre ‘ilel ü ezâhîfiyle beyân olundu.

(Hikâyet)

اسکندر را گفتند چه یافتی از دولت و سلطنت و وسعت با مملکت
با صغر سن و حداثت عهد گفت باستمالت دشمنان تا از غائلهٔ دشمنی زمام
تافتند و از تعاهد دوستان تا در قاعدهٔ دوستی استحکام نافتند

Güftend, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; dediler demektir. *Be-çi*: *Bâ,* harf-i musâhabet, sebebiyyeti mutazammın, ne sebebiyle demektir. *Yâftî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab; buldun demektir. *Devlet-i saltanat*, beyâniyye. *Vâv*-ı ‘atf ile dahi nüshadır. *Vüs‘at-i memleket*, lâmiyye; memleketin büyüklüğü demektir. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Sıgar-ı sinn*, masdarın fâ‘iline izâfetidir; yaşın küçüklüğü demektir. *Hadâset-i ‘ahd* dahi masdarın fâ‘ilinedir. *Hadâset,* tâzelik ma‘nâsınadır; *‘ahd*, zamân ve vakit ma‘nâlarında müsta‘meldir ki *sıgar-ı sinne* ‘atf-ı tefsîr vâki‘dir. *Be-istimâlet*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *istimâlet*, istif‘âl bâbından masdardır bir kimsenin kalbini kendine bây-ı vechegân meyl ettirmek; *düşmenân*’a izâfeti, mef‘ûlünedir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Gâ’ile-i düşmenî*, beyâniyye; *yâ,* harf-i masdar. *Gâ’ile*, şerr ü fesâd

{230}

ü fitne ma‘nâsınadır. *Zimâm*, dizgin demektir, bunda mecâzdır. *Tâftend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; çevirdiler demektir. *Te‘âhüd-i dûstân, istimâlet-i düşmenân* gibidir i‘râbda ve ona ma‘tûf olmada. *Te‘âhüd*, tefâ‘ul bâbından masdardır peymân ma‘nâsına. *İstihkâm*, istif‘âl bâbından masdardır kuvvet ma‘nâsına. *Yâftend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; buldular demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) İskender’e dediler: Ne ile buldun o nesneyi ki buldun saltanat-ı devletten ve memleketin büyüklüğünden. Ya‘nî bu kadar devleti ne sebebiyle buldun sinnin küçüklüğü ve kuvvetin tâzeliğiyle bile. Hâsılı, vakt-i şebâbında böyle devlete ne ile vâsıl oldun? İskender dedi: Düşmânlara istimâlet ile. Ya‘nî düşmânların kulûbu ile tâ ki düşmânlık gâ’ile ve fesâdından dizgin çevirdiler. Dostlara te‘âhüd ile tâ ki dostlukta kuvvet buldular. Hâsılı, bu iki mâdde ile vüs‘at-i memlekete mâlik oldum diye cevâb eyledi. *Gâ’il*e’ye, mühlike ma‘nâsınadır diyen ma‘nâyı helâk eylemiş. ‘Ufiye ‘anhü.

(Beyt)

بایدت ملك سکندر چون وی از حسن سیر * دشمنانرا دوست کردان دوستانرا دوستر

Bâyed, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib. *Tâ*, zamîr-i hitâb ve mef‘ûl, bunda bir ma‘nâ-yı şart melhûzdur, sana gerekse demektir. *Mülk-i Sikender*, lâmiyye; bunda devlet ve saltanattan kinâyettir. *Çûn,* harf-i teşbîh. *Hüsn-i sîr,* masdarın fâ‘iline izâfetidir; ahlâk-ı hasene demektir. *Ez*, bunda sıla ma‘nâsına olmak münâsibdir. *Kerdân,* emr-i hâzır, sayrûret ma‘nâsını mutazammın eyle ya‘nî tahvîl eyle demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl.

(Mahsûl-i Beyt) Sana mülk-i Sikender gerekse ya‘nî devlet ve rif‘at lâzımsa İskender gibi hüsn-i sîret ve ahlâk-ı hamîde ile düşmânları dost eyle; dostları dostrek eyle. Ya‘nî düşmânların düşmeniyyetini izâle edip dostluğa tahvîl eyle. Dostları dostluğunda kavî ve sâbit eyle.

[‘Arûz] Bu beyt bahr-i hezecdendir ki bu dahi nice kerre beyân olundur.

(Hikâyet)

روزی اسکندر باسرهنگان خویش برنشسته بود یکی از
ایشان گفت حق سبحانه وتعالی ترا ملکی بزرك داده است زنان بسیار کن
تا فرزندان تو بسیار و یادگار تو اندر جهان بماند

Rûzî, Yâ, harf-i vahdet. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Serhengân-ı hîş*, beyâniyye. *Serheng,* bunda çavuş demektir. *Bâ,* harf-i te'kîd. *Nişeste*, mâzîden kısımdır. *Bûd*, edât-ı

{231}

mâzî. *Mülkî*: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Dâde,* mâzîden kısımdır. *Zenân bisyâr kün*, çok evlen, te'ehhül eyle demektir. Zîrâ zen kün, evlen demekten kinâyettir. Bu ıstılâhı bilmeyen, zenlere çok eyle demiş. Zâhir bu ki kesret-i mücâma'at ma'nâsına ahz etmiş. 'Ufiye 'anhü. *Tâ,* harf-i ta'lîl. *Ferzendân-ı tû*, lâmiyye; senin oğulların demektir. *Yâdgâr-ı tû* da böyle. *Bimâned*, bâ'-i te'kîd ile kala demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir gün İskender kendi çavuşlarıyla oturmuştu. Onlardan biri dedi: Hakk Subhânehû ve te'âlâ sana ulu mülk ya'nî saltanat-ı 'azîm vermiştir. Çok evlen tâ ki oğulların çok ola ve senin yâdigârın cihânda kala.

اسکندر گفت یادگاری مرد اندر جهان نه فرزند اوست بلکه سنتهای خوب
وسیرتهای نیکوست نیکو دانکس که مردمان جهان غلبه کرده است زنان بر وی غلبه کنند

(Mahsûl-i Terkîb) İskender cevâbında dedi: âdemin yâdigârı cihânda evlâdı değildir. Belki güzel 'âdet ve tavrı ve iyi hulk ve revişidir. İyi olmaz şu kimse ki cihân merdânı üzere ya'nî halk-ı 'âleme galebe eylemiş iken tâ'ife-i nisânın üzerine galebe eyleye. Hâsılı, her ne kadar mâlik-i devlet ve saltanat ise de zenânın galebesi sebebiyle zümre-i merdândan ta'dâd olunmaz, mağlûb-ı zendir.

چونیست پیش پدر این قدر یقین که پسر*زخیل بی خردان است یا خرد مندان

Çü, edât-ı ta'lîl. *Pîş-i peder*, lâmiyye; *pîş* bunda kat ma'nâsınadır. *Kadr*, mikdâr ma'nâsına. *Ki,* harf-i beyân *Peser*, mısrâ'-ı sânîye merhûn, mübtedâ. *Hayl*, hâ-i mu'cemenin fethiyle 'Arabîde at ma'nâsınadır; Fârsîde galebe ve 'asker ve tâ'ife ma'nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki yoktur pederin katında o kadr-ı yakîn ki ya'nî babada o kadar 'ilme'l-yakîn hâsıl değildir ki evlâd, 'aklsızlar tâ'ifesinden mi yâhûd 'akllılardan mıdır? Hâsılı, bu iki tâ'ifenin hangisinden olacağı pederin ma'lûmu olmadıysa

بسست بسیرت نیکو حکیم را فرزند نه بون زن چو شود برامید فرزندان

Best, kâfîdir demek olur. *Sîret-i nîkû*, beyâniyye. *Râ,* edât-ı mef'ûl. *Zebûn-ı zen*, lâmiyye. *Çi şeved*, istifhâm-ı inkârî ma'nâsını mutazammındır. *Ümîd-i ferzendân*, beyâniyye.

(Mahsûl-i Beyt) Hâl-i evlâd ma'lûm olmadıysa; hakîme evlâd, sîret-i hasene ve 'âdet-i müstahsene kâfîdir. Ya'nî 'âkıl olan şahsa, ahlâk-ı hamîde ve hayrât ve yâdigârdan

{232}

a'lâ evlâd olmaz ki (اَثَرُ المَرءِ عُمرُهُ الثَّانِی)[293] demişlerdir. Hâsılı, yâdigâr, merd evlâd yerine kâfîdir. Avradın zebûnu ne olur ya'nî olmaz. Ferzend ümîdiyle merd-i 'âkıl, zenne zebûn olmaz.

[293] Kişinin eseri, onun ikinci hayâtıdır.

[‘Arûz] Bu kıt‘a bahr-i müctess-i mahbûndur ki nice kerre beyân olunmuştur.

[4. RAVZA]

روضهٔ چهارم در وصف میوه بخشی درختان باغستان جود و کرم و شکوفه ریزی شان ببذل دینار و درم

Mîve-bahşî der dırahtân-ı bâğistân-ı cûd, izâfetleri lâmiyye. *Mîve-bahşî*: *Yâ*, harf-i masdar; *mîve-bahş*, vasf-ı terkîbîdir meyve verici, müsmir ma‘nâsına. *Şükûfe-rîzî* de böyle, çiçek dökücülüğü demektir. *Şân*, zamîr; *dırahtân*’a râci‘dir. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Bezl-i dînâr*, beyâniyye.

(Mahsûl-i Terkîb) Dördüncü Ravza cûd ve kerem bağlığının ağaçlarının meyve vericiliği ve onların altın ve gümüş bezliyle çiçek dökücülüğü vasfı beyânındadır. Ya‘nî ehl-i sehânın medhi beyânındadır.

(Fâ’ide)

جود بخشیدن چیزیست بایستی بی ملاحظهٔ غرض و مطالبهٔ عوض
اگرچه آن غرض یا عوض ثنای جمیل یا ثواب جزیل باشد

Cûd, mübtedâ; bahşîden çîzîst, haberi; izâfeti, masdarın mef‘ûlünedir. *Yâ*, harf-i tenkîr. *Bâyestî*, bâ’-i nisbet ile gerekli demektir ya‘nî lâzımlı; *çîz*’e sıfat vâki‘ olmuştur. *Mülâhaza-i garaz*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Mütâlebe-i ‘ivaz* da böyle ve ma‘nâ cihetinden ‘atf-ı tefsîrî gibidir; mün‘im-i ileyhten bir me’mûl yâhûd mukâbilinde bir şey istemek demek olur. *Egerçi*, edât-ı şart. *Senâ-yı cemîl*, mevsûfun sıfatına izâfetidir. *Sevâb-ı cezîl* de böyle. *Senâ*, övmek demek. *Cemîl* güzel. *Cezîl*, lafzen ve ma‘nen ‘azîm gibidir.

(Mahsûl-i Terkîb) Cûdu ta‘rîf edip buyurur ki: Cûd, bir gerekli ya‘nî lâzımlı olan şey’i bağışlamaktır. Mün‘im-i ileyhten me’mûlün ve mukâbil-i in‘âmda bir şey’i isteğin olmayaraktan egerçi o ‘ivaz veyâ garaz, güzel vasıf ya sevab-ı ‘azîm olursa da. Ya‘nî her ne kadar istediğin mukâbilinde sevab-ı ‘azîm ve ecre nâ’il olurum yâhûd beni güzel güzel vasf ü medh eder demek ise de hâsıl-ı kelâm, cûd ü sehâ dedikleri gerek dünyevî ve gerek uhrevî garaz ü ‘ivazdan hâlî olan ihsâna derler. Ve illâ ta‘rîf-i cûd dâhil olup sehâ ‘add olunmaz. Belki hısâl-i mezmûmedendir.

(Kıt‘a)

کیست کریم آنکه نه بهر جزاست

{233}

هر کرمی کاید و در وجود

(Mahsûl-i Beyt) Kerîm kimdir? O kimsedir ki cezâ için değildir her kerem ki gele ondan vücûda. Ya‘nî ondan vücûda gelen kerem, cezâ ve ecir; ‘ivaz için olmayan kimsedir sahî ve kerîm.

انکه بود بهر ثنا و ثواب * بیع و شرا کرنه احسان وجود

Ân, kereme işârettir.

(Mahsûl-i Beyt) O kerem ki vasf-ı cemîl ve sevâb-ı cezîl için ola; alım satım, ihsân ü cûd değildir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i serîdendir ki aslı müstef‘ilün müstef‘ilün mef‘ûlât’tır. Evvelâ sadr ve ibtidâ ve haşvlerine tayy, târî olmuştur ki Tayy: Dördüncü sâkini hazfa derler. fâ, düşüp müsta‘lün kalıp müfte‘ilün onun bedeline gelir. Ammâ ‘arûz ve darba, tayydan sonra vakf dahi gelmiştir ki Vakf: mef‘ûlâtü’den tâyı sâkin kılmaya derler. Tayy ile de vâv sâkıt olur; mef‘ûlât olup fâ‘ilât lafzına tebdîl olunur. Böyle olunca serî‘-i matvî-i mevkûf olur ki bir mısrâ‘ı müfte‘ilün müfte‘ilün fâ‘ilât olur.

(Kıt‘a-i Uhrâ)

هر که مقصودش از کرم آنست * که برآرد بعالم آوازه

Ânest lafzının müşârun ileyhi mısrâ‘-ı sânî mazmûnudur.

(Mahsûl-i Beyt) Her kim ki onun maksûdu odur ki ‘âlemde âvâze hâsıl eyleye. Ya‘nî nâm ve şân sâhibi ola.

باشد از مصر جود وشهر کرم * خانهٔ او برون دروازه

Mısr-ı cûd, mecâzen beyâniyye. *Şehr-i kerem* de böyle yerlerde ‘atf-ı tefsîrîdir. *Hâne-i û*, lâmiyye. *Dervâze*, bunda kale kapısı ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Cûd ve kerem şehrinde o kimsenin hânesi kale kapısından dışarı olur. Ya‘nî cûd ve ihsân şehrinden değildir. Hâsılı, ‘âleme sît-ı ihsânım münteşir olsun diye in‘âm eden kimse cömerd değildir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîftendir, ma‘lûm.

(Hikâyet)

جوادی را پرسیدند که ازانچه بمحتاجان می دهی و برسائلان می ریزی هیچ
در باطن خود رعونتی و برفقیران بار منتی بازمی یابی

Cevâd/Cevad, cîmin fethi ve vâvın tahfîfiyle cömerd demektir. *Yâ*, harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ki*, harf-i beyân. *Dihî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; verirsin demektir. *Mî*’ler harf-i istimrâr. *Rîzî*, *dihî* gibidir; bunda ihsân edersin demektir. *Bâtın-ı hôd*, beyâniyye ya lâmiyye. *Ru‘ûnetî*: *Yâ*, harf-i vahdet; ru‘ûnet,

{234}

salaklık ma‘nâsınadır. Şârih merhûm tekebbür ma‘nâsına almış gerçi tetebbu ettiğimiz lügatte bu ma‘nâ yoktur lâkin ‘âmme -i nâsın beyninde bu ma‘nâ şâyi‘dir. Tedebber! *Bâr*, bunda bön ma‘nâsınadır. *Minnet*, başa kakmak ya ta‘dâd-ı ni‘am eylemek; bir tevbîhî bir tenbîhîdir. mahallerinde mufassalan mübeyyendir. *Yâ*, yine tenkîr içindir. *Bâz*, harf-i te’kîd. *Mî*, harf-i istimrâr. *Yâbî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; bulur musun demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir cömerde su’âl eylediler ki: O nesneden ki muhtâclara verirsin ve isteyicilere ihsân ü bezl edersin. hîç kendi yanında ya‘nî derûnunda bir salaklık ya‘nî noksâniyyet veyâhûd kibir ve fukarâya men‘ etmeklik yükü ya‘nî sıkleti bulur musun?

کفت هیهات حکم من درکوشش بخشش حکم آن کفلیز ست که در دست طباخ
است اکرچه طباخ هر چه می دهد برکفلیز می کذرد اما کفلیز بخود کمان دهندکی نمی برد

Heyhât, esmâ'-i ef'âldendir ba'îd oldu ma'nâsına ya'nî bu fikir benim hâtırımdan ba'îd oldu. *Hükm-i men*, lâmiyye; *hükm* bunda misâl ma'nâsınadır, benim misâlim demektir. *Gûşiş-i bahşiş*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir. Ba'zı nüshada vâv-ı 'atf vâki'dir. *Gûşiş*, ism-i masdardır; *bahşiş* de böyle; şîn-i evvelîlerin kesriyle. Eger meftûh olsa şîn-i sânî zamîr olur. *Tefekkür*, in'âma sa'y demektir. *Keflîz*, kâfın fethi ve fânın sükûnu, lâm ve zâ ile kepçe demektir ammâ *kâf* ve *râ'*-i mühmele ile kefgir/kevgir dedikleri kepçeye müşâbih delikli nesnedir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Dest-i tabbâh*, lâmiyye. *Tabbâh*, mübâlağa sîgası üzere aşçı demektir. *Dihed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; verir demektir. *Gümâ dihendegî*, beyâniyye; *yâ*, harf-i masdar; *kâf*, hâ'-i resmîden mübeddel. *Gümân*, zann demektir. *Dihende*, ism-i fâ'il; verici demektir. Cümlesi vericilik zannını demek olur. *Nemî bered*, fi'l-i muzâri'-i menfî, müfred, iletmez demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Cevâd dedi: Benim misâlim in'âma sa'yda yâhûd sa'yda ve in'âmda o kepçeye misâldir ki aşçının elindedir. Ya'nî aşçının elinde olan kepçe gibidir. Egerçi aşçı her ne verirse kepçe üzere geçer. Ya'nî kepçe vâsıtasıyla verir ammâ kepçe kendine vericilik zannını iletmez. Ya'nî mün'im benim demez. Hâsılı, Hudây-ı müte'âlin, rızkını

kullara îsâlde gece gibi âletim demek olur. Hakîkat de böyledir.

(Kıt'a)

کرچه روزی از کف خواجست روزی ده خداست * برسر روزی خوران خوش نیست زو منت نهی

Rûzî, yâ'-i asliyye ile rızk demektir. *Keff*, bunda mutlakâ elden kinâyedir. *Keff-i hâce*, lâmiyye. *Hâce*, böyle yerlerden in'âm sâhibi demektir. *Rûzî-dih*, vasf-ı terkîbîdir; rızk verici demektir. *Rûzî-hâr* da böyledir; rızk yiyici demektir. *Mün'im-i ileyh* olan fukarâdan 'ibârettir. *Elif* ve *nûn* edât-ı cem'dir *Zû*, ez-û'dan muhaffeftir. *Ez*, bunda min eclîhi ma'nâsına. *Nihî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab; koyasın demektir. Yanımızda bulunan nüshalarda zû vâki'dir. Şârih ger yazmış. Gerçi ma'nâ cihetinden esahtır ammâ nâdir olduğundan i'tibâr eylemedik.

(Mahsûl-i Beyt) Egerçi rızk, sâhib-i in'âmın elindendir. Rızk verici Hudâ'dır ya'nî zâhirde efendi elinden taksîm olunur ammâ hakîkatte Rezzâk, Hudâ'dır. Mün'im-i ileyh olan fukarânın başına hoş değildir ki in'âmından için minnet koyasın. Hâsılı, in'âmını lâyık değildir ki başına kakasın. Yâhûd fukarânın başına eger minnet korsan hoş değildir. Zîrâ in'âm senin değil; Hudâ'nındır.

نیست اوجز کاسه وکفلیز دیك رزق را * به که باشد کاسه وکفلیز از منت تهی

Nîst, değildir demektir. *Û*, zamîr; *hâce*'ye râci'dir. *Dîk*, çömlek demektir; izâfet-i beyâniyye. *Tehî*, boş demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Hâce, rızk çömleğinden kâse ve keflîzinin gayrı değildir. A‘lâdır ki kâse ve keflîz minnetinden boş ola. Ya‘nî mün‘ime vâsıta olmak hasebiyle bi-‘aynihî gece gibidir. Sâhib-i idrâk olan kimse kendini gece menzilesinde bilip fukarâya menn ü tevbîh eylemez.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i müsemmen-i mahzûftur.

صوفی دیگر را صفت کرده صفتی ازروی
شناسایی ومعرفت آورده فرمود که فلان کس سفره آرست نه سفره دار
وخود را شریك سفره میدارد نه مایك سفره می شمارد باسائر
خورندگان یکسانست بلکه درنظر خود طفیل ایشانست

Sûfî: *Yâ’*-i sânî, harf-i vahdet. *Dîgerî-râ*: *Yâ,* harf-i vahdet; *râ*, edât-ı mef‘ûl. *Sıfat-kerde,* vasf eylemiş demektir. *Sıfatî*: *Yâ,* harf-i tenkîr; bir türlü vasıf demektir. *Rûy*, bunda cihet ma‘nâsınadır. *Şinâsâyî*: *Yâ’*-i sânî,

{236}

masdariyye. *Şinâsâ*, sıfat-ı müşebbehe; bilicilik demektir, ‘alîm ma‘nâsına. *Ma‘rifet*, ‘atf-ı tefsîrî şeklidir, her ne kadar fark varsa da. *Âverde*, getirmiş demektir ki *sıfatî* kelimesine ma‘nâda merbûttur. *Fermûd*, fi‘l-i mâzî, müfred. *Ki,* harf-i beyân *Filân elfâz*, kinâyedir. *Süfre-âr,* vasf-ı terkîbîdir sofra getirici, mün‘im demektir. *Süfre-dâr* de böyle, sofra tutucu mâl-dâr demektir. *Şerîk,* ortak demektir; *süfre*’ye izâfeti, mecâzen beyâniyye; takdîr, “şerîk-i nişestegân-ı süfre” demektir. *Mî*, edât-ı istimrâr. *Dâred*, fmuz, müfred, gâ’ib. *Melîk*, sâhib ma‘nâsınadır; *süfre*’ye izâfet-i beyâniyye. *Şumâred*, fi‘l-i muzâri‘, müfred; ‘add eder demektir. *Hôrendegân,* yiyiciler demektir. *Yeksân*, berâber demektir müsâvî ma‘nâsına. *Tufeyl,* zamm-ı tâ-i mühmele ve feth-i fâ ile da‘vet olunan kimseye tâbi‘ olup bile gidene derler. *Îşân, hôrendegân*’a râci‘dir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir sûfî bir gayrıyı vasf eylemiş; ‘ilm ü ‘irfân cihetinden vasf eylemiş. Ya‘nî ‘âlimâne ve ‘ârifâne medh ü tavsîf eylemiş. Buyurmuş ki: Filân kimse sofra-âr-ı mün‘imdir ve mut‘amdır; sofra-dâr ve mütemevvil değildir. Ve kendini ehl-i sofranın ortağı tutar; sofra sâhibi ‘add eylemez. Sâ’ir yiyici, müsâfirîn ile berâber belki kendi nazarında anların tufeyl ve tâbi‘i ‘add eder.

(Kıt‘a)

چون بمهمان سرای خویش نهد * خواجه خوان از برای درویشان

Be-behmân-sarây: *Bâ,* harf-i sıla; mün‘imin hânesinden ‘ibârettir; *hîş*’e izâfet-i beyâniyye. *Nihed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, koya demektir; *hâce*, fâ‘ili; *hân*, mef‘ûlü. *Ez-berây*, edât-ı ta‘lîl.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki kendi mihmânsarâyına hâce, dervîşler için sofra koya.

طفل راهست اگر نمی داند * خویشتن راطفیلی ایشانند

Tıfl-ı râh, beyâniyye. *Tâlib*, mübtedî ma‘nâsınadır ki Türkçe ‘acemîdir denilir. *Nemî dâned,* bilmezse demektir; fi‘l-i muzâri‘-i menfî. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Tufeylî-i îşân*, lâmiyye.

(Mahsûl-i Beyt) Beyt-i sâbıka merbûttur. Hâce, in‘âm ve it‘âmına mübâderet ettikten sonra tıfl-ı râhtır. Eger kendini onlara tufeyl bilmezse. Bu beytte san‘at-ı iştikâk vardır ki tıfl ile tufeyl.

[‘Arûz] Bu kıt‘a bahr-i hafîf-i mahbûn-ı maksûrdur. Bi’d-defe‘ât beyân olundu. Ba‘zı nüshada beyt-i sânînin mısrâ‘-ı evveli:

{237}

“Û çü tıflest eger nemî dâned” vâki‘ olmuştur ki ma‘nâ yine evvelki gibidir.

(Hikâyet)

اعرابی بنزدیك امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه آمد
وخاموش بنشست ذل فقر وفاقه پرجبین اوظاهر بود حضرت امیر
از وی پرسید که چه حاجت داری شرم داشت که زبان کوید بزمین
نوشت که مرد فقیرم حضرت امیراورا دوحله عطا داد وغیر ازان هیچ
چیز را مالك نبود

A‘râbî: *Yâ,* harf-i nisbet. *Be-nezdîk*: *Bâ,* harf-i sıla; nezdîk, ‘ind ma‘nâsına, Türkçe kat derler; emîr’e izâfet-i beyâniyye. *Kerreme*, tef‘îl bâbından fi‘l-i mâzî, bunda emîr ma‘nâsınadır; *Allâh*, fâ‘ili; *vech*, mef‘ûlü. Zamîr, cenâb-ı *‘Alî*’ye râci‘dir. Bu elkâb, hazret-i ‘Alî’ye mahsûstur. Zîrâ cenâb-ı Hakk, vech-i sa‘âdetini puta secde eylemekten masûn etmekle tekrîm eylemiştir. Zîrâ sabî iken şeref-i İslâm ile müşerref olmuştur. *Âmed*, fi‘l-i mâzî, geldi demektir. *Binişest*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, oturdu demektir. *Züll, zâl*-i mu‘cemenin zammıyla ve *lâm*-ı müşeddede ile hôrluk ma‘nâsınadır; *fakr*’a izâfeti, beyâniyye. *Fâka*, ‘atf-ı tefsîrîdir. *Ber-cebîn-i û*, lâmiyye; *cebîn*, nâsıye ma‘nâsına alın demektir. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Vey*, zamîr; *A‘râbî*’ye râci‘dir. *Pursîd*, fi‘l-i mâzî; su’âl eyledi demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Dârî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; tutarsın demektir; böyle yerlerde ekseriyyen vâriddir demekten kinâyettir. *Şerm,* utanmak; hicâb gibi. *Dâşt*, fi‘l-i mâzî, tuttu demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Be-zebân*: *Bâ,* harf-i ilsâk. *Bigûyed*: *Bâ,* harf-i te’kîd; gûyed, fi‘l-i muzâri‘, söyledi demektir. *Nüvişt*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; yazdı demektir. *Merd-i fakîr*, beyâniyye. *Mîm,* zamîr-i mütekellim vahde. *Û,* yine *A‘râbî*’ye râci‘dir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Hulle,* bunda mutlakâ sevb ma‘nâsına. *‘Atâ dâd*, ihsân verdi demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Nebûd*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ib; değildi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir ‘Arabî, emîrü’l-mü’minîn hazret-i ‘Alî kerramallâhu veche huzûruna geldi. Ve hâmûş ve sakit oturdu ve fakr ü fâka hôrluğu, nâsıyesinde zâhir ve hüveydâ idi. Hazret-i emîr, ya‘nî cenâb-ı ‘Alî ondan su’âl eyledi ki: Ne hâcetin vardır ya‘nî hâcetin nedir? Hicâb eyledi ki lisânıyla söyleye. Yer üzere yazdı ki merd-i fakîrim ya‘nî fakra mübtelâ âdemim. Hazret-i ‘Alî

{238}

ona iki sevb ihsân eyledi ve ondan gayrı hîç nesneye mâlik değildi. Hâsılı, mâlik olduğu nesneyi ‘Arabîye verdi.

اعرابی یکی را رداساخت ودیگر را ازارکردو بایستاد وچند بیت مناسب حال در
کمال فصاحت و بلاغت بربدیهه انشا کرد حضرت امیر را بسیار
خوش آمد سه دینار دیگر که از حق شاهزاد ها امیر المؤمنین حسن
وامیر المؤمنین حسین رضی الله عنهما در پیش ایشان بود آنهارا عطاداد

Râ'lar edât-ı mef'ûl. *Ridâ*, rânın kesriyle üste giyilen nesneye derler. *Sâht*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; düzdü ma'nâsına; böyle yerlerde eyledi demektir. *İzâr*, hemzenin kesriyle içe giyilen nesneye derler. *Biîstâd*: *Bâ,* harf-i te'kîd; *îstâd/istâd*, *yâ* ile ve *yâ*'sız durdu demektir. *Münâsib-i hâl*, beyâniyye. *Gümân-ı fesâhat* de böyle. *Ber,* harf-i isti'lâ. *Bedîh,* birden bire demektir. *İnşâ'*, îcâd ma'nâsınadır. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Ki,* harf-i beyân. *Hakk-ı şâhzâde*, lâmiyye. *Hâ*, edât-ı cem'. *Pîş-i îşân* da lâmiyye, onların katında demektir. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Ânhâst, dînâr*'a işârettir.

(Mahsûl-i Terkîb) A'râbî, hazret-i 'Alî'nin verdiği sevbin birini ridâ ve birini omzunu izâr eyledi. Ve durdu ya'nî ka'imen tevakkuf eyledi. Birkaç beyt, hâle münâsib kemâl-i fesâhat ü belâgatta bedâheten inşâ' eyledi. Hazret-i emîr'e hoş geldi. Üç dînâr dahi ki şâhzadeler emîrü'l-mü'minîn Hasan ve emîrü'l-mü'minîn Hüseyin hakkından onların katında idi, onları verdi. Ya'nî Haseneyn efendilerimizin haklarından üç dînâr dahi verdi.

اعرابی انهارا گرفت وگفت ای امیر
المؤمنین مرا تونکرترین اهل بیت من گردانیدی و برفت حضرت امیر
گفت شنیدم از حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم که فرمود قیمة
کل امرئ ما یحسنه یعنی قیمت هر کس بقدر آن چیزست که و یرا می آراید
از محاسن افعال و بدایع اقوال

Ân-râ: *Râ*, edât-ı mef'ûl; *ân, meblağ*'a işâret. *Girift*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; tuttu ya'nî aldı demektir. *Tüvânger*, ganî ma'nâsına; t*er*, edât-ı tafdîl. *yâ,* harf-i nisbet; *nûn,* harf-i te'kîd ki cümlesi tafdîlde mübâlağa ifâde eder; *ehl-i beyt*'e izâfeti, beyâniyye; *min*'e, lâmiyye. *Kerdânîdî*, fi'l-i mâzî, müfred, muhâtab; eyledin demektir, sayrûret ma'nâsını ifâde eder. *Bireft*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred,

{239}

gâ'ib; gitti demektir. *Şenîdem*, fi'l-i mâzî, mütekellim vahde; işittim demektir. *Hazret-i risâlet*, isnâdda mecâzdır ki recülün 'adlün gibi; *server-i 'âlem* hazret-i Muhammed sallallâhu 'aleyhi ve sellem'den 'ibârettir. *Ki,* harf-i beyân. *Fermûd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; buyurdu demektir. Hadîs-i şerîf makûlü: *Kıymetü,* masdar, bahâ ma'nâsına mübtedâ. *Külli*, muzâfun ileyhi. *Ve*, edât-ı sûr; *'imrin*, lafzına muzâf. *'İmrin,* hemze-i vaslın kesriyle recül ma'nâsınadır. *Mâ,* ism-i mevsûf, mahallen merfû', haberi. *Yuhsinü*, fi'l-i muzâri' if'âl bâbından; tahtında fâ'ili, *'imrin*'e râci'dir. Cümlesi, mahallen merfû'. *Mâ*'nın sıfatı, ihsân eder demektir gerek fi'len gerek kavlen. Zamîr-i zâhir; mef'ûlü, *mâ*'ya râci'. Ya'nî Molla Câmî tefsîr eder. *Kıymetü* âhirinde *tâ'*-i gird olan masâdiri 'Acem kelâmı beyninde isti'mal eylese *tâ'*yı tavîl yazarlar ve okurlar. *Herkes*'e izâfet-i lâmiyye. *Be-kadr-i ân çîzest,* o nesne mikdârıncadır. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Ârâyed*, fi'l-i muzâri', müfred, elif-i

memdûde ile bezer demektir. *Mehâsin*, ‘alâ-hilâf-ı kıyâs hüsnün cem‘idir; *ef‘âl*, fi‘lin cem‘i; fi‘llerin güzellerinden demektir. *Bedâyi‘*, bunda mecâzen *mehâsin*’e ‘atf-ı tefsîrîdir.

(Mahsûl-i Terkîb) A‘râbî o meblağı aldı ve dedi: Ey Emîre’l-Mü’minîn! Beni, benim ehl-i beytimin ganîreği kıldın. Ve gitti. Hazret-i emîr dedi: İşittim hazret-i risâletten sallallâhu ‘aleyhi ve sellem ki buyurdu: (قِيمَةُ كُلِّ امْرِئٍ مَا يُحْسِنُه)[294] Ya‘nî herkesin kıymeti o şey’i kadardır ki kendini işlerin güzellerinden ve sözlerin latîflerinden bezeye. Hâsılı, kavlen ve fi‘len ihsân ettiği kadardır. Velhâsıl, her ne kadar ahlâk-ı hamîde ile muttasıf olup ikrâm-ı kavlî ve in‘âm-ı fi‘lî ederse kendinin derece ve bahâsı, verdiği ve ettiği nesne mikdârıncadır. Bu hadîs, Ebû Bekir ve ‘Ömer radıyallâhu ‘anhumâ haklarında vârid olmuştur diye rivâyet olunur.

(Kıt‘a)

قیمت مرد نه ازسیم وزراست * قیمت مرد بقدر وهنرست

Kıymet-i merd, lâmiyye. Ne, edât-ı selb, ma‘nâda habere mukayyeddir.

(Mahsûl-i Beyt) İnsânın kıymeti sîm ü zerden değildir. İnsânın kıymeti kadr ü hüner iledir.

ای بسا بنده از کسب هنر * قدرش از خواجه بسی بیشترست

Besâ, çok demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Kesb-i hüner*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Şîn*, zamîr;

{240}

bende’ye râci‘dir. *Hâce*, efendi ve mevlâ demektir. *Besî*, çok demektir. *Pîş*, bâ’-i ‘Arabla ziyâde demektir; *ter*, edât-ı tafdîl.

(Mahsûl-i Beyt) Ey kâbil-i hitâb olan zât! Çün bende ki ya‘nî çok kul vardır ki hüner kesb ü tahsîl ettiğinden nâşî o bendenin kadri, efendisinden çok ziyâderektir.

وی بسا خواجه، که از بی‌هنری * در ره بنده خود بی‌سپرست

Ez-bî hünerî, hünersizlikten demektir. *Derreh-i bende-i hôd*, beyâniyye ve lâmiyye. *Bî-siper*, mağlûb demekten kinâyettir hattâ iki kimse muhâsame ederken biri mülzem olsa ona zurafâ-yı ‘Acem siper-endâht derler.

(Mahsûl-i Beyt) Dahi çok efendi vardır ki hünersizlikten ötürü kendi kulu yolunda mağlûbdur. Ya‘nî kadr ü menzile cihetinden kuluna mağlûbdur.

[Hikâyet]

[294] Hadis, İbn Abdilberr, Câmiu beyâni’l-ilm ve fazlihi, Dâru İbni’l-Cevzî, 1994, I, 416. (Hz. Ali’nin sözü olarak) Kişinin kıymeti, onu güzel gösteren şeylerdir/ilmiyledir.

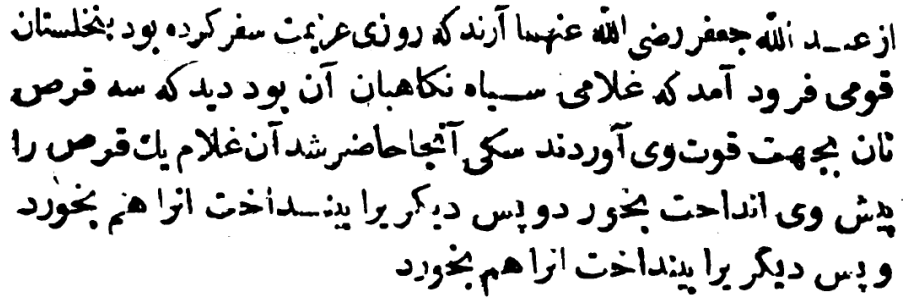
از عبد الله جعفر رضی الله عنهما آرند که روزی عزیمت سفر کرده بود بنخلستان
قومی فرود آمد که غلامی سیاه نکاهبان آن بود دید که سه قرص
نان بجهت قوت وی آوردند سکی آنجا حاضر شد آن غلام یك قرص را
پیش وی انداخت بخورد و پس دیگر را بینداخت انرا هم بخورد
و پس دیگر را بینداخت انرا هم بخورد

Abdullâh Ca'fer[295], kâ'ide-i A'câm üzere 'alemeyn beyninden ibn lafzı hazf olunmuştur. Bu zât-ı sahâvet-simât ya'nî cenâb-ı Abdullâh ibni 'ammi'n-Nebiyy ve birâder-i 'Alî olan Ca'fer-i Tayyâr[296]ın radıyallâhu 'anh, oğludur ki beyne'n-nâs, Abdullâh Razavî ile şöhret-şi'ârdır. Ve defter-i küremâ'da nâm-ı nâmîleri mestûr ve elsine-i 'âlemde esâmîleri mezkûr ve meşhûrdur ki bir gün Abdullâh bin Ca'fer ve Ebû Dıhye-i Ensârî[297] ve Hassân[298] radıyallâhu 'anhüm hazretleri Mekke-i Mükerreme'den, Medîne-i Münevvere'ye giderlerdi. Esnâ-yı râhta, yağmur isâbet etmekle gidecek mahal yok. Şam'a yakın bir bâdiye, 'Arabînin haymesine kondular. 'Arab, istikbâl edip bunlara 'azîm ikrâm eyledi. O gece safâ-yı hâtır ile kaldılar. Sabâh gider oldukta: Yâ Eha'l-'Arab! Beynimizde nân ü nemek hukûku zâhir oldu. Siz de Medîne-i Münevvere'ye gelin. İnşâallâh biz de size hıdmet edelim dedi. Birkaç zamân mürûrunda 'Araba kaht ü fakr ü muzâyaka el verip çaresiz kaldı. 'Iyâli dedi ki: Gel Medîne-i Münevere'ye git. Belki o zamânıyla bize mihmân olan mahdûmların birinden bir nef' erişe idi. 'Arab eyitti: Nâmlarını unuttum,

{241}

bilmem dedi. 'Avrat eyitti: İbnü'l-Tayyâr diye su'âl eyle Zîrâ ben onların şemâ'illerinde kerem 'alâmetleri müşâhede eyledim dedi. 'Arab dahi Medîne-i Münevvereye'ye vusûl bulup İbni Tayyâr kimdir diye su'âl ederken ciger-kûşe-i Zehrâ, nûr-ı dîde-i Murtazâ, İmâm Hüseyin râst gelip o 'Arabîye: Ey Kişi! O su'âl eylediğin mahdûm benim 'emmi zâdemdir. Sen onu nerden bilirsin dedi. 'Arab eyitti: Bir zamân bâdiyede bana mihmân olmuşlardı dedi. İmâm Hüseyin: Merhabâ Yâ Eha'l-'Arab! Senin evsâfını eyitmişlerdi diye bir hâdim ta'yîn buyurup sa'âdet hânesine kondurdu ve 'Araba ikrâm edip yüz 'aded nâka in'âm eyledi. Artlarında teb'alarıyla hazret-i İmâm Hasan gelip yüz 'aded dişi keçi verdi. Abdullâh Razavî hazretleri gelip 'Arab ile musâfaha edip yüz bin dirhem bağışladı ve elli bin dirhem dahi avradına gönderdi. Ebû Dıhye hazretleri gelip: Yâ 'Arab! Ben sâhib-i servet değilim. Hemân bu develerine acve yükleteyim deyip hurma yükletti. 'Arab, mesrûren gâyet gınâ-yı tâm ile gidip bir dahi kıllet görmedi. Er lokması er kursağında kalmaz meseli zâhir oldu.

Ârend, böyle yerlerde nakl ederler ma'nâsını ifâde eder. *Ki*, harf-i beyân. *'Azîmet*, sefer; masdarın mef'ûlüne izâfetidir. *Kerde bûd*, eylemişti. *Nahlistân*, ağaçlık demektir; *kavmî*'ye

[295] Ebû Ca'fer Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib (ö. 80/699-700). Hz. Ali'nin yeğeni ve Habeşistan'da doğan ilk sahâbî.
[296] Ebû Abdillâh Ca'fer b. Ebî Tâlib b. Abdilmuttalib el-Hâşimî (ö. 8/629). Hz. peygamberin amcasının oğlu, Mûte Savaşı kumandanlarından, sahâbî.
[297] Dihye b. Halîfe b. Ferve el-Kelbî (ö. 50/670 [?]). Hz. Peygamber'in Herakleios'a elçi olarak gönderdiği sahâbî.
[298] Ebü'l-Velîd (Ebû Abdirrahmân) Hassân b. Sâbit b. el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî (ö. 60/680[?]). Hz. Peygamber'in şâ'iri olarak tanınan sahâbî.

izâfet-i lâmiyye. *Fürûd âmed*, indi ya‘nî nüzûl eyledi. *Ki,* harf-i beyân. *Gulâmî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Nigâhbân*, gözetici demektir ya‘nî bekçi; *ân*’a izâfet-i lâmiyye. *Ân, nahlistân*’a işârettir. Nahlistânın bekçisi idi demek olur. *Dîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; gördü demektir; fâ‘ili, hazret-i *Abdullâh*’a râci‘dir. *Kurs*, kafın zammıyla bir nev‘ ekmektir ki kelepçe ta‘bîr olur. Mutlak cürm ma‘nâsına dahi gelir; burada ma‘nâ-yı sânî murâddır. *Nân,* ekmek demektir. *Kût*, azık demektir. *Âverdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; getirdiler demektir. *Segî*: *Yâ,* harf-i vahdet; *seg*, ma‘rûf. *Âncâ,* o mahalde demektir. *Şüd,* fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; oldu demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Pîş*, ön demektir; *vey* lafzına izâfeti, lâmiyye. *Endâht*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; attı demektir. *Bihôrd*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; yedi demektir ekl ma‘nâsına; fâ‘ili *seg*’e râci‘dir. Pes, bâ’-i ‘Acemin fethiyle sonra demektir.

{242}

Dîger be-râ: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; gayrısını demektir ya‘nî *kurs*un birini dahi. *Biyendâht*, bâ’-i te’kîd ve *yâ’*-i munkalibe ile attı demektir. *Ân-râ*: *Ân, kurs*’a işârettir; *râ*, edât-ı mef‘ûl. *Hem,* dahi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Abdullâh ibni Ca‘fer’den radıyallâhu‘anhümâ rivâyet ve nakl edilir ki bir gün sefere ‘azîmet eylemişti. Bir kavmin ağaçlığında nüzûl eyledi ki bir siyâh gulâm o nahlistânın muhâfızı idi. Hazret-i Abdullâh gördü ki üç kurs ekmek ona azık tarîkıyla getirdiler. Hâsılı, kût-ı yevmiyyesini verdiler. O mahalde bir kelb hâzır oldu. O gulâm bir kursu kelbin önüne attı, kelb yedi. Sonra birini dahi attı, onu dahi kelb yedi. Sonra birini dahi attı, onu dahi yedi.

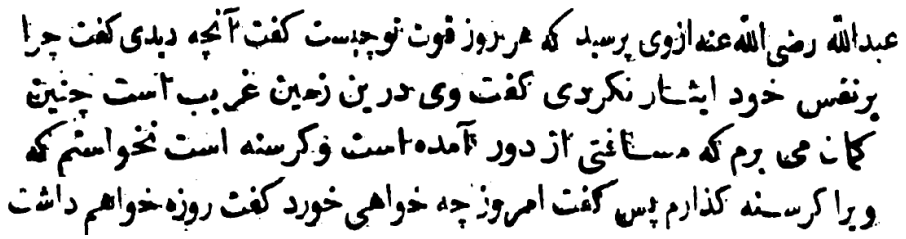
عبدالله رضی الله عنه ازوی پرسید که هر روز قوت تو چیست گفت آنچه دیدی گفت چرا
برنفس خود ایثار نکردی گفت وی درین زمین غریب است چنین
گمان می برم که مسافری از دور آمده است و گرسنه است نخواستم که
ویرا گرسنه گذارم پس گفت امروز چه خواهی خورد گفت روزه خواهم داشت

Ez-vey, ‘Arabîden demektir. *Pursîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; su’âl eyledi demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Kût-ı tû*, lâmiyye; senin azığın demektir. *Çîst,* nedir demektir. *Dîdî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab; gördün demektir. *Ber*, edât-ı sıla. *Nefs-i hôd,* beyâniyye. *Îsâr, sâ’*-i müsellese ile ihtiyâr ma‘nâsınadır. *Nekerdî*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, muhâtab; eylemedin demektir. *Vey*, zamîr; *kelb*’e râci‘dir. *Zemîn*, arz ma‘nâsına. *Garîb*, vatanından ayrı olana derler. *Çünîn*, buncılayın demektir. *Gümân, kâf-ı ‘Acem*in zammıyla zann ma‘nâsınadır. *Mî berem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; iletirim demektir ammâ böyle yerlerde eylerim ma‘nâsına müsta‘meldir. *Mesâfetî*: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Mesâfe*, mekân-ı ba‘îd ma‘nâsınadır ammâ mutlak mekân ma‘nâsına olmak fehm olunur. *Dûr*, uzak demektir ba‘îd ma‘nâsına. *Âmede* mâzîden kısımdır, gelmiş demektir. *Gursine, kâf-ı ‘Acem*in zammı ve *râ’*nın sükûnuyla ve *sîn*-i mühmelenin kesriyle aç demektir. *Nehâstem*, fi‘l-i nefy-i mâzî, mütekellim vahde, istemem, dilemem demektir. *Vey*, zamîr; *kelb*’e râci‘dir. *Râ’lar* edât-ı mef‘ûl. *Güzârem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; terk edem, bırakam demektir. *Pes,*

{243}

sonra demektir; *güft*'ün fâ'ili *Abdullâh*'a râci'dir. *İmrûz*, bugün demektir. ki în rûzdan müntakildir; bâlâda beyân olundu. *Hâhî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab; istersin, dilersin demektir. *Hôrd*, bunda masdar ma'nâsınadır ki muzâri'e mukârindir. *Hâhî hôrd* bu ecilden terkîb olunup yesen gerek ma'nâsını mutazammındır. *Güft*, fâ'ili *gulâm*'a râci'dir. *Rûze*, oruç demektir. *Hâhem*, fi'l-i muzâri', mütekellim vahde. *Dâşt*, yine masdar ma'nâsınadır ki *hâhem*'e mukârindir; bu dahi tutsam gerek demek olur.

(Mahsûl-i Terkîb) Abdullâh radıyallâhu'anh, ondan su'âl eyledi ki her gün senin [azığın] nedir? Gulâm dedi: O nesnedir ki gördün. Ya'nî gördüğün üç kurs nân. Abdullâh dedi: Niçin kendi nefsine ihtiyâr eylemedin? Gulâm dedi: O kelb bu zemînde garîbdir. Buncılayın zann ederim ki mekân-ı ba'îdden gelmiştir ve açtır. İstemem ki on aç bırakam. Sonra Abdullâh hazretleri dedi: Bugün ne yesen gerek? Gulâm dedi: Oruç tutsam gerek.

عبد الله باخود گفت که همه خلق مرا درسخت
ملامت می کنند و ین غلام از من سخی ترست آن غلام را ونخلستانرا
وهر چه در انجا بود همه را بخرید پس غلام را آزاد کرد وآنها رابوی بخشید

Bâ, harf-i sıla. *Bâ-hôd*, kendine ya'nî kendi kendine. *Güft*, dedi. *Ki*, harf-i beyân *Heme halk*, cemî' mahlûk. *Merâ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl, beni demektir. *Der-sehâ*, sehâda. *Melâmet*, ta'yîb ma'nâsınadır. *Künend*, fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib; ederler demektir. *Râ*'lar edât-ı mef'ûl. *Heme-râ*, cümlesini demektir. *Bi-harîd*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; aldı demektir. *Kerd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; bağışladı demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Hazret-i 'Abdullâh bin Ca'ferradıyallâhu 'anhümâ kendi kendine cemî halk beni sehâda ta'yîb eder. Bu gulâm benden sahîrektir. O gulâmı ve ağaçlığı ve her ne ki o mahalde hepsini satın aldı. Sonra gulâmı âzâd eyledi ve onları gulâma bağışlayıp ihsân eyledi.

(Kıt'a)

نفس سگ رابیک دولقمهٔ نان * برسگ نفس هر که کرد ایثار

Nefs-i seg, lâmiyye; *râ*, edât-ı mef'ûl; kelbin nefsini demektir. *Bâ*, harf-i musâhabet.

{244}

Be-yek dü lukma'-i nân, bir iki ekmek lokmasıyla demektir. *Seg-i nefs*, beyâniyye; nefs-i kelbî demektir. *Her ki*, her kimse ki demektir. *Îsâr*, bâlâdaki gibi ihtiyâr ma'nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Kelbin nefsini bir iki lokma ile nefs-i kelbî üzere her kimse ki ihtiyâr eyledi;

کر بود بنده فی المثل شاید * خواجگا نرا بند کبش افزار

Fi'l-misl, farazâ ma'nâsına isti'mâl olunur. *Hâcegân-râ*: *Râ*, edât-ı sıla; *elif* ve *nûn* edât-ı cem'dir. *Kâf*, hâ'-i resmîden mübeddel. *Be-bendegîyeş*: *Şîn*, zamîr; mısrâ'-ı evveldeki *bende*'ye râci'dir. *Yâ*, harf-i masdar. *Kâf* yine hâ'-i resmîden mübeddel.

(Mahsûl-i Terkîb) Eger o kelbin nefsini kendi nefsi üzere tercîh eyleyen, farazâ bende olursa ashâb-ı ni‘am, onun kulluğuna ikrâr ya‘nî ahrâr, ona kul olmaya ikrâr eyleseler lâyıktır.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîf-i mahbûn-ı maksûr veyâhûd mahzûftur ki kerrâren zikr olundu.

(Hikâyet)

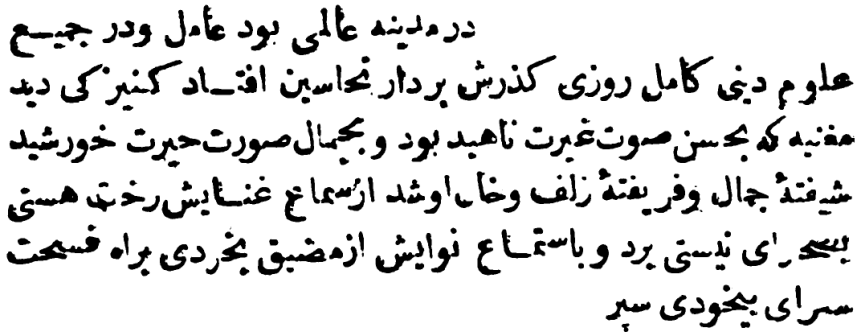

‘Âlimî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ki,* harf-i beyân. *‘Âmil,* ism-i fâ‘il; ‘âmil bi-‘ilmihî takdîrinde. *Dînî*: *Yâ*, edât-ı nisbet. *Rûzî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Güzereş*: *Şîn*, zamîr; *‘âlim*’e râci‘dir. Ba‘zı nüshada “mürûreş” vâki‘dir; ma‘nâ birdir, uğrağı demektir. *Dâr*, ‘Arabîdir hâne ma‘nâsına; *nehâsîn*’e izâfet-i lâmiyye. *Nehâs,* feth-i nûn ile kul ve karavaş satıcı ya‘nî esîrci demektir; *yâ* ve *nûn* edât-ı cem‘dir. Hâsılı, esîrciler dârına ya‘nî esîr bâzârına. *Üftâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; düştü demektir. *Kenîzekî*: *Yâ,* harf-i vahdet; *kenîzek*, câriye ma‘nâsına; kâflar [‘Arabîdir]. *Dîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; gördü demektir. *Muganniye,* ism-i fâ‘il, müfred, müennes, tegannî edici demektir ya‘nî ırlayıcı, hânende demekle ta‘bîr olunur. *Ki,* harf-i beyân, *Be-hüsn-i savt*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Yâ,* harf-i zarf. İzâfet masdarın fâ‘ilinedir; güzel sadâda ya güze sadâ ile demektir. *Gayret-i nâhîd*: Bunlar birkaç kelimedir ki terkîb olundukta vasıf ifâde eder. Meselâ reşk-i mâh,

hayret-i hûrşîd, gayret-i rıdvân gibi. Bunların cümlesi kemâlden kinâyettir. *Nâhîd*, zühre dedikleri yıldıza derler ya‘nî Zühre, hüsn-i savt ile meşhûr-ı cihân iken bunun sadâsından gayrete gelir. Zîrâ Zühre’ye tegannî isnâdı, ma‘rûftur. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Be-cemâl-i sûret, be-hüsn-i savt* gibi güze sûrette ya güzel sûret ile demektir. *Hayret-i hûrşîd, gayret-i nâhîd* gibi. Ya‘nî güneş leme‘ânda şöhret-şi‘âr iken bunun hüsnüne hayrân olur demektir. *Şîfte*, dîvâne demektir; *cemâl*’e izâfeti, mef‘ûlünedir. *Firîfte,* bi-hasebi’l-lüga aldanmış ma‘nâsınadır ammâ ıstılâhta ‘âşıkta isti‘mâl olunur; *zülf*’e izâfeti, yine mef‘ûlünedir. *Hâl*, ben demektir; *û*’ya lâmiyye ki *kenîzek*’e râci‘dir. *Şüd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; oldu demektir; fâ‘ili, ‘âlim. *Simâ‘*, masdar, işitmek ma‘nâsına; *gınâ*’ya izâfeti, mef‘ûlünedir. *Şîn*, zamîr; *kenîzek*’e râci‘dir. *Raht-ı hestî*, mecâzen beyâniyye. *Raht*, kumaş ma‘nâsınadır. *Hestî*: *Yâ,* harf-i masdar, varlık demektir vücûd ma‘nâsına. *Bâ,* harf-i sıla. *Sahrâ-yı nîstî* de mecâzen beyâniyye; yokluk sahrâsına demektir. *Bürd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; iletti demektir. *Bâ,* harf-i musâhabet. *İstimâ‘*, masdardır işitmek ma‘nâsına. *Nevâyeş*: *Şîn*, zamîr, *kenîzek*’e râci‘dir. *Nevâ*, birkaç ma‘nâya gelir ammâ bunda fenn-i mûsîkî de bir makâm-ı mahsûsun ismidir ki pençgâh hânesiyle hüseynî hânesi mâbeyninde perde-gîr ve pençgâh hânesinden âgâze edip ba‘dehû aşağı gidip o pençgâh ve çargâh ve segâh hânelerin seyr ettirip dügâh

hânesinde karâr eder. Ve yine mûsîkî sâzı perdelerinden bir perdenin ismidir ammâ murâd, evvelkidir. *Mazîk-ı behredî*, mevsûfun sıfatına izâfetidir. *Mazîk*, mekân-ı zîyk ya‘nî dar mevzi‘ demektir. *Behred*, banın fethi ve hânın sükûnuyla [‘âkıl] demektir. *Yâ*, harf-i nisbet. *Füshat*, vezn ve ma‘nâda vüs‘at gibidir. *Füshat-serây*, mürekkebâttandır sarây-ı vâsi‘ ma‘nâsına ya‘nî ucu bucağı yok. *Bî-hôdî*: *Yâ*, harf-i masdar, *bî-hôd*, kendisiz demektir. *Be-râh-ı füshat-serây* yerine “râh-ı füshat be-serây” diyen galat eylemiş. ‘Afallâhu ‘anh. *Siperd*, fi‘l-i mâzî, sînin kesriyle kadem bastı demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Medîne’de bir ‘âlim vardı ki âmil ve dîne mensûb olan cemî‘ ‘ulûmda kâmil ya‘nî

{246}

fıkıh ve i‘tikâdda fâzıl. Bir gün uğrağı ya‘nî yolu esîrciler hânına düştü. Bir câriye gördü hânende ki güzel sadâda yâhûd güzel sadâ ile gayret-i nâhîd ve güzel sûrette ya güzel sûret ile hayret-i hûrşîd. Onun cemâline dîvâne ve zülf-i hâline ‘âşık oldu. Nağmesini işitmekten nâşî varlık metâ‘ını yokluk sahrâsına eyledi. Ya‘nî kendinden geçip vâlih ü hayrân oldu ve onun nevâsını işitmek ile ‘akl darlığından bî-hôdluk sarây-ı vâsi‘i yoluna kadem bastı ya‘nî gitti. Hâsılı, ez-dil ü cân ‘âşık-ı efkende vü nâlân olup dâ’ire-i ‘akldan ‘âlem-i cünûna kadem bastı.

Li-mütercimihi’l-fakîr [Beyt] (mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilün)

Deşt-i cünûn ‘âlem-i insin nihâyeti

Ez-ḳâf-ı ‘ışk ü mülk-i sühandır bidâyeti[299]

(Kıt‘a)

خوبی روی وخوبی آواز* می برد هر یکی بتنهادل

Hûbî: *Yâ*, harf-i nisbet; *rûy*’a izâfet-i beyâniyye; güzel yüzlülük demektir. *Hûbî-âvâz* da böyle, güzel sadâlı demektir. *Mî*, harf-i te’kîd. *Bürd/Berd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; iletir demektir. böyler yerlerde alır demektir ki feth-i bâ ile “berîden” ya zamm ile “bürden” masdarından müştaktır ki nûn-ı masdarın mâ-kabli yâ, elif, râ, nûn, vâv’dan râ olsa nefs-i râ, meftûh kılınır. Ondan sonra kat‘ ma‘nâsına olan zamm-ı bâ ile “bürîden” masdarından müştakka müşâbih olması için bâ’nın zammı fethe tebdîl olunur. *Her yekî*, her biri demektir. *Be-tenhâ*, yalnız demektir; *dil bürd*’ün mef‘ûl-i sarîhi.

(Mahsûl-i Beyt) Güzel yüzlülük ve güzel sadâlılık her biri yalnız başlı başına gönül alır. Ya‘nî her biri cezb-i dilde müstakildir.

چون شود هردو جمع دریك جا* كارصاحب دلان شود مشكل

Her dü, her ikisi demektir ki murâd sadâ-yı hûb ile vech-i latîftir. *Der-yek câ*, bir mahalde demektir. *Kâr-ı sâhib-dilân*, lâmiyye.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki her ikisi bir mahalde cem‘ ola, sâhib-dillerin hâli müşkil olur.

[299] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 616)

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîftendir ki eczâ-yı asliyyesine hazf ve habn târî olup fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün olmuştur ki tafsîli mürûr eyledi.

لباس دانایی بیفکند و پلاس
وسوایی پوشید وخلیع العذار در کوی بازار مدینه می گردید دوستان
بملامت او پرداختند اما هیچ سود نداشت ز بان حالش باین کلمه متکلم
بود و باین ترانه مترنم

Libâs-ı dânâyî, mecâzen beyâniyye; *yâ,* harf-i nisbet.

{247}

Biyefkend, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî; bıraktı demektir. *Palâs-ı rüsvâyî* de mecâzen beyâniyye; *yâ,* harf-i nisbet. Bu iki izâfet, hakîkat olmak da muhtemeldir. *Palâs*, köhne ve yırtık câmeye derler. *Pûşîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; giydi demektir. *Halî‘u’l-‘izâr*, yuları sıyrılmış demektir ki âzâdelikte müsta‘meldir ki başıboş demek olur. Nitekim Türkîde dahi bir şey’e ibtilâ ile serserî gezene, yularsız deve gibi gezer derler. Hulâsa, ser-gerdânlıktan kinâyettir. *Gerdîd*, fi‘l-i mâzî, çizindi demektir. *Hâstend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; kalktılar ya‘nî başladılar. *Sûd*, assı demektir. *Nedâşt*, fi‘l-i nefy-i mâzî; tutmadı ya‘nî olmadı demektir. *Zebân-ı hâl*, beyâniyye; *şîn*, zamîr; *‘âlim*’e râci‘dir. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Mütekellim,* ism-i fâ‘il, müfred, söyleyici demektir. *Bûd*, edât-ı mâzî, müfred. *Terâne*, ırlamak ma‘nâsınadır; *müterennim*, ism-i fâ‘il, ırlayıcı idi demektir ki kâ‘ide-i sec‘ üzere *bûd* takdîr olunur.

(Mahsûl-i Terkîb)

‘Âlimlik libâsını bıraktı ve rüsvâlık palasını giydi ve serserî, vâlih ü hayrân, kûy-ı bâzâr-ı Medîne’de çizindi, dolandı. Dostları onu melâmete kalktılar ammâ hîç assı ya‘nî fâ’ide olmadı. ‘Âlimin zebân-ı hâli bu kelime ile mütekellim ve bu terâne ile müterennimdi ki:

[Rubâ‘î]

زین گونه که جلوه آن دلاویز کند * عاشق ز بلا چه گونه پرهیز کند

Zîn: *Zâ’*-i muhaffef, te’kîd içindir; ma‘nâ-yı aslîsinde olmak da muhtmeldir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Dil-âvîz,* vasf-ı terkîbîdir, gönül ta‘alluk ettirici demektir ki mahbûba ıtlâk olunur. *Küned*, fi‘l-i muzâri‘; *dil-âvîz*, fâ‘ili; *cilve*, mef‘ûlü. *Perhîz*, ictinâb ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Bu gûne ya nev‘den cilveyi o dil-âvîz eyleye ya‘nî hüsn-i sûret ve hüsn-i edâ nev‘inden o mahbûb cilveye âgâz eyleye; ‘âşık, belâdan ne türlü perhîz ü ictinâb eder. Ya‘nî edemez. İstifhâm-ı inkârî ma‘nâsı *çi* lafzından münfehimdir

بادست ملامت کسان در کوشم * لیکن بادی که آتشم تیز کند

Bâd, yel demektir havâ ma‘nâsına. *Sîn* ve *tâ*, edât-ı haber. *Melâmet-i kesân*, lâmiyye; *elif* ve *nûn* edât-ı cem‘. *Gûş,* kulak demektir. *Mîm*, zamîr-i mütekellim vahde. *Lîkin*, edât-ı istidrâk. *Bâdî*: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Ki,* harf-i beyân. *Âteşem*: *Mîm*, zamîr-i mütekellim vahde. *Tîz,* keskin demektir şiddetli ma‘nâsına.

{248}

(Mahsûl-i Beyt) Havâdır ya‘nî bî-ma‘nâdır ve bî-hâsıldır halkın melâmeti benim gûşumda. Ya‘nî levm ü tevbîhleri kulağıma girmez. Lâkin bir yeldir ki âteşimi keskin eder. Hâsılı, nâs, beni levm ettikçe harâret-i ‘aşk teskîn olmaz; keskin olup alevlenir.

(‘Arûz) Bu rubâ‘î şecere-i ahrebdendir ki sadr ve ibtidâlarından mîm ve nûn düşüp mefâ‘îlü kalır, mef‘ûlüye tebdîl olunur. Haşv-i evvellerinden beşinci sâkin olan yâ düşüp mefâ‘ilün olup makbûz olur. Ve haşv-i sânîlerinden yalnız nûn düşüp mekfûf olup mefâ‘îlü kalır. Ve ‘arûz ve darbından iki sebeb-i hafîf birden düşüp mefâ kalır, fa‘l lafzına tebdîl olup mecbûb olur. Cümlesi, mef‘ûlü mefâ‘ilün mefâ‘îlü fa‘l olur.

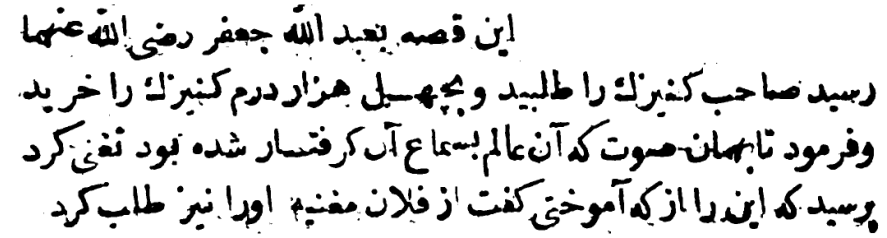

Resîd, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; erişti demektir. *Sâhib-i kenîzek*, lâmiyye. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Talebîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; istedi demektir. *Be-çihil hezâr*: *Bâ,* harf-i mukâbele. *Çihil hezâr*, kırk bin demektir. *Râ*, yine edât-ı mef‘ûl. *Harîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; aldı demektir. *Fermûd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; buyurdu demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Hemân*, ba‘zıları mürekkeb ve ba‘zıları müfreddir derler ki yine ma‘nâsını ifâde eder. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Be-simâ‘-ı ân*, onu işitmekle demektir. *Giriftâr,* tutkun demektir ki böyle yerlerde ‘âşıkta isti‘mâl olunur. *Ki,* kim demektir. *Âmûhtî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab; öğrendik demektir. *Nîz,* dahi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bu kıssa ya‘nî ‘âlimin silsile-bend-i zülf-i dil-ârâ olduğu, ‘Abdullâh bin Ca‘fer radıyallâhu ‘anhümâ hazretlerine erişti. Câriyenin sâhibini istedi, taleb eyledi. Ve kırk bin dirheme câriyeyi aldı ve buyurdu tâ ki yine o savt ile ki ‘âlim onu işitmekle giriftâr olmuştu, tegannî eyledi. ‘Abdullâh hazretleri sordu ki bunu kimden öğrendin? Câriye dedi: Filân muganniden. Onu dahi taleb eyledi ya‘nî üstâdı olan muganniyeyi.

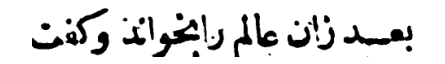

{249}

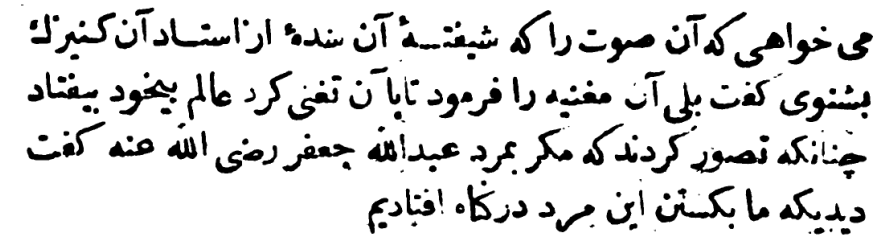

Ba‘d ez-ân, bundan sonra demektir. ya‘nî câriyeyi alıp ve üstâdını talebden sonra. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bihând*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; bâ’-i te’kîd ile bunda da‘vet eyledi demektir. *Mî hâhî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; istifhâm ma‘nâsını mutazammın, ister misin demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Şîfte-i ân*, lâmiyye; hayrân

ma‘nâsınadır. *Şüde’î*: *Yâ,* harf-i hitâb; *hemze,* harf-i tevessül; olmuşsun demektir. *Bişinev,* bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; işitesin demektir. *Belî*, edât-ı tasdîk. *Râ*, edât-ı sıla. *Fermûd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Bî-hôd,* kendisiz demektir ki gaşyde isti‘mâl olunur baygınlık demektir. *Biyüftâd*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; düştü demektir. *Çünân ki*, ancılayın ki demektir. *Tasavvur*, tefa‘‘ul babndan masdardır ki zann ma‘nâsında isti‘mâl olunur. *Kerdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib. *Ki,* harf-i beyân. *Meger*, bunda ke’ennehû ma‘nâsına müsta‘meldir. *Bimürd*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, öldü demektir. *Dîdîd*, fi‘l-i mâzî, cem‘, muhâtab ve istifhâm ma‘nâsını mutazammın, gördünüz mü demektir *Ki,* harf-i beyân. *Mâ*, zamîr-i mütekellim ma‘a’l-gayr, biz demektir. *Be-küşten-i în*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Bâ,* harf-i sebeb. *Üftâdîm*, fi‘l-i mâzî, mütekellim ma‘a’l-gayr, vâki‘ olduk demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Câriyeyi alıp ve muganniyeyi taleb ettikten sonra ‘âlimi da‘vet eyledi ve dedi: İster misin o sadâyı ki onun hayrânı olmuştun, o câriyenin üstâdından işitesin. ‘Âlim dedi: Belî, isterim. O muganniyeye buyurdu tâ ki o savt ile tegannî eyledi. ‘Âlim, bî-hôd düştü. Ancılayın ki zann eylediler ki ke’ennehû öldü. ‘Abdullâh bin Ca‘fer radıyallâhu ‘anhümâ dedi: Gördünüz mü ki biz bu mürdün ölmesi sebebiyle günâhta vâki‘ olduk.

بعد زین فرمود تا آب بر روی وی زدند بخود باز آمد باوی گفت
ما ندانسته بودیم که تو در عشق آن کنیزك باین مرتبه رسیده باشی گفت والله

{250}

آنچه پنهانست بیش ازانست که آشکاره شد

Tâ, edât-ı ta‘lîl. *Ber,* harf-i sıla. *Rûy-ı vey*, beyâniyye. *Zedend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; vurdular demektir. *Be-hôd*: *Bâ,* harf-i sıla; kendine demektir. *Bâ-vey*, ‘âlime. *Güft,* dedi. *Nedâniste*: *Nûn,* harf-i nefy; *nedâniste*, mâzîden kısımdır; bilmemiş demektir. *Bûdîm*, mâzî, mütekellim ma‘a’l-gayr; idik demektir ki *nedâniste bûdîm,* bilmemiş idik demek olur. *Ki,* harf-i beyân. *‘Aşk-ı ân*, lâmiyye. *Resîde*, mâzîden kısımdır. *Bâşî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab. *Resîde bâşî*, erişmiş olasın demek olur. *Ânçi,* o nesne ki demektir. *Pinhânest,* gizlidir. *Bîş*, bâ’-i ‘Arabla ziyâde demektir. *Ki,* harf-i beyân.

(Mahsûl-i Terkîb) Ondan sonra ya‘nî ‘âlim bayıldıktan sonra ‘Abdullâh hazretleri buyurdu, tâ ki yüzüne su vurdular, geri kendine geldi. ‘âlime dedi: Biz bilmemiştik ki sen o câriyenin ‘aşkında bu mertebeye erişmiş olasın. Ya‘nî bu rütbe ‘âşık olduğunu bilmedik. ‘âlim dedi: Vallâhi o nesne ki gizlidir, ondan ziyâdedir ki âşkâre oldu. Ya‘nî âşkâr olup gördüğünüzden, görmediğiniz ziyâdedir.

پرسید که خواهی که آن صوت را ازان کنیزك
بشنوی گفت دیدی که چون آنرا از دیگری شنیدم که عاشق اویستم
برمن چه گذشت حال من چه گونه شود اگر آنرا ازلب ودهان معشوقهٔ
خود بشنوم پرسید که اگر وی را بینی شناسی بگر یست وگفت

Hâhî ve *bişinevî*, muzâri‘, muhâtablardır; ister misin ve işitir misin demektir. *Dîdî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab; gördün demektir. *Ki*’ler, harf-i beyân. *Ez-dîgerî*, gayrısından demektir. *Şenîdem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; işittim demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Nîstem*, değilim demektir. *Güzeşt*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; geçti demektir. *Bişinevem*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; işittim demektir. *Bibînî*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; görürsün demektir. *Şinâsî* de böyle, bilir misin demektir. *Bigirîst*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; ağladı demektir; fâ‘ili tahtında ‘âlime râci‘dir.

(Mahsûl-i Terkîb)

‘Abdullâh hazretleri su’âl eyledi ki: İster misin ki o sadâyı o câriyeden işitesin? ‘Âlim dedi: Gördün ki çün onu gayrısından işittim ki onun ‘âşıkı değilim, benim üzerime

{251}

ne geçti. Ya‘nî bende zuhûr eden hâli müşâhede eyledin. Benim hâlim ne gûne olur eger mâ‘şûkun ağzından ve dudağından işitem. Ya‘nî eger mahbûbum dilinden işitsem dahi ne gûne hâlât-ı garîbeler zuhûr eder. ‘Abdullâh su’âl eyledi ki: Eger onu görürsen bilir misin? ‘Âlim ağladı ve dedi. Makûlu bu beyttir:

(Beyt)

گفتی که شناسی که بردازتودل ودین * والله که در آفاق جزاورانشناسم

Güftî, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab; dedin demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Şinâsî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; bilir misin demektir. *Ki,* zevi’l-‘ukûlda müsta‘mel olan isimdir, kim demektir. *Bered*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; iletir demektir. *Dil*, gönül. *Dîn,* mezheb ma‘nâsınadır ammâ böyle makâmlarda kemâl-i ta‘aşşuktan ‘ibârettir ki ıstılâh olmuştur. *Ki,* harf-i beyân. *Cüz âverâ*, onun gayrıyı demektir. *Neşinâsem*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, [mütekellim vahde].

(Mahsûl-i Beyt) Dedin ki bilir misin kim alsın senden dil ve dîni? Ya‘nî senden dil ve dîni alan mahbûbu bilir misin diye su’âl eyledin. Vallâhi ki âfâkta ya‘nî ‘âlemde onun gayrıyı bilmem.

بفرمودتا کنیزك رابیرون آوردند
وتسلیم وی کردندوگفت این مرتراست والله که دروی بگوشهٔ چشم
نگاه نکرده‌ام عالم دردست و پای عبدالله جعفر افتاد وگفت

Bâ, harf-i te’kîd. *Fermûd*, fi‘l-i mâzî, müfred; fâ‘ili ‘*Abdullâh*’a râci‘dir. *Tâ*, edât-ı ta‘lîl. *Râ,* edât-ı mef‘ûl. *Bîrûn âverdend*, çıkardılar demektir. *Teslîm-i vey*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Vey* zamîri ‘âlim’e râci‘dir. *Kerdend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib. *Güft*, Abdullâh bin Ca‘fer dedi. *În, kenîzek*’e işârettir. *Mer*, edât-ı tahkîk. *În merturâst*, tahkîk bu senindir demektir. *Vallâhi*: *Vâv,* harf-i kasem. *Ki,* harf-i râbıt-ı kasem. *Der,* harf-i sıla; *kenîzek*’e demektir. *Be-kûşe-i çeşm*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Kûşe-i çeşm*, beyâniyye. *Nigâh nekerde’em*, nazar eylememişim demektir. *Der-dest*: *Der* yine harf-i sıla. *Pây*’ın *‘Abdullâh*’a izâfeti, beyâniyye. *Üftâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; düştü demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) ‘Abdullâh bin Ca‘fer buyurdu tâ ki câriyeyi çıkardılar ve ‘âlime teslîm eylediler ve ‘Abdullâh dedi: Bu câriye senindir. Ya‘nî sana hibe eyledim Vallâhi göz ucuyla ona nazar eylememişim. Ya‘nî zann eyleme ki hevesini aldı ondan sonra bana ihsân eyledi. Öyle değil, belki göz ucuyla dahi nazar

{252}

eylemedim. ‘Âlim, Abdullâh bin Ca‘fer’in eline ve ayağına düştü ve dedi. Makûlü bu rubâ‘îdir:

(Rubâ‘î)

آیم ز کرم بروی کار آوردی * وزموج فراقم بکنار آوردی

Âbem: *Mim*, mütekellim. *Âb ber-rûy kâr âmed* derler, ıstılâhtır; bir işi murâd üzere sûret bağlasa. *Âverdî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab. *Be-kenâr âverdî*, halâs eyledin demekten kinâyettir.

(Mahsûl-i Beyt) Kereminden, işime sûret bağladın. Ya‘nî beni ber-murâd eyledin. Ve beni firâk mevcinden halâs eyledin. Hâsılı, mâ‘şûka vuslat ile şâd-kâm eyledin. Mısrâ‘-ı evvelin ma‘nâsı, şârih ıstılâhât-ı ‘Acemden bî-haber olmakla, işin yüzüne âb getirdin ya‘nî beni arz-ı vakâra eriştirdin demiş. Pek âbî söylemiş ve sudan ma‘nâ vermiş.

صبرم بدل زغم فکار آوردی * خوابم بد و چشم اشکبار آوردی

Sabr, mübtedâ. *Mîm*, zamîr-i mütekellim; *dil*’e mukayyeddir; *figâr*’a merbûttur. “Sabr be-dil zi-gam-ı figârem takdîrindedir.” *Figâr*, fânın kesri ve kâf-ı ‘Acemle mecrûh ma‘nâsınadır. *Çeşm-i eşk-bâr*, mevsûfun sıfatına izâfetidir. *Eşk-bâr*, kesret-i giryeden kinâye, vasf-ı terkîbîdir.

(Mahsûl-i Beyt) Gamdan mecrûh olan gönlüme sabır getirdin. Kesret-i giryeye mübtelâ olan gözüme inci getirdin. Hâsılı, bana her cihetle râhat verdin. *Dil* lafzı *gam*’a muzâftır demiş şârih merhûm. Lâkin zâ’-i müfrede varken izâfete mâni‘dir. Her ne kadar zâ’id i‘tibâr eylesek ta‘bîr mahallinde değildir.

(‘Arûz) Bu rubâ‘î ahrem-i makbûz-ı sâlim-i ebterdir ki mef‘ûlü mefâ‘ilün mefâ‘îlün fa‘ olur ki zihâfâtı beyân olundu.

پس دست کنیزك رابکرفت
و بخانهٔ خود روان شد عبد الله غلامی رافرمود که چهل هزاردرم
بکیر و برو وبدیشان بده تابجهت فکر معیشت غباری برخاطر ایشان
ننشیند و بفراغت خاطراز یکدیکر متمتع شوند

Dest-i kenîzek, beyâniyye. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bigirift*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; tuttu demektir. *Ve be-hâne-i hôd*: *Bâ,* [harf-i] sıla, izâfet-i lâmiyye. *Revân şüd*, gitti demektir. *Gulâmî-râ*: *Yâ,* harf-i vahdet; *râ*, edât-ı mef‘ûl. *Fermûd*, fi‘l-i mâzî. *Ki,* harf-i beyân. *Çihil*, cîm-i ‘Acemin kesriyle kırk demektir. *Çihil hezâr*, kırk bin demek olur. *Bigîr,*

bâ’-i te’kîd ile emr-i hâzır, müfred; tut demektir. *Birev* dahi böyledir, git demektir. *Bedîşân*: *Bâ,* harf-i sıla; dâl, hemzeden

{253}

munkalib; *îşân*, zamîr; *kenîzek* ile *‘âlim*’e râci‘dir. *Bidih*, bâ’-i te’kîd ile emr-i hâzır, ver demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Be-cihet*: *Bâ,* harf-i musâhabet; cihet bunda sebeb ma‘nâsınadır; *fikr*’e izâfet-i beyâniyye; *fikr*’in *ma‘îşet*’e de böyle. *Gubârî*: *Yâ,* harf-i vahdet; gubâr, toz demektir, kederden kinâyedir. *Nenişîned*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, oturma demektir. *Ez-yekdîger*, birbirinden. *Mütemenna‘*, tefa‘‘ul bâbından ism-i fâ‘ildir fâ’ide-mend ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Pes kenîzekin elini tuttu ve kendi hânesine gitti. Abdullâh bir gulâma buyurdu ki: Kırk bin akçe tut ya‘nî al ve git onlara ver tâ ki ma‘îşet-i fikr sebebiyle onların hâtırına bir keder oturmaya. Ya‘nî ferâğ-ı bâlleri kemâlde olup teşvîş-i ma‘îşet dahi olmasın. Ve ferâgat-ı hâtır ile birbirinden fâ’ide-mend ola. Zihî sahâvet!

(Hikâyet)

عبدالله جعفر را در عهد معاویه از خزانهٔ
بیت المال هر سال هزار درم می دادند چون نوبت بیزید رسید آنرا
پنج هزار درم رساند ملامتش کردند که این حقوق همه مسلمانا نست
چرا بیک کس می دهی

(Mahsûl-i Terkîb) ‘Abdullâh bin Ca‘fer’e Mu‘âviye zamânında beytü’l-mâl hazînesinden bin akçe verirlerdi. Çünki nevbet, Yezîd’e erişti, onu beş bin akçeye eriştirdi, melâmet eylediler ki bu cemî‘ Müslimânların haklarıdır, niçin bir kimseye verirsin?

گفت من این را بمحتاجان مدینه میدهم زیرا که وی هیچ ازار باب حاجات دریغ
نمی دارد و پنهان ازوی کسی را همراه وی بمدینه فرستاد تا تفحص
احوال او نماید درمدت یکماه همه راصرف کرد چنانچه گویند بقرض محتاج شد

(Mahsûl-i Terkîb) Yezîd o lâ’ime cevâbında dedi: Ben bu derâhimi Medîne’nin muhtâclarına veririm. Zîrâ ki ‘Abdullâh, erbâb-ı hâcâttan hîç dirîğ eylemez. Ve ‘Abdullâh’tan gizli, bir kimseyi o lâ’ime yoldaş olarak Medîne’ye irsâl eyledi tâ ki onun ahvâlini tefahhus göstere ya‘nî teftîş eyleye. Araya bir ay müddette mecmû‘unu îsâr ve harç eyledi. Ancılayın ki derler karza muhtâc oldu ya‘nî deyn-i akçe almaya muhtâc oldu.

(Kıt‘a)

دگر بدست کریم اوفتد جهان چه یکسر * جهان باشد صد باز از جهان هم بیش

Be-dest: *Bâ,* harf-i sıla; kerîm’e izâfeti, beyâniyye. *Ûfted*, vâv ile *üfted* gibi fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; düşe demektir. *Yekser,*

{254}

bir uğurdan ya‘nî cümle, bütün demektir. *Cihân çi bâşed*, cihân ne olur. *Sad bâr*, yüz kerre demektir. *Hem,* dahi demektir. *Bîş*, bâ’-i ‘Arabla ziyâde demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Eger kerîmin eline düşerse mecmû‘-ı ‘âlem ya‘nî mâl-ı cihânı kerîme verseler cihân ne olur. Ya‘nî mâl-ı cihân lâ-şeydir. Yüz kerre dahi cihândan dahi ziyâde; hâsılı, yüz cihân mâlından dahi ziyâde verseler yine lâ-şey gibidir; meyl ü rağbet eylemez ve i‘tibâr etmez.

چراشود دل‌درویش ر یش ازان حسرت * چو هست کیسهٔ جودش خزینهٔ درویش

Çerâ, niçin demektir. *Şeved*, fi‘l-i muzâri‘, olur demektir. *Dil-i dervîş*, lâmiyye. *Rîş,* yara demektir. *Hest*, lafzı *dervîş* lafzına mukayyeddir; dervîşest takdîrindedir. *Kîse-i cûd,* mecâzen beyâniyye. *Hazîne-i dervîş*, lâmiyye.

(Mahsûl-i Beyt) Niçin olur dervîşin gönlü yara o hasretten. Ya‘nî dirhem ve dînâr hasretinden dervîşin gönlü niçin yara olur ya‘nî olmaz. Çünki kerîmin cûdu kesesi, dervîş için hazînedir. Hâsılı, kerîm ve cömerd var iken fukarâ mahzûn ve mükedder olmaz.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i müctess-i mahbûndur ki bir mısrâ‘ı mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilât olur.

(Hikâyet)

خلیفهٔ بغداد در موکب حشمت وشوکت خود
میراند دیوانهٔ پیش وی رسید وگفت ای خلیفه عنان کشیده دار که
درمدح توسه بیت گفته‌ام گفت بخوان بخواند خلیفه راخوش آمد

Mevkib, mîmin fethi ve kâfın kesriyle zînetli ata binenlere derler. *Haşmet, hâ’*-i mühmelenin fethiyle hadem ma‘nâsınadır. *Şevket*, ma‘lûm. Bunların üçü dahi bunda saltanat ma‘nâsınadır; *hôd*’a izâfet-i lâmiyye. Mî [râned], edât-ı hikâye-i mâzî, müfred, sürerdi demektir. *Dîvâne’î*: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. *Pîş-i vey*, lâmiyye; onun katına demektir. *‘İnân,* dizgin demektir. *Keşîde*, mâzîden kısım, çekmiş ma‘nâsına. *Dâr,* emr-i hâzır, tut demektir ammâ *‘inân keşide dâr*, at başını çek demekten ‘ibârettir. *Ki*, edât-ı ta‘lîl. *Medh-i tû*, lâmiyye. *Se*, üç. *Güfte’em*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde’den kısımdır, demişim demektir. *Güft*, halîfe dedi. *Bihân, bâ’*i te’kîd ile emr-i hâzır, müfred; oku demektir. *Bihând,* fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; okudu demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bağdat halîfesi, kendi saltanat ve şevketini sürerdi.

{255}

Ya‘nî kemâl-i şevket ile giderdi. Bir dîvâne onun katına erişti ve dedi: Ey Halîfe! At başını çek. Zîrâ seni medhte üç beyt söylemişim. Halîfe dedi: Oku. Dervîş okudu. Halîfeye hoş geldi.

دیوانه چون آ نرا دید گفت مرا سه درم عنایت کن تاروغن وخرما بخرم وسیر
بخورم خلیفه فرمان داد تابهر بیتی هزار درم بوی دادند

Tâ, harf-i ta‘lîl. *Revgan/Rûgan*, yağ demektir. *Hırem/Harem*, hâ’-i mu‘cemenin kesriyle fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, alayım demektir. *Sîr,* kesre-i sarîh ile tok ma‘nâsınadır cû‘ mukâbili; kesre-i mechûle ile sarımsak ma‘nâsına gelir. Bunda ikisi dahi kâbildir. Belki ma‘nâ-yı sânî elyaktır her ne kadar şârih ma‘nâ-yı evvele zâhib olduysa da. *Bihôrem*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, yiyem demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Dîvâne onu çünki gördü ya‘nî beytlerinin halîfeye hoş geldiğini gördü ve dedi: Bana üç dînâr kerem eyle tâ ki yağ ve hurma alam ve tok yiyem ya‘nî doyunca yiyem yâhûd sarımsak yiyem. Halîfe fermân eyledi tâ ki her beyti mukâbelesinde bin dirhem ona vereler. Ya‘nî vermeye fermân eyledi.

(Kıt‘a)

چون ذل فاقه زور کند برسخنوری * کرمدح پادشاه سخن‌اور کند رواست

Züll, masdardır; *fâka*’ya izâfeti, mef‘ûlünedir. *Fâka,* fakr demektir. *Sühanverî*: *Yâ,* harf-i vahdet; *ver* lafzı edât-ı fâ‘il ya nisbet. Hulâsa, şâ‘ir demektir. *Sehâver* de böyle, cömerd demektir. *Revâ*, câ’iz ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki fakr-ı hôrluğu şâ‘ire galebe eyleye, eger cömerd pâdişâhın vasfını ederse revâ ve câ’izdir.

ممدوح چون کریم بود کرز شعراو * هربیت را خزانهٔ کوهر کند سزاست

Memdûh, ism-i mef‘ûl, medh olunmuş demektir ya‘nî övülmüş. Râ, edât-ı mef‘ûl.

(Mahsûl-i Beyt) Medh olunan çünki kerîm ola, eger onun ya‘nî şâ‘irini şi‘rinden her beyti hazîne-i gevher eyleye lâyıktır. Ba‘zı nüshada *küned* yerine dihed vâki‘dir. O vakit *beyt-râ*’daki *râ,* harf-i sıla olur. Ma‘nâ, her beytine gevher hazînesi verse sezâdır.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i muzâri‘-i ahreb-i mekfûf-ı maksûrdur ki bir mısrâ‘ı mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilât olur.

(Hikâyet)

ابراهیم بن سلیمان بن عبدالملك بن مروان کوید که دران وقت نوبت خلافت از بنی امیه

{256}

بنی العباس انتقال یافت و بنی العباس بنی الامیه رامی کرفتند
ومی کشتند من بیرون کوفه بربام سرایی که بصحرا مشرف بود نشسته
بودم علمهای سیاه از کوفه بیرون آمد در خاطر من چنان افتاد که
آن جماعت بطلب من می آیند

İbrâhim bin Süleymân bin Abdülmelik bin Mervân, bunlar bi-ecma‘ahim Emeviyye hulefâsındandır. Tafsîli tevârîhtedir. İsteyen mürâca‘at eylesin.

Gûyed, fi‘l-i muzâri‘, gûyîden’den ya ‘alâ-hilâf-ı kıyâs güften’den; nakl eder demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı makûl kavl. *Yâft*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; buldu demektir. *Mî*, hikâye-i hâl-i mâzî. *Giriftend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, tutardı demektir. *Mî küştend* de böyle; öldürürlerdi

demektir. *Bîrûn-ı Kûfe*, lâmiyye. Kûfe, Irak-ı ‘Arabda bir şehr-i ‘azîmdi; el-ân harâbdır. *Bâm,* dam demektir. *Serâbî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Be-sahrâ*: *Bâ,* harf-i sıla. *Müşerref* bunda nâzır ma‘nâsınadır. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Nişeste bûdem*, oturmuştum. *Ki,* harf-i beyân. *Âmed*, fi‘l-i mâzî, geldi demektir. *Der*, harf-i sıla. *Hâtır-ı men*, lâmiyye. *Üftâd*, fi‘l-i mâzî, vâki‘ oldu; bunda geldi demektir. *Be-taleb-i men*, lâmiyye. *Bâ,* harf-i sıla. *Mî,* edât-ı te’kîd. *Âyend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib, gelirler demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Mervân’ın oğlu Abdülmelik oğlu Süleymân’ın oğlu İbrâhîm nakl eder ki o vakit ki nevbet-i hilâfet benî Emeviyye’den benî Abbâs’a intikâl eyledi. Ve benî Abbâs, benî Emeviyye’yi tutarlardı ve katl ederlerdi. Ben Kûfe’nin dışarısında bir sarâyın damında ki sahrâya nâzırdı, oturmuştum. Ya‘nî sahrâya nâzır bir sarâyın damında oturmuştum ki [siyâh] bayraklar Kûfe’den dışarı çıktı. Benim hâtırıma ancılayın geldi ki o cemâ‘at beni talebe gelirler. Ya‘nî onların beni aradıkları, hâtırımı hutûr eyledi

از بام فرود آمدم ومتنکروار بکوفه در آمدم
وهیچکس راانمی شناختم که پیش وی پنهان شوم بدر سرای بزرگی
رسیدم در آمد دیدم که مردی خوب صورت سوار ایستاده وجمعی
از غلامان وخادمان کرد او در آمده اند سلام کفتم کفت تو کیستی
وحاجت توچیست

Fürûd âmeden, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, indim

{257}

demektir. *Mütenekkir*, tefa‘‘ul bâbından ism-i fâ‘ildir tebdîl [-i sûret gezen] demektir. *Vâr,* edât-ı teşbîh. *Be-Kûfe*: *Bâ,* harf-i sıla. *Derâmedem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, girdim demektir. *Nemî şinâhtem*: *Nûn*, nâfiye; *mî*, edât-ı hâl. *Şinâhtem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, anlamaz, bilmezdim demektir. *Pîş-i vey*, lâmiyye; *pîş*, kat ma‘nâsınadır. *Pinhân,* gizli. *Şevem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; olam demektir. *Be-der-i serây-ı büzürgî*, lâmiyyelerdir; *bâ,* harf-i sıla; *yâ,* harf-i vahdet; bir kibârın sarâyı kapısına demektir. *Resîdem,* fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; eriştim demektir. *Derâmedem,* girdim *Dîdem*, gördüm. *Ki,* harf-i beyân *Merdî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Îstâde*, mâzîden kısımdır, durmuş demektir. *Cem‘î*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Gird*, kâf-ı ‘Acemin kesriyle çevre demektir. *Derâmedend* bunda cem‘ olmuşlar demektir. *Tû kîstî,* sen kimsin demektir. *Hâcet-i tû çîst*, senin hâcetin nedir.

(Mahsûl-i Terkîb) Damdan indim ve tebdîl-i sûret Kûfe’ye girdim. hîç kimse bilmezdim ki onun katında gizlenem. Bir kibârın sarâyı kapısına eriştim. Gördüm ki bir güzel sûretli merd binmiş durur ve bir cem‘ etrâfına cem‘ olmuşlar. Selamün aleyküm dedim. Dedi: Sen kimsin ve hâcetin nedir? Ba‘zı nüshada mütenekkir yerine mütefekkir vâki‘dir. Şârih dahi onu ihtiyâr eylemiş çendân münâsib değil.

کفتم مردی‌ام کریخت که ازخصمان خودمی ترسم بمنزل تو پناه آورده ام مرا
بمنزل خود درآوردو در حجره که نزدیك حرم وی بود بنشاند

Merdî, Yâ, harf-i vahdet. *Mîm*, mütekellim; *hemze,* harf-i tevessül. *Gürîht*, kaçgın demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Hasmân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘; *hôd*’a izâfet-i lâmiyye. *Mî*, edât-ı

te’kîd. *Tersem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, korkarım demektir. *Bâ,* harf-i sıla. *Menzil-i tû*, lâmiyye. *Penâh,* sığınma ma‘nâsına isimidir. *Âverde*, mâzîden kısım. *Mîm*, zamîr-i mütekellim; *hemze* harf-i tevessül. *Penâh âverde’em*, sığınmışım demektir. *Derâverd,* getirdi demektir. *Der,* harf-i zarf. *Hücre’î*: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze* tevessül; *hücre,* oda demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Nezdîk*, yakın demektir. *Binişâned*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müte‘addî; *elif* ve *nûn* edât-ı ta‘diye, nitekim beyân olundu; oturttu ya‘nî iskân eyledi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Sen kimsin diye su’âl

{258}

edince dedim: Kaçgın bir âdemim ki hasımlarımdan korkarım. Senin menziline sığındım. Beni menziline götürdü ve bir hücrede ki onun haremine yakındı, oturttu. Ya‘nî kendi haremine yakın bir odada beni iskân eyledi.

چند روز انجا بودم به بهترین حالی هرچه دوستری داشتم ازمطاعم
ومشـارب وملابس همه پیش من حاضر بود ازمن هیچ نمی پرسـید
هرروز یك بار سوارمی شد وبازمی آمدیك روزازو پرسـیدم که هرروز
ترامی بینم که سوارمی شوی وزودمی آیی بچـه کارمی روی گفت

Çend rûz, birkaç gün demektir. *Âncâ,* o mahalde. *Bûdem,* oldum. *Be-bihterîn*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *bih, hâ’*-i melfûzî ve bâ’-i meksûre ile iyi demektir; *ter*, edât-ı tafdîl; *yâ,* harf-i nisbet; *nûn,* harf-i te’kîd. *Hâlî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Mî*, edât-ı hâl-i mâzî. *Dâştem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; tutardım demektir. *Matâ‘im,* mat‘amın cem‘i ki masdar-ı mîmîdir; yiyecekler demektir. *Meşârib* de böyle, içecekler demektir. *Melâbis* de böyle giyecekler demektir. *Pîş-i men*, lâmiyye; benim katımda demektir. *Nemî pursîd*, su’âl eylemedi ma‘nâsına fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ibdir. *Yek bâr*, bir kerre demektir. *Süvâr şüdî*, süvâr olurdu. *Bâz,* bunda yine demektir. *Mî âmed,* gelirdi demektir. *Pursîdem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; su’âl eyledim demektir. *Bînem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; görürüm demektir. *Mî şeved*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; olursun demektir. *Zûd*, tez demektir. *Mî âyî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab gelirsin demektir. *Mî revî* de böyle, gidersin demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Birkaç gün o sarâyda oldum bir iyirek hâl ile ki her ne dostrek tutardım ya‘nî istediğim ve sevdiğim yiyeceklerden ve giyeceklerden bütün benim katımda hâzırdı. Ya‘nî benden bir şey dirîğ değildi. Benden hîç su’âl eylemedi. Ya‘nî benim kim olduğumu su’âl etmedi. Her gün bir kerre süvâr olurdu ve yine gelirdi. Bir gün ondan su’âl eyledim ki her gün seni görürüm ki süvâr olursun ve tez gelirsin. Ne işe gidersin? Cevâbında dedi:

ابراهیم ابن سلیمان پدرمرا کشته است شنیده ام که درین شهر پنهان شده است
هرروزمی روم بامید انکه شاید وبرایم وبقصاص پدرخود برسانم

Be-kısâs-ı peder-i hôd, lâmiyye ve beyâniyye. *Bâ,* harf-i sıla. *Biresânem*, bâ’-i te’kîd ile

{259}

fi‘l-i muzâri‘, müte‘addî, mütekellim vahde; eriştirem demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) O merd dedi: İbrâhim bin Süleymân, benim babamı katl eylemiştir. İşittim ki bu şehirde gizlenmiştir. Her gün giderim o ümîd ile ki ola ki onu bulam ve kendi pederim kısâsına eriştirem. Ya‘nî babamın kanını ondan alıp katl edem.

چون اینرا شنیدم ازادبار خود در تعجب ماندم که مرا قضا
بمنزل کسی انداخته است که طالب قتل منست ازحیات خودسیر آمدم
آن مردرا ازنام وی ونام پدروی پرسیدم دانستم که اوراست می گوید

În-râ: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Şenîdem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; işittim demektir. *İdbâr,* bed-baht ma‘nâsına isti‘mâl olunur; hôd’a izâfet-i lâmiyye. *Mândem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; kaldım demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Kazâ*, cenâb-ı Hak’tan gelen mesâ’ibe derler. *Be-menzil-i kesî*: *Bâ*, harf-i sıla, izâfet-i lâmiyye; yâ, harf-i vahdet. *Endâhte*, mâzîden kısımdır, atmış demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Tâlib-i katl,* ism-i fâ‘ilin, mef‘ûlüne izâfetidir. *Katl-i men,* lâmiyye. *Hayât-ı hôd*, lâmiyye. *Sîr âmedem,* bi-hasebi’l-lüga tok geldim demektir lâkin nâ-ümîdlikte isti‘mâl olunur. *Merd-râ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Nâm-ı vey*, lâmiyye. *Dâştem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; bildim demektir. *Mî gûyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; söyler demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Çün bunu işittim ya‘nî bu kelâm-ı muvahhaş, mesmû‘um oldukta kendi idbârımda ta‘accübde kaldım ki beni kazâ-yı ilâhî, bir kimsenin menziline atmıştır ki benim katlime tâlibdir. Kendi hayâtımdan nâ-ümîd ve me’yûs oldum. Ve o merde kendi adından ve babası adından su’âl eyledim ki o merd doğru söyler.

گفتم ای جوانمرد ترادر ذمه
من حقوق بسیارست واجبست برمن که ترا برخصم تو دلالت کنم واین
راه آمد شد را برتو کوتاه کردانم ابراهیم بن سلیمان منم خون پدر خود
ازمن بخواه باو نکرد

Turâ: *Râ*, edât-ı tahsîs. *Zimme*, bunda boyun ma‘nâsınadır; *men*’e izâfet-i lâmiyye. *Ki,* harf-i beyân. *Turâ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Hasm-ı tû*, lâmiyye. *Künem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; eyleyem demektir. *Râh-ı âmed şüd*, beyâniyye; *âmed şüd,* masdar-ı mürekkebdir gelip gitme ma‘nâsına. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Hûn-ı peder*, lâmiyye; babanın kanını demektir. *Bihâh*, bâ’-i te’kîd ile emr-i hâzır, müfred; iste demektir. *Bâver nekerd*, inanmadı demektir; fâ‘ili *merd*’e râci‘dir.

{260}

(Mahsûl-i Terkîb) Dedim Ey Civânmerd! Senin, benim boynumda hakların çoktur. Vâcibdir benim üzerime, sana hasmını delâlet eyleyim ve bu gelip gitme yolunu sana kısa eyleyim. İbrâhim bin Süleymân benim. Babanın kanını benden iste. O merd inanmadı.

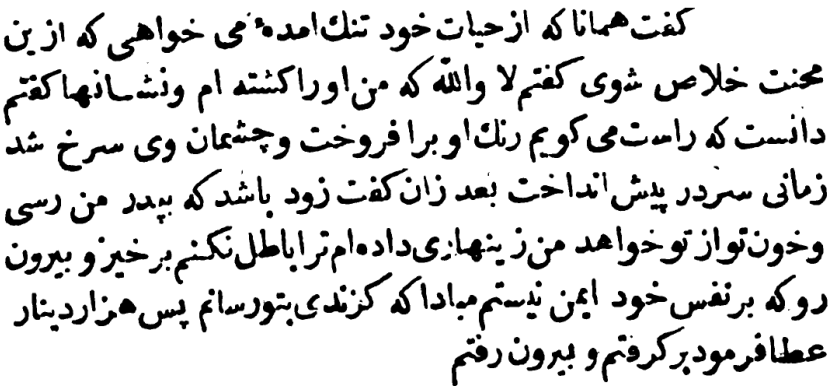
کفت همانا که ازحیات خود تنك امده ٔ می خواهی که ازین
محنت خلاص شوی کفتم لا والله که من اورا کشته ام ونشانها کفتم
دانست که راست می کویم رنك او برا فروخت وچشمان وی سرخ شد
زمانی سر در پیش انداخت بعد زان کفت زود باشد که بپدر من رسی
وخون تواز توخواهد من زینهاری داده ام ترا باطل نکنم برخیز و بیرون
رو که برنفس خود ایمن نیستم مبادا که کزندی بتورسانم پس هزار دینار
عطا فرمود برکرفتم و بیرون رفتم

Hemânâ, benzer demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Hayât-ı hôd*, beyâniyye. *Teng,* dar demektir. *Âmede'î*: *Yâ,* harf-i hitâb; *hemze,* harf-i tevessül; mecmû'u, usanmışsın demektir. *Hâhî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab; istersin demektir. *Ki,* harf-i beyân *Reng-i û*, lâmiyye. *Berefrûht*: *Ber*, harf-i te'kîd; *efrûht*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; parladı demektir. çeşmân-ı vey, lâmiyye. *Sürh şüd*, kızardı demektir. *Zamânî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Pîş*, ön demektir. *Endâht*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; attı demektir. *Ser derpîş endâht*, fikr ü endîşeden 'ibârettir. *Zûd,* tez demektir. *Bâşed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; olur demektir. *Be-peder-i men*: *Bâ,* harf-i sıla; izâfet-i lâmiyye. *Resî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab; erişirsin demektir. *Hûn-ı hôd*, lâmiyye. *Hâhed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; ister demektir yâhûd emr-i gâ'ib ma'nâsına istesin demektir hâhîden'den ya hâsten'den. Zîrâ masdar-ı tâ'î-sînî'de tâ, dâl'e kalb olunduktan sonra sîn ya hazf olunur ya yâ'ya kalb olunup ya hâ'ya kalb olunur. Bunda *hâ'*ya kalb olunmuştur. *Zînhârî*: *Yâ,* harf-i vahdet; *zînhâr*, bunda emân demektir. *Dâde*, mâzîden kısım; *mîm*, zamîr-i mütekellim; hemze, harf-i tevessül. *Berhîz,* emr-i hâzır; kalk demektir. *Rev* de böyle, git demektir. *Ki,* harf-i ta'lîl. *Nefs-i hôd*, lâmiyye. *Mebâdâ ki,* olmaya ki. *Güzendî*: Yâ, harf-i vahdet; *güzend*, kâf-ı 'Acemin zammıyla zarar demektir. *Resânem*, fi'l-i muzâri', müte'addî, mütekellim vahde; eriştirem demektir. *Bergiriftem,* kabz eyledim demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) O merd dedi: Benzer ki

{261}

kendi hayâtından usanmışsın. İstersin ki bu mihnetten halâs olasın. Ben dedim: Lâ, vallâhi ya'nî böyle dediğin gibi değil ki ben onu öldürmüşümdür. Ve nişânlarını söyledim. Bildi ki doğru söylerim. Onun yüzü parladı ve gözleri kızardı. Hâsılı, âsâr-ı gazab zâhir oldu. Bir zamân tefekkür eyledi. Bundan sonra dedi: Tez olur ki benim babama erişirsin ya'nî yakında senin de ecel-i mev'ûdun gelir, fevt olursun ve babama mülâkî olursun. Kanını senden ister. Benim da'vâma hâcet yok. Yâhûd istesin ya'nî kanını senden taleb eylesin. Ben bir emân ki vermişim sana, bâtıl eylemem. Kalk ve dışarı git. Zîrâ kendi nefsime emîn değilim. Olmaya ki sana bir zarar eriştirem. Pes bin altın 'atâ buyurdu. Kabz eyledim ve dışarı gittim.

(Mesnevî)

جوانمرداجوانمردی بیاموز ✻زمردان جهان مردی بیاموز

Cevânmerdâ: *Elif,* harf-i nidâ; Ey Civânmerd demektir. *Cevânmerdî*: *Yâ,* harf-i masdar; civânmerdliği demektir. *Biyâmûz*, bâ'-i te'kîd ile emr-i hâzır, müfred; öğren demektir.

Merdân-ı cihân, lâmiyye; cihânın merdlerinden demektir. *Merdî*: *Yâ,* harf-i masdar; merdliği demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ey Civânmerd! Civânmerdliği öğren. Ya‘nî Ey da‘vâ-yı sehâ vü lütf u kerem eden kimse! Civânmerdlik böyle bezl-i cân iledir. Merdân-ı cihândan merdlik öğren, ta‘lîm eyle.

درون از کین کین جویان نگهدار * ز بان از طعن بدگویان نگهدار

Kîn-i kîn-cûyân, beyâniyye; *kîn-cû,* vasf-ı terkîbîdir; *elif* ve *nûn* edât-ı cem‘; tâlib-i kîn olanlara kînden demektir. *Nigehdâr*, hıfz eyle demektir. *Ta‘n-ı bed-gûyân*, beyâniyye; *bed-gû,* vasf-ı terkîbîdir; kötü söyleyici demektir; *elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir; kötü söyleyicilere ta‘ndan dilini demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Tâlib-i kîn olanlara kîn etmeden ya‘nî senin bedhâhlarına buğz ve ‘adâvet ve kîn eylemeden derûnunu hıfz eyle. Bed-gûlara ta‘n eylemekten dilini hıfz eyle. Hâsılı, civânmerdiyyeti beyân edip buyurur ki: Dost düşmâna hıkd ü kîn eylemekten pâk ve yâr ü ağyâra ta‘n ü zemm etmeden dilini hıfz eyle demek olur.

نکویی کن بان کو با تو بد کرد * کزان بدرخنه در اقبال خود کرد

Nikûyî: *Yâ,* harf-i masdar; iyilik demektir. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i sıla. *Kû*, ki û’dan muhaffef. *Ki,* kim demektir. *Bâ-tû*: *Bâ,* harf-i sıla. *Kezân,* ki

{262}

ez-ân’dan muhaffeftir. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Bed rahne*, kötü gedik demektir. *İkbâl-i hôd,* beyâniyye.

(Mahsûl-i Beyt) İyilik eyle o kimseye ki o sana bed eyledi. Zîrâ o bed rahneyi, kendi ikbâline eyledi. Ya‘nî onun eylediği bedlik, yine kendine aittir; gayra muzırr değildir.

چو آیین نکوکاری کسی ساز * نکردد با تو جز آن نیکویی باز

Çü, edât-ı ta‘lîl. *Âyîn-i nikû-kârî*, beyâniyye; *âyîn*, elif-i memdûde ile resm ve va‘d demektir. *Nikû-kâr*, vasf-ı terkîbîdir; *yâ*, harf-i masdar; iyi işlilik demektir. *Künî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; eyleyesin demektir. *Sâz-ı ma‘kûlî*, bunda san‘at ma‘nâsınadır. *Nekerded*, fi‘l-i nefy-i müstakbel; eylemez demektir. *Bâ-tû*: *Bâ*, harf-i sıla *Nikûyî, yâ’*-i sânî, harf-i masdar; iyilik demektir. *Bâz*, bunda rücû‘ ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki iyi işliliği san‘at eyledin ya‘nî dâ’imâ kavlen ve fi‘len ve ‘amelen lüft ü ihsân ü nusret eyledin; sana o iyilikten gayrı rücû‘ eylemez. Ya‘nî yine o kerem sana aittir. Ba‘zı nüshada bu mısrâ‘ “nekerden cüz be-tüvân nîkûyî bâz” vâki‘ olmuştur ve yine me’âl birdir.

(‘Arûz) Bu mesnevî bahr-i hezec-i müseddes-i maksûrdur ki yalnız ‘arûz ve darbına kasr târî olup bir mısrâ‘ı mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îl olmuştur.

(Hikâyet)

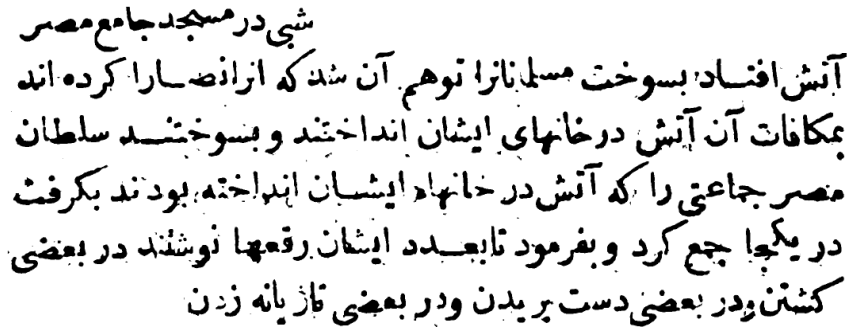
شبی در مسجد جامع مصر
آتش افتاد بسوخت مسلمانرا توهم آن شد که ازانصارا کرده اند
بمکافات آن آتش درخانهای ایشان انداختند و بسوختند سلطان
مصر جماعتی را که آتش در خانهاء ایشان انداخته بودند بگرفت
در یکجا جمع کرد و بفرمود تابعدد ایشان رقعها نوشتند در بعضی
کشتن ودر بعضی دست بریدن ودر بعضی تازیانه زدن

Mescid-i câmi‘, âmm’ın hâss’a izâfetidir. Yâhûd mescid-i Cum‘a ve ‘ıyd, murâddır; *Mısr*’a izâfet-i lâmiyye. *Üftâd*, fi‘l-i mâzî, müfred; düştü demektir. *Bisûht* da böyle, yandı demektir. *Müselmânân-râ*: *Râ*, edât-ı tahsîs; *elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir. *Ân-râ*, o âteşi. *Kerde’end*, eylemişlerdir. *Be-mükâfât-ı ân*: *Bâ*, harf-i sıla; izâfet-i lâmiyye; mükâfât, cezâ ma‘nâsına. *Âteş*, mübtedâ; *endâhtend*, haberi. *Hânehâ’-i îşân*, lâmiyye; *hâ’*, edât-ı cem‘; *îşân*, zamîr; cemî‘ nasârâya râci‘dir. *Sûhtend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; yaktılar demektir. *Cemâ‘atî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat.

{263}

Endâhte, mâzîden kısımdır; *bûdend*, edât-ı cem‘-i mâzî; atmıştılar demektir. *Bigirift*, bâ’-i te’kîd ile tuttu demektir. *Der*, harf-i zarf. *Yekcâ*, bir yere demektir. *Be-‘aded-i îşân*: *Bâ*, harf-i zarf yâhûd mikdâr ma‘nâsını mutazammın; izâfet-i lâmiyye. *Ruk‘ahâ*: *Hâ*, edât-ı cem‘; *ruk‘a*, bunda kâğıd ma‘nâsınadır. *Nüvîştend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; yazdılar demektir. *Küşten*, masdardır katl eylemek ma‘nâsına. *Bürîden*, bânın zammıyla masdardır kesmek ma‘nâsına. *Tâziyâne*, kamçı demektir. *Zeden*, masdardır vurmak ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir gece Mısır’ın Cum‘a mescidine âteş vâki‘ oldu, yandı. Müslimânlara o tevehhüm oldu ki ya‘nî öyle tevehhüm ve zann eylediler ki onu ya‘nî o âteş fi‘lini Nasârâ eylemişlerdir. Onun mücâzâtına âteşi onların evlerine attılar ve yaktılar. Mısır sultânı bir cemâ‘ati ki âteşi onların üzerlerine atmıştılar ya‘nî Nasârâ hânelerine âteş atıp yakan cemâ‘ati tuttu ve bir yere cem‘ eyledi ve buyurdu tâ o cemâ‘atin ‘adedi mikdârı kâğıd yazdılar: Ba‘zı kâğıdda katl eylemek ve ba‘zısında elini kesmek ve ba‘zısında kamçı vurmak.

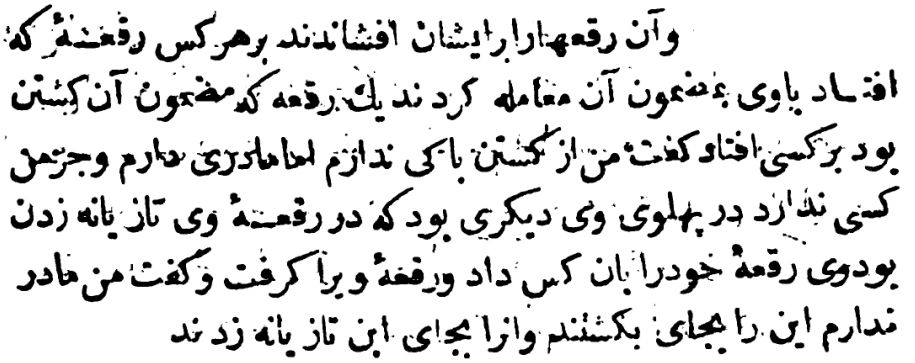
وآن رقعها را بر ایشان افشاندند بر هر کس رقعهٔ که
افتاد باوی بمضمون آن معامله کردند یک رقعه که مضمون آن کشتن
بود بر کسی افتاد گفت من از کشتن باکی ندارم اما مادری دارم وجز من
کسی ندارد در پهلوی وی دیگری بود که در رقعهٔ وی تازیانه زدن
بودوی رقعهٔ خودرا بان کس داد ورقعهٔ وی را گرفت وگفت من مادر
ندارم این را بجای بکشتن وازا بجای این تازیانه زدند

Ruk‘ahâ-râ: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; kâğıdları demektir. *Ber-îşân*, o cemâ‘at üzerine. *Efşândend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; saçtılar, dağıttılar demektir. *Ruk‘a’î*: *Yâ*, harf-i vahdet; *hemze*, harf-i tevessül. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Bâ-vey*: *Bâ*, harf-i sıla; *vey* zamîri *kes*’e râci‘dir. *Be-mazmûn-ı*

ân: *Bâ,* harf-i musâhabet; izâfet-i lâmiyye; *ân, ruk'a*'ya işâret ya'nî o ruk'anın içinde ne yazıldıysa onunla demektir. *Mu'âmele*, müfâ'ale bâbından masdar; bunda sülâsî ma'nâsınadır ki 'amel demektir. *Ber-kesî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Bâkî*: *Yâ,* harf-i masdar; *bâk,* kâf-ı 'Arabla korku ma'nâsınadır ki korkmak demek olur. *Nedârem*, fi'l-i nefy-i müstakbel; tutmam demektir ammâ böyle yerlerde

{264}

mücerred nefyden 'ibârettir. *Bâkî nedârem,* korkmam demek olur. *Mâderî*: Yâ, harf-i vahdet; mâder, ana demektir. *Dârem*, fi'l-i muzâri', mütekellim vahde, tutarım demektir; bunda mücerred isbâttan 'ibârettir. *Mâderî dârem*, bir anam vardır demek olur. *Cüz men,* benim gayrı. *Kesî*: *Yâ,* harf-i vahdet *Nedâret, nedârem* gibi nefyden 'ibârettir. *Der*, harf-i zarf. *Pehlû-yı vey*, lâmiyye; *pehlû,* yan demektir; *vey*, zamîr; *mâder*'e râci'dir. *Dîgerî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Rakabe-i hôd*, lâmiyye. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i sıla; *ân, kes*'e işârettir. *Dâd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; verdi demektir. *Ruk'a'-i vey-râ*: lâmiye; *râ*, edât-ı mef'ûl; *vey, kes*'e râci'dir. *Bigirift*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; tuttu ve aldı demektir. *Biküştend*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib; öldürdüler demektir. *Zedend* de böyle, vurdular demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve ol kâğıdları o cem'in üzerlerine saçtılar ve dağıttılar ya'nî kur'a eylediler. Her bir kimsenin üzerine bir kâğıd ki düştü ona o kâğıdın mazmûnuyla 'amel eylediler. Ya'nî kâğıdında katl vâki' olanı katl eyleyeler, el kesmek olanın elini keseler, kamçı vurulmak yazılı olanı kamçı vuralar. Bir kâğıd ki onun mazmûnu katl idi. Bir kimse üzere düştü. Dedi: Ben katlden korkmam ammâ bir anam vardır ve benden gayrı kimsesi yoktur. Bu kelâmı diyen âdemin yanında bir gayrısı vardı ki onun kâğıdında kamçı vurmaktı. O âdem kendi kâğıdını o kimseye verdi. Ve onun kâğıdını aldı ve dedi: Benim anam yoktur. Bunu ya'nî anam yoktur diye kâğıdını tebdîl edeni katl eylediler ve o anam vardır diyene onun yerine kamçı vurdular.

(Mesnevî)

بسیم وزر جوانمردی توان کرد خوش انکس کو جوانمردی بجان کرد

Be-sîm: *Bâ,* harf-i musâhabet, sebebiyyeti mutazammın. *Cevânmerdî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Kerd*, bunda masdar ma'nâsınadır Zîrâ *tüvân*'da bûy-ı muzâra'at melhûzdur. *Kû*, ki û'dan muhaffeftir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat; *û, kes*'e râci'dir. *Be-cân*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Kerd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib.

(Mahsûl-i Beyt) Altın ve gümüş ile civânmerdlik eylemek mümkündür. Hoş o kimsedir ki civânmerdliği cân ile eyledi. ya'nî mâl ile sahâvet eden çok bulunur lâkin dost yoluna

{265}

cân fedâ eden nâ-yâbdır.

بجان چون احتیاج یار بشناخت*حیات خود فدای جان او ساخت

Be-cân: *Bâ,* harf-i sıla. *İhtiyâc-ı yâr*, lâmiyye; *yâr* bunda dost ma'nâsınadır. *Bişinâht*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; anladı demektir. *Hayât-ı hôd*, beyâniyye. *Fedâ-yı cân-ı*

û, beyâniyye ve lâmiyye. *Û* zamîri *yâr*'a râci'dir. *Sâht*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; eyledi demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Câna çünki dostun ihtiyâcını anlaya kendi hayâtını onun cânına feda eyleye. Hâsılı, ahbâbı vücûdunu min vechin kendinden ziyâde lüzûmunu fehm ü idrâk eylediği gibi birine cânını feda edendir civânmerd.

('Arûz) Bu mesnevî bahr-i hezec-i müseddes-i maksûrdur ki bir mısrâ'ı mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îl olur.

(Hikâyet)

اصمعی گوید که با کریمی آشنایی داشتم که همواره بتوقع کرم واحسان بدر خانهٔ وی
می رفتم یکبار بدر خانهٔ وی رسیدم در بان نشانده بود مرا منع کرد ازانکه بروی درآیم

Asmaî[300], fusahâ-yı 'Arabdan bir kimsenin mahlasıdır ki lügat-i 'Arabîde ba'zı yönleriyle iştişhâd ederler. *Gûyed*, nakl eder demektir. *Ki*, harf-i râbıt-ı makûl kavl. *Bâ-kerîmî*: *Bâ*, harf-i musâhabet; *yâ*, harf-i vahdet. *Âşinâyî*: *Yâ*, harf-i masdar. *Dâştem* fi'l-i mâzî, mütekellim vahde; tutardım ya'nî vardı demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Hemvâre*, dâ'imâ demektir. *Be-tevakku'*: *Bâ*, harf-i musâhabet. *Tevakku'*, tefa''ul bâbından masdardır ümîd ma'nâsına; *kerem*'e izâfeti, mef'ûlünedir. *Be-der-i hâne-i vey*: Beyâniyye ve lâmiyye; *bâ*, harf-i sıla; *der*, kapı; *vey*, *kerîm*'e râci'dir; o kerîmin hânesi kapısı demektir. *Mî*, edât-ı hâl-i mâzî. *Reftem*, fi'l-i mâzî, mütekellim vahde. *Derbân*, kapıcı demektir. Zîrâ *bân* lafzı edât-ı fâ'ildir. *Nişânde*, mâzîden kısımdır vaz' etmiş ma'nâsına. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Merâ*, beni demektir. *Ber*, harf-i isti'lâ. *Vey* zamîri *kerîm*'e râci'dir. *Derâyem*, gireyim demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Asmaî, nakl eder ki bir kerîm ile âşinâlığım vardı ki dâ'imâ kerem ve ihsân ümîdiyle onun hânesi kapısına giderdim bir kerre onun hânesi kapısına eriştim. Kapıcı vaz' eylemişti. Beni men' eyledi şu şeyden ki onun üzerine gireyim. Ya'nî yanına varmaya beni men' eyledi. Hâsılı,

{266}

içeri komadı.

بعدازان گفت ای اصمعی سبب این منع کردن من ازدر
آمدن وی تنك دستی ونادار یست که پیش آمده است من این بیت را
بنوشتم و بدربان دادم تابوی رساند

Ba'd ez-ân, bundan sonra. *Sebeb-i în men' kerden-i men'*, benim men' eylemekliğimin sebebi. *Derâmeden-i vey*, masdarın mef'ûlünedir. *Vey* zamîri kerîm'e râci'dir. *Teng-destî*: *Yâ*, harf-i masdar; *teng-dest*, vasf-ı terkîbîdir; Türkçe züğürt demektir. *Nâ-dâr* da böyle, fakîr demektir. *Bâ*, yine harf-i masdar. *Sîn* ve *tâ*, edât-ı haber. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Vey-râ*: *Râ*, edât-ı tahsîs. *Vey* yine *kerîm*'e râci'dir. *Pîş âmede'est*, katına gelmiştir. *În beyt-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Binüviştem*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, mütekellim vahde; yazdım demektir. *Be-*

[300] Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bâhilî (ö. 216/831). Basra dil mektebinin önde gelen simalarından, şi'r ve ahbâr râvisi, dil ve edebiyat 'âlimi.

derbân: *Bâ,* harf-i sıla. *Dâdem,* fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; verdim demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Be-vey*: *Bâ,* harf-i sıla; vey, *kerîm*’e râci‘dir. *Resâned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; eriştire demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Derbân beni men‘ ettikten sonra dedi: Ey Asmaî! Benim men‘ eylemekliğimin sebebi züğürtlük ve fakîrliktir ki onun katına gelmiştir. Ya‘nî ona ‘ârız olan fakrdır deyince ben de bu beyti yazdım ve kapıcıya verdim ki o kerîme eriştire:

(Şi‘r)

اذا كان الكريم له حجاب * فما فضل الكريم على اللئيم

İzâ, ism-i şart; (خَافِضٌ لِشَرْطِهِ وَ مَنْصُوبٌ بِجَوَابِهِ)[301], sükûn üzere mebnî, mahallen mansûb; mef‘ûlün fîhidir cevâbı olan *femâ fazlu* cümlesinin. *Kâne*, fi‘l-i nâkıs; *el-kerîm,* ism-i merfû‘u. *Lehû, kerîm*’e ait zamîr ile câr ma‘a’l-mecrûr, zarf-ı müstakarr, mukaddem haber. *Hicâb*, mu’ahhar mübtedâ. Cümlesi mahallen mansûb. *Kâne*’nin haberi, *Kâne*’nin ismi ve haberi. Cümlesi *izâ*’nın şartı. *Hicâb,* bunda mâni‘ ma‘nâsınadır. *Femâ*: *Fâ’*, cezâ’iyye. *Mâ’*-i mevsûl, mahallen merfû‘, mukaddem haber. *Fazl*, mu’ahhar mübtedâ. Cümlesi *izâ*’nın cevâbı. *El-kerîm*, muzâfun ileyhi. *‘Ale’l-le’îm*, *fazl*’a müte‘allik. *Le’îm*, denî ve alçak ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Kerîm, kendi için hicâb hâsıl olduğu vakitte ya‘nî kerîmin kendine duhûle mâni‘, hâcib ve derbânı olduğu vakitte le’îm üzere kerîmin fazlı nedir?

بعد از زمانی برآمد ورقعهٔ رادرآورد که پیشت وی نوشته که

Zamânî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Berâmed,* geldi demektir.

{267}

Derâverd, getirdi. *Püşt-i vey*, lâmiyye; *vey*, *ruk‘a’*ya râci‘dir. *Nüvişte*, mâzîden kısım yazmış demektir. *Ki,* harf-i beyân.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir zamândan sora derbân geldi ve kâğıdı getirdi ki onun arkasında yazmış ki:

(Beyt)

اذا كان الكريم قليل مال * تستر بالحجاب عن الغريم

İzâ kâne’l-kerîm sâbık gibi. *Kalîl*, lafzen mansûb, haberidir *kâne*’nin; *mâl*, muzâfun ileyhi. *Tesettür*, tefa‘‘ul bâbından fi‘l-i muzâri‘; fâ‘ili tahtında *kerîm*’e râci‘dir. Cümlesi *izâ*’nın cevâbı. *Bi’l-hicâb* ve *‘ani’l-garîm*, ikisi de tesettür’e müte‘allik.

(Mahsûl-i Beyt) Kerîmin mâlı az olduğu vakitte hicâb ile garîminden tesettür eder. Ya‘nî sâ’ilîn ve vâridînden kendini muhtefî ve memnu kılar.

(‘Arûz) Bu iki beyt-i ‘Arabî, bahr-i vâfirdendir ki aslı dört kerre müfâ‘aletün’dür. Evvelâ bir cüz’ü hazf olunup meczû kılınmıştır. Sadr ve ibtidâlarına ‘asb, târî olmuştur ki ‘asb:

[301] Cevâbından dolayı mansub; şart olduğu için hâfıddır.

müfâ‘aletün’den harf-i hâmisi iskâna derler. Lâm sâkin kılınıp müfâ‘altün olur; mefâ‘îlün lafzına tebdîl olunur. Haşvler sâlim. ‘Arûz ve darbına katf, târî olup, katf: Fâsıla-i suğrânın âhirinden bir müteharrik ve bir sâkinini hazf ve bir müteharrikini iskâna derler. müfâ‘ale kalıp fe‘ûlün lafzına tebdîl olunur. Böyle olunca bir mısrâ‘ı, mefâ‘îlün müfâ‘aletün fe‘ûlün olup vâfir-i ma‘sûb-ı maktûf olur.

وهمراه رقعه صره پانصد دینار دروی باخود گفتم هر گز
قصهٔ ازین غریبتر برمن نگذشته است این راتحفهٔ مجلس مأمون
خواهم ساخت پیش وی رفتم گفت از کجامی رسی ای اصمعی گفتم از
پیش کریمترین کسی از احیای عرب پرسید که کیست گفتم مردی که مرا
ازعلم ومال بهره ورساخته است

Hem-râh, bile demektir ki *hem-râh-ı ruk‘a*, kâğıdla bile demektir. *Surre’*: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül; *surre,* kese demektir. *Pânsad*, beş yüz demektir *der vey-i surre*’de. *Kıssa’î*: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. *Negüzeşte*, mâzî-i menfîden kısımdır, geçmemiştir demektir. *Tuhfe-i meclis-i Me’mûn*, lâmiyyelerdir. *Tuhfe,* hediyye demektir. *Hâhem sâht,* eyleyiserem demektir. *Vey*, zamîr, *Me’mûn*’a râci‘dir. *Ez-kucâ,* nereden. *Mî resî*, fi‘l-i muzâri‘, muhâtab; erişirsin demektir. *Kerîmterîn-i kesî*, beyâniyye; *yâ,* harf-i vahdet. *Ahyâ,* feth-i hemze ile hayyın cem‘idir;

{268}

kabîleler demektir; *‘Arab*’a izâfet-i beyâniyye. *Kîst,* kimdir demektir. *Merdî*: *Yâ,* harf-i vahdet *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Merâ,* beni demektir. *Mâl-ı hôd*, beyâniyye. *Behre*, nasîb ma‘nâsınadır; *ver,* edât-ı nisbet. *Behre-ver*, nasîbli demektir. *Sâhte*, mâzîden kısımdır; *sîn* ve *tâ*, edât-ı haber; eylemiştir demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Dahi kâğıdla bile bir kese ki onda beşyüz altın vardı, irsâl eyledi. Kendi kendime dedim: Her bir vakit bundan garîbrek bir kıssa benim üzerime vâki‘ olmamıştır. Bunu Me’mûn’un meclisine hediyye eyleyim. Ya‘nî bu hikâyeyi Me’mûn’a nakl edeyim. Me’mûn katına gittim. Me’mûn: Nereden erişirsin ya‘nî nereden gelirsin ey Asmaî! dedi. Ben dedim: ‘Arab kabîlelerinden bir kerîmrek kimsenin katından gelirim. Su‘âl eyledi ki: Kimdir? Dedim: Bir âdem ki beni kendi ‘ilminden ve mâlından nasîbli eyledi. Ya‘nî beytime cevâb ile beni iskât ü mülzem ve ihsânıyla muğtenim eylemiştir.

وآن رقعه وصرهٔ ویرا برزمین نهادم چون صره رابدید رنگ وی برآمد
وگفت این بمهر خزانهٔ خلیفه ست می خواهم که آنکس را طلب کنم گفتم
ای امیرالمؤمنین والله که من شرم میدارم که بجهت بعضی کاشتکان
توخوفی بخاطر وی راه یابد

Surre’-i vey-râ: *Râ*, edât-ı mef‘ûl, izâfet-i lâmiyye. *Nihâdem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; kodum demektir. *Çûn,* harf-i ta‘lîl. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bidîd*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred. *Reng-i vey*, lâmiyye. *Berâmed*, bunda mütegayyir oldu demektir. *În, surre*’ye işârettir. *Be-mühr-i hızâne’-i menest*, lâmiyyelerdir. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Ki,* harf-i beyân.

Râ, edât-ı mef‘ûl. *Şerm mî dârem*, utanırım demektir. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Cihet,* bunda sebeb demektir. *Gümâştegân*: kâf-ı ‘Acemin zammıyla Türkçe mübâşir dedikleridir; *tû*’ya izâfet-i lâmiyye. *Havfî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Be-hâtır-ı vey*, lâmiyye; *bâ,* harf-i sıla. *Râh yâbed*, yol bula.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve onun kâğıdını ve surreyi yere kodum. Çünki surreyi gördü, rengi bozuldu, mütegayyir oldu ve dedi: Bu surre benim hazînemin mührüyledir. İsterim ki o kimseyi taleb edem. Dedim: Ey Emîre’l-Mü’minîn! Vallâhi ki ben utanırım ki senin ba‘zı mübâşirlerin sebebiyle onun hâtırına bir havf

{269}

yol bula.

مأمون یکی از خواص خود را گفت که همراه اصمعی برو
چون آن مرد را بینی بگوی امیر المؤمنین ترا می طلبد بی آنکه تفرقه
بخاطر وی رسند

Birev, bâ’-i te’kîd ile git demektir; emr-i hâzırdır. *Bibînî*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; göresin demektir. *Bigûy*, bâ’-i te’kîd ile emr-i hâzırdır, söyle demektir. *Mî talebed*, fi‘l-i muzâri‘, ister demektir. *Bî*, edât-ı sebeb. *Teferruka*, tef‘îl bâbından masdardır teşvîş ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Me’mûn, havâssından birine dedi ki: Asmaî ile bile git çün o merdi göresin, de ki emîrü’l-mü’minîn seni ister. Öyle değil ki onun hâtırına teşvîş erişe ya‘nî korkutmaksızın da‘vet eyle.

چون آن مرد حاضر آمد مأمون باوی گفت تو آن شخص
نیستی که دی روز پیش ما آمدی و اظهار فقر و فاقه کردی این صره را
بتو دادیم تا صرف معاش خود کنی بیت شعر که اصمعی پیش تو
فرستاد آنرا بوی گفت والله که در اظهار فقر و فاقه که دی کردم
دروغ نگفتم لیکن نخواستم که فاقه دویرا باز گردانم سکر امیر المؤمنین مرا باز
گردانید پس بفرمود تا هزار دینار بوی دادند

Çûn, edât-ı ta‘lîl. *Bâ-vey*: *Bâ,* harf-i sıla. *Vey*, merd’e râci‘dir. *Nîstî, yâ’*-i hitâb ile değilsin demektir ki istifhâmı mutazammın. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Dîrûz*, dünkü gün demektir. *Pîş-i mâ*, lâmiyye; bizim katımızda demektir. *Âmedî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab; geldin demektir. *İzhâr-ı fakr*, masdarın mef‘ûlünedir. *Fâka, fakr*’a ‘atf-ı tefsîrîdir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Dî*, dün. *Kerden,* eyledin demektir. *Kâsıd-ı vey-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; *kâsıd*, peyk ve elçi ma‘nâsına. *Vey, Asmaî*’ye râci‘dir; izâfet-i lâmiyye. *Bâz,* bunda geri demektir. *Gerdânem*, çevirdim demektir. *Meger*, şâyed ma‘nâsınadır. *Çünân ki*, ancılayın ki.

(Mahsûl-i Terkîb) Çünki o merd-i kerîm hâzır oldu, Me’mûn, ona dedi: Sen o şahs değil misin ki dünkü gün bizim katımıza geldin ve fakr ü fâka izhâr eyledin. Bu surreyi sana verdim tâ ki kendi ma‘âşına sarf eyleyesin. Bir beyt-i şi‘re ki Asmaî senin katına irsâl eyledi,

{270}

ona o surreyi verdin diye ta‘rîz edince o merd-i sahî dedi: Vallâhi ki dün eylediğim izhâr-ı fakr ü fâkada yalan söylemedim. Lâkin dilemedim ki onun kâsıdını geri çevirem. Ya‘nî kâsıdını boş göndermek nefsime güç geldi. Ola ki emîrü’l-mü’minîn onun gibi beni geri çevire. Ya‘nî ben kâsıdı ne gûnâ çevirdimse emîrü’l-mü’minîn dahi beni öyle çevire. Hâsılı, zımnen ihsân taleb eylemektir. Böyle olunca Me’mûn buyurdu tâ ki bin altın ona verdiler. Şârihin bu mahalle verdiği ma‘nâya nazar olunmaya Zîrâ *meger* lafzının şâyed ma‘nâsına olduğunu idrâk edememiş.

اصمعی گفت ای امیرالمؤمنین مرا نیز در ین عطا بوی ملحق گردان فرمود تا هزار
ویرا نیز تکمیل کرد ند وآن مردرا اززمرهٔ ندیمان خود گردانید

(Mahsûl-i Terkîb) Asmaî dedi: Ey Emîre’l-Mü’minîn! Beni dahi bu ‘atâda ona mülhak eyle. Me’mûn buyurdu tâ ona bin altını tekmîl eylediler. Ya‘nî elinde olan beş yüzü bine doldurdular. Ve o merd-i sahîyi kendi nedîmleri zümresinden eyledi.

(Kıt‘a)

کف صاحب کرم چون بی درم ماند * ز ناداری شمر گردن بیندد

Kef, el demektir. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Bî-direm*, akçesiz. *Mând*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; kaldı demektir. *Nâ-dârî*: *Yâ*, harf-i masdar; *nâ-dâr*, fakîr demektir. *Şumur*, zamm-ı şîn ile fi‘l-i emr-i hâzır, müfred; say demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Kerem sâhibinin eli çünki akçesiz kaldı, fakîrliğinden ‘add eyle eger kapıyı bağlarsa. Ya‘nî bâb-ı ihsânı kapadığı buhlünden nâşî zann eyleme. Belki fakrındandır diye i‘tikâd eyle.

ولی در بستن مدخل ازانست * که همیان درم راسر بیندد

Velî, edât-ı istidrâk. *Besten*, masdardır bağlamak ma‘nâsına. *Müdhil*, zamm-ı mîm ile if‘âl bâbından ism-i fâ‘ildir; bahîlde isti‘mâl olunur. *Ki*, harf-i beyân. *Hemyân-ı direm*, beyâniyye. *Hemyân*, kese demektir. *Râ*, edât-ı tahsîs.

(Mahsûl-i Beyt) Kerîmin hâl ve şânı mezkûr gibi. Lâkin bahîlin kapı kapaması ondan içindir ki akçe kesesinin başını bağlar. Ya‘nî mümsik, cemî‘ mâl için kapısını bend eder.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hezec-i müseddes-i mahzûftur ki ‘arûz ve darbına hazf gelip bir mısrâ‘ı, mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün olmuştur.

{271}

حاتم را پرسیدند که هرگز از خود کریمتر دیدی گفت بلی
روزی در خانهٔ غلامی یتیم فرود آمدم ووی ده سر گوسفند داشت
فی الحال یك گوسفند بکشت و بپخت و پیش من آورد من اقطعهٔ ازوی
خوش آمد بخوردم و گفتم والله این بسی خوش بود آن غلام بیرون
رفت و یك یك گوسفند رامی کشت و آن موضعی را بپخت و پیش من
آورد و من ازان آگاه نی

Kerîmterî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Dîdî*, fi'l-i mâzî, müfred, muhâtab, istifhâmı mutazammın; gördün mü demektir. *Belî*, edât-ı tasdîk. *Rûzî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Der,* harf-i zarf. *Hâne-i gulâmî*: *Yâ,* harf-i vahdet, izâfet-i lâmiyye. *Yetîm, gulâm*'ın sıfatı. *Fürûd âmeden,* indim demektir. *Vey, gulâm*'a râci'dir. *Deh ser*, on baş. *Gûsfend,* koyun. *Dâşt*, fi'l-i mâzî, müfred, isbâttan 'ibârettir. *Fi'l-hâl*, çabucak demektir. *Biküşt*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred, bunda boğazladı demektir. *Bipuht*: *Bâ,* harf-i te'kîd; *puht*, bâ'-i 'Acemle fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; pişirdi demektir. *Pîş-i men*, benim önüme. *Âverd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; getirdi demektir. *Merâ,* bana. *Kıt'a'î*: *Yâ,* harf-i vahdet, *hemze,* harf-i tevessül; bir parça demektir. *Vey, gûsfend*'e râci'dir. *Bihôrdem*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, mütekellim vahde, yedim demektir. *În, kıt'a'*ya işârettir. *Besî*, çok demektir. *Hoş büved*, hoş olur. *Âgâh nî*, habîr değilim demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Hâtem[302]e su'âl eylediler ki hîç bir vakit kendinden kerîmini gördün mü? Dedi: Belî, gördüm. Bir gün bir yetîm gulâmın evine indim. Ya'nî müsâfir oldum. Ve on baş koyunu vardı. Fi'l-hâl bir koyun boğazladı ve pişirdi. Ve benim önüme getirdi. Bana ondan bir parçası hoş geldi. Yedim ve dedim: Vallâhi bu çok hoş olur ya'nî koyunun bu mevzi'i, pek iyi olur. O gulâm dışarıya gitti ve birer birer koyunları boğazladı ve o mevzi'i ya'nî benim beğendiğim mevzi'i pişirdi ve benim önüme getirdi. Ben ondan habîr değilim ya'nî koyunları boğazladığından âgâh değildim.

چون بیرون آمدم که
سوار شدم دیدم که بیرون خانه خون بسیار ریخته است پرسیدم که
این چیست گفتند وی همه گوسفند آن خود را کشت و برا ملامت
کردم که چرا چنین کردی گفت سبحان الله ترا چیزی خوش آمد که

{272}

من مالك آن باشم ودر آن بخیلی کنم این زشت سیرتی باشد درمیان عرب

(Mahsûl-i Terkîb) Çünki hâneden dışarı geldim ki süvâr olam, gördüm ki evin dışarısına çok kan dökülmüştür. Su'âl eyledim ki bu nedir. Dediler, o bütün kendi koyunlarını boğazladı. Ben de o gulâma melâmet eyledim ki niçin buncılayın eyledin? Gulâm dedi:

[302]Ebû Seffâne (Ebû Adî) Hâtim b. Abdillâh b. Sa'd et-Tâî el-Kahtânî (ö. 578 [?]). Câhiliye döneminin cömertliğiyle ünlü şâ'iri.

Subhânallâh, sana bir nesne hoş geldi ki ben ona mâlik olam ve onda bahîllik edem. Bu ‘Arab beyninde çirkîn ve fenâ tabî‘atlılık olur.

پس خاتم را پرسیدند که تو در مقابلهٔ آن چه دادی گفت سه صد شتر سرخ موی
و پانصد گوسفند گفتند پس تو کریمتر باشی گفت هیهات وی
هرچه داشت داد و من ازانچه داشتم از بسیار اندکی پیش ندادم

Pes, bunda sonra demektir. *Hâtem-râ*: *Râ,* harf-i sıla. *Sisad*, üç yüz demektir. *Şütür-i sürh-mûy*, beyâniyye. *Şürh-mûy,* vasf-ı terkîbîdir, kızıl kıllı demektir. Böyle deve, ‘Arab ve ‘Acem beyninde pek makbûldür. *Pânsad*, beş yüz demektir. *Bâşî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; olursun demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bundan sonra Hâtem’e su’âl eylediler ki sen onun mukâbelesinde ne verdin? Dedi: Üç yüz kızıl kıllı deve ve beşyüz koyun verdim. Dediler: Böyle olunca sen kerîmrek olursun. Dedi: Heyhât ya‘nî o kerem nerede; benim keremim nerede! O gulâm nesi varsa verdi. Ve ben mâlik olduğum nesneden azını verdim, ziyâde vermedim. Hâsıl-ı kelâm, o mâlik olduğunu bezl eyledi; ben mâlik olduğumun akallini verdim.

(Kıt‘a)

چون گدایی که نیم نان دارد * بتمامی دهد ز خانهٔ خویش

Çûn, harf-i ta‘lîl. *Gedâyî*: *Yâ,* harf-i vahdet; bir fakîr demektir. *Nîm-i nânî*: *Yâ,* harf-i vahdet; bir dilim ekmek demektir. *Dâred*, ola ma‘nâsınadır ki isbâttan kinâyedir. *Be-tamâmî*, bi’t-tamâm demektir. *Dihed,* vere demektir. *Hâne-i hîş*, beyâniyye.

(Mahsûl-i Beyt) Çün bir fakîr ki bir dilim ekmeği ola, bi’t-tamâm kendi hânesinden vere ya‘nî onu ziyâfet ü bezl ü ihsân eyleye.

بیشتر زان بود که شاه جهان * بدهد نیمی از خزانهٔ خویش

Bîşter, bâ’-i ‘Arabla müfred, vere demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Fakîrin bir dilim ekmeği ziyâfet etmesi

{273}

ondan ziyâderek olur ki şâh-ı cihân kendi hazînesinden yarısını vere. Hâsılı, padişâh, nısf-ı hazînesini in‘âm ü ihsân etmesinden, fakîrin mâlik olduğu yarım ekmeği vermesi ahsendir ve inde’l-‘ukalâ, makbûldür.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîftendir ki aslı fâ‘ilâtün müstef‘ilün fâ‘ilâtün müstef‘ilün idi. Evvelâ meczû kılınıp bir cüz’ü hazf olunmuştur ve sadrı sâlim ve ibtidâlara habn, târî olmuştur ki ikinci sâkinini hazf ile fe‘ilâtün olmuştur. Haşvlere dahi habn gelip sîn düşüp müfte‘ilün olup mefâ‘ilün lafzına tebdîl kılınmıştır. ‘Arûz ve darbına habndan sonra kasr dahi gelmiştir ki habn ile elif, kasr ile sebeb-i hafîfin sâkini hazf ve müteharriki iskân olunmuştur; fe‘ilât olur ki bir beyti fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilât / fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilât olup hafîf-i müseddesi-i mahbûn-ı maksûr olur.

(Hikâyet)

شاعری بتوقع فائده
بدرخانهٔ معن زائده آمد چند روز انجا بود مجال بار نیافت از باغبان
وی التماس کرد که چون معن بباغ درآید برکنار آب بنشیند مرا آگاه
کن چون آن وقت رسید باغبان وی را آگاه ساخت شاعر این بیت را
پرتخته پاره نوشت و با آب داد

Şâ'irî, Yâ, harf-i vahdet. *Be-tevakku'-ı fâ'ide*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. *Tevakku'*, tefa''ul bâbından masdardır ümîd ma'nâsına; fâ'ide'ye izâfeti, mef'ûlünedir.

Be-der-i hâne-i Maan Zâide[303]: *Bâ,* harf-i sıla; izâfetler, lâmiyye. Kâ'ide-i A'câm üzere "ibn" lafzı hazf olunmuştur. *Maan bin Zâide* eshiyâ-yı 'Arabdan bir kimsenin ismidir. *Mecâl-i bâr,* masdarın mef'ûlünedir. *Bâr*, icâzet ma'nâsınadır. *Bağbân-ı vey*, lâmiyye; *bağbân*, bağcı demektir. *Vey, kerîm*'e râci'dir. *İltimâs*, bunda ricâ ma'nâsınadır. *Be-bâğ*: *Bâ,* harf-i sıla. *Âgâh kün,* haber eyle demektir. *Tahte-pâre'î*: *Yâ,* harf-i vahdet, *hemze,* harf-i tevessül.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir şâ'ir, fâ'ide ümîdiyle Maan bin Zâide'nin hânesi kapısına geldi. Birkaç gün o mahalde oldu. Ya'nî kapısı etrâfında dolandı. İcâzete mecâl bulamadı. Hâsılı, Maan'ın hânesine girmeye tarîk bulamadı. Maan'ın bağcısından iltimâs eyledi ki çünki Maan bağa gele ve suyun kenârına otura, bana haber ver. Çünki o vakit erişti ya'nî Maan bağda su kenârında oturdu, bağbân,

{274}

şâ'ire haber verdi. Şâ'ir bu beyti bir tahta pâresine yazdı ve suya verdi ya'nî suyun akışına salıveredi.

(Şi'r)

ایاجود معن ناج معنا بحاجتی * فمالی الی معن سواک شفیع

Eyâ, harf-i nidâ. *Cûd*, lafzen mansûb; mef'ûlüdür mukadder *ed'û*'nun. *Maan, cûd*'un muzâfun ileyhi. *Nâc,* emr-i hâzır, müfreddir; müfâ'ale bâbından nâcî-yünâcî-münâcâten'den *nâc* gelir. *Serrâ,* sevilmeye derler; *ma'anâ,* mef'ûl-i sarîhi. *Bi-hâcetî*: *Bâ,* harf-i sıla; yâ, harf-i mütekellim; *hâcet,* mef'ûl-i gayr-i sarîhdir. *Femâ*: *Mâ*, nâfiye. *Lî*, yâ'-i mütekellim zarf-ı müstakarr, mukaddem haber. *İlâ Maan,* zarf-ı müstakarra müte'allik. *Sivâk*, mübtedâ, gayr ma'nâsına; *kâf*, hitâb, muzâfun ileyhi; *şefî'*, haberi. mübtedâ ve haber, cümlesi *mâ*'nın mu'ahhar ismi.

(Mahsûl-i Beyt) Ey Maan'ın Cûdu! Sen Maan'a hafiyyeten hâcetimi söyle. Benim için senden gayrı şefî' olmadı. Şâ'ir Maan'ın sehâsını bir şahs-ı muayyen menzilesine tenzîl edip

[303] Maan b. Zâide eş-Şeybânî (ö. 182/804 [?])Cömertliği ile de tanınan Emevî ve Abbâsî döneminin meşhûr kumandanı

der ki: Ey Cûd! Benim senden gayrı şefâ‘atçim yoktur. Benim hâcet ve maksûdumu Maan’a sen söyle.

(‘Arûz) Bu beyt bahr-i tavîldendir ki aslı fe‘ûlün mefâ‘îlün fe‘ûlün mefâ‘îlün idi. Sadr ve ibtidâsı sâlim. ‘Arûz makbûz. Kabz ki beşinci sâkin hazf olup mefâ‘ilün olmuştur. Darb, mahzûf. Hazf: Âhirden sebeb-i ıskât, mefâ‘î kalıp fe‘ûlün yerine gelmiştir. Böyle olunca vezni fe‘ûlün mefâ‘îlün fe‘ûlün mefâ‘ilün / fe‘ûlün mefâ‘îlün fe‘ûlün fe‘ûlün olup tavîl-i makbûz-ı mahzûf olur.

چو تخته پاره پیش معن
رسید بفرمود تا آنرا بکرفتند چون آنرا بخواند شاعر را طلبیدوده بدره
زر بوی دادوآن تخته پاره رادر زیر بساط خودنهادروزدوم آن چو پرا
از زیر بساط بیرون کرد و بخواند شاعر را طلبید وصد هزار درم
دیکر بوی دادود ر روز سوم بهمین دستور عمل کرد شاعر بترسید که
مبادا پشیمان شود ودادهرا بستاندبکر یخت

Pîş-i Maan, lâmiyye. *Bihând*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred; okurdu demektir. *Talebîd* de böyle, istedi demektir. *Deh bedreh,* on bedreh demektir ki *bedreh*, on bine ıtlâk olunur. *Be-vey*: *Bâ,* harf-i sıla. *Vey, şâ‘ir*’e râci‘dir. *Çûb,* bunda o tahta pâreden ‘ibârettir. *Zîr-i bisât,* beyâniyye; *zîr*, alt ma‘nâsına; *bisât*, döşeme demektir ya‘nî minder. *Bîrûn kerd*, çıkardı. *Be-hemîn*: *Bâ,* harf-i

{275}

musâhabet. *Hemîn, hem* ile *în*’den mürekkebdir; yine bu demek olur. *Düstûr*, kâ‘ide ma‘nâsına. *Bitersîd,* bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; korkardı demektir. *Mebâd,* olmaya demektir. *Ve dâde-râ*, verdiğini. *Bisitâned*, ala demektir; fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib. *Bigürîht*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred; kaçtı demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Çünki tahta pâre, Maan’ın önüne erişti, buyurdu tâ ki onu alalar. Çünki o beyti okudu, şâ‘iri istedi ve on kerre on bin altın şâ‘ire verdi. Ve o tahta pâreyi kendi minderi altına kodu. Ve ikinci günü o tahtayı minder altından çıkardı. Ve şâ‘iri istedi. Yüz bin dirhem dahi verdi. Üçüncü gün yine o kâ‘ide ile ‘amel eyledi. Ya‘nî yine çıkardı, okudu ve ihsân eyledi. Şâ‘ir korktu ki, olmaya ki peşîmân ola da verdiğini ala ve bu havftan nâşî kaçtı.

چون روز چهارم باز آن چوب پاره را
بیرون کرد وشاعر را طلبید ونیافت فرمود که در ذمهٔ کرم من واجب
بود که ویراچندان عطا دهم که در خزینهٔ من یك دینار ودرم نماند
اما ویرا حوصله آن نبود

Bâz, yine demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Neyâft*, bulamadı demektir. *Havsale*, mi‘de demektir; böyle yerlerde kalbin ‘adem-i tahammülünden ‘ibârettir; Türkçe içine sığışmadı derler.

(Mahsûl-i Terkîb) Çünki dördüncü gün oldu, yine o tahta pâreyi çıkardı ve şâ‘iri istedi ve bulamadı. Buyurdu ki: Benim keremim zimmetinde vâcibdi ki ona o kadar ‘atâ verem ki

benim hazînemde bir altın, bir akçe kalmaya. Ammâ onda o havsale olmadı. Ya‘nî bu kadar in‘âmı gönlü almadı ve tahammül edemedi.

(Kıt‘a)

کیست اهـــل کرم انکس که چو سائل بدرش * آورد آن قدر امید که دردل کنجد

Kîst, kimdir demektir. *Ehl-i kerem*, beyâniyye. *Çü,* harf-i ta‘lîl. *Be-dereş*: *Bâ,* harf-i sıla; *şîn,* zamîr, *ehl-i kerem*’e râci‘dir; ehl-i kerem’in kapısına demektir. *Âverd,* elif-i memdûde ve feth-i râ ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; getire demektir âverîden’den. Zîrâ masdar-ı dâlînin mâ-kablinde râ olsa, hazf olunduktan sonra meftûh kılınır. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Der,* harf-i zarf. *Günced*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; sığa demektir güncîden’den.

(Mahsûl-i Beyt) Bu beytte su’âl ve cevâb san‘atı var ki

{276}

kendi kendine su’âl edip ehl-i kerem kimdir der. Ve yine kendi cevâb verir ki o kimsedir ki çünki sâ’il, ehl-i keremin kapısına o kadar ümîd getire ki gönlüne sığa ya‘nî havsalesi aldığı kadar ihsân me’mûl eyleyip kapısına gele.

بکشاید کف احسان و بخشد چندان * که نه درحوصلهٔ همت سائل کنجد

Biküşâyed, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; açа demektir küşâyîden’den ya küşûden’den. Zîrâ masdar-ı dâlî-vâvîde vâv, elif ve yâ’ya ta‘vîz olunur ammâ küşâden’den müştakk olmaz. *Keff-i ihsân*, beyâniyye. *keff,* el demektir. *Ki,* harf-i râbıt. *Ne,* harf-i nefy; *günced*’e masrûf. *Havsale-i himmet*, mecâzen beyâniyye. *Himmet-i sâ’il*, lâmiyye.

(Mahsûl-i Beyt) Sâ’il, ümîd-i ihsân edince ehl-i kerem, ihsân elini açа ve o kadar bağışlaya ki sâ’ilin himmeti havsalesine sığmaya. Hâsılı, sâ’il o kereme inanmayıp gönlü almaya.

(‘Arûz) Bu kıt‘a hezec-i mahbûnü’l-eczâdır ki ‘arûz ve darbına hazf dahi gelip fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fa‘lün olur.

(Hikâyet)

اعرابی بتهنیت قدوم کریمی از رؤسای عرب را قصیدهٔ گفت و بروی خواند وداخر گفت

Be-tehniyyet-i kudûm-i kerîmî: *Bâ,* harf-i sıla; *yâ,* harf-i vahdet; izâfetler lâmiyye. *Rü’esâ,* rânın zammı ve hemzenin fethiyle fusahâ vezninde re’îsin cem‘idir; *‘Arab*’a izâfet-i beyâniyye. *Râ,* harf-i tahsîs. *Kasîde’î*: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir ‘Arabî, ‘Arab re‘îslerinden bir kerîmin kudûmü tehniyesine ya‘nî tebriğe bir kasîde söyledi ve kerîme okudu ve âhirinde dedi:

(Şi‘r)

امددالی یدا تعود بطنهـا * بذل النوال وظهرها التقبیلا

Ümdüd, emr-i hâzır, müfred; uzat demektir. *İleyye,* câr ma‘a’l-mecrûr; *ümdüd*’e müte‘allik, bana demektir. *Yedâ,* mef‘ûl-i sarîhi *ümdüd’*[ün]. *Te‘avvede*, tefa‘‘ul bâbından fi‘l-i mâzî,

‘âdet eyledi demektir; *batn*, fâ‘ili. *Hâ*, zamîr-i müennes; *yed*’e râci‘dir; batn’ın muzâfun ileyhi. *Bezlü*, mansûb, mef‘ûlün bih gayr-i sarîh. *Te‘avvede*, [*bezelü’n-nevâl*]’in muzâfun ileyhi. *Nevâl*, in‘âm ve kerem ma‘nâsınadır. *Zahruhâ, batnuhâ*’ya ma‘tûf. *Et-takbîlen*: *Elif,* şu‘be; *takbîl*, tef‘îl bâbından masdardır öpülmek ma‘nâsına ve *bezl* üzere

{277}

ma‘tûf ki harf-i vâhid ile ‘âmil ve vâhidin ma‘mûleyni üzere ‘atf kabîlindendir.

(Mahsûl-i Beyt) Sen bana bir el uzat ki onun batnı ya‘nî içi in‘âm ü ihsân bezlini ve arkası öpülmeyi ‘âdet edinmiştir. Ya‘nî benim cânibime bu evsâf ile mevsûf olan eli uzat diye mütemennî, taleb ihsân eder.

(‘Arûz) Bu beyt, bahr-i kâmil-i müseddestir ki sadr ve ibtidâsına ızmâr gelip tâ sâkin kılınıp mütfâ‘ilün olup müstef‘ilün lafzına tebdîl olunmuştur. Haşvler sâlim. ‘Arûz sâlim. Darbına ızmârdan mâ-‘adâ kat‘ dahi gelmiştir. Kat‘: Âhirde olan vetedin sâkinini ıskât; müteharrikini iskâna derler. Mef‘ûlün olup taktî‘i:

Ümdüd iley-müstef‘ilün / *ye yedâ te‘av*-mütefâ‘ilün / *vede batnuhâ*-mütefâ‘ilün

Bezelü’n-nevâ-mütefâ‘ilün / *lü ve zahruhâ*-mütefâ‘ilün / *takbîlâ*-mef‘ûlün

olup kâmil-i müseddes-i muzmer-i maktû‘ olur.

یعنی دراز کن بسوی من دستی را که کف وی عادت کرده است بخشش زر و مال
و پشت او تقبیل اهل حاجت وسؤال

Ya‘nî Molla Câmî bu beyti tercüme edip der ki: *Dırâz kün*, uzat. *Be-sûy-ı men*: *Bâ*, harf-i sıla; izâfet-i lâmiyye; benim cânibime demektir. *Destî*: *Yâ*, harf-i tenkîr. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Kef-i vey*, lâmiyye; onun avcu demektir. *Kerde’est*, eylemiştir demektir. *Be-bahşiş-i zer*: *Bâ*, harf-i sıla yâhûd musâhabet. *Bahşiş*, ism-i masdardır Zîrâ mâ-kabli meksûr şîn, ‘alâmet-i masdar olduğu beyân olundu; izâfet, mef‘ûlüne. *Püşt-i û*, lâmiyye, onun arkası demektir. *Be-takbîl*: *Bâ*, harf-i sıla ya musâhabet; *ehl-i hâcet*’e izâfeti, masdarın mef‘ûlünedir. *Su’âl*, *hâcet* üzere ma‘tûf.

(Mahsûl-i Terkîb) Şâ‘ir, beyt ile murâd eder: Benim hâcetime şu eli uzat ki onun ayası altın ve mâl vermeye ‘âdet ya vermek ile ‘âdet edinmiştir. Ve arkası ehl-i hâcetin ve su’âle öpülmeye veyâ öpülmek ile ‘âdetlenmiştir.

آن کریم دست بسوی وی
دراز کرد چون ببوسید بروجه طیب کفت مو بهای لب تودست مرا
بخراشید اعرابی کفت پنجهٔ شیر ژیانرا از خار درشت خار پشت
چه زیان

Sûy-ı vey, lâmiyye. *Bâ*, harf-i sıla. *Dırâz kerd*, uzattı demektir. *Bibûsîd*, bâ’-i te’kîd ile öptü demektir; fâ‘ili tahtında *A‘râbî*’ye râci‘dir. *Ber-vech-i tayyib*, latîfe tarîkıyla demekten kinâyedir. Ba‘zı nüshada kerîm’in

{278}

kelâmı ki "*Mûyhâ-yı leb-i tû dest-i merâ biherâşîd*"dir, mısrâ' eylemişler. Ve hakîkat, remel-i mahbûn vezniyle mevzûndur ammâ cevâbı mevzûn olmadığından zannım bu ki mevzûn tesâdüf eylemiştir her ne kadar 'ibâre Câmî'nin ise de. Şâ'ir tarafından mevzûna mevzûn cevâb verilmek ahsendir. *Mûyhâ-yı leb-i tû*, lâmiyyelerdir; *hâ*, edât-ı cem'; senin dudağının kılları demektir. *Dest-i merâ* da lâmiyye; benim elimi. *Biherâşîd*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; tırmaladı demektir. *Pençe-i şîr-i jiyân*, lâmiyye; daralmış arslana derler; *râ,* edât-ı sıla. *Hâr,* diken demektir. *Dürüşt*, katı demektir ya'nî sert. *Hârpüşt,* kirpi dedikleri cân-verdir. İzâfetler, beyâniyye ve lâmiyye. *Ziyân*, zarar ma'nâsınadır.

(Mahsûl-i Terkîb) O kerîm, elini onun cânibine uzattı çünki A'râbî öptü, latîfe tarîkıyla kerîm dedi: Senin dudağın kılları, benim elimi tırmaladı. A'râbî dedi: Dargın arslanın pençesine, kirpinin sert dikeninden ne zarar?

آن کریم را این کلمه بسیار خوش آمد گفت این کلمه بیش من را ازان قصیده خوشتر است
بفرمود تا او برادر را بر قصیده هزار درم دادند و در برابر آن کلمه سه هزار درم

Kerîm-râ: *Râ*, edât-ı sıla. *Bisyâr*, çok demektir. *Hoş âmed*, hoş geldin. *Pîş-i men,* benim katımda. *Ez-ân kâsîde*, o kasîdeden. *Hoşterest*, hoşrektir. *Tâ,* harf-i ta'lîl. *Vey-râ*: *A'râbî*'ye [râci'dir.] *Berâber*, karşı ma'nâsınadır ki 'Arabca mukâbele derler; *kasîde*'ye izâfeti, lâmiyye.

(Mahsûl-i Terkîb) O kerîme, bu kelime çok hoş geldi ve dedi ki: Bu kelime benim katımda o kasîdeden hoşrektir buyurdu tâ ki ona kasîde mukâbelesinde bin dirhem verdiler. Ve o kelime mukâbelesinde üç bin dirhem verdiler.

(Kıt'a)

آن را که بمدحت ز فلک سر کذرانند * چون نیست سخندان بود از جمله فروتر

Ân-râ ki, ân kesrâ ki takdîrinde, o kimsenin ki demektir. *Be-midhat*: *Bâ,* harf-i musâhabet; midhat, nişdet vezni üzere medh ma'nâsınadır. *Güzerânend*, fi'l-i muzâri', müte'addî; geçerler demektir; *ser*, mef'ûlü; fâ'ili, mahzûf, 'âlimân ya şâ'irândır. *Çûn,* harf-i ta'lîl. *Nîst,* değildir demektir. *Sühan-dân,* vasf-ı terkîbî, söz bilici demektir. *Fürûter,* alçak demektir.

(Mahsûl-i Beyt) O kimsenin ki medh ile şâ'irler, başını

{279}

felekten geçirirler. Ya'nî medhinde ıtrâ' ve mübâlağa ederler ve vasf-ı belîğ eylerler çünki sühan-dân değildir cümlesinden alçak olur ya'nî onların vasf ü medhlerini bilmeyip kadrine ri'âyet etmezse felekte olanların cümlesinden denîdir.

دانی که سخندان که بود آنکه بداند * بدرا زنکو یا زنکو را زنکوتر

Dânî, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab, istifhâmı mutazammın; bilir misin demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Ki,* kim demektir. *Büved*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; olur demektir. *Ânki*, ân kes ki takdîrinde; o kimse ki demektir. *Bidâned*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; bile ya'nî fark ede demektir; *bed-râ*, mef'ûlü. *Bâz,* dahi demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Bilir misn ki sühan-dân kim olur ya‘nî sühan-dân kim olduğunu bilir misin? O kimsedir ki kötüyü iyiden dahi iyiyi iyirekten fark ede. Hâsılı, her sühanın merâtib-i kemâlini fark edip ona göre ri‘âyet ede.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hezecdendir ki sadr ve ibtidâ ahreb. Haşv-i evvel ve sânîler mekfûf. ‘Arûz ve darb mahzûf. Böyle olunca bir mısrâ‘ı, mef‘ûlü mefâ‘îlü mefâ‘îlü fe‘ûlün olup hezec-i ahreb-i mekfûf-ı mahzûf olur.

[5. RAVZA]

روضهٔ پنجم در تقریر حال بلبلان چمن عشق ومحبت وحرقت بال پر وانکان انجمن شوق ومودت

Pencum, beşinci demektir. *Der,* harf-i zarf. *Takrîr-i hâl-i bülbülân-ı çemen-i ‘aşk*, mecâzen lâmiyyelerdir. *Takrîr*, masdardır tef ‘îl bâbından; bunda nakl ü hikâye ma‘nâsına. *Hâl,* ma‘rûf. *Bülbülân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘. *Bülbül*, ma‘rûf. *Çemen*, ma‘lûm. *‘Aşk*, kezâlik. *Muhabbet, ‘aşk* üzere ma‘tûf. *Hurkat-i bâl-i pervânegân-ı encümen-i şevk*, mecâzen lâmiyyelerdir. *Hurkat*, yanmak ma‘nâsına. *Bâl,* kanat demektir. *Pervânegân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir; *kâf*, hâ’-i resmîden mübeddel: *pervâne*, ma‘rûf. *Encümen*, cem‘iyyete derler. *Şevk*, ma‘rûf. *Meveddet*, munabbet ma‘nâsına; *şevk* üzere ma‘tûf. Bunda olan teşbîhât-ı kesîre dahi ehlinin ma‘lûmu. Ez-cümle, ‘aşk u muhabbeti kemâl-i vüs‘at ve zînette çemene teşbîh eylemiş. Ve ‘uşşâkı fart-ı ‘aşktan nâşî feryâd ü figân etmede, bülbüle benzetmiş. Ve yine şevk ve meveddeti güft ü gûnun kesretinde encümene müşâbih kılmış. Ve kemâl-i hurkatte ‘uşşâkı pervâne demiş. Ve dest ü pâ yanmakla kişi ‘amelden kaldığı için yalnız

{280}

per ü bâlini yakmış.

(Mahsûl-i Terkîb) Beşinci Ravza ‘aşk ve muhabbet çemeninin bülbüllerinin hâlini takrîr ve şevk ü meveddet cem‘iyyetinin pervânelerinin kanadının yanması beyânındadır. Hâsılı, ehl-i ‘aşkın feryâd ü figânı ve onların kolu kanadı yanıp ‘amelden kesilip vâlih ü hayrân olmaları beyânındadır.

ازمقتبسات مشکوة نبوت این حدیث که من عشق وعف وکتم
فمات مات شهیدا یعنی هرکه در جاذبهٔ عشق آویزد و با لطایف عشق
امیزد ودران طریقهٔ عفت وکتمان پیش گیرد چون بمیرد شهید میرد
وشرط عفت وکتمان ازبرای آنست که چون میل طبع وهوای نفس
آلوده باشد ودر وصول بآن وسایط توسل جویند واظهار کنند
ازقبیل شهوات نفس حیوانیست نه ازفضائل روح انسانی

Muktebisât, ifti‘âl bâbından ism-i fâ‘ildir; cem‘, müennes. *İktibâs,* bir kimsenin mumundan şu‘le almak ve âteşinden âteş almak ve kesb-i nûr eylemek; bunda mecâzen ma‘nâ-yı âhir murâddır ve mukaddem haber; mâ-ba‘dına izâfet, mef‘ûlünedir. *Mişkât*, kandil ma‘nâsınadır; *nübüvvet*’e izâfeti, mecâzen beyâniyye; *sîn* ve *tâ*, edât-ı haber. *İn hadîs*, mübtedâ. *Ki,* harf-i beyân. *Men,* ism-i mevsûl ve mübtedâ. *‘Aşikâ*, fi‘l-i mâzî, tahtında fâ‘ili *men*’e râci‘dir. Cümlesi, *men*’in sılası. *‘Affe*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, darabe bâbının muzâ‘afından ‘iffet

eyledi ya‘nî salâh ve perhîz eyledi demektir. *Keteme*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; *‘aşikâ* ya *‘affe* üzere ma‘tûf; izhâr eyledi. *Fe-mâte, fâ’*-i ta‘kîbiyye ile fi‘l-i muzâri‘, nasara bâbının ecvef-i vâvîsinden sâbık mâzîler üzere ma‘tûftur; öldü demektir. *Mâte*, sâbık gibi fâ‘ili tahtında *men*’e râci‘, cümlesi haber-i mübtedâ. *Şehîden, mâte*’nin fâ‘ilinden hâldir. *Her ki,* her kimse ki demektir. *Câzibe*, çekici ma‘nâsına; *‘aşk*’a izâfet-i lâmiyye. *Âvîzed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; âvîzîden’den ya âvîhten’den Zîrâ masdar-ı tâ’î-hâ’îde tâ, dâl’e kalb olunduktan sonra hâ’, zâ’ya kalb olunur; ta‘alluk ede demektir. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Letâyif-i ‘aşk*, lâmiyye. *Letâyif*, latîfin cem‘idir. *Âmîzed*, ‘aynıyla *âvîzed* gibi, karışa demektir. *Ân, ‘aşk*’a işârettir. *Tarîka’-i ‘aşk*, beyâniyye. *Pîş gîred*, bi-hasebi’l-lüga önüne tuta demektir ammâ böyle yerlerde ‘âdet edine demektir. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Bimîred*, bâ’-i

{281}

te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; mîrîden’den ya ‘alâ-hilâf-ı kıyâs mürden’den. *Şart-ı ‘iffet*, lâmiyye. *Ez-berây*, edât-ı ta‘lîl. *Ki,* harf-i beyân. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Be-meyl*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *tab‘*’a, izâfet-i lâmiyye. *Hevâ-yı nefs* de böyle. *Hevâ*, ârzû ma‘nâsınadır. *Âlûde,* bulaşmış demektir. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i sıla; *ân, ‘aşk*’a işârettir. *Vesâyit*, vâsıtanın cem‘idir; murâd, hevâ ve hevestir. *Tevessül*, tefa‘‘ul bâbından masdardır intisâb ma‘nâsına. *Cûyend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib; taleb ederler demektir. *Ve izhâr künend*, âşkâre ederler. *Kabîl,* cins ve makûle ma‘nâsınadır. *Şehevât-ı nefs-i hayvânî*, lâmiyye ve beyâniyye. *Şehevât,* şehvetin cem‘idir. *Yâ,* harf-i nisbet. *Sîn* ve *tâ*, edât-ı haber. *Ne,* harf-i nefy. *Fezâ’il-i rûh-ı insânî*, lâmiyye ve beyâniyye. *Fezâ’il*, fazîletin cem‘idir. *Yâ,* harf-i nisbet. Edât-ı haber, mukadderdir.

(Mahsûl-i Terkîb) Mişkât-ı nübüvvet muktebislerindendir bu hadîs. Ya‘nî nûru’l-envâr olan hazret-i Muhammed Mustafa sallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem’den ifâza-i nûr eden ashâb-ı güzîn rıdvânullâhi te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘în hazretlerinden mervîdir bu hadîs-i şerîf ki: Şu kimse ki ‘âşık ola ve ‘iffet ve perhîz ve salâh üzere ola ve ketm ü setr eyleyip izhâr eylemeye ve bu hâl üzere vefât eyleye, şehit olduğu hâlde ölür.[304] Bu hadîs-i şerîf ile murâd eder her kimse ki mıknatıs-âsâ çekici olan ‘aşkın câzibesine ta‘alluk eder. Ve ‘aşkın letâyifiyle karışıp ihtılât eyleye ve o ‘aşkta ‘iffet ve kitmân yolunu ‘âdet edine. Hâsıl-ı kelâm, kemâl-i perhîz üzere olup âh ü figân ü şikâyet etmeyip ketm-i ‘aşk eyleye çünki öle şehit ola, ‘iffet ve kitmânın şart olması ondan içindir ki çünki tabî‘atın meyli ve hevâ-yı nefs sebebiyle bulaşmış ola. Hâsılı, ara yere hilâf-ı şer‘ hareket gire; vusûlde o vâsıtalara imtisâl ve intisâb eyleye ve izhâr eyleye, nefs-i hayvânînin istekleri makûlesinden rûh-ı insânî fazîletlerinden değildir. Bunda ‘aşkın merâtib-i selâsesine işâret vardır. Zîrâ o dimâğ-ı insânda hâsıl olan harâret eger kalbi mâsivâ-yı mahbûbundan bi’l-külliyye i‘râz ettirip dâ’imâ zikr ü fikri o olursa ona ‘aşk-ı hakîkî derler. Eger garaz ü ‘ivazdan hâlî olarak kendi gibi bir mahlûka efkende

{282}

[304] Hadis, (**مَنْ عَشِقَ فَعَفَّ وَكَتَمَ فَمَاتَ مَاتَ شَهِيدًا**) lafzıyla, Harâitî, İ‘tilâlü’l-kulûb fî ahbâri’l-uşşâk, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke, 2000/1420, 59. Kim âşık olur da iffetli davranır, ‘aşkını gizler ve o hâl üzere ölürse şehid olmuş sevabı olur (şehid kabûl edilir).

edip yine zikr ü fikri o mahbûb olursa ona ‘aşk-ı mecâzi derler ki o (اَلمَجَازُ قَنطَرَةُ الحَقِيقَةِ)[305] dedikleridir ki bi’l-âhare hakîkate vâsıl olur. Zîrâ o mahbûb bir vâsıtadır; kalktığı gibi mahbûb-ı hakîkîye müntehî olunur. Ve eger o ‘ivazü garazla olursa, ona zurafâ-yı ‘Acem ‘aşk-bâz derler. Türkçe gulâm-pâre, zen-pâre, mahbûb-dost ve zen-dost dedikleridir ki hırmân ve nedâmetten ve ‘azâb ve ‘ikâbdan gayrı netîce vermez.

(Kıt‘a)

آن عشق را که منقبت خاص آدمیست * هرجا که هست عفت وستر لوازمست

‘Aşk-râ: *Râ*, edât-ı tahsîs. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Menkabet,* masdar-ı mîmîdir; haslet ma‘nâsında isti‘mâl olunur; *hâs*’s izâfet-i beyâniyye; *âdem*’e lâmiyye. *Yâ,* harf-i nisbet. *Levâzım*, lâzımın cem‘idir.

(Mahsûl-i Beyt) O ‘aşkın ki insânın has olan hasletidir, her bir yerde ki ola. Ya‘nî nerede olursa olsun benî âdeme mahsûs olan haslet, ‘aşkın ‘iffet ve setr-i levâzımındandır.

عشقی که هست شهوت طبع وهوای نفس * خاصیت طباع سباع و بهایمست

‘Aşkî: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Hest*, edât-ı haberdir ki *hevâ-yı nefs*’e mukayyed olur. *Şehvet-i tab‘,* lâmiyye. *Hevâ-yı nefs* de böyle. *Hâssıyet-i tıbâ‘-ı sibâ‘* da böyle. *Hâssıyet*, hâssa ma‘nâsınadır. *Tıbâ‘*, tânın kesriyle tabî‘atın cem‘idir. *Sibâ‘*, sînin kesriyle; sînin fethiyle ve bânın zammıyla olan sebu‘un cem‘idir; yırtıcı hayvân derler, ‘atf-ı tefsîrîdir.

(Mahsûl-i Beyt) Şu ‘aşk ki tab‘ın isteği ve nefsin ârzû ve meyli sebebiyledir. Böyle olan ‘aşk, cân-ver ve vuhûşun tabî‘atlarının hâssasıdır.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i muzâri‘dendir ki sadr ve ibtidâ, ahreb. Haşvler cümle mekfûf. ‘Arûz ve darb maksûr. Bir mısrâ‘ı mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilât olup muzâri‘-i ahreb-i mekfûf-ı maksûr olur.

(Hikâyet)

میان دو خرد مند سخن عشق میرفت یکی گفت خاصیت عشق همیشه
بلا ور بخست وعاشق همه وقت محنت کش و بلاسنج دیگری گفت
خاموش باش هما نا که تو هرگز آشتی بعد از جنك ندیده وچاشنی
وصال بعد ازفراق نچشیده هیچکس در عالم ازصافی دلان عشق

{283}

پیشه لطیف تر نیست وازکران جانان دور ازین اندیشه کثیف تر نی

Miyân-ı dü hıred, lâmmiyye; iki ‘âkılın beyninde demektir. *Sühan-ı ‘aşk*, beyâniyye; ‘aşk sözü demektir. *Mî reft*: *Mî,* edât-ı hikâye-i mâzî; giderdi demektir ya‘nî vâki‘ olurdu demektir. *Yekî,* biri demektir. *Hâssıyet-i ‘aşk*, lâmiyye. *Hemîşe*, dâ’imâ demektir. *Renc,* meşakkat demektir. *Mihnet-keş,* vasf-ı terkîbîdir; zahmet çekici demektir. *Bilâ-senc,* vasf-ı

[305] Mecâz, hakîkatin köprüsüdür.

terkîbîdir; bi-hasebi'l-lüga belâ tartıcı demektir ammâ isti'mâlde kemâl-i mihnetten 'ibârettir. *Hâmûş bâş*, sükût eyle ya'nî sus demektir. *Hemânki*, benzer ki ma'nâsınadır. *Hergiz*, hîç bir vakit. *Âştî,* elif-i memdûde ile barışmak ma'nâsınadır. *Nedîde'î*: *Yâ,* harf-i hitâb; *hemze,* harf-i tevessül; görmemişsin demektir. *Çâşnî*, lezzet demektir; *visâl*'e izâfet-i beyâniyye ya lâmiyye. *Firâk*, ayrılık demektir. *Neçeşîde'î*: *Yâ,* harf-i hitâb; *hemze,* harf-i tevessül; tatmamışsın demektir. *Hîç kes*, hîç kimse demektir. *Sâfî-dilân-ı 'aşk-pîşe,* mevsûfun sıfata izâfetidir. *Sâfî-dil,* vasf-ı terkîbîdir zarîf ma'nâsına; *elif* ve *nûn* edât-ı cem'dir. *'Aşk-pîşe* de vasf-ı terkîbîdir. *Girân-cânân-ı dûr*, mevsûfun sıfatına; *girân-cân,* vasf-ı terkîbîdir; zâhid-i riyâkâr da müsta'meldir ki Türkçe kaba sofu derler. *Elif* ve *nûn* edât-ı cem'. *Kesîf*, galîz ma'nâsınadır. *Nî,* harf-i nefy. Edât-ı haber kâ'ide sec' üzere mukadderdir.

(Mahsûl-i Terkîb) İki 'âkılın beyninde 'aşk sözü vâki' olurdu. Ya'nî fenn-i 'aşkta 'aşkın hakîkatinden mübâhase olurdu. Biri dedi: 'aşkın hâssası dâ'imâ belâ ve meşakkattir. Ve 'âşık her vakit mihnet çekici ve mübtelâ-yı mihnettir. Öbürü dedi: Sus! Benzer ki sen aslâ cengden sonra sulhu ya'nî bozuştuktan soran barışmayı görmemişsin. Ve ayrılıktan sonra vuslat çeşnisini tatmamışsın. hîç kimse 'âlemde 'aşk san'atlı olan zurafâdan latîfrek yoktur ve bu endîşeden dûr olan sükalâdan galîzrek yoktur.

(Kıt'a)

پرتوشاهد عشقست جمال دل مرد * کی کند میل جمال انکه بدل نیست جمیل

Pertev-i şâhid-i 'aşk, lâmiyye ve beyâniyye *Pertev,* şu'le demektir. *Şâhid*, mahbûb ma'nâsınadır. *Cemâl-i-dil-i merd*, lâmiyyelerdir. *Cemâl,* güzellik ma'nâsına. *Key*, kaçan. *Küned,* eyler.

{284}

Meyl-i cemâl, masdarın mef'ûlünedir. *Ânki*, ânkes ki takdîrindedir. *Be-dil*: *Bâ,* harf-i zarf. *Nîst*, değildir demektir. *Cemîl*, güzel ma'nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Şâhid-i 'aşkın şu'lesidir âdemin gönlünün güzelliği. Ya'nî 'aşk-ı dil-rubâ sebebiyle insânın gönlü pür-nûr olur. Cemâle kaçan meyl eder o kimse ki gönlünde güzellik yoktur. Ya'nî rûşen-dil ve ehl-i hâl olup gönlü güzel olmayan, cemâle meyl etmez.

گر برین قاعده حجت طلبد نادانی * جنس میل بود الجنس الی الجنس یمیل

Ger, harf-i şart. *Ber-în kâ'ide*, bu kâ'ide üzere demektir. *Hüccet*, delîl ma'nâsınadır. *Talebed,* fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; isterse demektir. *Nâdânî*: *Yâ,* harf-i vahdet; bir câhil demektir. *Hüccetem*, delîlim demektir; masdar, fâ'iline muzâf. *Pes büved*, yeter demektir. *El-cins*, mübtedâ; *ile'l-cins*, mu'ahhar *be-meyl*'e müte'allik. *Ve yemîlü*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; meyl eder demektir. fâ'iliyle cümlesi mübtedânın haberi.

(Mahsûl-i Beyt) Eger bu kâ'ide üzere ya'nî pertev-i 'aşk şu'le-bâş olmayınca ve gönlünde güzellik olmayan cemâle meyl ü muhabbet etmediği kazıyye üzere delîl isterse bir câhil, delîlim: (اَلجِنسُ اِلٰی الجِنسِ یَمیلُ)[306] kelâmı kâfîdir. Ya'nî cins cinse meyl eder; zarîf, zarîfe; 'ârif,

[306] Cins, cinse meyleder.

‘ârife; ‘âlim, ‘âlime; ‘âşık, ‘âşıka; sûfî, sûfîye; zâhid, zâhide; çirkîn, çirkîne; güzel, güzele. Böyle olunca ‘âşıkın gönlü güzel olmasa, güzele meyl etmezdi.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remelendir ki sadr ve ibtidâlarından mâ-‘adâ mahbûn. ‘Arûz ve darb, mahbûn ve maksûr. Bir mısrâ‘ı fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilât olup remel-i mahbûn-ı maksûr olur.

(Hikâyet)

وقتی صدیق اکبر رضی الله عنه در ایام خلافت خود در کوجهای مدینه
می کشت وبر در خانه خانه می گذشت نا گاه بخانهٔ رسید وازان آواز
گریه شنید که زنی بیتی می خواند واز دیده سرشك گرم می راند
مضمون بیت انکه

Vaktî: *Yâ,* harf-i vahdet; bir vakit demektir. Sıddîk-i ekber, yâr-ı gâr-ı hazret-i resûl, Ebû Bekir radıyallâhu ‘anh’tır. Vech-i tesmiye, haber-i mi‘râcı evvelâ bilâ-tevakkuf tasdîk ettiği içindir. *Der-eyyâm-ı hilâfet-i hôd*, lâmiyye ve beyâniyye; kendi hilâfeti zamânında demektir. *Kûçehâ-yı Medîne*, lâmiyye. *Kûçe,* sokak demektir; *hâ*, edât-ı cem‘. *Mî*, edât-ı hikâye. *Geşt,*

{285}

kâf-ı ‘Acemin fethiyle fi‘l-i mâzî; dolanırdı demektir. *Be-der-i hâne hâne*, evlerin kapısı üzere demektir. Şârih vâkıf olmamış. *Mî güzeşt*, geçerdi demektir. *Nâgâh*, ansızın. *Be-hâne’î*: *Bâ,* harf-i sıla; *hemze,* harf-i tevessül; bir eve demektir. *Resîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; erişti demektir. *Ve ez-ân hâne,* o evden. *Girye*, ağlama ma‘nâsınadır. *Şenîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; işitti demektir. *Ki,* harf-i beyân *Zenî*: *Yâ,* harf-i vahdet; bir karı demektir. *Beytî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Mî*, edât-ı hikâye. *Hând*, sükûn-ı nûn ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; okurdu demektir. *Sirişk-i germ*, beyâniyye. *Sirişk*, gözyaşı ma‘nâsınadır sînin ve rânın kesreleriyle *Germ*, kâf-ı ‘Acemin fethiyle sıcak demektir. *Mî rând, mî hând* gibi, sürerdi demektir lâkin bunda ri‘âyet-i sec‘ için “mî rîht” yerine gelmiştir ki dökerdi demektir. *Mazmûn-ı beyt*, lâmiyye. *Ânki*, ânest ki takdîrindedir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir vakit Sıddîk-i Ekber radıyallâhu ‘anh, kendinin hilâfeti zamânında Medîne’nin sokaklarını dolanırdı ve gezerdi. Ve hâne hâne kapıları üzere geçerdi. Ya‘nî şehri hıfz ü himâye ederdi. Ansızın bir eve erişti ki o evden ağlama âvâzı işitti. Ve bir hâtûn bir beyt okurdu. Ve gözünden sıcak gözyaşı dökerdi. Mazmûn-ı beyt odur ki:

(Rubâ‘î)

ای طلعت تو بخوبی از ماه فزون * پیش مه طلعت تو خورشید زبون

Ey, harf-i nidâ; münâdâ, mahzûf; ey ki demektir. *Tal‘at-ı tû*, lâmiyye; senin talatın demektir. *tal‘at*, vech ma‘nâsınadır. *Be-hûbî*: *Bâ,* harf-i zarf; *yâ,* harf-i masdar; güzellikte demektir. *Füzûn*, efzûndan muhaffeftir, ziyâde ve artık ma‘nâsınadır. *Pîş-i meh-tal‘at-i tû,* lâmiyyelerdir. *Meh-tal‘at,* vasf-ı terkîbîdir; ay çehreli demektir. *Hûrşîd*, güneş demektir. *Zebûn*, âciz demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ey Mahbûb! Senin vechin güzellikte âbdan ziyâde, senin meh-tal‘atin katında güneş âciz ya‘nî ondan da hüsnün mümtâz.

زان پیش که دایه برلبم شیر نهاد* بر یاد لب لعـل تو می خوردم خون

Zi-ân pîş ki, en mukaddem ki demektir. *Dâye*, ma‘rûf. *Ber-lebem*, benim dudağıma. *Şîr*, süt. *Nihâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; kodu demektir ya‘nî verdi. *Ber,* harf-i musâhabet. *Yâd-ı leb-i tû,*

{286}

lâmiyye ve beyâniyye; senin la‘l gibi olan dudağının zikri ile demektir. *Mî*, edât-ı hikâye. *Hôrdem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; içerdim demektir Zîrâ “hôrden” yemekle içmek beyninde müşterektir. *Hûn*, kan ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Ondan mukaddem ki dâye benim ağzıma süt kodu ya‘nî bana dâyem süt vermezden mukaddem senin la‘l gibi olan lebin zikriyle kan içerdim. Hâsılı, tâ ezelden beri ‘aşkınla mübtelâ-yı âh ü figân olmuşumdur diye bu mazmûnu söyler ve ağlardı.

(‘Arûz) Bu rubâ‘î, şecere-i ahreb evzânındandır. Sadr ve ibtidâ, ahreb. Haşvler makbûz. Haşv-i sânîler mekfûf. ‘Arûz ve darb, ehtem. Ehtem: Âhirde olan iki sebeb-i hafîfin birini ve birinin sâkinini ıskât ve müteharrikini iskâna derler. Mefâ‘ kalır, fe‘ûl lafzına tebdîl olunur ki bir mısrâ‘ı mef‘ûlü mefâ‘ilün mefâ‘îlü fe‘ûl olur.

سماع این بیت در دل صدیق رضی الله عنه
اثر کرد در را بکوفت صاحب بیت بیرون آمد ازوی پرسید که آزادی
یابنده گفت بنده فرمود که این بیت را درهوای که میخواندی واین
اشك کرم ازبرای که میراندی گفت ای خلیفهٔ پیغمبر بروضهٔ منوره
وی ازمن بگذر

Simâ‘-ı în beyt, bu beyti işitmeklik. *Der,* harf-i zarf. *Dil-i sıddîk*, lâmiyye. *Eser kerd,* te’sîr eyledi demektir. *Der-râ*, kapıyı. *Bikûft*, bâ’-i te’kîd ile ve kâf-ı ‘Arabla kaktı demektir; isti‘mâlimizde çaldı demekle ta‘bîr olunur. *Sâhib-i beyt*, lâmiyye; beyt-i şi‘rin sâhibi demektir. Şârih merhûm *beyt*’te îhâm var demiş. Hakîkat fehm olunur lâkin îhâm tarafına ma‘nâda mesâğ var ise olur. Bunda ise siyâkında bende lafzı îhâma mâni‘dir. Zîrâ bende, sâhib-i hâne olamaz. *Bîrûn âmed*, çıktı demektir. *Vey* zamîri *sâhib-i beyt*’e râci‘dir. *Pursîd,* fi‘l-i mâzî, müfred; fâ‘ili *sıddîk*’a râci‘dir. *Âzâdî*: *Yâ,* harf-i hitâb; istifhâmı mutazammın; *âzâd,* elif-i memdûde ile hür ma‘nâsınadır, hür müsün demektir. *Yâ,* harf-i terdîd; ‘Arabîde “ev” gibi. *Bende’î*: *Yâ*, sâbık gibi, *hemze,* harf-i tevessül; kul musun demektir. *Güft*, sâhib-i beyt dedi. *Bende*, bende’em takdîrindedir. *Fermûd ki*, Sıddîk radıyallâhu ‘anh buyurdu ki. *Râ,* edât-ı mef‘ûl. *Der,* harf-i zarf. *Hevâ*, muhabbet ve ‘aşk ma‘nâsınadır. *Hevâ-yı ki*, lâmiyye; *ki,* kim

{287}

demektir. *Mî hândî,* okudun. *Ez-berâ-yı ki*, *der hevâ-yı ki* gibidir; kimden için. *Mîrândî*, sürdün ya‘nî döktün. *Güft*, sâhib-i beyt dedi. *Halîfe-i peygamber*, beyâniyye. *Be-ravza-i münevvere-i vey*, lâmiyyelerdir. *Bâ,* harf-i kasem. *Ravza*, türbe-i şerîf ma‘nâsınadır. *Vey* zamîri *peygâmber*’e râci‘dir. *Ez-men bigüzâr*, isti‘mâllerinde beni terk eyle ya‘nî salıver ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Terkîb) Bu beyti işitmeklik, Sıddîk’a radıyallâhu ‘anh’ın gönlünde te’sîr eyledi. Kapıyı çaldı. Beyt-i şi‘rin sâhibi çıktı. Ondan Sıddîk radıyallâhu ‘anh su’âl eyledi ki hür müsün yâhûd bende mi? Dedi: Bendeyim. Sıddîk radıyallâhu ‘anh buyurdu ki bu beyti kimin ‘aşkında okudun ve bu sıcak gözyaşını kimden için döktün? Dedi: Ey Peygamber Halîfesi! Peygamberin münevver olan ravzası hürmetine beni salıver ya‘nî beni kendi hâlime ko.

فرمود که ازین مقام گام برندارم تاسر دل ترا
پرسرنیسارم کنیزك آه سرد ازدل برآورد و یکی ازجوانان بنی هاشم را
ذکر کرد صدیق رضی الله عنه بمسجد رفت وخواجهٔ آن کنیزك را
طلبید وویرا بخرید وبهای وی تمام بداد وپیش معشوقش فرستاد

Fermûd ki, Sıddîk radıyallâhu ‘anh buyurdu ki. *Ez-în makâm*, bu makâmdan. *Gâm*, kâf-ı ‘Acemle adım demektir. *Ber-nedârem*, kaldırmam ya‘nî adım atmam. *Tâ,* harf-i intihâ. *Sırr-ı dil-i turâ*, lâmiyyelerdir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ber-ser neyârem*, başa çıkmadıkça ya‘nî anlamadıkça. *Âh-ı serd*, soğuk âh. *Ber-âverd,* getirdi. *Yekî,* birini. *Cevânân-ı benî Hâşim*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘. *Benî*, aslında benîn idi ki cem‘dir, izâfetle nûn düşer. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be-mescid*: *Bâ,* harf-i sıla. *Reft*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; gitti demektir. *Hâce-i ân kenîzek,* lâmiyye. *Hâce*, bunda sâhib ma‘nâsınadır. *Râ*, edât-ı mef‘ûl *Talebîd,* fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; istedi demektir. *Vey-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Vey*, zamîr; *kenîzek*’e râci‘dir. *Biharîd*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; aldı demektir. *Bahâ-yı vey*, lâmiyye; câriyenin bahâsı. *Bidâd*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; verdi. *Ve pîş-i ma‘şûkeş*, lâmiyye; *şîn,* zamîr; *kenîzek*’e râci‘dir; kenîzeki mâ‘şûku katına. *Firistâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; gönderdi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Sıddîk radıyallâhu ‘anh buyurdu ki: Bu makâmdan

{288}

adım atmam ta senin gönlünün sırrını anlamadıkça. Kenîzek soğuk âh getirdi ya‘nî âh eyledi ve Hâşim evlâdları’nın birini zikr eyledi. Ya‘nî ‘alâkası kime olduğunu beyân eyledi. Sıddîk radıyallâhu ‘anh mescide gitti ve o kenîzekin mevlâsını istedi ya‘nî çağırdı. Ve câriyeyi satın aldı ve bahâsını tamâm verdi. Ve onu mâ‘şûku katına gönderdi.

(Kıt‘a)

دلا بشاهد کامت که چفت داند ساخت * چرانکه ازهمه کام زمانه فرد آید

Dilâ: *Elif,* harf-i nidâ; ey gönül demektir. *Be-şâhid-i kâmet*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *tâ,* harf-i hitâb; izâfet-i lâmiyye; *kâm*, kâf-ı ‘Arabla murâd demektir; seni murâdın mahbûbuyla demek olur. *Ki,* kim demektir. *Dâned sâht*, düzebilir ya‘nî edebilir demektir. Şârih, tüvâned

ma‘nâsını verdiğine kâdir olabilememiş. *Ânki*, ânkes ki takdîrindedir. *Ez-heme kâm*, cümle murâddan. *Ferd âyed*, vahîd ola ya‘nî müstağnî ola.

(Mahsûl-i Beyt) Ey Gönül! Seni murâdın mahbûbuyla kim çift edebilir? O kimsenin gayrı ki zamânenin cümle murâdından müstağnî ola. Hâsılı, cihân murâdından el çekenden gayrı seni murâdına kim eriştirir ya‘nî eriştiremez.

بدرد کار برآید و کرترا آن نیست* بنال تادل اهـل دلی بدرد آید

Be-derd: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Berâyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred; hâsıl olur demektir. *Ger,* eger’den muhaffeftir. *Turâ*: *Râ,* harf-i tahsîs; senin demektir. *Ân, derd*’e işârettir. *Binâl*, bâ’-i te’kîd ile emr-i hâzırdır nâlîden’den; inle, feryâd eyle demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Ehl-dilî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ehl-i dil*, bunda sâhib-kerem demektir. *Be-derd âyed*: *Bâ,* harf-i sıla; derde gele ya‘nî müte’essir olup merhamet eyleye.

(Mahsûl-i Beyt) Derd ile iş hâsıl olur. Ya‘nî derd-i ‘aşk-ı mahbûba, rabt-ı kalb ile murâd hâsıl olur. Ve eger o derd senin yok ise feryâd eyle tâ ki bir sâhib-kerem müte’essir olup merhamet eyleye.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i müctestendir. Cemî‘ eczâsına habn geldikten sonra ‘arûz ve darbına hazf dahi gelmiştir. Mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün olur.

(Hikâyet)

کنیزك مغنیهٔ که بحسن غنا موصوف بود و بلطف نوا معروف جمال
بی بدل داشت وحسن بی خلل روزی در منظر خواجهٔ خود سازی
می نواخت وغـزلی می پرداخت نوجوانی که دردل هوای او داشت

{289}

ودرسر سودای او در زیر منظره ایستاده بود وگوش هوش برآواز نهاده
در دقت اشعار وی تأملی می کرد واز لذت الحـان او تمایلی می نمود

Muganniye, kenîzek’in sıfatıdır. *Be-hüsn-i gınâ*: *Bâ,* harf-i musâhabet; güzel tegannî ile demektir. *Be-lutf*-ı *nevâ* da böyle; *nevâ*, bunda sadâdan ‘ibârettir, latîf sadâ ile demektir. *Dâşt*, fi‘l-i mâzî; tutardı demektir. *Halel*, noksân ma‘nâsına. Bunda da *dâşt* mukadderdir kâ‘ide-i sec‘ üzere. *Rûzî*: *Yâ,* harf-i vahdet; bir gün demektir. *Der,* harf-i zarf. *Manzar,* masdar-ı mîmî ile nazar ma‘nâsına. *Manzar-ı hâce*, beyâniyye; kendi efendisi nazarında ya‘nî huzûrunda demektir. Şârih, manzarı kasr ma‘nâsına ahz eylemiş lâkin biz vâkıf olamadık. *Sâzî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Mî*, edât-ı hikâye. *Nüvâht*, nûnun zammıyla fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; sâz çalardı demektir; bunda tecrîd olunup çalardı demektir. *Ve gazelî*: *Yâ,* yine harf-i vahdet. *Perdâht*, bâ’-i ‘Acemle fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; mecâzen teganni eylerdi ma‘nâsınadır. *Nev cevânî*: *Yâ,* harf-i vahdet; *nev cevân*, tâze yiğit ma‘nâsınadır. *Ki,* harf-i râbıt. *Der dil*, gönlde. *Hevâ-yı û*, lâmiyye. *Û*, zamîr; *kenîzek*’e râci‘dir. *Sevdâ-yı û* da böyledir. *Zîr-i manzara*, pencerenin altında. *İstâde bûd*, durmuştu. *Ve gûş-ı hûş*, ‘aklı kulağını. *Pür,* harf-i sıla. *Nihâde*, mâzîden kısım; komuştu. *Dikkat,* ince fikre derler; *iş‘âr*’a, izâfeti, masdarın mef‘ûlünedir; *vey*’e izâfet-i lâmiyye; onun iş‘ârına dikkatte. *Te’emmülî*: *Yâ,*

harf-i tenkîr; vahdet değil. *Te'emmül*, tefa''ul bâbından masdardır düşünmek ma'nâsına *Mî kerd,* eylerdi. *Ve ez-lezzet-i elhân-ı û*, sâbık gibi; onun tegannîsinin lezzet ve halâvetinden demektir. *Temâyülî*: *Yâ,* harf-i tenkîr; vahdet değil. *Temâyül*, bunda hareket ve ıztırâb ma'nâsınadır. *Mî nümûd*, gösterirdi.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir muganniye câriye ki güzel tegannî ile vasıflanmış ve latîf sadâ ile ma'rûf öyle bî-nazîr cemâl ve noksânsız hüsnü vardı. Bir gün kendi mevlâsı huzûrunda sâz çalardı ve gazel ırlardı. Bir tâze yiğit ki gönlünde onun muhabbeti ve başında sevdâsını tutardı. Ya'nî câriyeye 'alâka-i tâmmesi vardı. Pencerenin altında durmuş ve 'aklı kulağını komuştu hâsılı, dinlerdi. Onun eş'ârını dinlemekte te'emmül eylerdi ve onun tegannîsi lezzetinden hareket ve ıztırâb

{290}

gösterirdi.

(Beyt)

حرم آن دلداده محروم از دیدار دوست * کز پس دیوار حرمان کوش بر گفتار اوست

Harem, kutlu ma'nâsınadır. *Dil-dâde-i, mahrûm*, mevsûfun sıfata izâfetidir. *Dil-dâde,* vasf-ı terkîbîdir 'âşık ma'nâsına; *ez-mahrûm*'a müte'allik. *Dîdâr-ı dûst*, lâmiyye. *Dîdâr*, görmek ma'nâsına ism-i masdardır ki harf-i râbıt. *Zi-pes-i dîvâr-ı hırmân,* mahrûmluk dîvârı ardından demektir. *Gûş,* kulak demektir. *Güftâr-ı û*, lâmiyye.

(Mahsûl-i Beyt) Mübârek o dostun dîdârından mahrûm olan 'âşık ki mahrûmluk dîvârı ardından kulağı onun güftârına ola. Ya'nî dîdâr-ı mahbûbdan mahrûm olan 'âşık ne tâli'lidir.

('Arûz) Bu beyt remel-i maksûrdur.

ناگاه خواجه
سر از منظره فرو کرد جوانرا دید نزدیک خود ش خواند و با خود بر یک مائده
نشاند هر دم از هر جا باوی خبری می گفت و هر لحظه در هر هنر باوی
گهری می سفت جوان با خاطر فارغ از همه خبر کوش با خواجه داشت
و چشم بر کنیزك هر چه آن بغمزه سؤال می کرد این با بر و جواب می داد
و هر چه آن بطره گره می بست این بشکر خنده می کشاد

Nâgâh, ansızın demektir. *Fürû kerd*, aşağı eyledi ya'nî eğdi. *Cevân-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Dîd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; gördü demektir. *Nezdîk-i hôdeş*, onu kendi yanına demektir; *şîn*, zamîr; *cevân*'a râci'dir. *Hând*, vâv-ı resmî ile fi'l-i mâzî; çağırdı demektir. *Bâ-hôd*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Ber,* harf-i zarf. *Mâ'ide,* sofra demektir. *Nişâned*, fi'l-i mâzî, müte'addî, müfred; oturdu demektir. *Her dem,* her vakit. *Ez-her câ,* her yerden. *Bâ-vey*: *Bâ,* harf-i sıla; onunla demektir. *Haberî*: *Yâ,* harf-i vahdet; *haber*, bunda sözden 'ibârettir. *Mî*, edât-ı hikâye. *Lâhza*, her ân. *Der,* harf-i zarf. *Hüner*, ma'rûf. *Güherî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Güher*, cevher ma'nâsınadır. *Mî*, edât-ı hikâye. *Süft*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, delerdi demektir. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Hâtır-ı fârığ*, beyâniyye. *Ez-heme haber*, mecmû'-ı sözden demektir. *Gûş*, kulak. *Bâ,* harf-i sıla. *Dâşt*, fi'l-i mâzî; tutardı demektir. *Ber,* harf-i sıla. *Kenîzek*, câriye. Yine bir

“dâşt” mukadderdir. *Her çi,* her nesne ki. *Ân*, câriye’ye işârettir. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Gamze*, göz ucuna derler. *Mî kerd,* eylerdi demektir. *În*, cevân’a işârettir. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Ebrû*, kaş demektir. *Mî dâd*, verirdi

{291}

demektir. *Ve her çi*, her nesneyi ki demektir. *Û*, zamîr; *kenîzek*’e râci‘dir. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Turre*, alında olan saça derler ki hâlen Ekrâdda ve ba‘zı ‘Arabânda ‘âdettir ammâ bunda mahalli murâddır ki alın demektir. *Girih*, ‘ukde ma‘nâsına düğüm demektir. *Mî best*, bağlardı. *În, cevân*’a işârettir. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Şeker-hande*, terkîb-i tavsîfîdir tatlı gülmek ma‘nâsına. *Mî küşâd*, açardı.

(Mahsûl-i Terkîb) Ansızın hâce başını pencereden aşağı eğdi ya‘nî baktı. Civânı gördü. Onu kendi yanına da‘vet eyledi ve kendi ile bir sofrada oturttu. Her vakit her yerden ona söz söylerdi. Ya‘nî efvâhı gûnâgûn söz söylerdi ve her sâ‘at her hünerde bir cevher dilerdi. Ya‘nî fünûn-ı şettâda mübâhase ederdi. Civân, mecmû‘-ı sözlerden fârig-i hâtır ile hâceye kulak ve gözü câriyeye tutardı. Hâsılı, sûret-i zâhirde gerçi dinlerdi ammâ kulağına girmezdi belki gözü dâ’imâ câriyedeydi. Her nesneyi ki câriye göz ucuyla su’âl ederdi. Civân, kaşıyla cevâb verirdi. Ve her nesneyi o turresiyle düğüm bağlardı ya‘nî sûret-i çîn-i cebîn gösterirdi. O şeker-hande ile açılırdı. Mâ-hasal işâretle söyleşirlerdi.

(Mesnevî)

چه خوشتراز وصال آن دوعاشق * برغم دشمنان باهم موافق

*Çi hoşter, “*çîst hoşter” takdîrinde, istifhâm-ı inkârî mutazammın; a‘lâ olan nedir ya‘nî ondan a‘lâ yoktur demek olur. Ve sâl-i ân, beyâniyye. *Rağm-ı düşmenân* da böyle, düşmânların burnu kırılmasına ve körlüğüne demek de isti‘mâl olunur. *Bâ-hem,* birbiriyle demektir. *Muvâfık,* uygun.

(Mahsûl-i Beyt) Nedir a‘lâ o iki ‘âşıkın visâlinden düşmânların körlüğüne birbirine muvâfık ola. Ya‘nî biriyle düşmân körlüğüne muvâfık ve mutâbık olan iki ‘âşıkın visâlinden a‘lâ şey yoktur.

بهم ازچشم وابرودرفسانه * کنار و بوسه را جویان بهانه

Be-hem, bâhem gibidir. *Ez*, bunda musâhabet ma‘nâsınadır. *Fesâne*, hikâyet ve mesel ma‘nâsınadır ammâ bunda güft ü gû’dan ‘ibârettir. *Kenâr*, kucak ma‘nâsınadır. *Bûse*, ma‘rûf. *Cûyân*, sıfat-ı müşebbehedir istekli ma‘nâsına. *Bahâne*, ma‘rûf.

(Mahsûl-i Beyt) O iki ‘âşık birbiriyle göz kaş ile güft ü gûda ya‘nî remz ü işârette sarılıp öpüşmeye bahâne

{292}

isteyici.

(‘Arûz) Bu mesnevî hezec-i müseddes-i mahzûftur ki yalnız ‘arûz ve darbına hazf târî olmuştur ki bir mısrâ‘ı mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün olur.

چون صحبت معتادی شد خواجه چنانکه دانی بضرورت
بعضی حاجات انسانی قدم برداشت وآن هردو آرزومند مشتاق را
بهم بگذاشت مجلس خالی گشت ودواعی مواصلت از جانبین متوالی
گشت زبان بگشاد ودر مخاطبهٔ آن جوان این صدا درداد که

Çûn, harf-i ta‘lîl. *Mütemâdî*, tefâ‘ul bâbından ism-i fâ‘ildir uzatıcı demektir. *Mütemâdi şüd*, uzadı demektir. *Çünân ki dânî*, ancılayın ki bilirsin demektir ki zikri müstehcen olan mahallerde isti‘mâl olunur. *Be-zarûret*, ya‘nî hâcet-i insâni. *Bâ,* harf-i musâhabet, sebebiyyeti mutazammın; *yâ*, harf-i nisbet; izâfetler beyâniyye ve lâmiyye; insâna mensûb olan ya‘nî hâcetler zarûreti sebebiyle demektir; bunda kazâ-yı hâcet murâddır. *Kadem berdâşt*, bi-hasebi’l-lüga ayak kaldırdı demektir ammâ böyle yerlerde kalkmaktan kinâyettir. *Ârzû-mend*, ârzûlu demektir; *müştâk*’a izâfeti, sıfatınadır. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be-hem*, sâbıklar gibi. *Bigüzâşt*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; terk eyledi demektir ya‘nî bıraktı demektir. *Geşt*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; oldu demektir. *Devâ‘î*, sîga-i münteha’l-cumû‘ olarak hâdiseler ve sebebler demektir; *muvâsalet*’e izâfeti, mef‘ûlünedir. *Muvâsalet,* müfâ‘ale bâbından masdardır, vuslatlaşmak demektir. *Mütevâlî*, tefâ‘ul bâbından ism-i fâ‘il; te‘âküb ve tetâbu‘ edici demektir. Yine kâ‘ide-i sec‘ üzere bir “geşt” mukadderdir. *Biküşâd,* bâ’-i te’kîd ile açtı demektir. *Ve der-muhâtabe-i ân cevân*, o civânın karşısında. *Der,* harf-i te’kîd.

(Mahsûl-i Terkîb) Çünki sohbet uzadı hâce ancılayın ki bilirsin, insâna mensûb olan ba‘zı hâcetler zarûreti sebebiyle kalktı ve o iki müştâk olan ârzûluları birbiriyle bıraktı. Meclis hâlî oldu. Vuslatlaşmak hâne ve sebebleri iki cânibden tetâbu‘ ve te‘âkub eyledi. Visâle mâni‘ ve mezâhim kalmadı. Câriye dil açtı ve o civân karşısında bu sadâyı verdi ya‘nî çağırdı ve söyledi:

(Kıt‘a)

بخدایی که آشکار ونهان بندهٔ اوست آدمی وپری

Be-Hudâyî: *Bâ,* harf-i kasem; *yâ,* harf-i vahdet.

{293}

Âşkâr, ma‘rûf, *nihân*, gizli. *Bende-i û*, lâmiyye. *Sîn* ve *tâ,* edât-ı haber. *Âdemî* ve *perî,* ma‘rûf.

(Mahsûl-i Beyt) Bir Hudâ hakkı için ki sirran ve ‘alâniye, insân ve cin onun bendesidir. Bu beyte şârihin verdiği ma‘nâda râbıta yoktur.

که زهرکس که درجهان بینم * پیش من ازهمه عزیزتری

Ki, harf-i râbıt-ı kasem. *Zi-herkes* ki, her kimseden ki. *Der,* harf-i zarf. *Bînem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; görürüm demektir. *Pîş-i men*, lâmiyye. *Ez-heme*, mecmû‘undan. *‘Azîzterî*: *Yâ,* harf-i hitâb; ‘azîzreksin demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Âdem ve perî, kendine bende olan Hakk celle ve ‘alâ’ya kasem ederim ki her kimseden ki cihânda görürüm, benim katımdan mecmû‘undan ‘azîzreksin. Ya‘nî ‘âlemde mevcûd olup gördüklerimin cümlesinden benim indimde ‘azîz ve muhteremsin.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîf-i mahbûn-ı mahzûftur ki bir mısrâ‘ı fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilât olur.

جوان چون این نکته را کوش کرد فریاد برآورد که

Cevân, mübtedâ; *berâverd*, haberi. *Çûn*, harf-i ta‘lîl. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Gûş kerd*, işitti demektir. *Feryâd berâver*, bi-hasebi’l-lüga feryâd kaldırdı demektir ammâ isti‘mâlde feryâd eyledi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Civân bu nükteyi işitti, feryâd eyledi ki

(Rubâ‘î)

ای انکه مرا دیده ودل منزل تست * حسن همه خوبان جهان حاصل تست

Ey ânki, ey ânkes ki takdîrindedir. *Merâ*, benim demektir. *Menzil-i kasd*, lâmiyye. *Hüsn-i heme hubân-ı cihân* da böyle. *Hâsıl-ı tust*, lâmiyye.

(Mahsûl-i Beyt) Ey şu kimse ki, benim gözüm ve gönlüm senin menzilindedir. Mecmû‘-ı cihân güzellerinin hüsnü, senin hâsılındandır. Ya‘nî onlarda olan hüsnüvân sende var ki câmi‘-i hüsn-i ‘âlem ü müstecmi‘ân-ı ‘âlemsin.

کرهست دلم مائل تو نیست عجب سنگست نه دل دلی که نه مائل تست

Hest, bunda ise ma‘nâsını ifâde eder. *Dilî*: *Yâ*, harf-i vahdet *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. Harf-i nefy, edât-ı habere masrûf; takdîri, “mâ’il-i tû nîst”tir.

(Mahsûl-i Beyt) Eger gönlüm sana mâ’il değildir ya‘nî mahall-i ta‘accüb değildir; taştır gönül değil. Bir gönül ki sana mâ’il ise ‘aceb değildir. Ya‘nî sana mâ’il olmayan gönül taş gibidir.

(‘Arûz) Bu rubâ‘î şecere-i ahreb evzânından ahreb-i mahbûn-ı

mekfûftur ki bir mısrâ‘ı mef‘ûlü mefâ‘îlü mefâ‘îlü fa‘l olur.

باردیگر کنیرك گفت که در جهان همین ارزو دارم که دست درمیان یکدیگر کنیم
وازلب ودهان یکدیگر شکر خوریم

Bâr-ı dîger, bir kerre dahi demektir. *Hemîn*, ancak bu demektir. *Dest der-miyân-ı yekdîger künîm*, elimiz birbirimizin beline eyleyelim, sarılalım demekten kinâyedir. *Ez-leb ü dehân-ı yekdîger şeker hôrîm*, birbirimizin ağzından, dudağından şeker yiyelim, bu da öpüşelim demekten kinâyettir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir kerre dahi kenîzek dedi ki: Cihânda ancak bu ârzûyu tutarım ki birbirimizle sarılalım ve birbirimizin ağzından, dudağından öpüşelim.

جوان گفت من نیز این آرزو دارم اما چه کنم خدای تعالی می گوید الاخلاء یومئذ بعضهم لبعض عدو الا المتقین

Nîz, dahi demektir. *El-ehıllâ'ü,* lafzen merfû', mübtedâ; *ehıllâ',* halîlin cem'idir, dostlar demektir. *Yevme'izin*, mef'ûlün fîh. *Ba'zuhüm*, mübtedâ-yı sânî. *Liba'zin*, *'adüvv*'e müte'allik. *'Adüvv*, haber-i mübtedâ-yı sânî. Mübtedâ-yı sânî cümlesi, haber-i mübtedâ-yı evvel. *İlle'l-müttakîn, el-ehıllâ'*dan müstesna.

(Mahsûl-i Terkîb) Civân dedi ben dahi bu ârzûyu tutarım ammâ ne eyleyim Hudây te'âlâ buyurur: Dostlar kıyâmet gününde ba'zısı ba'zısına 'adüvdür müttakînden mâ-'adâ.[307] Ya'nî 'âlem-i fenâda birbirini ıdlâl eden dostlar âhirette düşmân olurlar; fillâh dostlar değil.

یعنی فردای قیامت دوستی دوستان را بر نگ دشمنی برآید مگر دوستی
پرهیزگاران که بر دوستی بر افزاید نمی خواهم که فردا بنای محبت ما خلل
گیرد و دوستی ما بدشمنی بدل گردد این بگفت و دامن صحبت بگذاشت
و بدین ترانه راه رفتن برداشت

Dûstî-i dûstân: *Yâ,* harf-i masdar; *râ*, edât-ı mef'ûl; dostların dostluğu demektir. *Be-reng-i düşmenî*: *Bâ,* harf-i sıla; izâfet-i lâmiyye; *yâ,* harf-i masdar; düşmânlık rengine demektir. *Meger*, edât-ı istisnâ. *Dûstî*: *Yâ,* yine masdariyye. *Perhîz-i kârâne*, izâfet-i lâmiyye. *Berefzâyed*, sayrûret ma'nâsına. *Dâmen-i sohbet*, beyâniyye. *Bigüzâşt*, fi'l-i mâzî; bıraktı demektir. *Terâne*, ırlamak ma'nâsına ism-i masdardır. *Râh-ı reften*, beyâniyye. *Ber,* harf-i te'kîd. *Dâşt,* tuttu demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Cenâb-ı Hak celle ve 'alâ bu âyetle murâd eder, yarın kıyâmet gününde dostların

{295}

dostluğu, düşmânlık rengine gelir ya'nî düşmân olur. İlla perhîzkârların dostluğu ki dostluk üzere ziyâde olur. İstemem ki yarın bizim muhabbetimiz halel tuta ve düşmânlığa mübeddel ola. Bunu dedi ve sohbet ekmeğini bıraktı. Ve bu terâne ile gitmek yolunu tuttu. Ya'nî kıt'a-i âtî mazmûnunu söyleyerek gitti ki bu rubâ'îdir:

(Rubâ'î)

این عشق دوروزه را دلا باز گذار * کز عشق دوروزه برنمی آید کار

'Aşk-ı dü-rûze, beyâniyye; *hâ*, edât-ı mikdâr; *râ*, edât-ı mef'ûl; bu iki günlük 'aşkı demektir ki müddet-i kalîlden 'ibârettir. *Dilâ*: *Elif,* harf-i nidâ. *Bâz güzâr,* terk eyle demektir. *Kez,* ki ez'den muhaffeftir. *Ki,* harf-i ta'lîl. *Ber*, harf-i te'kîd. *Nemî âyed*, hâsıl olmaz demektir. *Kâr,* iş ma'nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Bu iki günlük 'aşkı ey gönül terk eyle. Ya'nî 'âlem-i fenâda olan 'aşkı vazgel. Zîrâ iki günlük 'aşktan nesne hâsıl olmaz.

[307] Kur'an, Zuhruf Suresi, 43/67. (الْأَخِلَّاء يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ) lafzıyla. O gün, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dost olanlar (bile) birbirlerine düşman kesilirler.

زآن سان عشق کزین که در روز شمار * با آن کبری قرار در روز قرار

Zânsân, ancılayın demektir. *'Aşkî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Güzîn*, emr-i hâzır, müfred, kâf-ı 'Acemin zammıyla ihtiyâr eyle, beğen demektir. *Rûz-i şumâr*, yevm-i hesap ma'nâsına; kıyâmetten 'ibârettir. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Ân*, *'aşk*'a işârettir. *Gîrî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab. *Karâr*, mef'ûlü. *Dâr-ı karâr*, âhiret demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ancılayın bir 'aşk ihtiyâr eyle ki kıyâmet gününde onunla karâr tutasın. Ya'nî bir 'aşk ihtiyâr eyle ki âhirette de onunla olasın.

('Arûz) Bu rubâ'î, şecere-i ahrebdendir ki sadr ve ibtidâ ahreb. Haşv-i evveller makûz; sânîler mekfûf. Aurz ve darb, ezel. Bir mısrâ'ı mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'îlü fâ' olur.

(Hikâyet)

یکی از دانشمندان گوید که وقتی مجلس می داشتم ودر زمین دل مستمعان
تخم ارادت می کاشتم پیری ملازم مجلس می بود واز وظیفهٔ ملازمت
تخلف نمی نمود اما دائم آه می زد واشك می ریخت ویك لحظه آه
واشکش ازهم نمی گسیخت روزی در خلوت اورا طلبیدم واز وی
موجب آنرا پرسیدم گفت من مردی بودم که غلامان وکنیزکان
می خریدم ومی فروختم ووجه معاش خود را از بیع وشرا می اندوختم
روزی غلامی صغیر

Dânişmend: *Dâniş*, ism-i masdardır; *mend*, edât-ı nisbet; 'âlimde müsta'meldir; *elif* ve *nûn* edât-ı cem'. *Ki*, harf-i râbıt. *Vaktî*:

{296}

Yâ, harf-i vahdet. *Mî*, edât-ı hikâye. Meclis'ten murâd 'ilm ve va'zdır. *Zemîn-i dil-i müstemi'ân*, mecâzen beyâniyye ve lâmiyye. *Tohm-ı irâdet*, beyâniyye. *Mî*, edât-ı hikâye. *Kâştem*, fi'l-i mâzî, mütekellim vahde; ekerdim demektir. *Pîrî*: Yâ, harf-i vahdet. *Mülâzım-ı meclis, lâmiyye*. *Mülâzım*, müdâvim ma'nâsınadır. *Vazîfe-i mülâzemet*, mecâzen beyâniyye. *Tahallüf*, tefa''ul bâbından masdardır; böyle yerlerde terkten kinâyettir. *Mî*'ler mecmû'u, edât-ı hikâye. *Ez-hem*, birbirinden. *Nemî küsîht*, kâf-ı 'Arabın zammıyla fi'l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ'ib; üzülmezdi demektir ya'nî ayrılmazdı. *Rûzî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Û-râ*, pîri. *Talebîdem*, fi'l-i mâzî, mütekellim vahde; çağırdım, da'vet eyledim. *Ve ez-vey*, pîrden. *Mûcib-i ân-râ*, giryenin sebebini. *Pursîdem*, fi'l-i mâzî, mütekellim vahde; su'âl eyledim demektir. *Merdî*: *Yâ*, harf-i vahdet; *merd*, recül ma'nâsınadır. *Bûdem*, idim. *Ki*, harf-i beyân. *Vech*, sebeb ma'nâsına. *Ma'âş*, geçinme ma'nâsınadır; *hôd*'a izâfet-i lâmiyye. *Endûhtem*, fi'l-i mâzî, mütekellim vahde; kazanırdım demektir. *Rûzî* ve *gulâmî*: *Yâ*'ları vahdet. *Sagîr*, *gulâm*'ın sıfatı.

(Mahsûl-i Terkîb) 'Ulemâdan biri der ki bir vakit meclis tutardım. Ya'nî va'z ü nasîhat ü tedrîs ederdim. Ve dinleyenlerin gönlü zemînine irâdet tohumu ekerdim bir pîr meclise mülâzımdı. Ve vazîfe-i mülâzemetten tahallüf göstermezdi. Hâsılı, her meclisimizde bulunurdu. Birini terk eylemezdi. Ammâ dâ'imâ âh ederdi ve gözyaşı dökerdi. Ve bir lahza

âh ü eşki birbirinden ayrılmazdı. Bir gün halvete onu da‘vet eyledim. Ya‘nî tenhâ yere çağırdım ve o âh ü giryenin sebebinden su’âl eyledim. Dedi: Ben bir recül idim ki köleler ve câriyeler alırdım ve satardım. Ve kendi ma‘âşımın sebebini bey‘ ü şirâdan kazanırdım. Bir gün bir küçük gulâm

(Beyt)

بلب چو شکر ناب و برخ چو ماه منیر * هنوز سکر اورا نشسته دایه زشیر

Be-leb: *Bâ,* harf-i zarf. *Çü*, edât-ı teşbîh. Sükker-i nâb, beyâniyye. Sükker/Şeker, sîn-i mazmûme ve kâf-ı müşeddede ile ‘Arabîdir; şîn-i meftûha ve kâf-ı muhaffef ile Fârsîdir. Bunda ‘Arabî olmak evlâdır Zîrâ Fârsî’ye şedde yakışmaz; gayr-ı müşeddede de vezne gelmez. *Nâb*, hâlis ve sâfî ma‘nâsınadır. *Be-ruh, be-leb*, üzere ma‘tûftu. *Henûz,* el-ân demektir. *Sükker-i û-râ*: *Râ,* harf-i tahsîs. *Sükker*’den murâd,

{297}

teşbîh-i sâbık karînesiyle dudak murâddır. *Neşüste*, nûn-ı nâfiye ve şîn-i mazmûme ile mâzî-i menfîden kısımdır, yıkılmamış demektir. *Dâye*, ma‘rûf. *Şîr*, süt demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Gulâm-ı sagîri vasf edip der ki: Dudakta şeker gibi ve yanakta mâh-ı münîr gibi. El-ân onun lebini dâye, sütten yıkamamış. Hâsılı, anası sütü ağzında kokar.

بسیصد دینار بخریدم
وذر تربیت او بسی سال رنج کشیدم چو ن شیوهٔ دلبری ودلداری
بیاموخت وچهرهٔ شوخی وعیاری برافروخت یوسف وار بیازارش
بردم و برخریداران شمائل واخلاقش برشمردم ناگاه دیدم که درزی
اهل صلاح نازنین سواری بلکه درخانهٔ زین زیبانکاری آنجا رسید
و بگوشهٔ چشم آن غلام رابدید خودرا از بارکی درانداخت ودر پهلوی
اومنزل ساخت پرسید که چه نام داری واز کدام دیاری چه هنر
می‌دانی وکدام کار توانی کرد

Be-sisad, üç yüze demektir. *Biharîdem*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; aldım demektir. *Der,* harf-i zarf. *Terbiyet-i û*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir; onu terbiyede. *Besî sâl*, çok sene. *Renc,* zahmet. *Keşîdem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; çektim demektir. *Çûn,* edât-ı ta‘lîl. *Şîve-i dil-berî*: *Yâ,* harf-i masdar; izâfet-i lâmiyye ya beyâniyye. *Dil-dârî, dil-berî* gibidir. *Dil-dâr-ı dil-ber*, mahbûblara vasıf tarîkıyla ‘alem olmuştur. *Şîve*, nâz ve güzel hareket ma‘nâsınadır. *Biyâmûht*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; öğrendi demektir. *Çehre-i şûhî ve ‘ıyârî, şîve-i dil-berî ve dil-dârî* gibidir. *Şûh*, bunda güzel ma‘nâsınadır mecâzen; *‘ıyâr* da böyle. *Ber-efrûht*: *Ber,* harf-i te’kîd; parladı demektir ya‘nî şu‘lelendi. *Vâr*, edât-ı teşbîh. *Be-bâzâreş*: *Bâ,* harf-i sıla; şîn, gulâma râci‘dir. *Bürdem,* fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; ilettim. *Ber,* harf-i sıla. *Harîdârân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘, alıcılar ya‘nî müşterîlere demektir. *Şemâ’il*, hüsn-i sûret demektir. *Ahlâk*, hulkun cem‘idir. *Ber,* harf-i te’kîd. *Şumurdem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; ta‘dâd eyledim. *Der ziyy-i ehl-i salâh,* beyâniyyelerdir. *Ziyy, yâ’*-i müşeddede ile kisvet ve kıyâfet ma‘nâsınadır. *Süvârî*: *Yâ,* harf-i

vahdet; nâzenîn'in sıfatıdır. *Belki*, edât-ı ızrâb. *Der-hâne-i zîn*, eger hânesinde demektir. *Zîbâ*, yakışıklı demektir. *Nigârî*:

{298}

Yâ, harf-i vahdet. *Nigâr*, güzel ma'nâsınadır. *Âncâ,* o mahalle. *Resîd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; erişti demektir. *Be-kûşe-i çeşm*: *Bâ,* harf-i musâhabet; izâfet-i beyâniyye. *Râ*'lar edât-ı mef'ûl. *Bâregî*, bâ'-i 'Arabî ve *kâf-ı 'Acem*le iyi at ma'nâsınadır. *Endâht*, fi'l-i mâzî, müfred; attı demektir. *Pehlû-yı vey*, lâmiyye; *pehlû,* yan demektir. *Sâht*, fi'l-i mâzî; düzdü demektir. *Dârî*, fi'l-i muzâri', muhâtab. *Çi nâm dârî*, ne ad tutarsın ya'nî adın nedir. *Kudâm,* hangi demektir; *diyârî*: *Yâ* harf-i hitâb, hangi diyârdansın. *Çi hüner mîdârî*, ne hüner bilirsin. *Ve kudâm kâr mîtüvânî kerd*, hangi işi işlemeye kâdirsin demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) O gulâm-ı sagîri üç yüz altına aldım ve onu terbiyede çok zahmet çektim. Çünki dil-berlik ve dil-dârlık hareket ve üslûbunu öğrendi ve 'ıyârlık ve güzellik çehresi şu'lelendi ya'nî hüsn-i cemâl sâhibi oldu Yûsuf gibi, bâzâra ilettim ve müşterîlere onun şemâ'il ve ahlâkını ta'dâd eyledim. Nâgâh gördüm ki ehl-i salâh kisvetinde bir süvâr-ı nazenîn belki eger hânesinde bir yakışıklı mahbûb o mahalle erişti ve göz ucuyla o gulâmı gördü. Kendi atından indi ve gulâmın yanında menzil düzdü. Hâsılı, oturdu. Su'âl eyledi ki adın nedir? Ve hangi diyârdansın? Ne hüner bilirsin? Ve hangi kârı eylemeye kâdirsin?

آنگاه روی بمن آورد وا زثمن وی
سؤال کرد کتم اگرچه درحسن وجمال یکدینارست اما بهای وی
هزار دینار کامل عیارست هیچ نگفت واز حاضران در نهفت دست
بدست غلام بردو چیزی بدست وی سپرد بعد از رفتن انرا وزن
کردم صد دینار بود روز دوم وسوم همین دستورعمل کرد وهمین
معامله پیش آورد ومبلغ آنچه بغلام داده بود بسیصد دینار رسید

Ângâh, bunda ondan sonra demektir; *rûy âverd*'in mef'ûl-i sarîhi. *Be-men*: *Bâ,* harf-i sıla, yüzünü bana getirdi ya'nî bana teveccüh eyledi. Semen-i vey, lâmiyye. *Semen,* bahâ ma'nâsınadır. *Vey* zamiri, gulâm'a râci'dir. *Der-nühüft* gizlice demektir. *Be-dest-i gulâm*, lâmiyye; *bâ*, harf-i sıla. *Bürd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; iletti demektir. *Be-dest-i vey, be-dest-i gulâm* gibi. *Siperd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; ısmarladı demektir ammâ bunda verdi demektir.

{299}

Ba'd ez-reften, gittikten sonra. *Ân, çîz*'e işârettir. *Râ*, edât-ı mef'ûl *Hemîn, hem* ile *în*'den mürekkebdir; yine bu demektir. *Düstûr*, dâlin zammıyla kânûn ve üslûb demektir. *Pîş âverd,* 'âdet eyledi demektir. *Be-gulâm*: *Bâ,* harf-i sıla. *Dâde bûd*, vermişti. *Resîd*, erişti.

(Mahsûl-i Terkîb) Gulâmın ism ü resmini ve sıfat ü hünerini su'âlden sonra bana teveccüh eyledi ve gulâmın bahâsından su'âl eyledi. Dedim: Hüsn ü cemâlde bir altındır ammâ onun bahâsı kâmilü'l-a'yâr, bin altındır. hîç söylemedi ve hâzırlardan gizlice elini gulâmın eline iletti ya'nî uzattı. Ve bir nesne onun eline verdi. Kendinden sonra onu vezn eyledim, yüz

altındı. İkinci ve üçüncü gün yine bu üslûbu ‘amel eyledi ve yine bu mu‘âmeleyi ‘âdet eyledi ve gulâma verdiği meblağ üç yüz dînâra erişti.

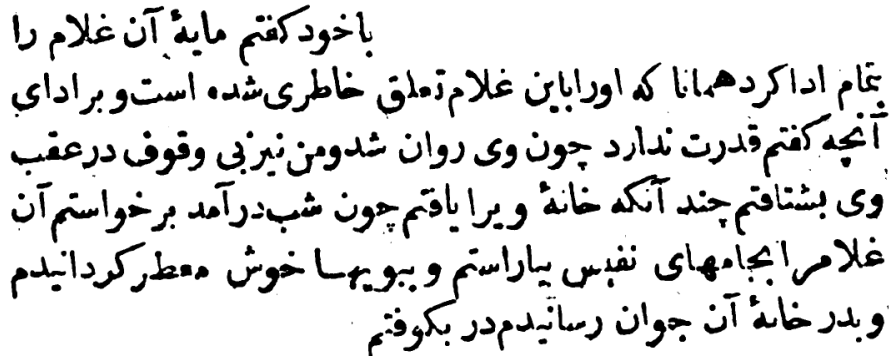
باخود گفتم مایهٔ آن غلام را
بتمام ادا کرد همانا که اورا باین غلام تعلق خاطری شده است و برای
آنچه گفتم قدرت ندارد چون وی روان شد و من نیز بی وقوف در عقب
وی بشتافتم چند آنکه خانهٔ ویرا یافتم چون شب در آمد برخواستم آن
غلام را بجامهای نفیس بیاراستم و ببویهـا خوش معطر گردانیدم
و بدر خانهٔ آن جوان رسانیدم در بکوفتم

Bâ-hôd, kendime. *Güftem,* dedim. *Mâye’-i ân gulâm-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; *mâye*, asl demektir, izâfet-i lâmiyye; gulâmın sermâyesini. *Be-tamâm*, tamâmen demektir. *Edâ kerd,* edâ eyledi. *Hemânâ ki,* benzer ki demektir. *Û-râ*: *Râ,* harf-i tahsîs, onun demektir. *Be-în gulâm, Bâ,* harf-i sıla. *Şüde*, mâzîden kısımdır olmuş ma‘nâsına. *Ber,* harf-i sıla *Edâ-yı ânçi,* lâmiyye; o nesnenin edâsına demektir. *Kudret nedâred,* kudreti yoktur demektir. *Revân şüd,* gitti. *Men nîz,* ben dahi. *Bî-vukûf*, eğlenmeksizin. *Bişitâftem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; seğirttim demektir. *Hâne-i vey-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; izâfet-i lâmiyye. *Yâftem,* buldum demektir. *Çûn,* harf-i ta‘lîl. *Der,* harf-i te’kîd. *Âmed,* geldi demektir. *Berhâstem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; kaktım demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be-câmehâ-yı nefîs*, beyâniyye; *bâ,* harf-i musâhabet; *hâ*, edât-ı cem‘. *Nefîs*, a‘lâ demektir. *Biyârâstem*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; bezedim demektir. *Be-bûyhâ-yı hoş, câmehâ-yı nefîs* gibi. *Mu‘attar kerdânîdem*,

{300}

kokuttum demektir. *Be-der-i hâne-i ân cevân*, lâmiyyelerdir. *Bâ*, harf-i sıla *Resânîdem,* fi‘l-i mâzî, müte‘addî, müfred, gâ’ib; eriştirdim demektir. *Der*, kapı demektir. *Bikûftem*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; dövdüm demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Kendi kendime dedim. Gulâmın sermâyesini tamâmen edâ eyledi. Ve söylediğim şey’i edâya kudreti yoktur ya‘nî istediğim bin altını vermeye kudreti yoktur. Çün o civân gitti, ben dahi eğlenmeksizin onun ‘akabinde seğirttim. Hâsılı, ardısıra ta‘kîb ettim. O kadar ki onun hânesini buldum. Çünki gece geldi ya‘nî oldu kalktım o gulâmı nefîs câmelerle bezedim ve güzel kokularla kokuttum ve o civânın hânesi kapısına eriştim. Kapıyı dövdüm.

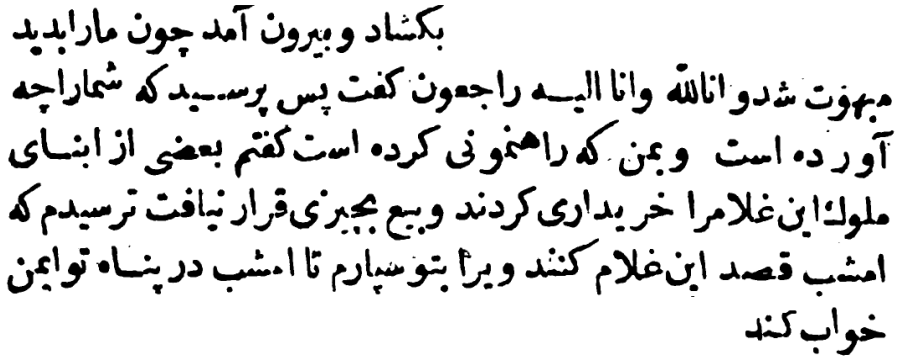
بکشاد و بیرون آمد چون ما را بدید
مبهوت شد و انا لله وانا الیه راجعون گفت پس پرسید که شما را چه
آورده است و بمن که راهنمونی کرده است گفتم بعضی از ابنای
ملوك این غلام را خریداری کردند و بیع بجیزی قرار نیافت ترسیدم که
امشب قصد این غلام کنند و ویرا بتو سپارم تا امشب در پناه تو ایمن
خواب کند

Bîrûn âmed, çıktı demektir. *Çûn,* harf-i ta‘lîl. *Mâ-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; bizi demektir. *Bidîd,* bâ’-i te’kîd ile gördü demektir. *Mebhût*, ism-i mef‘ûldür, kemâl-i hayret ve ıztırâb ile kelâma kâdir olmamakta isti‘mâl olunur. *Şumâ-râ*: *Şumâ*, zamîr-i cem‘-i hitâb; *râ*, edât-ı mef‘ûl; sizi demektir. *Çi âverde’est*, ne getirmiştir. *Be-men*: *Bâ,* harf-i sıla, bana demektir. *Ki,* kim demektir. *Râh-nümûd,* vasf-ı terkîbîdir yol gösterici ma‘nâsına; *yâ*, harf-i masdar. *Ebnâ’*, ibn’in cem‘idir; mülûk’a izâfet-i beyâniyye. *Râ*, edât-ı sıla. *Harîd-âr,* vasf-ı terkîbîdir alıcı ma‘nâsına; *yâ*, harf-i masdar. *Kerdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; eylediler demektir. *Bey‘*, satı ya‘nî bâzârlık. *Ber,* harf-i isti‘lâ. *Çîz*, nesne demektir; yâ, harf-i vahdet. *Neyâft*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred; bulmadı demektir. *Tersîdem*, mâzî, mütekellim vahde; korktum demektir. *Ki,* harf-i beyân. *İmşeb,* bu gece. *Kasd-ı în gulâm*, masdarın mef‘ûlünedir. *Künend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; ederler demektir. *Vey* zamîri gulâm’a râci‘dir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl.

{301}

Be-tû: *Bâ,* harf-i sıla *Sipârem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; ısmarlayım demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Penâh-ı tû*, lâmiyye; senin hıfzında. *Hâb küned,* uyuya.

(Mahsûl-i Terkîb) O civân kapıyı açtı ve çıktı. Çünki bizi gördü mütehayyir ve mebhût oldu. (إِنَّا لِلّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعونَ)[308] dedi. Ya‘nî bu musîbet mahallinde isti‘mâl olunan kelâm-ı şerîfi okudu. Su‘âl olunur: Mahbûbun teşrîfi musîbet değil belki meserret-i ‘uzmâdır, ne gûne istircâ olunur? Cevâbında denilir ki: Hilâf-ı me’mûl olan meserretin füc’esi dahi musîbettir. Hattâ şâd-merg bunda zuhûr eder. Helâke, mü’eddibdir. Dahi nice nice mazarratı vardır ki du‘â-yı fahr-i ‘âlem sallallâhu ‘aleyhi ve sellem’de (اَعُوذُ بِالله مِنْ فَجْأَةِ الْخَيْرِ)[309] vâki‘ olmuştur. Sonra su’âl eyledi ki: Sizi ne getirmiştir ya‘nî ne sebeb oldu ki geldiniz? Hâsılı, ne rûzgâr attı? Ve bana kim yol göstericilik eylemiştir ya‘nî benim hâneme kim delâlet eyledi? Dedim: Mülûk evlâdlarından ba‘zısı bu gulâma alıcılık eylediler ve bâzârlık bir şey üzere karâr bulmadı. Korktum ki bu gece bu gulâma kasd eyleyeler. Gulâmı sana ısmarlayım tâ ki senin hıfzında emîn uyuya.

[308] Kur’an, Bakara Suresi, 2/156. Biz Allâh'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz.
[309] Hadis, (اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ فَجْأَةِ الْخَيْرِ) lafızıyla Ebû Ya‘lâ, Müsned, Dâru’l-me’mûn li’t-türâs, Dımeşk, 1984, VI, 106; İbnü’s-Sünnî, Amelü’l-yevm ve’l-leyle, Dâru’l-kıble li’s-sekâfeti’l-İslâmiyye, Cidde, s, 40.). Anzızın gelen hayırdan Allâh’a sığınırım.

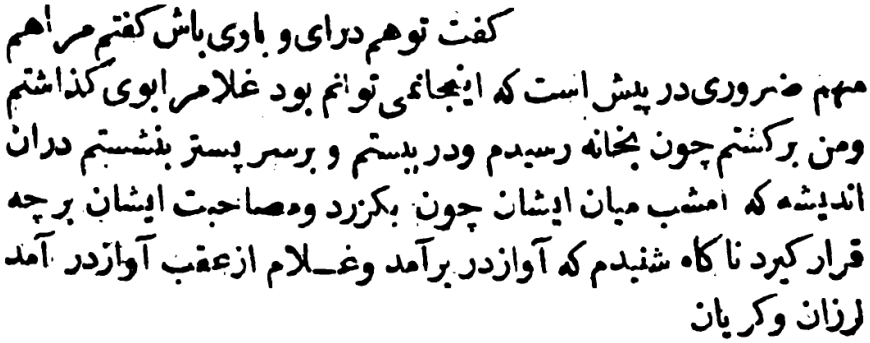
گفت توهم درای و باوی باش گفتم مرا هم
مهم ضروری در پیش است که اینجا نمی توانم بود غلام را بوی گذاشتم
ومن برگشتم چون بخانه رسیدم ودر بستم و برسر پستر بنشستم دران
اندیشه که امشب میان ایشان چون بگزرد ومصاحبت ایشان بر چه
قرار گیرد ناگاه شنیدم که آواز در برآمد وغلام از عقب آواز در آمد
لرزان وگریان

Güft, civân dedi. *Hem,* dahi demektir. *Tû hem,* sen dahi. *Der,* harf-i te'kîd. *Ây,* elif-i memdûde ile, âmeden yâhûd âyîden masdarından emirdir, gel demek. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Vey* zamîri gulâma râci'dir. *Bâş,* emr-i hâzır, müfred; ol demektir. *Râ,* harf-i tahsîs. *Mühimm-i zarûrî*, mevsûfun sıfatına izâfeti kabîlindendir; *yâ,* harf-i nisbet; terk olunmayacak iş. *Der-pîşest,* bi-hasebi'l-lüga katımdadır demektir ammâ mücerred isbâttan kinâyedir; vardır demek olur. *Ki,* harf-i râbıt. *Încâ,* bu mahalde. *Nemî tüvânem bûd*, olmaya kâdir olamam demektir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Be-vey*: *Bâ,* harf-i sıla; civâna demektir. *Bigüzâştem*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, mütekellim vahde; bıraktım demektir. *Bergeştem* de böyle, döndüm demektir. *Çûn,* harf-i ta'lîl. *Bâ,* harf-i sıla

{302}

Resîd, fi'l-i mâzî, mütekellim vahde; eriştim demektir. *Bibestem*, bâ'-i te'kîd ile bağladım demektir. *Pister*, bâ'-i *'Acem*in kesriyle döşek demektir. *Ber,* harf-i sıla. *Ser-i pister,* lâmiyye. *Binişestem*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, mütekellim vahde; oturdum demektir. *Der-ân endîşe ki,* o fikirde ki. *İmşeb,* bu gece. *Miyân-ı îşân*, lâmiyye. *Çûn,* revm-i zamm ile edât-ı istifhâm, nice demektir. *Bigüzered*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; tutardı demektir. *Âvâz-ı der*, beyâniyye; kapı sesi. *Berâmed*, zâhir oldu. *'Akab-ı âvâz*, lâmiyye. *Derâmed,* girdi. *Lerzân ü gîryân*, sıfat-ı müşebbehelerdir; titreyerek ve ağlayarak demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Civân dedi: Sen dahi gel ve gulâm ile ol. Dedim: Benim zarûrî işim vardır ki burada olmaya kâdir olamam. Gulâmı ona bıraktım ve ben döndüm. Çünki hâneye eriştim ve kapıyı bağladım ve döşeğin ucuna oturdum o fikirde ki ya'nî onu fikr ederdimki bu gece onların beyni nice geçer ve sohbetleri ne üzere karâr tutar. Nâgâh kapı âvâzı zâhir oldu ve gulâm âvâzın ardından titreyerek ve ağlayarak girdi.

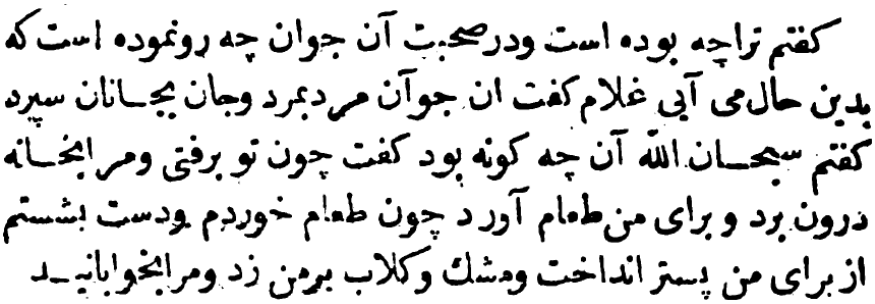
گفتم تراچه بوده است ودر صحبت آن جوان چه رونموده است که
بدین حال می آیی غلام گفت ان جوان مرد بمرد وجان بجانان سپرد
گفتم سبحان الله آن چه گونه بود گفت چون تو برفتی ومرا بخانه
درون برد و برای من طعام آورد چون طعام خوردم ودست بشستم
از برای من پستر انداخت ومشك وگلاب برمن زد ومرا بخوابانید

Turâ: *Râ,* harf-i sıla; sana demektir. *Çi bûde'est*, ne olmuştur. *Der,* harf-i zarf. *Sohbet-i ân cevân*, lâmiyye. *Çi rû nümûde'est*, ne vâki' olmuştur. *Ki,* harf-i beyân. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Mî âyî*, fi'l-i muzâri', muhâtab; gelirsin. *Bimerd*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib;

öldü demektir. *Be-cânân*: *Bâ,* harf-i sıla. *Siperd*, fi‘l-i mâzî, gâ’ib; ısmarladı. *Subhânallâh,* mahall-i ta‘acübde isti‘mâl olunur. *Çi gûne bûde*, ne gûne oldu demektir. *Çûn,* harf-i ta‘lîl. *Bireftî*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab; gittin demektir. *Merâ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bâ,* harf-i sıla. *Hâne-derûn*, ev içi demektir. *Bürd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; iletti demektir. *Berây-ı men*, benim için. *Âverd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; getirdi

{303}

demektir. Çûn, harf-i ta‘lîl. *Hôrdem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; yedim demektir. *Bişüstem*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; yıkadım demektir. *Ez-berây-ı men,* benim için demektir. *Pister*, döşek demektir. *Endâht*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; attı demektir. *Zed*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; vurdu demektir ammâ bunda sürdü ma‘nâsınadır. *Merâ*: *Râ,* edât-ı mef‘ûl. *Bihâbânîd*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müte‘addî, müfred, gâ’ib; yatırdı demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Gulâmı böyle lerzân ü giryân görünce dedim: Sana ne olmuştur ve o civânın sohbetinde ne yüz göstermiştir? Hâsılı, beyninizde bir münâkaşa mı vâki‘ oldu? Yâhûd yâr ü ağyârdan bir kimse mâni‘ mi oldu ki bu hâle gelirsin? Gulâm dedi: O civânmerd öldü. Ve cânı, cânâna ısmarladı. Dedim: Subhânallâh! Ne gûne öldü? Dedi: Çünki sen gittin beni evin içine iletti ve benim için ta‘âm getirdi. Çünki ta‘âmı yedim ve elim yıkadım, benim için döşek attı ya‘nî döşedi ve benim üzerime müşk ve gülâb sürdü ve beni yatırdı.

بعد ازان آمد
وانگشت بر رخسارهٔ من نهاد وگفت سبحان الله این چه خوبست
وچه محبوب ومرغوب وچه ناخوشست انچه نفس من میخواهد ودر
هوای آن می کاهد وعقوبت خدای تعالی ازهمه سخترست وگرفتار
یا آن ازهمه کس بد بخت تر بعد ازان گفت انا لله وانا الیه راجعون

Engüşt, hemzenin fethi ve nûnun sükûnuyla ve kâf-ı ‘Acemin zammıyla parmak demektir. *Ruhsâr*, yanak demektir; *men*’e izâfet-i lâmiyye. *Nihâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; kodu demektir. *Nefs-i men*, lâmiyye. *Mî hâhed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; ister demektir. *Hevâ-yı ân* da lâmiyye; hevâ, heves ma‘nâsınadır. *Kâhed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; bunda ıztırâb çeker demektir. *‘Ukûbet-ı Hudâ*, lâmiyye. *Ez-heme*, mecmû‘undan. *Sahterest,* müşkilrektir. *Giriftâr,* vasf-ı terkîbîdir, tutkun demektir. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i sıla; *hevâ-yı nefs*’e, işârettir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ondan sonra ya‘nî beni böyle i‘tizâr ve ikrâm ile yatırdıktan sonra geldi ve parmağını benim yanağım üzere kodu ve dedi: Subhânallâh! Bu ne güzelliktir ve ne mahbûb ve mergûbdur. Ve ne kötüdür o nesne ki nefsim ister ve onun hevesinde ıztırâb çeker. Ve Allâhu te‘âlâ’nın

{304}

‘ukûbeti, mecmû‘undan müşkilrektir ve ona giriftâr olup tutkun olan mecmû‘-ı nâstan bed-bahtrektir. Bundan sonra (إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعونَ)[310] dedi.

دیگر باره انگشت بر رخساره من نهاد وگفت گواهی
می دهم که این نهایت جمالست و بنهایت آمال وامانی دلیل اما عفت
و پاکی ازان اجملست وثواب موعود برآن ازهمه در جمال اکمل
پس بیفتاد چون اورا بجنبانیدم مرده بود و بی بحیات جاودانی برده

Dîger bâre, bir kerre dahi demektir. *Güvâhî*: *Yâ,* harf-i masdar; *güvâh*, kâf-ı ‘Acemin zammıyla şâhid demektir. *Mîdihem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; veririm demektir; bunda ederim demekte müsta‘meldir. *Ki,* harf-i beyân. *În, gulâm*’a işârettir. *Be-gâyet*: *Bâ,* harf-i musâhabet. cemîl, güzel demektir. *Be-nihâyet*: *Bâ,* harf-i sıla; âmâl’e izâfet-i lâmiyye. *Âmâl,* emelin cem‘idir; istekler demektir. *Emânî*, yâ’-i masdariyye ile ‘ismet ma‘nâsınadır. *Delîl*, ma‘rûf. *‘İffet*, ma‘rûf. *Pâkî*, yâ’-i masdariyye ile ‘atf-ı tefsîrîdir. *Ecmel,* ism-i tafdîl; güzelrek demektir. *Sevâb-ı mev‘ûd*, beyâniyye; mev‘ûd, ism-i mef‘ûl, va‘d olunmuş demektir. *Ber-ân*: *Ber,* harf-i sıla. *Ân, ‘iffet* ve *pâkî*’ye işârettir. *Cemâl*, güzellik. *Ekmel, ecmel* gibi; kâmilrek demektir. *Pes,* sonra demektir. *Biyüftâd*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; düştü demektir. *Çûn,* harf-i ta‘lîl. *Û-râ*, civânı. *Bicünbânîdem*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; oyntattım demektir ya‘nî titrettim. *Mürde bûd*, ölmüştü. *Pey,* pây’dan muhaffeftir. *Be-hayât-ı câvidânî*: *Bâ,* harf-i sıla; izâfet-i beyâniyye; *yâ,* harf-i nisbet. *Bürde*, mâzîden kısımdır, iletmiş demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir kerre dahi benim yanağıma parmak kodu ve dedi: Şehâdet ederim ki bu gâyet güzeldir ve ârzûların ve ‘ismet ve perhîzkârlığın nihâyetine delîldir. Ya‘nî zühd ü takvâ buna tahammül eylemez, nihâyet bulur ammâ ‘iffet ve pâklık, ârzû-yı nefsânîden güzelrektir. Ve o paklığa va‘d olunan sevâb, mecmû‘undan güzellikte ekmeldir. Bundan sonra civân düştü. Çünki onu titrettim ve hareket ettirdim, ölmüş ve kademi, ebedî hayâta iletmiş.

پیر گفت که این همه گریهٔ من بر یاد آن جوانست که هرگز عفت
ونظافت ولطف وظرافت وی ازخاطر من غائب نمی شود وحسن

{305}

شمائل ولطف محاسن اواز نظر من نمی رود تاباشم این جاه خواهم
سپرد وچون بمیرم بدین حال خواهم مرد

Ki, harf-i beyân. *Girye-i men*, lâmiyye. *Yâd-ı ân cevân* da böyle, civânın yâdı ile demektir. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *‘İffet*, pâklık. *Nezâfet* de böyle. *Lutf ü zerâfet*, ma‘rûf; vey’e izâfet-i lâmiyye. *Şemâ’il*, evsâf ma‘nâsınadır. *Mahâ’il*, bunda tarz ü tavrr demektir. *Tâ,* harf-i tevkît. *Bâşem,* ma‘nâda, olam demektir ammâ isti‘mâlde sağ olam demektir. *Siperd*, sînin kesriyle fi‘l-i

[310] Kur’an, Bakara Suresi, 2/156. Biz Allâh'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz.

mâzî, müfred; bunda masdar ma‘nâsınadır Zîrâ muzâri‘e mukârindir; ayak basmak isterim. *Çûn,* harf-i ta‘lîl. *Mürd, siperd* gibi.

(Mahsûl-i Terkîb) Pîr dedi ki: Bu benim mecmû‘-ı giryem o civânı zikr iledir. Ya‘nî hâtırıma geldikçe ağlarım. Zîrâ bir vakit onun ‘iffet ü nezâfeti ve lutf u zarâfeti benim hâtırımdan kayb olmaz. Ve onun güzel ahlâk ve latîf tarz ü tavrı nazarımdan gitmez. Mâdem ki sağ olam bu yola ayak basmak isterim. Ya‘nî bu tarîke, sâlik olmayı ârzû ederim. Ve çünki ölem, bu hâl ile vefât etmek isterim.

(Kıt‘a)

یار چون رفت آن بخوبی از همه عالم فزون * در فراقش از همه عالم فزون خواهم گریست

Çûn, harf-i ta‘lîl. *Reft*, fi‘l-i mâzî, müfred, gitti demektir. *Ân be-hûbî ez-heme ‘âlem füzûn,* haşvdir; *yâr*’ın sıfatıdır. *Be-hûbî*: *Bâ,* harf-i zarf; *yâ,* harf-i masdar. *Füzûn*, ziyâde demektir. *Şîn* zamîri *yâr*’a râci‘dir. *Hâhem girîst*, ağlasam gerek demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Mecmû‘-ı ‘âlemden güzellikte ziyâde olan yâr çünki gitti, onun firâkında mecmû‘-ı ‘âlemden ziyâde ağlasam gerek.

ریزد اکنون خون دل از کونهٔ زردم بخاک * چون روم در خاک هم زین کونه خون خواهم گریست

Rîzed, fi‘l-i muzâri‘, müfred, lâzım ile müte‘addî beyninde müşterektir; dökülür demek olur. *Eknûn,* el-ân demektir. *Hûn-ı dil*, beyâniyye; *hûn,* kan demektir. *Gûne*, reng ma‘nâsınadır ammâ bunda levn-i insânî ekseriyyen çehrede izhâr olduğundan çehre ma‘nâsınadır; *zerd*’e izâfet-i beyâniyye. *Mîm*, zamîr-i mütekellim. *Bâ,* harf-i sıla *Çûn,* harf-i ta‘lîl. *Revem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde *Zîn gûne* teşbîhte müsta‘meldir, bunun gibi demek olur.

(Mahsûl-i Beyt) Gönül kanı dökülür el-ân benim sarı çehremden

{306}

toprağa çünki toprağa gidem ya‘nî fevt olan bunun gibi ağlasam gerek. Hâsılı, el-ân dünyâda ne şekil kan ağlarsam âhirette de kan ağlasam gerek.

(‘Arûz) Bu kıt‘a remel-i müsemmendir ki yalnız ‘arûz ve darbına kasr gelip fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilât olmuştur.

(Hikâyet)

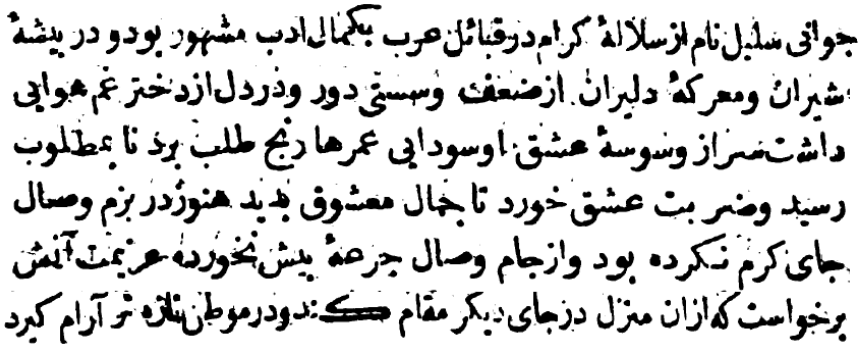

Cevânî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Sülâle*, zamm-ı sîn ile nesil ma‘nâsınadır; *kirâm*’a izâfeti, sıfatınadır. *Kabâ’il-i ‘Arab*, beyâniyye. *Kabâ’il*, kabîlenin cem‘idir. *Be-kemâl*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Bîşe*, bâ’-i ‘Arabla mîşe ma‘nâsınadır; şîrân’a izâfet-i lâmiyye. *Ma‘reke-i dilîrân*, da böyle. *Şîr*, revm-i kesr ile arslan demektir; *elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘. *Ma‘reke,* ism-i mekândır; ceng yeri demektir. *Dilîr*, bahâdır demektir; *Elif-nûn*, ma‘rûf. *Za‘f* da ma‘rûf. *Süstî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Süst*, gevşek ma‘nâsınadır ki *za‘f*’a ‘atf-ı tefsîrî vâki‘ olmuştur. *Dûr*, uzak ma‘nâsınadır. *Duhter-i ‘emmi*, beyâniyye. *Duhter*, kız demektir. *‘Emmi*, ma‘rûf. *Hevâyî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Hevâ*, sevdâ ma‘nâsınadır. *Dâşt*, ma‘lûm ki mücerred isbât içindir. *Ve sûse-i ‘aşk*, beyâniyye. *Sevdâyî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *‘Ömrhâ*: *Hâ*, edât-ı cem‘; *‘ömr,* seneden ‘ibârettir. *Renc-i taleb*, beyâniyye. *Bürd*, fi‘l-i mâzî, müfred; iletti ya‘nî çekti, erişti demektir. *Darbet*: *Tâ,* üslûb-ı ‘Acem üzere tavîl yazılır; kötek demektir ammâ böyle yerlerde mihnette müsta‘meldir; ‘aşk’a izâfet-i lâmiyye. *Hôrd*, fi‘l-i mâzî, müfred, yedi demektir. *Tâ,* harf-i intihâ. *Cemâl-i ma‘şûk*, lâmiyye. *Bidîd*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred; gördü demektir. *Henûz,* el-ân demektir. *Bezm-i visâl*, beyâniyye. *Germ*, kâf-ı ‘Acemin fethiyle sıcak demektir. *Nekerde*, fi‘l-i mâzî-i menfîden kısımdır. *Cây, nekerde*’nin mef‘ûlü. *Bûd,* edât-ı

{307}

mâzî. Yerini sıcak eylememişti ya‘nî ısıtmamıştı demektir. *Câm-ı visâl*, beyâniyye. *Câm*, kadeh demektir. *Cür‘a’î*: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze*, tevessül. *Cür‘a*, cîmin zammıyla dipte kalan tortuya derler. *Bîş*, bâ’-i ‘Arabla ziyâde ma‘nâsınadır. *Nehôrde*, mâzî-i menfîden kısımdır, içmemiş demektir. Kâ‘ide-i sec‘ üzere *bûd,* mukadderdir. *‘Azîmet-i ân*, masdarın fâ‘ilinedir; *şîn*, zamîr; *cevân*’a râci‘dir; civâna o ‘azîmet demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Selîl nâm bir civân sülâle-i kirâmdan, ‘Arab kabîlelerinden kemâl-i edeble meşhûrdu. Ve arslanlar mîşesinde ve bahâdırlar ma‘rekesinde za‘f ü gevşeklikten dûr idi. Hâsılı, bahâdırlıkta gâyet dilâverdi. Ve gönlünde ‘emmisi kızından hevâsı ve onun başında vesvese-i ‘aşktan sevdâsı vardı. Hâsılı, ‘emmi kızına ‘âşıktı. Nice seneler aramak zahmetini çekti tâ ki matlûba erişti ve ‘aşk köteğini yedi, renc ü meşakkat çekti tâ ki mâ‘şûkun cemâlini gördü ya‘nî matlûba vâsıl olup cemâl-i mahbûbu görünceye dek nice zahmet ve meşakkatler çekti. Henüz visâl bezminde yerini ısıtmamıştı ve visâl câmından bir cür‘a ziyâde içmemişti. Hâsılı, ber-vefk-i dil-hâh, kâmın almadan ona o ‘azîmet zâhir olur ki o menzilden gayrı yerde makâm eyleye ve tâzerek bir vatanda karâr tuta. Hâsılı, tebdîl-i mekân eylemeye ‘azîmet eyledi.

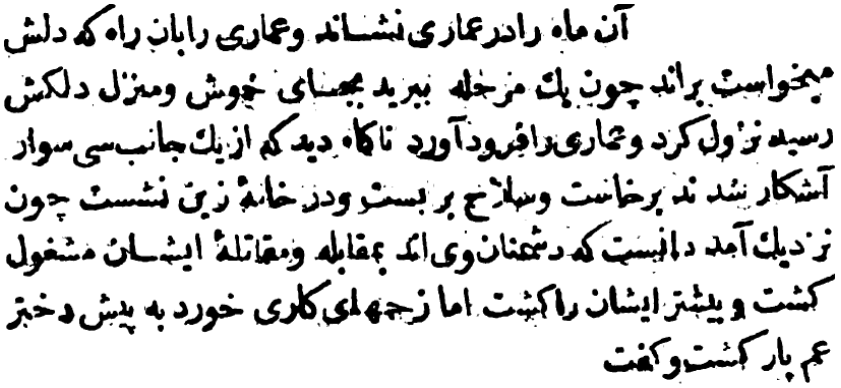

Râ, edât-ı mef‘ûl. *Der,* harf-i sıla. *‘Imârî*, ‘aynın kesriyle örtülü mahfeye derler; arabaya dahi ıtlâk olunur. *Nişâned*, fi‘l-i mâzî, müfred, bindirdi demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bâ,* harf-i sıla. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Şîn*, zamîr; *cevân*’a râci‘dir. *Mî,* harf-i hikâye. *Hâst*, fi‘l-i mâzî, müfred; dilerdi demektir. [*Birând*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred; sürdü demektir. *Çûn,* harf-i ta‘lîl. *Merhale,* menzil demektir. *Bibürîd*,] bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred; kat‘ eyledi demektir. *Bâ,* harf-i sıla. *Cây-ı hoş*, mevsûfun sıfata

{308}

izâfetidir. *Menzil-i dil-keş* de böyle. *Dil-keş* vasf-ı terkîbîdir gönül çekici ma‘nâsına. *Resîd,* erişti. *Nüzûl kerd,* indi. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Fürû âverd,* indirdi. *Sî süvâr*, otuz atlı. *Berhâst,* kalktı. *Berbest*, bağladı. *Der,* harf-i sıla. *Hâne-i zîn*, beyâniyye; *zîn*, eyer demektir. *Nişest,* fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; oturdu demektir. *Dânist*, bildi. *Ki,* harf-i beyân. *Düşmenân-ı vey,* lâmiyye. *End*, edât-ı cem‘-i haber. *Geşt*, oldu demektir kâfın fethiyle. *Bîşter*, bâ’-i ‘Arabla çok ma‘nâsınadır; *îşân*’a izâfet-i lâmiyye. *Îşân, sî süvâr*’a râci‘dir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Küşt,* kâf-ı ‘Arabın zammıyla fi‘l-i mâzî, müfred; öldü demektir. *Zahm,* yara. *Hâ*, edât-ı cem‘. *Kârî*, yâ’-i nisbî ile mü’essir demektir. *Zahmhâ-yı kârî*, müessir ve mü’ellim yaralar demek olur. *Hôrd*, fi‘l-i mâzî, müfred; yedi demektir. *Bâ,* harf-i sıla. *Pîş*, kat demektir. *Bâzgeşt,* döndü demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Niyet-i sefer eyledi ve o mâhı mahfeye bindirdi ve mahfeyi o yola ki istedi idi, sürdü. Ya‘nî murâd eylediği mahalle revâne oldu. Çünki bir merhale kat‘ eyledi, bir hoş mahalle ve müferrih menzile erişti ve indi ve mahfeyi indirdi. Nâgâh gördü ki bir cânibden otuz atlı âşkâr oldular. Kalktı ve silâhını bağlandı ve eyer hânesine oturdu. Çünki yakın geldiler bildi ki onun düşmânlarıdır. Onların mukâbele ve mukâtelesine meşgûl oldu. Ve onların ekserîsini katl eyledi. Ammâ mü’essir zahmlar yedi. Duhter-i ‘emminin yanına rücû‘ eyledi, geldi ve dedi:

(Rubâ‘î)

آمد ز عدو بکشتن من خبری * بنشین که بینمت بحسرت نظری

Be-küşten-i men: *Bâ*, harf-i sıla. *Küşten*, bunda lâzım ma‘nâsınadır; izâfet, fâ‘ilinedir; benim ölmekliğime demektir. *Yâ,* harf-i vahdet. *Binişîn*, bâ’-i te’kîd ile emr-i hâzır, müfred; otur demektir. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Bînem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; *tâ*, harf-i hitâb; seni göreyim demektir. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Yâ*, harf-i vahdet.

(Mahsûl-i Beyt) ‘Adüvden benim ölmekliğime bir haber geldi. Haberden murâd cerâhattir. Otur ki seni bir hasret nazarıyla göreyim.

ریزم خونت که تا چو خونم ریزند * تا که زلت کام نگیرد دگری

Rîzem, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, dökerim demektir. *Hûnet*, mef‘ûlü. *Ki,* harf-i beyân. *Tâ*, harf-i ta‘lîl.

{309}

Çü, edât-ı teşbîh. *Hûnem*, rîzend’in mef‘ûlü. *Rîzend*, fi‘l-i muzâri‘-i menfî; tutmaya ya‘nî almaya demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Senin kanını dökerim tâ ki benim kanımı döktükleri gibi tâ ki senin lebinden, başkası murâd almaya. Hâsılı, benden sonra yad el değmesin için senin kanını dökerim.

(‘Arûz) Bu rubâ‘î şecere-i ahreb evzânından ahreb-i mekbûz-ı mekfûf-ı mahbûndur ki bir mısrâ‘ı mef‘ûlü mefâ‘ilün mefâ‘îlü fa‘l olur.

دخترکفت والله اکرتوخون من
نریزی من خون خود خواهم ریخت و باخون توخواهم آمیخت اما آن به
که تو پیش دستی واین عقده ازدل خود بکشایی سلیل برخواست واین ترانه
آغاز کرد که

Hûn-ı men, lâmiyye. hûn-ı hôd da böyle. *Rîht,* ve *âmîht*, mâzîlerdir, masdar ma‘nâsına gelmişlerdir; döksem gerek, karıştırsam gerek demek olur. *Pîş-dest,* vasf-ı terkîbîdir; eli ileri demektir; *yâ,* harf-i masdar; tekaddüm ve sebkat demek olur. *Nümâyî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; gösterirsin demektir. Ba‘zı nüshada “künî” vâki‘dir, eyleyesin demektir. *‘Ukde,* ıstılâhâtta müşkil demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Biküşâyî*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; açasın demektir. *Berhâst*, fi‘l-i mâzî; kalktı demektir. *Ki,* harf-i beyân.

(Mahsûl-i Terkîb) Kız dedi: Vallâhi eger sen benim kanımı dökmezsen ben kendi kanımı döksem gerek ve senin kanın ile karıştırsam gerek. Ammâ o a‘lâdır ki sen sebkat ve tekaddüm edesin ve bu müşkili gönlünden açasın. Ya‘nî bana yad el dokunmak müşkilini def‘ edesin. Selîl kalktı ve bu terâneye âgâz eyledi ki:

(Beyt)

از کشتئ نادرست این چرخ درشت * بنکر که مرا چه سان بخاك آمد پشت

Küştî, kâf-ı ‘Arabın zammıyla güreş demektir; *nâdirest*’e izâfet, sıfatınadır. *Nâ,* harf-i tavsîf-i nefy. *Dürüşt*, bütün ve sahîh demektir; *în çarh*’a izâfet, mevsûfunadır; *çarh*’ın *dürüşt*’e sıfatınadır. *Dürüşt, dürüst* vezninde nâ-hemvâr demektir. *Biniger*, bâ’-i te’kîd ile emr-i hâzır, müfred; bak demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Merâ*: *Râ,* harf-i tahsîs. *Çi sân*, ne tek ya‘nî ne gûne. *Be-hâk*: *Bâ,* harf-i sıla. *Püşt,* arka demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Bu nâ-hemvâr olan çarhın sahîh ve doğru olmayan görüşünden bak ki ne gûne arkam yere geldi.

{310}

Hâsılı, bu çarh gibi reftârını ne gûne mağlûb ve zebûn eyledi. Ba‘zı nüshada *küştî* yerine “geşten” vâki‘ olmuştur; dönmek ma‘nâsınadır gâfın fethiyle. Ya‘nî nâ-hemvâre deverânından.

آن کزو یم این نقد حیاتست بمشت امروز بدست خود همی باید کشت

Ân kez, “ân kes ki ez” takdîrindedir. *Mîm*, zamîr-i mütekellim; *hayât*’a masrûf. *Nakd*, ma‘rûf; *hayât*’a izâfet-i beyâniyye. *Be-muşt*: *Bâ,* harf-i zarf; muşt, avuç demektir. *Be-dest-i hôd,* beyâniyye. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Bâyed küşt*, öldürsem gerek demektir.

(Mahsûl-i Beyt) O kimse ki benim hayâtım onun elindedir ya‘nî benim sebeb-i hayâtım olan kimseyi bu gün kendi elimle öldürsem gerek.

(‘Arûz) Bu rubâ‘î, yine şecere-i ahreb evzânından ahreb-i makbûz-ı sâlim-i mahbûndur.

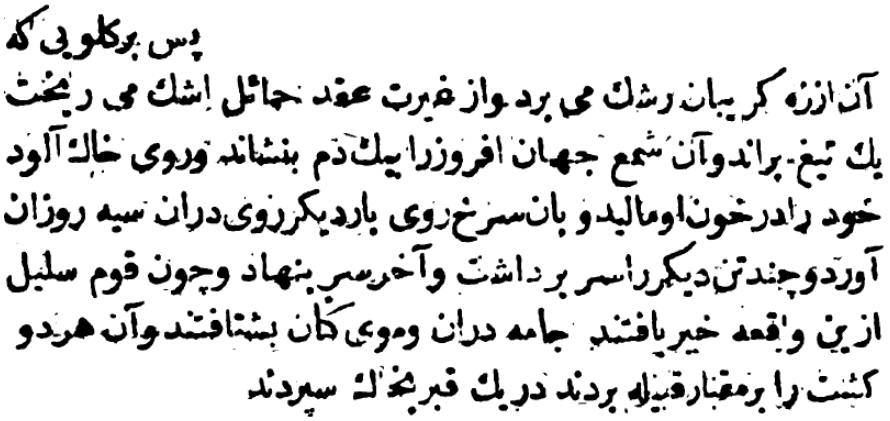

Gülûyî: *Yâ*, harf-i vahdet. *Gülû*, kâf-ı ‘Acemle boğaz demektir. *Zih-i girîbân*, lâmiyye. *Zih,* zânın kesriyle ve hâ’-i asliyye ile boğaza muttasıl olan kaytandır. *Reşk*, hased demektir. *Mî,* edât-ı hikâye. *Bürd*, bunda eylerdi demektir; fâ‘ili tahtında *Selîl*’e râci‘dir. *Gayr-ı ‘akd-i hamâ’il*, lâmiyye ve beyâniyye. *‘Akd-i hamâ’il*, ta‘vîz için ta‘lîk olunan hamâ’ilin ipi ve kaytanı ve zencîri her ne ise murâddır. Hamâ’il bağının gayretinden demektir. *Mî rîht,* dökerdi. *Berând*, fi‘l-i mâzî, müfred; vurdu demektir. *Be-yek dem*: *Bâ,* harf-i sıla; bir nefeste demektir. *Rûy-ı hâk-âlûde*, beyâniyye ve lâmiyye; *hâk-âlûde,* vasf-ı terkîbîdir, toprağa bulaşmış demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Hûn-ı û*, lâmiyye. *Û* zamîri *duhter*’e râci‘dir. *Mâlîd,* fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; sürdü demektir. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Sürh-rûy,* vasf-ı terkîbîdir, kızıl yüzlü ya‘nî kanlı yüzle demektir. *Bâr dîger,* bir kerre dahi. *Der*, harf-i sıla. *Siyeh-rûz,* vasf-ı terkîbîdir, kara günlü bed-baht demektir; *elif* ve *nûn* edât-ı cem‘. *Âverd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib;

{311}

götürdü demektir. *Çend ten-i dîgerrâ*: *Râ,* harf-i tahsîs; birkaç tenin dahi. *Ser*, başını. *Berdâşt*, kaldırdı ya‘nî kesti demektir. *Ve âhir,* ‘âkıbet. *Ser binihâd*, baş kodu ya‘nî fevt eyledi. Ba‘zı nüshada “bigüzâşt” vâki‘dir, terk eyledi demektir. Bu nüsha dahi a‘lâdır Zîrâ *berdâşte* sec‘dir. *Yâftend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; buldular demektir. *Câme-derân*, sıfat-ı müşebbehedir; esvâbını yırtarak. *Mûy-kenân* da böyle kılını ya‘nî saçını ve sakalını yolarak. *Bişitâftend*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; seğirttiler demektir. *Küşte*, kâfın zammıyla ölmüş demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl *Ber,* harf-i sıla. *Makbâr*, mezârlık demektir; *kabîle*’ye izâfet-i lâmiyye *Bürdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; ilettiler demektir. *Der-yek kabr,* bir kabirde. *Be-hâk,* toprağa; *siperdend*, ısmarladılar.

(Mahsûl-i Terkîb) Sonra ya‘nî bu terâne ve bu rubâ‘îyi okuduktan sonra o bir boğaz ki Selîl onu bakanın zihinden reşk ederdi ya‘nî kıskanırdı ve hamâ’il bağına gayretten eşk döker, ağlardı. Hâsılı, onlardan kıskanırken bir tîğ vurdu ve o cihânı şu‘lelendirici şem‘i bir nefeste sevindirdi. Ve kendinin toprağa bulaşmış yüzünü duhterin kanına sürdü. Ve o kanlı yüz siyâh rûzâna yüz getirdi ya‘nî teveccüh ve ikdâm eyledi ve birkaç kimsenin başını kesti. Ve ‘âkıbet, başını bıraktı. Çünki Selîl’in kavmi bu vâkı‘adan haber aldılar esvâb yırtarak ve saç

ve sakal yolarak, kopararak seğirttiler ve o iki maktûlü kabîlenin mezârlığına ilettiler. Ve bir kabirde toprağa ısmarladılar. Hâsılı, ikisini bir kabre defn ettiler.

(Kıt‘a)

هر د و را زیر زمین ازسرعزت برد ند * تانه در روز جزا خوار ودژم برخیزند

Râ, edât-ı mef‘ûl. *Ser-i ‘izzet*, ‘izzet ucundan ya‘nî ‘izzetle demektir. *Bürdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; ilettiler demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Ne,* harf-i nefy; *hîzend*’e masrûf. *Dijem*, dâlin kesri ve jâ’-i ‘Acemin fethiyle gussalı demektir. *Ber,* harf-i te’kîd. *Hîzend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib; kalkalar demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Her ikisini yer altına ‘izzetle ilettiler tâ ki rûz-i cezâda hôr ve gussalı kalkmayalar.

درته خاك بيك بسترشان جا كردند * تابهم شاد بخسبند وبهم برخيزند

*Tih, tâ’*nın kesri ve *hâ’*-i melfûza ile dip ve alt demektir. *Be-yek*:

{312}

Bâ, harf-i zarf. *Pister*, döşek. *Şân* zamîri, cem‘. *Kerdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Be-hem*, berâber. *Bihusbend*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib; yatalar demektir. *Be-hem*, sâbık gibi. *Berhîzend,* esbak gibi.

(Mahsûl-i Beyt) Toprak altında onlara bir döşekte yer eylediler tâ ki berâber şâd yatalar ve berâber kalkalar.

(At-ruz) Bu kıt‘a bahr-i remeldendir. Sadr ve ibtidâ sâlim. Haşvler mahbûn ki sânî sâkini hazf olunmuş. ‘Arûz ve darbına aslem ki sebeb-i âhir düşüp veted, kat‘ olmuş. Ya‘nî vetedin sâkini düşüp mâ-kablinin müteharriki sâkin olmuş. Bir mısrâ‘ı fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün olmuş.

(Hikâyet)

جوانی باکمال ادب باشتر ملقب برد ختری
جمیله از مهتران قبیله جیدانام عاشق شد و رابطهٔ وداد وقاعـدهٔ
اتحاد میان ایشان مستحکم کشت آن راز را از نزدیك ودورمی پوشیدند
ودر اخفای آن حسب المقدورمی کوشیدند اما بحکم آنکه گفته اند

Cevânî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Kemâl-i edeb*, beyâniyye. *Bâ,* yine harf-i musâhabet. *Eşter,* feth-i hemze ile ‘alem-i recüldür. *Ber,* harf-i sıla. *Duhterî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Cemîle*, güzel demektir. *Mihterân-ı kabîle*, lâmiyye. *Mih*, mîmin kesri ve hâ’-i asliyye ile ulu demektir. *Ceydâ*, cîmin fethi ve yânın sükûnuyla ‘alem-i mer’edir. *Râbıta-i vidâd*, lâmiyye. *Kâ‘ide-i ittihâd* da böyle. *Vidâd*, vâvın kesriyle muhabbet ma‘nâsınadır. *İttihâd*, ifti‘âl bâbından masdardır birleşmek ma‘nâsına. *Miyân-ı îşân*, lâmiyye. *Müstahkem,* kavî demektir. *Geşt*, fi‘l-i mâzî, müfred; oldu demektir. *Ân râz-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; o sırrı demektir. *Nezdîk*, yakın. *Dûr*, ırak demektir. *Mî*, edât-ı hikâye. *Pûşîdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘,

gâ'ib; örttüler demektir. *Ahfâ-yı ân*, lâmiyye; onu gizlemede. *Hasbe'l-makdûr*, kâdir olduğu kadar demektir. *Mî kûşîdend*, sa'y ederlerdi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir civân, kemâl-i edeble Eşter mülakkab kabîle ulularından Ceydâ nâm güzel bir kıza 'âşık oldu ve muhabbet râbıtası ve birleşmek kâ'idesi onların arasında kavî oldu. O sırrı uzaktan ve yakından örterlerdi. Ve onu ahfâda kâdir oldukları kadar sa'y ederlerdi. Hâsılı, 'aşk ve muhabbetlerini kemâl mertebe setre sa'y ederlerdi. Ammâ o sebebden ki demişlerdir:

(Beyt)

عشق سر یست کہ کفتن

{313}

نتوان *ید وصد پردہ نہفتن نتوان

'Aşk, mübtedâ; *sırrîst*, haberi. *Yâ*, harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt. *Güfte netüvân*, söylemek mümkün değil. *Bâ*, harf-i zarf. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Dü sad*, iki yüz. *Nühüften netüvân*, gizlemek mümkün değil.

(Mahsûl-i Beyt) 'Aşk bir sırdır ki söylemek mümkün değil ki 'âşık, dâ'imâ setrine sa'y eder. Yâhûd 'aşk dedikleri şey'i lisân ile ta'bîr mümkün değildir. İki yüz perde derûnunda yâhûd iki yüz perde ile gizlemek mümkün değil. Etvâr ve evzâ'dan ma'lûm olur.

('Arûz) Bu beyt 'aynıyla kıt'a-i sâbık gibidir.

عاقبت رازایشان بروی روز
افتاد وسرایشان ازنشیمن کون با نجمن بروز آمد میان دوقوم ایشان
جنکها انکیخته شد وخونها ریخته کشت قوم جیدا خیمهٔ توطن ارّان
دیار برکنند و یار اقامت بدیار دیکر افکنند چون شدایدفراق
متمادی شد ودواعی اشتیاق متقاضی کشت روزی اشتر با یکی
از دوستان خود کفت هیچ توانی که بامن بیایی ومرادر زیارت جیدا
مدد کاری نمایی که جان من در ارزوی وی بلب رسیده وروز من در
مفارقت او بشب انجامیده

Râz-ı îşân, beyâniyye. *Be-rûy rûz üftâd*, fâş oldu demekten kinâyettir. *Sırr-ı îşân*, lâmiyye; onların sırrı demektir. *Nişîmen,* oturak demektir; *kümûn*, kâf ve mîmin zammeleriyle gizlenmek ma'nâsına 'Arabîdir; hafâ oturağından demektir. *Bâ,* harf-i sıla. *Encümen-i bürûz*, mecâzen beyâniyye. *Encümen*, cem'iyyet ma'nâsınadır. *Bürûz*, vezn ve ma'nâda zuhûr gibidir. *Miyân-ı dü kavm-i îşân*, lâmiyyelerdir. *Cenghâ*: *Hâ,* edât-ı cem'. *Engîhte şüd,* koptu demektir. *Hûnhâ, cenghâ* gibi. *Rîhte geşt*, döküldü demektir. *Hayme-i tavattun,* beyâniyye. *Berke[r]dend*, fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib; kaldırdılar demektir. *Bâr-ı ikâmet,* mecâzen beyâniyye. *Bâr*, yük demektir. *Bâ,* harf-i sıla *Efkendend*, fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib; bıraktılar demektir. *Şedâyid-i firâk*, beyâniyye. *Şedâyid*, şiddetin cem'i; *firâk* ayrılık.

Mütemâdî şüd, uzadı. *Devâ'î-i iştiyâk*, beyâniyye. *Devâ'î*, dâ'iye'nin cem'idir; iştiyâk istekleri demektir. *Mütekâzî*, tâlib demektir. *Rûzî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Bâ,* harf-i sıla. *Dûstân-ı hôd*, beyâniyye. *Ki,* harf-i beyân *Tüvânî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab; kâdir misin demektir. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Biyâyî*, bâ'-i te'kîd ile

{314}

fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab; gelesin demektir. *Merâ*: *Râ,* harf-i sıla, bana demektir. *Der,* harf-i zarf. *Ziyâret-i Ceydâ*, lâmiyye. *Mededkârî*: *Yâ,* harf-i masdar; *kâr*, edât-ı fâ'il; mededcilik demektir. *Nümâyî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab; gösteresin demektir. *Cân-ı men ve ârzû-yı men*, lâmiyyelerdir. *Be-leb resîde*, dudağa erişmiş. *Rûz-i men* ve *müfârakat-i û* da lâmiyyelerdir. *Encâmîde*, nihâyet bulmuş demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) 'Âkıbet, onların râzı fâş oldu. Ve onların sırrı hafâ oturağından zuhûr cem'iyyetine geldi. Ve onların iki kavminin arasında cengler koptu ve kanlar döküldü. Ceydâ'nın kabîlesi tavattun haymesini o diyârdan kaldırdılar. Hâsılı, terk-i diyâr eylediler. Ve ikâmet yükünü gayrı diyâra bıraktılar ya'nî diyâr-ı âharda tavattun eylediler. Çünki ayrılık şiddetleri mümted oldu ve iştiyâk istekleri tâlib oldu bir gün Eşter kendi dostlarından birine dedi: hîç kâdir misin ki benimle gelesin ve bana Ceydâ'yı ziyârette mededcilik ya'nî yardım edesin ki benim cânım onu ârzûda dudağıma erişmiş ya'nî helâkim karîb oldu. Ve benim gündüzüm onun mufârakatinde geceye nihâyet bulmuştur. Hulâsa, mufârakate tahammül kalmadı.

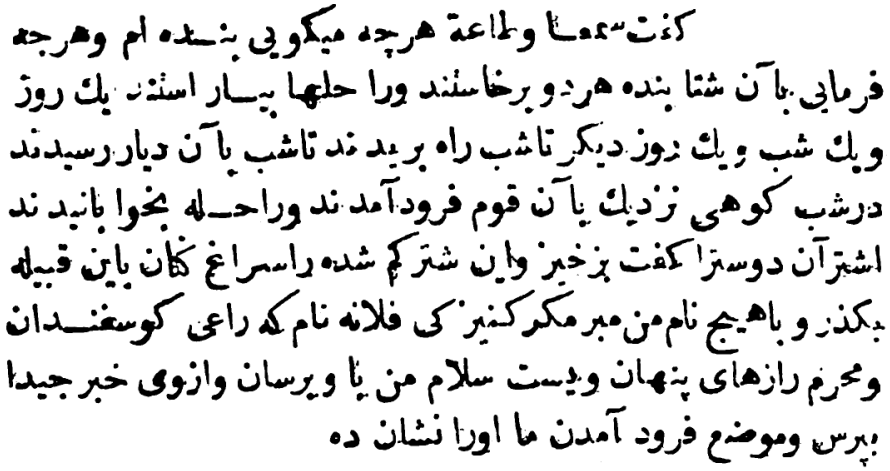
گفت سمعا وطاعة هرچه میگویی بنده ام وهرچه
فرمایی بآن شتا بنده هردو برخاستند ورا حلها بسیار استند یك روز
ویك شب ویك روز دیگر تاشب راه بریدند تاشب بآن دیار رسیدند
درشب کوهی نزدیك بآن قوم فرودآمدند وراحله بخوابانیدند
اشترآن دوسترا گفت بزخیز واین شترگم شده راسراغ گفتن باین قبیله
بگذر و باهیچ نام من مبر مگر کنیزکی فلانه نام که راعی گوسفندان
ومحرم رازهای پنهان ویست سلام من بآ وبرسان وازوی خبر جیدا
بپرس وموضع فرود آمدن ما اورا نشان ده

Sem'an ve tâ'aten, mef'ûl-i mutlaklardır. *Mî gûyî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab söylersin demektir. *Fermâyî,* buyurursun demektir. *Be-ân*: *Bâ*, harf-i sıla. *Şitâbende,* ism-i fâ'il, bilici demektir. *Berhâstend*, fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib; kaldılar demektir. *Râhlehâ*: *Hâ*, edât-ı cem'; *râhle*, zâd-ı râh ve binek demektir. *Biyârestend*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib; hâzırladılar demektir. *Yek rûz ü yek şeb,* bir gün ve bir gece. *Ve yek rûz-i dîger tâ şeb*, bir gün dahi

{315}

akşama dek. *Bürîdend*, fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib; kat' eylediler demektir. *Tâ,* harf-i ta'lîl. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i sıla. *Resîdend*, fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib; eriştiler demektir. *Şi'b*, dağın sıçan yollarına derler. *Kûhî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i sıla. *Fürûd âmedend*, fi'l-i mâzî,

cem‘, gâ’ib; nüzûl eylediler. *Bihâbânîdend*, fi‘l-i mâzî, müte‘addî, cem‘, gâ’ib; yatırttılar demektir. *Dûst-râ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Berhîz*, fi‘l-i emr-i hâzır, müfred. *Şütür-i kem şüde*, beyâniyye. *Kem şüde*, zâyi‘ olmuş demektir. *Sürâğ*, sînin zammıyla bunda matlûb ma‘nâsınadır; *künân*, sıfat-ı müşebbehe; matlûb ederek demek olur. *Bâ-în*: *Bâ*, harf-i sıla. *Nâm-ı men*, lâmiyye. *Meber*, fi‘l-i nehy-i hâzır; iletme demektir. *Nâm-ı men meber*, kimseye adımı söyleme demekten kinâyedir. *Meger*, edât-ı istisnâ. *Kenîzekî*: *Yâ*, harf-i vahdet; *fülân*’a izâfeti, kinâyedendir. *Ki*, harf-i beyân. *Râ‘î*, çoban demektir; *gûsfend*’e izâfet-i lâmiyye. *Mahrem-i râzhâ-yı pinhân-ı vey*, lâmiyye ve beyâniyye ve lâmiyyelerdir; Ceydâ’nın gizli sırlarının mahremi demektir. *Selâm-ı men*, lâmiyye. *Be-û*: *Bâ*, harf-i sıla; *û*, *kenîzek*’e râci‘dir. *Biresân*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i emr, müte‘addî; eriştir demektir. *Vey*, yine *kenîzek*’e aittir. *Haber-i Ceydâ*, lâmiyye. *Bipurs*, bâ’-i te’kîd ile emr-i hâzır, müfred, sor demektir. *Ve mevzi‘-i fürû âmeden-i mâ*, bizim konduğumuz mevzi‘. *Û-râ*, *kenîzek*’e [râci‘]. *Nişân dih*, ‘alâmet ver.

(Mahsûl-i Terkîb) O dost dedi: Sem‘an ve tâ‘aten. Her ne söylersen bendeyim ve her ne buyurursan eyleyiciyim. Her ikisi kalktılar ve yol azığını ve yükünü hâzırladılar. Bir gün, bir gece ve bir gün dahi akşama dek yol kat‘ eylediler tâ ki gece o diyâra eriştiler. Bir dağın sıçan yolunda o kavme yakın indiler. Ve râhleleri yatırdılar. Eşter, o dosta dedi: Kalk ve o zâyi‘ olmuş deveyi taleb ederek bu kabîleye uğra. ‘Arabda deve makbûl olduğundan sevdiği şeylerini deveye teşbîh ederler. Ve benim ismimi kimseye söyleme. İlla şu bir kenîzeke söyle ki falân adlı ki Ceydâ’nın koyunlarının çobanı ve gizli sırlarının mahremidir. Benim selâmımı ona eriştir ve ondan Ceydâ’nın haberini sor ve bizim indiğimiz mevzi‘i nişân ver.

آن دوست گوید من برخاستم و با آن قبیله

{316}

درآمدم اول کسی که مرا پیش آمد آن کنیزك بود سلام اشتر رسانیدم
وحال جمل را پرسیدم گفت شو هروی بروی تنك کرفته است ودر
محافظت وی انچه ممکن است بجای آرد اما موعد شما آن درختانست که
درعقب فلان پشته است باید که وقت نماز خفتن انجا باشید من زود
برکشتم وآن خبررا باشتر رسانیدم هردو برخاستیم وآهسته راحلها
می کشیدیم تاوقت موعود بموعد معهود رسیدیم

Püşte, tepe demektir. *Namâz-ı huften*, yatsı namâzı ma‘nâsınadır. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, muhâtab; olasınız demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) O dost der ya‘nî nakl eder: Ben kalktım ve o kabîleye geldim. O kimse ki benim katıma geldi. O kenîzek idi. Eşter’in selâmını eriştirdim. Ve Ceydâ’nın hâlini sordum. Dedi: Ceydâ’nın kocası Ceydâ’ya dar tutmuştur. Ve onu muhâfazada o şey ki mümkündür yerine getitir. Hâsılı, kemâliyetle hıfz ü harâset eder. Ammâ sizin mev‘idiniz o ağaçlardır ki falân tepenin ‘akabindedir. Gerektir ki yatsı vaktinde o yerde olasınız. Ben tez döndüm ve o haberi Eşter’e eriştirdim. Her ikimiz kalktık ve yavaş yavaş yükleri çektik tâ va‘d olunan vakte dek va‘d olunan ma‘hûd yere eriştik.

(Rubâ‘î)

بودیم درانتظار با گریه وآه * بنشسته براه یار گزره ناگاه

Bûdîm, fi‘l-i mâzî, mütekellim ma‘a’l-gayr. *Der,* harf-i zarf. *Bâ,* harf-i musâhabet *Girye,* ağlama. *Binişeste*: *Bâ,* harf-i te’kîd. *Hâ*, edât-ı terettüb. *Be-râh*: *Bâ,* harf-i zarf. *Ki,* harf-i beyân. *[Gü]zergeh nâgâh,* beyt-i sânîye merhûndur. *Nâgâh*, ansızın demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Yâr yolunda oturup girye ve âh ile intizârda olduk ki yoldan ansızın,

آواز حلی و بانگ خلخالش آمد * یعنی خیزید که آمد آن چارده ماه

Âvâz-ı huliyy, lâmiyye. *Huliyy*, hânın zammıyla sîm ü zerden masnû‘ zînet-i nisâya derler. *Bâng-i halhâl* da lâmiyye. *Bâng*, ses demektir. *Halhâl*, karıların ayaklarına taktıkları şeydir. *Hîzîd*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib; kalkınız demektir. *Ki,* harf-i ta‘lîl *Çârdeh-i mâh*, ayın on dördü demektir; bedr ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Yoldan ansızın huliyy sadâsı ve halhâl sesi geldi. Ya‘nî kalkınız ki o ayın on dördü geldi. Hâsılı, âvâz-ı huliyy ü halhâl, lisân-ı hâl ile bu kelâmı söyler.

{317}

(‘Arûz) Bu rubâ‘î şecere-i ahreb evzânındandır ki sadr ve ibtidâsı ahreb. Haşv-i evveller makbûz; sânîler sâlim. ‘Arûz ve darb ezel ki mefâ‘îlün’den mîm ve sebeb-i hafîfin biri ve sebeb-i âhirin sâkini hazf ve müteharriki iskân [ile]; fâ‘ kalır. Böyle olunca bir mısrâ‘ı mef‘ûlü mefâ‘ilün mefâ‘îlün fâ‘olur. Beyt-i sânîsinde zihâf-ı âhirle ma‘lûldür.

اشتر ازجای بجست واستقبال کرد وسلام گفت ودست بوسید
من روی ازایشان برتافتم وبجانب دیگرشتافتم مرا آواز دادند که
بازآی که هیچ ناشایستی درمیان نیست وجز گفت وگویی برسر زبان
نی من باز آمدم وهر دو بنشستند وباهم سخنان از گذشته وآینده
درپیوستند

Bicest, bâ’-i te’kîd ile ve cîmin fethiyle fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; sıçradı demektir. *Bûsîd* de fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; öptü demektir. *Tâftem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; çevirdim demektir. *Şitâftem* de böyle seğirttim, kaçtım demektir. *Merâ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Âvâz* dâdend, çağırdılar demektir. *Ki,* harf-i beyân *Bâzây*, dön demektir. *Nâşâyestî*: *Nâ,* harf-i nefy; *yâ,* harf-i nisbet; lâyıklı olmayan demektir. *Ser-i zebân,* dil ucu demektir. *Nî,* yoktur demektir. *Bâz âmedem*, döndüm. *Binişestend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; oturdular demektir. *Güzeşte*, mâzîden kısımdır; geçmiş demektir. *Âyende,* ism-i fâ‘il, gelici demektir. *Peyvestend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; ulaştırdılar demektir

(Mahsûl-i Terkîb) Eşter, yerinden sıçradı ve istikbâl eyledi ve selâm söyledi ve el öptü. Ben yüzümü onlardan çevirdim ve gayrı cânibe kaçtım. Beni çağırdılar. Dön ki hîç lâyıklı olmayan ortada yoktur. Ve dil ucuyla güft ü gûdan gayrı yok. Hâsılı, beynimizde fi‘l-i şeni‘ yoktur, gitme dediler. Ben döndüm ve her ikisi oturdular ve birbiriyle sözleri geçmişten ve gelecekten ulaştılar.

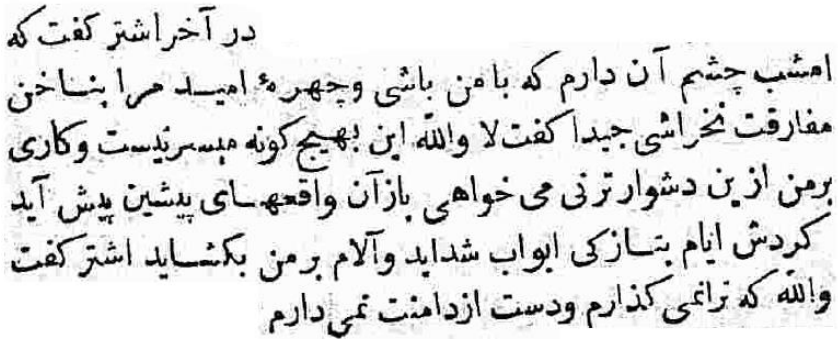
در آخر اشتر گفت که
امشب چشم آن دارم که با من باشی وچهرهٔ امید مرا بناخن
مفارقت نخراشی جیدا گفت لا والله این بهیچ گونه میسر نیست وکاری
برمن ازین دشوار تر نی می خواهی بازآن واقعهای پیشین پیش آید
کردش ایام بتازگی ابواب شداید وآلام برمن بگشاید اشتر گفت
والله که ترا نمی گذارم ودست ازدامنت نمی دارم

(Mısrâ')

هرچه آید

{318}

کو بیا وهرچه خواهد کو بشو

Der-âhir güft, ve günün âhirinde ya'nî nihâyet-i kelâmda demektir. *Çeşm*, bunda ümîd ma'nâsınadır. *Çeşm-i ân dârem ki*, onu ümîd ederim ki demektir. *Bâ-men*: *Bâ,* harf-i musâhabet; benimle demektir. *Bâşî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab; olasın demektir. *Çehre-i ümîd*, mecâzen beyâniyye. *Ümîd-i merâ*, lâmiyye. *Be-nâhun*: *Bâ,* harf-i musâhabet *Nâhun,* tırnak demektir; *müfârakat*'e izâfet-i beyâniyye. *Nehırâşî*, fi'l-i nefy-i müstakbel, müfred, muhâtab; tırmalamayasın demektir. *Be-hîç gûne*: *Bâ,* harf-i musâhabet; hîç bir nev'le demektir. *Kârî*: *Yâ,* harf-i vahdet; bir iş demektir. *Düşvâr*, müşkil demektir. *Nî,* yok demektir. *Mî hâhî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab; istifhâmı mutazammın, ister misin demektir. *Bâz,* yine demektir. *Vâkı'ahâ-yı pîşîn*, beyâniyye. *Pîşîn*, bâ'-i nisbiyye ve nûn-ı te'kîd ile eski demektir. *Pîş âmed*, katımıza gele. *Girdiş*, kâfın kesriyle ism-i masdardır; *eyyâm*'a izâfet-i lâmiyye; eyyâmın dönüşü. *Be-tâzegî*: *Yâ,* harf-i masdar; *bâ,* harf-i musâhabet; tâzelikle; hâsılı, yeniden demektir. *Ebvâb-ı şedâyid*, mecâzen beyâniyye, şiddetler kapılarını. *Ber-men,* bana. *Biküşâyed*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; açа demektir. *Nemî güzârem*, bırakmam demektir. *Âyed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; gelirse demektir. *Kû biyâ,* gelsin. *Hâhed,* isterse. *Kû bişev*, olsun, şînin fethiyle.

(Mahsûl-i Terkîb) Nihâyet-i kelâmda Eşter dedi: Bu gece onu ümîd ederim ki benimle olasın ve benim ümîd çehremi ayrılık tırnağıyla tırmalamayasın. Ceydâ dedi: Lâ, vallâhi bu hîç bir nev'le müyesser değildir. Ve bana bundan müşkilrek bir iş yoktur. İster misin o eski vakı'alar katımıza gele ve eyyâmın dönüşü yeniden şiddet ve meşakkat kapılarını açа. Eşter dedi: Lâ, vallâhi seni bırakmam ve senin eteğinden elimi çekmem. Her ne gelirse gelsin ve her ne isterse olsun.

('Arûz) Bu mısrâ', [bahr-i] remeldendir ki yalnız 'arûzu mahzûftur.

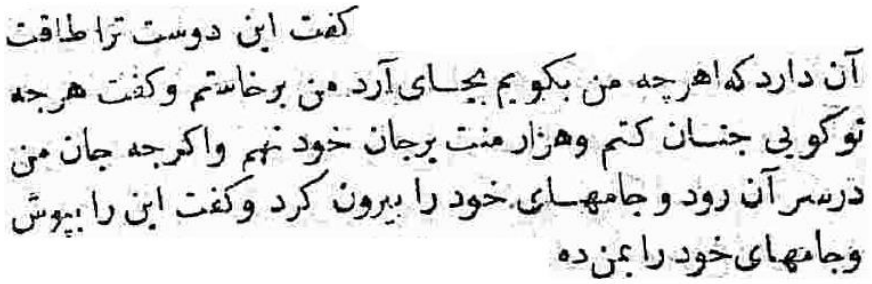
گفت این دوست ترا طاقت
آن دارد که اهرچه من بگویم بجای آرد من برخاستم وگفت هرچه
تو گویی چنان کنم وهزار منت برجان خود نهم واگرچه جان من
درسر آن رود و جامهای خود را بیرون کرد وگفت این را بپوش
وجامهای خود را بمن ده

Ser, bunda uç ma‘nâsınadır. *Der-ser-i ân,*

{319}

onun ucunda demek olur.

(Mahsûl-i Terkîb) Ceydâ dedi: Bu senin dostun ona tâkati var mıdır ki her ne kim ben söyleyem yerine getire. Ben kalktım ve dedim her ne sen söylersen ancılayın eyleyim ve kendi cânım üzere hezâr minnet koyam ve egerçi benim cânım onun ucunda giderse de. Ceydâ kendi câmelerini çıkardı ve dedi: Bunu giy ve kendi câmelerini bana ver.

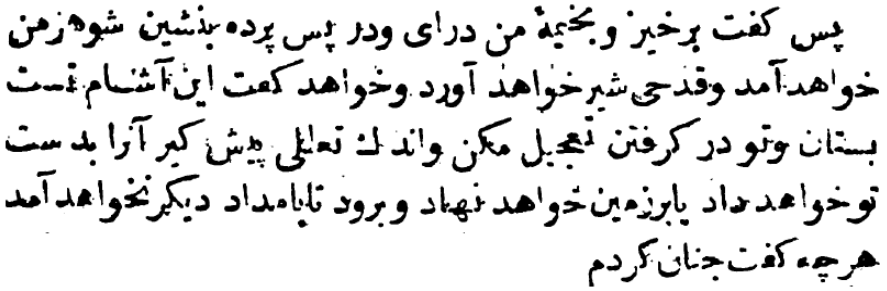
پس گفت برخیز وبخیمهٔ من درای ودر پس پرده بنشین شوهر من
خواهد آمد وقدحی شیر خواهد آورد وخواهد گفت این آشام تست
بستان وتو در گرفتن تعجیل مکن واندك تعللی پیش گیر آنرا بدست
تو خواهد داد بازمین خواهد نهاد وبرود تابامداد دیگر نخواهد آمد
هرچه گفت چنان کردم

Pes, sonra demektir. *Berhîz*, fi‘l-i emr, kalk demektir. *Be-hayme-i men*, lâmiyye; *bâ*, harf-i sıla; benim çadırıma. *Derây*, fi‘l-i emr, müfred gir demektir. *Der-pes-i perde*, perde ardında. *Binişîn*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i emrdir, otur demektir. *Şevher-i men*, lâmiyye, benim kocam demektir. *Mî hâhed âverd*, getirse gerektir. *Hâhed güft*, dese gerektir. *Âşâm-ı tust*, lâmiyye, senin içeceğindir demektir. *Bisitân*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i emr, al demektir ve kelâm-ı şevherdendir. *Giriften*, masdardır; bunda almak ma‘nâsına. *Ta‘cîl mekün*, ‘acele eyleme. *Endek*, azıcık demektir. *Ta‘allülî*: *Yâ,* harf-i vahdet; *ta‘allül*, bunda nâz ve istiğnâ ma‘nâsınadır. *Pîş gîr*, şürû‘ eyle demektir. *Ân-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be-dest-i tû*, lâmiyye; *bâ*, harf-i sıla. *Hâhed nihâd*, kosa gerektir. *Bireved*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; gider demektir. *Tâ*, harf-i intihâ. *Bâmdâd-ı dîger*, ertesi sabâh demektir. *Nehâhed âmed*, gelmese gerektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bundan sonra Ceydâ dedi: Kalk ve benim çadırıma gir ve perde ardında otur. Benim kocam gelse gerektir ve bir kadeh süt getirse gerektir ve bu senin içeceğindir al, dese gerektir. Sen onu almada ‘acele eyleme ve azıcık nâz ve istiğnâya şürû‘ eyle. O kadehi senin eline verse gerektir yâhûd yere kosa gerektir. Ve kocam gider tâ ertesi sabâha dek gelmese gerektir. Her ne dediyse öyle eyledim.

چون

{320}

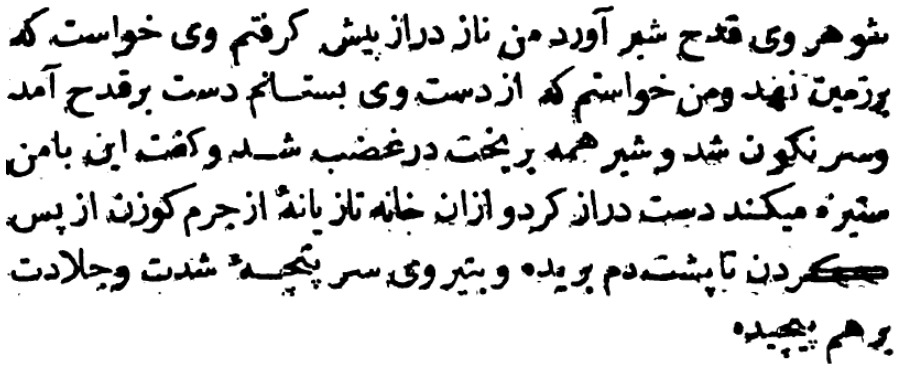

Çûn, harf-i ta‘lîl. *Şevher-i vey*, lâmiyye. *Kadeh-i şîr*, zarfın mazrûfuna izâfetidir. *Âverd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; getirdi demektir. *Ber-kadeh*: *Ber,* harf-i sıla; kadehe demektir. *Ser nigûn şüd*, baş aşağı oldu. *Birîht*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; döküldü. *Der gazab şüd,* gazabda oldu demektir ammâ isti‘mâlde gazaba geldi demektir. *Bâ-men*: *Bâ,* harf-i musâhabet *Sitîze,* ‘inâd ma‘nâsınadır. *Dırâz kerd*, uzattı. *Tâziyâne’î*: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül; bir kamçı demektir. *Çerm*, cîm-i ‘Acemin fethiyle gön demektir. *Gevzen*, kâfın fethiyle ve rânın sükûnuyla geyik dedikleri cân-verdir. *Ân pes gerden,* gerdeni ardından ya‘nî omuz başından demektir. *Tâ,* harf-i intihâ. *Püşt-i düm*, kuyruğu arkasına dek. *Bürîde*, mâzîden kısımdır kesilmiş demektir. *Be-nîrûyî*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Nîrû-yı ser-pençe-i şiddet*, beyâniyyelerdir; *nîrû*, kuvvet ve zor ma‘nâsınadır; *ser-pençe* el ma‘nâsınadır; şiddet elinin kuvvetiyle demektir. *Celâdet, şiddet*’e ‘atf-ı tefsîrîdir. *Ber-hem,* birbirine demektir. *Pîçîde,* ism-i mef‘ûl; bükülmüş demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Çünki Ceydâ’nın kocası geldi, kadeh-i şîri getirdi. Ben nâz-ı dırâza şürû‘ eyledim. O diledi ki yere koya ve ben diledim ki onun elinden alam. Elim kadehe geldi ve baş aşağı oldu ve süt bütün döküldü. Gazaba geldi ve dedi: Bu benimle ‘inâd eder. Elini uzattı ve o hâneden geyik gönünden bir kamçı ki geyik omuz başından tâ kuyruk sokumuna dek kesilmiş. Hâsılı, tûlünü beyândır ve şiddet ve celâdet eli kuvvetiyle birbiriyle bükülmüş.

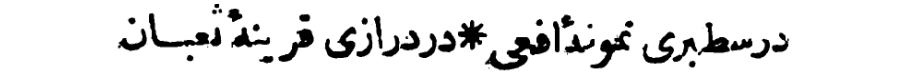

Der, harf-i zarf. *Sitabr*, sînin kesri ve tî’nın fethiyle yoğun demektir; tâ’ ile sitebr dahi derler. *Nümûne-i ef‘î*, lâmiyye. *Nümûne*, örnek demektir. *Ef‘î*, siyâh katır yılanına derler.

{321}

Der-dırâzî, der-sitabr gibi; uzunlukta demektir. *Karîne-i sü‘bân*, lâmiyye. *Karîne,* bunda şebîh ma‘nâsınadır. *Sü‘bân,* ejder.

(Mahsûl-i Beyt) Tâziyâneyi vasf edip der ki: Yoğunlukta yılanın örneği ya‘nî katır yılanı kalınlığında. Uzunlukta ejderin şebîhi. Hâsılı, gâyet kalın ve uzun.

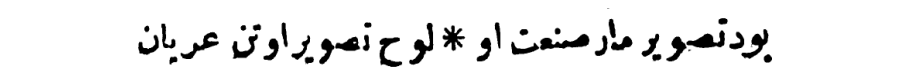

Bûd, edât-ı mâzî, idi demektir. *Tasvîr-i mâr*, masdarın mef‘ûlünedir; yılanın tasvîri idi demektir. *San‘at-ı û*, lâmiyye; *û*, zamîri *tâziyâne*’ye râci‘dir. *Levh-i tasvîr-i û*, beyâniyye ve lâmiyye. *Ten-i ‘uryân*, beyâniyye.

(Mahsûl-i Beyt) O tâziyânenin san‘atı yılan tasvîri yapmaktı. Onun tasvîr tahtası çıplak vücûd ya‘nî her darbeyâtıyla vücûd-ı insânda efâ‘î tasâvîri zâhir olurdu.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîftendir. Evvelâ meczû kılınmıştır ve sadr ve ibtidâ sâlim, haşvler mahbûn, ‘arûz ve darb aslem. Salm: Fâ‘ilâtün’den sebeb-i âhir hazf ve veted kat‘ olup fâ‘il kalır; fe ‘ilün lafzına kalb olunur. Fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün.

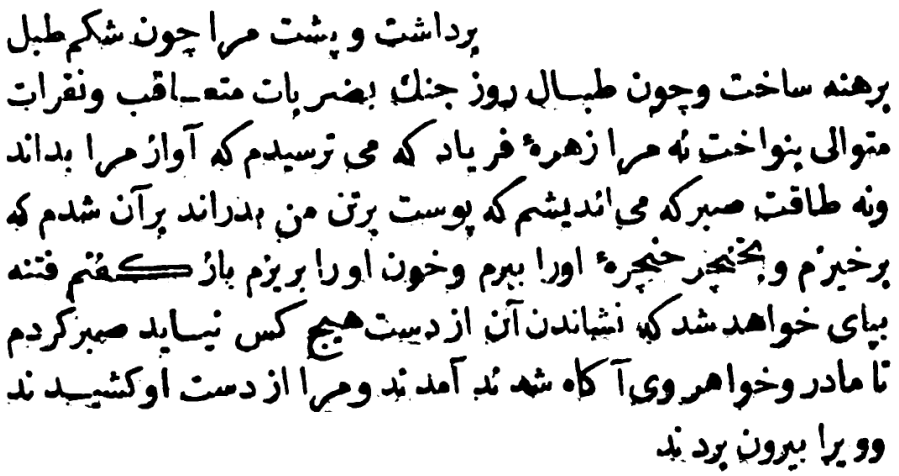
برداشت و پشت مرا چون شکم طبل
برهنه ساخت وچون طبال روز جنگ بضربات متعاقب ونقرات
متوالی بنواخت نه مرا زهرهٔ فریاد که می ترسیدم که آوازِ مرا بداند
ونه طاقت صبر که می اندیشم که پوست پرتن من بدراند پرآن شدم که
برخیزم و بخنجر خنجرهٔ اورا ببرم وخون اورا بریزم باز گفتم فتنه
بپای خواهد شد که نشاندن آن از دست هیچ کس نیاید صبر کردم
تا مادر وخواهر وی آگاه شدند آمدند ومرا از دست اوکشیدند
وو یرا بیرون بردند

Berdâşt, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; kaldırdı yan aldı. *Püşt-i merâ*, lâmiyye; benim arkamı demektir. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Şikem-i tabl*, lâmiyye; tablın karnı demektir. *Bürehne*, bânın zammıyla çıplak demektir. *Sâht*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; düzdü ya‘nî eyledi demektir. *Çûn*, yine edât-ı teşbîh. *Tabbâl-ı rûz-i ceng*, ceng gününün davulcusu gibi demektir. *Darabât*, darbenin cem‘idir. *Müte‘âkib*, tefâ‘ul bâbından ism-i fâ‘ildir ta‘kîb edici ma‘nâsına. *Nakarât*, nûnun fethiyle nakrenin cem‘idir. *Nakre*, başparmağı orta parmağa vurmadan hâsıl olan savta derler; bunda

{322}

tecrîd olunup darbe gibi vurmak ma‘nâsınadır. *Mütevâlî*, vezn ve ma‘nâda *müte‘âkib* gibidir. *Nüvâht*, nûnun zammıyla fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; okşadı ya‘nî vurdu demektir. *Zehre-i feryâd*, feryâda haddim demektir; gerçi *zehre*, asl-ı lügatte öd demektir. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Mî tersîdem*: *Mî*, edât-ı hikâye. *Tersîdem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, korkardım demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Bidâned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, bilesin demektir. *Mî endîşîdem, mî tersîdem* gibi, düşünürdüm demektir. *Pôst,* deri; *men*’e izâfet-i lâmiyye. *Biderâned*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, yırta demektir. *Ber,* harf-i isti‘la. *Şüdem*, mâzî, mütekellim vahde; oldum demektir. *Berhîzem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, kalkam demektir. *Be-hançer*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Hançer*, ma‘rûf. *Hançere-i û*, lâmiyye. *Hançere,* hâ’-i resmî ile boğaz demektir. *Bibürem*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; kesem demektir. *Hûn-ı û*, lâmiyye, onun kanını demektir. *Birîzem, bibürem* gibi, dökem demektir. *Bâz,* yine demektir. *Be-pây*: *Bâ,* harf-i zarf. *Hâhed şüd,* olmak ister. Fitne ayaklanır demekten kinâyettir. *Ki,* harf-i râbıt *Nişâned-i ân*, izâfet, mef‘ûlünedir, onu oturtmak. *Ez-dest-i kes*, lâmiyye, hîç kimsenin elinden. *Neyâyed*, gelmez ma‘nâsına fi‘l-i nefy-i müstakbel. *Tâ,* harf-i intihâ. *Mâder,* ana. *Hâher*, kız karındaş demektir. *Âgâh şüdend,* duydular. *Âmedend,* geldiler. *Keşîdend*, çektiler. *Bebîrûn âverdend*, çıkardılar.

(Mahsûl-i Terkîb) Tuttu ya‘nî kamçıyı aldı ve benim arkamı davul karnı gibi çıplak eyledi ve ceng gününün davulcusu gibi birbiri ardınca darbelerle ve mütevâlî vurmalarla vurdu. Hakîkatte mehterler beyninde ceng-i harbî derler bir usûldür, çâbuk çâbuk darb ederler. Ve nakarât**,** fenn-i mûsîkîde “tenenenni-yelelelli” bu elfâzlardan kinâyedir ve buna münâsib nevâht nâme ile sâz çalmaya dahi derler. Hâsılı, böyle ceng-i harbî çalar gibi döverdi. Ne benim feryâda haddim var Zîrâ korkardım ki sesimi bile. Ve ne sabra tâkatim var Zîrâ düşünürüm ki derimi yırtar. Onun üzerine oldu ki ya‘nî murâd eyledim ki hançerle onun boğazını kesem ve onun kanını dökem. Yine dedim fitne ayaklanır ki onu oturtmak hîç kimsenin elinden gelmez. Sabr eyledim tâ ki anası ve kız karındaşı duydular, geldiler ve beni onun

{323}

elinden çektiler ve onu çıkardılar.

ساعتی برنیامد که مادرجیـدا درآمد
برگمان آنکه من جیـدایم من بگریه درآمدم و ناله برداشتم و جامه
درسر کشیدم و پشت پروی کردم گفت ای دختر از خدای بترس وکاری که
خلاف طبع شوهرست پیش مگیر که یك موازشوهر توخوشتر از هزار
اشتر اشتر خود کیست که تو از برای وی محنت کشی واین شربت جشی
برخاست وگفت خواهر ترا خواهم فرستاد تاامشب دمساز وهمراز
تو باشد و برفت

Sâ‘atî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Berneyâmed*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, geçmedi demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Mâder-i Ceydâ*, lâmiyye. *Derâmed*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, girdi demektir. *Ber-gümân-ı ânki,* o zann ile ki. *Ceydâyem*: *Mîm*, zamîr-i mütekellim. *Be-girye*: *Bâ,* harf-i sıla. *Derâmedem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, geldim demektir. *Berdâştem* de böyle, kaldırdım demektir. *Keşîdem* de böyledir, çektim demektir. *Der,* harf-i sıla. *Der-ser*, başıma demektir. *Be-rûy,* ona demektir. *Biters*, bâ’-i te’kîd ile emr-i hâzır, müfred, kork demektir. *Kârî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ki,* harf-i râbıt. *Hilâf-ı tab‘-ı şevher*, lâmiyyelerdir; kocanın tabî‘atının muhâlifidir. *Pîş megîr*, şürû‘ eyleme. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Şevher-i tû*, lâmiyye. hôd, te’kîd. *Kîst,* kimdir demektir. *Ki,* harf-i beyân *Ez berây-ı vey*, onun için. *Keşî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, çekersin demektir. *Çeşî* de böyle tadarsın demektir. *Berhâst*, fi‘l-i mâzî, müfred, kalkardı demektir. *Hâher-i turâ*, lâmiyye; *râ*, edât-ı mef‘ûl; senin kız karındaşın. *Hâhem firistâd*, yollasam gerek. *Tâ,* harf-i ta‘lîl *Demsâz*, muvâfık ma‘nâsına. *Hemrâz*, sırdaş demektir; *tû*’ya izâfet-i lâmiyye.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir sâ‘at geçmedi ki onun anası girdi o zann ile ki ben Ceydâyım. Ben giryeye geldim ve nâle vü efgân kaldırdım ve esvâbımı başıma çektim ve arkamı ona eyledim. Dedi: Ey kız Allâhtan kork. Ve bir iş ki kocanın tabî‘atının muhâlifidir, şürû‘ eyleme. Zîrâ senin kocandan bir kıl, hoşrektir hezâr Eşterden. Eşter, hôd kimdir ki sen onun için mihnet çekesin ve bu şerbeti tadasın. Kalktı ve dedi: Senin kız karındaşını yollasam gerek tâ ki bu gece sana muvââfakat ve sırdaş ola. Ve mâder-i Ceydâ gitti.

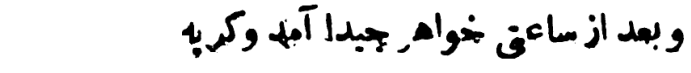

{324}

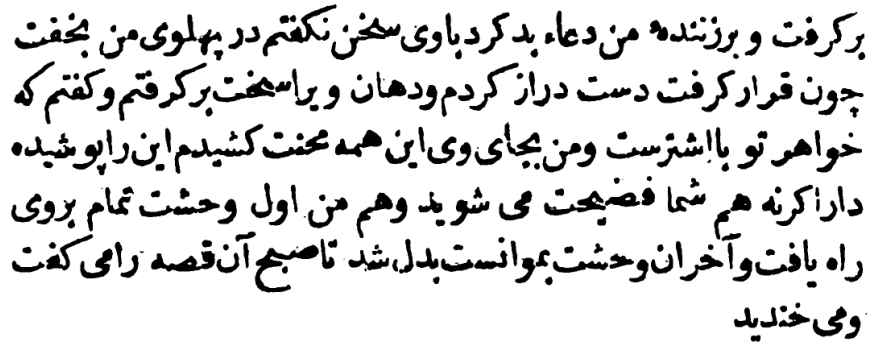

Ba‘d ez-sâ‘atî: *Yâ,* harf-i vahdet; bir sâ‘atten sonra. *Hâher-i Ceydâ*, lâmiyye. *Bergirift*, fi‘l-i mâzî, müfred, bunda isbâttan ‘ibârettir. *Girye girift*, ağladı demektir. *Ber,* harf-i sıla. *Zenende,* ism-i fâ‘il, vurucu demektir; *men*’e izâfeti, mef‘ûlünedir; bana vurana demektir. *Du‘â’-i bed*, ma‘rûf. *Bâ-vey*: *Bâ,* harf-i sıla. *Pehlû*, yan demektir; men’e izâfet-i lâmiyye. *Bihuft*, bâ’-i te’kîd ile yattı demektir. *Çûn,* harf-i ta‘lîl *Karâr girift*, sâkin oldu. *Dest dırâz kerdem*, elimi uzattım. *Dehân-ı vey*, lâmiyye; *râ*, edât-ı mef‘ûl; onun ağzını. *Saht bigiriftem,* pek tuttum. *Ki,* harf-i beyân *Hâher-i tû*, lâmiyye. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Be-cây-ı vey,* lâmiyye; *bâ,* harf-i sıla; onun yerine demektir. *Keşîdem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, çektim demektir. *În-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; bunu ya‘nî bu sırrı. *Pûşîde,* ism-i mef‘ûl, örtülmüş demektir. *Dâr,* emr-i hâzır müfred, tut demektir. *Pûşîde dâr,* gizle demek olur. *Eger ne,* “eger pûşîde nedârî” takdîrindedir; eger gizlemezsen. *Hem şumâ,* hem siz. *Fazîhat*, rüsvâ demektir. *Mî şevîd*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, muhâtab, olursunuz demektir. *Vahşet*, ürkmek ma‘nâsınadır. *Râh yâft,* buldu. *Ve âhir*, ‘âkıbet. *Be-muvâneset*, müfâ‘ale bâbından masdardır, ünsiyyetleşmek. *Bedel şüd*, mübeddel oldu. *Tâ,* harf-i intihâ. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Mî*’ler edât-ı hikâye; *güft* ve *handîd*, mâzî, müfred, gâ’iblerdir, söylerdi ve gülerdi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir sâ‘atten sonra Ceydâ’nın kız karındaşı geldi, ağladı ve bana vurana beddu‘â eyledi. Ona söz söylemedim. Benim yanımda yattı. Çünki sâkin oldu, el uzattım ve onun ağzını pek ve muhkem tuttum ve dedim ki senin kız karındaşın Eşter iledir. Ve ben onun yerine bu cemî‘ mihneti çektim. Ve bu sırrı gizle. Eger gizlemezsen hem siz rüsvâ olursunuz ve hem ben. İbtidâ vahşet tamâm yol

{325}

buldu. Ve ‘âkıbet o vahşet, ünsiyyete mübeddel oldu. Sabâha dek o kıssayı söylerdi ve gülerdi.

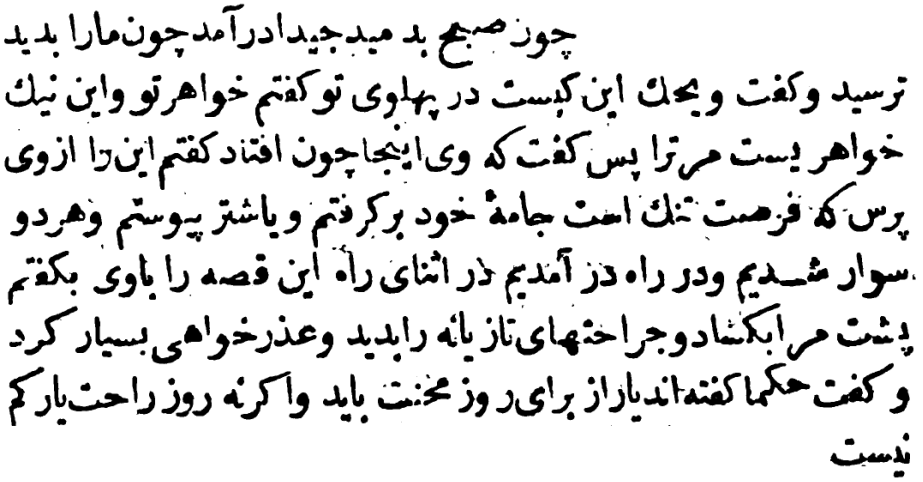

Çûn, edât-ı ta‘lîl. *Mâ-râ,* bizi demektir. *Bidîd*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; gördü demektir. *Bitersîd* de böyle, korkardı demektir. *Veyhake,* bir kelime-i terahhumdur, ‘azâbda dahi isti‘mâl olunur. Hilâf-ı me’mûl bir işin zuhûrunda ta‘accüb mahallinde isti‘mâl olunur. Nitekim Türkîde Allâh cezâ versin dedikleri gibi veyhake de ‘aynıyla böyledir. Terahhuma da ‘azâba da ihtimâli var. Şârih, şerh edememiş. *În kîst,* bu kimdir. *Pehlû-yı tû,* lâmiyye. *Hâher-i tû* da böyledir. *Nîk hâherîst*, iyi kız karındaştır. *Merâ*: [*Râ*], edât-ı sıla. *Turâ,* sana demektir. *Çûn,* nice demektir revm-i zamme ile. *În-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl, bunu demektir. *Ez-vey, hâher*’den. *Purs,* sor. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Tengest*, dardır. *Câme-i hôd,* lâmiyye. *Bergiriftem*, bunda aldım demektir. *Be-Eşter*: *Bâ,* harf-i sıla. *Peyvestem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, ulaştım demektir. *Şüdîm*, mütekellim ma‘a’l-gayr, olduk demektir. *Der-reh*: *Der*, harf-i sıla. *Derâmedîm*, mâzî, mütekellim ma‘a’l-gayr, girdik demektir. *Esnâ-yı râh*, beyâniyye, yol arasında. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bâ,* harf-i sıla *Vey, Eşter*’e râci‘dir. *Püşt-i merâ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; izâfet-i lâmiyye; benim arkamı demektir. *Biküşâd*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, açtı demektir. *Cerâhathâ-yı tâziyâne*, beyâniyye; *hâ*, edât-ı cem‘; kamçı yaralarını. *Bidîd*, gördü. *‘Özr-hâh,* vasf-ı terkîbî; *yâ,* harf-i masdar; *bisyâr*’a izâfet-i beyâniyye; çok ‘özr dileyicilik demektir. *Kem neyâyed,* eksik olmaz demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Çünki sabâh zâhir oldu, Ceydâ geldi. Çünki bizi gördü, korktu.

{326}

Ve dedi: Allâh cezâ versin. Bu kimdir senin yanında? Dedim: Senin kız karındaşın. Ve bu sana iyi kız karındaştır. Pes dedi ki: O bu mahalle nice düştü? Dedim: Bunu ondan sor Zîrâ fırsat dardır. Esvâbım aldım ve Eşter’e ulaştım. Ve her ikimiz süvâr olduk ve yola girdik. Esnâ-yı râhta bu kıssayı ona söyledim. Benim arkamı açtı ve kamçı yaralarını gördü. Ve çok ‘özr dileyicilik eyledi ve dedi: Hukemâ demişlerdir dost mihnet günü içindir yoksa râhat gününde yâr eksik değil.

(Kıt‘a)

دلا کر آیدت روزی غمی پیش * چو یاری باشدت غمخوار غم نیست

Dilâ: *Elif*, harf-i nidâ; ey gönül demektir. *Âyedet,* sana gelirse. *Rûzî*: *Yâ,* harf-i vahdet; bir gün demektir. *Gamî*: *Yâ,* harf-i vahdet-i nev‘iyye. *Pîş,* kat demektir. *Çü*, edât-ı ta‘lîl. *Yârî*:

Yâ, harf-i vahdet; bir dost demektir. *Bâşedet,* sana olursa. *Gam-hâr*, yâr'ın sıfatı ve vasf-ı terkîbî; kayırıcı ya'nî i'ânet edici ve acıyıcı demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ey Gönül! Eger bir gün senin katına bir gam gelirse çünki bir dost-ı gam-hârın ola, gam yoktur.

برای روز محنت یار باید * وگرنه روز راحت یار کم نیست

Rûz-i mihtet, beyâniyye. *Bâyed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, gerektir demektir. *Ve ger ne,* yoksa demektir. *Rûz-i râhat*, beyâniyye. *Kem nîst*, eksik değildir.

(Mahsûl-i Beyt) Mihnet günü için gerektir dost. Yoksa râhat gününde dost eksik değil.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i hezec-i müseddestir ki yalnız 'arûz ve darbı mahzûf. Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün olur.

(Hikâyet)

وقتی رشید بکوفه رسید وزیر وی بنحاس در آمد غلامی بر وی عرض کردند
چون آهنك غنا کردی مرغ ازهوادر آوردی خبر اورا برشید رسانید
بفرمود تا اورا بخریدند چون از کوفه عزم رحلت کردند شنیدند که
در روز اول می گریست وحدی کنان می گفت

Vaktî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Reşîd*'den maksad, Hârûn Reşîd'dir. *Be-Kûfe*: *Bâ,* harf-i sıla. *Resîd,* fi'l-i mâzîi müfred, gâ'ib; erişti demektir. *Vezîr-i vey*, lâmiyye. *Be-nehâs*: *Bâ,* harf-i sıla; *nehâs*, esîr bâzârı demektir. *Gulâmî*: *Yâ,* harf-i vahdet *Ber,* harf-i sıla. *Ki,* harf-i râbıt. *Çûn,* harf-i ta'lîl. *Âheng-i gınâ*, beyâniyye. *Âheng*, kasd ü şürû' demektir. *Kerdî*: *Yâ,* harf-i hikâye, eyleyeydi demektir. *Murg-râ*: *Râ*, edât-ı

mef'ûl. *Derâverdî*: *Yâ,* harf-i hikâye, indirdi demektir. *Haber-i û*, lâmiyye. *Û* zamîri *gulâm*'a râci'dir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Be-Reşîd*: *Bâ,* harf-i sıla. *Resânîd*, fi'l-i mâzî, müte'addî, müfred, gâ'ib; fâ'ili *vezîr*'e râci'dir; erişti demektir. *Bifermûd*, fâ'ili *Reşîd*. *Tâ,* harf-i ta'lîl. *Û-râ,* gulâmı. *Biharîdend*, fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib; aldılar. *Çûn*, edât-ı ta'lîl. *'Azm-i rıhlet*, masdarın mef'ûlünedir; göçmeye niyyet demektir. *Der,* harf-i zarf. *Rûz-i evvel*, beyâniyye. *Mî,* harf-i hikâye. *Girîst*, fi'l-i mâzî, müfred, ağlardı. *Ve hadâ-künân,* vasf-ı terkîbîdir, nağme ile deve sürerek demektir. Bunda tecrîd olunup tegannî ederek demek olur. *Mî güft,* derdi.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir vakit Reşîd, Kûfe'ye erişti ya'nî geldi. Vezîri esîr bâzârına girdi. Bir gulâm ona arz eylediler. Çünki gınâya şürû' ve kasd eyleyeydi kuşu havâdan indirirdi. Gulâmın haberini vezîr, Reşîd'e eriştirdi. Reşîd, buyurdu tâ ki onu aldılar. Çünki Kûfe'den göçmeye niyyet eylediler, işittiler ki evvelki gün de ağlardı ve tegannî ederek derdi:

(Kıt'a)

آنکه ریزد بی گنه خونم بتیغ هجر یار * به که از خون چو من شوریده حالی بگذرد

Ânki, ânkes ki takdîrindedir. *Rîzed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, döker demektir. *Güneh,* günâh'tan muhaffef. *Hûnem*, benim kanımı demektir. *Be-tîğ-ı hecr-i yâr*: *Bâ,* harf-i

musâhabet, sebebiyyeti mutazammın; izâfetler beyâniyye ve lâmiyye; yârin hecri kılıcı ile demektir. *Bih,* iyi. *Ki,* harf-i beyân. *Hûn çü men-i şûrîde-hâlî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Şûrîde-hâl,* vasf-ı terkîbîdir, karışık halli demektir. *Çü*, edât-ı teşbîh. Benim gibi bir karışık hallinin kanından iyidir ki demek olur. *Bigüzered*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, geçe demektir.

(Mahsûl-i Beyt) O kimse ki bî-günâh benim kanımı hecr-i yâr kılıcıyla döker, a'lâdır ki benim gibi bir şûrîde-hâlin kanından geçe.

من که از یک روزه هجران اینچنین رفتم ز دست * وای جان من اگر ماهی وسالی بگذرد

Ki, harf-i beyân. *Yek rûze*, hâ'-i resmî ile harf-i mikdâr, bir günlük demektir. *İnçünîn,* buncılayın demektir. *Reftem*, fi'l-i mâzî, mütekellim vahde, gittim demektir. *Cân-ı men,* lâmiyye. *Mâhî* ve *sâlî yâ*'ları, vahdet.

(Mahsûl-i Beyt) Ben ki bir günlük hicrândan buncılayın elden gittim.

{328}

Vay benim cânıma eger bir ay ve bir yıl geçerse.

('Arûz) Bu kıt'a remel-i müsemmendir ki yalnız 'arûz ve darbı mahzûftur ki bir mısrâ'ı fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün olur.

این خبر بر شید رسید و یرا احضار فرمود
واز حال وی استفسار نمود دانست که در کوفه بعشق کسی گرفتارست
ترحم کرد و یرا آزاد ساخت وز یر گفت حیف باشد که چنین خوش
آوازی آزاد کنند رشید گفت در یغ باشد چنین بلندپر واز یرا بنده گیرند

(Mahsûl-i Terkîb) Bu haber ya'nî gulâmın âh ü figânı Reşîd'e erişti. Gulâmı ihzâr buyurdu ve onun hâlinden istifsâr gösterdi ya'nî sordu. Bildi ki Kûfe'de bir kimsenin 'aşkına giriftârdır. Terahhum eyledi. Onu âzâd eyledi. Vezîr dedi: Hayf olur ki ya'nî yazıktır ki buncılayın hoş-âvâzı âzâd edeler. Reşîd dedi: Dirîğ ya'nî yazıktır ki buncılayın bülend-pervâzı bende tutalar.

(Rubâ'î)

ای آنکه ترا دولت شاهی هوسست وآزادی بندگان ترا دستررسست

Ânki, yine ânkes ki takdîrindedir. *Turâ*: *Râ*, edât-ı tahsîs, senin demektir. *Devlet-i şâhî*: *Yâ,* harf-i masdar, izâfet-i beyâniyye. *Âzâdî*: *Yâ,* harf-i masdar; *bendegân*'a izâfet-i beyâniyye. *Turâ*, sâbık gibi. *Dest-res,* vasf-ı terkîbîdir kudret ma'nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Ey o kimse ki senin şâhlık devleti hevesin vardır. Ya'nî pâdişâhlıkta devâm-ı saltanat ârzû ve hevesin vardır. Dahi kullar âzâd etmeye kudretin vardır.

آزاد کن آنرا که بود بندهٔ عشق * کان دلشده را بندی عشق بسست

Ân-râ: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ki,* harf-i râbıt. *Büved*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, ola demektir. *Bende-i ‘aşk*, lâmiyye. *Ki*, edât-ı ta‘lîl. *Dil-şüde,* vasf-ı terkîbîdir gönlü gitmiş ma‘nâsına, ‘âşıkta isti‘mâl olunr. *Râ*, edât-ı sıla *Bendegî-i ‘aşk*, lâmiyye; *yâ,* harf-i masdar; *kâf,* hâ’-i resmîdien mübeddel. *Bes’est*, kâfîdir.

(Mahsûl-i Beyt) Âzâd eyle o bendeyi ki ‘aşkın kulu ola. Zîrâ o dil-şüdeye ‘aşkın bendeliği kâfîdir.

(‘Arûz) Bu rubâ‘î hezec-i ahrebdendir ki sadr ve ibtidâ, ahreb. Haşvler cümle mekfûf. ‘Arûz ve darb, ehtem. Bir mısrâ‘ı mef‘ûlü mefâ‘îlü mefâ‘îlü fe‘ûl olur.

(Hikâyet)

خوب رویی که هزار دانا ازسودای اوشیدا بود وهر لحظه برسر کویش
ازآمد شدسودا یان هزار خوغانو بت خوبی سرآمد ونکبت زشتی از بام

{329}

ودردرآمدعاشقان بساط انبساط بازچیدندو پای اختلاط درکشیدند

Hûb-rûyî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Hûb-rûy*, mahbûb ma‘nâsına vasf-ı terkîbîdir. *Ki,* harf-i râbıt. *Dânâ*, ‘âkıl ve ‘âlim ma‘nâsınadır. *Sevdâ-yı û*, lâmiyye, onun sevdâsından demektir. *Şeydâ,* deli demektir. *Bûd*, edât-ı mâzî. Her lahza, her ân demektir. *Ber-ser-i kûyeş*: *Şîn*, zamîr, *hûb-rûy*’a râci‘dir; *ber,* harf-i sıla; onun mahallesi ucuna. *Âmed şüd,* gelip gitme demektir; *sevdâyiyân*’a izâfet-i lâmiyye. *Sevdâyiyân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir; *yâ’*-i sânî, harf-i nisbet; sevdâlılar demektir. *Nevbet-i hûbî*, beyâniyye; *yâ,* harf-i masdar. *Serâmed*, nihâyet buldu demektir. *Nekbet-i ziştî, nevbet-i hûbî* gibi, idbâr ma‘nâsınadır. *Bâm,* dam. *Der*, kapı demektir. *Derâmed,* girdi demektir. *Bisât-ı inbisât*, mecâzen lâmiyye. *İnbisât*, rağbet ma‘nâsınadır. *Bâz,* harf-i te’kîd. *Çîdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, devşirdiler. *Pây-ı ihtilât* da mecâzen lâmiyye. *İhtilât*, ünsiyyet ma‘nâsınadır. *Derkeşîdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, çektiler demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir mahbûb ki bin dânâ onun sevdâsından deliydi. Ve her lahza onun mahallesine sevdâlıların gelip gitmesinden hezâr kavga olurdu. Güzellik nevbeti, nihâyet buldu. Ve çirkînlik idbârı damdan ve kapıdan girdi. ‘Âşıklar rağbet bisâtını düşürdüler ve ihtilat ve ünsiyyet ayağını çektiler.

بایکی ازایشان گفتم این همان یارست که پار بود همان چشم
وابروی بچاست وهمان لب ودهان برقرار قامت ازان بلند ترست وتن
ازان نیرومند تراین چه وقاحت و بی شرمیست و بی وفایی و بی آزرمی
که دامن صحبت ازودر چیدی و پای ارادت ازود رکشیدی

Bâ, harf-i sıla. *Yekî ez-îşân,* onlardan birisine. *Hemân*: *Hem* ile *ân*’dan mürekkebdir, yine o demektir. *Yârest*, dosttur. *Ki,* harf-i râbıt. *Pâr*, bâ’-i *‘Acem*le bıldır demektir geçen sene ma‘nâsına. *Hemân*, sâbık gibi. *Be-câst*: *Bâ,* harf-i zarf; yerinde demektir. *Hemân*, yine sâbıklar gibi. *Ber-karâr*, sâbit ma‘nâsınadır. *Kâmet*, boy ma‘nâsına. *Ez-ân,* evvelkiden.

Bülend, bunda boylu demektir. *Nîrû*, kuvvet ma‘nâsına; *mend*, edât-ı nisbet; kuvvetli demektir. *Vekâhat,* edebsizlik ma‘nâsınadır. *Bî-şermî*: *Yâ,* harf-i masdar; şerm, utanmak. *Bî-şermî*, hayâsızlık; *vekâhat*’e ‘atf-ı tefsîrîdir. *Bî-vefâyî*: *Yâ,* harf-i masdar; vefâsızlık. *Bî-âzermî*:

{330}

Yâ, harf-i masdar. *Âzerm,* elif-i memdûde ve zânın fethiyle hürmet ve edeb ma‘nâsınadır. *Bî-âzremî*, hürmetsizlik demektir. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Derçîdî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab, devşirdin demektir. *Pây-ı irâdet*, mecâzen beyâniyye. *Derkeşîdî*, çektin demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) O rû-gerdân olan üftâdelerden birine dedim: Bu yine o dosttur ki geçen sene idi ya‘nî bıldır olan mahbûbunuzdur. Yine o göz ve kaş yerindedir. Ve yine o dudak ve ağız sâbittir. Boy, evvelkiden boylurektir ve vücûd evvelkiden kuvvetlirektir. Bu ne edebsizliktir ve hayâsızlıktır ve vefâsızlıktır ve hürmetsizliktir ki onun sohbetinden etek devşirdin ya‘nî rû-gerdân olup ictinâb ettin. Ve irâdet ayağını ondan çektin.

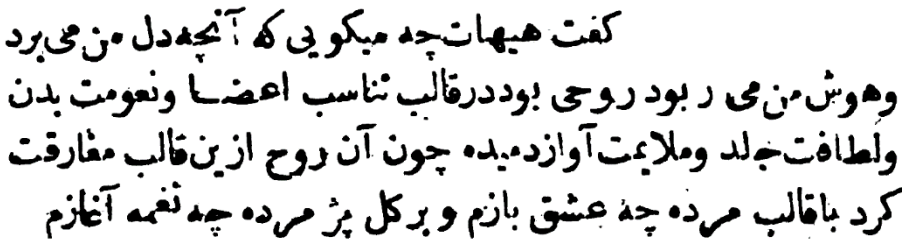
گفت هیهات چه میگویی که آنچه دل من می برد
وهوش من می ربود روحی بوددرقالب تناسب اعضا ونعومت بدن
ولطافت جلد وملایمت آوازدمیده چون آن روح ازین قالب مفارقت
کرد باقالب مرده چه عشق بازم و برگل پژمرده چه نغمه آغازم

Mî gûyî, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab söylersin demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Ânçi,* o nesne ki. *Dil-i men*, lâmiyye. *Mî,* harf-i hikâye. *Bürd*, fi‘l-i mâzî, müfred. *Dil-i men mî bürd,* benim gönlümü alırdı demektir. *Hûş-ı men* de lâmiyye. *Mî*, edât-ı hikâye. *Rubûd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib. *Hûş-ı men mî rubûd*, benim ‘aklımı kapardı. *Rûhî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Bûd,* edât-ı mâzî. *Kâleb*, lâmın fethiyledir. *Tenâsüb-i a‘zâ*, masdarın fâ‘ilinedir, a‘zânın uygunluğu demektir. *Nu‘ûmet-i beden* de böyle, bedenin yumuşaklığı. *Letâfet-i cild* de böyle. *Cild,* deri demektir. *Mülâyemet-i âvâz* da böyle. *Demîde*, zâhir olmuş ma‘nâsına mâzîden kısımdır. *Der-kâleb tenâsüb-i a‘zâ* ilâ âhir, bu vasıflar *demîde*’nin mef‘ûlün fîhidir. *Çûn,* edât-ı ta‘lîl. *Müfârakat kerd*, ayrıldı. *Bâ-kâleb*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Kâleb-i mürde,* beyâniyye. *‘Aşk bâzem*, ‘aşk oynatam demektir. *Gül-i pejmürde*, beyâniyye. *Pejmürde,* solmuş demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) O kimse dedi: Heyhât ne söylersin! O nesne ki benim gönlümü alırdı ve benim ‘aklımı kapardı. Tenâsüb-i a‘zâ ve nu‘ûmet-i beden ve letâfet-i cild ve mülâyemet-i âvâz kalıbında zâhir olmuş bir rûh idi. Çünki o rûh bu kâlebden müfârakat eyledi, ölmüş kâleb ile ne ‘aşk oynatam ve solmuş gül üzere ne terennüm

{331}

ve tegannî edem.

(Rubâ‘î)

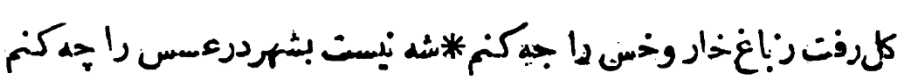
گل رفت زباغ خار وخس را چه کنم * شه نیست بشهر درعسس را چه کنم

Reft, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, gitti demektir. *Hâr ü has*, çör çöp demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl.

(Mahsûl-i Beyt) Bağdan gül gitti çör çöpü neyleyim. Şehirde pâdişâh yoktur, ‘asesi neyleyim.

خوبان قفسند وحسن وخوبی طوطی*طوطی جو بپرید قفس را چه کنم

Hûbân: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘ ve mübtedâ; *kafesend*, haberi. *Hûbî*: *Yâ*, harf-i masdar, güzellik demektir. *Hüsn ü hûbî*, ‘atf-ı tefsîrîdir ve mübtedâ; *tûtî*, haberi. Ba‘zı nüshada “hüsn-i hûbân” vâki‘ olmuştur izâfetle. Mısrâ‘-ı sânîde olan *tûtî*, mübtedâ; *biperîd*, haberi. *Biperîd*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, uçtu demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. Ba‘zı nüshada “çü perîd men kafes-râ” vâki‘ olmuştur.

(Mahsûl-i Beyt) Mahbûblar kafestirler. Ve hüsn ü hûbu, tûtîdir ya mahbûbların hüsnü, tûtîdir. Tûtî çünki uçtu, kafesi neyleyim ya tûtî çünki uçtu ben kafesi neyleyim.

(‘Arûz) Bu rubâ‘î şecere-i ahreb evzânındandır ki sadr ve ibtidâ ahreb. Haşv-i evveller makbûz, sânîler sâlim. ‘Arûz ve darb, mecbûb. Bir mısrâ‘ı mef‘ûlü mefâ‘ilün mefâ‘îlün fa‘l olur.

(Hikâyet)

دلارامی که رونق جمالش رفت بود وظلمت
ریش صفحهٔ رویش گرفته طالبانرا ازمصاحبت خود صبور می دید
وعاشقانرا ازمواصلت خود نفور دانست که حجاب ایشان موی
چندست که بر عارض وزنخدان دمیده وازان دام بی اندام مرغ
دل ایشان رمیده

Dil-ârâmî: *Yâ*, harf-i vahdet. *Dil-ârâm*, vasf-ı terkîbîdir gönül eğlendirici ma‘nâsına; mahbûba ıtlâk olunur. *Ki*, harf-i râbıt. *Revnak-ı cemâleş*, lâmiyye; *şîn* zamîri *dil-ârâm*’a râci‘dir. *Cemâl*, güzellik; *revnak*, fer demektir. *Reft[e]*, mâzîden kısımdır, gitmiş demektir. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Zulmet-i rîş*, lâmiyye. *Rîş*, kesre-i sarîh ile sakal demektir lihye ma‘nâsına. *Safha-i revîş*, lâmiyye; *şîn*, *dil-ârâm*’a râci‘dir. *Safha*, sahîfe ma‘nâsınadır. *Girifte*, mâzîden kısımdır tutmuş demektir. *Tâlibân-râ*: *Râ*, edât-ı

{332}

mef‘ûl. *Musâhabet-i hôd*, lâmiyye. *Sabûr*, mübâlağa vezni üzere ism-i fâ‘ildir sabr edici ma‘nâsına. *Mî*, edât-ı hikâye; *dîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; görürdü demektir. ‘*Âşıkân-râ*, *tâlibân-râ* gibi. *Muvâsalet-i hôd*, lâmiyye. *Nefûr*, feth-i nûn ile mübâlağa evzânındandır nefret edici ma‘nâsına. *Dânist*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib bildi demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Hicâb-ı îşân*, lâmiyye. *Hicâb*, mâni‘; *îşân*, zamîr-i cem‘; *tâlibân* ve ‘*âşıkân*’a râci‘dir. *Mûy-ı çendest*, birkaç kıldır. *Ki*, harf-i râbıt. *‘Ârız/Âraz*, ‘Arabîdir, yanak demektir; ‘Acem, fethi feth-i râ ile okurlar. *Zenehdân*, çene demektir. *Demîde*, mâzîden kısımdır zâhir olmuş ma‘nâsına. *Dâm-ı bî-endâm*, mevsûfun sıfata izâfetidir. *Dâm*, tuzak. *Bî-endâm*, kıyâfetsiz demektir. *Murg-ı dil-i îşân*, beyâniyye ve lâmiyye. *Remîde*, mâzîden kısımdır ürkmüş ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir gönül eğlendirici mahbûb ki güzelliğinin revnakı gitmişti. Ve sakal zulmeti sahîfe-i rü'yeti tutmuştu. Tâliblerini kendi musâhabetinden sabr edici gördü ve 'âşıklarını kendi muvâsaletinden nefret edici gördü. Bildi ki onların mâni'i birkaç kıldır ki yanak ve çene üzere zâhir olup bitmiştir ve o endâmsız tuzaktan onların gönlü kuşu ürkmüştür.

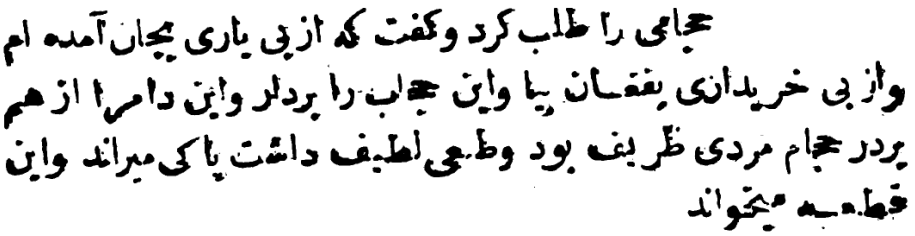

Haccâmî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Haccâm*, berberde müsta'meldir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Taleb kerd,* çağırdı demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Bî-yârî*: *Yâ,* harf-i masdar, dostsuzluktan demektir. *Be-cân âmede'em*: *Bâ,* harf-i sıla; câna gelmişim demektir ammâ bu kelâm meşakkat çektim ve muztarib oldum diyecek mahalde isti'mâl olunur. Nitekim Türkîde cânıma kâr eyledi ve cânım çıktı derler. *Bî*, edât-ı selb; *harîdârî*: *Yâ,* harf-i masdar; *harîdâr,* vasf-ı terkîbî, müşterî ma'nâsınadır; müşterîsizlikten demektir. *Be-figân*: *Bâ,* harf-i sıla, figâna gelmişim demektir; "âmede'em" takdîr olunur kâ'ide-i sec' üzere. *Hicâb-râ*: *Râ* edât-ı mef'ûl. *Hicâb,* mâni' demektir. *Ez-pîş*, önden ya'nî aradan. *Berdâr*, fi'l-i emr-i hâzır, kaldır demektir. *Dâm-râ*: *Râ,* edât-ı

{333}

mef'ûl. *Ez-hem,* birbirinden. [*Bidered*], emr-i hâzır, müfred, ayır ve yırt demektir. *Merdî*: *Yâ,* harf-i vahdet; *zarîf*, sıfatı. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Tab'î*: *Yâ,* harf-i vahdet; *latîf*, sıfatı. *Dânist*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, böyle yerlerde isbât ma'nâsını ifâde eder. *Pâkî, yâ'*-i asliyye ile ustura demektir. *Mî*, edât-ı hikâye; *rând*, fi'l-i mâzî, müfred sürerdi demektir. *Mî hând* da böyle, okurdu demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Berberi taleb eyledi ve dedi: Dostsuzluktan cânım çıktı ve müşterîsizlikten figâna gelmişim. Gel bu mâni'i aradan kaldır ve bu tuzağı birbirinden ayır, yırt ya'nî pâre pâre edip dağıt. Berber, zarîf âdemdi ve bir latîf tab'ı vardı. Usturayı sürerdi ve bu kıt'ayı okurdu:

(Kıt'a)

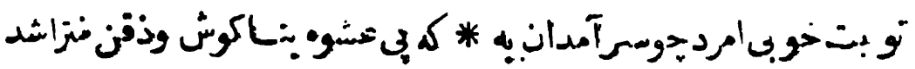

Nevbet-i hûbî, lâmiyye. *Nevbet*, bunda vakit ma'nâsınadır; *yâ,* harf-i masdar; *emred*'e izâfeti, lâmiyye. *Emred*, hemzenin fethi ve mîmin sükûnuyla mûydan ârî olan tâze. *Çü*, edât-ı ta'lîl. *Serâmed,* nihâyet buldu demekte müsta'meldir. *Ân be*, mısrâ'-ı sânîye merhûndur. *Ki,* harf-i beyân. *Pey*, edât-ı ta'lîl. *Pey-i 'işve*, 'işve için demektir. *Bunâgûş,* kulak dibi. *Ve zekan*, çene ma'nâsına 'Arabîdir. *Neterâşedî* fi'l-i nehy-i hâzır, tıraş eylemesin demektir. Fi'l-i muzâri', müsbet yazan tıraş edememiş.

(Mahsûl-i Beyt) Hûbluk vakti çünki nihâyet buldu, o iyidir ki 'işve ve nâz için bunâgûş ve zekanı tıraş eylemesin ya'nî tıraş eylemese a'lâ ve ra'nâ olur.

لوح عارض چوشد ازموی تراشیده داشت * چو بسا پیست که جز صفحهٔ دل نخراشد

Levh, bunda sahîfe ma‘nâsınadır; *‘ârız*’a izâfet-i beyâniyye. *Çü*, edât-ı ta‘lîl. *Mûy-ı terâşîde,* beyâniyye; *terâşîde,* ism-i mef‘ûldür, tırâş olunmuş demektir. *Dürüşt*, katı demektir; *şüd*’ün mef‘ûlü. *Çûb-sâyîst,* vasf-ı terkîbîdir, törpü ma‘nâsına; *yâ’*-i sânî, vahdet; *sîn* ve *tâ*, edât-ı haber. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Safha-i dil*, beyâniyye. *Nehırâşed*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib, tırmalamaz demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Yanak sahîfesi çünki tırâş olmuş, kılından ya‘nî o kıl sebebiyle katı ola bir törpüdür ki gönül sahîfesinin gayrı tırmalamaz. Böyle olunca tırâş etmeden, etmemesi

evlâdır.

(‘Arûz) Bu kıt‘a remel-i mahbûn-ı müsemmendir ki sadr ve ibtidâdan mâ-‘adâya habn târî olmuş. Ve ‘arûz ve darbına habndan mâ-‘adâ hazf dahi gelmiştir. Bir mısrâ‘ı fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün olur.

(Hikâyet)

عاشقی که از دهشت حبیب دلتنك بود واز وحشت رقیب پای در سنك
آرزو می برد که کی باشد که آن ساده روی ریش بر آورده باشد
و پندار حسن از سر بیرون کرده تا بی تحاشی درخدمت اوتوانم بود
و بی تکلف از صحبت اوتوانم آسود

‘Âşıkî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ki,* harf-i râbıt. *Dehşet-i habîb*, lâmiyye. *Dehşet*, hayret ma‘nâsına. *Habîb*, mahbûb demektir. *Dil-teng,* vasf-ı terkîbîdir gönlü dar demektir, sıklette müsta‘meldir. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Vahşet-i rakîb* de lâmiyye. *Vahşet, hâ’*-i mühmelenin sükûnuyla tenhâ kalmak ma‘nâsınadır, lâzımıyla mustalah olup korkmak ma‘nâsına müsta‘meldir. Hâ’-i mu‘ceme olursa rezâlet ma‘nâsınadır. *Pây der-seng*, ıztırâbda müsta‘meldir. *Mî bürd*, iletirdi ya‘nî eylerdi. *Ki,* harf-i râbıt. *Key*, kaçan demektir. *Bâşed,* fi‘l-i muzâri‘, müfred, olur demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Sâde-rûy,* vasf-ı terkîbîdir emred ma‘nâsına. *Rîş berâverde bâşed*, sakalı gelmiş ola. *Pindâr*, bâ’-i ‘Acemin kesriyle zann demekti; *hüsn*’e izâfeti, beyâniyye. *Ez-ser*, baştan. *Bîrûn kerde*, çıkarmış ola. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Bî-tehâşî,* korkusuz. *Hıdmet-i û*, lâmiyye. *Tüvânem bûd*, olmaya kâdir olam. *Bî-tekellüf,* zahmetsiz. *Sohbet-i û*, lâmiyye. *Tüvânem âsûd*, râhat etmeye kâdir olam.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir ‘âşık ki mahbûbun hayretinden sıkletteydi. Ve rakîbinin korkusundan yâhûd rakîbin rezâletinden muztaribdi. Ârzû eylerdi ki kaçan olur ki o mahbûb-ı sade-rûy sakallana ve güzellik zannı başından çıka. Hâsılı, bu sevdâdan fâriğ ola tâ ki korkusuz onun hıdmetinde olmaya kâdir olam ve zahmetsiz onun sohbetinden âsûde ve râhat olam.

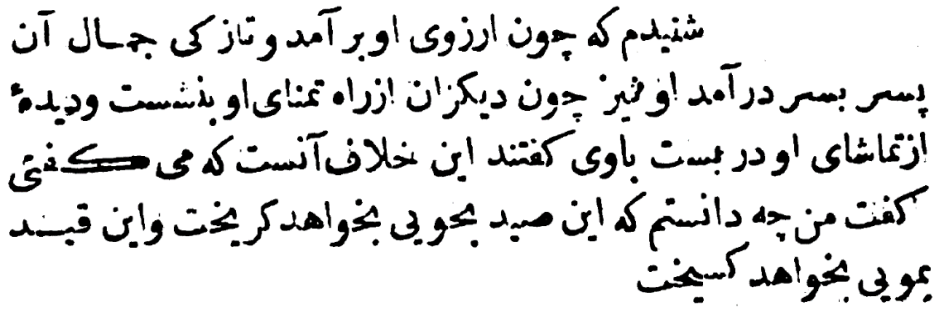
شنیدم که چون ارزوی او بر آمد و تازکی جمال آن
پسر بسر در آمد او نیز چون دیگران ازراه تمنای او بنشست ودیدهٔ
ازتماشای او در بست باوی گفتند این خلاف آنست که می گفتی
گفت من چه دانستم که این صید بحوبی بخواهد گریخت واین قید
بموبی بخواهد گسیخت

Şenîdem, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, işittim

{335}

demektir. *Ki,* harf-i beyân *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Ârzû-yı û*, lâmiyye. *Berâmed*, hâsıl oldu. *Tâzegî*: *Yâ,* harf-i masdar; *kâf*, hâ’-i resmîden mübeddel; *cemâl*’e izâfeti, fâ‘ilinedir; cemâlin güzelliği demektir; *ân peser*’e izâfeti, lâmiyye. *Be-ser derâmed*: *Bâ,* harf-i sıla; nihâyete erdi demektir. *Û nîz,* o dahi demektir. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Dîgerân*: *Elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘dir, gayrıları gibi demektir. *Râh-ı temennâ-yı û*, beyâniyye ve lâmiyye, onun ârzûsu yolundan demektir Zîrâ temennâ, istek ma‘nâsınadır. *Binişest*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, oturdu demektir. *Temâşâ-yı û*, masdarın mef‘ûlünedir, onu seyr etmekten. *Derbest*, kapadı demek ma‘nâsına fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ibdir. *Bâ-vey*: *Bâ,* harf-i sıla; *vey, ‘âşık*’a râci‘dir. *Güftend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, dediler demektir. *Hilâf-ı ân*, lâmiyye. *Ki,* harf-i beyân. *Mî güftî*, söylerdik. *Çi dânistem,* ne bileyim demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Sayd,* av demektir. *Be-hoyî*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *yâ,* harf-i vahdet; *hoy*, hâ’-i mühmele ve hâ’-i hevvez ile dahi denilir ki ürkütmek mahallinde derler. *Bihâhed gürîht*, kaçsa gerek. *Kayd*, bağ demektir, bend ma‘nâsına. *Be-mûyî*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *yâ,* harf-i vahdet; *mûy*, kıl demektir. *Bihâhed küsîht*, üzülseler gerektir.

(Mahsûl-i Terkîb) İşittim ki çünki onun ârzûsu hâsıl oldu ya‘nî mahbûbun yanında mâni‘ ve mezâhim kalmadı ve o peserin cemâlinin tâzeliği nihâyete erdi, o dahi ya‘nî o ‘âşık dahi gayrıları gibi onun ârzûsu yolundan oturdu ve gözünü onu seyr eylemeklikten kapadı. Hâsılı, o da sâ’ir ‘uşşâk gibi rû-gerdân oldu. Ona dediler: Bu onun hilâfıdır ki söylerdin ya‘nî bî-tehâşî ülfet edem derdin. Şimdi i‘râz edersin. Dedi: Ben ne bileyim ki bu sayd bir hoy ile kaça gerek. Ya‘nî bir ürküntü ile bu sayd-ı dilin kaçacağını ne bileyim. Ve bu kayd, bir kıl ile üzülse gerek. Ya‘nî bend-i dilin kıl kadar cüz’î şey ile üzüleceğini ne bileyim.

(Kıt‘a)

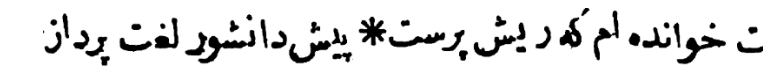
درلغت خوانده ام که ریش پرست * پیش دانشور لغت پرداز

Hânde’em, mâzî-i mütekellim vahdeden kısımdır, okumuşum demektir. Ba‘zı nüshada “dîde’em” vâki‘dir, görmüşüm demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Rîş*, sakal demektir ve mübtedâ;

{336}

per’est haberi. *Per*, bâ’-i ‘Acemin fethiyle kanat ma‘nâsınadır. *Pîş-i dânişver-i lügat-perdâz,* lâmiyye ve beyâniyye. *Pîş*, kat ma‘nâsınadır. *Dâniş,* ism-i masdardır ve *râ*, edât-ı nisbet, dânişli demektir ‘âlim ma‘nâsına. *Lügat-perdâz,* vasf-ı terkîbîdir lügata zînet verici demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Lügatte okumuşum ya görmüşüm ki sakal kanattır lügat bezeyici ‘âlimin katında. Ya‘nî dânişver-i lügat katında, sakal kanattır diye gördüm ve okudum.

لیکن آن پر کز و بو کر عدم * مکند مرغ نیکویی پرواز

Lîkin, edât-ı istidrâk. *Ân per,* o kanat. *Kezû,* ki ez-û’dan muhaffeftir. *Ki,* harf-i râbıt. *Ez* harf-i sıla; o kanat ile demektir. *Be-vekr*: *Bâ,* harf-i sıla; *vekr*, vâvın fethiyle yuva demektir âşiyân ma‘nâsına; *‘adem*’e izâfet-i beyâniyye. *Murg-ı nîkûyî*, beyâniyye. *Yâ,* harf-i masdar. *Pervâz, mî küned*’e masrûf. *Mî küned pervâz*, uçar demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Sakal kanattır lâkin o kanattır ki onun ile iyilik ve güzellik kuşu ‘adem yuvasına uçar. Hâsılı, murg-ı hüsnü, diyâr-ı ‘ademe tayerân ettirir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîftendir ki bir mısrâ‘ı fâ‘ilâtün mefâ‘îlün fe‘ilün’dür. Ezâhîfi mükerreren beyân olundu.

(Kıt‘a-i Dîger)

رونق حسن تو رفتست ای پسر * از نهال خشك سرسبزی مجوی

Revnak-ı hüsn-i tû, lâmiyyelerdir, senin hüsnünün feri. *Reftest*, gitmiştir. *Nihâl-i huşk,* beyâniyye, kuru fidan demektir. *Sersebzî*: *Yâ,* harf-i masdar, yaşarmak, tâzelenip yeşillenmek ma‘nâsınadır. *Mecûy,* nehy-i hâzır, müfred, isteme demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Senin hüsnün revnakı ve feri gitmiştir ey oğul. Kuru fidandan tâzelenmek taleb eyleme. Hâsılı, şimdiden sonra civânlık me’mûlünde olup istiğnâ eyleme.

خط سبزت باسیاهی میزند * حرف پندار جمال از دل بشوی

Hatt-ı sebzet, beyâniyye ve lâmiyye, senin tâze sakalın demektir. *Bâ-siyâhî*: *Bâ,* harf-i sıla; *yâ,* harf-i masdar; siyâhlığa demektir. *Mîzend*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, vurur demektir. Siyahlığa vurmak çoğalmadan kinâyedir. *Harf-i pindâr-ı cemâl*, lâmiyye ve beyâniyye, güzellik zannının harfini. *Bişûy*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i emr-i hâzır, müfred, yıka demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Senin tâze sakalın çoğalır, güzellik zannının harfini gönlünden yıka, mahv eyle. Hâsılı, mahbûbluk ve tâzelik hâtırına dahi hutûr edip gelmesin.

یك دو

{337}

مو بت کز نخدان سر زده * کرده یکسانت به پیران دوموی

Yek dü, bir iki demektir. *Tâ*, zamîr-i hitâb. *Zenehdân*, ma‘rûf. *Kez ki*, ki ez ki’den muhaffef. *Serzede*: *Hâ,* harf-i terettüb; uç vurup ya‘nî uç gösterip demektir. *Kerde*, mâzîden kısım *Yeksânet*, lâmiyye. *Yeksân*, berâber demektir. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Pîrân-ı dumûy,* beyâniyye. *Dumûy*, kır kıl demektir, kır sakallı ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Bir iki kıl senin zenehdânından uç gösterip seni kır sakallı pîr ile berâber eylemiş.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remel-i müseddestendir. Yalnız ‘arûz ve darbı mahzûf. Bir mısrâ‘ı fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün olur.

(Hikâyet)

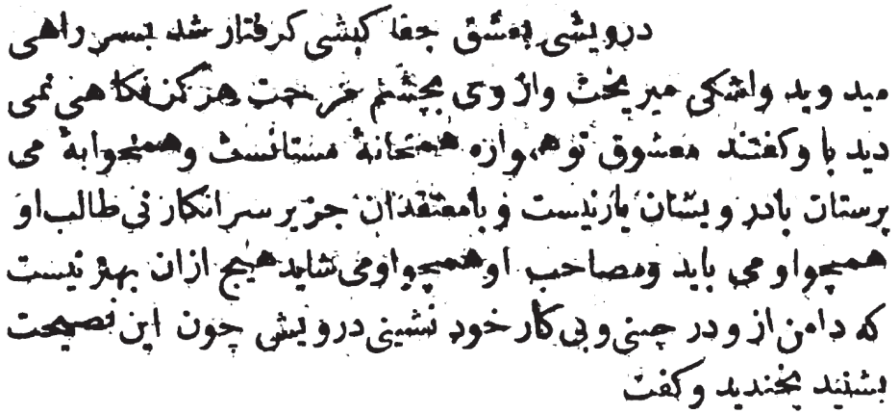
درویشی بعشق جفا کیشی گرفتار شد بسر راهی
مید وید واشکی میریخت واز وی بچشم حرحمت هرگز نگاهی نمی
دید با وگفتند معشوق تو هم وازه همخانهٔ مستانست وهمجوابهٔ می
پرستان بادر ویشان یارنیست و بامعتقدان جز بر سر انکار نی طالب او
همچواو می باید ومصاحب اوهمچواومی شاید هیچ ازان بهتر نیست
که دامن از و در چنی و بی کار خود نشینی درویشی چون این نصیحت
بشنید بخندید وگفت

Dervişî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Be-‘aşk-ı cefâ-kîşî*: *Bâ,* harf-i sıla; *yâ,* harf-i vahdet; izâfet-i lâmiyye; *cefâ-kîş,* vasf-ı terkîbîdir; cefâ mezhebli demektir Zîrâ *kîş,* mezhebe derler. *Giriftâr şüd,* tutuldu demektir. *Be-ser-i râhî*: *Bâ,* harf-i zarf; *yâ,* harf-i tenkîr; yol başında demektir. *Mî*’ler harf-i hikâyedir. [*Mî*] *devîd*, dâlin fethiyle fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, yilerdi demektir. *Eşkî*: *Yâ,* yine harf-i tenkîr *Mî rîht* de *mî devîd* gibi, dökerdi demektir. *Ez-vey*: Zamîr, *cefâ-kîş*’e râci‘dir. *Be-çeşm-i merhamet*, beyâniyye; *bâ,* harf-i musâhabet. *Hergiz,* bir vakit demektir. *Nigâhî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Nemî dîd*, görmezdi demektir. *Be-û*: *Bâ,* harf-i sıla; *û, dervîş*’e râci‘. *Güftend,* dediler. *Ma‘şûk-ı tû*, lâmiyye. *Hemvâre*, dâ’imâ demektir. *Hem-hâne-i mestân*, lâmiyye. *Hem-hâne*, evdeş ve hem-bezm demektir. *Hem-hâbe*, yataktaş demektir, kemâl-i ünsiyyetten ‘ibârettir. *Mey-perest,* vasf-ı terkîbîdir, şaraba tapıcı, serhoş ve rind ma‘nâsına. *Bâ-dervîşân*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Bâ-mu‘tekadân*: *Bâ,* harf-i sıla; *mu‘tekad*, ifti‘âl bâbından ism-i mef‘ûldür, i‘tikâd olunmuş ma‘nâsına, ehlullâh demektir. *Ber*, ez ma‘nâsına; *sırr-ı inkâr,*

{338}

inkâr sevdâsından. *Nî*, edât-ı selb, yok demektir. *Tâlib-i û*, lâmiyye. *Hemçü û*, o da böyle. *Hem,* yine demektir. *Çü*, edât-ı teşbîh. *Bâyed,* gerektir. *Musâhib-i û* da lâmiyye. *Hemçü û,* sâbık gibi. *Mî şâyed, mî bâyed* gibi. *Bihter,* a‘lârek demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Der,* harf-i te’kîd. *Çînî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, devşiresin demektir. *Pey*, edât-ı ta‘lîl, sıla dahi olur. *Kâr-ı hôd,* beyâniyye. *Binişînî*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, oturasın demektir. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Bişenîd*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, işitti demektir. *Bihandîd* de *güft* de böyledirler; güldü ve dedi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir dervîş, bir cefâ mezhebli mahbûba tutuldu. Yol başında yilerdi ve gözyaşı dökerdi. Ve mahbûbdan merhamet gözüyle bir vakit nigâh ve letâfet görmezdi. O ‘âşıka dediler: Senin mâ‘şûkun dâ’imâ mestân ile hem-bezm-i ülfettir. Ve rind ü serhoşlarla ünsiyyet-keştir. Dervîşlerle dost değildir. Ve ehlullâha inkâr sevdâsından gayrı yoktur onun talebi. Yine onun gibi gerektir ve onun musâhibi yine onun gibi lâyıktır. hîç ondan a‘lârek yoktur ki ondan etek devşirip i‘râz edesin. Ve kendi kârın için ya kendi kârına oturup işine meşgûl olasın. Dervîş çünki bu nasîhati işitti, güldü ve dedi:

دردعشقست مرا بهره زجانان نخورم غصه گرزودگری حسن تجمل بیند

Derd-i ‘aşk, beyâniyye. *Merâ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Behre*, nasîb ma‘nâsınadır. *Nehôrem*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, yemeyim demektir. *Ger*, edât-ı şart. *Zû*, ez-û’dan muhaffef, ondan demektir. *Dîgerî*: *Yâ,* harf-i vahdet, bir gayrısı demektir. *Tecemmül*, tefa‘‘ul bâbından masdardır ve *hüsn*’e ‘atf-ı tefsîrîdir. *Bîned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, görürse demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Derd-i ‘aşktır sana cânândan nasîb. Gussa yemem ya‘nî kasâvet çekmem eger ondan, bir gayrısı hüsn ü tecemmül görse ya‘nî güzellik görürse. Hâsılı, iltifât ve in‘âmına [mazhar] olursa gam yemem. Zîrâ bu da bir türlü derd-i ‘aşktır.

اوگلستان جمالست عجب نیست گزو * خارگر کس خار بردطالب گل گل چیند

Û, mahbûb’a râci‘dir. *Gülistân-ı cemâl*, beyâniyye. *Kezû*, ki ez-û’dan muhaffeftir. *Ki,* harf-i râbıt. *Ez-û*, gülistândan demektir. *Hâr-keş,* vasf-ı terkîbîdir, oduncuda müsta‘meldir lâkin yine bunda *hâr* kendi ma‘nâ-yı hakîkîsinde;

{339}

keş, isteme ma‘nâsına olunca diken isteyen demektir. *Hâr bered*, diken iletir. *Tâlib-i gül*, ism-i fâ‘ilin mef‘ûlüne izâfetidir. *Çîned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, devşir demektir.

(Mahsûl-i Beyt) O mahbûb güzellik gülistânıdır. ‘Aceb değildir ki ondan diken isteyen diken alır; gül tâlibi, gül devşirir. Hâsılı, (كُلُّ إِنَاءٍ يَتْرَشَّحُ بِمَا فِيهِ)[311]

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remel-i müsemmen-i mahbûndur. Sadr ve ibtidâdan mâ-‘adâsına habn târî olmuştur. ‘Arûz ve darbına hazf dahi gelip fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün olmuştur.

[Hikâye]

خوب رو بیرا کبنداراست بحلقهٔ درویشان کشید وچون نقطهٔ مرکز در دائرهٔ صوفیان آرامید

Hûb-rûyî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Hûb-rû,* vasf-ı terkîbî, güzel yüzlü demektir. *Kemend-i irâdet*, mecâzen beyâniyye. *Bâ,* harf-i sıla. *Halka-i dervîşân*, lâmiyye. *Keşîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, çekti demektir. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Nukta-i merkez*, beyâniyye. *Merkez,* pergârın sâbit olduğu ayağın yerine derler; bunda ortadan ‘ibârettir. *Dâ’ire-i sûfîyân,* lâmiyye. *Ârâmîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; karâr eyledi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir hûb-rûyu irâdet kemendi dervîşler halkasına çekti. Ya‘nî onlar ile muhabbet ve ünsiyyet eyledi. Ve merkez noktası gibi sûfîler dâ’iresinde karâr eyledi.

(Kıt‘a)

شدرخش قبلهٔ خداجویان * ازخدا روی خود دروکردند

[311] Hadis, Aliyyü’l-Kârî, el-Masnu‘ fî marifeti’l-hadîsi’l-mevzu, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, h. 1398, s, 135; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhu’l-beyân, Dâru’l-Fikr, Beyrût, I, 94; VI, 60; VII, 426. Her kap, içinde olanı sızdırır.

Kıble-i Hudâ-cûyân, lâmiyye. *Hudâ-cû,* vasf-ı terkîbî, taleb-i Hudâ ma‘nâsına; *elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir. *Rûy-ı hôd,* beyâniyye. *Der-û, der,* harf-i sıla; *û*, mahbûb’a râci‘dir. *Kerdend,* fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; eylediler demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Onun yanağı tâlib-i Hudâ olan dervîşlerin kıblesi ya‘nî mahall-i teveccühü oldu. Allâh’tan kendi yüzünü ona eylediler ya‘nî tâlib-i Hudâ iken râgıb-ı vasl-ı yâr oldular.

فوط پوشان پران شکر کفتار * حون مکس بر شکر غلو کردند

Fût-pûş, vasf-ı terkîbîdir, fûta giyici ma‘nâsına, dervîşten kinâyettir. *Şeker-güftâr*, tatlı sözlü demektir. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Mekes,* sinek.

(Mahsûl-i Beyt) Dervîşler o şeker-güftâr üzerine, şekere sinek gulüv eder gibi gulüv eylediler.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîftendir ki bir mısrâ‘ı fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün olur. Ezâhîfi ma‘lûm.

{340}

هر کس اورا خاصیه خود میخواست وخودرا درنظر قبول اومی
آراست تاعاقبت بدین کشاکش میان ایشان خلاف افتاد ونزاع خاست

Û-râ: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; onu demektir. *Hâssa-i hôd*, kendine mahsûs. *Mî*, edât-ı hikâye. *Hâst*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, isterdi demektir. *Hôd-râ,* kendini demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Der,* harf-i sıla. *Nazar-ı kabûl-i û*, beyâniyye ve lâmiyye; onun kabûlü nazarında demektir. *Mî ârâst, mî hâst* gibi, bezerdi demektir. *Tâ*, harf-i intihâ; *‘âkıbet-i ân*’ı te’kîd eder. *Keşâkeş,* kavgada müsta‘meldir. *Miyân-ı îşân*, lâmiyye. *Hilâf üftâd*, muhâlefet vâki‘ oldu. *Hâst*, kalktı ya‘nî zâhir oldu demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Dervîşlerden herkes kendine mahsûs isterdi. Ya‘nî herkes benim olsun derdi. Ve kendini onun kabûlü nazarında bezerdi tâ ki ‘âkıbet bu kavgada onların beyninde muhâlefet vâki‘ oldu ve nizâ‘ zâhir oldu.

نیست دور از عشق باز از سک وفتن بر یکدکر * چون دم از عشق یکی معشوق نیکوروزنند

Nîst dûr, ba‘îd değildir demektir. *‘Aşk-bâzân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘. *‘Aşk-bâz*, mahbûb, dost ma‘nâsına vasf-ı terkîbîdir. *K[û]ften*, kakmak ve vurmak ma‘nâsına masdardır. *Ber,* harf-i sıla. *Yekdîger,* birbirine demektir. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Ez-‘aşk-ı ma‘şûk-ı nîkû-rû,* iyi yüzlü bir mâ‘şûkun ‘aşkından demektir. *Zenend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib, vuralar demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ba‘id değildir mahbûb dostlardan birbirine kakmak ve vurmak. Çünki iyi yüzlü bir mâ‘şûkun ‘aşkından dem vuralar ya‘nî ‘alâka eden ‘âşıklar beyninde kavga ve nizâ‘ olsa ba‘îd değildir.

طائفان کعبه راچون شوق سازد تیز کام * جای آن دارد اکر بایکدکر پهلوزنند

Tâ’ifân-ı Ka‘be, ism-i fâ‘ilin, mef‘ûlüne izâfetidir. *Râ*, edât-ı sıla. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Sâzed,* fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, düze demektir, bunda getire demek olur. *Tîz-kâm,* asl-ı lügatte

çapkın hayvâna derler; bunda, mutlak sür‘atle yürümektir. Zîrâ *tâ’ifân-ı Ka‘be*’ye hervele sünnettir ki tez tez yürürler bir kıyâfet-i mahsûsa üzere. Bunda murâd olan odur. *Cây-ı ân* dâred, onun yeridir ya‘nî olsa câ’izdir deyecek mahalde isti‘mâl

{341}

olunur. *Eger*, edât-ı şart. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Yekdîgerî,* birbiriyle demektir. *Pehlû,* yan demektir. *Zenend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib, vururlar demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ka‘beyi tavâf edicilere çünki hervele şevk vere, eger birbirine yan vururlarsa câ’izdir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a remel-i müsemmendir ki yalnız ‘arûz ve darbına hazf târî olmuştur. Bir mısrâ‘ı fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün olur.

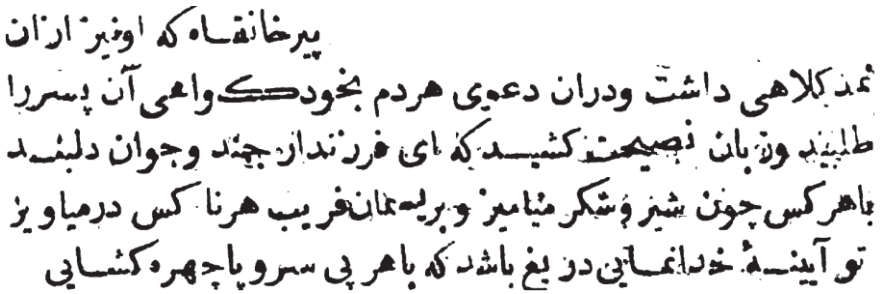
پیرخانقـاه که اوفیز ارزان
ثمد کلاهی داشت ودران دعوی هردم بخودک واهی آن پسررا
طلبید وزبان نصیحت کشیـد که ای فرزندان جند وجوان دلبند
باهرکس چون شیر وشکر میامیز و بریسمان فریب هرنا کس درمیاویز
تو آینـهٔ خدانمـایی دریغ باشد که باهر پی سروپاچهره کشـایی

Pîr-i hânkâh, lâmiyye. *Pîr*, bunda şeyh demektir. *Hânkâh*, tekke demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Û nîz,* o dahi. *Nemed*, keçe demektir ki külâh yaparlar. *Külâhî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Her dem,* her vakit demektir. *Be-hôd*: *Bâ,* harf-i sıla. *Güvâhî*: *Yâ,* harf-i masdar; şehâdet ma‘nâsına. *Peser-râ*: *Râ,* edât-ı mef‘ûl. *Talebîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, istedi demektir. *Zebân-ı nasîhat*, beyâniyye. *Keşîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, çekti demektir ammâ bunda sec‘ için küşâd ma‘nâsına gelmiştir. *Ki,* harf-i beyân. *Ferzend-i erc-mend*, mevsûfun sıfata izâfetidir. *Cevân-ı dil-bend* de böyle. *Ferzend*, oğul demektir. *Erc-mend*: *Erc*, kıymet ma‘nâsına; *mend*, edât-ı nisbet; kıymetli demektir. *Cevân*, tâze. *Dil-bend,* vasf-ı terkîbîdir gönül bağlayıcı demektir. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Şîr*, süt demektir. *Meyâmîz,* nehy-i hâzır, müfred, karışma demektir. *Be-rîsmân-ı firîb-i her nâkes*, beyâniyye ve lâmiyye. *Bâ,* harf-i sıla. *Rîsmân,* ip demektir. *Firîb*, aldatmak ve mekr ve hud‘a ma‘nâsınadır. *Nâkes*, denî ve alçak demektir. *Meyâvîz*, fi‘l-i nehy-i hâzır, müfred, asılma demektir. *Âyîne-i Hudâ-nümâyî*: *Yâ,* harf-i hitâb; izâfet-i beyâniyye. *Hudâ-nümâ,* vasf-ı terkîbîdir, Hudâ gösterici demektir. Bunda hazf-ı muzâf takdîr olunur, “âyîne-i sun‘-ı Hudâ-nümâyî” demektir. *Dirîğ,* hayf demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Bâ-her*: *Bâ,* harf-i sıla. *Bî-ser ü pâ*, edânî ma‘nâsına; Türkçe ipsiz dedikleri. *Küşâyî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, açasın demektir.

{342}

(Mahsûl-i Terkîb) Tekkenin şeyhi o dahi o keçeden külâh tutardı ya‘nî o da bu sevdâya mübtelâ idi. Ve o da‘vâda her vakit kendine şehâdet ederdi. Ya‘nî üslûb ve revişinden o dahi ‘aşk-bâz olduğu anlaşılırdı. Peseri taleb eyledi. Ve nasîhat dilini açtı ve dedi: Ey kıymetli olan oğul ve gönül bend edici civân! Herkesle şîr ve şeker gibi karışma ya‘nî ünsiyyet ve muhâlatât etme. Ve her denînin mekr ü hud‘a ipine asılma ya‘nî aldanma. Sen Cenâb-ı Hakk’ın sun‘ ü kudreti âyînesisin. Yazık olur ki her edânî ve erâzile çehre açasın; hâsılı, keşf-i râz edip yüz veresin.

(Rubâ‘î)

هر لحظه عنـان بچنك اغیارمده درخلوت خاص عامه را بارمده

Her lahza, her vakit demektir. *‘İnân*, dizgin ma‘nâsınadır. *Der-be çeng-i ağyâr*, lâmiyye. *Bâ,* harf-i sıla. *Halvet-i hâss*, beyâniyye. *Râ*, edât-ı sıla. *Bâr*, icâzet ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Her vakit ağyârın eline dizgin verme ya‘nî ruhsat verme. Halvet-i hâssına, ‘âmmeye icâzet verme. Hâsılı, herkes sîr-i ni‘amın ve sîrâb-ı âb-ı keremin olmasın.

رخسـار تو مرآت صفالت زده است * مرآت صیقل را بر نکار مده

Ruhsâr-ı tû, lâmiyye, senin yanağın demektir. *Mir’ât*, ‘Arabîdir, âyîne ma‘nâsına. *Mir’ât-ı saykal-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; *saykal*, bunda musaykal ma‘nâsınadır, saykallanmış âyîne gibi demek olur. *Bejengâr*: *Bâ,* harf-i sıla. *Jengâr*, bir mâ’î boyadır ki ona cengâr derler. *Medih,* bunda mukâbil eyleme ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Senin ruhsârın sâf ü musaffâ âyînedir. Âyîne-i musaykalını jengâra mukâbil eyleme. Zîrâ aks edip ziştiyyet nümâyân olur. Yâhûd cengârla boyama ki mülevves olur. Yâhûd jengâr pas ma‘nâsına olup paslandırma demek dahi olur.

(‘Arûz) Bu rubâ‘î şecere-i ahreb evzânındandır ki sadr ve ibtidâ ahreb. Haşv-i evveller makbûz; sânîler mekfûf. ‘Arûz ve darb, mecbûb. Bir mısrâ‘ı mef‘ûlü mefâ‘ilün mefâ‘îlü fa‘l olur.

چون آن شیرین پسر این نصیحت شنید بروی تلخ آمد وروی ترش
کرده برخاست و ببهانهٔ از خانقاه بیرون رفت وچند روز نیامد
پیر ومریدان ازغم مفارقت او بجان آمدند وازالم مهاجرت او بفغان
یالماس مرثه کوهر عجز واضطرار سفتند و باستان افتقار وزبان

{343}

اعتـذار کفتند

Çûn, edât-ı ta‘lîl. *Şîrîn*, tatlı demektir. *Şenîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, işitti demektir. *Ber-vey*: *Ber*, harf-i sıla. *Vey, cevân*’a râci‘dir. *Telh*, acı demektir. *Âmed*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, geldi demektir. *Turş*, ekşi demektir. *Kerde, hâ’*-i terettüb ile eyleyip demektir. *Berhâst*, fi‘l-i mâzî, müfred, kalktı demektir. *Be-bahâne’î*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. *Bîrûn reft*, çıktı demektir. *Çend rûz*, birkaç gün. *Neyâmed,* fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib, gelmedi demektir. *Gam-ı müfârakat-ı û*, lâmiyyelerdir. *Be-cân âmedend*, câna geldiler ya‘nî tahammül edemediler. *Elem-i muhâceret-i û* da lâmiyyelerdir. *Be-figân*: *Bâ,* harf-i sıla. Kâ‘ide-i sec‘ üzere “âmedend” mukadderdir. *Be-elmâs-ı müje*: *Bâ,* harf-i musâhabet; izâfetler mecâzen lâmiyye. *Müje*, kirpik. *Gevher-i ‘acz* de böyle. *Süftend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, deldiler demektir. *Be-lisân-ı iftikâr*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *İftikâr*, ihtiyâc ma‘nâsınadır; izâfet-i beyâniyye. *Zebân-ı i‘tizâr* da böyle. *İ‘tizâr*, ‘özr dilemek.

(Mahsûl-i Terkîb) Çünki o şîrîn peser bu nasîhati işitti, ona acı geldi, yüzünü ekşitip kalktı ve bir bahâne ile tekkeden dışarı çıktı. Ve birkaç gün gelmedi. Onun pîri ve mürîdi ayrılık gamından muztarib oldular. Ve muhâceret eleminden figâna geldiler. Müje elmasıyla ‘acz ve ıztırar cevherini deldiler. Hâsılı, ağladılar ve ihtiyâc ve tezellül lisânıyla ve i‘tizâr zebânıyla dediler:

(Beyt)

بازآ که برتو هیچکس حکمی نداردای پسر * باهرکه خواهی می‌نشین وزهرکه خواهی میکنر

Bâz, geri demektir. *Â*, hemze-i memdûde ile emr-i hâzır, müfred, gel demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Ber*, harf-i sıla. *Hîç kes*, hîç kimse demektir. *Hükmî*: *Yâ*, harf-i tenkîr. *Nedâred*, bunda yoktur demektir. *Bâ-her ki*: *Bâ*, harf-i musâhabet; her kiminle demektir. *Hâhî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab istersin demektir. *Mî nişîn*, emr-i hâzır, müfred, otur demektir. *Mî güzer* de böyle, geç demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Geri gel ki sana hîç kimsenin hükmü yoktur. Her kiminle istersen otur ve her kimden istersen geç. Ya‘nî istediğinle görüş istemediğinle görüşme.

(‘Arûz) Bu beyt recez-i müsemmen-i sâlimdir ki bir mısrâ‘-ı dört kerre müstef‘ilün olur.

(Rubâ‘î)

هرچند فریب‌عقل وخصم‌دینی

{344}

بازا که‌دل‌شکست‌را تسکینی

Her çend, her ne kadar demektir. *Firîb-i ‘akl*, beyâniyye, ‘akl elde edici demektir. *Hasm-ı dînî* de böyle. *Yâ*, harf-i hitâb; dînin hasmı isen. *Bâzâ ki*, yine gel ki demektir. *Dil-şikeste*, beyâniyye; *râ*, edât-ı mef‘ûl; kırık gönle demektir. *Teskînî*: *Yâ*, harf-i hitâb. *Teskîn*, tef‘îl bâbından masdar, sâkin kılmak ma‘nâsına.

Her ne kadar ki ‘aklı elde edici ve dînin hasmı isen de yine gel ki kırık gönle teskîn ve râhat [verir]sin.

این بس که بلاومحنت‌مابینی * باما بطفیل‌دیگران بنشینی

În bes ki, bu yeter ki demektir. *Mihnet-i mâ*, lâmiyye. *Bînî*, fi‘l-i muzâri‘, muhâtab, görürsün. *Bâ-mâ*: *Bâ*, harf-i musâhabet, bizimle demektir. *Be-tufeyl*: *Bâ*, harf-i musâhabet; mâ-ba‘dına izâfeti, lâmiyye. *Binişînî*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, otururbut demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Bu yeter ki bizim belâ ve mihnetimizi görürsün. Bizimle, gayrıların tufeyli ile otururbut. Ya‘nî bize bu derd yeter ki belâ ve mihnetimizi görürsün. Bizimle oturmak murâd eylesen, gayrıların tufeyliyle; hâsılı, vesâtetiyle otururbut.

(‘Arûz) Bu rubâ‘î şecere-i ahreb evzânındandır ki sadr ve ibtidâ, ahreb. Haşv-i evveller makbûz; sânîler sâlim. ‘Arûz ve darb ebter. Bir msıra‘ı mef‘ûlü mefâ‘ilün mefâ‘îlün fa‘ olur.

آن جوان اعتـذار درو پشانرا استمـاع فرمود از شیوهٔ
تند خو یی کذ شت و بصحبت آن تنها ماندکان مهجور وفراق دیدکان
رنجور باز کشت

İ'tizâr-ı dervîşân, lâmiyye, dervîşlerin 'özr dilemesini demektir. *İstimâ'*, işitmek demektir ammâ bunda kabûl ma'nâsınadır. *İstimâ' fermûd*, kabûl buyurdu. *Şîve-i tünd-hûyî*, beyâniyye. *Tünd-hûy*, vasf-ı terkîbîdir, sert hûylu demektir. *Yâ*, harf-i masdar. *Güzeşt*, fi'l-i mâzî, müfred, geçti demektir. *Be-sohbet-i ân tenhâ-mândegân*, lâmiyye. *Bâ*, harf-i sıla. *Tenhâ-mânde*, yalnız kalmış ma'nâsına vasf-ı terkîbîdir. *Elif* ve *nûn* edât-ı cem'; *mehcûr*'a, izâfeti, mevsûfunadır. *Mehcûr*, ayrılış, ba'îd oluş ma'nâsınadır. *Firâk-dîdegân*, vasf-ı terkîbî, firâk görmüşler demektir; *rencûr*'a, izâfet, mevsûfunadır. *Rencûr*, hasta demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) O civân, dervîşlerin i'tizârını kabûl buyurdu. Sert hûyluluk şîvesinden geçti. O mehcûr olan yalnız

{345}

kalmışların ve rencûr olan ayrılık görmüşlerin sohbetine rücû' eyledi.

(Kıt'a)

بعد از چهـار چیز ز جانان چهار چیز * خوشتر بود ز راحت ورحمت پس ازعذاب

(Mahsûl-i Beyt) Cânândan dört nesneden sonra dört nesne ziyâde hoşrek olur 'azâbdan sonra râhat rahmetinden. Ya'nî 'azâb 'akabinde olan râhat ve rahmetten hoşrek ve a'lâdır cânân tarafından gelen dört nesneden sonra dört nesne ki bu mezkûrâttır:

وصلی پس ازفراق ووفاقی پس از خلاف * صلحی پس از نزاع ورضایی پس از عتاب

(Mahsûl-i Beyt) Firâktan sonra vasl. Ve muhâlefetten sonra vifâk ya'nî uygunluk. Ve kavga ve nizâ'dan sonra barışmak. Ve 'itâb ve gazabdan sonra hoş-dil olmak.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i muzâri'dendir. Aslında mefâ'îlün fâ'ilâtün mefâ'îlün fâ'ilâtündür. Evvelâ sadr ve ibtidâsına harb 'illeti târî olup mef'ûlü olmuş. Haşvler mekfûf olup fâ'ilâtü mefâ'îl olmuş ki bir mısrâ'ı mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilât olup muzâri'-i ahreb-i mekfûf-ı maksûr olur.

[6. RAVZA]

روضهٔ ششم در وزیدن نسایم ملاطفات و روایح مطایبات که غنچه ابهارا بخنداند
وشکوفهٔ دلهارا بشکفاند از حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم آرند که
فرموده است که مؤمن مزاح کن وشیرسخن باشد ومنافق ترش روکره پاید

Şeşum, altıncı demektir. *Der*, harf-i zarf, medhûlü mukadderdir; takdîri "der-beyân-ı vezîden ilh." *Vezîden*, esmek demektir hübûb ma'nâsına; *nesâyim*'e izâfeti, lâmiyye. *Nesâyim*, nesîmin cem'idir, rûzgâr demektir yel ma'nâsına; *mülâtafât*'a izâfeti, beyâniyye. *Mülâtafât*, mülâtafenin cem'idir, latîfeleşmek ma'nâsına. *Revâyih-i mutâyebât, nesâyim-i mülâtafât* gibi

lafzen ve ma‘nen. *Ki,* harf-i râbıt. *Gonce-i leb*, beyâniyye; *hâ*, edât-ı cem‘; *râ*, edât-ı mef‘ûl; dudaklar goncası demektir. *Bihandâned*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müte‘addî, müfred gâ’ib, güldürür demektir. *Şükûfe-i dilhâ* da beyâniyye; *hâ*, edât-ı cem‘; *râ*, edât-ı mef‘ûl; gönüller çekici demektir. *Beşikefâned*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müte‘addî, müfred, gâ’ib, açar demektir. *Hazret-i risâlet,* ravza-i esbakta tafsîl olundu; hazret-i Muhammed sallallâhu ‘aleyhi ve sellem’dir. *Ârend*, fi‘l-i muzâri‘, müfred,

{346}

gâ’ib, getirirler ya‘nî nakl ederler demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Fermûde’est*, buyurmuştur. *Ki,* harf-i beyân. *Mü’min*, ma‘rûf. *Mizâh-kün,* vasf-ı terkîbîdir, latîfe edici demektir. Şîrîn-sühan da böyle, tatlı sözlü demektir. Münâfık, ma‘rûf. *Turş-rû,* vasf-ı terkîbî, ekşi yüzlü demektir. *Girih*, düğüm. *Ber-ebrû*, kaş üzere. *Girih ber-ebrû*, gazûb ve tünd hûy demekten kinâyettir.

(Mahsûl-i Terkîb) Altıncı Ravza, latîfeleşmek rûzgârının ve mutâyebât revâyihinin esmesi beyânındadır ki dudaklar goncasını güldürür ve gönüller çiçeğini açar. Hâsılı, tarz-ı mülâtafe ve tavr-ı mutâyebeyi bildirir. Hazret-i risâlet sallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem’den nakl ederler ki buyurmuştur: Mü’min, latîfe edici ve tatlı sözlü olur. Münafık, ekşi yüzlü ve tünd-hûy olur.

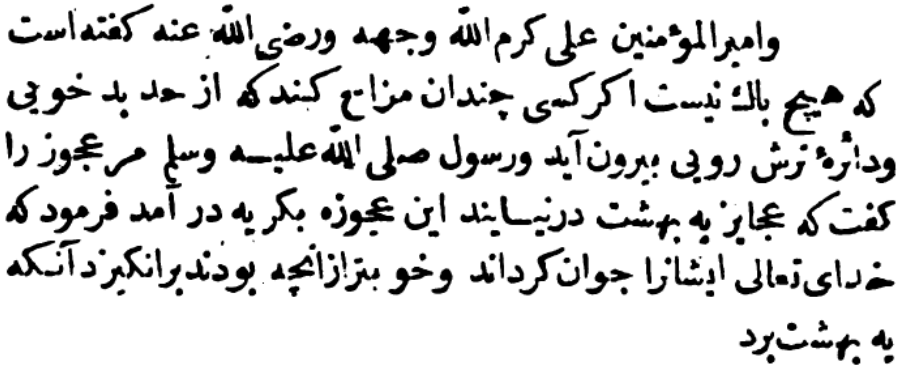
وامیرالمؤمنین علی کرم الله وجهه ورضی الله عنه گفته است
که هیچ باك نیست اگر کسی چندان مزاح کند که از حد بد خویی
ودائرهٔ ترش رویی بیرون آید ورسول صلی الله علیه وسلم مر عجوز را
گفت که عجایز به بهشت درنیایند این عجوزه بگریه در آمد فرمود که
خدای تعالی ایشانرا جوان گرداند وخو بتر ازانچه بودند برانگیزد آنکه
به بهشت برد

Bâk nîst, korku yoktur demektir. *Eger*, edât-ı şart. *Kesî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Çendân,* o kadar demektir. *Mizâc*, mîmin kesriyle latîfe demektir. *Ki,* harf-i râbıt. *Hadîd-i hûyî*, lâmiyye, bed-hûyluk gâyetinden demektir. *Dâ’ire-i turş-rû* da böyle, ekşi yüzlülük dâ’iresinden. *Bîrûn* âyed, dışarı gele ya‘nî çıka demektir. *Mer*, edât-ı sıla; *râ’*yı, te’kîddir. *‘Acûze*, kocakarı demektir. *Ki,* harf-i beyân. *‘Acâyiz, ‘acûze*’nin cem‘idir. *Bâ,* harf-i sıla. *Behişt,* cennet demektir. *Derneyâyend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib, girmezler demektir. *Be-girye*: *Bâ,* harf-i sıla. *Derâmed,* geldi demektir. *Fermûd*, buyurdu demektir. *Îşân-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Kerdâned*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, eyler demektir tahvîl ma‘nâsına. *Ber-engîzed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, hasreder demektir. *Ânki,* o vakit demektir. *Bâ*, harf-i sıla. *Behişt,* ma‘rûf. *Bered*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, iletir demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve emîrü’l-mü’minîn ‘Alî kerramallâhu veche ve radıyallâhu ‘anh demiştir: Havf yoktur ya‘nî zarar vermez eger bir kimse o kadar latîfe ede ki bed-hûyluk haddinden ve turş-

{347}

rûyluk dâ'iresinden çıkarınca. Ya'nî bed-hûyluk dâ'iresinden çıkarmak için latîfe ederse zarar vermez. Resûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem, bir 'acûzeye dedi k: 'Acûzeler cennete girmezler. Bu 'acûze giryeye geldi ya'nî ağladı. Sa'âdetle buyurdular ki: Allâhu te'âlâ onları civân eyler ve dünyâda olduklarından güzel haşr eder. O vakit cennete iletir, idhâl eder. Hâsılı, Cenâb-ı fahr-i 'âlem bu gûne, latîfe buyurdukları sâbittir.

ومرزنی را
ازانصار گفت بشوهر خودپرس که در چشم وی سفیدی واقعست
آن زن بسرعت وانضطراب تمام پیش شوهرخود رفت شوهر ازوی
سبب اضطراب پرسید آنچه حضرت فرموده بودند باز گفت گفت راست
فرموددرچشم من سفیدی هست وسیاهی هست اما نه ببدی

Mer, edât-ı sıla. *Zenî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı sıla; *mer*'i te'kîddir. *Ensâr*, fahr-i kâinat, Medîne'ye teşrîflerinde ittibâ' edip i'ânet edenlere derler. *Be-şevher*: *Bâ*, harf-i sıla; şevher, zevc ma'nâsınadır; *hôd*'a izâfet-i lâmiyye. *Purs,* emr-i hâzır, müfred, su'âl eyle demektir. *Çeşm-i vey*, lâmiyye. *Sefîdî*: *Yâ,* harf-i masdar, beyâzlık demektir. *Vâkı'est*, vâki'dir. *Be-sür'at*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Pîş-i şevher*, zevci katına demektir. *Sefîdî, siyâhî yâ'*ları masdariyyelerdir. *Ne,* harf-i nefy. *Be-bedî*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *yâ,* harf-i masdar.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve ensârdan bir zene, hazret-i fahr-i 'âlem sallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem dedi: Kendi zevcine sor ki onun gözünde ak vâki'dir. Bu bir kelâmdır ki zarfiyyeti müştemil. Ya'nî gözde ak olması, bir gözün kendi akı. O hâtûn 'illet ma'nâsına zann edip sürat ve ıztırâb-ı tamâm ile zevci katına gitti. Ve zevci ondan ıztırâbın sebebini su'âl eyledi o kelâmı ki hazret buyurmuştular, söyledi. Zevci dedi: Doğru söylemiştir. Benim gözümde beyâzlık da var, siyâhlık da vardır ammâ kötülükle değil. Ya'nî a'mâya mü'eddî olan beyâzlık değil. Belki gözde mevcûd olan beyâzlıktır.

(Kıt'a)

گر مقبلی مزاح کند عیب او مکن * شغلست آن بقاعدهٔ عقل ودین مباح

Ger, harf-i şart, *Mukbilî*: *Yâ,* harf-i vahdet; *mukbil*, sâhib-i ikbâl demektir. *'Ayb-ı û,* onu ta'yîb. *Mekün,* nehy-i hâzır, müfred, eyleme demektir. *Şuglî*: *Yâ,* harf-i vahdet;

{348}

şugl, bunda eğlence demektir. *Ân, mizâh*'a işârettir. *Be-kâ'ide-i 'akl*: *Bâ,* harf-i zarf; izâfet-i beyâniyye. *Mubâh*, ma'rûf.

(Mahsûl-i Beyt) Eger bir mukbil, latîfe ederse ta'yîb eyleme. O latîfe bir eğlencedir ki 'aklı ve dîn kâ'idesinde mübâhtır.

دل آیینه است کلفت جدرٔ نك آیینه * آن رٔ نك راچه صیقل امکان بجز مزاح

Dil, mübtedâ; *âyîne'est,* haberi. *Külfet*, kâfın zammıyla meşakkat ma'nâsına masdardır; *cidd*'e izâfeti, fâ'ilinedir. *Cidd*, latîfe mukâbili, gerçek demektir. *Jeng,* pas demektir;

âyîne'ye izâfet-i lâmiyye. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Saykal*, ma'rûf; imkân'a izâfet-i beyâniyye. *Becüz mizâh*, latîfenin gayrı demektir. Ba'zı nüshada "çi mümkün saykal" vâki'dir lâkin vezn için muzâf okunmalı. Hakîkatte muzâf değildir. Yine ma'nâ birdir.

(Mahsûl-i Beyt) Gönül, âyînedir. Ciddin meşakkati âyînenin pasıdır. O pasa ne imkân, saykalı latîfenin gayrı. Ya'nî latîfenin gayrıyla o jengi açmak kâbil-i imkân değildir.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i muzâri'dendir. Ânifen zikr olunan gibidir.

(Hikâyet)

روزی اصمعی
پرسیدند هارون حاضر بود ذکر پالوده کردند. اصمعی گفت بسیاری
از اعرابی باشند که هرگز پالوده ندیده باشند ونشنیده هارون گفت بدین
دعوی که کردی گواهی بگزران واگرنه دروغست

Rûzî: *Yâ,* harf-i vahdet, bir gün demektir. *Ber-mâ'ide-i Hârûn*: *Ber,* harf-i sıla; izâfet-i lâmiyye. *Mâ'ide*, ta'âm demektir. *Hâzır bûd*, hâzır idi. *Zikr-i pâlûde*, masdarın mef'ûlünedir. *Kerdend*, fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib eylediler demektir. *Bisyârî*, çoğu demektir. *Bâşend*, fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib, olurlar demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Hergiz,* bir vakit demektir. *Nedîde*, mâzî-i menfîden kısımdır. *Nedîde bâşed*, görmemişlerdir. *Nâm-ı û, lâmiyye*; *pâlûde*'ye râci'dir. *Neşenîde*, işitmişlerdir. *Be-dîn*: *Bâ,* harf-i sıla. *Dâl,* hemzeden munkalib. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Kerdî*, fi'l-i mâzî, müfred, muhâtab, eyledik demektir. *Güvâhî*: *Yâ,* harf-i vahdet, bir şâhid demektir. *Bigüzerân*, bâ'-i te'kîd ile emr-i hâzır, müfred, edâ eyle demektir. *Güvâhî bigüzerân*, şâhid getir ya'nî beyyine ikâme eyle demek olur. Ve eger ne, yoksa demektir. *Dürûğ,* yalan demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir gün Asmaî, Hârûn'un mâ'idesinde hâzırdı. Ya'nî bile ta'âm ederlerdi. Pâlûde zikrini

{349}

eylerlerdi. Pâlûde keyfiyyetini söylerlerdi. Asmaî, dedi: A'râbîden çoğu olur ya'nî çok kimse vardır ki bir vakit aslâ pâlûde görmemişlerdir ve işitmemişlerdir. Hârûn dedi: Bu da'vâya ki eyledin, bir şâhid ikâme eyle; yoksa yalandır.

اتفاق روزی هارون بشکار بیرون رفت
واصمعی پاوی بودند که اعرابی حالی از بادیه می رسید هارون باصمعی
گفت که ویرا پیش ما آر اصمعی پیش وی رفت که امیر المؤمنین ترامی
خواند اجابت کن گفت مؤمنانرا امیری می باشد اصمعی گفت آری
اعرابی گفت من بوی ایمان ندارم اصمعی ویراد شنام داد وگفت یاابن
الزانیه اعرابی در غضب شد وگریبان اصمعی را بگرفت وهرسومی کشید
ودشنام می داد هارون میخندید

Rûzî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Be-şikâr*: *Bâ,* harf-i sıla. *Bîrûn reft*, çıktı demektir. *Bâ-vey*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Vey* zamiri, *Hârûn*'a râci'dir. *Dîdend*, fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib, gördüler demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Hâlî*: *Yâ,* harf-i nisbettir ki kendi hâlinde demektir. Şârih bu hâle vâkıf olamamış. *Bâdiye*, ma'rûf. *Mî resîd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, erişti demektir. *Be-Asmaî*: *Bâ,* harf-i sıla. *Ki,* harf-i beyân. *Vey-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Vey* zamîr, *A'râbî*'ye râci'dir. *Pîş-i mâ*, lâmiyye, 'Arabînin katına demektir. *Reft,* gitti demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Turâ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Mî hâned*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; çağırır, ister demektir. *İcâbet kün*, kabûl eyle demektir. *Mü'minân-râ*: *Râ*, edât-ı tahsîs. *Emîrî*: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Mî bâşed,* olur mu? *Ârî,* evet demektir. *Be-vey*: *Bâ,* harf-i sıla; *vey, emîr*'e râci'dir. *Nedârem*, fi'l-i nefy-i müstakbel, mütekellim vahde, nefyden 'ibâret. *Vey-râ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Vey, Asmaî*'ye râci'dir. *Düşnâm dâd*, sövdü demektir. *Yâ ibne'z-zâniye*, ey veled-i zinâ ya'nî orospu oğlu demektir. *Der-gazab şüd*, gazabda oldu ya'nî darıldı. *Girîban,* yaka demektir; *Asma'î*'ye izâfet-i lâmiyye. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Bigirift*, bâ'-i *te'kîd ile*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, tuttu demektir. *Her sû*, her cânibe demektir. *Mî keşîd*, edât-ı hâl ile çekerdi ma'nâsına fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib. Düşnâm mî dâd, söverdi ma'nâsınadır. Mî handîd de böyle, gülerdi demektir.

{350}

(Mahsûl-i Terkîb) İttifâken bir gün Hârûn şikâra çıktı. Ve Asmaî, Hârûn'laydı ya'nî berâberdiler. Gördüler ki bir A'râbî kendi hâlinde bâdiyeden erişti. Hârûn Asmaî'ye dedi: Onu biizim katımıza getir. Asmaî, A'râbî katına gitti ki Emîrü'l-mü'minîn seni ister, çağırır, da'vet eder; icâbet eyle diye. A'râbî dedi: Mü'minlerin emîri olur mu? Asmaî dedi: Evet olur. A'râbî dedi: Ben ona îmân eylemem. Asmaî, ona sövdü ve dedi: Ey Veled-i Zinâ! A'râbî, gazaba geldi ve Asmaî'nin yakasını tuttu ve her cânibe çekerdi ve söverdi. Hârûn gülerdi.

بعدازان پیش هارون آمد وگفت ای امیر المؤمنین چنانچه
این مرد گمان می برد داد من از وی بستان که مرا دشنام داده است
هارون گفت دو درم بوی ده اعرابی گفت سبحان الله مرا دشنام
داده است ومرا دو درم دیگر بوی می باید داد هارون گفت آری
حکم من چنین است روی باصمعی کرد وگفت یا ابن الزانیة
روان باش و بحکم امیر المؤمنین چهار درم بمن ده هارون از خنده
بپشت افتاد

Pîş-i Hârûn, lâmiyye, Hârûn'un katına demektir. *Çünânçi,* onun gibi demektir. *Gümân*, zann ma'nâsınadır. *Dâd-ı men*, benim 'adlimi ya'nî hakkımı. *Bisitân*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i emr-i hâzır, müfred, al demektir. *Ki*, edât-ı ta'lîl. *Merâ*: *Râ*, edât-ı sıla, bana demektir. *Düşnâm dâde'est*, sövmüştür. *Dü direm,* iki dirhem. *Be-vey*: *Bâ,* harf-i sıla. *Asmaî*'ye râci'dir. *Dih,* dâlin kesriyle ve *hâ'*-i asliyye ile emr-i hâzır, müfred, ver demektir. *Merâ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Dîger,* dahi demektir. *Be-vey*: *Bâ,* harf-i sıla. *Asmaî*'ye râci'dir. *Mî bâyed dâd,* vermek gerek demektir. Zîrâ mâzî, muzâri'e mukârindir. *Ârî,* evet demektir. *Hükm-i men*, lâmiyye. *Çünîn'est*, buncılayındır. *Be-Asmaî*: *Bâ,* harf-i sıla. *Yâ ibne'z-zâniyeteyn*, Asmaî'nin söylediği kelâmın tesniyesidir ve hem tağlîb kabîlindendir. Zîrâ zinâda kesret, nisâ tarafından

olduğundan müzekker, müennese mahmûl olur. (الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي)[312] âyet-i kerîmesinde takdîmin vechi gibi. Şârih kelâmı, lügavîdir. *Revân bâş*, git demektir. *Be-hükm-i emîrü'l-mü'minîn*: *Bâ*, harf-i isti'lâ; izâfetler, lâmiyye. *Çehâr direm*, dört dirhem. *Be-men*: *Bâ*, harf-i sıla. *Bidih*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i emirdir, ver demektir. *Hande*, gülmek ma'nâsına. *Be-püşt*: *Bâ*, harf-i isti'lâ, arkası üzere demektir. *Üftâd*, düştü demektir, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib.

{351}

(Mahsûl-i Terkîb) Bundan sonra ya'nî sövüşüp çekiştikten sonra A'râbî, Hârûn'un katına geldi ve dedi: Bunun zann ettiği gibi ey emîre'l-mü'minîn. Ya'nî ben bilmem, lâkin bu, emîrü'l-mü'minîn diyor. Bunun zannı gibi ey mü'minlerin emiri! Benim hakkımı ondan al ki bana sövmüştür. Hârûn dedi: Ona iki dirhem ver. A'râbî dedi: Subhânallâh! Bana sövmüştür ve bana iki dirhem dahi ona vermek gerektir! Ya'nî hem bana sövsün hem ben iki dirhem vereyim bu ne hükümdür dedi. Hârûn dedi: Evet, benim hükmüm buncılayındır. Yüzünü Asmaî'ye eyledi ve dedi: Ey iki zânînin oğlu! Yıkıl git ve emîrü'l-mü'minîn hükmü üzere bana dört dirhem ver. Hârûn, gülmekten arkası üzere düştü.

پس و یراهمراه بردند چون بقصر هارون در آمد وآن عظمت وشوکت
بدید و مجلس هارونرا مشاهده کردو در چشم وی بسیار بزرك نمود
پیش آمد وکفت السلام علیك یا الله هارون کفت خاموش باش چه
میکویی کفت السلام علیك یانبی الله کفتند ویحك چه میکویی وی
امیر المؤمنین است کفت السلام علیك یا امیر المؤمنین هارون کفت
وعلیك السلام

Vey-râ: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Vey, A'râbî*'ye râci'dir. *Hemrâh*, bile. *Bürdend*, fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib, ilettiler ya'nî götürdüler demektir. *Çûn*, edât-ı ta'lîl. *Be-kasr-ı Hârûn*: *Bâ*, harf-i sıla, izâfet-i lâmiyye. *Meclis-i Hârûn-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl, izâfet-i lâmiyye. *Der*, harf-i sıla. *Çeşm-i vey*, lâmiyye. *Bisyâr*, çok demektir. *Büzürg*, ulu demektir. *Pîş âmed*, ileri geldi demektir. *Veyhake*, bâlâda tafsîl olunduğu gibi Allâh cezâ versin demektir. Çi mî gûyî, ne söylersin demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bundan sonra ya'nî Asmaî'ye şetmden sonra A'râbî bile götürdüler. Çünki Hârûn'un kasrına girdi, o 'azamet ve şevketi gördü, Hârûn'un meclisini müşâhede eyledi ve A'râbînin gözüne çok ulu göründü. İleri geldi ve dedi: Es-selâmü 'aleyk yâ Allâh! Hârûn dedi sükût ile: Ne söylersin dedi. Es-selâmü 'aleyk yâ nebiyyallâh! Dediler: Allâh cezâ versin ne söylersin. O emîrü'l-mü'minîndir. Dedi: Es-selâmü 'aleyk yâ emîre'l-mü'minîn. Hârûn dedi: Ve aleyke's-selâm!

پس و یرا بنشاندند ومأده کشیدند واز هر چیزی بخوردند در آخر
بالوده آوردند اصمعی کفت امید میدارم که وی نداند که بالوده چیست

{352}

[312] Kur'an, Nûr Suresi, 24/2. Zina eden kadın ve zinâ eden erkek.

هارون گفت اگر چنین باشد ترا یک بدره بدهم پس اعرابی دست دراز کرد
پالوده را خوردن گرفت پوجهی گفت نمی دانست که هرگز نخورده است
هارون ازوی پرسید که این چه چیزست که می خوری

Vey-râ: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Vey, A'râbî*'ye râci'dir. *Binişândend,* bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müte'addî, cem', gâ'ib, oturttular demektir. *Keşîdend*, fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib, çektiler demektir. *Çîzî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Bihôrdend*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib, yediler demektir. *Âverdend* de böyle, getirdiler demektir. *Mîdârem*, mütekellim vahde, isbâttan 'ibârettir; "ümîd mîdârem" demek olur. *Vey, A'râbî*'ye râci'dir. *Nedâned*, fi'l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ'ib, bilmez demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Bedreh*, on bin altına derler. *Bidihem*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i muzâri', mütekellim vahde, vereyim demektir. *Dest dırâz kerd,* el uzattı demektir. *Pâlûde-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Hôrden girift*, yemeğe başladı demektir. *Be-vechî*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *yâ,* harf-i vahdet. *Ki,* harf-i râbıt. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i sıla. *Mî*, edât-ı hikâye; *mânest*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, benzerdi demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Nehôrde,* mâzî-i menfîden kısımdır, yememiş demektir. *Ez-vey*, A'râbî'den. *Pursîd*, su'âl eyledi. *Ki,* harf-i beyân. *Mî hôrî*, fi'l-i hâl, müfred, muhâtab, yersin demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bundan sonra ya'nî A'râbînin selâmını aldıktan sonra oturdular. Ve ta'âm çektiler. Ve her nev' şeyden yediler. Âhirde pâlûde getirdiler. Asmaî dedi: Ümîd ederim ki A'râbî bilmez ki pâlûde nedir. Eger böyle olursa sana bir bedreh vereyim. Bundan sonra A'râbî el uzattı. Pâlûdeyi yemeye başladı bir vechle ki ona benzerdi ki aslâ yememiştir. Hârûn ondan su'âl eyledi ki bu ne şeydir ki yersin.

گفت سوگند باد آن خدای که ترا بخلافت مکرم کرده
است که من نمی دانم که چه چیزست اما خدای تعالی در قرآن می گوید
وفاکهة ونخل ورمان نخل نزدیک ما هست گمان می برم که این رمانست
اصمعی گفت ای امیر المؤمنین اکنون دو بدره بر تو واجب شد زیرا که
وی همچنانکه پالوده را نمی داند ما را نیز نمی داند هارون بفرمود
تا اصمعی را دو بدره دادند واعرابی را چندانکه غنی شد

Sevgend, ant

{353}

ma'nâsına, yemîn demektir. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i sıla. *Ki,* harf-i râbıt. *Turâ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Be-hilâfet*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Kerde'est*, eylemiştir. *Ki,* harf-i beyân. *Nemî dânem,* bilmem demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Çi çîzest*, ne şeydir. *Fâkihe*, yemiş ma'nâsınadır. *Nahl,* hurma. *Rummân*, rânın zammı, mîmin teşdîdiyle nar demektir. *Nezdîk-i mâ*, lâmiyye, bizim katımızda demektir. *Hest*, vardır demektir. *Gümân mî berem,* zann ederim demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Eknûn,* el-ân demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) A'râbî dedi: O Hudây te'âlâ'ya ant içerim ki seni hilâfet ile mükerrem eylemiştir ki ben bilmem ki ne şeydir ammâ Hudây te'âlâ Kur'ân'da buyurur: (فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ

وَرُمَّانٌ)[313] Nahl ki hurmadır, bizim katımızda vardır. zann ederim ki bu, nardır. Asmaî dedi: Ey Emîre'l-Mü'minîn! El-ân, senin üzerine iki bedreh vâcib oldu. Zîrâ ki A'râbî pâlûdeyi bilmediği gibi rummânı dahi bilmez. Hârûn buyurdu, tâ ki Asmaî'ye yirmi dört bin altın verdiler. Ve A'râbîye o kadar ki ganî oldu.

(Kıt'a)

کیست دانی کریم آنکه ز بندد * نبست آنکه خزانهٔ درمش

Kîst, kimdir demektir, mukaddem haber. *Dânî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab, bilir misin demektir. *Kerîm*, mübtedâ. *Ânki*, ânkes ki takdîrindedir, o kimsedir ki demektir. *Bend*, bağ. *Hızâne-i diremeş*, lâmiyyelerdir.

(Mahsûl-i Beyt) Kerîm kimdir bilir misin? O kimsedir ki bendden ya'nî mühr miftâhtan âgâh değildir onun akçe hazînesi. Ya'nî memhûr ve mesdûd değil.

هرچه آید بروچه جد چه هزل * همه کردد بهانهٔ کرمش

(Mahsûl-i Beyt) Ona her ne gelirse ciddî olsun, hezl olsun. Mecmû'unu keremine bahâne eyler.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i hafîftendir ki aslı fâ'ilâtün müstef'ilün fâ'ilâtün müstef'ilün'dür. Evvelâ meczû kılınıp bir cüz'ü hazf olunmuştur. Sadr ve ibtidâ sâlim. Haşvine yine habn gelip ikinci sâkin ki "sîn"dir, düşüp mütefa'lün kalıp mefâ'ilün lafzına tebdîl olunur. 'Arûz ve darbı, habndan sonra hazf dahi gelip fe'ilün olmuştur. Bir mısrâ'ı fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün olur.

(Hikâyet)

خلیفه روزی چاشت میخورد بره بریان پیش
وی نهاده بود نه اعرابی از بادیه درسید و برابیش خواند اعرابی بنشست
و بشره تمام در خوردن ایستاد خلیفه کفت چه می شدی که چنان

{354}

این بره را ازهم می دری و برغبت می خوری که کویا پدر اورا بسر و
زده است اعرابی کفت این خود نیست اما تو بچشم شفقت چنان
در وی می نکری وازدریدن وخوردن بدمی بری که کویا مادر
اورا شیر داده است

Rûzî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Çâşt,* kuşluk ta'âmı demektir. *Mî*, edât- hikâye; *hôrd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, yerdi demektir. *Bere-i biryân*, biryân bir kuzu demektir Zîrâ *bere* kuzu demektir bânın ve rânın fethalarıyla ve hâ'-i resmî ile. *Pîş-i vey*, lâmiyye, onun önüne demektir. *Nihâde bûdend*, komuştular. *Vey-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl, onu demektir. *Pîş hând,* katına çağırdı. *Binişest*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, oturdu demektir. *Be-şire*:

[313] Kur'an, Rahmân Suresi, 55/68. Her türlü meyveler, hurma ve nar.

Bâ, harf-i musâhabet; *şire, şîn*-i mû‘cemenin kesri ve *hâ’*-i asliyye ile hırs demektir; *tamâm*’a izâfeti, lâmiyye. Ba‘zı nüshada “bere-râ tamâm” vâki‘ olmuştur lâkin çendân münâsib değildir. *Der*, harf-i sıla. *Hôrden*, masdardır yemek ma‘nâsına. *Îstâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, durdu demektir. *Mî*, edât-ı hâl-i mâzî. *Şüdî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab. *Çi mî şüdî*, ne olursun demektir. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Bere-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Mî*, edâtı-ı hâl. *Derî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, yırtarsın demektir. *Mî hôrî* de böyle, yersin demektir. *Ki,* harf-i râbıt. *Gûyiyâ*, edât-ı teşbîh. *Peder-i û*, lâmiyye, onun pederi demektir. *Turâ*: *Râ,* edât-ı sıla, sana demektir. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Sirû*, sînin zammıyla boynuz demektir. *Be-sirû zede’est*, süsmüştür ve tos vurmuştur demek olur. *Be-çeşm-i şefkat*: *Bâ,* harf-i musâhabet, izâfet-i lâmiyye. *Şefkat*, masdardır muhabbet ma‘nâsına. *Mî nigerî*, sâbık ef‘âl gibi, bakıyorsun demektir. *Derîden*, masdardır yırtmak ma‘nâsına. *Hôrden* de böyle, yemek ma‘nâsına. *Mî berî* de sâbıklar gibi, iletirsin demektir. *Bed mî berî*, kötü görüyorsun diyecek mahaldedir. *Şîr dâde’est*, süt vermiştir.

(Mahsûl-i Terkîb) Halîfe bir gün kuşluk ta‘âmı yerdi. Bir biryân kuzu önüne kodular. Bir A‘râbî bâdiyeden erişti, geldi. Onu halîfe, katına da‘vet eyledi. A‘râbî oturdu ve tamâm hırs ile yemekliğe durdu ya‘nî başladı. Halîfe dedi: Ne oluyorsun ki ancılayın bu kuzuyu birbirinden ayırır,

{355}

yırtarsın ve rağbet ile yersin ki gûyâ onun pederi sana tos vurup süsmüştür. A‘râbî dedi: Bu değildir ammâ sen muhabbet gözüyle ancılayın kuzuya bakarsın ve onu yırtıp yemeyi kötü görürsün ki gûyâ onun anası sana süt vermiştir.

(Kıt‘a)

خواجه برمال خود آن کونه رحیم است وشفیق * که بچشم شفقت می نکرد بدرهمه چیز

Ber, harf-i isti‘lâ. *Mâl-i- hôd*, lâmiyye. *Ân gûne,* o tarz demektir. *Nigered*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, bakar demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Sâhib-i mâl, kendi mâlı üzere o tarz rahîm ve şefîktir ki muhabbet gözüyle bakar cemî‘ şeyde. Hâsılı, mâlında olan hırsı beyândır. Şârih gâlibâ *gûne* lafzını “ki û ne”den muhaffef zann edip ma‘nâyı; hâce, kendi hâli üzere o kadar şefîk ve rahîm değildir ve *mâl*’i “hâl” yazmış. Beytin ma‘nâsına çeşm-i şefkat ile nazar edip bakamamış.

کرفتند در بره ومیش وی اندك خطری بفداشان بد هد مادر وفرزند عزیز

Ki, harf-i şart; *füted*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; düşerse demektir. *Der,* harf-i sıla. *Bere,* ma‘rûf. *Mîş,* koyun demektir; *vey*’e izâfet-i lâmiyye. *Endek,* az demektir. *Hatarî*: *Yâ,* harf-i vahdet, bir zarar demektir. *Bâ,* harf-i sıla. *Şân*, zamîr-i cem‘, *bere*’ye ve *mîş*’e râci‘dir. *Bidihed*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib verir demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Hâcenin mâlına olan şefkatini beyân edip der ki, eger onun koyununa kuzusuna bir zarar vâki‘ olursa onlara fedâya verir anasını ve ‘azîz evlâdını.

(‘Arûz) Bu kıt‘a remel-i mahbûndur ki sadr ve ibtidâdan gayrıya habn gelmiştir. ‘Arûz ve darbına hazf dahi gelip fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün olmuştur.

(Kıt‘a-i Âhar)

فی المثل گر خواجه نان و بره بریان نهد * پیش تو برخوان اگر روزی شوی مهمان او

Fi-‘l-misl, meselâ demektir. *Ger,* harf-i şart. *Nihed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, koya demektir. *Pîş-i tû ber-hân*, mısrâ‘-ı evvelin tetimmâtıdır. *Pîş-i tû*, lâmiyye. *Hân,* sofra demektir. *Rûzî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Şevî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, olursun demektir. *Mihmân-ı û*, lâmiyye. *Mihmân*, müsâfir demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Meselâ eger sâhib-i mâl ü câh senin önüne sofra üzerine ekmek ve kuzu biryânı koya eger bir gün ona mihmân

{356}

olursan. Ya‘nî mihmân olduğun gün sana ta‘âm çıkarırsa

گر کنی صد رخنه در دندانش از سنگ ستم * به که از دندانت افتد رخنه در دندان او

Ger, harf-i şart. *Künî*, fi‘l-i muzâri‘, eylersin demektir. *Rahne*, gedik, zarar ma‘nâsına. *Der,* harf-i sıla. *Dendân*, diş demektir. *Şîn*, zamîr, *hâce*’ye râci‘dir. *Seng-i şetm*, beyâniyye. *Şetm,* bunda cevr ü eziyyet ma‘nâsınadır. *Ki,* harf-i beyân. *Rahne’, Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. *Der,* yine harf-i sıla *Nân-ı û*, lâmiyye.

(Mahsûl-i Beyt) Beyt-i sâbıka merbûttur ki eger bir gün müsâfir olduğun vakitte eger cevr ü ezâ taşından hâcenin dişine yüz zarar edersen iyidir ki senin dişinden onun ekmeğine bir zarar vâki‘ ola. Hâsılı, ekmeğe diş vurmadan dişini yüz kerre kırmak evlâ ve ahrâdır.

ور خورد از دست تو صد زخم بر پهلو و پشت * به که پرسازی تهیگاه خود از بریان او

Ver, ve eger’den muhaffeftir. *Gured*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, yerse demektir. *Dest-i tû,* lâmiyye. *Pehlû,* yan demektir. *Püşt,* arka demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Pür sâzî*, doldurasın demektir. *Tihîgâh*, tânın kesriyle boş böğür ma‘nâsına, bunda karın demektir; *hôd*’a izâfet-i lâmiyye. *Büryân-ı û* da lâmiyye.

(Mahsûl-i Beyt) Ve eger senin elinden arkası ve yanı üzere yüz zahm yerse onun yanından kendi karnını doyurmadan yeğdir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remeldendir ki ‘arûz ve darbına kasr târî olup fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilât olmuştur.

(Mutâyebe)

بهلول را گفتند دیو انگان
بصره را بشمار گفت از ناحیت شمار بیرونست اگر گویید عاقلا نرا
بشمارم که معدودی چند بیش نیست

Râ, edât-ı sıla. *Dîvânegân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘. *Kâf*, hâ’-i resmîden munkalib; *Basra*’ya izâfeti, lâmiyye. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bişumâr*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i emr-i hâzır, müfred, say demektir. *Nâhayât*, etrâf demektir. Ba‘zı nüshada “hayyiz” vâki‘dir, mekân ma‘nâsına. Ve ba‘zı nüshada “hadd” vâki‘dir. Cümlesi mecâzen nihâyet ma‘nâsınadır; şumâr’a izâfet-i

beyâniyye. *Gûyîd*, fi‘l-i muzâri‘, muhâtab. *Bişumârem*, sayarım demektir. *Ki,* harf-i ta‘lîl *Ma‘dûdî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Çend*, kaç demektir. *Ma‘dûdî çend*, birkaç ma‘dûd demek olur. *Bîş,*

{357}

bâ’-i ‘Arabla ziyâde demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Behlûl[314]e dediler: Basra’nın dîvânelerini say. Dedi: Sayı nihâyetinden dışarıdır ya‘nî lâ-yu‘ad ve lâ-yuhsâdır, sayılmaz. Eger derseniz ‘âkılları sayarım. Zîrâ birkaç ma‘dûddur; ziyâde değildir. Demek ister ki sizin dîvâne ‘add ettiğiniz, ‘âkıl; ‘âkıl ‘add ettiğiniz, dîvânedir.

(Kıt‘a)

هر که عاقل بینی اورا بهره ایست * نقد وقت از مایهٔ دیوانکی

Her ki, “herkes ki” takdîrindedir. *Bînî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, görürsün demektir. *Û-râ*: *Râ,* harf-i tahsîs, onun demektir. *Behre’îst*: *Sîn* ve *tâ*, edât-ı haber; *yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül *Behre*, nasîb ve hisse ma‘nâsınadır. *Nakd-i vakt*, lâmiyye, vaktin nakdi demektir. *Nakd*, peşîn demektir; veresi mukâbelesi; hâl-i hayâtı demekten ‘ibârettir. *Mâye,* asl ma‘nâsınadır. *Dîvânegî*: *Yâ,* harf-i masdar; *kâf*, hâ’-i resmîden mübeddel.

(Mahsûl-i Beyt) Her kimi ki ‘âkıl görürsün onun hissesi vardır hâl-i hayâtında dîvânelik sermâyesinden. Ya‘nî ‘âkıl ‘add eylediğinin, elbette dîvânelikten bir sermâyesi vardır ‘akl ma‘deninde.

می زید از آفتاب سعادتان * شادمان در سایهٔ دیوانکی

Mî ziyed: *Mî*, edât-ı hâl; *ziyed*, zânın kesri ve yânın fethiyle fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, dirilir, geçinir demektir. *Âftâb-ı hâdisât*, lâmiyye. *Âftâb*, bunda harâretten ‘ibârettir. *Hâdisât,* zuhûrat-ı yevmiyyeden. *Şâdmân*, mesrûr demektir. *Sâye-i dîvânegî*, mecâzen lâmiyye, dîvânelik sâyesinde demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Elbette her ‘âkılın dîvânelik sermâyesinde hissesi vardır Zîrâ hâdisât, âftâb harâretinden dîvânelik sâyesinde mesrûr geçinir. Ma‘a-hâzâ ‘âkıl, ahvâl-i ‘âlemi müşâhede ettikçe nice vâlih ü hayrân olmaz.

(‘Arûz)

Bu kıt‘a remel-i müseddestir. Yalnız ‘arûz ve darbına hazf gelmiştir ki fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün olmuştur.

(Mutâyebe)

[314] Ebû Vüheyb b. Amr b. el-Mugīre el-Kûfî es-Sayrafî (ö. 183/799 [?]). Şahsiyeti meçhul bir sûfî ve hakîm.

فاضلی یکی ازدوستان
صاحب راز خود نامهٔ نوشت شخصی در پهلوی او نشسته بود بگوشهٔ
چشم نوشتهٔ و پرامی خواند پروی دشوار آمد بنوشت که اے مرده
در پهلوی من دزدی زن بمردی نفشسته بودی ونوشتهٔ مرا نمی
خواندی همه اسرار خود بنوشتی آن شخص گفت والله که ای مولانا
من نامهٔ ترا مطالعه نکردم وبخواندم گفت ای نادان پس این را که

{358}

می گویی از کجا می گویی

Fâzılî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Be-yekî*: *Bâ,* harf-i sıla, birinde demektir. *Dûstân-ı sâhib-râz,* mevsûfun sıfatına izâfetidir. *Râz*, sır demektir. *Sâhib-i râz*, sırdaş demektir; hôd'a izâfet-i beyâniyye. *Nâme'î*: Yâ, harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. *Nâme*, mektûb ve tezkire ma'nâsınadır. *Nüvişt*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, yazdı. *Şahsî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Pehlû-yı û,* lâmiyye. *Nişeste*, mâzîden kısımdır, oturmuş demektir. *Be-kûşe-i çeşm*: *Bâ,* harf-i musâhabet, izâfet-i beyâniyye, göz ucuyla demektir. *Nüvişte-i vey-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl, izâfet-i lâmiyye, onun yazdığı demektir. *Mî*, edât-ı hikâye; *hând*, vâv-ı resmî ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; okurdu demektir. *Ber-vey*: *Ber*, edât-ı sıla. *Vey*, zamîr, fâzıl'a râci'dir. *Düşvâr âmed*, güç geldi. *Binüvişt*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, yazdı demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Eger*, edât-ı şart. *Ne,* harf-i nefy. *Pehlû-yı men*, lâmiyye. *Düzdî*: *Yâ,* harf-i vahdet; *düzd,* hırsız demektir. *Zenbemüzd,* pezevenk demektir. *Nenişeste*, mâzî-i menfîden kısımdır. *Bûd,* edât-ı mâzî. *Yâ,* harf-i hikâye, oturmamuş olaydı. *Nüvişte-i merâ*, lâmiyye; *râ*, edât-ı mef'ûl; benim yazdığımı. *Nemî hândî*: *Yâ,* harf-i hikâye; okumayaydı demektir. *Heme*, mecmû'u ma'nâsınadır. *Esrâr-ı hôd*, lâmiyye. *Binüvişтemî*: *Bâ,* harf-i te'kîd; *yâ,* harf-i hikâye. *Nüvişтem*, fi'l-i mâzî, mütekellim vahde, yazardım demektir. *Nâme-i turâ*, lâmiyye; *râ*, edât-ı mef'ûl. *Mütâla'a*, ma'rûf. *Nekerdem*, fi'l-i mâzî-i menfî, mütekellim vahde. *Nehândem* de böyle. *Pes*, böyle ise demektir. *În-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl; bunu demektir. *Ez-kucâ,* nereden? *Mî gûyî*, söylersin demektir. *Ki,* harf-i beyân.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir fâzıl kendi sırdaşlarından birine mektûb yazardı. Bir şahıs onun yanında oturmuştu. Göz ucuyla onun yazdığını okurdu. O fâzıla güç geldi ya'nî infi'âl eyledi. Yazdı ki: Eger yanımda hırsız bir pezevenk oturmuş olmayaydı ve benim yazdığımı okumayaydı mecmû'u, kendi esrârımı yazardım. O şahıs dedi: Vallâhi ki Ey Mevlânâ! Ben senin nâmeni mütâla'a eylemedim ve okumadım. Fâzıl dedi: Ey Câhil! Öyleyse bunu ki söylersin nereden söylersin. Ya'nî mütâla'a eder diye yazdığımı neden bildin de

{359}

söyledin.

(Kıt'a)

شود مطلع شایدش خواند دزد * که حرف رابط (دزدیده اوغرلین دیمکدر

Ki, harf-i râbıt. *Düzdîde*, uğrulayan demektir. Sırr-ı merd, lâmiyye. *Şâyedeş*, ona lâyıktır demektir. *Hâned*, bunda masdar ma‘nâsınadır *şâyed*’e mukârin olduğu için. *Düzd, hâned*’in mef‘ûlü.

(Mahsûl-i Beyt) Her o kimse ki uğrulayan, âdemin sırrına muttali‘ ola, ona hırsız demek lâyık ve şâyândır.

برآن کار اگر مزد دارد طلب همین پس که نامش تهی زن بمزد

Ber ân kâr: *Ber,* harf-i sıla; o işe demektir. *Müzd*, mîmin zammıyla kira ma‘nâsına, ücret demektir. *Dâred*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, bunda isbâttan ‘ibârettir. *Bes*, bâ’-i *‘Arab*la yeter demektir. *Şîn*, zamîr, *kes*’e râci‘dir. *Nihî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab koyasın demektir.

(Mahsûl-i Beyt) O işe ücret isterse ya‘nî esrâra muttali‘ olmaya ücret taleb ederse ancak bu yeter ki onun adını zenbemüzd koyasın. Ya‘nî zenbemüzd demek ona ücret-i kâfîdir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i bahr-i tekârübdendir ki yalnız ‘arûz ve darbına kasr gelip fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûl olmuştur.

(Hikâye)

مستی ازخانه بیرون آمد ودرمیان راه بیفتاد وقی کردولب ودهان خودر
بیالود سکی بیامد وازالبسیدن کرفت پنداشت که آدمی است که آ نرا
پاك می کند دعامی کرد که خدای تعالی فرزندان ترا خد متکار توا
کرداند بعد زان سك پای برداشت و برروی بول کرد کفت بارك الله ای
سیدی آب کرم آوردی تا روی مرا بشویی

Mestî, Yâ, harf-i vahdet *Bîrûn âmed*, çıktı demektir. *Miyân-ı râh*, beyâniyye, yol ortası demektir. *Biyüftâd*, bâ’-i te’kîd ile ve hemzeden munkalib *yâ* ile mâzî, müfred, gâ’ib, düştü demektir. *Kay kerd*, kustu demektir. *Leb ü dehân-i hôd*, lâmiyye, kendi ağzını ve dudağını demektir. *Biyâlûd*, bâ’-i te’kîd ile ve hemzeden munkalib *yâ* ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, bulaştırdı demektir. *Segî*: *Yâ,* harf-i vahdet *Biyâmed,* geldi. *Lîsîden*, masdardır yalamak ma‘nâsına. *Lîsîden-girift*, mürekkebdir, yalamaya başladı demek olur. *Pendâşt*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, zann eyledi demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Âdemî*: *Yâ,* harf-i nisbet. *Ki,* harf-i râbıt. *Ân, mest*’e işârettir. *Mî kerd,* eylerdi demektir.

{360}

Ki, harf-i beyân. *Ferzendân-ı turâ*, lâmiyye; *râ*, edât-ı mef‘ûl; senin evlâdlarını demektir. *Hıdmetkâr-ı tû* da lâmiyye. Sana hıdmetçi. *Kerdâned,* eyleye. *Pây berdâşt*, ayak kaldırdı. *Ber*, harf-i sıla. *Rûy-ı vey*, lâmiyye, onun yüzüne. *Bevl*, ma‘rûf. *Seydî*: *Yâ,* harf-i mütekellim, ‘Arabîdir. *Germ*, kâf-ı ‘Acemin fethiyle sıcaklık demektir. *Âb-ı germ*, sıcak su demek olur. *Âverdî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab, getirdin demektir. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Rûy-ı merâ*, lâmiyye; *râ*, edât-ı mef‘ûl; benim yüzümü demektir. *Bişûyî*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, yıkarsın demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir mest, serhoş evinden çıktı ve yol ortasında düştü ve kustu ve ağzını ve dudağını bulaştırdı. Bir kelb geldi ve onu yalamaya başladı. Serhoş zann etti ki âdemdir onu pâk eder. Du‘â eylerdi ki Allâhu te‘âlâ senin evlâdlarını sana hıdmetkâr eylesin. Ya‘nî mutî‘ ve münkâd olsunlar. Ve sana bağışlasın. Ondan sonra kelb ayağını kaldırdı ve onun yüzüne işedi. Serhoş dedi: Bârekallâh Ey Benim Efendim! Sıcak su getirdin, benim yüzümü yıkamak için.

(Kıt‘a)

شراب خورده چو برخو يشتن رواد ارد * كه سبلت ازقى ناپاك مى بيالايد

Hôrde: *Hâ,* harf-i terettüb; şarâb içip demektir. *Çü*, edât-ı ta‘lîl. *Ber,* harf-i sıla. *Hîşten*, vâv-ı resmî ile kendi demektir. *Revâ*, câ’iz ma‘nâsınadır. *Dâred*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, tutar demektir. *Ki,* harf-i râbıt. *Seblet*, bıyık ma‘nâsınadır. *Kay-ı nâ-pâk*, mevsûfun sıfatına izâfetidir. *Nâ-pâk*, murdâr demektir; *mey*’e izâfet-i lâmiyye. *Mey,* şarâb demektir. *Biyâlûyed,* bâ’-i te’kîd ile ve yâ’-i munkalibe ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, bulaştıra demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Şarâb içip çünki kendine câ’iz göre ki meyin nâ-pâk olan kayından bıyığını bulaştıra.

سك ازمثانه كه ابريق آب كرم آرد * كه غسل سبلت ناپاك اوكند شايد

Mesâne, sidik kavuğu demektir. *İbrîk-i âb-ı germ*, beyâniyyelerdir, sıcak su ibriği demektir. *Âred*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Gasl,* gayn-ı mu‘cemenin fethiyle yıkamak ma‘nâsına ‘Arabîdir; *seblet*’e izâfeti, mef‘ûlünedir; *seblet*’in *nâ-pâk*’e, mevsûfun sıfata; *nâ-pâk*’in *û*’ya, lâmiyye. *Şâyed*, lâyıktır demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Kendine bu hâlet-i nâ-pesendîdeyi lâyık gören kimseye

{361}

kelb eger mesanesinden sıcak su ibriği getirse, onun murdâr bıyığını yıkamak için lâyıktır.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i müctess-i mahbûndandır. Mükerreren tafsîl olundu. Mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün olmuştur.

(Mutâyebe)

قاضى بغداد بعزيمت مسجد آدينه پياده بيرون آمد
مستى پيش وى رسيد وى را بشناخت گفت اعوذ بالله ايها القاضى
رو انباشد كه تو پياده روى انكه بطلاق سوگند خورد كه قاضى را
بر گردن خود سوار كند قاضى گفت پيش آى اى ملعون چون بر گردن
او سوار شد روى باز پس كرد كه بتك تيز رو م يا آهسته گفت ميان اين
وآن اما بايد كه رم نكنى ونلغزى و بپاى ديوار نزديك رو وى تا از مزاحمت
روندگان مأمون باشيم

Kadî-i Bağdâd, beyâniyye, Bağdâd kâdîsı demektir. *Be-‘azîmet*: *Bâ,* harf-i sıla; *‘azîmet,* kasd ma‘nâsınadır; *mescid*’e izâfeti, mef‘ûlünedir; *mescid*’in *âzîne*’ye, beyâniyye. *Âzîne,* hemze-i

memdûde ile Cum‘a demektir. *Piyâde,* yaya. *Bîrûn âmed*, çıktı. *Mestî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Pîş-i vey*, lâmiyye, onun katına. *Resîd*, erişti. *Vey, kâdî*’ye râci‘dir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bişinâht,* bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, anladı demektir. *E‘azzek*, fi‘l-i mâzî, müfred, bunda du‘â mevki‘i olduğundan emir ma‘nâsınadır, ‘azîz eylesin demektir; *kâf*, hitâb; mef‘ûlü; *Allâh*, fâ‘ili. *Eyyühâ*, lafzı mufassalan kütüb-i nahviyyelerde zikr olunmuştur; nidâ-yı-i ta‘zîmdir. *El-kâdî*, münâdâ, Ey Kâdî demektir. *Revâ nebâşed*, câ’iz olmaz. *Ki,* harf-i beyân. *Revî*, rânın fethiyle fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, gidesin demektir. *Ânki,* o vakit. *Be-talâk*: *Bâ,* harf-i sıla. *Talâk*, ma‘rûf. *Sevgend,* ant demektir. *Sevgend hurend ki*, ant içti ki. *Kâdî-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Gerden-i hôd*, lâmiyye. *Süvâr küned,* bindire demektir. *Ây*, fi‘l-i emr-i hâzır, müfred, gel demektir. *Pîş ây*, katıma gel demek olur. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Gerden-i û,* lâmiyye. *Rûy bâz pes kerd*, ardına baktı demekte müsta‘meldir. *Ki,* harf-i beyân. *Be-tek*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Tek*, cündiyân ıstılâhında nâkıl dedikleri yürümektir. *Tîz*, ma‘rûf. *Revem,* fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde. *Yâ,* harf-i terdîd. *Âheste*, yavaş demektir. *Miyân-ı în ü ân,* bununla onun ortası. *În, âheste*’ye işârettir. *Ân, tek*’e işârettir. *Bâyed,* gerektir ki

{362}

Rem nekünî, ürkmeyesin. *Nelağzî*, kaymayasın. *Be-pây*: *Bâ,* harf-i zarf; pây, dip ma‘nâsınadır. *Pây-ı dîvâr*, lâmiyye. *Hâ*, edât-ı cem‘. *Nezdîk*, yakın demektir. *Revî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, gidesin demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Müzâhamet,* galebe ma‘nâsınadır; *revendegân*’a izâfet-i lâmiyye. *Revende,* ism-i fâ‘il, gidici demektir; *kâf*, hâ’-i resmîden mübeddel; *elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir. *Me’mûn bâşîm*, emîn olalım demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bağdat kâdîsı Cum‘a mescidine ‘azîmete piyâde çıktı. Bir serhoş katına erişti. Kâdîyı bildi. Dedi: Allâh seni ‘azîz eylesin ey kâdî. Lâyık değildir ki sen piyâde gidesin. O vakit ya‘nî ‘akabinde talaka ant içti. Ya‘nî şart etti ki kâdîyı gerdeni üzere bindire. Kâdî dedi: Katıma gel ey mel‘ûn. Çünki gerdeni üzere süvâr oldu, serhoş yüzünü döndü ve baktı ki nâkıl ile tez mi gidem yoksa âheste mi dedi. Bununla onun ortasında ammâ gerektir ki ürkmeyesin ve sürçüp kaymayasın ve dîvâr dibine yakın gidesin tâ ki gidicilerin galebesinden emîn olalım.

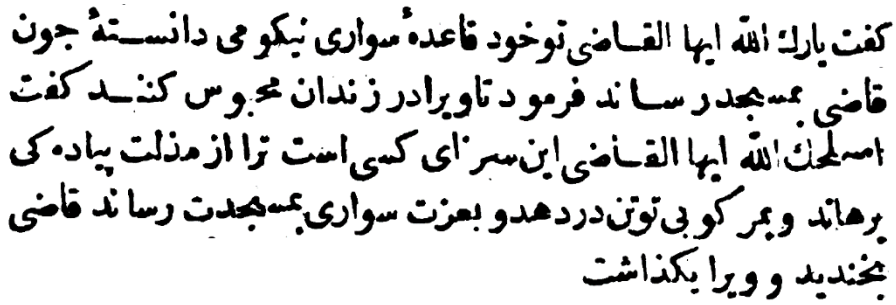
کفت بارك الله ایها القاضی توخود قاعدهٔ سواری نیکو می دانستهٔ جون
قاضی بمسجد رساند فرمود تا ویرادر زندان محبوس کنند کفت
اصلحك الله ایها القاضی این سزای کسی است ترا ازمذلت پیاده کی
برهاند وبمرکوبی توتن دردهدو بعزت سواری بمسجدت رساند قاضی
بخندید و ویرا بکذاشت

Hôd, edât-ı te’kîd. *Kâ‘ide-i süvârî*, beyâniyye. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Nîkû,* iyi. *Mî,* harf-i te’kîd. *Dâniste’î*: *Yâ,* harf-i hitâb; *hemze,* harf-i tevessül; *dâniste,* ism-i fâ‘ildir, bilicisin demektir. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Kâdî-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be-mescid*: *Bâ,* harf-i sıla. *Resâned,* fi‘l-i mâzî, müte‘addî, müfred, gâ’ib, erişti demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Vey, mest*’e râci‘dir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Sezâ-yı kesî*, lâmiyye; *yâ,* harf-i tenkîr, şu kimsenin lâyıkı mıdır demektir, istifhâm ma‘nâsını mutazammın. *Turâ*: *Râ,* edât-ı mef‘ûl. *Mezellet-i piyâdegî*, sıfatın mevsûfuna izâfetidir. *Yâ,* harf-i masdar; *kâf, hâ*’dan mübeddel. *Birehâned*, bâ’-i te’kîd ile

fi‘l-i mâzî, müte‘addî, müfred, gâ’ib, kurtardı demektir. *Be-merkûbî-i tû*, lâmiyye; *bâ,* harf-i sıla; *yâ,* harf-i masdar; senin binekliğine demektir. *Ten dür dihed,* bezl-i vücûd eyleye.

{363}

Be-‘izzet-i süvârî: *Bâ,* harf-i musâhabet; *‘izzet-i süvârî, mezellet-i piyâdegî* gibi. *Be-mescidet*: *Bâ,* harf-i sıla; *tâ,* harf-i hitâb.

(Mahsûl-i Terkîb) Mest dedi: Bârekallâh Ey Kâdî! Ya‘nî mâşâallâh sen atlılık kâ‘idesini a‘lâ bilicisin. Çünki kâdîyı mescide eriştirdi, buyurdu tâ ki serhoşu zindânda mahbûs eyleyeler. Dedi ki: Allâh seni ıslâh eylesin ey kâdî. Bu, şu kimsenin lâyık ve cezâsı mıdır ki seni piyâdelik mezelletinden kurtardı ve sana binekliğe bezl-i vücûd eyledi ve süvârlık ‘izzetiyle seni mescide eriştirdi. Hâsılı, sana buncılayın i‘zâz edenin sezâsı bu mudur? Kâdî güldü ve onu terk eyledi.

(Kıt‘a)

مستی بقصد عربده جون راه کیردت باا و برفق کارکن ای کاردان حکیم

Mestî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Be-maksad-ı ‘arbede*: *Bâ,* harf-i musâhabet, izâfet-i beyâniyye. *Çûn,* edât-ı ta‘lîl. *Râh gîredet*, “râhet gîred” takdîrinde, senin yolunu tutar demektir. *Bâ-û*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *û*, mest’e râci‘dir. *Be-rıfk*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *rıfk*, rânın kesriyle yumuşaklık demektir, mülâyemet ma‘nâsına. *Kâr kün*, iş eyle. *Kâr-dân*, iş bilici ma‘nâsına vasf-ı terkîbîdir.

(Mahsûl-i Beyt) Bir serhoş, ‘arbede kasdıyla çünki senin yolunu tuta, onunla mülâyemet ve lutf ile iş eyle ey iş bilici hakîm ve ‘âkıl! Ya‘nî dâ’imâ gönlünce git. Muhâlefet eyleme.

مویست عرض خردمند خرده دان * مپسندش از کشاکش نابخردان دونیم

Mûyî: *Yâ,* harf-i vahdet, bir kıldır demektir. *‘Irz*, ‘aynın kesriyle nâmûs ma‘nâsına; *hıredmend*’e izâfeti, lâmiyye; *hıredmend*’in *hurde-dân*’a, mevsûfun sıfatına. *Hıredmend,* ‘âkıl demektir. *Hurde-dân,* vasf-ı terkîbîdir; hurde bilici demektir ya‘nî ince fikirli ma‘nâsına. *Mepesend,* nehy-i hâzır, müfred, beğenme demektir ya‘nî revâ görme demekte müsta‘meldir. *Şîn*, zamîr, *‘ırz*’a râci‘dir. *Keşâkeş-i nâ-behredân*, lâmiyye. *Keşâkeş,* kavga. *Nâ,* harf-i nefy; *behred*, ‘âkıl; *elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir, ‘aklsızlar demek olur. *Dü nîm,* iki parça demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Hurde-dân olan ‘âkılın ırzı bir kıldır. O kıl gibi olan ‘ırzı, câhillerin keşâkeşinden iki parça eyleme. Ya‘nî câhillerle kavga ve nizâ‘ edip ırz ü kârını şikest eyleme.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i muzâri‘dendir ki aslı mefâ‘îlün

{364}

fâ‘ilâtün mefâ‘îlün fâ‘ilâtün’dür. Sadr ve ibtidâya harb târî olup evvelinden mîm, âhirinden nûn sâkıt olup fâ‘îl kalıp mef‘ûlü lafzına tebdîl olunmuştur. Haşvler mekfûf olup fâ‘ilâtü mefâ‘îlü olmuştur. ‘Arûz ve darb maksûr olup fâ‘ilât olmuştur.

(Mutâyebe)

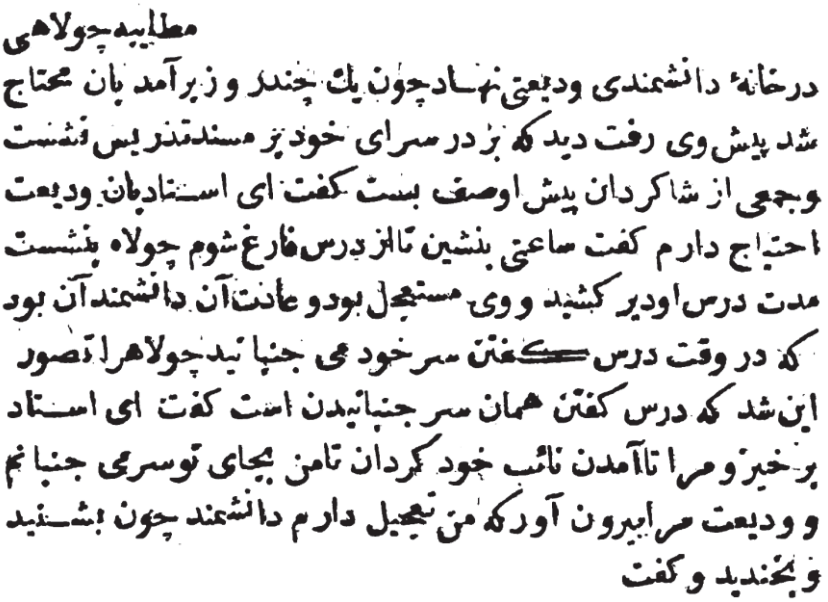
مطلب چولاهی
درخانهٔ دانشمندی ودیعتی نهاد چون یك چندر و زبرآمد بان محتاج
شد پیش وی رفت دید که بر در سرای خود بر مسند تدریس نشست
وجمعی از شاگردان پیش او صف بست گفت ای استاد بان ودیعت
احتیاج دارم گفت ساعتی بنشین تا از درس فارغ شوم چولاه بنشست
مدت درس او دیر کشید و وی مستعجل بود و عادت آن دانشمند آن بود
که در وقت درس گفتن سر خود می جنبانید چولاهرا تصور
این شد که درس گفتن همان سر جنبانیدن است گفت ای استاد
بر خیز و مرا تا آمدن نائب خود کردان تامن بجای تو سر می جنبانم
و ودیعت مرا بیرون آور که من تعجیل دارم دانشمند چون بشنید
و بخندید و گفت

Çûlâhî: *Yâ,* harf-i vahdet, bir bez dokuyucu demektir. *Hâne-i dânişmendî*: *Yâ,* yine harf-i vahdet. izâfet-i lâmiyye. *Dânişmend*, ‘âlim demektir. *Vedî‘atî*: *Yâ,* harf-i vahdet; *vedî‘at* emânet demektir. *Nihâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, kodu demektir. *Yek çend rûz*, birkaç gün. *Berâmed*, geçti demektir. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i sıla; ân, *vedî‘at*’e işârettir. *Pîş-i vey*, lâmiyye. *Vey, dânişmend*’e râci‘dir. *Reft*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, gitti demektir. *Dîd* de böyle, gördü demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Ber,* harf-i zarf. *Der,* harf-i te’kîd. *Serây-ı hôd*, beyâniyye. *Ber,* harf-i isti‘lâ. *Mesned-i tedrîs*, beyâniyye. *Mesned,* mahall-i a‘lâ demektir. *Tedrîs*, ders okutmak. *Nişeste*, mâzîden kısım, oturmuş ma‘nâsına. *Cem‘î*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Pîş-i û*, lâmiyye. *Û*, zamîr, *dânişmend*’e râci‘dir. *Best*, mâzîden kısımdır, bağlamış demektir. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i sıla. *Sâ‘atî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Sâ‘at*, müddetten ‘ibârettir. *Binişîn*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i emr-i hâzır, müfred, otur demektir. *Tâ,* harf-i intihâ. *Şevem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, olam demektir. *Binişest*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, oturdu demektir. *Müddet-i ders-i û* lâmiyyelerdir. *Dîr keşîd*, uzak çekti

{365}

ya‘nî uzadı. *Müsta‘cil*, istif‘âl bâbından ism-i fâ‘ildir, isti‘câl edici demektir. *‘Âdet-i ân,* lâmiyye. *Ki,* harf-i beyân. *Vakt-i ders*, beyâniyye. *Ser-i hôd*, lâmiyye, kendi başını demektir. *Mî,* harf-i hikâye; *cünbânîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; oynatırdı. *Çûlâh-râ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Tasavvur*, fikir ma‘nâsına. *Tasavvur-ı în şüd ki*, bu fikir oldu ki ya‘nî böyle zann eyledi ki. *Ders güften,* ders okutmak demektir. *Hemân*, ancak ma‘nâsına. *Cünbânîden*, masdardır, oynatmak demektir. *Berhîz*, fi‘l-i emr-i hâzır, müfred, kalk demektir. *Merâ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Tâ,* harf-i intihâ. *Tâ âmeden,* gelinceye kadar demek olur. *Nâ’ib-i hôd,* ism-i fâ‘ilin mef‘ûlüne izâfetidir, kendine nâ’ib ya‘nî vekîl. *Kerdân*, fi‘l-i emr-i hâzır, müfred, eyle demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Becâ-yi tû*, lâmiyye; *bâ,* harf-i sıla; senin yerine. *Mî cünbânem,* fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, oynatam demektir. *Vedî‘at-i merâ*, lâmiyye; *râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bîrûn âver*, çıkar demektir. *Ki,* harf-i ta‘lîl.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir çûlâh bir ‘âlimin hânesinde bir emânet kodu. Çünki birkaç gün geçti, o emânete muhtâc oldu. Dânişmend katına gitti. Gördü ki kendi evinde ders okutman

mesnedinde oturmuş ve şâkirdlerden bir cem‘, onun önünde saf bağlamış. Çûlâh, dedi: Ey Üstâd! O emânete ihtiyâcım vardır. Dânişmend dedi: Bir sâ‘at kadar sabr eyle tâ ki dersten fârig olam. Çûlâh oturdu. ‘âlimin ders müddeti uzadı. Çûlâh müsta‘cildi. Ve o dânişmendin ‘âdeti o idi ki ders okutma vaktinde kendi başını oynatırdı. Çûlâha o tasavvur odur ki ders okutmak ancak baş oynatmaktır. Dedi: Ey Üstâd! Kalk ve beni sen gelinceye kendine nâ’ib eyle tâ ki senin yerinde baş oynatam ve benim emânetimi çıkar ki ben ta‘cîl ederim. Çünki ‘âlim işitti, güldü ve dedi:

(Kıt‘a)

فقیه شهر زند لاف آن بمجلس عام * که آشکار ونهان علوم می داند

Fakîh-i şehr, lâmiyye. *Fakîh*, ‘âlim-i fıkh demektir lâkin bunda kaba sofu, câhil ma‘nâsınadır; Türkçe, köy fakısı derler. *Zened*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, vurur demektir. *Lâf-ı ân*, lâmiyye. *Ân*, mısrâ‘-ı sânî mazmûnuna işârettir. *Be-meclis-i ‘âmm*, lâmiyye; *bâ,* harf-i zarf; *‘âmm,* ‘avâm demektir, cühelâdan ‘ibârettir.

{366}

Ki, harf-i beyân. *Dâned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, bilir demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Şehrin fakısı cühela meclisinde o lâfı vurur ki ‘ulûm-ı âşkâr ü nihânı bilir. Ya‘nî bilmediğim ‘ilm yoktur diye lâf ü güzâf eder.

جواب هرچه ازو پرسی آن بود که بدست * اشارتی بکند یاسری بجنباند

Pursî, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, su’âl edersin demektir. *Be-dest*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *İşâretî*: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Serî* de böyle.

(Mahsûl-i Beyt) Her nesnenin cevâbı ki ondan su’âl edersin. Ya‘nî ondan su’âl olunan her şey’e cevâb o olur ki el ile işâret eyleye ya baş oynata. Hâsılı, ‘ilm dedikleri şey bu iki şey ile olur zann eder.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i müctestendir ki mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilât olur.

(Mutâyebe)

نابینایی درشب تاریك چراغی دردست وسبویی
بردوش در راهی می رفت فضولی بوی رسید وگفت ای نادان
روز وشب پیش تو یکسانست وروشنی وتاریکی در چشم تو برابر
این چراغ را فائده چیست تا بینا بخندید وگفت این چراغ نه از
بهر خودَاست از برای چون تو کسی ورد لان بخرد است تا بمن بهلو
نزنند وسبوی مرا نشکنند

Nâbînâyî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Nâbînâ*, kör demektir. *Şeb-i târîk*, beyâniyye. *Târîk*, karanlık demektir. *Çerâğî*: *Yâ,* harf-i vahdet, bir çerâğ demektir. *Sebûyî* de böyle, bir destî demektir. *Ber,* harf-i zarf. *Dûş,* omuz demektir. *Râhî*: *Yâ,* harf-i vahdet, bir yolda. *Mî*, edât-ı hikâye.

Reft, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, giderdi demektir. *Fuzûlî*: *Yâ,* yine harf-i vahdet, bir fuzûl demektir. *Fuzûl* diye, üzerine lâzım olmayacak şey’e karışana derler. *Bûy*: *Bâ,* harf-i sıla. *Vey* zamîri, *nâbînâ*’ya râci‘dir. *Nâdân*, câhil demektir. *Pîş-i tû*, lâmiyye, senin katında. *Yeksânest*, berâberdir. *Rûşenî*: *Yâ,* harf-i masdar, aydınlık demektir. *Târîkî* de böyle, karanlık demektir. *Çerâğ-râ*: *Râ,* harf-i tahsîs, bu çerâğın demektir. *Ez-be-her,* edât-ı ta‘lîl. *Kûr-dil,* vasf-ı terkîbîdir, gönlü kör câhil ma‘nâsına. *Bî-hıred*, ‘aklsız demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Be-men*: *Bâ,* harf-i sıla. *Nezened*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, vurmayalar demektir. *Neşikenend* de böyle, kırmayalar demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir kör karanlık gecede elinde bir çerâğ

{367}

ve omzunda bir destî yolda giderdi. Bir fuzûl, ona erişti ve dedi: Ey Câhil! Gece gündüz senin katında birdir ve aydınlık ve karanlık berâberdir. Bu çerâğın fâ’idesi nedir ki? Güldü ve dedi: Bu çerâğ kendim için değildir. Senin gibi ‘aklsız, kalbi körler içindir tâ ki bana yan vurmayalar ya‘nî çatmayalar ve benim destîmi kırmayalar.

(Kıt‘a)

حال نادانرا به از نادان نمی‌داند کسی * گر چه دردانش فزون از بو علی سینا بود

Hâl-i nâdân, lâmiyye; *râ*, edât-ı mef‘ûl; câhilin hâlini demektir. *Nemî dâned*, fi‘l-i nefy-i hâl, müfred, gâ’ib, bilmez demektir. *Kesî*: *Yâ,* harf-i vahdet, bir kimse demektir. *Dâniş,* ism-i masdar, ‘ilm ma‘nâsına. *Füzûn*, ziyâde demektir. *Bû*, ebû’dan muhaffeftir. *Ebû Alî Sînâ*[315], hukemâdan bir kimsenin ismidir. Hikmette Şifâ[316] nâmında olan kitâbın mü’ellifidir. Hikmet beytinde şeyh demekle ma‘rûftur.

(Mahsûl-i Beyt) Câhilin hâlini câhilden iyi kimse bilmez. Egerçi ‘ilmde Ebû ‘Alî Sînâ’dan ziyâde olursa. Ya‘nî Ebû ‘Alî Sînâ’dan ziyâde ‘ilm ü rüşdü olsa da câhilin hâlini bilmez illâ yine kendi gibi câhil bilir.

طعن نابینا مزن ای دم ز بینـایی زده * زانکه نابینا بکار خویشتن بینا بود

Ta‘n-ı nâbînâ, masdarın mef‘ûlünedir, köre ta‘n demektir. *Mezen,* nehy-i hâzır, müfred, vurma demektir. *Ey,* harf-i nidâ; münâdâ, mahzûf, “ey kes ki” demektir. *Dem,* nefes. *Bînâyî*: *Yâ,* harf-i masdar, görücülükten demektir. *Zede*, mâzîden kısımdır, vurmuş demektir. *Dem zeden*, da‘vâ etmekte müsta‘meldir. *Zi-ânki,* o ecilden ki demektir. *Be-kâr-ı hîşten*, lâmiyye; *bâ,* harf-i zarf; kendi işinde demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Köre ta‘n vurma ya‘nî eyleme ey görücülükten dem vuran kimse! O ecilden ki kör kendi işinde görücüdür. Ya‘nî kör, her umûrunda basîret üzeredir. Lâkin basîret ederken ef‘âlinde basîret üzere olmazsın.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remel-i müsemmendir ki yalnız ‘arûz ve darbına hazf gelip fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün olmuştur.

[315] Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ (ö. 428/1037). İslâm Meşşâî okulunun en büyük sistemci filozofu, Ortaçağ tıbbının önde gelen temsilcisi.
[316] İbn Sînâ’nın (ö. 428/1037) mantık ve nazarî felsefe disiplinlerine dair ünlü eseri.

(Mutâyebe)

عمرولیث یکی از لشکریان خود را دید که بر اسب لاغر نشست * عمرولیث قاعدهٔ اعجام او زده عمرو بن

‘Amrü Leys[317], kâ‘ide-i A‘câm üzere; ‘Amr bin Leys demektir ki mülûk-i mâzîyeden birinin ismidir. *Yekî,* birini demektir. *Leşkeriyân-ı hôd*, lâmiyye, kendi ‘askerlerinden demektir. *Dîd*, fi‘l-i mâzî,

{368}

müfred, gâ’ib, gördü demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Esb-i lâgar*, beyâniyye. *Lâgar*, arık demektir. *Nişest*, mâzîden kısımdır, oturmuş ma‘nâsına, bunda binmiş demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Amr bin Leys, kendi ‘askerlerinden birini gördü ki bir arık, zayıf ata binmiş.

(Kıt‘a)

زین لاغر اسبکی که همانا نیافته است * جز از عظام جوهر ترکیب او نظام

Zîn, bunda ancılayın demektir. *Esbekî*: *Esb*, at; *kâf*, harf-i tasgîr; *yâ*, harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Hemânâ,* benzer ki demektir. *Neyâfte*, mâzî-i menfîden kısımdır, bulmuş demektir. *‘Izâm*, ‘azmın cem‘idir, kemikler demektir. *Cevher-i terkîb-i û*, lâmiyyelerdir. *Cevher,* bunda asl demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ancılayın bir zayıf arık atcağız ki benzer ki onun terkîbinin aslı kemiklerden gayrı nizâm bulmamıştır. Ya‘nî neş’etinde kemikten gayrı vücûdda terkîb hâsıl olmamış. Bu rütbe zayıf at idi.

همچو خر عزیر عظام آمده بهم * لیکن هنوز گوشت نرویده از عظام

Hem, harf-i te’kîd. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Har-ı ‘Üzeyr*, beyâniyye. *Âmede*, mâzîden kısımdır, gelmiş demektir. *Be-hem,* bir yere demektir. *Lîkin*, edât-ı istidrâk. *Gûşt,* et demektir, lahm ma‘nâsına. *Nerûbîde*, mâzî-i menfîden kısımdır, bitmemiş demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Hazret-i ‘Üzeyr[318]in eşeği gibi kemikler bir yere gelmiş ya‘nî müctemi‘ olmuş lâkin el-ân dahi kemiklerden et bitmemiş. Kıssa-i ‘Üzeyr[319] ma‘lûm.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i muzâri‘dendir ki mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilât olmuştur.

---

[317] Amr b. Leys (ö. 289/902). Saffârî emîri (879-902).

[318] Kur’ân-ı Kerîm’de adı geçen, peygamber ya da velî olduğu konusunda ihtilaf olan zâttır.

[319] Ba‘zı Bahâristân tercümlerinde nüshalardaki noktalama hatasından kaynaklı olarak ‘Azîz Peygamberin eşeği ya da ‘Azîz Kıssası olarak tercüme edilen bu ifâde, ‘Üzeyr olmalıdır. Zîrâ şârih, bu kıssayı malum olarak nitelemiştir. ‘Üzeyr ve eşeğinin kıssası Kur’ân-ı Kerîm’de anlatılmaktadır. Kur’an, Bakara Suresi, 2/259. Yâhûd görmedin mi o kimseyi ki, evlerinin duvarları çatıları üzerine çökmüş (alt üst olmuş) bir kasabaya uğradı; “Ölümünden sonra Allâh bunları nasıl diriltir acaba!” dedi. Bunun üzerine Allâh onu öldürüp yüz sene bıraktı; sonra tekrâr diriltti. Ne kadar kaldın? dedi. “Bir gün yâhûd daha az” dedi. Allâh ona: Hayır, yüz sene kaldın. Yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamıştır. Eşeğine de bak. Seni insânlara bir ibret kılalım diye (yüz sene ölü tuttuk, sonra tekrâr dirilttik). Şimdi sen kemiklere bak, onları nasıl düzenliyor, sonra ona nasıl et giydiriyoruz, dedi. Durum kendisince anlaşılınca: Şimdi iyice biliyorum ki, Allâh her şey’e kadirdir, dedi.

(Kıt‘a-i Âhar)

لاغر اسبی که گر بجوئی * از گوشت در و نشان نیابی

Esbî: *Yâ*, harf-i vahdet-i nev‘iyye. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Ger*, harf-i şart. *Bicûyî*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, istersin demektir ya‘nî ararsan demektir. *Neyâbî*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, muhâtab, bulamazsın demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Bir arık at ki eger ararsan ondan atta nişân ve ‘alâmet bulamazsın.

از سر تا سم کرش بکاوی * جز پوست بر استخوان نیابی

Tâ, harf-i intihâ. *Süm*, sînin zammıyla tırnak demektir. *Ger*, eger’den muhaffef, şart. *Şîn*, zamîr, *esb*’e râci‘dir. *Bikâvî*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, soyasın demektir. *Pôst*, deri demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Başından tırnağına dek eger onu soyarsan

{369}

kemik üzerinde deriden gayrı bulamazsın.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hezec-i ahrev-i makbûz-ı mahzûftur ki mef‘ûlü mefâ‘ilün fe‘ûlün olmuştur lâkin beyt-i evvelin mısrâ‘-ı evvelinde kâ‘ide-i şi‘r üzere sekte vardır.

گفت لعنت بر لشکریان من باد که هر دینار و درم که با ایشان دادم فروج
زنان خود را فربه ساختند و مرکوبان خود را از کرسنکی بگداختند
آن شخص بشنید و گفت والله ای امیر اگر نظر استبصار بر فرج زن من
کماری انرا از سرین اسب من لاغرتر شماری عمر ولیث ازین سخن
بخندید و اورا چیزی انعام کرد و گفت برو هر دو مرکوب خود را فربه کن

Ber, harf-i sıla. *Leşkeryân-ı men*, lâmiyye. *Bâd*, emr-i gâ’ib, müfred, olsun demektir. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Ki*, harf-i râbıt. *Be-îşân*: *Bâ*, harf-i sıla. *Îşân*, zamîr-i cem‘, *leşkeryân*’a râci‘dir. *Dâdem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, verdim demektir. *Fürûc*, *ferc*’in cem‘idir; *zenân*’a izâfeti, lâmiyye. *Hôd* da böyle. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ferbih*, semiz demektir. *Sâhtend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, düzdüler demektir. *Ferbih sâhtend*, semirttiler demek olur. *Merkûbân-ı hôd-râ*, lâmiyye; *râ*, edât-ı mef‘ûl, kendi bineklerini demektir. *Gursinegî*: *Yâ*, harf-i masdar. *Kâf*, hâ’-i resmîden mübeddel. *Gursine*, kâf-ı ‘Acemin zammıyla aç demektir; açlıktan demek olur. *Bigüdâhtend*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, erittiler demektir. *Nazar-ı istibsâr*, beyâniyye. *İstibsâr*, istif‘âl bâbından masdardır, dikkatten ‘ibârettir. *Ferc-i zen-i men*, lâmiyyelerdir. *Gümârî*, kâf-ı ‘Acemin zammıyla, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, havâle edersin demektir. *Ân-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl, onu demektir. *Sürîn*, sînin zammıyla uyluk ma‘nâsınadır; *esb*’e izâfet-i lâmiyye; *men*’e de böyle. *Lâgarter*, arıkrek demektir. *Şumârî*, müfred, muhâtab, ‘add edesin demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Amr bin Leys, onu böyle görünce dedi: Rahmetten ba‘îd olmak benim ‘askerlerimin üzerine olsun. Zîrâ her akçe ve altın ki onlara verdim. Kendi karılarının ferclerini semirttiler; bineklerini açlıktan erittiler. O şahs işitti ve dedi: Vallâhi Ey Emîr!

Eger dikkat-i nazarını benim karımın fercine havâle eylersen benim atımın oyluğundan arıkrek ‘add edersin. Hâsılı, o bundan zayıftır. Amr bin Leys, bu sühandangüldü ve ona bir mikdâr şey in‘âm eyledi.

{370}

Ve dedi: Git ve her iki bineği semirt ya‘nî hem atını hem ferc-i zenini tavlandır.

(Kıt‘a)

مر کوب تودو داد خدا یار خویش را * کاهی ازان برین نه وکاهی ازین بران

Merkûb-ı tû, mef‘ûlün, nâ’ibine izâfetidir, sana binek demektir. *Dâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, verdi demektir. *Merkûb, dâd*’ın mef‘ûlü; *Hudâ*, fâ‘ili. *Bâr-ı hîş*, lâmiyye, kendi yükünü demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Gâhî*: *Yâ,* harf-i tenkîr, ba‘zı vakit demektir. *Ez-ân*: *Ân, merkûb*’un birine işârettir ki murâd, ferc-i zendir. *Ber-în*: *În*, merkûb-ı âhara işârettir ki murâd, *esb*’dir. *Nih*, nûnun kesri ve hâ’-i asliyye ile fi‘l-i emr-i hâzır, müfred, ko demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Sana Allâhu ‘azîmü’ş-şân iki binek verdi. Kendi yükünü ya‘nî vücûdunu, ba‘zı vakit ferc-i zenden esbe ko ve ba‘zı vakit esbden ferc-i zene ko. Hâsılı, ba‘zan ona bin ve ba‘zan buna bin.

زان باری شب کن وزین با کیر روز * این را بزیر زین کش وآن را بزیر ران

Ân, ferc-i zen’e işârettir; *zâ’*-i müfrede te’kîd içindir. *Bâregî-i şeb*, beyâniyye, gece atı demektir. *Bâregî*, iyi at ma‘nâsına. *Zîn,* ez-în’den muhaffef; *zâ’*-i müfrede yine te’kîd içindir. *În, esb*’e işârettir. *Bârgîr-i rûz*, beyâniyye; *bârgîr*, ma‘rûf; gündüz beygiri demektir. *În-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be-zîr-i zîn*: *Bâ,* harf-i sıla; izâfet-i beyâniyye; *zîr,* alt demektir; *zîn*, zânın [kesriyle] eyer ma‘nâsınadır; eyer altına demektir. *Keş*, fi‘l-i emr, müfred, çek demektir. *Ân-râ, în-râ* gibi. *Be-zîr-i rân, be-zîr-i zîn* gibi; *rân,* uyluk demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ferc-i zeni, gece atı eyle ya‘nî gece bin. Atı gündüz beygiri eyle ya‘nî gündüz bin. Bunu ya‘nî atı, eyer altına çek ve onu ya‘nî ferc-i zeni, uyluk altına.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i muzâri‘-i ahreb-i mekfûf-ı maksûrdur ki mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilât olmuştur.

(Mutâyebe)

علویی در بغداد زنی را بخود خواند زن از وی دینار ودرم
خواست علوی گفت بان راضی نیستی که جزوی از اهل خانه دان نبوت
وخانواده ولایت در توفر ود آید زن گفت این فسانه را بافیکان قم
وکاسان کوی واز قیکان بغداد این آرزو جز بدرم ودینار مجوی

‘Alevîyî: *Yâ’*-i evvel harf-i nisbet; sânî, harf-i vahdet; hazret-i ‘Alî’ye mensûb olana derler gerek tarîkaten gerek neseben. Ammâ A‘câm, tahsîs edip

{371}

evlâd-ı ‘Alî’den olan eşrâfa derler. *Zenî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be-hôd*: *Bâ,* harf-i sıla, kendine demektir. *Hând*, çağırdı. *Ez-vey*, ‘Alevî’den. *Dînâr*, altın. *Direm*, akçe. *Hâst*, vâv-ı resmî ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, taleb eyledi demektir. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i sıla. *Nîstî*: *Yâ,* harf-i hitâb, istifhâmı mutazammın, değil misin demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Cüz’î*: *Yâ,* harf-i vahdet; bir parça. *Hânedân-ı nübüvvet*, lâmiyye. *Hânedân*, ehl-i beyt ma‘nâsınadır. *Hânevâde-i velâyet*, lâmiyye. *Hânevâde*, ulu hânedân demektir. *Der-tû*: *Der,* harf-i sıla; sana demektir. *Fürûd âyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, ine demektir, tenzîl eyleye demek dahi olur. *Fesâne*, mesel ma‘nâsınadır. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bâ-kahbegân-ı Kum*, lâmiyye. *Bâ,* harf-i sıla. *Kahbe,* orospu demektir. *Kâf*, hâ’-i resmîden mübeddel. *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘. *Kum* ve *Kâşân* birer mahallin isimleridir ki fâhişeleri gâyet bî-edeb olurmuş. *Gûy*, kâf-ı ‘Acemle fi‘l-i emr-i hâzır, müfred, söyle demektir. *Kahbegân-ı Bağdâd*, lâmiyye. *Mecûy,* nehy-i hâzır, isteme demektir. *Be-direm*: *Bâ,* harf-i musâhabet.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir ‘Alevî, Bağdat’ta bir zeni kendine çağırdı ya‘nî vuslat taleb eyledi. Zen ondan altın ve akçe istedi. ‘Alevî dedi: Sen ona râzî değil misin ki hânedân-ı nübüvvet ehlinden ve hânevâde-i velâyetten bir cüz ki murâd, nutfedir, sana ine. Hâsılı, fahr-i ‘âlem evlâdından ve hazret-i ‘Alî silsilesinden bir cüz sana ine ya onlardan biri sana tenezzül eyleye. Zen, dedi: Sen bu meseli Kum ve Kâşân orospularına söyle. Bağdat kahbelerinden dirhem ve dînârın gayrıyla taleb eyleme.

(Kıt‘a)

بسـغله تاند هی ضعف آن کز وخواهی * طمع مدار کز وکام دل بدست آرد

Be-süfle: Bâ, harf-i sıla; alçağa demektir. *Tâ,* harf-i intihâ. *Nedihî*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, muhâtab, vermeyesin demektir. *Zı‘f*, dâdın kesriyle iki kat demektir; *ân*’a izâfet-i lâmiyye. *Kezû,* ki ez-û’dan muhaffeftir. *Ki,* harf-i râbıt. *Û*, zamîr, *süfle*’ye râci‘dir. *Hâhî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, istersin demektir. *Medâr,* nehy-i hâzır. *Tama‘ medâr,* tama‘ eyleme demektir. *Kezû*, sâbık gibi. *Kâm-ı dil*, beyâniyye. *Be-dest âyed*: *Bâ,* harf-i sıla; ele gele demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Alçağa ya‘nî bed-asla ve nâdâna ondan, senin istediğin şey’in iki katını

vermeyince tama‘ eyleme ki ondan gönül murâdı ele gele, hâsıl ola.

کره کشای زکیسه که قبه بندازار * بدوستی خدا ورسول نکشاید

Girih, düğüm demektir, *bağ* murâddır; *küşây*’ın mef‘ûlü. *Küşây*, fi‘l-i emr-i hâzır, müfred, aç demektir. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Bend-i izâr*, lâmiyye. *İzâr,* asl-ı lügatte içe giyilen sevbe derler, bunda don demektir. *Bend-i izâr,* uçkur demek olur. *Be-dûstî*: *Bâ,* harf-i sıla; yâ, harf-i masdar; dostluğa demektir; *Hudâ*’ya izâfeti, lâmiyye. *Neküşâyed*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib, açmaz demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Keseden bağı aç ya‘nî akçe ver. Zîrâ kahbe, uçkuru Hudâ ve resûl dostluğuna açmaz.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i müctess-i mahbûndur ki mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilât olmuştur.

(Mutâyebe-i Manzûme)

گفت مملوکه بمالك خویش * کز قفایش کرفت راه فساد

Memlûke, ism-i mef‘ûl, müfred, müennestir, câriye ma‘nâsına ve *güft*’ün fâ‘ili. *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. *Be-mâlik-i hîş*, lâmiyye. *Bâ,* harf-i sıla; mâlik, sâhib ma‘nâsınadır. *Kez*, ki ez’den muhaffeftir. *Ki,* harf-i râbıt. *Kafâ*, ense demektir, bunda dübür murâddır; *şîn*, zamîr, memlûke’ye râci‘dir. *Girift*, fi‘l-i mâzî, müfred, tuttu demektir. *Râh-ı fesâd*, beyâniyye, fesâd yolunu demektir, murâd mübâşerettir.

(Mahsûl-i Beyt) Bir câriyeye kendi mevlâsına dedi ki ensesinden fesâd yolunu tuttu ya‘nî dübüründen mübâşeret murâd eden efendisine, dedi. kelâmı, beyt-i âtîdedir:

ترك این فعل کس که جائز نیست * پیش دین پیشکان شرع نهاد

Terk-i în fi‘l, masdarın, mef‘ûlüne izâfetidir. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Pîş-i dîn-pîşegân*, lâmiyye. *Dîn-pîşe,* vasf-ı terkîbîdir, dîn san‘atlı, müttakî demektir. *Dîn,* tâ‘at ma‘nâsınadır. *Kâf*, hâ’-i resmîden mübeddel; *elif* ve *nûn* edât-ı cem‘. *Şer‘-nihâd,* vasf-ı terkîbî ya‘nî tarîk-i hak üzere gidici demektir. Yâhûd bu mezkûrlardan murâd, e’imme-i dîn ola.

(Mahsûl-i Beyt) Memlûke dedi: Bu fi‘li terk eyle Zîrâ câ’iz değildir tarîk-i hak üzere giden müttakîlerin yâhûd e’imme-i dînin katında.

گفت خاموش که شیخ دین مالك * بچنین خبش رخصت مادا د

Güft’ün fâ‘ili, *Mâlik*’e râci‘dir. *Hâmûş*, fi‘l-i emr-i hâzır, müfred, sus demektir. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Şeyh-i dîn*, lâmiyye. *Mâlik*’ten murâd, İmâm

{373}

Mâlik[320]tir. *Beçünîn ‘ayş*: *Bâ,* harf-i sıla; bucılayın zevk demektir. *Ruhsat*, masdardır, izn ma‘nâsına. *Mâ*, mütekellime; izâfet, mef‘ûlünedir; bize izn demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Mâlik dedi: Sus ki dînin şeyhi İmâm Mâlik, buncılayın zevke bize ruhsat verdi. Fi’l-hakîka, Mezheb-i Mâlikiyyenin biraz gulâtı, Mâlik radıyallâhu‘anh’a iftirâ ederler ve bu âyet-i kerîmeyi ta‘mîm edip istidlâl ederler: (نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأْتُواْ حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ)[321] Bühtân-ı sarîh ve kizb-i fazîhtir. Zîrâ o mahal, mahall-i hars değildir.

گفت مسکین ز زیر او که خدات * در زد و کیر مالك انداز اد

Güft’ün fâ‘ili, *memlûke*’dir. *Zîr-i û*, lâmiyye, onun altından demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Hudât*, “Hudât-râ” takdîrindedir; Hudâsını demek olur. *Der,* harf-i sıla. *Zedügîr*, kâf-ı ‘Acemle masdar-ı mürekkeb envâ‘ındandır ki ma‘nâ-yı lügavîsi vurup tutma; isti‘mâlde,

[320] Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795). Mâlikî mezhebinin imamı, büyük müctehid ve muhaddis.

[321] Kur’an, Bakara Suresi, 2/223. Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın.

hüküm ma‘nâsınadır. Mâlik, Cehenneme müvekkel olan meleğin ismidir. *Endâzâd,* fi‘l-i emr-i gâ’ib, atsın demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Miskin câriye, onun altından dedi ki: Allâh seni Mâlik’in cehennemine atsın ya‘nî cehennem ilkâ eylesin. Şârihin verdiği ma‘nâyı veremedim. Ve hem Mâlik-i evvel, sâhib; sâni, İmâm Mâlik; sâlis, hâzin-i cehennem olmasında san‘at-ı tecnîs vardır.

(‘Arûz) Bu ebyât, bahr-i hafîftendir ki fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilât olmuştur.

[Mutâyebe]

فاضلی که صورت قبیح وهیئات کریه داشت بفرزدق
رسید ویرادید که روی وی بجهت مرضی زردشده بود گفت
تراچه بوده است که رنك تو چنین زرد شده است گفت چون ترادیدم
از گناهان خوداندیشیدم رنك من زرد برآمد گفت در وقت دیدن
من چرا از گناهان یاد کردی گفت ترسیدم که خدای تعالی مرا عقوبت
کند وهمچو تو مسخ گرداند

Fâzılî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Kabîh*, sıfat-ı müşebbehedir, çirkîn demektir. *Sûret-i kabîh*, mevsûfun sıfatına izâfetidir. *Hey’et-i kerîh* de böyle ‘atf-ı tefsîrîdir. *Dâşt,* var idi demektir. *Be-Ferezdak*: *Bâ,* harf-i sıla. Ferezdak[322] şu‘arâ-yı ‘Arabın ismidir. *Resîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, erişti demektir. *Vey-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Vey, Ferezdak*’a râci‘dir. *Dîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib,

{374}

gördü demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Rûy-ı vey*, lâmiyye, onun yüz demektir. *Be-cihet-i marazî*: *Bâ,* harf-i musâhabet, izâfet-i beyâniyye; *yâ,* harf-i vahdet. *Cihet*, bunda sebeb ma‘nâsınadır. *Zerd şüde bûd,* sararmıştı demektir. *Turâ*: *Râ*, edât-ı sıla, sana demektir. *Çi bûde’est,* ne olmuştur demektir. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Reng-i tû*, lâmiyye, senin rengin. *Zerd şüde’est,* sararmıştır demektir. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Turâ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl, seni demektir. *Dîdem,* gördüm demektir. *Günâhân-ı hôd*, lâmiyye, kendimin günâhlarımdan. *Endîşîdem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde düşündüm demektir. *Reng-i men*, lâmiyye, benim rengim demektir. *Zerd berâmed*, sarardı demektir. *Vakt-i dîden-i men*, beyâniyye ve masdarın, mef‘ûlüne izâfetidir. *Çerâ*, niçin demektir. *Yâd*, hâtır demektir. *Kerdî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab, eyledin demektir. *Yâd kerdî*, hâtırına getirdin demek olur. *Tersîdem,* korktum demektir. *Ki,* harf-i beyân *Merâ,* bana demektir. *‘Ukûbet*, ‘azâb ma‘nâsınadır. *Hemçû tû,* senin gibi demektir. *Mesh*, tebdîl-i sûret demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir fâzıl ki çirkîn yüzü ve kerîh hey’eti vardı. Ferezdak’a ermişti ya‘nî mülâkî oldu. Fâzıl, Ferezdak’ı gördü ki bir maraz sebebiyle yüzü sararmıştı. Dedi: Sana ne olmuştur ki senin rengin buncılayın sararmıştır? Ferezdak dedi: Çünki seni gördüm, kendi günâhlarımdan düşündüm ya‘nî havf eyledim. Benim rengim buncılayın sarardı. Fâzıl dedi:

[322] Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa’saa et-Temîmî (ö. 114/732). Emevîler devrinde eski üslûbu devam ettiren üç büyük hiciv şâ‘irinden biri.

Beni gördüğün vakit niçin kendi günâhlarından hâtırına getirdin? Dedi: Korktum ki Allâhu te‘âlâ bana ‘ukûbet eyleye ve senin gibi tebdîl-i sûret eyleye. Ya‘nî günâhlarıma ‘azâbı böyle kerîh sûrete tebdîl eylemesinden havf ederim.

(Kıt‘a)

چون رخ زشت تو بیند دل من * عقد اصرار کنه فسخ کند

Çûn, edât-ı ta‘lîl. *Ruh-ı zişt*, mevsûfun sıfata izâfetidir. *Ruh*, bunda yüz ma‘nâsınadır; *zişt,* çirkîn demektir; *tû*’ya izâfet-i lâmiyye; senin çirkîn yüzünü demektir. *Bîned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, görür demektir. *Dil-i men*, lâmiyye, benim gönlüm demektir. *‘Akd-i ısrâr,* beyâniyye. *‘Akd*, düğüm demektir. *Isrâr*, masdardır, musırr olmak ma‘nâsına; *künh*’e izâfeti, mef‘ûlünedir. *Fesh*, bozmak ma‘nâsına masdardır.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki senin çirkîn

{375}

yüzünü göre benim gönlüm, günâha musırr olmak düğümünü bozar ya‘nî irtikâb-ı ma‘âsîden ba‘îd olur.

زانکه ترسم که زشومی گناه * قهر ایزد چو توام مسخ کند

Zi-ânki, o sebebden ki demektir. *Tersem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, korkarım demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Şûmî*: *Yâ,* harf-i masdar; *şûm*, nâ-mübârek demektir: *günâh*’a izâfet-i lâmiyye. *Kahr-ı İzid*, lâmiyye. *Çü*, edât-ı teşbîh. *Çü tû ’em,* ben senin gibi demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Günâh ‘akdini bozarım o sebebden ki korkarım günâhın nâ-mübârekliğinden Allâhu te‘âlâ’nın kahrı beni senin gibi mesheyleye.

(‘Arûz) Bu kıt‘a remel-i mahbûndur ki fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilât olmuştur.

(Mutâyebe)

وهم این فاضل گوید که
بادوستی در راه ایستاده بودم سخن میگفتم زنی آمد در برابر من ایستاد
وبدروی من نظر می کرد چون نظر کردن وی از حد در گذشت غلامرا
گفتم پیش آن زن رو و ببرس که چه میجوید و غلام باز آمد که گوید
چشم من گناه عظیم کرده بود میخواستم که ویرا عقوبتی کنم هیچ عقوبت
زیادت ازان نیافتم که با این زشت رو نظر کنم

Hem, yine demektir. *În*, bu ma‘nâsınadır. *Gûyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, der demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Bâdûstî*: *Bâ*, harf-i musâhabet; *yâ,* harf-i vahdet; bir dost ile demektir. *Îstâd,* mâzîden kısımdır, durmuş. *Bûdem,* idim demektir. *Mî güftem*, söylerdim. *Zenî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Berâber-i men*, lâmiyye, benim berâberimde demektir. *Îstâd*, mâzî, müfred, gâ’ib, durdu demektir. *Der rûy-ı men*: *Der,* harf-i sıla; izâfet-i lâmiyye; benim yüzüme. *Mî kerd,* harf-i hikâye ile eylerdi demektir. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Nazar kerden-i vey,* onun nazar

eylemekliği. *Ez-hadd,* hadden demektir. *Güzeşt*, geçti. *Gulâm-râ*: *Râ*, edât-ı sıla, gulâma demektir. *Pîş-i ân*, lâmiyye, onun katına demektir. *Rev*, fi‘l-i emr-i hâzır, müfred, git demektir. *Bipurs*, da böyle bâ’-i te’kîd ile sor demektir. *Çi mî cûyed,* ne ister demektir. *Bâz âmed*, döndü demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Mî gûyed*, söyler demektir. *Çeşm-i men*, lâmiyye, benim gözüm demektir. *Kerde bûd*, eylemişti demektir. *Mî hâstem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, diledim demektir. *Ki,* harf-i râbıt. *Vey-râ, Râ*, edât-ı mef‘ûl, zamîr *çeşm*’e râci‘dir. *‘Ukûbetî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Neyâftem*, fi‘l-i nefy-i mâzî, mütekellim vahde, bulamadım demektir.

{376}

Ki, harf-i beyân, min ma‘nâsına. *Bâ,* harf-i sıla. *Zişt-rû,* vasf-ı terkîbîdir, çirkîn yüzlü demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve yine bu fâzıl der ki bir dostum ile yolda durmuştum. Ve söz söylerdim. Bir karı benim berâberimde durdu. Ve benim yüzüme nazar eylerdi. Çünki onun nazar eylemekliği hadden geçti, gulâma dedim o karının katına git ve sor ki ne ister. Gulâm döndü ki der ya‘nî karı söyler ki, benim gözüm ‘azîm bir günâh işlemişti. Diledim ki ona bir ‘ukûbet eyleyem. Bundan ziyâde ‘ukûbet bulamadım ki bir çirkîn yüzlüye nazar eyleyem. Ya‘nî bunun yüzüne bakmadan ziyâde, gözüme ‘ukûbet bulamadım. Hâsılı, gözüme ‘ukûbet için buna nazar ederim diye zen, cevâb verdi.

(Kıt‘a)

نامهٔ مردم چشمم زکنه شسته نشد * گرچه از گریه دو صد یار بر آبش کردم

Nâme-i merdüm-i çeşm, mecâzen lâmiyye. *Merdüm-i çeşm*, göz bebeği demektir. *Nâme,* nâme-i a‘mâl demektir. *Şüste,* ism-i mef‘ûldür. *Şüste neşüd*, yıkanmadı demektir. *Dü sad bâr*, iki yüz kerre demektir. *Şîn*, zamîr, *merdüm-i çeşm*’e râci‘dir. *Kerdem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, eyledim demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Gözüm bebeğinin nâme-i a‘mâli günâhtan yıkanmadı egerçi ağlamadan iki yüz kerre onu pür-âb eyledim. Hâsılı, nice kerre eşk-i çeşm ile yıkadım, pâk olmadı.

تا رهد ز آتش فردای قیامت امروز * بنظر در رخ زشت تو عذابش کردم

Tâ, harf-i ta‘lîl. *Rehed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, rehîden’den, kurtula demektir. *Âteş-i ferdâ-yı kıyâmet*, lâmiyyelerdir, kıyâmet ertesinin âteşinden demektir. *İmrûz*, bugün demektir. ve mübtedâ. *Be-nazar*: *Bâ,* harf-i musâhabet, sebebiyyeti mutazammın. *Der,* harf-i sıla. *Ruh-ı zişt-i tû* beyâniyye ve lâmiyye, senin çirkîn yüzüne demektir. *Şîn*, zamîr, *çeşm*’e râci‘dir. Kerdem, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, eyledim demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Kıyamet ertesinin âteşinden kurtulsun için bugün senin çirkîn yüzüne nazar sebebiyle ona ‘azâb eyleyem.

(‘Arûz)

Bu kıt‘a dahi remel-i mahbûn-ı müsemmendir. Fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün olmuştur.

(Mutâyebe)

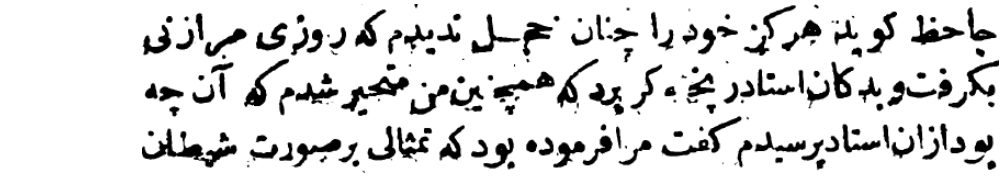

{377}

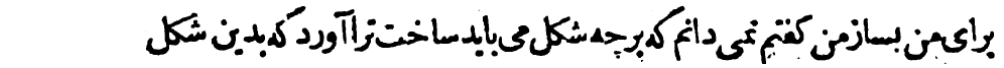

Câhiz[323] Fusahâ-yı ‘Arabdan birinin lakabıdır. *Ki,* harf-i beyân. *Hergiz*, aslâ demektir. *Hôd-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl, kendimi demektir. *Hacîl*, sıfat-ı müşebbehedir, utangan demektir. *Nedîdem*, fi‘l-i nefy-i mâzî, mütekellim vahde, görmedim demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Rûzî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Merâ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl, beni demektir. *Zenî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Bigirift,* fi‘l-i mâzî, müfred, tuttu demektir. *Be-dükkân-ı üstâd*, lâmiyye. *Bâ,* harf-i sıla. *Rîhte*, dökmeci demektir ki tasâvîr-i gûnâgûn düzerler. *Bürd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, iletti ya‘nî götürdü demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Hemçünîn*, buncılayın demektir. *Ân çe bûd,* bu ne ola demektir. *Merâ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Fermûde*, mâzîden kısımdır. *Fermûde bûd ki*, buyurmuştu ki demektir. *Timsâl*, sûret ma‘nâsınadır. *Yâ,* harf-i vahdet. *Sûret-i şeytân*, beyâniyye. *Berây-ı men*, benim için demektir. *Bisâz*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i emr-i hâzır, müfred, düz ya‘nî yap demektir. *Nemî dânem*, fi‘l-i nefy-i hâl, mütekellim vahde, bilmem demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Ber-çi şekl*, ne şekil üzere demektir. *Mî bâyed sâht*, düzmek gerek demektir. *Turâ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl, seni demektir. *Âverd*, fi‘l-i mâzî, müfred, getirdi demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Be-dîn şekl*, bu şekil üzere demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Câhiz der ki: Aslâ kendimi ancılayın hacîl görmedim ki bir gün beni bir karı tuttu. Ve üstâd-ı dökmeci dükkânına götürdü ki buncılayın bana işte böyle yap dedi. Ben mütehayyir oldum ki bu ne ola. O üstâddan sordum. Dedi: Bana buyurmuştu ki benim için şeytân sûreti üzere bir sûret düz. Ben dedim, bilmem ki ne şekil üzere düzmek gerek. Seni getirdi ki bu şekil üzere ya‘nî seni bana nümûne tarîkıyla getirdi.

(Kıt‘a)

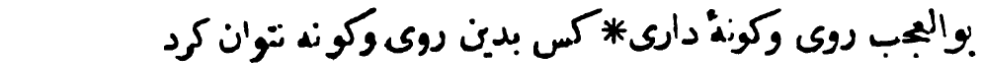

Bu’l-‘aceb: *Bu*, ebû’dan muhaffeftir. ‘Arab, “ebû” kelimesini bir şey’in kesretinde isti‘mâl eder. *Gûne’î*: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. *Gûne*, reng ü levn ma‘nâsınadır. *Dârî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, senin vardır demektir. *Bâ,* harf-i zarf. *Dâl,* hemzeden munkalib, bu yüzde demektir. *Netüvân kerd*, olmamıştır demektir.

(Mahsûl-i Beyt) ‘Aceblerden

{378}

‘aceb yüzün ve rengin vardır ki kimse bu yüzde ve bu rengde olmayısardır. Ya‘nî kimsede böyle sûret-i müstakbiha ve böyle reng-i müstekrihe yoktur. *Kerd*’in “şüd” ma‘nâsına olduğunu bilmeyen bu’l-‘aceb ma‘nâya tasaddî eylemiş.

[323] Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (ö. 255/869). ‘Arab edebiyatının en büyük nesir yazarlarından ve Mu‘tezile kelâmcılarından biri.

بهر تصویر صورت شیطان * جز رخت را نمونه نتوان کرد

Be-her, edât-ı ta‘lîl. *Tasvîr-i sûret*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Sûret-i şeytân*, beyâniyye. Şeytân sûretini tasvîr için demektir. *Ruhet-râ*: *Râ,* harf-i tahsîs. *Nümûne*, örnek demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Şeytân sûretini tasvîr için senin ruhunun gayrı örnek olmayısardır.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîf-i mahbûndur ki fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilât olmuştur.

(Mutâyebe)

شخصی زشت روی را دید که از گناهان استغفار کرد
ونجات از آتش دوزخ میطلبید گفت ای دوست بدین روی چرا
بدوزخ بخیلی می کنی وآنرا از آتش دریغ می داری

Şahsî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Zişt-rûyî*’de *yâ,* harf-i vahdet. *Zişt-rû,* vasf-ı terkîbîdir, çirkîn yüzlü demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Dîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, gördü demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Mî,* harf-i hikâye. *Mî kerd*, eylerdi demektir. *Necât*, halâs ma‘nâsınadır. *Âteş-i dûzah*, beyâniyye. *Dûzah*, cehennem demektir. *Mî*, edât-ı hikâye. *Talebîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, isterdi demektir. *Güft*’ün fâ‘ili *şahs*’a râci‘dir. *Be-dîn*: *Bâ*, harf-i musâhabet; *dâl*, hemzeden munkalib. *Rûyî*: *Yâ,* harf-i tenkîr, bu yüzle demektir. *Be-dûzah*: *Bâ,* harf-i sıla; cehenneme demektir. *Bahîlî*: *Yâ,* harf-i masdar, bahîllik demektir. *Mî künî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, eylersin demektir. *Ân-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ân, rû*’ya işârettir. *Dirîğ,* hayf demektir. *Mî*, edât-ı te’kîd. *Dârî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, tutarsın ya‘nî eylersin demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir şahs, bir çirkîn yüzlüyü gördü ki günâhlarından yarlıganmak taleb eylerdi ve cehennem âteşinden halâs isterdi. O şahs dedi: Ey Dost! Bu yüzle cehenneme niçin bahîllik edersin ve o yüzü âteşten dirîğ edersin?

(Kıt‘a)

چون نه بینی تو روی خود زان رو * بر کسان ناخوشست و نی بر تو

Çûn, edât-ı ta‘lîl. *Nebînî*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, muhâtab, görmezsin

{379}

demektir. *Rûy-ı hôd*, lâmiyye, senin yüzünü demektir. *Zi-ân rû,* o vechten demektir. *Ber-kesân*: *Ber,* harf-i sıla; halka demektir. *Nâ-hoş*, bunda çirkîn demektir. *Nî,* harf-i nefy. *Ber,* yine harf-i sıla.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki sen görmezsin kendini, o sebebden halka çirkîndir; sana değil. Ya‘nî kendini görmediğin için iyi ve hoş gelir.

کر بدین رو در آتشت فکند * حیف را آتشست نی بر تو

Ki, harf-i şart. *Be-dîn*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Be-dîn rû*, bu yüzle demektir. *Der,* harf-i sıla. *Âteşet*; *Tâ,* harf-i hitâb; seni âteşe demektir. *Fekenend*, fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib, bırakırlarsa demektir. *Hayf*, yazık demektir. *Ber*'ler harf-i sıla.

(Mahsûl-i Beyt) Eğer bu yüzle seni âteşe bırakırlarsa ya'nî cehenneme korlarsa hayf, âteşedir; sana değil.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i hafîftendir ki fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün olmuştur.

(Mutâyebe)

زشت روی پیش طبیب
رفت که برزشت ترین جایی دملی برآورده ام طبیب تیز در روی وی
نگر ست گفت دروغ میگوئی اینک روی ترا می بینم بروی هیچ دنبلی نیست

Zişt-rûyî: *Yâ,* harf-i vahdet; bir çirkîn yüzlü demektir. *Pîş-i tabîb*, lâmiyye, tabîb katına demektir. *Zişterîn*: *Ter*, edât-ı tafdîl; *yâ,* harf-i nisbet; *nûn,* harf-i te'kîd. *Câyî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Dümmel*, teşdîd-i mîm ile tahrîfâttandır ki aslı dünbeldir, dümmâl de derler, dümbel de derler, çıban demektir. *Yâ,* harf-i vahdet. *Berâverde'em*, fi'l-i mâzî, mütekellim vahde, çıkarmışım demektir. *Der,* harf-i sıla. *Rûy-ı vey*, lâmiyye. *Nigerest*, nûnun kesriyle fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, baktı demektir. *Dürûğ*, yalan demektir, kizb ma'nâsınadır. *Mî gûyî,* söylersin demektir. *Înek*, işte demektir. *Rûy-ı turâ*, lâmiyye. *Râ*, edât-ı mef'ûl, senin yüzünü demektir. *Mî bînem*, fi'l-i hâl, mütekellim vahde, görürüm. *Dünbel*, çıban. *Yâ,* harf-i vahdet.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir çirkîn kimse, tabîb katına gitti ki çirkînrek bir mahalde bir çıban çıkardım. murâd, avret yeridir. Tabîb tez onun yüzüne baktı, dedi: Yalan söylersin. İşte senin yüzünü görürüm. Üzerinde hîç çıban yoktur. Ziştrek mahalli, vechi olduğunu iş'ârdır.

(Kıt'a)

زشت بست که سلطان شرع نپسندد * که عضوهاء فرو داز کمر

{380}

پرهنه کنی

Zişti: *Yâ,* harf-i masdar. *Ki,* harf-i beyân. *Saltanat-ı şer'*, mecâzen beyâniyye; murâd, kitâbullâh ya resûl-i 'izâmdır. *Nepesended*, fi'l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ'ib, beğenmez ya'nî izn vermez demektir. *Ki,* harf-i beyân. *'Uzvhâ'-i fürûd*, mevsûfun sıfatınadır. *'Uzv*, ma'rûf; *hâ*, edât-ı cem'; *fürûd*, aşağı demektir. *Kemer,* bel demektir. *Bürehne*, bânın zammıyla çıplak demektir. *Künî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab, eyleyesin demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Çirkînliğinden nâşîdir ki sultân-ı şer' izn vermez ki belden aşağı olan 'uzvları çıplak eyleyesin. Ya'nî o a'zâyı keşfe izn ve ruhsat olmadığı, çirkînliğinden nâşîdir.

چو رویت از همه جا زشت تر بود چه عجب * که رو بپوشی وجای دگر برهنه کنی

Çü, edât-ı ta'lîl. *Rûyet*, senin yüzün demektir. *Heme câ*'dan murâd, 'uzvlardır. *Zişter*, çirkînrek. *Büved*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, olur demektir. *Çi 'aceb*, ne 'aceb, istifhâm

ma‘nâsı varfdır ya‘nî ‘aceb değil. *Ki,* harf-i beyân. *Bipûşî*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, örtesin ya‘nî setr edesin demektir; *rû*, mef‘ûlü. *Cây-ı dîger, rû*’ya ma‘tûf, gayrı yerini demektir. *Bürehne künî*, çıplak eyleyesin.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki senin yüzün cemî‘ ‘uzvlarından çirkînrektir, ‘aceb değildir ki yüzünü örtesin ve gayrı yerini açasın. Ya‘nî â‘zâ-yı mestûrenin setri meşrû‘ olduğu, çirkînliğinden nâşî ise senin yüzün ziyâde çirkîndir. Lâyık olan yüzünü setr edip sâ’irini açar isen mahall-i ta‘accüb değildir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i müctess-i mahbûndur ki mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün olmuştur.

(Mutâyebe)

شخصی بزرك بینی زنی را
خواست تکاری می کرد ودر تعریف خود می گفت که من مردی ام از
خفت وسبکباری دور ویر احتمال مکاره صبور زن گفت اگر تو بر احتمال
مکاره صبور نبودی این بینی را چهل سال نتوانستی کشید

Şahsî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Büzürg*, büyük demektir. *Bînî*, *yâ’*-i asliyye ile burun demektir. *Büzürg-bînî*, burnu büyük demek olur. *Zenî*: *Yâ* harf-i vahdet *Râ*, edât-ı sıla *Hâstkârî,* mürekkebdir *hâste* ile *âr*’dan; hâ’-i resmî, *kâf*’a tebdîl olunup *hâstkâr* olmuştur, isteme getirici demektir,

{381}

tâlib ma‘nâsınadır; *hâstâr* da bu ma‘nâyadır; *yâ,* harf-i masdar. *Mî kerd,* eylerdi demektir. *Ta‘rîf-i hôd*, masdarın mef‘ûlünedir, kendini ta‘rîfte. *Mî güft*, söylerdi demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Merdî’î*: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze*, harf-i tevessül; *mîm*, zamîr-i mütekellim; bir âdemim demektir. *Hıffet*, masdardır hafîflik ma‘nâsına. *Sebük-bâr*, vasf-ı terkîbîdir hafîf yüklü demektir, hafîf ma‘nâsına müsta‘meldir. *Yâ,* harf-i masdar; *hıffet*’e ‘atf-ı tefsîrî vâki‘ olmuştur. *Hıffet ü sebük-bârî*, her şey’e münfa‘il olup ve kör dikene meyl eden hevâ ve hevesine tâbi‘ şahsa derler; Türkçe beyni sok, hafîfü’l-‘akl demektir. *Dûr*, ba‘îd ma‘nâsına. *İhtimâl-i mekârih*, masdarın mef‘ûlünedir. *İhtimâl*, ifti‘âl bâbından masdardır, yüklenmek ma‘nâsına. *Mekârih*, mekrûhun cem‘idir. Mekrûh, gönlün kabûl etmediği şey’e derler. *Sabûr*, mübâlağa veznlerindendir, ziyâde sabr edici demektir. *Nebûdî*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, muhâtab olmayaydın demektir. *Bînî-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; burnu demektir. *Çihil sâl,* kırk sene demektir. *Netüvânestî*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, muhâtab, kâdir olmazdın demektir. *Keşîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, bunda masdar ma‘nâsınadır *tüvânistî*’de bûy-ı muzâra‘at olduğundan; çekmeye kâdir olamazdın demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir büyük burunlu şahs, bir hâtûna tâliblik eyledi ya‘nî nikâhla almak murâd eyledi. Ve kendini ta‘rîfte derdi ki ben bir âdemim ki hıffet ve sebük-bârlıktan dûr ve mekrûhları yüklenmeye sabûr ya‘nî olur olmaz şey’e infi‘âl eylemem ve karnım geniş. Zen dedi: Eger sen mekrûhlara sabûr olmayaydın bu burnu kırk yıl çekmeye kâdir olamazdın. Ya‘nî bu ezâya tahammül eden, her şey’e tahammül eder.

(Kıt‘a)

از بینی بزرگ تو بار بست برهمه * تا کی بهرزه روی سوی این وآن نهی

Bînî-i büzürg-i tû, mevsûfun sıfatına ve lâmiyye, senin büyük burnundan demektir. *Bârîst*: *Sîn* ve *tâ*, edât-ı haber. *Yâ,* harf-i vahdet. *Bâr*, büyük demektir. *Ber-heme*, takdiri “Ber-heme halk”tır. *Tâ,* harf-i intihâ. *Key*, kaçan demektir. *Be-herze*: *Bâ,* harf-i musâhabet; herze, bâtıl ve ‘abes demektir. *Sûy-i în ü ân*, lâmiyye. *Sûy*, cânib ma‘nâsınadır. *Nihî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, koyasın demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Senin büyük burnundan

{382}

mecmu‘-ı halk üzere yük ya‘nî sıklet vardır. Niceye dek bâtıl ile ya‘nî ‘abes yere onun bunun cânibine yüz koyasın ya‘nî teveccüh edesin. Hâsılı, senin enfin, menfûr-ı ‘âlem iken nice bir halka teveccüh edip sıklet verirsin.

هر لحظه سجـــدهٔ تو نه از بهر طاعتست * بار گران بینی خود بر زمین نهی

Her lahza, her vakit demektir. *Secde-i tû*, lâmiyye, senin secden demektir. *Ne,* harf-i nefy. *Be-her*, edât-ı ta‘lîl. *Tâ‘at*, ‘ibâdet ma‘nâsınadır. *Bâr-ı girân-ı bînî-i hôd*, lâmiyye. *Bâr-ı girân*, ağır yük demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Her vakit senin secden ‘ibâdetten için değildir. Kendi yüzünün ağır yükünü yere komak içindir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i muzâri‘dendir ki mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilün olur.

[Mutâyebe]

ظریفی شخصی را دید که موی بسیار بروی او دمیده بود گفت این موی ها را
بکن پیش از انکه روی تو سر کردد

Zarîfî ve *şahsî yâ’*ları, vahdet içindir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ki,* harf-i beyân. *Mûy-i bisyâr*, çok kıl demektir. *Rûy-ı û*, lâmiyye. *Demîde*, mâzîden kısımdır, zâhir olmuş, ülpermiş demektir. *Bûd*, edât-ı mâzî, idi demektir. *Mûyhâ-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; *hâ*, edât-ı cem‘, kılları demektir. *Biken*, bâ’-i te’kîd ile ve feth-i kâf-ı ‘Arabla fi‘l-i emr-i hâzır, müfred, kopar demektir. *Pîş ez-ânki,* ondan mukaddem ki. *Rûy-ı tû*, lâmiyye. *Kerded*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, ola demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir zarîf, bir şahsı gördü ki yüzü üzere çok kıl zâhir olmuştu. Ya‘nî yüzünde kıl çoğalmıştı. Dedi: Bu kılları kopar ondan mukaddem ki senin yüzün baş ola. Ya‘nî yüzün, başın gibi olmazdan mukaddem kopar.

(Kıt‘a)

خواجه هر روز اکر بموجینه * از رخ خود نه موی بر کرید

Bemûçîne: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Mûçîne,* cinbistre demektir. *Ne,* harf-i nefy. *Bergîred*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, kopara demektir; harf-i nefy buna masrûf olduğundan koparmaya demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Hâce her gün eger cinbistre ile yanağından kılı koparıp yolmaya

چند روزی چو بگذرد بروی * رویش ازموی حکم سر کیرد

Çend rûzî: *Yâ,* harf-i vahdet, birkaç gün demektir. *Çü*, edât-ı ta‘lîl. *Bigüzered*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred,

{383}

gâ’ib, [geçerse] demektir. *Be-rûy*, onun üzerine demektir. *Rûyeş*: *Şîn*, zamîr, *hâce*’ye râci‘dir. *Hükm-i ser*, beyâniyye, baş hükmü. *Gîred*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, tutar demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Birkaç gün çünki onun üzerine geçerse ya‘nî kıllarını koparıp yolmazsa yüzü kıldan baş hükmünü tutar ya‘nî başı gibi olur.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîftendir ki fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün olur.

(Mutâyebe)

معاویه وعقیل بن
ابی طالب باهم نشسته بودند معاویه گفت ای اهل شام هیچ شنیده اید
قول الله تعالی انجا که می گوید (تبت یدا ابی لهب وتب) گفتند آری گفت
ابولهب عم عقیل است عقیل گفت ای اهل شام هیچ شنیده اید قول الله
تعالی انجا که میگوید (وامرأته حمالة الحطب) گفتند آری حمالة الحطب
عمهٔ معاویه است

Bâ-hem, berâber. *Nişeste bûdend*, oturmuştular. *Şenîde’îd,* cem‘-i mâzîden kısımdır, işitmiş misiniz demektir. *Kavlullâh*, lâmiyye, Allâhu te‘âlâ’nın kavlini demektir. *Âncâ ki,* o mahalde ki. *Mî gûyed*, buyurur. *Tebbet*, fi‘l-i mâzî, müfred, müennes, gâ’ibe, helâk oldu demektir. *Yedâ*, yed’in tesniyesidir, aslı yedân idi; *ebî*’ye izâfetle, nûn sâkıt olup *yedâ* kalır; hâlet-i ref‘îdir elif ile; *tebbet*’in fâ‘ili, iki eli demektir. İki elden murâd, zâtıdır, (وَلاَ تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ)[324]de olduğu gibi. *Yedâ*’dan murâd, ba‘zıları hakîkate hamlederler. Vaktâki Resûlullâh ‘aleyhisselâma (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ)[325] nâzil olduysa akâribini cem‘ ve inzâr eyledi. Ebû Leheb[326] dedi: (تَبًّا لَكَ الهَذَا دَعَوْتَنَا) ya‘nî hâşâ sümme hâşâ hüsrân sana olsun, bunun için mi bizi da‘vet eyledin. Ve bir taş aldı ki ata, bu sure nâzil oldu. Ve iki eliyle taş aldığı için elleri helâk oldu. Yâhûd *yedâ*’dan murâd, dünyâ ve âhirettir. *Ebî Leheb*, Abdülmuttalib[327]in oğludur. Ezâ-yı resûl ‘aleyhisselâma kasd ederdi. Künyesiyle zikr olunmamıştır şöhretinden için yâhûd ismi Abdü’l-‘uzza olduğundan istikrâhen künyesiyle zikr olundu. *Tebb*, ihbâr

[324] Kur’an, Bakara Suresi, 2/195. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.
[325] Kur’an, Şuara Suresi, 26/214. (Önce) en yakın akrabanı uyar.
[326] Ebû Utbe (Ebû Leheb) Abdül‘uzzâ b. Abdilmuttalib b. Hâşim (ö. 2/624). Hz. Peygamber’in amcası ve en azılı düşmânlarından biri.
[327] Ebü’l-Hâris Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdimenâf b. Kusayy (ö. 577 m.). Hz. Peygamber’in dedesi.

ba‘de ihbârdır. Yâhûd *tebb, keseb*’den ihbârdır. *Güftend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, dediler demektir. *Ârî*, edât-ı tasdîk, evet demektir. *‘Amm-i ‘Ukayl*, lâmiyye. *Ve’mra’etühû*: *‘İmra’e,* karı demektir. İsmi, Ümmü Cemîl’dir[328]; harîk karıdır.

{384}

Ebû Süfyân[329]ın hemşîresi olur. *Seyaslâ*’nın fâ‘ili üzerine ma‘tûftur. Zamîr, *Ebî Leheb*’e râci‘dir. *Hammâle*, mübâlağa ile ism-i fâ‘il, müfred, müennes, yüklenici demektir. *El-hatab,* odun demektir; hatab-ı cehennem murâddır. Zîrâ Ebû Leheb karısı, Resûlullâh’a mugaylân dedikleri dikeni dökerdi, mübârek kadem-i şerîflerine batıp ezâ olsun için. O sebebden (جَزَاُ مِنْ جِنْسِ الْعَمَلِ)[330] olarak mücâzâtıyla ihbâr olundu. Ve hakîkatte Ebî Leheb’i dahi ‘Âmm-ı Bedir’de sibâ‘ pârelemiştir. Tafsîli siyerlerde vardır. murâd edenler nazar eylesinler. *‘Amme-i Mu‘âviye*, lâmiyye. *‘Ammi*, babanın erkek karındaşı; *‘amme* kız karındaşına derler.

(Mahsûl-i Terkîb) Mu‘âviye ve ‘Ukayl ibni Ebî Tâlib berâber oturmuştular. Mu‘âviye dedi: Ey Ehl-i Şam! hîç işitmiş misiniz Allâhu te‘âlâ’nın kavlini o mahalde ki buyurur: (تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ)[331] ya‘nî Ebî Leheb’in kendi yâhûd iki eli helâk oldu. Yâhûd dünyâ ve âhireti telef ve hüsrân oldu. Dediler: Evet, biliriz. Dedi: Ebî Leheb, ‘Ukayl’ın ‘emmisidir. ‘Ukayl dedi: Ey Ehl-i Şam! hîç işitmiş misiniz Allâhu te‘âlâ’nın kavlini ki buyurur: (وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ)[332] ya‘nî Ebû Leheb’in ‘imra’esi yakında cehennem odunu hamallığına erişir. Dediler: Evet, biliriz. Dedi: Hammâlete’l-hatab, Mu‘âviye’nin ‘ammesidir.

(Kıt‘a)

چون نیست در تو منقصتی عیب دیگری * کردن با آن نه قاعدهٔ مرد باهشت

Çûn nîst, yok gibi demektir. *Menkasat*, noksân ve kusûr ma‘nâsınadır; *yâ,* harf-i vahdet. ‘ayb-i dîger, gayrıyı ta‘yîb demektir. *Kerden*, eylemek ma‘nâsınadır. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Ân*, menkasat’a işârettir. *Ne,* harf-i nefy. *Kâ‘ide-i merd*, lâmiyye. *Merd-i bâ-huş*: [*Huş*], hûş’tan muhaffeftir, ‘akl demektir. *Bâ-huş*, ‘akllı demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Sende bir noksân yok gibi gayrın ‘aybını o noksânla eylemek ‘âkıl âdemin kâ‘idesi değildir. Hâsılı, sende olan ‘ayb ile gayrıyı ta‘yîb eylemeklik kâr-ı ‘âkıl değildir. Şârih, *çûn*, teşbîh olduğunu benzetemediğinden cemî‘ nüshalara muhâlif *hest* yazmış. ‘Afallâhu ‘anh.

او خامشست از تو واز عیب تو چرا * کویا کنی بعیب خود آنرا که خامشست

Û, dîger’e râci‘dir. *Hâmuş*, hâmûş’tan muhaffef, sâkin demektir. *‘Ayb-ı tû,*

{385}

[328] Ümmü Cemîl Avrâ (Ervâ, Fâhite) bint Harb b. Ümeyye el-Ümeviyye. Tebbet suresinde “hammâlete’l-hatab” sıfatıyla anılan müşrik kadın. Ümeyye b. Abdüşemsoğulları’nın Anâbis kolundan Harb b. Ümeyye’nin kızı, Ebû Süfyân’ın kız kardeşi, Ebû Leheb’in karısı.
[329] Ebû Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye (ö. 31/651-52). Kureyş kabîlesinin reislerinden, sahâbî.
[330] Amel cinsinden cezâ (karşılık).
[331] Kur’an, Tebbet Suresi, 111/1. Ebu Leheb'in iki eli kurusun! Kurudu da.
[332] Kur’an, Tebbet Suresi, 111/4. Odun taşıyıcı olarak karısı da…

lâmiyye. *Çerâ*, niçin demektir. *Gûyâ*, sıfat-ı müşebbehe, söyleyici demektir. *Künî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, eyleyesin demektir. *Gûyâ künî*, söyletirsin demek olur. *Ba‘îd-i hôd*, lâmiyye. *Bâ,* harf-i sıla. *Ân-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ki,* harf-i râbıt.

(Mahsûl-i Beyt) O kimse senden ve senin ‘aybından hâmûştur. Niçin kendi ‘aybına o kimseyi [ki] hâmûştur, söyletirsin.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i muzâri‘dendir ki mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilât olur.

(Mutâyebe)

علوی باشخصی در اثنای
خصومت گفت مرا چون دشمن میداری وحال آنکه تو با موری
یا آنکه در هر نماز بر من صلوات فرستی و بگوئی اللهم صل علی محمد
وعلی آل محمد گفت من الطیبین الطاهرین نیز میگویم توازان بیرونی

‘Alevî: *Yâ’*-i evvel nisbet; sânî, vahdet. *Bâ-şahsî*: *Bâ,* harf-i musâhabet; yâ, harf-i vahdet. *Esnâ-yı husûmet*, beyâniyye. *Husûmet*, hasımlık ya‘nî kavga ve mücâdele eylemek demektir. *Merâ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; beni demektir. *Çûn,* revm-i zamm ile niçin demektir. *Mî dârî,* tutarsın demektir. *Ânki,* o ki demektir. *Me’mûrî*: *Yâ,* harf-i hitâb; me’mûrsun demektir. *Be-ânki*: *Bâ,* harf-i sıla; ona demektir. *Ber-men*, benim üzerime. *Firistî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab fânın kesriyle, irsâl eyleyesin demektir. *Ve bigûyî*, böyle diyesin demektir. *Allâhümme*, mîm-i müşeddede, nidâ makâmındadır, Yâ Allâh demek olur. *Salli,* fiiil-i emr-i hâzır, müfred, muhâtab, sen salât inzâl eyle demektir. *‘Alâ-Muhammedin,* hazret-i Muhammed üzere. *Ve ‘alâ- âli Muhammedin*, dahi Muhammed sallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellemin âl ve evlâdı üzerine salât ve rahmet inzâl eyleye. *Âl*, lafzı birkaç ma‘nâda müsta‘meldir. Bunda kâ’ilin murâdı, evlâd ma‘nâsına olduğudur. *Güft*, fâ‘ili *şahs*’a râci‘dir. *Min,* harf-i teb‘îz. *Et-tayyibîn*, tayyibin cem‘idir, güzeller ya‘nî ahlâk-ı zemîmeden bi’l-külliyye pâkler. *Et-tâhirîn*, tâhirin cem‘idir, muhdesâttan pâkler demektir. *Nîz,* dahi demektir. *Mî gûyem*, söylerim demektir. *Ez-ân,* ondan demektir. *Bîrûnî*: *Yâ,* harf-i hitâb, dışarısın ya‘nî hâricsin demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir ‘Alevî, bir şahsla kavga ve mücâdele arasında dedi: Beni niçin düşmân tutarsın. Ve hâlbuki sen me’mûrsun ona ki her namâzda benim üzerime salavât irsâl eyleyesin

{386}

ve diyesin (اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ عَلَى آلِ مُحَمَّدٍ) ya‘nî Yâ Allâh! Sen Muhammed’e ve Muhammed’in âli üzere salât inzâl eyle diye salavât irsâl edersin. Hasmı dedi: (مِنَ الطَّيِّبِينَ و الطَّاهِرِينَ) dahi derim sen ondan hâricsin. Ya‘nî ben âl-i Muhammed’in tayyibîn ve tâhirînini murâd ederim. Sen hâric kalırsın dedi.

(Kıt‘a)

ای که زآل نبی می شمری خویش را * هست گواهت بران پای ذات وصفات

Ey ki, “ey kes ki” takdîrindedir. *Âl-i nebî*, lâmiyye. *Mî*, edât-ı hâl. *Şumurî*, şînin ve mîmin zammıyla fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, sayarsın demektir. *Hîş-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl, kendini demektir. *Hest*, edât-ı haber, *zât ü sıfat*’a mukayyeddir. *Güvâhet*: *Tâ*, harf-i hitâb; güvâh şâhid demektir; sana şâhid demek olur. *Ber-ân*, onun üzerine demektir. *Pâkî-i zât*, lâmiyye; *yâ*, harf-i masdar, zâtın pâklığı demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ey kimse ki kendini evlâd-ı nebîden sayarsın, onun üzerine ya‘nî bu da‘vâya sana şâhid, zât ve sıfatın pâk olmasıyla şerâfeti isbât edersin ve illâ isbât edemezsin

چون تودم از طیبین می زنی وز طیبات * کو صفت طیبین یا سمت طیبات

Çûn, edât-ı ta‘lîl. *Dem*, nefes. Dem vurmak, iddi‘âdan kinâyedir. *Mî*, harf-i hâl; *zenî*, fi‘l-i hâl, müfred, muhâtab; vurursun demektir. *Kû*, hani demektir. *Sıfat-ı tayyibîn*, beyâniyye. *Yâ*, harf-i terdîd. *Simt*, üslûb-ı ‘Acem üzere tavîl yazılır. *Simt*, sînin kesriyle ‘alâmet ma‘nâsınadır; *tayyibât*’a izâfet-i beyâniyye.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki sen tayyibât ve tayyibînden dem vurursun, hani tayyibîn sıfatı yâhûd tayyibât ‘alâmeti?

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i münserihtendir ki aslı müstef‘ilün mef‘ûlât müstef‘ilün mef‘ûlât idi. Sadr ve ibtidâya ve haşv-i sânîlere tayy târî olmuştur. Tayy: Dördüncüde vâki‘ olan sâkini hazfa derler. Müstef‘ilün’den fâ sâkıt olup müsta‘lün kalır, müfte‘ilün lafzına tebdîl olunur. Haşv-i evveliyle ‘arûz ve darbına tayydan sonra kesf dahi gelmiştir. Kesf: Mef‘ûlât’tan tâ’nın hazfına derler, mef‘ûlâ kalır. Tayy ile dördüncü sâkin ki vardır, düşer, mef‘ulâ kalır fâ‘ilün lafzına tebdîl olunup bir mısrâ‘ı Müfte‘ilün fâ‘ilün müfte‘ilün fâ‘ilün olur kîn münserih-i matvî-i meksûf olur. Bu vezn, bahr-i recezden olmak ihtimâli vardır. Recez ki

{387}

müstef‘ilün’dür dört kere. Tayy ile müfte‘ilün olur. Ref‘ ile fâ‘ilün olur. Ref‘: İki sebeb-i hafîf, müte‘âkib cem‘ olan cüzde birini hazfa derler, tefa‘lün kalır, fâ‘ilün lafzına tebdîl olunur. Recez-i matvî-i merfû‘ derler.

(Mutâyebe)

مدعی خود را بصورت علویان آراسته بدعوی آن نسب عالی برخاسته

Müdde‘î, ekseriyyen da‘vâ-yı kizb edene derler. *Hôd-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl, kendini demektir. *Be-sûret-i ‘Aleviyân*, beyâniyye; *bâ*, harf-i musâhabet; *yâ*, harf-i nisbet; *elif* ve *nûn* edât-ı cem‘;‘Alevîler sûretiyle demektir. *Ârâste*, mâzîden kısımdır, bezemiş ma‘nâsına. *Be-da‘vâ-yı ân neseb-i ‘âlî*, beyâniyye ve mevsûfun sıfatına izâfetidir; *bâ*, harf-i sıla. *Berhâste*, kalkmış demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir müdde‘î, kendini ‘Alevîler sûretiyle bezemiş ya‘nî o diyârda şürefâ ‘alâmeti neyse ona girmiş ve o ‘âlî olan neseb da‘vâsına kalkmış.

(Beyt)

در دعوی وی عیان نه از صدق فروغ * بر دوش ز کبسوان کواهان دروغ

Der-da‘vâ-yı vey, onun da‘vâsında demektir. *‘Ayân*, âşkâre demektir. *Ne,* harf-i nefy, yok demektir. *Sıdk*, masdardır, doğruluk ma‘nâsına. *Fürûğ*, parlak ma‘nâsınadır. *Ber-dûş,* omzu üzere demektir. *Gîsûvân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘. *Gîsû,* saç beliği ki bu havâlîde meşâyıh tarîkinde nümâyândır. A‘câmda ‘alâmet-i siyâdetmiş, burada destâr-ı hadr olduğu gibi. *Güvâhân*, şâhidler demektir; *dürûğ*’a izâfet-i beyâniyye, yalan şâhidleri demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Onun da‘vâsında ‘ayân ve âşkâr sıdktan fürûğ ya‘nî ‘alâmet yok. Hâsılı, sözü sâdık olmadığı da‘vâsında zâhir. Omzu üzere saç belikleri, yalan şâhidleri.

(‘Arûz) Bu beyt bahr-i hezecdendir ki sadr ve ibtidâ ahreb. Haşv-i evveller makbûz; sânîler mekfûf. ‘Arûz ve darb, mahzûf. Bir mısrâ‘ı mef‘ûlü mefâ‘ilün mefâ‘îlü fe‘ûlün olur.

برصاحب دلی برامد ازجای بجست وویرا صدر نشاند
وخود درصف نعال نیست هرچه طلب داشت زیادت ازان
عطا کرد. دروقت خروحش ادب مشایعه بجای آورد اصحاب گفتند
ما این شخص را می شناسیم نسب وی از ین نسب دور ست ودعوی
وی ازین صورت کذب وزو ست نه پدرش را ازین خاندان بویی ست

{388}

وته مادرش را درین خانواده روی

Ber, harf-i sıla. *Sâhib-dil*, ehlullâh ma‘nâsınadır. *Yâ,* harf-i vahdet. *Ber,* harf-i te’kîd. *Âmed,* fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, geldi demektir. *Bices[t]*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, sıçradı demektir. *Vey-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl, onu demektir. *Ber,* harf-i sıla. *Sadr*, köşe demektir. *Nişâned*, fi‘l-i mâzî, müte‘addî, müfred, gâ’ib, oturttu demektir. *Hôd,* kendi demektir. *Saf*, sıra demektir. *Ni‘âl*, na‘lin cem‘idir, pabuçluk demektir. *Nişest*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, oturdu demektir. *Taleb dâşt,* istedi demektir. *Ziyâdet, tâ* üslûb-ı ‘Acem üzere tavîl yazılmıştır. *‘Atâ kerd,* verdi demektir. *Vakt-i hurûc*, beyâniyye; *şîn* zamîr, *müdde‘î*’ye râci‘dir. *Edeb-i müşâye‘a*, beyâniyye. *Müşâye‘a,* müfâ‘ale bâbından masdardır, müsâfiri berâber çıkarmaya derler. *Be-cây âverd,* yerine getirdi demektir. *În şahs-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl, bu şahsı demektir. *Mî*, edât-ı hâl; *şinâsîm*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim ma‘a’l-gayr, biliriz demektir. *Neseb-i vey*, lâmiyye. *Da‘vâ-yı vey* de böyle. *Kizb ü zûr*, ‘atf-ı tefsîrîdir. *Ne,* harf-i nefy. *Pedereş-râ*: *Râ*, edât-ı tahsîs, onun babasının. *În hânedân*, bu hânedân-ı resûlden. *Bûyî*: *Yâ,* harf-i vahdet; bir koku demektir. *Mâdereş-râ, pedereş-râ* gibidir, onun anasının demektir. *Hânevâde,* neseb-i ‘âlî demek. *Rûyî*: *Yâ,* harf-i vahdet, bir yüz demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) O Müdde‘î, bir sâhib-dile geldi. Sâhib-dil, yerinden sıçradı ve onu köşeye oturttu. Ve kendisi pabuçlukta oturdu ya‘nî aşağı oturdu. Her ne istediyse istediğinden ziyâde verdi. Onun çıkacak vaktinde ya‘nî giderken edeb-i müşâye‘ayı yerine getirdi. Ashâb, dediler: Biz bu şahsı biliriz. Onun nesebi, ‘Alevîlik nisbetinden uzaktır. Ve bu sûrette onun da‘vâsı yalandır. No onun babasının bu hânedândan bir kokusu vardır ya‘nî zerre mikdârı münâsebeti yoktur. Ve ne anasının bu neseb-i ‘âlîde yüzü vardır ya‘nî vechümâ ta‘alluku yoktur.

(Kıt‘a)

مادرش شهر کرد وخانه گداست * پدرش دیك بند ودوك تراش

Mâdereş: [*Şîn*], zamîr, *müdde'î*'ye râci'dir, onun anası demektir. *Şehr-gerd,* vasf-ı terkîbîdir, şehir dolanıcı ya'nî cerrâr demektir; *gerd*, kâf-ı 'Acemin fethiyledir. *Hâne-gedâ* da böyle, ev dilencisi demektir.

{389}

Pedereş, mâdereş gibi, babası demektir. *Dîk-bend,* vasf-ı terkîbîdir, çömlekçi demektir. *Dûk-terâş* da böyle eyen, yüncü ya'nî eyici demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Onun anası şehir dolanıcı cerrâr ve ev dilencisi; babası çömlekçi ve eyicidir. Gâlibâ beynlerinde bu esnâf-ı erâzil-i nâstan olmak muhtemeldir. Yâhûd şürefâ erbâb-ı harf olmak kânûnlarından değildir.

آن یکی ازقبیلهٔ ارزال * وین دگر از طویلهٔ اوباش

Ân yekî, öbürü demektir ki *mâder*'e işârettir. *Kabîle-i erzâl*, lâmiyye; *erzâl*, rezîlin cem'idir; rezîller ya'nî denî ve bed-asllar kabîlesinden. *În dîger,* bu dahi demektir ki *peder*'e işârettir. *Tavîle-i evbâş*, lâmiyye. *Tâvîle*, Türkîde tahrîf edip tavla derler. *Evbâş,* feth-i hemze ile ipsiz diye ta'bîr ettikleri tâ'ifedir.

(Mahsûl-i Beyt) Öbürü ya'nî mâderi rezîller kabîlesindendir. Ve bu dahi ya'nî babası ipsizler tavlasındandır. Hâsılı, ikisi dahi soysuzdur diye şeyhe i'lâm eylediler.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i hafîftendir. Fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât olmuştur.

صاحب دل گفت آنچه ما کردیم نه لایق صادقان خانواده است بلکه فراخور مدعیان از راه افتاده است

Ânçi, o nesne ki demektir. *Mâ*, zamîr-i mütekellim ma'a'l-gayr demektir. *Kerdîm*, fi'l-i mâzî, mütekellim ma'a'l-gayr, eyledik demektir. *Ne,* harf-i nefy. *Lâyık-ı sâdıkân-ı în hânevâde,* lâmiyyelerdir. *Belki*, edât-ı ızrâb. *Ferâhûr-ı müdde'iyân*, lâmiyye. *Ferâhûr, derhâr* gibi, lâyık ma'nâsınadır. *Ez-râh üftâde, müdde'iyân*'ın sıfatı. *Ez-râh üftâde*, yoldan düşmüş demektir, garîb ma'nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Sâhib-dil dedi: O nesne ki biz eyledik, bu hânedânın sâdıklarının lâyıkı değildir. Ya'nî hakîkatte bu neseb-i 'âlîye mensûb olanlara ikrâm böyle olmaz. Ve onlara ikrâm haddimizden değil belki bu ikrâm yoldan düşmüş garîblerin lâyıkıdır.

(Kıt'a)

هر کس زخاندان نبوت نصیب یافت * تعظیم او وظیفهٔ هر بی نصیب نیست

Herkes, bunda ehlullâh ve sa'âdetli demektir. Gülistân'da **(ناکس بتربیت نشود ای حکیم کس)**[333] de olduğu gibi. Nitekim Türkîde âdem olmaz dedikleri gibi ki o kelâm da bu ma'nâyadır. (**تَفَكَّرْ**

[333] Alçak kişi terbiye ile kişi (adam) olmaz.

(تَتَّلْ عَلَى مَا هُوَالْمَقْصُود)[334] *Hânedân-ı nübüvvet*, beyâniyye. *Nasîb,* hisse () demektir. *Yâft*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib. *Ta‘zîm-i û,*

{390}

masdarın mef‘ûlünedir, ona ta‘zîm demektir. *Vazîfe-i her bî-nasîb*, lâmiyye. *Vazîfe,* bunda murâd ma‘nâsınadır. Nitekim Türkîde de şâyi‘dir ki ne vazîfem derler. *Bî-nâsîb*, bî-nevâ ve sa‘âdetsiz demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Her sa‘âdetli, nübüvvet hânedânından nasîb ve hisse buldu. Hâsılı, âl-i resûle ikrâm ile feyz-yâb oldular. Ona ta‘zîm her sa‘âdetsizin vazîfesi değildir. *Vazîfe,* mukadder ma‘nâsına da olur, rızkın lâzımıdır. O vakit ma‘nâ, hânedân-ı nübüvvetten sa‘âdetliler feyz-yâb olurlar, ona ta‘zîm, sa‘âdetsizin mukadderi değildir Zîrâ ta‘zîm etse sa‘âdetli olmuş olur.

هست او غریب دهر براه محبتش * کر مال وملك وجاه بیازی غریب نیست

Hest, edât-ı haber; *dehr*’e mukayyeddir. *Garîb-i dehr*, lâmiyye. *Be-râh-ı muhabbeteş*: *Bâ,* harf-i zarf; *şîn*, zamîr, *âl-i resûl*’e râci‘dir. *Câh*, mansıb demektir. *Bibâzî*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, oynatasın demektir. *Garîb*, bunda ‘acîb ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Âl-i resûl, bu ‘âlemin garîbidir. Onun muhabbeti yolunda eger mâl ve mülk ve câh oynatasın ‘aceb değildir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i muzâri‘dendir ki mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilât olur.

(Mutâyebe)

خلیفه با اعرابی از بادیه طعام
میخورد در آن اثنا نظرش بر لقمهٔ وی افتاد مویی بچشم وی در آمد گفت
ای اعرابی آن مو را از لقمهٔ خود دور کن اعرابی گفت برسفرهٔ کسی که
چندین آن دو لقمهٔ خورنده نکرد که مویی را بیند طعام نتوان خورد
دست باز کشید وسوگند خورد که دیگر برسفرهٔ وی طعام نخورم

Bâ-A‘râbî: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Bâdiye*, çöl demektir. *Mî*, edât-ı hikâye. *Hôrd*, fi‘l-i mâzî, müfred, yedi demektir. *Der-ân esnâ,* o esnâda. *Nazareş*: *Şîn* zamîri, *halîfe*’ye râci‘dir. *Ber,* harf-i sıla. *Lukma-i vey*, lâmiyye, onun lokmasına. *Üftâd*, düştü demektir. *Mûyî*: *Yâ,* harf-i vahdet, bir kıl demektir. *Be-çeşm-i vey*: *Bâ,* harf-i sıla, izâfet-i lâmiyye. *Vey* zamîri, *halîfe*’ye râci‘dir. *Derâmed,* girdi demektir. *Mûy-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Lukma’-i hôd*, lâmiyye. *Dûr kün*, ba‘îd eyle ya‘nî kopar demektir. *Der*, harf-i zarf. *Mâ’ide-i kesî*, lâmiyye. *Yâ,* harf-i tenkîr. *Mâ’ide*, ta‘âm softası demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Çendân,* o kadar demektir. *Der,* harf-i sıla. *Lukma’-i hôrende*, lâmiyye.

{391}

Hôrende, yiyici demektir. *Nigered*, nûnun kesri ve kâfın fethiyle fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, baka demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Mûyî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bîned*, fi‘l-i

[334] Kastedilen üzere tefekkür et, nail olursun (anlarsın).

muzâri‘, müfred, gâ’ib, göre demektir. *Netüvân hôrd,* yememek gerek demektir. *Hôrd,* mâzîden kısımdır lâkin muzâri‘e mukârin olmak hasebiyle masdar ma‘nâsına gelmiştir. *Bâzkeşîd*, geri çekildi demektir. *Sevgend*, ant ma‘nâsınadır; *hôrd*, fi‘l-i mâzî; ant içti demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Dîger*, bir dahi demektir. *Ber-mâ’ide-i vey*: *Ber,* harf-i isti‘lâ, izâfet-i lâmiyye, onun sofrası üzere demektir. *Nehôrem*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, mütekellim vahde, yemeyim demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Halîfe, bâdiyeden bir A‘râbî ile ta‘âm yerdi. O esnâda halîfenin nazarı onun lokmasına düştü. Bir kıl gözüne girdi ya‘nî ilişti. Dedi: Ey A‘râbî o kılı kendi lokmandan kopar, ayır. A‘râbî dedi: Şu kimsenin sofrasında ta‘âm yememek gerek ki o kadar yiyicinin lokmasına baka ki bir kıl göre. Ya‘nî lokmada bir kıl görecek kadar lokmaya bakan kimsenin sofrasında ta‘âm yememek gerek dedi. Ve elini geri çekti. Ve ant içti ki bir dahi onun sofrası üzere ta‘âm yemeyeyim.

(Kıt‘a)

چو میزبان بنهد خوان مکرمت آن به * که از ملاحظهٔ میهمان نکار کند

Çü, edât-ı ta‘lîl. *Mîzbân*, sâhib-i müsâfir demektir. *Binihed*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, korsa demektir. *Ân bih,* o a‘lâdır. *Ki,* harf-i beyân. *Mülâhaza*, hâtıra gelen şey demektir; *mîhmân*’a izâfet-i lâmiyye. *Kenâr küned*, yan çava ya‘nî o semtlere uğramaya.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki ev sâhibi ikrâm sofrasını koya, o a‘lâdır ki müsâfirin hâtırına gelecek şeyden yan çize.

نه انکه بر سر خوان لقمه لقمهٔ اورا * بزیر چشم بیند بدل شمار کند

Ne, harf-i nefy. *Ânki,* o denli ki demektir. *Be-zîr-i çeşm*: *Bâ,* harf-i musâhabet, göz altıyla ya‘nî göz ucuyla demektir. *Bîned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, göre demektir. *Be-dil*: *Bâ,* harf-i musâhabet, gönlüyle. *Şumâr küned,* saya demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Sâhib-i hâne, müsâfir muğber olacak işi eylemeden ihtirâz ede. Öyle denli ki, sofra başında onun her lokmasını göz ucuyla göre

{392}

gönlü ile saya. Ya‘nî kaç lokma yediğini ta‘dâd eylemeye.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i müctess-i mahbûndur ki mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün olmuştur.

(Mutâyebe)

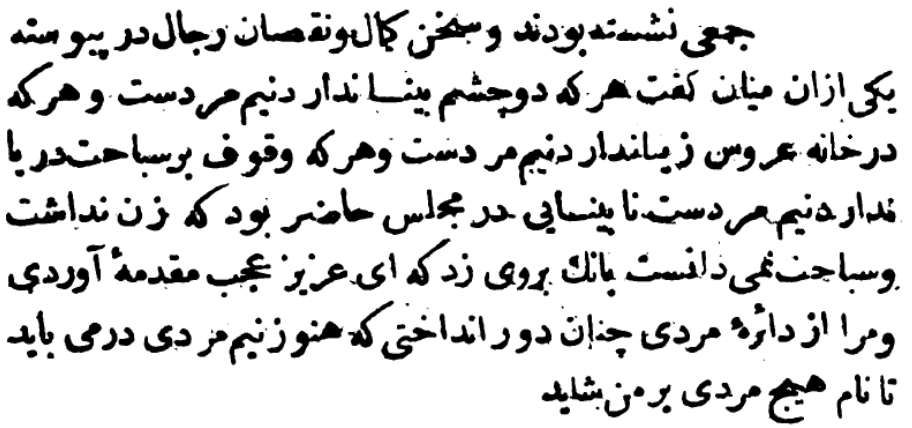
جمعی نشسته بودند وسخن کمال ونقصان رجال در پیوسته
یکی ازان میان گفت هر که دوچشم بینا ندارد نیم مرد است و هر که
درخانه عروس زیباندارد نیم مرد است وهر که وقوف برساحت دریا
ندارد نیم مرد است نابینایی در مجلس حاضر بود که زن نداشت
وساحت نمی دانست بانگ بروی زد که ای عزیز عجب مقدمهٔ آوردی
ومرا از دائرهٔ مردی چنان دور انداختی که هنوز نیم مردی درمی باید
تا نام هیچ مردی برمن بشاید

Cem‘î: *Yâ,* harf-i vahdet. *Nişeste*, mâzîden kısımdır, oturmuş demektir. *Bûdend*, edât-ı mâzî, cem‘, gâ’ib, idiler demektir. *Sühan-ı kemâl*, beyâniyye. *Nuksân-ı ricâl*, lâmiyye. *Ricâl,* bunda nâstan ‘ibârettir ya‘nî halkın kemâli ve noksânı sözünü. *Derpeyveste*, ulaştırmış demektir. Kâ‘ide-i sec‘ üzere “bûdend” mukadderdir. *Yekî,* biri demektir. *Ez-ân miyân*, o ortadan ya‘nî içlerinden biri demektir. *Her ki*’ler, herkes ki takdîrindedir. *Bînâ*, sıfat-ı müşebbehedir görücü demektir. *Nedâred*’ler, nefyden ‘ibârettir, olmaya demektir. *Nîm*, yarım demektir. *Nîm merdest*, yarım âdemdir. *Der-hâne,* evde demektir. *‘Arûs-ı zîbâ*, mevsûfun sıfatındır. *‘Arûs,* bunda gelin demektir. *Zîbâ*, yakışıklı demektir. *Vukûf*, haber ma‘nâsınadır. *Ber,* harf-i sıla. *Sibâhat-i deryâ*, mazrûfun zarfa izâfetidir. *Sibâhat*, yüzmek. *Nâbînâyî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Nâbînâ*, kör demektir. *Der-meclis,* mecliste. *Hâzır bûd*, hâzırdı. *Ki,* harf-i beyân. *Nedâşt*, kezâlik nefyden ‘ibârettir, yoktu demektir. *Nemî dânist*: *Nûn,* harf-i nefy; *mî*, edât-ı hikâye; *dânist*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; bilmezdi demektir. *Bâng*, çağırmak. *Ber-vey,* ona demektir. *Zed*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, vurdu demektir. *Bâng zed*, pek çağırdı demek olur. *Ki,* harf-i beyân. *Mukaddime’î*: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. (مُقَدَّمُهُ كَلَامٌ مُدْلٌّ لَهُ)[335] derler. *Âverdî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, getirdin demektir. *Merâ,* beni demektir. *Dâ’ire-i merdî*, beyâniyye. *Yâ,* harf-i masdar, âdemlik dâ’iresinden demektir. *Çünân,* ancılayın demektir. *Endâhtî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, attın demektir.

{393}

Ki, harf-i râbıt. *Henûz,* el-ân demektir. *Der,* harf-i te’kîd. *Mî bâyed*, fi‘l-i hâl, müfred, gâ’ib, gerektir demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Nâm-ı hîç-merdî*, beyâniyye; *yâ,* harf-i masdar; hîç merdlik nâmı. *Ber-men,* bana demektir. *Şâyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, lâyık ola demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir cem‘ ya‘nî bir alay kimse oturmuştular ve halkın noksân ve kemâl sözünü oluşturmuştular. Aralarından biri dedi: Her kimse ki iki görür gözü olmaya, yarım âdemdir. Ve her kimse ki onda yakışıklı gelini olmaya, yarım âdemdir. Ve her kimse ki deryâda yüzmeye vukûfu olmaya, yarım âdemdir. Bir kör mecliste hâzırdı ki karısı yoktu ve yüzmek de bilmezdi. Ona ya‘nî bu kelâmı söyleyene pek çağırdı ki: Ey ‘Azîz! ‘Acîb bir kelâm-ı müdellel getirdin ve beni âdemlik dâ’iresinden ancılayın uzak ettin ki el-ân yarım âdemlik gerektir tâ ki bana hîç merdlik nâmı lâyık ola. Ya‘nî yarım âdemlik olaydı, nâmım âdem olmak zümresine dâhil olurdu.

[335] Sözün girişi, ona (söze) delâlet eder.

(Kıt‘a)

چنان ز پایهٔ مردی فتاد خواجه برون * ز بس فسردگی و خام ریشی و سردی

Çünân, ancılayın demektir. *Zi-pâye-i merdî*, beyâniyye; *yâ,* harf-i masdar. *Pâye,* mertebe ma‘nâsınadır. Merdlik mertebesinden demek olur. *Fütâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, düştü demektir; üftâden’den muhaffef. *Birûn*, dışarı demektir. *Bes*, çok demektir. *Füsürdegî*: *Yâ,* harf-i masdar; *kâf*, hâ’-i resmîden mübeddel. *Füsürde*, fânın ve sînin zammeleriyle bi-hasebi’l-lüga donmuş demektir; isti‘mâllerinde câhil demektir. *Hâm-rîşî,* vasf-ı terkîbîdir; *yâ,* harf-i masdar; bi-hasebi’l-lüga, yarası onulmadık yâhûd tâze sakallı demektir. Ammâ isti‘mâllerinde bî-tedbîr demektir. *Serdî*: *Yâ,* harf-i masdar; serd, soğuk demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ancılayın âdemlik mertebesinden hâce dışarı düştü, çok câhilliğinden ve bî-tedbîrliğinden ve soğukluğundan. Ya‘nî böyle ahlâk-ı zemîmeden nâşî, hâce, âdemlik mertebesinden ancılayın ya‘nî o mertebe hâric kaldı.

که گر هزار فضیلت رسد ز مردانش * قدم برون ننهد از حدود نامردی

Ki, harf-i râbıt. *Ger*, harf-i şart, *Fazîlet*, artıklık ma‘nâsınadır. *Merdân,* bunda

{394}

ehlullâh ma‘nâsınadır. *Nenihed*, fi‘l-i muzâri‘, menfî, müfred, gâ’ib, koyamaz demektir. *Hudûd*, sınır demektir. *Hudûd-ı nâmerdî*, beyâniyye; *yâ,* harf-i masdar.

(Mahsûl-i Beyt) Hâce, âdemlik rütbesinde bir mertebe hâric kaldı ki eger ehlullâhtan bin fazîlet erişirse ya‘nî onların nazar-ı kimyâ eserlerine mazhar olursa da kademini dışarı koyamaz nâmerdlik hudûdundan. Hâsılı, behre-mend ve ber-hûr-dâr olamaz Zîrâ kendinde nâmerdlik bin değil nice bindir.

(‘Arûz) Bu dahi kıt‘a-i sâbık gibi bahr-i müctestendir ki mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün olur.

(Mutâyebe)

بهلول بهارون رشید درآمد یکی
از وزرا گفت بشارت باد مرترا ای بهلول که امیرالمؤمنین ترا برسر قرده
وخناز برسردار کردانید بهلول گفت گوش بمن دار وفرمان من بجای
آر که از جملهٔ رعایای منی

Behlûl, mecâzîb-i Hudâ’dan bir zât-ı pâkin ismidir. *Be-Hârûn*: *Bâ,* harf-i sıla. *Der,* harf-i te’kîd. *Âmed,* fi‘l-i mâzî, geldi demektir. *Beşâret*, müjde ma‘nâsına. *Bâd,* emr-i gâ’ib, müfred, olsun demektir. *Merâ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Merturâ,* sana demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Turâ*: Râ, edât-ı mef‘ûl. *Ser,* bunda mukhamdır. *Kırde,* ism-i cinstir, maymunlar demektir. *Hanâzîr*, hınzırın cem‘idir. *Ber-ser-i kırde vü hanâzîr*, maymun ve hınzırlar üzere demektir. *Serdâr*, re’îs demektir. *Be-men*: *Bâ,* harf-i sıla, bana demektir. *Dâr,* emr-i hâzır, müfred, tut demektir. *Fermân-ı men*, lâmiyye, fermânımı. *Be-cây*: *Bâ,* harf-i sıla. *Âr*, fi‘l-i emr-i hâzır,

müfred, getir demektir. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Cümle-i re‘âyâ-yı menî*, lâmiyyelerdir; yâ, harf-i hitâb; sen benim re‘âyâlarımın cümlesinden ba‘zısısın demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Behlûl, Hârûn Reşîd’e geldi. Vezîrlerden biri dedi: Müjde olsun sana ey Behlûl ki emîrü’l-mü’minîn seni kırde ve hanâzîr üzere serdâr ve emîr nasb eyledi. Behlûl dedi: Kulağını bana tut ve benim fermânımı yerine getir ya‘nî itâ‘at eyle. Benim ra‘iyyetlerimin cümlesinden birisin.

(Kıt‘a)

بشهریار گاو خرم دهی مژده * رعیتی که بود خاص شهریار تویی

Be-şehriyâr-ı gâv, beyâniyye. *Gâv*, öküz demektir; *yâ*, harf-i masdar. *Şehriyâr*, pâdişâh demektir. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Har*, eşek demektir; mîm, zamîr-i mütekellim vahde. *Dihî,* fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, verirsin demektir; *müjde*, mef‘ûlün bih gayr-i sarîhi. *Ra‘iyyetî*:

{395}

Yâ, harf-i vahdet-i nev‘iyye. *Hâss-ı şehriyâr*, lâmiyye ve *râ‘iyyetî*’nin sıfatıdır. *Tûyî*: *Yâ*, harf-i hitâb, sensin demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Bana öküz ve eşek pâdişâhlığı ile müjde verirsin. Şu bir ra’iyyet ki pâdişâha mahsûs ola, sensin. Ya‘nî beni, onlara pâdişâh oldun diye tebşîr edersin. Pâdişâhın has ra’iyyeti sensin.

شمار لشکریانم زخوک وخرس کنی * نخست کس که درآید درین شمار تویی

Şumâr, sayı demektir; *leşkeryân*’a izâfet-i lâmiyye. *Yâ*, harf-i nisbet. *Elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘; mîm zamîr-i mütekellim; benim ‘askerlerimin sayısını demektir. *Hûk*, hınzır; *hırs*, ayı demektir. *Künî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, eylersin demektir. *Nuhust,* evvelki demektir. *Ki*, harf-i râbıt. *Derâyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, gele demektir. *Der-în şumâr*, bu sayıda demektir. *Tûyî*, sâbık gibi.

(Mahsûl-i Beyt) Benim ‘askerlerimin sayısını hınzırdan ve ayıdan eylersin. Ya‘nî serdâr olduğun leşker bunlardır dersin. Sayıda evvel gelen kimse, sensin. Ya‘nî re’îsleri ve ser-levhaları sensin. Bunda bir gayrı letâfet dahi var ki mısrâ‘-ı evvelde *hûk ü hırs* diye ta‘dâd olunmuştur. Evvel gelen *hûk*’tür, domuz sensin demek olur.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, sâbıklar gibi müctestendir, ma‘lûm.

(Mutâyebe)

توانگری در عهد یکی از ظالمان بمرد
وزیران ظالم پسر ویرا طلب کرد و پرسید که پدر تو چه کذ اشت
گفت ازمال ومنال چنین چنین واز وارثان وزیر کبیر ایده الله سبحانه
واین فقیر و حقیر را وزیر بخشید وفرمود که میراث ویرا بدونیم
کردند یکی را پوی گذاشت ونیمی را برای پادشاه برداشت

Tüvângerî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Tüvânger*, kudretli ma‘nâsınadır, ganî demek. *‘Ahd,* vakit demektir. *‘Ahd-i yekî,* birinin vaktinde demektir. *Zâlimân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘. *Bimürd,* bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, öldü demektir. *Vezîr-i ân zâlim*, o zâlimin vezîri demektir. *Peser-i vey*, lâmiyye; *râ*, edât-ı mef‘ûl. *Taleb kerd,* istedi. *Ve pursîd*, su’âl eyledi. *Ki,* harf-i beyân. *Peder-i tû*, lâmiyye, senin baban demektir. *Çi güzâştest*, ne terk eylemiştir. *Mâl ü menâl*, ittibâ‘-ı müzdevice-i elfâzdandır yâhûd *menâl*, “mâ nâl”den muhaffeftir; her sûrette ma‘nâ birdir. *Çünîn çünîn*, şu bu demek mahallinde ta‘dâddan

{396}

‘ibârettir. *Hakîr*, alçak demektir; *râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bihandîd*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, güldü demektir. *Fermûd* da böyle, buyurdu demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Mîrâs-ı vey*, lâmiyye; *râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be-dü nîm kerdend*: *Bâ,* harf-i sıla, ikiye böldüler demektir. *Nîmî*: *Yâ,* harf-i tenkîr; *râ*, edât-ı mef‘ûl; yarısını demektir. *Be-vey, bâ,* harf-i sıla; zamîr, *peser*’e râci‘dir. *Güzâşt*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, bıraktı demektir. *Berây*, edât-ı ta‘lîl. *Berdâşt*, fi‘l-i mâzî, müfred, kaldırdı demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir ganînin oğlunu istedi ve sordu ki senin baban ne terk eylemiştir? Dedi: Mâl ü menâlden yâhûd mâldan ve nâ’il olduğun şeyden şu bu ya‘nî falân filân. Ve vârislerden vezîr-i kebîr, Allâh subhânehû ve te‘âlâ onu te’bîd eylesin ve ben fakîr ve hakîri bıraktı. Vezîr güldü ve buyurdu ki onun mîrâsını ikiye böldüler. Yarısını oğluna bıraktı ve yarısını pâdişâh için kaldırdı. Zu‘munca ihsân eyledi.

ظلم پیشه وزیر نشناسد * جز حق پادشاه مال یتیم

Zulm-pîşe, vasf-ı terkîbîdir, zulüm san‘atlı demektir. *Neşinâsed*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib, anlamaz demektir. Hakk-ı pâdişâh, lâmiyye, pâdişâhın hakkı demektir. Mâl-ı yetîm de böyle, yetîmin mâlı demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Zulüm san‘atlı olan vezîr, pâdişâhın hakkının gayrı bilmez. Mâl-ı yetîmi ya‘nî su’âl eyleseler pâdişâhın hakkıdır der, gayrı anlamaz ve bilmez.

عدل داند اگر برد بتمام * فضل داند اگر کند بدونیم

‘Adl, dâned’in mef‘ûl-i sarîhi, ‘adl bilir ya‘nî zu‘m-ı fâsidinde ‘âdildir. *Eger,* harf-i şart. *Bered*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, iletirse ya‘nî alırsa. *Be-tamâm*, tamâmıyla demektir. *Fazl*, artık demektir. *Küned be-dü nîm*, ikiye bölerse demektir.

(Mahsûl-i Beyt) ‘Adl-i zu‘m eder eger tamâmıyla alırsa ya‘nî zu‘munca ‘adâlet eyledim, mîrîye hıdmet eyledim der. Eger ikiye bölerse fazl bilir ya‘nî zu‘munca kerem eyledim, lutfen ve ‘inâyeten ve terahhumen mâlın nısfını verdim der.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîftendir ki fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün olur.

(Mutâyebe)

ترکی را گفتند کدام دوست داری تجارت امروز یا بهشت فردا گفت آنکه امروز دست بتجارت

{397}

کشایم وهرچه یابم بربایم وفردا بافرعون باآتش درآیم

Türkî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Türk,* Tatar demektir; *râ*, edât-ı sıla. *Kudâm,* hangi demektir. *Gâret-i imrûz*, lâmiyye, bu günkü yağma demektir. *Yâ,* harf-i terdîd. *Behişt-i ferdâ*, yarınki cennet demektir. *Ferdâ*, yarın demek olur. *Ânki,* onu ki demektir. *İmrûz*, bugün demektir. *Be-gâret*: *Bâ,* harf-i sıla. *Küşâyem*, fi'l-i muzâri', mütekellim vahde, açam demektir. *Yâbem* de böyle, bulam demektir. *Birubâyem* de bâ'-i te'kîd ile böyle, kapam demektir. *Bâ-Fir'avn*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Be-âteş*: *Bâ,* harf-i sıla. *Derâyem*, fi'l-i muzâri', mütekellim vahde, girem demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir Türke dediler hangiyi dost tutarsın ya'nî seversin, bugünkü yağmayı mı yâhûd yarınki cenneti mi. Dedi: Onu ki ya'nî onu severim ki bugün yağmaya el açam ve her ne bulursam kapam ve yarın fir'avn ile âteşe girem. Ya'nî bugün doya doya yağma edeyim de yarın cehennemde yanarsam yanayım, mâni' değil diye cevâb eyledi.

(Kıt'a)

آن شنیدستی که ترکی وصف جنت چون شنید * گفت با واعظ که آنجا غارت وتاراج هست

Ân şenîdestî, yâ'-i hitâb ile istifhâmı mutazammın olarak, onu işittin mi demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Türkî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Vasf-ı cennet*, lâmiyye. *Çûn*, edât-ı ta'lîl. *Şenîd*, fi'l-i mâzî, müfred, işitti demektir. *Bâ-vâ'iz*: *Bâ,* harf-i sıla. *Ki,* harf-i râbıt. *Âncâ*, o mahalde ya'nî cennette. *Gâret ü târâc*, 'atf-ı tefsîrîdir, yağma ma'nâsına. *Hest*, istifhâmı mutazammın, var mıdır demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Onu işittin mi ki bir Türk-vasf, cenneti çünki işitti, vâ'ize dedi ki o mahalde gâret ü târâc var mıdır ya'nî çapul olur mu?

گفت نی گفتا بتر باشد ز دوزخ آن بهشت * گاندر وگوته بود از غارت وتاراج دست

Güft, fâ'ili, *vâ'iz*'e râci'dir. *Nî*, edât-ı selb, yok demektir. *Beter*, bedter'den muhaffeftir, kötürek demektir. *Ki,* harf-i râbıt. *Ân-der*, o ânda demektir. *Kûte*, kûtâh'tan muhaffeftir.

(Mahsûl-i Beyt) Cennette yağma var mıdır deyince, vâ'iz dedi: Yok. Türk dedi: Cehennemden kötürek olur o cennet ki onda gâret ü târâcdan el kısa ola. Ya'nî cennette târâc olmayınca cehennemden betermiş.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i remel-i müsemmen-i maksûrdur ki

{398}

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât olur.

(Mutâyebe)

گدایی بردرسرایی
چیزی خواست کدخدای خانه از درون آواز داد که معذور دارکه
خانگیان اینجا نیستند گدا گفت من پارهٔ نان میخواهم نه مباشرت
باخانگیان

Gedâyî: Yâ, harf-i vahdet; gedâ, dilenci demektir. *Der-i serâyî*, lâmiyye; *yâ,* harf-i vahdet; *serây,* ev demektir; *der*, kapı; bir evin kapısında demektir. *Çîzî*: *Yâ*, harf-i vahdet, bir nesne demektir. *Hâst*, vâv-ı resmî ile fi'l-i mâzî, müfred, istedi demektir. *Kethudâ-yı hâne*, lâmiyye. *Kethudâ*, sâhib ma'nâsınadır, evin sâhibi demek olur. *Ez-derûn*, içeriden. *Âvâz dâd*, ses verdi demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Ma'zûr dâr,* ma'zûr tut demektir. *Ki,* harf-i ta'lîl. *Hânegiyân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem'dir. *Hânegî*: *Yâ,* harf-i nisbet; *kâf, hâ'*-i resmîden mübeddel; ehl-i beyt murâddır. Nitekim Türkîde ev uşakları dedikleri gibi. *Încâ,* bunda demektir. *Nîstend*, yokturlar. *Pâre-i nân*, beyâniyye, ekmek parası. *Mî hâhem*, fi'l-i hâl, mütekellim vahde, isterim demektir. *Ne,* harf-i nefy. *Mübâşeret,* bunda fi'l-i şeni'den ya'nî kurbândan kinâyedir. *Bâ-hânegiyân*: *Bâ,* harf-i musâhabet.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir dilenci bir evin kapısında bir nesne istedi. Ya'nî (شَيئاً لله)[336] dedi. Hâsılı, dilendi. Ev sâhibi içeriden ses verdi ki ma'zûr tut ki ev uşakları bunda yoktur. Gâlibâ murâdı bu ola ki sana bir nesnecik verirdim lâkin kap kacak yerini bilmem demek ile def' edecekmiş. Dilenci dedi: Ben bir parça ekmek isterim. Senin ev uşaklarınla mübâşeret ve mücâma'at istemem.

(Kıt'a)

چیزی کدا بردرسرات رسد * هر چه داری بده بهانه مکن

Çûn, edât-ı ta'lîl. *Ber*, harf-i sıla. *Der-i serât*, lâmiyyelerdir; *tâ*, zamîr-i hitâb; senin sarâyın kapısına demektir. *Resed*, erişe demektir. *Dârî*, fi'l-i muzâri', müfred muhâtab, isbâttan 'ibârettir, var ise demektir. *Bidih*, bâ'-i te'kîd ile emr-i hâzır, müfred, ver demektir. *Mekün*, nehy-i hâzır, eyleme demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki dilenci senin evin kapısına erişe, her ne varsa ver, bahâne eyleme ya'nî ne vereceksen ver. Bahâne-i sâbık gibi nâ-becâ ta'allül eyleme.

تا نیاید بخاطرش چیزی * پیش اوذکر اهل خانه مکن

Tâ, harf-i ta'lîl. *Neyâbed*, fi'l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ'ib, gelmeye demektir. *Be-hâtıreş*: *Bâ*, harf-i sıla;

(399)

Şîn, gedâ'ya râci'dir. *Pîş-i û,* lâmiyye, onun katında demektir. *Zikr-i ehl-i hâne*, masdarın mef'ûlüne ve beyâniyye, hâne ehlini zikir demektir.

[336] Allâh için bir şey.

(Mahsûl-i Beyt) Her ne verirsen ver, bahâne eyleme tâ ki hâtırına bir nesne gelmeye. Onun katında ehl-i hâneyi zikr eyleme ya‘nî ehl-i hâneyi zikr edersen hâtırına şey-i âhar gelir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i hafîftendir. Fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün olur.

(Rubâ‘î)

کس در حرم سفلهٔ ناپاك سیر * چون نان نبود نهفته از چشم بشر

Küs, kâf-ı ‘Arabın zammıyla ferc-i zen demektir. *Harem-i süfle*, lâmiyye. *Nâpâk-sîr*, mevsûfun sıfata; *nâpâk-sîr*, vasf-ı terkîbîdir murdâr tabî‘atlı demektir. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Nebûd*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib, olmaz demektir. *Nühüfte*, gizli demektir. *Çeşm-i beşer*, lâmiyye; *beşer*, âdem demektir, âdemin gözünden demek olur.

(Mahsûl-i Beyt) Murdâr tabî‘atlı olan alçağın hareminde ferc, ekmek gibi nâsın gözünden gizli ve mestûr olmaz. Ya‘nî ekmek, fercden dahi ziyâde mestûr ve mahfîdir.

ازخانهٔ اوتوقع نان بتراست * کز خانکیان توقع چیز دگر

Hâne-i û, lâmiyye, onun hânesinden demektir. *Tevakku‘*, tefa‘‘ul bâbından masdardır, ümîd ma‘nâsına; *nân*’a izâfet, mef‘ûlünedir. *Ki*, harf-i beyân. *Tevakku‘-ı çîz, tevakku‘-ı nân* gibi. *Çîz-i dîger*, bunda ferc-i zenden kinâyedir.

(Mahsûl-i Beyt) Onun hânesinden ekmek ümîdi beterdir ki ehl-i beytinden ferc ümîdi etmeden. Ya‘nî ümîd-i ferc, kâbil; ümîd-i nân, kâbil değil.

(‘Arûz) Bu rubâ‘î şecere-i ahrebdendir ki sadr ve ibtidâ ahreb. Haşv-i evvelleri makbûz; sânîler mekfûf. ‘Arûz ve darb, mecbûb. Cebb, âhirde olan iki sebeb-i hafîfi birden ıskâta derler. “Mefâ” kalıp “fe‘ul” lafzına tebdîl olunur. Bir mısrâ‘ı mef‘ûlü mefâ‘ilün mefâ‘îlü fe‘ul olur.

Bu mahalde evzân-ı rubâ‘îyi ta‘dâd edelim tâ ki tâlibân gördükte kıt‘a ile rubâ‘îyi farka kudreti ola.

Evvelen, şecere-i ahreb veznleri on ikidir:

(Evvelki) 1-Mef‘ûlü 2-Mefâ‘îlün 3-Mef‘ûlü 4-Fe‘ûl’dür. 1-Ahreb 2-Salim 3-Ahreb 4-Ehtem.

(İkinci) 1-Mef‘ûlü 2-Mefâ‘îlün 3-Mef‘ûlü 4-Fe‘il’dir. 1-Ahreb 2-Salim 3-Ahreb 4-Mecbûb.

(Üçüncü) 1-Mef‘ûlü 2-Mefâ‘îlün 3-Mef‘ûlün 4-Fa‘’dır. 1-Ahreb 2-Salim 3-Ahreb 4-Ebter.

(Dördüncü) 1-Mef‘ûlü 2-Mefâ‘îlün 3-Mef‘ûlün 4-Fa‘’dır. 1-Ahreb 2-Salim 3-Ahreb 4-Ezel.

(Beşinci) 1-Mef‘ûlü 2-Mefâ‘ilün

{400}

3-Mefâ‘îlün 4-Fa‘’dır. 1-Ahreb 2-Makbûz 3-Salim 4-Ezel.

(Altıncı) 1-Mef‘ûlü 2-Mefâ‘ilün 3-Mefâ‘îlün 4-Fa‘’dır. 1-Ahreb 2-Makbûz 3-Salim 4-Ebter.

(Yedinci) 1-Mef‘ûlü 2-Mefâ‘ilün 3-Mefâ‘îlü 4- Fe‘il’dir. 1-Ahreb 2-Makbûz 3-Mekfûf 4-Mecbûb.

(Sekizinci) 1-Mef‘ûlü 2-Mefâ‘ilün 3-Mefâ‘îlü 4-Fe‘ûl’dür. 1-Ahreb 2-Makbûz 3-Mekfûf 4-Ehtem.

(Dokuzuncu) 1-Mef‘ûlü 2- Mefâ‘îlü 3-Mefâ‘îlü 4- Fe‘il’dir. 1-Ahreb 2-Mekfûf 3-Mekfûf 4-Mecbûb.

(Onuncu) 1-Mef‘ûlü 2- Mefâ‘îlü 3-Mefâ‘îlü 4-Fe‘ûl’dür. 1-Ahreb 2-Mekfûf 3-Mekfûf 4-Ehtem.

(On Birinci) 1-Mef‘ûlü 2- Mefâ‘îlü 3-Mefâ‘îlün 4-Fa‘’dır. 1-Ahreb 2-Mekfûf 3-Salim 4-Ebter.

(On İkinci) 1-Mef‘ûlü 2- Mefâ‘îlü 3-Mefâ‘îlün 4-Fa‘’dır. 1-Ahreb 2-Mekfûf 3-Salim 4-Ezel.

Sâniyen, şecere-i ahrem dahi on ikidir:

(Evvelki) 1-Mef‘ûlün 2- Mef‘ûlün 3-Mef‘ûlü 4-Fe‘il’dir. 1-Ahrem 2- Ahrem 3-Ahreb 4-Mecbûb.

(İkinci) 1-Mef‘ûlün 2- Mef‘ûlün 3-Mef‘ûlü 4-Fe‘ûl’dür. 1-Ahrem 2- Ahrem 3-Ahreb 4-Ehtem.

(Üçüncü) 1-Mef‘ûlün 2- Mef‘ûlün 3- Mef‘ûlün 4-Fa‘dır. 1-Ahrem 2- Ahrem 3-Ahrem 4-Ebter.

(Dördüncü) 1-Mef‘ûlün 2- Mef‘ûlün 3- Mef‘ûlün 4-Fâ‘dır. 1-Ahrem 2- Ahrem 3-Ahrem 4-Ezel.

(Beşinci) 1-Mef‘ûlün 2- Fâ‘ilün 3- Mefâ‘îlün 4-Fa‘dır. 1-Ahrem 2- Eşter 3-Salim 4-Ebter.

(Altıncı) 1-Mef‘ûlün 2- Fâ‘ilün 3- Mefâ‘îlün 4-Fâ‘dır. 1-Ahrem 2- Eşter 3-Salim 4-Ezel.

(Yedinci) 1-Mef‘ûlün 2- Fâ‘ilün 3- Mefâ‘îlü 4-Fe‘il’dir. 1-Ahrem 2- Eşter 3-Mekfûf 4-Mecbûb.

(Sekizinci) 1-Mef‘ûlün 2- Fâ‘ilün 3- Mefâ‘îlü 4-Fe‘ûl’dür. 1-Ahrem 2- Eşter 3-Mekfûf 4-Ehtem.

(Dokuzuncu) 1-Mef‘ûlün 2- Mef‘ûlü 3- Mefâ‘îlü 4- Fe‘il’dir. 1-Ahrem 2- Ahreb 3-Mekfûf 4-[Mecbûb].

(Onuncu) 1-Mef‘ûlün 2- Mef‘ûlü 3- Mefâ‘îlü 4-Fe‘ûl’dür. 1-Ahrem 2- Ahreb 3-Mekfûf 4-Ehtem.

(On Birinci) 1-Mef‘ûlün 2- Mef‘ûlü 3- Mefâ‘îlün 4-Fa‘dır. 1-Ahrem 2- Ahreb 3-Salim 4-Ebter.

(On İkinci) 1-Mef‘ûlün 2- Mef‘ûlü 3- Mefâ‘îlün 4-Fâ‘dır. 1-Ahrem 2- Ahreb 3-Salim 4-Ezel.

Mecmû‘u yirmi dörttür. Bu evzândan mâ-‘adâ yoktur.

(Mutâyebe)

معلمی را پسر بیمار شد و مشرف بر موت
گشت گفت غسال بیارید تا وی را بشوید گفتند هنوز نمرده ماست گفت
باکی نیست آن زمان که از غسل وی فارغ شوید بخواهد مرد

Mu'allimî:

{401}

Yâ, harf-i vahdet. *Mu'allim,* bunda mekteb hâcesi demektir. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Peser*, çocuk demektir. *Bîmâr şüd,* hasta oldu. *Müşrif*, mîmin zammı ve sînin sükûnuyla nâzır ma'nâsınadır; bunda karîb ma'nâsınadır. *Ber,* harf-i sıla. *Geşt*, kâf-ı 'Acemin fethiyle oldu demektir. *Gassâl*, mübâlağa vezni üzerine, ölü yıkayıcı demektir. *Biyârîd*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i emr-i hâzır, cem', muhâtab, getirin demektir. *Tâ,* harf-i ta'lîl. *Vey*, zamîr, *peser*'e râci'dir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Bişûyed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; şubîden'den ya şüsten'den. Zîrâ masdar-ı tâ'înin mâ-kablinde hâ, sîn, şîn, fâ'dan sîn-i mühmelenin mâ-kabli mazmûm olsa, sîn hazf olunup mâ-kablinin harekesi işbâ' olundukta vâv hâsıl olur, *şûyed* olur; yıkaya demektir. *Nemürde*, ölmemiştir. *Bâkî nîst,* havf yoktur. *Ki,* harf-i râbıt. *Gasl,* gayn-ı mu'cemenin fethiyle yıkamak ma'nâsına masdardır; *vey*'e izâfet-i lâmiyye. *Şevîd*, fi'l-i muzâri', cem', muhâtab, olursunuz demektir. *Bihâhed mürd*, ölse gerektir demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir mu'allimin peseri hasta oldu ve mevte karîb oldu. Mu'allim dedi: Ölü yıkayıcıyı getirin tâ ki onu yıkaya. Dediler: Henüz ölmemiştir. Dedi: Korku yoktur o zamân ki yıkamaktan fârîğ olursunuz, ölse gerektir. Hisse, kemâl-i cehlini beyândır ki cenaze ne gûne gasl olunur ve niye gasl olunur haber ü âgâhı olmadığını telmîhtir.

(Kıt'a)

هر که در کار خویش پیش از وقت * مینماید بحکم طبع شتاب

Her ki, herkes ki takdîrindedir. *Kâr-ı hîş*, beyâniyye, kendi işinde demektir. *Pîş ez-vakt,* vaktinden evvel demektir. *Mî nümâyed*, fi'l-i hâl, müfred, gâ'ib, göstere demektir. *Be-hükm-i tab'*, lâmiyye. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Şitâb*, 'acele ma'nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Her kimse ki kendi işinde vaktinden evvel tabî'atın hükmüyle 'acele göstere,

میخورد روزه ناسیده بشب * میکشد موزه نارسیده بآب

Mî hôred-rûze: [Mî hôred], fi'l-i hâl, müfred, gâ'ib, yer demektir; rûze, oruç demektir, savm ma'nâsına. *Nâ,* harf-i nefy; *resîde*: *hâ'*-i resmî, terettübtür; yetişmeyip demektir ya'nî erişmeden. *Be-şeb*: *Bâ,* harf-i sıla. *Mî keşed, mî hôred* gibi, çeker demektir. *Mûze*, çizme demektir. *Be-âb*: *Bâ,* harf-i sıla.

(Mahsûl-i Beyt) Vakitsiz iş gören kimsenin hâli,

{402}

geceye erişmeden oruç yer ve suya erişmeden çizme çeker, ya'nî ahvâli böyledir. Hâsılı, cemî' kârı fâsiddir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîftendir ki fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün’dür.

(Mutâyebe)

پسر معلمی را گفتند چه بلا حق گفتا اگر من احمق نبودمی ولد زنا بودمی

Peser-i mu‘allimî, lâmiyye; yâ, harf-i vahdet; *Râ*, edât-ı sıla; bir mekteb hâcesinin oğluna demektir. *Çi,* ne ma‘nâsınadır. *Belâ*, bunda ziyâdelikte müsta‘meldir, Türkîde olduğu gibi. *Ahmakî*: *Yâ,* harf-i hitâb; ahmaksın demektir. *Nebûdemî*: *Yâ,* harf-i hikâye-i mâzî; nebûdem, fi‘l-i nefy-i mâzî, mütekellim vahde; olmayaydım demektir. *Veled-i zinâ*, beyâniyye, zinâ evlâdı demektir. *Bûdemî, nebûdemî*’nin müsbeti, olurdum demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir mekteb hâcesi oğluna dediler: Ne belâ ahmaksın. Cevâbında dedi: Eger ben ahmak olmayaydım veled-i zinâ olurdum. Ya‘nî (اَلوَلَدُ سِرُّ اَبِيهِ)[337]tir. Babam ahmak olduğundan sırrı bende de zâhir olmuştur.

(Kıt‘a)

عیب مادر بود ارفرزندی * خلق وخویش نه بوفق پدرست

‘Ayb-ı mâder, masdarın mef‘ûlünedir, anaya ‘ayb demektir. *Er*, harf-i şart. *Ferzendî*: *Yâ,* harf-i vahdet; bir oğul. *Halk, hâ’*-i mu‘cemenin zammı ve lâmın sükûnuyla tabî‘at ma‘nâsınadır. *Hûy*, ‘atf-ı tefsîrîdir. *Ne,* harf-i nefy; *sîn* ve *tâ*, nefye masrûftur. *Be-vefk-i peder*, lâmiyye: *Bâ,* harf-i zarf; *vefk*, uygun demektir, üslûb ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Anaya ‘ayb olur eger bir oğul hulk ve hûyda babanın uygunluğunda değildir. Ya‘nî babaya evlâd muvâfık olmazsa anaya‘aybdır.

گوش استرکه درازست کواست * کش نه اسبست پدر بلکه خرست

Gûş-i ester, lâmiyye, katırın kulağı demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Dırâzest*, uzundur. *Güvâst*: *Sîn* ve *tâ,* edât-ı haber. *Güvâ*, güvâh’tan muhaffef, şâhid demektir. *Keş*, ki eş’ten muhaffeftir. *Ki,* harf-i beyân, *şîn*, zamîr; *ester*’e râci‘dir; *peder*’e mukayyeddir, “pedereş” takdîrinde. Ne, harf-i nefy. *Esbest*, attır.

(Mahsûl-i Beyt) Katırın kulağı uzundur. Şâhiddir ki onun babası at değil belki eşektir. Ya‘nî babasının at olmadığına kulağının uzunluğu şehâdet eder.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remel-i müseddes-i mahbûndur ki fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün olur.

(Mutâyebe)

از معلمی پرسیدند که تو بزرگتری یابرادرتو گفت من بزرگترم

{403}

اما چون یکسان دیگر بروی بگذرد بامن برابر خواهد شد

[337] Hadis[?], Sehâvî, el-Makâsıdu’l-hasene, Dâru’l-kütübi’l-’Arabî, Beyrût, 1985, s, 706 Aliyyü’l-Kârî, el-Esrâru’l-merfûa, Dâru’l-emâne, Beyrût, s, 378; Sehâvî (ö. h. 902) ve Aliyyü’l-Kârî (ö. h. 1014) hadisin aslının olmadığını söylemişlerdir. Çocuk, babasının sırrıdır.

Ez-mu'allimî: *Yâ,* yine harf-i vahdet, bir mu'allimden demektir. *Pursîdend*, fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib, sordular demektir. *Büzürgterî*: *Büzürg*, ulu; *ter*, edât-ı tafdîl; *yâ,* harf-i hitâb, istifhâmı mutazammın; sen mi büyüksün demektir. *Yâ,* harf-i terdîd. *Berâder-i tû*, lâmiyye senin karındaşın demektir. *Çûn*, edât-ı ta'lîl. *Yeksâl*, bir sene demektir. *Bigüzered*, bâ'-i te'kîd ile, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, geçe demektir. *Bâ-men*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Berâber*, müsâvî ma'nâsınadır. *Hâhed şüd*, olsa gerektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir mu'allimden sordular ki sen mi büyükreksin birâderin mi? Dedi: Ben büzürgterim ammâ çünki bir yıl dahi geçerse benim ile berâber olsa gerektir. Bu dahi hayli hebennaka imiş.

(Kıt'a)

چوهیچ چیز نشد حاصلت چه پرسی * که روزگار فلان درچه چیز میگذرد

Çü, edât-ı ta'lîl. *Hîç çîz*, hîç nesne demektir. *Neşüd*, fi'l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ'ib, olmadı demektir. *Hâsılet*: *Tâ*, zamîr-i hitâb, senin hâsılın ya'nî fâ'iden demektir. *Çi mî pursî*, ne su'âl edersin. *Ki*, harf-i beyân. *Rûzgâr-i fülân*, lâmiyye; rûzgâr, bunda 'ömr ma'nâsınadır. *Der*, harf-i zarf. *Çi çîz*, ne şeydir. *Mî güzered*, geçer demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Çünki hîç nesne fâ'iden olmadı, ne su'âl edersin ki falânın 'ömrü ne şeyde geçmiştir ya'nî ne mikdâr mürûr eylemiştir.

شمار عمر کسان میکنی نمی دانی * که در مقابله عمر تو نیز می گذرد

Şumâr-ı 'ömr-i kesân, lâmiyyelerdir; *elif* ve *nûn* edât-ı cem'; halkın 'ömrünün sayısını demektir. *Mî künî*, eylerdin demektir. *Nemî dânî*, fi'l-i nefy-i hâl, müfred, muhâtab, bilmezsin demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Der*, harf-i zarf. *'Ömr-i tû*, lâmiyye, senin 'ömrün demektir. *Nîz*, dahi demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Halkın 'ömrünün sayısını eylersin, bilmezsin ki mukâbelede senin 'ömrün dahi geçer. Hâsılı, o su'âl etmediğin vakti mahall-i âhara sarf eyle.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i müctestendir. Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün olur.

(Mutâyebe)

بیماری برموت مشرف بود شخصی که ازدهانش
بوی ناخوش می آمد بر بالین وی نشسته بود سر نزدیك وی می برد
وتلقین شهادت میکرد ودر روی وی نفس می زد هر چند که بیمار
روی خود را می تافت وی الحاح بیشتر می کرد وسر نزدیك تر وی می برد

{404}

چون کار بر بیمار تنك آمد گفت ای عزیز می گذاری که من خوش و پاکیزه
بمیرم یا می خواهی که مرك مرا بهرچه ازان ناپاك تر نیست بیا لایی بیماری

Yâ, harf-i vahdet. *Ber,* harf-i sıla. *Mevt*, ölüm. *Müşrif*, mîmin zammı ve şîn-i mu‘cemenin sükûnuyla ve tahfîfiyle bunda, karîb ma‘nâsınadır. *Şahsî*: *Yâ,* harf-i vahdet, bir şahs demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Dehâneş*: *Şîn*, zamîri şahs’a râci‘dir; *dehân*, ağız demektir. *Bûy-ı nâ-hoş*, çirkîn koku. *Mî*, edât-ı hikâye; *âmed*, fi‘l-i mâzî, müfet, gâ’ib; gelirdi demektir. *Ber,* harf-i isti‘lâ. *Bâlîn*, yastık demektir; bunda başı ucu demektir. *Vey*, zamîri *bîmâr*’a râci‘dir. *Mî*, edât-ı hikâye; *bürd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, iletirdi demektir. *Telkîn-i şehâdet,* masdarın mef‘ûlünedir, şehâdet telkîn demektir. *Mî kerd*, sâbık gibi, iletirdi demektir. Der, harf-i sıla. *Rûy-ı vey*, lâmiyye, bîmârın yüzüne. *Mî zed,* vururdu demektir. *Her çend,* her ne kadar demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Rûy-ı hôd*, lâmiyye. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Mî tâft*, sâbıklar gibi, çevirirdi demektir. *Vey*, zamîri *şahs*’a râci‘dir. *İlhâc, ibrâm* ma‘nâsınadır, zor demektir. *Mî kerd* de sâbıklar gibi, eylerdi demektir. *Nezdîkrek*, yakınrek demektir. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Ber,* harf-i sıla. *Teng âmed,* dar geldi. *Mî,* harf-i hâl; *güzârî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, istifhâmı mutazammın, terk eder misin demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Pâkîze*, pâk demektir. *Bimîrem*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, ölem demektir. *Mî hâhî, mî güzârî* gibidir, ister misin demektir. *Merg-i merâ*, lâmiyye; *râ*, edât-ı mef‘ûl; benim ölümüm demektir. *Be-her çi*: *Bâ,* harf-i musâhabet; her nesne ile demektir. *Nâpâk nîst*, murdâr yoktur demektir. *Biyâlâyî*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, lâzımla müte‘addî beyninde müşterektir, bunda müte‘addîdir, bulaştırasın demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir hasta mevte karîb idi. Bir şahs ki ağzından kabîh koku gelirdi. Ya‘nî ağzı kokardı. Hastanın başı ucuna oturmuştu. Başını bîmârın yanına iletirdi ve şehâdeti telkîn ederdi ve yüzüne nefes vururdu. Ya‘nî

{405}

okur ve üflerdi. Her ne kadar ki bîmâr yüzünü çevirirdi, o şahs ibrâm ederdi ve başını yakınrek getirirdi. Çünki iş bîmâra dar geldi, ya‘nî sıklet bastı, dedi: Ey ‘Azîz! Terk eder misin ki ben hoş ve pâkîze fevt olam. Yâhûd ister misin ki benim ölümüm her nesne ile ki ondan murdâr yoktur, bulaştırasın. Ya‘nî beni murdârlardan murdâra bulaştırarak mı öldüğümü istersin.

(Kıt‘a)

در جهان اهل فضل نایابند * کوش بر هر فضول نتوان کرد

Der, harf-i zarf, cihânda demektir. *Ehl-i fazl*, fazîlet sâhibi. *Nâ-yâb*, bulunmaz, nâdir demektir; *nûn* [ve] *dâl*, edât-ı cem‘-i haber, nâdirler demektir. *Ber,* harf-i sıla. *Fazûl*, mübâlağa vezni üzere her şey’e karışan kimseye derler. *Netüvân kerd,* eylememek gerek demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Cihânda fazîlet sâhibi nâdirdir. Her fazûle kulak tutmamak gerek.

هر که بوی ریا مد زلبش * نفسش را قبول نتوان کرد

Her ki, “herkes” takdîrindedir. *Bûy-ı riyâ*, mecâzen beyâniyye. *Demed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, demîden’den, zâhir olur demektir; *râ*, edât-ı mef‘ûl.

(Mahsûl-i Beyt) Her kimse ki riyâ kokusu, dudağından zâhir ola ya‘nî mürâyî ola, onun nefesini kabûl eylememek gerek.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîftendir ki fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün’dür.

(Mutâyebe)

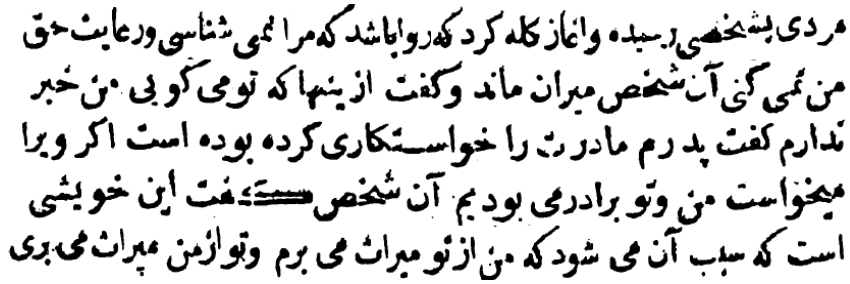

Merdî ve *şahsî yâ*’ları, vahtet. *Bâ,* harf-i musâhabet; *âgâz,* ism-i masdar, başlamak ma‘nâsına; gile’ye izâfet, mef‘ûlünedir. *Gile*, kâf-ı ‘Acemin kesriyle şikâyet demektir. *Kerd,* fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, eyledi demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Revâ*, câ’iz demektir. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, istifhâmı mutazammın, olur mu demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Merâ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl, beni demektir. *Nemî şinâsî*, fi‘l-i nehy-i hâl, müfred, muhâtab, bilmeyesin demektir. *Ri‘âyet-i hak*, masdarın mef‘ûlünedir. *Hakk-ı men*, lâmiyye. *Nemî künî,*

{406}

nemî şinâsî gibidir, eylemeyesin demektir. *Mând*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, kaldı demektir. *Ez-înhâ*: *Hâ*, edât-ı cem‘, bunlardan demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Mî gûyî*, söylersin demektir. *Haber nedârem*, haberim yoktur. *Mâder-i turâ*, lâmiyye; râ edât-ı mef‘ûl. *Hâstkâr*, mukaddemen beyân olunduğu üzere tâlib ma‘nâsınadır; *yâ,* harf-i masdar, tâliblik demek olur. *Kerde*, mâzîden kısımdır, eylemiş ma‘nâsına. *Bûde*, edât-ı mâzîden kısımdır, imiş ma‘nâsına; tâliblik eylemiş imiş demektir. *Vey-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Vey, mâder*’e râci‘dir. *Mî*, edât-ı hikâye; hâst, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, alacaktı demektir. *Men ve tû,* ben ve sen. *Mî*, edât-ı hikâye; *bûdîm*, edât-ı mâzî, mütekellim ma‘a’l-gayr, olurduk demektir. *Hîşî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Hîş*, vâv-ı resmî ile hısım demektir. *Ki,* harf-i râbıt. *Be-sebeb-i ân*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Mî,* harf-i te’kîd. *Şeved*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, olur demektir. *Berem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, iletem ya‘nî alam demektir. *Berî,* fiil-i muzâri‘, müfred, muhâtab alasın demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir âdem bir şahsa erişti ya‘nî mülâkî oldu. Ve şikâyete âgâz eyledi ki câ’iz olur mu ki beni bilmeyesin, ri‘âyet eylemeyesin ve benim hakkıma ri‘âyet eylemeyesin. O Şahs hayrân kaldı ve dedi: Bunlardan ki sen söylersin ya‘nî senin söylediğin sözlerden haberim yoktur. O âdem dedi: Benim pederim senin vâlidene tâliblik eylemiş imiş ya‘nî nikâh ile almak murâd eylemiş imiş. Eger vâlideni alaydı ben ve sen birâder olurduk. O şahs dedi: Bu bir hısımlıktır ki o şey’e sebeb olur ki ben senden mîrâs alırım ve sen benden mîrâs alırsın. Ya‘nî bu hısımlık onun içindir.

(Kıt‘a)

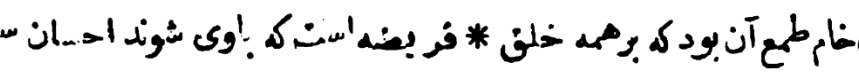

Gümân-ı hâm-tama‘, lâmiyye. *Hâm-tama‘*, terkîb-i mezcîdir, beyhûde me’mûl eden kimseye ıtlâk olunur. *Gümân*, kâf-ı ‘Acemin zammıyla zann demektir hâm-tama‘ın zannı demektir. *Ân büved ki,* o olur ki demektir. *Ber,* harf-i isti‘lâ. *Halk*, mahlûk ma‘nâsınadır. *Farîza,* farz

ve lâzım ma‘nâsınadır. *Ki,* harf-i beyân *Bâ-vey*: *Bâ,* harf-i sıla; *vey, hâm-tama‘*a râci‘dir. *Şevend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib, olalar demektir, ihsândan kinâyettir.

(Mahsûl-i Beyt) Hâm-tama‘lının zannı o olur ki mecmû‘-ı

{407}

mahlûk üzerine farzdır ki ona ihsân edici olalar. *Zu‘munca*, kendine ihsân, cümle halkın vâcibe-i zimmetidir.

چوخامی طمع او پختکی نرسد * فتدز تنك دلی دژ مضیق محنت ورنج

Çü, edât-ı ta‘lîl. *Hâmî-i tama‘,* lâmiyye; *hâm*, çiğ demektir; *yâ,* harf-i masdar; tama‘ın hamlığı. *Be-puhtegî*: *Bâ,* harf-i sıla; *puhte*, pişmiş demektir. *kâf*, hâ’-i resmîden mübeddel; *yâ,* harf-i masdar; pişkinliğe demektir. *Neresed*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib, erişmeye demektir. *Füted*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, üfted’den muhaffef, düşer demektir. *Teng-dil,* vasf-ı terkîbîdir, dar gönüllü demektir, sıkletten ‘ibârettir; *yâ,* harf-i masdardır. *Muzıyk,* masdar-ı mîmî, darlık demektir; *mihnet*’e izâfet, mef‘ûlünedir. *Renc, mihnet*’e ‘atf-ı tefsîrîdir.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki onun tama‘ının hamlığı, pişmişliğe erişmeye ya‘nî bu fikr-i fâsidden rû-gerdân olmayıp ıslâh olmaya, gönül sıkletinden nâşî mihnet ve renc ve darlığa düşer. Hâsılı, bu da‘vâ-yı beyhûdeyi, germ ü serd-i feleği çekerek terk etmezse ‘ömrü oldukça mihnetten halâs olmaz.

(‘Arûz) Bu ktaı bahr-i müctestendir ki mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilât olur.

(Mutâyebe)

مطایبه کوز پشتی
را کفتندمی خواهی که خدای تعالی پشت ترا چون دیکران راست کرداند
یا آنکه پشت دیکران چون تو کوز کرداند کفت آنکه همه را چون من
کوز کرداند تا با آن چشمی که ایشان درمن نکر یسته اند من نیز بهمان
چشم درایشان نکرم

Püştî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Kûz-püşt,* kambur demektir. *Râ*, edât-ı sıla. *Mî hâhî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab, istifhâmı mutazammın, ister misin demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Püşt-i turâ,* lâmiyye; râ, edât-ı mef‘ûl; senin arkanı demektir. *Çûn*, edât-ı taşbih. *Dîger*, gayrı demektir; *elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir; gayrılarını demektir. *Râst*, doğru ma‘nâsınadır. *Kerdâned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, eyleye demektir. *Yâ,* harf-i terdîd. *Ânki,* onu mu ki, demektir. *Püşt-i dîgerân*, lâmiyye, gayrıların arkasını demektir. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Çûn tû,* senin gibi demektir. *Gûz*, kâf-ı ‘Acemle eğri demektir; bunda kambur ma‘nâsınadır. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Çeşmî*: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Ki,* harf-i râbıt. *Îşân,* onlar demektir. *Der,* harf-i sıla. *Nigerîste*, mâzîden kısımdır, bakmış demektir. **End**, edât-ı cem‘. *Men nîz,*

{408}

ben dahi. *Be-hemân çeşm*: *Bâ,* harf-i musâhabet; o göz demektir. *Der,* harf-i sıla. *Nigerem,* fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, bakayım demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir kambura dediler: İster misin ki Allâhu te‘âlâ senin arkanı gayrılar gibi doğru eyleye? Yâhûd onu mu istersin ki gayrıların arkasını senin gibi kambur eyleye? Dedi: Onu isterim ki cümleyi ben gibi kambur eyleye tâ ki şu göz ile ki onlar bana bakmışlardır. Ben dahi hemân o göz ile onlara bakayım. Ya‘nî bana nâs, çeşm-i hakâret ve istihzâ ile nazar ederler. Ben de öyle nazar edeyim.

(Kıt‘a)

خوش آنکه خصم بعیبی که طعنهٔ توزند * برغم وی زچنان غیب رسته بنشینی

Ânki, o ki demektir. *Hoş ânki*, hoştur o ki demektir. *Hasm, zened*’in fâ‘ili; *be-‘aybî,* mef’ûl-i gayr-i sarîh; *bâ,* harf-i musâhabet; *yâ,* harf-i vahdet; *ta‘ne,* mef‘ûl-i sarîhi. *Zened*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, vurur demektir. *Be-rağm-ı vey*, lâmiyye; *bâ,* harf-i musâhabet, hasmın rağmına. *Ez-çünân ‘ayb*, ancılayın ‘aybdan demektir. *Reste*, rânın fethi ve hâ’-i terettüb ile kurtulup demektir. *Binişînî*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, oturasın demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Hoştur o ki hasım sana pür-‘ayb ile ta‘ne vura, onun rağmına ancılayın ‘aybdan kurtulup oturasın. Ya‘nî hasım, seni ta‘n ettiği ‘aybdan halâs olmak hoştur.

وزین نشستن بی‌عیب خوشتر آن باشد * که مبتلا شد اورا بعیب خود بینی

Vez-în nişesten-i bî-‘ayb, bu ‘aybsız oturmaktan demektir. *Hoşter*, hoşrek. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, olur demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Mübtelâ şüde*, mübtelâ olmuş demektir. *Bînî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, göresin demektir. *Be-‘ayb,-ı hôd*, lâmiyye; *bâ,* harf-i sıla. *Û-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl, onu demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Bu ‘aybsız oturmaktan hoşrek o olur ki onu kendi ‘aybına mübtelâ olmuş göresin. Ya‘nî ‘aybından halâs olmak a‘lâdır ammâ seni ta‘yîb edeni o ‘ayba mübtelâ olmuş görmek dahi a‘lâdır.

(‘Arûz) Sâbıklar gibi müctestir.

(Mutâyebe)

شخصی نماز گذارد و بعد از نماز بدعا آغاز کرد و در دعای خود در
بهشت در آمدن و خلاص از آتش دوزخ خواست پیرزنی درقفای
او ایستاده بود و از می شنید و می گفت خداوندا مرا در آنچه می خواهد

{409}

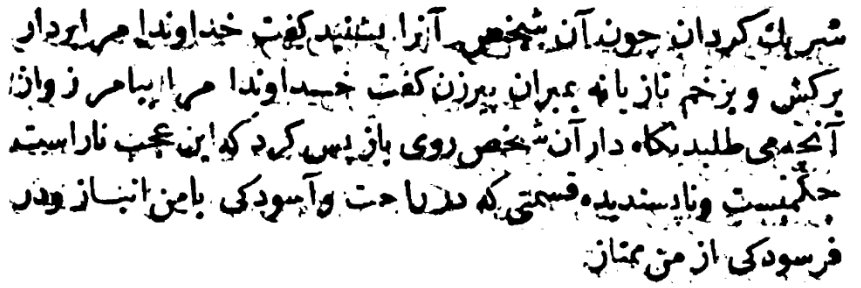

Şahsî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Güzârd, zâ'*-i hevvez ve *râ'*-i mühmelenin sükûnuyla fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, edâ eyledi demektir. *Ba'd ez-namâz*, namâzdan sonra. *Be-du'â*: *Bâ,* harf-i sıla, du'âya. *Âgâz kerd*, başladı demektir. *Der-du'â-yı hôd*, lâmiyye, kendi du'âsında demektir. *Der,* harf-i sıla. *Derâmeden,* girmek. *Âteş-i dûzah*, lâmiyye, cehennemin âteşinden demektir. *Hâst*, vâv-ı resmî ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, istedi demektir. *Pîr-i zenî*: *Yâ,* harf-i vahdet, bir kocakarı demektir. *Kafâ-yı û*, lâmiyye, onun ardında demektir. *İstâde*, mâzîden kısımdır, durmuş demektir. *Bûd*, edât-ı mâzî, idi demektir. *Ân-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl, onu demektir. *Mî şenîd*, edât-ı hikâye ile dinlerdi demektir. *Mî güft* de böyle, söylerdi demektir. *Hudâvendâ*: *Elif,* harf-i nidâ, Yâ Allâh demektir. *Merâ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl, beni demektir. *Der-ânçi,* o nesnede. *Mî hâhed*, vâv-ı resmî ile ve edât-ı hâl ile fi'l-i hâl, müfred, gâ'ib, ister demektir. *Şerîk,* ortak demektir. *Kerdân*, fi'l-i emr, müfred, muhâtab, eyle demektir. *Çûn*, edât-ı ta'lîl. *Ân-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Bişenîd*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, işitti demektir. *Ber-dâr*: *Ber,* harf-i sıla; dâr, salb için yapılan ahşâbda müsta'meldir. *Ber-keş,* emr-i hâzır, müfred, çek demektir. *Be-zahm-ı tâziyâne*, beyâniyye; *bâ,* harf-i musâhabet, kamçı yarasıyla demektir. *Biyâmurz*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i emr-i hâzır, müfred, sakla ve yarlıga demektir. *Mî talebed*, fi'l-i hâl, müfred, gâ'ib, ister demektir. *Nigâhdâr*, hıfz eyle demektir. *Rûy bâz pes kerd*, yüzünü ardına çevirdi demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Nâ,* harf-i tavsîf-i nefy. *Râst*, doğru demektir. *Nârâst*, yanlış demek olur. *Hükmî*: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Nâpesendîde*, nâ-makbûl demektir. *Kısmetî*: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Ki,* harf-i ta'lîl. *Âsûdegî*: *Yâ,* harf-i masdardır.

{410}

Râhat, 'atf-ı tefsîrîdir. *Bâ-men*: *Bâ,* harf-i musâhabet, benim ile demektir. *Enbâz,* ortak ma'nâsınadır. *Yâ,* harf-i hitâb. *Fersûdegî*: *Yâ,* harf-i masdar, bunda mihnet ma'nâsınadır. *Mümtâz*, ayrı demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir şahs namâz edâ eyledi ve namâzdan sonra du'âya başladı ve du'âsında cennete girmek ve cehennem âteşinden halâs istedi. Bir kocakarı onun ardında durmuştu. Ve o du'âyı dinlerdi ve derdi: Yâ Allâh! Beni onun istediği şeyde şerîk eyle. çünki o şahs, karının dediği kelâmı işitti, dedi: Yâ Allâh! Beni darağacına çek ve kamçı yarasıyla öldür. Kocakarı dedi: Yâ Allâh! Beni yarlıga ve istediği şeyden beni hıfz eyle. O şahs yüzünü ardına çevirdi ki bu ne 'aceb yanlış hükümdür ve ne nâ-makbûl kısmettir ki râhat ve âsûdelikte ortak ve mihnette ayrı ve mümtâzsın.

(Kıt'a)

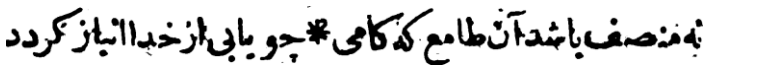

Ne, harf-i nefy; *bâşed*'e masrûftur. *Munsıf*, if'âl bâbından ism-i fâ'ildir, insâf edici demektir. *Tâmi'*, tama' edici demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Kâmî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Kâm*, murâd demektir. *Çü*, edât-ı ta'lîl. *Yâbî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab, bulasın demektir. *Enbâz,* ortak demektir. *Kerded*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, olur demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Munsıf olmaz o tama'kâr ki çünki Allâhu te'âlâ'dan bir murâd bulasın, ortak olur.

وگر در راه ناکامی نهی گام * هم از گام نخستین باز گردد

Ger, harf-i şart. *Der,* harf-i sıla. *Râh-ı nâgâhî*, beyâniyye. *Nâkâm*, murâdsız, nâ-murâd demektir. *Nihî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab, koyasın demektir. *Hem,* bunda dahi demektir. Bu *kâm*'lar adım ma'nâsınadır; *nuhustîn* lafzına izâfet-i beyâniyye. *Nuhustîn,* evvelki demektir. *Bâz kerded,* rücû' eder, döner demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ve eger nâ-murâdlık yoluna adım koyasın ya'nî idbâra teveccüh edesin dahi evvelki adımdan döner. Hâsılı, vakt-i ikbâlde şerîk olup zamân-ı idbârda enîs olmayan tama'kâr munsıf değildir. Gerçi tama', cibillet-i insânda merkûzdur lâkin insâfâne hareket evlâdır.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i hezec-i müseddestendir ki yalnız 'arûz ve darbı mahzûftur ki mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün olmuştur.

[Mutâyebe]

زنی از شوهر خود

{411}

شکایت پیش قاضی برد که مرا یك لحظه فارغ نمی گذارد نه در خلا
ونه در ملا نه در وقت خمیر کردن ونه در وقت نان پختن ونه در وقتی روزه
دارم ونه در وقتی نماز می گذارم شوهرش گفت ترا برای این خواسته ام
زن گفت ایها القاضی حسبة لله تعیین کن که در شبان ور وزان چند
بار با من نزدیکی کند تا من بدانم وخود را با آن راست کیرم قاضی گفت
ده بار زن گفت طاقت این ندارم گفت نه بار گفت طاقت این
نیز ندارم همچنین می گفت تا بپنج بار رسانید زن گفت طاقت این نیز ندارم

Zenî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Şevher-i hôd*, lâmiyye. *Pîş-i kâdî*, kâdî katına demektir. *Bürd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, iletti demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Merâ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Yek lahza,* bir ân demektir. *Fâriğ*, bunda râhat demektir. *Nemî güzâred*, fi'l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ'ib, komaz demektir. *Ne*'ler, mecmû'u harf-i nefy. *Halâ*, boş demektir. *Melâ,* dolu demektir. *Hamîr kerden*, hamur eylemek ya'nî yoğurmak demektir. *Nân puhten,* ekmek pişirmek. *Vaktî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Rûze*, oruç demektir. *Dârem*, fi'l-i muzâri', mütekellim vahde, tutam demektir. *Güzârem* de böyle, edâ ederim. *Turâ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Berây-ı în,* bunun için demektir. *Hâste'em*, almışım demektir. *Eyyühâ*: *Ey,* harf-i nidâ; *hâ,* harf-i tenbîh. *Hasbeten lillâh*, Allâh rızâsı için demekte müsta'meldir. *Ta'yîn kün*, ta'yîn eyle demektir. *Ki,*

harf-i beyân. *Şebân rûzî*: *Yâ,* harf-i vahdet; bir gün bir gecede demektir. *Çend bâr*, kaç kerre demektir. *Bâ-men*: *Bâ,* harf-i sıla, bana demektir. *Nezdîgî*: *Yâ,* harf-i masdar, yakınlık demektir. *Küned,* eyleye demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Bidânem*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, bilem demektir. *Hôd-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl, kendi mi demektir. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i sıla. *Râst gîrem*, doğru tutayım demektir. *Deh*, dâlin fethi ve yâ’-i asliyye ile on demektir. *Bâr*, kerre ma‘nâsına; on kerre demek olur. *Tâkat-i în*, masdarın mef‘ûlünedir, buna tâkat demektir. *Nedârem,* nefy-i mütekellimden ‘ibârettir. *Nüh bâr,* dokuz kerre demektir. *Tâkat-ı în nîz*, buna dahi tâkat demektir. *Hemçünîn*, buncılayın demektir. *Tâ,* harf-i intihâ. *Be-penc bâr*: *Bâ,* harf-i sıla, beş kereye demektir. *Resânîd*, fi‘l-i mâzî, müte‘addî, müfred, gâ’ib, eriştirdi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir karı, kendi kocasından

{412}

huzur-ı kâdîya şikâyet eyledi ki beni bir lahza râhat komaz, ne boşta ne doluda, ne hamur yoğurmak vaktinde ne ekmek pişirmek vaktinde. Ve ne bir vakit oruç tutarım ve ne bir vakit namâz edâ edebilirim. Zevci dedi: Ben seni bunun içiğn almışım. Zen dedi: Ey Kâdî! Allâh için gece ve gündüz bana kaç kerre yakınlık edecek, ta‘yîn eyle tâ ki ben bilem ve kendimi ona doğru tutam ya‘nî ona göre hâzırlanam. Kâdî dedi: On kere. Zen dedi: Buna tâkatim yoktur. Kâdî dedi: Dokuz kere. Zen dedi: Buna dahi tâkatim yoktur. Buncılayın döyledi ya‘nî sekizi ve yediyi ve altıyı teklîf eyledi, olmadı tâ ki beş kereye eriştirdi. Zen dedi: Buna dahi tâkatim yoktur.

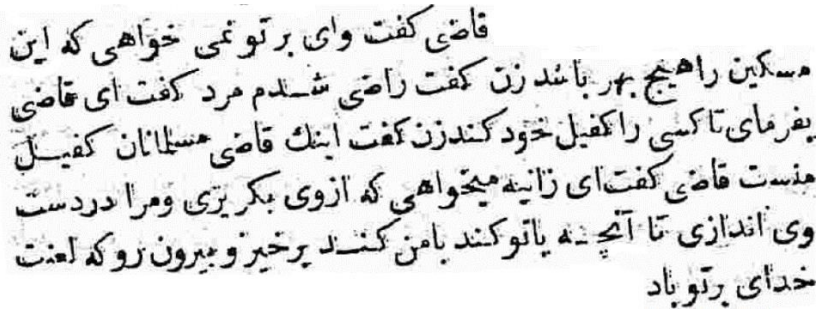
قاضی گفت وای بر تو نمی خواهی که این
مسکین راهیچ بهر باشد زن گفت راضی شدم مرد گفت ای قاضی
بفرمای تا کسی را کفیل خود کند زن گفت اینک قاضی مسلمانان کفیل
منست قاضی گفت ای زانیه میخواهی که ازوی بگریزی ومرا دردست
وی اندازی تا آنچه ـه یا تو کند بامن کنـد برخیز وبیرون رو که لعنت
خدای بر تو باد

Vây, edât-ı nüdbe. *Ber,* harf-i sıla. *Nemî hâhî*, fi‘l-i nefy-i hâl, müfred, muhâtab, istifhâmı mutazammın, istemez misin demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Behre*, nasîb ma‘nâsınadır. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, ola demektir. *Şüdem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, oldum demektir. *Bifermây*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i emr, müfred, muhâtab, eyle demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Kesî-râ*: *Yâ,* harf-i vahdet; *râ*, edât-ı mef‘ûl. *Kefîl-i hôd*, fâ‘ilin mef‘ûlünedir. *Küned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, eyleye demektir. *Înek*, işte demektir. *Kâdî-yı Müselmânân*, lâmiyye, Müslimânların kâdîsı demektir. *Kefîl-i men* de böyle, benim kefîlim demektir. *Mî hâhî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, istifhâmı mutazammın, ister misin demektir. *Bigürîzî*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, kaçasın demektir. Merâ, beni demektir. *Der*, harf-i sıla. *Dest-i vey*, lâmiyye. *Endâzî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, atasın demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Ânçi,* o nesneyi ki demektir. *Bâ-tû*: *Bâ,* harf-i sıla, sana demektir. *Bâ-men* de böyle, bana demektir. *Berhîz*, fi‘l-i emr, müfred, muhâtab, kalk demektir. *Rev* de

{413}

böyle, git demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Bâd*, fi‘l-i emr-i gâ’ib, müfred, olsun demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Zen, beş kereden dahi nükûl edince kâdî dedi: Vay sana! İstemez misin ki hîç nasîbi ola. Zen dedi: Râzî oldum. Merd dedi: Ey Kâdî! Emr eyle tâ ki bir kimseyi kendine kefîl eylesin. Zen dedi: İşte Müslimânların kâdîsı bana kefîldir. Kâdî dedi: Ey zâniye! İster misin ki ondan kaçasın ve beni onun eline atasın tâ ki o nesne ki sana eylerdi, bana eyleye. Kalk ve dışarı git ki Allâhu te‘âlâ’nın la‘neti senin üzerine olsun.

(Kıt‘a)

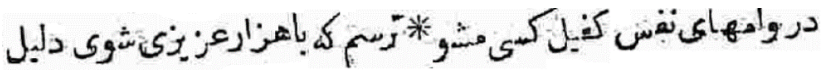

Der, harf-i zarf. *Vâm*, borç demektir deyn ma‘nâsına; *hâ*, edât-ı cem‘; nefs’e izâfet-i lâmiyye. Ba‘zı nüshada “vâyehâ-yı nefs” vâki‘dir; vâye, lezzet ma‘nâsına. *Kefîl-i kesî*, fâ‘ilin mef‘ûlünedir; *yâ,* harf-i vahdet. *Tersem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, korkarım demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Bâ,* harf-i musâhabet. *‘Azîzî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Şevî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, olasın demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Nefs borçlarında yâhûd lezâyiz-i nefs husûsunda bir kimseye kefîl olma. Korkarım ki hezâr ‘azîzliğinle ya‘nî bu kadar ‘izzetin var iken zelîl ve hakîr ve rüsvâ olasın.

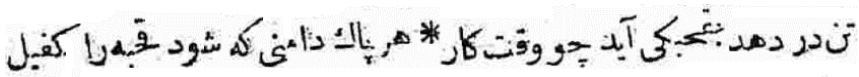

Ten derdihed, bezl-i vücûd eyler demektir lâkin rızâ verir demekte müsta‘meldir. *Be-kahbegî*: *Bâ,* harf-i sıla; *yâ,* harf-i masdar; *kâf*, hâ’-i resmîden mübeddel; kahbeliğe demektir. *Âyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, gele demektir. *Çü*, edât-ı ta‘lîl. *Vakt-i kâr*, iş vakti demektir; işten murâd, kefâlettir. *Pâk dâmenî*: *Yâ,* harf-i tenkîr; pâk dâmen, sâlih ma‘nâsınadır. Ki, harf-i râbıt-ı sıfat. Râ, edât-ı sıla.

(Mahsûl-i Beyt) Kahbeliğe rızâ verir çünki vakit gele her pâk dâmen ki kahbeye kefîl ola. Hâsılı, kahbeye kefîl olan sâlih, kefâlet vakti geldiği vakit kahbeliğe rızâ verir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i muzâri‘-i ahrebdir ki mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilât olur.

(Mutâyebe)

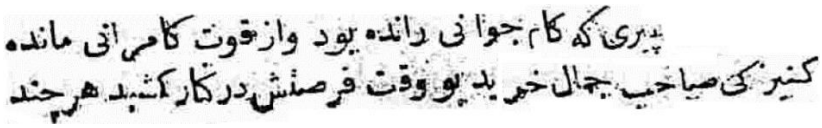

{414}

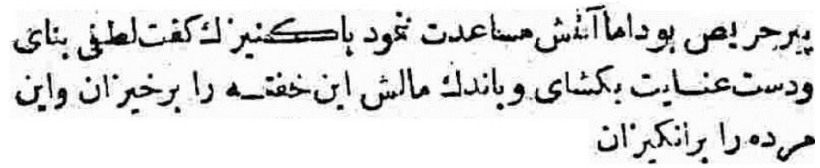

Pîrî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Kâm*, murâd demektir; mâ-ba‘dına izâfet-i lâmiyye. *Rânde*, mâzîden kısımdır, sürmüş demektir. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Kuvvet-i kâm-rânî* de lâmiyye; *yâ,* harf-i masdar. *Kâm-rân,* vasf-ı terkîbîdir, murâd sürücü demektir. *Mânde,*

mâzîden kısımdır, kalmış ma‘nâsına. Kâ‘ide-i sec‘ üzere yine bir *bûd* mukadderdir. *Kenîzekî*: *Yâ,* harf-i vahdet, bir câriye demektir. *Harîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, aldı demektir. *Be-vakt-i fırsateş*: *Bâ,* harf-i zarf, onu fırsat vaktinde demektir. *Der,* harf-i sıla. *Kenâr,* kucak demektir. *Keşîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, çekti demektir. *Her çend,* her ne kadar demektir. *Harîs,* fa‘îl be-ma‘nâ-yı fâ‘ildir, hırs edici demektir. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Âleteş*, onun âleti ya‘nî zekeri. *Müsâ‘adet*: *Tâ*, üslûb-ı ‘Acem üzere tavîl yazılmıştır. *Nenümûd*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib, göstermedi demektir. *Bâ-kenîzek*: *Bâ,* harf-i sıla. *Lutfî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Binümây*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i emr, müfred, muhâtab, göster demektir. *Dest-i ‘inâyet,* beyâniyye. *Biküşây, binümây* gibi, aç demektir. *Be-endek*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Mâliş,* ism-i masdardır. *Yâ,* harf-i vahdet, bir ovmak ya‘nî sığamak demektir. *Hufte*, mâzîden kısımdır yatmış demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Berhîz-i ân*, fi‘l-i emr, müte‘addî, müfred, muhâtab, kaldır demektir. *Mürde*, ölmüş demektir. *Râ*, yine edât-ı mef‘ûl. *Berengîz-i ân, Berhîz-i ân* gibi, bunda ma‘nâ-yı lâzımı iledir, ihyâ eyle ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir pîr ki civânlık murâdını sürmüştü. Ve murâd sürücülük kuvvetinden kalmıştı. Hâsılı, evvelden aşıp, yırtıp pîr olmuştu. Bir sâhib-cemâl câriye aldı. Onu fırsat vaktinde âgûşuna çekti. Her ne kadar pîr harîs idi ammâ âleti müsâ‘ade göstermedi ya‘nî hareket etmedi. Câriyeye dedi: Bir lutf göster ya‘nî lütfeyle ve ‘inâyet âletini aç ve azıcık sığamakla bu yatmışı kaldır ve bu ölüyü ihyâ eyle.

چو رشته آلت من سخت سست است * بمالش یاریی ده ای نکوزن

Çü, edât-ı teşbîh. *Rişte,* iplik demektir. *Âlet-i men*, lâmiyye. *Saht*, katı demektir. *Süst,*

{415}

gevşek demektir; *sîn* ve *tâ,* edât-ı haber, katı gevşektir demek olur. *Be-mâliş*: *Bâ,* harf-i musâhabet, sığamakla demektir. *Yârî*: *Yâ’*-i sânî, harf-i vahdet; evvel, harf-i masdardır, bir yardım demektir. *Dih*, dâl’in kesri ve yâ’-i asliyye ile fi‘l-i emr, müfred, muhâtab, ver demektir; bunda, eyle ma‘nâsınadır. *Nîkû*, a‘lâ demektir.

(Mahsûl-i Beyt) İplik gibi benim âletim katı gevşektir. Sığamakla, bir yardım eyle ey a‘lâ zen! Ya‘nî bir saykal ile sığa.

نمالی تا سر رشته بانگشت * نیارد رفت در سوفار سوزن

Nemâlî, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, muhâtab, ovmayasın demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Ser-i rişte*, lâmiyye; *ser*, bunda uç ma‘nâsınadır, iplik ucunu demektir. *Be-engüşt*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *engüşt,* parmak demektir. *Neyâred*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib, kâdir olmaz demektir. *Reft*, bunda masdar ma‘nâsınadır Zîrâ muzâri‘e mukârindir. *Der,* harf-i sıla. *Sûfâr-ı sûzen*, lâmiyye. *Sûfâr*, iğnenin gözüdür. *Sûzen*, iğne demektir.

(Mahsûl-i Beyt) İpliğin ucunu parmakla ovmayınca iğnenin gözüne geçmeye kâdir olamaz.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hezec-i müseddes-i mahzûftur ki mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün olur.

کنیز لۀ هرچند دست
چنیانید بجایی نرسید وهرچند مالش دادکاری نکشاد شنید ند که این
ابیات می گفت ولیکن ازان پیرمی نهفت

Her çend, her ne kadar demektir. *Cünbânîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, oynattı demektir. *Be-câyî*: *Bâ,* harf-i sıla; yâ, harf-i vahdet; bir yere demektir. *Neresîd*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ib, yarışmadı demektir. *Mâliş*, cilâ ma‘nâsına dahi müsta‘meldir. *Dâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, verd, demektir. *Kârî*: *Yâ,* harf-i vahdet; bir iş demektir. *Neküşâd*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ib, açamadı demektir. *Şenîdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, işittiler demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Ebyât*, beytin cem‘idir. *Mî*, edât-ı hikâye. *Mî güft*, söylerdi. *Mî nühüft,* gizlerdi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Câriye her ne kadar ki el oynattı bir yere erişmedi. Ya‘nî iş başaramadı. Ve her ne kadar ki sığadı yâhûd cilâ verdi, bir iş feth edemedi. İşittiler ki bu beytleri söylerdi lâkin pîrden gizlerdi.

(Kıt‘a)

بمنزل نارسیده آلت پیر * بسان لاشۀ لاغر بخسبد

Be-menzil: *Bâ,* harf-i sıla. *Nâ,* harf-i nefy. *Resîde*: *Hâ*’sı terettüb içindir, erişmeyip demektir.

{416}

Âlet-i pîr, lâmiyye. *Besân*, edât-ı teşbîh; mâ-ba‘dına izâfeti, beyâniyye. *Lâşe-i lâgar* da beyâniyye, zayıf leş demektir. *Bihusbed*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; yatar demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Pîrin âleti, menzile erişmeyip ya‘nî maksûduna [vâsıl] olmayıp arık leş gibi yatar.

بزور دست چون خیزانی از جای * چوداری دست از و دیگر بخسبد

Be-zûr-ı dest, lâmiyye; *bâ,* harf-i musâhabet; el zoruyla demektir. *Hîzânî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, kaldırırsın demektir. *Çü*, edât-ı ta‘lîl. *Dârî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, bunda, çekesin demektir; *dest*, mef‘ûlün bih sarîhi. *Dîger,* yine demektir.

(Mahsûl-i Beyt) El zoruyla nice yerinden kaldırırsın çünki elini ondan çekersin yine yatar ya‘nî kendi kendine durmaya kâdir değil.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hezec-i müseddes-i mahzûftur ki mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün’dür.

(Mutâyebe)

شخصی برجوحی ده درم دعوی کرد قاضی پرسید که گواه
داری گفت نی گفت سوگندش دهم گفت سوگند و براچه اعتبار

Şahsî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ber,* harf-i isti‘lâ. *Cûhâ*, ‘alem-i cinstir, gâyetle ‘ayyâr olan şahsa derler. *Deh*, dâlin fethi ve hâ’-i aslî ile on demektir. *Güvâh dârî*, şâhidin var mı demektir. *Nî,*

edât-ı nefy, yok demektir. *Sevgendeş*: *Şîn*, zamîr, *cûhâ* 'ya râci'dir, ona ant demektir. *Dihem*, fi'l-i muzâri', mütekellim vahde, veririm demektir. *Sevgend-i vey-râ*, lâmiyye. *Râ*, edât-ı sıla. *Vey*, yine *cûhâ*'ya râci'dir. *Çi*, edât-ı istifhâm.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir şahs bir hîlekâr âdem üzerine on dirhem da'vâ eyledi. Kâdî su'âl eyledi ki şâhidin var mı? Dedi: Yok. Kâdî dedi: Ona yemîn veririm dedi. Onun yemînine ne i'tibâr ya'nî i'tibâr yoktur.

(Kıt'a)

هر لحظه خورد هزار سوگند دروغ زان کونه که اعراب در بادیه دوغ

Devg, ayran demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Her lahza bin yalan ant içer. Ya'nî yalan yere her ânda bin yemîn eder. Onun gibi ki çölde 'Arab ayran içer. Ya'nî 'Arab ayrana mübtelâ olup her bâr içtiği gibi bu da yemîni çok eder.

('Arûz) Bu beyt rubâ'î evzânındandır ki sadr ve ibtidâ, ahreb. Haşv-i evveller makbûz, sânîler ahreb.

{417}

'Arûz ve darb, ehtem ki mef'ûlü mefâ'ilün mef'ûlü fe'ûl olur.

جوحی گفت ای قاضی مسلمانان درمحلهٔ ما امامی هست پرهیز کار و راست
گفتار نیکو کرد اروی را بطلب و بجای من سوگنده تا خاطر این مرد فرار گیرد

Mescid-i mahalle-i mâ, lâmiyye, bizim mahallemizin mescidinde demektir. *İmâmî*: *Yâ*, harf-i vahdet, bir imâm demektir. *Perhîz-kâr*, *râst-güftâr*, *nîkû-kerd-âr*, vasf-ı terkîbîlerdir; müttakî ve doğru sözlü ve iyi 'amelli demektir. *Vey, imâm*'a râci'dir. *Bitalebed*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i emr, iste demektir. *B-ecây-i men*, lâmiyye; *bâ*, harf-i sıla; benim yerime demektir. *Sevgend*, yemîn demektir. *Dih*, dâlin kesri ve *hâ'*-i asliyye ile fi'l-i emr, müfred, muhâtab, ver demektir. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Hâtır-ı în merd*, lâmiyye. Bu âdemin hâtırı demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Cûhâ, dedi: Ey Müslimânların Kâdîsı! Bizim mahallemizin mescidinde bir imâm vardır. Müttakî, doğru sözlü ve iyi 'amelli, sâlih. Onu taleb eyle ve benim yerime yemîn ver tâ ki bu âdemin hâtırı karâr tuta.

(Mutâyebe)

اعرابی شتری گم کرده سوگند خورد که چون بیابد یک درم
بفروشد چون شتر را یافت از سوگند خود پشیمان شد که بهٔ درکردن
شتر آویخت و با مک زد که می خرد شتر یک دانگ و گربه بصد درم
اما بی یکدیگر نمی فروشم شخصی آنجا رسید و گفت چه ارزان بودی
این شتر از گردن قلاده در کردن نداشتی

A'râbî: *Yâ*, harf-i vahdet. *Şütürî* de böyle; *şütür*, deve demektir. *Güm kerd*, zâyi' eyledi ya'nî kayb etti demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Çûn*, edât-ı ta'lîl. *Biyâbed*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i muzâri',

müfred, gâ'ib, bula demektir; yâbîden'den ya yâften'den Zîrâ masdar-ı tâ'înin mâ-kablinde fâ olsa, muzâri'de bâ'ya kalb olunur ve fetha ile tahrîk olunur. *Be-yek direm*: *Bâ,* harf-i mukâbele; bir dirhem mukâbelesine demektir. *Fürû şüd*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; fürûşîden'den ya fürûhten'den 'alâ-gayri kıyâs. *Çûn*, edât-ı ta'lîl. *Şütür-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Yâft*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, buldu demektir. *Gürbe'î, Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül; *der,* harf-i sıla. *Gerden,* boyun demektir. *Âvîht*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, lâzımla müte'addî beyninde müşterektir, bunda lâzım ma'nâsınadır, astı demektir. *Bâng zed*, çağırdı demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Ki,*

{418}

isimdir, kim demektir. *Mî*, edât-ı te'kîd. *Hared*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, harîden'den alır demektir. *Be-yek dânek*: *Bâ,* harf-i mukâbele; *dânek*, denk demektir, çekirdek ma'nâsına. Ba'zı nüshada be-yek dirhem vâki'dir ve makâma ensebdir. *Be-sad direm*: *Bâ,* yine mukâbele, yüz dirhem mukâbiline demektir. *Bî-yekdîger*, birbirinsiz ya'nî başka başka demektir. *Nemî fürûşem*, fi'l-i muzâri', mütekellim vahde, satmam demektir. *Şahsî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Âncâ,* o mahalle demektir. *Erzân,* ucuz demektir. *Bûdî*: *Yâ,* harf-i hikâye, olurdu demektir *Kılâde*, atların boynuna bağladıkları şey'e derler. *Nedâştî*, fi'l-i nefy-i mâzî, müfred; yâ, harf-i hikâye, olmayaydı demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir 'Arab, bir deve zâyi' eyledi ve ant içti ki çünki bula ya'nî bulduğu gibi bir dirhem mukâbelesine sata. Çünki deveyi buldu, kendi yemîninden peşîmân oldu. Bir kediyi devenin gerdenine astı. Ve çağırdı ki kim alır, deve bir denge ya bir dirheme ve kedi yüz dirheme. Ammâ birbirinsiz, başka başka satmam. Bir şahs o mahalle erişti ve dedi: Ne ucuz olurdu bu devenin eger bu kılâde gerdeninde olmayaydı. O vakitten beri 'Arab beyninde darb-ı mesel kalmıştır ki(لَولاَ اَلمَلعُونَة فِي عُنُقِهَا)[338] derler. Bu kıssaya mebnîdir.

(Kıt'a)

لئیم اگر بشتر بخشدت عطامستان * که این زعادت اهل کرم برون باشد

Le'îm, alçak ve denî demektir. *Eger*, edât-ı şart. *Be-şütür*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Bahşed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, bağışlarsa demektir. *Tâ*, zamîr-i hitâb; mef'ûl-i sarîhi. *'Atâ*, ihsân ma'nâsınadır. *Mesitân*, nehy-i hâzır, müfred, alma demektir. *Ki,* harf-i ta'lîl. *În, 'atâ*'ya işârettir. *'Âdet-i ehl-i kerem*, lâmiyye ve beyâniyye, kerem erbâbının 'âdetinden demektir. *Birûn bâşed*, hâric olur demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Bed-asl ve hasîs, eger deve ile sana ihsân bağışlarsa ya'nî bir deve ihsân ederse, alma. Zîrâ bu ihsân ya'nî le'îmin ihsânı kerem erbâbının 'âdetinden hâric olur. Ya'nî kerem-i eshiyâya benzemez.

قلادهٔ که زمنت بکردنش بندد * هزار بار ز بارشر فزون باشد

Kılâde'î: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. *Ki,* harf-i râbıt. *Be-gerdeneş*: *Bâ,* harf-i sıla; *şîn*, zamîr, *şütür*'e râci'dir. *Bended*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, bağlar demektir. *Hezâr bâr*, bin kerre demektir. *Bâr-ı şütür*,

[338] Boynundaki mel'ûn olmasaydı.

{419}

beyâniyye, deve yükü demektir. *Füzûn*, artık demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Bir kılâde ki minnetten onun gerdenine bağlar bin kerre deve yükünden ziyâde olur. ya‘nî le’îmin ihsânı şu üslûb üzeredir ki verdiği ihsânın üzerine minnetler kor ki ya‘nî teklîf-i mâ-lâ-yutâklar eder ki bin deve o minneti çekemez.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i müctestendir ki mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün olur.

(Mutâyebe)

اعرابی شتری گم کرد بانگ زد که هر که شتر مرا بمن آرد
مرا وراست دو شتر خروار بلوی گفتند هبهات این چه کارست که
شتر باری به از دو خروارست گفت لذت یافت وحلاوت وچه دانرا
نچشیده آید معذور ید

A‘râbî: *Yâ*, harf-i vahdet. *Şütürî* de böyle. *Güm kerd*, sâbık gibi kâfın zammıyla. *Bâng zed*, fıkra-i sâbıktaki gibi. *Ki*, harf-i beyân. *Her ki*, herkes ki takdîrindedir. *Şütür-i merâ*, lâmiyye; *râ*, edât-ı mef‘ûl; benim devemi demektir. *Be-men*: *Bâ*, harf-i sıla, bana demektir. *Âred*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, ârîden’den götüre demektir. *Merâ*, edât-ı tahkîk. *Û-râ*: *Râ*, harf-i tahsîs, onun için demektir. *Dü şütür har-vâr*, iki deve yükü demektir. *Har-vâr*, hâ’-i mu‘cemeinin fethiyle yük ma‘nâsınadır. *Bâ-vey*: *Bâ*, harf-i sıla. *Vey*, zamîr, *A‘râbî*’ye râci‘dir. *Heyhât*, esmâ’-i ef‘âldendir ba‘îd oldu demektir. *În çi kârest*, bu ne iştir demektir. *Şütür bârî*: *Yâ*, harf-i nisbet, yük devesidir. *Bih*, iyi demektir. Edât-ı haber bunda mukadderdir ve istifhâmı mutazammındır; iyi midir demek olur. *Lezzet yâft*, lâmiyye; *yâft*, bunda masdar ma‘nâsınadır. *Halâvet-i vicdân* da böyle. *Halâvet*, tatlılık demektir. *Vicdân*, bulmak ma‘nâsınadır. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Neçeşîde âyed*, mâzîden cem‘dir, tatmamışsınız demek olur. *Ma‘zûrîd*, ma‘zûrsunuz demek olur.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir ‘Arab, bir deve zâyi‘ eyledi. Çağırdı ki her kim benim devemi bana getire tahkîk iki deve yükü onun içindir. Ona dediler: Heyhât! Bu ne iştir. Ne ‘aceb kârdır ki yük devesi yükten iyi midir? Dedi: Bulmaklığın lezzet ve halâvetini tatmamışsınız, ma‘zûrsunuz.

(Kıt‘a)

گم شده گرچه حقیرست مگوی * که عنان ازطلبش تافته به

Güm şüde, mâzîden kısımdır, zâyi‘ olmuş demektir. *Gerçi*, egerçi demektir. *Hakîrest*, alçaktır ise de. *Megûy*, nehy-i hâzır, müfred, deme demektir.

{420}

Ki, harf-i beyân. Tâfte, bükmek ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Zâyi‘ olan eger alçak ise de deme ki onu aramadan dizgin bükmek a‘lâdır. Ya‘nî zâyi‘ olan hakîrdir, arama deme.

هست درقاعدهٔ خرده شناس * لذت یافتن از یافته به

Hest, edât-ı haber; mısrâ‘ı sânîde bih lafzına mukayyeddir. *Der,* harf-i zarf. *Kâ‘ide-i hurde-şinâs*, beyâniyye. *Hurde-şinâs,* vasf-ı terkîbîdir; hurde bilici demektir, müdakkık ma‘nâsına. *Lezzet yâften*, lâmiyye, bulmaklığın lezzeti demektir. *Yâfte,* ism-i mef‘ûldür, bulunmuş demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Müdakkık ve muhakkık kâ‘idesinde bulmaklığın lezzeti bulunmuştan yeğrektir. Ya‘nî yitik bulmadan lezzetli şey olmaz, her ne kadar hakîr olursa olsun.

(‘Arûz) Bu kıt‘a remel-i müseddes-i mahbûn-ı mahzûftur ki fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün olur.

(Mutâyebe)

طبیبی را دیدند که هرگاه
بگورستان رسیدی وردادر سرکشیدی از سبب آنش سؤال
کردند گفت از مردگان این گورستان شرم همی دارم و هرگه
میگذرم ضربت من خورده است ودر هرگه مینگرم ازشربت من مرده است

Tabîbî: *Yâ,* harf-i vahdet; *râ,* edât-ı mef‘ûl. *Dîdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, gördüler demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Her gâh,* her vakit demektir. *Be-gûristân*: *Bâ,* harf-i sıla; gûr, mezâr demektir; *sitân*, edât-ı kesrettir; mezârlık olur. *Resîdî*: fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; *yâ,* harf-i hikâye, erişeydi demektir. *Ridâ*, üste giyilen şey’e derler, biniş ve hırka gibi. *Der,* harf-i sıla. *Keşîdî*: *Yâ,* harf-i hikâye, çekerdi demektir. *Sebeb-i ân*, lâmiyye. *Şîn*, zamîr, *tabîb*’e râci‘dir. *Kerdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, eylediler demektir. *Mürdegân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘; *kâf*, hâ’-i resmîden mübeddel, ölmüşler demektir; mâ-ba‘dına izâfet-i lâmiyye. *Şerm mî dârem*, utanırım demektir. *Ber,* harf-i sıla. *Her ki*, herkes ki takdîrinde. *Mî güzerem*, fi‘l-i hâl, mütekellim vahde, geçerim demektir. darbet-i men, masdarın fâ‘iline izâfetidir, benim darbıma demektir. *Hôrde*, mâzîden kısım. *Hôrde’est*, yemiştir demektir. *Der her ki, ber-her ki* gibi. *Mî nigerem*, fi‘l-i hâl, mütekellim vahde, bakarım demektir. *Şerbet-i men*, lâmiyye, benim şerbetimden. *Mürde’est*, ölmüştür.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir tabîbi gördüler ki her vakit ki mezârlığa erişe

{421}

idi, ridâsını başına çekerdi. Ona, onun sebebinden su’âl eylediler. Dedi: Bu mezârlığın mevtâlarından utanır, hicâb ederim. Her kime ki uğrasam ya‘nî hangi mezârı görürüm, benim darbemi yemiştir ve her kime ki bakarım, benim şerbetimden ölmüştür. Ya‘nî cümlesine benim mu‘âlecem sebeb-i mevt olmuştur.

(Rubâ‘î)

ای رأی تودرعلاج بیمارعلیل * برآمدن مرگ قدوم تودلیل

Ey, harf-i nidâ; münâdâ mahzûf, ey kes ki demektir. *Re’y*, tedbîr ma‘nâsınadır; *tû*’ya izâfet-i lâmiyye, senin tedbîrin demektir. *Der ‘ilâc-ı bîmâr*, lâmiyye, bîmârın ‘ilâcında demektir. *‘Alîl,* fa‘îl be-ma‘nâ-yı mef‘ûldür, ‘illetli ma‘nâsınadır. *Berâmeden-i merg*, masdarın

fâ‘ilinedir. *Ber,* harf-i te’kîd, ölümün gelmesine demektir. *Kudûm*, masdardır gelmek ma‘nâsına; *tû*’yâ izâfet, fâ‘ilinedir. *Delîl*, ma‘rûf.

(Mahsûl-i Beyt) Ey kimse ki, senin tedbîrin hastanın ‘ilâcında ‘illetlidir ya‘nî nâkıstır. Ölümün gelmekliğine senin gelmekliğin dedildir. Ya‘nî kademinden mevt, fehm olunur.

در کشور ماموئنت جان ستدن * برداشتهٔ زکردن عزرائیل

Der, harf-i zarf. *Kişver*, iklîm ma‘nâsınadır; *mâ*’ya, izâfet-i lâmiyye. *Mü’net,* zahmet ma‘nâsınadır; *cân*’a izâfet-i beyâniyye. *Siteden*, masdardır almak ma‘nâsına. *Berdâşte*, mâzîden kısımdır, kaldırmış ma‘nâsına; *yâ,* harf-i hitâb; *hemze,* harf-i tevessül. *Gerden-i Azrâ’îl*, lâmiyye.

(Mahsûl-i Beyt) Bizim iklîmimizde cân almaklık zahmetini Azrâ’îllin gerdeninden kaldırmışsın. Ya‘nî Azrâ’îl’e cân almaklıkta zahmet vermezsin.

(‘Arûz) Bu rubâ‘î şecere-i ahrebdendir ki sadr ve ibtidâ ahreb. Haşv-i evveller makbûz; sânîler mekfûf. ‘Arûz ve darb ehtem ki bir mısrâ‘ı mef‘ûlü mefâ‘ilün mefâ‘îlü fe‘ûl olur.

(Rubâ‘î -i Dîger)

ای صنعت طب شکسته بازاراز تو * هرچند بود رنج بیمار از تو

Ey, harf-i nidâ; münâdâ mahzûf; ey kes ki demektir. *San‘at-ı tıbb*, beyâniyye. *Tıbb*, ‘ilm-i ebdâna derler. *Şikeste-bâzâr,* vasf-ı terkîbîdir; hasbe’l-lüga bâzârı kırık demektir ammâ isti‘mâlde, kesâd ma‘nâsınadır. *Ez-tû,* senden demektir. *Her çend,* her ne kadar demektir. *Büved*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, olursa demektir. *Be-renc*: *Bâ,* harf-i zarf.

(Mahsûl-i Beyt) Ey kimse ki, tıbb san‘atı senden kesâddadır her ne kadar hasta senden renc ve meşakkatte dahi olursa.

المنة لله که عجب

{422}

خوشنودند * غسال وکفن فروش وحفاراز تو

E’l-minnetü, mübtedâ; *Allâh,* zarf-ı müstakarr, haberi. *Minnet*, bunda şükür ma‘nâsınadır. *Ki,* harf-i beyân. *Hoşnûd,* râzî ma‘nâsınadır. *Nûn* ve *dâl* edât-ı cem‘-i haber, hoşnûddurlar demektir. *Gassâl*, mübâlağa sîgasıyla ölü yuyucu demektir. *Kefen-fürûş,* vasf-ı terkîbîdir, kefen satıcı demektir. *Haffâr* da mübâlağa sîgasıyla mezârcı demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Beyt-i sâbıka merbûttur. Her ne kadar hasta sından zahmette ise de Allâha şükür kü ölü yuyucu ve kefen satıcı ve mezâr kazıcısından ‘aceb hoşnûddurlar. Zîrâ kârlarına revâc vermedesin. Hâsılı, eger bu tâ’ife-i selâse olmayaydı senden kimse râzî olmazdı. Şükreyle ki bunlar hoşnûddur.

(‘Arûz) Bu rubâ‘înin sadr ve ibtidâsı ahreb. Haşv-i evveller, makbûz; sânîler sâlim. ‘Arûz ve darb, ebter ki mef‘ûlü mefâ‘ilün mefâ‘îlün fa‘ olur.

(Mutâyebe)

یکی ازحکما کفت طبیب ناقص و باست مرعامه را

Yekî, biri demektir. *Tabîb-i nâkıs*, beyâniyye. *Vebâ*, tâ‘ûn demektir. *Mer*, edât-ı sıla; *râ*’yı te’kîddir.

(Mahsûl-i Terkîb) Hukemâdan biri dedi: Nâkıs tabîb ya‘nî fenn-i tıbda mahâreti ve hazâkati olmayan tabîb tâ‘ûndur ‘âmmeye, bilâ-mehl helâk etmede.

(Kıt‘a)

ای که هستی زطب ناقص خویش * عامهٔ خلق را بجای وبا

Ey ki, “ey kes ki” takdîrindedir. *Hestî*: [*Yâ*], edât-ı hitâbdır. *Tıbb-ı nâkıs-ı hîş*, beyâniyye ve lâmiyye, kendinin nâkıs olan tıbbından demektir. *‘Âmme-i halk-râ*, lâmiyye; *râ*, edât-ı sıla. *Becây-i vebâ*, beyâniyye; *bâ,* harf-i sıla. Ve edât-ı hitâb buna mukayyeddir.

(Mahsûl-i Beyt) Ey kimse ki, nâkıs tıbbından nâşî ‘âmme-i halka tâ‘ûn yerinesin ya‘nî mühliksin.

چه عجب کرکند نفرینت * هست نفرین تو دعای وبا

Çi ‘aceb, ne ‘aceb demektir. *Ger,* harf-i şart. *Künend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib, eylerlerse demektir. *Nefrînet*: *Tâ*, zamîr-i hitâb; *nefrîn*, la‘net demektir. *Hest*, edât-ı haber; *nefrîn-i tû*, sana la‘net demektir. *Du‘â-yı vebâ*, tâ‘ûna du‘â demektir. Ve edât-ı haber buna mukayyeddir.

(Mahsûl-i Beyt) Ne ‘aceb eger sana la‘net ederlerse ya‘nî mahall-i ta‘accüb değildir. Sana la‘net, tâ‘ûna du‘âdır.

(‘Arûz) Bahr-i hafîftir.

(Mutâyebe)

روزی در فصل بهاران با جمعی از دوستان بهوای کشت وتماشای

{423}

صحراودشت بیرون رفتیم چون درموضعی حرم منزل ساختیم وسفره
انداختیم از دوسکی آنرادید زود خودرا بانجا رسانیدیکی از خاطران
پارهٔ سنك برداشت وچنانکه نان پیش سك اندازند پیش وی انداخت
ازبوی کرد و بی توقف بازکشت هرچند آوازدادند التفات نکرد
اصحاب از ان متعجب شدندیکی از ان میان کفت میدانید که این سك
چه کفت کفت که این بد بختان از بخیلی وکرسنکی سنك میخورند از
خوان ایشان چه توقع توان داشت وازسفرهٔ ایشان چه تمتع توان داشت

Rûzî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Der,* harf-i zarf. *Bahârân*, bahârın müradifidir ki rebî‘ ma‘nâsına. *Geşt,* ism-i masdardır gezmek ma‘nâsına. *Temâşâ-yı sahrâ* da beyâniyye; *temâşâ*, seyir ma‘nâsına; *sahrâ*, ma‘rûf. *Deşt*, ova ma‘nâsınadır. *Bîrûn*, dışarı demektir. *Reftîm*, fi‘l-i mâzî, mütekellim ma‘a’l-gayr. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Mevzi‘î*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Sâhtîm*, fi‘l-i mâzî,

mütekellim ma‘a’l-gayr, bunda eyledik demektir. *Endâhtîm* de böyle, attık demektir ya‘nî döşedik. *Segî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ân-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Dîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, gördü demektir. *Zûd*, tez ya‘nî çâbuk. *Be-âncâ*: *Bâ,* harf-i sıla; o mahalle demektir. *Resânîd,* fi‘l-i mâzî, müte‘addî, müfred, gâ’ib, eriştirdi demektir. *Pâre-i seng*, beyâniyye. *Berdâşt*, fi‘l-i mâzî, müfred, kaldırdı demektir. *Çünân ki*, ancılayın ki demektir. *Pîş-i seg*, beyâniyye, köpeğin önüne demektir. *Endâzend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib atarlar demektir. *Pîş-i vey,* lâmiyye. Vey zamîri [*seg*’e] râci‘dir. *Endâht*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, attı demektir. Ba‘zı nüshada *çünân ki nân* yerine “üstühân-sıfat” vâki‘ dir. *Ân-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl, onu demektir. *Bûy kerd*, kokladı demektir. *Bî-tevakkuf*, eğlenmeksizin demektir. *Âvâz dâdend,* çağırdılar. *Nekerd*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ib, eylemedi demektir. *Şüdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, oldular demektir. *Yekî,* bir demektir. *Ez-ân miyân*, o ortadan ya‘nî içlerinden demektir. *Mîdânîd*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, muhâtab, istifhâmı mutazammın, bilir misiniz demektir. *Ki,* harf-i beyân *Çi güft,*

{424}

ne dedi. *Bed-bahtân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘. *Bahîlî, gursinegî yâ*’ları, vahdet. *Kâf*, hâ’-i resmîden mübeddeldir. *Mî*, edât-ı te’kîd. *Hôrend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib, yerler demektir. *Hân-ı îşân*, lâmiyye, onların sofrası demektir. *Tevakku‘*, ümîd ma‘nâsınadır. *Tüvân dâşt,* tutmak gerek demektir. *Temettü‘*, fâ’ide ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir gün bahâr faslında dostlardan bir cem‘ ile gezmek sevdâsıyla ve sahrâ ve deşt temâşâsıyla dışarı gittik. Çünki bir hurrem mevzi‘inde menzil eyledik ve sofra döşedik. Iraktan bir kelb, onu gördü ve çâbuk kendini o yere eriştirdi. Hâzırlardan biri bir taş parçası kaldırdı ve kelb önüne ekmek atar gibi yâhûd kemik gibi onun önüne attı. Kelb onu kokladı ve eğlenmeksizin döndü. Her ne kadar ki çağırdılar, iltifât eylemedi. Ashâb, ondan müte‘accib oldular. İçlerinden biri dedi: Bilir misiniz ki bu kelb ne dedi? Dedi ki, bu bed-bahtlar, bahîlliklerinden ve açlıklarından taş yerler. Bunların softasından ne ümîd tutmak gerek ve onların sofrasından ne fâ’ide tutmak gerek.

(Kıt‘a)

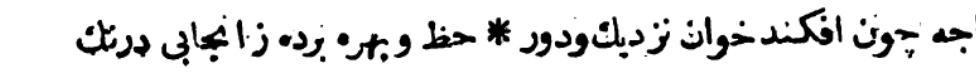

Çûn, edât-ı ta‘lîl. *Efkend*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, bıraktı demektir. *Hân,* sofra demektir. *Nezdîk*, yakın demektir. *Dûr*, ırak. *Hazz*, nasîb ma‘nâsınadır. *Behre*, ‘atf-ı tefsîrîdir. *Bürde,* mâzîden kısımdır, iletmiş demektir. *Zi-âncâ,* o mahalden demektir. *Bî-direng,* tevakkufsuz demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Hâce çünki sofra bıraktı ya‘nî sofra kurduğu vakit yakın ve ırak hazz ü nasîb almış o mahalden. Ya‘nî yakında olanın da hissesi var ırakta olanın da nasîbi var.

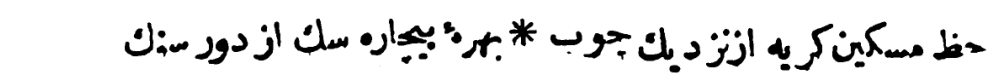

Hazz-ı miskîn, lâmiyye. *Çûp*, değnek.

(Mahsûl-i Beyt) Beyt-i evveli beyândır. Uzağın ve yakının, hâcenin sofrasından hissesi vardır. Miskin kedinin hissesi, yakından değnek; bî-çare kelbin nasîbi, ıraktan taş. Ya‘nî

kedi, yakında bulunduğu sebeble değnek yer; kelb, ırakta bulunduğu cihetle taş yer. Bu iki nev‘den gayrı hâcenin sofrasından kimse müntefi‘ olmaz.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i remel-i müseddes-i mahzûftur ki fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün olur.

(Mutâyebe)

{425}

پسر پرسیدند که میخواهی که پدر تو بمیرد تا میراث وی بگیری گفت
نی امامی خواهم که اورا بکشند تا چنانکه میراث وی بگیرم خون بهای
وی نیز بستانم

Pursîdend, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, sordular demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Mî*, edât-ı te’kîd. *Hâhî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, istifhâmı mutazammın, ister misin demektir. *Ki,* harf-i ta‘lîl *Peder-i tû*, lâmiyye. *Bimîred*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, öle ya‘nî fevt ola demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Mîrâs-ı vey*, lâmiyye; vey, peder’e râci‘dir. *Bigîrî*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, tutasın ya‘nî alasın demektir. *Nî*, edât-ı nefy. *Ammâ,* edât-ı istidrâk. *Mî,* harf-i te’kîd. *Hâhem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, isterim demektir. *Ki,* harf-i râbıt. *Û-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; onu demektir. *Biküşend*, bâ’-i te’kîd ile ve *kâf*-ı ‘Arabın zammıyla fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib, öldüreler, ya‘nî katl edeler demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Çünân ki*, bunda mutlak edât-ı teşbîhtir. *Hûn-ı bâhâ-yı vey*, onun kanı bahâsını demektir. *Nîz*, dahi ma‘nâsınadır. *Bisitânem*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, alam demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir pesere su’âl eylediler ki: İster misin ki senin baban fevt ola tâ ki onun mîrâsını alasın? Dedi: Yok, istemem ammâ isterim ki onu katl edeler tâ ki mîrâsını aldığım gibi kan bahâsını ya‘nî diyetini dahi alam.

(Kıt‘a)

فرزند که خواهد ز پی مال پدر را * خواهد که نماند پدر و مال بماند

Ferzend, oğul demektir ve mübtedâ. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Hâhed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, ister demektir. *Ferzend*’in sıfatı. *Zi-pey mâl*, *hâhed*’in mef’ûl-i gayr-i sarîh; *pey*, edât-ı ta‘lîl, mâldan için demektir. *Peder-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Hâhed,* haberdir. *Nemâned*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib kalmaya demektir. *Peder,* fâ‘ili. *Bimâned*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, kala demektir. *Mâl*, fâ‘ili.

(Mahsûl-i Beyt) Oğul ki mâldan için pederini isteye. Ya‘nî pederini mâl için isteyen, seven oğul ister ki peder kalmaya, mâl kala. Hâsılı, pederinin fevt olup mâlı kalmasını hâh-gerdir.

خوش نیست بمرگ پدر و بردن میراث * خواهد که کشندش که دیت هم بستاند

{426}

Hoş nîst, hoş değildir demektir. *Be-merg-i peder*: *Bâ,* harf-i musâhabet, izâfet-i lâmiyye. *Berden-i mîrâs*, masdarın mef‘ûlünedir, mîrâs almak demektir. *Ki,* harf-i râbıt. *Küşend*, kâfın zammıyla fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib, öldüreler demektir. *Şîn*, zamîr; mef‘ûlü, *peder*’e

râci‘dir. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Diyet*, ma‘rûf. *Hem,* dahi demektir. *Bisitâned*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, ala demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Pederin ölümüyle ve mîrâs almakla hoş değildir. Ya‘nî bununla da kâni‘ olmaz. İster ki onu öldüreler ki diyet dahi ala.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hezecdendir ki sadr ve ibtidâ ahreb. Haşv-i evveller ve sânîler mekfûf. ‘Arûz ve darb, mahzûf ki mef‘ûlü mefâ‘îlü mefâ‘îlü fe‘ûlün olur. Rubâ‘î evzânından değildir.

(Mutâyebe)

کنیزکی صاحب جمال میگذشت شخصی درعقب
وی ایستاد کنیزك باوی گفت آنچه خواجهٔ من بامن میکند میخواهی
گفت بلی گفت بنشین که اینك خواجهٔ من ازعقب میرسد تابا توآن
کند که بامن کند

Kenîzekî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Mî*, edât-ı hikâye; *güzeşt*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, geçerdi demektir. *Şahsî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *‘Akab-i vey*, lâmiyye. *İstâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, durdu demektir. *Bâ-vey*: *Bâ,* harf-i sıla. *Vey*, zamîr, *şahs*’a râci‘dir. *Ânçi,* o nesne ki demektir. *Hâce-i men*, lâmiyye, benim efendim demektir. *Bâ-men*: *Bâ,* harf-i sıla, bana demektir. *Mî,* harf-i te’kîd. *Küned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, eyler demektir. *Mî hâhî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, istifhâmı mutazammın, ister misin demektir. *Belî*, edât-ı tasdîk. *Binişîn*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i emr, müfred, muhâtab, otur demektir. *Ki,* harf-i beyân. *İnek*, işte demektir. *Hâce-i men*, lâmiyye. *Mî*, edât-ı te’kîd; *resed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; erişir demektir. Tâ, harf-i ta‘lîl. *Bâtû*: *Bâ,* harf-i sıla, sana demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Bâ-men*: *Bâ,* harf-i sıla, bana demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir sâhib-cemâl câriye geçerdi. Bir şahs onun ‘akabinde durdu. Ya‘nî ardına takıldı. Câriye ona dedi: O nesne ki benim efendim bana eyler, ister misin? Ya‘nî sâhibimin bana işlediği işi ister misin? Câriyenin bu kelâmında îhâm vardır ki murâdı bana ettiğini

{427}

sana da etsin mi ya‘nî yefa‘lasın mı demek. O şahsın anlaması, mevlâmın bana ettiğini eder misin demek zann edip belî dedi. Câriye dedi: Otur, işte mevlâm arkadan erişir tâ ki sana, bana ettiğini eyler. Hâsılı, bekle şimdi gelir, seni istediğin gibi eyler.

(Mutâyebe-i Manzûme)

کودکی راپدرآمدزسفر * هرکه کردش زدوخانه کذر

Kûdekî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Kûdek*, kâfın zammıyla çocuk demektir. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Peder, âmed*’in fâ‘ili. *Her ki*, herkes ki, takdîrindedir. *Kerdeş*: *Şîn*, zamîr, *kûdek*’e râci‘dir, *hâne*’ye mukayyed. *Kerd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, eyleye demektir. *Zi-der-hâne*, mef‘ûlün bih gayr-i sarîhi; *güzer*, sarîhi.

(Mahsûl-i Beyt) Bir çocuğun pederi seferden geldi. Her kim ki hânesi kapısından güzer eylediyse ya‘nî geçtiyse

گفت کای خواجه بده سیم وزرم * مژدگانی قدوم پدرم

Güft’ün fâ‘ili, *kûdek*’e râci‘dir. *Kây*, ki ây’dan muhaffeftir. *Ki*, harf-i beyân. *Bidih*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l emr, müfred, muhâtab, ver demektir. *Sîm ü zerr*, mef‘ûl-i sarîhi. *Mîm*-i mütekellim, “merâ” takdîrinde gayr-i sarîhi. *Müjdegânî-i kudûm-i pederem*, lâmiyyelerdir. *Müjdegânî*: *Yâ*, harf-i masdar; *elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘; *kâf*, hâ’-i resmîden mübeddel; babamın gelmekliğinin müjdesi demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Beyt-i sâbıka merbûttur. Her kim ki hânesi kapısından geçtiyse dedi ki: Ey Hâce! Bana babamın kudûmu müjdesine sîm ü zer ver. Hâsılı, her gelenden müjde-i kudûm isterdi.

زیرکی گفت بدو کای فرزند * مقدم او همه را نیست پسند

Zeyrekî: *Yâ*, harf-i vahdet; *zeyrek*, ‘âkıl demektir; bir ‘âkıl demek olur. *Be-dû*, *Be-û*’dan mübeddel; *bâ*, harf-i sıla, ona demektir. *Ki*, harf-i râbıt. *Makdem-i û*, lâmiyye. *Makdem*, masdar-ı mîmîdir gelmek ma‘nâsına. *Heme-râ*: *Râ*, edât-ı sıla, cümleye demektir. *Pesend*, makbûl ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Oğlancık her gördüğünden müjde isterken bir ‘âkıl ona dedi ki: Ey Oğul! Babanın gelmesi cümleye makbûl değildir.

مادرت را ز سفر آمده شوی * مژدگانی ز کس مادر جوی

Mâderet-râ: *Râ*, harf-i tahsîs, senin mâderinin demektir. *Âmede*, mâzîden kısımdır, gelmiş demektir. *Şûy*, fâ‘ili, zevc ma‘nâsına. *Küs-i mâder*, lâmiyye. *Cûy*, emr-i hâzır, müfred, iste demektir.

{428}

(Mahsûl-i Beyt) Senin ananın kocası seferden gelmiş. Müjdeyi ananın amından iste.

(‘Arûz) Bu mesnevî bahr-i remel-i müseddestendir ki habn ‘illeti târî olmuştur. Fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilât olmuştur.

(Mutâyebe)

شخصی بر شاعری بیتی خواند که قافیه در یک مصرع زاء معجمهٔ مضموم آورده بود و در دیگری زاء مهملهٔ مکسوره شاعر گفت این قافیه راست نیست زیرا که یکی حرف راست بی نقطه و یکی حرف زاست بانقطه آن شخص گفت این را نقطه من شاعر گفت بکجا قافیه مضموم است و بکجا مکسور گفت بنگرید این چه نادانست من میگویم نقطه من وی اعراب میکند

Şahsî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ber,* harf-i sıla. *Şâ'irî*: *Yâ,* harf-i vahdet, bir şâ'ire demektir. *Beytî*'de *yâ,* harf-i vahdet. *Hând*, vâv-ı resmî ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, okudu demektir. *Ki,* harf-i beyân.

Kâfiye, harf-i revî demektir ki beytin âhirinde, evvel tekrâr eden harftir. Onun da envâ'ı vardır. İcmâlen bu mahalde beyân edelim:

Evvelen kâfiye dedikleri harf-i revîdir ki şi'rin âhirinde olan kelimenin âhirinde ola. Bu dahi birkaç vasıf ile vasf olunur: Mücerred ve mukayyed ve mürdef. Zîrâ kâfiyeye sekiz harf dahi tâbi' olur. Dördü revîden evvel; dördü sonra. Evvel gelen: Elif-i te'sîs ve dahîl ve kayd ve ridf. Sonra gelen: Vasl ve hurûc ve mezîd ve nâ'ire. Ba'zı zurafâ-yı 'Acem, mecmû'unu bir kıt'ada cem' etmişler.

(Kıt'a)

(قافيه در اصل يك حرفست و هشت آنرا تبع

چار پيش و چار پس آن نقطه اينها دائره

حرف تا سيس و دخيل و ردف و قيد آنكه روى

بعد زان وصل و خر و جست و مزيد و نائره) [339]

Bu dokuz harf, altı harfe dahi dâhil olur: Ress ve işbâ' ve hazv ve tevcîh ve mecrâ ve nefâz.[340] Bu dahi bir beytte mündericdir:

(Beyt)

(قافيه را شش بود حركت بقول استاد

رس و اشباع و حذو و توجيه و مجرى و نفاذ)[341]

Şimdi, eger revînin mâ-kablinde harf-i 'illet ve nûn olmazsa yalnız revî bulunursa ona kâfiye-i mücerred derler. Ve mâ-kablindeki harfin harekesine tevcîh derler.

Meselâ:

(Beyt li-mütercimihî) (fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)

Sensin ol ser-tâ-be-pâ peygamberâna tâc-ı ser

Cümle-i fermân-berin ins ü melâ'ik bahr ü ber[342]

Bunda *ser* ve *ber, râ*'ları revî; *sîn*'in ve *bâ*'nın fethaları tevcîh. Eger bir zamme veyâ kesre olsa, kâfiye 'add

{429}

olunmaz. Ve eger revîden evvel harf-i 'illet olursa ona kâfiye-i mürdef derler ki üç türlüdür: Elif olursa mürdef be-elif, vâv olursa mürdef be-vâv, yâ olursa mürdef be-yâ derler.

---

[339] Kâfiye aslında bir harftir. Ancak dördü ondan önce ve dördü de sonra olmak üzere ona tabi olan sekiz harf daha vardır. Önce gelenler: Te'sîs, dahîl, ridf ve kayddır. Sonra gelenler: Vasl, hurûc, mezîd ve nâ'iredir.

[340] Bunlar esasen kâfiye düzenini oluşturan harflerin harekeli durumlarının isimleridir.

[341] Kâfiye, altı hareke üzeredir. Bunlar: Ress, işbâ', hazv, tevcîh, mecrâ ve nefâzdır.

[342] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 176)

Bunlarda iki harf bulunur ki: Biri, revî ve biri, harf-i ridftir. Ve bir hareke bulunur ki ridfin mâ-kablindeki harekedir, ona hazv derler.

Meselâ kâfiye-i mürdef be-elif:

(Beyt li-mütercimihî) (mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün)

Ne bende kaldı tahammül ne dilde sabra mecâl

O şâh-ı husne ise ârzûhâl emr-i muhâl[343]

Bunda *lâm*’lar revî, *elif*’ler ridf. *Cîm* ve *hâ*’nın fethaları hazv.

Ve meselâ kâfiye-i mürdef be-vâv:

(Beyt li-mütercimihî) (fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün)

Eyle ey hâme-i mu‘ciz-eser isbât-ı vücûd

Dem-i erbâb-ı hünerdir ki değilsin bî-sûd[344]

Bunda *dâl*’ler revî, *vâv*’lar ridf. *Cîm*’in ve *sîn*’in zammeleri hazv.

Ve meselâ kâfiye-i mürdef be-yâ:

(Beyt li-mütercimihi’l-hakîr) (fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün)

Geldi kurbân olduğum şimdi mübârek vakt-i ‘ıyd

Dîde-i bedden ola nev-mâh-ı ruhsârın ba‘îyd[345]

Bunda *dâl*’ler revî, *yâ*’lar ridf. *‘Ayn*’ların kesreleri hazv. Ve eger revîden evvel nûn, sâkin olursa ona kâfiye-i mukayyed derler.

Meselâ:

(Beyt li-mütercimihi’l-‘âciz) (fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün)

Zülfünün her bir teli olmuş kemend

Eyler üftâdeleri onunla bend[346]

Bunda *dâl*’ler revî, *nûn*’lar kayd. *Mîm*’in ve *bâ*’nın fethaları hazv.

Ve eger revînin mâ-kablinin mâ-kablinde elif bulunursa ve iltizâm olunursa ona elif-i te’sîs derler. Mâ-ba‘dındaki harf ki revînin mâ-kablidir, dahîl derler. Ve elif-i te’sîsin mâ-kablindeki harekesi ress ve mâ-ba‘dı ki dahîldir, onun harekesi işbâ‘.

Meselâ:

(Beyt li-mütercimihi’l-esîm) (mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün)

Şehâ lütf eyle gel kılma tecâhül

‘Aceb var mı kulunda bir tekâsül[347]

---

[343] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 655)
[344] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 248)
[345] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 647)
[346] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 717)

Bunda *lâm*'lar revî, *hâ* ve *sîn* dahîl, harekesi işbâ'. Elif-i te'sîs mâ-kablinin harekesi ress lâkin bu kâfiye-i müessesi, 'Arab iltizâm eder. [Acem] ve Türk, iltizâm etmese me'âyibden değildir.

Bundan sonra revînin mâ-ba'dına muttasıl olan harfe vasl derler ve o vakit revî, müteharrik olur ve o harekeye mecrâ derler.

Meselâ kâfiye-i mücerred bâ-vasl:

(Beyt li-mütercimihî) (fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)

Ey habîb-i kibriyâ vü 'âlemînin rahmeti

Şübhesiz zâtınla buldu kevn ü imkân rif'ati[348]

Bunda *tâ*'lar revî, *yâ*'lar vasl. *Mîm* ve *'ayn*'ın harekeleri tevcîh. Revînin harekesi mecrâ.

Ve yine kâfiye-i mürdef be-elif bâ-vasl meselâ:

(Beyt li-mütercimihî) (mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün)

Sümbül mü nedir bilsem o gîsû-yı siyâhı

Bir şemmede eğdirdi

{430}

dil-i zühde kelâmı[349]

Bunda *hâ*'lar revî. *Elif* ridf. *Yâ*'lar vasl. *Yâ*'nın ve *lâm*'ın harekeleri hazv. *Hâ*'ların ki revîdir, harekeleri mecrâ.

Mürdef be-vâv ve mürdef be-yâ'yı da vasl ile buna kıyâs eyle.

Ve meselâ kâfiye-i mukayyed bâ-vasl:

(Beyt li-mütercimihî) (mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün)

Bir meh-veşi gördüm ki eder nâz ile hande

Lâ'l-i şeker-âmîzine cân oldu fekende[350]

Bunda dâl'ler revî. Nûn'lar kayd. Hâ'lar vasl. Hâ'nın ve kâf'ın harekeleri hazv. Revînin harekesi mecrâ.

Ve eger vasldan sonra bir harf dahi gelirse ona hurûc derler. Bir harf dahi gelirse mezîd derler. Bir harf dahi gelirse nâ'ire derler. Lâkin bunların mecmû'unda revî müteharrik olur.

Ve eger revîden sonra yâhûd revîye lâhık olan harflerden sonra bir ya iki ya üç ya dahi ziyâde kelime tekerrür ederse ona redîf derler.

Meselâ:

(Beyt [li-mütercimihî]) (mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün)

---

[347] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 686)
[348] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 178)
[349] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 617)
[350] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 595)

Hâl-i dili fütâde-i çâh-ı zekan bilir

Nevk-i müjeyle sîne-i derdi delen bilir[351]

Bunda kâfiye-i mücerredden sonra bilir lafızları tekrâr olmuş ki redîftir.

Şimdi, bir tâlibin bu kadar ma‘lûmu olsa kifâyet eder. Gerçi bundan mâ-‘adâ kâfiyenin envâ‘ı vardır.

Der-yek mısrâ‘, bir mısrâ‘da demektir. *Mühmele*, noktasız demektir. *Râ’-i mühmele-i mazmûm*, mevsûfun sıfatlarınadır. *Âverde*, mâzîden kısımdır, getirmiş demektir. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Ve der dîgerî*, bir gayrısında demektir. *Zâ’-i mu‘ceme-i meksûr*, sâbık gibi. *Mu‘ceme,* noktalı demektir. *Râst*, sahîh ma‘nâsınadır. *Zîrâ ki*, edât-ı ta‘lîl. *Yekcâ,* bir mahalde demektir. *Harf-i râ*, beyâniyye. *Sîn* ve *tâ*, edât-ı haber. *Zâst, râst* gibi. *Bâ-nukta*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *În-râ*: *Râ*, edât-ı sıla, buna demektir. *Mezen*, nehy-i hâzır, müfred, vurma demektir. *Binigerîd*, bâ’-i te’kîd ile, fi‘l-i emr, cem‘, muhâtab, bakınız demektir. *Nâdân*, câhil ma‘nâsınadır. *Mî gûyem*, fi‘l-i hâl, mütekellim vahde, söylerim demektir. *Mî küned*, fi‘l-i hâl, müfred, gâ’ib, eyler demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir şahs, bir şâ‘ire bir beyt okudu ki bir mısrâ‘da kâfiye râ’-i mühmele-i mazmûm getirmişti ve bir gayrısında ya‘nî mısrâ‘-ı âharda zâ’-i mu‘ceme-i meksûr. Şâ‘ir dedi: Bu kâfiye sahîh değildir Zîrâ ki bir yerde noktasız harf râ’dır ve bir yerde noktalı zâ’dır. O şahs dedi: Buna ya‘nî zâ olan harfe nokta vurma ya‘nî noktasını kaldır, okuma. Şâ‘ir dedi: Bir yerde kâfiye,

{431}

mazmûme ve bir yerde meksûredir. Dedi: Bakınız bu ne câhildir. Ben derim nokta vurma. O i‘râb eder. Bunda zevkiyyât, eşekliği kendine vermeyip câhiliyyetini takviyet vermektir.

(Rubâ‘î)

آن سفله که مدح را ز ذم نشناسد * فتح از کسر و کسر ز ضم نشناسد

Ki, harf-i râbıt-ı sıfat. *Medh-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Neşinâsed*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib, anlamaz demektir.

(Mahsûl-i Beyt) O süfle ki medhi zemden fark eylemez. Fethi kesrden, kesri zammeden fark eylemez. Hâsılı, medhi zemden, fethi kesrden, kesri zammeden fark ve temyîz eylemeyen câhil ü nâdân

زود رعجیم که چون دم از شعر زنند * کو شعر و شعیر را زهم نشناسد

Zû, ez-û’dan muhaffef. *Û, süfle*’ye râci‘dir. *Der ‘acebem*, ‘acebdeyim demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Çûn*, edât-ı istifhâm, nice demektir. *Dem*, böyle yerlerde da‘vâda müsta‘meldir. *Zened*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, vurur demektir. *Kû*, ki û’dan muhaffeftir. *Şi‘r*, ma‘lûm. *Şe‘îr,* arpa demektir. *Ez-hem,* birbirinden demektir.

[351] Bk. Tüysüzoğlu Dikbaş (2005: 524)

(Mahsûl-i Beyt) Dahi medhten zemmi, fethten kesri ve kesrden zammeyi fark eylemeyen câhilden ‘acebdeyim ki nice şi‘rden dem vurur ki o süfle, şi‘ri şe‘îrden fark eylemez.

(‘Arûz) Bu rubâ‘î şecere-i ahrebdendir ki sadr ve ibtidâ ahreb. Haşv-i evvelleri makbûz, sânîler sâlim. ‘Arûz ve darb beterdir ki mef‘ûlü mefâ‘ilün mefâ‘îlün fa‘ olur.

(Mutâyebe)

دوشاعر بریك مائده
جمع آمدند پالوده پرآوردند که بغایت کرم یکی ازایشان مر دیگر را
گفت این پالوده کرم ترست ازجحیم وغساق که فردا درجهنم خواهی
آشامید دیگری گفت درجواب یکی بیت ازاشعار خود بخوان و برانجا
دم تاهم تو بیاسای وهم دیگران

Ber, harf-i zarf. *Mâ’ide*, sofra demektir. *Cem‘ âmedend,* cem‘ oldular. *Pâlûde’î*: *Yâ*, harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. *Ber-âverdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, getirdiler demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Be-gâyet*: *Bâ,* harf-i musâhabet yâhûd zarf. *Germ, kâf-ı ‘Acem*in fethiyle sıcak demektir. *Yekî,* biri demektir. *Merâ*, edât-ı sıla; *râ*’yı te’kîddir. *Hamîm*, kaynar su ma‘nâsınadır. *Gassâk*, irin ma‘nâsınadır. *Ferdâ*, yarın demektir. *Der,* harf-i zarf. *Hâhî âşâmîd*, içseniz gerektir. *Eş‘âr-i hôd*, lâmiyye. *Bihân,* bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i emr-i hâzır, müfred, oku demektir. *Ber*,

{432}

harf-i sıla. *Âncâ,* o yerde demektir. *Dem*, dâlin fethiyle fi‘l-i emr-i hâzır, müfred, üfür demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Hem tû,* hem sen demektir. *Biyâsâyî*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, râhat edesin demektir. *Ve hem dîgerân*, ve hem gayrılar demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) İki şâ‘ir bir sofrada cem‘ oldular. Bir pâlûde getirdiler ki gâyet ile ya gâyette sıcaktı. Onlardan biri öbürüne dedi: Bu pâlûde sıcakrektir hamîm ve gassâktan ki yarın cehennemde içseniz gerektir. Öbürü cevâbında dedi: Bir beyt kendi şi‘rlerinden oku ve ona ya‘nî cehenneme üfür tâ ki hem sen râhat bulasın ve hem gayrılar müsterîh olalar.

(Kıt‘a)

ازخنك شعرخویش یك مصراع * کرکنی نقش بردر دوزخ

Hunuk, sakîl ma‘nâsınadır, sakîl şi‘riniz demektir; *istihzâ’-i hîş*’e izâfet-i lâmiyye. *Ger,* harf-i şart. *Künî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, eylersin demektir. *Ber,* harf-i isti‘lâ. *Der-i dûzah*, lâmiyye, cehennemin kapısı üzere demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Kendi sakîl şi‘rinden bir mısrâ‘ eger cehennemin kapısı üzere nakş eylersen

ازجهنم بردحرارت نار*درجیم آورد برودت یخ

(Mahsûl-i Beyt) Cehennemden âteşin harâretini götürür ya‘nî def‘ eder. Cehennemin kaynar suyuna buz soğukluğu getirir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîftendir ki fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün olur.

(Mutâyebe)

شاعری پیش صاحب عباد قصیده
آوردهر بیت ازدیوانی وهرمعنی زادهٔ طبع بلند صاحب عباد
گفت از برای ماعجب قطار شتر آوردهٔ که اگر کسی مهارشان بکشاید
هر یك بکلهٔ دیگر کراید

Şâ'irî: Yâ, harf-i vahdet. *Pîş-i Sâhib Abbâd*[352], lâmiyye. Sâhib Abbâd'ın katına demektir. *Sâhib*, isti'mâllerinde vezîr demektir. *Sâhib Abbâd,* kadir-dân bir vezîrin ismidir. *Kıssa'î*: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze*, harf-i tevessül. *Âverd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, getirdi demektir. *Dîvânî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Zâde-i tab'-ı yek sühan-dânî*, beyâniyye ve lâmiyye. *Zâde,* mâzîden kısım, doğmuş ma'nâsına, evlâd demektir. *Zâde-i tab'*, hasbe'l-lüga, tabî'at evlâdı demektir ammâ isti'mâlde, şi'rde müsta'meldir. *Sühan-dân*, vasf-ı terkîbîdir söz bilici ma'nâsına; bu da şâ'irde müsta'meldir. *Yâ,* harf-i vahdet. *Ez-berây-ı mâ*, bizim için demektir. *Katâr-ı şütür*, beyâniyye, deve katarı

{433}

demektir. *Âverde'*, mâzîden kısımdır; *yâ,* harf-i hitâb, *hemze,* harf-i tevessül; getirmişsin demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Kesî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Mehâr,* yular demektir; *şân*, zamîr-i cem', onların yularını demektir. *Biküşâyed*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, aça demektir. *Be-gele*: *Bâ,* harf-i sıla; *gele*, kâfın fethi ve lâmın tahfîfiyle sürü demektir; *dîger*'e izâfet-i lâmiyye. *Girâyed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, meyl eder demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir şâ'ir Sâhib Abbâd'ın katına bir kasîde getirdi her beyt bir dîvândan ve her ma'nâ bir şâ'irin şi'rinden. Hâsılı, etrâfından cem' eylemiş. Sâhib Abbâd dedi: Biz için 'aceb deve katarı getirmişsin ki eger bir kimse onların yularını açarsa her biri bir gayrın sürüsüne meyl eder gider. Hâsılı, her sürüden bir deve getirmiş gibisin.

(Kıt'a)

همی گفتی بد عوی دی که باشد * به پیش شعر عذیم انگبین هیچ

Hemî, edât-ı hikâye. *Güftî*, fi'l-i mâzî, müfred, muhâtab, derdin demektir. *Be-da'vâ*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Dî*, dün demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Bâşed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, olur demektir; hîç lafzına mukayyeddir. *Be-pîş-i şi'r*: *Bâ,* harf-i zarf, izâfet-i lâmiyye. *Şi'r-i 'azb*, mevsûfun sıfata izâfetidir, tatlı demektir. Tatlı olan şi'rimin katında demek olur. *Engübîn*, bal ma'nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Dün da'vâ ile derdin ki benim tatlı olan şi'rimin katında bal hîç olur ya'nî lezzetsizdir.

زهرجا جمع کردی چندینی * بد یوانت نه بینم غیراز ین هیچ

[352] Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî (ö. 385/995). Büveyhî vezîri, 'âlim, edip ve şâ'ir.

Zi-her câ, her mahalden demektir. *kerdî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab eyledin demektir. *Beytî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Çend beytî*, birkaç beyt demektir. *Be-dîvânet*: *Bâ,* harf-i zarf, senin dîvânında demektir. *Nebînem*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, mütekellim vahde, göremem demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Her mahalden birkaç beyt cem‘ eyledin. Senin dîvânında bundan gayrı hîç göremem. Ya‘nî şu‘arânın dîvânından sirka ettiğin beytlerden gayrı dîvânında bir şey yoktur.

اگر هر یك بجای خود درود باز * بجز كاغذ نماند بر زمین هیچ

Be-cây-ı hôd, kendi yerine demektir. *Reved*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, giderse demektir. *Bâz,* geri demektir. *Be-cüz*: *Bâ,* harf-i zâ’id. *Nemâned*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib, kalmaz demektir.

(Mahsûl-i Beyt)

{434}

Eğer her biri kendi yerine geri giderse, kâğıddan gayrı zemîn üzere bir şey kalmaz.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hezec-i müseddestendir ki yalnız ‘arûz ve darbı maksûr ki bir mısrâ‘ı mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îl olur.

(Mutâyebe)

فرزدق ملك بصره را كه خالدنام داشت مدح كرد وصلهٔ
مدح خود چنانكه میخواست نیافت باین دو بیتش هجو كرد

Melik-i Basra, lâmiyye. *Melik*, pâdişâh demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ki,* harf-i beyân *Dâşt,* fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, isbâttan ‘ibârettir ve ma‘nâ-yı hikâyeyi mutazammın. *Sıle’-i medh-i hôd*, lâmiyyelerdir. *Sıle*, bunda ihsân ma‘nâsınadır. *Çünân ki*, ancılayın ki demektir. *Mî,* edât-ı hikâye. *Hâst*, vâv-ı resmî ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, isterdi demektir. *Neyâft*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, bulmadı demektir. *Be-în*: *Bâ*, harf-i musâhabet. *Şîn*, zamîr, *Hâlid*[353]e râci‘dir. Hicv, zemm ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Terkîb) Ferezdak, Basra melikini ki nâmı Hâlid idi, medh eyledi. Ve kendinin medhinin ihsânını istediği gibi bulmadı. Bu iki beyt ile hicv eyledi. Ya‘nî dil-hâhı kadar ihsân görmeyince hicv eyledi.

(Şi‘r)

لقد غرّنی من خالد باب داره * ولم [ادر] ان اللؤم حشو اهابه

Lekad: *Lâm,* harf-i ibtidâ; *kad*, harf-i tahkîk. *Garra*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, nasara bâbının muzâ‘afından. *Nûn,* harf-i vikâye. *Yâ,* harf-i mütekellim, mef‘ûlün bih sarîhi; *min Hâlid,* gayr-i sarîhi. *Bâb,* bedel. *Dâr, bâb*’ın muzâfun ileyhi. Zamîr, *Hâlid*’e râci‘dir ve *dâr*’ın muzâfun ileyhi. *Vâv*, hâliye. *Lem edri*, cahd-i mutlak, nefs-i mütekellim vahde, fâ‘ili tahtında cümlesi hâliye, nâkıs-ı yâyîden ben bilmedim demektir. *İnne*, harf-i müşebbehe bi’l-fi‘l. *El,*

[353] Ebû Yezîd (Ebü’l-Kâsım, Ebü’l-Heysem) Hâlid b. Abdillâh b. Yezîd b. Esed b. Kürz el-Becelî el-Kasrî (ö. 126/743). Emevîler’in Mekke ve Irak valilerinden.

harf-i ta‘rîf. *Lü’m*, lâmın zammıyla şuğl vezninde masdardır, alçak demektir; lafzen mansûb; *inne*’nin ismidir. *Haşv*, iç demektir, zarfiyyet üzere mansûb, zarf-ı müstakarr. Cümlesi mahallen merfû‘, *inne*’nin haberi, ism-i haber ve haber cümlesi. Te’vîl-i masdar da mahallen mansûb, *lem edri*’nin mef‘ûl-i sarîhi. *İhâb*, deri demektir, pôst ma‘nâsına, *haşv*’in muzâfun ileyhi. Zamîr de *ihâb*’ın muzâfun ileyhi ve *Hâlid*’e râci‘dir.

(Mahsûl-i Beyt) Tahkîk, beni Hâlid’in evi kapısı Hâlid’den mağrûr kıldı. Ya‘nî kapısının galebesi ve ihtişâm-ı hânesi beni mağrûr kıldı. Hâlbuki ben bilmedim tahkîk alçaklık Hâlid’in derisi içinde

{435}

olucudur. *Hâsılı*, ihtişâmından mağrûr oldum. Denâ’et, pôst içinde olduğunu bilmedim.

ولست وان اخطأت فی مدح خالد * باول انسان خبرا فی ثیابه

Lestü, fi‘ldir ef‘âl-i nâkısadan; *tâ*, zamîr-i mütekellim ismi; ben oldum demektir. *Vâv*, i‘tirâziyye. *İn*, harf-i vasl. *İhta’etü*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, if‘âl bâbından, her ne kadar hatâ da eyledim ise demektir. *Fî, ihta’etü*’ye müte‘allik. *Medh*, mef‘ûlün fîhi; *Hâlid*’e muzâf. *Bi-evvel*, zarf-ı müstakarr, *lestü*’nün haberi; *bâ*, zâ’id değil. *Evvel, insân*’a muzâf. *Hara’e*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, fetaha bâbının mehmûzü’l-lâmından, fâ‘ili tahtında insân’a râci‘; cümlesi insân’ın sıfatı, yestehledi demektir. *Fî*, bâ ma‘nâsına, *hara’e*’ye müte‘allik. *Siyâb*, sevbin cem‘idir. Zamîr, *insân*’a râci‘, muzâfun ileyh.

(Mahsûl-i Beyt) Hâlid’in medhinde her ne kadar hatâ ettim ise de siyâbına yestehleyen insânın evvlelde vâki‘ olucusu olmadım. Ya‘nî bu fi‘l-i şeni‘i ibtidâ ben etmedim. Benden evvel bunun vasf-ı muzahrafıyla çok kimse esvâbını telvîs eylemiştir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i tavîldendir ki fe‘ûlün mefâ‘îlün fe‘ûlün mefâ‘îlün’dür. Sadr ve ibtidâ, haşvler, sâlim. ‘Arûz ve darb, makbûz ki fe‘ûlün mefâ‘îlün fe‘ûlün mefâ‘ilün olmuştur.

(Rubâ‘î)

اراسته بیرون سرایی دیدم * در مدح خداوند سرا پیچیدم

Ârâste-bîrûn, terkîb-i mezcî envâ‘ındandır, dışarısı müzeyyen demektir. *Serâyî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Dîdem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, gördüm demektir. *Der*, harf-i zarf. *Medh-i hudâvend-i serâ*, lâmiyye ve beyâniyye, ev sâhibinin medhinde demektir. *Pîçîdem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, dolaştım demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Dışarısı müzeyyen bir sarây gördüm. sarây sâhibinin medhinde dolaştım ya‘nî medh etmek murâd ettim ve medh ettim.

آلود شعار شعر پاکیزهٔ من * از لوث حدث چو مدحش اندیشیدم

Âlûd, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, bulaştı demektir. *Şi‘âr-ı şi‘r-i pâkîze-i men*, lâmiyyeler ve mevsûfun sıfatınadır, benim pâkîze olan şi‘rimin şi‘ârı demektir. *Şi‘âr*, sevb ma‘nâsına, ‘alâmet ma‘nâsına, şöhret ma‘nâsına gelir. *Çü*, edât-ı ta‘lîl. *Medheş*: *Şîn*, zamîr, *hudâvend-i serâ*’ya râci‘dir. *Endîşîdem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, düşündüm demektir.

{436}

(Mahsûl-i Beyt) Sâhib-i hâne medhine mübâşeret ettim ammâ benim pâk olan şi‘rimin câme-i me‘ânîsi ya şöhret ve şânı hades murdârlığından ya‘nî onun murdâr evsâfının murdârlığından bulaştı çünki medhine düşündüm. Hâsılı, medhini tefekkür sebebiyle şi‘rim mülevves oldu.

(‘Arûz) Bu rubâ‘î, şecere-i ahrebdendir. Sadr ve ibtidâ, ahreb. Haşv-i evveller, mekfûf; sânîler, sâlim. ‘Arûz ve darb, ebter ki mef‘ûlü mefâ‘îlün fa‘ olur.

چون این دو بیت بخالد رسید هزار درم بوی فرستاد و پیغام داد که
باین در مهامعنی را که از باطن خود نمودهٔ وظاهر خودرا با آن آلوده بشوی

Çûn, edât-ı ta‘lîl. *Be-Hâlid*: *Bâ,* harf-i sıla. *Resîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, erişti demektir. *Be-vey*: *Bâ,* harf-i sıla. *Vey, Ferezdak*’a râci‘dir. *Firistâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib irsâl eyledi demektir. *Peygâm*, haber ma‘nâsınadır. *Dâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, verdi demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Be-în*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *hâ*, edât-ı cem‘; bu dirhemler ile demektir. *Ma‘nâ*: *Yâ* harf-i tenkîr; *râ*, edât-ı mef‘ûl; *ki,* harf-i râbıt-ı sıfat; şu ma‘nâyı demektir ki murâd hadestir. *Bâtın-ı hôd*, lâmiyye. *Nümûde’*, mâzîden kısımdır; *yâ,* harf-i hitâb; *hemze,* harf-i tevessül, görmüşsün demektir. *Zâhir-i hôd, bâtın-ı hôd* gibi. *Âlûde, nümûde* gibi, bulaştırmışsın demektir. *Bişûy*, bâ’-i te’kîd ile emr-i hâzır, müfred, yıka demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki bu iki beyt Hâlid’e erişti, bin dirhem Ferezdak’a irsâl eyledi ve haber verdi ki bu dirhemlerle şu ma‘nâyı ki bâtınından görmüşsün ve zâhirini onunla buşaltırmışsın, yıkaya. Ya‘nî bâtınından müşâhede ettiğin hades ki onunla zâhirin mülevves olmuş, bu akçelerle yıka.

(Kıt‘a)

عجب مدار ز ممدوح اگر کند احسان * بجای مادح خود گرچه نیك و بد گوید

‘Aceb, medâr-ı ta‘accüble demektir. *Be-cây-ı medh-i hôd*, lâmiyyelerdir; *bâ,* harf-i sıla; *cây,* mukham. Gerçi, egerçi demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Memdûhtan ta‘accüb eyleme eger kendi medh edicisine ihsân ederse eger nîk ve bed de söylerse. Ya‘nî gerek a‘lâ gerek bed söylesin, memdûhun mâdihe ihsânı mahall-i ta‘accüb değildir.

ز بحر جود کند رشحهٔ روان که بدان * ز لوح خاطر او حرف ذم خود شوید

{437}

Bahr-i cûd, beyâniyye. *Reşha’*, sızıntı ma‘nâsına; yâ, harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. *Revân*, akıcı ma‘nâsınadır. *Be-dân, be-ân,* demektir; *bâ,* harf-i musâhabet. *Levh-i hâtır,* mecâzen beyâniyye; *û*’ya, izâfet-i lâmiyye. *Û*, zamîr, *mâdih*’e râci‘dir. *Harf-i zemm-i hôd,* beyâniyye ve lâmiyye. *Şûyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, şûyîden’den ya şüsten’den, mukaddemen beyân olundu, yıkar demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Cûd ü sehâ bahrinden bir sızıntı revân olur ki onunla mâdihin hâtırı levhinden kendi zemmini yıkar. Ya‘nî mâdihe ihsândan ta‘accüb eyleme. Zîrâ ihsân suyu ile kalbinde muzmer olan zemmi tathîr eyler.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i müctess-i mahbûndur. Mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilât olur.

(Mutâyebe)

شاعری پرفاضلی شعری خواند چون باتمام رسانید گفت این رادر
خلاجای گفته‌ام فرمود که والله راست می‌گوی از بن بوی آن می آید

Şâ‘irî, fâzılî, şi‘rî, yâ’ları, vahdet. *Ber,* harf-i sıla *Hând*, vâv-ı resmî ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, okudu demektir. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Be-tamâm*: *Bâ,* harf-i sıla; itmâma demektir. *Resânîd*, fi‘l-i mâzî, müte‘addî, müfred, gâ’ib, eriştirdi demektir. *În-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; *în, şi‘r*’e işârettir. *Der,* harf-i zarf. *Helâ-cây,* kenef demektir. *Güfte’*, mâzîden kısımdır; *hemze,* harf-i tevessül; *mîm*, zamîr-i mütekellim. *Fermûd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, buyurdu demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Râst*, sahîh demektir. *Mî gûyî*, söylersin demektir. *Bûy-ı ân,* lâmiyye, onun kokusu demektir. *Mî âyed,* gelir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir şâ‘ir, bir fâzıla bir şi‘r okudu çünki itmâma eriştirdi ya‘nî tamâm eyledi, dedi: Bunu kenefte söylemişim. Fâzıl buyurdu ki: Vallâhi sahîh söylersin. Bu şi‘rden o kenef kokusu gelir.

(Kıt‘a)

سخنور مگو کو که اشعار او * ز بحر کدر یا صفا آمد ست

Sühan-ver, vasf-ı terkîbîdir, şâ‘ir ma‘nâsına. *Megû,* nehy-i hâzır, müfred, deme demektir. *Kû,* ki û’dan muhaffef. *Ki,* harf-i beyân. *Û*, mâ-ba‘dındaki *ki*’ye râci‘dir. *Ki*, kim ma‘nâsına, isimdir. *İş‘âr-ı û*’dan mukaddem bir “gûyed” mukadderdir. *İş‘âr-ı û*, lâmiyye. *Û*, zamîri şâ‘ir-i âhara râci‘dir. *Bahr-i keder*, mecâzen beyâniyye, istifhâmı mutazammın. *Yâ,* harf-i terdîd. *Safâ, keder*’e ma‘tûf. *Âmedest*, gelmiştir demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Şâ‘ir deme o kimseye ki diye onun şi‘ri bahr-i kederden mi veyâhûd bahr-i safâdan mıdır?

{438}

Hâsılı, falânın şi‘ri ‘acabâ safâ-âver mi yoksa keder-âmîz mi diye su’âl eden şâ‘ire, şâ‘ir deme. Bunda bahr lafzında tevriye var. *Bahr*, deryâ ma‘nâsına olduğu sûrette kesrette müsta‘mel olur; kederi çok, safâsı çok demektir, verilen ma‘nâ gibi. Yâhûd bahr diye evzâna derler. Böyle olunca *bahr-i safâ*, selîs ma‘nâsına; *bahr-i keder*, nâ-mevzûn ma‘nâsına gelir ki şi‘ri mevzûn mu yoksa nâ-mevzûn mu demek olur.

زند صاحب دوق را برمشام * نسیمی که آن از کجا آمد ست

Zened, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, vura demektir. *Sâhib-i zevk*, beyâniyye; *râ*, edât-ı tahsîs. *Ber,* harf-i sıla. *Meşâmm,* geniz demektir. *Nesîmî*: *Yâ,* harf-i vahdet; bir yel demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Ân*, nesîm’e işârettir. *Ez-kucâ,* nereden demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Sâhib-i zevkin meşâmmına bir rûzgâr vurur ki o nereden gelmiştir ya‘nî ne mahalden ya‘nî bahr-i safâdan mı, bahr-i kederden mi gelmiştir, bilir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i mütekâribdendir ki yalnız ‘arûz ve darbı maksûrdur ki fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûldür.

(Mutâyebe)

شاعری پیش طبیب

رفت و گفت چیزی در دل من کره شده است ووقت مرا ناخوش
میدارد وازانجا فسرد کی بهمه اعضای من میرسد وموی برندام برمیخیزد
طبیب مردی ظریف بود گفت بتازگی هیچ شعری گفته که هنوز
برکسی نخوانده باشی گفت آری گفت بخوان بخواند باز گفت بخوان
بخواند گفت برخیز که نجات یافتی این شعر بود که در دل تو کره شده بود
وخشکی آن بیرون سرایت میکرد چون زدل خود بیرون دادی خلاص یافتی

Şâ‘irî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Pîş-i tabîb*, tabîb katına demektir. *Reft*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, gitti demektir. *Çîzî*: *Yâ,* harf-i vahdet; bir nesne demektir. *Der,* harf-i zarf. *Dil-i men,* lâmiyye. *Girih*, düğüm demektir. *Şüde*, mâzîden kısımdır, olmuş ma‘nâsına. *Vakt-i merâ,* lâmiyye; *râ*, edât-ı mef‘ûl. *Nâ-hoş*, fenâ ma‘nâsına. *Mî dâred*, fi‘l-i hâl, müfred, gâ’ib, tutar demektir. *Ez-âncâ*, o mahalden demektir ki murâd, kalbdir. *Füsürdegî*: *Yâ,* harf-i masdar; *kâf*, hâ’-i resmîden mübeddel. *Füsürde*, donmuş demektir, bürûdet ma‘nâsına. *Bâ,* harf-i sıla. *A‘zâ-yı men*, lâmiyye, mecmû‘-ı a‘zâda demektir. *Ber,* harf-i isti‘lâ. *Endâm*, vücûd demektir. *Mî hîzed*, fi‘l-i hâl, müfred, gâ’ib, kalkar

{439}

demektir. *Merdî*: *Yâ,* harf-i vahdet; zarîf, sıfatı. *Bûd*, edât-ı mâzî, idi demektir. *Be-tâzegî*: *Bâ,* harf-i sıla; *yâ*, harf-i masdar; *kâf*, hâ’-i resmîden mübeddel; yenice demektir. *Şi‘rî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Güfte’î*: *Yâ,* harf-i hitâb; *hemze,* harf-i tevessül; *güfte*, mâzîden kısımdır, söyledin mi demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Henûz,* el-ân demektir. *Ber,* harf-i sıla. *Kesî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Nehânde bâşî*, okumamış olasın demektir. *Ârî*, edât-ı tasdîk, evet demektir. *Bihân,* bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i emr-i müfred, muhâtab, oku demektir. *Bihâned*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, okudu demektir. *Berhîz*, fi‘l-i emr-i hâzır, müfred, muhâtab, kalk demektir. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Necât*, halâs demektir. *Yâftî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab, buldun demektir *Ki,* harf-i beyân. *Der,* harf-i zarf. *Dil-i tû*, lâmiyye. *Şüde bûd*, olmuştu demektir. *Huşkî-i ân*, lâmiyye. *Huşkî, yâ’*-i masdariyye ile kuruluk, yübûset ma‘nâsına. *Ân, şi‘r*’e işârettir. *Bîrûn*, dışarı demektir. *Sirâyet*, geçmek ma‘nâsına masdardır. *Mî kerdî*, edât-ı hikâye, eylerdi demektir. *Dil-i hôd*, lâmiyye. *Bîrûn dâdî*, çıkardın demektir. *Yâftî*, sâbık gibidir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir şâ‘ir, tabîb katına gitti ve dedi: Bir nesne benim gönlümde ‘ukde olmuştur. Ya‘nî kalbimde bir şey durur ve benim katımı nâ-hoş tutar ya‘nî râhatsız eder. Ve o mahalden ya‘nî kalbimden bürûdet ya‘nî soğukluk benim mecmû‘-ı a‘zâma erişir ve kalbim vücûdum üzere kalkar ya‘nî tüylerim ürperir deyince, tabîb bir zarîf âdemdi, dedi:

Yenice hîç bir şi‘r söyledin mi ki onu henüz okumamış olasın. Ya‘nî bir şi‘r söyledin de kimseye okumadın mı? Şâ‘ir dedi: Evet ya‘nî söyledim ve okumadım. Tabîb dedi: Oku! Okudu. Yine dedi: Oku! Okudu. Yine dedi: Oku! Okudu. Dedi: Kalk! Zîrâ necât buldun. Bu şi‘rdi ki senin gönlünde ‘ukde olmuştu. Ve onun yübûseti dışarı sirâyet eylerdi. Çünki gönlünden çıkardın, halâs buldun.

(Kıt‘a)

چه شعرست این که چون نامش زدانا * بپرسی پرز بانش هرزه آید

Ki, harf-i râbıt-ı sıfat. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Nâmeş*: *Şîn zamîri şi‘r*’e râci‘dir; şi‘rin ismi demektir. *Dânâ*, sıfat-ı müşebbehe, ‘alîm ma‘nâsına; *pursî*’nin mukaddem mef‘ûlün bih gayr-i sarîhi. *Pursî*, fi‘l-i muzâri‘,

{440}

müfred, muhâtab, su’âl eylesin demektir. *Ber,* harf-i isti‘lâ. *Ziyâneş*: *Şîn*, zamîr, *dânâ*’ya râci‘dir. *Herze*, halt ve muzahraf demektir. Âyed, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, gele demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Şi‘r değildir bu ki çünki onun ismini ‘âlemden su’âl edesin, ‘âlemin zebânı üzere herze gele ya‘nî muzahraftır diye. Hâsılı, erbâbı ona muzahraf dediği şi‘r, şi‘r değildir.

وگر بر شربت بیمار خوانی * تب محرق رود تب لرزه آید

Ger, harf-i şart. *Ber,* harf-i sıla. *Şerbet-i bîmâr*, lâmiyye. *Şerbet*, bunda ‘ilâc ma‘nâsınadır yâhûd mutlakâ su demektir ki tabîb-i rûhânîler suya üfürürler. *Hânî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, vâv-ı resmî ile okuyasın demektir. *Teb-i muhrik*, tabîbler katında hummâ-yı muhrika dedikleri hastalıktır. *Reved*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, gider demektir ya‘nî zâ’il olur. *Teb-lerze*, sıtma dedikleri hastalıktır. *Âyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, gelir demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Eger hastanın ‘ilâcına yâhûd suyuna o şi‘ri okuyasın, hummâ-yı muhrika gider, def‘ olur; sıtma gelir. Şârih, sıtma görmemiş.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i hezecdendir ki müseddesü’l-eczâ. Yalnız ‘arûz ve darbı mahzûf. Mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün olur.

(Mutâyebe)

واعظی بر بالای منبر شعری ازهر چه [illegible] و بی بی مزه تر
می خواند و بترویج آنرا گفت والله این را در اثنای نماز گفته ام شنیدم
که یکی از مجلسیان می گفت شعری که در نماز گفته شده است چنین
بی مزه است نمازی را که در وی این شعر گفته شده باشد چه مزه بوده باشد

Vâ‘izî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ber,* harf-i isti‘lâ; *bâlâ* lafzını te’kîd eder. *Bâlâ*, boy ma‘nâsınadır ammâ böyle yerlerde isti‘lâ ma‘nâsınadır. *Minber*, ma‘rûf; bunda kürsü demektir. *Şi‘rî*: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Gûyî*: *Yâ,* harf-i hikâye, söylerdi demektir. *Bî-mezze*, tatsız demektir. *Ter*, edât-ı tafdîl. *Mî*, edât-ı hikâye; *hând*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, okurdu demektir. *Be-tervîc*: *Bâ,*

harf-i zarf; *tervîc*, tef‘îl bâbından masdardır, revâc vermek ma‘nâsına. *Ân-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; *ân*, *şi‘r*’e işârettir. *În-râ*: *râ*, edât-ı mef‘ûl. *Der-esnâ-yı namâz*, namâz arasında demektir. *Güfte’em*, söylemişim demektir. *Şenîdem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, işittim demektir. *Ki,* harf-i beyân.

{441}

Yekî, biri demektir. *Ez-meclisiyân*: *Elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘; *yâ,* harf-i nisbet, meclislilerden demektir. *Şi‘rî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Güfte şüde,* ism-i mef‘ûl, söylenmiştir demektir. *Çünîn*, buncılayın demektir. *Namâzî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Der,* harf-i zarf. *Vey, namâz*’a râci‘dir. *Güfte şüde bâşed*, söylenmiş ola demektir. *Çi mezze,* ne lezzet. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, olur demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir vâ‘iz, minber üzere her nesneden ki şi‘r söylerdi, tatsız okurdu. Ya‘nî her hangi gûne okursa lezzetsiz okurdu. Ve onu tervîcde dedi: Vallâhi bunu namâz esnâsında söylemişimdir. İşittim ki meclislilerden biri dedi: Bu şi‘r ki namâzda söylenmiştir ve buncılayın tatsızdır. Bir namâz ki onda bu şi‘r söylenmiş ola ne lezzeti ve ne halâveti olur.

(Kıt‘a)

گفتی که دوش گفته ام اندر نماز شب * شعری که قدر جمله اشعار او شکست

Güftî, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab, dedin demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Dûş*, dün gece demektir. *Güfte’em*, söylemişim demektir. *Ender*, edât-ı zarf. *Namâz-ı şeb*, akşam namâzı demektir ya teheccüd demektir. Zîrâ akşam namâzına namâz-ı şâm, yatsı namâzına namâz-ı huften, sabâh namâzına namâz-ı bâmdâd, öğle namâzına namâz-ı pîşîn, ikindi namâzına namâz-ı dîger derler. *Şi‘rî*: *Yâ,* harf-i vahdet-i nev‘iyye. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Kadr-i cümle-i eş‘âr*, lâmiyyelerdir. *Kadr*, mikdâr ve mertebe ma‘nâsınadır. *Zû,* ez-û’dan muhaffeftir. *Û,* zamîri söylediği şi‘re râci‘dir. *Şikest*, kırık demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Dedin ki dün gece akşam namâzı içinde bir şi‘r söylemişim ki cümle şi‘rlerin kadri ondan şikest oldu. Ya‘nî cümle şâ‘irlerin şi‘ri onunla noksân buldu.

آن شعر اگر زمنفذ سفل آمدی فرود * زان یافتی نماز تو همچون وضو شکست

Menfez, ism-i mekândır, çıkacak yer demektir, delikte müsta‘meldir; süfl’e izâfet-i beyâniyye; alçak delikten demektir ki dübürden kinâyettir. *Âmedî*: *Yâ,* harf-i hikâye. *Âmedî fürûd*, çıkaydı demektir. *Yâftî*: *Yâ,* harf-i hikâye, bulurdu demektir. *Namâz-ı tû*, lâmiyye. *Hemçûn*, edât-ı teşbîh. *Vudû*, vâvın zammıyla âbdest demektir; fethiyle âbdest suyu ma‘nâsınadır; bunda evvelki

{442}

murâddır.

(Mahsûl-i Beyt) O şi‘r, ya‘nî cümle eş‘âra tekaddüm ettirdiğin şi‘r, eger dübürden çıkaydı namâzın gibi o şi‘rden âbdestin dahi bozulurdu. *Hâsılı*, ağzından çıktığı için namâzın bozuldu. Aşağıdan çıksaydı âbdestin dahi bozulurdu.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i muzâri‘-i ahreb-i mekfûftur ki mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilât olur.

(Manzûme)

شاعری خواند پرخلل غزلی * کین بحذف الف بود موصوف

Şâ'irî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Hând*, vâv-ı resmî ile fi'l-i mâzî müfred, gâ'ib, okudu demektir. *Pür*, kesretten 'ibârettir. *Halel*, noksân ma'nâsına. *Gazelî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ki,* harf-i beyân. *În, gazel*'e işârettir. *Be-hazf-ı elif*, beyâniyye; *bâ,* harf-i musâhabet. *Büved*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, olur demektir; bunda mücerred haber ma'nâsınadır. *Mevsûf*, vasf olunmuş demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Bir şâ'ir, pür-halel bir gazel okudu ki bu hazf-ı elif ile mevsûftur diye. Ya'nî bu gazelde aslâ elif yoktur diye bir gazel-i pür-halel ü pür-noksân okudu.

گفتمش نیست صنعتی به ازآن * که کنی حذف ازآن تمام حروف

Güftem, fi'l-i mâzî, mütekellim vahde; *şîn, şâ'ir*'e râci'dir; ona dedim demektir. *Nîst,* yoktur demektir. *Sıfatî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ân*, mısrâ'-ı sânî mefhûmuna işârettir. *Ki,* harf-i râbıt. *Künî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab, eyleyesin demektir; *hazf*, mef'ûlü. *Ân, gazel*'e işârettir.

(Mahsûl-i Beyt) O şâ'ire dedim: Ondan a'lâ san'at olmaz ki o gazelden tamâm-ı hurûfu hazf eyleyesin. Ya'nî bi'l-külliyye gazeli hazf eylemekliğin evlâdır.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i remel-i mahbûndur ki fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilât olur.

(Manzûme)

دی همی خواندی بدعوی مطلعی * کین نه مطلع بلکه بحر گوهرست

Dî, dün demektir. *Hemî*, edât-ı hikâye; *hândî, yâ,* harf-i hitâb; okurdun demektir. *Be-da'vâ*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Matla'î*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Matla'*, ıstılâhât-ı şi'rdendir ki ibtidâ gelen iki mısrâ'a derler. *Ki,* harf-i beyân. *În, matla'*a işârettir. *Ne,* harf-i nefy. *Belki,* edât-ı ızrâb. Bahr-i gevher, beyâniyye.

(Mahsûl-i Beyt) Dün da'vâ ile bir matla' okurdun ki bu matla', matla' değil belki gevher-i bahrîdir ya'nî cevher

{443}

gibi bir matla'dır diye bir matla' okudun idi.

کی سزدیك بحر تنها خواندش * زانکه هر مصراع بحری دیگرست

Key, kaçan demektir, edât-ı istifhâm. *Sezed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, lâyık olur demektir. *Tenhâ*, yalnız demektir. *Hând*, bunda masdar ma'nâsınadır *Zîrâ sezed* ki muzâri'dir, ona mukârindir deymek ma'nâsına. *Şîn*, zamîr, *matla'*a râci'dir. *Zi-ânki,* o sebebden ki demektir. *Bahrî*: *Yâ,* harf-i vahdet.

(Mahsûl-i Beyt) Kaçan lâyık olur ona yalnız bir bahir demek ya'nî lâyık değildir. Zîrâ o sebebden ki her mısrâ'ı bir gayrı bahirdendir. Hâsılı, bir bahirden denilmez belki her mısrâ'ı bir bahirden denilir. murâd, nâ-mevzûnluğunu beyândır.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i remel-i müseddes-i maksûrdur ki fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilât olur.

(Manzûme)

گر نیاری خواند ونتوانی نوشتن باز وزن * زادهٔ طبعت برون افتد که نظمش آوری

Ger, harf-i şart. *Neyârî*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, muhâtab, kâdir olmazsın demektir. *Hând*, bunda masdar ma‘nâsınadır, okumaya demektir Zîrâ muzâri‘e mukârindir. *Netüvânî*, de neyârî gibidir lafzen ve ma‘nen. *Nüvişten*, masdardır yazmak ma‘nâsına. *Yâ,* harf-i terdîd. *Vezn,* bunda vezn-i şi‘r ki efâ‘îl tefâ‘îl murâddır. *Zâde-i tab‘*, lâmiyye, tab‘ın evlâdı demektir, şi‘r ma‘nâsına. *Tâ*, zamîr-i hitâb. *Birûn*, dışarı demektir. *Üfted*, fi‘l-i muzâri‘, düşer demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Nazmeş*: *Şîn*, zamîr, *zâde-i tab‘*a râci‘dir. *Âverî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, getiresin demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Eger okumaya kâdir olamazsan ve yazmaya kâdir olamazsan yâhûd zâde-i tab‘ın hâric düşerse ki onu nazma getiresin. Hâsılı, okumaya, yazmaya, zâde-i tab‘ın mevzûn kelâma kâdir değilse şi‘r söyleme ki kudretin yoksa,

زین سه خصلت کی توان در شاعری عیب تو کرد * چون نیامد زان خلل در منصب پیغمبری

Zîn se haslet, bu üç hasletten demektir. *Key*, kaçan. *Tüvân*, mümkündür demektir. *Der,* harf-i zarf. *Şâ‘irî*: *Yâ,* harf-i masdar. *‘Ayb-ı tû,* seni ta‘yîb demektir. *Kerd,* bunda masdar ma‘nâsınadır, eylemek demektir. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Neyâmed*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ib, gelmedi demektir. *Ân, haslet*’e işârettir. *Halel*, noksân ma‘nâsına. *Der,* harf-i

{444}

sıla. *Mansıb-ı peygamberi*, beyâniyye. *Yâ,* harf-i masdar.

(Mahsûl-i Beyt) Bu üç hasletten ya‘nî okumadan ve yazmadan ve şi‘r söylemeden nice mümkündür seni şâ‘irlikte ta‘yîb eylemek. Çünki bu üç hasletten peygamberlik mansıbına halel gelmedi zîrâ peygamberimizi Hakk sübbhânehû Kur’ân-ı ‘azîmü’ş-şânda (النَّبِيَّ الأُمِّيَّ)[354] diye tavsîf; mahall-i âharda (وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ)[355] diye şâ‘iriyyeti zâtından nefy eylemiştir. Câmî, bu kelâmda istihzâ murâd eder. Zîrâ ümmîlik hasâyıs-ı nebîdendir. Ve onun hakkında medhtir; sâ’ire zemdir. Şi‘r de ‘aynıyla böyledir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i remel-i müsemmendir ki fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilât olur.

[7. RAVZA]

روضهٔ هفتم در دستان مرغان قافیه سنج سرا بستان
سخنوری وطوطیان غزل سرای شکرستان نظم کسری

Heftum, yedinci demektir. *Der,* harf-i zarf. *Destân*, hikâye demektir; *murgân*’a izâfet-i lâmiyye. *Murgân*: *Elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘; *murg*, mîmin zammıyla kuş demektir; mâ-ba‘dına izâfet, mevsûfun sıfatadır. *Kâfiye-senc,* vasf-ı terkîbîdir, hasbe’l-lüga kâfiye tartıcı demektir; isti‘mâlde kâfiyeli kelâm söyleyici demektir, müsecci‘ ma‘nâsına; *serâ-bustân*’a izâfet-i

[354] Kur’an, A‘râf Suresi, 7/157. Ümmî Peygamber.
[355] Kur’an, Yasin Suresi, 36/69. Biz ona (Peygamber'e) şiir öğretmedik.

lâmiyye. *Serâ-bustân*, terkîb-i mezcîdir, bustân-serâ da derler, bostân evi demektir; mâ-ba‘dına izâfet-i lâmiyye. *Sühan-verî,* vasf-ı terkîbîdir şâ‘ir ma‘nâsına. *Yâ,* harf-i masdar. *Vâv,* âtıfe. *Tûtiyân*: *Elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘dir. *Tûtî*, ma‘rûf; *gazel-serâ*’ya izâfet, sıfatınadır. *Gazel-serâ,* vasf-ı terkîbîdir, gazel ırlayıcı ma‘nâsına; mâ-ba‘dına izâfet-i lâmiyye. *Şekeristân*: *Sitân*, edât-ı kesrettir; şekerlik demektir; mâ-ba‘dına izâfet-i beyâniyye. *Nazm-güster* de vasf-ı terkîbîdir nazm döşeyici. *Yâ,* harf-i masdar. *Tertîb,* nazm eyleyicilik demektir; hulâsa, şâ‘irde müsta‘meldir.

(Mahsûl-i Terkîb) Yedinci Ravza, şâ‘irlik serâ-bustânının müsecci‘ kuşlarının hikâyesi ve tertîb-i nazm eyleyicilik şekerliğinin gazel ırlayıcı tûtîlerinin hikâyesi beyânındadır.

شعر درعرف قدمای
حکما کلامیست مؤلف از مقدمات مخیله یعنی ازشان آن باشد که در
خیال سامع اندازد معانی را که موجب اقبال باشد بر چیزی یا اعراض
از چیزی خواه فی نفسه صادق باشد وخواه نی وخواه سامع اعتقاد
صدق داشته باشد یانی چنانکه گویند خمر لعلست مذاب یا یاقوتیست

{445}

صمیال باعسل چیز یست تلخ یاشورق کرده زنبور

‘Örf, bunda ıstılâh ma‘nâsınadır; *kudemâ*’ya izâfet-i lâmiyye. *Kudemâ*, kadîmin cem‘idir, eski demektir; hukemâ’ya izâfet-i lâmiyye *Kelâmî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Mü’ellef,* ism-i mef‘ûldür mürekkeb ma‘nâsına. *Mukaddimât*, mukaddimenin cem‘idir. *Mukaddime,* bir mukaddem ile tâlîye derler. *Muhayyile,* ism-i mef‘ûldür, tahayyül olunmuş ma‘nâsına. *Şân-ı ân*, lâmiyye. *Ân*, *şi‘r*’e işârettir. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, olur demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Hayâl,* havâss-ı hamse-i bâtınadandır ki mukaddem dimâğın batn-ı mu’ahharındadır. Hiss-i müşterekin hazînedârıdır; *sâmi‘*a izâfet-i lâmiyye. *Endâzed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, ata demektir. *Me‘ânî*, ma‘nânın cem‘idir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Mûceb-i ikbâl*, mef‘ûlünedir, ikbâle sebeb demektir *Ber*, harf-i sıla. *Çîzî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Yâ i‘râz*: *Yâ*, edât-ı terdîd. *İ‘râz*, ikbâlin zıddı ki nefret ma‘nâsına. *Hâh*, isterse demektir. *Fî nefsihî*: Zamîri, *kelâm*’a râci‘dir, o kelâm nefsinde demektir. *Nî*, edât-ı selb. *Dâşte bâşed*, tutmuş olsun demektir. *Yâ,* harf-i terdîd. *Çünân ki*, ancılayın ki demektir. *Gûyend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib, derler demektir. *Hamr*, mübtedâ, şarâb demektir. *La‘lîst,* haberi. *La‘l,* bir kırmızı taştır, cevâhir envâ‘ından; *yâ,* harf-i vahdet. *Müzâb,* ism-i mef‘ûldür if‘âl bâbından, erimiş demektir, *la‘l’in* sıfatı. *Yâ,* harf-i terdîd. *Yâkûtî, lâ‘lî* üzere ma‘tûf. *Yâkût* dahi cevâhir nev‘indendir, bir kırmızı taştır. Erbâbı fark eder, biri sâfî biri donuktur; *yâ,* harf-i vahdet. *Seyyâl*, mübâlağa vezni üzere akıcı demektir. Bu iki misâl, mûceb-i ikbâl-i sâmi‘dir. Biri nev‘an-mâ sâdık, biri kâzibdir. *Yâ,* harf-i terdîd. *‘Asel*, bal demektir. *Çîzî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Telh*, acı demektir. *Şûr*, bulanık. *Kay kerde-i zenbûr*, lâmiyye. *Kay kerden,* kusmak demektir. *Zenbûr,* arı demektir. Bu iki misâl dahi mûceb-i nefret-i sâmi‘dir. Biri kâzib, biri sıdka karîb. Tedebber! (اَلْمُفَصَّلَاتُ فِی المَنطِقِ)[356]

[356] Tafsilatı, mantıktadır (mantık kitaplarındadır).

(Mahsûl-i Terkîb) Şi‘r, ‘örf-i kudemâ-yı hukemâda mukadddimât-ı muhayyileden mürekkeb bir kelâmdır. Ya‘nî bir şey’e mûcib-i ikbâl yâhûd bir şeyden mûcib-i nefret olan me‘ânîyi sâmi‘in hayâline ilkâ, onun şânından ola. İsterse o kelâm, nefsinde sâdık olsun,

{446}

isterse olmasın. Ve isterse sâmi‘, doğru i‘tikâd tutmuş olsun ya‘nî inansın; isterse inanmasın. Ancılayın ki derler, hamr erimiş la‘ldir yâhûd hamr akıcı yâkûttur. Bu sûrette tabî‘at şaraba meyl eder, ikbâl eder; nefsinde sâdık olmak lâzım değil. Ve bal acı bir nesnedir yâhûd bulanık arı kusmuğudur. Bu sûretlerde nefs, baldan nefret eder. İşte hukemâ-yı mütekaddimîne göre şi‘r budur.

ومتأخرين حكما
باآن وزن وقافيه را اعتبار كرده اند فاما در عرف جمهور جز
وزن وقافيه در آن معتبر نيست پس شعر كلامى باشد موزون
ومقفى وتخيل وعدم تخيل وصدق وعدم صدق را در آن اعتبارى
ولله در الشعر ما اعظم شانه وما ارفع مكانه ولبيت شعرى اية
فضيلة اجل من الشعر واى سحر أجزل من هذا السحر

Müte’ahhirîn-i hukemâ, lâmiyye, hukemânın müte’ahhirleri demektir. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i musâhabet; ân, mukadddimât-ı muhayyile’ye işârettir. *Vezn*, ma‘rûf, efâ‘îl tefâ‘îl demektir. *Kâfiye*’yi icmâlen sâbıkta beyân eyledik. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Kerde’end*, eylemişlerdir. *Fe’emmâ*, edât-ı istidrâk. *‘Örf-i cumhûr*, lâmiyye. *Ân, kelâm*’a işârettir. *Mu‘teber*, ifti‘âl bâbından ism-i mef‘ûl, i‘tibâr olunmuş demektir. *Nîst*, değildir ma‘nâsına. *Pes*, edât-ı tefrî‘. *Kelâmî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, olur demektir. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Der,* harf-i zarf. *Ân*, kelâm’a işârettir. *Nî,* yok demektir. *Allâh,* câr ma‘a’l-mecrûr, zarf-ı müstakarr, mukaddem haber. *Derr*, dâlin fethi ve râ’-i müşeddede ile cezâ ma‘nâsınadır; *şi‘r*’e izâfet-i lâmiyye ya‘nî şi‘rin cezâsı ve ‘ivazı Allâh’a mahsustur. Makâm-ı medhte müsta‘meldir. *Mâ-a‘zame*, fi‘l-i ta‘accüb, ne ‘acib ‘azîm oldu demektir. *Şânü,* lafzen merfû‘, fâ‘ili. Zamîr *şi‘r*’e râci‘dir. *Mâ-erfe‘a, mâ-a‘zama* gibi, ne ‘aceb refi‘ oldu demektir. *Mekân*, fâ‘ili. Zamîr yine *şi‘r*’e râci‘dir. *Leyte,* harf-i temennî, me’mûl olmayan şey’i talebde müsta‘meldir. *Şi‘riyyü*: *Yâ’*-i mütekellim ile takdîren merfû‘ ismi. *Şi‘r*, bunda ‘ilm ma‘nâsınadır; haberi mahzûf “hâsıl”dır. Ya‘nî ne olaydı benim ‘ilmim hâsıl olaydı ya‘nî keşke şi‘ri bileydim. *Eyyetü*, eyyünün müennesi, edât-ı istifhâm ve mübtedâ; *fazîlet*, muzâfun ileyhi; *ecell*, a‘zam ma‘nâsına, haberi. *Min, ecl*’e müte‘allik.

{447}

E’ş-şi‘r, mef’ûl-i gayr-i sarîh. *Eyyü*, sâbık *eyyetü* gibi. *Sihr*, muzâfun ileyhi. *Eczel,* haberi, bu da a‘zam ma‘nâsınadır. *Min-hâzâ,* mef’ûl-i gayr-i sarîh. *Es-sihr, hâzâ*’nın muzâfun ileyhi.

(Mahsûl-i Terkîb) Hukemânın mütea’hhiri, mukaddimât-ı muhayyile ile vezn ve kâfiyeyi i‘tibâr eylemişlerdir. Fe’emmâ ‘örf-i cumhûrda vezn ve kâfiyenin gayrı o kelâmda mu‘teber değildir. Böyle olunca şi‘r, bir kelâm olur ki mevzûn ve mukaffâ ola. Tahayyül, ‘adem-i tahayyül ve sıdk ve ‘adem-i sıdk onda mu‘teber değildir. Bundan sonra derecesi ‘âlî

olduğunu beyân edip buyurur ki: Şi‘rin cezâ ve ‘ivazı Allâh’a mahsûstur. Ne ‘aceb şi‘rin şânı ‘azîm oldu ve ne ‘aceb mekân ve mertebesi refî’ oldu. Ne olaydı benim şi‘rim olaydı. Hangi fazîlet, şi‘rden ‘azîmdir ya‘nî büyüktür. Ve hangi sihir bu sihirden eczeldir. Zîrâ şi‘re sihir, helâl ıtlâk olunur. Hâsılı, ne bir fazîlet, şi‘rden efdaldir ve ne bir sihir, şi‘rden eczeldir.

(Mesnevî)

هیچ شاهد چوسخن موزون نیست * سرخوبی زخطش بیرون نیست

Çü, edât-ı teşbîh. *Sırr-i hûbî*, lâmiyye; yâ, harf-i masdar. *Sırr*, rânın teşdîdiyledir, ‘alâmet ma‘nâsına, güzellik ‘alâmeti demektir. *Şîn zamîri şahs*’a râci‘dir.

(Mahsûl-i Beyt) Hîç sühan gibi mevzûn mahbûb yoktur. Güzellik sırrı hattından dışarı değildir.

صیر ازوصعب وتسلی مشکل * خاصه وقتی که پی بردن دل

Ezû, ez-û’dan muhaffeftir. *Û*, zamîr, *sühan*’a râci‘dir. *Su‘b*, güç demektir. *Tesellî*, eğlenmek ma‘nâsınadır. *Müşkil*, ma‘rûf. *Hâssa,* ‘ale’l-husûs demektir. *Vaktî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Pey*, edât-ı ta‘lîl. *Berden*, masdardır almak ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Sühan bir mahbûbdur ki ondan sabır güç ve teselli müşkil. ‘Ale’l-husûs bir vakit ki gönül almak için ya‘nî ‘âşıkâne gönül almak için o vakte hîç tahammül olunmaz.

کند ازوزن ببرخلعت ناز * کند از قافیه دامانش طراز

Küned, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, eyler demektir; *be-ber* lâfzına merbûttur. *Be-ber küned,* giyer demektir, lebs ma‘nâsına. *Be-ber*: *Bâ,* harf-i sıla. *Hil‘at-i nâz*, beyâniyye. *Dâmâneş*: *Şîn*, zamîr, *sühan*’a râci‘dir. *Tırâz*, ‘alâmet ma‘nâsına ki ba‘zı dîbâ ve atlastan, omuzlarına ve sâ’ir yerlerine zînet ya ‘alâmet

{448}

için diktikleri şeydir, bunda dâmân münâsebetiyle şâtır eteği dedikleri şeydir.

(Mahsûl-i Beyt) Veznden nâz hil‘ati giyer ya‘nî sühan, bir mahbûb-ı bî-bedeldir ki vezni, nâz mesâbesinde kâfiyeden sühanın eteğini tırâz eyler ya‘nî eteği müzeyyen olur.

پابخلخال ردیف آراید * برجبین خال خیال افزاید

Pâ, ayak demektir. *Be-halhâl-ı redîf*, beyâniyye. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Halhâl*, ‘Arab ve ‘Acem hâtûnları ayaklarına taktıkları halydir; *redîf*, mukaddemen beyân olundu; redîf halhâlıyla demektir. *Ârâyed,* fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, bezeye demektir. *Ber,* harf-i isti‘lâ. *Cebîn*, alın demektir, nâsıye ma‘nâsına. *Hâl-i hâyâl*, mecâzen beyâniyye. *Hâl,* ben demektir. *Hayâl*, bunda me‘ânî-i dakîkten ‘ibârettir. *Efzâyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, artıra demektir. Bu fi‘llerin fâ‘illeri *sühan*’a râci‘dir.

(Mahsûl-i Beyt) Ayağını redîf halhâlı ile bezeye. Nâsıyesi üzere hayâl gibi olan hâlini artıra. Ya‘nî sühan mahbûbu, redîf halhâlı ile kademini müzeyyen eyleye ve hayâl-i hâlini ziyâde eyleye. Böyle ra‘nâ ola.

رخ زتشبیه دهد جلوه چوماه * ببرد عقل صد افتاده راه

Ruh, mübtedâ, yanak demektir. *Teşbîh*, benzetmek demektir; ıstılâhâtı mahsûsan bir fendir. *Dihed*, fi'l-i muzâri', vere demektir. *Çü*, edât-ı teşbîh. *Mâh*, ay demektir, kamer ma'nâsına. İşte teşbîh, *çü mâh* gibidir. Derûn-ı 'âşıka ziyâ ve ferah vermede mahbûbu mâha teşbîh eylemiş. *Bibürd*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, alır demektir. *'Akl-ı sad üftâde*, lâmiyye; üftâde, düşmüş demektir. *Zirâh*, mef'ûlün bih gayr-i sarîhi.

(Mahsûl-i Beyt) Yanak teşbîh[ten] cilve verir mâh gibi. Ya'nî sühanın rûyu teşbîhât ve isti'ârâttan nâşî ay gibi cilve eyleye, yüz kadar yoldan düşmüşün 'aklını alır. Hâsılı, 'uşşâkın 'aklını perâkende ve perîşân ve bî-şu'ûr eyler.

مو بتجنیس زهم بشکافد * خالی از فرق دو کیسو بافد

Mû, kıl demektir. *Be-tecnîs*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Tecnîs*, tef'îl bâbından masdardır; ıstılâh-ı şi'rde cemî' hurûfu ya ekser hurûfu mutâbık olan kelimâta derler. Bu da birkaç nev'dir: Tâm ve nâkıs ve zâ'id ve mürekkeb ve mükerrer ve mutarraf ve hatt. Meselâ akşam ma'nâsına olan şâm ile vilâyet 'alemi olan Şâm. Ve dâl-i mazmûme ile dürd ile dâl-i meftûha ile derd. Ve hâme ile hâm.

{449}

Ve gamhâr ile gam-hâr. Ve âzâr ile zâr. Ve hârî ile dârî. Ve beşer ile peser gibi.

Zi-hem, birbirinden demektir. *Bişikâfed*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, yarar ya'nî ayırır demektir. *Hâlî,* boş ma'nâsına. *Fark*, ma'lûm. *Gîsû*, saç beliği demektir. *Bâfed,* fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, örer demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Tecnîs ile kılı birbirinden ayırır farktan hâlî iki belik saç örer. Hâsılı, kılı kırk değil bin yarar, fark ve temyîz olunmaz. İki belik saç örer ki hayâl gibi.

لب ز ترصیع کهر ریز کند * زلف مشکین کهر آویز کند

Tarsî', ıstılâh-ı şi'rde mısrâ'ın kelimeleri birbirine vezn ve mikdârda mu'âdil olmaktır. *Güher-âvîz,* vasf-ı terkîbîdir, güher dökücü demektir. *Küned,* olur demektir. *Zülf-i müşkîn,* mevsûfun sıfatınadır. Ba'zı nüshada ca'd-ı müşkîn vâki'dir, ma'nâ birdir. *Müşkîn*: *Yâ,* harf-i nisbet; *nûn,* harf-i te'kîd; müşklü demektir. *Güher-âvîz,* vasf-ı terkîbîdir, güher asıcı demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Leb-i tarsî'den cevher dökücü ya'nî saçıcı olur. Zülf-i müşkîn de gevher asıcı olur. Hâsılı, lebinden gevherler döker, zülfüne cevâhir ta'lîk eyler.

چشم ازایهام کند چشمك زن * فتنه در انجمن وهم فکن

Îhâm, iki ma'nâya mütehammil olan lafza ya kelâma derler. *Çeşmek*, gözlük ma'nâsınadır. *Çeşmek-zen,* vasf-ı terkîbîdir gözlük vurucu demektir. *Fitne, fiken*'in mef'ûl-i sarîhi. *Encümen*, cem'iyyet ma'nâsınadır. *Vü hem*, mu'ahhar *dimâğ*'ın batn-ı evvelindedir, mukaddemât-ı bâtıla terkîb eyler. *Vehm-fiken,* vasf-ı terkîbîdir, fitne bırakıcı demektir.

(Mahsûl-i Beyt) San‘at-ı îhâmdan vehm cem‘iyyetine fitne bırakıcı olan çeşm-i sühana gözlük eyler ya‘nî yapar.

بر سر چهره نهد زلف مجاز *شود از پرده حقیقت پرداز

Ber, harf-i isti‘lâ. *Ser*, bunda te’kîddir. *Nihed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, kor demektir. Zülf-i mecâz, beyâniyye. *Mecâz*, hakîkatten ‘udûle derler ki risâlât-ı isti‘ârâtta musarrahtır. *Şeved*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, olur demektir. *Perde,* ma‘rûf. *Hakîkat* de ma‘rûf. *Hakîkat-perdâz*, vasf-ı terkîbîdir, hakîkate sûret ve zînet verici demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Çehre-i sühan üzere mecâz zülfünü koya. Ya‘nî mecâzât ile hakîkat vechini setr eyleye.

{450}

Ve perdeden hakîkate sûret verici ola. ya‘nî perde-i mecâzdan yine hakîkat nümâyân ola.

Bu mesnevî, mü’ellif merhûmun Subhatü’l-ebrâr[357] nâm kitâb-ı manzûmundadır ki her bir beyt-i dil-firîbinde, sanâyi‘ât-ı garîb ü bedî‘, mâl-â-mâldir. Evvelâ şi‘ri isti‘âre-i musarraha tarîkıyla bir mahbûb-ı bî-hemtâya teşbîh edip yine müşebbeh olan şi‘ri murâd eylemiş ve müşebbehün bihe mülâyim olan hâlâtı, müşebbehte olan ahvâle teşbîh eylemiş. Evvelâ mahbûblarda olan nâzı, hil‘ate teşbîh eylemiş. Dâ’imâ ma‘nâ-yı nâz ve edâdan münfekk olmadıkları için şi‘rin veznini dahi o hi‘lat-i nâza mânend kılmış. Mahbûblar dâmân-ı sevbi müzeyyen etmekle tarâvet-bahş oldukları gibi şi‘rin kâfiyesini ona benzetmiş. kezâlik halhâl ile müzeyyen oldukları hâl, şi‘rin redîflleri olanına müşâbih kılmış. Ve yine cebînde nokta-i mevhûme gibi olan hâli şi‘rin hayâlât-ı dakîkasına benzetmiş. Sanâyi‘-i bedî‘iyye-i şi‘riyye olan teşbîhi, mahbûbun ruhuna teşbîh eylemiş ay gibi olmada. Kelâm-ı mücennesi kılı yara yara cüz-i lâ-yetecezzâ[358] mertebesine getirip onu hayâl gibi iki saç örmeye teşbîh eylemiş. Tarsî‘-i hakîkate mülâyim olan dökülmeyi ve asılmayı zikr eylemesiyle mekniyye icrâ eylemiş. Îhâm tarafına şâmil olduğundan gözlüğe mümâsil kılmış. Zülf-i mahbûbların ekser vechini örtmede, çehreyi hakîkate, zülfü mecâza müşâbih etmiş. Ve yine hakîkat murâd olmamak ile kinâyeyi murâd eylemiş. (تَدَبَّر اِن كُنتَ مِن اَهلِ البَصَارِ وَ اِلَّا تَكُونُ مِن اَهلِ الاِدبَار)[359]

وآنکه حضرت حق سبحانه وتعالی کلام منجر نظر از قرآنرا بماء نفی وماهو بقول
شاعر از آلایش تهمت شعر مطهر ساخته وعلم بلاغت موردش را
از حضیض تدنس بل هو شاعر باوج تقدس وما علمناه الشعر وما ینبغی له
افراخته نه اثبات این معنی راست که شعر فی حدذاته امری مذموم
است وشاعر بسبب ایراد کلام منظوم معاتب وملوم بلکه بنا براینست
که قاصران نظم قرآنرا مستند بسلیقهٔ شعر ندانند ومعاندان متصدی
تحدی بانرا صلی الله علیه وسلم از زمرهٔ شعرا نشمارند واین واضح ترین
دلیلست برو رفعت مقام شعر شعرا وعلو منزلت سحر آفرینان شعرارا

[357] Mola Câmî’nin Heft Evreng’i içerisindeki yedi mesnevîden biridir.
[358] İslâm kelâmcılarının atom kelimesi karşılığında kullandıkları ifâdedir.
[359] Basiret ehli isen düşün. Aksi halde idbâr ehli olursun.

Ve ânki, ondan sonra demektir. *Kelâm-ı mu'ciz-tırâz-ı Kur'ân-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl; izâfet, mevsûfun sıfata ve lâmiyye; *mu'ciz-tırâz*, vasf-ı terkîbîdir. Kur'ân'ın

{451}

mu'cize ile mu'anven olan kelâmını demektir. *Be-mâ'-i nefy*: *Bâ*, harf-i musâhabet; izâfet-i beyâniyye; *nefy*'in mâ-ba'dındaki âyete izâfeti, lâmiyye; (وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ)[360] âyetinin, nefy için olan *mâ'*sıyla demektir. *Mâ*, harf-i nefy. *Hüve*, mübtedâ, *Kur'ân*'a râci'; *bi-kavli şâ'ir*, haberi; "Kur'ân, şâ'ir kavlidir olmadı" demektir. *Âlâyiş*, bulaşık ma'nâsına ism-i masdardır; *töhmet*'e izâfet, fâ'ilinedir; *töhmet*'in *şi'r*'e, mef'ûlünedir. *Mutahhar*, ism-i mef'ûldür pâk ma'nâsına. *Sâhte*, mâzîden kısımdır düzmüş ma'nâsına, bunda eylemiş demektir. *'Alem-i belâgat*, beyâniyye; *'alem*, 'aynın ve lâmın fethalarıyla sancak ma'nâsına ve 'alâmet ma'nâsınadır; *belâgat*, teblîğ ma'nâsınadır. *Fesâhat*, kelâmda tefennün ma'nâsınadır. *Belâgat-mevrid*, terkîb-i mezcîdir; *mevrid*, ism-i mekândır, vürûd mahalli demektir. *Şîn*, zamîr, *Kur'ân*'a râci'dir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. Kur'ân'ın mevrid-i belâgat olan sancağını ya 'alâmetini ya'nî fesâhat ve belâgat mahalli olan 'alemini ya teblîğ-i ahkâmın mahall-i vürûdu olan 'alemini ki murâd, hazret-i resûlullâha ıtlâk ederler ki 'alemden murâd efendimiz olmuş olur. *Hadıyd*, alçak demektir. *Asl-ı hadıyd* diye şemsin feleği ki semâ'-i râbi'dedir, onda olan kendi feleğinin felek-i şemsin sathına mümâs olmayan cüz'e derler. Meselâ: [◎] dâ'ire-i evvel, felek-i râbi'dir. İçinde olan dâ'ire ki felektir ki bir tarafı mümâs bir tarafı gayr-ı mümâs. Mümâsına evc, gayr-ı mümâsına *hadıyd* derler ki şems, altı ay mümâs tarafında bulunmakla harâret gâlib olur; 'ale'l-'aks, bürûdet. Bunda *hadıyd*, esfelden 'ibâret olur; *tedennüs*'e izâfet-i lâmiyye. *Tedennüs*, tefa''ul bâbından masdardır, kirlenmek ma'nâsına; (بَلْ هُوَ شَاعِرٌ)[361] kavline izâfeti lâmiyye. *Bel*, edât-ı ızrâb. *Hüve*, mübtedâ; *nebiyy-i ümmî*'ye râci'dir; *şâ'ir*, haberi. Küffârın, "Nebî değil, belki o Muhammed şâ'irdir" diye iftirâları denesi alçaklığından demektir. *Be-evc-i tekaddüs*: *Bâ*, harf-i sıla; izâfet-i beyâniyye; *evc*, bâlâda tafsîl olunduğu üzere *hadıyd*'ın mukâbili, mahall-i a'lâ demektir; *tekaddüs*, pâklık; (وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنبَغِي لَه)[362] kavline izâfet-i lâmiyye. *Mâ*, harf-i nefy. *'Allemnâ*, tef'îl bâbından fi'l-i mâzî, mütekellim ma'a'l-gayr, bunda *nûn*-ı cem', ta'zîm içindir; Biz 'azîmü'ş-şân

{452}

ta'lîm eylemedik demektir. Zamîr, mef'ûl-i sarîhi, *hazret-i Muhammed*'e râci'dir. *Eş-şi'ra*, mef'ûl-i sânîsi. *Mâ*, yine harf-i nefy. *Yenbagî*, fi'l-i muzâri', müfred, müzekker, gâ'ib, fâ'ili tahtında *şi'r*'e râci'dir. *Leh, yenbagî*'ye müte'allik zamîr, hazret-i Muhammed'e râci'dir. Ve Muhammed için şi'r lâyık olmaz demektir. Hâsılı, ben 'azîmü'ş-şân ona şi'r ta'lîm eylemedim ve şi'r olan lâyık değildir buyurmasıyla pâklık evcine demektir. *Efrâhte*, mâzîden kısımdır ve lâzımla müte'addî beyninde müşterektir, bunda müte'addîdir, yücelmiş demektir. *Ne*, harf-i nefy; *isbât-ı în ma'nâ*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir; *râ*, edât-ı ta'lîl; *sîn* ve *tâ*, edât-ı haber; bu ma'nâyı isbât için değildir [demektir]; ma'nâdan murâd, kelâm-ı âtîdir. *Ki*, harf-i râbıt. *Fî hadd-i zâtihî*, hadd-i zâtında demektir. *Hadd*, mâhiyetten 'ibârettir. *Emrî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Mezmûm*, sıfatı. *Be-sebeb-i îrâd-ı kelâm-ı manzûm*, lâmiyye ve beyâniyye ve

[360] Kur'an, Hâkka Suresi, 69/41. Ve o, bir şâ'ir sözü değildir.
[361] Kur'an, Enbiyâ Suresi, 21/5. Belki de o, şâ'irdir.
[362] Kur'an, Yasin Suresi, 36/69. Biz ona (Peygamber'e) şiir öğretmedik Zaten ona yaraşmazdı da.

mevsûfun sıfata izâfetleridir; *bâ,* harf-i musâhabet, manzûm olan kelâmı îrâd edip getirmek sebebiyle. *Mu'âteb*, müfâ'ale bâbından ism-i mef'ûldür, 'itâb olunmaya müstahak demektir. *Melûm* da ism-i mef'ûldür, levm olunmaya müstahak demektir. *Belki*, edât-ı ızrâb. *Binâ ber-ânest*, ona mebnîdir ki demektir. *Nazm-ı Kur'ân*, lâmiyye. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Müstenid*, ifti'âl bâbından ism-i fâ'ildir, asl-ı lügatte dayanıcı demektir ammâ ıstılâhta bir şey'i, şey-i âhara isbât etmeye derler. *Be-selîka-i şi'r*: *Bâ,* harf-i sıla, izâfet-i beyâniyye. *Selîka*, tabî'at demektir. Tabî'at-i şi'riyyeye isnâd edici demektir. *Nedârend*, fi'l-i nefy-i müstakbel, cem', gâ'ib, tutmayalar demektir. *Mu'ânidân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem', 'inâd ediciler demektir; mâ-ba'dına izâfet, sıfatınadır. *Mütesaddî*, ileri gelici ya'nî ikdâm edici demektir. *Tehaddî,* tefa''ul bâbından masdardır, hasma haddini bildirmek için da'vete derler. *Bân*, edât-ı fâ'ildir, -ci ma'nâsına, tehaddî edici demektir ki murâd, cenâb-ı eşref-i mevcûdât ve seyyid-i mahlûkâttır. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Zümre-i şu'arâ*, beyâniyye. *Zümre*, bölük ve tâ'ife ma'nâsınadır. *Neşumârend*, fi'l-i nefy-i müstakbel, cem', gâ'ib, saymayalar demektir. *În*, bu mezkûr kelâma işârettir. Vâzıh, âşkâre ma'nâsına masdardır. *Ter*, edât-ı tafdîl. *Yâ*, edât-ı nisbet. *Nûn,* harf-i te'kîd. *Delîlî*: *Yâ,* harf-i tenkîr; *sîn* ve *tâ*, edât-ı haber. *Ber*, harf-i sıla.

{453}

Rif'at, yücelik ma'nâsına masdardır; makâm'a izâfet, fâ'ilinedir; *makâm*'ın *şi'r*'e, lâmiyye. *Şu'arâ*, şâ'irin cem'idir. *'Ulüvv*, masdardır 'âlîlik ma'nâsına; menzilet'e izâfet, fâ'ilinedir; menzilet'in *sihr-âferînân*'a, lâmiyye. *Sihr-âferînân*: *Elif* ve *nûn*, edât-ı cem'dir. *Sihr-âferîn,* vasf-ı terkîbîdir ve şâ'ir-i mümtâzlardan 'ibârettir; *şi'r-ârâ*'ya izâfet, sıfatınadır. *Şi'r-ârâ* da vasf-ı terkîbîdir, şi're zînet verici demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ondan sonra Hakk sübhânehû ve te'âlâ Kur'ân'ın mu'cize ile mu'anven olan kelâmını (وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ) kelâm-ı muciz eserinin nefy "mâ"sıyla ya'nî Kur'ân şâ'ir sözü değildir demekle şi'r töhmeti bulaşığından pâk eylemiştir. Ve Kur'ân'ın teblîği mahalli olan ya fesâhat ve belâgatın mevrid ve kânı olan sancağı ya 'alâmeti ki hazret-i Muhammed sallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem, küffârın (بَلْ هُوَ شَاعِرٌ) dedikleri mefhûmun tedennüsü hadıydından ya'nî belki şâ'irdir diye ifk ü iftirâlarından hâşâ sümme hâşâ nev-i gubâr-ı tedennüs müşâhede olmaklık alçaklığından (وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنبَغِي لَهُ) nazm-ı dil-ârâsı pâklığı mertebe-i 'âlîsine yüceltmiştir. Ya'nî ben 'azîmü'ş-şân, habibime şi'r ta'lîm etmedim ve şi'r ona lâyık değildir diye buyurmasıyla evc-i tekaddüse yüceltmiştir. Hâsılı, ifk-i küffârı, tezyîf ve ibtâl eylemiştir. Ma'na-yı âtîyi isbât için değildir. Ya'nî Hakk celle ve 'alânın (وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ), (وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنبَغِي لَهُ) kavl-i şerîfleri bunu isbât için değildir ki şu'arâ, hadd-i zâtında mezmûm ve şâ'ir, kelâm-ı manzûm îrâdı sebebiyle mu'âteb ve melûm ola, böyle değildir. Belki bu kelâm-ı şerîfler ona mebnîdir ki 'aklı kâsır olanlar nazm-ı Kur'ân'ı tabî'at-i şi're müstenîd tutmayalar ya'nî şi'r zann etmeyeler. Ve mukaddem olan 'inâdcılar, hasmını ilzâma da'vet edici fahr-i 'âlemi şu'arâ zümresinden ta'dâd etmeyeler. Ve bu kelâm, ziyâde âşkâre delîldir şu'arânın şi'rinin makâmı 'âlîliğine ve şi'r tezyîn edici sihr-âferînlerin menzilet ve kadrinin rif'atine ve yüceliğine.

(Kıt'a)

پایهٔ شعر بین که چون ز نبی * نفی نعت پیمبری کردند

Pâye-i şi‘r, şi‘rin payesi demektir. *Pâye,* mertebe ma‘nâsına. *Bîn,* emr-i hâzır, müfred, gör demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Nefy-i ni‘met*, masdarın mef‘ûlüne. *Ni‘met-i peyberî*, lâmiyye; *yâ,* harf-i nisbet. *Peyber* de vücûh-ı erba‘a câ’izdir.

{454}

Peygâmber, peygamber, peyâmber, peyber, resûl ma‘nâsınadır. *Kerdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, eylediler demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Şi‘rin mertebesini gör ki çünki nebî sallallâhu ‘aleyhi ve sellemden peygamberlik ni‘metini, kâfirler nefy eylediler. Hâsılı, peygamber değilsin dediler.

بهر تصحیح نسبت قرآن * تهمت او بشاعری کردند

Be-her, edât-ı ta‘lîl. *Tashîh-i nisbet-i Kur’ân*, masdarın mef‘ûlüne ve lâmiyye. *Tashîh*, tef‘îl bâbından masdardır sahîh kılmak ma‘nâsına, Kur’ân’ın nisbetini tashîh için demektir. *Töhmet-i û*, masdarın mef‘ûlünedir. *Û*, zamîri nebî sallallâhu ‘aleyhi ve selleme râci‘dir. *Be-şâ‘irî*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *yâ,* harf-i masdar.

(Mahsûl-i Beyt) Kur’ân nisbetini tashîh için onu şâ‘irlikle töhmet eylediler. Kur’ân’ı teşbîhe ondan akreb şey bulmadıklarından nâşî.

(‘Arûz)

Bu kıt‘a bahr-i hafîftendir ki fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilât’tır.

شعر بر چند قسمست چون قصیده وغزل ومثنوی وقطعه ورباعی وشعر در ممارست
اینها متفاوت بعضی متفننین اند که بر جمیع این اقسام شعر گفته اند
وبعضی ازان قبیل اند که میل ایشان ببعضی ازین اقسام بیشتر بوده
است چون متقدمان که اهتمام ایشان بقصاید بوده است در مدایح
ومواعظ وغیران واهتمام بعضی بمثنوی

Ber, harf-i isti‘lâ. *Çend kısmest*, birkaç kısımdır. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Kasîde,* on iki beyti tecavüz eyleyip münâcât-ı Bârîyi müştemil ya na‘t-i resûlü müşîr ya bir kibârın sıfatını hâvî olan ebyâta derler. *Gazel*, beş ve beşten ziyâde olup mey ve mahbûba müte‘allik kelâmı câmi‘ olan sühana derler. *Mesnevî*, beytte ‘aded ve evsâf şart olmayarak her ne gûne olursa olsun ammâ her iki mısrâ‘ı mukaffâ olup her beytin kâfiyesi âhar olan üslûba derler. *Kıt‘a,* beşten nâkıs olana derler. *Rubâ‘î*, bâlâda tafsîl olunan vezn-i mahsûs üzere olan iki beyte derler.

Mümâreset, müfâ‘ale bâbından masdardır mahâret ma‘nâsına. Mütefâvit, tefâ‘ul bâbından ism-i fâ‘ildir birbirinden farklı ma‘nâsına. *Mütefennin*, tefa‘‘ul bâbından ism-i fâ‘ildir her nev‘i ve her fenni bilici demektir. *End*, edât-ı cem‘-i haber. *Ki,* harf-i beyân. *Ber,* harf-i zarf. *Cemî‘-i în aksâm*, lâmiyye, bu akşamların cemî‘sinde demektir. Güfte’end, söylemişlerdir. *Kabîl*, nev‘ ma‘nâsına. *Meyl-i îşân*, lâmiyye.

{455}

Ba‘zî ez-în aksâm, bu kısımlardan ba‘zısına. *Bîşter*, ziyâderek. *Bûde’est*, olmuştur. *Çûn,* edât-ı teşbîh. *Mütekaddimân*, selef demektir. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *İhtimâm-ı îşân*, lâmiyye. *İhtimâm*, ifti‘âl bâbından masdardır sarf-ı himmet ma‘nâsına, onların sarf-ı himmetleri. *Be-kasâyid*: *Bâ*, harf-i sıla; *kasâyid*, kasîdenin cem‘idir. *Bûde’est*, olmuştur demektir. *Der*, harf-i zarf. *Medâyıh*, medîhanın cem‘idir. *Mevâ‘iz*, mev‘izenin cem‘i. *Be-mesnevî*: *Bâ*, harf-i sıla.

(Mahsûl-i Terkîb) Şi‘r birkaç kısımdır: Kasîde ve gazel ve mesnevî ve kıt‘a ve rubâ‘î gibi. Ve şâ‘irler bunların ya‘nî bu kısımların mahâretinde birbirinden farkları vardır. Ba‘zı mütefenninlerdir ki bu kısımların cemî‘sinde şi‘r söylemişlerdir. Ve ba‘zısı o kabîldendir ki onların meyli bu kısımların ba‘zısına ziyâde vâki‘ olmuştur mütekaddimân gibi ki onların ihtimâmı, kasîdelere olmuştur. Medâyıh ve mevâ‘iz ve onun gayrı münacat gibi şeyler söylemişlerdir. Ve ba‘zısının ihtimâmı, mesnevîye olmuştur.

بخلاف متأخران که
ایشان اکثر برطریق غزل واقع شده است وعدد این طائفه از حد
وحصر بیرونست وذکر تفاصیل شان از قاعدهٔ احاطه متجاوز لاجرم
بر ذکر چندی از مشاهیر ایشان اقتصار کرده می شود

Be-hilâf-ı müte’ahhirân, lâmiyye; *bâ*, harf-i sıla; müte’ahhirlerin hilâfına demektir. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *İşân*, zamîr-i cem‘-i gâ’ib, onlar demektir. *Ber*, harf-i isti‘lâ. *Tarîk-i gazel*, beyâniyye. *Şüde*, mâzîden kısımdır, olmuş ma‘nâsına. *‘Aded-i în tâife*, lâmiyye, bu tâ’ifenin ‘adedi demektir. *Hadd*, nihâyet. *Hasr*, filân kadar demektir. *Zikr-i tefâsîlişân*, masdarın mef‘ûlüne ve lâmiyye. *Tefâsîl*, tafsîlin cem‘idir; *şân*, zamîr-i cem‘, *şu‘arâ*’ya râci‘dir; şu‘arânın tafsîllerini zikir demektir. *Kâ‘ide-i ihâta*, beyâniyye; *ihâta*, kaplamak ma‘nâsına. *Mütecâviz,* tefâ‘ul bâbından ism-i fâ‘ildir geçici ma‘nâsına. *Lâ-cerem*, bi’z-zarûrî demektir. *Ber-zikr-i çendî*, birkaçını zikir üzere demektir. *Meşâhîr-i îşân*, lâmiyye; *meşâhîr*, meşhûrun cem‘idir; onların meşhûrlarından demektir. *İktisâr*, ifti‘âl bâbından masdardır kısaltmak ma‘nâsına. *Kerdemî şeved*, eylemiş olur demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Şu‘arânın ba‘zısını mütefennin ve mütekaddimîn ekseri kasâyidde mâhir ve ba‘zısı mesnevîde mümtâz ammâ müte’ahhirîn buna

{456}

muhâliftir ki onların ekseri gazel tarîki üzere vâki‘ olmuştur. Ve bu şu‘arâ tâ’ifesinin ‘adedi hadd ü hasrdan bîrûndur. Ve onların tafsîllerini zikir, kâ‘ide-i ihâtadan mütecâvizdir lâ-cerem. Onların meşhûrlarından birkaçını zikir üzere iktisâr olmuş olur.

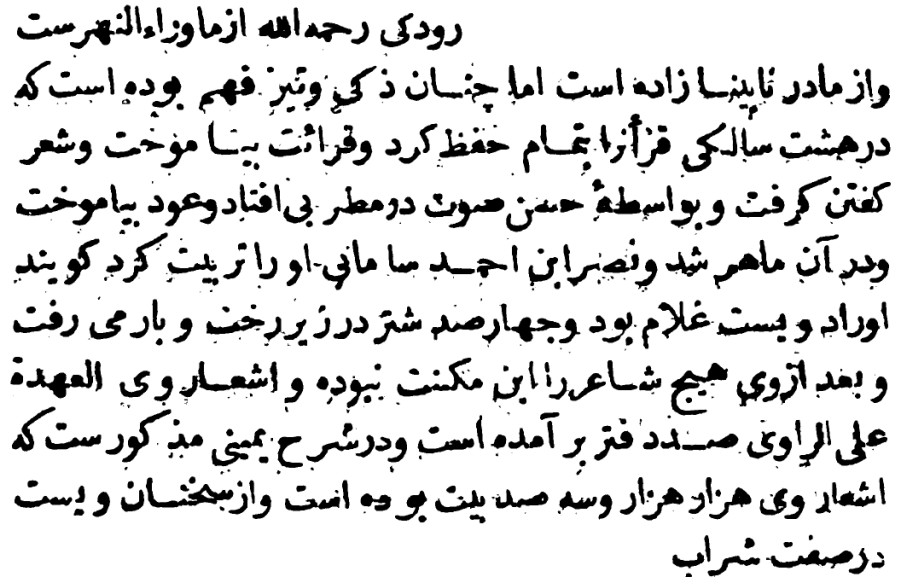
رودکی رحمه الله ازماوراءالنهرست
واز مادر نابینا زاده است اما چنان ذکی وتیز فهم بوده است که
درهشت سالگی قرآنرا بتمام حفظ کرد وقرائت بیاموخت وشعر
گفتن گرفت و بواسطهٔ حسن صوت درمطر بی افتاد وعود بیاموخت
ودر آن ماهر شد ونصر بن احمد سامانی او را تربیت کرد گویند
اورا دویست غلام بود وچهارصد شتر در زیر رخت و بار می رفت
و بعد ازوی هیچ شاعررا این مکنت نبوده و اشعار وی العهدة
علی الراوی صدد فتر بر آمده است ودرشرح یمینی مذکورست که
اشعار وی هزار هزار وسه صد بیت بوده است وازسخنان و یست
درصفت شراب

Rûdekî[363]: *Yâ,* harf-i nisbet; *kâf*, hâ'-i resmîden mübeddel. *Rûde*, bağırsaktan masnû' olan sâz kirişine derler. Şâ'ir, ud dedikleri sâzı çaldığından Rûdekî telkîb olunmuştur. Bu ma'nâ cemî' lügatlerin *rûd* lafzına verdikleri ma'nâya göredir ammâ lügat-i garîbe[364]dendir ki *rûd* oğul ma'nâsınadır; *kâf,* harf-i tasgîr; *yâ,* harf-i nisbet; oğulcuk demektir. Sıgar-ı sinnde şi'r söylediğinden Rûdekî denilmiştir. *Mâverâünnehir*: Buhârâ, Horasan, Ceyhun, Seyhun'u muhît bir iklîmin adıdır. *Mâder*, ana demektir, vâlide ma'nâsına. *Nâbînâ*, kör demektir, â'mâ ma'nâsına. *Zâde*, mâzîden kısımdır, doğmuş ma'nâsına. *Çünân*, ancılayın demektir. *Zekî,* 'âkıl ma'nâsınadır. *Tîz-fehm*, 'atf-ı tefsîrî şeklidir ve vasf-ı terkîbîdir, keskin yâhûd çâbuk anlayıcı ma'nâsına. *Bûd*, mâzîden kısımdır, olmuş demektir. *Ki,* harf-i ta'lîl. *Heşt sâlegî*: *Yâ,* harf-i masdar; *kâf*, hâ'-i resmîden mübeddel ve hâ'-i resmî, edât-ı mikdâr. *Heşt,* sekiz demektir, sekiz yaşında demek olur. *Kur'ân-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Be-tamâm*: *Bâ,* harf-i musâhabet; tamâmıyla. *Kerd*, fi'l-i mâzî, müfred, eyledi demektir. *Kırâ'at*, ıstılâhât-ı 'aşera ve seb'a takrîbiyle okumaya derler. *Biyâmûht*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, öğrendi demektir. *Güften girift*, mâzî-i mürekkebdir,

{457}

söylemeye başladı demektir. *Be-vâsıta-i hüsn-i savt*, lâmiyye ve masdarın fâ'iline izâfetidir. *Bâ,* harf-i musâhabet, sebebiyyeti mutazammın. *Der,* harf-i sıla; *mutribî*; *yâ,* harf-i masdar; *mutrib*, çalgı çalana derler; mutribliğe demektir. *Üftâde*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, düştü ya'nî meyl eyledi demektir. *'Ûd*, 'Acemânî bir sâzdır ki tanbûra müşâbih lâkin teknesi kebîr olur. Bu diyârlarda metrûktür. *Biyâmûht*, sâbık gibi. *Der,* harf-i zarf. *Ân, 'ûd*'a işârettir. *Mâhir*, üstâd demektir. *Şüd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, oldu demektir. *Nasr bin Ahmed*[365], bir pâdişâhın ismidir. *Sâmânî*[366]: *Yâ,* harf-i nisbet. *Sâmân,* bir devletin ismidir ki dokuz neferdir yüz yıldan mütecâviz saltanatları vardır. *Mahmûd Sebüktegin* bunlara gâlib olmuştur.

[363] Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed b. Hakîm er-Rûdekî es-Semerkandî (ö. 329/941). İran şâ'iri.
[364] Argo lügati ma'nâsında kullanılan terim. İlk argo lügat olarak tanınan A. Fikri'nin eseri, aynı isimle, şârihin vefâtından 54 yıl sonra 'Âlem Matbaası'nda (1890) basılmıştır.
[365] Ebü'l-Hasen el-Emîrü's-Saîd Nasr b. Ahmed b. İsmâîl es-Sâmânî (ö. 331/943). Sâmânî hükümdarı (914-943).
[366] Mâverâünnehir ve Horasan'da hüküm süren bir İslâm hânedanı (819-1005).

Evvelleri *Ahmed Âdil*[367]'dir. Bu *Nasr*, onun oğludur. Mâverâünnehir'de idiler. *Û*, zamîr, *Rûdekî*'ye râci'dir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Terbiyet*, beslemek ma'nâsınadır. *Terbiyet kerd*, besledi demektir. *Gûyend*, fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib, nakl ederler demektir. *Û*, *Rûdekî*'ye râci'dir. *Râ*, edât-ı tahsîs, onun demektir. *Düvîst*, iki yüz demektir. *Gulâm*, köle ma'nâsına. *Bûd*, edât-ı mâzî, vardı demektir. *Çehâr sad*, dört yüz demektir. *Şütür*, deve demektir. *Der*, harf-i zarf. *Zîr-i raht*, beyâniyye, raht altında demektir. *Raht*, metâ' demektir. *Bâr*, *raht*'a ma'tûf, yük altında demektir; *û*'ya izâfet-i lâmiyye. *Mî*, edât-ı hikâye. *Reft*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, giderdi demektir. *Ba'd ez-û*, Rûdekî'den sonra demektir. *Şâ'irî-râ*: *Râ*, edât-ı tahsîs yâhûd harf-i sıla, bir şâ'irin ya bir şâ'ire demektir. *Miknet*, kudret ma'nâsınadır. *Nebûd*, nefy-i edât-ı mâzî, yoktu demektir. *Eş'âr-ı vey*, lâmiyye, Rûdekî'nin şi'rleri demektir. *El-'ahde*, i'timâd demektir, mübtedâ. *'Ale'r-râvî*, zarf-ı müstakarr, haber. Ammâ *el-'ahdetü 'ale'r-râvî* kavlinin mâ-ba'dında olan kelâmın sıdkı mültezim olduğu hînde isti'mâl ederler. *Sad*, yüz demektir. *Defter*, kitâb ma'nâsınadır. *Berâmede'est*, bunda karîb olmuştur demektir. *Der-Şerh-i Yemînî*, lâmiyye, Yemînî'nin Şerhi'nde demektir. *Yemînî*[368], fenn-i te'rîhte bir kitâbın ismidir ki Ebû Nasr Muhammed bin Abdilcebbâr[369], 'Aynü'd-devle El-Mahmûd Es-Sebüktegin'de telif eylemiştir. Evveli, (**اَلحَمدُ لله الظَّاهِرِ بِآيَاتِهِ**)[370]dir. *Sultan Mahmûd Sebüktegin*'in, sîretini de

{458}

ve vakâyi'ât-ı Hârizmi de tasnîf eylemiştir. Ve çok letâyif ü garâyib derc eylemiştir. Ve birkaç kimse onu şerh eylemiştir. Ez-cümle Şeyh Mecdü'd-dîn Kirmânî[371] ve Sadrü'l-Efâdıl Kâsım bin El-Hüseyin El-Hârizmî ve[372] Tâcü'd-dîn 'Îsâ bin Mahfûz[373] ve Hamîdü'd-dîn Abdullâh[374] şerh eylemiştir. Şerh-i Yemînî dediği bunların biridir lâkin bu şerhlere zafer bulup vâkıf olamadık. *Mezkûrest*, zikr olunmuştur demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Eş'âr-ı vey*, lâmiyye; yine *Rûdekî*'ye râci'dir. *Hezâr hezâr ve sîsad beyt*, bin kerre bin üç yüz demektir. *Bûde'est*, olmuştur. *În*, beyt-i âtîye işârettir. *Sühan-ı vey*, lâmiyye, onun sözlerindendir demektir. *Sıfat*, vasıf ma'nâsınadır; *şarâb*'a izâfet, mef'ûlünedir. *Güfte*, mâzîden kısımdır, söylemiş ma'nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Rûdekî rahimehullâh Mâverâünnehir'dendir. Ve anasından a'mâ doğmuştur. Ammâ ancılayın 'âkıl ve tez-fehm idi ki sekiz yaşında Kur'ânı tamâmen hıfz eyledi. Ve kırâ'at öğrendi. Ve şi'r söylemeye başladı. Ve güzel savt vâsıtası sebebiyle mutribliğe heves eyledi. Ve 'ûd çalgı öğrendi. Ve 'ûd çalmada mâhir ve üstâd oldu. Ve Âl-i Sâmân mülûkünden Nasr bin Ahmed Sâmânî onu besledi. Nakl ederler ki Rûdekî'nin iki yüz kölesi vardı. Dört yüz deve, onun rahtı ve yükü altında giderdi. Ondan sonra hîç bir şâ'irin ya

[367] Ebû İbrâhîm el-Emîrü'l-âdil İsmâîl b. Ahmed b. Esed es-Sâmânî (ö. 295/907). Sâmânî hükümdarı (892-907).
[368] Edip, şâ'ir ve tarihçi Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr el-Utbî er-Râzî'nin (ö. 427/1036) Tarih-i Utbî olarak da bilinen tarih kitabı.
[369] Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr el-Utbî er-Râzî (ö. 427/1036). Edip, şâ'ir ve tarihçi.
[370] Âyetleri zâhir olan Allah'a hamd olsun.
[371] Şeyh Mecdü'd-dîn Kirmânî (ö. [?]). Tarih-i Yemînî şârihlerinden.
[372] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Kâtib el-Hârizmî (ö. 387/997). Tarih-i Yemînî şârihlerinden.
[373] Tâcü'd-dîn 'Îsâ bin Mahfûz (ö. [?]). Tarih-i Yemînî şârihlerinden
[374] Ebû Abdullah Hamîdüddin Mahmûd b. Ömer en-Necâtî en-Nîsâbûrî (ö. [?]).Tarih-i Yemînî şârihlerinden.

bir şâ‘ire bu kadar kudret olmadı. El-‘ahdetü ‘ale’r-râvî, onun şi‘rleri yüz kitâba çıkmıştır ya‘nî bâliğ olmuştur. Şerh-i Yemînî’de mezkûrdur ki onun şi‘rleri bin kerre bin üç yüz beyt olmuştur. Bu da yüz kitâba karîbdir dediğini te’yîd eder. Ve bu beytler, onun sözlerindendir ki şarâb vasfında söylemiştir.

(Kıt‘a)

آن عقیقی میی که هرکه بدید * ازعقیق گداخته نشناخت

‘Akîkî: *Yâ,* harf-i nisbet. *‘Akîk*, bir kırmızı taştır, yemenî derler, pek mu‘teber değildir. *Meyî*: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Her ki*, herkes ki takdîrindedir. *Bidîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, gördü demektir. *‘Akîk güdâhte*, mevsûfun sıfata izâfetidir. *Güdâhte,* ism-i mef‘ûldür, erimiş demektir. *Neşinâht*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ib, anlamadı demektir ya‘nî fark etmedi.

(Mahsûl-i Beyt) O ‘akîk gibi olan şarâbı ki her kim ki gördü, erimiş ‘akîkten fark ve temyîz edemedi.

هردویك

{459}

جوهر ندلیك بطبع * این بیفسردو آن دکر بکداخت

Her dü, her ikisi demektir. *Yek*, bir ma‘nâsınadır. *Cevher,* asl demektir. *Nûn* ve *dâl*, edât-ı cem‘-i haber; bir asl derler. *Lîk*, edât-ı istidrâk. *Be-tab‘*: *Bâ,* harf-i zarf. *În, ‘akîk*’e işârettir. *Biyefsürd*: *Bâ,* harf-i te’kîd; *yâ,* hemzeden munkalib. *Efsürd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, dondu demektir. *Ân, şarâb*’a işârettir. *Bigüdâht*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, eridi demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Her ikisi ya‘nî şarâb ve ‘akîk, bir asldandır ya‘nî birdir. Lâkin tabî‘atde ‘akîk dondu, müncemid oldu ve şarâb eridi sâfî oldu.

نابسوده دو دست رنکین کرد * ناچشیده بتارك اندر تاخت

Nâ-besûde: *Nâ,* harf-i nefy; *hâ,* harf-i terettüb; sürünmeden ya‘nî yapışmaksızın demektir. *Dü,* iki demektir. *Rengîn*: *Yâ,* harf-i nisbet; *nûn,* harf-i te’kîd; rengli demektir. *Nâ-çeşîde, Nâ-besûde* gibidir, tatmaksızın demektir. *Be-târek*: *Bâ,* harf-i sıla; *târek,* tepe demektir. *Ender, bâ*’yı te’kîddir. *Tâht*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, çaptı demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Yapışmadan iki eli rengli eyledi ya‘nî ‘aksi boyadı. Tatmaksızın tepeye çaptı ya‘nî kokusu başa vurup mest eyledi.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hafîftendir ki fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilât olmuştur.

(Kıt‘a)

زمانه بندی ازاده دار داد مرا * زمانه را چونکو بنکری همه بندست

Zamâne, ‘âlem demektir. *Pendî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Âzâde-dâr*, vasf-ı terkîbîdir, âzâde tutucu ya‘nî hüzünden halâs edici demektir. *Dâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, verdi demektir. *Merâ*:

Râ, edât-ı sıla, bana demektir. *Zamâne-râ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Çü*, edât-ı ta‘lîl. *Nikû,* iyi demektir. *Binigerî*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, bakasın demektir. *Heme*, cümle demektir. *Âzâde-dâr* yerine âzâde-vâr, vâv ile verdiği ma‘nâdan varlığı ma‘lûm olur.

(Mahsûl-i Beyt) Zamâne bana hüzünden halâs edici bir nasîhat verdi. Zamâneye çünki iyi bakasın, cümle nasîhattir. Ya‘nî etvâr ve edvâr-ı ‘âlem, ‘âkıla serâpâ nasîhat ü penddir.

بروزنیك كسان آرزو مبر زنهار * بسا كسا كه بروز تو آرزومندست

Be-rûz-i nîk-i kesân: *Bâ,* harf-i sıla;

{460}

izâfet-i beyâniyye ve lâmiyye. *Rûz*, gün demektir. *Nîk*, iyi ma‘nâsına. *Kesân*: *Elif* ve *nûn* edât-ı cem‘; *kes*, halk ma‘nâsına, sâhib-i servet demek de olur ammâ *rûz-i nîk*’ten o ma‘nâ münfehim olduğundan hâcet yoktur. Halkın iyi gününe ya‘nî gınâ ve câh ve safâsına demektir. *Ârzû*, istek ma‘nâsınadır. *Meber*, fi‘l-i nehy-i hâzır, müfred, iletme ya‘nî eyleme demektir. *Zinhâr*, edât-ı tenbîh, sakın demektir. *Besâ*, çok ma‘nâsına. *Kesâ*: *Elif*, harf-i mübâlağa, *besâ*’yı te’kîd eder. *Ki,* harf-i beyân. *Be-rûz-i tû*, lâmiyye; *bâ,* harf-i sıla; senin gününe demektir. *Ârzû-mend*: *Mend*, edât-ı nisbet, istekli demektir. Bunda da şârih, *kesâ* elifine nidâ ma‘nâsı vermiş, mahalli değil.

(Mahsûl-i Beyt) Halkın iyi gününe ya‘nî mansıb ve rızkına sakın ârzû eyleme. Ya‘nî mahzûn olma. Nice çok kimseler, senin hâline isteklidir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i müctess-i mahbûndur ki mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilât olur.

ودر بعضی
تواریخ چنان مذکورست که نصر بن احمد از بخارا بمروشاه جهان
نزول فرموده بود ومدت مکث وی آنجا مقادیر شده ارکان دولت را
خاطر ببخارا وقصور و بساتین آن میکشید از رودکی چیزی بسیاد
تقبل کردند تا بیتی چند مشوق ومرغب وی ببخارا بگوید ودرمحلی
مناسب برآهنك عود بر آن زنم کیند درسحری که پادشاه صبوحی کرده
بود این ابیات را برآهنك عود ساز کرد و بخواند

Der, harf-i zarf. *Ba‘zî*: *Yâ,* harf-i tenkîr *Tevârîh*, te’rîhin cem‘idir. *Çünân*, ancılayın demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Be-Merv Şâh-ı Cihân*: *Bâ,* harf-i sıla; *Merv Şâh-ı Cihân, bir* şehrin ismidir. *Nüzûl*, masdardır, inmek ma‘nâsına. *Fermûd*, mâzîden kısımdır, buyurmuş demektir. *Bûd*, edât-ı mâzî, idi demektir. *Müddet-i meks-i vey*: *Müddet*, zamân ma‘nâsınadır. *Vey*, zamîr, *Nasr bin Ahmed*’e râci‘dir. *Meks*, eğlenmek ma‘nâsına; onun eğlenmek zamânı demektir. *Âncâ,* o mahalde. *Mütemâdî,* uzun demektir *Erkân-ı devlet,* lâmiyye. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Hâtır*, bunda meyl ma‘nâsınadır. *Be-Buhârâ*: *Bâ,* harf-i sıla. *Kusûr*, kasrın cem‘idir, köşkler demektir. *Besâtîn*, bustân’ın cem‘idir; *ân*’a izâfet-i lâmiyye. *Ân, Buhârâ*’ya işârettir. *Mî*, edât-ı hikâye; *keşîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; çekerdi demektir. *Çîzî*: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Bisyâr*, çok demektir. *Tekabbül*, tefa‘‘ul

{461}

bâbından masdardır, kabûl ettirmek ma‘nâsına. *Kerdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, eylediler demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Beytî çend*, birkaç beyt demektir. *Müşevvik*, tef‘îl bâbından ism-i fâ‘ildir, şevk verici demektir ve teşvîk edici demektir. *Müraggıb* da böyle, tergîb edici ma‘nâsına; *vey*’e izâfet, mef‘ûlünedir. [*Vey*], *Nasr bin Ahmed*’e râci‘dir. *Be-Buhârâ*: *Bâ,* harf-i sıla. *Bigûyed*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, söyleye demektir. *Der,* harf-i zarf. *Mahallî*: *Yâ,* harf-i vahdet *Âheng-i ‘ûd*, beyâniyye. *Âheng*, uygun ma‘nâsınadır. *Ân, Nasr*’a işârettir. *Terennüm*, ma‘rûf. *Der,* harf-i zarf. *Seherî*: *Yâ,* harf-i vahdet; bir sabâh demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Sabûhî*: *Yâ,* harf-i nisbet. *Sabûh*, sabâh vakti içilen şarâba derler. *Kerde bûd*, eylemişti demektir. *În ebyât-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Sâz kerd,* uydurdu demektir *Bihând,* okudu.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve ba‘zı tevârîhte mezkûrdur ki Nasr bin Ahmed, Buhârâ’dan Merv Şâh-ı Cihân’a nüzûl buyurmuştu. Ve onun müddet-i meksi, mütemâdî olmuştu. Erkân-ı devletin meyli Buhârâ’ya ve onun kusûr ve besâtînine çekerdi. Rûdekî’den çok nesne tekabbül eylediler ya‘nî çok şey kabûl ettirdiler tâ ki Buhârâ’ya teşvîk ve tergîb edici birkaç beyt söyleye. Ve bir münâsib mahalde ‘ûd âhengi üzere Nasr’a terennüm eyleye. Bir seherde ki pâdişâh sabûh eylemişti, bu beytleri ‘ûd âhengi üzere uydurdu ve okudu:

(Gazel)

باد جوی مولیـان آیدهمی * بوی یار مهربان آیدهمی

Bâd-ı Cûy-ı Mûliyân, lâmiyyelerdir. *Bâd*, rûzgâr ma‘nâsına; *cûy*, ırmak demektir; *Mûliyân,* bir memleketin ismidir; Mûliyân Irmağı’nın rûzgârı demektir. *Âyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, gelir demektir. *Hemî*’ler mecmû‘u, edât-ı te’kîd. *Bûy-ı yâr-ı mihribân*, lâmiyye ve mevsûfun sıfatınadır. *Bûy,* koku demektir. *Mihribân*, müşfik ma‘nâsına. Müşfik olan yârin kokusu gelir demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Mûliyân Irmağı’nın rûzgârı geliyor. Müşfik olan yârin kokusu geliyor.

ریك آموودرشتیهای او * زیر پاچون پرنیان آیدهمی

Âmû, elif-i memdûde ile Ceyhun kenârında bir şehrin ismidir. *Rîg,* kum demektir. *Rîg-i Âmû,* lâmiyye. *Dürüştîhâ*: *Hâ*, edât-ı cem‘. *Dürüştî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Dürüşt*, katı demektir; *û*’ya

{462}

izâfet-i lâmiyye; *rîg*’e râci‘dir. Âmû’nın kumlarının gılzatı demektir. *Zîr-i pâ*, ayak altında demektir. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Perniyân*, bâ’-i ‘Acemin fethiyle münakkaş kâlîçedir.

(Mahsûl-i Beyt) Âmû şehrinin kumu ve onun gılzatı ayak altında kâlîçe gibi geliyor. Ya‘nî Buhârâ’ya kemâl-i iştiyâktan yollarda olan şedâyid, âsân geliyor.

آب جیحون وشکرفیهای او * خنك مارا تامیان آیدهمی

Âb-ı Ceyhun, lâmiyye. *Şigerfîhâ*: *Hâ*, edât-ı cem‘; yâ, harf-i masdar; *şigerf,* derin demektir; *û*’ya izâfet-i lâmiyye; *âb-ı Ceyhun*’a râci‘dir; onun derinliği demektir. *Hınk*, hâ’-i mu‘cemenin kesriyle boz ata derler; mâ’ya izâfet-i lâmiyye. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Tâ,* harf-i intihâ. *Miyân*, bel demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ceyhun'un suyu ve onun derinliği bizim atımızın beline gelir. Yine sâbık gibi kemâl-i iştiyâktan, meşakkatin suhûletini beyân etmek olur.

ای بخارا شاد باش ودیرزی*شاه نزدت میهمان آیدهمی

Şâd, mesrûr demektir. *Bâş*, emr-i hâzır, müfred, ol demektir. *Dîr*, geç ma'nâsına. *Zîy*, zânın kesriyle emr-i hâzır, müfreddir. *Dîr zîy*, çok yaşa demekten 'ibârettir. *Nezdet*, senin katına demektir. *Mîhmân*, müsâfir ma'nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Ey Buhârâ! Mesrûr ol ve çok yaşa! Cihân senin katına müsâfir geliyor.

شاه ماهست وبخارا آسمان.* ماه سوی آسمان آیدهمی

(Mahsûl-i Beyt) Şâh, mâhtır ve Buhârâ âsmândır. Mâh, âsmân cânibine geliyor.

شاه سروست وبخاوا بوستان *سروسوی بوستان آیدهمی

(Mahsûl-i Beyt) Şâh, servdir ve Buhârâ bostândır. Serv, bostân cânibine geliyor.

('Arûz) Bu gazel, bahr-i remel-i müseddes-i mahzûftur ki fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün'dür.

چنـان درنفس وی تأثیر کرد که باشغهٔ خاص
وکفش سوار شد ویك منزل برفت ودر بعضی تواریخ این حکایت را
سلطان سنجر وامیر معزی نسبت کرده اند والله اعلم

Çünân, ancılayın demektir. *Nefs-i vey*, beyâniyye, kendi nefsinde demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Bâ-şukka*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *şukka*, gecelik esvâbda mustalahtır. *Kefş*, pabuç demektir *Süvâr şüd,* bindi demektir. *Bireft*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, gitti demektir. *Hikâyet-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Sencer*[375], bir pâdişâhın ismidir. Emîr Mu'izzî[376], bir şâ'irin lakabıdır.

{463}

(Mahsûl-i Terkîb) Bu beytler, ancılayın onun nefsinde te'sîr eyledi ki gecelik esvâbı ve pabuç ile bindi ve bir menzil gitti ve ba'zı tevârîhte bu hikâyeyi Sultân Sencer ve Emîr Mu'izzî'ye nisbet eylemişler. Vallâhu a'lem.

دقیقی رحمه الله ازجملهٔ شعرای ما نقدمست وابتـدای شاهنامه
وی کرده است وپیست هزار بیت کما بیش گفته وفردوسی آنرا باتمـام
رسانیده وازجملهٔ سخنان ویست این دو بیت

Şu'arâ, şâ'irin cem'idir; *mâ-tekaddüm*'e izâfet-i beyâniyye. *Mâ-tekaddüm*: *Mâ,* ism-i mevsûl; tekaddüm, fi'l-i mâzî, şu şey gibi ki geçti ya'nî eski demektir, kadîm ma'nâsına.

[375] Ebü'l-Hâris es-Sultânü'l-a'zam Muizzü'd-dünyâ ve'd-dîn Ahmed Sencer b. Melikşâh es-Selcûkî (ö. 552/1157). Son büyük Selçuklu hükümdarı (1118-1157).
[376] Ebû Abdillâh Emîrü'ş-şuarâ Muhammed b. Abdilmelik-i Nîşâbûrî (ö. 518-521/1124-1127 yılları arası). İranlı kaside şâ'iri.

İbtidâ-yı şâhnâme, lâmiyye. *Vey, Dakîkî'*ye râci'dir. *Kerde'est*, eylemiştir demektir. Ve *bîst hezâr*, yirmi bin demektir. *Kemâbîş, kem* ile *bîş*'ten mürekkebdir. *Kem*, kâf-ı 'Arabın fethiyle eksik demektir. *Bîş*, bâ'-i 'Arabın kesriyle ziyâde demektir. *Elif*, harf-i tevessül-i terkîbîdir. Artık eksik demek olur. *Güfte*, söylemiş ma'nâsına. *Firdevsî*, nâzım-ı Şâhnâme olan Firdevsî-i Tûsî[377]dir, yakında zikri gelir. *Ân-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Ân, Şâhnâme*'ye işârettir. *Bâ-tamâm*: *Bâ*, harf-i sıla, itmâma demektir. *Resânîde*, mâzîden kısımdır, eriştirmiş ma'nâsına. *Cümle-i sühan-dân-ı vey*, lâmiyye, onun sözlerinin cümlesindendir. *În dü beyt*, bu iki beyt.

(Mahsûl-i Terkîb) Dakîkî[378] rahimehullâh şu'arâ-yı mâ-tekaddümdendir. Ve Şâhnâme'nin ibtidâsını o nazm eylemiştir. Ve yirmi bin beytten artık eksik söylemiştir. Ve Firdevsî onu itmâma eriştirmiştir. Ve Dakîkî'nin sözlerinin cümlesindendir bu iki beyt:

(Kıt'a)

یاری کزیدم ازهمه مردم پری نژاد * زان شد ز پیش چشم من امروز چون پری

Yârî: *Yâ*, harf-i vahdet, bir dost demektir. *Güzîdem*, kâf-ı 'Acemin zammıyla fi'l-i mâzî, mütekellim vahde, kendim ihtiyâr eyledim demektir. *Ez*, min-i teb'îziyye ma'nâsına. *Heme merdüm*, cümle halk demektir. *Perî-nijâd*, vasf-ı terkîbîdir, perî asllı demektir. *Perî*, dev cinnin mutî'lerine derler. *Nijâd*, nûnun kesri ve zâ'-i 'Acemle asl demektir. *Zi-ân*, o sebebden demektir. *Şüd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, gitti demektir. *Pîş-i çeşm-i men*, lâmiyyelerdir, benim gözümün önünden demektir. *Çûn*, edât-ı teşbîh.

(Mahsûl-i Beyt) Mecmû'-ı halkın içinden bir yâr ihtiyâr eyledim perî asllı. O sebebden

{464}

benim gözümün önünden perî gibi bugün gitti.

لشکر برفت وآن بت لشکرشکن برفت * هرگز مباد کس که دهد دل بلشکری

Leşker, 'asker demektir. *Bireft*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, gitti demektir. *Büt*, sanem ma'nâsınadır, mahbûba ıtlâk olunur. *Leşker-şiken*, vasf-ı terkîbîdir, 'asker kırıcı demektir, bahâdır ma'nâsına. *Hergiz*, aslâ demektir. *Mebâd*, nehy-i hâzır, müfred, olmasın demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Dihed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, vere demektir. *Dil*, mef'ûlü. *Be-leşkerî*: *Bâ*, harf-i sıla; *yâ*, nisbet; 'askerîye demektir.

(Mahsûl-i Beyt) 'Asker gitti ve o 'asker-şiken olan mahbûb dahi gitti. Aslâ kimse 'askerîye gönül verir olmasın.

('Arûz) Bu kıt'a, bahr-i muzâri'dendir ki mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilât olur.

واین قطعه هم

Bu kıt'a dahi Dakîki'nin eş'ârı cümlesindendir.

---

[377] Firdevsî-i Tûsî (ö.411/1020 [?]). İran'ın millî destanı Şâhnâme'nin mü'ellifi.

[378] Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (ö. 366/976 [?]). İran edebiyatında kendisine manzûm Şehnâme yazma görevi verilen şâ'ir.

من اینجا دیر ماندم خوار کشتم عزیز از ماندن دائم شود خوار

Încâ, bu mahalde demektir. *Dîr*, geç ma‘nâsınadır. *Mândem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, kaldım demektir. *Hâr*, vâv-ı resmî ile zelîl ma‘nâsına. *Küştem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, oldum demektir. *‘Azîz*, zelîl mukâbili. *Mânden*, masdardır kalmak ma‘nâsına. *Dâ’imâ,* izâfeti, sıfatınadır. *Şeved*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, olur demektir

(Mahsûl-i Beyt) Ben bu mahalde geç kaldım, hâr oldum. ‘Azîz, dâ’im kalmaklıktan zelîl olur. Ya‘nî bu memlekette çok eğlendim, hâr ü zelîl oldum.

چو آب اندر شمر بسیار ماند * عفونت کیرد از آرام بسیار

Çü, edât-ı ta‘lîl. *Ender*, edât-ı zarf. *Şemer*, şînin ve mîmin fethalarıyla havz ma‘nâsınadır, su biriken yere derler. *Mâned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, kala demektir. *‘Ufûnet*, masdardır, râyiha-i kerîhe derler. *Kerd*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, tutar demektir. *Ârâm*, eğlenmek, tevakkuf ma‘nâsınadır; *bisyâr*’a izâfet-i beyâniyye.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki su, havuzda çok kala; çok eğlenmesinden nâşî, ‘ufûnet hâsıl eder. Hâsıl-ı kelâm şâ‘ir, vakt ü hâlinden şikâyet eder.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hezec-i mahzûftur ki mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûl olur.

عمار رحمه الله وی نیز از متقدما نست ودر زمان
دولت سامانیان بوده است وطبعی خوش وشعری دلکش داشته است

{465}

واز جملهٔ سخنان ویست این دو بیت

Vey zamîri *‘Ammâr’*a râci‘dir. *Nîz,* dahi demektir. *Mütekaddimân*: *Elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘. *Mütekaddim*, tefa‘‘ul bâbından ism-i fâ‘ildir, tekaddüm edici demektir. *Eyyâm*, yevmin cem‘idir, zamân ma‘nâsına; *devlet*’e izâfet-i beyâniyye; devlet’in, mâ-ba‘dına lâmiyye. *Bûde’est*, olmuştur demektir. *Tab‘î*: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Şi‘rî* de böyle. *Dil-keş,* vasf-ı terkîbîdir, gönül çekici ma‘nâsına. *Dâşte*, mâzîden kısımdır, isbâttan ‘ibârettir. *Cümle-i sühanân-ı vey,* lâmiyyelerdir, onun sözleri cümlesinden demektir.

(Mahsûl-i Beyt) ‘Ammâr[379], rahimehullâh o dahi mütekaddimîndendir ve Sâmâniyân’ın eyyâm-ı devletinde olmuştur. Ve hoş tabî‘atlı ve dil-keş şi‘ri vardır. Ve onun sözleri cümlesindenir bu iki beyt:

(Kıt‘a)

جهان ز برف اکر چند کاه سیمین بود * زمرد آمد و بکرفت جای تودهٔ سیم

Berf, kar demektir. *Eger*, edât-ı şart. *Çend gâh*, kaç vakit demektir. *Sîmîn*: *Yâ*, edât-ı nisbet; *nûn,* harf-i te’kîd; gümüşlü demektir. *Zümrüd*, ma‘rûf. *Âmed*, geldi demektir. *Bigirift*, bâ’-i

[379] Ebû Mansûr b. Muhammed Ammâre-i Mervezî (ö. [?]). Gaznelilerin ilk dönem şairlerinden.

te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, tuttu demektir. *Cây-i tûde-i sîm*, lâmiyye ve beyâniyye. *Tûde*, yığın demektir. *Sîm*, gümüş ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Cihân kardan egerçi kaç vakittir gümüşlüydü. Ya‘nî eyyâm-ı şitâda rûy-ı arz gümüşlenmiş gibiydi. Zümrüd geldi ve gümüş yığınının yerini tuttu. Hâsılı, bahârın hulûlü sebebiyle zümrüde müşâbih olan nebât-ı sebz, onu muzmahil ve berbâd ve harâb eyledi.

نگار خانهٔ کشمریان بوقت بهار * بباغ کرد همه نقش خویشتن تسلیم

Nigâr-hâne-i Keşmîriyân, lâmiyye. *Nigâr-hâne*, şu nakş evine derler ki onda tasâvîr-i gûnâgûn mündericdir. *Keşmîr*, bir memleketin ismidir; *yâ*, harf-i nisbet; *elif* ve *nûn* edât-ı cem‘dir. Keşmîrlilerin nigâr-hânesi demektir. *Be-vakt-i bahâr*, beyâniyye; *bâ*, harf-i zarf. *Be-bâğ*: *Bâ*, harf-i sıla. *Kerd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, eyledi demektir. *Nakş-ı hîşten*, beyâniyye, nakşını demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Keşmîrlilerin nigâr-hânesi vakt-i bahârda mecmû‘u kendi nakşını bâğa teslîm eyledi. Ya‘nî kendinde ne kadar nukûş ve tasâvîr varsa, bâğa verdi. Hâsılı, envâ‘-ı şükûfe ve reyâhîn ile bâğ, nigâr-hâneye döndü.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i müctestendir ki mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilât olur.

واین قطعه هم

{466}

Bu kıt‘a dahi ‘Ammâr’ındır:

غره مشو بانکه جهانت عزیز کرد * ای بس عزیزرا که جهان کرد زود خوار

Garre, mağrûr ma‘nâsına. *Meşev*, nehy-i hâzır, müfred, olma demektir. *Be-ânki*: *Bâ*, harf-i sıla; ki, harf-i râbıt-ı sıfat. *Cihânet*: *Tâ*, harf-i hitâb. *Ey*, harf-i nidâ, tenbîh ma‘nâsına. *Bes*, çok demektir. ‘*Azîz-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ki*, harf-i beyân. *Zûd*, tez demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Mağrûr olma ona ki cihân seni ‘azîz eyledi. Ya‘nî cihânın ikbâl ile seni ‘azîz eylemesine mağrûr olma. Âgâh ol ki çok ‘azîzi cihân tez, hâr ü zelîl eyler.

مارست این جهان وجهان جوی مارگیر * وزمارگیر مار برارد گهی دمار

Mâr, yılan demektir, hayye ma‘nâsınadır. *Cihân-cûy*, vasf-ı terkîbîdir, cihân isteyici ya‘nî tâlib-i dünyâ demektir *Mâr-gîr* de vasf-ı terkîbîdir, yılan tutucu demektir. *Berâred*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, çıkarır demektir. *Gehî*, ba‘zı kerre demektir. *Dimâr*, dâlin kesriyle intikâm ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Bu cihân yılandır. Ve tâlib-i dünyâ, yılan tutucudur. Yılan tutucudan ba‘zı kerre yılan intikâmın çıkarır. Ya‘nî cihân dâ’imâ halkı zehr-i gam ile dil-haste etmede yılan gibidir. Ve onun tâlibi mâr-gîr de hezâr vâki‘ olur ki mâr-gîrden, mâr intikâmın aldığı gibi ‘âlem dahi tâlibini gam ve endûh ile helâk eder.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i muzâri‘dendir ki mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilât’tır.

ودر مقامات سلطان الطریقه شیخ مذکورست
که روزی سلطان الطریقه ابوسعید قدس سره قوالی در پیش ایشان
این بیت بخواند

Kavvâlî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Kavvâl*, mübâlağa evzânındandır, söyleyici, hânende ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Sultânü’t-tarîka, şeyhin makâmında mezkûrdur ki bir gün sultânü’t-tarîka Ebû Sa‘îd ki ravza-i evvelde tafsîl olundu kuddise sirruhûnun bir kavvâl, huzûrlarında bu beyti okudu.

(Beyt)

اندر غزل خویش نهان خواهم گشت * تا بر لب تو بوسه زنم چون تو بخوانی

Ender, harf-i zarf. *Gazel-i hîş*, lâmiyye, kendi gazelinde demektir. *Nihân,* gizli demektir. *Hâhem geşt,* olmak isterim demektir. *Tâ*, edât-ı ta‘lîl. *Ber,* harf-i sıla. *Leb-i tû*, lâmiyye, senin dudağına demektir. *Bûse zenem*, öpeyim demektir. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Çûn-i tû* yerine

{467}

ba‘zı nüshada “çûneş” vâki‘dir. O vakit *şîn, gazel*’e râci‘ olur. *Bihânî*, okuyasın demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Kendi gazelinde gizli olmak isterim ya‘nî gizlenmek isterim tâ ki senin dudağını öpeyim çünki onu okuyasın. Hâsılı, sen okuduğun vakit dudağını öpmek için kendi gazelimde mestûr olmak murâd ederim.

شیخ را وقت خوش شد
پرسید که این شعر کیست گفتند ازان عماره فرمود برخیزید تا بزیارت وی
رویم باجمع مریدان بزیارت رفتند

Şeyh-râ: *Râ*, edât-ı tahsîs, şeyhin. *Vakt-i hoş şüd*, safâ-yâb oldu demekten kinâyettir. *Pursîd,* fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, su’âl eyledi demektir. *Ki,* harf-i beyân. *În, beyt*’e işârettir. *Şi‘r-i kîst*, lâmiyye, kimin şi‘ridir demektir. *Güftend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, dediler demektir. *Ez-ân ‘Ammâre*, ‘Ammâre’den menkûldür demektir. *Fermûd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, buyurdu demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Berhîzîd*, fi‘l-i emr, cem‘, muhâtab, kalkın demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Be-ziyâret-i vey*, lâmiyye; *bâ,* harf-i musâhabet. *Cem‘-i mürîdân*, mürîdler cem‘i ile demektir. *Be-ziyâret*: *Bâ,* harf-i sıla. *Reftend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, gittiler demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Şeyhin hoşuna geldi ya‘nî safâ-yâb oldu. Su’âl eyledi ki bu kimin şi‘ridir. Dediler: ‘Ammâre’den menkûldür. Buyurdu ki: Kalkın tâ ki onun ziyâretine gidelim ve mürîdler cem‘iyle ziyâretine gittiler.

عنصری
رحمه الله مقدم شعراء عصر خود بوده است ووی را یمین الدوله
محمود سبکتکین نظر قبول ملاحظت فرمود واز سخنان و بست
این دو بیت در مدح او

Mukaddem-i şu'arâ-yı 'asr-ı hôd, lâmiyyelerdir, kendi 'asrının şâ'irlerinin mukaddemi demektir. Ya'nî vaktinde cümleye takdîm olunurdu. *Vey, 'Unsurî*'ye râci'dir; *râ*, edât-ı mef'ûl. *Yemînü'd-devle*: *Yemîn*, yümnden fa'îl be-ma'nâ-yı fâ'il, mef'ûlüne muzâf, devlete meymenet verici ya fa'îl be-ma'nâ-yı mef'ûl, fâ'iline muzâf, devlet kendiyle meymenetlenmiş. Yâhûd *yemîn*, yesâr mukâbili sağ demektir, devletin sağ cânibi ki sağ her husûsta eşref olduğundan. Yâhûd *yemîn*, and ma'nâsına, devlet kendine yemîn eder ya'nî pâdişâh başı için derler. Hulâsa, Sultân Mahmûd'un lakabıdır. *Be-nazar*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *kabûl*'e izâfet-i beyâniyye. *Kabûl*, red mukâbilidir.

{468}

Mülâhazât, mülâhazanın cem'idir. *Mülâhaza*, bunda iltifât ma'nâsına. *Fermûde,* mâzîden kısımdır, buyurmuştur demektir. *Sühan-dân-ı vey*, lâmiyye. *Medh-i û* da lâmiyye. *Û, Sultân Mahmûd*'a râci'dir.

(Mahsûl-i Terkîb) 'Unsurî[380] rahimehullâh kendi zamânının şâ'irlerinin mukaddem ve a'lâsı olmuştur. Ve onu Yemînü'd-devle Mahmûd Sebüktegin kabûl nazarıyla iltifâtlar buyurmuşlardır. Ve onun sözlerindendir bu iki beyt Sultân Mahmûd'u medhte:

تو آن شاهی که اندر شرق ودر غرب * جهود و کبر و ترسا و مسلمان

Ân, ism-i işârettir. *Şâhî*: *Yâ,* harf-i vahdet-i nev'iyye. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Ender,* harf-i zarf.

(Mahsûl-i Beyt) Sen o bir şâhsın ki şark ü garbda hulâsa, cemî' 'âlemde Yahûdî ve Nasrânî ve Put-perest ve Müslümân

همی گویند در تسبیح و تهلیل که یارب عاقبت محمود گردان

Hemî, edât-ı te'kîd. *Gûyend*, fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib, derler demektir. *Der,* harf-i zarf. *Tesbîh*, sübhânallâh demektir. *Tehlîl*, lâ ilâhe illallah demektir. Murâd, 'ibâdât ü tâ'âttir. *Ki,* harf-i beyân. Kerdân, fi'l-i emr, müfred, muhâtab, eyle demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Beyt-i evvele merhûndur. Şark ü garbda Yahûd ve gebr ve tersâ ve Müslümân, du 'âlarında derler ki: Yâ Rab! 'Âkıbetini Mahmûd eyle. Bunda tevriye vardır. Tedebber!

('Arûz) Bu kıt'a, bahr-i hezectendir ki mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün'dür.

واین رباعی هم

Bu rubâ'î dahi onun âsâr-ı sühanındandır:

(Rubâ'î)

بگرفت سر زلف تو رنگ ازدل تو * بزدود وفا و مهر ژنگ ازدل تو

Bigirift, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, tuttu demektir. *Ser-i zülf*, fâ'ili; *reng,* mef'ûl-i sarîhi. *Ser*, bunda uç ma'nâsınadır; *zülf*'e izâfet-i lâmiyye; *tû*'ya da böyle. *Reng,*

[380] Ebü'l-Kâsım Hasen b. Ahmed 'Unsurî-i Belhî (ö. 431/1039-40). İranlı kaside şâ'iri.

levn ma‘nâsınadır. *Dil-i tû* da lâmiyye. *Nezedûd*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib, pastan açmadı demektir. *Vefâ*, fâ‘ili. *Mihr, vefâ*’ya ma‘tûftur. *Jeng*, mef‘ûlü.

(Mahsûl-i Beyt) Zülfün ucu, senin gönlünden reng tuttu. Ya‘nî kalbinin karalığından zülfün siyâha boyandı. Vefâ ve muhabbet, senin gönlünden pas açtı. Hâsılı, bî-rahmlığını beyândır.

تا کم نشود کبر پلنك ازدل تو * موم ازدل من برند وسنك ازدل تو

Tâ, harf-i tevkît. *Güm*, kâf[-ı ‘Acem]in zammıyla zâyi‘ ma‘nâsınadır. *Neşeved*, fi‘l-i nefy-i müstakbel,

{469}

müfred, gâ’ib, olmaya demektir. *Kibr-i peleng*, kaplan kibri demektir. *Berend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib, iletirler demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Mâdem ki senin gönlünden kaplan kibri zâyi‘ ve gâ’ib olmaya, benim gönlümden mum alırlar. Ya‘nî nermiyyet ve rıfk ve hüznü benim gönlümden alırlar ki âteş-i gamdan muma dönmüşümdür. Ve taşı, senin gönlünden alırlar. Ya‘nî bî-şefkat ve bî-insâflığı sana isnâd ederler. Hâsılı, bu kibr ü nahveti terk etmeyince sana bî-rahm; bana mahzûn derler.

(‘Arûz) Bu rubâ‘î şecere-i ahreb evzânındandır ki mef‘ûlü mefâ‘îlü mefâ‘îlü fa‘l’dir.

وکویند ویرا مثنویات بسیار
بودهاست موشح بمدح سلطان مذکور و یکی ازان جمله موسوم است
بوامق وعذرا اما کزانها عین واثر پیدا نیست

Vey-râ: *Vey, ‘Unsurî*’ye râci‘dir; *râ*, edât-ı tahsîs; onun demektir. *Müteveşşeh*, tefa‘‘ul bâbından ism-i mef‘ûldür müzeyyen ma‘nâsına. *Be-medh-i sultân*, lâmiyye; *bâ,* harf-i musâhabet; *mezkûr*’a izâfet, sıfatınadır. *Mevsûm,* ism-i mef‘ûl, isimlenmiş ma‘nâsına. *Vâmık*, bir ‘âşıkın ismidir. *‘Azrâ*, bir mahbûbenin ismidir. Birbirine ‘âşık ve ma‘şûklardır. *Ân*, mesnevî*yân*’a işârettir. *Hâ*, edât-ı cem‘. *‘Ayn,* bunda nüshasından ‘ibârettir. *Ez*, ‘atf-ı tefsîrîdir. *Peydâ*, zâhir demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve derler ki onun çok mesnevîleri vardır sultân-ı mezkûrun medhi ile müzeyyen. Ya‘nî onun hakkında çok mesnevî söylemiştir. Ve o cümleden biri Vâmık ü ‘Azrâ ile mevsûmdur. Ammâ onlardan ‘ayn ü esr zâhir değildir. Hâsılı, Vâmık ü ‘Azrâ kıssasını nazm eylemiştir lâkin nüshası yoktur[381].

عسجدی رحمه الله وی از مروست واز جمله
مادحان یمین الدوله بود ودر تهنیت فتح وی مرهند وستانرا قصیده دارد که
مطلعش اینست

[381] Bu eser, sözlüklerde nakledilen parçalar ile Kitâbü’l-Muhtasar min Kitâbi’l-Vakf adlı eserin iç kapağında bulunmuş beyitlerin birleştirilmesi sûretiyle Lahor’da yayınlanmıştır. Bk. Şefî‘ (1967).

Vey, ‘Ascedî’ye râci‘dir. *Merv*, bir şehrin adıdır. *Cümle-i mâdihân-ı Yemînü’d-devle*, lâmiyyelerdir. Yemînü’d-devle’nin mâdihlerinin cümlesinden demektir. *Bûd*, edât-ı mâzî, idi demektir. *Tehniyyet*, teberrük ma‘nâsınadır; feth’e izâfet, mef‘ûlüne ve *vey*’e lâmiyye. *Vey, Yemînü’d-devle*’ye râci‘dir. *Merâ*, edât-ı te’kîd. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Kasîde’î*: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. *Dâred*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, isbât ma‘nâsına, vardır demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Matla‘eş*: *Şîn*, zamîr, *kasîde*’ye râci‘dir.

{470}

Înest, budur demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) ‘Ascedî[382] rahimehullâh o Merv’dendir ve Yemînü’d-devle ki Sultân Mahmûd’dur, onun mâdihleri cümlesindendir. Hâsılı, onun şu‘arâsındandı. Hind ve Sistân’ı Sultân Mahmûd’un fethi tehniyesinde bir kasîdesi vardır ki matla‘ı budur.

(Beyt)

تاشاه خرده بین سفر سومنات کرد * کردار خویش را علم معجزات کرد

Tâ, harf-i tevkît. *Şâh-ı hurde-bîn*, mevsûfun sıfata izâfetidir. *Hurde-bîn*, vasf-ı terkîbîdir müdakkık ma‘nâsına. *Sefer-i Somnat*, beyâniyye. *Somnat,* Hind’de bir şehirdir ki âteş-perestlerin mûbed-i mûbedânları ondadır put-perestlerin rîm papası gibi. *Kerd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, eyledi demektir. *Kerd-âr*, kâfın fethiyle vasf-ı terkîbîdir ‘amel ma‘nâsına; *hîş*’e izâfet-i lâmiyye. *Râ*, edât-ı sıla. *‘Alem-i mu‘cizât*, mecâzen beyâniyye. *‘Alem,* sancak demektir. *Kerd*’in mef‘ûlü mahzûf; “nasb kerd” demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Müdakkık olan pâdişâh, Somnat seferini eylediği vakit kendi ‘aleminde mu‘cizât sancağını nasb eyledi. Ya‘nî mu‘cizât-ı Muhammediyyeden istimdâd eyledi.

(‘Arûz) Bu beyt, bahr-i muzâri‘dendir ki mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilât’tır.

ودر وصف خربزه گوید

Ve kavun vasfında söyler:

(Kıt‘a)

آن ز برجد رنگ ومشکین بوی وطعمش طعم شهد * رنگ دیبا دارد اوگویی وبویی عود خام

Zeberced-reng, vasf-ı terkîbîdir, zeberced rengli demektir. *Zeberced*, bir yeşil zümrüde müşâbih taştır. *Müşkîn-bûy* da vasf-ı terkîbîdir, misk kokulu demektir. *Ta‘am,* lezzet ma‘nâsına. *Şîn zamîri, zeberced-reng*’e râci‘dir. *Ta‘am-ı şehd*, beyâniyye, bal lezzetli demektir. *Reng-i dîbâ*, beyâniyye, dîbâ rengi demektir. *Dâred*, vardır demektir. *Û*, zamîr, yine zeberced-reng’e râci‘dir. *Kûyî*, edât-ı teşbîh. Ve *bûy-ı ‘ûd-ı hâm*, beyâniyye, hâm ‘ûd ağacı kokusu demektir.

(Mahsûl-i Beyt) O zeberced rengli ve misk kokulu lezzeti, bal lezzeti gibi olan şeyde gûyâ dîbâ rengi ve hâm ‘ûd ağacı kokusu vardır.

[382] Ascedî-i Mervezî (ö. 432/1040’dan sonra). Gazneliler dönemi şairlerinden.

چون ببریدی‌شود هریك‌ازان ده ماه نو * ورنبری باشد اندر ذات‌خود ماه تمام

Çûn, edât-ı ta‘lîl. *Biberîdî*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, kesesin demektir. Şeved, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, olur demektir. *Her yek,* her biri demektir. *Ân, harbüze*’ye işârettir. *Deh,*

{471}

on demektir dâlin fethi ve hâ’-i asliyye ile. *Mâh-ı nev,* yeni ay demektir. *Ver*, ve eger’den muhaffef. *Neberî*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, muhâtab, kesmeyesin demektir. *Bâşed,* fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, olur demektir. *Ender*, edât-ı zarf. *Zât-ı hôd*, beyâniyye. *Mâh-ı tamâm*, bütün ay demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki bu evsâf ile mevsûf olan kavunu kesesin, ondan her biri on iki ay olur ve eger kesmezsen, kendi zâtında bütün aydır.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remel-i müsemmendir ki fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilât olur.

فرخی رحمه‌الله وی نیز در ایام یمین الدوله بود واز
فواضل انعامات وی مال خطیر بدست آورد عزیمت تماشای سمرقند
کرد چون نزدیك آن خط رسید قطاع طریق هرچه داشت ببردند
سمرقند درآمد و خودرا ظاهر نکرد روزی چند انجا بود این قطعه
رابگفت وبازگشت

Vey nîz, o dahi demektir. *Der*, harf-i zarf. *Eyyâm-ı Yemînü’d-devle*, lâmiyye, Yemînü’d-devle’nin zamânında. *Bûd,* idi demektir *Fevâzıl*, fâzılın cem‘idir, artık ma‘nâsına; *in‘âmât*’a, izâfet-i lâmiyye. İn‘âmların artığından ya‘nî kifâf-ı nefs ü ‘ıyâlden mâ-‘adâ artıktan demektir. *Vey*’e izâfet-i lâmiyye. *Vey, Yemînü’d-devle*’ye râci‘dir. *Mâl-ı hatîr*, beyâniyye. *Hatîr*, hâ’-i mühmele ile vâfir ma‘nâsınadır. *Be-dest*: *Bâ,* harf-i sıla; ele demektir. *Âverd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, getirdi demektir. *‘Azîmet-i temâşâ*, masdarın mef‘ûlünedir. *‘Azîmet,* kasd ma‘nâsına. *Temâşâ,* seyr demektir; *Semerkand*’a izâfet-i beyâniyye. *Semerkand,* bir şehrin ismidir. *Kerd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, eyledi demektir. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Nezdîk*, yakın demektir. *Kattâ‘-ı tarîk*, yol kesici. *Her çi*, her ne demektir. *Dâşt*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, hikâyeyi mutazammın tutardı demektir. *Bibürdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, aldılar demektir. *Be-Semerkand*: *Bâ*, harf-i sıla. *Derâmed,* girdi. *Hôd-râ: Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Zâhir nekerd*, zâhir eylemedi. *Rûzî çend*, birkaç gün demektir. *Âncâ,* o mahalde. *Bûd,* idi demektir. *În kıt‘a-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bigüft*, söyledi *Bâzgeşt*, rücû‘ eyledi.

(Mahsûl-i Terkîb) Ferruhî[383] rahimehullâh, o dahi Yemînü’d-devle Sultân Mahmûd zamânında idi. Ve onun in‘âmları artıklarından vâfir mâl ele

{472}

[383] Ebü’l-Hasen Alî b. Cûlûg (ö.429/1037-1038). İslâm devri İran edebiyatının ilk dönem kaside şâ‘irlerinden.

getirmişti. Semerkand seyrine kasd eyledi. Çünki o sınıra yakın erişti, karrâ‘-ı tarîk her nesi varsa aldılar, Semerkand’a girdi ve kendini âşkâr eyledi. Birkaç gün o mahalde oldu. Bu kıt‘ayı söyledi ve rücû‘ eyledi, döndü.

(Kıt‘a)

همه نعیم سمرقند سر بسر دیدم * نظاره کردم و در باغ و راغ و وادی و دشت

Heme, mecmû‘u demektir. *Na‘îm-i Semerkand*, lâmiyye; mecmû‘u, Semerkand’ın ni‘metini demektir. *Ser-be-ser*, baştanbaşa demektir. *Dîdem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, gördüm demektir. *Nazâre kerdem,* seyr eyledim demektir. *Der,* harf-i sıla. *Bâğ*, ma‘rûf. *Râğ*, dağ eteğinde olan çemenzâra derler; ittibâ ‘ ve müzâveceden dahi olur. *Vâdî,* dere demektir. *Deşt,* ova. Ba‘zı nüshada mısrâ‘-ı sânî, “nazâre-i çü bikerdem be-bâğ vü vâdî vü deşt” vâki‘dir. Yine ma‘nâ birdir.

(Mahsûl-i Beyt) Mecmû‘-ı ni‘am-ı Semerkand’ı baştanbaşa gördüm. Bâğ ve Râğ ve vâdî ve deştine nazar eyledim. Hâsılı, cümlesine baktım ve ni‘metlerini gördüm.

چو بود کیسه و جیب من از درم خالی * دلم ز صحن امل فرش حرمی بنوشت

Çü, edât-ı ta‘lîl. *Bûd*, edât-ı mâzî, idi demektir. *Kîse*, ma‘rûf. *Ceyb*, kezâlik; men’e izâfet-i lâmiyye. *Direm,* para demektir. *Hâlî*, boş ma‘nâsınadır. *Sahn-ı emel*, mecâzen beyâniyye. *Sahn*, orta ma‘nâsınadır. *Emel*, me’mûl ma‘nâsınadır. *Ferş-i haremî* de mecâzen beyâniyye; *yâ,* harf-i masdar. *Ferş*, döşek demektir. *Hurrem*, mesrûr ma‘nâsınadır. *Binüveşt*: *Bâ,* harf-i te’kîd. *Nüveşt*, nûnun zammı ve vâvın fethiyle fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, dürdü demektir ya‘nî tayy eyledi, büktü.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki benim kese ve cebim diremden hâlî idi, ya‘nî param yoktu. Gönlüm emel-i sahnında mesrûrluk ferşini dürdü, büktü. Hâsıl-ı kelâm, kâm-âver olamadı tehî-destliği hasebiyle.

بسی ز اهل هنر بارها بهر شهری * شنیده بودم کوثر یکیست جنت هشت

Besî, çok demektir. *Ehl-i hüner*, beyâniyye. *Bârhâ,* nice kerre demektir *Be-her şehrî*: *Bâ,* harf-i zarf; *yâ,* harf-i vahdet; her bir şehirde demektir. *Şenîde bûdem*, işitmiştim demektir. *Kevser,* cennette hazret-i resûl sallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellemin havz-ı şerîfinin ismidir. Yâhûd mutlakâ akarsu ma‘nâsına. *Yekîst,* birdir demektir. *Cennet*, cenâb-ı Hakk’ın mü’minlere va‘d-ı kerîm

{473}

buyurduğu makâm-ı ‘âliyenin ismidir. Yâhûd mutlakâ bâğçe demektir. *Heşt,* sekiz ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Her bir şehirde olan ehl-i hünerden ya‘nî ‘ulemâdan işittim ki kevser bir; cennet, sekiz. Bu sûrette *be-her şehrî,* ehl-i hünerin sıfatı olur. Yâhûd ehl-i hünerden nice

kerre işittim ki her bir şehirde bir kevser gibi su ve sekiz cennet gibi bâğçe vardır. Bu sûrette kevserin sıfatı olmuş olur. (تَأَمَّلْ تَدَبَّرْ تَفَطَّنْ تَنَلْ)[384]

هزار جنت دیدم هزار کوثر پیش * ولی چه سود که لب تشنه باز خواهم گشت

Çi sûd, ne fâ'ide demektir. **Ki**, harf-i ta'lîl. *Leb-teşne,* vasf-ı terkîbîdir, gâyet harâretten kinâyettir. *Bâz hâhem geşt*, geri dönsem gerek demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Bu şehirde bin cennet ve bin kevserden ziyâde gördüm. Lâkin ne fâ'ide ki harâretli dönsem gerek. Ya'nî def'-i 'atş, mukadder olmadı.

چو دیده نعمت بیند بکف درم نبود * سری بریده بود در میان زرین طشت

Çü, edât-ı ta'lîl. *Dîde*, göz demektir. *Bîned*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, göre demektir. *Ni'met*, mef'ûlü. *Be-kef*: *Bâ,* harf-i zarf; kef, elden 'ibârettir. *Nebûd*, fi'l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ'ib, olmaya demektir. *Serî*: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Bürîde,* kesik demektir. *Büved*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, olur demektir. *Der,* harf-i zarf. *Miyân-ı zerrîn taşt*, lâmiyye. *Zerrîn taşt*, altın leğen.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki göz, ni'meti göre, elde direm olmaya şu kesik baş gibi olur ki altın leğen ortasında ola. Ya'nî baş kesildikten sonra altın leğen içinde olması [fâ'ide vermediği] gibi bî-direme, ni'metin dahi fâ'idesi olmaz.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i müctess-i mahbûndur ki mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât olur.

فردوسی رحمة الله وی از طوسست وفضل وکمال او ظاهر کسی را
که چون شاهنامه نظمی بود چه حاجت بمدح وتعریف دیگران
می گویند که وی بد هقنت مشغول بود بروی تعدی رفت بقصد تظلم
روی بغزنین نهاد که تخنکاه سلطان محمود بود چون بانجا رسید
و بر باغستان آن می گذشت دید که کسی نشسته اند و بمعاشرت اشتغالی
تمام دارند دانست که ملازمان سلطانند با خود گفت پیش ایشان روم واز
ایشان کیفیت حال معلوم کنم

Tûs, bir şehrin adıdır. *Kemâl-i û*, lâmiyye, onun kemâli demektir. *Kesî-râ*: *Râ*, edât-ı tahsîs; yâ, harf-i vahdet; bir kimsenin

{474}

demektir. *Ki,* harf-i râbıt. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Nazmî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Büved*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, ola demektir. *Çi hâcet*, ne lâzım demektir. *Be-medh*: *Bâ,* harf-i sıla. *Ta'rîf-i dîgerân*, lâmiyye, gayrıların ta'rîfine demektir. *Mî gûyend ki,* nakl ederler ki. *Vey zamîri, Firdevsî*'ye râci'dir. *Be-dihkanet*: *Bâ,* harf-i sıla; *dihkanet,* ekincilik demektir. *Meşgûl bûd,* meşgûl idi demektir. *Ber,* harf-i sıla. *Vey, Firdevsî*'ye râci'dir. *Te'addî*, zulm ma'nâsınadır. *Reft*, vâki' oldu demektir. *Be-kasd-ı tezallüm*, beyâniyye; bâ, harf-i musâhabet. *Tezallüm,*

[384] Etraflıca düşün, tefekkür et, kavra, nail olursun (anlarsın).

şikâyet ma‘nâsınadır. *Be-Gazneyn*: *Bâ,* harf-i sıla; *Gazneyn*, bir şehrin ismidir. *Nihâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, kodu demektir. *Rûy nihâd*, teveccüh eyledi demek olur. *Ki,* harf-i râbıt. *Tahtgâh-ı Sultân Mahmûd*, lâmiyye. *Taht*, ma‘rûf; gâh, edât-ı mekân; taht mekânı demektir ki pâdişâhın tavattun ettiği şehre derler. *Bûd*, edât-ı mâzî, idi demektir. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Be-âncâ*: *Bâ,* harf-i sıla. *Resîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, erişti demektir. *Ber-bâğistân-ı ân,* lâmiyye. *Ber*, edât-ı sıla. *Ân*, Sultân Mahmûd’a işârettir. *Mî*, edât-ı te’kîd. *Güzeşt,* fi‘l-i mâzî, müfred, geçti demektir. *Dîd* de böyle, gördü demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Se kes*, üç kimse demektir. *Nişeste’end*, oturmuşlar demektir. *Be-mu‘âşeret*: *Bâ,* harf-i sıla; mu‘âşeret, mufâ‘ale bâbından masdardır; bunda zevk ma‘nâsınadır. *İştigâl*, ifti‘âl bâbından masdardır, meşgûl olmak ma‘nâsınadır. *Dârend*, isbâttan ‘ibârettir. *Dânist*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, bildi demektir. *Mülâzımân-ı sultân*, lâmiyye. *Mülâzım*, mensûb ve hademe ma‘nâsınadır. *Bâ-hôd*: *Bâ,* harf-i sıla. *Pîş-i îşân*, lâmiyye, onların katına demektir. *Revem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, gidem demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Firdevsî rahimehullâh, o Tûs’tandır. Ve onun fazl ü kemâli zâhirdir. Bir kimsenin ki Şâhnâme gibi bir nazmı ola, gayrıların medh ü ta‘rîfine ne hâcet. Nakl ederler ki ekinciliğe meşgûl idi. ona zulm vâki‘ oldu. Ya‘nî birinden zulm gördü. Şikâyet-i hâl kasdıyla Gazneyn’e teveccüh eyledi ki Sultân Mahmûd’un tahtgâhıdır. Çünki o mahalle erişti ve onun bâğıstânı üzere geçti, gördü ki üç kimse oturmuşlar ve tamâm-ı ‘ayş ü ‘işrete iştigâlleri var. Bildi ki sultân’ın hademelerindendir.

{475}

Kendi kendine dedi: Onların katına gideyim ve onlardan keyfiyyet-i hâli ma‘lûm edeyim. Ya‘nî pâdişâha arz-ı hâlin tarîki nedir ve pâdişâhın benim dâdımı almaya i‘âneti olur mu teftîş edeyim.

چون نزدیك ایشان رسید ازوی
متوحش شدند وگفتند مجلس مارا منغص خواهد ساخت هیچ بهازان
نیست که چون پیاید بگوییم ماشاعران پادشاهیم و باغیر شاعران
صحبت نمی داریم وسه مصراع بگوییم رابع نداشته باشد پس گوییم
هرکس که مصراع رابع بگوید با وی صحبت میداریم وگرنه مارا
معذوردار

Çûn, edât-ı ta‘lîl. *Nezdîk*, yakın demektir. *Nezdîk-i îşân*, onların yakınına demektir. *Resîd,* fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, erişti demektir. *Vey*, zamîr, *Firdevsî*’ye râci‘dir. *Mütevahhiş*, tefa‘‘ul bâbından ism-i fâ‘ildir, tevahhuş edici demektir. *Tevahhuş*’un ma‘nâ-yı lâzımîsi kalbin ürkmesi. *Şüdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, oldular demektir. *Güftend* de böyle, dediler demektir. *Meclis-i mâ-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; izâfet-i lâmiyye; bizim meclisimizi demektir. *Münaggas*, mükedder demektir. *Hâhed sâht,* eyleyiserdir. *Be-ez-ân*, ondan a‘lâ demektir. *Nîst,* yoktur demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Biyâyed*, bâ’-i te’kîd ve yâ’-i munkalibe ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, gele demektir. *Bigûyîm*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, mütekellim ma‘a’l-gayr, diyelim demektir. *Mâ,* biz demektir. *Şâ‘irân-ı pâdişâhîm,* lâmiyye; *elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘; *yâ* ve *mîm*, edât-ı mütekellim ma‘a’l-gayr; pâdişâhın

şâ‘irleriyiz demektir. *Bâ-gayr-i şâ‘irân*, lâmiyye; *bâ,* harf-i musâhabet; şâ‘irlerin gayrı ile demektir. *Musâhabet*, sohbet eylemek ma‘nâsına. *Nemî dârîm*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, mütekellim ma‘a’l-gayr, tutmayız ya‘nî eylemeyiz demektir. *Se mısrâ‘*, üç mısrâ‘ demektir. *Bigûyîm*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, mütekellim ma‘a’l-gayr, söyleyelim demektir. *Nedâşte*, mâzî-i menfîden kısımdır ve nefyden ‘ibârettir. *Nedâşte bâşed*, olmamış ola demektir. *Pes,* sonra demektir. *Her kes ki,* her kimse ki demektir. *Bigûyed*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, söyleye demektir. *Bâ-vey*: *Bâ,* harf-i musâhabet; kes’e râci‘dir. Ve ger ne, yoksa demektir. *Dâr,* emr-i hâzır, müfred, tut demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Çünki Firdevsî, onların yanına erişti, ya‘nî yakın geldi, ondan ürktüler ve dediler: Bizim meclisimizi mükedder

{476}

eyleyiserdir. hîç ondan a‘lâ yoktur ki çünki gele, diyelim ki biz pâdişâhın şâ‘irleriyiz ve şâ‘irin gayrı ile musâhabet eylemeyiz. Ve üç mısrâ‘ söyleyelim ki dördüncüsü olmamış ola. Ondan sonra diyelim her kes dördüncü mısrâ‘ı söyleye, onunla sohbet eyleriz. Yoksa bizi ma‘zûr tut diye. Bu üslûb üzere def‘ine re’y eylediler.

چون بایشان رسید
آنچه با خود مخرساخته بودند باوی بگفتند گفت آن مصراعها که
گفته اید بخوانید عنصری گفت

Çûn, edât-ı ta‘lîl. *Be-îşân*: *Bâ*, harf-i sıla, onlara demektir. *Ânçi,* o nesneyi ki demektir. *Bâ-hôd*: Bâ, harf-i musâhabet, kendi ile demektir. *Muhammer*, tef‘îl bâbından ism-i mef‘ûldür; hasbe’l-lüga yoğrulmuş demektir, tertîb-i re’yden ‘ibârettir. *Muhammer sâhte bûdend*, tertîb-i re’y eylemiş idiler demektir. *Bâ-vey*: *Bâ,* harf-i sıla, *Firdevsî*’ye râci‘dir. *Hâ*, edât-ı cem‘. *Ki,* harf-i râbıt. *Güfte’îyd*, fi‘l-i mâzî, cem‘, muhâtab, söylemiştiniz demektir. *Bihânîd*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i emr, cem‘, muhâtab, okuyun demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Çünki Firdevsî, onlara erişti, o nesneyi ki kendi beynlerinde râbıta vermişlerdi, söylediler. Firdevsî, dedi: O mısrâ‘lar ki söylemişsiniz, okuyun. O şâ‘irlerden biri ‘Unsurî idi, dedi:

(Mısrâ’)

چون عارض تو ماه نباشد روشن

Çûn, edât-ı teşbîh. *‘Ârız/‘Âraz*, yanak; ‘Acem, feth-i râ ile okurlar; *tû*’ya izâfet-i lâmiyye; *mâh nebâşed*’in fâ‘ili; *rûşen*, mef‘ûlün bih sarîhi. *Nebâşed*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib, olmaz demektir.

(Mahsûl-i Mısrâ‘) Senin yanağın gibi ay, rûşen olmaz. Ya‘nî kamerin ziyâsı, senin yanağın nûrundan dûndur.

فرخی گفت

O şâ‘irlerin bir dahi Ferruhî idi, dedi:

(Mısrâ')

همرنك رخت كل نبود در كلشن

Hemreng-i ruhet, lâmiyye. *Hemreng*, rengdeş demektir. *Tâ*, zamîr-i hitâb. Senin ruhunın rengdeşi ya'nî ruhuna benzer demektir. *Gül*, nebûd'un fâ'ili. *Der-gülşen*, mef'ûlün fîhi. *Nebûd*, fi'l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ'ib, olmaz demektir.

(Mahsûl-i Mısrâ') Senin ruhuna benzer gülşende, gül olmaz mı? Ya'nî senin yanağın renginde hîç bir gül yoktur.

عسجدی گفت

Biri dahi 'Ascedî idi, dedi:

(Mısrâ')

مژگانت همی كذركند ازجوشن

Müjgânet: *Tâ*, zamîr-i hitâb.

{477}

Müjgân, kirpik demektir. *Hemî*, edât-ı te'kîd. *Güzer küned*, geçer, te'sîr eyler demektir. *Cevşen,* zırh ma'nâsına ki çokal dahi derler.

(Mahsûl-i Mısrâ') Senin kirpiğin, cevşenden geçer. Ya'nî öyle ser-tîzdir ki zırh, cevşen, hâ'il olmaz.

چون فردوسی این سه مصراع بشنید بدیهه گفت

Çûn, edât-ı ta'lîl.

(Mahsûl-i Terkîb) Çünki Firdevsî, bu üç mısrâ'ı işitti, bedâheten ya'nî 'ale'l-fevr söyledi:

(Mısrâ')

مانند سنان گیو درجنك پشن

Mânend-i sinân-ı Gîv[385], beyâniyye ve lâmiyye. *Mânend*, edât-ı teşbîh. *Sinân*, mızrâk demektir. *Gîv*, kâf-ı [Acemin] kesriyle bir bahâdır pehlevânın ismidir. *Der,* harf-i zarf. *Ceng-i Peşen*, lâmiyye. Peşen[386] de bir pehlevânın ismidir. Bunların muhârebesi meşhûrdur. Zikri tafsîle muhtâc. Murâd eden Şâhnâme'ye mürâca'at eylesin.

(Mahsûl-i Mısrâ') Mısrâ'-ı evvele merbût. Senin kirpiğin, zırhtan güzer eyler, Peşen'in cenginde Gîv'in süngüsü gibi.

[385] Şâhnâme-i Firdevsî kahramanlarından.
[386] Şâhnâme-i Firdevsî kahramanlarından.

ایشان ازآن متعجب شدند وازقصهٔ گیو و پشن استفسار
نمودند ازا مشروح باز گفت بعد ازان بمجلس سلطان افتاد ومقبول
نظر وی شدو وی را گفت مجلس ما فردوسی ساختی و بدان سبب
فردوسی تخلص کرد

İşân, zamîr-i cem‘, şu‘arâ’ya râci‘dir. *Ân,* bu mısrâ‘a işârettir. *Kıssa-i Gîv*, lâmiyye. *İstifsâr,* istif‘âl bâbından masdardır, su’âl ma‘nâsına. *Nümûdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, bunda eylediler demektir. *Ân-râ*: *Ân*, kıssaya işârettir; râ, edât-ı mef‘ûl. *Meşrûh,* ism-i mef‘ûl, bunda mufassal ma‘nâsınadır. *Bâz*, edât-ı te’kîd. *Be-meclis-i saltanat*, lâmiyye; bâ, harf-i sıla. *Üftâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, düştü demektir. *Makbûl-i nazar-ı vey*, lâmiyyelerdir. *Vey, Firdevsî*’ye râci‘dir. *Râ*, edât-ı sıla. *Meclis-i mâ*, lâmiyye, bizim meclisimiz demektir. *Firdevsî*: *Yâ,* harf-i nisbet. *Firdevs,* cennet demektir. *Sâhtî*, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab, bunda eyledin demektir. *Be-dân*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *dâl,* hemzeden munkalib.

(Mahsûl-i Terkîb) Firdevsî, bu mısrâ‘-ı râbi‘i söyleyince şâ‘irler müte‘accib oldular ve Gîv ü Peşen kıssasından su’âl eylediler. O kıssayı mufassalan söyledi. Ondan sonra meclis-i sultâna düştü. Ya‘nî dâhil-i meclis-i hâs oldu. Ve sultânın nazarının makbûlü oldu. Hâsılı, nazar-kerde-i pâdişâh oldu. Ve Firdevsî’ye,

{478}

Sultân Mahmûd dedi: Bizim meclisimizi cennete mensûb eyledin. O sebeb ile Firdevsî tahallus eyledi. Ya‘nî Firdevsî tahallus etmesine sultân Mahmûd’un bu kelâmı sebeb oldu.

وچون چند گاه برآمد بنظم شاهنامه مأمور
شد وهزار بیت بگفت و پیش سلطان آورد و تحسینهای فراوانه
یافت وهزار دینار زرسرخش انعام فرمود پس در مدت سی سال
شاهنامه را تمام ساخت و پیش سلطان آور و بدستور آنچه پیشتر واقع
شده بود در مقابلهٔ هر بیتی یکدینار زرسرخش توقع میداشت

Çend gâh, birkaç zamân demektir. *Gâh*, edât-ı zamân. *Berâmed*, bunda geçti demektir. *Be-nazm-ı Şâhnâme*, lâmiyye; *bâ*, harf-i sıla. *Pîş-i Sultân*, lâmiyye, sultânın huzûruna demektir. *Âverd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, getirdi demektir. *Tahsînhâ-yı fırâvân*, mevsûfun sıfata. *Hâ,* edât-ı cem‘. *Yâ*, izâfete tevessül. *Firâvân,* bol demektir, kesretten ‘ibârettir. Çok çok tahsînler. *Yâft*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, buldu demektir. *Zerr-i sürheş*, beyâniyye; *şîn,* zamîr, *Firdevsî*’ye râci‘dir; ona hâlis altın demektir. *Pes,* sonra demektir. *Sî,* otuz ma‘nâsınadır. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Sâht*, fi‘l-i mâzî, eyledi demektir. *Be-düstûr-ı ânçi,* beyâniyye; *bâ,* harf-i musâhabet *Düstûr*, dâlin zammıyla kâ‘ide demektir. O kâ‘ideye binâ’en ki demektir. *Pîşter,* mukaddem demektir. *Vâki‘ şüde bûd*, vâki‘ olmuş idi. *Der,* harf-i zarf. Mukâbele-i her beytî, lâmiyye; yâ, harf-i vahdet; her beyt mukâbelesinde demektir. *Tevakku‘*, ümîd ma‘nâsınadır. *Mî*, edât-ı hikâye. *Dâşt*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, tutardı demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Çünki birkaç zamân geçti, Şâhnâme nazmı ile me'mûr oldu ve bin beyt söyledi. Ve huzûr-ı sultâna getirdi. Çok çok tahsîn, vâfir binler buldu. Ve hâlis altın olarak bin altın in'âm buyurdu. Sonra otuz yıl müddette Şâhnâme'yi tamâm eyledi. Ve huzûr-ı sultâna getirdi. Ve o kâ'ide üzere ki mukaddem vâki' olmuş idi, her beytin mukâbelesinde hâlis altın olarak birer altın ümîd ederdi.

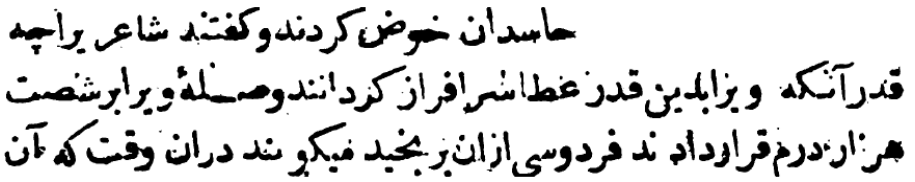

{479}

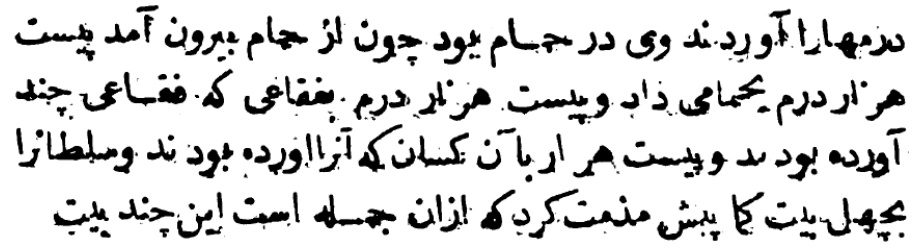

Hâsidân: *Elif* ve *nûn*, edât-ı cem', hased edici demektir. *Havz*, masdardır, ilkâ ma'nâsına, bunda garaza mebnî olan kelâma derler. *Şâ'irî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Kadr,* dâlin sükûnuyla bunda mertebe ve haysiyyet ma'nâsınadır. *Ki,* harf-i beyân. Bir "bâşed" mukadderdir. *Be-dîn*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *dâl,* hemzeden munkalib. *Kadar*, dâlin fethiyle mikdâr ma'nâsınadır. *Ser-efrâz*, 'âlî demektir *Kerdânend*, fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib, eyleyeler demektir. *Sıle*, câ'ize ma'nâsınadır; *vey*'e izâfet-i lâmiyye. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Ber,* harf-i sıla. *Şast hezâr*, altmış bin demektir. *Direm*, ak akçe ma'nâsınadır. *Dâdend*, fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib, verdiler demektir *Birencîd*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, incindi demektir. *Mî*, edât-ı te'kîd. *Gûyend*, fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib, derler demektir. *Der-ân vakt,* o vakitte *Diremhâ-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl; hâ, edât-ı cem'. *Âverdend*, fi'l-i mâzî, cem', gâ'ib, getirdiler demektir. *Vey, Firdevsî*'ye râci'dir. *Der,* harf-i zarf. *Hammâm*, ma'rûf. *Bûd*, edât-ı mâzî, idi demektir. *Bîrûn âmed*, çıktı demektir. *Bîst hezâr,* bin demektir. *Be-hammâmî*: *Bâ,* harf-i sıla; *yâ,* harf-i nisbet; hammâmcıya demektir. *Dâd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, verdi demektir. *Be-fakkâ'î*: *Bâ,* harf-i sıla; *yâ,* harf-i nisbet; *fakkâ'*, fânın fethi ve kafın teşdîdiyle kendinde nesne içilen kaba derler, maşraba gibi. Ba'zıları boğazı dar olmak lâzım demişler, surâhî gibi. *Yâ,* harf-i nisbet. Bunda şerbetçi demek olur. *Ki,* harf-i ta'lîl. *Fakkâ'î*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Fakkâ'î çend*, birkaç surâhî demektir. *Âverde bûdend*, getirmiş idiler. *Be-ân kesân*; *bâ,* harf-i sıla; o kimselere demektir. *Ân*, direm'e işârettir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Be-çihil beyt*: *Bâ,* harf-i musâhabet; çihil, kırk demektir; kırk beyt demek olur. *Mezemmet*, hicv ma'nâsına. *Ki,* harf-i beyân.

(Mahsûl-i Terkîb) Hâsidler garaza mebnî, bu kelâmı ilkâ eylediler ve dediler: Bir şâ'irin ne haysiyyeti

{480}

olur ki bu kadar ‘atâ ile mümtâz ü ‘âlî eyleyeler. Ve onun câ’izesini altmış bin akçeye karâr verdiler. Firdevsî bundan incindi. Derler ki o vakitte ki o diremleri getirdiler, Firdevsî hammâmda idi. Çünki hammândan çıktı, yirmi bin dirhem hammâmcıya verdi ve yirmi bin şerbetçiye. Zîrâ birkaç surâhî getirmiş idiler. Ve yirmi bin o kimselere verdi ki dirhemleri getirmiş idiler. Ya‘nî getirenlere verdi. Hâsılı, hammâmdan çıkmadan o altmış bini tekmîl sarf eyledi. Ve sultânı kırk beyt artık eksik hicv eyledi. O hicv cümlesindendir bu birkaç beyt:

(Mesnevî)

اگر شاهرا شاه بودی پدر * بسر برنهادی مرا تاج زر

Eger, harf-i şart. *Şâh-râ*: *Râ,* harf-i tahsîs, şâhın demektir. *Şâh*-ı-ı sânî, *bûdî*’nin mef‘ûlü; *peder*, fâ‘ili. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Yâ,* harf-i hikâye, ola idi demektir. *Be-ser*: *Bâ,* harf-i sıla; “be-serem” takdîrinde. *Ber,* harf-i te’kîd. *Nihâdî*: *Yâ,* harf-i hikâye; kordu demektir. *Tâc-ı zerr,* beyâniyye.

(Mahsûl-i Beyt) Eger şâhın pederi şâh olaydı benim başıma altın tâc kordu. Ya‘nî ikrâmda mübâlağa ederdi. Fehm olundu ki veled-i zinâ imiş demek ister. Zîrâ sâhib-i neseb ü haseb, ehl-i hüner kadrini bilir, pest eylemez demek ister.

چو اندر تبارش بزرگی نبود * نیارست که نام بزرگان شنود

Çü, edât-ı ta‘lîl. *Ender*, edât-ı zarf. *Tebâr*, kavm ve kabîle ve nesl ma‘nâsına; *şîn*, zamîr, *şâh*’a râci‘dir. *Büzürgî*: *Yâ,* harf-i masdar, ululuk demektir. *Nebûd*, edât-ı nefy-i mâzî, yoktu demektir. *Neyârest*, kâdir olmadı demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Nâm*, şân ve şöhret ma‘nâsınadır. *Büzürgân*’a izâfet-i lâmiyye, ulûların nâm ve şânı. *Şunûd*, fi‘l-i mâzî, müfred, bunda masdar ma‘nâsınadır, işitmeye demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki onun neslinde ululuk olmakla, ululuk resm ü kânûnunu dinleyip ‘amel etmedi.

درختی که تلخست اورا سرشت * گرش در نشانی بباغ بهشت

Der hattî ki: *Yâ,* harf-i vahdet; ki, harf-i râbıt-ı sıfat. *Telh*, acı demektir. *Û, der hatt*’a râci‘dir. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Şirişt*, tabî‘at demektir. *Ger*, edât-ı şart. *Şîn*, zamîrdir; *hatt*’a râci‘dir. *Der,* harf-i te’kîd. *Nişânî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred,

{481}

muhâtab, dikersen demektir. *Be-bâğ-ı behişt*, beyâniyye. *Bâ,* harf-i sıla. *Behişt*, cennet demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Bir ağaç ki onun tabî‘ati acıdır ya‘nî hâsılâtı telhtir eger onu cennet bâğına diker isen

ور از جوی خلدش بهنگام آب * ببیخ انگبین ریزی و شیر ناب

Ver, ve eger’den muhaffeftir. *Cûy-ı huld*, lâmiyye. *Cûy*, ırmak demektir. *Huld*, cennet ma‘nâsına. *Şîn*, zamîr, *dıraht*’a râci‘dir. *Be-hengâm-ı âb*, beyâniyye; *Bâ,* harf-i zarf; *hengâm,*

vakt, ma‘nâsına; su vaktinde ya‘nî sulayıcılık vaktinde demektir. *Be-bîh*: *Bâ,* harf-i sıla. *Bîh*, kök demektir. *Şîr-i nâb*, beyâniyye. *Şîr*, süt demektir. *Nâb*, hâlis ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Ve eger o ağaca cennet ırmağından sulamak vaktinde köküne bal ve hâlis süt dökesin ya‘nî su yerine cennet balından ve cennet sütünden sulayasın.

سرانجـام کوهر بکار آورد * همان میوهٔ تلخ بار آورد

Ser-encâm, ‘âkıbet demektir. *Gevher*, asl ve cibillet ma‘nâsınadır; *‘âverd*’in mef‘ûl-i sarîhi; *be-kâr*, gayr-i sarîhi. *Bâ,* harf-i sıla. *Kâr*, iş demektir. *Âverd*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, getirdi demektir. *Hemân,* ancak demektir. *Mîve-i telh*, mevsûfun sıfata izâfetidir. *Bâr*, yemiş demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Beyt-i evvele merbûttur. O ağacı cennet ırmaklarıyla terbiye eylesen ‘âkıbet, aslını fi‘le çıkarır, ancak acı yemiş getirir ya‘nî verir. Hâsılı, cibillî olan tabî‘at-i merkûze, te’dîb ve terbiye ile çıkmaz.

پس ازان مختفی
شد هر چند ویرا طلب کردند نیافتند بعد از چند گاه خواجه حسن
میمندی که مرتبهٔ وزارت داشت در شکار گاهی بیتی چند از شاهنامه
بتقریبی که واقع شده بود بخواند سلطانرا بسیار خوش آمد پرسید که این
شعر کیست گفت شعر فردوسی سلطان ار کردهٔ خود پشیمان شد وفرمان
داد تا شصت هزار دینار زر سرخ با خلعتهای خاص نامزد فردوسی
کنند و بطوس برند

Pes ez-ân, ondan sonra demektir. *Muhtefî*, ifti‘âl bâbından ism-i fâ‘ildir. *Muhtefî şüd*, gizlendi demektir. *Her çend,* her ne kadar demektir. *Neyâftend*, fi‘l-i nefy-i mâzî, cem‘, gâ’ib, bulamadılar demektir. *Ba‘d ez-çend gâhî*: *Yâ,* harf-i vahdet; *gâh*, edât-ı zamân; birkaç zamândan sonra demektir. Hâce Hasan Meymendî[387], Sultân Mahmûd’un vüzerâsındandır. *Ki,* harf-i râbıt-ı

[482]

sıfat. *Mertebe-i vezâret*, beyâniyye. *Dâşt*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, tuttu demektir. *Der,* harf-i zarf. *Şikârgâh*, şikâr mahalli demektir. *Beytî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Beytî-i çend*, birkaç beyt demektir. *Be-takrîbî*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *yâ,* harf-i vahdet. *Takrîb*, bunda münâsib demektir. *Vâki‘ şüde bûd*, olmuş idi demektir. *Sultân-râ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Bisyâr*, çok demektir. *Pursîd ki*, su’âl eyledi ki demektir. *Şi‘r-i kîst*, lâmiyye, kimin şi‘ridir demektir. *Şi‘r-i Firdevsî*, lâmiyye. *Kerde-i hôd* da lâmiyye, kendinin eylediğinden demektir. *Peşîmân şüd*, nâdim oldu demektir. *Şast hezâr*, altmış bin demektir. *Bâ-hil‘athâ-yı hâs*: *Bâ,* harf-i musâhabet; izâfet, mevsûfun sıfatına; *hâ*, edât-ı cem‘; *yâ*, izâfete tevessül. *Nâmzed,* bir kimseye bî-haber iken tasmîm olunan şey’e derler.

[387] Ebü’l-Kâsım Şemsü’l-küfât Ahmed b. Hasen el-Meymendî (ö. 424/1032). Gazneli vezîri.

(Mahsûl-i Terkîb) Ondan sonra ya‘nî bu hicvi inşâd eyledikten sonra gizlendi. Her ne kadar onu aradılar, bulamadılar. Birkaç zamândan sonra Hâce Hasan Meymendî ki vezâret rütbesi tuttu, bir şikârgâhta Şâhnâme’den birkaç beyt, bir münâsebet ile ki vâki‘ olmuştu, okudu. Sultân’a çok hoş geldi. Su’âl eyledi ki bu kimin şi‘ridir. Hâce Hasan dedi: Firdevsî’nin şi‘ridir. Sultân ettiğinden peşîmân oldu ve fermân eyledi tâ altmış bin hâlis altın, hâs hil‘atleriyle Firdevsî’ye nâmzed eyleyeler ve Tûs’a göndereler.

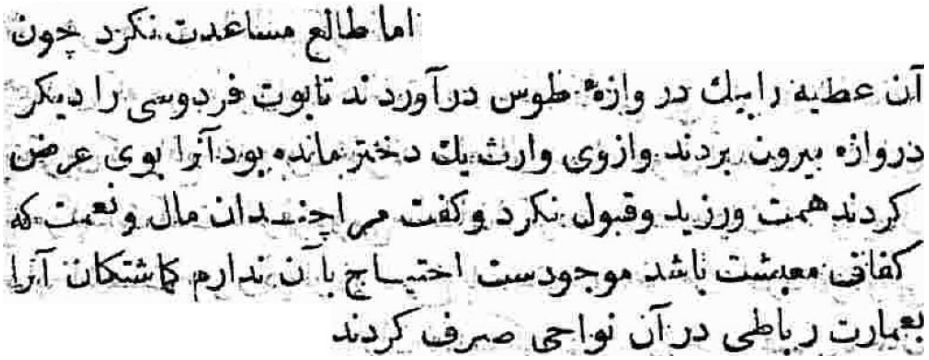
اما طالع مساعدت نکرد چون
آن عطیه را بیك دروازهٔ طوس درآوردند تابوت فردوسی را دیگر
دروازه بیرون بردند وازوی وارث یك دختر مانده بود آنرا بوی عرض
کردند همت ورزید وقبول نکرد وگفت مرا چندان مال ونعمت که
کفاف معیشت باشد موجودست احتیاج بآن ندارم گماشتگان آنرا
بعبارت رباطی در آن نواحی صرف کردند

Tâli‘, böyle yerlerde baht ma‘nâsınadır. *Müsâ‘adet*: *Tâ*, üslûb-ı ‘Acem üzere tavîl yazılmıştır. *Nekerd,* fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ib, eylemedi demektir. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *‘Atıyye-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl, o ‘atıyyeyi demektir. *Be-yek dervâze-i Tûs*, lâmiyye; *bâ*, harf-i sıla; *dervâze*, kal‘a kapısı demektir Tûs’un kal‘a kapısının

{483}

birine demektir. *Derâverdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, getirdiler demektir. *Tâbût-ı Firdevsî,* lâmiyye. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Dîger dervâze*, gayrı kapıdan demektir. *Bîrûn bürdend,* çıkardılar. *Vey Firdevsî*’ye râci‘dir. *Vâris*, ma‘rûf. *Duhter*, kız demektir. *Mânde*, mâzîden kısımdır, kalmış ma‘nâsına. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Ân-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ân, ‘atıyye*’ye râci‘dir. *Be-vey*: *Bâ*, harf-i sıla. *Vey, duhter*’e râci‘dir. *Himmet, verzîd*’in mef‘ûl-i sarîhi. *Verzîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, özendi demektir. *Merâ*: *Râ*, edât-ı sıla, bana demektir. *Çendân mâl*, bu kadar mâl demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Kefâf-ı ma‘îşet*, masdarın mef‘ûlüne. *Kefâf*, men‘ etmek ma‘nâsınadır; ârzû-yı nefsi men demekte müsta‘meldir ki yetecek demektir. *Ma‘îşet,* geçinmek ma‘nâsına. Geçinmeye yetecek demektir. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i sıla. *Ân*, ‘atıyye’ye işârettir. *Nedârem*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, mütekellim vahde, nefyden ‘ibârettir, yoktur demektir. *Gümâştegân*: *Elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘; *kâf*, hâ’-i resmîden mübeddel; gümâşte, zamm-ı kâf-ı ‘Acemle pâdişâh tarafından giden kimseye derler, böyle yerlerde mübâşir dedikleri; sultân’a izâfet-i lâmiyye. *Ân-râ*: *Râ*: Râ, edât-ı mef‘ûl. *Ân, ‘atıyye*’ye işârettir. *Be-‘imâret-i ribâtî*, lâmiyye; *bâ,* harf-i sıla; *‘imâret*, ta‘mîr ma‘nâsınadır; *ribât,* kesr-i râ ile yolcu konacak mahalle derler; *yâ,* harf-i vahdet. *Nevâhî*, etrâf ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Terkîb) Bu kadar meblağı, Sultân Mahmûd irsâl eyledi ammâ tâli‘ müsâ‘ade eylemedi. Çünki o ‘atıyyeyi Tûs’un bir kal‘a kapısına getirdiler; Firdevsî’nin tâbûtunu âhar kapıdan çıkardılar. Firdevsî’den vâris bir kız kalmıştı. O ‘atıyyeyi ona arz eylediler. Himmete özendi ya‘nî ‘âlî himmetlilik; hâsılı, gözü tokluk eyledi ve kabûl eylemedi ve dedi: Benim o kadar mâl ü ni‘met ki kefâf-ı ma‘îşet olur mertebe mevcûddur. O ‘atıyyeye ihtiyâcım yoktur. Sultânın mübâşirleri o meblağı o nevâhîde bir ribâtı ta‘mîre sarf eylediler.

(Kıt‘a)

خوشست قدرشناسی که چون خمیده سپهر * سهام حادثه را کرد عاقبت قوسی

Hoşest, mukaddem haber. *Kadr-şinâsî*, mu’ahhar mübtedâ. *Kadr-şinâs,* vasf-ı terkîbîdir; *yâ,* harf-i masdar; kadr bilicilik demektir. Bu mübtedâ haber, mâ-ba‘dı; cümle, bunun ta‘lîlidir. *Ki*, edât-ı ta‘lîl. *Hamîde,*

{484}

eğri demektir. *Sipihr*, felek ma‘nâsınadır. *Sihâm*, sehmin cem‘idir; *hâdise*’ye izâfet-i beyâniyye; râ, edât-ı sıla; hâdise oklarına demektir. *Kavsî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Kavs*, yay demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Kadr bilicilik hoştur. Zîrâ çünkü eğri felek, hâdise oklarına yaylık eyleye. Ya‘nî hâdise oklarını ata.

برفت شوکت محمود در زمانه نماند جز این فسانه که نشناخت قدر فردوسی

Bireft, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, gitti demektir; *şevket*, fâ‘ili; *Mahmûd*’a izâfet-i lâmiyye. *Der*, harf-i zarf. *Nemâned*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ib, kalmadı demektir. *Fesâne*, mesel ve kıssa ma‘nâsına. *Ki,* harf-i râbıt. *Neşinâht*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ib, anlamadı, bilmedi demektir; fâ‘ili tahtında Sultân Mahmûd’a râci‘dir. Kadr-i Firdevsî, lâmiyye.

(Mahsûl-i Beyt) Felek kavslik edip sihâm-ı hâdiseyi andığı gibi şevket-i Mahmûd gitti ve zamânede bu meselden gayrı kalmadı ki Sultân Mahmûd, Firdevsî’nin kadrini bilmedi. Ya‘nî Firdevsî’nin kadrini bilmedi diye ‘âlemde darb-ı mesel oldu. Hâsılı, eger kadr-şinâs olaydı bu gün yâd olmazdı. Belki iyilik ile yâd olurdu.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i müctestendir ki mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün olmuştur.

ناصرخسرو

انصاری درصناعت شعرماهر بود ودر فنون حکمت کامل اما بسوء
اعتقاد و میل بزندقه والحاد متهم شده بود واوزا سفر نامه ایست
دراکثرمعموره سفرکرده ومحاوراتی که با افاضل کرده بنظم آورده واین
ابیات که عین القضاة درکتاب زبدة الحقایق ایراد کرده ازجمله منظومات
اوست

Nâsır Husrev Ensârî[388]: ‘alemeyn beyninde “ibn” hazf olunmuştur. *Sınâ‘at-i şi‘r*, beyâniyye. *Mâhir bûd*, üstâd idi demektir. *Fünûn-ı hikmet*, beyâniyye. *Fünûn*, fennin cem‘idir. Hikmet fenlerinde demektir. *Kâmil*’den sonra bir “bûd” mukadderdir. *Ammâ*, edât-ı istidrâk. *Be-sû-i i‘tikâd,* beyâniyye. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Sû’*, kötü demektir. *Be-Zendeka*: *Bâ,* harf-i sıla.

[388] Ebû Muîn Nâsır b. Hüsrev b. Hâris el-Kubâdiyânî el-Mervezî (ö. 465/1073’ten sonra). İsmâilî filozof, şâ‘ir, ‘âlim ve seyyah.

Zendeka[389] ve *İlhâd*[390] birer mezheb-i bâtıladır ki biri fürû‘âtı inkâr eder. Biri haşr ü neşri inkâr ve kadem-i ‘âleme zâhibdir. Tafsîli kütüb-i kelâmiyyede musarrahtır. *Müttehem,* ifti‘âl bâbından ism-i [mef‘ûldür], töhmetli. *Şüde bûd*, olmuş idi. *Û-râ*: *Râ,* harf-i tahsîs. *Sefernâme*, mü’ellefâtdan birinin ismidir. *Hemze,* harf-i tevessül; *yâ,* harf-i vahdet;

{485}

sîn ve *tâ*, edât-ı haber; bir sefernâmesi vardır demektir. *Der*, harf-i zarf. *Ekser-i ma‘mûre*, lâmiyye. *Ma‘mûre,* vech-i ‘arzda âdem sâkin olan yerlere derler. Muhâverâtî: Yâ harf-i tenkîr. Muhâverât, muhaverenin cem‘idir ki kelâmda mücâdele ve muhâsame ma‘nâsınadır. Bâ-efâdıl: Bâ, harf-i musâhabet; efâdıl, efdalin cem‘idir, ‘ulemâlar ile demektir. *Kerde*’ler mâzîden kısımlardır. *Be-nazm*: *Bâ,* harf-i sıla. *Âverde*, mâzîden kısımdır, getirmiş demektir. *Ebyât*, beytin cem‘idir. *Ki,* harf-i beyân. *‘Aynü’l-Kudât*[391], bir zâtın lakabıdır, kibâr-ı ehlullâhtan Hemedânî demekle şöhret-şi‘ârdır. *‘Ayn*, göz bebeği demektir. *Kudât*, kâdînin cem‘idir, kâdîların gözünün bebeği demek olur. *Der-kitâb-ı Zübdetü’l-Hakâyık*, Zübdetü’l-Hakâyık[392] nâmında olan kitâbında demektir. *Îrâd*, getirmek ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Nâsır bin Husrev-i Ensârî, sınâ‘at-i şi‘rde mâhir ve hikmet-i fenlerinde kâmildi. Ammâ sû’-i i‘tikâd ile ve zendeka ve ilhâda meyl ile müttehem olmuştu. Ve onun bir Sefernâme’si vardır ki ekser-i ma‘mûrede sefer eylemiştir. Ve şu muhâvereler ki ‘ulemâ ile eylemiştir, o kitâbda nazm ile getirmiştir. Ve bu beytler ki ‘Aynü’l-kudât Hemedânî, Zübdetü’l-Hakâyık nâm kitâbında îrâd eylemiştir, onun manzûmâtı cümlesindendir.

(Kıt‘a)

همه جور من از بلغار یانست * که مادام همی باید کشیدن

Heme, cümle demektir. *Cevr-i men*, masdarın mef‘ûlünedir, bana olan cevr demektir. *Bulgariyân*: *Elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘; *yâ,* harf-i nisbet; *Bulgar*, bir tâ’ifenin ismidir. *Ki,* harf-i râbıt. *Mâ,* masdariyye; *dâm*, fi‘l-i mâzî; *mîm*, kâ‘ide-i A‘câm üzere zamîr-i mütekellim; ben olduğum müddette ya‘nî hayâtta oldukça demektir. *Hemî*, edât-ı te’kîd. Bâyed keşiden, çekmek gerek demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Cümle bana olan cevr, Bulgarlılardandır ki hayâtta oldukça çekmek gerek.

کسنه بلغار یانرا نیز هم نیست * بکویم کر تو یتوانی شنیدن

Bulgariyân-râ: *Râ*, edât-ı tahsîs. *Nîz,* dahi demektir. *Hem*, te’kîddir. *Bigûyem*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, söyleyim demektir. *Ger,* harf-i şart. *Bitüvânî*, bâ’-i te’kîd ile muzâri‘, müfred, gâ’ib, kâdir isen demektir. Şenîden, masdar, işitmek ma‘nâsına.

---

[389] Âlemin kadîm olduğunu ileri süren, Allah’ı yâhûd Allah’ın birliğini ve âhireti inkâr ettiği halde inanmış gibi görünen kimselerin yolunu ifâde eden terim.

[390] Dinden çıkma sonucunu doğuracak inanç ve görüşleri savunma anlamında kelâm terimi.

[391] Hakîm Ebü’l-Meâlî Abdullâh b. Ebî Bekr Muhammed b. Alî el-Miyânecî el-Hemedânî (ö. 525/1131). Mutasavvıf, kelâm ‘âlimi, Şâfiî fakihi ve şâ‘ir.

[392] Zübdetü’l-hakâ’ik fî keşfi’d-dekâ’ik. Tasavvufa sülûk edenleri dalâletten ve felsefe tuzağından kurtarmak için Aynü’l-kudât Hemedânî tarafından yazılmış, Allah’ın varlığı, zatı, isimleri, sıfatları, ilmi; nübüvvet, âhiret vs. konuları işleyen yüz fasıldan oluşan eser.

(Mahsûl-i Beyt) Güneh, Bulgarlıların dahi değildir. Söyleyim eger sen işitmeye kâdir isen. Ya‘nî kâbil-i hitâb olup anlaya

{486}

bilirsen günâh kimindir, söyleyim.

خدا یا این بلا وفتنه ازتست * ولکن کس نمی یارد چخیدن

Hudâyâ: *Elif,* harf-i nidâ, Yâ Allâh demektir. *Ez-tust,* sendendir demektir. *Nemî yâre[d]*, fi‘l-i nefy-i hâl, müfred, gâ’ib, kâdir olmaz demektir. *Çehîden*, cîm-i ‘Acemînin fethi ve hâ’-i mu‘ceme ile masdardır, dürüşmek ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Yâ Rabb! Bu belâ ve fitne sendendir lâkin kimse dürüşmeye kâdir olmaz. Ya‘nî kimse seninle mücâdele ve muhâvere edemez.

همی آرند ترکانرا ز بلغار * ز بهر پردهٔ مردم دریدن

Hemî, edât-ı te’kîd. *Ârend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib, getirirler demektir. *Türkân*: *Elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘dir. *Türk*, mahbûb demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Zi-be-her*, edât-ı ta‘lîl. *Perde-i merdüm*, lâmiyye. *Perde*, bunda ‘ırz ü vakâr ma‘nâsınadır. *Derîden*, masdardır yırtmak ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Mahbûbları Bulgar’dan getirirler ya‘nî esîrlik tarîkıyla Bulgar’dan getirirler halkın ‘ırz ü vakârını yırtmak için. Ya‘nî halkı ‘aşk ü sevdâya giriftâr etmek için.

لب ودندان آن خوبان چون ماه *بدین خوبی نبایست آفریدن

Leb, dudak. *Dendân*, diş. *Ân, hûbân*’a izâfet-i lâmiyye. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Be-dîn,* be-în’den munkalib; *bâ,* harf-i musâhabet. *Hûbî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Nebâyest*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ib, hikâyeyi mutazammın, gerekmezdi demektir. *Âferîden*, masdar, yaratmak ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Ve ay gibi olan mahbûbların dudağını ve dişini bu güzellik ile yaratmak gerekmezdi. Bu kelâmda bûy-ı zendeka istişmâm olunur ki hitâbı Hakk celle ve ‘alâ hazretinedir.

که ازعشق لب ودندان ایشان * بدندان لب همی باید گزیدن

Ki, harf-i ta‘lîl. *‘Aşk-ı leb*, lâmiyye. *Îşân*, Bulgaryân’a râci‘dir. *Be-dendân*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Leb, gezîd*’in mef‘ûl-i sarîhi. *Bâyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, gerektir demektir. *Gezîden*, kâfın fethiyle masdardır, ısırmak ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Böyle güzel yaratmak lâyık değildi. Zîrâ onların leb ü dendânının ‘aşkından diş ile dudağı ısırmak gerek. Bunda tevriye var. Biri bu ki ta‘accübden ‘ibârettir ki böyle hüsn ü cemâl olur mu diye dudağını ısırmak. Biri, mahbûbun dudağını ısırmak.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i hezecdir ki mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün olur. Ve buna

{487}

kıt‘a dediğimiz, bir uzun sühan-dân parça olduğu içindir.

ازرقی

هروی رحمه الله در قواعد شعر و فضل ماهر بود و در قوانین علم
حکمت کامل ممدوح اورا عارضهٔ حادث شد که قوت مباشرت
ساقط گشت اطبا از معالجت آن عاجز آمدند ازرقی کتاب الفیه
و شلفیه را بنظم آورد و تصویر کرد و غلامی را از خواص پادشاه
با کنیزک عقد بست ایشانرا در حرم پادشاه که میان ایشان و پادشاه
شبکهٔ پیش حائل نبود منزل داد و آن کتابرا پیش ایشان نهاد و فرمود که
با آن صورتهای مختلف که در آن کتاب تصویر کرده بودند بمباشرت
و مباشرت مشغول شوند

Ezrak, gök renge derler; *yâ,* harf-i nisbet. *Herevî*: *Yâ,* harf-i nisbet. Herâv Hirât, bir şehrin ismidir. *Der-kavâ'id-i şi'r*, beyâniyye ya lâmiyye. *Der*, harf-i zarf. *Kavâ'id*, kâ'idenin cem'idir şi'r kâ'idelerinde. *Fazl*, kavâ'id üzere ma'tûf. *Kavânîn-i 'alem*, lâmiyye ya beyâniyye. *Kavânîn*, kânûnun cem'idir. *Hikmet*, ma'rûf. *Memdûh-ı û*, lâmiyye. *Û, Ezrakî*'ye râci'dir. Memdûhtan murâdı, selâtîn-i Hirât'tan biridir. *Râ*, edât-ı sıla. *'Arıza'î*: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. *'Ârıza*, bunda 'illet ma'nâsınadır. *Hâdis şüd*, zuhûr eyledi demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Kuvvet-i mübâşeret*, masdarın mef'ûlüne. *Mübâşeret,* mücâma'at ma'nâsınadır. *Geşt*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, oldu demektir. *Etıbbâ*, tabîbin cem'idir. *Mu'âlecet,-i ân*, masdarın mef'ûlünedir. *Âmedend,* bunda oldular demektir. *Râ,* edât-ı mef'ûl. *Be-nazm*: *Bâ,* harf-i sıla. *Âverd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, getirdi demektir. *Gulâmî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Havâss-ı pâdişâh*, lâmiyye. *Bâ-kenîzek*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *'Akd best*, nikâh eyledi. *Îşân, gulâm* ve *kenîzek*'e râci'dir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Der-harem-i pâdişâh*, lâmiyye; der, harf-i zarf, pâdişâhın hareminde demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Miyân-ı îşân*, lâmiyye, onların beyni demektir. *Ve pâdişâh*: *Ve*, ma'a ma'nâsınadır, pâdişâh ile onların beyninde demektir. *Şebeke*, bânın fethiyle örülü olan şey'e derler ve örülü demektir ve 'Arabîdir. Hattâ şebeke-i resûl derler. Kafes de olsa olur. *Yâ,* harf-i vahdet. *Hemze,* harf-i tevessül. *Bîş*, bâ'-i 'Arabla

{488}

ziyâde demektir. *Hâ'il,* ism-i fâ'ildir, ma'rûf. *Nebûd*, edât-ı mazî-i menfî. *Dâd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, verdi demektir. *Kitâb-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Pîş-i îşân*, onların önüne demektir. *Nihâd*, fi'l-i mâzî. *Ki,* harf-i beyân. *Be-ân sûrethâ-yı muhtelif*, mevsûfun sıfata izâfetidir. *Hâ*, edât-ı cem'. *Muhtelif*, bunda gûnâgûn demektir. *Bâ,* harf-i musâhabet. Türlü türlü olan sûretler ile demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Kerde bûdend*, eylemiş idiler demektir. *Be-mu'âşeret*: *Bâ,* harf-i sıla. *Şevend*, fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib, olalar demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ezrakî Herevî[393] rahimehullâh şi'r kâ'idelerinde ve fazlda mâhir idi. Ve 'ilm-i hikmet kânûnlarında kâmil idi. Onun memdûhuna[394] bir 'illet zâhir oldu. Mücâma'at

[393] Ebû Bekr (Ebü'l-Mehâsin) Zeynüddîn b. İsmâîl. V./XI. yüzyılda yaşayan İranlı şâ'ir.
[394] Şemsüddevle Doğanşah. V./XI. yüzyılda yaşayan Horasan valisi.

kuvveti sâkıt oldu. Tabîbler ona mu‘âleceden ‘âciz oldular. *Ezrakî*, Kitâb-ı Elfiyye vü Şelfiyye[395]’yi nazma getirdi ve tasvîr eyledi. Ya‘nî bâha dâ’ir olan sûretleri tasvîr eyledi ve bir gulâmı hâss-ı pâdişâhtan bir kenîzek ile nikâh eyledi. Ve onları harem-i pâdişâhta ki onlar ile pâdişâh beyninde bir şebekeden ziyâde hâ’il yoktu. Menzil verdi ve o kitâbı onların önüne kodu. Ve buyurdu ki o muhtelif sûretler ki bu kitâbda tasvîr eylemişlerdir. Ya‘nî bu kitâbda tasvîr olunan gûnâgûn sûretler ile mu‘âşeret ve mübâşerete meşgûl olalar.

و پادشاهرا فرمود که ازقفای شبکه بی وقوف ایشان
احوال ایشانرا مشاهده کنند چون این مشاهده مکرر شد حرارت
غریزی قوت گرفت وآن ماده را که مانع قیام آلت بود منقطع گردانید
و بر مثال پیز منجمد از منفذ احلیل بیرون آمد ومقصود حاصل شد
واز سخنان و یست در وصف شراب

Pâdişâh-râ: *Râ*, edât-ı sıla. *Ki*, harf-i beyân. *Kafâ-yı şebeke*, lâmiyye. *Kafâ*, ense demektir. *Bî-vukûf-ı îşân*, onlardan habersiz demektir. *Ahvâl-i îşân*, lâmiyye. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Harâret-i garîzî*, mevsûfun sıfata; yâ, harf-i nisbet; cibillî ve tab‘î ma‘nâsınadır. ‘İlm-i tıbda tafsîli vardır. *Girift*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, tuttu demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Mâni‘-i kıyâm*, fâ‘ilin mef‘ûlüne; *kıyâm-ı âlet*, masdarın fâ‘ilinedir; *âlet*, zekerden kinâyettir. *Kerdânîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, eyledi demektir. *Munkatı‘*, infi‘âl bâbından ism-i

{489}

fâ‘ildir, munkatı‘ eyledi ya‘nî kopardı demektir. *Misâl-i penîr*, beyâniyye, penîr gibi demektir, penîr, ma‘rûf. *Mâye-i müncemid*, mevsûfun sıfatadır. *Müncemid*, donuk demektir. *Menfez-i ihlîl*, lâmiyye. *Menfez*, delik; *ihlîl*, zât-ı zekerden ‘ibârettir. *Bîrûn âmed*, çıktı demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Gulâm ile kenîzek bu sûretle emr buyurdukda pâdişâha buyurdu ki onlardan habersiz şebekenin ensesinden onların hâllerini müşâhede eyleye. Çünki müşâhede mükerrer oldu ya‘nî bir iki kerre suver-i muhtelife ile mücâma‘atlarını görünce tabî‘î olan harâret, kuvvet tuttu ve o mâddeyi ki âletin kıyâmına mâni‘ idi, munkatı‘ eyledi, kopardı. Ve penîr gibi donuk mâye, zekerin deliğinden çıktı. Ve maksûd hâsıl oldu. Ve o Ezrakî’nin sözlerindendir şarâb vasfında:

(Kıt‘a)

ساقی بیار لعل مهی کز فروغ آن * اندیشه لاله زار شود دیده گلستان

Sâkî, münâdâ; harf-i nidâ mahzûf; ey sâkî demektir. *Biyâr*, bâ’-i te’kîd ile emr-i hâzır, müfred, getir demektir. *La‘l-i meyî*, sıfatın mevsûfa izâfetidir; *yâ*, harf-i tenkîr. *Kez*, ki ez’den muhaffeftir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Fürûğ*, şu‘le demektir. *Ân*, *mey*’e işârettir; izâfet-i

[395] Doğanşah’ın iktidarsızlığını gidermek üzere bahnâme türünde yazılan ve yazıldığı dönemin müstehcen sayılan eserlerindendir. Osmanlı döneminde Türkçe tercümeleri de yapılan eser zaman zaman edebe mugayir bulunarak yasaklanmıştır.

lâmiyye. *Endîşe*, fikr ma‘nâsınadır. *Lâlezâr*, lâlelik demektir. *Şeved*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, olur demektir *Dîde*, göz demektir. *Gülistân*, güllük ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Ey Sâkî! Şu bir la‘l-i meyi getir ki onun şu‘lesinden fikr, lâlezâr olur. Ya‘nî fikri, pür-safâ vü revnak kılar. Ve gözü gülistân eyler. Hâsılı, zâhiren ve bâtınen şevk veren la‘l gibi meyi sun.

گر بگذرد پری بشب اندر شعاع او * از چشم آدمی نتواند شدن نهان

Ger, edât-ı şart. *Bigüzered*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, geçer ise demektir; perî, fâ‘ili. *Be-şeb*: *Bâ*, harf-i zarf; *ender*’i te’kîddir. *Şu‘â‘-ı û*, lâmiyye. *Şu‘â‘*, aydınlık demektir. *Û*, zamîr, *mey*’e râci‘dir. *Çeşm-i âdemî*, lâmiyye. *Netüvâned*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib, kâdir olamaz demektir. *Şüden*, masdardır olmak ma‘nâsına. *Nihân*, gizli demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Eger perî o meyin aydınlığında gece geçerse âdemin gözünden gizli olmaya kâdir olamaz. Ya‘nî meyin şu‘â‘ı o kadar rûşenâdır ki perî dahi gizlenmeye kâdir olamaz. *Şüden*, reften ma‘nâsına

{490}

dahi olur; perî geçmeye kâdir olmaz demek olur.

خوش بوی تر از عنبر و رنگین تر از عقیق * روشن تر از ستاره و صافی تر از روان

Hoş-bûy, vasf-ı terkîbîdir, güzel kokulu demektir. *Ter*, edât-ı tafdîl. *‘Anber*, ma‘rûf. *Rengîn*: *Yâ*, harf-i nisbet; *nûn*, harf-i te’kîd; rengi demektir. *‘Akîk*, mukaddemen beyân olundu. *Rûşen*, parlak demektir. *Sitâre*, yıldız demektir. *Sâfî*, bunda latîf ma‘nâsınadır. *Revân*, rûh demektir.

(Mahsûl-i Beyt) ‘Anberden ziyâde güzel kokulu ve ‘akîkten rengli ve yıldızdan ziyâde parlak ve rûhtan eltaf; hâsılı, şarâb bu evsâf ile mevsûftur.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i muzâri‘-i ahreb-i mekfûf-ı maksûrdur ki mef‘lü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilât olur.

امیر معزی رحمه الله وی در زمان دولت
معز الدنیا والدین سنجر بن ملك شاه بود واز مداحان اوست و معزی
نسبت باوست وانچه اورا در زمان وی علو شان ورفعت درجه میسر
شد کم شاعر را میسر نشد

Vey, *Mu‘*izzî’ye râci‘dir. *Der*, harf-i zarf. zamân-ı devlet-i *Mu‘izzü’d-dünyâ*, beyâniyye ve lâmiyye. *Mu‘izzü’d-dünyâ ve’d-dîn* Sencer’in lakabıdır. *Meddâhân-ı û*, lâmiyye, onun meddâhlarındandır demektir. *Bâ-vey*: *Bâ*, harf-i sıla; vey, *Mu‘izzü’d-dünyâ ve’d-dîn*’e râci‘dir. *Ânçi*, o nesne ki demektir. *Û-râ: Râ*, edât-ı sıla. *Û*, *Mu‘zzî*’ye râci‘dir. *Der*, harf-i zarf. *Zamân-ı vey*, lâmiyye. *Mu‘izzü’d-dünyâ*’ya râci‘dir. *‘Ulüvvişân*, masdarın fâ‘iline. *Rif‘at-i derece* de böyle. Şânın ‘âlîliği ve derecenin rif‘ati demektir. *Kem*, eksik demektir

ammâ böyle yerlerde ‘ademden ‘ibârettir. *Şâ‘irî*: *Yâ,* harf-i vahdet; *râ*, edât-ı sıla. *Neşüd*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ib, oldu demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Emîr Mu‘izzî rahimehullâh o Mu‘izzü’d-dünyâ ve’d-dîn Sencer ibni Melikşâh zamân-ı devletinde idi. Ve onun meddâhlarındandır. Ve Mu‘izzî’de olan yâ’-i nisbî, ona nesebdir. Ve o nesne ki ona Sultân Sencer’in zamânında şânın ‘âlîliği ve rif‘at-i derece müyesser oldu, bir şâ‘ire müyesser olmamıştır.

وگویند سه کس از شعرا در سه دولت اقبالها دیدند وقبولها
یافتند که کس نیافت رودکی درعهد سامانیان وعنصری درعهد
محمودیان ومعزی دردولت سنجریان وسبب وفات وی این بود روزی
سلطان ازدرون خرگاه تیری انداخت واو بیرون خرگاه ایستاده بود

{491}

تا گاه تیر خطاشد وبروی آمد بیفتاد ودرحال جان بداد واز جمله
سخنان وی است این چند بیت

Gûyend, nakl ederler demektir. *Se kes*, üç kimse demektir. *Der,* harf-i zarf. *Se devlet*, üç devlet demektir. *İkbâlhâ*: *Hâ*, edât-ı cem‘, ikbâller ya‘nî i‘tibârlar demektir. *Dîdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, gördüler demektir. *Kabûlhâ*: *Hâ*, edât-ı cem‘, kabûller demektir ya‘nî rağbetler. *Yâftend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, buldular demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Kes,* kimse demektir. *Neyâft*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ib, bulmadı demektir. *Der,* harf-i zarf. *‘Ahd-i Sâmâniyân,* beyâniyye. *‘Ahd*, zamân demektir; *elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘dir. Sâmânîler zamânında demektir. *Der-‘ahd-i Mahmûdiyân* da böyle. *Devlet-i Senceriyân*, kezâlik. *Sebeb-i vefât-ı vey*, lâmiyyelerdir. *Vey, Mu‘izzî*’ye râci‘dir. *Mu‘izzî*’nin vefâtının sebebi demektir. *Ân bûd,* o idi demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Rûzî*: *Yâ,* harf-i vahdet, bir gün demektir. *Derûn-ı hargâh*, lâmiyye. *Derûn*, iç demektir. *Hargâh*, oba demektir, çadır nev‘inden. *Mî*, edât-ı hikâye. *Endâht*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, atardı demektir. *Û, Mu‘izzî*’ye râci‘dir. *Be-bîrûn-ı hargâh*, lâmiyye. *Bîrûn*, dışarı demektir. Hargâhın dışarısında demek olur. *İstâde*, mâzîden kısımdır, durmuş demektir. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Hatâ*, yanlış demektir. *Şüd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, gitti demektir. *Ber,* harf-i sıla. *Vey, Mu‘izzî*’ye râci‘dir. *Âmed*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, geldi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve nakl ederler ki üç kimse, üç devlette i‘tibâr gördüler ve rağbetler buldular. Hâsılı, Mu‘azzez ve mükerrem oldular ki kimse bulmadı. Rûdekî, Sâmânîler ‘ahdinde; ‘Unsurî, Mahmûdîler zamânında; Mu‘izzî, Sencerîler Devleti’nde. Ve Mu‘izzî’nin vefâtına sebeb o idi ki bir gün Sultân, hargâh içinde ok atardı. Ve Mu‘izzî, hargâhın dışarısında durmuştu. Nâgâh, ok yanlış gitti ve Mu‘izzî’ye geldi. Ve düştü. Ve derhâl cân verdi. Ve onun sözlerindendir bu birkaç beyt:

(Kıt‘a)

تا نگارم زسنبل برسمن پرچین نهاد * داغ حسرت بردل صورتگران چین نهاد

Tâ, harf-i intihâ. *Nigâr-ı men*, lâmiyye. *Nigâr*, mahbûb ma‘nâsına. *Sünbül*, ma‘rûf; bunda teşbîh tarîkıyla zülf demektir. *Ber,* harf-i isti‘lâ, *Semen*, bir beyâz çiçektir, yâsemen dahi derler. *Kezâlik*, tarîk-i

{492}

sâbık üzere yanak demektir. *Pür*, bunda cemî‘ ma‘nâsını mukayyeddir. *Çîn*, büklüm ve kıvrım ma‘nâsınadır. *Nihâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, kodu demektir. *Dâğ-ı hasret*, mecâzen beyâniyye. *Dâğ*, vücûdu âteşle yakmaya derler; ‘Arabîde keyy; Türkîde nal ve yakı derler. *Dâğ*, âteş-i hasret takdîrinde. *Ber*, edât-ı sıla. *Dil-i sûret-gerân-ı Çîn*, lâmiyyelerdir. *Sûret-gerî*, kâf-ı [Acemin] fethiyle edât-ı fâ‘ildir, sûretçi ya‘nî musavvir ma‘nâsına. *Çîn*, bir şehrin ismidir.

(Mahsûl-i Beyt) Benim mahbûbum, sünbül gibi olan zülfündan semen-âsâ olan yanağı üzere büklüm, kıvrımlar koyalıdan beri, Çîn tasvîrcilerinin gönlüne dâğ-ı hasret kodu. Ya‘nî böyle ra‘nâ sûreti tasvîrden ‘âciz olduklarından kendilerine dâğ-ı derûn oldu. Bu beytte tecnîs-i tâm vardır: Çîn ile çîn.

هر دلی کز سر کشی ننهاد سر بر هیچ خط * زیر زلف او کنون سر بر خط مشکین نهاد

Dilî: *Yâ*, harf-i vahdet. *Kez*, ki ez’den muhaffef. *Ki*, harf-i râbıt. *Ser-keşî*: *Yâ*, harf-i masdar. *Ser-keş*, vasf-ı terkîbîdir, mu‘ânid ve mütekebbir ma‘nâsınadır. *Nenihâd*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ib, komadı demektir. *Hatt*, bunda fermân ma‘nâsına. Baş komamak itâ‘atsizlikten kinâyettir. *Zîr-i zülf-i û*, beyâniyye ve lâmiyye. *Hatt-ı müşkîn*, mevsûfun sıfata izâfetidir. Hattan murâd, ruhsârda zâhir olan mûlardır. *Nihâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, kodu demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Her bir dil ki ser-keşliğinden nâşî her bir fermâna itâ‘at eylemedi. Ya‘nî mutî‘ olmayan gönüller, onun zülfü altında el-ân hatt-ı müşkîne baş kodu ya‘nî ona mutî‘ oldu. Hâsılı, feleğe kelek, sîmurga sinek diyenler sana bin cân ile bende-i fermân oldu.

من غلام آن خط مشکین که کوبی مورچه * پای مشک آلوده بر برگ گل نسرین نهاد

Men, ben demektir ve mübtedâ. *Gulâm-ı ân hatt-ı müşkîn*, lâmiyye ve haber. O hatt-ı müşkînin gulâmıyım demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Gûyî*, edât-ı teşbîh, gûyâ demektir. *Mûrçe*: *Çe*, edât-ı tasgîr, karıncacık demektir. *Pây-ı müşk-âlûd*, mevsûfun sıfata izâfetidir. *Müşk-âlûd*, vasf-ı terkîbîdir, müşk bulaşıklı demektir. *Ber,* harf-i isti‘lâ. *Berg-i gül-i nesrîn*, beyâniyyelerdir, gül-i nesrîn bir beyâz güldür.

(Mahsûl-i Beyt) Ben o müşkîn hattın gulâmıyım ki gûyâ karıncacık müşk bulaşmış

{493}

ayağını nesrîn gülü üzere kodu. Bunda teşbîh-i belîğ vardır ki rûy-ı mahbûbda olan hatt, tüy; karınca ayağıyla müşk bulaşmış gül-i nesrîne teşbîh eyledi. Nesrînden vech-i mahbûbu murâd eyledi.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i remel-i maksûrdur ki fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘iâtün fâ‘ilât olur.

واین چند بیت دیگر از قصیده که بر اسلوب شعرای تازی زبان گفته است

Dîger, dahi demektir. *Kasîde'î*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Hemze,* harf-i tevessül. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Ber,* harf-i isti'lâ. *Üslûb-ı şu'arâ-yı tâzî-zebân*, lâmiyye ve beyâniyye. *Üslûb*, kâ'ide ma'nâsınadır. *Tâzî-zebân*, terkîb-i mezcîdir. *Tâzî*, 'Arab demektir. *Zebân*, lügat ma'nâsınadır. Lügat-ı 'Arab şu'arâsının kâ'idesi üzere demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve bu birkaç beyt dahi şu bir kasîdedendir ki lügat-ı 'Arab şu'arâsı kâ 'ide ve üslûbu üzere nazm edip söylemiştir:

(Gazel)

ای ساربان منزل مکن جز در دیار یارمن * تا یک زمان زاری کنم بر ربع واطلال ودمن

Sârbân, deveci. *Mekün,* nehy-i hâzır, müfred, eyleme demektir. *Der,* harf-i zarf. *Yâr-i men,* lâmiyye. *Tâ,* harf-i ta'lîl. *Zârî*, feryâd ma'nâsınadır. *Künem*, fi'l-i muzâri', mütekellim vahde, eyleyim demektir. *Ber,* harf-i isti'lâ. *Rab'*, rânın fethi ve bânın sükûnuyla dâr ma'nâsına hâne demektir. *'Atlâl,* feth-i hemze ile talelin cem'idir, eser binâ olan mahalle derler, vîrân ma'nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Emîr Mu'izzî ma'şûk-ı sefer-kerdesi firâkına 'adem-i tahammülünden nâşî der: Ey Deveci! Benim yârimin diyârının gayrıda menzil eyleme tâ ki bir zamân rab' ve 'atlâl ve dimen üzere feryâd ü figân edem. Ya'nî cânânın kaldığı menzilde ve vîrânelerde ve mezbelede âh ü figân ü feryâd edem.

ربع ازدلم پرخون کنم اطلال را جیحون کنم * خاک دمن گلگون کنم از آب چشم خویشتن

Ez-dilem, gönlümden demektir. *Pür-hûn,* dolu kan demektir. *'Atlâl-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Hâk-i dimen*, lâmiyye. *Gülgûn*, gül rengi demektir. *Âb-ı çeşm*, beyâniyye, gözyaşı demektir; hîşten'e izâfet-i lâmiyye.

(Mahsûl-i Beyt) Menzil-i cânânı gönlümden pür-hûn eyleyim. Ya'nî derd-i derûnum ile müte'ellim eyleyim. Ve vîrâneyi Ceyhun gibi nehr eyleyim. Mezbele toprağını gülgûn eyleyim kendi gözüm yaşından. Hâsılı, o mahalleri âh ü feryâd ü girye vü efgân

{494}

ve hûn-ı dil ile doldurup mâl-â-mâl eyleyim.

از روی یار خرگهی ایوان همی بینم تهی * وز قد آن سرو سهی خالی همی بینم چمن

Rûy-i yâr-i hargehî, lâmiyye ve sıfatın mevsûfadır. *Hargeh*, hargâhtan muhaffef, oba demektir. *Yâ,* harf-i nisbet. *Hargehî*, göçer evli demektir. *Eyvân,* feth-i hemze ile Fârsîdir, köşk ma'nâsına. *Bînem*, fi'l-i muzâri', mütekellim vahde görürüm demektir. *Tehî*, boş ma'nâsınadır. *Kadd-i ân serv-i sehî*, lâmiyyelerdir. *Sehî*, mevzûn demektir. *Hâlî*, boş demektir. *Hemî*, edât-ı te'kîd.

(Mahsûl-i Beyt) O hargehe mensûb olan bâdiye-nişîn yârin yüzünden eyvânı boş görürüm. Ve o serv-i sehînin kaddinden çemeni hâli görürüm. Hâsılı, mahbûbdan boş görürüm.

جایی که بود آن دلستان بادوستان دو بوستان * شد کرک و روبه را مکان شد کوف و کرکس را وطن

Câyî: *Yâ*, harf-i vahdet, bir yerde demektir. *Ki*, harf-i râbıt. *Bûd*, edâtı mâzî. *Dil-sitân*, vasf-ı terkîbîdir, gönül alıcı demektir, mahbûb ma‘nâsına. *Bâ-dûstân*: *Bâ*, harf-i musâhabet. *Der*, harf-i zarf. *Şüd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, oldu demektir. *Gurk*, kurt demektir. *Rûbeh*, hâ’-i asliyye ile tilki demektir. *Râ*, edât-ı sıla. *Kûf*, üğü kuşu ki gecelerde öter; tahrîf edip puhu derler. *Kerkes*, akbabaya müşâbih bir büyük kuştur.

(Mahsûl-i Beyt) Bir yerde ki o mahbûb dostlar ile bostânda idi. Kurt ve tilkiye mekân oldu. Ve puhu ve akbabaya vatan oldu. Hâsılı, o dil-sitân-ı şenlik olan mahal, cânânın gitmesi sebebiyle ıssız olup kurtlar ve kuşlar tavattun eyledi. Bu kıt‘ada, musammat san‘atı vardır ki her beyti dört bahştır. Üç bahşı bir kâfiyede, bir bahşı kâfiye-i aslî üzere.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i recez-i sâlimdir ki müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün’dür.

عبدالواسع جبلی رحمه الله وی فاضل وکامل وشاعر ماهر بود
بهردوزبان تازی وفارسی سخن گفته واتفاقست که هیچ کس ازعهده
جواب قصیده مشهور که مطلعش اینست

Bûd, edât-ı mâzî, müfred, idi demektir. *Be-her dü zebân*: *Bâ*, harf-i zarf; her iki dilde demektir. *Tâzî*, ‘Arabî demektir. ‘uhde-i cevâb-ı kasîde-i meşhûr, beyâniyye ve lâmiyye ve mevsûfun sıfata. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Matla‘eş*: *Şîn*, *kasîde*’ye

{495}

râci‘dir.

(Mahsûl-i Terkîb) Abdülvâsi‘ Cebelî[396] rahimehullâh, o fâzıl ve kâmil ve şâ‘ir-i mâhir idi. ‘Arabî ve Fârsî her iki dilde şi‘r söylemişti. Ve ittifâk vardır ki meşhûr olan kasîdesinin cevâbı ‘uhdesinden ki matla‘ı budur, hîç kimse çıkamamıştır. Ya‘nî tanzîr olunmamıştır.

(Beyt)

که دارد چون تومعشوق نکار چابك ودلبر * بنفشه زلف ونرگس چشم ولاله روی ونسرین بر

Ki, kim demektir. *Dâred*, fi‘l-i isbât, vardır demektir. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Ma‘şûkî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Nigâr*, mahbûb demektir. *Çâbuk*, tez ma‘nâsına ya‘nî gönül almada tez. *Dil-ber*, vasf-ı terkîbîdir, gönül alıcı demektir. *Benefşe-zülf*, terkîb-i mezcîdir, *benefşe* zülflü demektir ya‘nî rengde benefşeye müşâbih olan zülf demektir. *Nergis-çeşm* de böyle. *Lâle-rûy*, kezâlik. *Nesrîn-ber*, mislühû. Nergis gözlü, lâle yüzlü, nesrîn göğüslü demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Kimin vardır senin gibi benefşe zülflü, nergis, gözlü, lâle yüzlü, nesrîn göğüslü bir nigâr ve çâbuk ü dil-ber ma‘şûku. Hâsılı, kimsenin yoktur ancak bu evsâf ile mevsûf sensin.

(‘Arûz) Bu beyt, hezec-i sâlimdir ki dört kerre mefâ‘îlün’dür.

چنانکه میاید بیرون نیامده است ودرمفتتح بعض قصاید گفته

[396] Bedîüzzamân Abdülvâsi‘ b. Abdilcâmi‘ Garcistânî el-Cebelî (ö. 555/1160). İranlı şâ‘ir.

(Mahsûl-i Terkîb) Beytin mâ-kablinde olan *ez-'uhde-i cevâb-ı kasîde-i meşhûr*'a merbûttur ki matla'ı, *ki dâred çûn tû ma'şûkî* olan kasîde-i meşhûresinin cevâbının 'uhdesinden lâyık olduğu mertebeye kimse çıkamamıştır. Ve ba'zı kasîdelerinin ibtidâsında demiştir:

(Kıt'a)

دردهر نیست ازتو دلفروز تر نگار * در شهر نیست ازتو جگرسوز تر پسر

Der, harf-i zarf. dehr, 'âlem demektir. *Dil-firûz*, vasf-ı terkîbîdir, kalbe şevk ve şu'le verici demektir. *Ter*, edât-ı tafdîl. *Ciger-sûz* da vasf-ı terkîbîdir, ciger yakıcı demektir.

(Mahsûl-i Beyt) 'Âlemde senden dil-firûzter mahbûb yoktur. Şehrde senden ciger-sûzrek peser yoktur. Bu beytte san'at-ı terşîh vardır. dehr ile şehr; dil-firûz [ile] ciger-sûz mukâbil vâki' olmuşlardır.

تا کرده ام بلالهٔ سیراب تونگاه * تا کرده ام بنرگس پرخواب تونظر

Tâ, harf-i intihâ. *Kerde'em*, eylemişimdir demektir. *Tâ kerde'em*, eylediğimden beri demektir. *Be-lâle-i sîrâb-ı tû*,

{496}

mevsûfun sıfata ve lâmiyye. *Bâ*, harf-i sıla. *Sîrâb*, kanmış demektir. *Lâle-i sîrâb*'dan murâd, ruh-ı cânândır. *Nigâh*, nazar ma'nâsınadır. *Be-nergis-i pür-hâb-ı tû, lâle-i sîrâb-ı tû* gibi. *Nergis*'den murâd, çeşm-i dil-ârâdır.

(Mahsûl-i Beyt) Senin lâle-i sîrâb gibi olan ruhuna nazar eylediğim günden beri ve senin pür-hâb ü mahmûr olan nergis gibi çeşmine dikkat edeliden beri,

گاهی چولاله ام زوصالت شکفته روی * گاهی چونرگسم زفراقت فکنده سر

Gâhî: *Yâ*, harf-i tenkîr, gâhîce demektir. *Çü*, edât-ı teşbîh. *Mîm*, zamîr-i mütekellim. *Hemze*, harf-i tevessül. *Visâlet*: *Tâ*, harf-i hitâb. *Şüküfte-rûy*, terkîb-i izâfîdir, yüzü açık demektir, handân ma'nâsına. *Şüküfte*, şînin zammıyladır, açılmış ma'nâsınadır. *Çü*, yine edât-ı teşbîh. *Nergisem*: *Mîm*, zamîr-i mütekellim. *Firâket*: *Tâ*, zamîr-i hitâb. *Fekende-ser*, terkîb-i izâfî, başı bırakmış, boyun eğmiş ma'nâsına, kemâl-i hayretten gelen ıztırâbda müsta'meldir.

(Mahsûl-i Beyt) Gâhîce lâle gibi senin visâlinden handânım. Gâhîce nergis gibi firâkından muztarib ve hayrânım. Ya'nî sana meftûn olup lâle-i rûyuna nazardan nâşî fikr-i vasl ile handân ve nergis çeşmine dikkat hasebiyle nergis gibi boynum büküp hayrânım.

('Arûz) Bu kıt'a, bahr-i muzâri'-i ahreb-i mekfûf-ı mahzûftur ki mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün olur.

ادیب صابر

رحمه الله وی شاعر فصیح وفاضل لبیب بود واشعار وی رالطافتی کامل
وملاحتی تمام حاصلست وافاضل بتقدیم وی معترفند چنانکه انوری
ویرابرخود ترجیح کرده انجا که در قطعه تعداد کمالات خود میکند
ودر آخران میگوید

Fasîh, ma‘rûf. *Lebîb*, fa‘îl be-ma‘nâ-yı fâ‘ildir, ‘âkıl ma‘nâsına. *Eş‘âr-ı vey*, lâmiyye. *Vey,* zamîri, *Sâbir*’e râci‘dir. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Letâfetî, melâhatî, yâ*’ları harf-i tenkîr. *Be-tekaddüm-i vey*, masdarın, fâ‘ilinedir; *bâ,* harf-i sıla, onun tekaddümüne demektir. *Mu‘terifend*: *Nûn* ve *dâl*, edât-ı cem‘, mu‘teriflerdir ya‘nî mukırlardır demektir. *Çünân ki,* ancılayın ki demektir. *Vey-râ*: *Vey*, zamîr, *Sâbir*’e râci‘dir; *râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ber*, harf-i isti‘lâ. *Tercîh*, takdîm demektir. *Kerde*, mâzîden kısımdır, eylemiş demektir. *Ancâ ki*, o mahalde ki demektir. *Kıt‘a’î*: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül; bir kıt‘ada demektir. *Ta‘dâd-ı kemâlât*, masdarın mef‘ûlünedir; *hôd*’a lâmiyye; kendinin

{497}

kemâlâtını saymakta demektir. *Mî*, edât-ı te’kîd; *küned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, eylerdi demektir. *Âhir-ı ân*, lâmiyye. *Mî*, edât-ı te’kîd; *gûyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, söylerdi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Edîb Sâbir[397] rahimehullâh o, şâ‘ir, fasîh ve fâzıl ve ‘âkıl idi. Ve onun şi‘rlerinin letâfeti kâmil ve melâhati tamâm hâsıldır. Ve efâdıl, onun tekaddümüne mu‘terif ve mukırdırlar. Ya‘nî cümlesi ser-fürû ederler. Ancılayın ki Enverî[398] onu kendi üzerine tercîh eylemiştir. O mahalde ki kendi kemâlâtını ta‘dâd eder ya‘nî kemâlâtını saydığı yerin âhirinde der:

بیت این همه بگذار باشعر مجرد آمدم ❊ چون سنایی هستم آخر کرنه همچون صابرم

În heme, bu mecmû‘ûnu demektir. *Bigüzâr*, bâ’-i *te’kîd ile,* emr-i hâzır, müfred, geç demektir. *Bâ-şi‘r-i mücerred*, beyâniyye; *bâ,* harf-i musâhabet, mücerred şi‘rle demektir. *Âmedem*, geldim ma‘nâsına fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Senâyî*[399], bir şâ‘irin ismidir. *Hestem*, edât-ı isbâttır. Senâyî gibiyim demektir. *Âhâr*, bir edâttır ki olsam da, değilsem de lafzlarında olan “de/da” lafzını ifâde eder. *Ki,* harf-i şart. *Ne,* harf-i nefy; *mîm*-i, mütekellime mukayyeddir. Takdîri, “hemçûn Sâbir nîstem”dir. *Hem*, edât-ı te’kîd. *Çûn*, edât-ı teşbîh.

(Mahsûl-i Beyt) Bu mecmû‘unu geç. Ya‘nî ‘ilm ü fazl ü fezâ’ilim şöyle dursun mücerred şi‘rler ile geldim. Ya‘nî yalnız şâ‘ir farz eyle. Senâyî gibiyim; Sâbir gibi değilsem de. Hâsılı, sâ’ir fezâ’ilim şöyle dursun, şi‘rde dahi Sâbir kadar değilsem de Senâyî kadar kudretim vardır. Bu kelâm ile Sâbir’i, Enverî kendi üzerine tercîh eylemiştir.

---

[397] Şihâbüddîn b. İsmâîl Tirmizî (ö. 546/1151-52 [?]). İranlı şâ‘ir.

[398] Evhadüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî-yi Ebîverdî (ö. 585/1189 [?]). İran edebiyatının büyük kaside şâ‘iri.

[399] Ebü’l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem Senâî-yi Gaznevî (ö. 525/1131 [?]). İranlı şâ‘ir ve Farsça tasavvufî mesnevî tarzının kurucusu.

واز جملهٔ سخنان و یست این چند بیت

Bu birkaç beyt, onun sözleri cümlesindendir.

(Gazel)

ای عارض توخلد ولب توچو سلسبیل * برخلد وسلسبیل توجان ودلم سبیل

Ey, harf-i nidâ-yı mahzûf, ey cânân demektir. *'Ârız*, yanak ma'nâsına; *tû*'ya izâfet-i lâmiyye. *Huld*, bunda cennet demektir. edât-ı teşbîh, mahzûf; "çü huld" demektir. *Leb-i tû*, da lâmiyye. *Çü*, edât-ı teşbîh. *Selsebîl*, cennette bir ırmağın ismidir. Mısrâ'-ı sânîde olan *huld* ve *selsebîl*'den murâd, evvel karînesiyle yanak ve dudaktır; *tû*'ya izâfet-i lâmiyye. *Sebîl*, bunda fedâ ma'nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Ey Cânân! Senin yanağın cennet gibi ve dudadğın selsebîl gibi.

{498}

Senin huld ve selsebîlin ki yanağın ve lebindir. Ona cân ve dilim fedâdır. Ba'zı nüshada bu beyt dahi vardır. Lâkin kâfiyesinde tekrâr olduğundan mı yoksa 'adem-i vukûfundan mı, şârih yazmamış ve ekser metinlerde de yoktur. Lâkin biz şerh eyledik.

درطاعت هوای توآمد دلم ازانك * ازطاعتست یافتن خلد وسلسبیل

(Mahsûl-i Beyt) Gönlüm senin muhabbetin tâ'atindedir o sebebden ki huld ve selsebîli bulmak ya'nî onları bulmaklığın esbâbına sa'y 'ibâdettir.

ناهید پیش طلعت توکی دهد فروغ * خورشید نزد خدمت توکی بود جمیل

Nâhîd, Zühre yıldızına derler. *Pîş-i tal'at-i tû*, lâmiyyelerdir; *tal'at*, yüz ma'nâsına, vech demektir; senin tal'atin katında demek olur. *Key*, edât-ı istifhâm, kaçan demektir. *Dihed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, verir demektir. *Fürûğ*, şu'le demektir. *Hûrşîd*, güneş ma'nâsınadır. *Nezd-i hıdmet-i tû*, lâmiyyelerdir, senin hıdmetin katında demektir. *Büved*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, olur demektir. *Cemîl*, güzel ma'nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Zühre, senin tal'atin katında kaçan şu'le verir. Ya'nî Zühre'nin şu'lesi vechin nûrundan dûndur. Hûrşîd, senin hıdmetinin yanında kaçan güzel olur. Hâsılı, olamaz.

بغداد حسن ومصر جمالی وچشم من * بغداد چو دجله ومصر چو نیل

Bağdâd-ı hüsn, beyâniyye, hüsn Bağdâd'ısın. *Mısr-ı cemâlî*: *Yâ*, harf-i hitâb, izâfet-i beyâniyye. *Çeşm-i men*, lâmiyye. *Bağdâd-râ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Çü*, edât-ı teşbîh. *Dicle*, Bağdâd önünden akan nehre derler. *Mısr-râ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Nîl*, Mısr'dan akan nehre derler.

(Mahsûl-i Beyt) Hüsn Bağdâd'ı ve güzellik Mısr'ısın. Ya'nî bilâd-ı hüsnün a'zamı ve eşrefisin. Hâsılı, mecmû' güzellik sendedir. Ve benim gözüm Bağdâd'da Dicle gibi ve Mısr'a Nîl gibi olur. Hâsılı, sen Bağdâd-ı hüsn isen, benim seyl-i eşkim Dicle'dir. Sen Mısr-ı melâhat isen, çeşmim âb-ı Nîl'dir.

ز بار رنج هجر توقدم شده چو نال * وز رحم عشق توخدم شده چو نیل

Bâr-ı renc-i hecr, lâmiyyelerdir, senin hecrinin meşakkati yükünden demektir. *Şüde,* mâzîden kısımdır olmuş ma‘nâsına. *Çü*, edât-ı teşbîh. *Nâl*, kalem ve kalemin içinde olan ince tellere derler, kemâl-i za‘ftan kinâyettir.

{499}

Zahm-ı ‘aşk-ı tû, lâmiyyelerdir, senin ‘aşkın yarasından demektir. *Hadd, hâ’*-i mu‘ceme ile yanak demektir; *mîm*, zamîr-i mütekellim, benim yanağım demektir. *Nîl*, çivit dedikleri gök rengidir.

(Mahsûl-i Beyt) Senin hecrin meşakkati yükünden kaddim nâl gibi olmuş. Ya‘nî bâr-ı hecri çekmekten kemâl mertebe za‘îf oldum. Ve senin ‘aşkın zahmından yanağım çivit gibi olmuş. Ya‘nî kemâl-i ıztırâbımdan gömgök oldum. Bunda tevriye tarîkıyla *Nîl*’e ırmak ma‘nâsı vermek de kâbildir. Ma‘nâ, senin ‘aşkının zahmından ağlamaktan ruhsârım Nîl ırmağına dönmüştür.

(‘Arûz) Bu gazel, bahr-i muzâri‘-i ahreb-i mekfûf ü maksûrdur ki mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilât olur.

(Kıt‘a)

دوات ای پسر آلت دولت است * بدو دولت تنمرا رام کن

Devât, Türkîde tahrîf edip divit derler. *Ey,* harf-i nidâ. *Peser*, münâdâ. *Âlet-i devlet*, mecâzen beyâniyye, devlet âletidir. *Be-dû*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *dâl,* hemzeden munkalib; *û, devât*’a râci‘dir; onun ile demektir. *Devlet-i tünd*, beyâniyye. *Tünd,* ser-keş ma‘nâsınadır. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Râm*, mutî‘ ma‘nâsınadır. *Kün*, emr-i hâzır, eyle demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Şâ‘ir fenn-i hatta tahrîs ve teşvîk zımnında hitâb-ı ‘âm tarîkıyla der: Devât, Ey Oğul! Devlet âletidir. Ya‘nî devleti celbe âlettir. O devât ile ser-keş devleti mutî‘ eyle.

چو خواهی که دولت کنی از دوات * الف را ز پیوند تا لام کن

Çü, edât-ı ta‘lîl. *Hâhî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, istersin demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Devlet, künî*’nin mef‘ûl-i sarîhi. *Künî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, eyleyesin demektir. *Elif-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Peyvend,* ism-i masdardır, ulaştırmak ma‘nâsına, îsâl demektir; *tâ*’ya izâfet, mef‘ûlünedir. *Tâ,* lafz-ı *devât*’ta olan *tâ*’dır.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki istersin ki devâttan devlet edesin ya‘nî devâtı devlet yapmak murâd edersin, elifi tâ’ya ittisâlden lâm eyle. Ya‘nî elif, tâ’ya muttasıl olduğu gibi olur. Hâsılı, devâttan devlete vuslat [cüz’ü] ittisâl iledir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i mütekârib-i mahzûftur ki fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûl’dür.

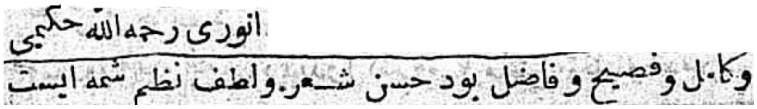

{500}

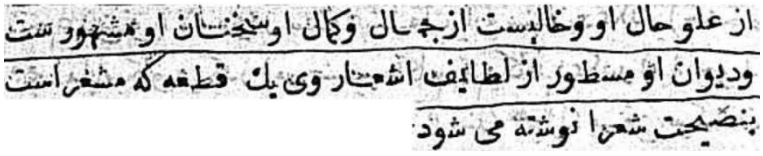
از علو حال او وخالیست از جمال وکمال اوسخنستان او مشهورست
ودیوان او مسطور از لطایف اشعار وی یک قطعه که مشعر است
بنصیحت شعرا نوشته می شود

Hakîmî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Bûd*, edât-ı mazı. *Hüsn-i şi'r*, masdarın fâ'iline. *Lutf-ı nazm* da böyle. Şi'rinin güzelliği ve nazmının letâfeti demektir. *Şemme',* bi-hasebi'l-lüga, koku demektir ammâ isti'mâlde cüz' ma'nâsınadır. *Yâ,* harf-i vahdet. *Hemze,* harf-i tevessül. *Sîn* ve *tâ*, edât-ı haber. *'Ulüvv-i hâl*, masdarın fâ'iline; *û*'ya lâmiyye. *Hâl* ile 'ilm ve fazlı murâddır. *Û, Enverî*'ye râci'dir. *Hâlî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Hâl*, ben demektir. *Cemâl-i kemâl-i û*, lâmiyyelerdir, onun kemâlinin güzelliğinden demektir. *Sühanân-ı û,* lâmiyye. *Dîvân-ı û* da böyle. *Letâyif-i eş'âr-ı û* da böyle, onun şi'rlerinin latîflerinden demektir. *Müş'ir,* ism-i fâ'ildir, iş'âr edici ma'nâsına ya'nî bildirici. *Be-nasîhat-i şu'arâ*: *Bâ,* [harf-i sıla]; izâfet-i lâmiyye. *Nüvişte mî şeved,* mebniyyün li'l-mef'ûldür, yazılır demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Enverî rahimehullâh, bir hakîm-i kâmil ve fasîh-i fâzıl idi. Şi'rinin güzelliği ve nazmının letâfeti, onun 'ulüvv-i hâlinden ya'nî 'ilm ü fazlından bir cüzdür. Ve onun kemâli cemâlinden bir bendir. Ya'nî 'ilmi yanından şi'ri lâ-şeydir. Onun sözleri meşhûrdur ve dîvânı mestûrdur. Onun şi'rlerinin latîflerinden bir kıt'a nasîhat-i şu'arâyı müş'irdir, yazılır:

(Kıt'a)

دی مرا شاعری گفت غزل میگوئی * گفتم از مدح وهجا دست بیفشاندم هم

Dî, dâlin kesriyle dün demektir. *Merâ*: *Râ,* harf-i sıla, bana demektir. *Şâ'irekî*: *Yâ,* harf-i vahdet; *kâf,* harf-i tasgîr, bir şâ'ircik demektir. *Mî*, edât-ı hâl. *Gûyî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab, söyler misin demektir, istifhâmı mutazammın. *Hicâ,* hicv demektir. *Biyefşândem*: *Bâ,* harf-i te'kîd; *yâ,* hemzeden munkalib; *efşândem*, fi'l-i mâzî, mütekellim vahde, silktim demektir. *Dest biyefşândem*, i'râz eyledim demekte müsta'meldir. *Hem,* dahi demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Dün bana bir şâ'ircik dedi: Gazel söyler misin? Dedim: Medh ü hicvden dahi i'râz eyledim ya'nî terk eyledim.

گفت چون گفتش از حالت کراهی بود * حالت رفته دگر باز نیاید زعدم

Çûn, revm-i zamm ile niçin demektir. *Güftem*, fi'l-i mâzî, mütekellim vahde, dedim

{501}

demektir. *Şîn*, zamîr, *şâ'ir*'e râci'dir. *Ân, gazel ü medh ü hicâ*'ya işârettir 'ale'l-infirâd yâhûd sühan i'tibâriyle. *Hâlet-i gümrâhî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Gümrâh*, kâf-ı 'Acemin zammıyla azgın demektir. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Hâlet, tâ'*ları üslûb-ı 'Acem üzere tavîl yazılır; *refte*'ye, izâfet-i beyâniyye; gitmiş hâlet demektir. *Diger*, gayrı demektir. *Bâz,* geri demektir. *Neyâyed*, fi'l-i nefy-i müstakbel, gelmez demektir. '*Adem,* yokluk demektir.

(Mahsûl-i Beyt) O şâ'ircik dedi: Niçin i'râz edersin? Ona dedim: Şi'r söylemek, azgınlık hâleti idi. Gitmiş hâlet, gayrı, 'ademden gelmez. Hâsılı, şi'r söylemek gümrâhlık hâlidir. Onu ben terk eyledim. 'Avdet ettirmek lâyık değildir. Onun için ferâgat geldim.

غزل و مدح وهجـا هرسه ازآن میکنم * که مرا حرص وغضب بود با آن شهوت ضم

(Mahsûl-i Beyt) Gazel ü medh ü hicv, her üçünden söyledim. Zîrâ benim hırs ü gazabım vardı. Ve ona şehvet zamm idi. Ya‘nî bende hırs-ı mâl olmak hasebiyle medh söylerdim belki memdûhtan bir şey cerr ederim diye. Ve gazab olmak hasebiyle hicv söylerdim ki infi‘âli teskîn için. Ve şehvet-i nefsâniyyem olmaklıkla mehâbîbi vasf edip gazel söylerdim. Leff ü neşr-i müşevveş mer‘îdir.

آن یکی شب همه شب در غم اندیشهٔ آن * که کنـد وصف لب چون شکر وزلف بخم

Ân yekî, öbürü demektir ki murâd gazel-gû’dur. *Şeb,* gece. *Heme şeb*, mecmû‘î gece. *Endîşe-i ân*, lâmiyye. *Ki,* harf-i beyân. *Küned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, eyleye demektir. *Vasf-ı leb*, masdarın mef‘ûlünedir. *Çûn şeker-sıfat-ı leb*: *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Be-ham*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Ham*, büklüm demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Gazel söyleyen, gece, bütün gece o fikrin gamındadır ki şeker gibi dudağını ve büklümlü olan zülfü vasf eyleye. Ya‘nî leb ü zülf-i cânânı vasf endîşesiyle tâ-be-seher hâb ü râhatı terk eyler ki şehvetten nâşîdir.

وآن دگر روزهمه روز دران محنت و رنج * که کجـا روز که وچون کسب کند پنج درم

Vü ân diger, öbürü ki murâd, medh-gû’dur. *Rûz*, gün demektir. *Heme rûz*, bütün gün. *Der,* harf-i zarf. *Ki,* harf-i beyân. *Kucâ,* nereden demektir. *Vez*, ve ez’den muhaffeftir. *Ki,* kim demektir. *Çûn,*

{502}

nice demektir. *Kesb küned,* kazana demektir. *Penc*, beş demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Medh-i ekâbir söyleyen, gündüz bütün gün o mihnet ve meşakkattedir ki nereden ve kimden ve nice beş direm kazanırım. Ya‘nî beş para nereden kazanırım diye bütün gün akşama dek meşakkat çeker.

وان سه دیگر جوسك خسـته نسلیش بدان * که ز بونی بکف آید که از و باشد کم

Vü ân se dîger, o üçüncünün demektir, murâd, hicv-gû’dur. *Çü*, edât-ı teşbîh. *Seg-i haste,* beyâniyye, hasta köpek demektir. *Tesellî*, ma‘rûf. *Şîn* zamîri, *seg*’e râci‘dir. *Be-dân*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Ki,* harf-i beyân. *Zebûnî*: Yâ, harf-i vahdet. *Be-kef*: *Bâ,* harf-i sıla, eline demektir. *Âyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, gele demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Kem,* bunda ednâ demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ve o hicv-gû olan hasta kelb gibi tesellîsi onun ile ki bir zebûn eline gire ki ondan dûn ola. Ya‘nî dâ’imâ fikri kendinden za‘îfini bulup [zûr] ile cerr eden kelbe benzer ki zîrâ itâle-i lisânından havf edip bir mikdâr şey verir. Bu ise âsâr-ı gazabdır.

چون خـدا این همه سك کرسنه راحاشا کم * باز کرد از سرمن بندهٔ عاجز بکرم

Çûn, edât-ı ta‘lîl. *Seg-i gursine*, beyâniyye, aç kelb demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Hâşâ,* kelime-i tenzîhtir. *Kem*, istifhâmı mutazammın, böyle yerlerde nefyden ‘ibârettir; *bâz kerd*’e

mukayyed. *Bâz kerd,* rücû‘ ma‘nâsına. *Ez-ser-i men*, lâmiyye, benim bâşımdan demektir. *Bende’-i ‘âciz*, beyâniyye. *Be-kerem*: *Bâ,* harf-i musâhabet.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki Hudâ, keremiyle hâşâ bu üç aç kelbi ben ‘âciz bendenin başından rücû‘ ettirmeye ya‘nî döndürmeye. Hâsılı, Allâh rücû‘unu göstermeye.

غزل ومدح وهجا گفتم و یارب زینهار * بس که باعقل جفا کردم و بانفس ستم

Zînhâr, hayf ma‘nâsınadır. *Bes*, çok demektir, bâ’-i ‘Arabî ile. *Bâ-‘akl*: *Bâ,* harf-i sıla. *Bâ-nefs* de böyle.

(Mahsûl-i Beyt) Gazel ve medh ve hicv söyledim. Yâ Rabb! Hayf, eyvâh ‘akla çok cefâ ve eziyyet ve nefse zulm eyledim. Hâsılı, tazyî‘-i evkât sebebiyle zâlimînden oldum.

انوری لاف زدن شیوهٔ مردان نبود * چون زدی باری بمردانه نگهدار قدم

Enverî, münâdâ; harf-i nidâ mahzûf, “Ey Enverî” demektir; *lâf zeden*’in mef‘ûlü. *Zeden*, masdardır, vurmak ma‘nâsına. *Şîve-i merdân*, lâmiyye; *şîve*, hoş

{503}

tavr ma‘nâsınadır; *elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘; merdlerin hoş tavrı demektir. *Nebûd*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib, olmaz demektir. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Zedî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, vurursun demektir. *Be-merdâne*: *Bâ,* harf-i sıla; *hâ*, edât-ı liyâkat-i teşbîh. *Nigehdâr*, hıfz eyle demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ey Enverî! Lâf vurmak ya‘nî da‘vâ eylemek şîve-i merdân olmaz: Çünki vurdun ya‘nî da‘vâ eyledin, bârî merdânelikle kademini hıfz eyle. Ya‘nî sözünde sâbit kadem ol.

کوشهٔ گیر و سر براه نیک سانی بطلب * که نه بس دیر سر آید بتو این یك دو سه دم

Kûşe’î: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. *Gîr,* emr-i hâzır, müfred, tut demektir. *Ser,* bunda uç ma‘nâsına; *râh*’a izâfet-i lâmiyye; *râh*’ın *necât*’a beyâniyye. *Yâ,* harf-i nisbet. Necâta mensûb olan yolun ucunu. *Bitaleb*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i emr-i muhâtab, iste demektir. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Ne,* harf-i nefy; *serâyed*’e masrûf. *Bes*, bâ’-i ‘Arabî ile çok demektir. *Dîr*, geç ma‘nâsınadır. *Serâyed*, nihâyet bulur demektir. *Be-tüvân*: *Bâ,* harf-i zarf. *Dem,* nefes demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Bir kûşe tut. Ya‘nî ‘uzlet eyle ve necât yolunun ucunu iste. Ya‘nî halâs olacak bir tarîk ara. Zîrâ çok geç nihâyet bulur değildir ya‘nî tez dövünürsen de bu, bir iki üç nefes. Hâsılı, hayâtın serî‘ü’z-zevâldir. Hakka yarar bir tarîk ara.

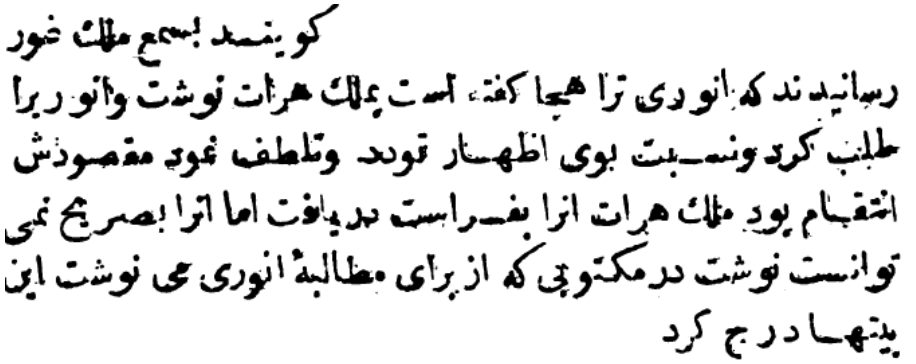

Be-sem‘-i melik-i Gur[400], lâmiyye ve beyâniyye; bâ, harf-i sıla; melik, lâmın kesriyle pâdişâh demektir. Gur, bir kavmin ismidir. Tataristân’da olur ki mahallerine Guristân derler. *Resânîdend*, fi‘l-i mâzî, müte‘addî, cem‘, gâ’ib, eriştirdiler demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Turâ*: *Râ*, edât-ı sıla, sana demektir. *Be-melik-i Hirât*, beyâniyye; *bâ,* harf-i sıla. *Hirât*, hânın kesriyle bir şehrin ismidir ve *Horasan*’ın tahtgâhıdır, *Herî* dahi derler. *Nüvişt*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, yazdı demektir. *Enverî-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be-vey*:

{504}

Bâ, harf-i sıla; vey, *Enverî*’ye râci‘dir. *Ezhâr-ı teveddüd*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Teveddüd*, tefa‘‘ul bâbından masdardır, muhabbet ma‘nâsına. *Telattuf* da böyle. *Nümûd,* lâzımla müte‘addî beyninde müşterekdir, gösterdi demektir. *Maksûdeş*: *Şîn*, zamîr, *Melîk-i Gur*’a râci‘dir. *Be-firâset*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Deryâft*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, anladı demektir. *Ân-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be-sarîh*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Sarîh*, âşkâre ma‘nâsınadır. *Nemî tüvânist nüvişt*, yazmaya kâdir olmadı. *Mektûbî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ki,* harf-i râbıt. *Berây*, edât-ı ta‘lîl. *Mutâlebe-i Enverî*, masdarın mef‘ûlünedir. *Mî*, edât-ı te’kîd. *Nüvişt*, yazdı demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Derler, melik-i Gur’un kulağına eriştirdiler ki Enverî sana hicv söylemiştir. Melik-i Hirât’a yazdı ve Enverî’yi taleb eyledi. Ve Enverî’ye nisbet-i muhabbet ü letâfet izhârı gösterdi. Melik-i Gur’un maksûdu intikâmdı. Melik-i Hirât, onu firâset ile bildi, anladı. Ammâ onu âşkâre yazmaya kâdir olmadı şu bir mektûbda ki Enverî’yi mutâlebe için yazdı. Ya‘nî Melik-i Hirât’ın Enverî’yi da‘vet için yazdığı mektûbda bu beytleri derc eyledi:

(Şi‘r)

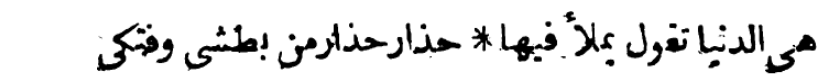

Hiye, zamîr-i bâriz, müfred, müennes ve zamîr-i kıssadır. *İzmâr* kable’z-zikr tarîkıyla dünyâ’ya râci‘dir. *Ed-dünyâ*, mübtedâ. *Tekûlü*, tahtında *dünyâ*’ya râci‘; fâ‘iliyle haberi. *Yemle’ü*: *Yâ, tekûlü*’ye müte‘allik; *mil’e*, mîmin kesriyle dolu demektir, pür ma‘nâsına; *fî*’ye muzâf. *Fî*, esmâ’-i sitte-i mu‘telle-i muzâfedendir, cerri *yâ* ile; ağız ma‘nâsınadır. *Hâ*, zamîr-i müennes; muzâfun ileyhi *dünyâ*’ya râci‘dir. Makûl kavl, mısrâ‘-ı sânî ve sâlis ve râbi‘dir. *Hizâr*, esmâ’-i ef‘âldendir ihzer ma‘nâsına, sen kork demektir; sânî, te’kîd ve tenbîhtir. *Min*

[400] Gurlular, Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan’da hüküm süren bir İslâm hânedanıdır. (1000-1215).

batşiyyi, hizâr'a müte‘allik. *Batş*, masdardır, şiddet ma‘nâsına. *Yâ*, zamîr-i mütekellim. *Fetk,* ‘ale’l-gafle basmaya derler. *Yâ’*-i mütekellim yine muzâfun ileyhi.

(Mahsûl-i Beyt) Bu dünyâ ağzı dolusu ile der: Kork, kork benim şiddetimden ve gafletle basmamdan. Hâsılı, şiddet ve fetkimden kork diye tenbîh eder.

فلا يغرركم طول التسامي * فقولي مضحك والفعل مبكي

Fâ, fezleke. *Lâ,* harf-i nehy. *Yuğrir*, fi‘l-i muzâri‘, nehy-i gâ’ib, *lâ* ve nehy ile meczûm; *kümû*, zamîr-i cem‘-i hitâb-ı mef‘ûl; *mîm*, işbâ‘ ile okunur; sizi

{505}

mağrûr kılmasın demektir. *Tûlü*, lafzen merfû‘, fâ‘ili. *İbtisâm*, muzâfun ileyhi ve ifti‘âl bâbından masdardır, güldürmek ma‘nâsına. *Yâ’*-i mütekellim, muzâf. *Fâ,* harf-i ta‘kîb. *Kavl,* masdardır, söz ma‘nâsına ve mübtedâ. *Yâ*, zamîr-i mütekellim. *Mudhık*, if‘âl bâbından ism-i fâ‘ildir güldürücü demektir; lafzen merfû‘, haber-i mübtedâ. *Fi‘l*, iş demektir ve mübtedâ. *Mübkiyy*, mudhık gibi, ağlatıcı demektir ve haberi.

(Mahsûl-i Beyt) Şimdi sizi mağrûr kılmasın benim uzun güldürmekliğim. Ya‘nî size meydân verip biraz müddet safâ-yâb olduğunuz, sizi mağrûr kılmasın. Benim kavlim güldürücü ve fi‘lim ağlatıcıdır. Ya‘nî dünyâ, ağzı dolusu der ki: Sizi benim böyle câh ü mâl ü hayât ü ‘ayş ile güldürdüğüm -yâhûd ibtisâm, lâzım ma‘nâsına- size böyle firîb-i gûnâgûn ile yüzünüze güldüğüm, mağrûr kılmasın. Zîrâ benim sözüm ki murâd, zâhirimdir, ârâyiş-i veşşa‘ ile güldürücüdür. Herkes bana meyl eder. Ve fi‘lim ki bâtınımdır, bana mübtelâ olanları âlâm ü mihen-i gûnâgûn ile ağlatır.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i vâfirdendir ki aslı müfâ‘aletün’dür altı kere. Evvelâ sadrı ma‘sûb. ‘Asb: beşinci müteharriki sâkin kılmaya derler ki lâm’dır, sâkin olunca müfâ‘altün olup mefâ‘îlün lafzına tebdîl olunur. Haşvi, sâlim. ‘Arûz ve darblar, cümle maktûf. Katf: Fâsıla-i suğrâdan bir müteharrik ve bir sâkinin hazf ve bir müteharrikini iskâna derler. Tün düşer ve lâm sâkin olup müfâ‘ale kalır; fe‘ûlün lafzına tebdîl olunur. Beyt-i evvelin ibtidâsı, sâlim; haşvi, ma‘sûb. Beyt-i sânînin sadr ve ibtidâsı ve haşvleri de ma‘sûb.

(Taktî‘i)

Hiye’d-dünyâ-mefâ‘îlün / *tekûl yemle*-müfâ‘altün / *ü fihâ*-fe‘ûlün / *hizâru hizâ*- müfâ‘aletün / *ru min batşiyy*-mefâ‘îlün / *vü fetkiyy*-fe‘ûlün.

Fe lâ yuğrir-mefâ‘îlün / *kümû tûl ib*-mefâ‘îlün / *tisâmî*-fe‘ûlün / *fe kavlî mud*-mefâ‘îlün / *hık ü el-fi‘*-mefâ‘îlün / *li mübkiyy*-fe‘ûlün

olur ki vâfir-i ma ‘sûb-ı maktûftur.

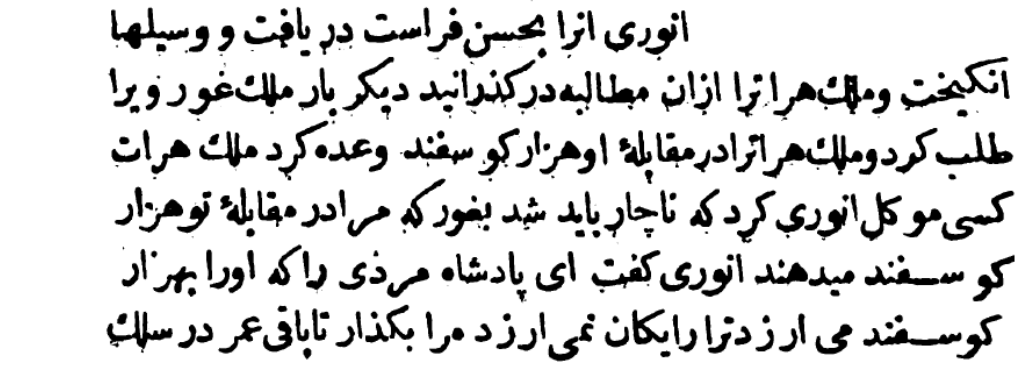

{506}

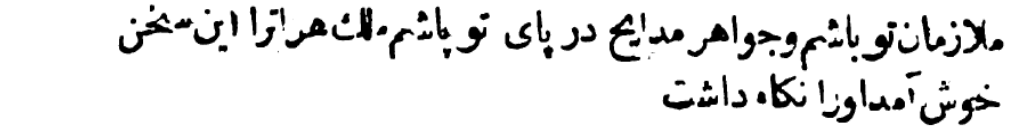

Ân-râ: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be-hüsn-i firâset*, masdarın fâ‘iline izâfetidir; *bâ,* harf-i musâhabet. *Deryâft*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, anladı demektir. *Vesîle*, sebeb, vâsıta demektir; *hâ*, edât-ı cem‘. *Engîht*, hasbe’l-lüga, kopardı demektir, bunda peydâ ma‘nâsınadır. *Melik-i Hirât-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Der,* harf-i te’kîd. *Güzerânîd*, fi‘l-i mâzî, müte‘addî, müfred, gâ’ib, geçerdi demektir. *Dîger bâr,* bir kerre dahi demektir. *Vey-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; vey, *Enverî*’ye râci‘dir. *Melik-i Hirât-râ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Der*, harf-i zarf. *Mukâbele-i vey*, lâmiyye. *Vey, Enverî*’ye râci‘dir. *Mukâbele*, karşılık demektir. *Hezâr*, bin. *Gûsfend*, koyun ma‘nâsınadır. *Kesî-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Müvekkil*, tef‘îl bâbından ism-i fâ‘ildir, bunda mübâşir ma‘nâsına müsta‘meldir; *Enverî*’ye izâfet, mef‘ûlünedir. *Nâ-çâr*, çâresiz demektir ya‘nî ister istemez. *Bâyed şüd,* gitmek gerektir demektir. *Be-Gur*: *Bâ,* harf-i sıla. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Merâ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Der,* harf-i zarf. *Mukâbele-i tû*, lâmiyye. *Mî dihend*: *Mî*, edât-ı hâl; dihend fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib, verirler demektir. *Merdî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Û-râ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Û,* melik-i Gur’a râci‘dir. *Erzed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, değer demektir. *Turâ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Râygân, müft* demektir. *Nemî erzed*, fi‘l-i nefy-i hâl, müfred, gâ’ib, istifhâmı mutazammın, değmez mi demektir. *Merâ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bigüzâr*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i emr-i hâzır, müfred, terk eyle, salıver demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Silk-i mülâzımân-ı tû*, lâmiyyelerdir. *Silk,* dizi demektir. *Mülâzım*, hademe ma‘nâsına. *Elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘dir, senin huddâmlarının dizisinde. *Bâşem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, bâ’-i ‘Arabî ile olam demektir. *Cevâhir-i medâyıh*, beyâniyye. *Cevâhir*, cevherin cem‘idir. *Medâyıh*, medhin cem‘i. *Der,* harf-i zarf. *Pây-ı tû*, lâmiyye. *Pâşem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; bâ’-i ‘Acemle, saçam demektir. *Melik-i Hirât-râ*: *Râ*, edât-ı sıla *Û-râ*: *Râ,* edât-ı mef‘ûl. *Û, Enverî*’ye râci‘dir. *Nigâh dâşt*, ri‘âyet ü hıfz eyledi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Enverî, onu ya‘nî melik-i Gur’un kendine sû’-i kasdı olduğunu melik-i Hirât’ın mektubu mefhûmundan firâset güzelliğiyle bildi. Sebeb ve vâsıtalar peydâ

{507}

eyledi. Ve melik-i Hirât’a Enverî mukâbelesinde bin koyun va‘d eyledi. Melik-i Hirât, bir âdemi Enverî’ye müvekkil eyledi ki nâ-çâr Gur’a gitmek gerek. Zîrâ bana, senin mukâbilinde bin koyun verirler. Enverî, dedi: Ey Pâdişâh! Bir âdem ki melik-i Gur, bin

koyuna değe ki ya‘nî lâzım ola; sana müft ü meccânen değmez mi? Beni salıver tâ ki bâkî ‘ömrüm, senin hademelerin silkinde olam ve medâyıh cevherlerini senin ayağına saçam. Melik-i Hirât’a bu söz hoş geldi ve onu hıfz ü ri‘âyet eyledi.

رشیدالدین وطواط

وی ازشعرای ماوراءالنهرست در وقت خود استاد شعرا و پیشوای آن طبقه بود و کتاب حدایق السحر درصنایع شعر تصنیف اوست ودر مخاطبهٔ بعضی از وزراء می گوید

Vatvât, yarasa demektir ve za‘îf âdeme derler. Gâlibâ şâ‘ir-i mezbûr gâyet za‘îf-i vücûd olduğundan Vatvât telkîb olunmuştur. *Şu‘arâ-yı Mâverâünnehir*, lâmiyye. *Vakt-i hôd* da böyle. *Üstâd-ı şu‘arâ*, kezâlik. *Pîşvây-ı vey*, ve-kıs! *Pîşvâ*, muktedâ ma‘nâsınadır. *Kitâb-ı Hadâyıkü’s-Sihr*[401], beyâniyye. *Sanâyi‘-i şi‘r* de böyle. *Tasnîf-i û* lâmiyye.

(Mahsûl-i Terkîb) Reşîdüddîn Vatvât[402] o, şu‘arâ-yı Mâverâünnehir’dendir ki kendi vaktinde şu‘arânın üstâdı ve o tabakanın muktedâsıydı. Ve Hadâyıkü’s-Sihr kitâbı şi‘r san‘atlarını beyânda onun tasnîfidir ve ba‘zı vüzerâyı muhâtabedir.

(Kıt‘a)

تو وزیری ومدح گوی تومن * دست من بی عطار وایینی

Vezîrî: *Yâ*, harf-i hitâb. *Medh-gûy-ı tû*, lâmiyye. *Medh-gûy*, vasf-ı terkîbîdir, mâdih ma‘nâsına. *Dest-i men*, lâmiyye. *Revâ*, câ’iz demektir. *Bînî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, istifhâmı mutazammın, görür müsün demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Sen vezîrsin ve senin meddâhın benim. Benim elimi ‘atâsız câ’iz görür müsün?

تو وزارت بمن گذار ومرا * مدحتی گوی تا عطایینی

Be-men: *Bâ*, harf-i sıla. *Güzâr*, terk eyle demektir. *Merâ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Midhatî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Gûy*, emr-i hâzır, müfred, söyle demektir. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Bînî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, göresin demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Sen vezâreti bana ver. Ve bana bir midhat söyle tâ ki ‘atâyı göresin.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i hafîftendir ki fâ‘ilâtün

{508}

mefâ‘ilün fe‘ilün olur.

واین دو رباعی اززادهٔ طبع اوست

Ve bu iki rubâ‘î, onun veled-i tab‘-ı latîfidir ki zikr olunur:

[401] Hadâ’iku’s-sihr fî dekâ’iki’ş-şi‘r. Vatvât’ın en tanınmış eseri olup belâgat kitâbıdır.
[402] Reşîdüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdilcelîl el-Ömerî el-Fârûkî (ö. 573/1177). Fars şâ‘iri, münşî.

بر یادرخ تو این جهان کذران * بکذاشتم ای ماه وتواز بیخبران

Ber, harf-i musâhabet. *Yâd-ı ruh-ı tû*, lâmiyyelerdir, senin yanağının zikri ile demektir. *Cihân-ı güzerân*, mevsûfun sıfata izâfetidir. *Güzerân*, sıfat-ı müşebbehe, geçici demektir; bunda fânî ma‘nâsınadır. *Bigüzârem*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, terk eyledim demektir. *Mâh*, bunda, cânândan ‘ibârettir. *Bî-haberân*: *Elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘.

(Mahsûl-i Beyt) Senin ruhun zikri ile bu fânî cihânı terk eyledim. Ey Cânân! Ve sen bî-haberlerdensin. Ya‘nî bu hâlimden habîr ü âgâh değilsin.

دست از همه شستم ونشستم بکران * چون باتو کذ شت بکذ رد باد کران

Şüstem, şînin zammıyla fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, yıkadım demektir. *Nişestem* de böyle, oturdum demektir. *Be-kerân*: *Bâ,* harf-i zarf; kerân, kâf-ı ‘Arabın fethiyle kenâr demektir. *Çûn*, edât-ı istifhâm, şartı mutazammın, nice demektir. *Bâ-tû*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Güzeşt,* fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, geçti ise demektir. *Bigüzer*, bâ’-i te’kîd ile, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, geçer demektir. *Bâ-digerân*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘. Gayrılar ile de geçer ya‘nî sana olan gayrılara dahi olur.

(‘Arûz) Bu rubâ‘î, şecere-i ahrebdendir. Kerrât ile ‘ale’t-tafsîl ve’l-icmâl beyân olundu. Mef‘ûlü mefâ‘ilün mefâ‘îlün fe‘ûl olur.

(Rubâ‘î-i Dîger)

چشمی دارم همه پر از صورت دوست * یادیده مرا خوشست چون د وست دروست

Çeşmî: *Yâ,* harf-i vahdet, bir göz demektir. *Dârem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, isbâttan ‘ibârettir, benim vardır demek olur. *Pür*, dolu demektir. *Sûret-i dûst*, lâmiyye. *Bâ-dîde*: *Bâ,* harf-i musâhabet, göz ile demektir. *Merâ*: *Râ*, edât-ı tahsîs, benim demektir. *Hoşî*: *Yâ,* harf-i masdar; *sîn* ve *tâ* edât-ı haber, hoşluk vardır ya‘nî râzıyım demektir. *Çü*, edât-ı ta‘lîl. *Der,* harf-i zarf. *Û*, zamîr, *çeşm*’e râci‘dir.

(Mahsûl-i Beyt) Bir gözüm vardır ki mecmû‘u, yârin sûretiyle dolu. Gözüm ile benim dostluğum ve hoşluğum vardır. Çünki dost ondadır ya‘nî

{509}

dost onda oldukça gözümden râzî ve hoşnûdum.

از دیده ودوست فرق کردن نه نکوست * یااوست بجـای دیده یادیده هم اوست

(Mahsûl-i Beyt) Gözden dostu fark eylemek iyi değildir. Ya gözümün yerinde odur. Yâhûd göz odur. Ya‘nî gözüm, dosttur. Yâhûd dost, gözümdür. Hâsılı, hîç farkı yoktur.

(‘Arûz) Bu rubâ‘î de sâbık gibidir lâkin beyt-i evvelin mısrâ‘-ı evveli ahremdir. Tedebber!

عمیق رحمـه الله وی
ازشعرای ماوراء النهرست واستاد شعرای وقت خود بود واین چند
بیت که درمفتتح یکی از قصاید کفته بغایت بدیع ولطیف واقع شده است

(Mahsûl-i Terkîb) ‘Amîkî[403] rahimehullâh, o dahi Mâverâünnehir şâ‘irlerindendir. Ve kendi vaktinin şâ‘irlerinin üstâdı idi. Ve bu birkaç beyt ki kasîdelerinden birisinin evâ’ilinde söylemiştir. Gâyet ile garîb ve latîf vâki‘ olmuştur.

(Kıt‘a)

اگر موری سخن گوید وگر مویی روان دارد * من آن مور سخن گویم من آن مویم که جان دارد

Mûrî: *Yâ,* harf-i vahdet, bir karınca demektir. *Gûyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, söylerse demektir. *Mûyî*: *Yâ,* harf-i vahdet, bir kıl demektir. *Revân*, cân ma‘nâsınadır. *Dâred*, fi‘l-i muzâri‘, bunda var ise demektir. *Mûr-ı sühan-gûy*, mevsûfun sıfatınadır. *Sühan-gûy*, vasf-ı terkîbîdir, söz söyleyici demektir. *Mîm*, zamîr-i mütekellim vahde. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat.

(Mahsûl-i Beyt) Eger bir karınca söz söylerse ve eger bir kılın cânı varsa ben o söz söyleyici karıncayım, ben o kılım ki cânı vardır. Ya‘nî mütekellim ve nâtık karınca olursa ben o karıncayım. Cânlı kıl olursa ben o kılım. Hâsılı, kemâl-i za‘f ü hüzâlini beyândır.

تنم چون سایهٔ مویست ودل چون دیدهٔ مورن ز هجر غالیه مویی که چون موران میان دارد

Tenem: *Mîm*, zamîr-i mütekellim; *ten*, vücûd ma‘nâsınadır. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Şâye-i mûyî*, lâmiyye; *yâ*, harf-i nisbet. *Çûn*, yine edât-ı teşbîh. *Dîde-i mûrân*, lâmiyye. *Hecr-i gâliye-mûyî*, lâmiyye. *Hecr*, firâk ma‘nâsınadır. *Gâliye-mû*, vasf-ı terkîbîdir, müşk saçlı demektir. *Yâ*, harf-i vahdet. *Ki*, harf-i beyân. *Çûn*, edât-ı teşbîh.

(Mahsûl-i Beyt) Tenim ya‘nî vücûdum kılın gölgesi gibidir ve gönül karınca gözü gibi, bir müşk saçlının firâkından ki karıncalar gibi beli vardır.

{510}

Ya‘nî karınca gibi miyân-nâziki olan bir gâliye-mûnun hecrinden vücûdum kıl gölgesi gibi ve gönlüm kemâl ile tenglikten karınca gözü gibidir.

اگر با مور و یا مویی شبان روزی شوم همره * نه مور از من خبر یابد نه موی از من نشان دارد

Bâ-mûr: *Bâ*, harf-i musâhabet. *Yâ,* harf-i terdîd. *Mûyî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Şebân rûzî*: *Yâ*, harf-i tenkîr, gece gündüz demektir. *Şevem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, olsam demektir. *Hem-reh*, yoldaş ma‘nâsınadır. *Ne*, harf-i nefy. *Yâbed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, tutar demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Eger bir karınca yâhûd bir kıl ile gece gündüz yoldaş olsam ne karıncanın benden haberi olur ne kıl benden eser ü âsâr tutar.

بچشم مور در گنجم بس از زاری و بس سستی * اگر خواهد مرا موری بچشم اندر نهان دارد

Be-çeşm-i mûr, lâmiyye. *Bâ*, harf-i sıla. *Der*, harf-i te’kîd. *Güncem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, sığarım demektir. *Bes*, çok ve ziyâde ma‘nâsına. *Zârî*: *Yâ*, harf-i masdar, za‘îflik demektir. *Süstî*: *Yâ*, harf-i masdar, gevşeklik demektir. *Eger*, edât-ı şart. *Hâhed*, fi‘l-i

[403] Ebü’n-Necîb Şihâbüddîn Emîrü’ş-şuarâ Am‘ak-ı Buhârî (ö. 543/1149). Karahanlılar devrinde Mâverâünnehir’de yaşayan İranlı şâ‘ir.

muzâri‘, müfred, gâ’ib, isterse demektir. *Merâ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Mûrî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Be-çeşm*: *Bâ,* harf-i zarf. *Ender, yâ*’yı te’kîd eder. *Nihân,* gizli demektir. *Dâred*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib. *Nihân dâred,* gizler demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Karıncanın gözüne sığarım gâyet za‘îfliğimden ve gâyet gevşekliğimden ya‘nî ziyâde za‘f ü fütûrumdan nâşî, karınca gözüne sığarım. Eger beni bir karınca murâd ederse gözünde saklar ya‘nî setr ü ihfâ eyler.

من آن مورم که از زاری مرا مو یی بپوشاند * من آن مویم که از سستی کم از مو یی توان دارد

Mûrem: *Mîm*, zamîr-i mütekellim. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Zârî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Merâ*: *Râ,* edât-ı mef‘ûl. *Mûyî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Bipûşâned*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, örter demektir. *Mûyem*: *Mîm*, zamîr-i mütekellim. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Süstî*: *Yâ,* harf-i masdar, gevşeklikten demektir. *Kem*, az demektir, yoktan kinâyedir. *Mûyî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Tüvân,* kuvvet demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ben o karıncayım ki za‘ftan beni bir kıl örter, setr eyler. Ben o kılım ki gevşeklikten bir kıldan az kuvvetim vardır. Ya‘nî kıl kadar kuvvetim yoktur.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hezec-i müsemmen-i sâlimdir.

سوزنی رحمه الله وی از نسف بوده است

{511}

بتحصیل ببخارا آمد و پرشاگرد سوزنکری عاشق شد و بشاگردی استاد
وی رفت و دران مهارتی تمام حاصل کرد و هزل بر طبیعت وی غالب بود
و بنا بران هذیانات بسیار گفته است و این دو بیت از قصیده است
که در اعتذار انهامی گوید

Nesef, nûnun ve sînin fethalarıyla bir şehrin ismidir. *Be-tahsîl*: *Bâ,* harf-i ta‘lîl; tahsîl, bunda ‘ilm ma‘nâsınadır. *Be-Buhârâ*: *Bâ,* harf-i sıla. *Âmed*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, geldi demektir. *Ber,* harf-i sıla. *Şâkird-i sûzengerî*, lâmiyye; yâ, harf-i vahdet. *Sûzenger,* bir esnâftır ki kasnakta bez üstüne nakş işlerler. Nakşa sûzenî; nakkâşa sûzenger derler. *Be-şâkirdî*: *Bâ,* harf-i sıla; yâ, harf-i masdar; *üstâd*’a izâfet, mef‘ûlünedir. *Üstâd-ı vey*, lâmiyye. *Vey, şâkird-i sûzenger*’e râci‘dir. *Reft*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, gitti demektir. *Der-ân*: *Der,* harf-i zarf; *ân, san‘at*’a işârettir. *Mahâretî*: *Yâ,* harf-i masdar, kemâl demektir. *Hezl*, istihzâ ma‘nâsınadır. *Ber,* harf-i isti‘lâ. *Tabî‘at-i vey*, lâmiyye. *Binâ ber-ân*, ona binâ’ên demektir. *Hezeyân*, mühmel ya‘nî ‘abes demektir. *Elif* ve *tâ*, ‘alâmet-i cem‘dir. *Bisyâr*, çok. *İ‘tizâr-ı ânhâ*, masdarın mef‘ûlünedir. *İ‘tizâr*, ‘özr dilemek. *Ân, hezeyân*’a işârettir. *Hâ*, edât-ı cem‘.

(Mahsûl-i Terkîb) Sûzenî[404] rahimehullâh o, Nesef’ten olmuştur ya‘nî mebde’i, Nesef’tir. Tahsîl-i ‘ilm ü kemâl için Buhârâ’ya geldi. Ve bir sûzengerin şâkirdine ‘âşık oldu. Ve o şâkirdin üstâdının şâkirdliğine gitti. Ve o sûzengerlikte tamâm-ı mahâret hâsıl eyledi. Ve

[404] Şemsüddîn Tâcü’ş-şuarâ Muhammed b. Alî Hakîm Sûzenî-yi Semerkandî (ö. 569/1173). Hicivleriyle ünlü İranlı şâ‘ir.

hezl ü istihzâ tabî‘atine, gâlib idi. Ona binâ’en çok hezeyânât söylemiştir. Ve bu iki beyt, şu bir kasîdedendir ki o hezeyânâtı i‘tizârda söyler:

(Kıt‘a)

تا کی ز کردش فلك ابکینه رنك * برابکینه خانهٔ طاعت زنیم سنك

Tâ, harf-i intihâ. *Key*, kaçan demektir. *Gerdiş*, kâfın fethiyle, mâ-kabli meksûr şîn ile dönüş ve devr ma‘nâsına, ism-i masdardır; *felek*’e izâfet, fâ‘ilinedir. *Felek*’in mâ-ba‘dına, mevsûfun sıfatınadır. *Âbgîne-reng*, terkîb-i tavsîfîdir, sırça rengli demektir. *Âbgîne-hâne* de böyle, *şîşe* ev demektir, kalb murâddır; *tâ‘at*’e izâfet-i lâmiyye. *Zenîm*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim ma‘a’l-gayr, vuralım demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Kaçana dek âbgîne-reng

{512}

olan feleğin derûndan ‘ibâdet ü tâ‘at şîşe-hânesine ya‘nî kalbe, taş vuralım. Hâsılı, devr-i felekten nice bir şikâyet ile mecrûh-ı kalb ve mahzûn olalım.

برابکینه سنك زدن کار ماوما * تهمت نهیم بر فلك ابکینه رنك

Zeden, masdardır vurmak ma‘nâsına. *Kâr-ı mâ*, lâmiyye. *Töhmet*, masdardır isnâd-ı kabâhat etmeye derler. *Nihîm*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim ma‘a’l-gayr, koruz demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Sırçaya taş vurmak bizim kârımızdır. Ve biz âbgîne-reng olan feleğe isnâd-ı kabâhat eyleriz. Ya‘nî sırçaya müşâbih olan kulûb-ı ‘ibâdı, hezâr suhriyye sengiyle şikest edip yine feleğe isnâd-ı kabâhat eyleriz.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i muzâri‘dendir ki mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilât olur.

واین چند بیت ازقصیدهٔ دیگرست هم درآن معنی

Ve bu birkça beyt, bir gayrı kasîdesindendir, yine o ma‘nâ ve üslûbda:

(Kıt‘a)

ز هر بدی که تو دانی هزار چندانم * مرا نداند ازین کونه کس من دانم

Bedî: *Yâ,* harf-i masdar. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Dânî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, bilirsin demektir. *Çendânem*, o kadarım demektir. *Merâ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl, beni demektir. *Nedâned*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, bilmez demektir. *Ez-în gûne,* bunun gibi demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Dânem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, bilirim demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Her yaramazlıktan ki sen bilirsin bin o kadar ya‘nî bende olan yaramazlık, senin bildiğinden bin o kadar ziyâdedir. Beni bunun gibi kimse bilmez ki ben bilirim. Ya‘nî ben, beni bildiğim kadar kimse bilmez.

باشکار بدم در نهان ز بد بدتر * خدای داند ومن اشکار پنهانم

Bâ-şikâr: *Bâ,* harf-i zarf, zâhirde demektir. *Bedem*: *Mîm*, zamîr-i mütekellim, yaramazım demektir. *Der-nihân,* gizlide demektir. *Bedter*: *Ter*, edât-ı tafdîl, bedrek demektir. *Dâned,* fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, bilir demektir; fâ'ili, *Hudâ*'dır. *Min*, *Hudâ* üzere ma'tûf.

(Mahsûl-i Beyt) Zâhirde yaramazım ve bâtında yaramazdan yaramaz. Zîrâ ki Allâh bilir ve ben bilirim âşkâr ü pinhânımı. Ya'nî gizlimi ve âşkâremi bir ben ve bir Allâh bilir ki yaramazlardan yaramaz ve bedlerden bed ve 'âsî benim.

یك صغیره مرا رهمای شیطان بود * بصد کبیره کنون رهنمای شیطانم

Bin sagîre: *Bâ,* harf-i sıla; *sagîre*, küçük günâh demektir. *Merâ*: *Râ*, edât-ı sıla.

{513}

Reh-nümâ, vasf-ı terkîbîdir delîl ma'nâsına. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Be-sad kebîre*: *Bâ,* harf-i sıla; kebîre, büyük günâh ma'nâsınadır. *Künûn*, kâfın zammıyla el-ân demektir. *Reh-nümâ-yı şeytân*, lâmiyye.

(Mahsûl-i Beyt) Bir küçük günâha, şeytân bana delîl oldu ya'nî işletmeye sebeb oldu. Yüz bin günâha şimdi şeytânın delîliyim. Ya'nî şeytânı ıdlâle kudretim vardır.

('Arûz) Bu kıt'a, bahr-i müctess-i mahbûndur ki mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün olur.

ودرقصیده دیگرنه ازین اسلوب میگوید

Ve bir gayrı kasîde dahi bu üslûb üzere olmayarak ya'nî i'tizâr tarîki olmayaraktır:

(Kıt'a)

چو تیر غمزه بناز وکرشمه اندازی * نشانه ازدل مسکین من کن ای غازی

Çü, edât-ı teşbîh. *Tîr-i gamze*, beyâniyye. *Be-nâz*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Nâz*, ma'rûf. *Kirişme*, şîve demektir; *nâz*'a 'atf-ı tefsîrîdir. *Endâzî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab, atasın demektir. *Dil-i miskin-i men*, mevsûfun sıfata ve lâmiyye. *Kün,* emr-i hâzır, müfred, eyle demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki gamze okunu nâz ü şîve ile atarsın ya'nî atmak murâd edersin, nişâneyi ya'nî hedefi benim gönlümden eyle Ey Gâzî!

نخست باتو بدل بازی اندر آمده ام * چو دل نماند تن در دهم بجانبازی

Nuhust, evvel demektir. *Bâ-tû*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Be-dil-bâzî*: *Bâ,* harf-i sıla; yâ, harf-i masdar. *Dil-bâz,* vasf-ı terkîbîdir, gönül oynatıcı demektir. *Ender*, te'kîddir. *Âmede*, mâzîden kısımdır; *hemze,* harf-i tevessül; *mîm*, zamîr-i mütekellim, gelimişim demektir. Çü, edât-ı ta'lîl. *Nemâned*, fi'l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ'ib, kalmaya demektir. *Ten der dihem,* râzî olurum demektir. *Be-cânbâzî*: *Bâ,* harf-i sıla. *Cân-bâz,* vasf-ı terkîbîdir, cân oynatıcı demektir; *yâ,* harf-i masdar.

(Mahsûl-i Beyt) Evvel, seninle gönül oynatıcılığa gelmiştim. Ya‘nî gönül vermeye geldim. Çünki gönül kalmaya cân oynatıcılığa râzî olurum. Ya‘nî gönlü fedâ ettiğim gibi cânı dahi fedâya râzıyım.

چو هیچ زخم تو ای دوست بی نوازش نیست * مرا بغمزه بزن تا ببوسه بنوازی

Çü, edât-ı ta‘lîl. *Zahm-ı tû*, lâmiyye, senin zahmın demektir. *Nevâziş*, ism-i masdardır, okşayış ma‘nâsına. *Merâ*, *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be-gamze*: *Bâ*, harf-i musâhabet. *Bizen*, bâ’-i te’kîd ile emr-i hâzır, müfred, vur demektir. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Be-bûse*:

{514}

Bâ, harf-i musâhabet. *Binevâzî*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, okşayasın demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki Ey Dûst! Senin zahmın nevâzişsiz değildir. Ya‘nî dil-i ‘âşıka yara açdıkta nevâziş eylersin. Beni gamze ile vur, tâ ki bûse ile okşayasın ve nevâziş edesin.

هزار عاشق داری و من هزار یکم * بمن نیایی که تازان همه نپردازی

Hezâr ‘âşık, dârî’nin mef‘ûl-i sarîhi. *Dârî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, isbâtdan ‘ibârettir, vardır demektir. *Hezâr yek*, binde bir demektir vâv-ı ‘atfsız; *mîm*, zamîr-i mütekellim. Yâhûd vâv-ı ‘atf ile hezâr ü yek’e kâfın zammıyla mîm-i a‘dâd âhirinde olan edât, fâ‘il olup, bin birinci demek olur. *Be-men*: *Bâ*, harf-i sıla. *Neyâyî*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, muhâtab, gelmezsin demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Tâ*, harf-i intihâ. *Zi-ân heme*, onların mecmû‘undan demektir. *Neperdâzî*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, muhâtab, işe sûret vermedikçe demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Bin ‘âşıkın vardır ve ben binde birim yâhûd bin birinciyim. Bana gelmezsin tâ ki onların mecmû‘undan işe sûret vermedikçe. Ya‘nî onların işini tekmîl eylemedikçe bana gelmezsin.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, dahi sâbık gibidir.

ودر مدح حمید الدین مستوفی
جوهری که از فضلاء ماوراء النهر بوده است قصیده گفته است
موقوف میکویند که آن مخترع طبع و بست ومطلعش اینست

Medh-i Hamîdüddîn, lâmiyye. *Hamîdüddîn*, ismi. *Müstevfî*, lakabı. *Ki*, harf-i beyân. *Kasîde’î*: *Yâ*, harf-i vahdet; *hemze*, harf-i tevessül. *Mevkûf*, bunda bir san‘atın ismidir ki âhir-i mısrâ‘da bir lafzın nısfını vakf ederler. Nısf-ı âharını mısrâ‘-ı âhara ibtidâ kılarlar. Her biri, ma‘nâdâr olarak sanâyi‘den olur. Ma‘nâdâr olmayarak, eş‘âr-ı ‘Arabîde lâ-yu‘addır. *Mî*, edât-ı te’kîd. *Gûyend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib, derler demektir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Muhteri‘*, ism-i mef‘ûldür ifti‘âl bâbından, *ihtirâ‘* olunmuş ma‘nâsınadır; *tab‘*’a izâfet, fâ‘ilinedir; *tab‘*’ın *vey*’e lâmiyye. *Vey*, *sûzenî*’ye râci‘dir. *Matla‘eş*: *Şîn*, zamîr; *kasîde*’ye râci‘dir.

(Mahsûl-i Beyt) Ve Hamîdüddîn Müstevfî Cevherî[405]'nin medhinde ki Mâverâünnehir fuzalâsından olmuştur, bir kasîde söylemiştir ki Mevkûf derler ki o sözünün tab'ının îcâdıdır. Ve matla'ı

{515}

budur:

(Beyt)

زندکانیٔ مجلس مستوفی * فی دولت حمید دین الجو

Zindegânî-i meclis-i müstevfî, lâmiyyelerdir. *Zindegânî*: *Yâ,* harf-i masdar, dirlik demektir; zevk ü 'ayş ma'nâsınadır. *Müstevfî-i devlet*, masdarın mef'ûlünedir. *Müstevfî*, feyz edici demektir. *El-cev*: mâ-ba'dındaki beytin evveli "*herî*" olmalı, elfâz bi-re'sihî ma'nâya olmak murâd olunsa. *Müstevâ*, ifti'âl bâbından ism-i mef'ûldür, karârlaşmış demektir. *Fî*, fâ'ide ma'nâsınadır, devlet kâ'idesi demek olur. *Elcü,* Devlet-i Cengîziyân'dan bir şâhın ismidir.

(Mahsûl-i Beyt) Devleti kabz edici Hamîdüddîn el-Cevherî'nin meclisinin 'ayşı ve zevki. Mevkûf'a göre ma'nâ, devletin fâ'îdesi Hamîdüddîn'in müstakarr ü sâbit olan 'ayşı demek olur.

('Arûz) Bahr-i hafîftir.

وپوشیده نماند که اکرورین
الفاظ که ازان در هرمصرع جزوی نی افتد چنین رعایت کنند که
بعضی آن اجزارا فی نفسه معنی مستعمل باشد مناسب مقصود ازلطافتی
خالی نیست چنانکه درین قطعه

Pûşîde, örtülü demektir. *Nemâned*, fi'l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ'ib, kalmaya demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Eger*, edât-ı şart. *Der-în elfâz,* bu lafzlarda. *Ki,* harf-i beyân. *Ân, elfâz*'a râci'dir. *Cüz'î*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Mî*, edât-ı te'kîd. *Üfted*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, düşer demektir. *Çünîn*, buncılayın demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Eczâ, cüz'*ün cem'idir. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Fî nefsihî,* nefsinde.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve hafî olmaya ki! Eger bu lafzlarda ki ondan her mısrâ'da bir cüz'ü düşe, buncılayın ri'âyet ederler ki o cüzlerin ba'zısının nefsinde maksûda münâsib ma'nâ-yı müsta'meli ola, letâfetten hâlî değildir. Ancılayın ki bu kıt'ada:

(Kıt'a)

دی فرستاد قطعهٔ سوی من نکته دانی ززمرهٔ فضلا

Dî, dâlin kesriyle, dün demektir. *Firistâd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, irsâl eyledi demektir. *Kıt'a'î*: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül; bir kıt'a demektir. *Sûy-i men*, lâmiyye,

[405] Hayatı hakkında bilgi bulunamamıştır.

benim cânibime demektir. *Nükte-dânî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Nükte-dân,* vasf-ı terkîbîdir, nükte bilici ya‘nî dakâyık-şinâs. *Zümre-i fuzalâ*, beyâniyye, fâzıllar zümresinden demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Dün benim cânibime, fuzalâ zümresinden bir nükte-dân, bir kıt‘a irsâl eyledi.

کرده لفظی سه چار ازان بدو بنم * تا کند عاجز

{516}

از جواب مرا

Kerde, mâzîden kısımdır, eylemiş ma‘nâsına. *Lafzî*: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Se*, üç demektir. *Çâr,* dört. Üç dört lafzı demektir. *Ân*, kıt‘a’ya râci‘dir. *Be-dü nîm*: *Bâ,* harf-i sıla, iki parça demektir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Küned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, eyleye demektir. *Merâ*: *Râ,* edât-ı mef‘ûl.

(Mahsûl-i Beyt) Üç dört lafzı, o kıt‘adan iki parça eylemiş tâ ki beni cevâbdan ‘âciz eyleye. Ya‘nî beni ta‘cîz eylemek için mevkûf san‘atını icrâ eylemiş.

سه گفتم اندر جواب آن کای مف خر خلق خدا وقاضی ما

Cevâb-ı ân, lâmiyye. *Ki,* harf-i beyân. *Mefhar*: Vaslî sûretinde iftihâr edici demektir; *halk*’a izâfeti, fâ‘ilinedir; vakfî sûretinde *har-ı halk*, lâmiyye; *har*, eşek; *mef,* yine *mefhar* demektir terhîm tarîkıyla. *Halk*’ın *Hudâ*’ya lâmiyye. *Kâzî-i hâcet,* beyt-i sânîye vasl sûretinde fâ‘ilin mef‘ûlünedir; vakfî sûretinde de böyle. *Hâ*, zecr ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Onun cevâbında dedim ki: Mahlûk-ı Hudâ’nın mefharı ve hâcet ashâbını kazâ edici! “Bu sûrette medh olur.” Yâhûd cevâbımda dedim ki: Ey mahlûk-ı Hudâ’nın eşeği ve zecr kâdîsı! “Bu sûrette zemm olur.”

جت اصحاب متصف بفضی * ات بسیار خواهت بد ما

Cet, yine hâcet demektir. *Muttasıf,* ism-i fâ‘ildir, vasflanmış demektir. *Be-fazîlet-i bisyâr*: Vasl sûretinde, *bâ,* harf-i musâhabet; *fazîlet*, artıklık ma‘nâsına, izâfet-i beyâniyye, çok fazîlet ile demektir; vakf sûretinde, *fazî*, keşf-i sırr demektir; *let*, sille ma‘nâsınadır. *Hâhemet*: *Tâ,* harf-i hitâb; *hâhem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, sana isterim demektir yâhûd sana eylerim demektir. *Bâ*, te’kîd yâhûd zarf.

(Mahsûl-i Beyt) Ey mefhar-ı halk-ı Hudâ! Çok fazîletle muttasıf olan ashâb ü yârânın hâcetini kazâ edici! Ya‘nî fuzalânın murâdını hâsıl edici. Sana du‘â eylerim. “Medhi müş‘irdir.” Yâhûd: Keşf-i râz ile muttasıf olan ashâbın zecr kâdîsı! Du‘âmda sana çok sille isterim. “Hicvi müş‘irdir.”

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i hafîftendir. Fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün olur.

ودر بن رباعی دیگر

Ve bir gayrı rubâ‘îde de bu san‘atı müştemildir:

(Rubâ‘î)

ای شادی عید بکام دل اع * دائم شده محبوس درین غمکده مع

Ey, harf-i nidâ; münâdâ mahzûf; ey kes ki demektir. *Şâdî-i ‘ıyd*, beyâniyye.

{517}

Şâdî: *Yâ,* harf-i masdar, sürûr ma‘nâsına. *Be-kâm-ı dil-i a‘dâyem*, beyâniyye ve lâmiyye; *bâ,* harf-i musâhabet; *kâm*, murâd demektir; benim a‘dâmın gönlü murâdınca demektir vaslî sûretinde. Ve vakfında *a‘*, yine *a‘dâ*’dan murahhamdır. Nısf-ı âhir, müsâ‘ade-i hatt ile *dâ’im* okunur. *Şüde*, mâzîden kısımdır. *Mahbûs*, mef‘ûlü. *Der-în*, mef‘ûlün fîhi. *Gamkede*: *Kede,* edât-ı mekândır, gam mekânı demektir. *Ma‘zûr*, ma‘lûm vaslî sûreti. Vakfında, *ma‘*, bile demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ey memdûh ve mahbûb bayram sürûru! Benim a‘dâmın gönlü, murâdınca bu gamkededе mahbûs olmuştur. Ya‘nî zevk ü safâ-yı ‘ıyd, düşmânımın istediği vech üzere gam-hâne-i ‘âlemde esîr-i kayd ü benddir. Ma‘zûrum ilh. Yâhûd Ey Mahbûb! Bayram sürûru, düşmân murâdınca dâ’im bu ‘âlemde gönül ile bile mahbûs ve esîr-bend olmuştur.

ذورم براهل دل که آزای مح بوسبست برسم عید ازتوطمع

Zûrem, sûreteynde bile beyt-i evvelde vakf olunan ma‘ ile biledir ki ma‘zûrum demektir. *Ber-ehl-i dil*, lâmiyye, ehl-i dil katında demektir. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Âzâdî-i mahbûsî*, masdarın fâ‘ilinedir. *Âzâdî yâ’*sı masdariyye; *mahbûsî yâ’*sı vahdet, vasl sûretinde. Vakfî sûretinde *mah*, dîrîne ma‘nâsınadır; *bûsî*: *yâ,* harf-i masdar; [*sîn*] ve *tâ*, edât-ı haber. *Resm-i ‘ıyd,* beyâniyye; *bâ,* harf-i sıla; bayram ‘âdetince. *Mîm*-i mütekellim, *tama‘* lafzına mukayyeddir.

(Mahsûl-i Beyt) Ehl-i dil katında ma‘zûrum. Zîrâ bayram ‘âdetince, bir mahbûsun âzâdlığıdır senden tama‘. Ya‘nî bu ümîdimde, dehl-i dil, beni ta‘yîb eylemez. Yâhûd ehl-i dil katında ma‘zûrum ki eski âzâdın bayram ‘âdetince ümîd, öpmektir.

(‘Arûz) Bu, rubâ‘î evzânı, ma‘lûm.

افضل الدین خاقانی شروانی ویرا بسبب کمالی که در صناعت
شعر داشته حسان العجم لقب کرده اند از همه شعرا دراسلوب سخن
ممتازست ودران شیوهٔ غریب بی انباز درمواعظ وحکم طریقهٔ حکیم
سنایی سپرده است ودران معنی گوی سبقت ازاقران خود برده
ودرقطعهٔ که بروجه مفاخرت میگوید

Hâkânî, mahlası. *Şirvân*, bir şehrin ismidir. *Yâ,* harf-i nisbet. *Vey-râ*: *Râ*, edât-ı sıla, ona demektir. *Be-sebeb*: *Bâ,* harf-i musâhabet; kemâl’e izâfet-i lâmiyye. *Yâ,* harf-i tenkîr. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Der,* harf-i zarf. *Sınâ‘at-i şi‘r*, beyâniyye. *Sınâ‘at*, sâdın kesriyle

{518}

fen demektir. *Dâşte*, mâzîden kısımdır, vardı demektir. *Hassânü'l-'Acem*, ya'nî meddâh-ı resûl olan Hassân bin Sâbit[406] radıyallâhu 'anh hazretlerine temsîl edip; *lakab kerde'end,* telkîb eylemişlerdir. *Üslûb-ı sühan*, lâmiyye, söz kâ'idesine demektir. *Mümtâz,* ism-i mef'ûldür, ifti'âl bâbından, a'lâ ma'nâsına. *Ân*, şi're işârettir. *Şîve-i garîb*, beyâniyye; *bî-enbâz*'a, izâfet, sıfatınadır. *Enbâz*, ortak demektir, şerîk ma'nâsına. *Mevâ'iz*, mev'izenin cem'idir. *Hikem*, hikmetin cem'idir. *Tarîka-i hakîm-i senâyî*, lâmiyye. *Tarîka*, üslûb ma'nâsınadır. *Siperde'est*, sâlik olmuştur demektir, sînin kesriyle. *Ân ma'nâ, tarîka-i hakîm-i senâyî*'den 'ibârettir. *Gûy-i sebkat*, beyâniyye. *Sebkat*, tekaddüm ma'nâsınadır. *Akrân-ı hôd,* beyâniyye. *Bürde*, bunda kapmış ma'nâsınadır. *Kıt'a'î*: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. *Ber-vech-i müfâharet*, iftihâr tarîkıyla demektir. *Mî gûyed*, der.

(Mahsûl-i Terkîb) Efdalüddîn Hâkânî Şirvânî[407] rahimehullâh, ona şu bir kemâl sebebiyle ki sanâyi'-i şi'rde vardı ya'nî şi'r katında olan kemâli sebebiyle ona Hassânü'l-'Acem lakab eylemişlerdir. Cemî' şu'arâdan, söz kâ'idesinde mümtâzdır. Ve o, şi'r tarîkinde şerîksiz şîve-i garîbi vardır. Hâsılı, nazîri yoktur. Mev'izeler söylemekte ve hikmetler söylemede Hakîm Senâyî[408] yoluna sâlik olmuştur. Ve o, ma'nâda sebkat ve tekaddüm topunu kendi akrânından kapmıştır. Ve bir kıt'ada iftihâr tarîkıyla der:

(Kıt'a)

شاعر مبدع منم خوان معانی مراست * ریزه خور خوان من عنصری و رودکی

Mübdi', if'âl bâbından ism-i fâ'ildir, îcâd edici demektir. *Menem,* benim demektir. *Hân-ı ma'nâ*, beyâniyye. *Hân*, sofra ma'nâsınadır. *Me'ânî*, ma'nânın cem'idir ammâ bunda ma'nâ-yı fenn-i mahsûsun ismidir ki isti'ârât ve mezâyâ-yı elfâz ü sanâyi' kâ'idesi onda mübeyyendir. *Merâ*: *Râ*, edât-ı tahsîs, benimdir demektir. *Rîze-hôr,* vasf-ı terkîbîdir; *rîze,* ufak demektir; ufak yiyici ya'nî kırıntılarını devşirici demektir; mâ-ba'dına izâfet-i lâmiyye. *Hân-ı men* de böyle, benim soframın ufaklarını yiyici demektir. *'Unsurî, Rûdekî*, sâbıkta zikrleri mürûr eyledi.

(Mahsûl-i Beyt) Îcâd ü ihtirâ' edici ya'nî nev-zemîn ve nev-mazmûn inşâd edici şâ'ir benim. Ma'nâ sofrası benimdir. 'Unsurî ve Rûdekî, benim

{519}

soframın ufaklarını yiyicidir. Ya'nî onlar, benim artığımdan geçinicidirler. Şârihin hâlini seyr eyle ki "rîze-hôd" demiş dâl ile ve onu isbât için biraz mâ-lâ-ya'nî ya'nî Jâja Bâkıl söylemiş.

زنده چو نفس حکیم نام من از تازکی * کهنه چو مال کریم حرص من از اندکی

Zinde, zânın kesriyle diri demektir. *Çü*, edât-ı ta'lîl. *Nefs-i hakîm*, lâmiyye; *nefs*'ten murâd, nefs-i nâtıka-i mücerrededir. *Nâm-ı men* de lâmiyye. *Tâzegî*: *Yâ,* harf-i masdar; *kâf*, hâdan

[406] Ebü'l-Velîd (Ebû Abdirrahmân) Hassân b. Sâbit b. el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî (ö. 60/680[?]). Hz. Peygamber'in şâ'iri olarak tanınan sahâbî.
[407] Efdalüddîn Bedîl (İbrâhîm) b. Alî (ö. 595/1199). İranlı kaside şâ'iri.
[408] Ebü'l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem Senâî-yi Gaznevî (ö. 525/1131 [?]). İranlı şâ'ir ve Farsça tasavvufî mesnevî tarzının kurucusu.

mübeddel; tâzelikten demektir. *Küşte*, mâzîden kısımdır, ölmüş ma‘nâsına. *Çü mâl-i kerîm, çü nefs-i hakîm* gibi. *Hırs*, ahlâk-ı bâtınıyyeden bir zemîmenin ismidir; *men*’e izâfeti, lâmiyye. *Endekî*: *Yâ,* harf-i masdar; *kâf*, hâdan mübeddel. *Endek*, az demektir; azlıktan demek olur.

(Mahsûl-i Beyt) Benim nâmım nefs-i hakîm gibi zindedir tâze ve letâfetten nâşî. Ya‘nî ‘ulemânın nefs-i nâtıkası kemâlâtını tekmîlden nâşî silk-i mücerredâtta a‘lâ-yı ‘illiyyînde safâ-yâb olduğu gibi benim nâm ü şânım dahi ilâ-yevmi’l-kıyâme letâfet-i şi‘rimden nâşî mezkûr ve zindedir. Benim hırsım mâl-ı kerîm gibi olmuştur azlıktan nâşî. Ya‘nî ehl-i kerem, mâla hırs ü rağbeti olmadığı ecilden bahşiş ü in‘âm ile kîse tehî olduğu gibi bende hırstan eser ü ‘alâmet yoktur.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i münserihtendir ki aslı, müstef‘ilün mef‘ûlâtün müstef‘ilün mef‘ûlâtün’dür. Cemî‘ eczâsına tayy gelmiştir ki dördüncü sâkinler hazf olunup ve mef‘ûlâtün cüzlerine keşf dahi gelip müstef‘ilün’ler “fâ”yı hazf ile müsta‘lün olup müfte‘ilün lafzına tebdîl olunur. Mef‘ûlâtün’lerden keşf ile “tâ” ve tayy ile “vâv” sâkıt olup mef‘ulâ olup fâ‘ilün lafzına tebdîl olunur. Bu, bahr-i recezden dahi farz, câ’izdir ki sadr ve ibtidâ ve haşv-i sânîleri sâbıkı gibi matvî ve haşv-i evvelleri, ‘arûz ve darb, merfû‘ olur. Ref‘: Sebeb-i evveli hazfa derler ki tefa‘lün olup fâ‘ilün lafzına tebdîl olunur. Hâsıl-ı kelâm her sûrette müfte‘ilün fâ‘ilün müfte‘ilün fâ‘ilün olur.

ورشید وطواط درمدح وی گفته است

Reşîdüddîn Vatvât ki sâbıkan beyân olundu, Hâkânî’yi medhte demiştir:

(Kıt‘a)

ای سپهر قدر را خورشید وماه * وی سریر فضل را دستور وشاه

Ey, harf-i nidâ; münâdâ mahzûf; ey kes ki demektir. *Sipihr-kadr*, beyâniyye. *Sipihr,* felek demektir.

{520}

Kadr, mertebe ma‘nâsına. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Vey*, ve ey’den muhaffef, sâbık gibi. Serîr-i fazl, beyâniyye. *Serîr*, ahşâbdan masnû‘ bir şey’in ismidir; ‘Arabda, taht lafzını dahi ona ‘alem etmişlerdir. Türkîde kerevet derler. Sadrdan ve pâdişâh mesnedinden ‘ibârettir. *Fazl*, fazîlet ma‘nâsınadır. *Râ,* harf-i tahsîs. *Düstûr*, dâlin zammıyla bunda, vezîr demektir. *Şâh*, ma‘rûf.

(Mahsûl-i Beyt) Ey kadr ü menzilenin hûrşîd ü mâhı olan kimse! Ve ey fazîlet mesnedinin vezîri ve şâhı olan kimse!

افضل الدین بوالفضائل بحر فضل * فیلسوف دین فزای کفرکاه

Efdalü’d-dîn, dînin efdali demektir. *Bû*, ebû’dan muhaffeftir; böyle yerlerde asl ve menba‘ demektir. *Fezâ’il*, fazlın cem‘idir. *Bahr*, böyle yerlerde kesretten ‘ibârettir. *Feylesof*, bâlâda mufassalan zikr olundu; muhibb-i hikmet ve ‘âlim ma‘nâsınadır; Mâ-ba‘dına izâfeti, sıfatınadır. *Dîn-fezâ,* vasf-ı terkîbîdir, dîni artırıcı ya‘nî dîne revnak ü fer verici demektir. *Küfr-kâh* da böyle, küfrü eksiltici ya‘nî küfrü noksân edici demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Dînin efdali, fazîletler babası ya‘nî menba‘ ü mevridi ve fazl deryâsı, dîne revnak verip artırıcı ve küfrü eksiltici ‘âlim diye Reşîdüddîn Vatvât, Hâkânî’yi medh eylemiştir.

واز مقطعات ویست این دو بیت

Ve Hâkânî’nin kıt‘alarındandır bu iki beyt:

(Kıt‘a)

بس کن ازسودای خوبان داشتن خاقانیا * کز سر سودا خرد را در سر آید خیرکی

Bes, yeter demektir. *Kün,* emr-i hâzır, müfred, eyle demektir. *Bes kün*, yeter eyle ya‘nî ferâgat eyle demektir. *Sevdâ-yı hûbân*, lâmiyye; dâşten lafzının mef‘ûlüdür. *Hâkâniyâ*: *Elif,* harf-i nidâ, Ey Hâkânî demektir. *Kez*, ki ez’den muhaffeftir. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Sırr-ı sevdâ,* sevdâ hevesi demektir. *Hıred-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl, ‘aklın demektir. *Der*, harf-i sıla. *Ser*, baş demektir. *Âyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, gele demektir. *Hîregî*: *Yâ,* harf-i masdar; kâf, hâ’-i resmîden mübeddel; *hîre*, boş demektir, sersem ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Ey Hâkânî! Mahbûbların sevdâsını tutmaktan ferâgat eyle. Ya‘nî onlara meylden vazgel. Zîrâ sevdâ hevesinden ya‘nî sevdâ sebebiyle ‘aklın başına sersemlik gelir ve hayrân ü mest olur.

صورت خوبان بمعنی چون بینی آینه است

{521}

کز برون سو روشنی دارد درون سو تیرکی

Sûret-i hûbân, lâmiyye. *Be-ma‘nâ*: *Bâ,* harf-i zarf. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Bibînî*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, göresin demektir. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Birûn*, dışarı demektir. *Sû,* cânib ma‘nâsınadır. Dışarı cânibinden demektir. *Rûşenî*: *Yâ,* harf-i masdar, aydınlık demektir. *Derûn-ı sû*, iç cânibi demektir. *Tîregî*: *Yâ,* harf-i masdar; *kâf*, hâdan mübeddel; *tîre*, bulanık demektir, küdûret ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Mahbûbların sûreti çünki görürsün, âyînedir. Zîrâ dışarı cânibi, zâhiri mücellâ ve rûşen ve iç cânibi, muğber ve mükedderdir.

وویرا مثنویست تحفة العراقین نام واین چند بیت از مفتتح آنست

Vey-râ: *Râ*, edât-ı tahsîs. *Vey*, *Hâkânî*’ye râci‘dir. *Mesnevî*, beyân olundu. *Yâ’-i sânî,* harf-i vahdet. *Tuhfe*, hediyye ma‘nâsınadır. *‘Irâkeyn*, ‘Irâk’ın tesniyesi. Biri ‘Irâk-ı ‘Arab ki Bağdâd’dır. Ve biri Irak-ı ‘Acem ki İsfahân’dır. Evvel memâlik vasfında ve hâl ü şânı hakkında nazm eylemiştir. Bu diyârda Nâbî[409] merhûmun Tuhfetü’l-Haremeyn[410]’i gibi.

[409] Urfalı Yusuf Nâbî (ö. 1124/1712). Hikemî şi‘rin dîvân edebiyatındaki en önemli temsilcisi, şâ‘ir.
[410] Nâbî’nin hac yolculuğunu, nesirle kaleme alıp hâtıralarını anlattığı eseri.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve Hâkânî'nin bir mesnevîsi vardır Tuhfetü'l-'Irakeyn[411] nâmında. Ve bu birkaç beyt, onun evâ'ilindendir.

(Mesnevî)

مایيم نظارکان غمناك * زين حقهٔ سبز ومهرهٔ خاك

Mâ, zamîr-i mütekellim ma'a'l-gayr; *yîm*, edât-ı haber, mütekellim ma'a'l-gayr; biziz demektir. *Nuzzâregân-ı gamnâk*, mevsûfun sıfatına izâfetidir. *Nuzzâre*, seyr ü temâşâ ma'nâsınadır; *kâf*, hâ'-i resmîden munkalib; *elif* ve *nûn*, edât-ı cem'; seyrciler demektir. *Gam*, ma'rûf; *nâk*, edât-ı nisbettir; gamlı demektir. *Zîn,* ez-în'den muhaffeftir. *Hukka-i sebz,* mevsûfun sıfata. *Hukka* diye hokkabâzın şekl-i mahrûtî âlet-i mahsûsasına derler; murâd, hamiyyet münâsebetiyle felektir. *Sebz*, yeşil demektir. *Mühre-i hâk, hukka-i sebz* gibi. *Mühre, mîm*'in zammıyla kâğıdı şeffâf ve kalem-gîr etmek için billûrdan ve sâ'ireden masnu' âlettir. Ve illâ zene dahi derler ammâ bunda hokkabâz yuvarlağı ma'nâsınadır ki zemîndir.

(Mahsûl-i Beyt) Bu yeşil hokka gibi olan semâvât ve toprak, mühre gibi olan arzdan gamlı seyrcileriz. Ya'nî eflâk ü zemîn hâlât-ı 'acîbesinden mağmûm olan seyrci, biziz. Hâsılı, hokkabâzın hokka ve mühresini seyrden, herkes safâ-yâb olur; biz dehrin lu'b ü şa'bedesini temâşâ ile mağmûm ü mehmûm ü pür-gam ü gussa vü mükedderiz.

کين

{522}

حقه ومهره تابجايند * سر کيسهٔ عمر ميکشايند

Kîn, ki în'den muhaffeftir. *Ki,* harf-i ta'lîl. *Tâ,* harf-i tevkît. *Be-cây*: *Bâ,* harf-i zarf; *nûn* ve *dâl*, edât-ı cem'-i haber, yerindedirler demektir. *Ser-kîse-i 'ömr*, beyâniyye, 'ömr ser-kîsesini ya'nî ağzını demektir. *Küşâyend*, fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib, açarlar demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Beyt-i evvelin ta'lîlidir. Bu hokkabâz dehre nuzzâreden gamnâkim. Zîrâ bu hokka ve mühre yerinde olduğu müddette ya'nî sâbit oldukça 'ömr ser-kîsesini açarlar, ifnâ-yı 'ömr ederler.

وين طرفه که در بساط فرمان * مهره زمنست وحقه کردان

Turfe, tânın zammıyla 'acîb demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Bisât-ı fermân*, beyâniyye. *Bisât,* döşeme demektir. *Fermân*'dan murâd, fermân-ı ilâhîdir. Fermân-ı ilâhî döşemesinde ya'nî Hakk celle ve 'alânın emriyle döşenmiş vech-i arzda demektir. *Mühre,* yuvarlak demektir. *Zemîn*, zânın fethi ve mîmin kesriyle kör düğüm demektir, mu'akkad ma'nâsına. *Gerdân,* sıfat-ı müşebbehe, dönegen demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ve bu 'acebdir ki fermân-ı ilâhî bisâtında mühre ki murâd, vech-i arzdır, mu'akkaddir. Ya'nî hareketi yoktur. Ve hokka ya'nî âsmân, dönegen ya'nî müteharriktir. Ma'a-hâzâ ki emr bi'l-'aks olmalıydı ki hokkabâzların ekserî yuvarlağı müteharriktir.

[411] Hâkânî'nin kaleme aldığı, Fars edebiyatının ilk manzûm seyahatnâmesidir.

خود بوالعجبان سحرکارند * که قاقم وکاه قندز آرند

Hôd, edât-ı te'kîd. *Bu'l-'acebân-ı sihr-kâr,* mevsûfun sıfata izâfetidir. *Elif* ve *nûn,* edât-ı cem'. *Bu'l-'aceb*, mukaddemen beyân olundu. *Sihr-kâr*, terkîb-i tavsîfîdir, sihr işli ya'nî sâhir demektir. *Nûn* ve *dâl*, edât-ı cem'-i haber. *Geh,* feth-i kâf ve hâ'-i asliyye ile gâhdan muhaffef. *Kakum*, ma'rûf; bir beyâz hayvândır, derisi makbûl kürktür. *Kunduz*, kâfın ve dâlin zammeleriyle bir siyâh hayvândır ki ekser suda gezer, su samuru derler. *Ârend*, fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib, getirirler demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Hôd bu'l-'aceb sâhirlerdir ki gâhî kakum ve gâhî samur getirirler. Ya'nî hokkabâz dağarcığından türlü türlü 'acâyibât seyr ettirdiği gibi hokkabâz-ı 'âlem, gâh kakum ve gâh kunduz çıkarırlar. Murâd, ictimâ'-ı zıddeyndir ki gâh gece gâh gündüz gâh safâ ve gâh keder ve gâh sürûr ve gâh gam ve gâh zevk ve gâh mâtem ve gâh vasl ve gâh hecr ve gâh nûş ve gâh nîş ve gâh yüsr ve gâh 'usr.

وقتست وقت در سر آید سیلاب عدم بسر دراید

{523}

Vaktest, vakittir. *Ki,* harf-i beyân. *Der serâyed*, tamâm olmaktan kinâyettir. *Seylâb,* sel suyu demektir; *'adem*'e izâfet-i beyâniyye. *Be-ser*: *Bâ,* harf-i sıla. *Derâyed,* gele demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Vaktidir ki vakit tamâm ola, 'adem-i seylâbı başa gele. Hâsılı, vakt-i 'ömrün tekmîli zamânıdır; 'ademin zuhûrudur.

وقتست این چهار حمال * بنهند محفهٔ مه وسال

Çehâr hammâl, 'anâsırdan kinâyettir. *Binihend, bâ'-i te'kîd ile* fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib, koyalar demektir. *Mahfe*, ma'lûm; *meh ü sâl*'e izâfet-i beyâniyye.

(Mahsûl-i Beyt) Vaktidir bu 'anâsır-ı erba'a hammâlı meh ü sâl mahfesini koyalar ya'nî bırakalar. Ya'nî vücûd-ı insân ki 'anâsır-ı erba'adan mürekkebdir, vaktidir ki hâmil olduğu rûhu bırakıp ayları ve günleri terk ettire. Dâr-ı âhirete gitmek ve terk-i haml-i sakîl-i dünyâ etmek vakt ü zamânıdır.

وقتست که مرکبان انجم * هم نعل بیفکنند وهم سم

Merkebân-ı encüm, beyâniyye, yıldız merkebleri demektir. Zîrâ, encûmun her biri, bir şeklde olduğundan merkebe teşbîh eyledi. Yâhûd izâfet-i lâmiyye, yıldızın merkebleri demektir. Zîrâ bir sûrette, vâfir yıldız merkûzdur. O yıldızların tertîbini tasavvur ile sûret hâsıl olur. Merkeb, o sûretler olmuş olur. Yâhûd merkebden murâd, burûc-ı isnâ 'aşerdir ki nücûm-ı seb'a, o burûca binerler. *Hem*, edât-ı te'kîd. *Na'l*, ma'rûf. *Biyefkend*, bâ'-i te'kîd ile ve *yâ'*-i munkalibe ile fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib, bırakırlar demektir. *Hem*, edât-ı 'atf. *Süm*, tırnak demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Vaktidir ki encüm merkebleri hem na'lını hem tırnağını bırakalar ya'nî dökeler.

(‘Arûz) Bu mesnevî, bahr-i hezec-i müseddestendir ki sadr ü ibtidâ, ahreb. Haşvler, makbûz. ‘Arûz ve darb, mahzûf. Mef‘ûlü mefâ‘ilün fe‘ûlün olur.

فخر جرجانی رحمه الله از اماثل وافاضل
روزکارست میزان کمال وفضل ودقت شعر وی کتاب ویس ورامین
است وآن در بن روزکار مهجور ونایاب واین چند بیت از مواضع
متعدد ازان مکتابست

Emâsil, emselin cem‘i, hayırlılar demektir. *Efâdıl*, efdalin cem‘i; *rûzgâr*’a izâfet-i lâmiyye. *Mîzân*, terâzû demektir; kemâl’e izâfet-i lâmiyye. *Fazl, kemâl*’e ma‘tûf. *Dikkat-i şi‘r,* masdarın mef‘ûlünedir; *şi‘r*’in *vey*’e lâmiyye. *Mîzân*, mübtedâ; *Kitâb-ı Vîs*

{524}

ü Râmîn[412]*,* haberi. *Veys*, bir ‘âşıkın ismidir. *Râmîn* mahbûbenin ‘alemi. *Ân, kitâb*’a işârettir. *Mehcûr ü nâyâb*, ‘atf-ı tefsîrîdir.

(Mahsûl-i Terkîb) Fahr Cürcânî[413] rahimehullâh, zamânenin hayrlılarındandır ve efdallerindendir. Kemâl-i fazlının ve şi‘re dikkatinin mîzânı ya‘nî delîli ve nümûnesi Kitâb-ı Vîs ü Râmîn’dir. Ve o kitâb bu zamânede mehcûr ve nâ-yâbdır[414]. Ve bu birkaç beyt o kitâbın mevâzı‘-ı müte‘addidesindendir.

(Mesnevî)

خوشست این نکته از کیتی شناسان * که باشد جنك برنظاره آسان

Hoşest, hoştur demektir. *Keynî-şinâs,* vasf-ı terkîbîdir, ‘âlemi bilici ya‘nî ahvâl-i ‘âleme vâkıf demektir. *Elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘. *Ki,* harf-i beyân. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, olur demektir. *Ceng*, fâ‘ili. *Ber,* harf-i sıla. *Nuzzâre,* seyirci demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ahvâl-i ‘âleme vâkıf olanlardan bu nükte hoştur ki ceng, seyrciye kolay olur. Ya‘nî ceng, seyrciye âsân gelir dedikleri nükte gâyet ile hoştur.

مرا آن طشت زرین نیست درخور * که دشمن خون من بندد بدو در

Merâ: *Râ*, edât-ı sıla, bana demektir. *Taşt-ı zerrîn*, lâmiyye. *Taşt*, leğen demektir; zerrîn: *Yâ,* harf-i nisbet; *nûn,* harf-i te’kîd; altın leğen demektir. *Derhâr*, lâyık ma‘nâsınadır. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Hûn-ı men*, lâmiyye, benim kanımı demektir. *Bîned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, göre demektir. *Be-dû*: *Bâ,* harf-i zarf; mâ-ba‘dında olan *der*, bunu te’kîddir; *dâl,* hemzeden munkalib. *Û, taşt*’a râci‘dir.

[412] Fahreddîn Es’ad-i Gürgânî (ö. 1054’ten sonra) tarafından Pehlevîce’den Farsçaya çevrilmiş manzum aşk hikâyesi.
[413] Fahreddîn Es’ad-i Gürgânî (ö. 1054’ten sonra). XI. yüzyılda yaşamış meşhur İranlı şair.
[414] Bugün eser mevcuttur. İlk kez 1864’te yayımlanmış, dünyâ dillerine de çevrilmiştir. Bu tarih, Molla Câmî’nin vefâtından 372; Şârihin vefâtından ise 28 sene sonraya tekabül etmektedir.

(Mahsûl-i Beyt) Bana o altın leğen lâyık ve lâzım değil ki düşmân benim kanımı onda göre. *Derhâr,* feth-i hâ ile olduğunu bilmeyen mısrâ‘-ı sânîde “der ü per” demiş. ‘Aceb lâyıksız hôr âdem imiş.

نباشد مار را بچه بجز مار * نیارد شاخ بد جز تخم بد بار

Nebâşed, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib, olmaz demektir. *Mâ-râ*: *Râ*, edât-ı tahsîs. *Peçe,* yavru. *Bicüz*: *Bâ,* harf-i te’kîd, gayrı demektir. *Neyâred*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib, kâdir olamaz demektir. *Şâh-ı bed*, beyâniyye, yaramaz şâh demektir. *Tohm-ı bed* de böyle, yaramaz tohm demektir. *Bâr*, hâsıl ve mîve ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Mârın mârdan gayrı yavrusu olmaz. Yaramaz şâh, yaramaz tohmdan gayrı meyve ve mahsûle kâdir değildir.

نباشد خوش سفر در تندرستی * نکرتا چون بود در رنج

{525}

وسستی

Ten-dürüst, sahîh demektir; *yâ,* harf-i masdar. *Niger*, fi‘l-i emr, müfred, muhâtab, bak demektir. *Tâ*, edât-ı ta‘lîl. *Çûn*, nice demektir. *Büved*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, olur demektir. Süstî: Yâ harf-i masdar.

(Mahsûl-i Beyt) Ten-dürüstlükte seyr eyle bak nice meşakkat ve rencîde olur. Yâhûd gençeklikte nice olur. Ya‘nî sıhhat-i vücûdda sefer, şâkk iken hâlet-i za‘fda eşakk olduğunu idrâk eyle.

گل نرگس نکو باشد بدیدن * ولیکن تلخ باشد در چشیدن

Gül-i nergis, beyâniyye, nergis çiçeği demektir. *Nikû,* iyi demektir. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, olur demektir. *Be-dîden*: *Bâ,* harf-i zarf; dîden, masdardır, görmek ma‘nâsına; görmeklikte demek olur. *Lâkin*, edât-ı istidrâk. *Telh*, acı demektir. *Der,* harf-i zarf. *Çeşîden,* masdardır, tatmak ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Nergis çiçeği bakmaklıkta güzel olur ya‘nî görünüşte güzeldir velâkin tatmaklıkta acı olur. Ya‘nî ta‘amı nâ-hoştur. Hâsılı, her zâhiri güzel olan, bâtını dahi hoş değildir.

گناه بوده بمردم نهفتن * بسی نیکو تر از نابوده گفتن

Günâh bûde, beyâniyye, olmuş günâhı demektir. *Ber,* harf-i sıla. *Merdüm,* halk demektir. *Nühüften*, masdardır, gizlemek ma‘nâsınadır. *Besî*, çok demektir. *Nîkûter*, a‘lârek demektir. *Nâ-bûde*, olmamış demektir, ma‘dûm ma‘nâsına. Güften, masdar, söylemek ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Olmuş günâhı ya‘nî işleyip fi ‘le getirdiğin günâhı, halka gizlemek, ma‘dûm olan şey’i söylemekten çok a‘lâdır. Hâsılı, halka bühtân eylemekten kendi günâhını sırr ü ihfâ etmek evlâdır.

مثال پادشـه چون آتش آمد * بطبع آتش همیشه سرکش آمد

Misâl-i pâdişâh, lâmiyye. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *'Âmed*'ler edât-ı haber ma'nâsınadırlar.

Be-tab': *Bâ,* harf-i zarf. *Hemîşe*, dâ'imâ demektir. *Ser-keş*, 'ulvî demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Pâdişâhın misâli, âteş gibidir. Âteş, tabî'atte 'ulvîdir. Pâdişâhların 'ulvî ve gazûb olmaklıkları lâzım gelir.

اگر باز و ر پیل وطبع شیری *مکن با آتش سوزان دلیری

Eger, edât-ı şart. *Bâ,* harf-i zarf. *Zûr,* kuvvet demektir. *Pîl*: Yâ'-i hitâb mukadderdir. *Şîrî*: *yâ,* harf-i hitâb. *Mekün,* nehy-i hâzır, müfred, eyleme demektir. *Bâ-âteş*: *Bâ,* harf-i sıla. *Sûzân,* sıfat-ı müşebbehe, yakıcı demektir. *Dil-berî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Dil-ber*, bahâdır

{526}

demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Eger zorda, fîl isen ve tabî'atte arslan isen de yakıcı âteşe bahâdırlık eyleme. Hâsılı, pâdişâhlara yiğitlik olmaz.

('Arûz)

Bu kıt'a, bahr-i hezec-i müseddes-i mahzûftur ki mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün olur.

ظهیرالدین فاریابی وی ازمشاهیر جهانست وافاضل
دوران تمـام دیوان اومطبوع ومقبولست بلطافت و سلاست سخن
اوهیچ کس نیست دیوان وی مشهورست واشـعار و ی برزبانهـا
مذکوردردولت اتابك ابو بکرترینتها یافت شبی درمجلس وی این رباعی
بگفت

Meşâhîr, meşhûrun cem'idir; *cihân*'a izâfet-i lâmiyye. *Efâdıl-ı devrân* da böyle. *Dîvân-ı û* da böyle. *Matbû'*, tabî'ate muvâfık demektir. *Be-letâfet*: *Bâ,* harf-i zarf. *Selâset-i sühan-ı û,* lâmiyyelerdir. *Dîvân-ı vey* de böyle. *Eş'âr-ı vey*, kezâlik. Zamîrler, mecmû'u *Zahîr*'e râci'dir. *Ber,* harf-i zarf; zebânhâ: *Hâ*, edât-ı cem'; dillerde demektir. Devlet-i Atabeg, lâmiyye. *Ebû Bekr*, Sa'dî'nin memdûhu olan Sa'd'ın babası, Ebû Bekr ibni Sa'd bin Zengî[415]dir. Atabeg, bu sınıfın ismidir ki cümlesine Atabegân derler, Âl-i Osmân dedikleri gibi. *Terbiyethâ*: *Hâ*, edât-ı cem', terbiyeler demektir. *Yâft*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, buldu demektir. *Şebî*: *Yâ,* harf-i vahdet. Meclis-i vey, lâmiyye.

(Mahsûl-i Terkîb) Zahîrüddîn Fâryâbî[416] rahimehullâh o, cihânın meşhûrlarındandır ve devrânın fâzıllarındandır. Onun dîvânı tamâm, tabî'ate muvâfık ve makbûldür. Onun sözünün letâfet ve selâsetinde hîç kimse yoktur. Onun dîvânı meşhûr ve şi'rleri dillerde

[415] (ö. 657/1260) Fars bölgesi Salgurlu atabeglerinden.
[416] Ebü'l-Fazl Zahîrüddîn Tâhir b. Muhammed Fâryâbî (ö. 598/1201) İranlı kaside şâ'iri.

mezkûrdur. Atabeg Ebû Bekr'in devletinde terbiyeler buldu. Bir gece onun meclisinde bu rubâ'îyi söyledi:

(Rubâ'î)

ای ورد ملائکه دعای سرتو * سرنیست زمانه را بجای سرتو

Ey, harf-i nidâ; münâdâ mahzûf; ey şâh demektir. *Vird-i melâ'ike*, lâmiyye. *Vird*, vâvın kesriyle devâm-ı zikr demektir. *Du'â-yı ser-i tû*, lâmiyyelerdir. *Ser*, bunda vücûd ve zât ma'nâsınadır. Baş, eşref-i a'zâ olduğundan cümle vücûd gibidir. *Sırr*, bunda sevdâ demektir. *Zamâne-râ: Râ*, edât-ı tahsîs, zamânenin demektir. *Be-cây-ı ser-i tû*: *Be-cây*, bunda musâhabet ma'nâsını ifâde eder, senin başın ile demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ey Pâdişâh! Senin vücûdun melâ'ikenin virdidir. Ya'nî senin vücûduna melâ'ike du'â ederler. Zamânenin

{527}

senin başın ile sevdâsı yoktur. Ya'nî zarar ve ziyâna ve sû'-i kasda hadd ü zehresi yoktur.

با دشمن تو نیام شمشیر تو کفت * سردل من بادقضای سرتو

Bâ, harf-i sıla. *Düşmen-i tû*, lâmiyye. *Niyâm-ı şemşîr-i tû* da böyle. *Niyâm*, nûnun kesriyle kın demektir, gılâf ma'nâsına. *Sırr-ı dil-i men* de lâmiyyelerdir, benim gönlümün sırrı demektir ki murâd, şemşîrdir; derûnunda olan sırr odur. *Sırr,* bunda *sîn*in kesri ve *râ'*-i müşeddede iledir. *Bâd,* emr-i gâ'ib, olsun demektir. *Kazâ-yı ser-i tû* da lâmiyyelerdir, senin başının kazâsı demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Senin düşmâna kılıcının kını der: Benim gönlümün sırrı ya'nî derûnumda pinhân olan şemşîr, senin başının kazâsı olsun.

('Arûz) Bu rubâ'înin sadr ve ibtidâları ahreb. Haşv-i evveller, makbûz; sânîler, mekfûf. 'Arûz ve darb, mecbûb. Mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'îlü fa'lün olur.

بفرمود تا هزار دینار زر سرخ هم در مجلس نثار اوکردند بر اثر این رباعی دیکر کفت

İsr, kesr-i hemze ile 'akab ma'nâsınadır.

(Mahsûl-i Terkîb) Atabeg Ebû Bekr buyurdu: Tâ ki bin kızıl altın yine o mecliste ona saçu eylediler. Onun 'akabinde bir rubâ'î dahi söyledi:

(Rubâ'î)

شاها ز تو کار ملك ودین یانسقست * وزعدل توجان ظلم وفتنه رمقست

Şâhâ: *Elif,* harf-i nidâ. *Kâr-ı mülk*, lâmiyye. *Bâ-nesak*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Nesak*, nûnun ve sînin fethlalarıyla müsâvî demektir. *'Adl-i tû*, lâmiyye. *Cân-ı zulm* de böyledir. *Ramak,* fethateynle bakıyye-i rûha derler; bunda tamâm olmadan kinâyettir.

(Mahsûl-i Beyt) Ey Pâdişâh! Senden mülk ü dînin işi müsâvî ve mevzûndur. Ya'nî umûr-ı dîn ve umûr-ı memleket, senin 'adlinden intizâm bulmuştur. Dahi senin 'adlinden zulm ve fitnenin cânı ramaktır. Ya'nî cân çekişir. Hâsılı, zulm ve fitne diyâr-ı 'ademe gitmiştir.

درعهدتو رافضی وسنی باهم * کردند موافقت بو بکر حقست

‘Ahd-i tû, lâmiyye. *Râfizî*[417], e‘âzenallâh, hâşâ sümme hâşâ şeyheyn[418] efendilerimize sebb edenlerdir; hazelehümullâh. *Sünnî*[419], Resûlullâh ve ashâb-ı güzîn esrine isrine ıktifâ edenlere derler. *Bâ-hem,* bile demektir. *Kerdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, eylediler demektir. *Muvâfakat*, masdardır uygunluk ma‘nâsına. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. Bu *Bekr,* tevriye tarîkıyla ya hazret-i Ebû Bekr[420] radıyallâhu ‘anh ola

{528}

ya Şâh Ebû Bekr bin Sa‘dî ola.

(Mahsûl-i Beyt) Senin zamânında Râfızî ve Sünnî bile muvâfakat eylediler ki Ebû Bekr haktır diye. Ya‘nî refâvızın hâli, mezkûr gibi iken senin bîm-i tîginden sünnîye muvâfakat eylediler ve hakîkati ikrâr eylediler. Yâhûd ikisi dahi seni pâdişâhlığa kabûl eylediler.

(‘Arûz) Bu rubâ‘î dahi ‘aynıyla sâbık gibidir.

واز لطایف و یست این چند بیت بر اسلوب مثنوی

Ve Zahîr’in letâyifât ü mutâyebâtındandır bu birkaç beyt, mesnevî üzere:

(Mesnevî)

عالمی برفراز منبر گفت * که چو پیدا شود سرای نهفت

‘Âlimî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ber,* harf-i isti‘lâ. *Firâz*, bâlâ demektir; *minber*’e izâfet-i lâmiyye. *Ki,* harf-i beyân. *Çü*, edât-ı ta‘lîl. *Peydâ*, zâhir demektir. *Serây-ı nühüft*, beyâniyye, gizli sarây demek ki murâd, âhirettir. Yâhûd mekânını gördüğü vakt[tir] ki hâlet-i nez‘dir. Bu ma‘nâ, derd ü gîtî ma‘nâsına mülâyimdir.

(Mahsûl-i Beyt) Bir ‘âlim minber-i bâlâsı üzere dedi ki: Çünki âhiret zâhir ola ya‘nî haşr ü neşr ola. Yâhûd hâl-i gargara vâki‘ olup mahalli, kendine zâhir ola. ya‘nî şakâvet ve sa‘âdet, biline.

ریشهای سفید را ز گناه * بخشد ایزد بریشهای سیاه

Rîşhâ-yı sefîd, mevsûfun sıfata izâfetidir; *hâ*, edât-ı cem‘. *Rîş*, sakal demektir. *Sefîd,* ak ma‘nâsınadır. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bahşed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, bağışlar demektir. *Îzid,* esmâullâhtandır. *Be-rîşhâ-yı siyâh*, sâbık gibi; *bâ*, harf-i sıla.

(Mahsûl-i Beyt) Günâhtan ak sakallıları ya‘nî günâh içinde sakal ağartanları Hakk subhânehû ve te‘âlâ, kara sakallılara bağışlar. Ya‘nî genç olan sulahâya bağışlar. Yâhûd

[417] Başlangıçta Zeyd b. Ali’den ayrılan ilk İmâmîler’e; daha sonra ise bütün Şiî fırkaları ile Şiî unsurları taşıyan ba‘zı bâtınî gruplarına verilen isim.
[418] Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer (radıyallâhü anhüm).
[419] Ehl-i sünnet. Hz. Peygamber ile ashabın dinin temel konularında takip ettikleri yolu benimseyenler anlamında bir ta‘bîr.
[420] Ebû Bekr Abdullâh b. Ebî Kuhâfe Osmân b. Âmir el-Kureşî et-Teymî (ö. 13/634). İlk Müslümanlardan. Hulefâ-yi râşidîn’in birincisi.

hâlet-i nez‘de etrâf ü eknâfında olan evlâd ü akrabasının âh ü feryâd ve du‘âları sebebiyle ‘afv ü mağfiret eder.

باز ریش سیاه روز امید * باشد اندر پناه ریش سفید

Bâz, yine demektir. *Rûz-ı ümîd*, beyâniyye, kıyâmette dîvân-ı ilâhîden ‘ibârettir. Yine siyâh sakal, kıyâmette ak sakalın himâyesinde olur. Hâsılı, Hakk celle ve ‘alâ, kıyâmette ba‘zı ak sakalı, kara sakala ve ba‘zı kara sakalı, ak sakala kemâl-i re’fet ü rahmetinden bağışlasa gerektir diye bir vâ‘iz minberde söylerdi.

مردکی سرخ ریش حاضر بود * دست در ریش

{529}

زد چو این بشنود

Merdekî: *Yâ,* harf-i vahdet; *kâf,* harf-i tasgîr; bir âdemceğiz demektir. *Sürh-rîş*, sıfatı kumral sakallı demektir. *Be-şineved*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, bâ’-i te’kîd ile işitti demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Bir kumral sakallı âdemcik hâzır idi, elini sakalına vurdu çünki bu kelâmı işitti ya‘nî bu kelâmı işittiği gibi elini sakalına te’essüfle vurdu.

کفت ما خود در ین شمار نیم * درد و کبتی بهیچ کار نیم

Mâ, zamîr-i mütekellim ma‘a’l-gayr, biz demektir. *Hôd*, edât-ı te’kîd. *Der,* harf-i zarf. *Şumâr*, sayı demektir. *Nîyîm*, değiliz demektir. *Gîtî*, ‘âlem ma‘nâsına. *Be-hîç kâr*: *Bâ,* harf-i zarf.

(Mahsûl-i Beyt) Sürh-rîş dedi: Biz bu sayıda değiliz. İki ‘âlemde hiçbir işte değiliz. Ya‘nî sefîd-rîş değiliz ki [onların du‘âsıyla] dünyâdan âhirete mağfûren rıhlet edelim; siyâh-rîş değiliz ki âhirette cenâb-ı Hudây-ı müte‘âl, bizi ak sakallılara bağışlayıp onların himâyesinde halâs-ı nîrân olalım. Hulâsa, iki ‘âlemde de bir işe yaramazız.

(‘Arûz) Bu mesnevî, bahr-i hafîftendir ki fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün olur.

و کمال وی درشعر بمثابه ایست که شعرای متقدم بمیان وی وانوری
وترجیح یکی بر دیکری اختلاف داشته اند چنان که بعضی برسبیل
استفسار از بعضی کفته اند

Kemâl-i vey, lâmiyye. *Be-mesâbe’î*: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül; *bâ,* harf-i zarf. *Mesâbe,* bunda mertebe demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Şu‘arâ-yı mütekaddim*, beyâniyye, eski şâ‘irler demektir. *Be-miyân-ı vey*: *Bâ,* harf-i zarf, izâfet-i lâmiyye; *vey, Zahîr*’e râci‘dir, *Zahîr*’in beyni ile. *Ve Enverî, Enverî*’nin beynini demektir. *Tercîh-i yekî*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir, birini tercîh ve takdîmde demektir. *Ber-dîgerî*: *Yâ,* harf-i tenkîr, âharın üzerine demektir. *Dâşte’end*, eylemişlerdir demektir. *Ba‘zî*: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Ber-sebîl-i istifsâr*, beyâniyye, su’âl tarîki üzere demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve Zahîr'in şi'rde kemâli bir mertebedir ki eski şâ'irler Zahîr ile Enverî'nin beyninde ve birini âhara tercîhte ihtilâf eylemişlerdir. Ancılayın ki ba'zısı ba'zısından istifsâr tarîki üzere demişlerdir:

(Kıt'a)

ای آن زمین و فار که بر آسمان فضل * ماه نجسته پیکر و خور شید منظری

Ey, harf-i nidâ. *Ân*, mürselün ileyh olan kese işârettir. *Zemîn-i vakâr*,

{530}

beyâniyye, temkîn yeri demektir. *Ki*, harf-i râbıt. *Âsmân-ı fazl*, beyâniyye, fazl göğü demektir. *Mâh-ı huceste-peyker*, beyâniyye. *Huceste-peyker*, mübârek sûretli demektir. *Hûrşîd-manzar* da böyle, güneş manzarlı demektir. *Manzar*, bunda çehreden 'ibârettir. *Yâ*, harf-i hitâb.

(Mahsûl-i Beyt) Ey o zemîn-i vakâr olan kimse ki fazîlet göğü üzere mübârek mâh sûretli ve güneş yüzlüsün bu sıfat ile muttasıf olan.

قومی ز ناقدان سخن کفتهٔ ظهیر * ترجیح میکنند براشعار انوری

Kavmî: *Yâ*, harf-i vahdet. *Nâkıdân-ı sühan*, beyâniyye. *Nâkıd*, sarrâf demektir. Söz sarrâflarından demek olur. Ya'nî sözün a'lâ ve dûnunu fark ve temyîze kudreti olanlar. Güfte-i Zahîr, lâmiyye.

(Mahsûl-i Beyt) Söz sarrâflarından bir kavm, Zahîr'in güftesini, Enverî'nin eş 'ârı üzere tercîh ü takdîm eylediler.

قومی دکر برین سخن انکار میکنند * فی الجمله در محل نزاعند داوری

Fi'l-cümle, hâsıl-ı kelâm demektir. *Mahall-i nizâ'*, beyâniyye. *Nûn*, *dâl*, edât-ı cem'-i haber. *Dâverî*: *Yâ*, harf-i nisbet yâhûd masdariyye; o vakit bir "kün" mukadder olur dâvere mensûb ya'nî da'vâ demektir yâhûd hâkimlik ile demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Kavm-i âhar, bu söze ya'nî Zahîr'i tercîhe inkâr eylerler. Hâsıl-ı kelâm da'vâ, mahall-i nizâ'dadır. Yâhûd mahall-i nizâ'dadırlar. Sen hükm eyle, hâkim ol!

ترجیح یك طرف تو بدیشان نما که هست * زیرنکین حکم تو ملك سخنوری

Tercîh-i yek taraf, masdarın mef'ûlünedir, bir tarafı tercîh demektir. *Bedîşân*: *Bâ*, harf-i sıla; *dâl*, hemzeden munkalib; *îşân*, zamîr, *Zahîr* ve *Enverî*'ye râci'dir. *Nümâ*, emr-i hâzır, müfred, göster demektir. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Hest*, edât-ı haber; *hükm-i tû*'ya mukayyed. *Zîr-i nigîn-i hükm-i tû*, lâmiyyelerdir, senin hükmün nigîninin altında demektir. *Nigîn*, yüzük kaşı, kemâl-i hükmde müsta'meldir. *Melik-i sühan-verî*, beyâniyye. *Sühan-ver*: *Ver*, edât-ı nisbet; *yâ*, harf-i masdar, şâ'irlik demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Sen onlara ya'nî onlar hakkında bir tarafı tercîh göster. Zîrâ şâ'ir[lik mülkü] ya'nî iklîm-i sühan-verân, senin hükmün nigîni altındadır.

وامام هروی در جواب وی گفته است

Ve İmâm Herevî[421], onun cevâbında demiştir:

(Kıt‘a)

ای سالك مسالك فكرت در ین سؤال * معذور نیستی بحقیقت چو بنگری

Mesâlik, meslekin cem‘idir.

{531}

Sâlik-i mesâlik, fâ‘ilin mef‘ûlüne izâfetidir. *Mesâlik-i fikret*, beyâniyye. Ey fikret mesleklerinin sâliki! *Be-hakîkat*: *Bâ*, harf-i musâhabet. *Çü*, edât-ı ta‘lîl. *Binigerî*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, nazar eyleyesin demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ey fikret mesleklerine sülûk edici! Bu su’âlde ma‘zûr değilsin çünki hakîkat ile nazar eyleyesin ya‘nî hakîkat-i hâle nazar olunduğu gibi ‘özrün makbûl değildir.

تمییز راز بعد تناسب در ین دو طور * هیچ احتیاج نیست در ین شرح گستری

Temyîz, tef‘îl bâbından masdardır ayırmak ve fark etmek ma‘nâsına. *Bu‘d-ı tenâsüb*, masdarın fâ‘ilinedir. *Bu‘d*, bânın zammıyla uzaklık ma‘nâsınadır. *Tenâsüb*, münâsebet ma‘nâsınadır. *Şerh-güster*, vasf-ı terkîbîdir, şerh bast edici demektir. *Yâ*, harf-i masdar.

(Mahsûl-i Beyt) Bu iki tavrda olan mu‘d-ı münâsebetten nâşî fark etmeye, şerh-güsterliğe hâcet yoktur. Hâsılı, farkı beyândan müstağnîdir. Zîrâ beynlerinde aslâ ve kat‘â münâsebet yoktur.

کین معجز است و آن سحر این نور و آن چراغ * این ماه و آن ستاره و این حور و آن پری

În’ler, *Enverî*’ye; *ân*’lar *Zahîr*’e işârettir.

(Mahsûl-i Beyt) Şerhe hâcet değil ki bu Enverî’nin şi‘ri mu‘cizedir ve Zahîr’in sühanı sihrdir. Ve bu nûr; o çerâğdır. Bu mâh; o yıldızdır. Ve bu hûrî; o perîdir. Hâsılı, tefâvüt-i küllî zâhirdir.

ودیگری گفته است در جواب همان

Bir gayrısı dahi yine o su’âl zımnında olan kıt‘anın cevâbında demiştir:

(Kıt‘a)

هر مبتدیکه بیهده ترجیح می نهد شعر ظهیر بر سخن پاك انوری

Mübtedî, bir fenne yeni başlayan kimseye derler. *Ki*, harf-i beyân. *Şi‘r-i Zahîr*, lâmiyye. *Sühan-ı pâk-i Enverî*, mevsûfun sıfata ve lâmiyye, Enverî’nin pâk olan sözü üzere demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Her mübtedî ki ‘abes tercîh eyler Zahîr’in şi‘rini, Enverî’nin pâk şi‘ri üzere.

[421] İmâm Herevî (ö. 667/1368). VII./XIII. yüzyıl şâ‘irlerinden.

ماند مدان کروه که نشناختند باز * اعجاز موسوی را از سحر سامری

Mâned, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, benzer demektir. *Be-dân*: *Bâ,* harf-i sıla; *dâl,* hemzeden munkalib. *Gürûh*, tâ’ife ma‘nâsınadır. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Neşinâhtend*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ib, anlamadılar demektir. *Bâz*, edât-ı te’kîd.

{532}

İ‘câz-ı Mûsâ, lâmiyye. *Yâ,* harf-i nisbet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. Hazret-i Mûsâ’ya mensûb olan mu‘cizeleri demektir. *Sihr-i Sâmirî*, lâmiyye, Sâmirî’nin sihrinden demektir. Kıssası ma‘lûm[422].

(Mahsûl-i Beyt) Zahîr’i, Enverî üzere tercîh eyleyenler şu gürûha benzer ki Musâ’ya mensûb olan i‘câzı, Sâmirî’nin sihrinden fark edemediler. Ya‘nî sihr-i Sâmirî ile mu‘cize-i Musâ ‘aleyhisselâmı fark ü temyîz edemeyenlere benzer Zahîr’i Enverî’ye tercîh edenler.

(‘Arûz) Bu kıt‘a‘ât-ı su’âl ü cevâb, bahr-i muzâri‘-i ahrebdendir ki mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilün olur.

نظامی رحمه الله وی از گنجه است
وفضائل و کمالات وی ازپوشش احتیاج بشرح ندارد آن قدر لطایف
ودقایق که در کتاب پنج گنج درج کرده است کس را میسر نیست بلکه
مقدور نوع بشر نیست و بیرون ازان کتاب لزوی شعر کم روایت کرده اند
واین غزل ازسخنان و یست

Gence, kâf-ı ‘Acemin fethiyle bir şehrin ismidir ki cedd-i hazret-i ‘âlem-penâh-ı zıllü ilâhî Sultân Selîm-i ‘âlî-câh cennet-mekân, Sultân Ahmed Hân hazretleri, eyâdî-i sürh-serândan istihlâs eylemiştir. *Kemâlât-ı vey*, lâmiyye. *Rûşen*, zâhir ma‘nâsınadır. *Be-şerh, bâ,* harf-i sıla. *Nedâred*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib bunda, mücerred nefyden ‘ibâret, yoktur demektir. *Kadar,* kafın ve dâlin fethalarıyla mikdâr ma‘nâsınadır. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Penc Genc* dediği bu havâlîde Hamse-i Nizâmî[423] diye şöhret-yâbdır. *Kesî-râ*: Râ, harf-i sıla. *Makdûr*, kudret ma‘nâsınadır. *Bîrûn*, hâric demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Nizâmî[424] rahimehullâh o, Gence’dendir. Ve onun fazîletleri ve kemâlleri zâhirdir; şerhe ihtiyâcı yoktur. O kadar letâyif ü dakâyık ki Penc Genc’inde derc eylemiştir. Kimseye müyesser değildir belki makdûr-ı nev‘-i beşer değildir. Ve o kitâbdan hâric, ondan şi‘r, az rivâyet eylemişlerdir. Ve bu gazel, onun sözlerindendir:

(Gazel)

جو بجو بحث من زان رخ کندم گونست * که همه شب رخ چون کاهم ازان پرخونست

[422] Kıssa için bk. Kur’an, Tâhâ Suresi, 20/87-93.
[423] Penc Genc adıyla da bilinen ve yaklaşık 35.000 beyitten meydâna gelen, otuz beş-kırk yılda tamamlandığı söylenen eserdir.
[424] Ebû Muhammed Cemâlüddîn İlyâs b. Yûsuf b. Zekî Müeyyed (ö. 611/1214 [?]). Fars edebiyatında hamse türünün kurucusu sayılan şâ‘ir.

Cev, arpa demektir, feth-i cîm ile. *Cev-be-cev*, bunda, dâne dâne demektir ki terâkümden kinâyettir. *Mihnet-i men*, lâmiyye. *Ruh-ı gendüm-gûn*, mevsûfun sıfata izâfetidir. *Gendüm-gûn, terkîb-i tavsîfîdir*, buğday rengli, esmer demektir. *Ki*, edât-ı ta‘lîl. *Ruh-ı çûn-kâh*, mevsûfun sıfatadır;

{533}

çûn, edât-ı teşbîh; *kâh*, kâf-ı ‘Arabla saman demektir; *mîm*, zamîr-i mütekellim. *Hûn*, kan demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Dâne dâne, ayrı ayrı benim mihnetim o buğday rengi ya‘nî esmer yüzdendir. Zîrâ bütün gece saman gibi sarı olan yanağım o sebebden pür-hûndur. Cev, gendüm, kâh; murâ‘ât-ı nazîrdir.

دانهٔ گندم اوسنبل زرد اردبار * کز بن خوشهٔ اوسنبلهٔ گردونست

Dâne-i gendüm-i û, beyâniyye ve lâmiyye; onun buğday dânesi; murâd, hâldır. *Sünbül-i ter*, beyâniyye. *Ter*, tâze demektir. Tâze sünbül demek olur; murâd, zülf-i dil-âvîzdir yâhûd sakal. *Dâred*, isbâtdan ‘ibârettir, vardır demektir. *Bâr*, mîve ve hâsıl ma‘nâsınadır. *Kemterîn*: *Kem*, nâkıs ve dûn ma‘nâsınadır; *ter*, edât-ı tafdîl; *yâ*, harf-i nisbet; *nûn*, edât-ı te’kîd. *Hûşe*, başak demektir; *û*’ya izâfet-i lâmiyye. *Û*, zamîr, *bâr*’a ya *dâne*’ye râci‘dir. sünbüle-i Gerdûn, lâmiyye. *Sünbüle*, burûc-ı isnâ ‘aşerden bir burcun ismidir. Ehl-i rasad, şeklini istihrâcda başak şekline teşbîh ettiklerinden sünbüle diye tesmiye etmişlerdir. *Gerdûn*, felek ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Onun buğday dânesi ya‘nî vechinde olan dâne-i hâlı, tâze sünbül hâsıl eyler; en ednâ başağı sünbüle-i gerdûndur. Bu beytte dahi sünbül ve sünbüle, san‘at-ı iştikâk. Yine hûşe, sünbüle terâdüftür. *Teşbîhât*, gendüm’ü hâl’a ve sünbül-i ter’i zülf’e teşbîhi, teşbîh-i belîğ tarîkıyladir.

من نخوردم پرازو صبرم از و کندم خورد * کز بهشت در او چشم رهی بیرونست

Nehôrdem, fi‘l-i nefy-i mâzî, mütekellim vahde, yemedim demektir. *Ber*, mîve demektir. *Hôrd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, yedi demektir. *Kez*, ki ez’den muhaffef ki harf-i beyân. *Behişt-i der-i û*, beyâniyye ve lâmiyye. *Çeşm-i rehî*, lâmiyye; çeşm-i ümîd ma‘nâsına. *Rehî*, yâ’-i asliyye ile kul demektir. *Bîrûn*, hâric ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Ben o cânândan meyve yemedim. Sabrım, ondan buğday yedi. Zîrâ onun kapısı cennetinden bendenin ümîdi hâricdir. Ya‘nî benim ne haddim var idi ki bâğ-ı cânândan meyve yiyem. Sabrım tahammül edemedi, buğday yedi. Kabâhat sabrındır. Zîrâ kulun ümîdi onun kapısı cennetinden hâricdir. Hâsılı, kul hâricden temennî eyler. Kezâlik bunda da buğday ve behişt zikri murâ‘âttır.[425]

از ترازوی دو زلفش چو جوی مشک خرم * کندمی خواهم افزون که سخن موزونست

Terâzû-yı dü zülf, beyâniyye. *Terâzû*, ma‘rûf.

[425] Bu beytte hazret-i Âdem’e yasak edilen ağaç ayetine telmih vardır. Yasak ağacın ne olduğu Kur’an-ı Kerim’de ifade edilmemekle birlikte meyve cinsinden ya da buğday olabileceğine dair rivayetler vardır. Bk. Kur’an, Bakara Suresi, 2/35.

{534}

Şîn, zamîr, mahbûb'a râci'dir. *Çü*, edât-ı ta'lîl. *Cevî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Harem*, fi'l-i muzâri', mütekellim vahde. *Gendümî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Gendüm*, bunda şu dirhemden 'ibârettir ki Türkîde dahi buğday derler. *Hâhem*, vâv-ı resmî ile fi'l-i muzâri', mütekellim vahde, isterim demektir. *Efzûn*, ziyâde demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Tarefeyn müsâvâtta olmada, terâzûya mümâsil olan iki zülfü terâzûsundan çünki bir arpa mikdârı müşk alam ya'nî almak murâd eylesem bir buğday ziyâde almak isterim ki söz mevzûndur. Ya'nî kelâmım mevzûn olmak hasebiyle bir buğday ziyâde alırım. Bunda da cev, gendüm, letâfet-i şi'rden hâlî değil.

من چو گندم شده ام از غم او دل بدونیم * وین چو ادات تشبیه غم او لامیه

Çü, edât-ı teşbîh. *Gam-ı û*, lâmiyye. *Be-dü nîm*, iki parça demektir. *Û-râ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Ki,* harf-i beyân. *Çûn*, edât-ı istifhâm, nice demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ben buğday gibi, gamdan gönlüm iki parça olmuşum. Bu gam ona bir arpa kadar ki Nizâmî nicedir. Ya'nî benim buğday gibi gönlüm yarıldığı, ona şey'-i kalîl görünür. Seyr eyle, anla ki Nizâmî'nin hâli nicedir. Bu gazeli, tasavvuf ve ıstılâh-ı ehl-i hâle vâkıf olanların ma'lûmudur ki münâcât-ı Bârîdir.

('Arûz) Bu gazel, remel-i mahbûndur ki fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün olur.

کمال اسمعیل

رحمه الله ویرا لقب خلاق المعانی کرده انداز بس معانی دقیق که در
اشعار خود درج کرداست وهیچ کس را از شعرای متقدم ومتأخران
دست نداده که ویرا داده اما مبالغهٔ وی در تدقیق معانی عبارات و ویرا
از حد سلاست وروانی بیرون نرده است واشعار وی بسیار است
ودیوان وی مشهور

Kemâl İsmâîl[426], İsfahâniyyü'l-asldır. *Vey-râ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Hallâku'l-me'ânî*, fâ'ilin mef'ûlüne izâfetidir. *Hallâk*, mübâlağa ile ism-i fâ'ildir. *Me'ânî*, ma'nânın cem'idir. *Kerde'end*, eylemişlerdir. *Ez-bes-i me'ânî-i dakîk*, beyâniyye, ma'nâların çokluğundan demektir. Ki, harf-i râbıt-ı sıfat. *Eş'âr-ı hôd*, lâmiyye. *Kes-râ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Şu'arâ-yı mütekaddim*, beyâniyye. *Mütekaddim,* eski demektir. *Müte'ahhir,* yeni demektir. *Dest nedâde*, müyesser olmamıştır demekte darb ederler. Nitekim Türkîde el vermedi derler. Şârihe bu ma'nâ el vermemiş. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Û-râ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Dâde,* yine

{535}

"dest dâde" demektir, müyesser olan demek olur. *Mübâlağa-i vey*, lâmiyye. *Tedkîk-i me'ânî,* masdarın mef'ûlünedir. *'İbârât-ı vey-râ*, lâmiyye; *râ*, edât-ı mef'ûl. *Hadd-i selâset,* beyâniyye. *Revânî*: *Yâ,* harf-i masdar; akmak ma'nâsına; *selâset*'e 'atf-ı tefsîrîdir. *Bîrûn*

[426] Ebü'l-Fazl İsmâîl b. Cemâlüddîn Muhammed b. Abdirrezzâk el-İsfahânî (ö. 638/1240 [?]), İranlı şâ'ir.

bürde'est, çıkarmıştır demektir. *Eş'âr-ı vey*, lâmiyye. *Dîvân-ı vey* de böyle. *Vey*'ler, *Kemâl İsmâîl*'e râci'dir.

(Mahsûl-i Terkîb) Kemâl İsmâîl rahimehullâh kendi eş 'ârında derc eylediği dakîk ma'nâların çokluğundan için ona hallâkü'l-me'ânî lakab eylemişlerdir. Ve eski ve yeni şâ'irlerden, ona müyesser olan hîç kimseye müyesser olmamıştır. Ammâ tedkîk-i me'ânîde onun mübâlağası 'ibârâtını selâset haddinden çıkarmıştır. Ve onun eş'ârı çoktur. Ve dîvânı meşhûrdur.

سلمان ساوجی رحمه الله وی شاعری فصیح وسخن
گزاری بلیغست در سلاست عبارات ودقت اشارات بی نظیر افتاده
است درجواب استادان قصاید دارد و بعضی ازاصل خوبتر و بعضی
فروتر و بعضی برابر وو پرا معانی خاصه بسیارست و بسیار از معانی
استاد ازا بتخصیص کمال اسمعیل در اشعار خود ایراد کرده و چون آن
درصورت خوبتر واسلوب مرغوبتر واقع شده محل طعن و ملامت نیست

Sâvecî, gâlibâ harâccı demektir.[427] *Şâ'irî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Sühan-güzârî*: *Yâ,* harf-i vahdet ile vasf-ı terkîbîdir, söz edâ edici şâ'ir demektir. *Selâset-i 'ibârât*, masdarın fâ'iline. *Dikkat-i işârât*, mef'ûlünedir. *İşârât*, rumûzât ve kinâyâttan 'ibârettir. *Üftâde'est*, vâki' olmuştur demektir. *Cevâb-ı üstâdân*, lâmiyye; *elif* ve *nûn* edât-ı cem'. *Dâred*, isbâttan 'ibârettir, vardır demektir. *Hûbter*, güzelrek. *Fürûter*, ednârek. *Ba'zî*'larda olan *yâ'*lar tenkîr. *Vey-râ*: *Râ,* edât-ı tahsîs. *Me'ânî-i hâssa*, mevsûfun sıfata izâfetidir. *Hâssa*, mahsûs ma'nâsınadır. *Bisyârest*, çoktur demektir. *Me'ânî-i üstâd-ı ân-râ*, lâmiyye; *râ*, edât-ı mef'ûl. *Be-tahsîs,* husûsan ve 'ale'l-husûs demektir. *Eş'âr-ı hôd*, lâmiyye. *Îrâd kerde*, getirmiştir demektir. *Çûn*, edât-ı ta'lîl. *Mergûb*, makbûl ma'nâsına. *Ter*, edât-ı tafdîl.

(Mahsûl-i Terkîb) Selmân-ı Sâvecî[428] rahimehullâh o, bir şâ'ir-i fasîh ve bir sühan-güzâr-ı belîğdir. 'İbârelerinin selîsliğinde ve işâretlere dikkatinde bî-nazîr vâki' olmuştur üstâdların cevâbında. Ya'nî onlara nazîre kasîdeleri vardır. Ba'zısı,

{536}

aslından ya'nî tanzîr ettiği şi'rden güzelce ve ba'zısı ednâ ve ba'zısı berâber vâki' olmuştur. Ve Selmân'ın kendine mahsûs me'ânîsi çoktur. Ve çok üstâdların ma'nâlarını husûsan Kemâl İsmâîl'in me'ânîsini kendi şi'rlerinde îrâd eylemiştir. Ya'nî biraz mazmûn kendi ihtirâ'ı ve biraz şi'r onun. 'Ale'l-husûs Kemâl'in mezâmînini sirka eylemiştir. Çünki o sirka-i mazmûn, sûrette güzelce ve tarz ü tavrda makbûlce vâki' ola, ta'n ü melâmet mahalli değildir.

(Kıt'a)

[427] Şârih, Sâve'nin bir şehir ismi olduğu bilgisine ulaşamadığından kelimeyi haraç anlamına gelen sâverî kelimesine benzeterek bu ma'nâyı vermiş, emîn olmadığını da ifâde etmiştir. Oysa Sâvecî: Sâveli ma'nâsında kullanılmaktadır. Sâve, Şâ'ir Selmân-ı Sâvecî'nin doğum yeridir.

[428] Melikü'ş-şuarâ Hâce Cemâlüddîn Selmân b. Hâce Alâiddîn Muhammed Sâvecî (ö. 778/1376). İranlı şâ'ir.

معنی نیك بود شاهد پاکیزه بدن * که بهر چند در و جامه دگر گون پوشند

Ma'nî-i nîk, beyâniyye, iyi ma'nâ demektir. *Büved*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, olur demektir. *Şâhid-i pâkîze-beden*, beyâniyye. *Şâhid*, mahbûb. *Pâkîze-beden*, terkîb-i izâfîdir, pâk bedenli demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Be-her çend,* her ne kadar demektir. *Der-û*: *Der,* harf-i sıla. *Û, şâhid*'e râci'dir. *Câme*, ma'rûf. Diger gûn, gayrı türlü demektir. *Pûşend*, fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib, giydirirler demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Hazret-i Mevlânâ Câmî, sirka-i mazmûnu kâleb-i ahsende edâ etmekte zarar olmayıp ta'n ü teşnî'e mahal olmadığını isbât edip temsîl eder. İyi ma'nâ, pâk ü pâkîze bedenli bir mahbûb olur. Ya'nî mazmûn, tâze-endâm ve vücûdu zîbâ bir mahbûb gibidir. Her ne kadar ona gayrı, türlü câme giydirirler ya'nî ona herkes bir türlü câme-i rengîn giydirmeye sa'y ederler ve ilbâs ederler.

کسوت عار بود باز پسین خلعت او * کر نه در خوبش از پیشتر افزون پوشند

Kisvet: *Tâ*, üslûb-ı A'câm üzere tavîl kitâbet olunur, câme ma'nâsınadır; *'âr*'a izâfet-i beyâniyye. *Kisvet-i 'âr*, halk yanında giyilmeyen esvâba derler. *Büved*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, olur demektir. *Bâz*, te'kîd-i *pesîn* ve *yâ'*-i nisbî ve *nûn*-ı te'kîd ile sonraki demektir. *Hil'at* de câme ma'nâsınadır; *û*'ya izâfet-i lâmiyye. *Ger*, edât-ı şart. *Ne,* harf-i nefy; *pûşend*'e masrûf. *Der,* harf-i sıla. *Hûbî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Şîn* zamiri, *mahbûb*'a râci'dir. *Bîşter,* evvelki demektir. *Efzûn*, bunda a'lâ demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Kisve-i 'âr olur onun sonraki sevbi. Ya'nî güzellikte evvelkiden a'lâ giydirmezlerse ya'nî mahbûb-ı müstesnaya herkes bir türlü câme giydirirler; sonra giydiren eger evvelkinden a'lâsını giydirmezse

{537}

o câme, 'ayb olur. Kezâlik mezâmîni kâleb-i elfâz ile tezyîn eyleyen, evvelkinden a'lâ bir lafz ile edâ edemezse o vakit 'aybdır ve illâ fe-lâ o da bir san'at-ı dîgerdir.

هنرست آنکه کهن خرقهٔ پشمین ز برش * بدرانند و در و اطلس و اکسون پوشند

Ânki, o ki demektir. *Kühen,* eski demektir. *Hırka-i peşmîn*, beyâniyye; *peşm*, yün demektir bâ'-i 'Acemle; *yâ,* nisbet; *nûn,* harf-i te'kîd; izâfet-i beyâniyye; yün hırka demektir, 'abâ ma'nâsına. *Zîreş*: *Şîn*, zamîr, *mahbûb*'a râci'dir, onun sırtında demektir. *Biderârend*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib, çıkaralar demektir. *Der-û*: *Der,* harf-i sıla; *û*, zamîr, mahbûb'a râci'dir. *Atlas*, ma'rûf. *Eksûn,* feth-i hemze ile ve sükûn-ı kâf ile bir 'Acemânî kumâştır ki gâyet makbûldür, atlas envâ'ından.

(Mahsûl-i Beyt) Hünerdir o ki evvel mahbûbun sırtından 'abâyı çıkaralar ve atlas ve eksûn giydireler. Hâsılı, 'ibârât-ı âhar ile mazmûnu tezyîn eylemek hünerdir.

('Arûz) Bu kıt'a remel-i mahbûndur ki fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilât olur.

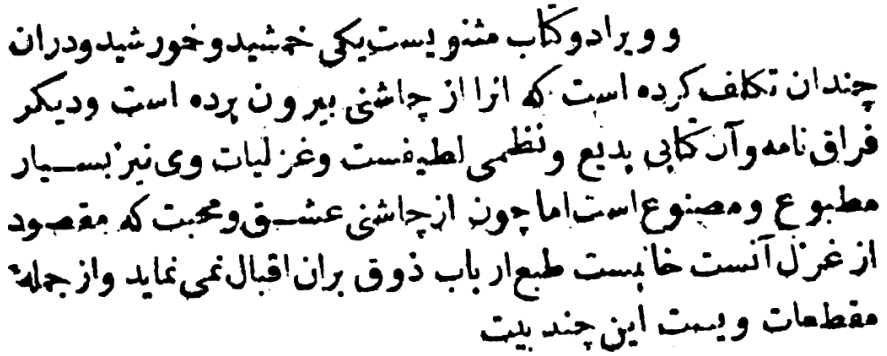
و ویرا دو کتاب مثنوی است یکی خمشید و خورشید و دران
چندان تکلف کرده است که ازا از چاشنی بیرون برده است و دیگر
فراق نامه و آن کتابی بدیع و نظمی لطیف است و غزلیات وی نیز بسیار
مطبوع و مصنوع است اما چون از چاشنی عشق و محبت که مقصود
از غزل آنست خالیست طبع ارباب ذوق بران اقبال نمی نماید و از جمله
مقطعات ویست این چند بیت

Vey-râ: *Râ*, edât-ı tahsîs. *Vey, Selmân*'a râci'dir. *Cemşîd ü Hûrşîd*, 'âşık ü ma'şûk 'alemleridir. *Çendân,* o kadar demektir. *Tekellüf*, masdardır, tefa''ul bâbından, meşakkat-i mâlâya'nîde müsta'meldir. *Ân, kitâb*'a râci'dir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Çâşnî*, lezzet ma'nâsınadır. *Bîrun bürde'est*, dışarı çıkarmıştır demektir. *Dîger*, gayrı demektir. *Kitâbî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Bedî'*, 'acîb ma'nâsına. *Nazmî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Gazeliyyât-ı vey*, lâmiyye. *Vey, Selmân*'a râci'dir. *Nîz,* dahi demektir. *Matbû',* tabî'ate muvâfık ya'nî makbûl demektir. *Masnû',* san'atlı demektir. *Çûn*, edât-ı ta'lîl. *Çâşnî-i 'aşk*, beyâniyye, 'aşk lezzetinden demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Ân, çâşnî*'ye işâretrir. *Hâlîst*, boştur demektir. *Tab'-ı erbâb-ı zevk,* lâmiyye ve beyâniyye, zevk erbâbının tab'ı demektir. *Ber-ân*: *Ber*, edât-ı sıla; *ân,*

{538}

gazel'e işârettir. *Nemî nümâyed*, fi'l-i nefy-i hâl, müfred, gâ'ib, göstermez demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve Selmân'ın iki kitâb-ı mesnevîsi vardır: Biri, Cemşîd ü Hûrşîd. Onda o kadar tekellüf eylemiştir ki o kitâbı lezzetinden çıkarmıştır. Ve bir dahi Firâknâme'si vardır. Ve o bir kitâb-ı 'acîb ve bir nazm-ı latîftir. Ve onun gazeliyyâtı dahi çok makbûl ve masnû'dur. Ammâ çünki 'aşk ü muhabbet lezzeti ki gazelden maksûd odur, hâlî ve boştur. Erbâb-ı zevkin tab'ı, ona ikbâl ü meyl göstermez. Ve mukatta'âtı cümlesindendir bu birkça beyt:

(Kıt'a)

کنار حرص دلا پر کجا توانی کرد * تو از طمع که سه حرف میان تهی افتاد

Kenâr, kucak demektir; *hırs*'a izâfet-i beyâniyye. *Dilâ*: *Elif,* harf-i nidâ; ey gönül demektir. *Pür*, dolu ma'nâsınadır. *Kucâ*, kaçana dek demektir. *Tüvânî kerd,* eyleyisersin demektir. *Ez-tama', tüvânî kerd*'in mef'ûl-i gayr-i sarîhi. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Miyân-tehî*, terkîb-i izâfîdir, ortası boş demektir. *Üftâd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, vâki' oldu ma'nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Hırs kucağını ey gönül niceye dek içi boş üç harf vâki' olan sin-i tama'dan dolu eylersin. O üç harf ki biri tâ'dır [ط], miyân-tehî; ve biri mîm (م) ki ta'lîkin mâ-'adâ hatlarda miyân-tehîdir. Kezâlik, 'ayn [ع] miyân-tehîdir: [طمع].

عزیز من دردرویشی وقناعت زن * که خواری از طمع وعزت از قناعت زاد

'Azîz-i men, lâmiyye ve münâdâ; harf-i nidâ, mahzûf. *Der-i dervîşî*, beyâniyye. *Der*, kapı demektir. *Dervîşî*: *Yâ,* harf-i masdar, fakr demektir. *Zen*, bunda kak ma'nâsına. *Ki,* edât-ı

ta‘lîl. *Hôrî*: *Yâ,* harf-i masdar, hôrluk demektir. *Zâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, doğdu demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ey benim ‘azîzim, fakr ü kanâ‘at kapısını kak. Ya‘nî fakr ü kanâ‘ati kendine pîşe eyle. Zîrâ hôrluk, tama‘dan; ‘izzet, kanâ‘atten doğdu. Ya‘nî ‘izzetin mebde’i kanâ‘at ve zilletin menşe’i tama‘dır. (عَزَّ مَن قَنَعَ ذَلَّ مَن طَمَعَ)[429]

اگر بلغزد پای تو انگری سهلست * سعادت سر درویشی وقناعت باد

Eger, edât-ı şart. *Bilağzed,* fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, kayarsa demektir. *Pâ-yı tüvângerî,* beyâniyye ve fâ‘ili. *Tüvânger*, ganî demektir; *yâ,* harf-i masdar. *Sehl*, âsân ma‘nâsınadır. *Sa‘âdet-i sırr-ı dervîşî*, beyâniyye. *Sırr*, sevdâ ve muhabbet

{539}

ma‘nâsınadır; *yâ,* harf-i masdar. *Bâd*, emr-i gâ’ib, olsun demektir. *Kanâ‘at bâd*, kanâ‘at sağ olsun demektir. Nitekim böyle edâyı, Türkî de eder: Başım sağ olsun, mâlım sağ olsun derler.

(Mahsûl-i Beyt) Eger ganîlik ayağı sürçerse ya‘nî devr-i nâ-hemvâr-ı felek ile gınâ, kendinden zâ’il olursa fakr ü kanâ‘at sevdâsı ve kanâ‘at sağ olsun.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i müctess-i mahbûndur.

محمد عصار تبریزی رحمه الله وی صاحب کتاب
مهر ومشتریست ودرانجا لطایف و بدایع بسیار کرده است واین چند
بیت ازان کتابیست در صفت بینی معشوق

(Mahsûl-i Terkîb) Muhammed Assâr-ı Tebrîzî[430] rahimehullâh o, Mihr ü Müşterî kitâbı sâhibidir. Ve o kitâbda letâyif çoktur. Ve bedâyi‘-i bisyâr icrâ eylemiştir. Ve bu birkaç beyt, o kitâbdandır, ma‘şûkun burnu vasfında:

(Mesnevî)

کشیده برگل نسرین ز بینی * خطی درعین لطف ونازنینی

Keşîde, ism-i mef‘ûldür, çekilmiş ma‘nâsına. *Gül-i nesrîn*, ak gül demektir. *Bînî, yâ’*-i asliyye ile burun, enf ma‘nâsına. *Hattî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *‘Ayn*, kendi demektir ki kemâl-i teşbîhten ‘ibârettir. *Lutf*, letâfet ma‘nâsına. *Nâzenîn*: *Yâ,* harf-i masdar.

(Mahsûl-i Beyt) Gül-i nesrîn üzere burundan ‘ayn-ı letâfet ü nâzenînlikte bir hat çekilmiş. Ya‘nî musavvir-i ezel, kemâl-i kudretini izhâr edip gûyâ gül-i nesrîn üzere burun nâmına mevzûn bir hat çekmiş. Gül-i nesrînden murâd, çehre-i dil-berdir.

ید قدرت ستونی بسته سیمین * بزیر آن دو طاق عنبر آگین

[429] Hadis, Ebû Saîd el-Hâdimî, el-Berîkatü’l-mahmûdiyye fî şerhi’t-Tarîkatü’l-Muhammediyye, Matbaatü’l-Halebî, III, 23; Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhu’l-beyân, Dâru’l-Fikr, Beyrût, I, 161. Kanaat eden izzet bulur, Tamah eden zillet bulur.

[430] Şemsüddîn Muhammed (ö. 784/1382). Celâyirliler devrinde yaşayan İranlı şâ‘ir.

Yed-i kudret, beyâniyye. *Yed,* el demektir. *Sütûnî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Sütûn,* direk demektir. *Beste*, mâzîden kısımdır, bağlamış demektir ammâ bunda dikmiş ve nasb eylemiş ma‘nâsınadır. *Sîmîn*: *Yâ,* harf-i nisbet; *nûn*, edât-ı te’kîd, gümüşlü demektir. *Be-zîr*: *Bâ,* harf-i sıla. *Tâk*, bunda kemer ma‘nâsınadır ki murâd, kaştır; mâ-ba‘dına izâfeti, mevsûfun sıfatadır. *Âgîn,* hemze-i memdûde ile dolu ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Burun değil belki kudret eli o ‘anber ile memlû olan iki kemerin altına bir gümüş direk nasb eylemiş. ‘Anber ile memlû olması siyâh ve hoş-bûy olmadan kinâyettir.

میان جزع واعل آن کل اندام * منبت شوشهٔ از نقرهٔ خام

Miyân-ı ciz‘, lâmiyye. *Ciz‘*, cîm-i ‘Arabînin fethiyle Yemenî bir taştır ki siyâhlı ve

{540}

beyâzlı olur, ba‘zan ondan tesbîh düzerler. Göze teşbîh eylemiş. Yâhut mutlakâ Yemenî dedikleri kırmızıya mâ’il taş ki ona Rûm’da mühr-i kâz derler ki murâd, bir yanağı olur. *La‘l*, ma‘rûf. *Ciz‘*’in evvelki ma‘nasına göre dudak murâddır. Ma‘nâ-yı sânîye göre yanağın taraf-ı âharı murâddır. *Endâm*, vücûd ma‘nâsınadır. *Münbet*, tef‘îl bâbından ism-i mef‘ûldür, bitirilmiş demektir. *Şûşe’î*: *Yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül. *Şûşe*, ‘avâm tahrîf edip şîşe derler, tavana mıhlarlar. *Nukre-i hâm*, hâm gümüş demektir.

(Mahsûl-i Beyt) O gül-endâmın gözüyle dudağı miyânında yâhûd iki ruhsâre-i rengîni miyânında hâm gümüşten bir şîşe bitmiş ya‘nî mıhlanmış, merkûz olmuş.

کل زنبق ولیکن ناشکفته * فراز یاسمین ولاله خفته

Gül-i zanbak, zanbak çiçeği demektir. *Nâ-şüküfte*, açılmamış demektir. *Firâz*, isti‘lâ ma‘nâsınadır. *Yâsemîn*, ma‘rûf. *Lâle*, kezâlik. *Hufte*, mâzîden kısımdır, yatmış ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Burun değil zanbak çiçeği velâkin açılmamış, yâsemîn ve lâle üzere yatmış. Ya‘nî yâsemîn ve lâle üzere yatmış gûyâ açılmadık zanbaktır.

(‘Arûz) Bu mesnevî, bahr-i hezec-i müseddes-i mahzûftur ki mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün olur.

واین قطعه نیز درسلك آن مثنوی انتظام یافته

Ve bu kıt‘a dahi o mesnevînin silkinde intizâm bulmuştur:

(Kıt‘a)

مجو عصار مهر از طبع مردم * که کل هرگز زشورستان نخیزد

Mecû, nehy-i hâzır, müfred, isteme demektir, taleb eyleme ma‘nâsına. *Assâr*, münâdâ; harf-i nidâ mahzûf. *Mihr*, mîmin kesriyle muhabbet ma‘nâsınadır. *Tab‘-ı merdüm*, lâmiyye. *Merdüm,* halk demektir. *Ki*, edât-ı ta‘lîl. *Hergiz*, aslâ demektir. *Şûristân*, çoraklık demektir. *Nehîzed*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib, kalkmaz demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Halkın tabî‘atinden ey Assâr, muhabbet taleb eyleme. Zîrâ çoraklıktan aslâ gül zâhir olmaz.

وفا از صورت بی معنی خلق * چو از صورت ملائك میگریزد

Vefâ, mübtedâ; *mî gürîzed*, haberi. *Sûret-i bî-ma'nâ-yı halk*, beyâniyye ve lâmiyye, halkın ma'nâsız sûreti demektir. *Çü*, edât-ı teşbîh. *Ez-sûret*, mukadder *gürîzed*'in gayr-i sarîhi; *melâ'ike*, fâ'ili. *Mî*, edât-ı te'kîd. *Gürîzed*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, kaçar demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Vefâ, halkın ma'nâsız

{541}

sûretinden kaçar; melâ'ike, sûretten kaçtığı gibi.

بغربال فلك برفرق اینها * قضاجز كردغداری نبیزد

Be-gırbâl: *Bâ*, harf-i musâhabet; *gırbâl*, kalbur demektir; *felek*'e izâfet-i beyâniyye. *Nücûm* kesîre ile kalbur şeklinde olduğundan teşbîh eylemiştir. *Ber*, edât-ı sıla. *Fark*, tepe demektir. *Înhâ*, *halk*'a işârettir. *Kazâ*, kazâ-yı ilâhî demektir. *Gerd*, kâf-ı 'Acemin fethiyle toz demektir, gubâr ma'nâsına. *Gaddârî*: *Yâ*, harf-i masdar. *Nebîzed*, fi'l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ'ib; bîhten'den ya bîzîden'den; masdar-ı tâ'î-hâ'î olduğundan hâ, dâl'e kalb olunmuştur, elemez demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Felek kalburuyla kazâ-yı ilâhî, halkın tepesinden gaddârlık tozundan gayrı elemez.

بمهر آنرا كه نیكی پیش خواهی * بكینت هرزمان بدتر ستیزد

Be-her: *Bâ*, harf-i musâhabet, sebebiyyeti mutazammın, muhabbet ma'nâsına. *Ân-râ*, "ân kes-râ" takdîrindedir. *Râ*, edât-ı sıla. *Ki*, harf-i beyân. *Nîkî*: *Yâ*, harf-i masdar; iyilik demektir. *Bîş*, bâ'-i 'Arabla ziyâde demektir. *Hâhî*, fi'l-i muzâri', müfred, muhâtab, istersin demektir. *Sitîze*, lecc eder ma'nâsına fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib.

(Mahsûl-i Beyt) Muhabbetin sebebiyle o kimseye iyilik ziyâde isteyesin. Ya'nî iyi olduğunu isteyesin. Yâhûd iyilik edesin. Sana kîn ü bu'z ile her zamân yaramazrek, lecc ü 'inâd eder. Ya'nî seninle cidâl ü muhâvere eyler. Hâsılı, sana kemlik eyleyene sen cân ü gönülden iyilik eyleyesin.

چو اشك آنرا كه سازی جای درچشم * اگر دستش دهد خونت بریزد

Çü, edât-ı teşbîh. *Eşk*, gözyaşı demektir. *Ân-râ*: *Râ*, edât-ı sıla, o kimseye ki demektir. *Sâzî*, bunda eyleyesin demektir. *Cây*, yer demektir. *Desteş dihed*, fırsat bulursa demektir. *Hûnet*, senin kanını. *Birîzed*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, döker demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Gözyaşı gibi o kimseye ki gözünde yer eyleyesin ya'nî mübâlağa-i i'zâz ü ikrâm edesin eger fırsat bulursa senin kanını döker. Hâsılı, i'zâzın fâ'ide vermez, senin helâkine kasd eyler.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i hezec-i müseddes-i mahzûftur ki mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün olur.

شیخ سعدی رحمه الله نام وی مصلح الدین
است وهمانا که سعدی نسبت بنام ممدوحست وی قدوهٔ متغزلانست

{542}

هیچ کس پیش از وی طریق غزل نورزیده است وسخنان وی
همه طوایف را مقبول افتاده که یکی ازشعرا گفته والحق گوهر
انصاف سفته

Nâm-ı vey, lâmiyye, onun ismi demektir. *Muslihuddîn*, Mustafâ demektir diye şârih ve Gülistân şerhlerinde Sürûrî[431] ve emsâli yazmışlar. Hakîr, bu ıtlâka vâkıf olamadım. Bergüzîde derler ammâ *Muslihuddîn*'i bilmem. Câ'iz ola ki dîni ıslâh edici ma'nâsına Hayruddîn, Seyfüddîn, Hüsâmüddîn gibi 'alem olmak da câ'izdir. *Hemânâ,* benzer demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Sa'dî*: *Yâ,* harf-i nisbet. *Be-nâm-ı memdûh*: *Bâ,* harf-i musâhabet, izâfet-i lâmiyye. *Memdûh*'tan murâd, Sa'd ibn Ebû Bekr bin Zengî'dir. *Vey*, zamîr, *Sa'dî*'ye râci'dir. *Kıdve-i mütegezzilân*, lâmiyye. *Kıdve/Kudve*, kafın zammı ve kesri câ'izdir, muktedâ bih ma'nâsına ulu demektir. *Mütegazzil*, tefa''ul bâbından ism-i fâ'ildir; *elif* ve *nûn*, edât-ı cem', gazel söyleyicilerin ulusu demektir. *Bîş*, bâ'-i 'Arabla ziyâde ma'nâsınadır. *Vey* zamiri yine *Sa'dî*'ye râci'dir. *Tarîk-i gazel*, beyâniyye, gazel tarîki demektir. *Neverzîde*, mâzî-i menfîden kısımdır, özenmiştir demektir. *Sühanân-ı vey*, lâmiyye. *Tavâyif*, tâ'ifenin cem'idir. *Râ*, edât-ı sıla. *Üftâde*, mâzîden kısımdır, vâki' olmuş ma'nâsına. *Ki,* harf-i beyân. *Yekî,* biri demektir. *Güfte*, mâzîden kısımdır, söylemiş demektir. *El-hak*, hakkâ demektir. *Gevher-i insâf,* beyâniyye. *Süfte*, mâzîden kısımdır, delmiş ma'nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Şeyh Sa'dî Şîrâzî rahimehullâh, onun ismi Muslihuddîn'dir. Benzer ki Sa'dî, memdûhu olan Sa'd'ın ismine nisbettir. O gazel söyleyenlerin ulusu ve muktedâ bihidir. Hiç kimse ondan ziyâde gazel tarîkini özenmemiştir. Ya'nî bundan a'lâ gazel, kimse söylememiştir. Ve onun Sühanları, mecmû'-ı tâ'ifeye makbûl vâki' olmuştur ki şu'arâdan biri demiş ve hakîkatte insâf gevheri delmiş. Ya'nî hakka râzî olup insâfâne söylemiş:

(Kıt'a)

درشعرسه کس بمیرانند * هر چند که لانبی بعدی

(Mahsûl-i Beyt) Şi'rde üç kimse serhadd-i i'câzdadırlar. Her ne kadar (لا نَبِیَّ بَعْدِی)[432] kelâm-ı şerîfi var ise de ya'nî hazret-i resûl-i ekrem benden sonra nebî yoktur dediyse de yine bu üç kimse peygamberlerdir. Peygamber ıtlâkı câ'iz değil velâkin rindân-ı 'Acem gözetmez âdâb terânesi ma'lûm.

اوصاف

{543}

[431] Sürûrî Muslihuddin Mustafa (ö. 969/1562). Osmanlı 'âlimi ve dîvân şâ'iri. Şerh-i Gülistân sahibi.
[432] Hadis, Buhârî, Kitâbu'l-Enbiyâ, 50, hadis no: 3455; Müslim, Kitâbu'l-İmâre, 44. Benden sonra nebi yoktur.

وقصیده وغزل را * فردوسی وانوری وسعدی

(Mahsûl-i Beyt) Leff ü neşr ü müretteb tarîkıyla evsâfa Firdevsî; mâlik-i kasîdeye Enverî; gazele Sa‘dî.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, bahr-i hezec-i ahreb-i makbûz ü mahzûftur ki mef‘ûlü mefâ‘ilün fe‘ûlün olur.

قدوة الشعرا خواجه حافظ شیرازی
اکثر اشعار وی لطیف ومطبوعست و بعضی قریب بسرحد اعجاز
غزلیات وی نسبت بغزلیات دیگر در سلاست و روانی حکم قصاید
ظهیر دارد نسبت بقصاید دیگران و سلیقهٔ شعر وی نزد یکست
بسلیقهٔ نزاری قهستانی اما در شعر نزاری غث وسمین بسیارست
بخلاف شعر وی وچون در اشعار وی اثر تکلف ظاهر نیست ویرا
لسان الغیب لقب کرده اند

Ekser-i eş‘âr-ı vey, lâmiyyelerdir, şi‘rlerinin çoğu demektir. *Be-serhadd-i i‘câz*: *Bâ,* harf-i sıla; izâfet-i beyâniyye. *Serhadd*, nihâyet ma‘nâsına. *İ‘câz*, kemâl-i fesâhat ü belâgat ve me‘ânî-i latîf ü hayâlât ü sanâyi‘ ü selâsette erbâbına ‘acz veren sühana derler. Gazeliyyât-ı vey, lâmiyye. *Be-gazeliyyât-ı dîger*, lâmiyye; *bâ,* harf-i sıla; gayrın gazeliyyâtına demektir. *Revânî*: *Yâ,* harf-i masdar; *selâset*’e ‘atf-ı tefsîrîdir. *Hükm-i kasâyid-i Zahîr*, lâmiyyelerdir. *Dâred*, haber ma‘nâsını mukayyeddir. *Be-kasâyid-i dîgerân*, lâmiyye; bâ, harf-i sıla. *Selîka-i şi‘r-i vey*, beyâniyye ve lâmiyye. *Selîka*, tabî‘at ma‘nâsınadır. *Nezdîk*, yakın demektir. Be-selîka-i Nizârî[433] bir şâ‘irin mahlasıdır. *Kuhistân,* bir memleketin ismidir. *Yâ,* harf-i nisbet. *Şi‘r-i Nizârî*, lâmiyye. *Gass*, lâgar ma‘nâsına, za‘îf demektir *Semîn*, ferbih ve tavlı ma‘nâsına ammâ gass ü semîn şu kelâma derler ki taht-ı râbıtada olmaya. Gâh a‘lâ gâh ednâ gâh ıtnâb gâh îcâz hulâsa, rabt ü yâbis, kelâm-ı muzahraf demektir. *Be-hilâf-ı şi‘r-i vey*, lâmiyyelerdir; *bâ,* harf-i sıla. *Çûn*, edât-ı ta’lîl. *Eş‘âr-ı vey*, lâmiyye. *Eser-i tekellüf*, beyâniyye. *Vey-râ*: *Râ,* edât-ı sıla.

(Mahsûl-i Terkîb) Şâ‘irlerin muktedâsı Hâce Hâfız-ı Şîrâzî[434] rahimehullâh, onun ekser-i eş‘ârı latîf ü matbû‘dur. Ve ba‘zısı serhadd-i i‘câza karîbdir. Onun gazelleri gayrın gazeliyyâtına nisbet; selâsette Zahîr’in kasîdeleri hükmündedir. Gayrıların kasîdelerine nisbet ya‘nî Zahîr’in kasâyidiyle gayrın kasâyidi beyninde ne kadar fark var ise Hâfız’ın gazeliyyâtıyla gayrıların gazeliyyâtı beyninde o kadar fark

{544}

vardır. Ve onun tabî‘at-i şi‘ri, Nizârî-i Kuhistânî’nin tabî‘atine karîbdir ammâ Nizârî’nin şi‘rinde gass ü semîn çoktur, Hâfız’ın şi‘rinin hilâfına. Ve çünki onun eş‘ârından tekellüf ya‘nî tab‘a ıztırâb yoktur. Ona lisânü’l-gayb lakab eylemişlerdir.

[433] Hakîm Sa‘düddîn b. Şemsiddîn b. Muhammed Nizârî-i Kuhistânî (ö. 720/1320). İranlı şâ‘ir.
[434] Hâce Şemseddin Muhammed (ö. 792/1390 [?]). İran’ın önde gelen lirik şâ‘irlerinden.

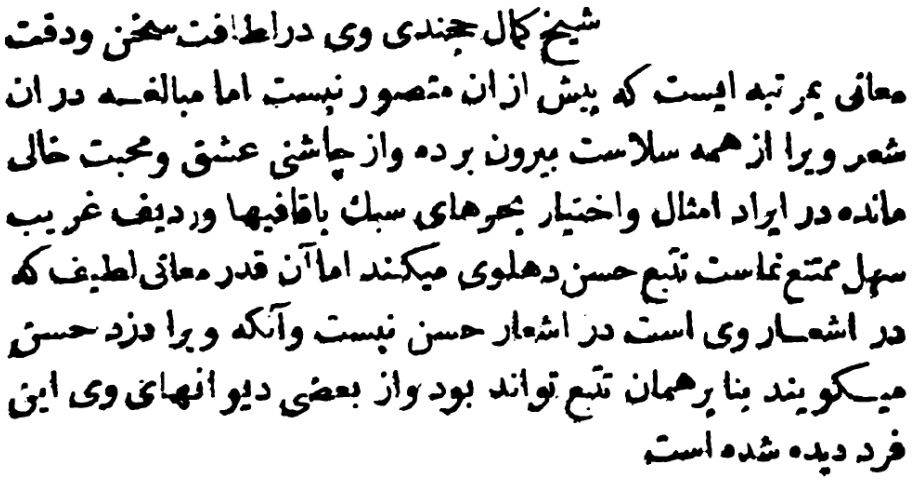
شیخ کمال جندی وی در لطافت سخن ودقت
معانی بمرتبه ایست که پیش ازان متصور نیست اما مبالغه در ان
شعر ویرا از همه سلاست بیرون برده واز چاشنی عشق ومحبت خالی
مانده در ایراد امثال واختیار بحرهای سبک باقافیها ورديف غریب
سهل ممتنع نماست تتبع حسن دهلوی میکنند اما آن قدر معانی لطیف که
در اشعار وی است در اشعار حسن نیست وآنکه ویرا دزد حسن
میگویند بنا برهمان تتبع تواند بود واز بعضی دیوانهای وی این
فرد دیده شده است

Hucend, hânın zammıyla bir şehrin ismidir; *yâ,* harf-i nisbet. *Letâfet-i sühan*, masdarın fâ‘iline; *dikkat-i me‘ânî*, mef‘ûlüne. *Be-mertebe’î*: *Bâ,* harf-i zarf; *yâ,* harf-i vahdet; *hemze,* harf-i tevessül; bir mertebe demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Bîş*, bâ’-i ‘Arabla ziyâde ve artık demektir. *Mutasavver*, tefa‘‘ul bâbından ism-i mef‘ûldür. *Ân*, *letâfet* ve *dikkat*’e işârettir. *Şi‘r-i vey*, lâmiyye. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bîrûn bürde*, dışarı çıkarmış demektir. *Çâşnî-i ‘aşk,* beyâniyye. *Mânde*, mâzîden kısımdır, kalmış demektir; komuş ma‘nâsını verene, kodurmaz demeli; fâ‘ili, *şi‘r*’e râci‘dir. *Îrâd-ı emsâl*, masdarın fâ‘ilinedir, misller getirmede ya‘nî irsâl-i mesel san‘atını icrâda yâhûd durûb-ı emsâl getirmekte yâhûd kıssa ve hikâyât nazm etmekte demektir. *İhtiyâr-ı bahr* de masdarın mef‘ûlünedir. *Hâ*, edât-ı cem‘. *Bahrhâ-yı sebk,* beyâniyye, hafîf bahrler demektir. *Bâ-kâfiyehâ*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *hâ*, yine edât-ı cem‘. *Redîf*, bâlâda zikr olundu; garîb’e izâfet, mevsûfunadır. *Sehl-i mümteni‘*, ıstılâhtandır; sûrette âsân; isbâtta müşkil olan şey’e derler. *Sehl-i mümteni‘-nümâ,* vasf-ı terkîbîdir, sehl-i mümteni‘ gösterici demektir. *Tetebbu‘-ı Hasan-ı Dihlevî*[435], masdarın mef‘ûlünedir ve mecâzen lâmiyye; takdîri, “tetebbu‘-ı eş‘âr-ı Hasan-ı Dihlevî”dir. *Tetebbu‘*, bunda mütâla‘a ya eserine zâhib olmak ma‘nâsınadır. *Mî küned,* eyler demektir. *Me‘ânî-i latîf*, mevsûfun sıfata. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Eş‘âr-ı vey*, lâmiyye. *Eş‘âr-ı*

{545}

Hasan de böyle. *Ânki,* o ki demektir. *Vey-râ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Vey*, kemâl’e râci‘dir. *Düzd-i Hasan*, mecâzen lâmiyye, “düzd-i eş‘âr-ı Hasan” demektir. *Düzd,* dâlin zammıyla hırsız demektir. *Mî*, edât-ı te’kîd. *Gûyend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib, derler demektir. *Binâ-ber hemân tetebbu‘*, hemân o tetebbu‘a binâ’en demektir. *Tüvâned bûd,* olmak gerek demektir. *Dîvânhâ-yı vey*, lâmiyye. *În ferd,* beyte demektir. *Dîde şüde’est*, görülmüştür demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Şeyh Kemâl-i Hucendî[436] rahimehullâh o letâfet-i sühan ve rikkat-i me‘ânîde bir mertebededir ki ondan ziyâde mutasavvir değildir. Ammâ onda olan mübâlağa, onun şi‘rini mecmû‘-ı selâsetten çıkarmıştır. Ve ‘aşk ü muhabbet lezzetinden şi‘ri, hâlî kalmıştır. Emsâl-i îrâdında ve hafîf bahrler ve garîb kâfiye ve redîfler getirmede sehl-i mümteni‘-nümâdır. *Hasan-i Dihlevî*’yi tetebbu‘ eyler. Ya‘nî onu çok mütâla‘â eder veyâhûd

[435] Emîr Necmüddîn Hasen b. Alâ es-Siczî (ö. 737/1337 [?]). Hindistanlı mutasavvıf, şâ‘ir ve menâkıbnâme mü’ellifi.
[436] Şeyh Kemâl-i Hucendî (ö. 803/1401). Mutasavvıf, şâ‘ir.

onun tarîkine sâlik olur. Ammâ o kadar me‘ânî-i latîfe ki Kemâl’în şi‘rlerinde vardır Hasan’ın şi‘rlerinde yoktur. Ve o ki ona düzd-i Hasan derler, hemân o tetebbu‘a binâ’en olmak gerek. Ve onun ba‘zı dîvânlarından bu ferd görülmüştür:

(Ferd)

کس بر سر رخنه نگرفت مرا * معلوم همی شود که دزد حسنم

Ser, bunda uç ma‘nâsınadır. *Rahne*, gedik demektir. *Ser-i rahne*, ‘ayb ü kabâhat ma‘nâsınadır. *Negirift*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ib, tuttu demektir. *Merâ*: *Râ*, edât-ı tahsîs, benim demektir. *Hemî şeved*, fi‘l-i muzâri‘-i menfî, müfred, gâ’ib, istifhâmı mutazammın, olur mu demektir. *Ki*, harf-i beyân.

(Mahsûl-i Beyt) Hîç kimse benim kabâhat ve ‘aybımı tutmadı ma‘lûm olur mu ki ben düzd-i Hasan’ım. Ya‘nî benim düzd-i Hasan olduğum neden ma‘lûm oldu?

و بعضی از عارفان که بصحبت
شیخ کمال وحافظ هر دو رسیده اند وچنین فرموده اند که صحبت شیخ به
از شعر وی بود وشعر حافظ به از صحبت او

(Mahsûl-i Terkîb) Ve ‘âriflerden ba‘zısı ki Şeyh Kemâl’in ve Hâfız’ın her ikisinin sohbetine erişmişlerdir ve buncılayın buyurmuşlardır ki: Şeyh’in sohbeti şi‘rinden a‘lâ idi. Ve Hâfız’ın şi‘ri sohbetinden a‘lâ.

امیر خسرو دهلوی
در شعر متفنن است وقصیده وغزل ومثنوی را ورزیده وهمه را بکمال
رسانیده تتبع خاقانی میکند هرچند بقصیدهٔ وی نرسیده اما غزل را

{546}

ازوی کذرانیده غزلهای وی بواسطهٔ معانی آشنا که ار باب عشق
ومحبت بحسب ذوق ووجدان خود آنرا درمی یابند مقبول هر کس
افتاده است خمسهٔ نظامی را کس به از وی جواب نکرده ورای آن
مثنویهای دیگر دارد همه متصوع ومطبوع

Mütefennin, tefa‘‘ul bâbından ism-i fâ‘ildir, fenleri bilici demektir. *Fenn*’den murâd, bunda kasîde ve gazel ve mesnevîdir. *Râ*, edât-ı sıla. *Verzîde*, mâzîden kısımdır, uzanmış ma‘nâsına. *Heme-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be-kemâl*: *Bâ*, harf-i sıla. *Resânîde*, mâzîden kısımdır, eriştirmiş demektir. *Tetebbu‘-ı Hâkânî*, masdarın mef‘ûlünedir; sâbık gibi. *Her çend*, her ne kadar demektir. *Be-kasîde*: *Bâ*, harf-i zarf. *Be-vey*: *Bâ*, harf-i sıla. *Vey*, *Hâkânî*’ye râci‘dir. *Neresîde*, mâzî-i menfîden kısımdır, erişmemiş demektir. *Gazel-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ez-vey*, *Hâkânî*’ye râci‘dir. *Güzerânîde*, mâzîden kısımdır, geçermiş ya‘nî tefavvuk eylemiş. *Gazelhâ-yı vey*, lâmiyye. *Be-vâsıta-i me‘ânî-i âşinâ*, lâmiyye ve mevsûfun sıfatadır. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Âşinâ*, ism-i masdardır, biliş ma‘nâsına. *Me‘ânî-i âşinâ*, herkesin ‘aklı ihâta eylediği ve bildiği ma‘nâdır. *Ki*, edât-ı ta‘lîl. *Erbâb-ı ‘aşk*, beyâniyye.

Be-haseb-i zevk, lâmiyye. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Vicdân*, kemâl-i şevkten hâsıl olan hâlete derler. *Ân-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Der mî yâbend*, anlarlar demektir. *Üftâde'est*, vâki' olmuştur. *Hamse-i Nizâmî-râ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Ez-vey*, Husrev'den. *Verâ*, mâ-'adâ demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Emîr Husrev Dihlevî[437] şi'rde mütefennindir. Kasîde ve gazel ve mesnevîye özenip sa'y eylemiştir. Ve mecmû'unu kemâle eriştirmiştir. Ve Hâkânî'yi tetebbu' eder. Her ne kadar kasîdede Hâkânî'ye erişmemiş ise de gazeli ondan tefavvuk eylemiştir. Hâsılı, ondan a'lâdır. Onun gazelleri herkesin bildiği me'ânî olmak vâsıtasıyla ki erbâb-ı 'aşk ü muhabbet, kendilerinin zevk ü vicdânı hasebiyle onu anlarlar. Cümleye makbûl vâki' olmuştur. Hamse-i Nizâmî'ye ondan a'lâ kimse cevâb vermemiştir. Ve onun verâsında ya'nî ondan mâ-'adâ gayrı mesnevîleri vardır. Cümle makbûl ve matbû'dur.

حسن دهلوی وی را در غزل طریق
خاص است اکثر قافیهای تنگ وردیفهای غریب و بحرهای خوش

{547}

آینده که اصل شعر خاصه درغزل ملاحظه اینها ست اختیار کرده
است لاجرم ازاجتماع اینها شعر ویرا حالتی حاصل آمده است که
اگرچه بحسب بادی نظر اسان می نماید امادرگفتن دشوارست ولهذا
اشعار ویراسهل ممتنع گفته اند معاصرخسروبوده است وبایکدیگر
صحبت می داشته اند ومباسطات میکرده چنانکه حسن میگوید

Vey-râ: *Râ*, edât-ı tahsîs. *Hâss*, mahsûs ma'nâsına. *Bâdî-i nazar*, evvel nazarda ya'nî vehle-i ûlâda demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Hasan-ı Dihlevî onun gazelinde tarîk-i hâssı vardır. Ya'nî kendine mahsûs tarîki vardır. *Ekser*, teng kâfiyeler ve garîb redîfler ve hoş-âyende bahrler ki şi'rin aslı; 'ale'l-husûs gazelde mülâhaza bunlardır, ihtiyâr eylemiştir. Ya'nî şi'r demek böyle rengîn edâdır, onu ihtiyâr eylemiştir. Şübhesiz bunların ictimâ'ından onun şi'rine bir hâlet hâsıl olmuştur ki egerçi vehle-i ûlâda âsân görünür ammâ bilmekte müşkilrektir. Bunun için onun eş'ârına sehl-i mümteni' demişlerdir. Husrev'in mu'âsırı ya'nî ikisi bir vakt idiler. Be birbiriyle sohbet eylemişlerdir. Ve latîfeler eylemişlerdir. Ancılayın ki Hasan der:

(Kıt'a)

خسرو ازراه کرم بپذیرد * آنچه من بنده حسن می گویم

Râh-ı kerem, beyâniyye, kerem yolunda ya'nî kereminden nâşî demektir. *Bepezîred*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib, kabûl eyler demektir. *Ânçi*, o nesneyi ki demektir. *Mî*, edât-ı te'kîd. *Gûyem*, fi'l-i muzâri', mütekellim vahde, söylerim demektir.

[437] Ebü'l-Hasen Emîr Hüsrev b. Emîr Seyfiddîn Mahmûd-ı Dihlevî (ö. 725/1325). Hindistan'da yaşayan Türk asıllı şâ'ir, tarihçi ve mutasavvıf.

(Mahsûl-i Beyt) Husrev, kemâl-i kereminden nâşî kabûl eder, beğenir o nesneyi ki ben, bende Hasan, söylerim. Ya‘nî benim söylediğim şi‘rden değildir lâkin Husrev, kemâl-i kereminden beğenir. Yâhûd benim şi‘rimi Husrev, kerem yolunda ya‘nî kemâl-i letâfetten ister istemez beğenir. *Sühan*, zevi’-l-vecheyndir. Te’emmel!

سخنم چون سخن خسرو نیست * سخن اینست که من میگویم

Çûn, edât-ı teşbîh. *Sühan-ı Husrev*, lâmiyye. *Ki,* harf-i beyân.

(Mahsûl-i Beyt) Benim sözüm Husrev’in sözü gibi değildir, sühan odur ki ben söylerim. Ya‘nî benim şi‘rim letâfet ve selâset ve fesâhatte Husrev gibi a‘lâ değildir. İşte doğru söz budur ki ben söylerim, i‘tirâf ederim. Yâhûd benim şi‘rim Husrev’in şi‘ri gibi değildir. Şi‘r dedikleri benim şi‘rimdir.

{548}

Kezâlik, medh ü zemmi müş‘irdir.

(‘Arûz) Bu kıt‘a, remel-i müseddes-i mahbûndur ki fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün olmuştur.

ودیکر از شعرای متغزل خواجه
عماد فقیهست از کرمان وی شیخ خانقاه داریوده است شعر خود را
برهمه واردان خانقاه خوانده است واستدعای اصلاح میکرده وازین
جاسیکویند که شعروی شعرهمه اهالی کرمانست

Kirmân, bir beldenin ismidir. *Şeyh-i Hângâh-dâr*, beyâniyye. *Hângâh-dâr,* vasf-ı terkîbîdir, tekye-nişîn demektir. Vâridân, geliciler demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve şu‘arâ-yı mütegazzilden biri dahi Hâce ‘İmâd ‘Ammâr Fakîh’tir. [438] Kirmân’dandır. O şeyh-i hângâh-dâr olmuştur. Kendi şi‘rini hângâha gelip gidicilerin cümlesine okumuştur ve ıslâhlarını ricâ eylemiştir. Ve o sebebden derler ki onun şi‘ri cemî‘ Kirmân ahâlîsinin şi‘ridir.

ودیکری خواجوست ووی از کرمان است
ودرتزیین الفاظ وتحسین عبارات جهدی بلیغ دارد ولهذا ویرا نخل
بند شعرا می خوانند

Nahl-bend, vasf-ı terkîbîdir, nahl bağlayıcı demektir. *Nahl*, ma‘rûf; Türkîde tahrîf edip nakıl derler.

(Mahsûl-i Terkîb) Biri dahi Hâcû[439]dur. Ve o dahi Kirmân’dandır. Ve elfâza zînet vermede ve ‘ibâreleri güzel edâ etmede mübâlağa sa‘yı vardır. Onun için ona nahl-bend-i şu‘arâ derler.

[438]İmâdüddîn Alî-yi Fakîh-i Kirmânî (ö. 773/1371).
[439] Ebü’l-Atâ Kemâlüddîn Mahmûd b. Alî b. Mahmûd Mürşidî-yi Kirmânî (ö. 753/1352).

وازشعرای ماوراءالنهر ناصر بخاریست ودراشعاروی چاشنی هست ازتصوف

(Mahsûl-i Terkîb) Ve Mâverâünnehir şu‘arâsındandır Nâsır Buhârî[440]. Ve onun eş‘ârında tasavvuftan lezzet vardır. Ya‘nî eş‘ârı, tasavvufânedir.

ودیگرخواجه عصمة الله بخاریست ووی درغزل تتبع خسرو میکند

(Mahsûl-i Terkîb) Biri dahi Hâce İsmetullâh Buhârî[441]dir. Ve o, gazelde, Husrev’e tetebbu‘ eyler.

ودیگری بساطی سمرقندی است وشعروی خالی از
لطافتی نیست اما ازفضائل مکتسبه بسیارعاری بوده است چنانچه از
اشعاروی ظاهرست

Müktesebe, ifti‘âl bâbından ism-i mef‘ûldür, kazanılmış, kesb olunmuş hâsılı, kesbî olan fezâ’il ki ‘ulûm-ı zâhirdir.

(Mahsûl-i Terkîb) Biri dahi Bisâtî-i Semerkandî’dir.[442] Ve onun şi‘ri letâfetten hâlî değildir. Ammâ ‘ulûm-ı zâhirîden çok ‘ârîdir. Ancılayın ki şi‘rlerinden zâhirdir.

ودیگر خیالیست وشعروی خالی ازخیالی نیست وازاشعار اوست این دو بیت

(Mahsûl-i Terkîb) Ve biri dahi Hayâlî’dir.[443] Ve onun şi‘ri hayâlden hâlî değildir.

{549}

Ba‘zı nüshada “hâlî ez-hâlî” vâki‘dir; şi‘r-i hâlî demektir ki hasb-i hâl ma‘nâsına. Kalem-i nâsıh olmak ihtimâli de vardır lâkin ma‘nâ, haseb olmaktan hâlî değildir. Ve bu iki beyt onun şi ‘rlerindendir.

(Kıt‘a)

ای تیرغمت رادل عشاق نشانه * خلق بتو مشغول وتوغائب زمیانه

Ey, harf-i nidâ. Münâdâ-yı mahzûf, mahbûb. *Tîr-i gamet*, lâmiyyelerdir, senin gamının oku. *Râ*, edât-ı sıla. *Dil-i ‘uşşâk* da lâmiyye. *Nişâne*, ma‘lûm. *Halkî*: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Be-tû*: *Bâ,* harf-i sıla.

(Mahsûl-i Beyt) Ey Mahbûb! Senin gamın okuna ‘âşıkların gönlü nişâne. Halk sana meşgûl ve sen ortadan gâ’ib. Ya‘nî halk senin intizârınla meşgûl; sen ise meydânda yoksun.

که معتکف دیرم و که ساکن مسجد * یعنی که ترا میطلبم خانه بخانه

Geh’ler kâh’dan muhaffeftir. *Deyr,* put-hâne demektir.

[440] Nâsır-ı Buhârî (ö. [?]). XIV. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden.
[441]Hâce Fahruddîn İsmetullâh b.Hâce Mes‘ûd Buhârî (ö. 840/1436-37). İranlı şair.
[442] Bisâtî-i Semerkandî (ö. [?]). XV. yüzyıl Timurlular dönemi şair.
[443] Ahmed b. Musa (ö. 850/1445 [?]) Hayâlî-i Buhârî olarak bilinen XV. yüzyıl Timurlular dönemi şairi.

(Mahsûl-i Beyt) Gâhî put-hânede mu‘tekifim. Ve gâhî mescidde sâkinim. Ya‘nî ki seni taleb eylerim hâne-be-hâne. Hâsılı, hâl-i sahvda ve hâl-i sekrde seni ararım.

Şârih bu iki beytin tekmîlini yazmış ve şerh etmiş. Lâkin metnde olmadığı cihetten biz şerh etmedik. Ve şerhe muhtâc değil. Ednâ idrâki olan fehm eder:

حاجی بره کعبه وما طالب دیدار - او خانه همی جوید وما صاحب خانه)

مقصود من از کعبه و بتخانه تویی تو - باقی بجمالت که فسونست و فسانه

(تقصیر خیالی بامید کرم تست - یعنی که گنه را به ازین نیست بهانه [444]

واز شعرای خراسان آذری اسفرا ینیست ودراشعار وی طامات
بسیارست واز مطلعهای پسندیدهٔ ویست

İsferâyîn, Horasan karyelerinden bir karyenin ismidir hemzenin kesriyle. *Eş‘âr-ı vey*, lâmiyye. *Tâmmât-ı bisyâr*, beyâniyye. *Tâmmât*, kavâ‘id ü rüsûm-ı şâ‘irâne ve sûfiyye demektir. *Matla‘hâ-yı pesendîde-i vey*, beyâniyye ve lâmiyye.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve Horasan şu‘arâlarından Âzerî İsferâyînî[445] ve onun eş‘ârında çok kavâ‘id-i şi‘riyye vardır ve onun makbûl matla‘larındandır:

بازشب شد چشم من میدان کریه آب زد * سیل اشك آمد شبیخون برسپاه خواب زد

Bâz, yine demektir. *Şeb*, gece ma‘nâsınadır. *Şüd*, oldu demektir, fi‘l-i mâzî, müfred. *Çeşm-i men*, lâmiyye. *Meydân-ı girye*, beyâniyye. *Âb zed*, suladı demektir. *Seyl-i eşk* de beyâniyye. *Şeb-hûn*, gece vurgununa derler. *Sipâh-ı hâb* da beyâniyye. *Zed*,

{550}

fi‘l-i mâzî, vurdu demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Yine gece oldu. Benim gözüm girye meydânını suladı. Ya‘nî cüz’î hasret-i dil-dâr ile ağlamak murâd eyledi. Gözyaşı seyli geldi. Uyku ‘askerine şeb-hûn vurdu. Hâsılı, sevdâ-yı ‘aşkınla kesret-i giryeyi zabt edemediğimden bi’l-külliyye hâbı dağıttı, perîşân eyledi.

(‘Arûz) Bahr-i remel-i müsemmen-i mahzûftur. Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün olur.

ودیگر کاتبی نیشابور یست وو یرامعانی خاص بسیارست
ودر ادای آن معانی نیز اسلوب خاص دارد اما شعر وی یکدست
وهموار نیست شتر کریه افتاده است

Nîşâbûr, bir memleket ismidir. *Yekdest ü hemvâr*, birbirine ‘atf-ı tefsîrîdir; râbıtalı ve düz ve uygun ve münâsebetli demektir. *Şütür gürbe*, ıstılâhâttandır ve sebeb-i ıstılâhiyyeti

[444] Hacı, Kâbe yolunun tâlibi ve biz dîdâr tâlibiyiz. - O, herzaman hâne ister ve biz hâne sâhibini isteriz. Benim kâbeden ve puthaneden kasdım sensin, sen. - Senin cemâlinden gayrısı sihir ve efsanedir. Hayâlî’nin kusuru, senin keremini ummaktır. - Aslında günâhı buna bahâne değildir.
[445] Şeyh Azeri-yi İsferâyînî (ö. 866/1462). Fars edebiyatının önemli şâ‘irinden.

mutâyebâtta “A‘râbî şütür[î] güm kerd[e]” mutâyebesinde geçti. Bir iyi yanında, kötü bulunmasına derler.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve biri dahi Kâtibî-i Nişâbûrî[446]dir. Ve onun kendine mahsûs me‘ânîsi çoktur. Ve o me‘ânî-i mahsûsayı edâda dahi kendine mahsûs üslûb ü tavrı vardır ammâ şi‘ri, bir tarîk üzere râbıtalı değildir. Şütür gürbe vâki‘ olmuştur. Ya‘nî bir gazeli a‘lâ ise biri gâyet muzahraf; belki gazelin nısfı matbû‘ ve nısf-ı âharı nâ-makbûl vâki‘ olmuştur.

ودیگر شاهی سبزه وار یست اشعاروی
لطیف یکدست وهموارست با عبارات پاکیزه ومعانی پرجاشنی

Sebzevâr, bir karyedir Horasan nevâhîsinde.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve biri dahi Şâhî-i Sebzevârî[447]dir. Onun eş‘ârı, latîf ve râbıtalı ve tarîk-i vâhid üzeredir pâk ü pâkîze ‘ibâreleriyle ve lezzetli ma‘nâlarla.

ودیگری عارفی
هروی ست صاحب مقاولهٔ کوی وچوکان وآن ازنظمهای سرامد
وی ست واین چند بیت ازین کتابست درصفت اسب چوکانی

Herevî, Hirât’a mensûb demektir. *Hirât*, bir şehrin ismidir. *Mukâvele*, muhâvere ma‘nâsına. *Gûy*, top demektir. *Çevgân*, ma‘rûf. *Gûy ü Çevgân* lu‘bu, ma‘rûftur ki ‘Acemde Rûm’un ciridi gibidir. *Serâmed*, mümtâz demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve biri dahi Mukâvele-i Gûy ü Çevgân sâhibi olan ‘Ârifî-i Herevî[448]dir. Ve o, onun mümtâz ve makbûl nazmlarındandır. Ve bu birkaç beyt o kitâbdandır çevgân’a mensûb olan at vasfında ya‘nî üzerinde çevgân oynayacak at

{551}

vasfında bu birkaç beyt:

(Mesnevî)

چون کوی سپهر کرد بستی * میدان میدان چوکوی جستی

Çûn, edât-ı ta‘lîl. *Gûy-i sipihr*, lâmiyye ya beyâniyye, feleğin topu demektir. *Gerd*, kâf-ı ‘Acemle toz demektir. *Bestî*: *Yâ,* harf-i hikâye, bağlaya demektir. *Meydân*, ma‘rûf. *Çü*, edât-ı teşbîh. *Cestî*, cîm-i ‘Arabın fethiyle fi‘l-i mâzî; yâ, harf-i hikâye; sıçrayaydı demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Çün felek topu ya‘nî kürre’-i ‘âlem ki eflâktir, toz bağlayaydı ya‘nî zîr-i na‘l-i esbândan kalkan gubâr felek-i esîre peyveste olaydı. Hâsılı, vakt-i ceng olaydı meydân meydân top gibi sıçrardı, kendini atardı.

---

[446] Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh (ö. 839/1435 [?]). İranlı şâ‘ir.
[447] Emîr Şâhî-i Sebzevârî Akmelik b. Cemâleddin Fîrûzkûhî (ö. 857/1452). Hattat ve şâ‘ir.
[448] Ârifî-i Herevî (ö. [?]). Gûy ü Çevgân olarak da bilinen Hâlnâme isimli tasavvufî-alegorik mesnevînin sâhibi olan İranlı şâ‘ir.

هر بار که در عرق شدی غرق * باران بودی درمیان برق

Her bâr ki, ne vakit ki demektir. *'Arak*, 'ayn-ı mühmelenin ve rânın fethalarıyla, ter demektir, hôy ma'nâsına. *Şüdî*: *Yâ,* harf-i hikâye, olurdu demektir. *Gark,* gayn-ı mu'cemenin fethi ve *râ'*-i mühmelenin sükûnuyla Türkîde batmak ile ta'bîr olunur, kesretten 'ibârettir. *Bârân*, yağmur demektir. *Bûdî*: *Yâ,* harf-i hikâye, olurdu demektir. *Berk*, şimşek demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Her bâr ki tere gark olurdu ya'nî terleseydi; mısrâ'-ı sânî temsîldir, bârân içinde şimşek gibi olurdu tezlikte.

بگریخته آذرازسم او * آویخته صرصر از دم او

Be-gürîhte, bâ'-i te'kîd ile mâzîden kısımdır, kaçmıştı demektir. *Âzer*, âteş ma'nâsına. *Süm,* tırnak ma'nâsınadır; *û*'ya izâfet-i lâmiyye. *Âvîhte*, mâzîden kısımdır, asılmış demektir. *Sarsar*, rîh-i şedîd ma'nâsınadır. *Düm-i û*, lâmiyye. *Düm*, kuyruk ma'nâsınadır. *Û*'lar *esb*'e râci'dir.

(Mahsûl-i Beyt) Âteş tırnağından kaçmıştı. Ya'nî ayağından âteşler çıkardı. Kemâl-i sür'atten kinâyettir. Sarsar kuyruğuna asılmıştı. Ya'nî rûzgâr, kendini sebkat edemezdi.

هر پی که دویده در رکوی * کردیده زسر عنش سر کوی

Pey, bunda hamle ma'nâsınadır. *Ki,* harf-i râbıt. *Devîde*, mâzîden kısımdır, seğirtmiş demektir. *Der,* harf-i sıla. *Ber*, bunda kat ma'nâsınadır. *Gerdîde*, kâf-ı 'Acemle mâzîden kısımdır, dönmüş ma'nâsınadır. *Şîn*, zamîr, *esb*'e râci'dir. *Ser*, baş demektir. *Gûy*'lar top ma'nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Her hamle ki top katına seğirtmişti, esbin sür'atinden topun başı dönmüştü. Ya'nî

{552}

darb-ı evvelin hareketini tamâm etmeden bir dahi yetişirdi. Ve bir darb dahi indirirdi.

آن لحظه که درنبرد رفته * صد باد صبا بگرد رفته

Neberd, nûnun fethiyle ceng demektir. *Refte*, mâzîden kısımdır. *Bâd-ı sabâ*, ma'rûf. *Be-gerd*: *Bâ,* harf-i sıla. *Gerd*, kâf-ı 'Acemin fethiyle toz demektir.

(Mahsûl-i Beyt) O lahza ki cenge gitmişti, yüz bâd-ı sabâ toza gitmişti. Ya'nî nice bâd-ı sabâ toza toprağa karışmıştı.

از کوه چو سیل در گذشته * وز بحر چو باد برگذشته

(Mahsûl-i Beyt) Dağdan seyl gibi geçmişti. Deryâdan rûzgâr gibi 'ubûr eylemişti. Hâsılı, bu evsâf ile mevsûf bir attır.

('Arûz) Bu mesnevî, bahr-i hezec-i ahreb-i makbûz-ı mahzûftur ki mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün olur.

وصاحب دولتی که زمان مابوجود
اومشرف است هرچند پایهٔ قدر وی نظر بمراتب جاه وحشمت وقرب
پادشاه صاحب شوکت وقیاس بمناقب معنوی از فضل وادب وفضائل
موهوب ومکتسب ازان بلند تر ست که ویرا بحسن شعر تعریف
کنند وبجودت نظم توصیف

Sâhib-devletî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Sâhib-devlet*, vezîr demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Zamân-ı mâ*, lâmiyye, bizim zamânımız demektir. *Be-vücûd-ı û*, lâmiyye; *bâ,* harf-i musâhabet. *Müşerref*, tef'îl bâbından ism-i mef'ûldür, şereflenmiş demektir. *Her çend,* her ne kadar demektir. *Kadr-i vey*, lâmiyyedir, onun kadri ve menzilesi demektir. *Be-merâtib*: *Bâ,* harf-i sıla. *Merâtib*, mertebenin cem'idir; *câh*'a izâfet-i beyâniyye. *Câh*, mansıb demektir. *Haşmet,* şevket ve huddâm ma'nâsınadır. *Kurb-ı pâdişâh*, masdarın mef'ûlünedir; *sâhib-şevket*'e sıfatınadır; şevket sâhibi olan pâdişâha yakınlığı demektir. *Be-menâkıb-ı ma'nevî*, mevsûfun sıfata; *bâ,* harf-i sıla. *Ez,* min-i beyâniyye ma'nâsınadır. *Mevhûb*, verilmiş ya'nî bilâ-sa'y ü cidd i'tâ olunmuş demektir. *Mükteseb*, kazanılmış ya'nî cidd ü sa'y ile tahsîl olunmuş demektir. *Bülendter*: *Ter*, edât-ı tafdîl; 'âlîrek demektir. *Ki,* min-i tafdîliyye ma'nâsınadır. *Vey*, sâhib-devlet'e râci'dir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Be-hüsn-i şi'r*, fâ'ilinedir; *bâ,* harf-i musâhabet. *Be-cevdet-i nazm* da böyle. *Cevdet,* iyilik demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve bir sâhib-devlet ki bizim zamânımız onun vücûduyla müşerreftir. Her ne kadar onun kadr ü menzilesi pâyesi câh ü haşmeti

{553}

mertebelerine ve sâhib-şevket olan pâdişâha ki murâd, Hüseyin Baykara'dır, kurbuna nazaran ve fazl ve edeb ve vehbî ve kesbî fazîletleriden olan menâkıb-ı ma'nevîsine kıyâsen, ondan 'âlîrektir ki hüsn-i şu'arâ ile ta 'rîf eyleyeler ve cevdet-i nazm ile tavsîf eyleyeler. Ya'nî vezâret ve makbûl-i pâdişâhiyyet ve bu kadar envâ'-ı fezâ'il var iken şâ'irler zümresinde onu tavsîf eylemekten zâtı, 'âlîdir.

اما چون خاطر شریفش بواسطهٔ کسب
فضیلت تواضع وکسر نفس بان فرود آمده است که خودرا در سلك
این طائفه منحرط کردانیده دیگرا نرا حجاب تحاشی ازان معنی که ویرا
ازطبقهٔ ایشان دارند واز زمرهٔ ایشان شمارند مرتفع گشته اما انصاف
آنست که هرجا که این طائفه باشند وی سر باشد وهرجا که این طبقه
نویسند وی سر دفتر چنانکه این معما باسم شریفش مبنی ازین
معنیست

Hâtır-ı şerîfeş, mevsûfun sıfata ve lâmiyye; şîn, zamîr, sâhib-devlet'e râci'dir. *Be-vâsıta-i kesb-i fazîlet-i tevâzu'*, beyâniyye ve masdarın mef'ûlüne ve beyâniyye, tevâzu' fazîletini kesb vâsıtasıyla demektir. *Kesr-i nefs* de masdarın mef'ûlünedir, nefsi kırmak demektir. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i sıla; *ân, şi'r*'e işârettir. *Fürûd âmede'est*, tenezzül eylemiştir demektir. *Ki,*

harf-i beyân. *Hôd-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Silk-i în tâ'ife*, lâmiyye, bu tâ'ifenin dizisinde demektir. *Munharıt*, infi'âl bâbından ism-i fâ'ildir, karışıcı demektir. *Munharıt kerdânî* de, karıştırmıştır demektir. *Dîgerân-râ*: *Râ*, edât-ı tahsîs; *elif-nûn*, edât-ı cem', gayrıların demektir. *Hicâb-ı tehâşî*, masdarın fâ'ilinedir. *Hicâb*, mâni' ve perde ma'nâsınadır. *Tehâşî*, korkmak ma'nâsınadır. *Ez-ân ma'nî ki*, o ma'nâdan nâşî ki demektir. *Vey*, sâhib-devlet'e râci'dir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Tabaka-i îşân*, lâmiyye. *Îşân, şu'arâ*'ya râci'dir. *Dârend*, fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib, tutalar demektir. *Zümre-i îşân* da lâmiyye. *Şumârend*, fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib, sayalar demektir. *Mürtefa'*, ifti'âl bâbından ism-i mef'ûl. *Mürtefa' geşte, hicâb-ı tehâşî*'ye merbûttur, korku mâni'i kalkmış ola demektir. *Bâşend*, fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib, olalar demektir. *Vey*, sâhib-devlet'e râci'dir. *Nüvîsend*, fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib, yazalar demektir. *Nâm-ı vey*, lâmiyye. *Vey*, sâbık gibi. *Ser-defter*, ma'lûm.

{554}

Bunda, sec' kâ'idesi üzere bir "bâşed" mukadderdir. *Münebbî*, inbâ'dan ism-i mef'ûldür muhbir ma'nâsına. Yâhûd mîm-i meftûhadan sonra bâ iledir, o vakit *ez*, edât-ı sıla olur.

(Mahsûl-i Terkîb) O sâhib-devleti, şu'arâ zümresinde ta'dâd eylemeklikten zâtı, 'âlîdir ammâ çünki hâtır-ı şerîfi tevâzu' ve kesr-i nefs fazîletini kesb vâsıtasıyla ya'nî o fazîleti kesb için şi're meyl ü tenezzeül eylemiştir ki kendini bu tâ'ifenin dizisinde karıştıra. Ya'nî kemâl-i tevâzu'undan, kendini bu tâ'ifenin silkinde kılmıştır. Gayrıların korku hicâbını o ma'nâdan ki onu o tabakadan tutalar ve o zümreden ta'dâd edeler, kaldırmıştır. Ya'nî 'acabâ bu tâ'ifeden 'add edelim mi etmeyelim mi diye havf ü tehâşî hicâbını tenezzülü sebebiyle kaldırmıştır. Ammâ insâf odur ki her yerde ki bu tâ'ife olalar, o baş olur. Ve her yerde ki bu tabaka yazıla, onun ismi ser-defter olur. Ancılayın ki onun ismine olan bu ma'nâ, o ma'nâdan muhbirdir yâhûd o ma'nâya mebnîdir:

معنا بنام علی شیر

علی سیر الافاضل سرت دهرا * واحرزت الفضائل بالفواضل

'Alâ, harf-i cerr; mu'ahhar *sirtü*'ye müte'allik. *Seyr*, masdardır etvâr ve ahlâk ve sülûk ma'nâsına. *El-efâzıl*, muzâfun ileyhi ve efdalin cem'idir, 'ulemâ demektir. *Sirtü*, sâra-yesîrü'den fi'l-i mâzî, mütekellim vahde, ben sülûk eyledim. *Dehr*, mef'ûlün fîhi, zamân demektir. *Ahraztü*, if'âl bâbından fi'l-i mâzî, mütekellim vahde, ben kesb eyledim demektir. *El-fezâ'il,* mef'ûl-i sarîhi, fazîletin cem'idir, 'ilm ma'nâsına. *Bâ,* harf-i cerr. *El-fevâzıl,* fâzılın cem'idir. Câr ma'a'l-mecrûr zarf-ı müstakarr, fezâ'ilin sıfatı.

(Mahsûl-i Beyt) 'Ulemânın etvârı üzere sülûk eyledim ve fâzıllar ile olan fezâ'ili kesb ü hıfz eyledim. Ya'nî cemî' 'ulemâ ve hukemâ ile görüştüm ve onlardan çok şey kesb eyledim.

وباسمك قفت اهل الفضل طرا * لذا صورته فوق الافاضل

Bâ, harf-i cerr, sebebiyyet ma'nâsına; *faktü*'ye müte'allik, fâka-yefûku'dan fi'l-i mâzî, mütekellim vahde, ben tefevvuk eyledim. *Ehl*, mef'ûlün bih sarîhi. *El-fazli*, muzâfun ileyhi. *Turran*, te'kîd-i ma'nevîdir *ehl*'den cemî'an demektir. *Lâm,* harf-i cerr; *savvertü*'ye müte'allik. *Lizâ*, ismdir esmâ'-i işâretten; mef'ûlün lehidir *savvertü*'nün. *Savvertü*, tef'îl bâbından fi'l-i mâzî,

{555}

mütekellim vahde; zamîr, isme râci‘dir; mef‘ûl-i sarîhi. *Fevk*, mef‘ûlün fîhi. *El-efâzıl*, muzâfun ileyhi.

(Mahsûl-i Beyt) Bu kadar fezâ’il kesb eyledim. Ve ismin sebebiyle ehl-i fazla cemî‘an tefevvuk eyledim. Ya‘nî vezîr-i hâcesi diye cümleye tefevvuk eyledim. Onun için ismini efâzılın fevkine tasvîr eyledim. Bu “*tâ*” hitâb dahi olmak câ’iz lâkin çendân halelden hâlî değildir. Emri, ber-‘aks fehm edip mahalle tamâm, mülâyim değildir. Zîrâ “*Bi-ismike*: *Bâ*, nev‘an, men‘den hâlî değildir” dediği belki kendi verdiği ma‘nâya külliyyen mâni‘dir. (تَدَبَّرْ تَتَأَمَّلْ).[449] Mahfî olmaya ki: Bu kıt‘adan ‘Alî Şîr istihrâcının tarîki odur ki mısrâ‘-ı evvelde olan *‘alâ-seyr* lafzı mâdde ismidir sûreten. *Fevka’l-efâzıl* karînesiyle ya‘nî isminin sûretini *efâzıl* lafzı üzere tasvîr eyledim. *Efâzıl* lafzı üzere olan “‘*alâ-seyr*”dir. Feth-i lâm ile olan *‘alâ*; kesr-i lâm ile olan ‘Alî’ye kalb olunur. *Seyr*, tashîf ile Şîr olur. Bu tashîf ü tebdîle karîne, sûreten lafzîdir. Bu mu‘ammâ bi-re’sihî bir fenn-i latîftir. Şi‘re heves eden kimseye elzemdir. Ammâ bu mahalde ıstılâhıyla şerh ü istihrâc olunmadı. Herkesin ma‘lûmu olmadığından ıstılâhını şerh ü beyân lâzım. O da tatvîle mü’eddî. Murâd edinen Mîr Hüseyin[450] mütâla‘a eylesin.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hezec-i müseddes-i mahzûf. Mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün olur.

وچون کوهرنامش بزرکتر ازانست که هرمحل از نظم
صدف آن تواند بود وهرمقام از شعر شرف آن تواند یافت تخلص
اشعارش بانچه ازین معمای دیکرمفهوم می کردد

Çûn, edât-ı ta‘lîl. *Gevher-i nâmeş*, beyâniyye. *Şîn*, zamîr, *sâhib-devlet*’e râci‘dir. *Büzürgter*, ulurek demektir. *Tüvâned bûd*, olmaya lâyık olur; *tüvâned yâft*, bulmaya lâyık olur demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve çünki nâmı gevheri, ondan uludur ki nazmdan her mahall onun sadefi olmaya lâyık ola. ve Şi‘rden her makâm, onun şerefini bulmaya kâdir ola, onun eş‘ârının tahallusu o nesne ya‘nî bu kelâm-ı mezkûr sebebiyle bu âhar ma‘nâdan münfehim olur. Ya‘nî dürr-i girân-mâye olan nâmına her kimsenin nazm ü şi‘ri, sadef olmaya lâyık olmadığı ecilden eş‘ârında olan mahlası bu mu‘ammâdan mestûren ifhâm kâbildir:

معما بنام نوایی

کنده نامش درتخلصها نیابد هیچ کس* برلب بابندکان ازوی

{556}

نوایی دان و بس

Künh-i nâmeş, lâmiyyelerdir. *Künh*, hakîkat ma‘nâsınadır. *Tahallushâ*: *Hâ*, edât-ı cem‘, tahalluslar demektir. *Neyâbed*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib, bulamaz demektir. *Leb-i yâbendegân*, lâmiyye. *Ber*, edât-ı zarf. *Leb*, bunda ağız demektir. *Yâbende,* ism-i fâ‘ildir,

[449] Etraflıca düşün, nail olursun (anlarsın).
[450] Mîr Hüseyin b. Muhammed Şîrâzî-i Nîsâbûrî. (ö. [?]). İran edebiyatının en önemli muamma şâ‘iri.

bulucu ma‘nâsına; *kâf*, hâdan mübeddel; *elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘. *Nevâyî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Nevâ*, bunda mesel ma‘nâsınadır. *Dân*, fi‘l-i emr-i hâzır, müfred, bil demektir. *Bes,* ancak demektir.

(Mahsûl-i Beyt) İsminin hakîkatini mahlaslar içinde hîç kimse bulamaz. Bulanların ağzında ondan bir mesel bil ancak. Ya‘nî künhüne erdim diyenler şemâ’ilinden ancak bir kıssa bilirler. Bundan “Nevâyî” istihrâcı zâhir lügaz tarîkıyla *nevâyî* lafzını bil demek olur.

واگرچه ویرا بحسب طبیعت وسعت قابلیت هردو
نوع شعر ترکی وفارسی میسر است اما میل طبع وی بترکی از فارسی
بیشتر ست وغزلیات وی بان زیان از پانزده هزار زیادت خواهد بود
مثنویاتی که در مقابلهٔ خمسهٔ نظامی وقوف یافته بسی هزار نزدیک
وهمانا که بان زبان پیش از وی و بیش کس شعر نگفته است وکوهر نظم
نسفته واز جمله اشعار فارسی ویست قصیدهٔ که در جواب قصیدهٔ خسرو
دهلوی که مسماست بدریای ابرار واقع ومشتملست بر بسیاری از معانی
اگرچه ادات شرط

Egerçi, edât-ı şart. *Vey-râ*: *Râ*, edât-ı tahsîs. *Vey, sâhib-devlet*’e râci‘dir. *Bi-haseb-i tabî‘at,* beyâniyye; *bâ,* harf-i musâhabet. *Vüs‘at*, mîsâl-i vâvîden masdardır; *tâ*, üslûb-ı A‘câm üzere tavîl yazılır. *Meyl-i tab‘-ı vey*, lâmiyyelerdir. *Be-Türkî*: *Bâ*, harf-i sıla. *Bîşter*, bâ’-i ‘Arabî ile ziyâderek demektir. *Gazeliyyât-ı vey*, lâmiyye. *Be-ân zebân*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Pânzdeh hezâr*, on beş bin demektir. *Hâhed bûd*, olısardır demektir. *Mesnevîyyâtî*: *Yâ*, harf-i tenkîr. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. Mukâbele’-i Hamse-i Nizâmî, lâmiyye. *Yâfte,* ism-i mef‘ûldür, bulunmuş ma‘nâsına. *Be-sî hezâr*: *Bâ,* harf-i sıla; otuz bine demektir. *Hemânâ ki,* benzer ki demektir. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i sıla. *Pîş ez-vey*, bâ’-i *‘Acem*le ondan mukaddem demektir. *Bîş ez-vey*, bâ’-i ‘Arabla ondan ziyâde demektir. *Gevher-i nazm*, beyâniyye. *Nesüfte*, mâzî-i menfîden kısımdır, delmemiştir demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve egerçi o sâhib-devletin tabî‘at hasebiyle ve kâbiliyyetin vüs‘atiyle her iki türlü

{557}

şi‘r: Türkî ve Fârsî müyesserdir. Ammâ onun tab‘ının Türkîye meyli Fârsî’den ziyâderektir. Ve onun gazeliyyâtı Türkî zebânda on beş binden ziyâde olısardır. Ve şu mesnevîyyâtı ki Hamse-i Nizâmî mukâbelesinde vâkıf olunmuştur. Otuz bine karîbdir. Ve benzer ki Türkî zebân ile ondan mukaddem ve ondan ziyâde kimse şi‘r söylememiştir. Ve nazm gevherini delmemiştir. Ve Fârsî eş‘ârı, cümlesindendir şu kasîde ki Husrev Dihlevî’nin kasîdesini ki Deryâ-yı Ebrâr nâmıyla müsemmâdır, cevâbında vâki‘ olmuştur. Ve me‘ânî-i dakîkadan ve hayâlât-ı latîfeden çok şey üzere müştemildir. Ve matla‘ı budur:

(Beyt)

آنشین لعلی که تاج خسرو انراز پوراست * اخکری بهر خیال خام پختن در سراست

Âteşîn: *Yâ,* harf-i nisbet; *nûn,* harf-i te'kîd; âteşli ya'nî âteş gibi demektir. *Âteşîn-la'lî*, terkîb-i tavsîfîdir, âteş gibi olan la'l demektir. *La'l*, ma'rûf. *Yâ,* harf-i tenkîr. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Tâc-ı Husrevân-râ*, lâmiyye; *râ*, edât-ı sıla. *Husrev*, pâdişâh demektir; *elif* ve *nûn* edât-ı cem'. *Zîver*, zînet demektir. *Ahgerî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ahger*, köz demektir, kor ma'nâsına. *Be-her*, edât-ı ta'lîl. *Hayâl-i hâm*, mevsûfun sıfata izâfetidir. *Puhten*, masdardır, kaynatmak ma'nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Şu bir âteş gibi la'l ki pâdişâhların tâcına zînettir; serde olan hayâl-i hâmı kaynatmak için bir kordur. Ya'nî başlarında olan fikr-i fâside, sûret vermek için başlarındadır. Birkaç vechle dahi ma'nâ kâbil lâkin gayrı zihne kelâl ve nâzırîne fütûr ü melâl geldi.

واین رباعی رادر تهنیت قدوم بعضی آینده کان ازسفر حجاز در رقعهٔ نوشته بود

(Mahsûl-i Terkîb) Ve bu rubâ'îyi ba'zı Hicâz seferinden[451] gelenlerin kudûmü tehniyesine bir ruk'aya yazmıştı ki murâd, Mevlânâ Câmî 'aleyhi'r-rahmetü's-sâmî, kendidir. Hacdan geldiği zamân Mîr 'Alî Şîr Nevâyî, istikbâl-i kudûm-i üstâdiyye irsâl eylemiştir. Rahimallâhu te'âlâ:

(Rubâ'î)

انصاف بده ای فلك مینافام * تا زین دو کدام خوبتر کرد خرام

İnsâf bidih, insâf eyle demektir. *Felek-i mînâ-fâm*, mevsûfun sıfata izâfetidir. *Mînâ-fâm,* terkîb-i mezcîdir. *Mînâ*, sırça demektir. *Fâm*, reng ma'nâsına. *Mînâ-fâm*, gök rengi demektir. *Tâ,* harf-i ta'lîl. *Zi-în dü*, [bu ikiden] demektir ki murâd, beyt-i âtî mazmûnudur. *Kudâm,* hangisi demektir. *Hûbter*:

{558}

Ter, edât-ı tafdîl. *Kerd*, fi'l-i mâzî; *hırâm*, fâ'ili; hırâm eyledi demektir.

(Mahsûl-i Beyt) İnsâf eyle ey gök rengli felek! Tâ ki bu ikiden hangisi hûbrek hırâm eyledi? ya'nî reftârı hangisinin a'lâdır?

خرشید جهانتاب تو ازجانب صبح * یاماه جهان کرد من ازجانب شام

Hurşîd-i cihân-tâb-ı tû, mevsûfun sıfata ve lâmiyye. *Cânib-i subh*, mecâzen beyâniyye. *Hurşîd*, güneş demektir. *Cihân-tâb,* vasf-ı terkîbîdir, cihânı şu'lelendirici demektir. *Mâh-ı cihân-gird-i men*, mevsûfun sıfata ve lâmiyye. *Cihân-gird,* vasf-ı terkîbîdir cihânı devr edici, dolanıcı demektir, seyyâh ma'nâsına. *Cânib-i şâm*, beyâniyye. *Şâm,* bunda tevriye tarîkıyla iki türlü ma'nâya dahi ahz olunur lâkin murâd-ı şâ'ir, Şâm memleketidir. *Mâh-ı cihân*'dan murâd, Mevlânâ Câmî' olur.

(Mahsûl-i Beyt) Beyt-i evvele ta'lîl ve beyândır. Ey Felek! İnsâfâne söyle. Bu ikisinden hangisi a'lâdır? Sabâh, ufuk cânibinden cihânı tâb-âver eden güneşin mi a'lâdır yâhûd Şâm cânibinden cihânı devr edip dolanıcı olan mâh mı a'lâdır? Ya'nî seyyâh-ı 'âlem olan mâhım mı güzeldir? İnsâf eyle ki benim mâhım güzeldir demek ister. Bu beyt, vâkıf olduğumuz

[451] Haccdan bahsediyor. Molla cami hacdan gelince ali şir onun için yazmış

Bahâristân nüshalarında böyledir ammâ musannif merhûmun ba‘zı senâ-gûyânînin âsârını yazanlar, mısrâ‘-ı evveldeki *cânib*’in yerine matla‘ ve sânînin yerine mağrib yazmışlar. Dahi eltaf olur. Erbâbının ma‘lûmu.

(‘Arûz) Ma‘lûm.

واین رباعی دیکر در رقعهٔ دیکر نبشته

Ve bu bir gayrı rubâ‘îyi dahi gayrı kâğıdda yazmıştı:

(Rubâ‘î)

این نامه نه نامه دافع درد منست* آرام درون رنج پرورد منست

Nâme, ruk‘adan ‘ibâret. *Dâfi‘-i derd-i men*, fâ‘ilin mef‘ûlüne ve lâmiyye, benim derdimi def‘ edici demektir. *Ârâm-ı derûn-ı renc-perverd-i men*, lâmiyye ve mevsûfun sıfata ve lâmiyye. *Renc-perverd*, vasf-ı terkîbîdir, renc ile beslenmiş demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Bu, nâme değil, benim derdimi def‘ edicidir. Benim meşakkatle âlûde olmuş derûnumun râhatı ve teskînidir. Hâsılı, bu nâme ile teskîn-i harâret-i firâk eylerim.

تسکین دل کرم ودم سرد منست*یعنی خبرازماه جهان کرد منست

Teskîn-i dil-i germ, lâmiyye ve mevsûfun sıfata. *Germ* sıcak ve harâretli demektir. *Dem-i serd-i men,*

{559}

mevsûfun sıfata ve lâmiyye. *Serd*, soğuk demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Benim harâretli gönlümü ve soğuk nefesimi sâkin kılıcıdır. Ya‘nî benim seyyâh olan mâhımdan haberdir. Murâd, üstâdı Mevlânâ Câmî’dir.

(‘Arûz) Ma‘lûm.

واین رباعی دیکر در رقعهٔ دیکر

Ve bu âhar rubâ‘î, âhar kâğıdda yazmış:

(Rubâ‘î)

کردردیرم بکفت وکویت باشم* وردرحرم بجست وجویت باشم

(Mahsûl-i Beyt) Eger deyrde olursam senin güft ü gûyunda olurum. Ya‘nî deyr-i sahv da ancak senin sözünle olurum. Ve eger haremde isem senin talebinde olurum. Hâsılı, sahv ü cezbede seni lisânımdan ve dehânımdan aslâ ve kat‘â münfekk eylemem.

درو قت حضور رو برویت باشم درغیبت نیزدل بسویت باشم

(Mahsûl-i Beyt) Huzûr vaktinde yüz yüze olurum. Ya‘nî huzûr-ı şerîfinde yüzünden gayra nâzır değilim. Gaybet dahi gönlüm senin cânibine olur. Ya‘nî teveccühüm sanadır. Hâsılı, kalben ve kâliben sana merbûtum. Nitekim hâl-i mürîd böyledir.

(‘Arûz) Ma‘lûm.

[8. RAVZA]

روضهٔ هشتم در حکایتی چند از زبان احوال بی زبانان که خرد مندان
نکته دانان امثال آن وضع کرده اند تا بجهت غرابت و ندرت
طبیعت بر آن اقبال نماید و بروی ابواب فهم حکم و مصالح بگشاید

Heştüm, sekizinci demektir. *Hikâyetî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Zebân-ı ahvâl-i bî-zebânân,* beyâniyye ve lâmiyye; *elif* ve *nûn*, edât-ı cem‘; dilsizlerin ya‘nî hayvân-ı gayr-ı nâtıkların ahvâl-i dillerinden demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Hıred-mendân*, ‘akıllılar demektir. *Nükte-dânân,* vasf-ı terkîbîdir; nükte biliciler demektir. *Emsâl*, kıssa ma‘nâsına olan mislin cem‘idir. *Tâ,* harf-i ta‘lîl. *Be-cihet-i garâbet*, beyâniyye. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Cihet,* sebeb ma‘nâsınadır. *Nedret*, nâdirlik. *Ber-ân,* ona demektir. *Nümâyed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, göstere demektir. *Ber*, harf-ı sıla. *Vey*, zamîr, tabî‘at’e râci‘dir. *Ebvâb-ı fehm-i hikem,* beyâniyye ve masdarın mef‘ûlüne. *Fehm,* anlamak. *Hikem*, *hâ*’nın kesriyle hikmetin cem‘idir. *Mesâlih*, maslahatın cem‘idir. *Biküşâyed*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, açıla demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Sekizinci Ravza, hayvânâtın hâl-i dillerinden birkaç hikâye beyânındadır ki ‘akıllılar ve nükte-dânlar ona kıssalar vaz‘ eylemişler tâ ki garâbet ve nedret sebebiyle tabî‘at ona ikbâl göstere

{560}

ve tabî‘ata hikmetleri anlamak kapıları açıla. Hâsılı, letâyiften olmak sebebiyle zihn ona meyl edip kabûl ede.

(Kıt‘a)

آن ندیدی که خرده دان بشکر * داروی تلخ را کند شیرین

Nedîdî, fi‘l-i mâzî, müfred, muhâtab, istifhâmı mutazammın, görmedin mi demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Hiredmendân*, hakîm demektir. *Be-şeker*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Şeker*, şînin fethiyledir. *Dârû-yı telh*: mevsûfun sıfatına. *Dârû*, ‘ilâc demektir. *Telh*, acı. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Şîrîn*, tatlı demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Onu görmedin mi ki ince bilici hakîm şeker ile acı ‘ilâcı tatlı eyler.

تا با آن جمله از تن رنجور * ببرد رنج و محنت دیرین

Tâ, edât-ı ta‘lîl. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Ten-i rencûr*, lâmiyye. *Rencûr,* hasta demektir. *Bibered*: bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib kat‘ eder demektir. *Mihnet-i dîrîn,* beyâniyye. *Dîrîn*, eski demektir, ‘atîk ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Beyt-i evvele ta‘lîldir. ‘İlâca tabîb, şeker katmakla şîrîn eder tâ ki o hîle ile hastanın vücûdundan eski renc ü mihneti ya‘nî hastalığı kat‘ eyleye. Hâsılı, ‘ilâc-ı nâfi‘-i mürrü, tabî‘at kabûl etsin deyü tatlı sûretinde yedirir.

(Hikâyet)

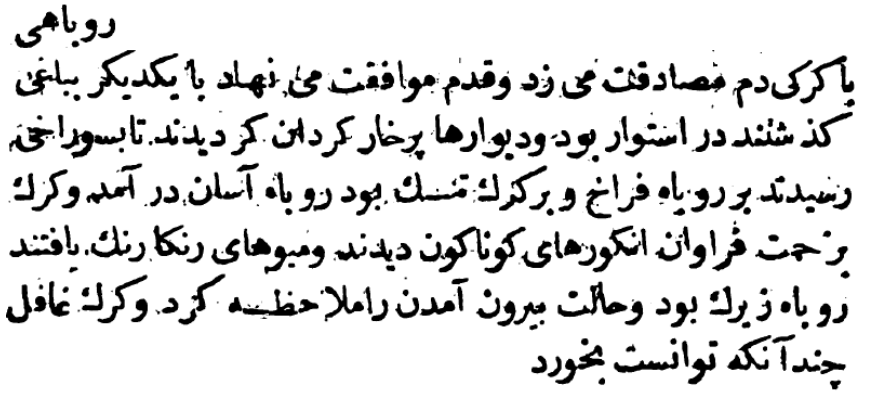
روباهی
با کرکی دم مصادقت می زد وقدم موافقت می نهاد با یکدیگر بباغی
گذشتند در استوار بود ودیوارها پرخار کردان گرد بدند تابسوراخی
رسیدند بر روباه فراخ و برکرک تنگ بود روباه آسان در آمد وکرک
بزحمت فراوان انگورهای گوناگون دیدند ومیوهای رنگا رنگ یافتند
روباه زیرک بود وحالت بیرون آمدن راملاحظه کرد وکرک غافل
چندآنکه توانست بخورد

Rûbâh, tilki demektir. *Yâ,* harf-ı vahdet. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Gurkî*: *Yâ,* harf-i vahdet; *gurk,* kurt demektir kâf-ı ‘Acemin zammıyla. *Dem,* bunda *zed* lafzına masrûf olduğundan da‘vâ ma‘nâsınadır. *Musâdefet*, masdardır, sadâkatleşmek ya‘nî dostlaşmak ma‘nâsına. *Mî*, edât-ı hikâye; *zed*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; vururdu demektir, ya‘nî da‘vâ ederdi. *Kadem,* bunda sebâttan ‘ibârettir. *Muvâfakat*, masdardır, uygunluk ma‘nâsına. *Mî,* edât-i hikâye. *Nihâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; kodu demektir. *Kadem mî nihâd*; sebât ederdi demektir. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Yekdiger*; birbiriyle demektir. *Be-bâğî*: *Bâ,* harf-i sıla;

{561}

yâ, harf-i vahdet; bir bağa demektir. *Güzeştend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; uğradılar demektir. *Der*, kapı ma‘nâsındır. *Üstüvâr*, muhkem demektir. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Divârhâ*: *Hâ*, edât-ı cem‘; dîvârlar demektir. *Hâr,* diken demektir. *Gird-i ân*: lâmiyye, *gird*, kâfın kesriyle etrâf ma‘nâsınadır. *Ân, bâğ*’a işârettir. *Gerdend*: kâf-ı ‘Acemin fethiyle fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; dolandılar demektir. *Tâ,* harf-i intihâ. *Be-sûrahî*: *Bâ,* harf-ı sıla, *sûrâh* delik demektir. *Yâ,* harf-i vahdet. *Resîdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, eriştiler demektir. *Ber-rûbâh*: *Ber,* harf-ı sıla. *Ferâh,* gen demektir. *Ber,* yine harf-ı sıla. *Teng,* dar demektir. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Âsân,* kolay demektir. *Âmed,* girdi demektir. *Be-zahmet*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *ferâvân*’a, izâfet-i beyâniyye. *Ferâvân*, bunda çok demektir. *Engürhâ-yı gûnâgûn*, beyâniyye. *Engür*; üzüm demektir, *hâ*, edât-ı cem‘, *yâ*, tevessül-i izâfet. *Gûnâgûn*, türlü türlü demektir. *Dîden*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; gördüler demektir. *Meyvehâ-yı reng-â-reng*, sâbık gibi lafzen ve ma‘nen. *Yâftend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; buldular demektir. *Zîrek*, ‘âkıl demektir. *Bûd,* edât-ı mâzî. *Hâlet-i bîrûn âmeden*, beyâniyye. *Bîrûn ameden*, çıkmak ma‘nâsınadır. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Çend ânki,* o kadar ki demektir. *Tevânist*, kâdir idi demektir. *Bihôrd*: bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; yedi demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Bir tilki bir kurt ile sâdıkâne dostluktan dem vururlardı ve uygunluk ve ahbâbiyyette sebât gösterirlerdi. Hâsılı; görüşüp konuşurladı. Birbiriyle bir bağa uğradılar. Kapı muhkem idi. Duvarlar diken doluydu. Nitekim resm-i bâğdır. Bâğın etrâfını dolandılar tâ ki bir deliğe eriştiler. Tilkiye gen, kurda dar idi. Tilki kolay girdi ve kurt çok zahmet ile girdi. Gûn-a-gûn üzümler gördüler ve türlü türlü meyveler buldular. Tilki ‘âkıl idi ve çıkmak hâletini mülâhaza eyledi ve kurd-ı gâfil o kadar yedi ki kâdir olunca.

ناگاه باغبان آگاه شد و چوب
دستی برداشت وروی بایشان نهاد رو باه باریك میان زود ازسوراخ
بجست وکرك بزرك شکم درانجامحکم شد باغبان بوی رسید و چوب
دستی کشید چندانش بزد که نه مرده ونه زنده پوست دریده و پشم

{562}

گنده ازان تنگنایی بیرون رفت

Nâgâh, ansızın demektir. *Bâğban*: *bân*, edât-ı fâ‘il; bağcı demektir. *Âgâh şüd*, duydu demektir. *Çûb-ı destî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Çûb-ı dest*; sopa demektir. *Berdâşt*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; kaldırdı demektir. *Be-îşân*: *Bâ*, harf-i sıla; *işân*, *rûbâh* ile *gurg*’a râci‘dir. *Nihâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, kodu demektir. *Rûy-ı be-îşân nihâd*, onlara teveccüh eyledi demekten ‘ibârettir. *Zûd*, tez demektir. *Bicest*, bâ’-i te’kîd ile ve feth-i cîm ile ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; sıçradı demektir. *Büzürg-şikem*, terkîb-i tavsîfîdir; büyük karınlı demektir. *Muhkem şüd*, sıkıştı demektir. *Be-vey*: *Bâ*, harf-i sıla, *vey*, *gurg*’a râci‘dir. *Resîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib erişti demektir. *Keşîd* de böyle çekti demektir. *Çendaneş*, şin-i zamîr gurga râci‘dir. *Ânâ*, ol kadar demektir. *Bezed*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, vurdu demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Ne*, harf-i nefy. *Mürde*, ölü demektir. *Zinde*, diri demektir. *Pôst*, deri demektir. *Derîde*: *Hâ*, harf-i terettüb; yırtıp demektir. *Peşm*, yün demektir. *Kende*, böyle kopuk demektir. *Tengnâyî*: *Yâ*, harf-i masdar; darlıktan demektir. *Birûn reft*, çıktı demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ansızın bağcı duydu ve bir sopa kaptı ve onlara teveccüh eyledi. İnce belli tilki tez, delikten sıçradı ve büyük karınlı kurt o yerde sıkıştı. Bağcı ona erişti ve sopayı çekti. Ona o kadar vurdu ki ne ölü ve ne diri, pôstu yırtık ve yünü kopuk o darlıktan çıktı.

(Kıt‘a)

زور مندی مکن ای خواجه بزر * کاخرکار ز بون خواهی رفت

Zûrmendî: *Yâ*, harf-i masdar; *mend* edât-ı nisbet; zorluk demektir. *Mekün*, nehy-i hâzır, müfred, eyleme demektir. *Be-zer*: *bâ*, harf-i musâhabet; altın ile demektir. *Ki*, edât-ı ta‘lîl. *Âhir-i kâr*, ‘âkıbet demektir. *Zebûn*, zayıf demektir. *Hâhî reft*, gidisersin demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ey Hâce! Altın ile ya‘nî mâl-dâr olduğun hasebiyle zorluluk eyleme. Zîrâ ‘âkıbet zebûn gidisersin.

فربهت کرده بسی نعمت وناز * زان بیندیش که چون خواهی رفت

Ferbihet, seni semiz. *Kerde*, mâzîden kısımdır, eylemiş demektir. *Besî*, çok demektir. *Biyendîş*: bâ’-i te’kîd ile

{563}

fi‘l-i emr-i hâzır, müfred, düşün demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Çûn*, nice demektir, keyf ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Seni çok ni‘met ve nâz semiz eylemiştir. Ondan endîşe ve fikr eyle ki nice gidisersin.

باچنین جثه ندانم که چه سان * بدرمرگ برون خواهی رفت

Bâ, harf-i musâhabet. *Çünîn*, buncılayın demektir. *Cüsse*, vücûd demektir. *Nedânem*, fi‘l-i nefy, muzâri‘, mütekellim vahde, bilmem demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Çi sân,* ne tek, ne gibi, nasıl demektir. *Be-der-i merg*: *Bâ,* harf-i sıla, izâfet-i beyâniyye. *Bîrûn*, dışarı demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Buncılayın cüsse ile bilmem ki nasıl ölüm kapısına içeri gidisersin.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remel-i mahbûndur ki fâ‘ilâtün, fâ‘ilâtün, fâ‘ilât olur.

(Hikâyet)

گزدمی زهر مضرت در نیش
وتیرخباثت درکیش عزیمت سفرکرد بلب آب پهناورسید خشك
فرو ماند نه پای کذ شتن ونه یارای باز کشتن سنك پشتی آن معنی را
ازوی مشاهده کرد بروی ترحم نمود بر پشت خودش سوارساخت
خود را درآب انداخت وآشنا کنان رو بجانب دیکرنهاد

Gejdüm, akreb demektir; *yâ,* harf-i vahdet. *Zehr-i mazarrat-ı der-nîş* ve mâ-ba‘dı, gejdümün sıfatı. *Zehr-i mazarrat*, beyâniyye. *Nîş*, bunda akrebin soktuğu şeyden ‘ibârettir. *Tîr-i habâset*, beyâniyye. *Kîş*, ok koyacak şeydir. *‘Azîmet-i sefer,* masdarın mef‘ûlünedir. *Be-leb-i âbî*, lâmiyye. *Leb*, bunda kenâr ma‘nâsınadır. *Bâ,* harf-i sıla. *Yâ,* harf-i vahdet. *Pehnâ,* enli demektir. *Huşk mând*, kuru kaldı demektir; kemâl-i ıztırâbdan kinâyedir. Nitekim Türkîde kurudu kaldı derler. *Ne,* harf-i nefy. *Pây,* bunda kuvvet ma‘nâsınadır. *Güzeşten*, geçmek. *Yârâ* da kuvvet ma‘nâsınadır. *Bâzgeşten*, rücû‘ eylemek. *Sengpüşt*, kablumbağa dedikleri hayvândır. *Yâ,* harf-i vahdet. *Ma‘nâ-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Vey*, *gejdüm*’e râci‘dir. *Ber,* harf-i sıla. *Vey*, yine gejdüma [râci‘dir]. *Nümûd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gösterdi demektir. *Ber,* harf-ı sıla. *Püşt-ı hôd*, beyâniyye. *Püşt,* arka demektir. *Şîn*, zamîr *gejdüm*’e râci‘dir. *Süvâr sâht,* bindirdi demektir. *Hôd-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Endâht*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, attı demektir. *Âşinâ-künân*; âşinâlık ederek ya‘nî yüzerek demektir. *Nihâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib.

(Mahsûl-i Terkîb) Nîşinde mazarrat zehri ve av kılıfında

{564}

habâset tîri olan bir akreb, sefere ‘azîmet eyledi. Bir basît su kenârına erişti. Kurudu kaldı. Ne geçmeye kuvveti var ve ne dönmeye kudreti var. Bir kamlumbağa o ma‘nâyı ondan müşâhede eyledi. Ona terahhüm eyledi ve onu kendi arkasına bindirdi ve kendini suya attı ve yüzerek öbür cânibe teveccüh eyledi.

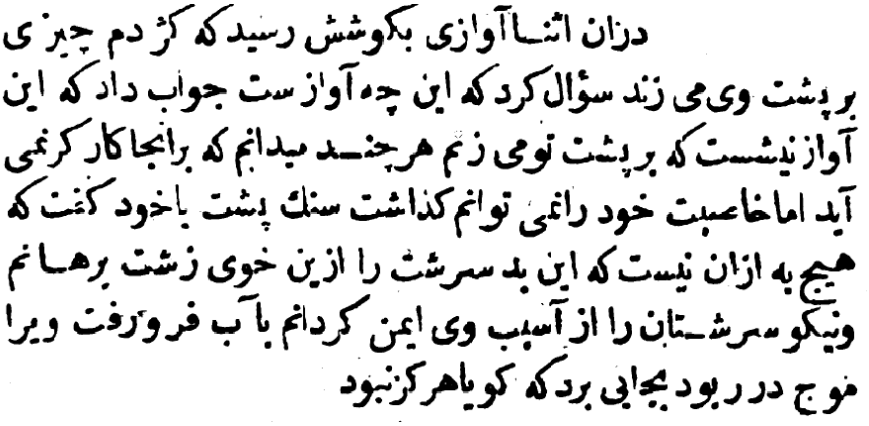
درآن اثنا آوازی بگوشش رسید که گر دم چیزی
بر پشت وی می زند سؤال کرد که این چه آواز ست جواب داد که این
آواز نیشست که بر پشت تو می زنم هرچند میدانم که برانجا کار کرنمی
آید اما خاصیت خود راننی توانم گذاشت سنك پشت باخود گفت که
هیچ به ازان نیست که این بد سرشت را ازین خوی زشت برهانم
ونیکو سرشتان را از آسیب وی ایمن گردانم با آب فرو رفت ویرا
موج در ربود بجایی برد که گویا هرگز نبود

Âvâzi; *yâ*, harf-i vahdet. *Be-kûşeş*; *Bâ*, harf-i sıla. *Şîn*, zamir, *sengpüşt*'e râci'dir. *Gûş*, kulak demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Çîzî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Ber*, harf-ı sıla. *Püşt-i vey*, lâmiyye. *Mî*, edât-ı te'kîd. *Zened*, fi'l-i muzâri', müfred, vurur demektir. *Âvâz-ı nîş*, beyâniyye. *Püşt-i tû*, lâmiyye. *Mî*, edât-ı te'kîd. *Zenem*, fi'l-i muzâri', mütekellim vahde, vururum demektir. *Mi dânem* de böyle biliyorum demektir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Ber*, harf-i sıla. *Âncâ püşt,* sengpüştten 'ibârettir. *Kârger*, te'sîr ma'nâsınadır. *Nemî âyed*, bunda hâsıl olmaz demektir. *Hâssıyyet-i hôd-râ*, lâmiyye. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Nemî tüvânem güzâşt,* terk edemiserim demektir. *Bâ-hôd*, kendi kendine. *Bed-sirişt*, yaramaz tabî'atlı demektir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Hûy-ı zişt*, beyâniyye. *Birehânem*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i muzâri', mütekellim vahde, kurtaram demektir. *Nîkû-sirişt*, iyi tabî'atlı demektir. *Elif-nûn* edât-ı cem'. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Âsib*, fitne demektir. *Vey*'e, izâfet-i lâmiyye. *Kerdânem*, eyleyim demektir. *Yâb*; *bâ*, harf-i te'kîd. *Rubûd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, kaptı demektir. *Be-câyî: Bâ*, harf-i sıla; *yâ*, harf-i vahdet. *Bürd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, götürdü demektir. *Hergiz*, aslâ demektir. *Nebûd*, yok idi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Ol esnâda kulağına bir âvâz erişti ki akreb bir nesne onun arkasına vurur. Su'âl eyledi ki

{565}

bu ne âvâzdır. Cevâb verdi ki bir nîş âvâzıdır ki senin arkana vurdum. Her ne kadar biliyorsam da ki te'sîr onunla olmaz ammâ kendimin hâssıyyet ve cibilliyyetimi terk edemiserim. Sengpüşt kendi kendine dedi ki hiç ondan a'lâ olmaz ki bu yaramaz tabî'atlıyı bu çirkîn hûydan kurtaram ve iyi tabî'atlıları onun fitnesinden emîn edeyim. Suya daldı. Akrebi mevc kaptı. Bir yere götürdü ki gûyiyâ aslâ yoktu.

(Kıt'a)

هرعوانی که درین بزمکه شر وفساد * تارصد حیله بهر لحظه از و سازد هند

'Avânî, bunda bed-hûy ma'nâsınadır. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Bezm*, meclis demektir. *Geh*, gâhtan muhaffef, edât-ı mekân; *şerr*'e, izâfet-i beyâniyye. *Târ*, Türkîde tahrîf edip tel derler; *sad hîle*'ye izâfet-i beyâniyye. *Be-her lahza*: *bâ*, harf-i zarf. *Sâz*, muvâfakat ma'nâsınadır. *Dihend*, fi'l-i muzâri', gâ'ib, vereler demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Her bed-hûy ki bu şerr ü fesâd bezmgâhında yüz hîle telini ona uydururlar ise ya'nî ona dâ'imâ nevâzişle tatyîb-i hâtır ederlerse

به ازان نیست که در موج فنا غوطه خورد * تاوی از خلق خود وخلق زوی باز رهند

Be-ez-ân nist, ondan a‘lâ değildir demektir. *Ki*, harf-i beyân. *mevc-i fenâ*, beyâniyye. *Guvta*, suya dalmak, gayn-ı mu‘cemenin zammıyladır. *Guvta hôred*, bata demektir. *Vey*, *bed-hûy*’a râci‘dir. *Hulk-ı hôd*, beyâniyye. *Hulk*, *hâ*’nın zammıyla hûy demektir. *Halk*, feth-i *hâ* ile mahlûk ma‘nâsınadır. *Bâz*, edât-ı te’kîd. *Rehend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib, kurtulalar demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ondan a‘lâ değildir ki fenâ mevcine bata ya‘nî diler ‘ademe gide tâ ki o bed-hûy kendi hûyundan ve halk ondan kurtulalar.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i remel-i müsemmendir ve mahbûndur ki fâ‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilât olur.

(Hikâyet)

موشی چند سال در دکان خواجه بقالی
از نقلهای خشک و میوهای ترمالامال بسر می برد و ازان نعمتهای
خشک وتری خورد خواجه بقال آنرا میدید واغماض میکرد واز
مکافات اعراض مینمود تا روزی بحکم انکه گفته اند

Mûşi: *yâ*, harf-i vahdet; *mûş*, fare demektir. *Çend sâl*, nice sene demektir. *Dükkân-ı hâce-i bakkâli*, lâmiyye. *Hâce* tüccârda isti‘mâl olunur. *Bakkâl*, ma‘rûf; *yâ*, harf-i

{566}

vahdet. *Nokulhâ*: *hâ*, edât-ı cem‘; *nokul nûn*’un ve *kâf*’ın zammeleriyle meze ma‘nâsınadır ki fındık ve bâdem ve ceviz gibi; *huşk*’a izâfet, mevsûfadır. *Huşk*, *hâ*’nın zammıyla kuru demektir. *Mîvehâ-yı ter* de böyle. *Ter*, yaş demektir. *Mâl-â-mâl*, dolu demektir. *Be-ser mi bered*, başa çıkardı, ta‘ayyüş ve temekkün ederdi demektir. *Ni‘methâ-yı huşk*, beyâniyye. *Mî hôrd*, yerdi demektir. *Ân-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Mi dîd*, görürdü demektir. *İ‘râz*, görmezlikten gelmek. *Mî kerd*, eylerdi demektir. *Mükâfât*, ma‘rûf. *İ‘râz*, yüz çevirmekte müsta‘meldir. *Mi nümûd*, gösterirdi demektir. *Tâ*, harf-i intihâ. *Rûzî*: *Yâ*, harf-i vahdet.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir fâre nice sene kuru nokullardan ve yaş meyvelerden dolu bir hâce bakkâlın dükkânında ta‘ayyüş ve temekkün ederdi ve kuru yaş ni‘metlerden yerdi tâ bir gün o hükm sebebiyle ki demişler:

(Beyt)

سفلهٔ دون را چو کرد معده سیر * پر هزاران شور و شر کرد دلیر

Süfle-i dûn, beyâniyye. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Çü*, edât-ı ta‘lîl. *Kerded*, ola demektir. *Sîr*, tok ma‘nâsınadır. *Dilîr*, bahâdır demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Alçak süflenin çünki mi‘desi tok ola, peyk-i şûr u şerre dilîr olup hasâret eyler.

(‘Arûz) Bu beyt bahr-i remel-i müseddes-i maksûrdur ki fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilât olur.

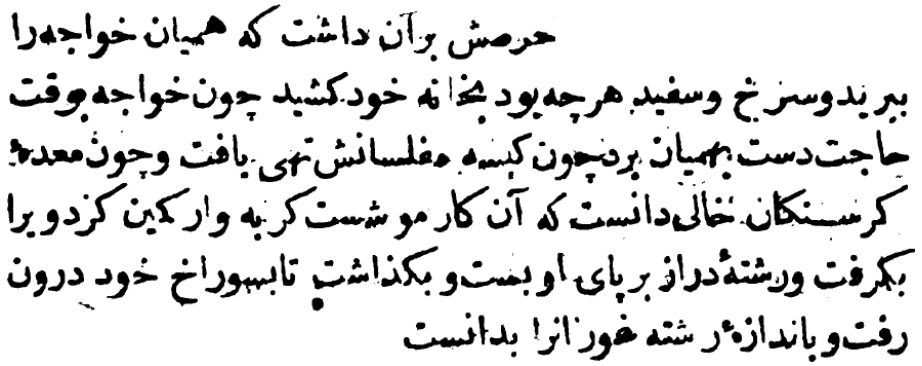

Hırseş: Şîn, zamîr, *muş*'a râci'dir. *Ber-ân*, onun üzerine demektir. *Berdâşt*: fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, kalktı demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Hemyân-ı hâce*, lâmiyye. *Hemyân*, kese demektir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Bibürîd,* kesti demektir. *Be-hâne-i hôd*, lâmiyye. *Bâ,* harf-i sıla. *Keşîd*: fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, çekti demektir. *Çûn*, edât-ı ta'lîl. *Be-vakt-i hâcet,* beyâniyye. *Bâ,* harf-i zarf. *Be-hemyân*: *Bâ,* harf-i sıla. *Bürd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, iletti demektir. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Kîse-i müflisâneş*, lâmiyye; *şîn,* zamir; *kise-i hâce*'ye râci'dir. *Müflis*,

{567}

ma'lûm. *Tehî*, boş demektir. *Yaft*: fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib buldu demektir. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Mi'de-i gursinegân*; lâmiyye. *Mi'de*, ma'rûf. *Gursine*, aç demektir. *Kâf, hâ'*-i resmîden mübeddeldir. *Elif* nun, edât-ı cem'; açların mi'desi gibi demektir. *Hâlî*, boş demektir. *Dânist*: fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, bildi demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Kâr-ı mûşest,* lâmiyye; fârenin işidir demektir. *Gürbe, kâf'*ın zammıyla kedi demektir; *vâr*; edât-ı teşbih; kedi gibi demektir. *Kemîn kerd,* pusu eyledi demektir. *Vey-ra*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Be-girift*: bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib tuttu demektir. *Rişte-i dırâz*, beyâniyye, uzun iplik demektir. *Ber*, harf-i sıla. *Pây-i û*, lâmiyye. *Best;* fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib bağladı demektir. *Bigüzâşt*: bâ'-i te'kîd ile terk eyledi demektir; ya'nî salıverdi. *Be-sûrah-ı hôd*: beyâniyye; *bâ*, harf-i sıla. *Sûrâh,* delik demektir. *Derûn reft*, içeri girdi demektir. *Ve be-endâze-i rişte*, lâmiyye. *Endâze,* bunda iplik yününden 'ibârettir. *Gûr*, nihâyet ma'nâsına dip demektir. *Râ,* edât-ı mef'ûl. *Bidânist*: bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib bildi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Mûşun hırsı onun üzerine kalktı, ya'nî cibillî olan kuvvet-i tâmi'ası öyle hareket eyledi ki hâce bakkâlın kesesini kesti ve kızıl ve ak her ne var ise kendi hânesine çekti. Hâce, hâcet vaktinde elini keseye iletti. Müflisler kesesi gibi boş ve açlar mi'desi gibi hâlî buldu. Bildi ki o iş mûşun fi'lidir. Kedi gibi pusu eyledi. Fâreyi tuttu ve bir uzun iplik ayağına bağladı ve salıverdi tâ deliğe içeri girdi ve iplik boyuyla o deliğin gûrunu buldu.

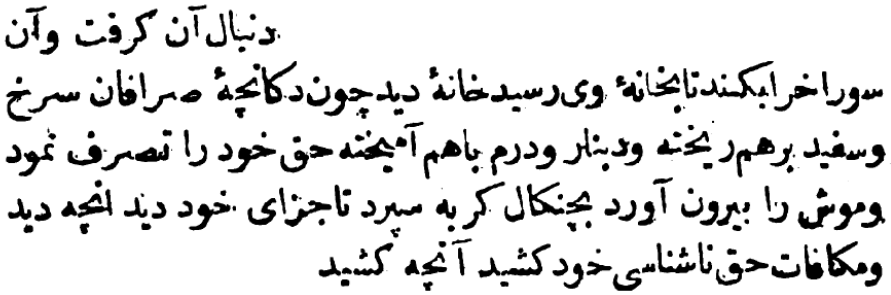

Dünbâl-ı ân, lâmiyye. *Dünbal* bunda uc demektir. *Ân*, rişteye işârettir. *Sûrâh-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Biküned*: bâ'-i te'kîd ile ve kâf-ı 'Arabın fethiyle fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib kazdı demektir. *Tâ,* harf-i intihâ. *Be-hâne-i vey*, lâmiyye. *Bâ,* harf-i sıla. *Vey, mûş*'a

{568}

râci'dir. *Hâne'î*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Hemze,* harf-i tevessül. *Hâne*'ler, yuvadan 'ibârettir. *Dîd,* fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, gördü demektir. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Dükkânçe*: *Çe*, edât-ı tasgîr. *Sarrâfân'a*, izâfet-i beyâniyye. *Ber-hem*, karışık demektir. *Rîhte*, mâzîden kısımdır, dökülmüş demektir. *Bâ-hem,* birbiriyle demektir. *Âmihte*, mâzîden kısımdır karışmış demektir. *Hakk*-ı *hôd*, beyâniyye. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Nümûd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib gösterdi demektir. *Mûş- râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Bîrûn âverd*, çıkardı demektir. *Be-çengâl-ı gürbe*, lâmiyye. *Bâ,* harf-i sıla. *Çengâl*, pençe demektir. *Sipered*: fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib ısmarladı demektir ya'nî verdi. *Tâ*, edât-ı ta'lîl. *Cezâ-yı hôd*, lâmiyye. *Dîd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib gördü demektir. *Ânçi,* o nesneyi ki demektir. *Mükâfât-ı hak-nâşinâsî*, lâmiyye. *Mükâfât*, ma'rûf. *Hak-nâşinâsî,* vasf-ı terkîbîdir. *Yâ,* harf-i masdar, hakk bilmeyicilik mükâfatını demektir. *Keşîd*: fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, çekti demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) O ipliğin ucunu tuttu ve o deliği kazdı tâ ki mûşun hânesine erişti. Bir hâne gördü ki sarrâflar dükkâncısı gibi kızıl ve ak ya'nî altın ve gümüş karışık dökülmüş ve altın ve akçe birbiriyle karışmış. Kendi hakkını tasarruf gösterdi ya'nî aldı ve mûşu dışarıya çıkardı ve kedinin pençesine ısmarladı tâ ki cezâsını gördü. O nesne ki gördü ya'nî gördüğü, kedinin müstahak olduğuydu. Gördü ve hakkı bilip anlamamak mükâfatını çekti o nesne ki çekti. Ya'nî cezâ'-i lâyıkını buldu.

(Kıt'a)

گر شور و شری هست حریصان جهانراست * خرم دل قانع که زهر شور و شری رست

Ger, harf-i şart. *Şûr u şer*, fitne ve belâ demektir. *Yâ,* harf-i vahdet. *Hest,* var ise demektir. *Harisân-ı cihânrâst*, sıfatın mef'ûlünedir. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Hurrem*, mesrûr demektir ve mübtedâ. *Dil-i kâni'*, lâmiyye. *Ki*, edât-ı ta'lîl. *Rest*: râ'nın fethiyle fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, kurtuldu demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Eger bir şûr u şer varsa ya'nî her ne kadar mesâ'ib vâki' olursa cihâna harîs olanlar içindir. Mesrûr kâni'in gönlüdür ki her fitne ve mesâ'ibden kurtuldu.

در عز قناعت همه روح امد و راحت * در حرص فزونیست اگر درد سری هست

'İzz-i kanâ'at, lâmiyye. *Ravh, râ*'nın

{569}

fethiyle ni'met ve râhat ma'nâsınadır. *Âmed*, bunda edât-ı haber. *Füzûnist*: *Yâ,* harf-i masdar artıklıktır demektir. *Derd-i ser*, baş ağrısı demektir ammâ, bunda mihnet ve meşakkat var ise demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Kanâ'at 'izzetinde mecmû'-ı ni'met ve râhat vardır. Hırsta eger câh mihneti var ise ziyâdelik vardır. Ya'nî hevesi arttırır. Hâsılı, kanâ'atte râhat, hırsta mihnet vardır.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hezec-i ahreb-i mekfûf-ı mahzûftur ki mef‘ûlü mefâ‘îlü mefâ‘îlü fe‘ûlün’dür.

(Hikâyet)

روباهی بر سر راهی ایستاده بود وچشم مراقبت بر چپ و راست
نهاده ناگاه از دور سیاهی پیدا شد نزدیك آمد دید که یکی درنده
گرگی باسك بزرك بر صورت یاران صادق ودوستان موافق همراه
می آیند نه آنرا ازین توهم فریبی ونه این را ازان دغدغه آسیبی روباه
پیش دوید و سلام کرد و وظیفهٔ احترام بجای آورد گفت الحمد
لله که کین دیرین بمهر تازه مبدل شده است ودشمنی قدیم بدوستی
جدید معوض گشته امامیخواهم که بدانم سبب این جمعیت چیست
و باعث این امنیت کیست

Rubâhî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ser-i râhî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *İstâde*: Mâzîden kısımdır, durmuş demektir. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Çeşm-i murâkabet*, beyâniyye. *Murâkabet*, masdardır intizâr ma‘nâsına. *Çep*: Cim-i acemin fethiyle sol demektir. *Râst*, sağ demektir. *Nihâde*, mâzîden kısımdır, komuş demektir. *Siyâhî*: *Yâ,* harf-i vahdet; *siyâh*, bunda karaltı demektir. *Nezdîk âmed*, yakın geldi demektir. *Dîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, gördü demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Yekî,* bir demektir. *Derende,* ismi-i fâ‘ildir; yırtıcı ma‘nâsınadır. *Gurgî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Bâ,* harf-i sıla. *Seg-i büzürg*, beyâniyye. *Sûret-i yârân-i sâdık*, beyâniyye ve mevsûfun sıfatına, sâdık dostlar sûretinde demektir. *Dûstân-ı muvâfık-ı yârân*, sâdık gibi uygun dostlar demektir. *Hem-râh*, yoldaş demektir. *Mî*, edât-ı te’kîd. *Âyend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib gelirler demektir. *Ne,* harf-i nefy. *Ân-râ*: *Râ*, edât-ı tahsîs. *Ân, gurg*’a işârettir. *Ez-în, seg*’e işârettir. *Tevehhüm,* bunda korku demektir. Mâ-ba‘dına izâfet, mef‘ûlünedir. *Firîbî*: *Yâ,* harf-i masdar, aldatmak demektir. *Dağdağa-i ân*, lâmiyye. *Dağdağa*, bunda

{570}

teşvîş ma‘nâsına. *Âsîb*, zarar ma‘nâsınadır. *Yâ,* harf-i tenkîr. *Pîş,* ileri demektir. *Devîd*: Fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, seğirtti demektir. *Vazîfe-i ihtirâm*, beyâniyye. *İhtirâm*, i‘zâz ma‘nâsınadır. *Be-câyî*: *Bâ,* harf-i sıla, yerine demektir. *Âverd*: Fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib getirdi demektir. *Ki,* harf-i beyân. *kîn*, ma‘rûf. *Dîrîn’*e, izâfet-i beyâniyye. *Dîrîn*, eski demektir. *Be-mihr-i tâze* de beyâniyye. *Bâ*, harf-i sıla. *Mihr*, muhabbet demektir. *Mübeddel şüde’est*, tebdîl olmuştur demektir. *Düşmenî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Kadîm* de *dîrîne* gibi. *Be-dûstî*: *Bâ,* harf-i sıla. *Yâ,* harf-i masdar. *Cedîd,* yeni demektir. *Küşte*, ölmüş. *Mî*, edât-ı te’kîd. *Hâhem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, isterim demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Be-dânem*: bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vâhde, bileyim demektir. *Sebeb-i în cem‘iyyet*: lâmiyye. Bu cem‘iyyetin sebebi demektir. *Çîst*, nedir demektir. *Bâ‘is-i în emniyyet* de böyle. Bu emniyyete bâdî demektir. *Kîst*, kimdir demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir tilki bir yol başında durmuştu ve murâkabet gözünü sola ve sağa komuştu. Ya‘nî etrâfa dikkat-ı nazar ederdi. Ansızın uzaktan bir karaltı peydâ oldu. Yakın geldi, gördü ki bir yırtıcı kurt, bir büyük köpek ile sâdık yârlar ve muvâfık dostlar sûretinde

yoldaş olup böyle gelirler. Ne kurdun kelbden aldanmak korkusu var ve ne kelbin kurttan zarar teşvîşi var. Tilki ileri seğirtti ve selâm eyledi ya‘nî verdi. Ve i‘zâz ve ihtirâm vazîfesini yerine getirdi ve dedi: Elhamdülillâh ki eski kîn ve ‘adâvet, tâze muhabbete mübeddel olmuştur ve eski düşmânlık dostluğa ‘ivaz olmuş. Ammâ isterim ki bileyim bu cem‘iyyete sebeb nedir ve bu emniyyete bâ‘is kimdir?

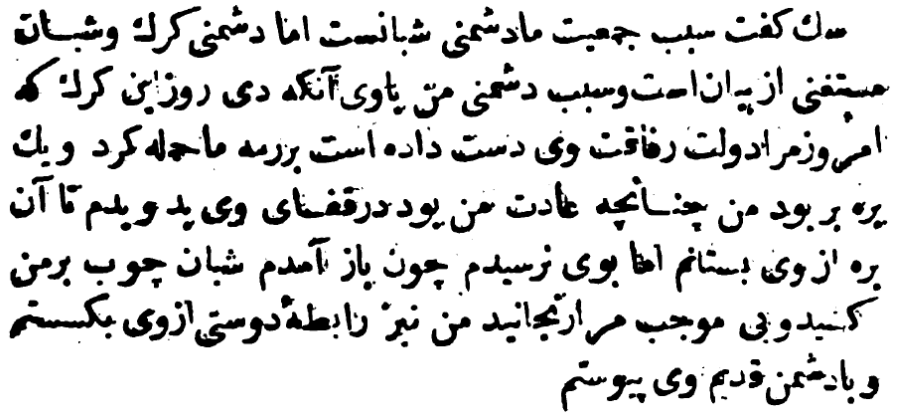

Sebeb-i cem‘iyyet-i mâ, lâmiyyedir, bizim cem‘iyyetimizin

{571}

sebebi demektir. *Düşmenî-yi şübân*, masdarın mef‘ûlünedir. *Düşmenî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Şübân*, çoban demektir. Çobana düşmânlıktır demektir. *Düşmenî-yi gurg*, lâmiyye, kurdun düşmânlığı demektir. *Sebeb-i düşmenî-yi men*, lâmiyye. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Vey*, şübân’a râci‘dir. *Dîrûz*, dünkü gün demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *İmrûz*, bugün demektir. *Merâ*: *Râ,* edât-ı sıla. *Devlet-i refâkat-i vey*, beyâniyye ve masdarın mef‘ûlüne. *Refâkat* masdardır, ayaktaşlık ma‘nâsına. *Vey, gurg*’a râci‘dir. *Dest dâde’est*, müyesser olmuştur. *Reme*, sürü demektir. *Mâye*, izâfet-i lâmiyye. *Bere,* kuzu demektir. *Berubûd*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib kaptı demektir. *‘Âdet-i men*, lâmiyye. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Kafâ-yı vey*, lâmiyye. *Bidevîdem,* bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, seğirttim demektir. *Tâ*, edât-ı ta‘lîl. *Be-reh*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bisitânem*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde, alam ya‘nî kurtaram demektir. *Be-vey*: *Bâ,* harf-i sıla. *Ne-resîdem,* fi‘l-i nefy-i mâzî, mütekellim vahde, erişmedim demektir. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Bâz âmedem*, rücû‘ eyledim demektir. *Çûb,* değnek ma‘nâsınadır. *Keşîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, çekti demektir. *Bî-mûceb,* sebebsiz demektir. *Merâ*, edât-ı mef‘ûl. *Rencânîd*, fi‘l-i mâzî, müte‘addî, müfred, gâ’ib, incitti demektir. *Men nîz*, ben dahi demektir. *Râbıta-yı dûstî*, beyâniyye. *Yâ,* harf-i masdar. *Bi-küsistem*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, üzdüm demektir. *Bâ-düşmen-i kadîmî-i vey*: beyâniyye ve lâmiyye. *Vey, şübân*’a râci‘dir. *Bâ,* harf-i musâhabet. Onun eski düşmânı ile demektir. *Peyvestem*: fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde, ulaştım demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Tilki dostluğun sebebini su’âl edince kelb dedi: Bizim cem‘iyyetimizin sebebi, çobana düşmânlıktır. Ammâ kurt ile çobanın düşmânlığı beyândan müstağnîdir ve benim düşmânlığıma sebeb odur ki, dünkü bir kurt ki bu gün bana onun yoldaşlığı devleti müyesser olmuştur, bizim sürümüze hamle eyledi ve bir kuzu kaptı. Ben ancılayın ki benim ‘âdetimdir onun kafâsından seğirttim tâ ki o kuzuyu ondan alam. Ammâ kurda yetişmedim. Çünki rücû‘ eyledim, çoban bana değnek çekti ve sebebsiz beni incitti. Ben dahi dostluk râbıtasını ondan üzdüm ve onun eski düşmânına muttasıl oldum.

(Kıt‘a)

بدشمن دوست

{572}

شوزان‌سان که هرگز * بتیغ‌دشمنی‌نخراشدت پوست

Be-düşmen: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Şev,* emr-i hâzır, müfred, ol demektir. *Zi-ân sân*: Onun gibi, ancılayın demektir. *Ki,* harf-i râbıt. *Hergiz*, aslâ demektir. *Be-tîğ-i düşmenî*: *Bâ,* harf-i musâhabet, izâfet-i beyâniyye; *yâ,* harf-i masdar, düşmânın kılıcı ile demektir. *Ne-hırâşedet,* fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ’ib, tırmalama demektir; ya‘nî yaralama demektir. *Tâ,* zamîr-i hitâb-ı mef‘ûl. *Pôst,* deri demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Düşmân ile dost ol. Ancılayın ki aslâ düşmânlık kılıcı ile senin derini ya‘nî vücûdunu yaralamaya. Hâsılı, bir gûnâ müdârâ eyle ki aslâ sana düşmânlık etmeye kudreti olmaya.

مکن یاد.وست چندان دشمنی‌ساز * که بر رغم تو بادشمن‌شود دوست

Mekün: Nehy-i hâzır, müfred, gâ’ib, eyleme demektir. *Bâ-dûst*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Düşmenî-sâz,* yâ’-i masdarî ile düşmânlık düzücü demektir, ya‘nî düşmânlık eyleyici. *Ki,* harf-i ta‘lîl. *Ber-rağm-i tû*, sana rağm üzere ya‘nî sana ‘inâden demektir. *Bâ-düşmen*: *Bâ,* harf-i musâhabet, düşmân ile demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Dost ile o kadar düşmânlık eyleme ki sana rağmen düşmânın ile dost olur.

(Hikâyet)

روباه راگفتند هیچ توانی که صد دینار بستانی و پیغامی بسگان ده
رسانی گفت والله مزدی فراوانست اما درین معامله خطرجانست

Rubâh-râ: *Râ*, edât-ı sıla. *Güftend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib, dediler demektir. *Tevânî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, istifhâmı mutazammın, kâdir misin demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Bisitâni*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, alasın demektir. *Peygâmî*. *Yâ,* harf-i vahdet, bir haber demektir. *Be-segân-ı deh*, lâmiyye; *bâ,* harf-i sıla. *Seg*, ma‘lûm. *Elif-nûn*, edât-ı cem‘. *Deh*, köy demektir. *Resânî*: fi‘l-i muzârî, müte‘addî, müfred, muhâtab eriştiresin demektir. *Müzdî*, yâ’-i masdariyye ile ücret ma‘nâsına. *Ferâvân*, bol ve çok ma‘nâsınadır. *Mu‘âmele*, alışveriş demektir. *Hatar-ı cân*, beyâniyye; cân korkusu demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Tilkiye dediler: Hiç kâdir misin ya‘nî edebilir misin ki yüz altını alasın ve köyün kelblerine bir haber eriştiresin, ya‘nî sana yüz altın ücret verelim. Var segân-ı dehe bir haber götür deyince dedi: Vallâhi çok ücrettir lâkin bu alışverişten cân

{573}

korkusu vardır.

(Kıt‘a)

ازسفله ببل مکرمت امید داشتن * کشتی بموج لجهٔ حرمان فکند نست

Süfle, denî demektir. *Neyl*: *Nûn*'un fethiyle nâ'il olmak ma'nâsınadır; *mekremet*'e izâfet, mef'ûlünedir. *Ümîd dâşten*; ümîd eylemek demektir. *Keştî*, gemi demektir; *fekende*'nin mef'ûlü. *Be-mevc-i lücce-i hırmân*, lâmiyye ve beyâniyye. *Bâ*, harf-i sıla. *Mevc*, dalga demektir. *Lücce*, derin su demektir. *Hırmân*, masdardır mahrûmluk ma'nâsına. *Fekenden*, masdar, atmak ve bırakmak ma'nâlarına.

(Mahsûl-i Beyt) Alçak ve denîden mekremete nâ'il olmak ümîdini eylemek mahrûmluk deryâsı mevcine gemi salmaktır. Hâsılı; hasîs ve denîden me'mûl-ı in'âm, mahrûmluktan gayrıyı müntic değildir.

پیش عدو زبون شدن از میل مال وجاه * خود را بورطهٔ خطر جان فکند نست

Pîş-i adüvv: beyâniyye; düşmân katında demektir. *Hôd-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Be-varta*: *Bâ*, harf-i sıla. *Varta*, mahall-i helâk demektir. *Varta-i hatar-ı cân*, beyâniyyeler. *Hatar*, havf ma'nâsına.

(Mahsûl-i Beyt) Düşmân katında mâl ü mansıba meylden nâşî zebûn olmak, kendini cân korkusu mahalline atmaktır, ya'nî hırs-ı mâl sebebiyle düşmâna zebûn olmak mühlike-i 'azîmedir.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i muzâri'-i ahreb-i mekfûf-ı maksûrdur ki mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilât olur.

(Hikâyet)

شتری در صحرا

چرا میکرد واز خار وخاشاك آن صحرا غذا می خورد بخار بنی می رسید
چون زلف خوبان درهم وچون روی محبوبان تازه وخرم کردن را
دراز کرد تا انرا بهره گیرد دید که درمیان آن اژدهی حلقه کرده وسر را
بادم فراهم آورد باز پس گشت واز آن زوی وی بگذشت خار بن پنداشت
احتراز وی از زخم سنان اوست واجتناب وی از تیزی دندان اوشتر انرا
در یافت گفت که بیم من ازین مهمان پوشیده است نه از میزبان اشکار
وترس از زهر دندان مارست نه از زخم پیکان خارا کرنه هول مهمان
خوردی میز بانرا یك لقمه کردی

Şütürî; *Yâ*, harf-i vahdet. *Çerâ*, ism-i masdar, otlama ma'nâsına. *Mî*, edât-ı hikâye. *Çerâ mî kerd*, otlardı demektir. *Hâr*, diken. *Hâşâk-ı ân*, lâmiyye. *Hâşâk*, *hâr*'a 'atf-ı tefsîrîdir. *Gıdâ*, gayn-ı mu'cemenin kesriyle ma'rûf. *Mî*, edât-ı hikâye. *Hôrd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, yerdi demektir. *Be-hâr-bünî*: *Bâ*, harf-i sıla. *Hâr-bün,* diken ocağı

{574}

demektir. *Yâ,* harf-i vahdet. *Mî*, edât-ı te'kîd. *Resîd*, erişti demektir. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Zülf-i hûban*, lâmiyye. *Derhem*, sık demektir. *Çûn*, yine edât-ı teşbîh. *Rûy-ı mahbûbân*, lâmiyye. *Tâze*, ma'rûf. *Hurrem*, bunda 'atf-ı tefsîrîdir. *Gerden*, kâf-ı 'Acemin fethiyle boyun demektir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Dırâz-kerd*, uzattı demektir. *Tâ*, edât-ı ta'lîl. *Ân-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Ân, hâr-bün*'e işârettir. *Behre'î*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Hemze,* harf-i tevessül. *Behre' gîred*, menfa'atlene demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Meyân-ı ân*, lâmiyye. *Ân, hâr-bün*'e işârettir. *Ef'î*: *Yâ'*-i sânî vahdet. *Ef'î*, yılan demektir. *Halka kerde*, çöreklenmiş demektir. *Ve ser-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Bâ-düm*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *düm*, dâl'ın zammıyla, kuyruk demektir. *Ferâhem âverde,* bir yere getirmiş. *Bâz pes geşt*, ardına döndü demektir. *Ârzû-yı vey,* lâmiyye. *Bigüzeşt,* bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, terk eyledi demektir. *Pendâşt,* fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib, zann eyledi demektir. *İhtirâz-ı vey*, lâmiyye. *Vey, şütür*'e râci'dir; onun kaçınması demektir. *Zahm-ı sân-ı û*, beyâniyye ve lâmiyye; *sinân*, bunda mızrâk demektir, bunda dikenden 'ibârettir. *Û, hâr-bün*'e râci'dir. *İctinâb-ı vey*, lafzen ve ma 'nen, ihtirâz-ı vey gibidir. *Tîzî*: *Yâ,* harf-i masdar, keskinlik demektir. *Tîzî-i dendân-ı û,* lâmiyyelerdir; onun dişinin keskinliğinden demektir. *Û*, yine hâr-bün'e râci'dir. *An-râ*: *Râ,* edât-ı mef'ûl; *ân*, bu kelâma işârettir. *Deryâft*, anladı demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Bîm-i men,* lâmiyye; benim havfım demektir. *Mihmân-ı pûşîde*, mevsûfun sıfatına. *Pûşîde,* ism-i mef'ûldür mestûr ma'nâsına. *Mîz-bân-ı âşkâr* da böyle. *Mîz-bân*, konuk sâhibi demektir. *Ters-i men*, lâmiyye; benim korkum demektir. *Zehr-i dendân-ı mâr*, lâmiyelerdir. *Zahm-ı peykân-ı hâr* da böyle. *Peykân,* temren demektir. *Eger*, edât-ı şart. *Ne,* harf-i nefy. *Hôrd, mî*'ye masrûf. *Havl-i mihmân*, lâmiyye; müsâfirin korkusu demektir. *Hôrdem*: fi'l-i mâzî, mütekellim vahde; *yâ,* harf-i hikâye, yiyeydim demektir. *Mîz-bân-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl; mîz-bânı demektir ki murâd hâr-bündür. *Gerdemî*, *hôrdemî* gibidir; eylerdim demek olur. Ba'zı nüshada *hôrdemî* yerine bûdemî vâkidir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir deve sahrâda otlardı ve o sahrânın hâr u hâşâkından gıdâ yerdi. Bir hâr-büne erişti, zülf-i cânân gibi sık ve mahbûblar yüzü gibi tâze ve hurrem.

{575}

Boynunu uzattı tâ ki onu fâ'idelene ya'nî yiye. Gördü ki onun arasında bir yılan çöreklenmiş ve başını kuyruğuyla bir yere getirmiş. Ardına döndü ve hâr-bünün ârzûsundan ferâgat geldi. Hâr-bün zann eylediki onun ihtirâzı ya'nî hazer etmesi onun ya'nî hâr-bünün mızrâkı ya'nî dikeni zahmındandır ve onun ictinâbı onun dişinin keskinliğindendir. Deve bu fikri anladı. Dedi ki: benim havfım, korkum yılanın dişinin zehrindendir; dikenin temreni zahmından değil. Eger müsâfirin korkusunu yemeyeydim ya'nî çekmeyeydim müsâfir sâhibini bir lokma eylerdim.

(Kıt'a)

گر ازلئیم بترسد کریم نیست عجب * فرخت نفس نه از پشم واستخوان ترسد

Ger, edât-ı şart. *Le'îm*, alçak kimseye derler. *Be-tersed*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; korkar ise demektir. *Kerîm*, le'îmin zıddı. *Hubs-i nefs*, masdarın fâ'ilinedir. Nefsin habâsetinden demektir. *Peşm ve üstühân*, vücûddan 'ibârettir.

(Mahsûl-i Beyt) Kerîm olan kimse le'îmden korkar ise 'aceb değildir. Nefsin habâsetinden korkar vücûdundan korkmaz. Ya'nî kendinden korkmaz tabî'atından havf ü haşyet eder, korkar.

کسی که پا ننهد در میان خاکستر * مقرراست که از آتش نهان ترسد

Kesî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Pâ,* ayak demektir. *Nenihed*, fi'l-i nefy-i müstakbel; komaz demektir. *Der,* harf-i sıla. *Meyân-ı hâkister*, beyâniyye. *Meyân*, bunda içi ma'nâsındadır. *Hâkister*, kül demektir. *Mukarrer*, tef'îl bâbından ism-i mef'ûldür; bunda ma'lûmdur demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Âteş-i nihân*, beyâniyye.

(Mahsûl-i Beyt) Bir kimse ki kül içine ayak komaya ya'nî basmaya; Ma'lûmdur ki gizli âteşten korkar ya'nî küle basmadığı derûnunda mestûr olan âteşten havf eder. Hâsılı, külden havf etmeyip belki onda olan âteşten havf ettiği gibi le'îmin zâtından havf olunmaz cibilliyyetinde merkûz olan habâsetinden havf olunur.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i müctess-i mahbûndur ki mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün olur.

(Hikâyet)

سکی زهر
طعمه بی بهره بردر ودر وازهٔ شهر ایستاده بود دید که قرصی نان کردان
کردان از شهر بیرون آمد و روی بصحرا نهاد سك در دنبال وی

{576}

روان شد و آواز داد که ای قوت تن وقوت روان وآرزوی دل وآرام
جان عزیمت کجا کرده وروی بکجا آورده گفت در بن بیابان باجمعی از
سرهنگان از رکاب و پلنگان آشنایی دارم احرام زیارت ایشان بسته ام
سك گفت مرا مترسان که اگر بکام نهنگ ودهن شیر روی من در قفای توام

Segî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Tu'me*, yiyecek ma'nâsınadır. *Bî-behre*, nasîbsiz demektir. *Ber*, edât-ı zarf. *Der*, kapı demektir. *Dervâze*, şehir kapısı demektir. *İstâde*, mâzîden kısımdır; durmuş ma'nâsına. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Dîd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib: gördü demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Kursî*: *Yâ,* harf-i vahdet; *kurs*, çörek demektir. *Gerdân gerdân*, döne döne demektir. *Bîrûn âmed*, çıktı demektir. *Be-sahrâ*: *Bâ,* harf-i sıla. *Nihâd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; kodu demektir. *Der,* harf-i zarf. *Dünbâl-i vey*, lâmiyye; *dünbâl*, bunda ard ma'nâsınadır. *Vey, kurs*'a râci'dir. *Devân*, sıfat-ı müşebbehe, yeleğen demektir. *Devân şüd*, seğirtti demek olur. *Âvâz dâd*, çağırdı demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Kuvvet-i ten*, lâmiyye. *Kuvvet-i revân* da böyle evvelki vâv'ın teşdîdiyle; sânî, tahfîfiyle [*kût*] azık demektir. *Revân*, cân ma'nâsına. *Ârzû-yı dil*, lâmiyye. *Ârâm-ı cân*, kezâlik. *Kuca kerde'î*: *Yâ,* harf-i hitâb; *hemze,* harf-i tevessül, eylemişsin demektir. *Be-kucâ*: *Bâ,* harf-i sıla. *Âverde'î*: *Yâ,* harf-i hitâb, getirmişsin demektir. *Beyâbân*, ma'rûf. *Bâ-cem'î*: *Bâ,* harf-i musâhabet; *yâ,* harf-i vahdet. *Serhengân: Elif-nûn,* edât-ı cem'; *serheng*, çeribaşı demektir. *Ez-gürgân*, onu beyândır ki *ez,* min-i beyâniyye ma'nâsına. *Âşnâyî*; *Yâ,* harf-i masdar; âşinâlık demektir. *Dârem*, fi'l-i muzâri', mütekellim

vahde, isbâtdan ‘ibârettir; benim vardır demektir. *İhrâm*, bunda besteye mukârenetle niyyet-i kat‘îden ‘ibârettir. *Merâ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Metersân*; fi‘l-i nehy, müte‘addî, müfred; korkutma demektir. *Ki*, edât-ı ta‘lîl. *Be-kâm-ı neheng: Bâ*, harf-i sıla. *Kâm*, damak ma‘nâsına. *Neheng*, timsâh demektir. *Kâm-ı neheng*, lâmiyye. *Dehen-i şîr* de böyle. *Revî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; gidersin demektir. *Kafâ-yı tû*, lâmiyye.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir kelb her yiyecekten nasîbsiz ya‘nî aç, şehrin der ü dervâzesinde durmuş idi. Gördü ki, bir çörek ekmek döne döne

{577}

ya‘nî yuvarlana yuvarlana şehirden çıktı ve sahrâya yüz kodu ya‘nî teveccüh eyledi. Seg, onun ardı sıra seğirtti ve çağırdı ki: Ey tenin kuvveti ve cânın azığı ve gönlün ârzûsu ve rûhun ârâm ü râhatı, nereye ‘azîmet eylemişsin ve ne semte teveccüh eylemişsin? Dedi: Bu beyâbânda gürgân ve pelengân olan serhenglerden bir cem‘ ile âşinâlığım vardır. Onları ziyârete niyyet eylemişim. Seg dedi: Beni korkutma. Zîrâ eger timsâhın damağına ve arslanın ağzına gidersen ben senin kafândayım ya‘nî ardından ayrılmam.

(Mısrâ’)

Bırakmam kayd-ı zülfün lâyık-ı zencîr olursam da

(Kıt‘a)

گرگرد جهان همه بگردی * ساکی نشوم زجست وجویت

Ger, edât-ı şart. *Gird-i cihân*, lâmiyye; cihânın etrâfını. *Heme*, dükeli demektir. *Bigirdî*: *Bâ’-i te’kîd ile* fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; dolanasın demektir. *Sâkin neşevem,* duramam demektir. *Cüst u cû*, aramak ma‘nâsına mürekkebdir.

(Mahsûl-i Beyt) Eger cihânın çevresini, mecmû‘unu dolanır isen seni aramadan duramam. Hâsılı, müddet-i ‘ömrümde ben senin ârzûndan hâlî olmadım. Her nereye gidersen yine giderim.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i hezec-i müseddes-i ahreb-i makbûz ve mahzûftur ki mef‘ûlü mefâ‘ilün fe‘ûlün olur.

(Kıt‘a)

آنانکه جز بنان نبود زنده جانشان * دارند روبخدمت دونان برای نان

Ânân ki, onlar ki demektir. *Be-nân*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Nebûd*, fi‘l-i müstakbel, olmaya demektir. *Zinde*: *Zâ*’nın kesriyle diri demektir hayy ma‘nâsına. *Cânişân*, onların cânı demektir. *Dârend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib. *Rû*, yüz demektir. *Be-hıdmet-i dûnân*, lâmiyye; *bâ,* harf-i sıla; *elif-nûn* edât-ı cem‘; denîlerin hizmetine demektir. *Berây*, edât-ı ta‘lîl.

(Mahsûl-i Beyt) Onlar ki ekmeğin gayrı ile onların cânı diri olmaz, ya‘nî hayâtını ekl u şürbde bilenler denîlerin hizmetine yüz tutarlar ekmek için.

گرفی المثل زدست کسان صد قفا خورند * همچون سگ گرسنه دوند از قفای نان

Ger, edât-ı şart. *Fi'l-mesel*, meselâ demektir. *Dest-i kesân*, lâmiyye; halkın elinden demektir. *Kafâ*, bunda sille ma'nâsındadır. *Hôrend*, fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib; yerlerse demektir. *Hem,* edât-ı te'kîd. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Seg-i gursine*: beyâniyye; aç kelb gibi demektir. *Devend,*

{578}

fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib; seğirttiler demektir. *Kafâ-yı nân*, beyâniyye; ekmek ardı sıra demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Eger meselâ, halkın elinden yüz sille de yerlerse aç kelb gibi ekmek ardı sıra seğirtirler.

('Arûz) Bu kıt'a bahr-i muzâri'-i ahreb-i mekfûf-ı maksûrdur ki mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilât olur.

پنج پایك را گفتند چرا بشكل كج پیكران افتادی
و پای درمیان كج روی ننهادی گفت از مار نجریه داشتم كه با آن راستی
وراست روی همیشه از سنك جفا سر كوفته است یا از زخم ستم دم بریده

Penc-pâyek; yengeç demektir. *Râ*, edât-ı sıla. *Çerâ*, niçin demektir. *Be-şekl-i kec-peykerân,* beyâniyye. *Bâ,* harf-i zarf. *Şekl*, hey'et ma'nâsınadır. *Kec-peyker*, terkîb-i tavsîfîdir; *peyker,* sûret ma'nâsına; eğri suratlı demektir. *Elif-nûn*, edât-ı cem'; eğri suratlılar şeklinde demektir. *Üftâdî*, fi'l-i mâzî, müfred, muhâtab; vâki' oldun demektir. *Pây*, mübtedâ; *binihâdî* haberi. *Der*, harf-i sıla. *Meyân-ı kec-rûyî*, beyâniyye, *meyân*; orta ma'nâsına. Ba'zı nüshada meydân vâki olmuştur. *Kec-rev,* vasf-ı terkîbîdir; eğri gidici demektir; nâ-ma'kûl harekette mustalahtır. *Yâ,* harf-i masdar. *Binihâdî*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred, muhâtab. *Mâr,* yılan demektir. *Tecrübe dâştem*, sınadım demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i ilsâk, sebebiyeti mutazammın. *Râstî, Yâ'*-i masdariyye ile doğruluk demektir. *Râst-rev,* vasf-ı terkîbîdir; doğru gidici demektir yâhûd hareket-i makbûlde mustalahtır. *Yâ,* harf-i masdar. *Hemîşe*, dâ'imâ demektir. *Seng-i cefâ*, beyâniyye. *Sergirifte*, başı kakılmış ya'nî ezilmiş. *Zahm-i sitem*, beyâniyye, zulm zahmetinden demektir. *Düm-bürîde*, kuyruğu kesilmiş demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Yengece dediler; niçin eğri suratlılar şeklinde vâki' oldun ve kec-revlik ortasına ya meydânına ayak kodun ya'nî 'adem-i istikâmete meyl eyledin? Dedi: Yılandan tecrübe eyledim ki o doğruluk ve râst-revlik ya'nî istikâmeti sebebiyle dâ'imâ cefâ taşından başı ezilmiştir ya sitem yarasından kuyruğu kesilmiş ve kopmuştur.

هر چاری بصورت خود كردد آشكار * اورا چو جان كشند در اغوش خوش تنك

Be-sûret-i hôd, beyâniyye. *Bâ,* harf-i zarf; kendi sûretinde demektir. *Kerded*, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; ola demektir. *Âşkâr*, fâ'ili. *Û-râ*: *Râ*, edât-ı

{579}

mef'ûl. *Û, perî*'ye râci'dir. *Çû*, edât-ı teşbîh. *Keşend,* feth-i kâf ile fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib çekerlerdi. *Der-âgûş-ı hîş*, lâmiyye; kendi kucağına demektir. *Teng*, bunda sımsıkı demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Her ne yerde ki perî kendi sûretinde âşkâr ü zâhir ola. Onu cân gibi sımsıkı kendi kucağına çekerler. Hâsılı, sûret-i zîbâda göründüğü için herkes meyl ü istek eyler.

هرچا بشکل راست پراید بسان مار* سنگین دلان زدورزدندش بچوب وسنگ

Be-şekli-i râst, beyâniyye. *Bâ,* harf-i musâhabet; doğru şekil ile demektir. *Âyed*, zâhir ola. *Be-sân-i mâr*, yılan gibi demektir. *Sengîn-dil,* vasf-ı terkîbîdir; taş gönüllü demektir, merhametsiz ma‘nâsına. *Elif-nûn,* edât-ı cem‘. *Zend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib. *Şîn, mâr*’a râci‘dir.

(Mahsûl-i Beyt)

Her ne yerde perî, şekl-i müstakîmde yılan gibi zâhir ola, taş gönüllüler onu uzaktan değnek ve taş ile vururlar.

(‘Arûz) Bahr-i muzâri‘. Ma‘lûm.

(Hikâyet)

غوکی ازچفت خویش
جدا مانده ومحنت بی چفتیش بر کنار در یانشسانده هرسو نظری می
انداخت وخاطر غمدیدهٔ خود را ازغم بی چفتی می پرداخت ناکهان

Gûkî, Yâ, harf-i vahdet; *gûk*, kurbağa demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir kurbağa kendi çiftinden cüdâ düşmüştü ve çiftsizlik mihneti deryâ kenârına oturtmuştu. Her tarafa nazar eylerdi ve kendinin gam görmüş hâtırını çiftsizlik gamından eğlerdi. Ansızın,

(Mesnevî)

ماهی دید درمیانهٔ آب *همچون آب روان روان بشتاب

Mâhî: *Yâ’*-i sânî harf-i vahdet. *Mâhî*, yâ’-i asliyye ile balık demektir. *Dîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, gördü demektir. *Meyân* ve *meyâne* orta demektir. *Âb*’a, izâfet-i lâmiyye. *Hem,* edât-ı te’kîd. *Çü*, edât-ı teşbîh. *Âb-ı revân,* akarsu demektir. *Revân*, sıfat-ı müşebbehe; gidici demektir. *Be-şitâb*: *Bâ,* harf-i musâhabet, *şitâb*; ‘acele demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Terkîbe merbûttur. Kurbağa, ansızın suyun ortasında bir balık gördü, akarsu gibi ‘acele ile gidici.

همچو مقراض از سبیکهٔ سیم *اطلس سطح آب ازو بدونیم

Hem-çû, edât-ı teşbîh. *Mıkrâz,* tahrîf edip makas derler. *Sebîke-i sîm*, lâmiyye; gümüş sebîkesi ya‘nî dökme gümüşten

{580}

demektir. *Atlas-ı sath-ı âb*, beyâniyye ve lâmiyye. *Atlas*, ma‘rûf. *Sath* bunda tavan demektir üst ma‘nâsınadır. Suyun atlas gibi olan sathı demektir. *Ez*, min ma‘nâsına. *Û, mâhî*’ye râci‘dir. *Be-dü nim*, iki parça demektir.

(Mahsûl-i Beyt) O mâhî, dökme gümüşten mıkrâz gibiydi. Atlasa mümâsil olan sath-ı âb ondan iki parça olurdu. Ya‘nî suyu yara yara gezerdi.

یا چو ایمن هلالی از کم و کاست * متمایل بجنبش از چپ و راست

Yâ, harf-i terdîd. *Çû*, edât-ı teşbîh. *Îmen*, emîn demektir. *Hilâlî, yâ,* harf-i tenkîr. *Hilâl*, ayın ikisi üçü zamânı gibi olan zamâna derler. *Kemm u kâst*, ‘atf-ı tefsîrîdir; eksilmek ma‘nâsına. *Mütemâyil*, nâz ile sallanmaya derler. *Be-cünbiş*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Ez*, edât-ı sıla.

(Mahsûl-i Beyt) O mâhî, atlas-ı sath-ı âbı iki pâre eden gümüş mıkrâzdı. Yâhûd eksilmekten ve noksândan emîn olan hilâl gibi sola sağa cünbiş ile mütemâyil idi.

چون
غوك ویرا پدید خاطرش بصحبت وی کشید قصهٔ بی چفتی خود را
درمیان آورد واز وی طلب مصاحبت کرد ماهی گفت مصاحبت را
مناسبت در بایست است ومصاحبت نامناسب صحبت را ناشایست
مرا با تو چه مناسبت مرا بجا در قعر دریا وترا منزل بکنار ساحل مرا
دهان خاموش وترا زبان پر از خروش ترا قبح لفلسپر بلاهر که شکل ترا
بیند نخواهد که بلتو نشیند ومرا حسن منظر سرمایهٔ خوف وخطر
هرجا که بجمال من دیده برافروز دو چشم طمع در وصال من دوزد
مرغان آسمان درهوای منند و وحوش صحرا سودای من صیادان
کاه چون دام در جست و جوی من باهزار دیده وکاه چون شست
از بارا آرزوی من پشت خمیده این بگفت و راه قعر دریا برداشت
وغوك را پرساحل تنها بگذاشت

Çûn, edât-ı ta‘lîl. *Vey, mâhî*’ye râci‘dir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bidîd*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; gördü demektir. *Hâtıreş*: *Şîn*, zamîr; *gûk*’a râci‘dir. *Be-sohbet-i vey*, lâmiyye. *Bâ,* harf-i sıla. *Keşîd*, fi‘l-i mâzî, müfred; çekti demektir. *Kıssa-i bî-cüftî-i hôd*, beyâniyye ve lâmiyye: *Yâ,* harf-i masdar. *Râ*, edât-ı mef‘ûl; kendinin çiftsizlik hikâyetini. *Der-meyân âverd,* ortaya getirdi

{581}

ya‘nî hikâye eyledi demektir. *Ez-vey*: *Vey*, zamîr, *mâhî*’ye râci‘dir. *Taleb-i musâhabet,* masdarın mef‘ûlünedir. *Musâhabet-râ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Der,* harf-i te’kîd. *Bâyest,* gerek ma‘nâsına. *Sîn* ve *tâ*, edât-ı haber. *Nâ,* harf-i tavsîf-i nefy. *Sohbet-râ*. *Râ*, edât-ı sıla. *Nâ,* harf-i nefy. *Şâyest*, lâyık ma‘nâsına. Sîn ve tâ mukadder; lâyık değildir demektir. *Merâ*: *Râ,* edât-ı tahsîs; benim demektir. *Bâ-tû*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Çe*, edât-ı istifhâm-ı inkârî. *Merâ*: *Râ*, edât-ı sıla, câ’iz demektir. *Ka‘r-ı deryâ*, lâmiyye: denizin dibi demektir. *Turâ*: *Râ*, edât-ı

sıla. *Kenâr-ı sâhil*, lâmiyye; *sahil*, deniz kenârı demektir sığ ma‘nâsına. *Merâ*: *Râ*, edât-ı tahsîs. *Hâmûş*, sâkit ma‘nâsına. *Turâ*: *Râ*, edât-ı tahsîs. *Pür-hurûş*, bunda feryâd ü figândan ‘ibârettir. *Turâ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Kubh-likâ*, çirkîn çehre ma‘nâsına. *Siper-i belâ*, beyâniyye; belâ kalkanı demektir. *Şekl-i turâ*, lâmiyye. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bîned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; göre demektir. *Ne-hâhed*, fi‘l-i muzâri‘-i menfî, müfred, gâ’ib; istemez demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Bâ-tû*: *Bâ*, harf-i musâhabet. *Nişîned*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; otura demektir. *Merâ*: *Râ*, edât-ı sıla. *Hüsn-i manzar*, masdarın mef‘ûlünedir; *manzar*, çehre ma‘nâsına. *Sermâye-i havf u hatar*, ‘atf-ı tefsîrî ve ma‘lûm. *Her ki*, herkes ki takdîrinde. *Be-cemâl-i men*, lâmiyye. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Dîde*, göz demektir. *Ber*, edât-ı te’kîd. *Efrûzd*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; şu‘lelendirme demektir. *Çeşm-i tama‘*, beyâniyye. *Visâl-i men*, lâmiyye. *Dûzed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib: diker demektir; dûzîdenden ya dûhtenden; *hâ, zâ*’ya kalb olunmuştur. *Efrûzed* de böyledir. *Mürgân-ı âsman*, lâmiyye. *Hevâ-yı men* de böyle; *Hevâ*, muhabbet ma‘nâsınadır. *Nûn ve dâl*, edât-ı cem‘-i haber. *Vühûş-ı sahrâ*, lâmiyye; sahrânın vahşîleri demektir. *Sevdâ-yı men*, lâmiyye; benim ‘aşkımda demektir. *Nûn ve dâl*, ri‘âyet-i sec‘ ile hazf olunmuştur. *Gâh*, ba‘zı vakt demektir. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Dâm*, tuzak. *Cüst ü cûy-i men*, lâmiyye: beni talebde demektir. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Hezâr*, bin demektir. *Çûn*, yine edât-ı teşbîh. *Şest*, şîn’in fethiyle balık ağı demektir. *Bâr-ı ârzû-yı men*, lâmiyyelerdir; benim ârzûmun yükünden. *Püşt*, arka demektir. *Hamîde*, mâzîden kısımdır; bükülmüş ma‘nâsına. *În*, bu kelâma işârettir. *Râh-ı ka‘r-ı deryâ*, lâmiyyelerdir.

{582}

Berdâşt, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib, bunda; tuttu demektir. *Gûk-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bigüzâşt*, terk eyledi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Çünki kurbağa balığı gördü, hâtırı onun sohbetine çekindi ya‘nî meyl eyledi ve kendinin eşsizliği hikâyesini ortaya getirdi ve balıktan musâhabet taleb eyledi, balık dedi: Musâhabete münâsebet gerektir ve münâsib olmayan, sohbete lâyık değildir. Benim seninle ne münâsebetim vardır ya‘nî yoktur. Bana mekân, ka‘r-ı deryâdır ve sana menzil, sığ kenârdır. Benim ağzım hâmûş ve senin dilin pür-hurûş. Sana çirkîn çehre, belâ kalkanıdır. Her kimse ki senin şeklini göre seninle istemez ki otura ya‘nî oturmayı istemez. Ve bana güzel çehre havf ü hazer sermâyesidir ya‘nî güzellikle belâya uğramışımdır. Her kimse ki benim cemâlimle gözü şu‘lelene ya‘nî yüzüme baka, tama‘ gözünü benim visâlime diker. Hâsılı, visâlim tama‘ eyler, âsmânın kuşları benim ârzûmdadırlar ve sahrânın vahşîleri benim ‘aşkımdadırlar. Sayyâdlar ba‘zı kerre beni talebde ağ gibi bin göz ile olur. Ya‘nî kemâl-i dikkat eylerler. Ve gâh olta gibi benim ârzûm yükünden arkaları bükülür, ıztırâb çekerler. Dâme hezâr-dîde oluna ya püşt-i hamîde mürâ‘atları gâyet latîftir. Tedebber! Bunu dedi ve deryânın dibi yolunu tuttu ve gûku kenârda yalnız bıraktı.

با کسی منشین که نبود باتو در کوهر یکی * رشتهٔ پیوند صحبت اتحاد کوهرست

Bâ, harf-i musâhabet. *Kesî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Menişîn*, nehy-i hâzır, müfred, oturma demektir. *Ki*, harf-i râbıt. *Nebûd*, fi‘l-i nefy, muzâri‘, müfred, gâ’ib; olmaya demektir. *Bâ-tû*: *Bâ*, harf-i musâhabet. *Gevher*, asl demektir. *Yekî*, bir demektir. *Rişte-i peyvend-i sohbet*, lâmiyye ve beyâniyye. *Rişte*, iplik; *peyvend*, mutlakâ ayak bağına derler. *İttihâd-ı gevher*, masdarın fâ‘ilinedir. *İttihâd*, bir olmak.

(Mahsûl-i Beyt) Bir kimse ile oturma ki, senin ile aslda bir olmaya ya‘nî hem-cins olmaya. Sohbet bağının ipliği, aslın bir olmasıdır. Ya‘nî hem-cins olmaklıktır.

جنس را با جنس و با ناجنس اگر کیری قیاس * این بسان آب و روغن وان چو شیر و شکر است

Cins-râ: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bâ-cins*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Bâ-nâ-cins*: *Bâ,* harf-i sıla; *nâ,* harf-i tavsîf-i nefy. *Gîrî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; tutarsın demektir. *În, nâ-cins*’e işârettir. *Besân*, edât-ı teşbîh. *Âb*, su. *Revgan,*

{583}

yağ demektir. *Ân, cins*’e işârettir. *Şîr*, süt demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Cins, cins ile olmaklığı nâ-cins ile olmaklığa eger kıyâs ve temsîl tutarsın. Bu, ya‘nî cinsin, nâ-cins ile olması su ile yağ gibidir. Ya‘nî aslâ imtizâc eylemez. Ve o, ya‘nî cinsin cins ile olması süt ile şeker gibidir ya‘nî kemâl ile mümtezicdir.

(‘Arûz) Ma‘lûm.

(Hikâyet)

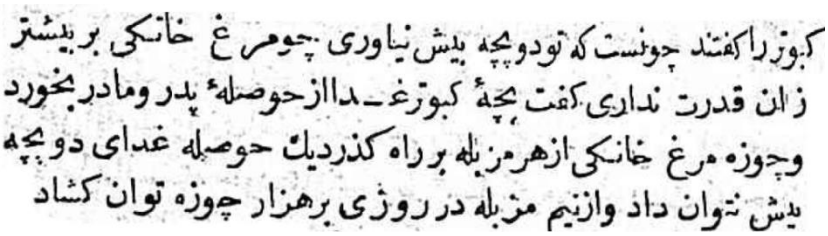
کبوتر را گفتند چونست که تو دو بچه بیش نیاوری چو مرغ خانگی بر بیشتر
زان قدرت نداری گفت بچهٔ کبوتر غذا از حوصلهٔ پدر و مادر بخورد
و چوزه مرغ خانگی از هر مزبله بر راه گذر دیگ حوصله غذای دو بچه
بیش تواند داد و از نیم مزبله در روزی بر هزار چوزه توان گشاد

Kebûter, güvercin demektir. *Râ*, edât-ı sıla. *Güftend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; dediler demektir. *Çûn,* revm-i zamme ile niçin demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Beççe*: *Bâ* ve cîm-i ‘Acemle, yavru demektir. *Bîş*: *Bâ’-i* ‘Arabî ile ziyâde demektir. *Neyâverî*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, müfred, muhâtab; getirmezsin demektir. *Çûn*, edât-ı teşbîh. *Mürg-i hânegî*, tavuk demektir. *Ber*, edât-ı sıla. *Bîşter*: bâ’-i ‘Arabî ile ziyâderek demektir. *Ân*, ikiye işârettir. *Nedârî,* nefy-i hitâbdan ‘ibârettir ve istifhâmı mutazammın. *Kudret nedârî,* kudretin yok mudur demek olur. *Beççe-i kebûter*, lâmiyye. *Havsale-i peder* de lâmiyye. *Havsale,* kursak demektir. *Bihôred*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, yer demektir. *Çûze*, piliç demektir, mâ-bâ‘dına izâfet-i lâmiyye. *Mezbele*, ma‘rûf. *Ber,* harf-i zarf. *Güzered*, uğraya demektir. *Gıdâ-yı dü beççe*, lâmiyye. *Bîş*: *Bâ’-i* ‘Arabî ile ziyâde demektir. *Netüvân dâd,* vermeyiserdir demektir. *Nîm*, yarım demektir. *Rûzî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Tüvân küşâd,* açılısardır ya‘nî eşinirler demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Güvercine dediler ki niçindir ki sen iki yavrudan ziyâde getirmezsin. Tavuk gibi ondan ziyâde kudretin yoktur. Dedi: güvercin yavrusu gıdâyı anasının ve babasının kursağından yer. Ve tavuğun pilici her mezbeleden yer ki yolda uğraya. Ya‘nî râst geldiği mezbeleden geçinir. Kursak iki yavruya verir. Ziyâdeye vermez. Yarım mezbeleden bir günde bin pilice eşinmek mümkündür.

(Kıt‘a)

خواهی که شوی حلال روزی * همتخانه مکن عیال بسیار

(Mahsûl-i Beyt) İster isen ki helâl rızklı olasın; ‘iyâl-i bisyârı evdeş eyleme. ‘İyâl diye,

{584}

şer‘an nafakası üzerine lâzım olan eşhâsa derler.

دانی که درین سرا چه تنك * حاصل نشود حلال بسیار

(Mahsûl-i Beyt) Bilirsin ki bu dâr serâçede ya‘nî ‘âlem-i dünyâda helâl çok hâsıl olmaz. Helâl-i sırf nâdir bulunur.

(‘Arûz) Ma‘lûm. Mef‘ûlü mefâ‘ilün fe‘ûlün.

(Hikâyet)

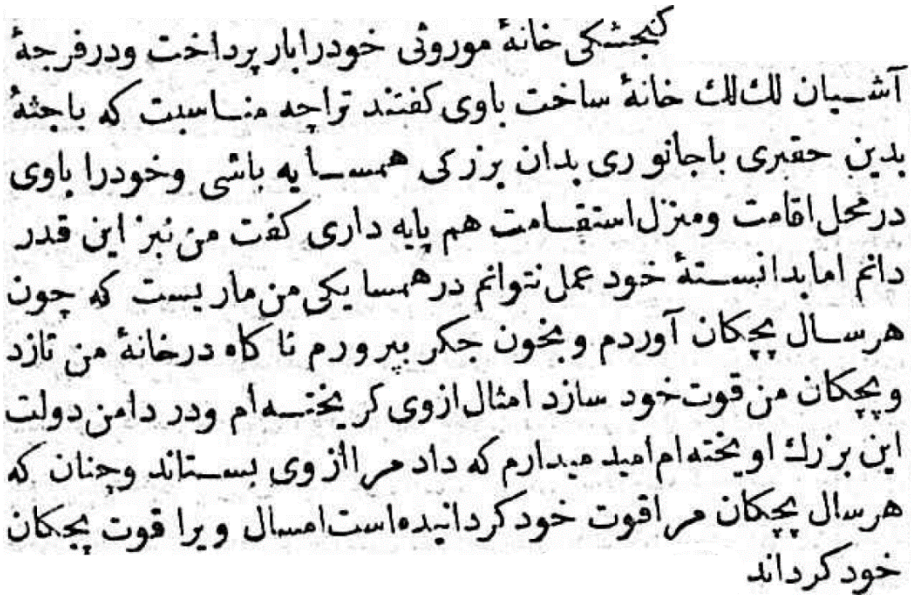
کنجشکی خانهٔ موروثی خودرا بار پرداخت ودرفرجهٔ
آشیان لك لك خانهٔ ساخت باوی گفتند تراچه مناسبت که باجثهٔ
بدین حقیری باجانوری بدان بزرگی همسایه باشی وخودرا باوی
درمحل اقامت ومنزل استقامت هم پایه داری گفت من نیز این قدر
دانم امابدانستهٔ خود عمل نتوانم درهمسایگی من مار یست که چون
هرسال بچگان آوردم وبخون جگر بپرورم تا گاه درخانهٔ من تازد
وبچگان من قوت خود سازد امثال ازوی گریخته‌ام ودر دامن دولت
این بزرك اویخته‌ام امید میدارم که داد مرا از وی بستاند وچنان که
هرسال بچگان مرا قوت خود گردانیده‌است امسال ویرا قوت بچگان
خود گرداند

Küncüşk, *kâf*-ı ‘Arabın zammıyla ve *nûn*’un sükûnu ve *cîm*’in zammıyla serçe dedikleri kuştur. *Bâz perdâht*, bıraktı.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir serçe kendi irs ile nâ’il olduğu hânesini bıraktı ve leylek yuvasının deliğinde hâne yaptı. Serçeye dediler: Sana ne münâsebet bu hakîrlikte cüsse ile bu ululukta cân-verle bile komşu olasın ve kendini onun eğlenecek mahallinde ve duracak menzilinde mertebedeş tutasın. Dedi: Ben dahi bu kadar biliyorum. Ama kendi bildiğim ile ‘amele kâdir olamam. Benim komşuluğumda bir yılan vardır ki çünki her sene yavrular getiririm ve hûn-ı cigerle beslerim, ansızın benim hâneme seğirttir ve benim yavrularımı kendine azık eyler. Bu yıl ondan kaçmışım ve bu ulunun devleti eteğine yapışmışım. Ümîd ederim ki benim hakkımı ondan ala. Ve ancılayın ki her yıl benim yavrularımı kendine azık eylemiştir ya‘nî benim yavrularımı yediği gibi bu yıl onu ya‘nî yılanı, yavrularına azık eyleye.

(Kıt‘a)

چورو باه در بیشهٔ شیر باشد * ز بیمن از زخم چنگال گرگان

Çü, edât-ı ta‘lîl. *Bîşe*, bâ’-i ‘Arabî ile mîşe demektir; *şîr*’e izâfet-i lâmiyye. *Zîyed*, *zâ*-i mu‘cemenin kesri ve *yâ*’nın fethiyle fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; dirilir ya‘nî geçinir

{585}

demektir. *Îmen*, emîn demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki tilki arslanın mîşesinde ola kurtların çengâl yarasından emîn geçinir. Ya‘nî onun sa‘yesinde müsterîh olur.

ز بیداد خردان امان یابد انکس * که کیرد وطن در جوار بزرکان

Bîdâd-ı hurdân, lâmiyye. *Bîdâd*, zulüm ma‘nâsınadır. *Hurd*: *Hâ’*-i mu‘cemenin zammıyla ufak demektir. *Elif-nûn,* edât-ı cem‘. *Yâbed,* fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; bulur demektir. *Ki,* harf-ı râbıt. *Gîred*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib. *Vatan*, mekân ma‘nâsınadır. *Civâr-ı büzürgân*, lâmiyye; ululların yanında demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Ufakların zulmünden o kimse emân bulur ki ulular katında mekân tuta.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i tekârüb-i müsemmen-i sâlimdir ki dört kerre fe‘ûlün olur.

(Hikâyet)

سك زا كفتند سبب چيست كه در خانهٔ كه تو باشي كدا كرد آن نتواند كشت
و بر هر آستانهٔ خسي ازانجا نتواند كذشت كفت من از حرص وطمع دورم
و به بي طمعي وقناعت مشهور از خواني بلب ناني قانعم وازبريانی از خشك
استخواني خرسندم يا كدا سيجرهٔ حرص وطمع است ومدعي جوع ومنكر
شبع نان يك هفته اش در انبان وزبانش در طلب نان يكشبه جنبان
غداي ده روزه اش در پشت وعصاي در يوزه اش در مشت قناعت
از حرص وطمع دورست وقانع از حرص طامع نفور

Seg-râ: *Râ*, edât-ı sıla. *Ki,* harf-i beyân. *Hâne’î*: *Yâ,* harf-i vahdet-i nev‘iyye; *hemze,* harf-i tevessül. *Bâşî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; olasın demektir. *Gedâ,* dilenci demektir. *Gerd-i ân*, lâmiyye. *Ân, hâne*’ye işârettir; o hânenin etrâfını demektir. *Netüvâned güzeşt,* dolanmaya kâdir olmaz demektir. *Âsitâne’î*: *Yâ,* harf-i vahdet-i nev‘iyye; *hemze,* harf-i tevessül. *Âsitâne*, eşik demektir; yine sarâydan ‘ibârettir. *Husbî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; yatasın demektir. *Netüvâned güzeşt*, geçmeye kâdir olamaz demektir. *Hân,* sofra demektir. *Be leb-i nânî*, beyâniyye; yâ, harf-i vahdet. *Leb-i nân*; ekmek dilimi demektir. *Büryânî*: Yâ, harf-i vahdet, *huşk,* kuru demektir. *Üstühân*, kemik, *Yâ*, harf-i vahdet. *Hursend,* kâni‘ demektir. *Suhre-i bâd-ı hevâ*, hizmetkâra, maskaraya derler; *hırs’*a, izâfet-i lâmiyye. *Müdde‘î-i cû*‘, fâ‘ilin mef‘ûlünedir. *Münkir-i şiba‘* da böyle. Açlık da‘vâ edici ve tokluğu münkir demektir. *Nân-ı yek hefte’eş*, beyâniyye ve lâmiyye; *şîn*, zamîr, *gedâ*’ya

{586}

râci‘dir. Onun bir haftalık ekmek[i] demektir. *Enbân*, dağarcık ma‘nâsınadır. *Taleb-i nân-ı yek-şebe*, masdarın mef‘ûlüne ve beyâniyye; bir gecelik ekmek talebi demektir. Ve *yekşenbe* ve *hefte*’de olan hâ’-i resmîler hasr ve tahsîs içindir. Yedi güne hasr olduğundan hefte derler. *Pençe* de böyledir. *Cünbân*, sıfat-ı müşebbehedir; oynatıcı demektir. *Gıdâ-yı deh rûze,*

beyâniyye; on günlük gıdâyı demektir. *Rûze, hâ*'sı da sâbık gibidir. *Püşt,* arka demektir. *'Asâ-yı deryûze*, beyâniyye. *Deryûze*, dilenme ma'nâsınadır. *Müşt, mim*'in zammıyla avuç demektir. *Nefûr,* cehûl vezni üzere mübâlağa-i fâ'ildir; ziyâde nefret edici ma'nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Kelbe dediler: Sebeb nedir şu bir hânede ki sen olasın dilenci onun etrâfını dolanmaya kâdir olamaz ve her şu bir âsitâne üzere ki yatasın, o mahalden geçmeye kâdir olamaz? Kelb dedi: Ben hırs ve tama'dan uzağım ve tama'sızlık ile ve kanâ'at ile meşhûrum. Bir sofradan bir dilim ekmeğe ve bir büryândan bir kuru kemiğe kâni'im. Ammâ dilenci hırs ve tama'ın bâd-ı hevâ hizmetkârıdır yâhûd maskarasıdır ve açlık da'vâ edicidir ve tokluğu inkâr edicidir. Onun bir haftalık ekmek dağarcığında ve dili bir gecelik ekmek talebinde oynatıcıdır. Ya'nî bir haftalık ekmeği var iken yine bir gecelik ekmek taleb eyler. On günlük gıdâ arkasında ve dilencilik 'asâsı avcunda. Kanâ'at, hırs ve tama'dan ba'îddir ve kanâ'at edici, tama' edici harîsten nefret edicidir.

(Kıt'a)

در هر دلی که عز قناعت نهاد پای * از هر چه بود حرص وطمع رابیست دست

Dilî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Ki,* harf-ı râbıt-ı sıfat. *'İzz-i kanâ'at*, beyâniyye. *Nihâd*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; kodu demektir. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Be-best*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i mâzî, müfred; bağladı demektir. *Dest*, mef'ûlü.

(Mahsûl-i Beyt) Her bir dilde ki kanâ'at 'izzeti pây kodu, ya'nî müstakarr oldu. Her nesneden ki var idi, hırs ve tama'ın elini bağladı. Gönülde olan şeylerden tama'ı kesti.

هر جا که عرضه کرد قناعت متاع خویش * بازار حرص ومعرکهٔ آز راشکست

'Arza: *hâ'*-i resmî 'alâmet-i nakldir. Lafz-ı 'Arabîyi, 'Acem isti'mâl eyledikte bazen böyle *hâ'*-i resmî ile isti'mâl ederler. *Metâ'-ı hîş*, beyâniyye.

{587}

Bâzâr-ı hırs, beyâniyye. *Ma'reke-i âz* da böyle. *Ma'reke*, cenk yeri demektir. Ammâ cengde isti'mâl ederler. *Âz*, hırs ma'nâsınadır. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Şikest*, fi'l-i mâzî, müfred; kırıldı demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Her yerde ki kanâ'at kendi metâ'ını arz eyleye, hırs bâzârı ve âz ma'rekesi kırıldı.

(Hikâyet)

روباه بچهٔ بامادر خود گفت مرا حیله بیاموز که چون
یکتا کس سگ در مانم خود را ازو برهانم گفت ازاحیله فراوانست
اما بهترین همه آنست که درخانهٔ خود بنشینی نه اورا بینی ونه تو اورا بینی

Beççe'î, hîle'î yâ'ları harf-i vahdet, *hemze*ler tevessül. *Biyâmûz*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i emr, müfred, muhâtab; öğret demektir. *Ki,* harf-i râbıt. *Çûn*, edât-ı ta'lîl. *Be-keşâkeş*: *Bâ,* harf-i zarf; çekiş ve dövüş ma'nâsınadır; *seg*'e, izâfet-i lâmiyye. *Dermânem*, 'âciz kalam demektir.

Hôd-râ: *Râ,* edât-ı mef‘ûl. *Be-rehânem*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; kurtaram demektir. *Ân-râ*: *Râ*, edât-ı sıla.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir tilki yavrusu kendi annesine dedi: Bana bir hîle öğret, ta‘lîm eyle ki çünki kelbin çekişinde ‘âciz kalam, kendimi ondan kurtaram. Dedi: Ona hîle boldur ve çoktur. Ammâ a‘lâsı odur ki kendi evinde oturasın. Ne o seni göre ve ne sen onu göresin.

(Kıt‘a)

چو باتو خصم شود سفلهٔ نه از خردیست * که در خصومت او مکر و حیله سازکنی

Çû, edât-ı ta‘lîl. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Süfle’î*: *Yâ*, harf-i vahdet; *hemze*, tevessül.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki senin ile bir sefîle hasm ola, ‘akldan değildir onun husûmetinde fikr ü hîle düzesin.

هزار حیله توان ساخت وزهمه آنبه * که هم زصلح وهم جنکش احتراز کنی

(Mahsûl-i Beyt) Bin hîle düzmek mümkündür ve cümlesinden ol yeğdir ki onun hem sulhünden hem cenginden ya‘nî barışmaktan da dövüşmekten de ihtirâz ve ictinâb edesin.

(Hikâyet)

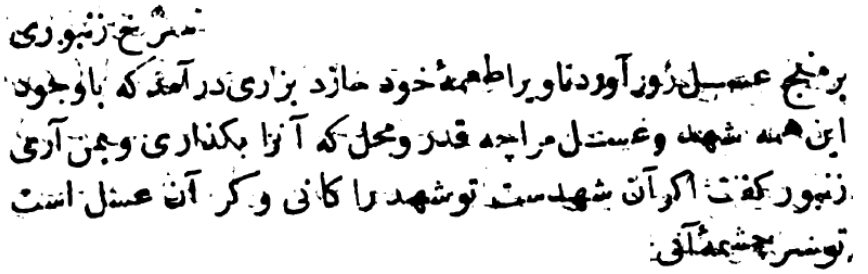

Sürh zenbûrî, yâ, harf-i vahdet. *Sürh zenbûr*, kızıl arıdır ki eşek arısı demekle ma‘rûftur. *Münc*, bal arısı demektir.

{588}

Tâ, edât-ı ta‘lîl. *Vey-râ, râ*, edât-ı mef‘ûl; *münc*’e râci‘dir. *Tu‘me-i hôd*, beyâniyye. *Sâzed,* böyle yerlerde eyleye demektir. *Be-zârî*: *Bâ,* harf-i sıla. *Yâ,* harf-i masdar; feryâda demektir. *Bâ-vücûd-ı în heme şehd*, bu kadar balın vücûduyla bile demektir. *Merâ*: *Râ*, edât-ı tahsîs. *Ki,* harf-i beyân. *Ân-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ân, ‘asel*’e râci‘dir. *Be-güzârî,* terk edesin. *Be-men*: *Bâ,* harf-i sıla. *Ârî*: fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, getiresin demektir. *Şehd-râ*: *Râ,* edât-ı tahsîs. *Kânî*: *Yâ,* harf-i hitâb; ma‘denisin demektir. *Ser-çeşme,* menba‘ demektir. *Ânî*: *Yâ*, harf-i hitâb.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir eşek arısı, bal arısına zor getirdi ya‘nî galebe ve hücûm eyledi tâ ki onu kendine ta‘âm eyleye. Feryâda geldi ki bu kadar şehd ü ‘aselin vücûduyla bile benim ne kadar mertebem vardır ki balı terk edesin ve bana zor getiresin. Arı dedi: Eger o bal ise sen balın ma‘denisin ve eger o ‘asel ise sen onun menba‘ısın.

(Kıt‘a)

ای خوش آن مرد حقیقت که ز پیغام وسلام * روتبابد بسوی مائده وصل رود

(Mahsûl-i Beyt) Ey hoş o hakîkat merdi ki ya‘nî ehl-i hakîkat olan kimse haber ve selâmdan yüz çevirir, vasl sofrası cânibine gider ya‘nî selâm ve haber ile mütelezziz olmaz, belki visâl-i ma‘şûka meyl eder.

اصل چون روی غاید ز پس پرده فرع * فرع را باز گذارد بسر اصل رود

(Mahsûl-i Beyt) Asl, çün fer‘in pes perdesinden ya‘nî mâverâsından yüz göstere, fer‘i terk eder, asl sevdâsına gider. Ya‘nî asl olduğu mahalli müşâhede ettiği gibi fer‘i terk eyler.

(Hikâyet)

مورچه را دیدند که بزور مندی کمر بسته وملخی راده
برابر خود برداشته بتعجب گفتند این مور را ببینید باینی ناتوانی بلری را
باین گرانی چون میکشد مورچون این بشنید بخندید وگفت مردان
کار را بنیروی همت وبازوی حمیت کشند نه بقوت تن وضخامت بدن

Mûrî, yâ, harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Dîdend*, fi‘l-i mâzî, cem‘, gâ’ib; gördüler demektir. *Be-zûr-mendî*: *Bâ,* harf-i sıla; *yâ,* harf-i masdar; *mend*, edât-ı nisbet; zorluğa. *Kemer beste*, bel bağlamış demektir. *Meleh*, çekirge demektir *cerâd* ma‘nâsına. *Yâ,* harf-i vahdet. *Deh,* on demektir ‘aşer ma‘nâsına. *Berdâşte*, kaldırmış demektir. *Be-ta‘accüb, Bâ,* harf-i musâhabet. *Mûr-râ*: *Râ,* edât-ı

{589}

mef‘ûl. *Bibînîd*: bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib; görün demektir. Ma‘lûm ola ki bu te’kîd dediğimiz *yâ*’lar mecmû‘u istikbâldedir. Muzâri‘de olan ma‘nâ-yı istikbâlî te’kîd ettiği için te’kîd ıtlâk olundu. Nitekim ravza-i evvelde beyân olundu. *Be-în*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Nâtüvân*, za‘îf. *Yâ,* harf-i masdar. *Bâr*, haml ma‘nâsına. *Yâ,* harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be-în*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Girân*, ağır demektir, sakîl ma‘nâsına. *Yâ,* harf-i masdar. *Çûn,* nice demektir. *Mî*, edât-ı hal. *Keşed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; çeker demektir. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Bişenîd*: bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; işitti demektir. *Bihandîd* de böyle; güldü demektir. *Merdân*, mübtedâ; merdler demektir. *Bâr-râ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl; yükü demektir. *Be-nîrû-yi himmet*, beyâniyye. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Nirû*, kuvvet demektir. Bâzû-*yı hamiyyet* de, beyâniye; hamiyyet, gayret demektir. *Keşend*, fi‘l-i muzâri‘, cem‘, gâ’ib; çekerler demektir. *Be-kuvvet-i ten*: *Bâ,* harf-i musâhabet, izâfet-i lâmiyye. *Dahâmet,* büyüklük demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir karıncayı gördüler ki zorluğa bel bağlamış ve kendinin on berâberi bir çekirgeyi kaldırmış. Ta‘accüb ile dediler: Bu karıncayı seyr eyleyin. Bu za‘îflik ile bu rütbe ağır bir yükü nice çekiyor. Karınca çünki bunu işitti, güldü ve dedi: Merdler yükü himmet kuvvetiyle ve gayret bâzûsuyla çekerler vücûd kuvvetiyle ve beden büyüklüğüyle değil.

(Kıt‘a)

بارى كه آسمان وزمين سر كشيد ازو * مشكل توان بياورى جسيم وجان كشيد

Bârî: *Yâ,* harf-i vahdet; *bâr* yük demektir. *Ki,* harf-i râbıt-ı sıfat. *Ser-keşîd*, baş çekti demektir ki ictinâbdan kinâyedir. *Tû,* sen demektir. *Ân, bâr*'a işârettir. *Beyâverî-i cism u cân*, lâmiyye. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Yâver*, yardımcı demektir. *Yâ,* harf-i masdar. Cismin yardımcılığıyla demektir. *Keşîd,* bunda masdar ma'nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Bir yük ki âsmân ü zemîn ondan ictinâb ve i'râz eyledi senin onu cism ü cânın yardımcılığıyla çekmen müşkil, ya'nî bu kadar 'azamet-i cism ile semâvât ü arzın ictinâb eylediği şeyden sen bu cism-i sağîr ile tahammül sevdâsında olmak müşkildir.

Bu beytte: (إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنسَانُ)[452] nass-ı şerîfine telmîh

{590}

vardır.

همت قوى كن از مدد رهرو ان عشق * كان بار را بقوت همت توان كشيد

Rehrevân: *Elif-nûn*, edât-ı cem'; *rehrev*, sâlik ma'nâsındadır; *'aşk*'a izâfeti beyâniyye. *Ki* harf-i ta'lîl. *Bâr-râ*: *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Be-kuvvet-i himmet*, beyâniyye. *Bâ,* harf-i musâhabet. *Tüvân keşîd,* çekilmek mümkündür demektir.

(Mahsûl-i Beyt) 'Aşk sâlikleri ya'nî ehlullâhın meded ü yardımından himmeti kavî eyle. Hâsılı, istimdâd ve i'ânet taleb eyle. Zîrâ o yükü, himmet kuvvetiyle çekmek mümkündür.

(Hikâyet)

اشترى در پاى
مهار كشان در صحرا مى چريد موشى بوى رسيد وو را بى خداوند
ديد خرسش بران داشت كه مهارش گرفت وبخانهٔ خود روان شد
شتر نيز از انجا كه فطرتا ومفطورا بر انقياد ست وجبلت او مجبول بر عدم
مخالفت وعناد با او موافقت كرد چون بخانهٔ خود رسيد سوراخى
ديد شك كفت اى محال انديش اين چه بود كه كردى خانهٔ تو چنين خرد
وجثهٔ من چنين بزرك نه خانهٔ تو از بن بزرك تر تواند شد ونه جثه من
از بن خرد تر ميان من وتو صحبت چون در كيرد ومجالست چون صورت
پذيرد

Üştürî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Der-pây,* yerde demektir. *Mehâr-keşân*, dizgin çekerek demektir. *Mûşî*: *Yâ,* harf-i vahdet; bir fâre demektir. *Be-vey*; *Bâ,* harf-i sıla. *Vey, üştür*'e râci'dir. *Bî-hudâvend*, sâhibsiz. *Hırseş*: *Şin,* zamir, *mûş*'a râci'dir. *Dâşt* bunda, kalktı demektir. *Ki,* harf-i beyân. *Mehâreş*: *Şin, üştür*'e râci'dir. *Girift*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; tuttu demektir. *Be-hâne-i hôd*: *Bâ,* harf-i sıla, izâfet-i lâmiyye. *Revân şüd*, gitti demektir. *Nîz,* dahi demektir. *Ez-*

[452] Kur'an, Enbiyâ Suresi, 33/72. Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insân yüklendi.

âncâ ki, o yerden ya‘nî o hâlinden ki demektir. *Fıtrat*, hilkat ma‘nâsınadır; *û*’ya izâfet-i lâmiyye. *Meftûr*, ism-i mef‘ûl, mahlûk ma‘nâsına. *İnkıyâd,* infi‘âl bâbından masdardır itâ‘at ma‘nâsına. *Cibillet*, tabî‘at ma‘nâsınadır; *û*’ya lâmiyye. *Mecbûl*, tabî‘atlanmış demektir. *Bâ, û*: *Bâ*, harf-i musâhabet. *Û, mûş*’a râci‘dir. *Çûn*, edât-ı ta‘lîl. *Be-hâne-i hôd*, lâmiyye. *Bâ*, harf-i sıla. *Resîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; erişti demektir. *Sûrâhî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Teng*, dar demektir. *Muhâl-endîş*, vasf-ı terkîbîdir, muhâl fikr edici ma‘nâsına. *În çe bûd ki*, böyle ola ki demektir. *Kerdî*, yâ’-i hitâb ile, eyledin

{591}

demektir. *Hâne-i tû*, lâmiyye; senin hânen demektir. *Çünîn*, buncılayın demektir. *Hurd, hâ*-i mu‘cemenin zammıyla ufak demektir. *Cüsse-i men*, lâmiyye; benim vücûdum demektir. *Büzürg*, ulu büyük demektir. *Ne*, harf-i nefy; *tüvân*’a masrûf. *Tevâned şüd*, olısardır demektir. *Meyân-ı men*, lâmiyye. *Meyân-ı men ü tû*, senin ile benim beynimde demektir. *Çûn*, edât-ı istifhâm, nice demektir. *Gîred*, bunda kâbil olur ma‘nâsınadır. *Mücâleset*, oturmak ma‘nâsınadır. *Çûn*, sâbık gibi. *Pezîred*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib; kabûl eyler demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir deve yerde dizginini sürüyerek otlardı. Bir fâre ona erişti ve onu sâhibsiz gördü. Hırsı ona kalktı ki, dizginini ya‘nî yularını tuttu ve kendi hânesine gitti. Deve dahi o hâletten nâşî ki onun hilkati itâ‘at üzere halk olunmuştur ve onun tabî‘atı ‘adem-i muhâlefet ve ‘adem-i ‘inâd üzere tabî‘atlanmıştır onun ile muvâfakat eyledi. Çünki kendi hânesine erişti ve delik gördü, dar idi. Ey muhâl fikirli bu ne ola ki eyledin. Senin hânen buncılayın ufak ve benim cüssem buncılayın büyük. Ne senin hânen bundan büyükrek olısardır ve ne benim cüssem bundan ufakrek olısardır. Ya‘nî bu ikisi dahi olmaz. Benim ile senin beyninde sohbet nice kâbil olur. Hâsılı, bu mecmû‘u olur şey değildir.

(Kıt‘a)

چون روی راه اجل ز بفسان که می بینم ترا * درقفا از بار حرص
وآزاشتر وارها

Çûn, nice demektir. *Revî*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab; gidersin demektir. *Râh-ı ecel*, beyâniyye. *Zînsân*, buncılayın demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Mî*, edât-ı te’kîd. *Bînem*, fi‘l-i muzâri‘, mütekellim vahde; görürüm demektir. *Turâ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. Kafâ, ense demektir. *Bâr-ı hırs*, beyâniyye; *bâr*, yük demektir. *Âz*, hırs ma‘nâsına. *Üştür-vâr*, deve yükü demektir. *Vâr*, bârdan munkalib. *Yâ, vâv*’a kalb olunmuştur. *Hâ*, edât-ı cem‘.

(Mahsûl-i Beyt) Ecel yoluna ya‘nî âhirete nice gidersin buncılayın ki seni gördüm ensende hırs ve âz’dan deve yükleri var. Ya‘nî bu rütbe hırs ve âz ile dünyâdan nice gitsen gerek.

بارهای خویش را چیزی سبك کردان که نیست * تنگنای مرگ را گنجایی این بارها

Bârhâ-yı hîş

{592}

beyâniyye, kendi yüklerini demektir. *Çîzî*, bir nesne ya‘nî bir mikdâr demektir. *Sebük*, yeyni demektir, hafîf ma‘nâsına. *Kerdân*, fi‘l-i emrdir, eyle demektir. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Tengnâyi-i merg*, lâmiyye. *Tengnâyî,* darlık demektir. *Tengnâyî-i merg*, mezâr demek olur. *Râ*, edât-ı sıla. *Güncâyî*: *Yâ*, harf-i masdar; sığışmak demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Kendi yüklerini bir mikdâr tahfîf eyle. Zîrâ bu yükler mezâra sığışmak yoktur ya‘nî sığışmaz.

(Hikâyet)

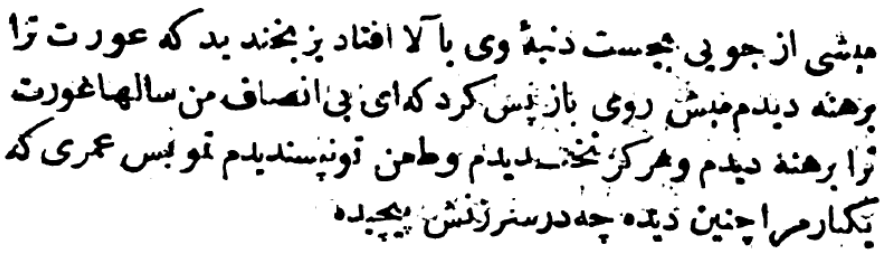

Mîşî: *Yâ*, harf-i vahdet. *Cûyî* de böyledir. Bir koyun ve bir ırmak demektir. *Bicest*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; sıçradı demektir. *Dünbe-i vey*, lâmiyye. *Dünbe* kuyruk demektir. *Vey, mîş*’e râci‘dir. *Bâlâ*, yukarı demektir. *Üftâd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; vâki‘ oldu demektir. *Bâlâ üftâd*, yukarı kalktı demekten ‘ibârettir. *Büz, bâ*’nın zammı ve *zâ’*-i mu‘cemenin sükûnu ile keçi demektir. *Bihandîd*: *Bâ’-i te’kîd ile* fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; güldü demektir. *Ki*, harf-i beyân. *‘Avret-i turâ*, lâmiyye. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bürehne*, çıplak demektir. *Dîdem*, fi‘l-i mâzî, mütekellim vahde; gördüm demektir. *Ki*, harf-i beyân. *Sâlhâ*, nice yıllar demektir. *Hergîz*, aslâ demektir. *Bihandîdem*, fi‘l-i nefy-i mâzî, mütekellim vahde güldüm demektir. *Nepesendîdem*, de böyle; beğenmedim demektir. *Pes*, sonra demektir. *‘Ömrî*; *Yâ*, harf-i vahdet; *‘ömr*’den murâd, müddettir. *Ki*, harf-i beyân. *Yek bâr*, bir kerre demektir. *Merâ*: *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Çünîn*, buncılayın demektir. *Dîdeî*: *Yâ*, harf-i hitâb. *Hemze*, harf-i tevessül. *Dîde*, mâzîden kısımdır, görmüşsün demektir. *Serzeniş*, ism-i masdardır; tevbîh ma‘nâsına. *Pîçîde’î*: *Yâ*, harf-i hitâb; *hemze*, harf-i tevessül. *Pîçîde’*, *pâ* ve *cîm*-i ‘Acemle dolaşmışsın demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir koyun bir ırmaktan sıçradı. Onun kuyruğu yukarı kalktı. Keçi güldü ki senin ‘avret yerini çıplak gördüm. Koyun, yüzünü ardına döndü: Ey insâfsız, ben nice yıllar senin ‘avretini çıplak gördüm ve aslâ gülmedim ve sana ta‘nı

{593}

beğenmedim ya‘nî ta‘n eylemedim. Bir müddetten sonra bir kerre beni buncılayın görmüşsün. Ne tevbîh ve levme dolaşmışsın.

(Mesnevî)

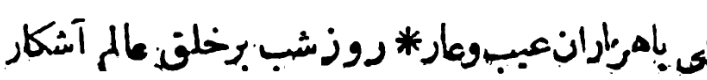

Çûn, edât-ı ta‘lîl. *Le’îmî*: *Yâ*, harf-i vahdet; bir denî demektir. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Hezârân*: *Elif-nûn* kesret ifâde eder.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki bir le'îm bu kadar bin gece gündüz halk-ı 'âleme âşkâr ü zâhir olan 'ayb ile

بیند اندك عیبی ازصاحب کرم * برنیارد جز بطعن ولعن دم

Bibîned, fi'l-i muzâri', müfred, gâ'ib; görür demektir. *Endek,* az demektir. *'Aybî*: *Yâ,* harf-i vahdet. *Pür neyâred*, kâdir olmaz demektir. *Be-ta'n*: *Bâ,* harf-i musâhabet.

(Mahsûl-i Beyt) Beyt-i evvele merbûttur. Bu kadar bin aşkâr 'aybı ile bile sâhib-keremden azıcık bir 'aybı görür, ta'n ve la'n ile sözden gayra kâdir olamaz ya'nî ta'n ve la'n eder.

آن بعیب این شود یکسر زبان * وین بذکر اونیالاید دهان

Yek-ser, bir uğurdan ya'nî baştanbaşa demektir. *Neyâlâyid,* fi'l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ'ib bulaştırmaz demektir.

(Mahsûl-i Beyt) O le'îm, bu sâhib-keremin bir 'aybına baştanbaşa dil olur. Ya'nî dâ'imâ a'zâ ve cevârihiyle bile onu söyler. Bu sâhib-kerem, le'îmin zikriyle ağzını bulaştırmaz.

('Arûz) Remel-i müseddes. Ma'lûm.

(Hikâyet)

گاوی برگلهٔ خود سالار بود ودرمیان
گاوان بقوت سر ونام دار چون گرگ برایشان زورآوردی آفت ایشان
بزخم سر وازایشان دور کردی ناگاه دست حادثه روی شکست آورد
وبرسر وی وی را آفتی رسید بعدازان چون گرگ را بدیدی در پناه
گاوان دیگر خزیدی سبب ازاوی سؤال کردند درجواب گفت

Gâvî: *Yâ,* harf-i vahdet; bir öküz demektir. *Gele*, sürü ma'nâsınadır. *Sâlâr*, 'asker başı demektir. *Sürû, sîn*'in zammıyla boynuz demektir. *Nâm-dâr,* vasf-ı terkîbîdir, nâmlı ya'nî meşhûr demektir. *Çûn*, edât-ı ta'lîl. *Âverdi*; *Yâ,* harf-i hikâye; getirdi. *Zûr kerdî* de böyle. *Şikest*, kırıklık demektir. *Hazîdî, hâ'*-i mu'cemenin fethi ve *zâ*-i mu'ceme ile ve *yâ'*-i hikâye ile fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib gizlenirdi demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir öküz kendi sürüsünde re'îs idi ve öküzler arasında boynuz kuvvetiyle meşhûr ve nâm-dâr idi. Çün kurt onlara zor getireydi ya'nî hamle

{594}

edeydi onların zarârını boynuz zahmıyla onlardan ba'îd eylerdi. Hâsılı; mecmû' öküzler onun sâye-i himâyesinde olurlardı. Nâgâh hâdise eli ya'nî zamâne ona kuraklık getirdi. Ya'nî süst-vaz'iyyet oldu ve onun boynuzuna âfet erişti. Bundan sonra çünki kurdu göreydi sâir öküzlerin himâyesine gizlenirdi. Onun sebebini ondan su'âl eylediler. Cevâbında dedi:

(Rubâ'î)

زان روز که از سروی خود ماندم فرد * شد معرکهٔ دلاوری بر من سرد

(Mahsûl-i Beyt) O günden beri ki boynuzumdan ferd ve tenhâ kaldım, dilâverlik cengi bana serd ve müşkil oldu.

در این مثلی هست که در روز نبرد * مرد بت بود ار حربه و دعوی ار مرد

(Mahsûl-i Beyt) Bunda bir mesel vardır ki ceng gününde harb ve darb harbedendir; da‘vâ, merdden. Türkîde, âlet işler el övünür derler.

(Hikâyet)

شتری و دراز گوشی همراه می رفتند بکنار جوی بزرگ رسیده اول اشتر
درآمد چون بمیان جوی رسید آب تا شکم وی برآمد دراز گوش را
آواز داد درای که آب تا شکم بیش نیست دراز گوش گفت راست می
گوئی اما از شکم تا شکم تفاوتست آنی که بشکم تو نزدیک گشت از پشت
من بخواهد گذشت

Dırâz-gûş, eşek demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir deve bir eşek ile giderlerdi. Bir büyük ırmak kenârına eriştiler. Evvel deve girdi. Çünki, ırmağın ortasına erişti, su karnına dek geldi. Çağırdı, gel ki su, karna dektir; ziyâde değildir. Eşek dedi: Doğru söylersin ammâ karından karına tefâvüt vardır. Bir su ki senin karnına yakın ola. Benim arkamdan geçiserdir.

(Kıt‘a)

ای برادر از تو بهتر هیچ کس نشناسدت * زانچه هستی یک سر موخود بیش را افزون منه

Ser, bunda uç ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Ey kardeş, senden a‘lâ kimse seni anlayamaz ya‘nî bilmez o mertebeden ki varsın. Ya‘nî bulunduğun mertebeden kendini bir kıl ucu kadar ziyâde koma. Ya‘nî mertebe ve mikdârından hâric hareket eyleme.

گر فزون از قدر تو بستایدت نابخردی * قدر خود بشناس و پای از حد خود بیرون منه

Bisitâyed; *Bâ’-i te’kîd ile* fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, överse ya‘nî medh ederse demektir. *Bişinâs* da, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i emir, müfred, muhâtab; anla demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Eger seni mikdâr-ı mertebenden ziyâde, bir ‘aklsız överse

{595}

kendi mikdârını anla ve haddinden ziyâde ayak koma.

(‘Arûz) Ma‘lûm.

(Hikâyet)

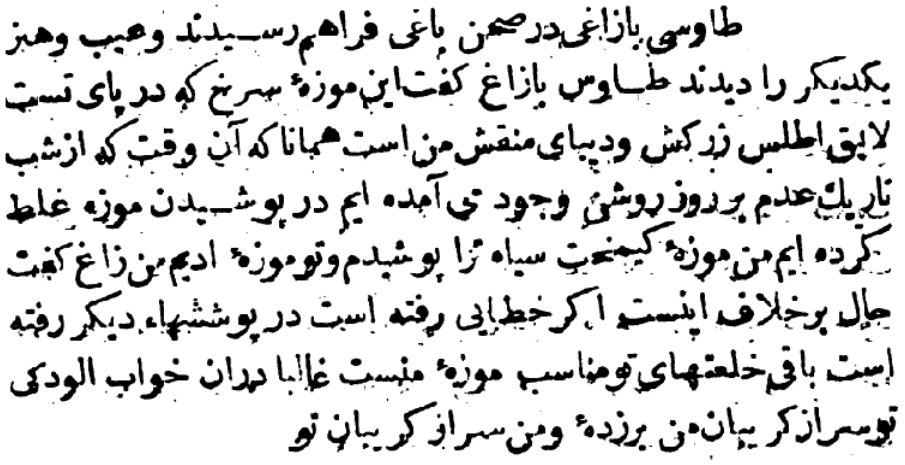
طاوسی بازاغی درصحن باغی فراهم رسیدند وعیب وهنر
یکدیگر را دیدند طاوس بازاغ گفت این موزهٔ سرخ که در پای تست
لایق اطلس زرکش ودیبای منقش من است همانا که آن وقت که ازشب
تاریک عدم بروز روشن وجود می آمده ایم در پوشیدن موزه غلط
کرده ایم من موزهٔ کیمخت سیاه ترا پوشیدم وتو موزهٔ ادیم من زاغ گفت
حال برخلاف اینست اگر خطایی رفته است در پوششهای دیگر رفته
است باقی خلعتهای تو مناسب موزهٔ منست غالبا دران خواب الودگی
تو سراز گریبان من برزدهٔ ومن سراز گریبان تو

Tâvusî, zâğî, bâğî yâ'ları vahdet içindir. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Mûze*, çizme demektir; *sürh*'e izâfet-i beyâniyye. *Kî*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Atlas-ı zer-keş*, beyâniyye. *Zer-keş*, vasf-ı terkîbîdir, bir nev' mutallâ atlastır. *Dîbâ-yı münakkaş* da beyâniyye; *men*'e lâmiyye. *Hemânâ ki*, benzer ki demektir. *Mûze-i kîmuht-i siyâh* beyâniyyelerdir. *Kîmuht*, sağrı demektir; siyâh deri demek olur; *turâ*'ya lâmiyye. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Pûşîdem*, fi'l-i mâzî, mütekellim vahde; giyem demektir. *Mûze-i âdîm-i sürh-i men*, beyâniyyelerdir ve lâmiyyedir. *Âdîm*, sahtiyân demektir. *Hatâyî*: *Yâ*, harf-i tenkîr. *Refte'est*, vâki olmuş ise demektir. *Pûşiş*, ism-i masdardır; esvâb ma'nâsına. *Hâb-âlude*, uyku sersemi demektir. *Kâf, hâ'*-i resmîden mübeddel. *Yâ*, harf-i masdar. *Girîbân*, yaka demektir. *Berzede'î*: *Yâ*, harf-i hitâb; *hemze*, harf-i tevessül; *berzede* giymekten kinâyedir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir tâvus bir karga ile bir bâğ ortasında birbirine eriştiler. Birbirinin 'aybını gördüler. Tâvus, kargaya dedi: Bu kırmızı çizme ki senin ayağındadır. Benim mutallâ atlasıma ve münakkaş dîbâma lâyıktır ve benzer ki o vakt ki 'ademin kara gecesinden vücûdun aydınlık gündüzüne gelmişiz, ya'nî vakt-i hilkatimizde çizme giymekte galat eylemişizdir. Ya'nî yanlış giyinmişiz. Senin siyâh sağrı çizmeni giymişim ve sen benim kırmızı sahtiyân çizmemi giymişsin. Karga dedi: Hâl bunun hilâfınadır. Eger hatâ vâki' oldu ise sâ'ir esvâblarda da vâki' olmuştur. Senin bâkî esvâbların benim çizmeme münâsibdir. Gâlibâ o uyku sersemliğinde sen benim yakamdan baş çıkarmışsın ve ben senin yakandan.

{596}

Ya'nî sen benim sevbimi ve ben senin sevbini giymişim.

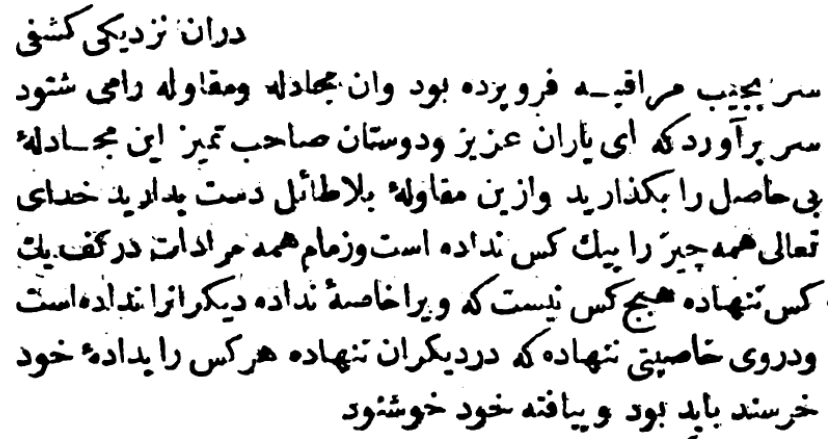
دران نزدیکی کشفی
سر بجیب مراقبه فرو برده بود وان مجادله ومقاوله رامی شنود
سر برآورد که ای یاران عزیز ودوستان صاحب تمیز این مجادلهٔ
بی حاصل را بگذارید وازین مقاولهٔ بلاطائل دست بدارید خدای
تعالی همه چیز را بیك کس نداده است وزمام همه مرادات درکف یك
کس ننهاده هیچ کس نیست که ویرا خاصهٔ نداده دیگرانرا نداده است
ودروی خاصیتی ننهاده که دردیگران ننهاده هرکس را یادهٔ خود
خرسند باید بود و یافته خود خوشنود

Der-ân nezdîkî, o yakında demektir. *Keşefî*: *Yâ*, harf-i vahdet. *Keşef, kâf*'ın ve *şin*'in fethalarıyla kaplumbağa demektir. *Be-ceyb-i murâkabe*: *Bâ*, harf-i sıla; murâkabe yakasına demektir. *Fürûberde bûd*, eğmiş idi demektir. *Mî*, edât-ı hikâye. *Şineved*, fi'l-i mâzî, müfred; dinlerdi demektir. *Temeyyüz*, bunda 'akl ma'nâsınadır. *Be-güzârîd*: *Bâ'-i te'kîd ile* fi'l-i emr, cem', muhâtab; terk edin demektir. *Tâ'il*, fâ'ide ma'nâsınadır. *Dest dârîd*, el çekin demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) O yakında bir kamlumbağa başını murâkabe yakasına eğmişti ve o mücâdele ve mukâveleyi dinlerdi. Baş kaldırdı ki: Ey 'azîz yârlar ve ey 'akl sâhibi dostlar, bu hâsılsız mücâdeleyi terk edin ve bu fâ'idesiz mukâveleden el çekin. Hüdâ-yı Teâlâ, cemî' nesneyi bir kimseye vermemiştir ve mecmû' murâdların dizginini bir kimsenin eline komamıştır. Hiçkimse yoktur ki ona bir hâssa verilmemiştir ve gayrılara dahi verilmiş ola ya'nî onda olan âharda da vardır ve onda bir hâssiyyet komaya, ya'nî verdiği hâssiyyeti gayrılara dahi vermiştir. Herkes kendine verilen ile kâni' olmak gerek ve kendinin bulduğu ile hoşnûd olmak gerek.

(Kıt'a)

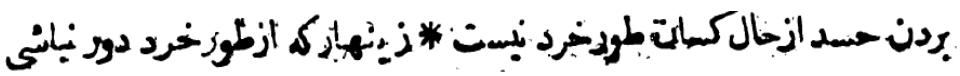
بردن حسد ازحال کسانه طور خرد نیست * زینهار که ازطور خرد دور نباشی

(Mahsûl-i Beyt) Halkın hâline hased eylemek 'akl tavrı değildir. Sakın ki 'akl tavrından uzak olmayasın.

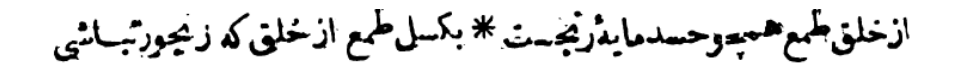
ازخلق طمع همچو حسد مایهٔ رنجست * بکسل طمع ازخلق که زنجور نباشی

(Mahsûl-i Beyt) Mahlûktan tama', hased gibi renc ü meşakkat mâyesidir, halktan tama'ı, üz ve kes ki hasta olmayasın.

(Hikâyet)

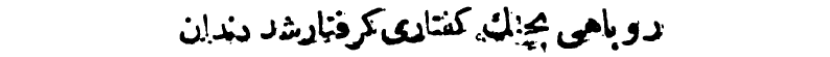
روباهی بچنك کفتاری کرفتارشد دندان

{597}

طمع در وی محکم کرد رو به فریاد برآورد که ای شیر بیشهٔ زورمندی
وای پلنگ قلهٔ سربلندی برعجز شکستگی من ببخشای و شکال این
اشکال را از پای چهان پیلی من بکشای من مشتی پشم و استخوان
از خوردن من چه خیزد و در آزردن من که آویزد

Rubâhî: *Yâ,* harf-i vahdet. *Be-çeng-i keftârî*, lâmiyye. *Bâ,* harf-i sıla. *Çeng*, pençe demektir. *Keftâr, kâ*f-ı ‘Arabın fethiyle sırtlan dedikleri hayvândır. *Yâ,* harf-i vahdet. *Şîr*-i *bîşe*-i *zûr-mendî*; lâmiyyelerdir. *Şîr,* arslan. *Bîşe*, bâ’-i ‘Arabî ile mîşe demektir. *Mend*, edât-ı nisbet. *Yâ,* harf-i masdar. Zorluluk mîşesinin arslanı demektir. *Peleng,* kaplan demektir. *Kulle,* ma‘rûf. *Ser-bülend*, mürekkebdir; ‘ulüv ve imtiyâz ma‘nâsına. *Yâ,* harf-i masdar. ‘Âlîlik kulesinin kaplanı demektir. *Şikestegî*: *Yâ,* harf-i masdar. *Kâf, hâ*’dan mübeddel; kırıklık demektir; *men*’e izâfet-i lâmiyye. *Bibahşâyî*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i emr, muhâtab; bağışla demektir. *Şikâl*: *şin*’in kesriyle, köstek demektir. *İşkâl*, bukağı demektir. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Pây-ı cihân-peymâ-yı men*, beyâniyye ve lâmiyye. *Cihân-peymâ,* vasf-ı terkîbîdir; cihânı ölçücü demektir, mesâhattan ‘ibârettir. *Begüşây*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i emr-i hâzır, müfred, aç demektir. *Muştî*: *Yâ,* harf-i vahdet; bir avuç demektir. *Peşm,* yün demektir. *Üstühân,* kemik. *Hôrden*, masdardır; *men*’e izâfet, mef‘ûlünedir. *Hîzed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred; bunda hâsıl olur ma‘nâsınadır. *Der,* harf-i sıla. *Âzürden*, masdardır; incitmek ma‘nâsınadır. *Âvîzed*, fi‘l-i muzâri‘, müfred, gâ’ib, ta‘alluk eder ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir tilki bir sırtlanın pençesine giriftâr oldu. Tama‘ dişini tilkide muhkem eyledi. Hâsılı, ısırdı. Tilki feryâd eyledi ki: Ey zorluluk mîşesinin arslanı ve ey ser-bülendlik kulesinin kaplanı! Benim ‘aczime ve kırıklığıma bağışla. Ya‘nî merhamet eyle ve bu bukağının kösteğini benim cihân-peymâ olan ayağımdan aç. Ben bir avuç yün ve kemiğim. Beni yemekten ne hâsıl olur ve beni incitmeye kim ta‘alluk eder.

هرچند ازین
مقوله سخن راند دروی نگرفت گفت یاد آرحق که مرا بر تست از من
ازوی مباشرت کردی آزروی ترا برآوردم چند بار متعاقب پاتو
مباشرت کردم گفتار چون این گفتار بشنید بشنید آتش غیرت بروی

{598}

جوشید دهان بگشاد که این چه سخن بیهوده است واین واقعه کی
وکجا بوده است ازوی دهلن کشادن همان بود وارزو به رودکریز
نهادن همان

Râned, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib sürdü demektir. *Der-vey negirift*: *Der*, harf-i sıla. *Vey, keftâr*’a râci‘dir. *Negirift*, te’sîr eylemedi demektir. *Yâd âr*, hâtırına getir demektir. *Hakkî*: *Yâ,* harf-i tenkîr. *Ki,* harf-ı râbıt-ı sıfat. *Merâ*: *Râ*, edât-ı tahsîs. *Ber-tûst*, senin üzerinedir demektir. *Ârzû-yı mübâşeret*, beyâniyye. *Kerdî*: *Yâ* harf-i hitâb; eyledin demektir. *Mübâşeret*, bunda fi‘l-i ma‘hûddan kinâyedir; çiftleşmek ma‘nâsınadır. *Ârzû-yı turâ,*

lâmiyye; *râ* edât-ı mef‘ûl. *Ber-âverdem*, hâsıl eyledim demektir. *Çend bâr,* nice kerre demektir. *Müte‘âkib*, birbiri ardınca demektir. *Bâ-tû*: *Bâ,* harf-i sıla. *Şenî‘*, sıfat-ı müşebbehedir. Şen‘at verici ya‘nî kendine ‘ayb verici demektir. *Cûşîd*, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; kaynadı. *Hemân,* o ân demektir. *Bûd*, edât-ı mâzî. *Gürîz*, ismi masdardır; kaçmak ma‘nâsına.

(Mahsûl-i Terkîb) Her ne kadar bu makûle sühan sürdü, ya‘nî yalvardı ve yakardı. Sırtlana te’sîr eylemedi. Dedi: hâtırına getir şu hakkı ki benim senin üzerinde vardır; benden mübâşeret ârzû eyledin ya‘nî beni yefa‘la dedin. Senin ârzûnu hâsıl eyledim. Nice kerre birbiri ardınca sana mübâşeret eyledim. Keftâr, çûn bu şenî‘ sözü işitti, âteş-i gayret onun üzerine kaynadı ağız açtı ki bu ne beyhûde sözdür ve bu vâkı‘a ne vakit ve ne yerde olmuştur. Sırtlan ağzını açtığı ân idi ki tilkiden kaçmakla teveccüh o ân idi. Ya‘nî bu kelimeye ağız açar açmaz tilki kaçtı.

(Kıt‘a)

بقول خوش که نیابی زچنگ خصم رهایی * به آن بود که زبانرا بناخوشی بکشایی

Rehâyî, yâ’-i masdariyye ile halâs ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) Güzel kavl ile ki hasmın çenginden halâs olmayasın ya‘nî yalvarmak ile kurtulmayasın; a‘lâ o olur ki dilini nâ-hoşluğa açasın.

چوقفل خانه بر آهستگی کشاده نگردد * بی شکستنش آن به که سوی سنگ گرایی

Çû, edât-ı ta‘lîl. *Kufl*, kilîd demektir. *Girâyi*, *kaf*-ı acemin kesriyle fi‘l-i muzâri‘, müfred, muhâtab, meyl edesin demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki hânenin

{599}

kilidi âhestelikle, kolaylıkla açılmadı, onu kırmak için o a‘lâdır ki taş cânibine meyl edesin ya‘nî taş ile kırasın.

(‘Arûz) Bu kıt‘a bahr-i müctess-i mahbûndur. Ma‘lûm.

(Hikâyet)

شغالی خروسی را درخواب سحر
بگرفت فریاد برداشت که من مونس بیدارانم ومؤذن شب زنده داران
از کشتن من بپرهیز وخون مرا بتیغ تعدی مریز

Şegâlî, hurûsî yâ’ları vahdet. *Şegâl*, çakal demektir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Hâb-ı seher*, bunda tatlı uykudan kinâyedir. *Girift,* fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib tuttu demektir. *K*i, harf-i beyân. *Bîdâr*, uyanık ve âgâh ma‘nâsınadır. *Elif-nûn,* edât-ı cem‘. *Mim*, zamîr-i mütekellim. *Mûnis-i bîdârânem* ve *mü’ezzin-i şeb-zindedârân*, lâmiyelerdir. *Şeb-zindedâr,* vasf-ı terkîbîdir; geceyi ihyâ edici ma‘nâsına. *Küşten*, masdardır katl ma‘nâsına, izâfeti, mef‘ûlünedir. *Biperhîz*, bâ’-i te’kîd ile fi‘l-i emr-i müfred, muhâtab, ictinâb eyle, sakın demektir. *Hûn-ı*

merâ, lâmiyye. *Râ*, edât-ı mef‘ûl; benim kanımı demektir. *Be-tîg-i te‘addî*, beyâniyye. *Bâ*, harf-i musâhabet, *teaddî,* zulm demektir. *Merîz*, fi‘l-i nefy-i müfred; dökme demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Bir çakal bir horozu tatlı uykuda tuttu. Horoz feryâd eyledi ki ben uyanıkların mûnisi ve gam-güsârıyım ve ihyâ-yı leyl edenlerin mü’ezziniyim. Beni öldürmekten ictinâb eyle ve benim kanımı zulm kılıcı ile dökme.

(Beyt)

چرایی موجبی بامن ستیزی * که خواهی بی گنه خونم بریزی

(Mahsûl-i Beyt) Sebebsiz benim ile ceng edersin ki istersin günâhsız benim kanımı dökesin.

شغال

گفت من درکشتن تو چنان یکجهت نیستم که بهیچ وجه ازان بازایستم
خاطر خود ازاختیار بپرداختم وترا درین صورت مخیرساختم که اگر
خواهی که بیک ضربت پنجه جان ترابستانم واگرخواهی لقمه لقمه
ترا طعمهٔ خود گردانم

Bâz îstem, tevakkuf edeyim demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Çakal dedi: Ben seni öldürmekte ancılayın bir cihet değilim ki hiçbir vech ile ondan tevakkuf edem. Kendi hâtırımı ihtiyârdan tamâm kıldım ya‘nî ihtiyârım kalmadı ve seni bu sûretle muhayyer kıldım ki eger dilersen bir darbda senin cânını alayım ve eger dilersen lokma lokma eyleyeyim.

(Kıt‘a)

جز بتدبیر خرد از سرخود دفع مکن * با توشریری اگرشور وشری گیرد پیش

(Mahsûl-i Beyt) Tedbîr-i ‘akldan mâ-‘adâ ile kendi başından def’ eyleme. Sana

{600}

eğer bir şerîr fitne-i şûr u şer tutarsa ya‘nî bir ehl-i şer sana şer kasdını ederse tedbîr-i ‘akldan mâ-‘adâ ile def‘ eyleme ki muzırdır.

بتضرع مسپر راه خلاصی که بآن * از بدش گر نگذرانی ببری گیرد پیش

Me-siper, fi‘l-i nehy-i hâzır, müfred, bunda me’mûl etme demektir. *Râh-ı halâs*, beyâniyye. *Yâ,* harf-i tenkîr. *Ki,* harf-i râbıt. *Be-ân*: *Bâ,* harf-i sıla. *Güzerânî,* fi‘l-i muzâri‘, müte‘addî, müfred, muhâtab; geçirirsin demektir ya‘nî terk ettirirsin demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Tazarru‘ ve niyâz ile halâs yolunu me’mûl etme ki onu kötülükten eger terk ettirirsen beterini önüne tutar. Ya‘nî birini terk ederse bir dahi beterini kasd eder. Nitekim bu kasdda mütehayyir kıldığı gibi.

(‘Arûz) Ma‘lûm.

(HÂTİME)

دردل چنان می کشت ودرخاطر
چنـان می گذشت که این نامه بزودی بآخر نمیرسد وخامه در طی
مقاصد آن حالا ازجنبش نیارآمد اماچون آیینهٔ طبع کوینده ژنك
ملالت گرفت وبصیقل صدق رغبت شنونده صقالت نپـذیرفت
بریں قدر اقتصار افتاد

Mî, edât-ı hikâye. *Küşt*, fi'l-i mâzî, müfred, gâ'ib; ölürdü demektir. *Mî-güzeşt* de böyle, geçerdi demektir. *Be-zûdî*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Yâ,* harf-i masdar; tezlik ile demektir. *Be-âhir*: *Bâ,* harf-i sıla. *Neyencâmed*, fi'l-i müstakbel, müfred, gâ'ib; netîce vermeye ya'nî tamâm olmaya demektir. *Tayy*, devşirmek ma'nâsınadır, *makâsıd'*a izâfet, mef'ûlünedir. *Makâsıd* maksadın cem'idir. *Ân, nâme*'ye işârettir. *Hâlâ,* el-ân demektir. *Cünbiş*, hareket ma'nâsınadır. *Neyârâmed*, fi'l-i nefy-i müstakbel, müfred, gâ'ib, eğlenmez, bunda kalmaz demektir. *Çûn*, edât-ı ta'lîl. *Âyîne-i tab'-ı gûyende*, beyâniyye ve lâmiyye, *gûyende,* ism-i fâ'ildir. söyleyicinin tab'ı âyînesi demektir. *Jeng-i melâlet*, beyâniyye. *Jeng,* pas demektir. *Melâlet*: *Tâ* üslûb-ı A'câm üzere tavîl yazılmıştır. *Girift,* tuttu demektir. *Be-saykal-i sıdk-ı rağbet*-i *şinevende*, beyâniyye ve lâmiyye. *Şinevende* ism-i fâ'ildir; dinleyici demektir sâmi' ve muhâtab ma'nâsına. *Nepezîrüft*, fi'l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ'ib, kabûl eylemedi demektir. *Ber-în kadr,* bu kadar ile demektir. *İktisâr*, kısaltmak demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Gönülde şöyle vâki' olurdu ve hâtırımda ancılayın geçerdi ki, bu nâme tezcek âhire erişmeye ve kalem o nâme makâsıdını

{601}

devşirip yazmada hâlâ hareketten kalmadı. Ammâ çünki söyleyicinin tab'ı âyînesi melâlet ya'nî usanmak pasını tuttu ve sâmi'in sıdk-ı rağbeti saykalı ile sakâlet kabûl eylemedi ya'nî dinlemedi. Bu kadar ile iktisâr vâki' oldu.

(Kıt'a)

بسط مکن جامیا بساط سخن * کہ ازان حو بتر بساطی نیست

Bast kün, döşe demektir. *Câmiyâ*: *Elif,* harf-i nidâ; Ey Câmî demektir. *Bisât-ı sühan*, beyâniyye; söz döşemesi demektir. *Ki,* edât-ı ta'lîl. *Ân bisât, sühan*'a râci'dir. *Bisâtî*: *Yâ,* harf-i tenkîr.

(Mahsûl-i Beyt) Ey Câmî! Söz döşemesini döşe. Zîrâ o döşemeden a'lâ döşeme yoktur ya'nî va'z u nasâyih ve pendi müştemil olan kelâmı tertîb ile söyle ki bundan a'lâ ve lezîz söz olmaz.

لیك خامش نشین ودم درکش * طبع را کردران فشـاطی نیست

Lîk, edât-ı istidrâk.

(Mahsûl-i Beyt) Lîkin hâmûş otur ve nefsini çek sükût eyle tab‘ın eger onda neşât ve isteği yok ise. Zîrâ neşâdsız böyle kelâm makbûl söylenmez.

نیست کافی نشاط طبع تو نیز * اگر از سامع انبساطی نیست

(Mahsûl-i Beyt) Senin tabî‘atın neşâtı dahi kâfî değildir eger sâmi‘den inbisât ve rağbet olmazsa.

وهر چه از مقولهٔ نظم گذشت و بنساطمی منسوب نگشته زادهٔ طبع محرر این رساله ونتیجهٔ فکر مقرر این مقاله است

Makûle-i nazm, beyâniyye. *Makûle,* bunda nev‘ ve sınıf ma‘nâsınadır. *Be-nazmî*: *Bâ,* harf-i sıla. *Yâ,* harf-i vahdet.

(Mahsûl-i Terkîb) Ve her nesne ki nazm nev‘inden geçmiştir ve bir nâzıma mensûb olmamıştır. Ya‘nî ibtidâ-yı kitâbdan bu âna gelince ne kadar kelâm-ı manzûm var ise filânındır diye işâret olunmayalar. Bu risâleyi tahrîr edenin zâde-i tab‘ıdır ve bu makâleyi tahrîr edicinin fikrinin netîcesidir. Hâsılı; müstesnâ olanlardan mâ-‘adâ mü’ellifindir.

(Rubâ‘î)

جامی هر جا که نامهٔ انشا آراست * از گفتهٔ کس بعاریت هیچ نخواست

Ârâst, fi‘l-i mâzî, müfred, gâ’ib; bezedi, tezyîn eyledi demektir. *Güfte-i kes*, lâmiyye. *Be-‘âriyet*: *Bâ,* harf-i musâhabet. *Nehâst*, fi‘l-i nefy-i mâzî, müfred, gâ’ib; istemedi ve almadı demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Câmî, her yerde ki inşânâme, teyzîn ü tertîb eyledi, ‘âriyet ile hiç kimsenin sözünden

almadı. Ya‘nî hiçbir te’lîf ve tasnîfinde, âharın şi‘rini kendi kelâmı şeklinde almadı.

آنرا که زصنع خود دکان پرکالاست * دلالی کالای کسانش نه سزاست

Ân-râ ki, “ân kes-râ ki” takdîrindedir. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Sun‘-i hôd*, kendi yapısı demektir. *Kâlâ*, metâ‘ ma‘nâsınadır. *Dellâlî*: *Yâ,* harf-i masdardır. *Dellâl,* ma‘rûf; *kâlâ*’ya izâfet, mef‘ûlünedir; *kâlâ*’nın *kesân*’a lâmiyye. *Şîn*, zamîr, *kes*’e râci‘dir. *Ne*, harf-i nefy. *Sezâ*, lâyık ma‘nâsınadır.

(Mahsûl-i Beyt) O kimsenin ki kendi yapısı ya‘nî kendi ‘ameli olarak dükkânı pür-kâlâdır, o kimseye halkın metâ‘ına dellâllık lâyık değildir.

(‘Arûz) Rubâ‘î. Ma‘lûm.

امیـد واری بمکارم
اخلاق مطالعه کنند کان آنکه چون برخللی مطلع شوند بذیل عفو
واغماض بپوشند ودرافشـای آن بزبان عیب واعتراض نکوشند

Vâr, edât-ı nisbet, *yâ* harf-i masdar. *Be-mekârim-i ahlâk-ı mütala'a-künendegân*, lâmiyyelerdir. *Bâ*, harf-i sıla; Mütâla'a edicilerin ahlâkının iyiliklerine ümîdlilik demektir. *Ân ki*, odur ki demektir. *Çûn*, edât-ı ta'lîl. *Ber*, harf-i sıla. *Halelî*: *Yâ*, harf-i vahdet; bir noksân demektir. *Şevend*, fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib, olalar demektir. *Be-zeyl-i 'afv*, mecâzen beyâniyye. *Bâ*, harf-i musâhabet. *İğmâz*, bir şeyden göz yummaya derler. *Bipûşend*, bâ'-i te'kîd ile fi'l-i muzâri', cem', gâ'ib; örteler demektir. *İfşâ*, izhâr ma'nâsına. *Be-zebân-ı 'ayb*, mecâzen beyâniyye; *bâ*, harf-i musâhabet. *İ'tirâz*, ma'rûf. *Nekûşend*, fi'l-i nefy-i müstakbel, cem', gâ'ib; sa'y etmeyeler demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Mütâla'a edicilerin ahlâk-ı mekârimine ümîdlilik odur ki bir noksân ve halele muttali' olalar, 'afv ve iğmâz eteği ile setr edeler ve 'ayb ü i'tirâz lisânı ile ifşâya sa'y etmeyeler.

(Kıt'a)

چون بینی زآشنـاعیبی * که بیگانگان نکویی به

Bîgânegân; *Bâ*, harf-i sıla, bîgâne, yabancı demektir; *kâf*, hâ'-i resmîden mübeddel. *Elif-nûn*, cem'. *Negûyî*, fi'l-i nefy-i müstakbel, müfred, muhâtab; söylemeyesin demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Çünki âşnâdan ya'nî dosttan bir 'ayb göresin, eger bîgâneler ya'nî düşmânlara söyleyemesin a'lâdır. Ya'nî onu gayra ifşâ eylememek ahsendir.

زانکه درکیش آخراندیشان * عیب پوشی زعیب جویی به

{603}

Zi-ân ki, o ecilden ki demektir. *Kîş*, mezheb ma'nâsınadır; mâ-ba'dına izâfet-i lâmiyye. *Âhir-endîşân*, vasf-ı terkîbîdir; âkıbeti fikr ediciler demektir. '*Ayb-pûşîde*, vasf-ı terkîbîdir; 'ayb örtücü demektir. '*Ayb-cûyî* de böyle; 'ayb arayıcı demektir. *Yâ*'lar, masdariyye.

(Mahsûl-i Beyt) Beyt-i evvele ta'lîldir. Ketm-i râz-ı dûstân eylemeye çalış. Zîrâ âkıbet-endîşlerin mezhebinde setr-i 'ayb edip gizleyicilik, 'ayb arayıcılıktan a'lâdır. Hâsılı, âkıbet-endîşlik mezhebine zâhib olup noksân-ı nâmeyi, dâmen-i lutf ile setr eylemek evlâdır. Kezâlik mütercim-i fakîrin kusûrundan harf-gîrlik vâdîsine gitmeyip ıslâh etmeleri me'mûldür.

در تاریخ قطع اطناب اطناب وطی اسباب اسهاب * تاریخ قطع اطناب اطنـاب

Te'rîh-i kat'-ı atnâb-ı ıtnâb, beyâniyye ve lâmiyye ve beyâniyye. *Kât'*, kesmek ma'nâsınadır. *Atnâb*, feth-i hemze ile çadır ipi demektir. *Itnâb*, kesr-i hemze ile sözü uzatmak ma'nâsına masdardır. *Tayy-ı esbâb-ı ishâb*, masdarın mef'ûlüne ve lâmiyye. *Tayy*, devirmek, devşirmek ma'nâsınadır. *Esbâb*, sebebin cem'idir. *İshâb*, kesr-i hemze ile kesret-i kelâm ma'nâsınadır.

(Mahsûl-i Terkîb) Söz uzatmak çadırının ipini kat‘ eylemek ve kesret-i kelâm sebeblerini devirip devşirmek ya‘nî hatm-i Bahâristân’ın te’rîhi beyânındadır.

(Kıt‘a)

تک پوی خامه‌درین طرفه نامه * که جامی بدو کرد طبع ازمایی

Tek-pûy-ı hâme, lâmiyye. *Tek*, hamle ma‘nâsına. *Pûy*, yilmek ma‘nâsına. *Tek ü pûy*, ta‘cîl ile bir şey’i aramakta isti‘mâl olunur. *Turfe, tâ*’nın zammıyla ‘acîb demektir. *Nâme*, kitâbdan ‘ibârettir. *Be-dû*: *Dâl,* hemzeden munkalib; *bâ*, harf-i musâhabet. *Û*, *nâme*’ye işârettir. *Tab‘-azmâyî*, vasf-ı terkîbîdir; tabî‘at sınayıcı demektir. *Yâ*, harf-i masdar.

(Mahsûl-i Beyt) Kalemin tek ü pûsu bu ‘acîb nâmede ki Câmî, onun ile tabî‘at sınayıcılık eyledi. Ya‘nî Câmî’nin tecrübe-i tabî‘at eylediği nâmede kalemin tek ü pûsu.

بوقتی شد اخر که تاریخ هجرت * شود نهصد ارهشت پروی فزایی

Be-vaktî: *Bâ*, harf-i zarf; *yâ*, harf-i vahdet. *Hicret,* hazret-i fahr-i ‘âlem ve nebî-i muhterem, Mekke-i mükerreme’den Medîne-i münevvere’ye nakl eyledikleridir. *Nüh sad*, dokuz yüz demektir. *Er*, egerden muhaffef, edât-ı şart. *Heşt,* sekiz demektir. *Vey, nüh sad*’a râci‘dir. *Fezâyî*, fi‘l-i muzâri‘,

{604}

müfred, muhâtab; artırasın demektir.

(Mahsûl-i Beyt) Kalemin bu nâmeden tek ü pûyu bir vakitte âhir oldu ki hicret te’rîhi dokuz yüz olur. Eger sekiz ziyâde edersen sekiz çıktığı sûrette te’rîh-i itmâm-ı Bahâristân, sekiz yüz doksan iki olur. Ve mütercim-i hakîrin itmâmı ile beyni, üç yüz on yedi olmuş olur.

والمسئول من الله ذی الجلال والاکرام
الظفر بنیل المرام والفوز بحسن الاختتام والصلاة والسلام علی محمد
وآله بررة الکرام

Mes’ûl, ism-i mef‘ûl. feteha bâbının mehmûzü’l-‘aynından matlûb ma‘nâsınadır. *Min-allâh*, mef’ûl-i gayr-i sarîh. *Zü’l-celâl*, Allâh’ın sıfatı; *Celâl*, ‘azamet ve kibriyâ ma‘nâsına. *İkrâm*, *celâl* üzere ma‘tûf; iyilik demektir. *Mes’ûl*, mübtedâ, *Ez-zafer*, haberi. *Bi-neyli’l-merâm*, *zafer*’e müte‘allik. *El-fevz, zafer* üzere ma‘tûftur. *Bi-hüsn, fevz*’e müte‘allik. *El-ihtitâm*, *hüsn*’ün muzâfun ileyhi. *Berere*, *bârr*’ın cem‘idir; iyiler demektir.

(Mahsûl-i Terkîb) Dahi iclâl ve ikrâm sâhibi olan Allâh’dan matlûb ve ricâ, merâm ve murâda nâ’il olmaklığa, zafer ve hüsn-i hâtimeye fevzdir. Dahi salât ve selâm hazret-i Muhammed’in üzerine olsun ve bereretü’l-kirâm olan âli üzere olsun.

TEZYÎL

Çünki bu nâme-i ‘âlî, haşv ü noksândan hâlî iken mü’ellif Mevlânâ Câmî kuddise sirruh hazretleri hazmen li-nefsihî kusûra i‘tirâf ve tezellül etti. Bu kemîne-i bî-mâye, bu kadar-ı bidâ‘anın kılleti ve istitâ‘atin ‘adem-i kudreti ve kesret-i iştigâl-i ta‘lîm ü tedrîs ve hıdmet-i

rikâb-ı şehriyârîde tek ü pûda iken böyle bir emr-i ‘azîme ikdâm gerçi haddimiz değildi. Lâkin ihvân-ı safâ’nın ibrâmına ‘adem-i tâkatten nâşî, şürû‘ olunup şikeste-beste-i ‘avn-i Hudây-ı bî-çûn ile resîde-i ihtitâm kılındı. Her ne kadar ser-be-ser halel ü noksân ise dahi matlab, (اَثَرُ المَرءِ عُمرُهُ الثَّانِی)[453] mefhûmunca ilâ-yevmi’l-âhire nâmımız, sahîfe-i ‘âlemde sâbit olup birer fâtiha-i şerîfe ile bu nâçârı şâd etmeleri olduğunu fehm edip engüşt-zen-i ‘uyûbumuz olmayıp belki kalem-i kerem ile tashîh eylemek, nâzirînden mercû ve mütemennâdır.

Mesnevî

(mef‘ûlü mefâ‘ilün fe‘ûlün - mef‘ûlün fâ‘ilün fe‘ûlün)

Ey hâme-i hoş-hırâm söyle
Söyle dil-i şâd-kâm söyle

Râz-ı dili gel ‘ayân eyle
Esrâr-ı dilin beyân eyle

{605}

Künc-i gamı sen ferâgat eyle
Birkaç gece istirâhat eyle

Bezm-i tarabın rebâbı sensin
Hân-ı keremin kebâbı sensin

Feyz-i hakkı eyleme ferâmûş
Peygûle-i hemde olma hâmûş

Sen söyle ki dinleyen de vardır
Hem feyz-i sühan da sende vardır

Ur mızrab-ı şevki eyle âheng
Bu dâ’ire-i sühan değil teng

Deşt-i sühana nihâyet olmaz
Ol ‘arsaya hîç gâyet olmaz

Ammâ bulunursa hâr-ı engâr
Ur âteş-i dille eyle pür-nâr

[453] Kişinin eseri, onun ikinci hayâtıdır.

Ger seng-i ta‘n gelirse pâye
Eyler seyr-i sühan vikâye

Eylerse bu ta‘nı dost müşkil
Pây-ı dil olur o demde der-gil

Ammâ ki ümîd-i (Şâkir)-i zâr
Etmez bunu ehli redd u inkâr

Münâcât

(mef‘ûlü mefâ‘ilün fe‘ûlün)

Ey Hâlık-ı cümle kevn u imkân
Ey ‘âlem-i âşkâr u pinhân

Ben mücrimi kıl karîn-i rahmet
Pehnâ-yı haşirde verme dehşet

Mahz-ı kereminle eyle mestûr
Bî-gâye olan zünûbu mağfûr

Şâh-ı rusül ‘aşkına kerem kıl
Dîdâr ile seyr ü muğtenem kıl

Ol şâh-ı rusül ki cümle eflâk
Hıdmetde döner çü ‘akl-ı derrâk

Kıl hürmetine o zât-ı pâkin
Ol muttasıf-ı sıfât-ı pâkin

Ben bendeni sırr-ı lütfa mazhar
Hızr-ı keremin bu câna rehber

Hâssa peder-i büzürg-vârım
Bâdî-i vücûd-ı zârzârım

Mahmûd-hısâl Seyyid Ahmed
Yâ Rabb ola ‘âlemeynde sermed

Eyle bu kitâbı neşr ü şâyi‘
Tâ olmaya sa‘y ü ciddi zâyi‘

Hem olmaya şermnâk ü mahcûb
Eyle ‘utekâna ânı mahsûb

Erbâbı katında eyle makbûl
Hem hüsn-i hitâma neyl-i mes’ûl

[Beyân-ı] Te’rîh-i Kat‘-ı Evtâd-ı Esbâb-ı Sühan ve İtmâm-ı Kâr-ı Nukûş-ı Me‘âni-i Kusûr-i Mihen

(mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün)

Bahâristân-ı ‘aşk olduysa zâhir
Hezârından bu nağme oldu sâdır

Riyâz-ı lütfı gâyet dil-rubâdır
Hikâyâtı gibi emsâli nâdir

Benim bu tercümemde olsa lâyık
Safâ-bahş-ı kulûb-ı cümle zâ’ir

Ola te’rîhi-veş her demde tâze
Bu bostân-ı nihâl-i tab‘-ı Şâkir

{606}

Tercüme-i Ahvâl-i Nûrü’l-Hakki Ve’d-Dîn Hazret-i Abdurrahmân Câmî Kuddise Sirruhu’s-Sâmi Ber-Vetîre-i İcmâl:

Ol neş’e-bahş-ı bezm-i ‘irfânın pederleri, nesebi Hazret-i Fârûk’a müntehî Kâdî İshâk dâmâdı Kıvâmüddin Hasan-ı İsfahânî’nin sulbünden Horasan’a tâbi‘ Harcird kasabasında kaddem-nihâde-i ‘âlem-i şuhûd olmuş ve sinni, hadd-i temyîze bâliğ oldukta belde-i mezkûrenin emr-i fetvâsı ‘uhdesine tefvîz olunmuş ve bir müddetten sonra semt-i Hirât’a ‘azîmet, ba‘dehû yine belde-i merkûmeye ‘avdetleri esnâsında o yegâne-i ‘asr, havâlî-i Câm’da sekiz yüz on yedi sâlinde zînet-ârâ-yı gehvâre-i vücûd olup beş yaşına vardıkta

Nûreddîn mahlasıyla şöhret-yâb olarak pederleriyle şehr-i Hirât'a 'azîmet ve o beldede ikâmetle tahsîl-i 'ulûm-ı şettâya himmet eylemiştir. Beş yaşından elli yaşına kadar girân-mâye-i 'ömr-i 'azîzini ancak kesb-i kemâle sarf edip Mevlânâ Cüneyd'den usûl-i sarf ü nahv ve me'ânî ve beyânı ahz; ba'dehû Şerîf Cürcânî'nin tilmîz-i a'lemi Mevlânâ Alî Semerkandî'nin meclis-i dersine hâzır ve ekser 'ulûm-ı 'akliyede mâhir olup ba'de-zâ seyr-i Semerkand ârzûsuyla Fethullâh Tebrizî'nin ber takarrübüyle meclis-i dersine vâsıl ve hâce-i müşârünileyhe ba'de'l-musâhabe beynlerinde ziyâde muhabbet hâsıl olmuştur ve Semerkand'da galgale-endâz-ı âfâk olan şöhretlerine binâ'en ekser 'ulemâ müşâhede etmeye ârzû-keş olup sohbet ve mülâkatını yümn ü bereket 'add ederlerdi. Siyemâ, Kâdîzâde-i Rûm gelip ba'de'l-mülâkât ba'zı müşkilâtını 'arz ve îrâd eyledikte cevâb-ı bâ-savâbıyla def'-i işkâl eyledi. Zât-ı 'âlileri endek zamânda ser-âmed-i fuzalâ-yı zamân olduklarından sonra himmet-bülend mertebeleri bu ma'nâya kanaâ'at etmeyip kibâr-ı hâcegândan Şeyh Sa'deddîn-i Kaşgârî'den ahz-ı dest-i irâdet ve bu cihetle dahi merâtib-i 'âlîye ve makâmât-ı müte'âliyeye irtikâ eylediler. Âhirü'l-emr, sît-ı kemâlâtı resîde-i mesâmi'-i 'ulemâ ve zühhâd olup şevk-i idrâk ve sohbetleriyle terk-i diyâr edip feyz-i hizmetiyle müstefîz olurladı. Merâtib-i nizâm-ı kemâlde mahâretle her bir fünûn-ı sühan-verîde üstâd-ı 'asr olduklarına, zikri-i âtî ba'zı âsârları tenvîr-i müdde'âdır. Dîvân-ı gazelliyât ve rubâ'iyyat ve Seb'atü'l-Hakk ismiyle meşhûr heft mesnevî nazm eylemişlerdi ki Hamse-i Nizâmî'den sonra bu imtiyâzda bir kitâb

{607}

mülâhaza olunmamış ve ekser 'ulûmda manzûm ve mensûr 'Arabî ve Fârsî risâleleri yâdigâr-ı rûzgârdır. İşbu Bahâristân'dan mâ-'adâ tedvîn buyurdukları Şevâhidü'n-nübüvve, Nakşü'l-Füsûs, Nefahâtü'l-Üns, Eşi''atü'l-Lemaât, Levâyih, Şerh-i Kasîde-i İbnü'l-Fârız, Şerh-i Beyt-i Emîr Hüsrev, Sühanân-ı Hâce Pârsâ, Şerh-i Hadîs-i Erba'in, Menâkib-i Mevlevî ve Şeyhülislâm el-Ensârî, Şerh-i Menâsikü'l-hacc, Risale-i 'Arûz ve Kâfiye, Risâle-i Mûsıkî, Fevâidü'z-ziyâiyye 'ale'l-kâfiye, Mesnevîyyât ve Mekâtibât, Nuhfetü'l-Ahrâr ve Sıhhatü'l-Ebrâr, Yûsuf ü Züleyhâ, Leylâ vü Mecnûn, Hirednâme-i İskender ve sâir te'lîfatı,

Çün sinn-i şerîfleri yetmiş dörde vardıkta ziyâret-i Beytullâh'a ihrâm-ı pend-niyyet ve ka'be-i maksûda vusûl ile nâ'il-i sa'âdet olduktan sonra Şam ve Mısır yolundan semt-i Irak'a âzim oldukları esnâda güzîde-i selâtin-i Âl-i 'Osmân Cennetmekân Sultân Bâyezîd-i Velî hazretleri taraflarından i'zâz ve tevkîr ve himmet ve du'âları iğtinâm olunmuştur ve Silsiletü'z-Zeheb nâm te'lîflerinin dîbâcesini nâm-ı pâdişâh-ı müşârün ileyhle tezyîn eylemiştir ve 'Irakeyn'e resîde olduklarında pâdişâh-ı Irakeyn ve Azerbaycan olan Emîr Hasan Bey ve sâ'ir selâtin dahi haklarında lâzıme-i ri'âyeti yerine getirmişler. Ba'd ez-seyahât bu kerre dahi Hirât'ı teşrîflerinde Sultân Hüseyin ve vezîri Mîr Alî Şîr, mesrûr ve mübtehic olmuşlar. O yegâne-i dehrin sinni seksen bire resîde oldukta hicretin sekiz yüz doksan sekizinde belde-i mezkûrede vedî'a-i hayâtlarını sipürde-i müekkelân-ı kazâ ve kader ve 'âlem-i fânîden 'âlem-i câvidâniye güzer kıldılar. Medfenleri, şehr-i Herat'ta ziyâretgâh-ı enâmdır.

اَكْرَمَهُ اللهُ تَعَالٰى فِى اَعْلَى الْعِلِّيِّيْنِ بِرُؤيَتِ الْجَمَالِ. و نَفَعْنَا اللهُ بِفُيُوضَاتِهِ و شَفَاعَتِهِ يَوْمَ الْمَآلِ. آمين.[454]

اَلْحَمْدُ لِمُيَسِّرِ اِتْمَامِ طَبْعِ هَذَا الشَّرْحِ الْمُسَمَّى بِهَدِيَّةِ الْعِرْفَان. عَلَى الْكِتَابِ الْمَشْهُورِ بِبَهَارِسْتَان. لِلْعَلَّامَةِ الْجَامِى قُدِّسَ سِرُّهُ السَّامِى. بِدارِالطِّبَاعَةِ الْعَامِرَةِ. بِهِمَّةِ سُلْطَانِ الزَّمَانِ محمود خان. بِمَعْرِفَةِ نَاظِرِهَا الْعَبْدُ الْفَقِير اِلٰى اَلْطَافِ رَبِّهِ الْاَحَدِ.

شيخزاده السيد محمد اسعد.

اوائل رجب الفرد. سنة اثنتين و خمسين ومأتين والف.[455]

[454] Allah ona âlâ-yı illiyyînde cemâlinin rü'yetiyle keremde bulunsun. Kıyamet gününde Allah, onun feyzi ve şefaati ile bizi faydalandırsın.

[455] Allâme Câmî kuddise sirruhu's-sâmînin meşhur *Bahâristân* kitabının şerhi olan, *Hediyyetü'l-İrfân* ismiyle Matbaa-i Âmire'de zamânın Sultanı Mahmûd Hân'ın himmeti ve matbaa nâzırının marifetiyle basımının kolaylıkla tamamlanmasına hamd olsun. Bir olan Allah'ın lütuflarına muhtaç el-fakîr Şeyhzâde Seyyid Mehmed Es'ad. Evâ'il-i Recebü'l-ferd. Sene 1252.

Ek-2. Dizin

Abbasiler 6
Abd-i Menâf 316
Abdullâh bin Ca'fer 346, 347, 348, 352, 355, 356
Abdullâh Ensârî 185, 197
Abdullâh ibni'l-Dahhâk 250
Abdullâh Razavî 346
Abdü'l-'uzza 463
Abdülkâdir Geylânî 30, 243
Abdülmelik bin Mervân 287, 323, 325
Abdülmuttalib 316, 463
Abdülvâsi' Cebelî 559
Ahmed Âdil 527
Ahmed Ağa 28
Ahmed bin Muhammed bin Abdülkerîm 215, 238
Ahmed Lütfullah 25
Ahmed Râşid en-Nakşibendî 25
Ahmed Rıfâî 30
Akat 6
Alâeddin Attâr 11
Aleksandria 251
Alî 74, 154, 230, 315, 316, 323, 343, 453, 614
Ali bin Ahmed 219
Ali bin Musa er-Rıza 202
Ali el-Kârî 298
Ali ibn İbrâhim Basrî 240
Alî Şîr Nevâyî 23, 616, 660
Amîkî 572
Ammâr 533
Amr bin Leys 450
Âmû 530
Âmul 239
Ârifî-i Herevî 610
Aristo 155, 250, 308
Ascedî 538, 544
Asmaî 366, 367, 368, 434
Assâr 600
Atabeg Ebû Bekr 588
Ayntab 250
Aynü'l-kudât Hemedânî 551
Azerbaycan 660
Âzerî İsferâyînî 609
Bağdat 181, 205, 215, 227, 240, 242, 243, 273, 357, 444, 562, 582
Bağdat Nizâmiyesi 242
Bahâeddin Nakşibend 11, 30
Bahâristân 23, 154, 162, 168, 173
Basra 330, 440, 508
Basriyyûn 318
Bâyezîd 203, 204
Bedir 464
Behlûl 441, 472
Behrâm-ı Gûr 326
Bel'am bin Bâ'ûrâ 189, 241
Belh 229
Benî Hâşim 335
Beytullâh 660
Beyzâ 193
Bisâtî-i Semerkandî 608
Bistâm 203, 204
Bişr-i Hâfî 227, 228
Bolu 58, 112, 293
Bostân 134, 266
Buhârâ 526, 529, 530, 531, 573
Bulgar 551
Burc-ı Hamel 310
Burhânü'l-Kâtı' 136, 267
Büzürcmihr 278, 279, 286
Ca'fer-i Sâdık 204
Ca'fer-i Tayyâr 346
Câhiz 458
Câm 179, 659
Celâleddin Şâh 310
Cemşîd ü Hûrşîd 598
Cerrâhiyye 31
Ceyhun 526, 530, 558
Cüneyd-i Bağdâdî 181, 182, 188, 189, 215, 238
Çin 112, 271, 557
Dakîkî 532
Dârâ 251
Dârü't-tıbâati'l-âmire 137, 138
Dâvûd 300
Dâvûd-ı İsfahânî 226

Dâvûd-i Tâî 202
Dekkâk 220
Dersaâdet 27
Deryâ-yı Ebrâr 615
Devlet-i Cengîziyân 577
Devlet-i Emeviyye 323
Devlet-i Senceriyân 556
Dımaşk 243
Dicle 202, 562
Ebî Tâlib 323
Ebû Abdillâh [b.] Hafîf 226
Ebû Alî 220
Ebû Alî Dakkâk 221
Ebû Alî Fârmedî 242
Ebû Alî Rûdbârî 238
Ebû Alî Sînâ 449
Ebû Bekir 74, 154, 345, 382, 589
Ebû Bekir Vâsıtî 218
Ebû Bekir Verrâk 235, 236
Ebû Dıhye-i Ensârî 346
Ebû Hâşim-i Sûfî 194
Ebû Hüseyin 240
Ebû İshâk 237
Ebû İsmail 185
Ebû Leheb 463
Ebû Mansûr Muhammed el-Ensârî 185
Ebû Muhammed 209
Ebû Nasr Muhammed bin Abdilcebbâr 527
Ebû Osmân Hayrî 232
Ebû Sa‘îd bin Ebu’l-Hayr 103, 224
Ebû Saîd Harrâz 211, 212, 214
Ebû Süfyân 464
Ebû Ya‘kûb 232
Ebû Yezîd 222
Ebu’l-Abbâs [Kassâb] 239
Ebu’l-Hasan Kuşçu 219
Ebu’l-Hasen Harakânî 222, 223
Ebu’l-Hüseyn Nûrî 215
Ed-Dürretü’l-fâhire 16
Edîb Sâbir 561
Efdalüddîn Hâkânî Şirvânî 580
Eflatun 155, 250
Efrîdûn 259
El-Fevâidü’z-Ziyâiyye 15, 22
Elfiyye vü Şelfiyye 554
Emeviyye 358
Emîr Hasan Bey 660
Emîr Husrev Dihlevî 606
Emîr Mu‘izzî 531, 556, 558
Enderûn-ı Hümâyûn 26, 257
Enverî 561, 564, 591, 603
Erdeşîr-i Bâbekân 306, 307
Erdeşîr-i İsfendiyâr 306
Eşi‘‘atü’l-Lema‘ât 14
Ezrakî Herevî 553
Fahr Cürcânî 585
Fahreddin Ali Safî 135
Fâtihatü’ş-şebâb 12
Fazlullâh Ebu’l-Fazl bin Hasan 225
Ferezdak 455, 508
Feridüddin Attâr 103, 172
Ferruhî 539, 543
Firâknâme 598
Firdevsî .. 135, 532, 542, 543, 550, 603
Fuad Paşa 29
Fudayl bin İyâz 103, 199
Gazneyn 542
Gence 593
Gîv 544
Gur 567, 569
Guristân 567
Gûy ü Çevgân 610
Gülistân . 132, 134, 165, 166, 168, 173, 266, 468
Haccâc 287, 288, 321, 322, 336
Hâce Abdülhâlık Gucdüvânî .. 245, 247
Hâce Alî Râmîtenî 246
Hâce Hasan Meymendî 548, 549
Hâce İsmetullâh Buhârî 608
Hâce Muhammed İncîrfağnevî 246
Hâce Muhammed Pârsâ 11
Hâce Yûsuf Hemedânî 242
Hacı Sadullah Ağa 29
Hâcû 607
Hadâyıkü’s-Sihr 570
Hadîs-i Erba‘în 13
Hâfız-ı Şîrâzî 603, 605
Hâkânî 579, 581, 606
Hakîm Senâyî 580

Hâlid.....508
Hâlid bin Zeyd.....27, 31
Hallâc-ı Mansûr.....193
Halvetiyye 31
Hamîdü'd-dîn Abdullâh 527
Hamîdüddîn Müstevfî el-Cevherî ..577
Hamse-i Nizâmî 593, 606, 615, 660
Hamsetü'l-Mütehayyirîn 23
Harcird.....659
Hârezm 527
Hâris ibn Abdirrahmân.....227
Hâris Muhâsibî 181
Hârûn Reşîd....229, 313, 416, 434, 473
Has Oda 27
Hasan.....344, 346
Hasan Abdâl 315
Hasan bin Muhammed 220
Hasan-ı Dihlevî 604, 606
Hassân bin Sâbit.....346, 580
Hassânü'l-'Acem.....580
Hâşim 316
Hâtem 371
Hâtimetü'l-hayât 12
Hatlan 229
Hayâlî-i Buhârî.....608
Hayr-i Nessâc 205
Heft Evreng 13, 135
Herev 553
Herey 185
Hızır.....235, 245
Hicâz 234, 616
Hind.....272, 538
Hirât..11, 185, 553, 567, 569, 610, 660
Horasan .185, 199, 219, 526, 567, 609, 659
Hucend 604
Humeyrî.....250
Husrev Dihlevî 606, 608, 615
Hürmüz.....328
Hüseyin 346
Hüseyin 344
Hüseyin Baykara 17, 169, 612
Hüseyin ibn Hâmis.....135
Irak 232, 660
Irak-ı Acem 582
Irak-ı Arab 359, 582
İbn Mukanna'.....264
İbn-i Kemâl.....165
İbn-i Kemâl Tahkîki 135
İbni Sakkâ 242, 243
İbnü'l-Tayyâr.....346
İbrâhim bin Süleymân.....361
İbrâhim Edhem 229, 230
İbrâhim Havvâs.....237
İhmîm.....195
İmâd Ammâr Fakîh.....607
İmâm Herevî 592
İmâm Mâlik 454
İmâm Züfer 229
İncîrfağn.....246
İncirköy.....28, 32
İran 302
İsfahan.....582, 595
İsferâyîn 609
İskender.....250, 251, 254, 308, 337
İstanbul 32
Îzid 456
Ka'be.....427
Kâdî İshâk.....659
Kâdî İyâz.....136, 315
Kâdîzâde-i Rûm 660
Karaman.....250
Kâşân 453
Kâtibî-i Nişâburî 610
Kemâl İsmâîl.....595, 596
Kemankeş Mustafa Paşa Vakfı .. 28, 32
Keşmîr.....534
Kıvâmüddin Hasan-ı İsfahânî 659
Kirmân 607
Kitâb-ı Sarf 16
Konya.....250
Kubâd Şâh.....302, 304
Kûfe 199, 359, 416
Kûh-ı Siyâm.....264
Kuhistân.....603
Kum 453
Kusıyy.....316
Küçük Mehmed Ağa.....29
Lâmi'î 133, 190
Levâyih 14, 23

Livâ-i Saâdet 27, 28
Livâ-i Şerîf 25
Lüccetü'l-Esrâr.....23
Lügat-i Ni'metullâh.....210, 319
Ma'rûf-i Kerhî 188, 202
Maan bin Zâide.....373
Mağrip 195, 196
Mahmûdîler 556
Mâlik 455
Mâverâünnehir 264, 526, 527, 570, 572, 608
Me'mûn 313, 368
Mecâlisü'n-Nefâis.....24
Medîne...330, 346, 350, 351, 356, 382, 433, 656
Mefâtîhu'd-Dürriyye 102, 135, 156, 158
Mehmed Şerif el-Abbâsî 135
Mehmed Zülâlî Efendi 135
Mekke.....346, 656
Melikşah bin Alparslan 310
Menâkıbü'l-Ebrâr.....135, 215
Merv 199, 218, 529, 530, 538
Mervân Hammâr 323
Mesnevî-i Şerîf.....25
Mevlânâ.....34
Mevlânâ Alî Semerkandî.....660
Mevlânâ Câmî 154, 181, 616
Mevlânâ Kâşgarî 223
Mevzû'ât.....298
Mezheb-i Eş'arî.....106, 216
Mezheb-i Mâlikiyye 454
Mısır 211, 364, 562, 660
Mihr ü Müşterî 599
Mîr Hüseyin.....614
Molla Câmî.....9, 11, 46, 155, 157
Mu'âviye 315, 316, 356, 464
Muhammed.....344, 465, 656
Muhammed Assâr-ı Tebrîzî 599
Muhammed bin Abdullâh et-Taberî 239
Muhammed bin el-Buhârî 247
Muhammed bin Mansûr-ı Tûsî.....211
Muhammed bin Muhammed 215
Muhammed bin Musâ.....218
Muhammed bin Ömer el-Hakîm.....235
Muhammed el-Ensârî.....185
Muhammed Hüseyin b. Halef-i Tebrîzî 136
Muhammed Kassâb.....181
Muktedir Billâh.....207, 208
Mûliyân.....530
Mûliyân Irmağı 530
Mus'ab bin Abdillâh 250
Mûsâ.....593
Mustafa b. Ebibekr es-Sivâsî 135
Müntehâb-ı Tercüme-i Reşahât 135
Müşir Hasan (Refet) Paşa 29
Mütercim Âsım Efendi 136
Nâbî.....582
Nakşibendiyye 11, 135
Nâsır bin Husrev-i Ensârî 550, 551
Nâsır Buhârî.....608
Nasr bin Ahmed Sâmânî 526, 527, 530
Nefehâtü'l-üns ...13, 24, 135, 190, 196
Nemrûd 257
Nesef 573
Nîl 562
Nişâbûr.....220, 232, 609
Nişancı Camii 31
Nizâmeddin Hâmûş.....11
Nizâmî.....593, 595
Nizâmiye Medresesi 11, 242
Nizârî-i Kuhistânî 603
Nûh.....258, 259, 285
Nûreddin Şehîdânî Evkâfı.....243
Nûşirevân269, 297, 298, 302, 310, 312
Osmân 74, 154, 230
Ömer 74, 154, 189, 230, 329, 330, 345
Paşabahçe.....32
Penc Genc 593
Pendnâme-i Attâr 103, 134, 172
Peşen 544
Pîr-i Hirât 196, 197
Ravzatü'l-Ahyâr ve Tuhfetü'l-Ebrâr 17
Râz 232
Reşahât-ı 'Aynü'l-Hayât.....135
Reşîdüddîn Vatvât.....570, 581
Rey 232
Risâle der 'İlm-i Kâfiye 15

Risâle der Beyân-ı Kavâ'id-i Mu'ammâ 16
Risâle der Menâsikü'l-hac 15
Risâle der Şerh-i Rubâ'iyyât 16
Risâle fî zikr 14
Risâle fi'l-vücûd 14
Risâle-i Fihrist 17
Risâle-i Kübrâ der Mu'ammâ 16
Risâle-i Mûsikî 15
Risâle-i Münşe'ât 16
Risâle-i Sagır der Mu'ammâ 13
Risâle-i Şerh-i Beyt-i Hüsrev-i Dihlevî 16
Risâle-i Şerh-i Hadîs 15
Risâle-i Tehlîliyye 14
Risâle-i Terceme-i Kelimât-ı Kudsiyye 13
Rûdbâr 238
Rûdekî 526, 527, 556, 580
Rûm 270
Ruveym 226
Sa'd bin Zengî 172, 587, 589, 602
Sa'deddîn-i Kaşgarî 11, 660
Sa'dî-i Şîrâzî ... 134, 172, 307, 602, 603
Sadrü'l-Efâdıl Kâsım bin El-Hüseyin El-Hârizmî 527
Sâhib Abbâd 507
Sâmânîler 526, 533, 556
Sâmirî 593
Sâve 596
Seb'atü'l-Hakk 660
Sebzevâr 610
Sefernâme-i Nâsır bin Husrev 551
Sehl bin Abdullâh 209
Selmân-ı Sâvecî 596
Semerkand 11, 539, 540, 660
Semnûn Muhibb 234
Senâyî 561
Sencerîler 556
Serahsî 225
Serî Sakatî 181, 188, 189, 194, 216
Serrişte-i Tarîk-i Hâcegân 14
Sevbân bin İbrâhim 195
Seyhun 526
Seyyid Ahmed 26
Seyyid Emîr Külâl 247
Silsiletü'z-Zeheb 660
Sistân 538
Somnat 538
Subhatü'l-ebrâr 135, 521
Sûdî . 45, 102, 121, 133, 156, 158, 179, 193, 216, 256, 266, 307, 310
Sultân Ahmed Hân 593
Sultân Bâyezîd-i Velî 660
Sultân Hüseyin 660
Sultan II. Mahmud 29, 34
Sultan III. Selim 29, 155
Sultân Mahmûd Gazneli 542, 548, 550
Sultân Mahmûd Sebüktegin .. 307, 527, 536
Sultân Sencer 531, 555
Sûzenî 573
Sühânân-ı Hâce Pârsâ 14
Süleymân 300
Süleyman Nahifî 34
Sümer 6
Sürûrî 132, 133, 602
Şâfi'î İdrîs 172
Şâhî-i Sebzevârî 610
Şâhnâme 135, 136, 258, 532, 542, 544, 546
Şakîk-i Belhî 229, 230
Şam 194, 243, 464, 520, 616, 660
Şâpûr 328
Şem'î 35, 101, 132, 133, 154, 166, 180, 189, 206, 314
Şerh-i Gülistân-ı Sûdî ... 133, 257, 307, 310
Şerh-i Gülistân-ı Sürûrî 133, 602
Şerh-i Kasîde-i Tâ'iyye-i Fârizıyye . 16
Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn .. 9
Şerh-i Mîmiyye-i Hamriyye-i Fârizıyye 16
Şerh-i Yemînî 43, 527
Şerhu Fusûsü'l-hikem 14
Şerîf Cürcânî 660
Şevâhidü'n-nübüvve 15
Şeyh Alî Hîtî 243
Şeyh Ebû Hafs-ı Haddâd 232
Şeyh İsrâfîl 195, 197
Şeyh Kemâl-i Hucendî 604, 605

Şeyh Mecdü'd-dîn Kirmânî.....527
Şeyh Sâ'deddin Cebâvî 30
Şeyh-i Mağribî.....196
Şiblî 205, 207, 240
Şifâ-i Şerîf 136, 315, 449
Şiraz.....193
Şirvân 579
Tâcü'd-dîn 'Îsâ bin Mahfûz.....527
Tarih-i Yemînî/Utbî.....136
Tataristân.....567
Tecnîsü'l-lugat 15
Tefsîrü'l-Kur'ân 14
Timur Han 169
Tirmizî.....235
Tuhfetü'l-'Irakeyn.....583
Tuhfetü'l-Haremeyn.....582
Tûs.....541, 542, 549
Türkistan.....112, 271
Tüster.....209
Ubeydullah Ahrâr.....11
Ukayl ibni Ebî Tâlib 315, 316, 464
Unsurî.....536, 543, 556, 580
Utbî er-Râzî.....136
Ümmü Cemîl.....464
Vâmık ü 'Azrâ 537
Vâsıt.....218
Vâsıtatü'l-'ıkd.....12
Vîs ü Râmîn 585
Yâfes 328
Yemen.....250
Yemînî 527, 528
Yezdicerd/Yezdgird.....326
Yezîd.....315, 356
Yûsuf bin el-Hüseyin Râzî.....232, 233
Zahîrüddîn Fâryâbî 587, 589, 591, 603
Zebûr.....300
Zübdetü'l-Hakâyık.....551
Zülkarneyn 250, 258, 259
Zünnûn-i Mısrî.....195, 196, 209, 232

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Ersin DURMUŞ

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 23 Eylül 1986, Eskişehir

Elektronik Posta: ersinhocaes26@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	2007
Yüksek Lisans	Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı	2014
Doktora	İMU, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı	2018

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2007-2010	T.C. Milli Eğitim Bakanlığı	Öğretmen
2010-2016	T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi	Araştırmacı
2016-2018	T.C. Cumhurbaşkanlığı	Uzman

YABANCI DİLLER

Orta düzeyde İngilizce, Arapça ve Farsça.

YAYINLAR

Durmuş, Ersin, "XVI. Yüzyılda Bir Şarih Mustafa Bin Muhammed Ve Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn'i," *TÜRÜK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2(2013), 359-369.

Durmuş, Ersin (hzl.). (2015). *Dört Halifeden Dört Yüz Hikmet Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn.* İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

HOBİLER

Okuma, yüzme, ev dekorasyonu.